Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Araştırmalar

Editörler
Prof. Dr. Bülent OKUR
Dr. Gül Banu DAYANÇ KIYAT
Dr. Ebru ATEŞOK

Ankara 2019

Bu kitabın tüm hakları yazarına ve yayıncısına aittir.

Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Araştırmalar

Editörler
Prof. Dr. Bülent OKUR
Dr. Gül Banu DAYANÇ KIYAT
Dr. Ebru ATEŞOK

ISBN: 978-605-7634-08-5

Genel Yayın Yönetmeni
Cuma AĞCA

Sayfa Düzeni / Kapak
Biçer YILDIRIM

Baskı & Cilt
Berikan Matbaacılık / Gersan-ANKARA
Matbaa Sertifika No: 13642

YAYINEVİ
BERİKAN YAYINEVİ
Kültür Mah. Kızılırmak Cad. Gonca Apt. No: 61/6
Çankaya-Kızılay/ANKARA
Tel: (0312) 232 62 18 Fax: (0312) 232 14 99

ÖNSÖZ

Merhaba;

Ülkemizde eğitim ve sosyal bilimler alanında yapılacak olan bilimsel çalışmalara katkı sunmak maksadıyla hazırlamış olduğumuz, “Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Araştırmalar" başlıklı eserimizi siz değerli okurlarımızla buluşturmanın haklı gururunu ve sevincini yaşıyoruz.

Disiplinler arası bilimsel çalışmalara odaklandığımız eserimizin ilk bölümde; Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler alanları konu edilmiştir. Alt bölümleri ise örgüt içi iletişim, örgüt kültürü, finansal yönetim, kriz yönetimi, halkla ilişkiler, marka kimliği ve psikolojik sermaye gibi güncel birçok kavram incelenmiştir. Kitabımızın ikinci bölümü olan Eğitim Bilimleri başlığında ise öğrenme ve başarı kavramları incelenmiştir. Eserimizin son bölümü olan üçüncü bölümünde ise Güzel Sanatlar başlığında mimari tasarımdan, islam mimarisine, yavaş şehir kavramından, kültür ve sanat köylerine kadar birçok güncel kavram dair araştırmalar ve tespitler bulunmaktadır.

Kitabımızda bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmalar titizlikle değerlendirerek, yapılan çalışmaların daha geniş kitlelere duyurulması ve ulusal yayıncılığa katkı sağlanması hedeflenmiştir. Eserimizi tamamlarken gerçekleştirdiğimiz çalışma sürecinde, gerekli destekleri esirgemeyen herkese minnettarız.

Eserimizin hazırlık aşamasında görev alan bilim kurulumuza ve editörlerimize de teşekkürü borç biliriz. Son olarak ise özellikle yazarlarımıza, eserimizin ortaya çıkışında ki katkılarından dolayı şükranlarımızı ifade ederiz.

Prof.Dr. Bülent OKUR
Dr. Öğr. Üyesi Gül Banu DAYANÇ KIYAT
Dr. Öğr. Üyesi Ebru ATEŞOK
Dr. Esra KİRİK
15 MART 2019

İÇİNDEKİLER

A - SOSYAL BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER

Gül Banu DAYANÇ KIYAT/ Rıfkı Serdar HANCI

Örgüt İçi İletişimin İş Tatminine Etkisi 1

Gonca GÜNGÖR GÖKSU/Mehmet Emin ALTUNDEMİR

Kamu Yükseköğretim Kurumlarına Yönelik Doğrudan Performansa Bağlı Finansman Yöntemi Önerisi 15

Abdülbeşir CEYLAN/Cafer Şafak EYEL

Ev Hanımlarının Televizyonda Yayınlanan Sağlık Programlarını İzleme Motivasyonları: Üsküdar Örneği 49

Banu ÖZBUCAK ALBAR

Dünden Bugüne Tıbbi Satış Mümessillerinin Değişen Çalışma Koşulları 65

Berceste Gülçin ÖZDEMİR

Feminizmin Tarihsel Gelişimi İle Feminist Anlatıbilim Arasında Bağ Kurmak 79

Dilara GÖKÇEN ÜNER/Mehtap ÖZBAYRAKTAR

Edebiyat ve Mimarlık Arasında Bir Kavram Etkileşimi: Mythos, Dianoia, Ethos 95

Ebru Kurt GÖNÜLAL

Akademik Personelin Psikolojik Sermayelerine İlişkin Algıları: Bir Vakıf Üniversitesi Meslekyüksek Okulu Örneği 111

Ebru Kurt GÖNÜLAL/Elif ÜNALDI

Çalışanların Örgüt Kültürü Algıları: Eczacıbaşı Menkul Değerler A.Ş. Örneği 127

Elif TUNA

GDP'nin Çevre Kalitesi Üzerindeki Etkilerinin Modellenmesinde Robust Sabit Etkili Panel Veri Modelleri Tahmin Yöntemleri 141

Fatma ÇAM KAHRAMAN

İş Kontrolünün Stres Belirtileri Üzerindeki Etkisi 161

Gülçin TAŞKIRAN

Ölümün Sınıfsallığı Üzerine: İnşaat İşçileri İle İlgili Nitel Bir Araştırma 171

Halil EKŞİ/Neslihan YAMAN/Elif ÖZKAN

Formasyon Eğitimi Öğrencilerinin Reddedilme Duyarlılığı, Sosyal Görünüş Kaygısı ve Duygusal Tepkisellik Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi 185

Sanem BERKÜN

Yerel Yönetimler ve Yeni Yönetim Yaklaşımları 203

İrfan ERTEKİN

Kriz Yönetimi 215

Sinem EYİCE BAŞEV

Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Sürecinde Stratejik Yönetimin Rolü 229

Kemal YILDIZ

Kadınlarda Girişimcilik Niyeti ve Girişimci Kadınların Girişimci Niteliklerine Sahiplik Derecesi: İstanbul Fatih Örneği 245

Mehmet Şamil GÜNEŞ/Doğan YILDIZ

Alışveriş Merkezlerini Tercih Etmede Mevsim Etkisinin Çok Değişkenli Profil Analizi İle İncelenmesi 263

Mustafa KAYA

Feyerabend'de Bilim ve Özgürlük İlişkisi 277

Selçuk SEÇKİN

Yalova/Altınova'nın Güneyindeki Kırsal Alanlarda Yer Alan Tarihi Yerleşimler 295

İrfan ERTEKİN

Halkla İlişkiler Nedir? 311

Serap DUMAN İNCE

Klasik Etnografik Yaklaşım Bağlamında Öteki Temsili ve Örnek Film İncelemeleri 321

Sinem YEYGEL ÇAKIR/E.Özen OKAT ÖZDEM/Işıl AKTUĞLU

Lüks ve Kitlesel Marka Kimliklerinin Sosyal Medya Yansımalarına Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz 335

Tugay KARADAĞ/Doğan YILDIZ

AHP İle Ağırlıklandırılmış Endeks Oluşturma Yöntemi ve İstatistik Eğitimi Üzerine Bir Uygulama 355

Tuğba YİNELEK/Mehtap ÖZBAYRAKTAR

Geleneksel Kent Merkezlerindeki Çok Katmanlılık ve Sembolleri: İzmit Kent Merkezi Örneği 373

Yıldız KARAGÖZ YEKE/Nursel DOĞAN

Gabriel Marcel Felsefesi'nde Bağlanma ve Katılma Kavramları 399

Ahmet AYDIN

Bâbürlü Dönemi Fıkıh Usûlü Literatürünün Gelişimi Üzerine 419

Ahmet AYDIN

19. Yüzyıl Hindistan'ında Hadis-Fıkıh Merkezli Tartışmalar: Abdülhay El-Leknevî Örneği 441

Cafer Şafak EYEL/Abdülbeşir CEYLAN

Başarı Güdüsünün Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Bahçeşehir Üniversitesi İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma 479

Ahmet TİRYAKİ

Global Sermaye Girişleri, Banka Kredileri ve Global Ekonomik Politika Belirsizliğindeki Değişmelerin Türkiye'de Ekonomik Büyüme Etkisi 495

Pınar KOÇ/Kadriye İZGİ ŞAHPAZ/Osman ŞAHPAZ

Türkiye'de Çevre Kirliliği, Çevresel Vergi Yükü ve Ulusal Gelir Düzeyi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1995-2017 Dönemi 513

B - EĞİTİM BİLİMLERİ

Tugay KARADAĞ /Elif TUNA

Eksik Veri Atama Yöntemlerinin Bir Eğitim Veri Seti Üzerinde Karşılaştırılmalı İncelenmesi 529

Ayşen DUMAN/Bülent OKUR/Bülent YAĞMUR

Arıtılmış Evsel Atıksuyun Killi Bir Toprağın Fizikokimyasal Özellikleri Üzerine Etkisi 543

Ceyda BİLGİÇ /Ayşe ÇİFTÇİ

Kaolin'den Alkali Füzyon Yöntemiyle Zeolit A Sentezi ve Karakterizasyonu 555

Mızrap BULUNUZ/Mehmet YILMAZ

Öğrenme Ortamları ve Fiziksel Çevre: Bir İlkokulda Gürültü Düzeyi 569

Özer DEPREN

Determinatıon Of Student Profiles For Successful Students In Science Achievement By Using Arf Approach 581

Serpil KILIÇ DEPREN

Quantile Regression Approach For Mixed Models To Analyze The Differences Of Mathematics Achievement In Turkey 595

C - GÜZEL SANATLAR

Gökçe ONUR

Yavaş Şehir "Cittaslow" Kavramının Örnekler Üzerinden İncelenmesi 609

Didem ERTEN BİLGİÇ/Deren DOĞAN

Mimari Tasarımda Su Öğesinin Önemi ve Farklı Kullanım Amaçları Bakımından İncelenmesi: El Hamra Sarayı Örneği 627

Didem ERTEN BİLGİÇ/Berna BAL

İslam Mimarisinde Geometri ve Elhamra Sarayı Örneği 641

Dila YEŞİLYURT/Rabia KÖSE DOĞAN

Kültür ve Sanat Köyleri Bağlamında Konya/ Sonsuz Şükran Köyü Evlerinin İncelenmesi 653

Ebru ATEŞOK

İç Anadolu Bölgesi Geleneksel Çömlek Atölyelerinin Üretim Sorunları 669

Esra ALTIPARMAK/Rabia KÖSE DOĞAN

Geleneksel Konya Evi'nin Konut Bağlamında Değişim Süreci 683

Hanife Neris YÜKSEL

Siber ve Gerçek Alanda Kamu Platformları Oluşturan Jenny Holzer 695

Şirin KARADENİZ /N. Yeşim ALTINEL ÇOBAN

Tarihsel Süreç İçerisinde Mahur Makamı 709

Örgüt İçi İletişimin İş Tatminine Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi Gül Banu DAYANÇ KIYAT
Haliç Üniversitesi

Rıfkı Serdar HANCI

Özet

Karşılıklı duygu ve düşünce aktarımı şeklinde tanımlanabilecek olan iletişim, insanlar açısından hayatın değişmezi olmakla birlikte, insanlardan oluşan örgütler içinde, faaliyetlerin sürdürülmesi adına önemli rol oynar. Örgütlerin oluşumundaki insan faktörü ve iletişimin insan yaşantısındaki yeri, örgüt ve iletişim ilişkisini açıklar. Örgüt içi iletişimle ilişkili olan kavramlardan biri olarak iş tatmini, yaşam doyumunu da etkilemekle beraber hem bireysel anlamda, hem de örgütsel anlamda önem taşır. Bu teorik çerçeve ışığında, kurum içi iletişimin önemi, örgütsel iletişim ve iş tatmini ilişkisiyle incelenmeye çalışılmış, 250 kamu çalışanına ait veriler anket yoluyla toplanarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda iletişim araçları ve iklimi, üst iletişimi, bireysel geribildirim, kurumsal bütünleşme, yatay iletişim ve kurum bilgisi boyutları iş tatminiyle ilişkili bulunmuş, iletişim araçları ve iklimi ile yatay iletişim boyutlarının da iş tatminin belirleyicileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İletişim araçları ve iklimi ile kurumsal bütünleşme boyutlarında yaşa göre anlamlı farklılıklar bulunmakla birlikte, mesai arkadaşlarıyla uyum içinde çalışmanın iş tatmini açısından önem taşıdığı anlaşılmıştır. Regresyon analizi sonucunda iletişim araçları ve iklimi ile yatay iletişim boyutlarının iş tatmini üzerindeki etkisi ortaya koyulurken, bu boyutlardaki düzey artışlarının iş tatminini de yükselteceği görülmüştür. Bu çalışmayla ulaşılan sonuçların, örgütlerin daha mutlu çalışanlara sahip olmak adına iletişime vermeleri gereken önem açısından dikkat çekici olacağı ve örgütlerin iş doyumunu artırmak için hangi iletişim faktörlerine yönelik uygulamalar yapabileceği konusunda yol göstereceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt içi iletişim, iş tatmini.

The Effect Of Organizational Communication On Job Satisfaction

Abstract

Communication, which can be defined as mutual emotion and thought transfer, as well as being a constant of life, plays an important role in the continuation of activities within the human organizations. The human factor in the formation of organizations and the place of communication in human life, explain the relationship

between organization and communication. Job satisfaction, as one of the concepts related to organizational communication, apart from affecting life satisfaction, is important both individually and organizationally. In the light of this theoretical framework, the importance of internal communication was attempted to be examined by means of organizational communication and job satisfaction and the data of 250 employees were collected by means of a questionnaire and analyzed. As a result of the study, communication tools and climate, supervisory communication, personal feedback, organizational integration, horizontal communication and corporate information dimensions were found to be related to job satisfaction, and communication tools and climate and horizontal communication dimensions were found to be predictors of job satisfaction. There are significant differences in communication tools and climate and organizational integration dimensions according to age, and it is understood that working in harmony with colleagues is important for job satisfaction. As a result of the regression analysis, the effect of communication tools and climate and the horizontal communication dimensions on job satisfaction were revealed, and it was observed that level increases in these dimensions would increase job satisfaction. It is thought that the results obtained with this study will be remarkable in terms of the importance that organizations need to place on communication in order to have more satisfied employees and provide guidance to the organizations as to which communication factors practices could be aimed at to increase job satisfaction.

Key Words: Organizational communication, job satisfaction.

1. GİRİŞ

İnsan doğasının bir gerekliliği ve yaşantımızın değişilmez bir parçası olarak iletişim, özellikle diğer bireylerle ilişki kurma ve etkileşimde bulunma açısından önem taşımaktadır. İletişimin insanlar arasında bir köprü vazifesi görmesi, sosyal yapı içerisinde söz konusu olan her iş için onu gerekli kılmakta (Tutar, Yılmaz ve Erdönmez, 2008: 17), insanların bir araya gelerek oluşturdukları ve işleyişini sağladıkları örgütler için de önemli bir kavram haline getirmektedir. Bu araştırma kapsamında örgütlerde iletişim olgusu, hem çalışanlar hem de örgütler için önem arz eden bir kavram olan iş tatminiyle ilişkisi açısından incelenmeye çalışılmıştır. Teorik yaklaşımlar ışığında oluşturulan model çerçevesinde, bir kamu kuruluşunda faaliyet gösteren 250 çalışana ait veriler toplanmış ve çalışanların algıladıkları örgüt içi iletişim düzeyi ile iş tatminleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

2. ÖRGÜTSEL İLETİŞİM

"Belirli amaçlara ulaşmak için kurulan işbirliği sistemleri" (Tutar ve Yılmaz, 2013: 215) şeklinde tanımlanabilecek olan örgüt, insanların iş bölümü

yaparak, belirlenmiş olan bir hedefi gerçekleştirmek doğrultusunda, otorite ve sorumluluk hiyerarşisi gözeterek oluşturdukları bir yapıdır. Bu yapılanma eşgüdümlü, akılcı ve planlı olma özelliklerini de gösterir. Bir araya getirilen bu oluşumun en önemli kavramları, işbölümü, otorite ve sorumluluk hiyerarşisi ve gerçekleştirilmek istenen ortak amaç olarak değerlendirilebilir. Oluşturulan görev, kademe ve mevkiler, üyeler değişse de örgütle birlikte varlığını sürdürür (Gürgen, 1997: 31; Oktay, 2000: 257).

Örgütlerde iletişim, örgütü oluşturan farklı bölümler ve çalışanlar arasındaki bilgi, anlayış, his ve yaklaşım paylaşımını, bu paylaşımı gerçekleştirmek için kullanılan araç-gereç ve yöntemi, türlü kanalları ve mesaj şeklini kapsamaktadır. Örgütsel ve yönetsel yapının düzgün olarak çalışmasını sağlayan bir araç olan iletişim, örgütü bir arada tutarak bütünlüğünü sağlamakla birlikte, adeta bir sinir sistemi gibi her tarafına yayılan bir olgudur (Gürgen, 1997: 33). "Örgütün yaşam sıvısı" (Goldhaber, 1990: 5) olan iletişim, insanlardan oluşan örgütün gerçekleşmesini sağlar. Bunun sebebi, örgütün görevler doğrultusunda insan birlikteliğine ihtiyaç duyması ve bunun da iletişim ile sağlanabilir olmasıdır (Erdoğan, 2011: 327).

2.1. Örgütsel İletişimin İşlevleri

Örgütlerde iletişimin en temel işlevi bilgi transferini sağlamaktır. Bilgi, örgütsel hedeflere ulaşmada faaliyetlerin yapılabilmesi, çalışanların yapacakları işlerin ne olduğunu, nasıl yapılacağını ve nedenini bilmesi için gereklidir. Bireylerin düşünce ve fiillerini değiştirmeye yönelik olarak ikna etme ve etkileme işlevi; astlara ve onların davranışlarına yön vermek, nelerin nasıl yapılacağını göstermek amacıyla emredici ve öğretici iletişim kurma işlevi de örgütlerde iletişimin işlevleri arasında yer almaktadır. Örgütsel iletişimin kurum açısından en çok öneme sahip olan noktası eşgüdüm sağlamadır. Diğer üç işlev koordinasyonlu bir şekilde çalışmazsa örgütsel iletişimin başarı şansı azalır. İletişimin, örgütsel gayeler çevresinde bir araya gelmeyi sağlamakla birlikte, kişilerin psikolojik anlamda denge ve bütünlüğünü koruma noktasında da fonksiyonu vardır (Bahar, 2011: 9, 10; Güllüoğlu, 2012: 26).

2.2. Örgütsel İletişimin Türleri

Yapısı itibariyle örgütsel iletişimi biçimsel (formel) ve biçimsel olmayan (informel) şeklinde ikiye ayrılabilir. Biçimsel iletişim, örgüt kuralları içerisinde ve örgütteki bireylerin kişiliklerinden bağımsız, statüler arasında gerçekleşen bir iletişimdir (Gürgen, 1997: 63). Biçimsel iletişimde örgüt içi iletişim sisteminin prensipleri, örgütün kuruluş ve örgütlenme planı doğrultusunda belir-

lenmiştir. Bireylerin iletişimlerinin nasıl ve kimlerle olacağı, yetkiler, ne tür bilgilerin kimler tarafından nasıl yollarla edinileceği, söz konusu bilgilerin hangi kademeler de toplanacağı ve bilgilerin kullanımı, biçimsel iletişimle tanımlı hale gelir. Bununla birlikte biçimsel olmayan iletişim, kendiliğinden ortaya çıkmış bir iletişimdir. Örgüt çalışanları arasındaki gereksinimlerin kaynaklık ettiği ve karşılama bakımından biçimsel iletişim sisteminin başarılı olamadığı bir iletişimdir. (Oktay, 2000: 359, 360). Hem biçimsel hem de biçimsel olmayan iletişimle alakalı iletişim ağı, üyelerin birbirlerine ve örgüte olan bağlantısını sağlar (Aziz, 2012: 155). Her ne kadar formel iletişim gibi planlı olmasa da, informel iletişim de örgüt faaliyetlerinin hayata geçirilmesinde rol oynar.

3. İŞ TATMİNİ

Çalışanların işlerine dair mutluluk ve tatmin seviyeleri (Swarnalatha ve Krishna, 2017: 16987) şeklinde kısaca tanımlanabilecek olan iş tatmini, örgüt söz konusu olduğunda önem arz eden bir konu olmakla birlikte, insanın yaşamdan elde ettiği tatmini de etkileyen bir kavramdır. Diğer tutumlardakine benzer bir şekilde, bilgisel, duygusal ve davranışsal özelliklerin karışımı olan iş tatmini, çalışan kişiler açısından önem arz eden şeylerin, mevcut işlerinden ne oranda sağlandığına yönelik algılarının bir sonucu şeklindedir (Mahmutoğlu, 2008: 36, 37). Örgütün etkinliği, çalışanların etkinliği ile bağlantılı olmakla birlikte, çalışanların mutlu ve sağlıklı olmaları da etkin olabilmeleri için gereklidir. Çalışanın işini iyi bir şekilde yapabilmesi, o işten keyif alarak çalışmasına bağlıdır. İşinden memnun ve sağlıklı kişiler, örgütsel amaçlara ulaşılması adına katkı sağlayabilirler (Türk, 2007: 67; Yazıcıoğlu, 2010: 245).

3.1. İş Tatmininin Sonuçları

Çalışanların iş tatmini seviyelerine bağlı olarak veya ne derece iş tatmini sağlayıp sağlamadıkları doğrultusunda, olumlu veya olumsuz birtakım sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İş tatmininden kaynaklı bu sonuçlar, çalışanlar açısından önemli olduğu gibi örgüt açısından da önemlidir. İlk aşamada iş tatmin daha çok çalışanla ve onun yaşantısıyla ilgili bir kavram gibi görünse de, özellikle ortaya çıkan sonuçların örgütü etkileyen boyutları, iş tatmininin örgütler açısından da dikkat edilmesi ve önem verilmesi gereken bir kavram olduğunu göstermektedir. Örgütlerde iş tatmininin düşük seviyede olmasına bağlı olarak; çalışanların ruhsal ve fiziksel sağlığıyla ilgili sorunların ortaya çıkmasına sebep olabileceği gibi çalışan ile işveren arasındaki ilişkilerin bozulması da iş verimliliğini etkileyebilmektedir.

Bununla birlikte, ekonomik yönden de önem taşıyan; işçi devri, işe gelmeme alışkanlığı ve işe geç gelme durumlarının ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir. Gerçekleştirilen araştırmalar, düşük iş tatmini seviyesinde bireyin işten ayrılma eğiliminin yüksek olduğu yönündedir. Tam tersi, yüksek iş tatmini seviyesinde ise işgörenlerin örgütlerine yönelik sahiplenme duygularının artması etkisi ile örgütsel bağlılıklarının da artığı ifade edilmektedir. (Mahmutoğlu, 2008: 61, 62; Özcan, 2011: 120; Türk, 2007: 97, 98).

4. ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Çalışanların algıladıkları örgüt içi iletişim düzeyi ile iş tatminleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığının incelendiği bu çalışmada örgüt içi iletişimin önemi, toplam yaşam doyumunun da belirleyicilerinden olan iş tatminine etkisiyle vurgulanmaya çalışılmıştır. Teorik arka plan çerçevesinde, örgüt ve çalışan açısından önem arz ettiği düşünülen bu ilişkinin incelenmesinin, örgütlerin daha mutlu çalışanlara sahip olmak ve böylece faaliyetlerin daha verimli yürütülmesini sağlamak adına aydınlatıcı olacağı düşünülmüştür.

4.1. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Varsayımları

Bu araştırmada ulaşılan bulgu ve sonuçlar, anakütle olarak belirlenen kurum çalışanları ile sınırlı olmakla birlikte, katılımcıların anket sorularını içten ve samimi bir şekilde, gerçek düşünceleri doğrultusunda yanıtladıkları kabul edilmektedir. Yine, zaman ve maddi olanaklar gibi kısıtlayıcılar nedeniyle araştırma evreninin tümüne ulaşılamadığından örneklem alma yoluna gidilmiştir.

4.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni olarak İstanbul ili sınırlarında yer alan bir ilçe belediyesi çalışanları seçilmiş, 495 personel olarak belirlenen evren büyüklüğü dahilinde 328 adet anket formu katılımcılara dağıtılmıştır. Yaklaşık %80 geri dönüş oranı sağlanarak 265 adet anket formu toplanmış, bunlar arasından 15 adet anket formu uygun olmadığı gerekçesiyle elenerek toplamda 250 adet anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Örneklemin evreni temsil yeteneği, Sekaran (2003: 294)'ın belirli bir anakütle için gerekli olan örneklem büyüklüğü tablosu uyarınca uygun bulunmuş, veriler SPSS Statistics 22.0 programıyla analiz edilmiştir.

4.3. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Hipotez 1: Örgütsel iletişimin boyutlarından iletişim araçları ve iklimi ile iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 2: Örgütsel iletişimin boyutlarından üst iletişimi ile iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 3: Örgütsel iletişimin boyutlarından bireysel geribildirim ile iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 4: Örgütsel iletişimin boyutlarından kurumsal bütünleşme ile iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 5: Örgütsel iletişimin boyutlarından yatay iletişim ile iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 6: Örgütsel iletişimin boyutlarından kurum bilgisi ile iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 7: Örgütsel iletişimin boyutları iş tatminini etkilemektedir.

Şekil 1: *Araştırma Modeli*

4.4. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak üç bölümden oluşan toplam 45 soruluk bir anket hazırlanmıştır. Ölçüm araçları 5'li likerttir. 1'den 35. soruya kadar iletişim doyumu, 36. sorudan 40. soruya kadar da iş tatmini seviyeleri ölçümlenmiştir. 41. ve 45. sorular arasında çalışanların demografik özellikleri sorgulanmıştır.

Bu araştırmada iletişim doyumunu ölçmek için, Down ve Hazen (1977) tarafından geliştirilen iletişim doyumu ölçeği (CSQ), Güllüoğlu (2011) tarafından uyarlanmış şekliyle kullanılmıştır. Downs ve Hazen (1977) yapmış oldukları üç aşamalı araştırma sonucunda iletişim doyumunun çok faktörlü bir yapıya sahip olduğunu belirleyerek 8 boyut altında toplamışlardır. Bu boyutlar örgütsel görünüm (general organizational perspective), örgütsel bütünleşme (organizational integration), bireysel geribildirim (personal feedback), üst iletişimi (relation with supervisor), yatay iletişim (horizontal-informal

communication), astlarla iletişim (relation with subordinates), araç kalitesi (media quality) ve iletişim iklimi (communication climate) olarak sıralanmaktadır. Yine, iletişim doyumu anketini aynı denek grubuna bir hafta arayla iki kere uygulayarak güvenirliğini test etmişler ve güvenilirlik katsayısını .94 olarak belirtmişlerdir. Güllüoğlu (2011) anketin genel güvenilirliğini .95 olarak vermiş, bu çalışma kapsamında da genel güvenilirlik (Cronbach Alfa) .95 olarak bulunmuştur. Astlarla iletişim boyutunu oluşturan soruların yalnızca yöneticilere yönelik olduğu gerekçesiyle bu araştırmanın katılımcılarının niteliği göz önüne alınarak, anketten çıkartılmış ve iletişim doyumu ölçeği 7 boyut 35 soru olarak uygulanmıştır. Bu araştırmada iş tatminini ölçmek için, Şeşen ve Basım (2010) tarafından Hackman ve Oldham (1975)'ın çalışmasından uyarlanan iş tatmini ölçeği kullanılmıştır. İş tatminini tek boyutta ölçen anket 5 sorudan oluşmakta olup, ölçek soruları Kaynar (2018)'ın çalışmasından alınmıştır. Şeşen ve Basım (2010) ölçeğin toplam güvenilirliğini .78, Kaynar (2018) da .79 olarak belirtmişlerdir. Yine bu çalışma kapsamında ölçeğin genel güvenilirliği .89 olarak bulunmuştur.

4.5. Faktör Analizi ve Boyutlar

Faktör analizi sonucunda ortaya çıkan 6 boyut toplam varyansın % 66'sını açıklamaktadır. Her bir boyut için hesaplanan güvenilirlik değeri ve faktör yapısı Tablo 1'de gösterilmektedir.

İletişim Araçları ve İklimi: Kurumdaki genel iletişim ortamını ve bu ortamı biçimlendiren iletişim araçlarını ifade etmektedir. Kurum çalışanlarının iletişim becerilerinin, iletişim kanallarının, iş talimatları için kullanılan araçların vb. faktörlerin şekillendirdiği, iletişime dair genel görünümdür.

Üst İletişimi: Çalışanların üstleriyle olan iletişimlerine yönelik algılarını ifade eden boyuttur. Yöneticilerin çalışanlara yönelik tutumları konusunda bilgi vericidir.

Bireysel Geribildirim: Çalışanların faaliyetleri ve performansları sonucunda ne şekilde değerlendirildiklerine yönelik aldıkları bilgiyi ifade eden iletişim boyutudur.

Kurumsal Bütünleşme: Çalışanların, kurumun hedefleri ve işleyişi ile ilgili sahip oldukları bilgi düzeyini ifade eden iletişim boyutudur. Yine, bireyleri ve bölümleri ilgilendiren gereklilikler ve hedefler de bu kapsamda değerlendirilir.

Yatay İletişim: Çalışma arkadaşlarıyla olan ilişkileri ve işin yapılması için gerekli olan bilgilerin edinilebilmesini ifade eden iletişim boyutudur.

Kurum Bilgisi: Çalışanların kurum ile ilgili sahip oldukları bilgileri, olumlu ve olumsuz haberleri ifade eden iletişim boyutudur.

Tablo 1: *Faktör Yapısı ve Boyutlar*

Soru No.	İletişim Araçları ve İklimi	Üst İletişimi	Bireysel Gerilldirim	Kurumsal Bütünleşme	Yatay İletişim	Kurum Bilgisi
Soru 6	,756					
Soru 7	,738					
Soru 8	,731					
Soru 9	,704					
Soru 11	,690					
Soru 26	,653					
Soru 28	,646					
Soru 29	,645					
Soru 30	,616					
Soru 32	,610					
Soru 33	,503					
Soru 12		,850				
Soru 13		,766				
Soru 14		,758				
Soru 15		,751				
Soru 21		,649				
Soru 2			,701			
Soru 5			,532			
Soru 17			,501			
Soru 18			,498			
Soru 19			,475			
Soru 20			,455			
Soru 27			,404			
Soru 1				,699		
Soru 3				,690		
Soru 4				,620		
Soru 22				,538		
Soru 10					,647	
Soru 16					,611	
Soru 34					,602	
Soru 35					,542	
Soru 23						,769
Soru 24						,630
Soru 25						,508
Soru 31						,478

4.6. Demografik Özelliklere Dair Bulgular

Araştırmaya katılanların %55,6'sı kadın, %44,4'ü erkek çalışanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaş dağılımları, 18-25 yaş arası %5,2, 26-35 yaş arası %31,6, 36-45 yaş arası %33,6, 46-55 yaş arası %24,8, 56 yaş ve üstü %4,8 şeklindedir. Çalışanların %5,6'sı ilkokul, %6,4'ü ortaokul, %30'u lise, %45,6'sı üniversite, %10,4'ü yüksek lisans ve %2'si doktora mezunudur. Katılımcıların %32,8'i 0-5 yıl, %28'i 6-10 yıl, %22,4'ü 11-20 yıl, %16,8'i 21 yıl ve üzeri süredir kurumda çalışmaktadır. Yine, katılımcıların %6'sı şef, %10,8'i uzman, %51,2'si memur, %31,6'sı işçi olarak çalışmaktadır.

4.7. Örgütsel İletişimin Boyutları ve İş Tatmini İlişkisi

Örgütsel iletişimin boyutları ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan Pearson korelasyon analizinin sonuçları tablo 2'de yer almaktadır. Buna sonuçlara göre, iş tatmini ile iletişim araçları ve iklimi, üst iletişimi, bireysel geribildirim ve yatay iletişim boyutları arasında, %99 anlamlılık düzeyinde ($p<0.01$), pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki söz konusudur ($0.4< r <0.6$). Bununla birlikte, iş tatmini ile kurumsal bütünleşme ve kurum bilgisi boyutlarında, %99 anlamlılık düzeyinde ($p<0.01$), pozitif yönde ve düşük şiddette bir ilişki bulunmaktadır ($0.2< r <0.4$).

Tablo 2: *Örgütsel İletişimin Boyutları ve İş Tatmini İlişkisi: Korelasyon Analizi*

İş Tatmini	,556**	,477**	,478**	,359**	,518**	,238**	1

** p<0.01

Üst İletişimi	,709**	1	,671**	,473**	,650**	,335**	,477**
Bireysel Geribildirim	,782**	,671**	1	,701**	,672**	,470**	,478**
Kurumsal Bütünleşme	,546**	,473**	,701**	1	,493**	,480**	,359**
Yatay İletişim	,729**	,650**	,672**	,493**	1	,361**	,518**
Kurum Bilgisi	,399**	,335**	,470**	,480**	,361**	1	,238**

Bu veriler ışığında ilgili hipotezler (1, 2, 3, 4, 5, 6 numaralı hipotezler) kabul edilir. İletişimin bütün alt boyutları ile iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki bulunmakla birlikte, ilişkinin en güçlü olduğu boyutlar, iletişim araçları ve iklimi (r= 0.56) ile yatay iletişim (r= 0.52) boyutlarıdır.

4.8. Örgütsel İletişimin Boyutlarının İş Tatminine Etkisi

Örgütsel iletişimin boyutlarının iş tatminine etkisi incelemek amacıyla, stepwise yöntemi uygulanarak çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 3'de yer alan regresyon analizi sonuçlarına göre, örgütsel iletişimin boyutlarından olan iletişim araçları ve iklimi (β= ,381) ile yatay iletişim (β= ,239), iş tatmininin anlamlı belirleyicileridirler (p<0,01). Bu model doğrultusunda, iş tatminindeki değişimin %33'ü, iletişim araçları ve iklimi ile yatay iletişim boyutları tarafından açıklanır. Tablo 3'deki regresyon modeli, iletişim araçları ve iklimi ile yatay iletişim boyutları dışındaki diğer iletişim boyutlarının iş tatmini üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı etkisi olmadığını göstermektedir. 7 numaralı hipotez kısmen kabul edilir. Örgütsel iletişim boyutları iş tatminini etkilemektedir.

Tablo 3: *Örgütsel İletişimin Boyutlarının İş Tatminine Etkisi: Regresyon Analizi*

	İletişim Araçları ve İklimi	**Yatay İletişim**
β	,381*	,239*
t	5,034	3,159
R Kare	,336	
Düzeltilmiş R Kare	,331	
F	62,499*	
S. D.	249	

Bağımlı Değişken: İş Tatmini

* p< 0.01

5. SONUÇ

İletişim ile iş tatmini ilişkisi literatürdeki birçok çalışma tarafından desteklenmekte ve bu araştırma kapsamında elde edilen bulgularla paralellikler göstermektedir. Trombetta ve Rogers (1988: 494), Muchinsky (2017: 592) ve

Yüksel (2005: 291), çalışmalarında, iletişim ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi ortaya koymuşlardır. Bakan ve Büyükbeşe (2004: 27) yaptığı araştırma sonucunda, iletişim ile iş tatmini boyutlarının birçoğu ile arasında ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışma kapsamında da ortaya çıkan sonuçlara göre, özellikle "iletişim araçları ve iklimi", "yatay iletişim", "üst iletişimi" ve "bireysel geribildirim" boyutları, örgütler için iş tatminiyle birlikte düşünülmesi gereken önemli boyutlardır. Örgütlerde genel iletişim ortamı ve iletişimi sağlayan araçlar, çalışanların üstleriyle olan ilişkileri ve performanslarına dair aldıkları geribildirimler, çalışma arkadaşlarıyla olan ilişkileri ve işle ilgili gerekli bilgileri alabilmeleri, çalışanların iş tatminleriyle ilişkili olduğu görülmüştür. Bunların yanı sıra kurumsal bütünleşme ve kurum bilgisi boyutları da iş tatminiyle ilişkili olmakla birlikte, örneklemin alındığı kamu kurumunda, ilişkinin düşük seviyede olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlarından yola çıkarak, "iş tatmini" ile "iletişim" ilişkisinin, daha çok örgütün günlük faaliyetlerinin gerçekleştirdiği, kişiler arası ilişkilerin ön planda olduğu boyutlarda, daha etkili olduğunu söylenebilir. Yine bu çalışmada, örgütlerde iletişimin çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu ortaya konulmakla birlikte, "iş tatmini" ile "iletişim" boyutları arasında niteliklerine göre farklılıklar sergilediği de görülmüştür.

Araştırmanın son bölümünde örgütsel iletişimin boyutlarının iş tatmini üzerinde etkisi olup olmadığını ölçmek üzere stepwise yöntemiyle çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Yine, iletişimin iş tatminini belirleyici rolü, yapılan çeşitli çalışmalarda yer almakla birlikte (Pettit, Goris ve Vaught, 1997: 81; Miles, Patrick ve King, 1996: 277; Gülnar, 2007: 284), bu çalışmada iletişim araçları ve iklimi ile yatay iletişim boyutlarının iş tatmininin belirleyicileri olduğu ve iş tatminindeki değişimin %33'ünü açıklayabildikleri sonucuna ulaşılmıştır. İletişim araçları ve iklimi ile yatay iletişim boyutları, iş tatminini pozitif yönde etkilemektedir. Kurumun yapacağı çalışmalarla bu iki boyuttaki iletişim düzeyini geliştirmesi, çalışanların iş tatminini de artıracaktır.

İş tatmini üzerinde etkisi olan iletişim boyutları ve bu boyutların nitelikleri incelendiğinde, örgütün yatay iletişim ve genel iletişim iklimi kapsamında düzey artışına yönelik geliştirmeler yapabilmesinin, hem bireysel hem de örgütsel anlamda belirli tutum ve davranışların, alışkanlıkların ve işleyişin değiştirilmesi olarak daha uzun vadede gerçekleşebileceği öngörülebilir. Bununla birlikte, iletişim araçları ve iklimi boyutu kapsamında, kurum yayınları veya yazılı yönerge ve raporlar gibi iletişim araçlarına yönelik geliştirme ve iyileştirmeler veya yeni uygulamalar daha kısa sürede gerçekleştirilerek iş tatmini düzeyinde artış sağlanabilir.

250 kurum çalışanı üzerine yapılan bu araştırmayla, örgütler açısından yol gösterici olacağı düşünülen bir sonuç olarak, örgüt içi iletişimin iş tatminini etkileyen bir faktör olduğu ortaya konulmuş ve iş doyumunun bireysel anlamda taşıdığı önem kadar, örgütler açısından da dikkate alınması gereken bir kavram olduğu belirtilmiştir. Örgütteki iletişim ortamı, iş tatmini düzeyine göre ortaya çıkabilecek olumlu veya olumsuz durumların hazırlayıcısı olabilmektedir. Yine, iletişimin hangi boyutlarının iş tatminini etkilediği belirlenerek, araştırma kapsamındaki kurumun iş doyumunu artırmak adına önem vermesi gereken noktalara dikkat çekilmiştir. İncelenen kurum özelinde olan bu araştırmanın, farklı örgütler ve sonraki çalışmalar için de yol gösterici olacağı düşünülmüştür.

KAYNAKÇA

AZİZ, A. (2012). İletişime Giriş. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

BAHAR, E. (2011). Mesleki Yazışmalar. Ankara: Detay Yayıncılık.

BAKAN, İ., & BÜYÜKBEŞE, T. (2004). Örgütsel İletişim İle İş Tatmini Unsurları Arasındaki İlişkiler: Akademik Örgütler İçin Bir Alan Araştırması. Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences Faculty Journal/Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(7). 1-30.

DOWNS, C. W., & HAZEN, M. D. (1977). A Factor Analytic Study of Communication Satisfaction. The Journal of Business Communication, 14(3), 63-73.

ERDOĞAN, İ. (2011). İletişimi Anlamak. (4. Baskı). Ankara: Pozitif Matbaacılık.

GOLDHABER, G. M. (1990). Organizational Communication. (5. Edition). USA: Wm. C. Brown Publishers.

GÜLLÜOĞLU, Ö. (2011). Kurumsal Bağlılık ile İletişim Doyumu Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi ve Bir Uygulama Örneği (Doctoral Dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Yayınlanmamış Doktora Tezi.

GÜLLÜOĞLU, Ö. (2012). Örgütsel İletişim: İletişim Doyumu ve Kurumsal Bağlılık. Konya: Eğitim Akademi Yayınları.

GÜLNAR, B. (2007). Araştırma Görevlilerinin İş Tatmini Sağlama Aracı Olarak Örgütsel İletişim ve İş Doyumu: Kamu ve Özel Sektör Üniversite Karşılaştırması. Konya: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi.

GÜRGEN, H. (1997). Örgütlerde İletişim Kalitesi. İstanbul: Der Yayınları.

HACKMAN, J. R., & OLDHAM, G. R. (1975). Development of The Job Diagnostic Survey. Journal of Applied Psychology, 60(2), 159.

KAYNAR, E. (2018). Örgütsel İletişim Doyumunun İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık İle İlişkisi: Görgül Bir Araştırma (Master's Thesis, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

MAHMUTOĞLU, A. (2008). Eğitim Kurumlarında Mutluluk ve Başarının Temelleri: İş Doyumu ve Kurumsal Bağlılık. Ankara: Korza Yayıncılık.

MILES, E. W., PATRICK, S. L., & KING Jr, W. C. (1996). Job Level As A Systemic Variable İn Predicting The Relationship Between Supervisory Communication and Job Satisfaction. Journal Of Occupational and Organizational Psychology, 69(3), 277-292.

MUCHINSKY, P. M. (1977). Organizational Communication: Relationships to Organizational Climate and Job Satisfaction. Academy of Management Journal, 20(4), 592-607.

OKTAY, M. (2000). İletişimciler İçin Davranış Bilimlerine Giriş. İstanbul: Der Yayınevi.

ÖZCAN, E. D. (2011). Kişilik Bakış Açısından Örgüt Yapısı ve İş Tatmini. İstanbul: Beta Basım Yayım.

PETTIT, J. D., GORIS, J. R., & VAUGHT, B. C. (1997). An Examination of Organizational Communication as a Moderator of the Relationship Between Job Performance and Job Satisfaction. The Journal of Business Communication, 34(1), 81–98.

SEKARAN, U. (2003). Research Methods For Business A Skill Building Approach. (4. Edition). New York: John Wiley&Sons, Inc.

SWARNALATHA, R. J. ve KRISHNA V. M. (2017). The Mediating Role of Leadership in Relationship to Job Satisfaction And Organization Commitment. International Journal of Recent Scientific Research, 8(5), 16987-16990.

ŞEŞEN, H., & BASIM, H. N. (2010). Çalışanların Adalet Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına Etkisi: İş Tatmininin Aracılık Rolü. ODTÜ Gelişme Dergisi, 37, 171-193.

TROMBETTA, J. J., & ROGERS, D. P. (1988). Communication Climate, Job Satisfaction, and Organizational Commitment: The Effects of İnformation Adequacy, Communication Openness, and Decision Participation. Management Communication Quarterly, 1(4), 494-514.

TUTAR, H. , YILMAZ M. K. ve ERDÖNMEZ C. (2008). Genel ve Teknik İletişim. Ankara: Seçkin.

TUTAR, H. ve YILMAZ, M. K. (2013). İletişim: Genel ve Örgütsel Boyutuyla (10. Baskı). Ankara: Seçkin.

TÜRK, M. S. (2007). Örgüt Kültürü ve İş Tatmini. Ankara: Özkan Matbaası.

YAZICIOĞLU, İ. (2010). Örgütlerde İş Tatmini ve İşgören Performansı İlişkisi: Türkiye ve Kazakistan Karşılaştırması. Bilig, 55(1), 243-264.

YÜKSEL, İ. (2005). İletişimin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: Bir İşletmede Yapılan Görgül Çalışma. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 6(2), 291-306.

Kamu Yükseköğretim Kurumlarına Yönelik Doğrudan Performansa Bağlı Finansman Yöntemi Önerisi*

Arş. Gör. Dr. Gonca GÜNGÖR GÖKSU
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Emin ALTUNDEMİR
Sakarya Üniversitesi

Özet

Son yıllarda kamu kurumlarında yürütülen faaliyetlere ilişkin etkinlik ve verimlilik tartışmaları söz konusudur. Özellikle; kaynakların ihtiyaçlar doğrultusunda, israf edilmeden kullanılması hususunda yeni yöntemler geliştirilmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde yükseköğretimin kalitesi önemli bir gösterge olduğu için yükseköğretim kurumlarının performans düzeylerini ölçmeye yönelik yeni fikirler sunulmaktadır. Performans esaslı finansman (PEF) yeni bütçeleme teknikleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmada Türk yükseköğretim sistemine yönelik, PEF'nin uygulama yöntemlerinden biri olan doğrudan performansa bağlı finansman (DPBF) yöntemini esas alan bir finansman önerisi yapılmıştır. Çalışma kapsamında devlet üniversiteleri gruplara ayrılarak, kamu yükseköğretim kurumlarının tabi olacakları ortak performans göstergeleri belirlenmiştir. Ortak performans göstergeleri belirlenirken anket veri toplama yönteminden faydalanılmıştır ve verilere açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Sonuçta Türkiye'de devlet üniversitelerini esas alan ve üniversiteler arasında misyon farklılaştırması temelli bir yöntemin uygulanması tavsiye edilmiştir. Çalışmanın amacı ise yükseköğretim kurumlarını teşvik etmek için mevcut bütçe prosedürleri dışında belirlenmiş bir finansman kaynağı olarak DPBF yöntemi geliştirmektir.

Anahtar sözcükler: Yükseköğretim Finansmanı, Doğrudan Performansa Bağlı Finansman, Performans Göstergeleri/Hedefleri

* Bu çalışma "Yükseköğretimde Performans Esaslı Finansman Ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme" isimli kabul edilmiş doktora tezinden üretilmiştir.

The Proposal of Performance Set-Asides Financing Method for the Public Higher Education Institutions

Abstract

In recent years, the efficiency and effectiveness debates over the activities carried out in public institutions are the subject of discussion. Especially new methods are being developed in order to use resources in ways that they are not wasted. Since the quality of higher education is an important indicator in determining the development levels of countries, new ideas are being presented to measure the performance levels of higher education institutions. Performance-based financing (PBF) is also one of these new budgeting techniques. In this study, a financing proposal that is directly based on the performance set-asides method, which is one of the application forms of performance-based financing for the Turkish higher education system, was proposed. In the context of study, public universities were divided into groups, and common performance indicators that the public higher education institutions would be subject to were determined. While determining the common performance indicators, the survey data collection method was utilized, and explanatory factor analysis was applied to the data. In conclusion, a method that is recognized the public universities in Turkey and is based on mission differentiation among universities has been recommended. The aim of the study is to develop a performance-based financing method as a source of funding other than the existing budget procedures in order to encourage higher education institutions.

Keywords: Higher Education Financing, Performance Set-Asides, Performance Goals/Indicators

1. Giriş

21. Yüzyıla gelindiğinde performans esaslı finansman (PEF) uygulamaları, yükseköğretim alanında kabul edilen önemli yenilikler arasında yer almaktadır. Çünkü yükseköğretimde PEF politikalarının ana hedefi; ekonomik büyümeye katkı sağlayacak nitelikli istihdam gücünü arttırmak amacıyla eğitim-öğretim ve Ar-Ge faaliyetlerinin geliştirilmesi için üniversiteleri teşvik etmektir. Böylece eğitim-öğretim ve Ar-Ge süreçlerinin iyileştirilmesi beklenmektedir. Ayrıca bu finansman yöntemi kamuda hesap verme yükümlülüğüne önem vermektedir. Yöntem kapsamında hükümet yetkilileri ile üniversite yöneticileri arasında görüşmeler yapılmakta ve kurumların hedefleri ve performans göstergeleri belirlenmektedir. Diğer aşamada hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığı denetlenmektedir. Hedeflere ulaşılması halinde yükseköğretim kurumları vaat edilen ödenek tutarını elde edebilmektedirler.

Sonuçta, daha şeffaf ve açık bir finansman sisteminin kurulmasına imkân sağlanmaktadır. PEF yöntemi dört farklı formda uygulanmaktadır. DPBF yöntemi farklı uygulama formlarından sadece birisidir. DPBF, kurumların performanslarıyla ilişkili ödeneklerin yüzdesini içeren finansmanı ifade etmektedir. Böylece kurumlar performans ödeneği elde etmek için önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmakta ve birbirleriyle rekabet etmektedirler.

Çalışmada Türkiye'de yükseköğretim alanında doğrudan performansa bağlı finansman (DPBF) yöntemini içeren finansman önerisi yapılmaktadır. Tavsiye edilen öneri, kamu yükseköğretim kurumlarının performans düzeylerine dayalı ilave ödenekler elde etmelerine imkân sağlamaktadır tavsiye edilen önerinin hayata geçirilmesi ile Türk yükseköğretim kurumlarının başarı düzeylerinin her yıl belirlenmesi ve teşvik edilmesi hedeflenmektedir. Çalışmada Türkiye'deki kamu yükseköğretim kurumlarının öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayıları ve University Ranking by Academic Performance (URAP) araştırma laboratuvarlarında hesaplanan akademik performans puanlarına göre üç farklı gruba ayrılması tavsiye edilmektedir.

Ayrıca çalışmada ortak belirlenen performans hedeflerinin/ göstergelerinin üniversitelerin misyonlarına göre dağılımı gerçekleşmektedir.

Çalışmanın yükseköğretim literatürüne yeni bir bakış açısı kazandıracağı umulmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşmak için Ocak 2017 ve Ağustos 2017 tarihleri arasında çeşitli kamu yükseköğretim kurumlarında idari görevi olan akademik personellerden[1] ve daire başkanlarından oluşan 442 kişilik gruba anket uygulanmıştır. İkinci aşamada önemli bulunan performans göstergelerini tespit etmek amacıyla verilere açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Finansman önerisine göre Türk kamu yükseköğretim kurumlarının ortak performans hedeflerine/göstergelerine tabi olması tavsiye edilmektedir. Bu yeni finansman önerisiyle üniversitelerin hedeflerini açık bir şekilde tanımlamaları, performans ölçümlerinin ve denetimlerinin daha güvenilir olması ve yükseköğretimde hizmet kalitesinin arttırılması hedeflenmektedir.

2. Performans Esaslı Finansmanın Teorik Açıdan İncelenmesi

Küresel boyutta ekonomik sorunların peş peşe yaşanması hesap verilebilirlik, saydamlık ve kamu harcamalarının sorgulanması konularını gündeme

[1] İdari görev ile ifade edilen pozisyonlar; rektör, rektör yardımcısı, genel sekreter, dekan, dekan yardımcısı, enstitü müdürü, enstitü müdür yardımcısı, yüksekokul müdürü, yüksekokul müdür yardımcısı bölüm başkanı, bölüm başkan yardımcısı, daire başkanı, strateji geliştirme koordinatörüdür.

getirmiştir. Teknolojik gelişmeler ve küreselleşmenin de etkisiyle, 1980'li yıllardan itibaren kamu yönetiminde yaşanan problemlere çözüm bulmak amacıyla yeni bir süreç başlamıştır. Böylece "Yeni Kamu Yönetimi" modeli geliştirilmiştir (Yazıcı, 2015:165). Yeni Kamu Yönetiminin temel amacı; kamu sektöründe tutumluluk, etkinlik ve verimlilik artışı sağlamak ve hizmet kalitesini yükseltmektir (Swirska, 2014:111). Tüm bu gelişmeler sonucunda yükseköğretim kurumlarından kesin çıktılara ulaşmaları, sonuçlarını ölçmeleri ve performans hedeflerini belirlemeleri istenmektedir (Hillman, Tandberg ve Fryar, 2015:502). Böylece PEF uygulamaları yeni kamu yönetiminin bir parçası olarak benimsenmekte (Rutherford ve Rabovsky, 2014:188) ve önemli bir finansman seçeneği olarak görülmektedir (Teixeira, Biscaia ve Rocha, 2014:226). Önceden belirlenen performans ölçütlerinin sonuçlarına bağlı tahsis edilen ödeneklerin bir yüzdesi (Jordan ve Hackbart, 1999: 74) olarak tanımlanan PEF, yöneticilerin sorumlu oldukları faaliyetlerde etkinlik ile verimlilik elde etmeleri için onlara daha çok esneklik ile özerklik tanımayı amaçlamaktadır. Ayrıca yöneticilere karar aşamasında daha fazla yetki sağlanırken, muhtemel yetkinin kontrolü ve denetimi aşamalarında ise yapılan reformlar, sorumluluk açısından oldukça yüksek önem taşımaktadır (Alkarann ve Jaba, 2011:1136). PEF, performans ölçümleri ile finansman tahsisleri arasında doğrudan bir bağ kurmakta ve ölçülebilir sonuçlar üzerine odaklanmaktadır. Yöntem nihai olarak hesap verebilirlik kavramına dayanmaktadır (Layzell ve Caruthers, 1995:5).

PEF'nin mantığı, yüksek performans sergileyen kurumların düşük performans sergileyen kurumlardan daha fazla ödenek elde etmesidir. Bu aşamada eğitim-öğretim ve Ar-Ge kapsamında rekabetin yer almasının nedeni, düşük performans sergileyen kurum ve kuruluşların desteklenmesi ve teşvik edilmesidir (Ecker, Leither ve Frolich, 2011:2). Çünkü rekabet, kurumları daha etkin yapan bir mekanizmadır (Letizia, 2015:8). Böylece kurumlar daha fazla ödenek elde edebilmek amacıyla birbirleriyle yarışacaklar ve performans düzeylerini arttırabileceklerdir. Yükseköğretim kapsamında PEF yöntemi, eğitim-öğretim ve Ar-Ge süreçlerinin farklı aşamalarında çıktıların ölçüldüğü göstergelere dayalı finansman tahsisidir (Estermann ve Claeys-Kulik, 2016: 32). Böylece yükseköğretim kurumları ya bonus ödemesi şeklinde ya da cari bütçelerinin bir kısmı şeklinde performansa dayalı finansman miktarı elde etmektedirler (Hillman, Tandberg ve Fryar, 2015:502).

PEF, bir taraftan eğitim-öğretim ve Ar-Ge çıktılarına yoğunlaşırken, diğer taraftan tahsis edilecek finansman tutarına karar vermek için performans gös-

tergelerinin kullanılmasına vurgu yapmaktadır (Ahmad, Farley ve Naidoo, 2012:566). Yöntem kapsamında kurumların öncelikleri belirlenerek, etkinlik sağlamakta ve kurumsal gelişim teşvik edilmektedir (HCM Strategists, 2011:1). PEF'den beklenen husus önceliğin miktardan ziyade, kaliteye yönlendirilmesidir. Bununla birlikte hükümet ve yükseköğretim kurumları arasındaki bağın güçlendirilmesi de hedeflenmektedir.

PEF ile tahsis edilecek ödenekler, yükseköğretim kurumlarının bir önceki yılki performanslarına bağlıdır. Finansman tutarını belirlemek için kullanılan formül, mezun sayısı vb. performans göstergelerine bağlıdır (Orr, 2005: 37). Yükseköğretimde katılımcılığı, bilgi transferini, üniversite-sanayi işbirliğini geliştirmek vb. yükseköğretim kurumlarının belirli politik amaçları ile ilişkili performans düzeylerini arttırmak amaçlanmaktadır (Estermann ve Claeys-Kulik, 2016:32). PEF kapsamında tahsis edilecek ödeneklerin, yükseköğretim kurumları tarafından çok az bir kısıtlamayla ya da hiçbir kısıtlama olmaksızın torba bütçe[2] (blok hibe) şeklinde kullanılmasına imkan tanınmaktadır (Orr, 2005: 37). Yönteme göre üniversiteler hedeflere ulaşırken kararlarını almada özerk olmalıdırlar. Böylece yükseköğretim kurumları daha çok sorumluluk üstlenmekte ve yapacakları yenilikçi faaliyetler için desteklenmektedirler (Alshamy, 2011: 55).

2.1. Doğrudan Performansa Bağlı Finansman

Salmi ve Hauptman'ın hazırladığı "*Inovations in Tertiary Education Financing: A Comparative Evaluation of Allocation Mechanisms"* isimli Dünya Bankası raporuna göre; PEF'nin dört uygulama formu bulunmaktadır. Bunlar: performans taahhütleri, rekabetçi finansman, sonuçlara göre ödemeler ve DPBF'dir (Salmi ve Hauptman, 2006: 17). DPBF kapsamında ödenekler birebir performans hedefleri/göstergeleri ile ilişkilendirilmektedir. (İlyas, 2012: 24). DPBF, kurumların performansları ile yakından ilişkili finansman tutarını kapsamakta (Ahmad, Saripuden ve Soon, 2014:8) ve bütçe ödeneklerinin bir yüzdesini ifade etmektedir. Hedeflere ulaşmak amacıyla yükseköğretim kurumları performans ödeneği elde etmek için rekabet etmektedirler (Salmi ve Hauptman, 2006: 19). Bu finansman yöntemi ya kurumların cari bütçelerinin

[2] Torba bütçe (Blok Hibe-Block Grants) olarak adlandırılan finansman, üniversitelerin misyonları, vizyonları ve öncelikleri doğrultusunda kullanabilmesine dayanmaktadır (Ortadoğu Teknik Üniversitesi Raporu (ODTÜ) Raporu, 2011:24). Bu kapsamda üniversiteler önceliklerine göre tahsis ettikleri ödenekleri harcama esnekliğine sahiplerdir (İlyas, 2012:19). Torba bütçenin dezavantajı geniş denetim gerektirmesidir. Çünkü uygulama sonunda harcamaların nerelere yapıldığı konusunda kısıtlama bulunmamaktadır (Yüksel, 2014:77). Ayrıca harcama yetkilisi bu yasayı iyi niyetli kullanmayabilir ve kaynak israfına neden olabilir.

bir yüzdesi ya da bonus ödemesi şeklinde uygulanmaktadır (Harnisch, 2011:2). DPBF yöntemi, kamu finansmanının önceden belirlenmiş bir yüzdesinin performans ölçümleri temelinde tahsis edilmesine dayanmaktadır. Kullanılan performans göstergesi sayısı hem tek sayıda hem de çok sayıda olabilmektedir. Tahsis edilecek toplam tutar, yükseköğretim kurum bütçesinin %5'i ve daha azı olabileceği gibi, bütçenin %100'ünü de kapsayabilmektedir. Tercih edilen performans ölçütleri hükümet ve yükseköğretim kurumu arasında belirlenmektedir (Salmi ve Hauptman, 2006:19). Kısacası DPBF tutarı, kurumsal başarıyı değerlendirmek amacıyla performans göstergelerine ve oranlarına bağlıdır (The World Bank, 2011:120).

2.2. Doğrudan Performans Bağlı Finansman Uygulama Örnekleri

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) Tennessee, Pensilvanya, Washington, Güney Karolina ile Indiana eyaletlerinde ve Güney Afrika'da DPBF yöntemi tercih edilmektedir (Miao, 2012:8). Tennessee eyaletinde yükseköğretimde 10 performans göstergesi belirlenmiştir. Yükseköğretim kurumları tam başarı sergilerseler %5,45 kadar ek ödenek elde etmeye hak kazanmaktadırlar (Boer ve diğerleri, 2015:11). Belirlenen performans göstergeleri; 24, 48 veya 72 kredi saatlik derslerden başarılı olan öğrenci sayısı, lisans ve lisansüstü programlarından mezun olan öğrenci sayısı, tam zamanlı öğrenci sayısı, en az 12 kredi saati üzerinden yapılan transferler (yatay geçiş)[3] ve 6 yılda mezun olan öğrenci sayısı göstergelerinden oluşmaktadır (Dougherty ve Reddy, 2013: 28).

Pensilvanya'da ise DPBF toplam yükseköğretim kurumu bütçesinin %8'ini içermektedir[4]. (Dougherty ve Reddy, 2013: 28). Uygulama kapsamında 17 adet performans göstergesi belirlenmiştir.

İlgili göstergeler toplam mezun sayısı, ikinci yıl okula devam etme oranı, mezuniyet oranları, fakülte verimliliği (kredi saati üretimi), çalışan çeşitliliği, öğretim maliyeti, doktora dereceli fakülte ve personel oranından (toplam harcamaların bir kısmı olarak toplam personel tazminat tutarı) oluşmaktadır (Hillman, Tangberg ve Gross, 2014:831). Washington eyaleti, PEF sorumluluk sistemini en dikkatli şekilde kullanan eyaletler arasında yer almaktadır (Hillman, Tandberg ve Fryar, 2015:502-505). Eyalet kapsamında *Öğrenci Ba-*

[3] Eyalet içinde bir üniversiteden diğerine transfer olma (yatay geçiş) performans kriteri olarak belirlenmiştir.

[4] Eyalet kapsamında bir yükseköğretim kurumu toplam ödeneklerinin %8'ini PEF dayalı tahsis ederken, %92'sini başka yöntemlere göre tahsis etmektedir.

şarı Programı adı altında DPBF yöntemi uygulanmaktadır. Uygulamanın başarısı aşağıda belirtilen performans göstergelerine bağlıdır (Harnisch, 2011:6):

- ✓ Öğrencilerin yetenekleri doğrultusunca belirlenen kriterler (Temel beceri kazanımları, üniversite öncesi dil bilgisi veya matematik sınavlarından başarı oranları),
- ✓ İlk sene eğitim-öğretime devam etme oranı (15 veya 30 üniversite kredisi kazanma),
- ✓ Matematik temelli derslerden başarılı olma oranı, (zorunlu fakülte matematik derslerini geçme),
- ✓ Mezun öğrenci oranıdır (ön lisans veya staj mezuniyet sertifikası kazanma).

Indiana eyaletinde yükseköğretim bütçesinin %7'si DPBF yöntemi aracılığıyla tahsis edilmektedir (Natow ve diğerleri, 2014:10). Buna göre toplam lisans eğitimi kazanımları ana performans hedefi %60'lık paya sahiptir. Bu %60'lık payın %30'u bütün lisans programlarından edinilen toplam başarı düzeyine, %15'i zamanında mezun olunan lisans derecelerine ve %15'si ise düşük gelirli öğrencilerin başarı düzeyine bağlıdır. Toplam kredi saati tamamlama[5] ana performans hedefinin oranı ise %25 olarak belirlenmiştir (%18,7'si dönem başında sorumlu olunan tüm kredilerini tamamlamaya, %5,5'i çift anadal programı tamamlamaya ve %8'i erken mezun olma oranına). Son %15'lik oran ise üniversite kapsamında yapılan Ar-Ge faaliyetleri ana hedefini içermektedir (Harnisch, 2011:4). Güney Karolina eyaletinde yükseköğretim kurumlarının bütçelerinin %100'ü bu yönteme bağlıdır. Ancak geçmiş yıllarda uygulama başarısızlık ile sonuçlanmıştır. Çünkü çok fazla sayıda göstergeler ve standartlar belirlenmiştir. Bu sebeple kurumlar net bir başarı gösterememişlerdir (The World Bank, 2011:120). Çünkü dokuz temel kategori dahilinde 37 performans göstergesi belirlenmiştir. Göstergelerin çoğunluğu süreç göstergelerini kapsamaktadır. Yalnız bir tek performans göstergesi çıktı göstergesidir (Dougherty ve Reddy, 2013: 29).

3. Türk Yükseköğretim Sistemine Yönelik Doğrudan Performansa Bağlı Finansman Önerisi

Çalışmada kamu yükseköğretim kurumlarına bonus ödemesi (ek ödeme) şeklinde performansa dayalı ödenekler tahsis edilmesi tavsiye edilmektedir.

[5] Kredi tamamlamak ile ifade edilen dönemde almak zorunda olduğu tüm derslerden başarılı olmaktır.

Finansman önerisi kapsamında, kamu yükseköğretim kurumlarının performans hedeflere ulaşıp ulaşmadığının tespit edilmesi amacıyla öncelikle performans göstergeleri belirlenmesi gerekmektedir. Göstergeler belirlendikten sonra öneriye dahil olacak her bir performans göstergesinin katsayısının bulunması önemlidir. Dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi yükseköğretim kurumlarına tahsis edilecek ilave ödenek tutarının nasıl belirleneceğidir. Esas alınacak ödenek tutarı hesaplanırken öncelikle ilgili yıla ait kamu yükseköğretim kurumlarına verilmesi planlanan bütçe ödeneklerinin toplam tutarının (Yükseköğretim Kurumu hariç), toplam kamu yükseköğretim kurum sayısına bölünmesi formülü kullanılacaktır. Daha sonraki aşamada ise elde edilen tutara ek ödeme oranı uygulanacaktır.

Konuyu somutlaştırmak amacıyla basit bir örnekle açıklamak gerekirse; birinci aşamada 2018 yılı esas alındığında, toplam kamu yükseköğretim kurumlarının bütçesi (Yükseköğretim Kurumu bütçesi hariç) 27.663.210.000 TL olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu rakamın 110[6] devlet üniversitesine bölünmesi sonucu ulaşılan tutar 251.483.727 TL'dir.

İkinci aşamada ulaşılan bu tutarın da belli bir yüzdesi alınmaktadır. Gelişmiş ülke uygulamaları esas alındığında, performansa dayalı optimum bonus ödemesi oranı maksimum %5'tir. Ancak Türkiye'nin içerisinde bulunduğu mevcut ekonomik koşullar göz önünde bulundurulduğunda çalışmada %5 oranında bonus ödenmesinin yapılması önerilmektedir. Açıklanan örnek üzerinden devam edilirse, bir yükseköğretim kurumu tüm performans hedeflerinden %80 ve üzeri başarılı olduğu getirdiği takdirde 12.574.186 TL (%5 oran üzerinden hesaplanmıştır) fazladan ödenek elde etme hakkına sahip olacaktır. İlgili hesaplamaya ilişkin formül aşağıda yer gösterilmektedir.

Bir Yükseköğretim Kurumunun Alabileceği Toplam Performans Ödeneği Tutarı = (Yükseköğretim Kurumlarına Tahsis Edilen Toplam Bütçe Ödenek Tutarı[7] \ Kamu Yükseköğretim Kurum Sayısı)*0,05

Önerilen bonus ödemesinin bütçe gerekçelendirmesi yedek ödenek kalemi ile ilişkilendirilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, yükseköğretim kurumları elde edecekleri ödenek tutarını yedek ödenek kapsamında tahsis edebileceklerdir. 5018 sayılı Kamu Mali ve Kontrol Kanunu'nun 23. Maddesine göre:

[6] Verilerin elde edildiği dönemde toplam 110 yükseköğretim kurumuna fiilen hazine ödeneği tahsis edildiği için 110 devlet üniversitesi üzerinden hesaplama işlemi yapılmıştır.
[7] Çalışma 2017 yılında hazırlandığı formülde 2017 yılında tahsis edilen bütçe ödenek tutarları kast edilmektedir. Ancak her sene bu rakam güncellenecektir.

"*Merkezî yönetim bütçe kanununda belirtilen hizmet ve amaçları gerçekleştirmek, ödenek yetersizliğini gidermek veya bütçelerde öngörülmeyen hizmetler için, bu Kanuna ekli (I) sayılı cetvelde yer alan idareler ile (II) sayılı cetvelde yer alan idarelerden merkezî yönetim bütçe kanununda gösterilecek olanların bütçelerine aktarılmak üzere, genel bütçe ödeneklerinin yüzde ikisine kadar Maliye Bakanlığı bütçesine yedek ödenek konulabilir. Bu ödenekten aktarma yapmaya Maliye Bakanı yetkilidir.*"

Bu kanun maddesine istinaden, 15 Eylül ve 17 Ekim tarihleri arasında Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü tarafından bütçe kanun tasarısı hazırlanırken, *"2018[8] yılı için bir kamu yükseköğretim kurumuna doğrudan performansa bağlı finansman kapsamında verilebilecek yedek ödenek tutarı en fazla 12.574.176 TL[9]'dir. Bu ödeneğin dağıtılmasında ilgili yükseköğretim kurumunun 2017 yılı ortak performans hedeflerine ulaşma düzeyi esas alınır. Bir kamu yükseköğretim kurumu önceden belirlenmiş bütün gösterge hedeflerinde %80 ve üzeri başarı sağladığı takdirde, 12.574.186 TL yedek ödenek alır. Eğer bir kurum bir performans göstergesi hedefinde %80'in altında başarı sağlarsa ilgili göstergenin katsayısı oranında ödenek alamaz."* ibaresi eklenerek kurumların 2018 yılında performansları doğrultusunda elde edecekleri tutarlar belirlenebilir. Herhangi bir kamu yükseköğretim kurumu bir performans göstergesinden %80 ve üzeri başarı sağladığı takdirde ödenek alabilecektir. Böylece yöntemin uygulanmasıyla üniversitelerin performans hedeflerine ulaşmalarında daha çok gayret göstermesi teşvik edilecek, aynı zamanda yedek ödenek aktarımına bazı koşullar getirilecektir. Ayrıca öneri kapsamında ödül sistemi mevcut olup, ceza sistemi yer almamaktadır. Bu nedenle önceden belirlenmiş hedeflere ulaşamayan kurumlara yönelik maddi bir ceza dahil edilmemiştir. Ancak nerede ve neden başarısız olunduğunun belirlenip, raporlanması konusunda üniversite yönetimlerinin uyarılması ve raporların kamuoyuyla paylaşılması önemlidir. Kısacası maddi bir cezadan ziyade, idari/yönetimsel anlamda bir ceza uygulaması söz konusudur.

Finansman önerisinin ana avantajı, kamu yükseköğretim kurumlarının daha fazla ek gelir elde etmek amacıyla rekabete girmesi ve daha üstün performans göstermesine imkan sağlanmasıdır. Önerinin diğer bir diğer avantaj ise bütün yükseköğretim kurumlarına verilecek maksimum performans ödenek tutarının aynı olmasıdır. Böylece bir yükseköğretim kurumu, diğer yükse-

[8] Her sene yıl ifadesi ve rakamlar değişecektir.
[9] %5'lik bonus ödemesi hesaplaması sonucu ulaşılan maksimum tutardır.

köğretim kurumunun alacağı ek ödeme hakkında bilgi sahibi olabilecek ve şeffaflık sağlanabilecektir. Önerinin devlet açısından kısa vadede dezavantajı ek maliyet yükü oluşturmasıdır. Ancak uzun vadede Ar-Ge faaliyetlerinin sayısının artmasının ve inovasyon çalışmalarının hızlanmasının teşvik edilmesi beklenmektedir. Bonus ödemesi kullanılırken, inisiyatif üniversite yönetiminde olacaktır. Açık bir ifadeyle; torba bütçe (blok hibe) uygulaması geçerli olacaktır. Bununla birlikte üniversite üst yönetimlerinden beklenen, gerek birimlerden gerekse bölümlerden fikir alarak ödenek dağılımını ortak görüşler uyarınca yapmalarıdır. Finansman önerisi kapsamında üniversitelerin performans hedeflerine ulaşıp ulaşmadığını belirlemek amacıyla da sıkı denetimlerin yapılması öngörülmektedir.

Öneri kapsamında belirlenen performans göstergeleri üç gruba ayrılmıştır. Birinci grupta yer alan göstergeler Ar-Ge odaklı ikinci grupta yer alan göstergeler eğitim- öğretim odaklı ve üçüncü gruba ait göstergeler hem eğitim-öğretim hem de Ar-Ge odaklı üniversitelere (her iki misyona sahip) yöneliktir. Bu kapsamda üniversiteler çeşitli kriterler doğrultusunda üç kategoriye ayrılmaktadır. Öneri kapsamında bir üniversitenin alacağı tutarı, diğer üniversitenin alacağı tutarını etkilemesi söz konusu değildir. Ayrıca performans göstergelerine de önem derecelerine göre katsayılar verilmiştir. Her bir göstergenin katsayısı da birbirinden farklıdır. Son olarak gösterge sonuçlarının nasıl değerlendirileceği ile ilgili olarak her bir gösterge için hedef belirlenmesi tavsiye edilmektedir.

Öneri kapsamında devlet üniversitelerini gruplara ayırmak amacıyla ikili kriter belirlenmiştir. Birinci kriter olarak öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı kabul edilmiştir. Buna göre öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı 35'ten daha az olan üniversiteler birinci grup ve öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı 35 ve üstü olan üniversiteler ikinci grup olarak tanımlanmıştır. İkinci kriterde ise URAP laboratuvarlarında hesaplanan üniversitelerin akademik performans puanları esas alınmıştır. Hesaplanan akademik performans puanları; makale, toplam atıf, toplam bilimsel doküman, doktora mezun öğrenci sayısı ve öğretim üyesi/öğrenci sayısı puanlarından oluşmaktadır. Ancak birinci kriterde öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı esas alındığı için akademik performans puanlarından bir eksiltme işleminin yapılması tavsiye edilmektedir. Böylece ikinci kriter kapsamında sadece makale, atıf, bilimsel doküman ve mezun doktora öğrenci sayısı puanları esas alınması planlamıştır. İkinci kriterde üniversitelerin hesaplanan performans puanları, 400'den az ile 400 ve üzeri şeklinde ikiye ayrılmıştır. Tablo 1'e göre C hücresinde yer alan

üniversiteler Ar-Ge odaklı, B hücresinde yer alan üniversiteler eğitim-öğretim odaklı ve A ile D hücrelerinde yer alan üniversiteler ise hem Ar-Ge hem de eğitim-öğretim odaklı olarak belirlenmiştir.

Tablo 1: *Üniversitelerin Gruplara Ayrılmasında Kullanılan Kriterler*

ÖS /ÖÜS[10] URAP Puanı	**1-34**	**35 ve üstü**
1-399 Arası Puan Alanlar	Eğitim & Öğretim ve Araştırma & Geliştirme Odaklı (Her ikisi de) (A)	Eğitim-Öğretim Odaklı (B)
400-799 Arası Puan Alanlar	Araştırma & Geliştirme Odaklı (C)	Eğitim & Öğretim ve Araştırma & Geliştirme Odaklı (Her ikisi de) (D)

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

3.1.Nicel Yöntem: Anket Veri Analizi

Çalışma kapsamında *Yükseköğretimde Performans Esaslı Finansman: Bir Finansman Önerisi* isimli anket hazırlanmıştır. Çalışmada uygulanan istatistik yöntemi betimsel istatistiktir. Örneklemi belirlemek amacıyla kasti (kararsal) örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinin sebebi, örneği oluşturan kişilerin araştırma problemine cevap bulacağı katılımcılardan oluşmasıdır. Deneklerin belirlenmesindeki ölçüt araştırmacının yargısına bırakılmıştır. Analizler için SPSS 22 (The Statistical Packafe for the Social Sciences) istatistik programı kullanılmıştır. Ankete Türkiye'de toplam 42 devlet üniversitesinde idari görevi bulunan akademik personeller ve daire başkanlarından oluşan 442[11] kişi katılmıştır. Tavsiye edilen finansman önerisinin bu aşamasında performans göstergelerini belirlemek amacıyla öncelikle soruların sıklık değerleri ve geçerli yüzdeleri esas alınarak bir ön eleme yapılmaktadır. Verilerin güvenilirlik düzey sonucu (Cronbach Alpha) 0,953'tür. Bu sonuç anketin yeterince güvenilir olduğunu ifade etmektedir. Tablo 2'de bütün sorulara veri-

[10] ÖS: Öğrenci Sayısı, ÖÜS: Öğretim Üyesi Sayısı

[11] Bir veri kümesine faktör analizi uygulayabilmek amacıyla en az 300 verinin olması gerekmektedir. Buna 300 kuralı denilmektedir (Norusis, 2005). Comrey ve Lee (1992) çalışmasına göre de 100: zayıf, 200:orta, 300:iyi, 500: çok iyi, 1000 ve üstü veri mükemmeldir. Bu sebeple bu çalışma için ulaşılan 442 sayısı oldukça yeterli düzeydedir.

len cevapların sıklık yüzdeleri yer almaktadır. Buna göre katılımcılardan bir yükseköğretim kurumuna performansa dayalı ödenek tahsis edilirken, ankette yer alan performans göstergeleri çok önemli ise 5, önemli ise 4, orta düzey önemli ise 3, önemsiz ise 2 ve hiç önemsiz ise 1 seçeneklerini işaretlemeleri istenmiştir. Eğer katılımların herhangi bir fikri yok ise 0 sütununu işaretlemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Tablo 2: *Anket Sorularına Verilen Yanıtların Yüzdelik Değerleri*[12]

	0 Fikrim Yok	**1 Hiç Önemli değil**	**2 Önemli değil**	**3 Orta**	**4 Önemli**	**5 Çok önemli**
	%	%	%	%	%	%
S1. Öğrenci Odaklı Göstergeler						
S2. Toplam lisans öğrenci sayısı	**0,2**	**3,7**	**4,8**	**13,9**	**35,2**	**42,1**
S3. Toplam lisansüstü öğrenci sayısı	**0,2**	**1,7**	**5,5**	**15,0**	**28,1**	**49,5**
S4. Bir önceki seneye kıyasla yabancı uyruklu öğrenci sayısı artış oranı	1,6	7,5	10,0	28,7	29,6	22,6
S5. Bir önceki seneye kıyasla değişim programlarına katılan öğrenci sayısı artış oranı	1,8	6,2	9,1	24,8	35,1	23,0
S6. Mezun lisans öğrencisi oranı	**1,6**	**6,8**	**10,0**	**27,6**	**34,4**	**19,6**
S7. Mezun yüksek lisans öğrencisi oranı	**1,4**	**5,3**	**8,5**	**21,7**	**37,8**	**25,3**
S8. Mezun doktora öğrencisi oranı	**1,8**	**5,3**	**7,1**	**18,1**	**32,0**	**35,7**

[12] **Not:** Tablo 2'de koyu punto ile gösterilen performans göstergeleri (S2, S3, S9, S10, S15, S18, S19, S20, S21, S22, S23, S24, S25, S26, S27, S28, S29, S30, S31, S32, S40, S44, ve S46) faktör analizine dahil edilmiştir. Çünkü bu sorulara önemli ve çok önemli seçenekleri kapsamında verilen yanıtların toplamı %70 ve üzeridir. İlk aşamada 25 performans göstergesi elenirken, 23 performans göstergesi ise faktör analizi yapılması uygun görülmüştür. Ancak konunun uzmanları ile yapılan görüşmeler sonucunda mezun sayılarının da önemli birer performans kriterleri olduğu vurgulanmıştır. Bu sebeple S6, S7 ve S8 de analize dahil edilmiş ve toplam 26 performans göstergesine faktör analizi uygulanmıştır.

S9. Öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı	**0,0**	**1,8**	**2,3**	**12,8**	**25,7**	**57,3**
S10. Son bir sene içerisinde işe yerleşmiş mezun sayısı	**1,4**	**4,4**	**5,5**	**16,1**	**28,2**	**44,5**
S11. Akademik Personel Odaklı Göstergeler						
S12. Son 5 sene içerisinde toplam öğretim elemanı sayısında yaşanan artış oranı	0,9	3,0	4,8	24,5	38,1	28,8
S13. Bir önceki seneye kıyasla değişim programlarına katılan akademik personel sayısı artış oranı	1,8	6,4	8,2	26,4	32,3	24,8
S14. Bir önceki seneye kıyasla yabancı uyruklu akademik personel sayısı artış oranı	2,5	9,9	10,8	26,4	29,6	20,9
S15. Bir önceki seneye kıyasla yurtdışına araştırma amacıyla gönderilen akademik personel sayısı artış oranı	**1,1**	**5,0**	**5,7**	**16,2**	**36,9**	**35,1**
S16. Kadın akademik personel sayısı	3,5	12,5	11,1	25,5	24,1	23,2
S17. Araştırma – Geliştirme Odaklı Göstergeler						
S18. Araştırma ödülü alan öğrenci sayısı	**1,6**	**3,9**	**5,1**	**17,9**	**31,0**	**40,5**
S19. Ödül alan lisansüstü tez çalışması sayısı	**1,8**	**2,5**	**2,8**	**12,9**	**34,8**	**45,2**
S20. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde yayınlanan toplam makale sayısı	**1,4**	**0,7**	**2,8**	**8,5**	**31,4**	**55,3**
S21. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde yayınlanan toplam makale sayısı	**1,4**	**4,4**	**6,7**	**17,8**	**37,6**	**31,9**
S22. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde yapılan toplam hakemlik sayısı	**1,6**		**4,8**	**14,1**	**38,9**	**38,2**
S23. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indeks-	**1,6**	**4,4**	**6,7**	**17,8**	**37,6**	**31,9**

lerdeki dergilerde yapılan toplam hakemlik sayısı						
S24. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde akademik personel başına düşen atıf sayısı	**1,4**	**1,9**	**2,3**	**12,5**	**31,5**	**50,5**
S25. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde akademik personel başına düşen atıf sayısı	**1,6**	**2,1**	**3,9**	**17,8**	**36,3**	**38,2**
S26. İlgili üniversite tarafından düzenlenen ulusal ve uluslararası sergi/gösteri/bienal vb. faaliyetlerin sayısı	**0,7**	**1,1**	**4,8**	**18,9**	**39,0**	**35,5**
S27. İlgili üniversite tarafından düzenlenen ulusal/uluslararası kongre, konferans, sempozyum vb. etkinlik sayısı	**0,7**	**1,4**	**3,6**	**17,3**	**34,9**	**42,1**
S28. İlgili üniversitenin aldığı patent, tescil ve marka sayısı	**0,7**	**0,7**	**5,0**	**8,0**	**29,5**	**56,1**
S29. Üniversite akademik personeli tarafından yayınlanan toplam kitap sayısı	**0,7**	**0,9**	**6,8**	**15,7**	**34,2**	**41,7**
S30. İlgili üniversitenin aldığı ulusal/uluslararası ödül sayısı	**0,9**	**1,1**	**4,6**	**12,2**	**31,2**	**50,0**
S31. TÜBİTAK, Kalkınma Bakanlığı vb. kurumlar tarafından kabul edilen ulusal araştırma projesi sayısı	**0,9**	**1,4**	**3,7**	**12,6**	**31,4**	**50,1**
S32. AB, Dünya Bankası, OECD vb. kuruluşlar tarafından kabul edilen uluslararası proje sayısı	**1,1**	**1,6**	**3,6**	**11,5**	**25,7**	**56,7**
S33. İlgili üniversite tarafından yayınlanan dergi sayısı	0,9	3,9	7,3	26,1	32,8	28,9
S34. Akademik personel	2,1	3,7	9,1	19,4	32,2	33,6

başına düşen ödül sayısı						
S35. Öğretim üyesi başına düşen akademik teşvik puanı	1,9	4,7	7,2	22,9	28,7	34,7
S36. Üniversite araştırma merkezlerinin yayınladığı toplam rapor veya yayın sayısı	1,4	3,0	6,0	25,7	32,6	31,3
S37. Eğitim-Öğretim Odaklı Göstergeler						
S38. Açılan lisans program sayısı	1,6	7,4	13,2	24,6	30,6	22,5
S39. Açılan lisansüstü program sayısı	1,6	4,6	7,7	23,0	33,9	29,2
S40. Akredite olan program sayısı	**1,4**	**4,2**	**4,2**	**17,0**	**34,3**	**38,9**
S41. Uluslararası kurum ve kuruluşlarla yürütülen ortak yükseköğretim programı sayısı	0,5	2,5	5,5	24,0	35,1	32,3
S42. Kurulan fakülte, enstitü, araştırma merkezi, meslek yüksekokulu, yüksekokul, konservatuar sayısı	1,1	5,5	7,4	29,7	32,0	24,4
S43. Bölgesel ve Sosyal Odaklı Göstergeler						
S44. Paydaşlarla birlikte yürütülen işbirliklerinin sayısı	**0,9**	**1,1**	**4,8**	**21,8**	**37,9**	**33,3**
S45. Uygulamalı eğitim programları kapsamında işletmelere gönderilen öğrenci sayısı	1,6	2,8	5,5	26,9	36,1	27,1
S46. Bölgesel ve sektörel ihtiyaçları karşılamaya yönelik hazırlanmış lisansüstü tez sayısı	**0,7**	**2,1**	**4,4**	**17,7**	**43,6**	**31,7**
S47. Yaşam boyu öğrenim kapsamında yürütülen faaliyetlerin (proje, etkinlik, eğitim, sertifika programı vb.) sayısı	1,4	1,4	5,5	27,4	36,1	28,3
S48. Üniversite çalışanlarının gelişimine yönelik faaliyetlerin sayısı	1,6	2,5	6,2	21,5	37,6	30,3

S49. Üniversiteye yapılan toplam bağış tutarı	3,7	12,0	13,4	27,1	24,1	19,7
S50. Üniversite tarafından burs verilen öğrenci sayısı	3,0	4,8	8,0	26,8	30,5	27,0
S51. Spor alanında elde edilen derecelerin toplam sayısı	2,1	8,0	16,0	29,5	24,4	20,1
S52. Öğrenci memnuniyet oranları (ankete dayalı)	3,4	3,0	7,6	28,1	30,0	27,9
S53. Çalışan memnuniyet oranları (ankete dayalı)	3,4	2,3	5,0	27,8	27,8	33,7

Kaynak: SPSS sonuçları kullanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

3.2. Verilerin Açıklayıcı Faktör Analizi ile İncelenmesi

Çalışmanın bu alt başlığında ilk aşamada belirlenen 26 performans göstergesine açıklayıcı faktör analizi dört defa tekrarlanarak uygulanmıştır. Ancak sayfa ve kelime kısıtından dolayı burada her bir faktör analizini tek tek raporlamak mümkün değildir. Bu sebeple her bir aşamada faktör analizinin yeniden yapılmasının nedenleri açıklanacaktır. Buna göre:

- ✓ Birinci analiz sonucuna göre ulaşılan ortak faktör varyansı tablosu incelendiğinde, *S9. Öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısının* ortak faktör varyans değerinin 0,283 olduğu görülmüştür[13]. Bu sebeple ilgili soru analiz dışı bırakılmıştır. Çünkü Erdoğan, Bayram ve Deniz (2007:7)'in hazırlamış olduğu çalışmaya göre faktör örüntüsünün oluşmasında 0.30 ile 0.40 arasında değişen faktör yüklerinin alt kesme noktası olarak belirlenebileceği ifade edilmektedir. Bu bilgiye istinaden toplam 25 soru ile faktör analizi yeniden yapılmıştır.

- ✓ İkinci analiz sonucuna göre ulaşılan ortak faktör varyans değerleri incelendiğinde, birinci analizde olduğu gibi yine alt kesme noktası 0.30 kabul olarak edilmiştir. *S40. Akredite olan program sayısı* ortak faktör varyans değeri ise 0,294'tür. Bu sebeple ilgili gösterge analiz dışı bırakılıp, 24 performans göstergesine üçüncü defa faktör analizi uygulanması kararlaştırılmıştır.

[13] Yükseköğretim kurumları gruplara ayırılırken öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayılarından yararlanılmaktadır. Bu sebeple bu gösterge analizden çıkartılsa bile öneri kapsamında öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayılarından faydalanılmaktadır.

- ✓ Üçünü analiz sonucuna göre ulaşılan döndürülmüş faktör analizi sonuçları incelendiğinde, birinci faktör grubunda yer alan *S44. Paydaşlarla birlikte yürütülen işbirliklerinin sayısı* göstergesi, birinci faktörü oluşturan diğer değişkenlerle arasında tam manasıyla kavramsal bir bütünlük sağlayamamıştır. Çünkü birinci faktöre ait diğer göstergeler Ar-Ge faaliyetleri ile doğrudan bağlantılı iken, bu gösterge daha çok sektörel odaklı bir göstergedir. Ayrıca bu göstergeye hedef belirlenirken yorum farklılıklarının olabileceği düşünülmüştür. Bu sebeple ilgili soru da analiz dışı bırakılmıştır.

- ✓ Dördüncü aşamada ise 23 performans göstergesi ile faktör analizi yeniden yapılmış ve nihai sonuçlar aşağıdaki gibi raporlanmıştır.

Tablo 3'te gösterildiği üzere KMO değeri 0,874 ve Barlett test α = 0,000'dır. Değişkenler arasında yüksek korelasyonlar vardır. Veri seti faktör analizi için uygundur. Böylece "*Evren korelasyon matrisi birim matristir*" şeklindeki H0 hipotezi reddedilmiştir.

Diğer bir ifadeyle, performans göstergeleri ölçeğine göre faktör analizi için örneklem büyüklüğü yeterlidir.

Tablo 3: *Değişken için KMO Değeri ve Barlett Küresellik Testi Sonuçları*

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Ölçütü		,874
Bartlett Küresellik Testi	Ki-Kare Test İstatistiği Serbestlik Derecesi	6254,842
	Serbestlik Derecesi	253
	Test İstatistiğinin Olasılık Değeri	,000

Kaynak: SPSS sonuçları kullanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Nihai ortak faktör varyans değerleri Tablo 4'te yer almaktadır. Ortak varyans, bir değişkenin analizde yer alan diğer değişkenlerle paylaştığı varyans miktarını yansıtmaktadır (Kalaycı, 2014:329). Bu tabloda yer alan faktör yük değeri, maddelerin alt boyutlar ile arasındaki ilişkisini açıklayan bir katsayıdır. Tüm değerler 0,30 üzeri olduğu için analize devam edilmesi uygun görülmüştür.

Tablo 4: *Ortak Faktör Varyansı*

Performans Göstergeleri	Ortak Faktör Varyansı	Performans Göstergeleri	Ortak Faktör Varyansı
S2. Toplam lisans öğrenci sayısı	,824	S23. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde yapılan toplam hakemlik sayısı	,738
S3. Toplam lisansüstü öğrenci sayısı	,744	S24. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde akademik personel başına düşen atıf sayısı	,728
S6. Mezun lisans öğrencisi oranı	,751	S25. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde akademik personel başına düşen atıf sayısı	,737
S7. Mezun yüksek lisans öğrencisi oranı	,871	S26. İlgili üniversite tarafından düzenlenen ulusal/uluslararası kongre, konferans, sempozyum vb. etkinlik sayısı	,469
S8. Mezun doktora öğrencisi oranı	,787	S27. İlgili üniversite tarafından düzenlenen ulusal ve uluslararası sergi/gösteri/bienal vb. faaliyetlerin sayısı	,529
S10. Son bir sene içerisinde işe yerleşmiş mezun sayısı	,379	S28. İlgili üniversitenin aldığı patent, tescil ve marka sayısı	,563
S15. Bir önceki seneye kıyasla yurtdışına araştırma amacıyla gönderilen akademik personel sayısı artış oranı	,408	S29. Üniversite akademik personeli tarafından yayınlanan toplam kitap sayısı	,763
S18. Araştırma ödülü alan öğrenci sayısı	,609	S30. İlgili üniversitenin aldığı ulusal/uluslararası ödül sayısı	,763
S19. Ödül alan lisansüstü tez çalışması sayısı	,659	S31. TÜBİTAK, Kalkınma Bakanlığı vb. kurumlar tarafından kabul edilen ulusal araştırma projesi sayısı	,669
S20. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde yayınlanan toplam makale sayısı	,737	S32. AB, Dünya Bankası, OECD vb. kuruluşlar tarafından kabul edilen uluslararası proje sayısı	,660

S21. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde yayınlanan toplam makale sayısı	,775	S46. Bölgesel ve sektörel ihtiyaçları karşılamaya yönelik hazırlanmış lisansüstü tez sayısı	,477
S22. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde yapılan toplam hakemlik sayısı	,767	**Tercih Edilen Yöntem:** Temel Bileşenler Faktörü	

Kaynak: SPSS sonuçları kullanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Faktör analizi yapılırken temel bileşenler faktörü yöntemi tercih edilmiştir. Varimax dik döndürmesi sonuçlarında maddeler toplam dört faktör altında gruplanmıştır. Tablo 5'te korelasyon matrisinin özdeğerleri toplamı, toplam gözlenen değişken sayısına eşit olduğundan her bir özdeğerin 23'e bölünmesi neticesinde açıklanan varyans değerleri hesaplanmıştır.

Böylece belirlenen dört faktör toplam varyansın %66,640'ı açıklamaktadır. Döndürme sonrası ise birinci faktörü oluşturan göstergeler toplam faktörün %25,833'ünü, ikinci faktörü oluşturan göstergeler toplam faktörün 20,910'unu, üçüncü faktörü oluşturan göstergeler toplam varyansın %12,541'ini ve dördüncü faktörü oluşturan göstergeler ise toplam varyansın %7,356'sını oluşturmaktadır.

Tablo 5: *Özdeğer İstatistiğine Bağlı Faktör Sayısı ve Açıklanan Toplam Varyans*

Madde Numara	Özdeğerler (Temel Bileşen Varyansları)			Döndürme Sonrasında Yükleme Karelerinin Toplamı		
	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde	Toplam	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde
1	9,082	39,485	39,485	5,942	25,833	25,833
2	2,728	11,860	51,345	4,809	20,910	46,749
3	2,206	9,589	60,934	2,884	12,541	59,283
4	1,312	5,705	66,640	1,692	7,356	66,640
5	,989	4,301	70,941			

6	,901	3,915	74,856			
7	,690	2,998	77,854			
8	,622	2,703	80,558			
9	,549	2,389	82,946			
10	,533	2,317	85,263			
11	,487	2,119	87,382			
12	,437	1,900	89,283			
13	,434	1,889	91,171			
14	,350	1,520	92,691			
15	,299	1,302	93,993			
16	,254	1,104	95,096			
17	,228	,991	96,088			
18	,209	,908	96,996			
19	,207	,901	97,897			
20	,176	,764	98,660			
21	,118	,514	99,174			
22	,103	,447	99,621			
23	,087	,379	100,00			

Kaynak: SPSS sonuçları esas alınarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Tablo 6'da döndürülmüş faktör analizi sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre maddelerin farklı faktör sütunlarında benzer faktör yüklerine sahip olup olmadığı, faktörü oluşturan diğer değişkenlerle aralarında kavramsal bütünlük sağlayıp sağlayamadığına bakılmıştır. Matriste orijinal değişken ve orijinal değişken faktörü arasındaki korelasyonlar yer almaktadır. Bir değişken hangi faktör altında en büyük mutlak değer ağırlığa sahipse, ilgili değişken belirlenen faktör ile yakından ilişkilidir. Ayrıca 350 ve üstü verinin yer aldığı bir analizde faktör ağırlığının 0,30 ve daha fazla olması gerekmektedir. 0,50 ve daha üstü ağırlıklar ise yeterince iyi kabul edilmektedir (Kalaycı, 2014:330).

Tablo 6: *Döndürülmüş Faktör Analizi Sonuçları*

	Faktör Yükleri			
	1	**2**	**3**	**4**
S28. İlgili üniversitenin aldığı ulusal/uluslararası ödül sayısı	,860			
S30. AB, Dünya Bankası, OECD vb. kuruluşlar tarafından kabul edilen uluslararası proje sayısı	,799			
S29. TÜBİTAK, Kalkınma Bakanlığı vb. kurumlar tarafından kabul edilen ulusal araştırma projesi sayısı	,786			
S31. İlgili üniversitenin aldığı patent, tescil ve marka sayısı	,760			
S18. Araştırma ödülü alan öğrenci sayısı	,710			
S32. Üniversite akademik personeli tarafından yayınlanan toplam kitap sayısı	,698			
S46. Bölgesel ve sektörel ihtiyaçları karşılamaya yönelik hazırlanmış lisansüstü tez sayısı	,652			
S19. Ödül alan lisansüstü tez çalışması sayısı	,631			
S27 İlgili üniversite tarafından düzenlenen ulusal/uluslararası kongre, konferans, sempozyum vb. etkinlik sayısı	,630			
S26. İlgili üniversite tarafından düzenlenen ulusal ve uluslararası sergi/gösteri/bienal vb. faaliyetlerin sayısı	,589			
S15. Bir önceki seneye kıyasla yurtdışına araştırma amacıyla gönderilen akademik personel sayısı artış oranı	,485			
S21. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde yayınlanan toplam makale sayısı		,852		
S22. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde yapılan toplam hakemlik sayısı		,838		
S23. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde yapılan toplam hakemlik sayısı		,825		

S24. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde akademik personel başına düşen atıf sayısı		,808		
S20. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde yayınlanan toplam makale sayısı		,799		
S25. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde akademik personel başına düşen atıf sayısı		,763		
S7. Mezun yüksek lisans öğrencisi oranı			,919	
S8. Mezun doktora öğrencisi oranı			,877	
S6. Mezun lisans öğrencisi oranı			,830	
S9. Son bir sene içerisinde işe yerleşmiş mezun sayısı			,536	
S2. Toplam lisans öğrenci sayısı				,892
S3. Toplam lisansüstü öğrenci sayısı				,785
Ekstraksiyon Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi Döndürme Yöntemi: Kaiser Normalizasyonu ile Varimax a. Döndürme 5 tekrarda birleştirilmiştir.				

Kaynak: SPSS sonuçları kullanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Faktör analizinin genel sonuçları ve faktörlerin içerikleri ile ilgili bilgi ise Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7'de dört faktör grubu, kendisini oluşturan performans göstergelerinin niteliği doğrultusunda adlandırılmıştır. Birinci faktörün "*Araştırma-Geliştirme Göstergeleri"* olarak ifade edilmesi uygun görülmüştür. Grupta yer alan göstergeler araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile doğrudan ilişkili olup, makale sayısı, yapılan hakemlik ve atıf sayısı kriterlerini kapsamamaktadır. İkinci faktör ise *Yapılan Araştırmaların Uygulanabilirliği Göstergeleri* olarak isimlendirilmiştir. Bu grupta da sadece makale sayısı, yapılan hakemlik ve atıf sayısı ile ilgili performans göstergeleri yer almaktadır.

Üçüncü faktörün ismi *Mezun Oranı Esaslı Göstergeler*dir. Bu faktör sadece mezun oranları ile ilgili göstergelerden oluşmaktadır. Dördüncü faktör de toplam lisans öğrenci sayısı ve lisansüstü öğrenci sayılarından oluşmaktadır. Bu sebeple son faktör *Öğrenci Esaslı Göstergeler* olarak adlandırılmıştır.

Tablo 7: *Faktör Analizinin Genel Sonuçları*

	İfade Sayısı	**Varyanslar**
Faktör 1: Araştırma-Geliştirme Göstergeleri (Ar-Ge)	11	7,60
Faktör 2: Yapılan Araştırmaların Uygulanabilirliği Göstergeleri (YAU)	6	4,88
Faktör 3: Mezun Oranı Esaslı Göstergeler (MOE)	4	3,16
Faktör 4:Öğrenci Sayısı Esaslı Göstergeler (ÖSE)	2	1,67
TOPLAM	23	17,31

Kaynak: SPSS sonuçları kullanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

3.3. Üniversitelerin Tabi Olacakları Performans Göstergeleri Grupları

Finansman önerisinin bu aşamasında üniversitelerin öncelikli misyonlarına yönelik belirlenen ortak ve standart performans hedefleri ile göstergeleri yer almaktadır. Çalışmada Türk kamu yükseköğretim kurumlarının üç gruba ayrılması uygun görülmüştür. Birinci grup Ar-Ge odaklı üniversitelerden, ikinci grup eğitim-öğretim odaklı üniversitelerden ve üçüncü grup da her iki misyonu üstlenen yani hem eğitim-öğretim hem de Ar-Ge faaliyetlerini aynı anda yürütmeye çalışan üniversitelerden oluşmaktadır. Üçüncü grupta yer alan üniversitelerin uzun vadede Ar-Ge faaliyetlerine öncelik vereceği tahmin edilmektedir. Tablolarda yer alan performans göstergelerinin katsayılarına en sağdaki sütunda yer verilmektedir. Faktör analizi sonrası her bir göstergenin ağırlığı istatistiksel olarak hesaplanmıştır. Ancak bu çalışma kapsamında tavsiye edilen öneride bonus oranının en fazla %5 olarak belirlenmesinden dolayı göstergelere yeni katsayılar verilmiştir. Ancak eski katsayılar da tablolarda parantez içinde ayrıca gösterilmektedir. Tablo 8'de göre Ar-Ge odaklı üniversiteler, dört performans hedefi kapsamında toplam 13 performans göstergesine tabidir. Bu kategoriye dâhil edilen göstergelerin çoğu, faktör analizi sonucu belirlenen Ar-Ge göstergeleri grubundan oluşmaktadır. Ancak mezun lisansüstü öğrenci sayıları ve yapılan araştırmaların uygulanabilirliği göstergelerinin bazıları da bu gruba dâhil edilmiştir.

Performans göstergelerine yönelik yeniden belirlenen katsayılar ise yazarlar tarafından göstergelerin önem derecelerine göre belirlenmiştir.

Tablo 8: *Ar-Ge Odaklı Üniversitelerin Tabi Olacakları Performans Göstergeleri*

Performans Hedefleri (PH) ile Performans Göstergeleri (PG)	**Gösterge Ağırlığı**
Performans Hedefi (PH) 1: Bölgesel, sektörel, ulusal ve uluslararası ölçekte hizmet üretmek, öncelikleri dikkate alarak bilimsel çalışmalar yapmak ve desteklemek	
1. AB, Dünya Bankası, OECD vb. kuruluşlar tarafından kabul edilen uluslararası proje sayısı	0,10 (,799)
2. TÜBİTAK, Kalkınma Bakanlığı vb. kurumlar tarafından kabul edilen ulusal araştırma projesi sayısı	0,08 (,786)
3. Bölgesel ve sektörel ihtiyaçları karşılamaya yönelik hazırlanmış lisansüstü tez sayısı	0,08 (,652)
4. İlgili üniversitenin aldığı patent, tescil ve marka sayısı	0,10 (,760)
Performans Hedefi (PH) 2: Kurum dışı yapılmış değerlendirmeler kapsamında başarı elde etmek	
5. İlgili üniversitenin aldığı ulusal/uluslararası ödül sayısı	0,04 (,860)
6. Araştırma ödülü alan öğrenci sayısı	0,08 (,710)
7. Ödül alan lisansüstü tez çalışması sayısı	0,08 (,631)
Performans Hedefi (PH) 3: Akademik açıdan özgün, kaliteli çalışmalar hazırlamak ve öğretim üyesi başına düşen nitelikli yayın ile bilimsel faaliyetlerin sayısını artırmak	
8. Bir önceki seneye kıyasla yurtdışına araştırma amacıyla gönderilen akademik personel sayısı artış oranı	0,06 (,485)
9. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde yapılan toplam hakemlik sayısı	0,07 (,838)
SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde yayınlanan toplam makale sayısı	0,08 (,799)
SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde akademik personel başına düşen atıf sayısı	0,07 (,763)
Performans Hedefi (PH) 4: Özellikle akademik kadrolara yönelik üstün vasıflı, alanında uzman mezun ihtiyacını karşılamak	
Mezun yüksek lisans öğrencisi oranı	0,06 (,919)
Mezun doktora öğrencisi oranı	0,10 (,877)
Toplam	%100 (9,879)

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Eğitim-öğretim odaklı üniversiteler dört performans hedefine ve toplam 13 performans göstergesine sahiptir. Tablo 9'da yer alan göstergeler daha çok öğrenci sayıları, mezun sayıları (doktora düzeyi hariç), ödül ve kitap sayılarından oluşmaktadır. Ayrıca tabloda yapılan araştırmaların uygulanabilirliği göstergelerine yer verilmesinin sebebi; öğretim üyelerinin görev yaptıkları yükseköğretim kurumları hangi misyona sahip olursa olsun, mesleki yükselme açısından kendilerinden belli bir düzeyde akademik performans beklenmesidir. Böylece hem akademisyenlerin daha çok teşvik edilmesi hem de üniversitelerin başarı düzeylerinin arttırılması düşünülmektedir.

Tablo 9: *Eğitim-Öğretim Odaklı Üniversitelerin Tabi Olacakları Performans Göstergeleri*

Performans Hedefleri (PH) ile Performans Göstergeleri (PG)	**Gösterge Ağırlığı**
Performans Hedefi (PH) 1: Akademik açıdan özgün, kaliteli çalışmalar hazırlamak ve öğretim üyesi başına düşen nitelikli yayın ve bilimsel faaliyetlerin sayısını artırmak	
1. Üniversite akademik personeli tarafından yayınlanan toplam kitap sayısı	0,10(,698)
2. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde yayınlanan toplam hakemlik sayısı	0,05 (,825)
3. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde yayınlanan toplam makale sayısı	0,07 (,852)
4. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde yapılan toplam atıf sayısı	0,06 (,808)
5. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde akademik personel başına düşen atıf sayısı	0,07 (,763)
6. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde yapılan toplam makale sayısı	0,08 (,799)
7. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde akademik personel başına hakemlik sayısı	0,07 (,838)
Performans Hedefi (PH) 2: Ekonomiye entegre edilecek, istihdam ihtiyacını karşılamaya yönelik nitelikli bireyler mezun etmek	
8. Mezun lisans öğrencisi oranı	0,10 (,830)
9. Mezun yüksek lisans öğrencisi oranı	0,08 (,919)
Son bir sene içerisinde işe yerleşmiş mezun oranı	0,10 (,536)

Performans Hedefi (PH) 3: Lisans ve yüksek lisans aşamalarına yönelik bireylerin eğitim-öğretim ihtiyaçlarını karşılamak	
Toplam lisans öğrenci sayısı	0,10 (,892)
Toplam lisansüstü öğrenci sayısı	0,08 (,785)
Performans Hedefi (PH) 4: Kurum dışı yapılmış değerlendirmeler kapsamında başarı elde etmek	
İlgili üniversitenin aldığı ulusal/uluslararası ödül sayısı	0,04 (,860)
Toplam	%100 (10,405)

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Her iki misyona sahip üniversiteler beş performans hedefine ve toplam 16 performans göstergesine sahiptir. Tablo 10'da yer alan göstergelerin sayısının ilk iki grupta yer alan gösterge sayısından üç tane daha fazla olmasının sebebi; bu üniversite grubunun her iki misyonu aynı anda üstlenmesidir. Üçüncü grupta yer alan yükseköğretim kurumlarının tabi oldukları hedefler ve göstergeler çoğunlukla ilk iki grubun tabi oldukları hedefler ve göstergeler ile ortaktır. İlgili üniversite tarafından düzenlenen sempozyum, kongre, konferans, sergi, bienal, gösteri vb. faaliyetlerinin sadece Ar-Ge odaklı grupta ya da sadece eğitim-öğretim odaklı grupta değerlendirilmesinin doğru olmayacağı düşünülmüştür.

Bu sebeple ilgili iki gösterge, hem eğitim-öğretim hem de Ar-Ge odaklı üniversiteler grubuna dahil edilmiştir.

Tablo 10: *Hem Eğitim-Öğretim Hem de Araştırma-Geliştirme Odaklı Üniversitelerin Tabi Olacakları Performans Göstergeleri*

Performans Hedefleri (PH) ile Performans Göstergeleri (PG)	**Gösterge Ağırlığı**
Performans Hedefi (PH) 1: Kurum dışı yapılmış değerlendirmeler tarafından başarı elde etmek	
1. İlgili üniversitenin aldığı ulusal/uluslararası ödül sayısı	0,04 (,860)
Performans Hedefi (PH) 2: Farklı kurumlardan farklı disiplinlere tabi akademisyenler arasında entegrasyon sağlamak ve bölgesel/sektörel ölçekte hizmet üretmek	
2. Bölgesel ve sektörel ihtiyaçları karşılamaya yönelik hazırlanmış lisansüstü tez sayısı	0,08 (,652)

3. İlgili üniversite tarafından düzenlenen ulusal/uluslararası kongre, konferans, sempozyum vb. etkinlik sayısı	0,07 (,630)
4. İlgili üniversite tarafından düzenlenen ulusal ve uluslararası sergi/gösteri/bienal vb. faaliyetlerin sayısı	0,07 (,589)
Performans Hedefi (PH) 3: Akademik açıdan özgün, kaliteli çalışmalar hazırlamak ve öğretim üyesi başına düşen nitelikli yayın ile bilimsel faaliyetlerin sayısını artırmak	
5. Üniversite akademik personeli tarafından yayınlanan toplam kitap sayısı	0,06 (,698)
6. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde yayınlanan toplam makale sayısı	0,06 (,852)
7. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde akademik personel başına düşen atıf sayısı	0,04 (,808)
8. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI harici indekslerdeki dergilerde yapılan toplam hakemlik sayısı	0,04 (,825)
9. SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde yapılan toplam hakemlik sayısı	0,06 (,838)
SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde yayınlanan toplam makale sayısı	0,08 (,799)
SCI, SCI Expanded, SSCI ve AHCI indekslerdeki dergilerde akademik personel başına düşen atıf sayısı	0,06 (,763)
Performans Hedefi (PH) 4: Ekonomiye entegre edilecek, istihdam ihtiyacını karşılamaya yönelik nitelikli bireyler mezun etmek	
Mezun lisans öğrencisi oranı	0,07 (,830)
Mezun yüksek lisans öğrencisi oranı	0,06 (,919)
Son bir sene içerisinde işe yerleşmiş mezun oranı	0,08 (,536)
Performans Hedefi (PH) 5: Lisans ve yüksek lisans aşamalarına yönelik bireylerin eğitim-öğretim ihtiyaçlarını karşılamak	
Toplam lisansüstü öğrenci sayısı	0,07 (,785)
Toplam lisans öğrenci sayısı	0,06 (,892)
Toplam	%100 (12,276)

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

20. Yüzyılın sonlarından itibaren yeni kamu yönetimi yaklaşımının benimsenmesiyle birlikte kurumlara yönelik kaynak tahsisinde performans esaslı yaklaşımlar tercih edilmektedir. Böylece kurumlar, vizyonları ve misyonları doğrultusunda hazırladıkları stratejik plan, performans değerlendirme, performans raporlama vb. kalite yönetim araçlarını kullanmaya başlamışlardır. Yükseköğretim kapsamında ise birçok ülkede eğitim-öğretim ve Ar-Ge çalışmalarını hızlandırmak amacıyla PEF yönteminin farklı formları kabul görmektedir.

Çalışmanın sonuçları bir bütün olarak düşünüldüğünde, "*PEF yönteminin uygulanması kamu yükseköğretim kurumlarının performans düzeyleri üzerinde pozitif etkileye sahip olabilmektedir*" ifadesini kullanmak yanlış olmayacaktır. Çünkü birçok ülkede özellikle yükseköğretim kapsamında PEF yöntemi tercih edilmekte ve başarı ile uygulanmaktadır. Bu çalışmada da Türkiye'de kamu yükseköğretim kurumları için DPBF yöntemi tavsiye edilmiştir. Finansman önerisi, PEF yönteminin ABD'de uygulanmaya başlandığı yıllarda kabul edilen Performans Finansman 1.0 dalgasının[14] Türk yükseköğretim sistemine uyarlanmış halidir. Öneri Türk yükseköğretim sisteminin mevcut yapısı göz önünde bulundurularak revize edilmiştir.

Türkiye'de devlet üniversitelerinin finansman kaynakları arasında bütçe ödeneklerinin payı oldukça fazladır. 2013 yılından itibaren de birinci öğretim öğrencilerinin ödemekle yükümlü oldukları öğrenci katkı paylarından muaf tutulması sonucu üniversitelerin öz gelirlerinde belirgin düşüşler yaşanmıştır. Ayrıca üniversitelerin toplam gelirleri içerisinde cari faaliyetlere yönelik ayrılan kaynakların %70-80 arasında değiştiği ve sermaye harcamalarının ise sadece %10-20 düzeyinde seyrettiği görülmektedir. Sonuç olarak, yükseköğretim kurumları özellikle Ar-Ge faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine yönelik ciddi kaynak sıkıntıları ile karşılaşabilmektedirler. Yapılan araştırmalar neticesinde Türk kamu yükseköğretim kurumlarının vizyon ve misyon tanımlamalarında

[14] PEF yöntemi ABD'de Performans Finansman 1.0 ve Performans Finansman 2.0 olarak uygulanmıştır. 1990'lı yılların başında Performans Finansman 1.0 kapsamında yükseköğretim kurumlarına tahsis edilen performans ödenekleri bonus ödemesi (ek ödeme) şeklindeyken, 2008 Mortgage ekonomik krizinden sonra alınan tasarruf önlemleri doğrultusunca uygulamanın şekli değişmiştir. Böylece Performans Finansman 2.0 dalgasının hayata geçirilmesiyle performans ödenekleri artık üniversitelerin cari bütçelerinin bir kısmı şeklinde tahsis edilmeye başlanmıştır.

ve üstlendikleri görevler bağlamında bazı sorunlar olduğu tespit edilmiştir. Mevcut sorunlara çözüm olarak PEF önerisi kapsamında kamu yükseköğretim kurumları arasında misyon/vizyon farklılaştırılması yapılmış ve kurumlar ağırlıklı faaliyet alanlarına göre gruplandırılmıştır. Böylece üç farklı üniversite gruplarına özgü ortak performans hedefleri ve göstergeleri belirlenmiştir.

Öneride yer alan her bir göstergenin katsayısı birbirinden farklıdır. Üniversitelere tahsis edilecek bonus performans ödeneği, yedek ödenek kalemi üzerinden yapılmaktadır. Gösterge hedeflerinde %80 ve üzeri başarılı olan kurumlara en fazla %2.5 bonus ödemesi tutarında ek ödenek tahsis edilmektedir. Ayrıca bir kurumun alacağı ödenek tutarı, diğer bir kurumun alacağı ödenek tutarını etkilememektedir. Başarısızlık karşısında maddi bir ceza öngörülmemektedir. Ancak nerede ve neden başarısız olunduğunun belirlenip, raporlanması konusunda üniversite yönetimlerinin uyarılması ve raporların kamuoyuyla paylaşılması önemlidir.

Bununla birlikte kamu yükseköğretim kurumları performans hedeflerini kendileri belirleme inisiyatifine sahip olacaktır. Finansman önerisinin tamamlayıcısı olarak sistemin tanıtımının ve faydalarının hem idari hem de akademik personele ayrıntılı olarak anlatılması tavsiye edilmektedir. Çünkü bir üniversitenin başarısı, çalışanların performanslarının genel bir ortalamasıdır.

Öneri kapsamında DPBF yönteminin tercih edilmesinin nedeni; bu yönteminin uygulanması ile mevcut koşullar altında kamu yükseköğretim kurumlarını daha fazla teşvik edileceği ve takibinin daha kolay olabileceği fikridir. Türkiye'de devlet üniversitelerinin sayısı göz önünde bulundurulduğunda anlaşılması ve uygulanması daha basit bir yöntemin kabul edilmesi yerinde olacaktır.

Sonuç olarak Türkiye'de harcama kapasitesine dayalı bir kaynak tahsis modeli uygulanmaktadır. Diğer bir ifadeyle; performansa göre bütçe değil, bütçeye göre performans mantığı geçerlidir. Bu durum da yükseköğretimde kaliteyi teşvik etmemektedir. Dolayısıyla öğrenci sayısı arttıkça, daha fazla kaynak kullanan bir mekanizma söz konusudur. Bu sorunlara çözüm bulmak amacıyla çalışmada tavsiye edilen finansman önerisinin hayata geçirilmesi ile bir taraftan devlet üniversiteleri teşvik edilecek, diğer taraftan da yükseköğretimde performans artışı sağlanabilecektir. Böylece üniversitelerin birbirleriyle rekabet etmesi mümkün olacak ve oluşturulan rekabet ortamı da kalite ve gelişim süreçlerini hızlandıracaktır.

KAYNAKÇA

AHMAD, Abd Rahman, SARIPUDEN, Sharjierairah ve SOON, Ng Kim (2014), "Analysis of The Higher Education Funding Systems", 24. International Business Information Management Association (IBIMA 2014), *6*-7 November *2014*, Milan, Italy.

AHMAD, Abd Rahman, FARLEY, A. ve NAIDOO, M. (2012), "Funding Crisis in Higher Education Institutions: Rationale For Change", *Asian Economic and Financial Review,* 2(4). 562-576.

ALKARAAN, Fadi ve JABA, Alaeddin (2011), "Higher Education Budgeting Reform: Towards Efficiency, Effectiveness and Economy", *International Higher Education Congress: New Trends and Issues,* 2(5), 1135–1141.

ALSHAMY ALSAEED, Alsaeed Saad (2011), *Funding Mechanism and Quality Assurance Systems in Higher Education in Egypt in Comparative Perspective*, Phd. Thesis. The Degree of Doctor of Philosophy, The University of Birmingham, Department of Professional Education School of Education College of Social Sciences.

COMREY, Andrew Laurence ve LEE, Howard B. (1992), *A First Course in Factor Analysis*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

DE BOER, Hanry, JONGBLOED, Benjamin, KOTTMANN, Andrea, BENNEWORTH, Paul, CREMONINI, Leon, KOLSTER, Renze, LEMMENS-KRUG, Katherina ve VOSSENSTEYN, Hans (2015), *Performance Based Funding and Performance Agreements in Fourteen Higher Education Systems*, Report For The Ministry Of Education, Center For Higher Education Policy Studies Universiteit Twente.

DOUGHERTY, Kewin ve REDDY, Viskasy (2013), *Performance Funding for Higher Education. What are The Mechanisms? What Are The Impacts,* ASHE Higher Education Report, 39(2), 1-134.

ECKER, Brigitte, LEITHER, Karl-Heinz ve FROLICH, Clauida (2011), "Funding Formulas for Teaching in Public Universities: International Experiences and Lessons Drawn from a Science Policy View", http://www.eua.be/Libraries/Funding_Forum/EUA_Ecker_article_web.sflb.ashx, 21.08.2018.

ERDOĞAN, Yavuz, BAYRAM, Servet ve DENİZ, Levent (2007), "Web Tabanlı Öğretim Tutum Ölçeği:Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi Çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimler Dergisi*, 4(2), 1-14.

ESTERMANN, Thomas ve CLAEYS-KULIK, Anna-Lena (2016), "Performance-Based Funding of Universities in Europe", *International Higher Education*, 85, 31-33.

HARNISCH, Thomas L. (2011), *Performance-based Funding: A Re-emerging Strategy in Public Higher Education Financing:A Higher Education Policy Brief*, Washington: American Association of State Colleges and Universities, 2011, http://www.aascu.org/uploadedFiles/AASCU/Content/Root/PolicyAndAdvocacy/PolicyPublications/Performance_Funding_AASCU_June2011.pdf, 06.05.2018.

HCM STRATEGISTS (2011), *Performance Funding in Indiana: An Analysis of Lessons from the Research and Other State Models*, Working Draft, http://hcmstrategists.com/wp-content/themes/hcmstrategists/docs/Indiana_Report_12.pdf, 24.10.2018.

HILLMAN, Nicholas W., TANDBERG, David A. ve FRYAR, Alisa H. (2015), "Evaluating the Impacts of "New" Performance Funding in Higher Education*", Educational Evaluation and Policy Analysis.* 37(4), 501-519.

HILLMAN, Nicholas W., TANDBERG, David A, ve GROSS, Jocab K. (2014), "Performance Funding in Higher Education: Do Financial Incentives Impact College Completions?", *The Journal of Higher Education*. 85(6), 826–857.

İLYAS, Emre İbrahim (2012), *Yükseköğretim Finansmanı: Türkiye için Bir Model Önerisi*. T.C. Kalkınma Bakanlığı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No:2338, Mart.

JORDAN, Meagan M. ve HACKBART, Merl M. (1999), "Performance Budgeting and Performance Funding in the States: A Status Assessment", *Public Budgeting & Finance*, 19(19), 68-88.

KALAYCI, Şeref (2014), "*SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım Ltd. A.Ş. 6. Baskı, Ankara.

LAYZELL, Daniel (1999), "Linking Performance to Funding Outcomes at the State Level for Public Institutions of Higher Education: Past, Present, and Future", *Research in Higher Education.* 40,(2), 223-246.

LETIZIA, Angelo (2015), "The Evoluation of Control the Convergence of Neoliberalism and Neoconservatisim in Performance Based Funding Policies", *Critical Education,* 7(2), 1-19.

MIAO, Kysei (2012), *Performance-Based Funding of Higher Education: A Detailed Look at Best Practices in 6 States*, Center for American Progress, https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/issues/2012/08/pdf/performance_funding.pdf, 24.10.2018.

NATOW, Rebecca J., PHEATT, Lara, DOUGHERTY, Kevin J., JONES, Sosanya, LAHR, Hana ve REDDY. Viskasy (2014), *Institutional Changes to Organizational Policies, Practices, and Programs Following the Adoption of State-Level Performance Funding Policies*, CCRC Working Paper No.76, November.

NORUSIS, Marija J. (2005), *SPSS 13.0 Statistical Procedures Companion*, Prentice Hall. Chicago, U.S.A.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) (2011), *Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması: Görüş ve Öneriler*, Komisyon Raporu, Ankara.

ORR, Dominic (2005), "Can Performance-Based Funding and Quality Assurance Solve vs Market Conundrum?", *Higher Education Policy*, 18(1), 31-50.

RUTHERFORD, Amanda ve RABOVSKY, Thomas (2014), "Evaluating Impacts of Performance Funding Policies on Student Outcomes in Higher Education", *The Annuals of the American Academy*, 655, 185-208.

TEIXEIRA, Pedro, BISCAIA, Ricardo ve ROCHA, Vera Y. (2014), "Competition and Performance in European Higher Education: The Role of Funding Instruments", *Páginas de Educación*, 7(2), 217-233.

THE WORLD BANK (2011), *Financing Higher Education, Putting Higher Education to Work: Skills and Research for Growth in East Asia,* World Bank East Asia and Pacific Regional Report, Washington D.C.

SALMI Jamil ve HAUPTMAN, Arthur M. (2006), *Inovations in Tertiary Education Financing: A Comparative Evaluation of Allocation Mechanism*. Education Working Paper Series, No:4. The World Bank.

SWIRSKA, Anna (2014), Performance-based Budget as an Element of New Public Management in the Public Finance System in Poland", *Hyperion International Journal of Econophysics & New Economy*, 7(1), 109-124.

YAZICI, Kuddisi (2015), "Türkiye'de Performans Esaslı Bütçe Sisteminde Yaşanan veya Yaşanabilecek Sorunlara Çözüm Önerileri", *Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(30), 163-200.

YÜKSEL, Aslı (2014), *Türkiye'de Devlet Üniversitelerinde Uygulanan Performans Esaslı Bütçeleme Sisteminin Vakıf Üniversitelerine Uygulanabilirliği ve Veri Zarflama Analizi ile Fakültelerin Etkinliklerinin Ölçülmesi*, T.C. Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitü, Muhasebe Finans Doktora Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Ev Hanımlarının Televizyonda Yayınlanan Sağlık Programlarını İzleme Motivasyonları: Üsküdar Örneği

Dr. Abdülbeşir CEYLAN
Maltepe Üniversitesi

Dr. Cafer Şafak EYEL
Bahçeşehir Üniversitesi

Özet

Sağlık iletişimi hem bireylerin hem de toplumların sağlığının geliştirilmesi ve iyileştirilmesine odaklanmış olan bir iletişim türüdür. Kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve bireyler tarafından kullanılırlığının artmasıyla birlikte özellikle televizyonda (TV) yayınlanan sağlık programı sayısında da artış olduğu görülmektedir. Özellikle ev hanımlarının TV'de yayınlanan sağlık programlarını sıklıkla takip etmekte oldukları bilinmektedir. Bu bağlamda ev hanımlarının TV'de yayınlanan sağlık programlarını izleme motivasyonlarını tespit etmek ve bu motivasyonların çeşitli değişkenlerle ilişkilerini incelemek üzere İstanbul ilinin Üsküdar ilçesinde ikamet etmekte olan 273 ev hanımı ile bir anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizlere göre; benlik saygısı, marka imajı ve sosyal destek algısının TV izleme motivasyonu üzerinde anlamlı etkisi bulunmakta; yaşam doyumu, psikolojik sıkıntı ve tükenmişlik değişkenlerinin ise anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık İletişimi, Kitle İletişimi, TV İzleme Motivasyonu, Benlik Saygısı, Sosyal Destek.

Housewives' TV Viewing Motives On Health Programs: The Case Of Üsküdar

Abstract

Health communication is a communication type focusing on developing and improving the health of both individuals and societies. With the advances in mass communication tools and increase in the use of these tools by individuals, it is seen that there is a huge increase in health programs broadcasted in television. It is known

that especially housewives view health programs in television frequently. In this respect, a survey questionnaire was conducted with 273 housewives living in Üsküdar, İstanbul in order to determine these housewives' TV viewing motives on health programs and investigate the relations of these motives with some other variables. According to the analysis results, self-esteem, brand image and social support variables have significant impacts on TV viewing motives; however life satisfaction, psychological distress and exhaustion variables do not have any significant impacts.

Keywords: Health Communication, Mass Communication, TV Viewing Motive, Self-Esteem, Social Support.

1. GİRİŞ

Kitle iletişim araçlarının etkileri, yapısı, kapsamı, tarihsel gelişimi, yayılımı ve örneklerini çoğaltmamızın mümkün olduğu pek çok konu yıllardır teori ve uygulama alanında faaliyet gösterenlerden, akademik alanda çalışma gerçekleştiren araştırmacılar tarafından inceleme ve tartışma konusu olarak gündem oluşturmuştur. Kitle iletişim araçlarının en etkin olma özelliğini haiz olan televizyon argümanının etkileri ise olumlu ve olumsuz olmak üzere günümüze değin tartışılmakta ve dahi görüş birliğine varılamamaktadır.

Yıllar itibariyle, popüler olma özelliğini koruyan televizyon aracı ve programları pek çok farklı durum ve süreçte gündem oluşturma yetisini uhdesinde barındırmaktadır. Günümüzde televizyon aracı, zengin ve çeşitli program içerikleri içerisine sağlık konularını amaç edinen programları da dâhil etmiştir. Sağlık konularının ve içeriklerinin dâhil edildiği programlar, izlerkitlenin ilgi ve beğenisini beklentilerin ve tahminlerin üzerinde çekmiş ve toplamıştır. Gün geçtikçe yaygınlık kazanan sağlık programlarının izlenme oranlarının da artması ile birlikte, sağlık iletişimi olgusunun önemi ve etkileri de incelenmeye, araştırılmaya ve tartışılmaya başlanmıştır.

Sağlık iletişimi temelde bireylerin, daha geniş bir bakış açısı ile toplumların sağlık konularında bilinçlendirilmesi, sağlığın korunması adına gerekli içeriklerin birey ve toplumlar ile paylaşılması ve dahi sağlığın geliştirilmesi konularına odaklanmaktadır. İlgili odaktan hareket ile sağlık iletişimi, bireylerin içerisinde bulundukları şartlar göz önünde bulundurularak, sağlık politikalarının oluşturulmasına ve geliştirilmesine de olanak sağlayabilmektedir. Sağlık iletişimi konusunun, popülerlik kazanması ve geniş halk kitlelerine yayılması, şüphesiz ki kitle iletişim araçları ile mümkün hale gelmiştir.

Kitle iletişim argümanları içerisinde etkisinin en yoğun olduğu tartışma götürmeyen televizyon aracının içeriklerine, sağlık programlarının da dâhil

edilmesi, bireylerin, kurumların, devlet organlarının ve toplumların dikkatinin sağlık iletişimi konusuna yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Televizyon programları ve kanalları, çeşitli kaygılar sebebi ile izleyici kitlesine en fazla hitap edebilecek ve izlenme oranlarını en yüksek noktaya eriştirebilecek ve dahi en yoğun izleyici kitlesi verilerini elde edebilmek adına, yayın akışlarını belirlemektedirler. Ülkemizde, özellikle günümüzde, gündüz kuşağı programları yoğun olarak, kadınlara yönelik programlara adanmış durumdadır. İlgili programların hedef kitlesi de ağırlıklı olarak ev hanımları olarak seçilmişlerdir. Türkiye'de televizyonun, sağlık iletişimi temelinde, kadın ve sağlık konularına yaklaşımını ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. İlgili çalışmada, ev hanımlarının televizyonda yayınlanan sağlık programlarını izleme motivasyonları ve bu motivasyonlar ile ilişkili olabileceği düşünülen çeşitli değişkenler ele alınmıştır. Türkçe literatürde TV izleme motivasyonu ve sağlık programı izleme motivasyonu ile ilgili çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür. Ancak bu çalışmalarda daha ziyade motivasyon türleri araştırılmış, bu motivasyonları etkileyebilecek olan faktörler ise araştırılmamıştır. Bu sebeple, bu araştırmanın TV izleme motivasyonunu etkileyebilecek faktörleri araştırmasından ötürü literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu kısmında sağlık iletişimi ile TV izleme motivasyonu konularına ilişkin bilgiler sunulmaktadır.

2.1. Sağlık İletişimi

Nutbeam'a (1998:355) göre sağlık iletişimi, kişilerin ve toplumların sağlık durumlarını geliştirmeye ilişkin kişilerarası veya kitle iletişim aktiviteleri şeklinde ifade edilmektedir. Guttman (2000:1) sağlık iletişimi kavramını, bireylerin daha sağlıklı bir hayat sürdürmeleri hususunda çevreleri ile kurmakta oldukları iletişim şeklinde betimlemektedir. Buna göre iletişim, sağlık hususunda müdahaleci bir niteliğe sahip olup, bireylerin sağlıklarının doğru biçimde kanalize olması hususunda sağlık iletişimi, bireylere müdahale edilmesi konusunda etkin bir yöntem durumundadır.

Kitle iletişimi, genel olarak toplumsal bir içerik taşımakta olan mesajların, örgütlenmiş bir grup ya da kurum tarafınca teknolojik araçlar vasıtasıyla dolaylı ve tek yönlü şekilde, sınırları ve özellikleri net şekilde belirlenmemiş kitlelere açıkça aktarılmasıdır. Kitle iletişiminin temel fonksiyonu, davranış değişikliği oluşturmaktan ziyade, bu değişikliği sağlayacak olan bilgi ve norm-

ları aktararak, insanları davranış değişikliği hususunda hazır hale getirmektir (Tabak, 2006:58). Dünyadaki medya sistemleri birçok açıdan değişiklikler gösterir. Basın, radyo, TV ve politik sistem arasındaki ilişkiler, her ülkede politik kültürün belirlediği normlara ve politik sistemin doğasına bağlı olarak biçimlenir. Farklı toplumlardaki sosyo-politik ve ekonomik yapı, bu toplumların medya organizasyonları arasındaki ilişkileri, finans biçimlerini ve medya sistemlerini belirler (Gurevitch, 1990:204). Kitle iletişiminin sağlığa ilişkin boyutu, toplumun sağlığa yönelik konularda duyarlılığını artırmayı ve temel sağlık bilgilerinin yaygınlaştırılmasını hedeflemektedir, çünkü iyi bir şekilde planlanmış iletişim faaliyetleriyle milyonlarca insana bir anda erişmek, kitle iletişimiyle mümkün olmaktadır. Lakin toplumdaki kültürler ve kişilerarası farklılıklar sebebiyle sağlığa ilişkin oluşturulacak kitlesel mesajların içeriğinin belli sınırlar ve kurallar kapsamında olması gereklidir. Zira toplumdaki değişik kesimlerin ve bireylerin gereksinimleri kitlesel mesajlarla karşılanmayabilmektedir. Bu sebeple sağlık eğitimi ve sağlığı geliştirmeye ilişkin çalışmaların sadece kitle iletişimiyle yürütülmemesi gerekmektedir (Erbaydar, 2003:47-48).

Her ne kadar sağlık iletişimi çalışmalarını çok sayıda insana eriştirmek birtakım sorunlar yaratsa da, hedef kitleyi etkilemek açısından büyük bir fırsat şeklinde değerlendirilebilmektedir. Zira kitle iletişimi, sağlık iletişimi çalışmalarını çok sayıda insana eriştirmenin en etkin aracıdır. Örnek olarak, cilt kanserinin gittikçe daha büyük bir tehdit durumuna dönüştüğünü duyurmak ya da sigaranın sağlığa ilişkin zararlarını daha geniş insan kitlelerine iletmek üzere faydalanılacak en uygun teknik, kitle iletişim araçları aracılığıyla insanlara ulaşmak olmaktadır (Okay, 2014:72).

2.2. TV İzleme Motivasyonu

Gerçekleştirilen araştırmalara göre, TV izlemek üzere ayrılan süre, diğer tüm boş zaman aktivitelerine ayrılan süreden daha fazladır. TV'ye ayrılan zaman, neredeyse çalışma ve uyuma sürelerine yakındır. Dünyada ABD'den sonra TV seyretmeye en çok zaman ayıran ikinci ülke Türkiye'dir (Misçi-Kip, 2010). Ülkemizde son zamanlarda yapılmış olan araştırmalar, TV'ye olan ilginin günden güne artmakta olduğunu ve izleme oranlarında ülkemizin ABD ile yarışmakta olduğunu ortaya koymaktadır (Yıldırım, 2010).

Greenberg (1974:76), İngiltere'de çocuklar ve gençler arasında TV izleme motivasyonlarını ve doyumlarını tespit etmek üzere gerçekleştirdiği araştırmada rahatlama, arkadaşlık, öğrenme, alışkanlık, zaman geçirme, uyarılma ve kaçış olmak üzere 7 TV izleme motivasyonu saptamıştır. Greenberg tarafın-

dan geliştirilmiş olan TV izleme motivasyonu ölçeği Rubin (1977; 1979) tarafından da onaylanmıştır. Çocuklar ve gençler üzerinde gerçekleştirdiği bu araştırmalarda Rubin de öğrenme, zaman geçirme, alışkanlık, arkadaşlık, kaçış, uyarılma ve rahatlama şeklinde 7 TV izleme motivasyonutespit etmiştir.

Ülkemizde Koçak (2001) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Türk TV izleyicilerinin TV'yi en fazla enformasyon ve eğlence/rahatlama motivasyonuyla izlemekte oldukları tespit edilmiştir. Bunun yanında moral desteği, arkadaşlık, ekonomik enformasyon ve kaçış da diğer TV izleme motivasyonlarını oluşturmaktadır. Çakır (2005) tarafından yapılan çalışmada, yetişkinlerin TV izleme motivasyonları araştırılmış ve TV'nin en fazla eğlence/rahatlama ve kaçış/arkadaşlık motivasyonlarıyla izlenmekte olduğu neticesine ulaşılmıştır. Bununla birlikte moral desteği, enformasyon ve alışkanlık da diğer TV izleme motivasyonlarıdır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, erkek izleyiciler kadın izleyicilere nazaran enformasyon motivasyonuna, kadın izleyiciler de erkek izleyicilere nazaran eğlence motivasyonuna daha fazla önem vermektedir. Ayrıca yaşlı izleyiciler genç izleyicilere nazaran daha fazla alışkanlık motivasyonuyla TV seyretmektedir.

Çakır ve Çakır (2010) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, TV izlemeye ilişkin olarak; gözetim/kişilerarası fayda, eğlence, arkadaşlık/kaçış, boş zamanları değerlendirme/alışkanlık, sosyal etkileşim, rahatlama ve enformasyon biçiminde yedi TV izleme motivasyonu tespit edilmiştir. Bununla birlikte elde edilen bulgulara göre; kadın izleyiciler TV izleme hususunda erkek izleyicilere kıyasla TV'yi arkadaş şeklinde görme ve günlük problemlerden uzaklaşma eğilimini belirten arkadaşlık/kaçış motivasyonuna daha çok önem atfetmektedir. Yalnızlık duygusu arttıkça ise, enformasyon motivasyonu haricindeki bütün motivasyonlara verilmekte olan önem artarken, enformasyon motivasyonuna verilmekte olan önem azalmaktadır. Bulduklu (2010) tarafınca yapılan araştırmada sağlık programı izleyicilerinin bu programları enformasyon-farkındalık, destek bulma ve özdeşleştirme, sosyal aktivite ve alışkanlık, paylaşma ve güven motivasyonlarıyla izlemekte oldukları tespit edilmiştir.

Özarslan ve Nisan (2011) tarafından yapılan araştırmada, katılımcıların TV izleme motivasyonlarının; TV izlemenin kişinin hoşuna gitmesi, onları eğlendirdiği, neşelendirmesi, kafalarını dağıtıp rahatlatması ve yalnızlıklarını gidermesi şeklinde olduğu saptanmıştır. Omur'un (2011) araştırmasında Almanya'da yaşamını sürdüren Türklerin TV izleme alışkanlıkları ele alınmıştır. Araştırmaya göre; TV'nin ve anadilde gerçekleştirilen yayınların Almanya'da yaşamını sürdüren Türklerin hayatlarında önemli bir yerinin bulunduğu,

TV'nin eğlendirme, eğitme ve bilgilendirme işlevlerinin yanı sıra göçmen Türkler açısından sosyalleşme, kültürel değerlerini koruma ve geliştirme aracı şeklinde de kullanıldığı ve ayrıca TV izleme alışkanlıklarının demografik ve kültürel özellikler kapsamında değişkenlik göstermekte olduğu tespit edilmiştir.

Kayabaş'ın (2012) araştırmasında TV'de yerli dizi izleme alışkanlıklarının, bireyin beden algısı, normallik algısı, yaşam doyumu ve psikolojik sağlamlık düzeyi üzerine etkisi incelenmiştir. Araştırmaya göre; TV izleme alışkanlıkları ve TV'de yerli dizi izleme alışkanlığı ile yaşam doyumu haricindeki tüm değişkenler arasında anlamlı ilişkiye rastlanmıştır. Çakır ve Bozkurt'un (2014) yaptığı çalışmada; katılımcıların TV izleme motivasyonlarını açıklamaya yönelik eğlence, gözetim/kişilerarası fayda, zaman geçirme/alışkanlık, rahatlama, kaçış, arkadaşlık, sosyal etkileşim ve enformasyon olmak üzere 8 boyut saptanmıştır. Araştırmaya göre, erkek izleyiciler kadınlara nazaran TV'de enformasyon motivasyonuna daha fazla önem vermekte, kadın izleyicilerse erkeklere nazaran sosyal etkileşim motivasyonuna daha fazla önem vermektedir. Ayrıca izleyicinin yaşı arttıkça TV'de kaçış motivasyonuna verilmekte olan önem artmakta, eğitim düzeyi yükseldikçe eğlence, zaman geçirme ve alışkanlık, rahatlama, arkadaşlık ve enformasyon motivasyonlarına verilen önem azalış göstermektedir. Özdemir (2015) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, sağlık iletişimi çerçevesinde TV izleme motivasyonlarının bilgilenme, zaman geçirme-alışkanlık, moral desteği-farkındalık ve kişisel fayda şeklinde dört boyuttan oluştuğu saptanmıştır. Araştırmaya göre; izleyiciler genelde sağlık programlarını izlemeyi gerekli görmekte ve izleyicilerin çoğu bu programları seyrederek olumlu biçimde etkilenmektedir.

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu kısmında, araştırmanın amacı modeli ve hipotezleri, evren ve örneklem, veri toplama araçları ve verilerin analizine ilişkin bilgiler verilmektedir.

3.1. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın temel amacı; sağlık iletişimi çerçevesinde ev hanımlarının TV izleme motivasyonlarının belirlenmesi ve TV izleme motivasyonlarının çeşitli değişkenler kapsamında incelenmesidir.

Araştırmada TV izleme motivasyonunun Yaşam doyumu, Marka İmajı, Psikolojik Sıkıntı, Benlik saygısı, Sosyal Destek ve Tükenmişlik değişkenleri tarafından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ($p<.05$) etkilenmekte olduğu

varsayılarak bir model oluşturulmuştur. Araştırmada modeli Şekil 1'de görülebilmektedir.

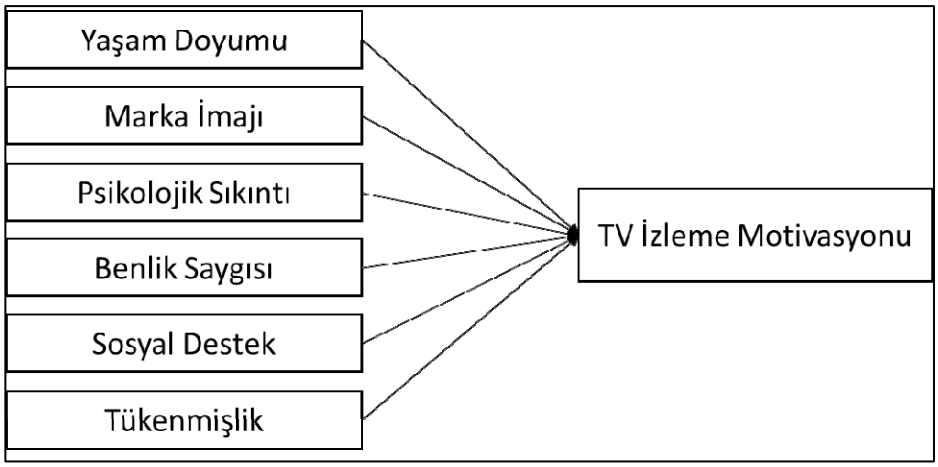

Şekil 1. *Araştırma Modeli*

Şekil 1'de görülen araştırma modeli doğrultusunda aşağıda yer alan ana ve alt hipotezler oluşturulmuştur:

H1: Yaşam doyumu, marka imajı, psikolojik sıkıntı, benlik saygısı, sosyal destek ve tükenmişlik değişkenlerinin TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır.

H1a: Benlik saygısının TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır.

H1b: Yaşam doyumunun TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır.

H1c: Tükenmişliğin TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır.

H1d: Marka imajının TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır.

H1e: Psikolojik sıkıntının TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır.

H1f: Sosyal desteğin TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini Üsküdar'da yaşayan evli kadınlar oluşturmaktadır. TÜİK verilerine göre, Üsküdar'da yaşayan evli kadın sayısı 127.161 olup, kolayda örnekleme yöntemiyle Temmuz 2017 - Ağustos 2017 tarihleri arasında 283 ev hanımıyla anket çalışması gerçekleştirilmiş, 10 anketin doldurma oranı çok düşük olduğundan 273 anket formuyla analiz sürecine devam edilmiştir.

Yaş grubu bakımından katılımcıların %37,1'i 26-34 yaş grubunda, %26,5'i 35-44 yaş grubunda, %20,1'i 45-54 yaş grubunda, %11,4'ü 55 ve üzeri yaş grubunda, %4,9'u 18-25 yaş grubundadır. Medeni durum açısından evli olanların oranı %98,4; bekârların oranı %1,6'dır. Eğitim durumu bakımından %41,7'si lise mezunu, %30,1'i ilköğretim mezunu, %13,5'i lisans mezunu, %7,9'u lisansüstü mezunu ve %6,5'i ön lisans mezunudur. Hane halkı gelir düzeyi açısından %45,9'u 1.501-2.500 TL gelir grubunda, %21,2'si 2.501-3.500 TL gelir grubunda, %14,7'si 3.501-5.000 TL gelir grubunda, %9,3'ü 5.000 TL ve üzeri gelir grubunda, %8,9'u 1.500 TL'den az gelir grubundadır. Çocuk sayısı bakımından %43,3'ü 2 çocuklu, %31,9'u 1 çocuklu, %12,6'sı 3 çocuklu, %10,1'i 4 çocuklu, %2,1'i 5 ve üzeri çocukludur. TV izleme sıklığı bakımından %47'si 1-4 saat, %44'ü 5-9 saat, %8,9'u 10 saat ve üzerinde TV izlemektedir.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anket formu iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek üzere 7 soru sorulmuş, ikinci bölümde 96 ifadeden meydana gelen 7 ölçek yöneltilmiştir.

İlk 22 ifade tükenmişlik ile ilgilidir. Tükenmişliği ölçmek üzere Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilmiş olan Maslach Tükenmişlik Envanteri kullanılmıştır. Ölçek; duygusal tükenme (9 ifade), duyarsızlaşma (5 ifade) ve kişisel başarı (8 ifade) şeklinde üç boyut ve 22 ifadeden meydana gelmektedir. Faktör analizi sonucu KMO değeri (0,811) ve Bartlett's test ($p<.05$) bulunmuştur. Analiz sürecinde 22 maddeden 5'i faktör yükü düşük olduğundan analizden çıkarılmıştır. Kalan 17 madde ile 3 boyutlu olarak sonuçlandırılan analizde açıklayıcılık oranı %52,457 olarak tespit edilmiştir. Tükenmişlik ölçeğinin güvenilirlik değeri (0,819); alt boyutlardan ise duygusal tükenme (0,822), duyarsızlaşma (0,811) ve kişisel başarı (0,761) bulunmuştur.

23-32 arasındaki ifadeler benlik saygısı ile ilgilidir. Benlik saygısını ölçmek üzere Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin (1965) kısa form versiyonundan faydalanılmıştır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması Tuğrul (1994) ve Çuhadaroğlu (1986) tarafınca gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi sonucu KMO değeri (0,790) ve Bartlett's test ($p<.05$) bulunmuştur. 10 maddeden 2'si faktör yükü düşük olduğundan analizden çıkarılmıştır. Kalan 8 maddeyle tek boyutlu olarak sonuçlandırılan analizde açıklayıcılık oranı %47,69 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik değeri (0,843) olarak saptanmıştır.

33-37 arası ifadeler yaşam doyumuyla ilgilidir. Yaşam doyumunu ölçmek üzere Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafınca geliştirilen ve Köker (1991) tarafınca Türkçe'ye uyarlanan Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, toplam 5 olumlu maddeden meydana gelmektedir. Faktör analizi sonucu KMO değeri (0,766) ve Bartlett's test (p<.05) bulunmuştur. Tek boyutlu yapıya sahip olan ölçeğin açıklayıcılık oranı %47,69 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik değeri (0,842) olarak bulunmuştur.

38-49 arası ifadeler marka imajı ile ilgilidir. Marka imajını ölçmek üzere Vazquez vd. (2002) tarafından geliştirilmiş olan, Koçak ve Özer (2004)tarafından kısaltılarak Türkçe'ye uyarlanan marka imajı ölçeği kullanılmıştır. Faktör analizi sonucu KMO değeri (0,901) ve Bartlett's test (p<.05) bulunmuştur. 12 madde ile tek boyutlu olarak gerçekleştirilen analizde açıklayıcılık oranı %54.98 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik değeri (0,816) olarak bulunmuştur.

50-57 arası ifadeler psikolojik sıkıntı ile ilgilidir. Psikolojik sıkıntıyı ölçmek üzere Chan (2005) tarafınca hazırlanmış olan, 20 ifadeden meydana gelen ölçekten yararlanılmıştır. Ölçek, her biri 4 ifadeden meydana gelen 5 boyuta sahiptir (PS, PU, PA, PD, Pİ). Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışması Çelik ve Turunç (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında psikolojik sıkıntı ölçeğinin 8 maddesi kullanılmıştır. Faktör analizi sonucu KMO değeri (0,842) ve Bartlett's test (p<.05) bulunmuştur. 8 maddeden biri faktör yükü düşük olduğundan analizden çıkarılmıştır. Tek boyutlu olarak bulunan ölçeğin açıklayıcılık oranı %51,640 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik değeri (0,761) bulunmuştur.

58-61 arası ifadeler sosyal destek ile ilgilidir. Sosyal desteği ölçmek üzere Zimet, Dahlem, Zimet (1988) tarafından geliştirilen Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Eker ve Arkar (1995), Çakır ve Palabıyıkoğlu (1997), Eker, Arkar ve Yaldız (2001) tarafınca yapılmıştır. Ölçek, üç farklı kaynaktan (aile, arkadaş ve özel bir insan) alınan sosyal desteğin yeterliliğini değerlendirmektedir. Her bir boyut 4'er maddeden oluşmaktadır ve ölçekte toplam 12 madde bulunmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde ise ölçeğin yalnızca arkadaş desteği boyutunda yer alan 4 madde kullanılmıştır. Faktör analizi sonucu KMO değeri (0,770) ve Bartlett's test (p<.05) bulunmuştur. 4 madde ile tek boyutlu olarak gerçekleştirilen analizde açıklayıcılık oranı %66,056 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik değeri (0,780) bulunmuştur.

62-67 arası ifadeler araştırmacının kendisi tarafından oluşturulmuş ve TV izleme motivasyonu ölçeğine eklenmiştir. 68-96 arası ifadeler TV izleme motivasyonu ile ilgilidir. TV izleme motivasyonunu ölçmek üzere, Çakır ve Bozkurt (2014) tarafından geliştirilmiş olan ve 29 maddeden meydana gelen ölçek kullanılmıştır. Tüm bunlarla birlikte toplam 6 madde ise araştırmacının kendisi tarafından çalışmaya dâhil edilmiştir. TV izleme motivasyonu ölçeği için hazırlanan 35 madde ile yapılan faktör analizi sonucu KMO değeri (0,889) ve Bartlett's test ($p<.05$) bulunmuştur. 35 maddeden 9'u faktör yükü düşük olduğundan analizden çıkarılmıştır. Kalan 26 madde ile 5 boyutlu olarak sonuçlandırılan analizde açıklayıcılık oranı %67.381 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik değeri (0,843); alt boyutların güvenilirlikleri arkadaşlık etkisi için (0,867), bilgilenme etkisi için (0,812), sosyal fayda için (0,811), psikolojik etki için (0,823), gerçek etki için (0,809) olarak bulunmuştur.

Araştırmada veriler SPSS 22.0 ve AMOS 22.0 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, güvenilirlik analizleri yapılmış, yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak kurgulanan model AMOS programı kullanılarak test edilmiştir. Hiyerarşik regresyon analizi ise, TV izleme motivasyonu bağımlı değişkenini yordayıcı değişkenleri tespit edebilmek amacıyla uygulanmıştır.

4. BULGULAR

Hipotezlerle öngörülmüş olan ilişkileri test etmek üzere AMOS 22.0 programıyla path diyagramı çizilmiş ve yapısal parametrelerin tahmininde En Çok Olabilirlik (Maximum Likelihood) metodu kullanılmıştır. AMOS SEM programı analiz sonuçlarını standartlaştırılmış ve standardize edilmemiş katsayılar olarak ayrı ayrı vermektedir. Bu analiz çalışmasında anlaşılabilirlik açısından standartlaştırılmış katsayılar kullanılmıştır. Analiz sonucu $x^2(1275.361)x^2/$ df (1.817) bulunduğundan model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ancak diğer uyum indekslerinden bazılarının kabul sınırı dışında kaldığı anlaşılmaktadır. Hesaplanan diğer uyum indeksleri; RMSEA (0,055) GFI (0,812) CFI (0,887) ve SRMR (0,0833) olarak hesaplanmıştır. GFI ve CFI değerlerinin kabul sınırları dâhilinde yer almadığı görülmektedir.

Kurgulanan modelde, istatistiksel olarak anlamlı bulunmayan yollar olan PS (psikolojik sıkıntı)→TİM (TV izleme motivasyonu) yolu (β=.07; P>0.05), YD (Yaşam Doyumu)→TİM (TV izleme motivasyonu) arasındaki yol (β=.04; P>0.05), TK (Tükenmişlik)→TİM (TV izleme motivasyonu) arasındaki yol (â=-

.01; P>0.05) silinerek elde edilen tüm yolların anlamlı olduğu model elde edilmiştir. Bu modelde analiz sonucu x^2 (1277.240) x^2/ df (1.812) bulunduğundan model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Hesaplanan diğer uyum indeksleri; RMSEA (0,050) GFI (0,901) CFI (0,954) ve SRMR (0,0533) olarak hesaplanmıştır. Bu değerler modelin kabul sınırlarının içinde yer aldığını göstermektedir. Bu modelde etki değerleri anlamlı olarak tespit edilen yollar BS (Benlik saygısı)→TİM (TV izleme motivasyonu) arasındaki yol (β=-.11; P<0.05), Mİ (Marka imajı)→TİM (TV izleme motivasyonu) arasındaki yol (β=.79; P<0.05), SD (Sosyal destek algısı)→TİM (TV izleme motivasyonu) arasındaki yol (β=.26; P<0.05) arasındaki yoldur. Bu yolların ayrıntılı değerleri ve modelden elde edilen yapısal eşitlikler ile açıklayıcılık oranları aşağıdaki tabloda detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 1. *Modelden Elde Edilen Regresyon Parametreleri ve Yapısal Eşitlikler*

Etkilenen	**Etki**	**Etkileyen**	**Standardize edilmemiş katsayılar**	**Standardize edilmiş katsayılar**	**CR**	**p**
SD	→	TİM	,125	,257	3.190	***
Mİ	→	TİM	.415	,787	5.013	***
BS	→	TİM	-,036	-,11	-2.650	*
Yapısal Eşitlikler						**R^2**
TİM= 0.257*SD+787*Mİ-0.11*BS						%79

****p<0.001 **p<0.01 *p<0.05 BS: Benlik saygısı Mİ: Marka imajı, SD: Sosyal destek, TİM: TV izleme motivasyonu,*

Gerçekleşen modelde marka imajı (Mİ), TV izleme motivasyonunu (TİM) pozitif yönlü olarak etkilemektedir (0,787). Buna göre marka imajının yükselmesi TV izleme motivasyonunda artışa neden olur. Ayrıca sosyal destek algısı (SD), TV izleme motivasyonunu (TİM) pozitif yönlü olarak etkilemektedir (0,257). Buna göre sosyal destek algısının yükselmesinin, TV izleme motivasyonunda artış sağlayacağı anlaşılmaktadır.

Bunun yanında, benlik saygısı (BS), TV izleme motivasyonunu (TİM) negatif yönlü olarak etkilemektedir (-0,110). Buna göre benlik saygısı değişkenindeki yükselmenin, TV izleme motivasyonunda azalma sağlayacağı anlaşılmaktadır. Sosyal destek algısı, marka imajı ve benlik saygısı değişkenleri tarafından açıklanan TV izleme motivasyonu değişkeni, modeldeki 3 bağımsız değişkenle %79 oranında açıklanabilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre; "*H1: Yaşam doyumu, marka imajı, psikolojik sıkıntı, benlik saygısı, sosyal destek ve tükenmişlik değişkenlerinin TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır*." hipotezi modelde bulunan bazı yolların anlamlı ($p<0.05$) olması sebebiyle kısmen kabul edilmiştir.

"*H1a: Benlik saygısının TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır*." hipotezi modelde bulunan BS→TİM yolunun anlamlı ($p<0.05$) olması sebebiyle kabul edilmiştir.

"*H1b: Yaşam doyumunun TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır*." hipotezi modelde bulunan YD→TİM yolunun anlamlı bulunmaması ($p>0.05$) sebebiyle reddedilmiştir.

"*H1c: Tükenmişliğin TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır*." hipotezi modelde bulunan TK→TİM yolunun anlamlı bulunmaması ($p>0.05$) sebebiyle reddedilmiştir.

"*H1d: Marka imajının TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır*." hipotezi modelde bulunan Mİ→TİM yolunun anlamlı ($p<0.05$) olması sebebiyle kabul edilmiştir.

"*H1e: Psikolojik sıkıntının TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır*." hipotezi modelde bulunan PS→TİM yolunun anlamlı bulunmaması ($p>0.05$) olması sebebiyle reddedilmiştir.

"*H1f: Sosyal desteğin TV izleme motivasyonu üzerinde etkisi vardır*." hipotezi modelde bulunan SD→TİM yolunun anlamlı ($p<0.05$) olması sebebiyle kabul edilmiştir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, sağlık iletişimi araştırmalarında sorgulanması gerekli olan temel sorular tespit edilerek, çalışmanın temel sorunsalı olan ev hanımlarının sağlık programlarını izleme motivasyonları belirlenmeye çalışılmıştır.

Sağlık programlarının ülkemizde, sağlık iletişimi alanındaki etkilerini ve bilinçlendirme düzeylerini saptayabilme çabası, çalışmanın temel sorunsalını tesis etmektedir. Sağlık, iletişim, sağlık iletişimi savları temel alınarak, TV programlarının bireyleri, toplumları ve temelde ev hanımlarını ne şekilde, ne oranda etkilediğini saptamak, TV izleme alışkanlık ve pratiklerini ne ölçüde değiştirdiğini belirlemek ve sağlık bilgilerinin iletişim alanı ile ne derece dönüştüğünü analiz etmek düşüncesi çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Pek çok alanda tartışılan ve gündem oluşturan TV programları ve dahi sağlık programlarının, bireylerin gündelik yaşamlarında nüfuz ettikleri tesirler pek çok araştırmacı tarafından sorgulanırken, Türk toplumuna mensup izleyiciler üzerinde oluşturdukları etkileri hususunda tespit edilen veriler, sağlık iletişimi çalışmalarına da ışık tutmaktadır. Yapılan araştırma neticesinde benlik saygısının, marka imajının ve sosyal desteğin ev hanımlarının TV'de yayınlanan sağlık programlarını izleme motivasyonları üzerinde anlamlı etkileri bulunduğu tespit edilmiştir. Burada marka imajı ile sosyal desteğin pozitif, benlik saygısının ise negatif etkisi söz konusudur. Ayrıca, yaşam doyumu, tükenmişlik ve psikolojik sıkıntı değişkenlerinin ev hanımlarının TV'de yayınlanan sağlık programlarını izleme motivasyonları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı neticesine de ulaşılmıştır.

Bu araştırmanın çeşitli sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle araştırma, yalnızca Üsküdar'da yaşayan ev hanımları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında çalışmanın zaman sınırlılığı mevcuttur. Zira anket uygulaması Haziran 2017 ile Temmuz 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

BULDUKLU, Y. (2010). "Televizyonda Yayınlanan Sağlık Programları ve İzleyicileri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (24): 75-85.

CHAN, D. W. (2005). "Emotional Intelligence, Social Coping, and Psychological Distress Among Chinese Gifted Students in Hong Kong", High Ability Studies, 16 (2): 163-178.

ÇAKIR, V. (2005). "Bir Sosyal Etkinlik Olarak Eğlence ve Televizyon (Konya Örneği)", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (13): 123-142.

ÇAKIR, V. ve BOZKURT, Ö. (2014). "Televizyon İzleme Alışkanlıkları, Motivasyonları ve TRT 6: Hakkari Örneği", Global Media Journal, 4 (8): 61-81.

ÇAKIR V. ve ÇAKIR V. (2010). Televizyon Bağımlılığı, Literatürk Yayınları, Konya.

ÇAKIR, Y. ve PALABIYIKOĞLU, R. (1997). "Gençlerde Sosyal Destek, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması", Kriz Dergisi, 5 (1): 15-24.

ÇELİK, M. ve TURUNÇ, Ö. (2011). "Duygusal Emek ve Psikolojik Sıkıntı: İş–Aile Çatışmasının Aracılık Etkisi", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 40 (2): 226-250.

ÇUHADAROGLU, F. (1986). Ergenlerde Benlik Saygısı, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

DIENER, E., EMMONS, R. A., LARSEN, R. J. and GRIFFIN, S. (1985). "The Satisfaction with Life Scale", Journal of Personality Assessment, 49 (1): 71-75.

EKER, D. ve ARKAR, H. (1995). "Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Faktör Yapısı, Geçerlilik ve Güvenirliği", Türk Psikologlar Dergisi, 10 (34): 45-55.

EKER, D., ARKAR, H. ve YALDIZ, H. (2001). "Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliği", Türk Psikiyatri Dergisi, 12 (1): 17-25.

ERBAYDAR, T. (2003). "Halk Sağlığı Açısından Sağlık İletişimi", Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 25 (4): 45-51.

GREENBERG, B. S. (1974). "Gratifications of Television Viewing and Their Correlates for British Children", (Ed.) BLUMLER J.G. and KATZ E., The Uses of Mass Communication: Current Perspectives on Communications Research, Sage Publications, California.

GUREVITCH, M. (1990). The Globalization of Electronic Journalism, Culture, Society and the Mass Media, London.

GUTTMAN, N. (2000). Public Health Communication Interventions: Values and Ethical Dilemmas, SAGE Publications, California.

KAYABAŞ, A. (2012). Televizyon İzleme Alışkanlıklarının Kişinin Kendisini, Çevresini ve Sıradışı Yaşam Olaylarını Algılamasına ve Kabul Etmesine

Etkisi, Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

KOÇAK, A. (2001). Televizyon İzleyici Davranışları-Televizyon İzleyicilerinin Tercihleri ve Doyumları Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

KOÇAK, A. ve ÖZER, A. (2004). Marka Değeri Belirleyicileri: Bir Ölçek Değerlendirmesi, 9. Ulusal Pazarlama Kongresi, 6-8 Ekim, Ankara.

KÖKER, S. (1991). Normal ve Sorunlu Ergenlerin Yaşam Doyumu Düzeylerinin Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

MASLACH, C. and JACKSON, S. E. (1981). "The Measurement of Experienced Burnout", Journal of Occupational Behavior, (2): 99-113.

MİSÇİ-KİP, S. (2010). Kültürel Sermaye ve Televizyon İzleme Alışkanlıkları, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

NUTBEAM, D. (1998). Health Promotion Glossary, Oxford University Press, London.

OKAY, A. (2014). Sağlık İletişimi, Derin Yayınları, İstanbul.

OMUR, S. (2011). Almanya'da Yaşayan Türklerin Televizyon İzleme Alışkanlıkları, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÖZARSLAN, H. ve NİSAN, F. (2011). "Kullanımlar ve Doyumlar Perspektifinden Televizyon İzleme Alışkanlıkları ve Motivasyonları: Gümüşhane Örneği", Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 1 (1): 23-43.

ÖZDEMİR, N. (2015). Elazığ İli Bir Kırsal Bölgesinde Yetişkinlerin Sağlıkla İlgili Televizyon Programlarını İzleme ve Etkilenme Durumlarının İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

RUBIN, A. M. (1977). "Television Usage, Attitudes and Viewing Behaviors of Children and Adolescents", Journal of Broadcasting, 21 (3): 355-369.

RUBIN, A. M. (1979). "Television Use by Children and Adolescents", Human Communication Research, 5 (2): 109-120.

TABAK, R. S. (2006). Sağlık İletişimi, Literatür Yayınları, İstanbul.

TUĞRUL, C. (1994). "Alkoliklerin Çocuklarının Aile Ortamındaki Stres Kaynakları, Etkileri ve Stresle Başa Çıkma Yolları", Türk Psikoloji Dergisi, 9 (31): 57-73.

VAZQUEZ, R., RIO, A. B. and IGLESIAS, V. (2002). "Consumer-based Brand Equity: Development and Validation of A Measurement Instrument", Journal of Marketing Management, 18 (1-2): 27-48.

YILDIRIM, Y. (2010). Popüler Televizyon Dizilerinin ve Dizi Karakterlerinin Marka Farkındalığı Yaratmadaki Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

ZIMET, G. D., DAHLEM, N. W., ZIMET, S. G. and FARLEY, G. K. (1988). "The Multidimensional Scale of Perceived Social Support", Journal of Personality Assessment, 52 (1): 30-41.

Dünden Bugüne Tıbbi Satış Mümessillerinin Değişen Çalışma Koşulları[1]

Dr. Öğr. Üyesi. Banu ÖZBUCAK ALBAR
Bülent Ecevit Üniversitesi

Özet

Türk ilaç sanayiinde faaliyet gösteren ve tıbbi satış mümessili çalıştıran firmaların yaşadığı yoğun rekabet ve teknolojik gelişmeler çalışma koşullarındaki değişime sebep olurken, özellikle satış ve pazarlama çalışanlarını bu değişime ayak uydurmaya zorunlu kılmıştır. Günümüze gelinceye kadar Türkiye'deki ilaç şirketlerinde çalışan tıbbi ilaç mümessillerinin özellikle çalışma koşulları üzerinde, uyguladıkları tutundurma stratejilerinde, işe alım ve terfi süreçlerinde ve algılanan iş güvencesizlikleri üzerinde ciddi değişimler yaşanmıştır. Tıbbi satış mümessillerinin yaptığı iş gereği fiilen çalıştığı bir iş yerinin olmaması sebebiyle benimsenen esnek çalışma modeli çerçevesinde, iş sürelerinin kaydırılması yoğun iş stresi, örgütsel bağlılık ve tatmin sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Ayrıca sürekli performansı arttırmaya yönelik uygulanan hedef ve kota baskıları uzun vadede çalışanlar üzerinde işten ayrılma niyeti ve tükenmişlik sendromunu tetiklemektedir. Bu çalışma ile tıbbi satış mümessillerinin 2000'li yıllardan günümüze gelinceye kadar ilgili yönetmelikler kapsamında değişen çalışma koşulları ve yaşadıkları sorunların incelenmesi amaçlanmakta olup, tıbbi satış mümessillerinin günümüzdeki mevcut durumu ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tıbbi Satış Mümessili, Çalışma Koşulları, İş Stresi

From Yesterday To Today Medical Sales Representatives Changing Operating Conditions

Abstract

Intensive competition and technological developments experienced by companies operating in Turkish pharmaceutical industry and medical sales representatives caused changes in working conditions, especially sales and marketing employees to keep up with this change. until today, particularly on the working

[1] Bu çalışma yazarın "İlaç Mümessillerinin Çalışma Koşulları: Sivas Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinin güncellenmiş halidir.

conditions of workers in pharmaceutical representative pharmaceutical companies in Turkey, the promotion strategies they adopt, in recruitment and promotion processes, and has experienced significant changes over the perceived job insecurity. In the framework of the flexible working model adopted by the medical sales representatives due to the lack of a workplace for which it works, the shifting of work periods brings with it intensive work stress, organizational commitment and satisfaction problems. In addition, the target and quota pressures applied to increase the performance are triggered by long-term employees' intention to quit and burnout syndrome. In this study, it is aimed to examine the changing working conditions and problems of medical sales agents in the context of the relevant regulations until the present day.

Keywords: Medical Sales Representative, Working Conditions, Work Stress

Giriş

İlaç sektörünün günümüzdeki önemi, insanların doğumdan önce başlayan ve doğduktan sonra da tüm yaşamları boyunca ilaca olan ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Dursun ve Leblebici Kacur'a göre ilaç, tüketicisi tarafından seçilemeyen ve prospektüslerinde bulunan yan etkileri ve ölümcül olabilecek sonuçları sebebiyle önemli bir risk taşıyan ürünlerin başında gelmektedir. Bu nedenle, ilaçların akılcı ve doğru bir şekilde tavsiye edilmesi ve insanların da bu şekilde tüketmesi gerekmektedir (Dursun ve Leblebici Kacur, 2003:19).

Sektör içerisinde yer alan ilaç firmalarının Ar-Ge ve üretim sorumluluklarının yanı sıra sağlık çalışanlarını yönlendirmesi de sorumlulukları arasında yer almaktadır.

Yaşanan yüksek rekabet ortamında ilaç firmaları için pazarlama stratejileri hayati öneme sahip olup, dijitalleşmenin etkisiyle uygulanan stratejilerde değişmektedir. İlaç firmalarının nihai tüketiciye ulaşmak için öncelikle hekimlere ulaşmaları gereklidir.

Tıbbi satış mümessilleri ilaç firmaları adına bu aracılığı üstlenen çalışanlardır. İlaç sektöründeki reklam yasağı nedeniyle ilaç mümessilleri kişisel satış teknikleriyle hekimlere ve eczanelere ilaç tanıtımları yaparak, ilaçla ilgili gerekli bilgileri aktarıp ilacın reçete edilmesini ve kullanılmasını sağlama görevini üstlenmiş aracı kişilerdir. Bu görevin yerine getirilmesinde birçok tanıtım stratejisi kullanabilirler. Bu çalışma ile Beşeri Tıbbi Ürünlerin Tanıtım Faaliyetleri Hakkında Yönetmeliğin değişen ya da eklenen hükümleri çerçevesinde, tıbbi ilaç mümessillerinin değişen çalışma koşulları ve yaşadıkları sorunlar incelenmeye çalışılmaktadır. Özellikle yönetmelikteki tanıtım malzemelerinin değiştirilen tanımıyla birlikte ilaç mümessillerinin promosyon malzemelerinin etkisi sınırlandırılmıştır.

Ayrıca ilgili yönetmelik aktif olarak çalışan tıbbi satış mümessillerine ürün tanıtım sertifikası zorunluluğunu getirmiştir. Bu durum bazı çalışanlar açısından bir iş güvencesizliği algısını da beraberinde getirmiştir. İlaç firmalarının yoğun rekabet içerisinde tanıtım faaliyetlerini üstlenen çalışanlarına uyguladıkları hedef baskısı, iş stresi ve tükenmişlik sendromunu ortaya çıkarmaktadır. Tıbbi satış mümessillerinin yaşadığı sorunları birçok boyutuyla ele alan bu çalışma ile mümessillerinin iş yaşamındaki konumu ortaya konulmuştur.

1. İlaç Sektörü ve Günümüzdeki Durumu

Ülkemizde ilaç üretimi Cumhuriyet öncesinde eczanelerde başlamıştır. İlk eczane 1757 yılında İstanbul'da açılmıştır.[2] İlk ilaç fabrikası 1900 yılında kurulmuştur (http://www.istemiparman.com.tr/turkiyede-ve-dunyada-ilac-sektoru-ve-ilgili-politikalar, 16.10.2018). 1915 yılına gelindiğinde 30'a yakın ürün üretilir duruma gelinmiştir. Bu dönemde ihtiyaç duyulan diğer ürünler yurt dışından ithal edilmiş ve ruhsatsız olarak piyasaya sunulmuştur.

26 Mayıs 1928 yılında çıkartılan 1262 sayılı İspençiyari ve Tıbbi Müstahzarlar kanunu halen yürürlükte bulunan ve ilaç sektörünün temel düzenlemesi olan kanundur (Özbucak, 2004,21). İlaçlarda, ürün patentinin kabulü ve uygulanması, GATT/ TRIPs Anlaşması çerçevesinde, 2005 yılına kadar olan geçiş süresi tamamlanmadan Gümrük Birliği Antlaşması uyarınca ülkemizde 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren ilaçta patent koruması başlatılmıştır (Acar ve Yeğenoğlu, 2004:277). 2005 yılında tüm kamu hastaneleri Sağlık Bakanlığı'na bağlanmış ve devlet ilaç ödemelerinde tek alıcı haline gelmiştir. 2006 yılında SSK, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur tek çatı altında birleştirilmiş ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile beraber sosyal güvenlik alanında önemli değişiklikler yapılmıştır.

Son yıllarda özel sağlık sektöründe hastane yatırımlarının da artması sağlık hizmetlerine ve dolayısıyla ilaca olan talebin artışına işaret etmektedir

[2] 1757 yılında Bahçekapı semtinde açılmış olan "İki kapılı eczahane"dir. Bu eczanenin ilk defa kimin tarafından açıldığı kesin olarak bilinmemektedir. 1891 yılında Eczacı Gorgi Tülbentçiyan'a geçmiştir. 1902 yılında ise Batis Gorgi Tülbentçiyan devralmıştır. Bu eczacı, eczanenin 1957 yılına kadar sahibi olmuş ve 1946 yılında Bahçekapıdan Talimhane semtine nakletmiştir. Bu eczacını vefatı üzerine oğlu Jorj Tülbentçi tarafından yönetilmeye başlanmıştır. İki kapılı eczane halen Taksim, Talimhane semtinde bulunmaktadır (https://eczaciyiz.net/eczacilikta-ilkler/, 16.10.2018).

(http://www.istemiparman.com.tr/turkiyede-ve-dunyada-ilac-sektoru-ve-ilgili-politikalar, 16.10.2018).

Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu (TİTCK), 1 Ocak 2018 tarihi itibariyle Uluslararası İlaç Denetim Birliği (PIC/S) üyeliğine kabul edilmiştir. Bu üyelik kapsamında, Türkiye'de üretilen ilaçların kalitesi ve güvenliği tescil edilmiş olmakla birlikte, Türkiye'de üretilen ilaçların dünya pazarına açılmasının önündeki teknik engeller de ortadan kalkmıştır.

(https://www.aa.com.tr/tr/saglik/turkiye-ilac-sektorunun-zirvesindeki-birlige-uye-oldu/908402, 16.10.2018).

Şekil 1: *Türkiye İlaç Endüstrisi Tarihçesi*

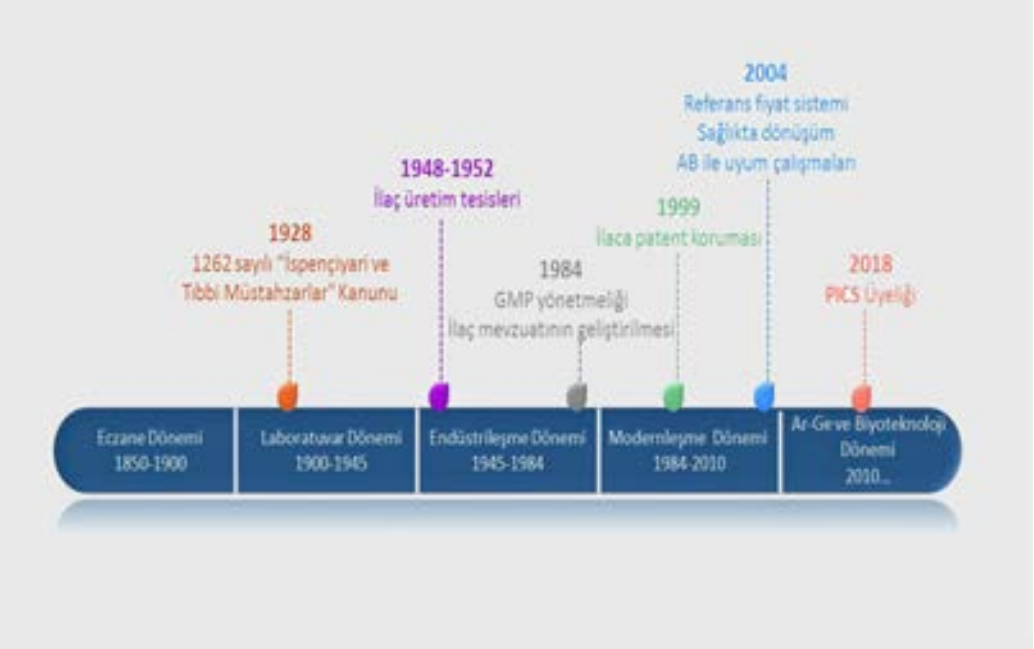

Kaynak: http://www.ieis.org.tr/ieis/tr/turkiye_ilac_endustrisi, 16.10.2018.

İlaç endüstrisi, günümüzde en yüksek araştırma-geliştirme potansiyeline sahip olan global bir endüstridir. İlaç sektörü, dünyada enerji ve silah sektöründen sonra üçüncü büyük sektör durumundadır (Eren, 2012:188). Dünya ilaç pazarı 2017 yılında 1,10 trilyon dolara ulaşmıştır. Türkiye 2017 yılında dünyada 17. sırada yer almaktadır.

Şekil 2: *Dünya İlaç Pazarı (2017)*

Kaynak: http://www.ieis.org.tr/ieis/tr/indicators/32/dunya-ilac-pazari, 16.10.2018.

2. Tıbbi Satış Mümessilleri ve Değişen Çalışma Koşulları

Arapça kökenli olan "mümessil" kelimesinin Türkçe karşılığı "temsilci" dir. Tıbbi mümessillik "satış" ya da "tanıtım" temsilcisi olarak da adlandırılmaktadır. "Tıbbi" kelimesi ise ilaç mümessillerini diğer sektörlerdeki satış elemanlarından ayıran noktadır. Tıbbi satış ile kastedilen faaliyet ilacın doğrudan hastaya değil, doktor ve eczaneler aracılığıyla tanıtım ve satışın yapılması durumudur (Özbucak, 2004, 21). İlaç firmaları adına bu görevi üstlenen kişilere "tıbbi satış mümessili" adı verilmektedir.

Tıbbi satış mümessili, "kendi başına ve belirli bir süre içerisinde, ilaç tanıtımı ve satışını gerçekleştirmek amacıyla doktor ziyareti, eczane ziyareti, grup aktivitesi, ilaç alım ihalelerinin takibini yapma ve diğer firma faaliyetlerini takip etme bilgi ve becerisine sahip nitelikli kişiler" olarak tanımlanmaktadır" (İpçioğlu ve Uysal, 2009:134; Özbucak, 2004:10-12). Tıbbi satış mümessilleri, temsil ettikleri firmaların ürünlerini müşterileri olan hekim ve eczacılara belli bir plan doğrultusunda yaptıkları ziyaretler sonucunda kişisel satış tekniği ile ürünlerinin özellik ve faydalarını anlatarak satış yapmaktadırlar (Sezgin, 2017:1043).

Mümessillerin temel görevleri arasında, gerçekleştirdikleri doktor ve eczane ziyaretleri ile ilaçlarının tanıtımını yapmak ve satışlarını gerçekleştirmek yer almaktadır. Doktor ziyaretleri ile ilaçlarının "reçete edilmesini", eczane ziyaretleri ile reçete edilen ilaçlarının muadili ile değiştirilmeden müşterilere verilmesini, eğer ilacı reçete edilmemişse de reçete edilen ilacın muadili bir ilacı varsa bunun verilmesini sağlamaya çalışırlar (Tosun ve Arslan Kurtuluş, 2017:900; Eren, 2012:196). İlaç endüstrisindeki ürünler arası farklılığın azalması ve ürün çeşitliliğinin artması firmalar arası rekabetin yönünü özellikle tanıtıma ve satışa yönlendirmiştir. Bu bağlamda tıbbi satış mümessillerinin sahip oldukları bilgi, beceri, algı düzeyi ve mesleki bakış açıları, gösterdikleri hizmetin kalitesini ve gerçekleştirmesi gereken satış hedeflerinin başarısını belirlemektedir. Bu nedenle, ilaç firmaları işe uygun adaya ulaşırken deyim yerindeyse ince eleyip sık dokumaktadırlar (http://tibbimumessil.com/SWArticle.aspx?IcerikID=1028, 16.10.2018).

Tıbbi satış mümessillerinin işe alım süreçlerinde aranılan temel şartlar arasında analitik düşünme, ikna etme ve iletişim yeteneği, farmakoloji bilgisi, sürücü belgesine sahip olma, beden dilini kullanabilme, sunuş (prezentasyon) bilgisi ve ekip ruhuyla çalışma yeteneği vb. birçok özellik yer almaktadır (Özbucak, 2004:13). Günümüzde ise bu özelliklerin yanı sıra, tıbbi satış mümessillerine "*yeterlilik belgesi"* şartı getirilmiştir. 3 Temmuz 2015 tarihinde yayımlanan Beşeri Tıbbi Ürünlerin Tanıtım Faaliyetleri Hakkında Yönetmeliğinin 4. maddesine eklenen (o) maddesine göre, "Yeterlilik belgesi, üniversitelerin ürün tanıtım temsilcisi yetiştiren bölümlerinden mezun olanlara doğrudan verilen veya Kurum tarafından belirlenen müfredata göre yapılan eğitim sonrası Kurumca yapılacak veya yaptırılacak sınav sonucunda başarılı olanlara Kurumca verilen belgeyi" ifade etmektedir (http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150703-2.htm, 16.10.2018). Sağlık Bakanlığı ilaç firmalarında ürün tanıtım elemanı olarak çalışacakların sertifika almaları için verdiği süreyi 1 Ocak 2019 tarihine kadar uzatmıştır. Getirilen yeni düzenlemeye göre, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi tarafından verilen eğitim sonrası başarılı olan ilaç mümessillerine özel bir kimlik verilecek olup, bu kimliğe sahip olmayanların sözleşmeleri feshedilebilecektir (www.medikalakademi.com.tr/yeni-yonetmelik-tibbi-mumessilleri-nasil-etkileyecek, 16.10.2018).

Tıbbi satış mümessillerinin doktor ve eczacılarla olan ziyaret ilişkilerine zaman zaman sınırlamalar getirilmiştir.[3] Getirilen yeni düzenleme ile mümes-

[3] Ziyaret sınırlaması amaçlı ilk düzenleme 15.12.2000 tarih ve 23911 sayılı genelge ile mümessillerin ilaç tanıtımlarının sağlık hizmetlerinin aksamasına neden olduğu gerekçesi ile hasta

sillerin çalışma saatleri ve kamuya ait sağlık kuruluşlarına ilişkin yeni sınırlamalar bulunmaktadır. İlgili Yönetmeliğinin "*Ürün Tanıtım Temsilcileri*"ne ilişkin 10. maddesinin 3. fıkrasına göre, ürün tanıtım elemanlarının çalışma saatleri içinde kamuya ait sağlık kuruluşlarında beşerî tıbbi ürün tanıtımı yapabilmeleri için bazı şartlar getirilmiştir.

Bu şartlardan ilki kamu hizmeti veren sağlık kuruluşlarında "İlgili idarî amir, ürün tanıtım temsilcilerinin sağlık meslek mensupları ile yapacakları ürün tanıtımı amaçlı görüşmelerin yapılabilmesini temin etmek üzere, çalışma düzenlerini gözeterek en uygun zamanı tahsis eder.

Bu tahsis, eğitim hizmetlerini ve hastalara verilen sağlık hizmetlerini aksatamaz" hükmünü içermektedir. Diğer bir şarta göre "ürün tanıtım temsilcileri ziyaretin başında hangi ruhsat/izin sahibini temsil ettiklerini açıklamak ve ürün tanıtım temsilcisi kimlik kartlarını göstermek" zorundadır (http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150703-2.htm,16.10. 2018). Önceki yönetmelikte yer alan acil servislerde ve hasta kabul saatleri sırasında polikliniklerde ürün tanıtımı yapılamayacağı yasağı, yeni düzenleme ile kaldırılmıştır. Ayrıca getirilen yeni düzenlemede ilgili yönetmeliğin 10. maddesinin 5. fıkrasına göre, "Sağlık kurum ve kuruluşlarına, ürün tanıtımı olarak algılanabilecek afiş veya benzeri tanıtım materyalleri konulamaz, asılamaz veya yapıştırılamaz. Ancak aşılama kampanyaları, salgın hastalıklar, sigara veya obeziteyle mücadele gibi konularda sağlıklı yaşamın teşviki amacıyla Bakanlığın gerçekleştirdiği kampanyalarda kullanılacak afiş ve benzeri tanıtım materyalleri bu hükmün dışındadır" ifadesi yer almaktadır.

Tıbbi satış mümessilleri firmalarına ait ürünlerin tanıtımını sadece hekim, diş hekimi ve eczacılara yapabilmektedirler. Bu grubun dışındaki sağlık meslek mensuplarına herhangi bir ürün ve benzerinin tanıtımını yapamaz ve tanıtım malzemesi veremezler. Mümessillerin tanıtım faaliyetlerinde kullandıkları *tanıtım malzemelerinin* tanımı da yeni düzenleme ile değişikliğe uğramıştır. Beşeri Tıbbi Ürünlerin Tanıtım Faaliyetleri Hakkında Yönetmeliğinin 4. maddesi kapsamında "tanıtım malzemeleri, parasal değeri yürürlükteki aylık brüt asgarî ücretin % 2,5'ini aşmayan hekim, diş hekimi ve eczacının mesleğini

yoğunluğunun çok fazla olduğu acil, poliklinik, klinikler, laboratuar, röntgen ve benzeri birimlerde yapılmaması hususunda kamu hastaneleri uyarılmıştır. 18.07.2006 tarih ve 13728 sayılı başka bir genelge ile uyarılara rağmen hizmetin akışını engelleyici, hasta ve hasta sahiplerini mağdur eden durumu engellemek için kamu hastanelerindeki tüm birimlerde ilaç tanıtımı faaliyetlerinin ancak mesai saatleri dışında yapılması kararlaştırılmıştır.

icrası sırasında kullanabileceği sembolik hatırlatıcı ziyaret malzemelerini; ürün hakkında yeterli ve gerekli bilgiyi ihtiva eden kitap, kitapçık ve broşür gibi basılı materyalleri; film ve slaytları; elektronik depolama araçları ile sunulan görsel/işitsel malzemeleri; bilgi/veri/ başvuru kaynağı olarak kullanılabilecek her türlü yayını veya bu yayınlara elektronik erişim imkânını, bedelsiz numuneleri, demo cihazları ve hasta eğitimine yönelik materyalleri" kapsayacak şekilde sınırlandırılmıştır (http://www. resmigazete.gov.tr/eskiler/ 2015/07/20150703-2.htm, 16.10.2018). Ayrıca 2011 yılında çıkarılan ceza yönetmeliği ile Aile Sağlığı Merkezlerinde, aile hekimlerinin tıbbi mümessillerle görüşmesi ve hekimin odasında ilaç firmasını tanıtıcı kalem, not defteri, duvar saati benzeri malzemelerin bulunması halinde aile hekimine ceza puanı verilmektedir.

Bu yönetmeliğe göre, iki takvim yılı içerisinde 200 ceza puanını bulan hekimin sözleşmesi feshedilebilecektir (Sezgin, 2017:1058). Sağlık merkezlerindeki hizmetin kalitesini arttırmak isteyen bu uygulama, dolaylı olarak tıbbi satış mümessillerinin hedef pazarını ve pazarlama stratejilerini etkilemektedir. Tıbbi satış mümessillerinin çalışmaları sırasında doktor ve eczanelere ürün tanıtımı yaparken kullandıkları promosyon tanıtım malzemelerine getirilen bu sınırlandırmanın yani sıra tanıtılan ilacın doktorun aklında kalmasını sağlayıcı azaltılmış ilaç numunelerine de yeni düzenleme ile kısıtlama getirilmiştir. Beşeri Tıbbi Ürünlerin Tanıtım Faaliyetleri Hakkında Yönetmeliğinin "*bedelsiz numune*"ye ilişkin 9. maddesi kapsamında, "piyasaya yeni çıkmış her bir ürün için, çıkış tarihinden itibaren ilk takvim yılında aylık satış gerçekleşmelerini izlenmek suretiyle yıllık toplam satışın % 5'i geçilmeyecek miktarda; ikinci takvim yılında bir önceki yıla ait satış miktarının % 5'ini; üç, dört ve beşinci takvim yıllarında bir önceki yıla ait satış miktarının % 3'ünü; beşinci takvim yılından sonra ise bir önceki yıla ait satış miktarının %1'ini geçmeyecek miktarda bedelsiz ürün numuneleri dağıtılabilir" hükmü getirilmiştir (http:// www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07 /20150703-2.htm, 16.10.2018).

İlaç firmaları hekim ve eczacılara yönelik sempozyum, kongre ya da diğer tıbbi eğitim programlarının sponsorluğunu üstlenebilmektedir.[4] Getirilen

[4] 1 Ocak 2003 tarihli İEİS Tıbbi İlaç tanıtım İlkeleri Kılavuzuna göre, ilaç firmaları sempozyum, kongre ya da diğer tıbbi eğitim programlarının sponsorluğunu üstlendiğinde hekim, diş hekimi ve eczacılara sağlanacak olan eğlenceler, diğer ağırlama hizmetleri ya da basılı olanlar dışında verilecek tanıtım malzemeleri toplantının asıl amacını ikinci plana itecek nitelikte olmadan karşılanabilmektedir (Özbucak, 2004:181-182).

yeni düzenleme ile ilaç firmalarına bilimsel toplantılara ilişkin yeni sınırlamalar getirilmiştir. İlgili Yönetmeliğinin *"Bilimsel Toplantılar ve Ürün Tanıtım Toplantıları"*na ilişkin 7. maddesi kapsamında "destek doğrudan kişiye değil toplantıyı düzenleyen organizasyona veya organizasyonlara yapılır. Ayrıca bu gibi toplantılar düzenlenirken, öncelikle bilimsel amaçlar ön planda tutulmalı; ağırlama (konukseverlik) faktörleri, bilimsel amaçlara göre ikinci planda kalmalıdır. Bu çerçevede, her defasında başka bir ülkede düzenlenen uluslararası toplantılar hariç olmak üzere; deniz kenarlarındaki tatil beldelerinde ve kayak merkezlerinde Bakanlık tarafından duyurulan, tespit edilen aktif sezon döneminde ruhsat/izin sahipleri tarafından toplantı organizasyonları düzenlenemez ve desteklenemez" ifadesi mevcuttur (http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150703-2.htm, 16.10.2018).

Ürün tanıtım temsilcilerinin denetimine ilişkin getirilen son düzenleme ile Beşeri Tıbbi Ürünlerin Tanıtım Faaliyetleri Hakkında Yönetmeliğin *"İdari Yaptırımlar"*a ilişkin 13. Maddesine göre "yönetmelik hükümlerine aykırı şekilde yaptıkları tanıtım ihlallerinde temsilciler öncelikle kurum tarafından uyarılır. Uyarı tarihinden sonraki bir yıl içerisinde Yönetmeliğe aykırı herhangi bir fiilinin tespiti hâlinde Kurum tarafından üç ay süreyle ilgilinin yeterlilik belgesi askıya alınır. Üç ay süreyle yeterlilik belgesinin askıya alınmasına dair yaptırımın uygulandığı tarihten sonraki bir yıl içerisinde aykırı herhangi bir fiilinin tekrarı hâlinde ise ilgilinin yeterlilik belgesi bir yıl süreyle askıya alınılır. Yeterlilik belgesi askıya alınan temsilci, bu süre içerisinde ürün tanıtım temsilcisi olarak görev yapamaz ve çalıştıkları firma tarafından kimlik kartı geri alınır" hükmü getirilmiştir (www.medikalakademi.com. tr/yeni-yonetmelik-tibbi-mumessilleri-nasil-etkileyecek, Erişim Tarihi: 16.10. 2018).

Tıbbi satış mümessillerinin çalışma koşullarındaki en önemli sınırlandırmalardan biri olan promosyon uygulamaları ilaç sektöründe hekimlerin reçetelemelerine ve eczanelerin satışlarına etki eden faktörlerden biridir. Bu konuda 2003 yılında hekimlerin ilaç yazmalarında etkili olan faktörleri belirleyebilmek maksadıyla yapılan bir çalışmada en önemli etkenin promosyon olduğu tespit edilmiştir. 2006 yılında akılcı ilaç kullanımını etkileyen faktörler üzerine Erzurum'da yapılan tez çalışmasında ise yanıt veren hekimlerin %61,2'si reçete yazımında ilaç firması temsilcilerinin promosyon çalışmalarından etkilendiğini ifade etmiştir. Benzer şekilde 2000 yılında doktorların ilaç seçiminde dikkat ettikleri kriterler üzerine yapılan araştırmaya katılan hekimlerin %63,9'u promosyonların doktorların ilaç seçimlerini etkilediğini belirtmişlerdir (Demirkıran ve Şahin, 2010:18). Buna karşılık Lieb ve Brandtönies'in

2010 yılında hekimlerin ilaç satış temsilcileriyle iletişimi üzerine Almanya'da yapılan bir araştırmada, hekimlerin ilaç mümessillerinin etkileme yöntemlerine bağışıklık kazandıkları ve reçeteleme kararlarında etkilenmedikleri ya da nadiren etkilendikleri belirtilmiştir (Tosun ve Arslan Kurtuluş, 2017:904).

Yönetmelikteki son düzenlemelerle tıbbi satış mümessilleri ve firmaları tarafından bilimsel toplantılar, kongre, eğitim vb. faaliyetlere katılım koşullarında getirilen sınırlandırmalar da ilaç mümessillerinin etkileme alanını daraltmaktadır. Bu konuda doktorların ilaç mümessillerine yönelik tutumlarını inceleyen Dursun ve Leblebici Kacur'a göre, bu tür bilimsel faaliyetlere finansal katkı sağlayan ilaç mümessillerine ve firmalarına karşı doktorların olumlu tutum geliştirdikleri belirlenmiştir (2003:19). Bu bağlamda getirilen sınırlandırmalar ile tıbbi satış mümessillerinin çalışma koşullarını zorlaşmaktadır.

3. Tıbbi Satış Mümessillerinin Çalışma Hayatı Sorunları

Tıbbi satış mümessilliği genç işgücünün istihdamına dayanan ve işgücü devir oranı oldukça yüksek olan bir meslektir (Eren, 2012:197). Bunun birçok nedeni olmakla birlikte en önemlileri arasında; mesleğin yoğun bir stres yükünün olması, iş güvencesinin ve geleceğinin olmadığı düşüncesi, meslek olarak algılanmaması, firmaların personel değiştirme konusundaki tutumları, sürekli satış kaygısı, rekabetin gittikçe artması, mesleki saygınlığın azalması gibi faktörler yer almaktadır (Yılmaz, 2006:73).

Meslekte yaşanılan en önemli sıkıntı satış ve kota hedeflerine ulaşmada mümessillere yaşatılan iş stresidir (Özbucak, 2004:138). Çalışanların performanslarının değerlendirilmesinde ilaç kutu adedi ya da pazar payı yüzdesi üzerinden belirlenen kota baskısının zorlukları meslekteki en önemli sıkıntıların başında gelmektedir. İstenilen performansa ulaşılamaması halinde işverenin mevzuat gereği tazminatını ödeyerek mümessili işten çıkarmaya yetkisi bulunmaktadır (Eren, 2012:200-201). Tıbbi satış mümessilleri öncelikle başka iş fırsatlarının yokluğundan kaynaklı bir zorunlulukla firmalarında kalıcı olmaya çalışmaktadırlar. Bu zorunluluk ilerleyen süreçte mümessilin meslekte çalışma süresi ve ilerleyen yaşına bağlı olarak, içinde bulunduğu işten çıkarılma korkusuyla çeşitli iş fırsatlarını değerlendirme eğilimini de beraberinde getirirken, işten ayrılma niyetinin de artmasına yol açabilmektedir (Varol, 2017:206).

Her an işten atılma korkusuyla gelecek kaygısı yaşayan ilaç mümessilleri performanslarını sürekli üst düzeyde tutmaya çalışarak iş güvencesizliği ile mücadele etmeye çalışmaktadır. İçinde bulundukları satış kaygısı ve güvence-

sizlik içerisinde çalışmakta oldukları örgüte duygusal bağlılık geliştiremeyen tıbbi satış mümessilleri uzun vadede iş tatminsizliği ve tükenmişlik yaşayabilmektedir. Ayrıca dünyada birçok sektörde olduğu gibi ilaç sektöründe de yaşanan dijitalleşme sektörün ve çalışanlarının ciddi bir dönüşüm yaşamasına sebep olmaktadır.[5] Artık tanıtım faaliyetlerinin yüz yüze değil, tabletler aracılığıyla dijital olarak yapılması hatta çalışanların performanslarının ve prim değerlendirilmelerinin de bu kapsamda yapılması tıbbi satış mümessillerinin değişen çalışma koşulları arasında ayak uydurmaya çalıştıkları önemli değişikliklerden biridir.

Tıbbi satış mümessillerinin iş sözleşmelerinde belirlenen günlük çalışma süreleri İş kanunu ile örtüşmektedir. Ancak bu sürelere uyulması çoğu zaman mümkün olmamaktadır (Yılmaz, 2006:101). İlaç mümessillerinin günlük çalışmaları kayan iş süreleri şeklindeki çalışma modelini yansıtmaktadır.[6] Tıbbi satış mümessillerinin çalışma sistemi içerisinde belirli bir mesai süreleri olmakla birlikte, tanıtım yapmak amacıyla gerekirse bu sürelerin öncesinde ya da sonrasında bile çalışmaya devam edebilmektedirler. Mesai saatleri dışında iş yemeklerine ya da hafta sonları rutin değerlendirme toplantılarına katılabilirler. Akşamları rapor hazırlama ve gönderme şeklinde çalışmalar da yapmaktadırlar (https://iscidunyasi.com/ tibbi-mumessil-hangi-hallerde-fazla-mesai-alabilir/, 16.10.2018). Ancak bu çalışmaların karşılığı fazla çalışma olarak ilave ücret ödenmez. Çünkü aylık ücretlerinin içerisinde bu fazla çalışmalar karşılığı hak kazanacağı ilave ücretler dâhil edilmiştir (Özbucak, 2004:111).

İlaç mümessillerinin fazla çalışma ücreti talebine ilişkin birçok Yargıtay kararı mevcuttur. Örneğin Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin 2006 tarihli bir olayda ilaç firmasına bağlı çalışan mümessil, kendisine verilmiş olan bilgisayar ile gün boyu yaptıklarını evden raporlamasının "fazla çalışma" olarak değerlendirilmesini istemiştir. Yüksek mahkeme kararı ise tıbbi satış temsilcilerinin yaptığı iş gereği fiilen çalıştığı sabit bir işyerinin bulunmadığı, çalışma sisteminin prim esasına dayalı olup kotanın tutturulması halinde prime hak kazandığı, işveren

[5] Biofarma İlaç Pazarlama Müdürü Burcu Özer'in bu konudaki değerlendirmesi şöyledir: "Dijital uygulamalar bize zaman kazandıran ve veri yönetimini efektif kılan uygulamalardır. Tabletlerimiz üzerinden kullandığımız uygulamalar doktor ve eczane tanıtımlarımızda, hedef kitlemize spesifik tanıtım yapabilmeyi sağlayan ve ürün- hedef kitle- mesaj verimliliğini arttıran uygulamalardır. Sunumlarımızı bu uygulamalar üzerinde gerçekleştirmekte ve değerlendirmelerini dijital olarak yapabilmekteyiz (http://www.biofarma.com.tr/Images/dosya/medya/sahanin-dijitalle-yonetilmesi-burcu-ozer-biofarma.pdf, 16.10.2018).

[6] Kayan İş Süresi, iş süresinin başlangıcı ve bitimini çalışanın kendisinin ayarlamasına imkân veren esnek iş süresidir (Günay, 2004:9).

tarafından aylık olarak onaylanan ziyaret programı ve programında planlanan ziyaretlerin gerçekleşip, gerçekleşmediği dışında çalışma şekil ve zaman açısından talimat, denetim ve gözetime tabi olmadığını gerekçe göstererek davacının fazla mesai talep hakkının bulunmadığına karar vermiştir. Davacı mümessil ayrıca "yolda geçen süreler" ile ilgili olarak günlük 2 saat fazla mesai yaptığından fazla çalışma talebinde bulunmuştur. Mahkemenin bu konudaki kararı ise, tıbbi satış mümessilinin bölgesinde ulaşmak istediği yere kısa sürede ve rahatça gitmesini sağlayarak, masrafları şirketçe karşılanan araç tahsis edilmesi nedeniyle, davacının yolda geçirdiği sürelerle ilgili fazla mesai talep hakkı bulunmadığı şeklinde olmuştur (Ulucan, 2007:181).

Rekabeti ve iş stresini yoğun bir şekilde yaşayan tıbbi ilaç mümessilleri bu sektörde işgücü piyasasında kalabilmek ya da kariyer yapabilmek için yoğun çaba sarf etmektedirler. Çalışma şartlarına getirilen bazı değişiklik ve sınırlandırmalarla artık daha zor koşullarda çalışan tıbbi satış mümessilleri ayrıca sürekli aktif araç kullanarak seyahat halinde olmalarından dolayı trafik sıkıntısı, radar ve kaza kaygısını da yaşamaktadırlar.

SONUÇ

Tıbbi satış mümessillerinin geçmişte de günümüzde de en önemli stres kaynağı satış ve belirlenen kotalara ulaşma kaygısıdır. Günümüzde artan rekabet koşullarında, ilaç firmaları yeterli performans göstermediği gerekçesiyle çalışanlarının işine rahatlıkla son verebilmektedir. Her an işsiz kalma kaygısıyla işgücü piyasasında yer edinmeye çalışan ilaç mümessilleri, iş güvencesizliğinin yarattığı stresle iş tatminsizliği yaşamaktadırlar. İlaç mümessillerinin örgütsel bağlılıklarının altında yatan maddi imkânlarının yanı sıra iş güvencesini arttırıcı, iş stresini azaltıcı faktörlerle de desteklenmesi gerekmektedir.

Tıbbi satış mümessilleri sektörün hiyerarşik olarak en alt kademe çalışanları olmalarına rağmen işe alım sürecinden itibaren üst düzey eğitim süreçlerinden geçmekte ve emeğini yoğun bilgi birikimi ile satışa dönüştürmektedir. İşgücü piyasasında mavi ve beyaz yaka çalışan kavramlarının ikisini de bünyesinde barındıran ilaç mümessillerinin ilgili yönetmelik çerçevesinde getirilen sınırlandırmalarla çalışma koşulları değişime uğramıştır. Geçmiş yıllarda tıbbi satış mümessilleri ilaçların reçetelenmesi ve satışında bir tutundurma tekniği olan promosyon uygulamalarından aktif olarak faydalanırken, günümüzde tanıtım malzemelerine getirilen sınırlandırmalar neticesinde hedeflerine ulaşmalarını sağlayan, çalışma koşullarına olumlu yansıyan bu satış tekniğini

kaybetmişlerdir. Bu değişiklik ile birlikte mesleğe eşantiyoncu ya da çantacı olarak yaklaşan bakış açısı, içeriği ilaç tanıtımı olan bilimsel toplantılar ve kongrelerle daha profesyonel bir perspektife bürünmüştür. Bununla birlikte diğer bir satış tekniği olan azaltılmış numune dağıtımında ürünün piyasaya çıkış tarihinden itibaren getirilen sınırlandırma, mümessillerinin çalışma koşullarında olumlu etki yaratan bir unsuru da ortadan kaldırmıştır. Sağlık Bakanlığı'nın ilgili yönetmelik kapsamında 01.01.2019 tarihine kadar ilaç mümessillerine getirilen yeterlilik belgesi alma şartı, mesleğe işgücü piyasasında değer katan bir unsur olmakla birlikte, firmalar tarafından çalışan üzerinde oluşturulan bir baskı ve işten çıkarma sebebi olabilmektedir. Bu çerçevede iş güvencesinden yoksun, gelecek kaygısını derin bir şekilde yaşayan ilaç mümessillerinin verimlilik ve yaşam kalitelerini yükseltmek, iş güvencesinin sağlandığı, iş stresinin azaltıldığı insan onuruna yakışır bir iş çevresiyle mümkün kılınacaktır.

KAYNAKÇA

ACAR A. ve YEĞENOĞLU S.(2004). "Türkiye'de İlaçta Patent", Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi, 33(4): s. 269-285.

DEMİRKIRAN, M. Ve ŞAHİN, B. (2010). "Pratisyen Hekimlerin İlaç Seçimlerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Değerlendirmeleri", Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, C. 13, S. 1, s. 1-28.

DURSUN, Y. ve LEBLEBİCİ KACUR, L. (2003). "Kayseri'de Hizmet Sunan Doktorların İlaç Mümessillerine Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S. 21, s. 19-31.

EREN, M. (2012). "Sağlık Biraz Da Kirlenmiş Bir Alan" Türkiye Sağlık Sektörü İçerisinde Mümessiller, Çalışma ve Toplum Dergisi, S. 32, s. 187-218.

GÜNAY, C. İ. (2004). "Çalışma Sürelerinde Esneklik", Kamu-İş Dergisi, C:7, S: 3, s.1-17.

İPÇİOĞLU, İ. ve UYSAL, G. (2009). "İnsan Kaynakları Uygulamaları ve Duygusal Bağlılık Arasındaki İlişki: İlaç Firmaları Satış Gücü Üzerine Bir Analiz", "İş-Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, C. 11, S. 3, s. 133-148.

ÖZBUCAK, B. (2004). "İlaç Mümessillerinin Çalışma Koşulları (Sivas Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

ÖZER, B., "Sahanın Dijitalle Yönetimi", http://www.biofarma.com.tr/Images/dosya/medya/sahanin-dijitalle-yonetilmesi-burcu-ozer-biofarma.pdf, Erişim tarihi: 16.10.2018

SEZGİN, S. (2017). "Tıbbi Mümessillerin Mesleki Algıları Üzerine Bir Araştırma: Muğla İli Örneği", 4. Ulusal Meslek Yüksekokulları Sosyal ve Teknik Bilimler Kongresi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 11-13 Mayıs, Burdur, s.1041-1062.

TOSUN, N. ve ARSLAN KURTULUŞ, S. (2017). "Hekimlerin Reçeteleme Kararında İlaç Mümessillerinin Rolü: Pilot Çalışma" , Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 10, S. 54, s.899-905.

ULUCAN, D. (2007). "Yargıtay'ın Kayan İş Süreleri ve Fazla Çalışma ile İlgili Yaklaşımı", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Özel Sayı, s. 177-188.

VAROL, F. (2017). "Çalışanların Örgütsel Bağlılık ve İş Tatminlerinin İşten Ayrılma Niyetlerine Olan Etkisi: İlaç Sektörü Örneği", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.38, s. 200-208

YILMAZ, D. (2006). "İlaç Mümessillerinin Çalışma Yaşamı ve Çalışma İlişkileri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

https://www.aa.com.tr/tr/saglik/turkiye-ilac-sektorunun-zirvesindeki-birlige-uye-oldu/908402, Erişim tarihi: 16.10.2018.

https://eczaciyiz.net/eczacilikta-ilkler/ , Erişim tarihi: 16.10.2018

https://iscidunyasi.com/tibbi-mumessil-hangi-hallerde-fazla-mesai-alabilir/, Erişim tarihi: 16.10.2018.

http://www.ieis.org.tr/ieis/tr/turkiye_ilac_endustrisi, Erişim tarihi: 16.10.2018

http://www.istemiparman.com.tr/turkiyede-ve-dunyada-ilac-sektoru-ve-ilgili-politikalar, Erişim tarihi: 16.10.2018

www.medikalakademi.com.tr/yeni-yonetmelik-tibbi-mumessilleri-nasil-etkileyecek, Erişim Tarihi: 16.10.2018

http://tibbimumessil.com/SWArticle.aspx?IcerikID=1028, Erişim tarihi: 16.10. 2018

http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/07/20150703-2.htm, Erişim tarihi: 16.10.2018

Feminizmin Tarihsel Gelişimi İle Feminist Anlatıbilim Arasında Bağ Kurmak

Dr. Berceste GÜLÇİN ÖZDEMİR
İstanbul Üniversitesi

Özet

Feminizm kavramı yüz yıllardan beri çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Farklı yaklaşımlarla tanımlanan feminizm kavramının anlamlandırılması da bu nedenle problemli olmaktadır. Feminizm, dünya tarihinde çok uzun bir süreçten geçerek günümüze kadar evrilerek gelmiştir. Millattan öncesinden itibaren kadınların haklarıyla ilgili savunmalarda hareketlenmelere başlamaları, milattan sonrasında da devam etmiştir. Patriarkal kurallar dizgesi tarafından kadınların önlerine koyulan engeller onların mücadelelerinden vaz geçmelerine neden olmamıştır. Keza, kadınların haklarını kazanmalarına yönelik gösterdikleri mücadeleler farklı bakış açılarıyla ve farklı düşünüş şekilleriyle devam etmiştir. Bir kavramın düşünsel yanının anlaşılması demek, öncelikle onun ideolojisinin de anlaşılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle çalışmada, öncelikle ideoloji kavramı açıklanmıştır. İdeolojinin siyasi, ekonomik ve sosyolojik anlamlandırmasının yapılması feminist ideolojinin kavranması için gerekmektedir. Kadınların belli hakları elde edebilmek için verdiği mücadelelerle birlikte feminist ideolojiler çeşitlenmeye başlamış ve bu çok seslilikle birlikte birbirinden farklı söylemlerle hak mücadelesi devam edegelmiştir. Bu nedenle çalışmada, feminist ideolojilerin içeriği kısaca özetlenmiştir. Film anlatımlarının incelenmesinde kullanılan yöntemlerden feminist anlatıbilim yönteminin ise, tüm bu bilgiler kapsamında tekrar düşündürülmesi amaçlanmıştır. Kadınla ilgili, kadına dair olan her şey başka başka fikirlerin söylemlerine yönlendirir bireyleri. Feminist anlatıbilimi, filmi analiz ederken hayatı analiz etmenize yardımcı olmaktadır. Tek bir kavram üzerine yoğunlaştığınızda o kavramın tarihsel sürecine iner, tarihin çok boyutlu katmanlarında kaybolursunuz. Feminist anlatıbilim, ideolojilerin ve toplumsal cinsiyete ait patriarkal kodların film anlatısıyla arasındaki ilişkinin incelenmesinde yardımcı olurken, ataerkil ideolojik söylemlerin tekrar sorgulanmasına da imkân vermektedir. Bu nedenle, çalışmada sunulan bölümlerin metolodolojisi de konuların anlamlandırıldıktan sonra sorgulanmasına izin verecek şekilde düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, ideoloji, feminist teori, feminist anlatıbilim, film anlatısı.

Connectıng The Historical Development Of Feminism With Feminist Narratology

Abstract

Feminism has evolved and come until today by going through a very long process in the history of the world. Women started to be active in defending their rights before Christ and these movements continued after Christ as well. The barriers for women imposed by the system of patriarchal rules have not caused women to give up their struggles. Likewise, the struggles of women to gain their rights have continued with different perspectives and different ways of thinking. An understanding of the intellectual side of a concept reveals the fact that it is necessary also to understand its ideology. Therefore, the concept of ideology is principally explained in the study. Making the political, economic and sociological sense of ideology is necessary for the understanding of feminist ideology. Feminist ideologies began to diversify with the struggles of women in order to obtain certain rights, and with this polyphony, the struggle for rights has continued with different discourses. Therefore, the content of feminist ideologies is briefly summarized in the study. The study intends to make people rethink the feminist narratology method, which is used in the review of film narratives, within the context of all this information. Everything about women leads individuals to the discourses of other ideas. Feminist narratology helps us analyze life while analyzing the film. Feminist narratology helps to examine the relationship of ideologies and gender-related patriarchal codes with the film narrative, while also allowing patriarchal ideological discourses to be questioned again. For this reason, the methodology of the sections presented in the study was considered in a way to allow the subjects to be questioned after making sense of them.

Key Words: Feminism, ideology, feminist theory, feminist narratology, film narrative.

1. GİRİŞ: İDEOLOJİYİ ANLAMLANDIRABİLMEK

1.1. İdeoloji Kavramı

İdeoloji kavramının kökleri, Ortaçağ dünyasının yıkılmasıyla Batı Avrupalı entelektüellerin karşısına dikilen, anlam ve yön konularını ele alan felsefi sorulara dek uzanmaktadır. Francis Bacon ve Thomas Hobbes, ideoloji kelimesini dolaşıma sokan insanların atalarıdır. Novum Organum (1620) isimli eserinde Bacon, insan düşüncesinin, idollerin yani irrasyonel kavrayışların arkasında kaldığını belirtmiştir. Siyaset kuramı profesörü David McLellan, dört çeşit idolün, Bacon tarafından tanımlandığını belirtmektedir.

Modern sosyal bilimlerde, bu idoller kuramı başlangıç olarak sayılmıştır; kabile, mağara, pazaryeri ve tiyatro idolleri. Kabile idolleri, geleneğin kutsadığı

fikirleri kabul eder; mağara idolleri, bireyin özgül bakış açısını temel alır; pazaryeri idolü, pazarla temsil edilen toplumsal etkileşimde gerçekliğe uzak düşer ve rasyonel kavrayışın önüne geçer; tiyatro idolü ise eskinin dogmatik görüşlerini içermektedir (Mclellan, 2012: 4).

Bir çok ideolojinin temel dayanağı Mclellan'ın düşünceleri bağlamında yorumlandığında, ideolojilerin inandıkları bakış açısının içselleştirdiği söylemlerdir. İdeolojilerin dayandığı hakikatlerin bu bağlamda sadece bilinmesi yeterli gelmemektedir, bu hakikatlerin bireyler tarafından benimsenerek gündelik yaşantı içerisindeki pratiklerle deneyimleniyor olması önemlidir.

1.2. Feminist Teorilerin Sorguladıkları Ana Konular

1.2.1. Aydınlanmacı Liberal Feminizm

Düşüncelerinin temelinde: Frances Wright, Sarah Grimke gibi feministler, gerçeğin en güvenilir kaynağının bireysel vicdan olduğu, kadınların ve erkeklerin ontolojik olarak benzer oldukları, toplumsal değişim için eğitimin gerekli olduğu, bireyin diğer bireylerden ayrı olarak bağımsızlığına bağlı yalnız olduğu görüşleri ile kadınların oy verme haklarının önemine değinmişlerdir (Kayhan, 1999: 37). Mary Wollstonecraft, Rousseau'nun erkeklerle kadınların farklı düşündükleri fikrine karşılık, aklın her insanda aynı olduğunu, ancak eğitimdeki yetersizlikle yanlış akıl yürütme olabileceğini savunmaktadır (Donovan, 2009: 32). Amerikan Kadın Hareketleri'nin isimlerinden Elisabet Cady Stanton da, kadınların birey olarak kendi yaşamlarını devam ettirebilmeleri için temel haklara sahip olmaları gerektiğini belirtmiştir (Donovan, 2009: 44).

1.2.2. Kültürel Feminizm

Siyasal değişimi temel almak yerine, geniş bir kültürel dönüşümü hedefleyen feministler bu grupta yer almaktadır. Margaret Fuller, 19. yüzyılda Kadın (Woman in the Nineteenth Century) adlı eserini 1845'te yayınlar ve kültürel feminizmin başlatıcısı olarak anılır. Fuller'e gore, kadınlar özgüvenlerini geliştirmeli ve erkeklerde olmayan elektriksel yoğunluklarını kullanarak hem kendi hayatlarını, hem de toplumu olumlu biçimde yönlendirmelidirler (Kayhan, 1999: 38). Bu teorinin temelinde anaerkil bakışın yattığını, dişil etki ve değerlerle yönlendirilen bir kadın toplumu görüşü yatmaktadır (Donovan, 2009: 70). Elisabeth Cady Stanton da, hıristiyanlıkla ilgili yaptığı eleştirilerle kadını değerli kılmaya çalışmaktadır. Joslyn Gage ile yazdıkları ancak 1980'de basılan Kadın, Kilise ve Devlet (Woman Church and State, 1893) eserinde yer alan Kadının İncili (The Woman's Bible) bölümü ve Anaerkillik (The Matriarchate,

1891) makalesiyle tartışmalarını paylaşmıştır. Kadının İncili'nde kadını değersiz sayan 10 emiri reddetmekte ve sadece siyasi haklar için değil, toplumsal ve dini durumlar için de devrim gerektiğini söylemektedir (Donovan, 2009: 79-80). Stanton, anaerkillik eserinde ise, medeniyeti oluşturan ilk başarıların kadınlar tarafından yapıldığını, anaerkilliği; barışın ve bolluğun altın çağı olarak değerlendirdiğini belirtmiştir (Donovan, 2009: 83). Ancak anaerkilliğin, kadının ''mutlak başka'' olarak görülmesine yol açan bir dönem olduğunu düşünenler de vardır.

Zeynep Direk, kadını, tarihteki eşitsizliğine sürükleyen yapının anaerkil düzen içinde tesis edilmiş olduğundan bahsetmektedir. Direk, düşüncesinin dayanağını Simone de Beauvoir ve Claude Levi Strauss'dan almaktadır. Beauvoir, Levi Strauss'a dayanarak anaerkil düzende de iktidarın dayıya ait olduğunu söyler ve klan dışından evlenmenin kadının aynı değil, başka görülmesine dayandığını belirtir. Böylece kadın başkalaştırılmaktadır.

Levi Strauss, anaerkillikten ataerkilliğe geçişin sebebini, erkeğin yeğenlerinden çok oğullarına bağlı olması ve erkeğin kendisini kritik anda dayı olmak yerine, baba olarak olumlayarak seçmesi durumlarına dayandırmaktadır. Beauvoir ise, anaerkillikten ataerkilliğe geçiş, tarım kültürü içinde bir kopuşu resmederken, erkeğin yaratıcı dişi ilke karşısındaki duyduğu dehşeti ortaya çıkardığını söylemekte ve bu geçişin erkeğin, kendisine benzeyen öteki erkeği köleleştirmesiyle eşzamanlı gerçekleştiğini iddia etmektedir (Direk, 2014: 41).

1.2.3. Anarşist Feminizm

İlk anarşist feminist yayın Siyah Elçi (Schwarze Botin), 1976'da yayınlanmaya başlayıp, 1986'da yayın hayatına son vermiştir (Notz, 2012: 90). Victoria Woodhull ve Emma Goldman, anarşist feminizmin önde gelen isimlerindendir. Emma Goldman, herhangi bir otoritenin bireysel ruhu engellemesine ve evliliğe karşı çıkmaktadır. Victoria Woodhull'a göreyse evlilik, tecavüze izin veren bir sistem olarak düşünülmektedir (Kayhan, 1999: 39).

1.2.4. Sosyalist Feminizm

Sosyalist feminist teoriyi anlamak için Marksizm ile kadınlar arasındaki ilişki biçmine bakmak gerekmektedir. Sosyalist feminizm, ikinci dalga sonunda ortaya çıkan bir kavramdır. Temel ilgi alanları: Ev içi emek, bunun kapitalizme katkısı, kadınların üretim tarzlarıyla ilgili ilişkileri, kadın-sınıf ilişkisi, ev ve ailenin ideolojik toplumsallaşmadaki rolleridir (Kayhan, 1999: 41). Sosyalist feministler, kadınlar ve proleteryanın arasında benzerlik olduğunu düşünerek erkek ve yönetici grup çıkarlarına hizmet eden yanlış bilinç ya da erkekle özdeşleşen ideolojileri ortaya çıkarırken ezilmişlik durumlarından

kurtulma yönünde kadınları teşvik etmektedirler (Donovan, 2009: 133). "Sosyalizm olmadan feminizm, feminizm olmadan sosyalizm olmayacağı artık kesindir" tezi, Helke Sanders'in de içinde bulunduğu grup, Ekmek ve Güller tarafından Kadınlar Kitabı'nda (Frauenbuch) savunulmuştur. Marksçılar ise, eskiden olduğu gibi kadın sorununun sosyalizmle otomatikman çözüleceği inancını taşımışlardır (Notz, 2012: 88-89).

Sosyalist feminizme katkıda bulunan çok sayıda feminist vardır. Margaret Benston, Kadınların Kurtuluşu'nun Ekonomi Politiği (1969) kitabında, ev içi emeğin ücretli olmadığı için iş olarak sayılmayacağını, Lisa Vogel, Dünyevi Aile'de (1973) kadının emeğinin yararlı olduğunu ve toplumu öngörme gücünü elinde bulundurduğunu, Mariara Della Costa, Kadınlar ve Toplumun Yıkılması makalesinde, kadınların evden yalıtılarak erkeklere bağımlı hale getirildiklerini, Michele Barret, Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı'da (1980) kapitalizmin ayrılmış bir iş bölümü inşa ettiğini belirtmişlerdir.

1.2.5.Radikal Feminizm

Radikal feminist kuram, 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında, bir grup eylemci kadın grubu tarafından, New York ve Boston'da geliştirilmiştir (Donovan, 2009: 267). Radikal feministlere göre, "kişisel olan politiktir" ve kadınların baskı altına alınmasının kökeninde patriarka yatmaktadır. Roxanne Dunbar, Toplumsal Devrimin Temeli (Female Liberation as a Basis for Social Revolution, 1968) makalesinde, kadınların bağımsız hareketlerini yaratmada onlara çağrıda bulunmuştur. 1967 ve 1968 yıllarında, New York radikal feminist gruplarının bu kuramın ana gövdesini geliştirmişlerdir. Birinci Yılın Notları (Notes from the First Year, 1968), İkinci Yılın Notları (Notes from the Second Year, 1970), Üçüncü Yılın Notları (Notes from the Third Year, 1971) radikal feminist kuramın ilk önemli ifadelerini içermektedir (Donovan, 2009: 271). 1969 Aralık ayında Shulamith Firestone, Anne Koedt, Diane Crothers ve Celestine Ware tarafından Ego Politikası (The Politics of the Ego) adlı manifesto yayınlanmış ve kadınların baskı altına alınmasının temel sebebenin psikolojik olduğu vurgulanmıştır (Donovan, 2009: 273). Shulamith Firestone ve Kate Millet, radikal feminizm adına tartışmaları çeşitlendiren bakış açıları ortaya koymuşlardır. Firestone, Cinselliğin Diyalektiği'nde (1970) kadınların baskı altına alınışının temeli olarak biyolojiyi sorgular ve kadınlara boyun eğdirmenin temelinin de biyolojik işbölümü olduğunu iddia etmektedir. Millet ise, Cinsel Politika'da, erkek egemenliği ideolojisi nedeniyle kültürün bu ideoloji çerçevesinde şekillendiğini söylemektedir (Kayhan, 1999: 44-45). Bir taraftan dil olgusunun önemini keşfeden radikal feminist kuramcı Mary Daly,

gerçekliğin dille kurulduğu için radikal biçimde yapısının çözülerek ataerkil toplumun sahte ve somutlaşmış imgelerinin tahrip edilebileceğini söylemektedir. Böylece, yeni bir dişil gerçeklik duygusu yaratılacaktır (Donovan, 2009: 290).

1.2.6.Siyah Feminizm

Ulusal Siyah Feminist Örgütü (National Black Feminist Organisation, 1973) kendilerine dair tanımlamalara çarpıtılmış tanımlamalar olarak yaklaşır ve bunları reddederler (Donovan, 2009: 300). İlk siyah feminist kadınlar konferansı 1979'da toplanmıştır ve bu teori 1980'lerde gelişmiştir. Bu teorinin en önemli temsilcilerinden biri Bell Hooks'tur. Hooks'a göre, yeni dalga kadın hareketinin, siyah kadınları cinsiyetçi ve ırkçı baskıya maruz bıraktığını belirterek aslında daha da fazla baskı içerisinde olduklarını vurgulamıştır (Kayhan, 1999: 47). Feminist Teori Çeperden Merkeze (Feminist Theory: From Margin to Centre) adlı kitabında Hooks, beyaz kadınların feminizm hareketi içinde hareket kendilerine aitmiş gibi davrandıklarını, "cinsiyete dayalı tutumlar, ırkçılık, sınıf ayrıcalıkları" ile önyargıyla bölündüklerini belirtmektedir (Walters, 2005: 147). Hooks, feminist hareket başladığından beri harekette aktif rol alan siyah kadınların ön plana çıkma istediğinde olmadıklarının altını çizmektedir (Hooks, 2012: 73). Beyaz kadınların, dertleri konusunda diğer gruplardan daha çok dikkati hak ettikleri düşüncesi Hooks'a göre feminist akademik çalışmaların önyargısı olarak öne çıkmakta ve renkli kızların beyaz akranlarından farklı davranışlar sergileseler bile cinsiyetçiliğin kurbanı olduklarını söylemektedir (Hooks, 2012: 77). Hooks, kadına yönelik ataerkil şiddete dair feminist vurgunun, feministlerin ilk derdi olması gerektiğini de düşüncelerine eklemektedir (Hooks, 2012: 79).

1960'lı 70'li yılların hareketli ortamından sonra feminist teoriler kendi içerisinde hem çeşitlenmeye başlamış, hem de kendi içerisinde çatışmalar da yaşamıştır. 1980 sonrası gelişen feminist teoriler, bu teorilere dayanak oluşturana teorilerin üzerine farklı düşünceleri ekleyerek ve var olanları genişleterek çeşitli feminist teorilerin de ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Ekofeminizm, 1980'li yıllarda dünyada meydana gelen ekolojik facialarla ortaya çıkan bir kavram olmuştur. Ekofeministlere göre, kadınların doğurganlık özellikleri onları doğaya daha bağlı hissetmelerini sağlamakta ve kadınların sahip olduğu hassas özellikler dünyada meydana gelen ekolojik, ekonomik, sosyal problemlere ataerkil düzenden daha farklı çözümler üretme olanağı da yaratmaktadır (Notz, 2012: 23). 1980 sonrası feminist teoriler gelişerek evrimleşmesini sürdürmekle birlikte yeni feminist teorilerin ortaya çıkmasının

da yolunu açmıştır. Bazı kuramcılar, feminizmi farklı disiplinlerarasında sorgulayarak kavramın anlamlandırılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Feminizm, toplumsal cinsiyet, felsefe ve epistomoloji üzerine çalışan Rosi Braidotti post-yapısalcı feminist kuramcılar arasındadır. Braidotti'nin Nomadic Theory: The Portable Gender and Culture (2011) kitabı; cinsel farklılıklar, öznellik, tekno-bilim, feminizm, post-seküler yurttaşlık gibi konuları Michel Foucault, Gilles Deleuze, Luce Irıgaray, Friedrich Wilhelm Nietzsche ve Baruch Spinoza gibi kuramcıların düşünceleri doğrultusunda tartışmıştır. Cinsiyet farklılıkları, seksüalite, özne kavramlarını tartışmaya açarak cinsel fark kuramına katkıda bulunan Braidotti, Irıgaray ve Deleuze'ün tartıştığı özne kavramını göçebe özneler kavramıyla yeniden felsefi yaklaşımla tartışmaya açmaktadır (Braidotti, 2011). Bu bağlamda, kadın öznelliğinin felsefi yaklaşımla yeniden düşünülmesi gerekliliği Braidotti'nin sorgulamalarıyla sağlanmaktadır.

Donna Haraway, Simians Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature (1991) 2000'li yıllarda feminist akademik yazında tartışılan sayborg kavramıyla ilgili düşüncelerini aktarmaktadır. Haraway, doğanın üretimi, anlatının doğası, ötekileştirilenlerin politik eleştirisi ve postmodern bedenlerle ilgili oluşturduğu konu çerçevesiyle beden politikası, biyolojik teori, kadın çalışmaları, toplumsal cinsiyet ve feminizmle ilgili sorgulamalar ortaya atarak postmodern dönemi eleştiren bir yaklaşım sergilemektedir (Haraway, 1991). Türkçe'ye çevrilen eseri Siborg Manifestosu (1991) ise, Simians Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature makale derlemelerinin içine bulunan bir eser olarak dijital çağı feminist bir yaklaşımla incelemekte ve cinsiyet olmayan bir dünyanın tahayyülünün altını çizmektedir. Haraway, kendisini nitelerken siborg olarak nitelemeyi tercih ettiğini söylemekte ve eril kodlardan arındırılmış bir tanımlamayı kabul etmektedir. Tanrıça kavramı onun tercih etmeyeceği bir kavram olmakla birlikte, cinsiyetlerin vurgulanmadığı tanımlamaları ve postmodern kavramları feminist bir perspektifle tartışmaktadır (Haraway, 2006). Toplumsal cinsiyet ve emek tarihi üzerine çalışan Joan W. Scott'ın Gender and the Politics of History (1988) kitabında yer alan Gender: A Useful Category of. Historical Analysis makalesi, Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi adıyla Türkçe'ye çevrilen başka bir eserdir. Toplumsal cinsiyet kavramını açıklayan Scoot, feminist tarihçilerin toplumsal cinsiyet kavramına yaklaşımlarını bu makalesinde anlatmaya çalışmaktadır (Scott, 2007). Scoot, Judith Butler ile de birlikte çalışmaları olan bir teorisyendir. Keza, Butler da hem toplumsal cinsiyet alanında, hem queer teori alanında yayınladığı çalışmaları ve düşünceleriyle çeşitli tartışmaların önünü açan

teorisyenlerden biri olmuştur. Butler'ın Imitation and Gender Insubordination (1989) başlıklı derlemesinden, Taklit ve Toplumsal Cinsiyete Karşı Durma makalesi yayınlanmıştır. Farklı cinsel kimlikleri makalesinde teorize etmeye çalışan Butler, filmlerden de referanslar vererek kavramların anlaşılmasını kolaylaştırmaya çalışmaktadır (Butler, 2007).

1.3. Türkiye'de Feminizmin Gelişimi

''Ben anayım, oğullar, kızlar verdim geleceğe; yaşamı güzelleştirsinler, toplumsal gelişmeyi sürdürsünler, barışı, özgürlüğü, insan onurunu korusunlar, yüceltsinler diye. Toprak gibi üretken, toprak gibi verimli, bire bin verenim. Yaşam bende başlar; çocuk doğuran, toprağı işleyen, fabrikada makineyi çalıştıran, kocama, çocuğuma bakan ben; benim yaşamı yaşanacak hale getiren. Ve ben anayım, kadınım. Ezilen, hor görülen, mal gibi alınıp satılan, ikinci sınıf vatandaş kabul edilen, kadın olduğum için erkeklerden sonra söz hakkı verilen, her şeyi başkaları tarafından yönlendirilen yani, anayım ben, kadınım. Öyleyse duyun beni. Herkes gibi insanım, özgürüm, farkım yok düşünen yaratıktan. Gasp edilen hakkımı; 20. yy'da bile hala verilmeyen, kısıtlanan bağımsızlığımı istiyorum. Beni duyuyor musunuz?'' (Akçay, 2013: 212).

Türkiye'de feminizmin gelişiminin tarihsel kökeninde, Osmanlı'dan itibaren başlayan bir kadın hareketlenmesinin olduğu görülmektedir. Çeşitli dergilerde feminizme dair bilgilerin bulunması kadınların o dönemde yavaş yavaş kadın haklarının özünü ve gayesini anlamalarına yardımcı olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 1926'da yapılan Medeni Kanun reformuyla başlayan reformlar, kadınların temel hakla ulaşmasında etkili olmuştur. 1930'larda kadınlara tanınan oy hakkı ile kadınlar seçimlerde söz sahibi olabilmiş ve artık yurttaş olarak seçme ve seçilme özgürlüğünü elde etmişlerdir. Kadınların hukuki haklara kavuşması, onların haklarını nasıl koruyabildiklerini onlara göstermiş ve biraraya gelerek gruplar oluşturabilme bakış açısını onlara kazandırmıştır. Türk Kadınlar Birliği, Kadın Haklarını Koruma Derneği, Hukukçu Kadınlar Derneği, Üniversiteli Kadınlar Derneği gibi birçok oluşum kadınların birlikte mücadele ederek hukuki haklarına dair bilgilere ulaşmalarını kolaylaştırmış ve bilinçlenmelerinde etkili olmuştur.

1950'li yıllar DP dönemi iktidarında, köyden kente göçün başladığı, gecekondulaşmanın temellerinin atılmaya başlandığı yıllarda kadınlar, bu sosyolojik dönüşüm içinde, ataerkil düzen altındaki yerleri pekiştirilmiştir. 1960'lı yıllarda dünyada yaşanan Cinsel Devrim ile birlikte dünya üzerine ataerkil sisteme karşı değişmeye başlayan düzenin etkileri ancak 1980'lerde Türki-

ye'de yerini bulabilmiştir. 1960'larda darbe ile siyasal hayatı yönlenen Türkiye, 1970'lerde muhtıra geçirmiş ve 1980'lerde yine bir darbeyle karşılaşmıştır.

Bu muhtıralar ve darbeler, siyasal hayatın gelişimini farklılaştırdığı gibi, sosyolojik konjonktürde de değişimler ortaya çıkarmıştır. Ancak, tüm bu gelişmelerin arkasında yer alan bir gerçeklik vardır ki o da patriarkal söylemlerin ve düşünce biçiminin devamının süregelmesidir. Kadınlar, boşanma, evlenme, oy kullanma, seçme ve seçilme hakkına sahip olsalar da, erkek tahakkümünün söylemlerine boyun eğmek zorunda kalmaya devam etmişlerdir. Keza, düzenin tüm bu yaklaşımları sanatta da yansımasını bulmuştur. 1980'lerde kadın gruplarının fazlalaşmaya başlamasıyla, kadınları odak merkezde tutan dergiler ortaya çıkmış, akademisyenler yabancı dillerden tercümeler yaparak kadınlara dair önemli olan makaleleri, söyleşileri, derlemeleri bu dergilerde okuyucuyla paylaşmaya başlamışlardır.

1980'lerde Yazko (Yazar ve Çevirmenler Kooperatifi), Somut, 1990'ların sonlarında Kaktüs Dergisi, Amargi, Pazartesi gibi dergilerde yayımlanan yazılar kadınların içinde bulundukları dünyayı sorgulamalarını sağlamıştır. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) 1985'te onaylanmış, 1986'da yürürlüğe sokulmuştur. Dayağa Karşı Kadınlar Dayanışması Kampanyası ''Bağır Herkes Duysun'' sloganıyla büyük bir etki yaratmıştır. Ankara'da, Perşembe Grubu olarak anılan grupla, 1. Türkiye Feministleri Hafta Sonu Buluşması gerçekleştirilmiş ve Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi kaleme alınmıştır (Tekeli, 1989: 39). Feminizm kavramının kadınlar arasında yaygın biçimde kullanılmaya başlanması, kadın bilinç yükseltme gruplarının oluşmaya başlamasını doğurmuş, kadınlar fikirlerini ve tartışmalarını duyurabilecekleri mecraları arttırma yoluna gitmişlerdir. Öncelikle akademisyen kadınların bir araya gelerek çıkardıkları dergiler ve bu dergiler yoluyla uluslararası alanda gerçekleşen kadın hareketleriyle ilgili bilgiler ve dünya çapında yankı uyandırmış önemli makaleler, okuyucuların perspektiflerine yeni dünyaların kapılarını aralamalarına imkan tanımıştır. 1980'lerde ''Kadın değil insan, kadın hakkı sorunu vardır.'' söylemi, bilinçli kadın hakları savunucuları tarafından özellikle vurgulanarak ifade edilmeye çalışılmış ve kadının da aslında erkekten farklı olmayan, erkeklerle eşit haklara sahip olan bir insan olduğunun altı çizilmiştir. Kadınlar bilinçlenmesi, onların çalışma hayatına katılmalarını kolaylaştırmış ve kamusal alanda kendilerini ifade edebilme olanağına erişmelerini sağlamıştır. Keza, postmodern düzende evli olan çiftler artık birlikte çalışarak metropolde hayatlarını idame ettirme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmışlardır. 1980 öncesi dönemde, aile kültürü sosyolojik bağlamda değer-

lendirildiğinde kadının çalışmadığı, erkeğin çalışarak aileyi geçindirebildiği dönemler olarak mazide kalmış dönemler olarak değerlendirilmektedir.

Ekonomik özgürlüğüne kavuşan kadınlar, hem kendilerini ifade etmeyi öğrenmiş, hem de hayatlarına artı değer katmanın gerekliliğini öğrenerek kadınlar olarak seslerini gerektiğinde duyurabilme olanağına kavuşmuşlardır. Kadınların, kamusal alanda görünür olmaya başlamasıyla sanat alanındaki görünürlükleri de artmaya başlamış ve Türk Sineması'ndaki kadın karakter stereotipleri de bu sosyolojik değişiminden etkilenmiştir. Özgür ruhlu, ekonomik gücü olan, istediği şekilde hayatını idame ettiren kadın karakterler Türk Sineması'nda temsil edilmeye başlamıştır.

2002'de 4721 sayılı Medeni Kanunun yürürlüğe girişi, 29 Ocak 2003'te CEDAW İhtiyari Protokolü'nün yürürlüğe girişi, 2005 yılında 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun yürürlüğe girişi, 2011'de ''Kadınlara Karşı Aile İçindeki Erkek Şiddetini Önlemeye Yarayan'' İstanbul Sözleşmesi olarak imzalanan sözleşme, 2012'de ''Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun''un yürürlüğe girişi gibi hukuksal düzenlemeler kadının hukuksal alandaki varlığını daha görünür kılmaya yönelik yapılmış çalışmalardır (Arın, 2013: 70). 08.03.2012'de kabul tarihi belirtilen 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunun 1. Maddesinde amaç: ''Şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenlemektir.'' şeklinde belirtilmiştir. Şiddet kavramının detaylı açıklaması yapılarak bu kavramının anlamlandırılması madde 2'nin d fıkrasında sağlanmaya çalışılmıştır: '' Şiddet: Kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfî engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranışı.'' (http://www. resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/ 20120320-16.htm). Bu hukuksal düzenlemeler devam ederken, kadına yönelik şiddetin toplumda var olması ve bu şiddetin artarak birbirinden farklı cinayet şekilleriyle kamusal alanda konuşulmaya başlanması feminist hareketlenmelere tekrar ivme kazandırmıştır. Münevver Karabulut cinayeti (2010'da meydana gelmişti) gibi cinayetler, toplumda geniş yankılar uyandıran ve ataerkil düzeni tartışmaya açan cinayetler olmuşlardır. Kadınların nerede, ne zaman, nasıl dolaşması gerektiğiyle ilgili sosyal medyada yapılan hukuk dışı açık-

lamalar ve kadını aşağılayıcı söylemler kadınların seslerini yükseltmelerinin önünü açmıştır.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın 18 Ocak 2013 Tarihli Resmi Gazetede yayımladığı 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'da, kadına yönelik şiddete karşı birtakım düzenlemeler yapıldığı görülmektedir (http://www.resmigazete .gov.tr/main.aspx?home=
http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130118.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130118.htm). Ancak bu düzenlemeler, kadına yönelik şiddetin önünü kesemediği gibi, kadına karşı işlenen insanlık dışı cinayetlerin devamı gelmiş ve Özgecan Aslan cinayeti de 2015 tarihinde Türk Basını'nda en çok tartışılan ve konuşulan bir cinayet haberi olarak kayıtlara geçmiştir. Kadına karşı şiddetin önlenebilmesi, devletin alacağı hukuksal düzenlemelerle caydırıcı hale getirilebilecektir.

Kadına karşı şiddetin önlenmesi için yapılan tüm hukuksal düzenlemeler, kadınların kişilik ve özlük haklarını korumaya yönelik düzenlemeler içerse de, erkeklerin kadınlara uyguladığı şiddet günümüzde varlığını devam etttirmekte ve giderek farklı şekillerde çeşitlenmektedir. Şiddetin sadece fiziksel olarak düşülmesi ciddi bir yanlış içermektedir. Şiddet, çeşitli şekillerde tezahür edebilir, şiddetin temelinin başladığı yer, toplumsal düzendir. Bu nedenle, şiddetin önünü kesecek olan toplumsal düzen içindeki erkek egemen bakışın ve erkek tahakkümünün dönüştürülmesi gerçeğidir. Erkeklerin, kadına bakışlarında var olan ''eşit'' olabilme hakkı içselleştirildiği takdirde, şiddet azalarak yok olabilecektir. ''Adam Olacak Çocuk''lar yetiştirmek yerine, ''İnsan Olacak Çocuk''lar yetiştirebilmek mühim bir meseledir.

3. FEMİNİST ANLATIBİLİMİ OKUYABİLMEK

Film anlatılarının sunduğu öyküler ve karakterler filmin içeriğine göre ve yönetmenin anlatım diline göre temsil edilir. Film anlatılarının sinematik dilde nasıl sunulduğu, karakterlerin nasıl temsil edildiği konuları feminist film teorisyenlerinin incelediği konulardır. Anlatıbilim, anlatıları timeline dayandırdığı teoriler ve yaklaşımlar çerçevesidne incelemektedir. Feminist anlatıbilim ise, anlatıbilimin temel aldığı çerçeve ve anlatıbilimin öğeleri ile anlatıları feminist yaklaşımlarla incelemektedir. Karakter, öykü, olay örgüsü, zaman, mekan gibi öğelerin yanı sıra film anlatısının anlatı stratejisinin ideolo-

jik işleyişi de anlatıbilim açısından önem kazanmaktadır. Biçim ve içerik analizleri, anlatıların söylemlerini üzerine düşünme ve sorgulama sürecini olanaklı kılmakta ve filmin yeniden okunmasında çoklu okumalara imkan vermektedir. Feminist anlatıyla ilgili teorisyenler açıkladığı düşünceler, feminist anlatının içselleştirilmesinde önemlidir. Bu nedenle çeşitli teorisyenlerin düşünceleri bağlamında feminist anlatıbilim açıklanmaya çalışılmıştır.

Ruth E. Page'e göre, feminist anlatı, toplumsal cinsiyet kavramının tartışılmasını sağlamaktadır. Toplumsal cinsiyet ve anlatı formu arasındaki etkileşimin anlamlarının anlaşılması Page açısından feminist anlatıbilime katkı sağlamaktadır (Page, 2006: 1-2).

Susan Lanser ise, Toward a Feminist Narratology (1986) adlı makalesinde, feminist eleştirinin, anlatının ideolojikliğini tartışabileceğini ifade etmektedir (Lanser, 2002: 200).

Page'in ve Lanser'ın düşünceleri feminist film kuramının konu başlıklarını hatırlatarak feminist film eleştirisinin amacına dair de tekrar sorgulamalar üretilmesine yardımcı olmaktadır. Feminist anlatıbilimin amacı açısından tartıştığı konular çerçevesinde feminist anlatıların nasıl incelendiği konusu da önem hale gelmektedir. Feminist metinsel analiz, feminist anlatıbilimle bağlantılılık içerecek ve birçok konunun bu bağlamda sorgulanmasını sağlayacak bir analiz sunar. Kuhn'a göre egemen sinemada, kadınlar kendi hikâyelerini anlatmazlar veya kendi imajlarını kontrol edemezler, ama patriarkal terminolojiler açısından ideolojik olarak konumlanırlar.

Feminist metinsel analiz için Annette Kuhn iki strateji önermektedir. Comolli ve Narboni'nin dediği gibi ana akım egemen sinemayla ya ilişkiyi kesmek ya da tamamen patriarkal ideolojinin operasyonlarının içini boşaltmaktır (Kuhn, 1982: 86). Dolayısıyla Kuhn, feminist metinsel analizlerin, patriarkal ideolojiye ait operasyonları analiz ederken, film anlatılarındaki bakışın alternatif bakışa dair olan yöntemlerini bulmayı önerdiğinin de altını çizmektedir (Kuhn, 1982: 93). Janet McCabe'e göre de feminist metinsel analiz, film prodüksiyonundaki anlamın ve ideolojinin yapılandırılışının ve düzenlenişinin okunmasını sağlamaktadır (McCabe, 2004: 17). Film kuramcılarının da sorguladığı çerçevede, feminist anlatıbilim filmleri incelerken hangi bağlamda filmlere bakacağı konusu önemli hale gelmektedir.

Anlatıbilim kendi içerisinde çeşitli disiplinlerden beslenmektedir. Feminist anlatıbilim ise, anlatıbilimin alt başlıklarından biri olup, feminist kuram-

larla direkt bir ilişki içinde bulunmaktadır. Anlatı, salt kendisi ideolojik bir kurmacayı inşa etmektedir. Feminist anlatıbilim film anlatısının içeriğinde ne olduğuna bakacak veya anlatının inşasının nasıl yapılandırıldığını ortaya koyacaktır. Çünkü, bu bağlamda da film anlatısının grameri de anlatının ideolojikliğinin tartışılmasını sağlayan yapıları göstermektedir, denebilir. Bu konu ise, anlatıbilim açısından oldukça detaylı ve sinema alanına dair biçimin ve içeriğin sentez şekilde düşünülmesine olanak tanıyan çok önemli ve kendi içinde katmanlı bir konudur.

4. SONUÇ

Dünya siyasi tarihine bakıldığında feminist ideolojilerin kavranması ve anlaşılması Türkiye'de daha geç dönemlere rastlamaktadır. Feminizmin gelişiminde var olan engeller, feminist ideolojilerin gelişiminde de yaşanmıştır. Dolayısıyla kadınların kamusal alanda var olma mücadelesi yüz yıllardır devam etmekte ve farklı feminist yaklaşımlarla tartışmaya açılmaktadır. Sinema alanında, ana akım filmlerde ideolojiler okunduğunda alt metinlerde izleyiciye sunulan göstergelerde erkek egemen bakışın ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu nedenle feminizmin tarihçesinin geirdiği sürecin içindeki aşamalar kadar, feminist ideolojilerin kendi içinde geçirdiği aşamaların önemi de çalışmada gösterilmeye çalışılmıştır.

si mümkün olmamaktadır. Siyasi ve sosyo-kültürel hareketlenmeler sinemanın bağlamlarını dönüştürdüğü gibi, anlatı dilinin ve söylemlerinin gelişmesine de izin vermektedir.

Bu bağlamda, feminist anlatıbilim, feminist perspektiften düşünüşün izleklerini göstermede yol gösterici olabilecektir. Anlatıbilimin kendisi, bir kültüre ait kodları kendi içinde muhafaza edebilen bir yapıya sahiptir. Kültürel öğeler anlatıbilimi şekillendirebilmekte ve yıllar geçtikçe değişen sosyo-kültürel ve siyasi dönüşümlerle farklı göstergeler anlatıbilime eklenebilmektedir.

Feminist anlatıbilimin kökeninde de feminizmin tarihçesi ve feminist ideolojinin gelişimi büyük bir rol oynamaktadır. Türkiye'de feminist hareketlenmeler adına gelişen olaylar feminist anlatıbilimin de gelişimini sağlamaktadır. Feminist anlatıbilimle ilgili Türk akademik yazınında mevcut olan eksiklik, feminist anlatıbilimin Türkiye'de gelişip gelişmediğinin sorgulanmasına bu bağlamda yol açmaktadır. Burada önemli olan husus, feminist anlatıbilimin filmlerde neye, nasıl baktığını anlayabilmekte yatmaktadır. Feminist

anlatıbilim, filmin incelenmesinde yol gösterici olan bir yöntem olarak kullanılabilinmektedir. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken konu, filmleri incelerken anlatının biçimini ve içeriğini analiz etme konusudur. Yönetmenin anlatım dili ana akım uylaşımlarına paralel olabilie veya ana akım dışı anlatım uylaşımlarına paralellik gösterebilir. Ancak, her yönetmen içinde bulunduğu sosyokültürel kodlardan tamamıyla kendini ayıramamakta ve ideolojik söylemler bir şekilde film anlatısına sızmaktadır. Kadına dair film anlatılarında neler söylendiği kadar, neden söylendiği ve nasıl söylendiği konuları bağlamında feminist anlatıbilim anlatının anlamlandırılması açısından önemli rol oynayacaktır. Feminizmin temelini aldığı kökler, Türk siyasal hayatındaki feminizmi nasıl şekillendirmektedir. Türk Sineması'ndaki bir film anlatısını feminist anlatıbilimle inceleyecek kişinin de feminizme dair tüm süreçleri içselleştirmesi, anlatının ideolojisini ortaya çıkarmak açısından oldukça önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

AKÇAY, N. (2013). ''Anayım Ben, Duyun Beni'', s.212-213, (Ed.) OVADİA, S., DOĞU E., Somut 4. Sayfa Dergisi: İlk Feminist Yazılar, 30. Yıl Kitabı, Kadın Kültür İletişim Vakfı, Ankara.

ARIN, C. (2013). ''1980'den 2013'e'', s.70-73, (Ed.) OVADİA, S., DOĞU E., Somut 4. Sayfa Dergisi: İlk Feminist Yazılar, 30. Yıl Kitabı, Kadın Kültür İletişim Vakfı, Ankara.

BUTLER, J. (2007). *Taklit ve Toplumsal Cinsiyete Karşı Durma*, (Çev). AKINHAY, O. Agora Kitaplığı, İstanbul.

BRAIDOTTI, R. (2011). *Nomadic Theory: The Portable Gender and Culture*, Columbia University Press, Newyork.

DİREK, Z. ve BEAUVOIR, S. (2014). ''Abjeksiyon ve Eros Estetiği'', s. 35-60, (Der.). Hülya DURUDOĞAN, H., GÖKŞEN, F., ODER, B.E., YÜKSEKER, D., Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

DONOVAN, J. (2009). *Feminist Teori*, (Çev). BORA, A., GEVREK, M. A. , SAYILAN, F., İletişim Yayınları, İstanbul.

HARAWAY, D. (2006). *Siborg Manifestosu*, (Çev). AKINHAY, O., Agora Kitaplığı, İstanbul.

HARAWAY, D. (1991). *Simians Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, Routledge, Newyork.

HOOKS, B. (2012). *Feminizm Herkes İçindir*, (Çev). AYDIN, E., KURT, B., ÖZGÜN, Ş., YILDIRIM, A., Bgst Yayınları, İstanbul.

KAYHAN, F. (1999). *Feminizm*, BDS Yayınları, İstanbul.

KUHN, A. (1982). *Women's Pictures: Feminism and Cinema*, London, Routledge & Kegan Paul, New York.

LANSER, S. (2012). Toward a Feminist Narratology, s. 198-219, (Ed). MCQUILLAN, M., *The Narrative Reader*, Routledge, London.

MCCABE, J. (2004). *Feminist Film Studies Writing The Woman Into Cinema*, Wallflower, London, New York.

MCLELLAN, D. (2012). *İdeoloji*, (Çev). YILDIRIM, B., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

MICHEL, A. (T.Y.). *Feminizm*, (Çev). TEKELİ, Ş., İletişim Yayınları, İstanbul.

NOTZ, G. (2012). *Feminizm*, (Çev.). ÇETİNKAYA, S. D., Phoenix Yayınları, Ankara.

PAGE, R. E. (2006). *Literary and Linguistic Approaches to Feminist Narratology*, Palgrave Macmillan, Newyork.

SCOTT, J. (2007). *Toplumsal Cinsiyet / Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, (Çev.) KILIÇ, A. T., Agora Kitaplığı, İstanbul.

TEKELİ, Ş. (1989). ''1980'lerde Türkiye'de Kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi'', Birikim Dergisi, Sayı 3, s. 34-41.

WALTERS, M. (2005). *Feminizm*, (Çev.). GÜR, H., Dost Yayınevi, Ankara.

Edebiyat ve Mimarlık Arasında Bir Kavram Etkileşimi: Mythos, Dianoia, Ethos

Arş. Gör. Dilara GÖKÇEN ÜNER
Düzce Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÖZBAYRAKTAR
Kocaeli Üniversitesi

Özet

Edebiyat sözel bir sanat alanıyken, mimarlık sosyal bir disiplin biçimi olarak var olmaktadır. Yapı sanatı olarak mimarlık, hayal dünyasına göre dış dünyaya somut bir form verirken, edebiyat, yazılı dil sanatı olarak, aynı dünyaya sembolik bir biçim vermektedir. Atmosfer/mekân, güdü/önerge, biçim ya da şekil, tarz, fikir, hiyerarşi ve ritim gibi edebi yapıda yer alan ortak kavramları içinde bulunduran mimarlık, sözelliğin ve hayal gücünün materyalize olarak dışavurumudur ve bu eylemleştirme döngüsel oluşumda, mimari ifadelerin yazınsal ve anlatımsal olarak açığa çıkmasıyla da edebiyatla etkileşimli hale gelmektedir. Çalışma, iki disiplin arasındaki karşılıklı ilişkide ortak paydaya sahip kalıplara ek olarak, edebiyatta 'dianoia', 'ethos' ve 'mythos' şeklinde adlandırılan kavramların mimarideki karşılığını ve disiplinler arası etkileşimini tartışmayı ve kavramsal bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca mimaride, kent ve konut bağlamında ele alınan kavramlar, somutlaştırılarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada, Batı Karadeniz'in günümüzde yaşayan tek antik kenti olan, Düzce İli'nde yer alan tarihi Konuralp beldesi (Prusias Ad Hypium), kent ve konut ölçeğinde analiz edilmektedir. Araştırmada, Konuralp kenti hakkında, literatürde yer alan kaynaklardan, arazi analizlerinden, belediye ve kişilere ait fotoğraf arşivlerinden faydalanılmaktadır. Metnin anlatım sırasına göre öncelikli olarak mythos yapısı ele alınmakta, Konuralp'in tarihsel süreçte varoluşu anlatıldıktan sonra, kentin, eski fotoğraflarla desteklenen yakın geçmişi, günümüzdeki haliyle karşılaştırılmaktadır. Çalışmanın devamında, kentin yaşayan geçmiş olarak anılmasını sağlayan antik tiyatro ve çevresindeki sokaklar ve konutların yerleşim örüntüleri, sınırlar ve kent analizleri dianoia ile ilişkilendirilen 'idea' doğrultusunda değerlendirilmektedir. Son olarak, örnek belirlenen yapıların parsele göre konumlanma durumu, kat planları, pencere ve kapı tipleri ve cephe analizleri gibi tipolojik özelliklerinin incelenmesiyle, ethos olgusu analiz edilmektedir. Çalışmanın sonunda, disiplinler arasındaki etkileşim tablolar ile görselleştirilerek, kavramsal bir bakış açısı sunulmaktadır. Söz konusu edebi kavram-

lar, kent tarihinin görselleştirilmesi, kent kimliğinin okunması ve gelecek yapılaşmalar hakkında öneride bulunulması açısından da mimarideki karşılığını bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mimarlık ve Edebiyat, Mekânsal Analiz, Antik Kent, Konuralp.

A Concept Interaction Between Literature and Architecture: Mythos, Dianoia, Ethos

Abstract

Architecture exists as a form of social discipline, while literature is a verbal field of art. Architecture as a building art gives a tangible form to the outside world according to the world of imagination; literature as a written language art gives the same world a symbolic form. Architecture, which includes the common concepts in the literary structure such as atmosphere / space, motive / motion, form or shape, style, idea, hierarchy and rhythm, is the materialization of verbality and imagination, and this act of expression in cyclic formation becomes interactive with literature. This article deals with the expressive reflections in architecture of the concepts called as 'dianoia', 'ethos', and 'mythos' and bringing in a conceptual perspective, in addition to the patterns that have common denominator in the mutual relationship between the two disciplines. Also, the concepts in architecture discussed in the context of urban and housing have been tried to be analyzed by being materialize. In this research, the historical Konuralp town (Prusias Ad Hypium) in Düzce Province, which is the only ancient city of Western Black Sea today, is analyzed in urban and residential scale. In the study, the literature reviews, land-use analyzes, the photo archives of municipalities and individuals are used for reading of the Konuralp city. According to the narrative order of the text, the structure of mythos is discussed. After Konuralp's existence in historical process is explained, the recent history of the city supported by old photographs is compared with its present state. In the continuation of the study, the ancient theater, which provides the city to be known as the living past, the surrounding streets and the settlement patterns of the houses, building boundaries and urban analyzes are evaluated in the direction of 'idea' associated with dianoia. Finally, the ethos phenomenon is reviewed by examining the typological characteristics of the sample structures, such as the location of the buildings according to the parcel, floor plans, window and door types and facade analyzes. At the end of the study, the interaction between the two disciplines is visualized by the table and a conceptual perspective is presented. Stated literary concepts are also found in architecture in terms of visualization of urban history, reading of urban identity and making suggestions about future constructions.

Key Words: Architecture and Literature, Spatial Analysis, Ancient City, Konuralp.

1. GİRİŞ

Çeşitli sanat biçimleri, kaynağını doğadaki ihtişamın dışavurumundan aldıklarından, birbirleriyle ilişkilendirilmektedir (Azari vd., 2015:1171; Firuzabadi ve Moqaddam, 2011). Bir yandan, görsel ve sezgisel anlayışın etki alanında ideallerin gerçekleştirilmesi ile mimarlık var olurken; diğer yandan ise sezgisel âlemdeki elit düşüncelerin tasviri ile edebiyat varlığını sürdürmektedir. İki dal da her daim, evrenin muhteşemliğinin farkına varılması ve betimlenmesi için benzersiz bir arena olarak işlev gören müthiş bir değişimle bütünleşmektedirler. Mimarların ihtişamı ifade etmek için çizgiler, şekiller ve renkler kullandığı yerde; şairler ve yazarlar, bir mimari yapının görsel ve düşünsel biçimlenişinin temeli olan aynı sonsuz gerçekliği vurgulamak için, sözcüksel ve dilsel öğeleri kullanırlar (Azari vd., 2015:1171; Mansuri, 2013). Biyografiler ve seyahat günlükleri, şehrin geçmiş hikâyelerini ve mimarisini portreleyen önemli edebi kaynaklardır (Azari vd., 2015:1171; Jabbarnia, 2009:92).

Sözcüksel olarak Arapça'dan gelen "me'mâri" (mimarlık) terimi, inşa etmek ve bayındırlaştırmak anlamına gelen 'a-ma-ra'dan türetilmiştir. Kelimenin Farsça'daki karşılıkları 'mehrâzi' ve 'vâlâdgari'dir. Mehrâz, meh + râz'ın birleşiminden, yani ilki 'büyük, muhteşem' ve ikincisi, 'yapıcı, kurucu' anlamına gelen yapılardan oluşmaktadır. Bu nedenle mimarlık; hem pratik hem de estetik taleplere tek tip bir cevap verebilmek için, binaları, kentsel mekânları ve diğer iç ve dış alanları tasarlama ve inşa etme sanatı ve tekniği olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca mimarlık, yaklaşımından biri tarihsellik, belirli bir yapının tarihini belirlemek, sosyal, politik, kültürel ve ekonomik arka planlarını incelemek olan sosyal bir sanat formudur. Bu yaklaşıma göre mimarlık teorisi, insanların bir konu hakkında söyledikleri veya yazdıkları şeylerdir.

Belirtilen yaklaşımda olduğu gibi, kuramsal temellerin derlenmesi için de en iyi yöntem; tarihsel bağlamları toplamak, incelemek, çeşitli ifadeleri yorumlamak, ifadelerin göreceli değerini değerlendirmek ve son olarak teori oluşturmak için sonuçlar çıkarmaktır. Sonuç olarak bu tutum, mimari şemayı yazılı metinlerden ve belirli bir yapının tarihsel özelliklerinden türetmeye atfedilmektedir (Azari vd., 2015:1172; Jamshidi, 2013).

Edebiyat kavramı, "çeşitli biçimlerde kelimeler aracılığıyla duygu ve düşüncelerin tezahürü ve ifadesi" olarak özetlenmektedir. En kapsamlı tanımlardan biri muhtemelen, "ele alınan bir insan toplumunun edebiyatı, betimsel kelimeler biçiminde ifade edilen, her türlü doğadaki sanatsal gösterimlerin bir koleksiyonu" (Azari vd., 2015:1172; Iman, 1973) olduğudur. Tüm disiplinleri derinden etkileyen edebiyat, sanatın en temel unsuru olarak adlandırılmaktadır. Zaman zaman tarihle bir araya gelen edebiyat, herhangi bir topluluğun

literatüründe kültür ve uygarlıklarının etkisinin açıkça görüldüğü, bir uygarlığın yerleşik bir bileşeni niteliğindedir. Bu da bir topluluğun durumlarının, davranışlarının, geleneklerinin ve değer yargılarının aleni bir şekilde yansımasıyla kanıtlanmaktadır (Azari vd., 2015:1172; Saiidi ve Purdaryaii, 2013). Böylelikle herhangi bir biçimde edebiyat, kişisel ve toplumsal hayatın temel alındığı yaşam, idealler ve değerlerin dışavurumudur (Azari vd., 2015:1173; Purjafar Chelikdani, 2011). Ayrıca edebiyat, yazarın, bir parça ustalık ya da duyguların ve hayal gücünün yazınsal ürününü yaratmak için kelimeleri kullandığı sanat biçimlerinden biridir (Azari vd., 2015)

İçsel bağlamlarında mimarlık ve edebiyat, insanlığın varoluşunun kavranması bakımından tüm sanat biçimlerinin potansiyel olarak en sınırsızlarıdır ve bu durum, tek başına onları birbirleriyle ilişkilendirmek için bile yeterli olmaktadır (Spurr, 2012:3). Atmosfer/mekân, güdü/önerge, biçim ya da şekil, tarz, fikir, hiyerarşi ve ritim gibi edebi yapıda yer alan ortak kavramları içinde bulunduran mimarlık (Azari vd., 2015), sözelliğin ve hayal gücünün materyalize olarak dışavurumudur.

Bu eylemleştirme döngüsel oluşumda, mimari ifadelerin yazınsal ve anlatımsal olarak açığa çıkmasıyla da edebiyatla etkileşimli hale gelmektedir (Azari vd., 2015:1176) Araştırmada, iki disiplin arasındaki karşılıklı ilişkide ortak paydaya sahip kalıplara ek olarak, edebiyatta "*dianoia", "ethos*" ve "*mythos*" şeklinde adlandırılan kavramların mimarlıktaki ifadesel yansımaları ele alınmaktadır. Kelimelerin sözlük anlamları incelendiğinde "*dianoia*": Sembollerinin bütün dokusu olabilecek bir edebiyat eserinin anlamı (gerçek anlam); dışsal önermeler veya gerçekler ile olan ilişkisi (betimleyici anlam); teması ya da potansiyel bir yorum için bir görüntü biçimi olarak ilişkisi (biçimsel anlam); bir edebi düzen veya türü olarak önemi (arketipsel anlam) ve tüm edebi deneyimle ilişkisi (anagojik anlam) gibi anlamlara gelmektedir.

"*Ethos*" terimi: Kurgusal edebiyatın oluşumu ve karakterizasyonu; tematik edebiyatta yazarın okuyucusu veya izleyicisi ile ilişkisini içeren edebiyat eserinin iç sosyal bağlamı olarak tanımlanmaktadır. *Mythos* kavramı da: Sözcüklerin dilbilgisi veya düzeni olarak kabul edilen bir edebiyat eserinin anlatısı (edebi anlatı); olay örgüsü veya "*argüman*" (betimleyici anlatı); ikincil eylem taklidi (biçimsel anlatı); genel ve tekrarlayan eylem veya ritüel taklidi (arketipik anlatı); her şeye gücü yeten bir tanrının veya insan toplumunun akla yatkın eylemlerinin taklidi (anagojik anlatı) ve son olarak; "komik, romantik, trajik ve ironik" olarak sınıflandırılan dört arketipik anlatıdan biri olarak anlamlandırılmaktadır (Frye, 1957:365-7)

Edebi eserde 'anlamla' ya da 'tema' ile ilişkilendirilen "*dianoia*" (Frye, 2015:81); mimaride, kişinin yapıdan veya kentten çıkarsadığı fikir ya da kişisel yorumu olarak karşılık bulurken; edebiyatta 'anlatı'yla bağıntılanan "*mythos*" teriminin (Frye, 2015:83), mimaride, tarihsel bağlamı nitelediği düşünülmektedir. Aynı doğrultuda, 'edebi eserlerin karakterizasyonu'yla ilişki kuran "*ethos*" (Frye, 2015:100) kavramı da mimaride, yapının genel özelliklerinin ifadesi şeklinde yorumlanmaktadır. Çalışmanın amacı edebiyat ve felsefe gibi sosyal bilimlerde var olan kavramların, mimarideki karşılığının ve disiplinler arası etkileşiminin tartışılması; kavramsal bir bakış açısı sunulmasıdır. Ayrıca mimaride, kent ve konut bağlamında ele alınan kavramlar, somutlaştırılarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu kapsamda araştırmada, Batı Karadeniz'in günümüzde yaşayan tek antik kenti olan, Düzce İli'nde yer alan tarihi Konuralp beldesi (Prusias Ad Hypium) (Arslan vd., 2016:217), kent ve konut ölçeğinde değerlendirilmektedir. Prusias ad Hypium'un, Küçük Asya'da bilim için araştırma yapmak isteyen kişilerin ve gezginlerin uğrak yeri olan antik kentlerden olduğu bilinmektedir.

1.1 Araştırma Yöntemi

Araştırmada, Konuralp kenti hakkında literatürde yer alan kaynaklardan, arazi analizlerinden, sözlü görüşmelerden, belediye ve kişilere ait fotoğraf arşivlerinden faydalanılmıştır.

Çalışmada metnin anlatım sırasına göre öncelikli olarak "*mythos*" yapısı ele alınmakta, Konuralp'in tarihsel süreçteki varoluşuna değinildikten sonra, kentin, eski fotoğraflarla desteklenen yakın geçmişi, günümüzdeki haliyle karşılaştırılmaktadır. Çalışmanın devamında, kentin yaşayan geçmiş olarak anılmasını sağlayan antik tiyatro ve çevresindeki sokaklar, konutların yerleşim örüntüleri, sınırlar ve kente dair durum analizleri, "*dianoia*" ile ilişkilendirilen 'idea' doğrultusunda değerlendirilmektedir.

Son olarak örnek belirlenen yapıların parsele göre konumlanma durumu, kat planları, pencere ve kapıları ve cephe analizleri gibi tipolojik özelliklerinin incelenmesiyle, "*ethos*" olgusu analiz edilmektedir. Araştırma; kentin tarihsel değişiminde-'Mythos', antik tiyatro ve yerleşim bağlamında-'Dianoia' ve konut karakteristiğinde-'Ethos' alt başlıkları doğrultusunda yönlenmektedir.

2. KENTİN TARİHSEL DEĞİŞİMİNDE-'MYTHOS' (ANLATI)

Antik Prusias Ad Hypium, Konuralp Beldesi'nin sınırları içerisinde bulunan ve Düzce İli'nin 8 km kuzeyinde yer alan bir kenttir (Şekil 1). Kent, antik adı Hypios olan sıra dağların oluşturduğu küçük bir tepenin güney yamacında

yer almaktadır (Tanrıverdi Kaya vd., 2014:75; Zeyrek & Baran Çelik, 2005:15). Adını sıradağlardan alarak ilk önce "*Hypios*" olarak adlandırılan kentin, etrafından doğudan batıya doğru uzanan Melen ve Tabak çayları geçmektedir (Özlü, 2008:16; Zeyrek ve Baran Çelik, 2005:18). Daha sonra kent, 'Melen kenarındaki Prusias' anlamına gelen "*Prusias Ad Hypium*" adını almıştır. Tarihi, Helenistik dönemlere kadar uzanan kent, M.Ö. 74'te Romalıların egemenliğine geçmiş; M.S. 3. yüzyılın sonlarına doğru Roma İmparatorluğu'nda ekonomik durumun bozulması ve 5. yy'da son parlak döneminden sonra küçülmesinden dolayı Türk egemenliğine girmiştir.

1323 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında kente, kahramanlıklarından ötürü komutan Konur Alp'in ismi verilmiştir (Şekil 2) (Zeyrek ve Baran Çelik, 2005:34). Aynı zamanda kente, halkın yerleşerek bağlar yetiştirmesinden dolayı da 'eski bağ' anlamında "*Üskübü*" de denmektedir (Arslan vd., 2016:218; Özlü, 2008:23).

Şekil 1: *Antik Konuralp Yerleşiminin Konumu (Tanrıverdi Kaya, 2018:339).*

Şekil 2: *Konuralp'in Tarihsel Sürecini İfade Eden Doğrusal Kronoloji Grafiği*[1].

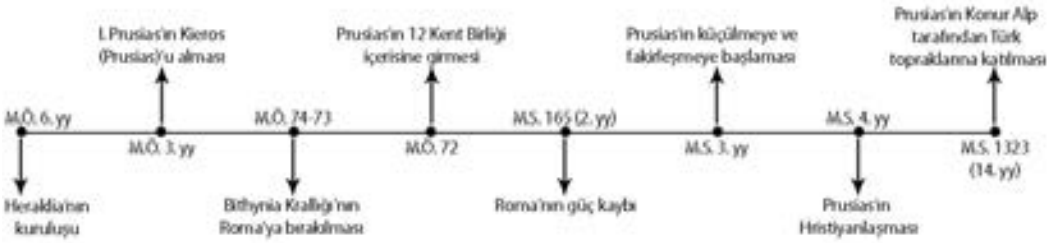

Romalılar döneminde kentte yapısal gelişimler başlamış, büyük binalar inşa edilmiş fakat Prusias'ın kalıntıları bölgedeki depremlerden dolayı bugünkü Konuralp beldesinin altında kalmıştır (Özlü, 2008:16). Kaynaklarda, Prusias'daki antik yapı kalıntıları ve şehirdeki yerleşim planı hakkında çok fazla veri bulunmamaktadır. Fakat bölgenin topoğrafyası ve bilinen bazı plan özelliklerinden dolayı bir yamacın eteğinde yer alan aşağı kent olduğu varsayılmaktadır. Prusias'daki arkeolojik kalıntılar ve yazıtlarda, genel olarak Helen kentlerinde bulunması gereken tiyatro, agora ve gymnasium'un var olduğu kanıtlanmıştır (Zeyrek ve Baran Çelik, 2005:35). Yazıtlar, kent için önemli bir kaynaktır ve aynı zamanda kentin yerleşim dokusu ve mimari özellikleri hakkında da bilgiler vermektedir (Kaya, 2016:217).Yakın geçmişte Belediye arşivlerinden ve kişilerden elde edilen; panoramik olarak birleştirilmiş eski kent silueti, antik tiyatro ve eski Konuralp Camisi ile kentin günümüzdeki durumunun karşılaştırıldığı görseller, Konuralp Mythos'u, bir diğer deyişle Konuralp Anlatısı olarak ele alınmaktadır (Tablo 1, Şekil 3, Şekil 4, Şekil 5, Şekil 6).

Tablo 1: *Konuralp'in 1987 (Günal, 1987), 2003 (Konuralp Belediye, 2014)ve 2018 Yıllarına Ait Panoramik Fotoğrafları.*

[1] Bu grafik, Zeyrek ve Çelik (2005)'in çalışmasının değerlendirilmesi sonucunda araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3: *Antik Tiyatronun 1980'li Yıllardaki Kazı Sonrası Durumu (Günal, 1987).*

Şekil 4: *Antik Tiyatronun 2019 Yılı Şubat Ayında Kazı Sonrası Durumu.*

Şekil 5: *Konuralp Camisi'nin 1950'li Yıllardaki Görünüşü (Konuralp Belediye, 2014).*

Şekil 6: *Konuralp Camisi'nin 2019 Yılı Şubat Ayındaki Hali.*

3. ANTİK TİYATRO VE YERLEŞİM BAĞLAMINDA-'DİANOİA' (ANLAM)

Frye (2015:81)'ın edebiyat eserinde, 'okurun yazardan edindiği idea', 'şiirsel düşünce' ya da 'tema' olarak tanımladığı dianoia; çalışmada, kentin kimliği ve kentin anlamını ortaya koyan alanların ifadesi şeklinde yorumlanmaktadır.

Bu doğrultuda, antik tiyatro ve çevresindeki sokaklar ve konutların yerleşim örüntüleri ve sınırlar, kent dianoia'sı olarak değerlendirilmektedir. Tiyatro ve çevresindeki; dolu-boş oranı, yeşil alanlar, yapıların kat yükseklikleri ve yolların kullanım yoğunluğu plan düzlemindeki analizlerle incelenmektedir (Tablo 2).

Aynı zamanda, tiyatro çevresindeki yapıların parseldeki konumlanmaları ve yönelimler de bu kapsamda analiz edilmektedir (Tablo 2).

Tablo 2: *Konuralp Antik Tiyatro ve Çevresi Durum Analizleri.*

<table>
<tr>
<td>
Antik tiyatro ve meydanı gösteren uydu görüntüsü.</td>
<td> 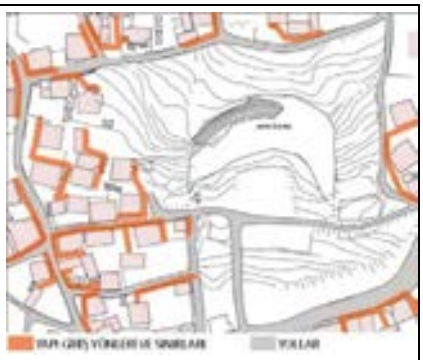
Tiyatro çevresindeki yapıların parseldeki sınırları ve giriş yönelimleri.</td>
</tr>
<tr>
<td>
Dolu-boş analizi</td>
<td>
Yeşil alan analizi</td>
</tr>
</table>

Yapıların kat yüksekliği analizi	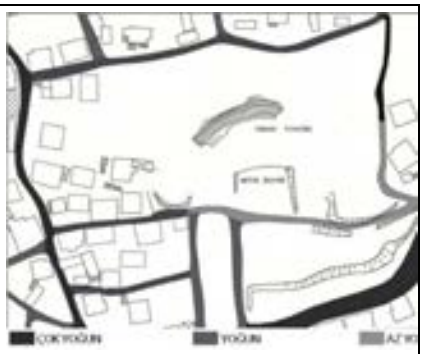 Yolların kullanım yoğunluğu analizi

4. KONUT KARAKTERİSTİĞİNDE-'ETHOS' (KARAKTERİZASYON)

Edebiyat eserinde 'iç sosyal bağlam' olarak yazarın okuyucuya aktardığı, kurgusal yapı ve özellikleri barındıran kavram şeklinde ele alınan ethos, bu bölümde konutların karakteristiğinin incelenmesi şeklinde mimari karşılığını bulmaktadır.

Bu kapsamda antik Konuralp kentinde dört adet tarihi yapı incelenmektedir. Yapılar, Türkiye Kültür Envanteri Kılavuzu (2003)'ndaki, Envanter Fişi tablosundaki kavramlar referans alınarak analiz edilmektedir.

Konutların fiziksel özellikleri kapsamında; parsele göre konumlanma, plan-sofa tipleri, cephe özellikleri ve kapı-pencere görünüşleri ele alınmaktadır (Tablo 3). Alınan örneklerde ve Konuralp'in genelinde, çatı örtüsü olarak Marsilya kiremidi ve alaturka kiremit kullanılan yapılarda, yapı malzemesi ve strüktür olarak ahşap çatkı arası tuğla dolgu kullanılmaktadır.

Yapıların bazılarının üstü sıva ve boya ile kapatılırken bazılarının strüktürü açık olarak sergilenmektedir.

Çoğu aynı veya benzer özelliklere sahip pencere ve kapı tiplerini barındıran Konuralp yerleşimi konutlarının, sonradan değişiklikler yapılması nedeni ile tipolojilerinde farklılaşmalar meydana gelmiştir. Konutlardaki pencerelerin bir kısmının özgün niteliklerini koruduğu; bazılarının ise farklı cephe veya katlarda yeni yapım malzemelerin kullanılması ve yeni pencerelerin eklenmesiyle değişikliğe uğradığı görülmektedir.

Bu durum konutların karakteristik özelliklerinin kaybolmasına sebep olmaktadır.

Tablo 3: *Konuralp Geleneksel Mimari Örneği Konutların Fiziksel Özellikleri.*

ENVANTER NO: 1	PARSELE GÖRE KONUMU	ÇATI ÖRTÜSÜ	BODRUM KAT	ZEMİN KAT	1. KAT	2. KAT
		MARSİLYA KİREMİDİ		İÇ SOFA	İÇ SOFA	İÇ SOFA
	CEPHE KAPLAMASI	KAPI			PENCERE	
	AHŞAP ÇATKI ARASI TUĞLA DOLGU					

ENVANTER NO: 2	PARSELE GÖRE KONUMU	ÇATI ÖRTÜSÜ	BODRUM KAT	ZEMİN KAT	1. KAT	2. KAT
		MARSİLYA KİREMİDİ	İÇ SOFA	İÇ SOFA	İÇ SOFA	
	CEPHE KAPLAMASI	KAPI			PENCERE	
	AHŞAP ÇATKI ARASI TUĞLA DOLGU, BİR KISMIN ÜSTÜ KERPİÇ SIVA ve BOYA					

ENVANTER NO: 3	PARSELE GÖRE KONUMU	ÇATI ÖRTÜSÜ	BODRUM KAT	ZEMİN KAT	1. KAT	2. KAT
		ALATURKA KİREMİT		İÇ SOFA	İÇ SOFA	İÇ SOFA
	CEPHE KAPLAMASI	KAPI		PENCERE		
	AHŞAP ÇATKI ARASI TUĞLA DOLGU					

ENVANTER NO: 4	PARSELE GÖRE KONUMU	ÇATI ÖRTÜSÜ	BODRUM KAT	ZEMİN KAT	1. KAT	2. KAT
		MARSİLYA KİREMİDİ		İÇ SOFA	İÇ SOFA	
	CEPHE KAPLAMASI	KAPI			PENCERE	
	AHŞAP ÇATKI ARASI TUĞLA DOLGU, BİR KISMIN ÜSTÜ KERPİÇ SIVA ve BOYA					

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışmada, tarihi, belirli bir karakteristiği ve kimliği ile ele alınan Konuralp antik kenti, edebi kavramlar olan "*mythos, dianoia ve ethos*" terimlerinin mimarideki karşılığı ve varoluşu sergilenmiştir. Farklı kapsamlarda analiz edilen kavramlar bu bölümde özet olarak tablo halinde sunulmuştur (Tablo 4).

Tablo 4: *Mythos, Dianoia ve Ethos Terimlerinin, Edebiyat ve Mimarlık Disiplinlerinde Kavramsallaşması.*

	Edebiyat	**Mimarlık**
Mythos	-Anlatı. -Kişileştirilerek yorumlanan oluşumların açıklandığı öyküler (Diledebiyat, 2008), söz aktarımı (Wannart, 2018).	-Tarihsel bağlam. -Tarihsel süreçte kentteki ve kent dokusundaki değişim.
Dianoia	-Tema. -Kişinin yazıdan çıkarsadığı fikir, idea (Frye, 2015:81).	-Kent kimliği. -Kente dair analizler.
Ethos	-Karakterizasyon. -Bir karakterin yazar tarafından 'nasıl' aktarıldığı ve 'nasıl' ele alındığı (Vakıf k12, 2016).	-Yapı özellikleri. -Yapının ve yapıdaki her bir birimin 'nasıl' ifade edildiği.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 5) ise, çalışma süresince karşılaşılan zorluklar ve bu zorluklar karşısında yeni araştırmacılar için öneriler sunulmaktadır.

Tablo 5: *Mythos, Dianoia ve Ethos Kavramları Üzerinden Antik Konuralp Yerleşimi.*

	Karşılaşılan Zorluklar	**Öneriler**
Mythos	-Tarihsel süreçte geriye doğru gidildikçe elde edilen verilerin azalması.	-Sözlü tarih görüşmeleriyle veriler desteklenebilir.
Dianoia	-Analizlerin kısıtlı alanlarda yapılabilmesi.	-Daha uzun süreli ve geniş kapsamlı analizler yapılabilir.
Ethos	-Yapıların tüm bölümlerine girilememesi.	-Gelişmiş ve teknolojik rölöve teknikleriyle yapılar daha detaylı incelenebilir.

Araştırmanın temelini oluşturan, bir kentin manevi olgusundan başlayıp yapısal oluşumunu, bir diğer söylemiyle genelden özele doğru anlatımını yansıtan kavramlar, aynı zamanda iki disiplin arasındaki kuvvetli bağın da varlığının kanıtıdır. Çalışma, arkeolojik bir kentin anlamlandırılması, kent içindeki karşılığının sözel ve mekânsal anlatımı açısından da literatürde kendine yer bulacaktır.

KAYNAKÇA

ARSLAN, H., GÖKÇEN, D. VE TANRIVERDİ KAYA, A. (2016). Konuralp Antik Tiyatro Birinci Derece Arkeolojik Sit Alanının Mekansal Analizi. Y. Oğuzoğlu & F. Özçelik (Ed.), *Düzce'de Tarih, Kültür ve Sanat* (1st ed., 214–219). İstanbul: Gaye Kitabevi.

AZARİ, A. R. K., SHİRCHİ, F. VE TAMRİN, S. S. (2015). Architecture and Literature : Links and Similarities (An Outlook over Nasir Khosrow's Safarnameh). *Current World Environment*, *10*(1), 1171–1177.

BATUR, A., ÖDEKAN, A., AĞIR, A. VE ÖZTÜRK, A. (2003). Kentsel Mimarlık Envanteri Fiş Örnekleri, Envanter Kılavuzu. *Türkiye Kültür Envanteri Kılavuzu* , 46.

DİLEDEBİYAT. (2008). Mitoloji Nedir? Erişim tarihi: 15.02.2019. Erişim adresi: http://www.diledebiyat.net/turk-edebiyati-tarihi/islamiyet-oncesi-turk-edebiyati/sozlu-donem-turk-edebiyati/turk-mitolojisi/mitoloji-nedir-

FRYE, N. (1957). A Glossary of Literary Criticism. Erişim tarihi: 02.12.2018, Erişim adresi: https://www.uv.es/~fores/programa/glossaryliterarycriticis.html

FRYE, N. (2015). *Eleştirinin Anatomisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

IMAN, L. (1973). *Children's Literature: A Review*. Tahran.

JABBARNİA, F. (2009). Travelling through History with Nasir Khosrow. *Urban Design Quests Quarterly*, *30*.

JAMSHİDİ, M. (2013). What Architecture and Music Share, a Tool to Create Musical and Architectural Works from One Another. *National Conference on Humanistic Urban Design and Architecture*. Islamic Azad University, Qazvin.

KAYA, A. (2016). Cultural Landscapes as Heritage: A Landscape-Based Approach to Conservation. R. Efe, İ. Cürebal, A. Gad, & B. Tóth (Ed.), *Environmental Sustainability and Landscape Management* (205–221).

Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.

KONURALP BELEDİYE ARŞİVİ. (2014).

MANSURİ, T. (2013). Aesthetical Connection between Iranian Architecture and Literature. *International Conference on Architecture and Urban Development*. Islamic Azad University, Tabriz.

ÖZLÜ, Z. (2008). *Batı Karadeniz'de Antik bir Osmanlı Kenti: Prusias Ad Hypium, Üskübü (Konuralp)*. İstanbul: Doruk Yayımcılık.

PURJAFAR CHELİKDANİ, M. (2011). *Reflection of Wisdom in Khorasani School: Rudaki, Ferdowsi, Nasir Khosrow, Khayyam*.

SADEQPUR FİRUZABADİ, A. VE KHALİLZADEH MOQADDAM, M. (2011). Shared Expression between Architecture and Music; a Survey on the Iranian Arts. *Ketab-e Mah-e Honar [Art Book Monthly]*, *162*, 106–111.

SAİİDİ, S. VE PURDARYAİİ, A. (2013). What Is Literature? In *7th Conference on Research İN FARSİ LANGUAGE AND LİTERATURE*. HORMOZGAN UNİVERSİTY.

SPURR, D. (2012). *Architecture & Modern Literature*. United States of America: The University of Michigan Press.

TANRIVERDİ KAYA, A. (2018). Spatial Analysis of the Ancient Theater in Konuralp.pdf. *Oxidation Communication*, *41*(2), 336–346.

TANRIVERDİ KAYA, A., DEMİR, Z. VE AYENGİN, N. (2014). Konuralp Beldesinin Mekansal Kimlik Değişimi.pdf. *Ormancılık Dergisi*, *10*(1), 72–83.

VAKIF k12. (2016). Edebiyat-Karakterizasyon. Erişim tarihi: 15.02.2019. Erişim adresi: http://edebiyat.k12.org.tr/conceptDetails?ID=20

WANNART. (2018). Edebiyatı ve Bilimi Oluşturan Antik Çağ'daki Söz Aktarım Biçimleri: Mythos, Epos, Logos. Erişim tarihi: 15.02.2019. Erişim adresi: https://www.wannart.com/edebiyati-ve-bilimi-olusturan-antik-cagdaki-soz-aktarim-bicimleri-mythos-epos-logos/

Y. Mimar Coşkun Günal Arşivi. (1987).

ZEYREK, T. H. VE BARAN ÇELİK, G. (2005). *Prusias Ad Hypium (Kieros)-Anadolu'nun Kuzeybatısında Antik Bir Kent (Konuralp/Üskübü)*. İstanbul: Turgut H. Zeyrek ve Ege Yayınları.

Akademik Personelin Psikolojik Sermayelerine İlişkin Algıları: Bir Vakıf Üniversitesi Meslekyüksek Okulu Örneği

Öğr. Gör. Ebru KURT GÖNÜLAL

Özet

Pozitif yönelimli bir kavram olan psikolojik sermaye, çalışanların çalıştıkları iş ve kurumlarıyla ilgili İyimserlik, Psikolojik Dayanıklılık, Umut ve Öz yeterlilik gibi pozitif görüşlerini ve algılarını içeren bir kavram olmasından dolayı, günümüz çalışma koşullarında örgütler için büyük bir önem arz etmektedir. Bu kavramı değerli kılan ise çalışan ve örgüt performansına olumlu katkı sunmak amacıyla ölçülebilir, geliştirilebilir ve yönetilebilir olmasıdır. Pozitif Psikolojik Sermayenin iş performansı, iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerinde yüksek etkileri olduğu bilindiğine göre, eğitim alanında faaliyet gösteren bu kurumdaki Pozitif Psikolojik Sermayenin yüksek seviyelerde gerçekleşmesi, sadece örgüt ve çalışanları değil beraberinde öğrencileri ve en sonunda toplumu da etkileyecektir. Bu çalışmanın amacı Gedik Üniversitesi Gedik Meslek Yüksek Okulunda faaliyet gösteren akademik personelin Örgütsel Psikolojik Sermaye yönelimlerini tespit etmektir. Anket soruları toplam 60 akademik personele dağıtılmış ve 45 akademik personelden geri dönüş sağlanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 18 programıyla analiz edilmiştir. Araştırmada, güvenilirlik analizi, anova ve t-testinden yararlanılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde örgütsel psikolojik Sermaye, özellikleri ve boyutları tanımlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise çalışmanın amaç ve önemi ile bulgular, sonuçlar ve öneriler yer almaktadır. Çalışanların psikolojik sermaye boyutlarına verdikleri yanıtların puan ortalamalarına bakıldığında, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık boyutunun yüksek seviyelerde algılanmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Sermaye, akademik personel

Perceptions Of The Academic Staff On Psychological Capitals: A Case Study Of A Foundation University Vocational School

Abstract

Psychological capital, which is a positive-oriented concept, is of great importance for organizations in today's working conditions because it is a concept that includes positive perceptions and perceptions about employees' work and institutions

such as Optimism, Psychological Resilience, Hope and Self-Efficacy. What makes this concept worthwhile is that it can be measured, developed and managed in order to contribute positively to employee and organizational performance. Positive Psychological Capital is known to have a high impact on job performance, job satisfaction and organizational commitment. The high level of Positive Psychological Capital in this educational institution will affect not only the organization and the employees but also the students and the society at the end. The aim of this study is to determine the organizational psychological orientation of the academic staff of Gedik University Gedik Vocational High School. The questionnaire was distributed to a total of 60 academic staff and 45 academic staff members returned. The data were analyzed by SPSS 18 program. Reliability analysis, anova and t-test were used in the study.. In the first part of the study, Organizational Psychological Strength, Characteristics and Dimensions are defined. In the second part of the study, the aim and importance of the study and the findings, results and recommendations are included.When the average scores of the responses of the employees on psychological capital dimensions are considered, it is seen that the optimism and psychological resilience dimension is not perceived at high levels.

Keywords: Psychological capital, academic staff members

1. GİRİŞ

Pozitif psikoloji alanından doğan, çalışanların olumsuz yönlerine odaklanmaktansa, olumlu ve geliştirilebilir yönlerine odaklanan psikolojik sermaye, çalışanın bir işi yerine getirebilmede kendi yeteneklerine olan güveni veya inancı olarak ifade edilen özyeterlilik, planlanan ve arzu edilen hedeflere ulaşma noktasında kararlı olma ve geleceğe dair olumlu beklentiler içerisinde davranışa geçme şeklinde ifade edilen umut, bireyin hayatta başına hep iyi şeylerin geleceğine dair genellenmiş olan inancı ve beklentisi şeklinde ifade edilen iyimserlik ve herhangi bir olumsuzluk, belirsizlik, engel veya başarısızlık karşısında bireyin kendini tekrardan yenilemesi ve durumla mücadele etmesini sağlayan uyum sağlama sistemi olarak ifade edilen psikolojik dayanıklılık şeklinde ifade edilen, pozitif bireysel özellikler toplamından oluşmaktadır.

Genç nesilleri geleceğe hazırlayan, bilimde, sanatta, teknolojide ve beşeri bilimlerde eğitim ve öğretim faaliyetleri gerçekleştiren üniversiteler, toplumların can damarıdır. Toplumların ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücü yetiştirmeye, bilimsel araştırmalar yaparak bilim ve teknolojinin ilerlemesini sağlamaya, ülke sorunlarına çözüm yolları aramaya yüksek katkılar sağlayan kuruluşlardır. Eğitim ve öğretim faaliyetlerini gerçekleştiren bütün eğitimcilerin,

öğrencilere sağladığı katkılar oldukça fazladır. Genç nesiller ve genelinde bütün bir toplumu şekillendirecek olan eğitimcilerin pozitif örgütsel davranışlar içerisinde olması, bu katkı seviyesini çok daha yukarılara taşıyacaktır. Literatürde pozitif psikoloji alanından doğan, çalışanların olumsuz ya da eksik yönlerine odaklanmaktansa, olumlu ve geliştirilebilir yönlerine odaklanmaya çalışan Pozitif psikolojik sermaye, eğitim öğretim kurumlarında ve bilhassa üniversitelerde yok denecek kadar az çalışılmıştır. Bu nedenle, Gedik Üniversitesi Gedik Meslek Yüksekokulu'nda görev alan akademik personelin örgütsel psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algılarını, demografik özelliklere (yaş, cinsiyet, mesleki tecrübe ve eğitim düzeyi) göre farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmek ve çalışanların psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algı seviyelerini tespit edip varsa eksikliklerin giderilmesi maksadıyla örgüte çeşitli önerilerde bulunmak istemek çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

2. POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYE

2.1. Pozitif Psikolojik Sermaye Kavramı

Martin Seligman 1999 yılında, pozitif psikoloji kavramını ileri sürmüştür. Ona göre psikoloji bilimi bireylerin normal olmayan, güçsüz veya olumsuz yönlerine odaklanmakta ve var olan güçlü ve olumlu yönlerini geliştirmeye çabalamamaktadır. Bu nedenle psikoloji biliminin bireyleri nasıl daha güçlü, olumlu, mutlu, başarılı, hoşgörülü, normal ve daha iyi olabileceklerini ortaya çıkarabilmek maksadıyla kullanılması gerektiğini vurgulayarak "Pozitif Psikoloji" kavramını ileri sürmüştür. (Linley vd, 2006:4).

Pozitif Psikoloji kavramıyla birlikte, organizasyonların ekonomik sermayelerine(mali kaynaklar, fiziki kaynaklar) ek olarak, insan sermayesi (deneyim, eğitim, beceriler, bilgi, fikirler), insanın çok daha değer kazanmasıyla birlikte sosyal sermaye (ilişkiler, bağlantı ağları, arkadaşlar) ve son olarak Fred Luthans tarafından psikolojik sermaye kavramı eklenmiştir. (Luthans vd, 2004: 46; Luthans, Luthans, & Luthans, 2004:45).

Örgütlerde bu sermaye türlerini birbirleriyle bütünleştirmek ve ahenkleştirmek, insan potansiyelini üst seviyelere çıkarmada önemli bir yer tutmaktadır (Luthans vd., 2006:330). Pozitif psikolojik sermaye bireyin kuvvetli yönlerinin nasıl bulunduğu ve bunun nasıl geliştirilebileceği ile alakalı olarak eğitim desteğiyle değişebilen ve geliştirilebilen özellikler toplamı şeklinde ifade edilmektedir. (Luthans ve Youssef, 2006:326). Nitekim, gerçekleştirilen bazı çalışmalar, örgütsel psikolojik sermayenin, bir grup eğitimi esnasında yapılan

çeşitli kısa uygulamalarla geliştirilebileceğini ortaya koymaktadır (Luthans vd., 2006:389).

2.2. Pozitif Psikolojik Sermayenin Boyutları

2.2.1.Özyeterlilik

Özyeterlilik, kişinin belirli bir alanda bir görevin başarılı bir biçimde tamamlanmasında gerekli motivasyon, bilişsel kaynaklar ve faaliyet aşamalarını harekete geçirmek için kişinin kendi yeteneklerine olan güveni veya inancıdır (Stajkovic ve Luthans, 1998:250). Psikolojik sermayenin bu boyutu, bireyin güçlü yönlerinin en önemlilerinden biri olarak kabul edilir. Yüksek özyeterlik düzeyine sahip olan bireylerin, kendilerine daha zorlu hatta mücadele gerektiren amaçlar belirlediklerini ve zorlu görevlerin üstesinden gelmede farklı ve başarı getiren yollar geliştirebildikleri gözlemlenmektedir (Caprara ve Cervone, 2003:67). Stajkovic ve Luthans öz yeterliliğin iş performansı üzerine etkisi ile alakalı, uzun bir süreçte gerçekleştirilen pek çok sayıda çalışmayı incelemişler ve öz yeterliliğin, iş performansı üzerinde güçlü pozitif etkisi olduğunu bulmuşlardır. (Stajkovic ve Luthans, 1998:73).

2.2.2. Umut

Umut, planlanan ve arzu edilen hedeflere ulaşma noktasında kararlı olma ve geleceğe dair olumlu beklentiler içerisinde davranışa geçme olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda umut, kişisel hedeflere ulaşmada bireye enerji veren, bireyi motive eden bir güç olarak düşünülebilir.(Kapusuz ve Biçer, 2018:232)Luthans, Jensen ve Peterson tarafından incelenen çalışmalarda, umutlu kişilerin daha fazla motive oldukları ve görev alırken kendilerine daha fazla güvendikleri, ayrıca amaçlara ulaşmada engellerle karsılaştıklarında, alternatif yollara sahip oldukları ve böylece daha yüksek performans sergiledikleri ortaya çıkmıştır.(Çetin ve Basım, 2012:124) Bu sebeple, bu durum örgütler açısından incelendiğinde, örgüt içerisinde yer alan çalışanların umut düzeyi yükseldikçe örgütün değerinin de artacağı beklenmektedir (Çalışkan ve Pekkan, 2018:19)

2.2.3. İyimserlik

İyimserlik, olumlu olayları kişiye özel, devamlı ve yaygın nedenlere; olumsuz olayları ise dışsal, geçici ve duruma özgü olduğuna dair açıklama tarzıdır (Seligman, 2006: 93).

İyimserlik, bir bireyin hayatta başına hep iyi şeylerin geleceğine dair genellenmiş olan inancı ve beklentisidir. (Keleş, 2011: 347).

İyimser bireyler, karşılarına çıkan engellerden, başarısızlıklardan veya yenilgilerden etkilenmemekte, tam tersine mücadele edip meydan okuyarak yeniden denemektedirler. Kötümser bireyler ise çok daha çabuk morallerini bozarak, bir mücadele sürecine girişmezler.(Seligman, 2006: 5). Dolayısıyla, iyimser olmayı içselleştiren bireyler, daha motive olmuş bir şekilde işleri yürüterek, karşılarına çıkan engellerin üstesinden gelme konusunda daha ısrarcı olacaklardır. (Seligman, 2006: 256-258).

2.2.4. Psikolojik Dayanıklılık

Psikolojik dayanıklılık, herhangi bir olumsuzluk, belirsizlik, engel veya başarısızlık karşısında bireyin kendini tekrardan yenilemesi ve durumla mücadele etmesini sağlayan uyum sağlama sistemi olarak tanımlanabilir. Daha önceleri çok az kişinin sahip olduğu bir özellik olarak görülen dayanıklılık, günümüzde zaman içerisinde kazanılabilecek ve geliştirilebilecek bir özellik olarak kabul edilmektedir (Luthans, 2002: 702). O halde psikolojik dayanıklılık, bireyin belirsiz, riskli ve olumsuz şartlar taşıyan durumlara gösterdiği pozitif tepki ve uyum olarak açıklanabilir (Masten ve Reed, 2002, 75). Bu bilgilerin ışığında, psikolojik dayanıklılık seviyesi yüksek olan bireylerin sorumlu oldukları işlerde, psikolojik dayanaklılık seviyesi düşük olan bireylere göre daha mücadeleci olduklarından ve zorluklara karşı uyum sağlayabildiklerinden dolayı yüksek verim sağladıkları ve bunun neticesinde yüksek performans gösterdikleri gözlemlenmiştir. (Akdemir ve Açan, 2017:62)

3.ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Genç nesilleri geleceğe hazırlayan, bilimde, sanatta, teknolojide ve beşeri bilimlerde eğitim ve öğretim faaliyetleri gerçekleştiren üniversiteler, toplumların can damarıdır. Toplumların ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücü yetiştirmeye, bilimsel araştırmalar yaparak bilim ve teknolojinin ilerlemesini sağlamaya, ülke sorunlarına çözüm yolları aramaya yüksek katkılar sağlayan kuruluşlardır. Eğitim ve öğretim faaliyetlerini gerçekleştiren bütün eğitimcilerin, öğrencilere sağladığı katkılar oldukça fazladır. Genç nesiller ve genelinde bütün bir toplumu şekillendirecek olan eğitimcilerin pozitif örgütsel davranışlar içerisinde olması, bu katkı seviyesini çok daha yukarılara taşıyacaktır.

Literatürde pozitif psikoloji alanından doğan, çalışanların olumsuz ya da eksik yönlerine odaklanmaktansa, olumlu ve geliştirilebilir yönlerine odak-

lanmaya çalışan Pozitif psikolojik sermaye, eğitim öğretim kurumlarında ve bilhassa üniversitelerde yok denecek kadar az çalışılmıştır. Bu nedenle, Gedik Üniversitesi Gedik Meslek Yüksekokulu'nda görev alan akademik personelin örgütsel psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algılarını, demografik özelliklere (yaş, cinsiyet, mesleki tecrübe ve eğitim düzeyi) göre farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmek ve çalışanların psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algı seviyelerini tespit edip varsa eksikliklerin giderilmesi maksadıyla örgüte çeşitli önerilerde bulunmak istemek çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

Aşağıda sıralanan Türkiye'de örgütsel psikolojik sermaye alanında yapılmış bazı çalışmalar ve bu çalışmaların sonuçlarına yer vermekte fayda vardır. Çetin ve Varoğlu'nun (2015) yapmış oldukları "Psikolojik Sermaye, Performans, Ayrılma Niyeti ve İş Tatmini Etkileşimi" adlı çalışmada, psikolojik sermayelerine düzeylerine ilişkin algı seviyeleri yüksek olan çalışanlar, işlerinden daha fazla tatmin olmakta, daha yüksek performansla çalışmakta, işten ayrılmayı daha az düşünmektedirler. Tösten, Avcı ve Yıldırım (2018) tarafından yapılan "Pozitif Psikolojik Sermaye İle Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Eğitim Kurumlarında Bir Çalışma" adlı araştırmada, örgütsel psikolojik sermaye ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu, çalışanların psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algılarındaki pozitif bir artışın, örgütsel bağlılığı da arttıracağı gözlemlenmiştir. Yeşil, Yetiş, Telli (2016) tarafından yapılan "Psikolojik Sermaye ve Çalışanlar Üzerinde Etkisi: Banka Sektöründe Bir Alan Çalışması" adlı araştırmada, çalışanların psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algılarının, bilgi paylaşımı, iş tatmini, performans ve yenilikçi davranışı pozitif ve anlamlı olarak, işten ayrılma niyetini ise negatif ve anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir.

Yağar, Soysal, Demir (2017) tarafından yapılan " Psikolojik Sermayenin Algılanan Performans Düzeyi Üzerine Etkisi" adlı araştırmada kamu kurumunda görev alan hekimlerin psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algıları ile performans düzeyi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Begenirbaş, Turgut (2016) tarafından yapılan "Psikolojik Sermayenin Çalışanların Yenilikçi Davranışlarına ve Performanslarına Etkileri: Savunma Sektöründe Bir Araştırma" adlı çalışmada, psikolojik sermaye boyutlarının yenilikçi davranış ile iş performansı üzerinde önemli pozitif etkilere sahip olduğu görülmüştür. Çalışkan ve Pekkan (2017) tarafından yapılan "Psikolojik Sermayenin İşe Yabancılaşmaya Etkisinde Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü" adlı araştırmada, psikolojik sermayenin alt boyutlarının, çalışanların örgütsel des-

tek algılarını pozitif ve anlamlı olarak, işe yabancılaşmayı ise negatif ve anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir.

Ateş, Turgut, Çelik (2018) tarafından yapılan, "Psikolojik Sermayenin İş Performansına Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü" adlı çalışmada, psikolojik sermayenin, işgören performansı ve örgütsel özdeşleşme üzerinde anlamlı ve olumlu etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Akdoğan ve Aydemir (2018) tarafından yapılan, "Pozitif Psikolojik Sermayenin İşe Yabancılaşma Üzerindeki Etkisi" adlı çalışmada, akademisyenlerin psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algılarının, işe yabancılaşma üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Ocak ve Güler (2017) tarafından yapılan, Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Görgül Bir Araştırma" adlı çalışmada, tükenmişliğin kişisel başarı hissi azalması boyutu üzerinde psikolojik sermayenin iyimserlik boyutunun ve tükenmişliğin duyarsızlaşma boyutu üzerinde psikolojik sermayenin psikolojik dayanıklılık boyutunun negatif yönlü bir etkinin olduğu gözlemlenmiştir. Oruç ve Kutanis (2015) tarafından yapılan, "Pozitif Psikolojik Sermayenin Örgüt İçi Politik Davranışlara Etkisi: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışmada, düşük psikolojik sermaye düzeyine sahip akademisyenlerin yüksek psikolojik sermaye düzeyine sahip bireylere göre daha fazla tavizci davranma, ikiyüzlü davranma ve karşılıklı çıkar gözetme davranışlarında bulundukları tespit edilmiştir. Yıldız (2015) tarafından yapılan, Pozitif Psikolojik Sermaye, Örgütsel Güven Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Alan Araştırması adlı doktora tez çalışmasında, pozitif psikolojik sermayenin, örgütsel güven ve örgütsel vatandaşlık davranışları ile pozitif ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, Gedik Üniversitesi, Gedik Meslek Yüksekokulunda görev alan Akademik personelin kurumlarına ilişkin Örgütsel Psikolojik Sermaye algı seviyelerini araştırmak isterken, Türkiye'de birçok araştırmada kullanılan ve Fatih Çetin ile H. Nejat Basım tarafından yazılan "Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlaması Çalışması" adlı makalede yer alan ve literatürde önemli bir yere sahip olan Luthans, Avolio, Avey ve Norman (2007)tarafından geliştirilen Örgütsel Psikolojik Sermaye boyutları ile paralellik gösteren ölçekten faydalanılacaktır. Toplam 24 maddeden oluşan örgütsel psikolojik sermaye ölçeğinin iyimserlik (6 madde), psikolojik dayanıklılık (6 madde), umut (6 madde) ve öz yeterlilik olmak üzere dört at boyutu vardır.Ölçek, "Kesinlikle

Katılmıyorum" dan "Kesinlikle Katılıyorum"a kadar 5 seçenek içeren Likert tipi bir ölçektir. Veriler toplandıktan sonra bulgulara ulaşmak için SPSS 18 paket programı kullanılacaktır. Bu program ile araştırmada yer alan akademik personelin örgütsel psikolojik sermaye algıları, frekans, ortalama, standart sapma, güvenirlilik analizi, faktör analizi, t testi ve varyans analizleri ile ölçülmeye çalışılacaktır. Ortaya çıkan bulgular çeşitli grafik ve tablolarla da gösterilecektir.

3.3. Araştırmanın Hipotezleri

Akademik personelin psikolojik sermaye algılarının, hem genel anlamda psikolojik sermaye boyutlarına göre ne düzeyde gerçekleştiği hemde demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenmek istenmiştir. Bu doğrultuda oluşturulan hipotezler aşağıda yer almaktadır.

H1a: Akademik personelin psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algılarında, cinsiyetlerine göre aralarında anlamlı bir fark yoktur.

H1b: Akademik personelin psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algılarında, tecrübelerine göre aralarında anlamlı bir fark yoktur.

H1c: Akademik personelin psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algılarında, eğitim seviyelerine göre aralarında anlamlı bir fark yoktur.

H1d: Akademik personelin psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algılarında, yaşlarına göre aralarında anlamlı bir fark yoktur.

H2: Akademik personelin psikolojik sermaye düzeyleri, bütün boyutlarda yüksek derecede algılanmaktadır.

3.4. Araştırmanın Bulguları Ve Bu Bulgulara Ait Yorumlar

3.4.1. Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Araştırmada yer alan 45 katılımcının 31'i (%68,9) 25-35 yaş aralığı, 14'ü (%31,1) 36-45 yaş aralığında yer almaktadır. Araştırmada yer alan 45 katılımcının 15'i(%33,3) 1-5 yıl arası mesleki tecrübe süresine, 18'i (%40) 6-10 yıl arası mesleki tecrübe süresine ve 12'si (%26,7) 11 yıl ve üstü mesleki tecrübe süresine sahiptir. Araştırmada yer alan toplam 45 katılımcının 17'si (%37,8) erkek, 28'i (%62,2) kadındır. Araştırmada yer alan toplam 45 katılımcıdan, 2'si (%4,4) lisans, 30'u (%66,7) yüksek lisans ve 13'ü (%28,9) doktora eğitim seviyesine sahiptir.

3.4.2. Katılımcıların Sorulara Verdikleri Yanıtlara İlişkin Frekans Dağılımları Ve Ortalamalar

Örgütsel psikolojik sermaye algı seviyelerini ölçmek için akademik personele uygulanan anket aracılığıyla, akademik personelin anketteki sorulara

ilişkin verdikleri yanıtların ortalama ve standart sapmaları tespit edilmiştir. İlgili soruya verilen yanıtların puan ortalaması 1 ile 5 arasında değişmektedir.

Yanıt ortalamalarının 1'e yakın olması söz konusu duruma ilişkin olumsuz düşünceyi belirtirken, yanıt ortalamalarının 5'e yakın olması durumla ilgili olumlu düşünüldüğü anlamına gelmektedir. Tablo 1'de katılımcıların örgütsel psikolojik sermaye algılarına ilişkin sorulan sorulara verdikleri yanıtlar ve ortalamaları görülmektedir.

Tablo 1. *Örgütsel Psikolojik Sermaye Ölçeği Boyutlarına İlişkin Standart Sapma ve Ortalamalar*

	Ortalama	S.sapma
İyimserlik	3,47	0,46
Psikolojik Dayanıklılık	3,85	0,44
Umut	4,04	0,44
Özyeterlilik	4,17	0,42

Örgütsel psikolojik sermayeye ilişkin verilen yanıtların puan ortalamalarına bakıldığında, örgütsel psikolojik sermayenin iyimserlik boyutunun, puan ortalamalarının en düşük çıkan boyutu olduğu saptanmıştır (Ort=3,47).

Akademik personelin örgütsel psikolojik sermayenin iyimserlik boyutuna ilişkin bu algıları birbirlerine göre belirgin bir şekilde farklılık göstermemektedir(S.s=0,46).

Örgütsel psikolojik sermayeye ilişkin verilen yanıtların puan ortalamalarına bakıldığında, örgütsel psikolojik sermayenin özyeterlilik boyutunun, puan ortalamalarının en yüksek çıkan boyutu olduğu saptanmıştır(Ort=4,17).

Akademik personelin örgütsel psikolojik sermayenin özyeterlilik boyutuna ilişkin bu algıları birbirlerine göre belirgin bir şekilde farklılık göstermemektedir(S.s=0,42).

3.4.3. Örgütsel Psikolojik Sermayeye İlişkin Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Güvenirlilik bir ölçeğin hatadan bağımsız kalma derecesini ifade etmektedir. Başka bir değişle güvenirlilik o ölçek içerisinde bulunan maddelerin birbirleriyle olan tutarlılıklarının yani iç tutarlılıklarının bir ölçüsüdür. Ölçek içe-

risinde yer alan maddelere verilen puanların birbirleriyle ne kadar tutarlı oldukları güvenirlilik analiziyle belirlenir.

Bu açıdan güvenirlilik analizinde bu içsel tutarlılığı ölçmek maksadıyla en yaygın olarak kullanılan Cronbach's alfa katsayısına bakılarak ölçeğin güvenirliliği sınanmıştır. Alpha katsayısı 1 ile 0 arasında değişen değerler almaktadır. Bu katsayı değeri 1' e yaklaştıkça ölçeğin güvenirliliği artmaktadır. Güvenirliliği ölçmek için hesaplanan alpha katsayısı ölçeğin, 0.40 – 0.60 arasında ise "düşük güvenilir", 0.60 – 0.80 arasında ise "oldukça güvenilir" ve 0.80 – 1.00 arasında ise "yüksek güvenilir" olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 2. *Örgütsel Psikolojik Sermaye Ölçeği Güvenirliliği*

	Örgütsel Psikolojik Sermaye Ölçeği
Cronbach's Alpha Katsayısı	0,83

Tablo 2'de de görüldüğü üzere örgütsel psikolojik sermaye ölçeği genel alpha değerlerinin, güvenirliliğinin α≥0,80 koşulunu sağlaması sebebiyle de yüksek güvenirliliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

3.4.4. T Testi Sonuçları

Çalışanların cinsiyetleri ile örgütsel psikolojik sermaye algıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını analiz etmek maksadıyla yapılan t testi sonucunda örgütsel psikolojik sermayeye ilişkin t değeri -0,126 ve anlamlılık değeri p= 0,900 olarak hesaplanmıştır. (p> 0,05) Bu durumda H1a hipotezi kabul edilmiştir (α=0,05). Yani kadın ve erkek çalışanlar arasında, örgütsel psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algıları bakımından anlamlı bir fark yoktur sonucuna varılmıştır.

Tablo 3. *Örgütsel Psikolojik Sermaye ve Cinsiyet İlişkisi*

	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart sapma	t	Serbestlik derecesi (df)	Anlamlılık değeri (p)
Psikolojik Sermaye	Erkek	17	3,87	,39	-,126	43	,900
	Kadın	28	3,89	,33			

3.4.5.Varyans Analizi Sonuçları

Akademik personelin yaşları ile örgütsel psikolojik sermaye algıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ölçmek maksadıyla yapılan varyans analizi sonucunda F değeri 0,350 ve anlamlılık değeri p= 0,557 olarak hesaplanmıştır. (p> 0,05) Bu durumda H1d hipotezi kabul edilmiştir (α=0,05). Yani yaş grupları birbirlerinden farklı çalışanlar arasında, örgütsel psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algıları bakımından anlamlı bir fark yoktur sonucuna varılmıştır.

Tablo 4. *Örgütsel Psikolojik Sermaye ve Yaş ile ilişkisi*

	Yaş	N	Ortalama	Standart sapma	F	Serbestlik derecesi (df)	Anlamlılık değeri (p)
Psikolojik Sermaye	25-35	31	3,90	,38	0,350	1	,557
	36-45	14	3,83	,28			
	46 ve üstü	-	-	-			

Çalışanların eğitim düzeyleri ile örgütsel psikolojik sermaye algıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ölçmek maksadıyla yapılan varyans analizi sonucunda örgütsel psikolojik sermayeye ilişkin F değeri 0,170 ve anlamlılık değeri p= 0,844 olarak hesaplanmıştır. (p> 0,05) Bu durumda H1c hipotezi kabul edilmiştir (α=0,05). Yani farklı eğitim düzeyine sahip çalışanlar arasında, örgütsel psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algıları bakımından anlamlı bir fark yoktur sonucuna varılmıştır.

Tablo 5. *Örgütsel Psikolojik Sermaye ve Eğitim Düzeyi İlişkisi*

		N	Ortalama	Standart sapma	Serbestlik derecesi	F	Anlamlılık değeri (p)
Psikolojik Sermaye	Lisans	2	3,75	,05	2	,170	,844
	Yüksek Lisans	30	3,90	,38			
	Doktora	13	3,87	,31			

Çalışanların mesleki tecrübeleri ile örgütsel psikolojik sermaye algıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ölçmek maksadıyla yapılan varyans analizi sonucunda örgüt kültürüne ilişkin F değeri 0,529 ve anlamlılık değeri

p= 0,593 olarak hesaplanmıştır. (p> 0,05) Bu durumda H1b hipotezi kabul edilmiştir (α=0,05). Yani farklı mesleki tecrübeye sahip çalışanlar arasında, örgütsel psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algıları bakımından anlamlı bir fark yoktur sonucuna varılmıştır.

Tablo 6. *Örgütsel Psikolojik Sermaye ve Mesleki Tecrübe ilişkisi*

		N	Ortalama	Standart sapma	Serbestlik derecesi	F	Anlamlılık değeri (p)
Psikolojik Sermaye	1-5	15	3,93	,43			
	11-20	20	3,81	,34	2	0,529	,593
	21 ve üstü	6	3,92	,25			

SONUÇ VE ÖNERİLER

Zorlu görevleri başarmak için gerekli özgüvene sahip olmak ve başarı için gerekli çabayı göstermek, şimdi ve gelecekte başarılı olmak için olumlu nitelikler elde etmek, başarılı olmak için azmetmek ve gerektiğinde hedefe ulaşmak için başka yollar denemek ve etrafı problemlerle ve sıkıntılarla çevrili olduğu zaman başarıyı elde etmek için sürekliliğe sahip ve geri dönüp tekrarlamaktan korkmamak, ısrarcı olmak olarak ifade edilen ve eğitim ile geliştirilmesi mümkün olan psikolojik sermaye kavramı, çalışanların İş Tatminini Performansını,

Örgüte bağlılıklarını, Yenilikçi davranışlar sergilemelerini, Örgütsel vatandaşlık davranışlarını, Örgütsel destek algılarını, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel güven duygularını oldukça olumlu yönde etkilemektedir. Pozitif psikolojik sermayenin düşmesi ise işten ayrılma niyeti, işe yabancılaşma, tükenmişlik ve karşılıklı çıkar doğrultusunda hareket etme gibi olumsuz psikolojik davranışları arttıracaktır. Bütün bunlara ek olarak bu pozitif Psikolojik davranışların ve algıların artmasıyla birlikte, akademik personelin motivasyonları, verimlilikleri ve bununla birlikte üniversitelerin verimliliğinde ve etkililiğinde de artış olacaktır.

Akademik personelin, pozitif psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algıları ve demografik özellikleriyle arasında anlamlı farklar bulunup bulunmadığını tespit etmek maksadıyla yapılan t testi ve varyans analizleri neticesinde, akademik personelin pozitif psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algılarının

demografik özelliklere göre başka bir değişle yaş, eğitim durumu, cinsiyet ve mesleki tecrübeye göre farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır.

Akademik personelin psikolojik sermaye ölçeğine verdikleri yanıtların puan ortalamalarına bakıldığında, İyimserlik ve Psikolojik Dayanıklılık boyutunun yüksek seviyelerde algılanmadığını (ort.<4.00), Umut ve Özyeterlilik boyutlarının daha olumlu ve yüksek seviyelerde algılandığını söylemek mümkündür (ort.>4.00).

H2 hipotezi, psikolojik sermaye boyutlarının hepsinin, akademik personel tarafından yüksek seviyelerde algılanıp algılanmadığını sınamak maksadıyla oluşturulmuş olup, yapılan analizler ve ortaya çıkan bulgular, akademik personelin bu boyutlardan iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık boyutlarını diğer boyutlar gibi yüksek seviyelerde algılayamamaları sonucunu doğurmuştur. Bu sebeple oluşturulan hipotezler içerisinde tek reddedilen hipotez H2 hipotezi olmuştur. Çalışmanın bulgularından ve yapılan literatür çalışmasından yola çıkarak Gedik Meslek Yüksek Okuluna bir takım önerilerde bulunulmak istenmiştir. Araştırmanın gerçekleştirildiği Gedik Meslek Yüksek Okulunda psikolojik sermaye algılarına ilişkin boyutlardan bazıları, olması gereken düzeyde gerçekleşmemektedir. İyimserlik, olumlu olayları kişiye özel, devamlı ve yaygın nedenlere; olumsuz olayları ise dışsal, geçici ve duruma özgü olduğuna dair açıklama tarzıdır. Bu çalışmada akademik personel gerçekleşen olumlu olayları çoğunlukla dışsal, geçici ve duruma özgü görmektedir. Psikolojik dayanıklılık ise herhangi bir olumsuzluk, belirsizlik, engel veya başarısızlık karşısında bireyin kendini tekrardan yenilemesi ve durumla mücadele etmesini sağlayan uyum sağlama sistemi olarak tanımlanabilir.

Bu çalışmada akademik personelin olumsuzluklar karşısında mücadele etme ve zorluklarla başa çıkmada ısrarcı olmadığı gözlemlenmiştir. Bu noktada kurum akademik personeli başarılarından dolayı ödüllendirme, takdir etme gibi davranışlar sergileyerek onlara daha fazla önemli ve değerli olduklarını kanıtlayarak iyimserlik boyutunu, çaba sarf edildikten sonra bile başarısızlık yaşanan durumlarda da olumlu yaklaşımlar sergileyerek onları cesaretlendirme ve risk alma konusunda teşvik ederek psikolojik dayanıklılık boyutu algılarını yükseltebilir.

Bütün bunlara ek olarak kurumlar, olumlu bir örgüt iklimi yaratarak, çalışanların güçlü ve zayıf yönlerini analiz ederek, onları motive ederek ve performanslarını nasıl geliştirecekleri konusunda yatırım yaparak akademik personelin psikolojik sermaye düzeylerine ilişkin algılarını yükseltilebilir.

Bu boyutlar gerekli eğitimlerle ve çeşitli yöntemlerle daha yüksek seviyelere çıkarıldığında, iş tatmininde, motivasyonunda, örgütsel bağlılıkta, örgütsel destek algısında, yenilikçi davranışlar sergilemede, örgütsel vatandaşlık davranışlarında ve bütün bunlara bağlı olarak hem akademik personelin hem de üniversitenin verimlilik, performans ve etkililiğinde önemli ölçüde artış sağlanmış olunulacaktır.

KAYNAKÇA

AKDOĞAN A. ve AYDEMİR C., Pozitif Psikolojik Sermayenin İşe Yabancılaşma Üzerindeki Etkisi, International Journal of Economic and Administrative Studies, 2018,17. UİK Özel Sayısı : 307-318.

ATEŞ M. F. ve TURGUT H. ve ÇELİK M., Psikolojik Sermayenin İş Performansına Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü, International Journal of Economic and Administrative Studies, 2018, 17. UİK Özel Sayısı : 781-798.

BEGENİRBAŞ M. ve TURGUT E., Psikolojik Sermayenin Çalışanların Yenilikçi Davranışlarına ve Performanslarına Etkileri: Savunma Sektöründe Bir Araştırma, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2016, 31(1) : 57-93.

CAPRARA, G. V. ve CERVONE D.(2003) "A Conception of Personality for a Psychology of Human Strengths: Personality as an Agentic, Self Regulating System", in : L. G.

Aspinwall & U. M. Staudinger, (Ed), A Psychology of Human Strenghts: Fundamental

Questions and Future Directions for a Positive Psychology. Washington: DC American

Psychological Association, 61-74.

ÇALIŞKAN, A. ve PEKKAN, N. Ü. , Psikolojik Sermayenin İşe Yabancılaşmaya Etkisinde Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü, İş ve İnsan Dergisi, Nisan 2018, 4 (1) :17-33

ÇETİN, F. H. ve VAROĞLU, A. K., Psikolojik Sermaye, Performans, Ayrılma Niyeti ve İş Tatmini Etkileşimi: Cinsiyetin Düzenleyici Rolü, İş ve İnsan Dergisi 2015, 2(2): 105-113.

ÇETİN, F. H. ve BASIM N., Örgutsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması, Amme İdaresi Dergisi, Mart 2012, 45(1): 121-137.

KAPUSUZ ,A.G. ve BİÇER, M., Psikolojik Sermayenin Üretkenlik Karşıtı İş davranışları Üzerindeki Olumlayıcı Etkileri, Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2018, 9.

KELEŞ, N. H., "Pozitif Psikolojik Sermaye: "Tanımı, Bileşenleri ve Örgüt Yönetimine Etkileri'', Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2011, 3(2):345-350.

LİNLEY ve ALEX "Positive psychology: Past, present and (possible) future" , The

Journal of Positive Psychology, 2006, 1(1):3-16.

LUTHANS, F., The Need for and Meaning of Positive Organizational Behavior. Journal of Organizational Behavior, 2002, 23: 695-706.

LUTHANS, F., LUTHANS, K. W., ve LUTHANS, B. C.. Positive psychological capital: Beyond human and social capital. Business Horizons, 2004, 47(1): 45-50.

LUTHANS, F. - AVEY, J. B., AVOLİO, B. J. , NORMAN, S. M., COMBS, G. M., "PsychologicalCapital Development: Toward a Microintervention", Journal of OrganizationalBehavior, 2006, 27:387-393.

LUTHANS, F., YOUSSEF, C.M. ve AVOLİO, B.J. (2006). Psychological capital: Developing the Human Competitive Edge, Oxford University Press NY.

LUTHANS, F., ve YOUSSEF, C. M., Emerging Positive Organizational Behavior,

Journal of Management, 2007, 33:321–349

MASTEN, A. ve REED, M.J.. (2002) "Resilience in Development", in: Rick Synder & Shane Lopez, (Ed). Handbook of Positive Psychology. Oxford: Oxford University Press, 72-82.

OCAK M. ve GÜLER M., Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Görgül Bir Araştırma, Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, , Ocak-Haziran 2017, 49:117-134.

ORUÇ E. ve KUTANİS R. Ö., Pozitif Psikolojik Sermayenin Örgüt İçi Politik Davranışlara Etkisi: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma, İşletme Araştırmaları Dergisi, 2015, 7(3): 36-58.

SELİGMAN, M. (2006). Learned optimism: How to change your mind and your life. New York:Vintage Books.

STAJKOVİC, A. D. ve LUTHANS, F., "Self-efficacyandworkrelatedperformance:

A meta-analysis", PsychologicalBulletin,1998, 124: 240-261.

TÖSTEN, R., AVCI, Y. E. ve YILDIRIM, İ., Pozitif Psikolojik Sermaye İle Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Eğitim Kurumlarında Bir Çalışma, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2018, 2(3): 21-29

YAĞAR, F., SOYSAL, A. ve DEMİR, İ., Psikolojik Sermayenin Algılanan Performans Düzeyi Üzerine Etkisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 2018.

YEŞİL, S.,Y., ve TELLİ, S., "Psikolojik Sermaye ve Çalışanlar Üzerinde Etkisi: Banka Sektöründe Bir Alan Çalışması", International Journal of Academic Value Studies, 2016, 2 (2) : 25-40.

YILDIZ, H.(2015), Pozitif Psikolojik Sermaye, Örgütsel Güven Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Alan Araştırması, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Çalışanların Örgüt Kültürü Algıları: Eczacıbaşı Menkul Değerler A.Ş. Örneği

Öğr. Gör. Ebru KURT GÖNÜLAL

Öğr. Gör. Elif ÜNALDI

Özet

Günümüzde güçlü örgüt kültürüne sahip olan işletmeler artan rekabet ortamında önemli bir üstünlüğe sahiptirler. Örgütün bütününde paylaşılan kural, değer, alışkanlık ve tutumlarda ortaya çıkan örgüt kültürü, bulunduğu topluma ait kültürel değerlerden etkilenmektedir. Her toplumun farklı toplumsal kültüre sahip olduğu gibi, toplumlar içerisinde yer alan örgütlerin de birbirlerinden farklı örgüt kültürleri mevcuttur. Bu projenin amacı Eczacıbaşı Menkul Değerler A.Ş.'de (Global A.Ş.) çalışanların örgüt kültürü algılarını tespit etmektir. Araştırma Eczacıbaşı Menkul Değerler A.Ş.'de (Global A.Ş.) çalışan 146 çalışanla yapılmıştır. Anketler 40 çalışana dağıtılmış ancak toplam 31 çalışan cevaplamıştır. Elde edilen veriler SPSS 18 programıyla analiz edilmiştir. Araştırmada faktör analizi, güvenirlilik analizi, anova ve t-testinden yararlanılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde örgüt kültürü ve örgüt kültürünün parçaları tanımlanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise çalışmanın amaç ve önemi ile bulgular, sonuçlar ve öneriler yer almaktadır. Çalışanların örgüt kültürü ifadelerine verdikleri yanıtların puan ortalamalarına bakıldığında, örgüt kültürü boyutlarından olan örgütsel adalet ve çatışmada hoşgörü boyutlarının yeteri kadar algılanmadığı, risk üstlenmeyi teşvik boyutunun ise yüksek seviyelerde algılandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt kültürü.

Employee's Perception Of Organization Culture: Eczacıbaşı Menkul Değerler Joint Stock Company Example

Abstract

The enterprises which have a strong organization culture have an important dominance in the developing rivalry market. The organization culture that comes out of rules, values and habits shared all over the organization is affected by the cultural values of the community they belong to. Every society has a different culture and the organizations in societies also have different organizations culture from each other. The purpose of this MBA Project is to state the employees's organizational culture perception at Eczacıbaşı Menkul Değerler Sanayi Inc. The research was conducted in

Eczacıbaşı Menkul Değerler Sanayi Inc. with 146 employees. Data were collected through two surveys distributed to 40 employees. 31 employees answered and returned the surveys. The results were analyzed by SPSS 18. The research applied factor analysis, reliability analysis, anavo and t- test. In the first part of the study, the organization culture and the elements of organization culture is defined. In the second part of the study, There are study's purpose, import, findings, results and offers. When the average score of employees' responses to organizational culture expressions is considered, it is seen that the dimensions of tolerance of organizational justice and conflict in organizational culture are not perceived sufficiently and the risk incentive dimension is perceived at high levels.

Keywords: Organizational culture.

1. GİRİŞ

Bir kurumda sahip olunan değerler, normlar, kurallar ve inanç sisteminin bütün paydaşlar tarafından benimsenmesiyle örgüt kültürü oluşur ve kuvvetlenir. Örgüt kültürü bir örgütte, yönetimin çalışanları yetkilendirme konusundaki tavrını, ait oldukları kurumdan ne derece destek aldıklarını, çalışanların görev aldığı kurum ve iş arkadaşlarıyla kendilerini özdeşleştirme derecelerini, görevlerini layıkıyla yerine getirmelerinden sonra yönetimin soyut ya da somut bir şekilde takdir etme onurlandırma ve ücretlendirme gibi uygulamaların adaletli bir şekilde yapılmasını, çalışanların sahip olduğu farklı fikirlerin hoşgörüyle karşılanmasını, yönetimin çalışanları yeniliklere açık olma ve risk alma konusunda teşvik etmesini ifade eden bir kavramdır. Literatürde, örgüt kültürü kavramının pek çok pozitif örgütsel davranış ile ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Değer gören, adaleti hisseden, yeniliklere ve risk almaya teşvik edilen, hoşgörülü, iletişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleştiği ve aidiyet hissedilen ortamlarda görevini yerine getiren çalışanların, motivasyonu yüksek seviyelerde gerçekleşecek buna bağlı olarak iş tatmini, performans, örgütsel vatandaşlık davranışı ve topyekûn de verimliliklerinde artış sağlanacak ve örgütün başarısı daha yüksek seviyelere çıkacaktır.Bu çalışmada özel sektörde faaliyet gösteren Eczacıbaşı Menkul Değerler A.Ş.' (Global A.Ş.) de, çalışanların örgüt kültürü algılarının ne düzeyde olduğu, örgüt kültürü boyutlarına ilişkin pozitif örgütsel davranışların ne derecede algılandığı, çalışanların örgüt kültürü algılarının demografik özelliklere (Yaş, cinsiyet, mesleki tecrübe ve eğitim düzeyi) göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmak istenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde örgüt kültürünün tanımı, kapsamı ve boyutlarına yer verilirken, ikinci bölümünde araştırmanın yöntemine, oluşturulan hipotezlere ve hipotezleri sınamak için gerçekleştirilen testlere yer verilmiştir. Çalışma, sonuç ve kuruma verilen önerilerle tamamlanmıştır.

2. ÖRGÜT KÜLTÜRÜ KAVRAMI

2.1.Örgüt Kültürü Tanımı

Örgüt kültürü bir örgütte bulunan norm, inanç ve değer sisteminin örgütün içerisinde yer alan tüm paydaşlar tarafından kuvvetli bir şekilde benimsenmesiyle var olur (Tozkoparan ve Türker, 2001:203).

Örgüt kültürü, örgütlerin faaliyetlerini gerçekleştirirken sahip olduğu özellikleri ile içinde bulunduğu çevrenin değerleriyle bütünleşmesi (Berberoğlu vd., 1998: 31) biçiminde ifade edilebileceği gibi, örgütün çalışmasını ve buna bağlı olarak çalışmaların sonucunu etkileyen istenilen hedeflere ulaşmaya yardımcı olan, aynı amaçlar için bir araya gelen toplulukların oluşturduğu tutumlar, değerler ve etkileşimlerdir şeklinde de ifade edilmektedir (Kök ve Özcan, 2012:115).

Louis (1985) örgüt kültürünü,"bir grup insan tarafından paylaşılan anlamlar demeti"; Schwartz ve Davis (1981) "örgütteki grupların ve bireylerin davranışlarını güçlü bir biçimde şekillendiren normları yaratan, örgüt üyeleri tarafından paylaşılmış beklentiler, değerler ve inançlar kalıbı" olarak tanımlamıştır (Terzi, 2000: 24).

Bakan ve arkadaşları (2004) örgüt kültürünü: "Örgüt kültürü, örgüt içerisindeki bireyler ve takımlar arasındaki ilişkileri, çevre ile ilişkileri, faaliyetleri, yani örgütsel yaşamı düzenleyerek örgütün geleceğini belirleyen, örgütün bireyleri tarafından kabul görmüş ve onları bir arada tutma özelliğine sahip tutumlar, davranışlar, değerler ve normların toplamıdır" olarak tanımlamışlardır (Bakan, 2008:7). Örgüt kültürü tanımlarında ortak noktaların örgüt çalışanlarının felsefesi, ideolojisi, duyguları, tutumları, inançları, değerleri karşımıza çıkmakta ve çalışanların görevlerini yaparken benimsedikleri iş yapma şeklini ifade etmektedir (Karadağ, 2015:261).

2.2.Örgüt Kültürü Boyutları

Örgüt kültürü örgütün sahip olduğu, diğerlerinden farklı ve bütün örgüt çalışanlarının paylaştıkları temel felsefeyi temsil etmektedir. Bu sebeple örgüt kültürü soyut bir kavramdır ve kesin çizgilerle boyutları ele almak zordur. Ancak bu araştırmada Robins'in örgüt kültürü boyutlarından yararlanılacaktır. Bu boyutlar; bireysel özerklik, örgütsel yapı, örgütsel destek, örgütsel kimlik, örgütsel adalet, çatışmada hoşgörü ve risk üstlenmeyi teşvik olmak üzere toplam 7 boyut olarak belirlenmiştir (Robbins,1990:438-445).

2.2.1.Bireysel Özerklik

Bireysel özerklik, yöneticinin emri altında bulunan örgüt çalışanlarının görevlerini yerine getirirken sahip oldukları sorumluluk ve bağımsızlık düzey-

lerini gösteren boyuttur. (Gezici, 2012: 17) Bağımsızlığın yüksek olduğu durumlarda çalışanların daha fazla sorumluluk aldıkları ve örgüte olan bağlılıklarının arttığı görülmektedir.

2.2.2.Örgütsel Yapı

Örgüt kültürü boyutlarından bir diğeri olan örgütsel yapı, örgüt yapısındaki ast üst ilişkilerinin oluşumunu göstermektedir (Kurt, 2012: 141). Diğer bir ifade ile örgütsel yapı, güç mesafesi olarak tanımlanmaktadır. Güç mesafesinin yüksek algılandığı kültürlerde üstlere itaat normalleşmekte ve aslında çalışanlar arasındaki eşitsizlik çalışanlar tarafından kabul edilmektedir (Terzi,2004: 68).

2.2.3.Örgütsel Destek

Örgütsel destek boyutu, örgüt üyelerinin desteğinin alınmasının ve ihtiyaçlarının karşılanmasının örgüt tarafından önemsenip önemsenmediğinin algılanma düzeyini göstermektedir. Yani örgütün kendisine nasıl değer verdiğini, hem ekonomik hem de sosyal ihtiyaçlarını karşılarken istekli olup olmadığını algılayan çalışanların kuruma olan bağlılıklarını, motivasyon ve verimliliklerini etkilediği görülmektedir (Alparslan vd.2014:117). Başka bir açıdan örgütsel destek, örgütlerin çalışanlarına karşı sorumlu oldukları görevleri yerine getirme konusundaki eğilimlerini, maddi ve manevi olarak çalışanlarının ihtiyaçlarına cevap verebilme derecelerini göstermektedir (Çelik,2007:76).

2.2.4.Örgütsel Kimlik

Örgüt çalışanlarının, kendilerini örgüte ait bir parça olarak hissetme düzeyini gösteren boyuttur. Kendini örgütten bir parça olarak gören çalışanlar örgütün her türlü değerini daha çok sindirmektedirler, verilen görevleri isteyerek yapmaktadırlar ve örgüt ile ilgili düşüncelerini dile getirirken aidiyet hissetmekte ve örgütün bütün mekanizmalarıyla uyumlu çalıştıkları işyerini gönülden yüceltmektedirler (Ertekin, 2008: 67; Şatır,1998: 57).

2.2.5.Örgütsel Adalet

Örgüt yapısındaki paylaşımın adalet ve eşitlik derecesine bağlı olarak örgüt çalışanlarının zihinlerinde oluşturdukları olumlu ve olumsuz kayıtlar örgütsel adalet boyutu biçiminde ele alınmaktadır. Adaletli bir ortamdan yoksun olduğunu düşünen çalışanlar görevlerini yerine getirirken isteksiz ve kuruma bağlılık konusunda da kararsız bir tavır sergilemektedirler dolayısıyla örgütten beklentisi yerine gelmeyen örgüt üyeleri isteseler de performanslarını ve verimliliklerini yüksek düzeylerde gerçekleştirememektedirler (Altıntaş, 2006:21).

2.2.6.Çatışmada Hoşgörü

Örgüt içerisinde, çalışanlar arasında çeşitli sebeplerden dolayı çatışmaların kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Örgüt için değişik özellikteki fikirlerin dile getirilmesi ve tartışılması önemli bir etkendir çünkü demokratik platformların oluşturulduğu örgütler gelişmeye ve değişmeye açıktır ve her anlamda ilerleme kaydetmektedir. Bu sebeple örgüt, kaçınılmaz olan çatışmaları demokratik bir ortama taşıyarak hem örgüt içerisindeki düşünceleri ve fikirleri öğrenir hem de sunulan çözüm önerilerini değerlendirmeye alır (Erdem,2009:79).

2.2.7.Risk Üstlenmeyi Teşvik

Örgüt kültürünün boyutlarından olan risk üstlenmeyi teşvik, örgüt içerisinde bireyin çalışırken daha cesur adımlar atmasını ve yeniliklere açık olmasını sağlayan boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgüt içinde katı kurallar ve cezalandırma sistemi olduğunda çalışanlar hata yapmaktan korkacaklar ve buna bağlı olarak gelişime açık olmaktan uzaklaşacaklardır. Bu noktada ise örgüt risk üstlenebilmeleri için çalışanları yüreklendirecek faaliyetlerde bulunmalıdır (Demir,2005: 47).

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Literatürde Türkiye'de ve Dünya çapında yapılmış olan araştırmalara bakıldığında, örgütün benimsemiş olduğu kültürün doğru ve iyi olmasının ve çalışanlar tarafından yüksek seviyelerde algılanmasının, çalışanların örgütsel bağlılığını, motivasyonunu, iş tatminini, performansını ve bütün bunlara bağlı olarak örgütsel vatandaşlık davranışı gösterme düzeyleri ile verimliliklerini olumlu yönde etkilediğini gösteren ayrı ayrı yapılmış birçok araştırma ve çalışma mevcuttur. Buradan hareketle örgüt kültürünün çalışanlar tarafından doğru bir şekilde benimsenmesi ve belirleyicilerinin olumlu bir şekilde algılanması örgütün etkililiğine, performans ve başarısına büyük ölçüde katkılar sağlamaktadır. Tüm bu bilgilerin ışığında, özel sektörde faaliyet gösteren Eczacıbaşı Menkul Değerler A.Ş.' (Global A.Ş.)' de, çalışanların örgüt kültürü algılarının demografik özelliklere (Yaş, cinsiyet, mesleki tecrübe ve eğitim düzeyi) göre farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmek ve çalışanların örgüt kültürü algı seviyelerini tespit edip varsa eksikliklerin giderilmesi maksadıyla örgüte çeşitli önerilerde bulunmak istemek çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında ortaya koymuş olduğumuz ve çalışmaya paralel olarak belirlenen temel ve alt hipotezler şunlardır;

H1a: Özel sektör çalışanlarının örgüt kültürü algılarında, çalışanların cinsiyetlerine göre aralarında anlamlı bir fark yoktur.

H1b: Özel sektör çalışanlarının örgüt kültürü algılarında, çalışanların mesleki tecrübelerine göre aralarında anlamlı bir fark yoktur.

H1c: Özel sektör çalışanlarının örgüt kültürü algılarında, çalışanların eğitim seviyelerine göre aralarında anlamlı bir fark yoktur.

H1d: Özel sektör çalışanlarının örgüt kültürü algılarında, çalışanların yaşlarına göre aralarında anlamlı bir fark yoktur.

H2: Örgüt Kültürü boyutlarının hepsi özel sektör çalışanları tarafından yüksek seviyelerde algılanmaktadır.

3.2.Araştırmanın Bulguları Ve Bu Bulgulara Ait Yorumlar

3.2.1.Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Çalışanların örgüt kültürü algıları anket soruları aracılığıyla tespit edilmeye çalışılırken, çalışanlara ait demografik özellikler de (yaş, mesleki tecrübe, cinsiyet, eğitim düzeyi) tespit edilmek istenmiştir. Araştırmada yer alan 31 katılımcının 3'ü (%9,7) 20-29 yaş aralığı, 14'ü (%45,2) 30-39 yaş aralığı ve 14'ü (%45,2) 40 ve üstü yaş aralığında yer almaktadır. Araştırmada yer alan 31 katılımcının 5'i(%16,1) 1-10 yıl arası mesleki tecrübe süresine, 20'si (%64,5) 11-20 yıl arası mesleki tecrübe süresine ve 6'sı (%19,4) 21 yıl ve üstü mesleki tecrübe süresine sahiptir. Araştırmada yer alan toplam 31 katılımcının 13'ü (%41,9) erkek, 18'i (%58,1) kadındır. Araştırmada yer alan toplam 31 katılımcıdan, 1'i (%3,2) lise ve altı, 23'ü (%74,2) üniversite ve 7'si (%22,6) lisansüstü eğitim seviyesine sahiptir.

3.2.2. Katılımcıların Sorulara Verdikleri Yanıtlara İlişkin Frekans Dağılımları Ve Ortalamalar

Örgüt kültürü algı seviyelerini ölçmek için çalışanlara uygulanan anket aracılığıyla, çalışanların anketteki sorulara ilişkin verdikleri yanıtların ortalama ve standart sapmaları tespit edilmiştir. İlgili soruya verilen yanıtların puan ortalaması 1 ile 5 arasında değişmektedir.

Yanıt ortalamalarının 1'e yakın olması söz konusu duruma ilişkin olumsuz düşünceyi belirtirken, yanıt ortalamalarının 5'e yakın olması durumla ilgili olumlu düşünüldüğü anlamına gelmektedir. Tablo 5'te katılımcıların örgüt kültürü algılarına ilişkin sorulan sorulara verdikleri yanıtlar ve ortalamaları görülmektedir.

Tablo 1. *Örgüt Kültürü Ölçeği Soruları, Standart Sapma ve Ortalamaları*

	Ortalama	S.sapma
1-Kurumumuzda ödüllendirilecek personelin seçiminde hassas davranılır ve doğru kararlar verilir	2,51	,99
2-Ben ve arkadaşlarım çevremizdeki insanlara kurumumuzda çalışmalarını tavsiye ederiz	3,22	,88
3-İşimle ilgili yenilikleri takip edebilmem ve kendimi geliştirmem için kurumum destek olur	3,16	,86
4-Ben ve arkadaşlarım risk üstlenmek konusunda çekingen davranmayız	4,12	,80
5-Mutlu ve sıkıntılı günlerimde kurumum maddi manevi destek olur	3,22	,88
6-Kurumumu tanıtan her türlü amblem, rozet v.b malzemeleri her türlü ortamda onurla kullanır ve taşırım	3,09	,90
7-Üstlerimle uygun olan her saatte görüşebilirim	3,12	,71
8-Görev alanımla ilgili işlerde karar alınırken fikrim sorulur	3,20	,86
9-Kurumumuzda davranışlarımızı sınırlayan kurallar yerine genel hususları düzenleyen kurallar hâkimdir	4,09	,70
10-Kurumumuzla ilgili kararların alınma aşamasında herkes fikrini açıkça ve çekinmeden beyan eder	2,58	,95
11-İşe yeni başlayan personelin işine alışması için oryantasyon programları düzenlenerek personele yardımcı olunur	3,32	,79
12-Dışarıda kendimi tanıtırken kurumumdan da gururla bahsederim	3,25	,99
13-Kurumumuzda çalışanların olumlu davranışları ödüllendirilir	2,51	,99
14-Kurumumuzda çalışanlar arasında güçlü bir iletişim vardır	3,16	,82
15-Yönetimin, çalışanların denetlenmesiyle ilgili politikası, çalışanlara sınırsız güven duyulması üzerinedir	2,96	,94
16-Kurumumuzda çalışanlar görevleri ile ilgili yenilikleri denemeleri konusunda teşvik edilirler	4,09	,94
17-Çalışanların basit şeylerden ziyade daha karmaşık ve denenmemiş şeyleri yapmaları yönetim tarafından teşvik edilir	4,25	,85

18-Kurumumuzda çalışanların iş ile ilgili çatışmaları anlayışla karşılanır	2,58	,67
19-Dışarıda kurumumuz aleyhine ortaya çıkan olumsuzluklara karşı çekinmeden müdahale ederim	3,22	,76
20-Personelle kaynaşmak ve personelin problemlerini dinlemek maksadıyla sık sık piknik, yemek, toplantı v.b. sosyal faaliyetler icra edilir	3,12	,76
21-Yöneticilerimiz astlarına yetki devretme konusunda tereddüt duymazlar	2,93	,96
22-Kurumumuzda biz bilincinden ziyade ben bilinci hâkimdir	3,03	,79
23-Elde edilen önemli başarılardan sonra emeği geçenler ödüllendirilir	2,54	,85
24-Kurumumuzda kasta dayanmayan hatalar hoş görülür	4,12	,71
25-Amirlerimizin başımızda olmaması performansımızı etkiler	3,25	,81
26-Kurumumuzda tesislerin kullanımı konusunda yöneticilerle personel arasında herhangi bir ayırım yoktur. Tüm tesisler ortak kullanılır. (Yemek salonu v.b.)	3,19	,70

Örgüt kültürüne ilişkin verilen yanıtların puan ortalamalarına bakıldığında, örgüt kültürünün örgütsel adalet boyutunda (1.,13.,23.) ve çatışmada hoşgörü boyutunda (10.,18.) yer alan soruların puan ortalamalarının en düşük çıkan ifadeler olduğu saptanmıştır(Ort<3,00).

Araştırmanın gerçekleştirildiği bu kurumda, çalışanlar tarafından örgütsel adaletin var olmadığı ve çatışmalar ile fikir farklılıklarının hoşgörüyle karşılanmadığı şeklinde bir algı mevcuttur. Çalışanların örgüt kültürünün bu boyutlarına ilişkin olumsuz algıları birbirlerine göre belirgin bir şekilde farklılık göstermemektedir(S.s<1).

Örgüt kültürüne ilişkin verilen yanıtların puan ortalamalarına bakıldığında, örgüt kültürünün risk üstlenmeyi teşvik boyutunda yer alan soruların (4.,9.,16.,17.,24.) puan ortalamalarının en yüksek çıkan ifadeler olduğu saptanmıştır(Ort>4,00).

Araştırmanın gerçekleştirildiği bu kurumda çalışanlar tarafından risk üstlenmeyi teşvik edilmeleri, yeniliklere açık olmaları konusunda olumlu düşünceler barındırdıkları anlaşılmaktadır. Çalışanların örgüt kültürünün bu boyutlarına ilişkin olumlu algıları birbirlerine göre belirgin bir şekilde farklılık göstermemektedir(S.s<1).

3.2.3. Örgüt Kültürü Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Özel sektör çalışanlarının örgüt kültürü algılarını ölçmede kullanılan örgüt kültürü ölçeğinde boyutların uygun boyutlar altında toplanıp toplanmadığını ölçmek maksadıyla ölçeğe Varimax rotasyonu ile faktör analizi uygulanmıştır.

Örgüt kültürü ölçeği, Türkiye'de yapılan birçok çalışmada da kullanılmış Padsakof ve Mackenzie (1990) tarafından hazırlanan ölçekten faydalanılarak geliştirilmiş olan Mazlum Çelik'e (2007) ait bir doktora tezinden alıntıdır. Bu ölçek, örgüt kültürünün risk üstlenmeyi teşvik boyutunda 5, örgütsel yapı boyutunda 5, örgütsel kimlik boyutunda 4, bireysel özerklik boyutunda 4, örgütsel destek boyutunda 3, örgütsel adalet boyutunda 3 ve çatışmada hoşgörü boyutunda 2 adet olmak üzere toplam 7 boyut ve 26 ifadeden oluşmaktadır. Her iki ölçeğin belirlenen ve uygun boyutlarda toplanıp toplanmadığını ölçmek maksadıyla Varimax rotasyonu ile yapılmış faktör analizine ilişkin sonuçlar aşağıda yer almaktadır.

Toplam 26 ifadeden oluşan örgüt kültürü ölçeğinin, Robbins'in de ifade ettiği örgüt kültürü boyutları olan bireysel özerklik, örgütsel yapı, örgütsel destek, örgütsel kimlik, örgütsel adalet, çatışmada hoşgörü ve risk üstlenmeyi teşvik olmak üzere, ölçeğin alıntısını yaptığımız Mazlum Çelik'e ait doktora tezindeki örgüt kültürü ölçeğinde olduğu gibi toplam 7 boyut altında uygun bir şekilde toplandığı görülmektedir.

Bu anlamda özel sektör çalışanlarının örgüt kültürü algılarını ölçmeye çalışan bu çalışmada, örgüt kültürünün bu 7 örgüt kültürü boyutuyla analizler yapılmıştır.

3.2.4. Örgüt Kültürü Ölçeğine İlişkin Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Güvenirlilik bir ölçeğin hatadan bağımsız kalma derecesini ifade etmektedir. Ölçek içerisinde yer alan maddelere verilen puanların birbirleriyle ne kadar tutarlı oldukları güvenirlilik analiziyle belirlenir.

Bu açıdan güvenirlilik analizinde bu içsel tutarlılığı ölçmek maksadıyla en yaygın olarak kullanılan Cronbach's alfa katsayısına bakılarak ölçeğin güvenirliliği sınanmıştır. Alpha katsayısı 1 ile 0 arasında değişen değerler almaktadır.

Bu katsayı değeri 1' e yaklaştıkça ölçeğin güvenirliliği artmaktadır. Güvenirliliği ölçmek için hesaplanan alpha katsayısı ölçeğin, 0.40 – 0.60 arasında ise "düşük güvenilir", 0.60 – 0.80 arasında ise "oldukça güvenilir" ve 0.80 – 1.00 arasında ise "yüksek güvenilir" olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 2. *Örgüt Kültürü Boyutları Güvenirliliği*

	Risk üstlenmeyi teşvik	Örgütsel yapı	Örgütsel kimlik	Bireysel özerklik	Örgütsel destek	Örgütsel adalet	Çatışmada hoşgörü	Genel
Cronbach's Alpha Katsayısı	0,74	0,79	0,68	0,77	0,88	0,62	0,72	0,89

Tablo 2'de de görüldüğü üzere örgüt kültürü boyutlarının croanbach's alpha değerlerinin α≥0,60 koşulunu sağlaması sebebiyle güvenilir olduğu ve örgüt kültürü ölçeği genel alpha değerlerinin, güvenirliliğinin α≥0,80 koşulunu sağlaması sebebiyle de yüksek güvenirliliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

3.2.5.T Testi Sonuçları

Çalışanların cinsiyetleri ile örgüt kültürü algıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını analiz etmek maksadıyla yapılan t testi sonucunda örgüt kültürüne ilişkin t değeri -0,216 ve anlamlılık değeri p= 0,830 olarak hesaplanmıştır. (p> 0,05) Bu durumda H1a hipotezi kabul edilmiştir (α=0,05). Yani kadın ve erkek çalışanlar arasında, örgüt kültürü davranışları gösterme düzeyleri bakımından anlamlı bir fark yoktur sonucuna varılmıştır.

Tablo 3. *Örgüt Kültürü ve Cinsiyet İlişkisi*

	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart sapma	tt	Serbestlik derecesi	Anlamlılık değeri (p)
Örgüt kültürü	Erkek	13	3,1325	,58838	-,216	73	,830
	Kadın	18	3,1607	,54713			

3.2.6.Varyans Analizi Sonuçları

Çalışanların yaşları ile örgüt kültürü algıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ölçmek maksadıyla yapılan varyans analizi sonucunda F değeri 1,175ve anlamlılık değeri p= 0,315 olarak hesaplanmıştır. (p> 0,05) Bu durumda H1d hipotezi kabul edilmiştir (α=0,05).

Yani yaş grupları birbirlerinden farklı çalışanlar arasında, örgüt kültürü davranışları gösterme düzeyleri bakımından anlamlı bir fark yoktur sonucuna varılmıştır.

Tablo 4. *Örgüt Kültürü ve Yaş ile ilişkisi*

Yaş	N	Ortalama	Standart sapma	F	Serbest-lik dere-cesi	Anlamlılık değeri (p)
20-29	3	3,2138	,54744	1,175	2	,315
30-39	14	3,2510	,53052			
40 ve üstü	14	3,0298	,59175			

Çalışanların eğitim düzeyleri ile örgüt kültürü algıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ölçmek maksadıyla yapılan varyans analizi sonucunda örgüt kültürüne ilişkin F değeri 1,317 ve anlamlılık değeri p= 0,274 olarak hesaplanmıştır. (p> 0,05)

Bu durumda H1c hipotezi kabul edilmiştir (α=0,05). Yani farklı eğitim düzeyine sahip çalışanlar arasında, örgüt kültürü davranışları gösterme düzeyleri bakımından anlamlı bir fark yoktur sonucuna varılmıştır.

Tablo 5. *Örgüt Kültürü ve Eğitim Düzeyi İlişkisi*

		N	Ortalama	Standart sapma	Serbestlik derecesi	F	Anlamlılık değeri (p)
Örgüt kültürü	Lise ve altı	1	3,3162	,38901	2	1,317	,274
	Üniversite	23	3,1162	,62162			
	Lisansüstü	7	2,9744	,49292			

Çalışanların mesleki tecrübeleri ile örgüt kültürü algıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ölçmek maksadıyla yapılan varyans analizi sonucunda örgüt kültürüne ilişkin F değeri 1,650 ve anlamlılık değeri p= 0,199 olarak hesaplanmıştır. (p> 0,05)

Bu durumda H1b hipotezi kabul edilmiştir (α=0,05). Yani farklı mesleki tecrübeye sahip çalışanlar arasında, örgüt kültürü davranışları gösterme düzeyleri bakımından anlamlı bir fark yoktur sonucuna varılmıştır

Tablo 6. *Örgüt Kültürü ve Mesleki Tecrübe ilişkisi*

		N	Ortalama	Standart sapma	Serbestlik derecesi	F	Anlamlılık değeri (p)
Örgüt kültürü	1-10	5	3,2251	,52288			
	11-20	20	3,2358	,53912	2	1,650	,199
	21 ve üstü	6	2,9815	,61148			

SONUÇ VE ÖNERİLER

Örgütün sahip olduğu değerler, davranışlar, normlar, tutumlar ve inançlar sistemi tarafından oluşan örgüt kültürü, örgütün verimliliğine, etkililiğine, çalışanların performans, iş tatmini ve motivasyonuna önemli ölçüde etki eden örgütsel faktörlerden biridir. Çalışanların örgüt kültürü ifadelerine verdikleri yanıtların puan ortalamalarına bakıldığında, örgüt kültürü boyutlarından olan örgütsel adalet ve çatışmada hoşgörü boyutlarının yeteri kadar algılanmadığı saptanmıştır. Başka bir ifadeyle örgüt içerisindeki çalışanların olumlu davranışları, başarıları ve kuruma sağladıkları katkılar neticesinde, doğru, güvenilir ve performans-ödül ilişkisinin dengede tutulup tatmin edici, maddi ve manevi ödüllerin sunulacağı etkili bir ödül sisteminin geliştirilmediği dolayısıyla çalışanlar tarafından örgütsel adaletin algılanamadığı anlaşılmaktadır. Bütün bunlara ek olarak örgüt çalışanları tarafından fikirlerini açık ve rahat bir şekilde ifade edebildikleri ve karşıt görüşlerinde hoşgörüyle karşılandığı demokratik bir platformun yeterince oluşmadığı düşünülmektedir. Çalışanların örgüt kültürü ifadelerine verdikleri yanıtların puan ortalamalarına bakıldığında, örgüt kültürü boyutlarından olan risk üstlenmeyi teşvik boyutunun yüksek seviyelerde algılandığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle çalışanlar örgüt içerisinde yeniliklere, karar verme aşamasında risk almaya ve rekabete açık bırakılmaya teşvik edildiklerini düşünmektedirler. Çalışanların demografik özellikleriyle örgüt kültürü algıları arasında anlamlı farklar bulunup bulunmadığını tespit etmek maksadıyla yapılan t testi ve varyans analizleri neticesinde, çalışanların örgüt kültürü algılarının demografik özelliklere göre başka bir değişle yaş, eğitim durumu, cinsiyet ve mesleki tecrübeye göre farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır. H2 hipotezi, örgüt kültürü boyutlarının hepsinin, çalışanlar tarafından yüksek seviyelerde algılanıp algılanmadığını sınamak maksadıyla oluşturulmuş olup, yapılan analizler ve ortaya çıkan bulgular, çalışanların bu boyutlardan örgütsel adalet ve çatışmada hoşgörü boyutlarını yüksek seviyelerde algılayamamaları sonucunu doğurmuştur. Bu sebeple oluşturulan hipotezler

içerisinde tek reddedilen hipotez H2 hipotezi olmuştur. Çalışmanın bulgularından ve yapılan literatür çalışmasından yola çıkarak Eczacıbaşı Menkul Değerler A.Ş.' (Global A.Ş.)Menkul Değerlere bir takım önerilerde bulunulmak istenmiştir. Özel sektörü temsilen araştırılmanın gerçekleştirildiği Eczacıbaşı Menkul Değerler A.Ş.' (Global A.Ş.)'de örgüt kültürü algılarının bazıları, olması gereken düzeyde gerçekleştirilmemektedir. Gerek etkili bir ödül sistemi geliştirerek gerek bütün çalışanlara demokratik platformlarda çalışma imkânı sunarak örgütsel adaletin gelişimine örgüt tarafından daha fazla katkıda bulunulursa ve farklı fikirlere açık olunup çatışmalar anlayışla karşılanıp yeniliklere biraz daha fazla açık olunabilirse, çalışanların iş tatmininde, motivasyonunda, örgütsel vatandaşlık davranışlarında ve bütün bunlara bağlı olarak örgütün verimlilik, performans ve etkililiğinde önemli ölçüde artış sağlanmış olunulacaktır. Kendini çalıştığı kurumda örgütsel adaletin layıkıyla gerçekleştirildiği bir ortamda hisseden çalışan, yaptığı işten tatmin olup motivasyonunu yüksek tutabilecektir. Farklı fikirlerin anlayışla karşılandığı ve yeniliklere açık olunulan bir ortamda görevlerini icra eden çalışan, gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleşen ve iş tanımlarının dışında yer alan olumlu davranışları daha fazla gerçekleştirecek ve bütün bunların bir sonucu olarak kurumun verimliliği, etkililiği ve buna bağlı olarak başarısı üst düzeylerde seyredebilecektir.

KAYNAKÇA

ALTINTAŞ, F. Ç. , Bireysel Değerlerin Örgütsel Adalet ve Sonuçları İlişkisinde Yönlendirici Etkisi: Akademik Personel Üzerine Bir Analiz, İşletme Fakültesi Dergisi, 2006, (7/2):19-40

ALPARSLAN, A. M ve CAN, A ve OKTAR, Ö.F. Algılanan Örgütsel Desteğin Yardım Etme Davranışına Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü: Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 2014, (2):117

BAKAN, İ."Örgüt Kültürü" ve "Liderlik" Türlerine İlişkin Algılamalar İle Yöneticilerin Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi idari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2008,(14):7

BERBEROĞLU,G.N., BESLER,S. Ve TOSUN,Z. "Örgüt Kültürü", Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örgüt Kültürü Araştırması, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1998, (14/2):29-49, Eskişehir.

ÇELİK, M. (2007), Örgüt Kültürü Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı-Bir Uygulama, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

DEMİR, N. (2005), Örgüt Kültürü-İş Tatmini İlişkisi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ERDEM, O. (2009), Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarının Örgüt Kültürüyle İlişkisi ve Türk Telekomünikasyon A.ş. Üzerine bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ERTEKİN, Y. Örgüt İklimi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları,2003, 174.

GEZİCİ, H. S. (2012), Belediyelerde Örgüt Kültürü Araştırması: Selçuklu Belediyesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

KARADAĞ, N. Ve ÖZDEMİR, S. Okul Kültürünün Oluşturulması ve Geliştirilmesine İlişkin Okul Müdürü Görüşleri, International Journal Of Science Culture and Sport, 2015, (4):261

KÖK, S.B. ve ÖZCAN, B. Örgüt Kültürünün Oluşumunda Etkili Olan Faktörler ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma, Pamukkale Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,2012,(7/2):115.

KURT, E. Üniversitede Çalışanların Örgüt Kültürü Algıları: Bir Vakıf Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Örneği, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2012, (1/1):141

ROBBİNS, S. P. Organization Theory: Structure, Desing and Applications, Third Edition, Englewood Clifs, N.J. Prentice-Hall,1990.438-445

ŞATIR, Ç.(1998), İletişim Sistemi Olarak Örgüt Kültürü ve Metaforlarla Analizi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

TERZİ A.R. Üniversite Öğrencilerinin Güç Mesafesi Ve Belirsizlikten Kaçınma Algıları Üzerine Bir Araştırma. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,2004,(6/2):65-76

TERZİ, A.R. (2000), Örgüt Kültürü, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

TOZKOPARAN, G. ve SUSMUŞ, T. Üretim ve Hizmet Sektörü İşletmelerinde Örgüt Kültürüne Karşılaştırmalı bir uygulama, Ege Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Ege Akademik Bakış, 2001,(1/1).

GDP'nin Çevre Kalitesi Üzerindeki Etkilerinin Modellenmesinde Robust Sabit Etkili Panel Veri Modelleri Tahmin Yöntemleri

Dr.Öğr. Üyesi Elif TUNA
Yıldız Teknik Üniversitesi

Özet

Panel veri modellerinde, modelin tüm veriler için uygun olduğu varsayılmaktadır. Uygunsuzluk, sapan değerlerin varlığından kaynaklanır. Sapan değerlerin varlığı regresyon modellerinde hatalı tahminlere neden olabilir. Klasik en küçük kareler yöntemi (OLS) sapan değerlere oldukça duyarlıdır. Sapan değerler, maskeleme etkisinden dolayı en küçük karelerden kalan artıkları analiz ederek her zaman saptanamaz. Bu nedenle, çoğunlukla OLS'ye dayanan diagnostic araçlar bu verileri sapan değer olarak teşhis edemez. Bu çalışmada sapan değerleri belirlemek için Robust Mahalanobis Uzaklığı kullanılmış ve sonrasında grup içi tahmincilerinin robust alternatifleri üzerinde durulmuştur. Bu amaçla Grup içi MS tahmincisi (WMS) ve Grup içi Genelleştirilmiş M tahmincisi (WGM), kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla (GDP)'nın çevre kalitesi üzerindeki etkilerini modellemek için panel veriye uygulanmıştır. Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi GDP ile hava kirliliği arasında ters U biçiminde bir ilişkinin varlığını öngörmektedir. Bu çalışmada EKC hipotezinin varlığı 21 Asya ülkesinin 1970-2014 yıllarına ait verilerinden oluşan bir panel veri üzerine robust yaklaşımlar kullanılarak sınanmıştır. Bu robust tahmin sonuçları sapan değerlerin varlığı halinde grupiçi (WG) sabit etkiler tahmincisine karşı en iyi tahmin ediciye karar vermek için karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Robust Grup içi Tahminciler, Robust Mahalanobis Uzaklığı

Robust Fixed-Effect Panel Data Models Estimation Methods with Modeling the Impacts of GDP on Environmental Quality

Abstract

In panel data models, it is assumed that the model is suitable for all data. Unsuitability result from the presence of outliers. The presence of outliers can lead to erroneous estimates in regression models. The ordinary least squares (OLS) approach

is very sensitive to outliers. Outliers are not always detectable by analyzing residuals from a least squares fit, because of the masking effect. Hence diagnostic checks which are mostly based on OLS can't diagnose this data as an outlier. In this paper Robust Mahalanobis distance is used to detect outliers and then focused on robust alternatives to within groups estimators. For this purpose Within MS estimators (WMS) and Within Generalized M estimaros (WGM) are applied to panel data to model the impacts of per capita gross domestic product (GDP) on environmental quality. The EKC hypothesis postulates the existence of an inverse U-shape relationship between GDP and air pollution. In this study, the existence of the EKC hypothesis investigated by using robust approaches on a panel data consisting of data from the period of 1970-2014 of 21 Asian countries. This robust estimation results are then compared in order to decide the best estimator against within fixed effects estimator in the presence of outliers in the panel data.

Key Words: Robust Within Groups Estimators, Robust Mahalanobis Distance

1. GİRİŞ

Çevresel Kuznets eğrisi (EKC) olarak bilinen ve kişi başına düşen gelir miktarı ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi ortaya koyan şekil çan eğrisi veya ters U şeklindedir.(Grossman ve Krueger 1995: 353-377). Bu şekli ifade eden EKC hipotezinin varlığı halinde gelişmekte olan ekonomilerde çevre kalitesi hızla düşecektir. Bu durum ise sadece sözkonusu ülkeyi değil bütün dünyayı ilgilendiren bir sorun olacaktır(Değer ve Anbar,2007).

Shafik ve Bandyopadahyay (1992)'de; Panayotou (1993), Seldan ve Song (1994); yaptıkları çalışmalarda kirlilik göstergesi olarak karbondioksit salınımı değişkenini kullanmışlardır.

EKC hipotezinin varlığını destekleyen onların çalışmalarının ardından pek çok çalışma literatürde yer almıştır. Bu çalışmalardan Stern, Common ve Barbier (1996), Ekins(1997), Stern (1998,2004), Bohara, Betrrens, Gawande ve Wang(2001), Harbaugh, Levinson ve Wilson (2002), Perman ve Stern (2003) çalışmalarında EKC hipotezinin varlığını sınamış ve EKC sonucunun ekonometrik modelin varsayımlarına karşı güçlü olmadığını, diğer bir deyişle varsayımlardaki sapmalardan dolayı bu hipotez için güçlü bir sonuç elde edilemeyeceğini göstermişlerdir.

Panel veri modellerinde modelin bütün veriler için uygun olduğu varsayımı yapılır. Uygunsuzluk, veriler arasında aşırı farklılık gösteren ve "sapan

değer" olarak adlandırılan verilerin bulunmasından ileri gelebilmektedir. Verilerin kalan kısmıyla oluşturulan modele uymayan veriler sapan değer olarak adlandırılır. Sapan değerlerin varlığı regresyon modellerinde hatalı tahminlere neden olabilir. Klasik En Küçük Kareler Yöntemi (OLS) sapan değerlere karşı oldukça hassastır. Bu nedenle sapan değerlere ve diğer varsayımlardan sapmalara karşı robust tahmin yöntemleri geliştirilmiştir. Bu çalışmada literatürde çok az sayıda uygulaması yapılmış olan robust grup içi tahmin yöntemleri açıklanmış ve EKC eğrisine uyarlanmıştır.

Klasik sapan değerleri belirleme yöntemleri sapan değerleri her zaman bulamayabilir çünkü bu metotlar kendileri sapan değerden etkilenen örnek ortalaması ve kovaryans matrisine bağlı olarak uygulanmaktadır. Klasik ölçüler çoklu sapan değer olması durumunda maskeleme etkisinden dolayı doğru sonuçlar vermeyeceklerdir. Ortalama ve varyans matrislerinin robust tahmincileriyle yer değiştirmesi yöntemiyle sapan değerlerin belirlenmesi daha doğru sonuçlar verecektir. Bu amaçla bu çalışmada robust Minimum Kovaryans Determinant Yaklaşımı (MMCD) açıklanmış ve uygulamada farklı kırılma noktaları için bu yaklaşımla çoklu sapan değerler elde edilmiştir.

Bu çalışma öncelikle sabit etkili panel veri modelleri için robust tahminciler açıklanarak başlamıştır. Ardından tahmincinin sapan gözlemlere hassasiyetinin bir ölçüsü olan kırılma noktası kavramına değinilmiş ve sonrasında çoklu sapan değerleri belirleme yönteminden bahsedilmiştir. Çalışma EKC eğrisi üzerine uygulama ve sonuç bölümleri ile devam etmiştir.

2. SABİT ETKİLİ PANEL VERİ MODELİ İÇİN ROBUST TAHMİNCİLER

Panel veri kullanılarak yapılan çalışmalarda, birimler arasındaki farklılıklardan veya birimler arasındaki ve zaman içinde meydana gelen farklılıklardan kaynaklanan değişmeyi, modele dahil etmenin bir yolu; bu değişmenin regresyon modelinin katsayılarının bazılarında veya tümünde değişmeye yol açtığını varsaymaktır. Katsayıların birimlere ve/veya zamana göre değiştiğinin varsayıldığı modellere "Sabit Etkili Modeller" denir (Matyas, L., Sevestre, P.,1996).

Sabit etkili panel veri modelinin genel formülasyonu,

$$y_{it} = \alpha_i + x_{it}'\beta + \nu_{it} \qquad i = 1,\ldots,N \quad t = 1,\ldots,\mathrm{T} \tag{1}$$

i panelin kesit boyutunu ve t panelin zaman boyutunu göstermektedir. x_{it} ile gösterilen açıklayıcı değişkenler Kx1 boyutlu sütun vektöründen oluşmaktadır. β regresyon parametresi vektörü Kx1 boyutludur. α_i gözlemlenemeyen zamana bağlı değişmeyen – sabit varsaydığımız (time invariant) bireysel etkileri ifade etmektedir. son olarak ν_{it} zaman boyunca korelasyonsuz ve kesitler arasında da korelasyonsuz hata terimidir.

Grup içi tahmin yönteminde bağımlı değişkendeki grup içi değişmeler, bağımsız değişkenlerdeki grup içi değişmelerle açıklanır. Grup ortalamalarından farklar alınarak dönüştürülmüş veri setine OLS uygulanarak elde edilen grup içi sabit etkiler tahmin yöntemi,

$$y_{it}^{*} = \beta' x_{it}^{*} + \nu_{it} \qquad i = 1,\ldots,N \quad t = 1,\ldots,\mathrm{T} \tag{2}$$

formülasyonu ile ifade edilebilir (Tatoğlu,2013). OLS ile elde edildiğinden dolayı sapan değerlere karşı oldukça duyarlıdır. Çalışma içerisinde grup içi tahmin yöntemiyle elde edilen regresyon katsayıları β_{WG} ile gösterilecektir. Grup içi tahmin yönteminin robust tahminini geliştirmek amacıyla, her bir zaman serisi için bağımlı ve bağımsız değişkenlerin her ikisi için de merkezlerini robust olarak belirleyerek ve bu değerden farklarını alıp merkezileştirilerek sürece başlanmaktadır. Medyan ortalamadan daha robust olduğu için değişkenlerin merkezi olarak ortalama yerine medyan değeri alınır. Böylece merkezileştirilmiş değişkenlere robust bir regresyon yöntemi uygulanabilir (Leys vd,2013).

$$\%_{it} = y_{it} - \underset{t}{\mathrm{median}}\, y_{it} \quad ; \quad \%_{it}^{(j)} = x_{it}^{(j)} - \underset{t}{\mathrm{median}}\, x_{it}^{(j)} \tag{3}$$

$1 \le i \le N, \quad 1 \le t \le T$ ve $1 \le k \le K$ için. $x_{it}^{(j)}$, j. açıklayıcı değişken için, i.kesit ve t.zamanda ölçülen değerdir. Merkezileştirmenin sabit etki parametresini eleyerek parametre sayısını azaltması gibi bir avantajı bulunmaktadır. Sonuç olarak, güçlü regresyon algoritmaları için uygulanabilir bir hesaplama süresi kalır. Merkezileştirmeden sonra $\%_{it}$'nin $\%_{it}$ üzerine regresyonu uygulanır. Burada robust tahminler elde edilebilmesi için robust bir yaklaşım uygulanır.

2.1. WMS Tahmincileri

Maronna ve Yohai (2006) S ve M robust tahmincilerine alternatif olarak sürekli ve kategorik açıklayıcı değişkenlere robust regresyon uygulayabilmek için MS tahmincilerini önermişlerdir. Bu tahminciler için izlenen süreç kategorik değişkenler için M tahmincilerini; sürekli değişkenler için S tahmincilerini kullanmaktır. M tahmincilerini elde etmek oldukça hızlıdır çünkü kategorik değişkenler büyük kaldıraç noktaları içermezler. M tahmincisi kategorik değişkenlerin etkisinin sürekli değişkenlerden çıkarılmasını sağlar. Ardından yüksek robust regresyon tahmincisi olan S regresyon tahmincisi sürekli değişkenlere uygulanır (Maronna ve Yohai, 2006). Bu tahminci sabit ekili panel veri modellerine Bramati ve Croux(2007) tarafından uyarlanmıştır. Bramati ve Croux tahmincilerini WMS (Within MS estimator) olarak adlandırmışlardır.

β'nın bilindiği varsayımıyla sabit etkiler vektörü $\alpha = (\alpha_1, \alpha_2, ..., \alpha_N)'$ M tahmincileri olarak elde edilirler;

$$\hat{\alpha}_i(\beta) = median_t(y_{it} - x_{it}\beta) \qquad i = 1, ..., N \tag{4}$$

Regresyon modelinin S tahmincisi

$$r_{it}(\alpha, \beta) = y_{it} - x_{it}'\beta - \alpha_i \tag{5}$$

$$r_{it}(\alpha, \beta) = y_{it} - x_{it}'\beta - median_t(y_{it} - x_{it}\beta) \tag{6}$$

regresyon kalıntılarının M tahmincisinin minimizasyonudur. WMS tahmincisi aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$\hat{\beta}_{WMS}(\alpha) = \arg\min_{\beta} \; S(r_1(\alpha, \beta), ..., r_{NT}(\alpha, \beta)) \tag{7}$$

WMS tahmincisi grup içi tahmincinin gölge değişkenli en küçük kareler yoluyla sunumunun robust muadilidir (Bramati, Croux,2007).

2.2. WGM Tahmincileri

M tahmincilerinde amaç kalıntıların bazı fonksiyonlarını minimum kılan regresyon katsayılarını seçmek amaçlanır. M tahminler öncelikle bağımlı değişkendeki sapan değerleri belirlemek ve etkilerini azaltmak için kullanılır. Krasker ve Welsch (1982) veri setinde yüksek kaldıraç etkisine sahip gözlem-

ler olması halinde robust normal denklemlerde X_{it} çarpanının etkisinin büyük olmasının mümkün olabileceği konusunda uyarı yapmışlardır. Yüksek kırılma noktasına sahip genelleştirilmiş M tahmincileri (GM) hem bir gözlemin kalıntısını hem de kaldıraç değerini dikkate alarak M tahminciden farklılık göstermektedir.

Genelleştirilmiş M tahmincilerini tanımlayan birinci koşul aşağıdaki gibi verilmektedir:

$$\sum_{i=1}^{T}\sum_{i=1}^{T} X_{it}' W_x(X_{it}) r_{it} W_r(\mathrm{r}_{it}) = 0 \tag{8}$$

$W_x(.)$ ve $W_r(.)$ kaldıraç noktalarının ve dikey sapan değerlerin etkisini aşağıya çeker. Konum (ortalama) tartıları $W_x(.)$, robust uzaklıklara ($MMCD_{it}$) bağlıdır. Dolaylı olarak kovaryansların oranına eşittir:

$$W_x(\mathrm{X}_{it}) = \min\left(1, \frac{\sqrt{\chi^2_{p,0.975}}}{MMCD_{it}}\right) \tag{9}$$

$\chi^2_{p,0.975}$ p serbestlik dereceli Ki-kare dağılımının üst %97,5 kartilidir. $MMCD_{it}$ değerleri Mahalanobis uzaklığının robust versiyonudur. Hinloopen ve Wagenvoort (1997) ve Wagenvoort ve Waldmann(2002), Bramati ve Croux (2007) bu genelleştirilmiş M tahmincilerini panel veriye uyarlamışlardır (Baltagi, 2015). Panel veriye uyarlanmış halini Grup içi GM tahmincisi (WGM tahmincisi olarak adlandırmışlardır. Yüksek kırılma noktasına sahip WGM tahmincisi aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

$$\hat{\theta}_{WGM} = \left(X' W_x W_r X\right)^{-1} X' W_x W_r y \tag{10}$$

W_x (NTxNT) boyutlu köşegen elemanları $W_x(\mathrm{X}_{it})$ olan kare matristir. WGM tahmincisi aynı zamanda medyan değerinden merkezileştirilmiş veriye uygulanan bir tartılı en küçük kareler tahmincisidir. Bramati ve Croux(2007) çalışmalarında bu merkezileştirilmiş veriye LTS (Least Trimmed Squares) regresyon uygulamışlardır. Fakat bu tahmincileri medyana göre merkezileştirmeden kaynaklanan doğrusal olmama dolayısıyla sadece ölçek equivariant'tır.

Regresyon ve afin equivariance değildir. Monte Carlo çalışmaları WMS ve WGS tahmincilerinin iyi özelliklere sahip olduğunu göstermiştir. Hiçbir sapan değer olmaması halinde WMS ve WGS tahmincileri grup içi (WG) tahminciye çok yakın sonuçlar vermektedir.

Grup içi tahminci dikey sapan değerlerin olması durumunda ve daha da kötüsü kötü kaldıraç noktaları olması halinde kötü performans göstermektedir. Kötü kaldıraç noktaları olması halinde WMS tahmincileri daha iyi sonuçlar vermektedir. (Bramati ve Croux,2007).

2.3. Kırılma (Breakdown Point) Noktası

Bir tahminci için kırılma noktası sonuç için yanlış tahmine neden olan gözlemlerin oranıdır. En yüksek kırılma noktası %50 olabilir. Verinin %50'sinden fazlası bozulmuş ise iyi ve kötü noktalar arasında ayrım yapılamaz. Yüksek kırılma noktasıyla robust bir yaklaşım büyük bir değerden etkilenmeyecektir çünkü yaklaşım bu gözlemi sapan değer olarak ele alacaktır. Medyan veri setinin ortalaması için bu tarz bir robust tahmincidir.

Medyanın asimptotik kırılma noktası ½'dir. En küçük kareler tahmincisinin kırılma noktası 1/(gözlem sayısı)'dır. Çünkü sadece bir kaldıraç noktası onu kırmaya sebep olur. Gözlem sayısı büyüdükçe kırılma noktası sıfıra yaklaşır ve en küçük kareler tahmincisi %0 kırılmaya sahip olur.

Bu da OLS yönteminin sapan değerlere karşı hassaslığını da gösterir (Leys v.d. 2018). Panel veri durumunda bir regresyon tahmincisinin kırılma noktası bir tahmincide kırılmaya sebep olabilecek sapan gözlemlerin en küçük oranı olarak tanımlanır.

İlk olarak bu terimi ortaya atan Donoho ve Huber(1983) makalesinde kırılma noktasını tahmincinin sapan gözlemlere hassasiyetinin bir ölçüsü olarak tanımlamışlardır.

Rosseeuw ve Leroy (1987) çalışmalarında robust regresyon tahmincileri için kırılma noktalarını hesaplamışlardır. Panel veri regresyonunda kırılma noktası; $\left(x_{it}^{(1)},\ldots,x_{it}^{(p)},y_{it}\right)$ den oluşan NT tane veri noktasından oluşan herhangi bir örneklem ele alınarak,

$$Z=\left\{\left(x_{11}{}^{(1)},\ldots,x_{11}{}^{(p)},y_{11}\right),\ldots,\left(x_{1T}{}^{(1)},\ldots,x_{1T}{}^{(p)},y_{1T}\right),\ldots,\left(x_{NT}{}^{(1)},\ldots,x_{NT}{}^{(p)},y_{NT}\right)\right\} \quad (11)$$

olmak üzere orijinal veri noktalarının M tanesi keyfi değerlerle değiştirilerek,

$$Z' = \left\{ \left(\tilde{x}_{it}^{(1)}, ..., \tilde{x}_{it}^{(p)}, \tilde{y}_{it} \right) \in \Re^{p+1} \Big/ \#\left\{ (i,t); \left(\tilde{x}_{it}^{(1)}, ..., \tilde{x}_{it}^{(p)}, \tilde{y}_{it} \right) \neq \left(x_{it}^{(1)}, ..., x_{it}^{(p)}, y_{it} \right) \right\} \leq M \right\}$$

NT veri setinin bozulmuş veri seti olarak tanımlanır. Burada # sembolü ilgili koşulu sağlayan gözlemlerin sayısıdır. Z örneğinde R tahmincisinin ***hücre kırılma noktası(cell breakdown point)*** R bir tahminci ve R(Z) onun sayısal bir değeri- tahmini olmak üzere R tahmincisinin R(Z)'den keyfi olarak uzak değerler almasına sebep olan; gözlemlerin sapan değerlerle değiştirilen en küçük oranıdır.

Formülasyonla,

$$\varepsilon_{NT}^{*}(\mathrm{R}, \mathrm{Z}) = \frac{1}{NT} \min \left\{ M; \sup_{Z'} \left\| R(Z) - R(Z') \right\| = \infty \right\} \qquad (12)$$

Bu tanımda panelin kesit boyutu dikkate alınmamaktadır. Kesit boyutunu dikkate almak üzere blok sapan değer tanımı yapılacaktır. Blok sapan değer yukarıdaki şekilden de görülebileceği üzere en az bir sapan gözlem içeren bir zaman serisidir (bir kesite ait). Doğal olarak bir blok sapan değer yukarıdaki şekilden de görülebileceği üzere hem dikey hem yatay sapan değerleri içerebilir.

Orijinal veri noktalarının keyfi belirlenen en fazla B blok tanesi keyfi değerlerle – $\tilde{y}_{i.}$ ve $\tilde{x}_{i.}^{(p)}$ TX1 boyutlu vektörler olmak üzere aynı büyüklükte $\left(\tilde{x}_{i.}^{(1)}, ..., \tilde{x}_{i.}^{(p)}, \tilde{y}_{i.} \right)$ ile değiştirilerek,

$$\tilde{Z} = \left\{ \left(\tilde{x}_{it}^{(1)}, ..., \tilde{x}_{it}^{(p)}, \tilde{y}_{it} \right) \in \Re^{p+1} \Big/ \#\left\{ i; \left(\tilde{x}_{i.}^{(1)}, ..., \tilde{x}_{i.}^{(p)}, \tilde{y}_{i.} \right) \neq \left(x_{i.}^{(1)}, ..., x_{i.}^{(p)}, y_{i.} \right) \right\} \leq B \right\}$$

blok kırılma noktası elde edilir. Sapan bloklarla ilişkilendirilen **blok kırılma noktası (block breakdown point)** tahmincide kırılmaya sebep olabilecek bozulmuş zaman serilerinin küçük bir oranıdır. Z örneği için R regresyon tahmincisinin blok kırılma noktası aşağıdaki gibi tanımlanır (Bramati ve Croux,2007).:

$$\varepsilon_{N}^{B}(\mathrm{R}, \mathrm{Z}) = \frac{1}{N} \min \left\{ \mathrm{B}; \sup_{\tilde{Z}} \left\| R(Z) - R(\tilde{Z}) \right\| = \infty \right\} \qquad (13)$$

3. ÇOKLU SAPAN DEĞERLERİN BELİRLENMESİ

Panel veri regresyonunda bir kesitte birden fazla sapan zaman değerinin olması konuya dâhil edildiğinde dikey blok ve kaldıraç blok sapan değerler olarak adlandırılan sapan değerlerin olduğu aşağıdaki şekilden görülmektedir. Şekil t zaman boyutunu ifade etmek üzere $1 \le t \le 15$ ve i kesit boyutunu ifade etmek üzere $1 \le i \le 3$ için y_{it}'nin x_{it}'ye serpilme diyagramlarıyla farklı sapan değerleri göstermektedir. Tek bir açıklayıcı değişkenin olduğu basit bir model ele alınmıştır.

Şekil.2. *Çoklu Sapan Değerlerin Sınıflandırılması*

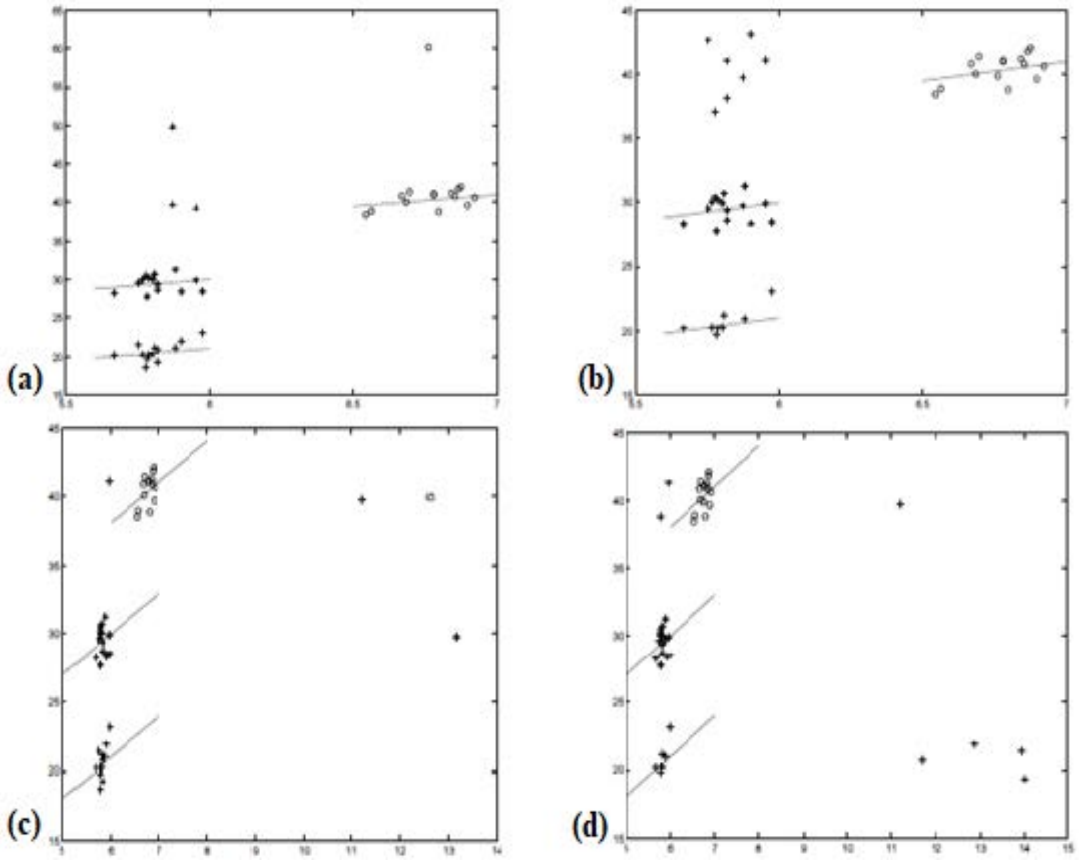

(a) Sadece dikey sapan değerler (b) blok halinde dikey sapan değerler (c) kaldıraç noktaları (d) blok halinde kaldıraç noktaları

Şekilde farklı zaman serileri farklı şekillerle gösterilmiştir. (a) şeklinde bazı gözlemlerin y doğrultusunda sapan değer oldukları dolayısıyla dikey sapan değer olarak adlandırıldıkları durum (b) şeklinde tek bir zaman serisinde birden fazla sapan gözlemin olduğu yoğunlaşmış (concentrated) dikey sapan değerler (c) şeklinde her bir zaman serisinde kaldıraç noktalarının olduğu durum (d) şeklinde ise bir kesitin blok halinde yoğunlaşmış sapan gözlemlerinin olduğu blok yoğunlaşmış sapan değer olarak adlandırılan durum söz konusudur (Bramati ve Croux,2007).

Klasik sapan değerleri belirleme yöntemleri sapan değerleri her zaman bulamayabilir çünkü bu metotlar kendileri sapan değerden etkilenen örnek ortalaması ve kovaryans matrisine bağlı olarak uygulanmaktadır. Sapan değerler maskeleme etkisinden dolayı En Küçük Kareler kalıntılarına bakılarak saptanamayabilir. Maskeleme En Küçük Kareler tahmincilerini etkileyen sapan değerlerin diagnostik araçlarla ortaya konulamamasıdır (Rousseeuw,P.J., Zomeren,B.C.V.,1990).

3.1. Mahalanobıs Minimum Kovaryans Determinant Uzaklığı (MMCD)

Minimum Kovaryans Determinant yaklaşımı (MCD) Rosseeuw (1984,1985) tarafından önerilmiştir. Temel mantığı sapan değerlerin olmadığı "iyi gözlemlerden" oluşan ***h*** parçasını bulmak ve bu bulunan alt örneklemden örneklem ortalamasını ve kovaryansını tahmin etmektir. Diğer bir deyişle yöntem NT gözlem için NT/2 ve N arasında bir sayı olmak üzere ***h*** tane gözlemden oluşan alt örneklemin ortalama ve kovaryansının hesaplanmasına dayalıdır. Bu süreç bütün olası ***h*** büyüklüğündeki örneklemler için tekrarlanır ve minimum determinanta sahip olan alt örneklem seçilir. Bu süreç pek çok aykırı gözlemin etkisini ortadan kaldırır ve sonuçlar oldukça robust bir süreçten elde edilmiş olur. Elde edilen ortalama (konum) ve kovaryans tahmincileri $\hat{\mu}_{MCD}$ ve $\hat{\Sigma}_{MCD}$ ile ifade edilecektir.

MCD yaklaşımı iyi istatistiksel özelliklere sahiptir ve afine equivarianttır. Bu özellik sözkonusu niceliğin değerinin koordinat sisteminin seçimiyle doğrusal olarak değişmesi anlamına gelir. MCD aynı zamanda afine invariance özelliğine sahiptir. Bu özellik ise nicel değerin koordinat sisteminin seçimine bağlı olmadığı, farklı ölçü birimlerinde de olsa bu sonucun aynı kalacağı anlamına gelmektedir (Leys vd , 2018). Bu iki özellik bütün robust tahmincilerde aranan özelliklerdir.

Sapan değerlere karşı duyarsızlığın göstergesi olarak ifade edilen kırılma noktası MCD yaklaşımı için (NT-h/NT)'ye karşılık gelir. Böylece NT/2'ye yakın h değeri için %50 maximal kırılma noktasına ulaşılabilir.

Çok değişkenli sapan değer taramasında robust Mahalanobis MCD kriteri aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$\sqrt{\left(X-\hat{\mu}_{MCD}\right)^{T}\left(\hat{\Sigma}_{MCD}\right)^{-1}\left(X-\hat{\mu}_{MCD}\right)} > c_k \quad (14)$$

Yukarıda da bahsedildiği gibi kareli mahalanobis uzaklığı p serbestlik dereceli kikare dağılımına uyar. Dolayısıyla $c_k = \sqrt{\chi^2_{p;1-\alpha}}$ kullanılabilir.

Leys ve diğerleri çalışmalarında farklı örneklem büyüklükleri farklı koralasyon yapılarıyla ve farklı sapan değer oranlarıyla simulasyonlar yaparak MCD50 ve MCD75 ölçülerini kullanmışlardır. 50 ve 75 kullanılan gözlemlerin oranını ifade etmektedir. MCD50(h=NT/2 alt örneklemi kullanılmakta dolayısıyla kırılma noktası dışında kalan gözlemlerin oranı %50 olmaktadır.) MCD75 (h=3NT/4 alt örneklemi kullanılmakta dolayısıyla %25 kırılma noktası dışındaki gözlemlerin oranı %75 olmaktadır). Leys ve diğerleri bu çalışmasında MCD75'in her zaman en iyi tahmincileri verdiğini göstermişlerdir. MCD50, MCD75'e göre tahminlerini daha küçük bir veri setine dayalı olarak yaptığı için daha az güvenilirdir. Sapan değerlerin oranının %25'den az olması halinde MCD75 ölçüsünün üstünlüğünün devam ettiğini göstermişlerdir.

4. UYGULAMA

EKC (Environmental Kuznets Curve) hipotezinin varlığı ekonomik etkileri açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada Asya ülkelerinde EKC hipotezinin varlığının incelenmesinde kullanılan veri setlerindeki sapan değerler klasik ve robust yöntemlerle belirlenmiş ve ardından klasik ve robust tahmin yöntemleriyle veri modellenerek sonuçlar karşılaştırılmalı yorumlanmıştır. Uygulamamızda Dünya Bankası verilerinden faydalanılarak 1971-2014 yılları için 21 Asya ülkesi ele alınmıştır. Mevcut 48 Asya ülkesinden eksik verileri olan ülkeler elenmiştir. Ele alınan ülkeler: Bangladeş, Brunei Darussselam, Çin, Hindistan, Endonezya, İran, İsrail, Japonya, Ürdün, Kuveyt, Malezya, Nepal, Oman, Pakistan, Filipinler, Katar, Suudi Arabistan, Singapur, Srilanka, Tayland, Türkiye. Ele alinan değişkenler;

CO2: Kişi başına metrik ton cinsinden karbondioksit emisyonunu ifade etmektedir.

GDP: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla, bir ülke sınırları içerisinde belli bir zaman içinde, üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin para birimi cinsinden değeridir. Bu değer o ülkenin nüfusuna bölündüğü zaman ise, kişi başına düşen gsyih(GDP) elde edilir. Veri cari Amerikan doları cinsinden verilmiştir. GDP değişkeninin üssel olarak artması sonucu ortaya çıkan değişimi dengelemek ve bu değerleri doğrusallaştırıp varyantsa durağanlığı sağlamak amacıyla GDP değişkenine doğal logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Bu yeni değişkenimiz yine GDP ile ifade edilecektir. Ekonomik aktivitenin kaçınılmaz bir sonucu kaynakların kullanımıdır. Termodinamik yasalarına göre ise kaynakların kullanımı kirliliği de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla ekonomik aktivite varsa çevre kirliliği de vardır. Bu nedenle değişkenlerin sıfır değeri almasını engellemek için değişkenler üzerinde yapılan doğal logaritmik dönüşümle bağımlı değişken CO2 ile gösterilecektir.

4.1. Çoklu Sapan Değerlerin Belirlenmesi

Ele alınan ülkeler klasik mahalanobis uzaklığına (MD) göre; %50 kırılma noktasına sahip Mahalanobis Minimum Kovaryans Determinant Tahmincisine göre ve %25 kırılma noktasına sahip Mahalanobis Minimum Kovaryans Determinant Tahmincisine göre aşağıdaki tablodaki gibi belirlenmiştir.

Tablo.1. *Klasik ve Çoklu Sapan Değerler*

MD	**MCD50**	**MCD75**
Bangladeş(1)	Bangladeş (7)	Bangladeş (3)
Brunei Darüsselam(3)	Brunei Darüsselam (7)	Brunei Darüsselam (3)
Nepal (2)	Çin (20)	Malezya (1)
Filipinler (1)	Endonezya (2)	Nepal (18)
Katar (3)	Japonya (2)	Filipinler (1)
	Ürdün (1)	Katar (3)
	Kuveyt (2)	Singapur (1)
	Malezya (1)	
	Nepal (28)	
	Oman (1)	

Filipinler (1)
Katar (7)
Suudi Arabistan (4)
Singapur (6)

Ülkelerin yanında yer alan rakamlar ilgili ülkede kaç birim zaman serisinin sapan değer olarak belirlendiğini göstermektedir. Bu bilgiler ülkelerin ne oranda sapan değere sahip olduğunu, dolayısıyla blok sapan değerlerin konumunu belirlemektedir. Çoklu sapan değerler incelendiğinde Klasik Mahalanobis uzaklığına göre maskeleme etkisinden dolayı pek çok ülke ve zaman biriminin sapan değer olarak belirlenemediğini görmekteyiz. Bu durum aşağıdaki grafikten de görülebilmektedir.

Şekil.3. *Robust ve Klasik Uzaklıklar*

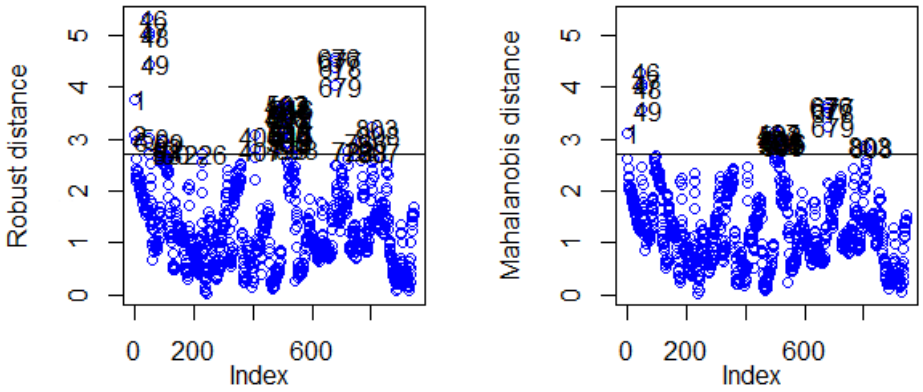

Şekilde rakamlar ülkelerin ilgili zaman dönemine ait sıra değerlerini göstermektedir. Klasik Mahalanobis uzaklığı 11 birimi sapan değer olarak gösterirken MCD75 robust mahalanobis uzaklığı 30 birimin sapan değer olduğunu işaretlemektedir.Örneğin sol tarafta yer alan grafikte 1 değeri alfabetik sıraya göre 1 ile kodladığımız Bangladeş'in 1970 (ilk yıl) değerini göstermektedir.

Leys ve diğerleri (2018) çalışmasında MCD75'in her zaman en iyi tahmincileri verdiğini göstermişlerdir. MCD50, MCD75'e göre tahminlerini daha küçük bir veri setine dayalı olarak yaptığı için daha az güvenilirdir. Sapan değerlerin oranının %25'den az olması halinde MCD75 ölçüsünün üstünlüğünün devam ettiğini göstermişlerdir. Veri setimizden elde edilen sonuçlara göre sapan değerlerin oranı %25'i geçmediği için MCD75'in sonuçlarının daha gü-

venilir olduğu tezine dayanarak Bangladeş'in 3 zaman birimiyle; Nepal'in (18) zaman birimiyle; Katar'ın 3 zaman birimleriyle sapan değerlere sahip oldukları görülmektedir. Nepal 18 zaman birimiyle blok sapan ülke konumundadır. Bangladeş, Brunei Darüsselam ve Katar da 3'er zaman birimleriyle blok sapan değerler olarak değerlendirilebilir.

Bağımlı değişken açısından ülkelerin homojen olup olmadığına dair oluşturulan ülkelerin ortalama bilgilerinin de yer aldığı aşağıdaki diyagram incelendiğinde ilgili ülkelerin aynı zamanda dikey sapan değer oldukları ve dolayısıyla bağımlı değişkene göre sapan değer oldukları görülmektedir;

Şekil.4. *Bağımlı Değişkenin Heterojenliği ve ülkelerin durumu*

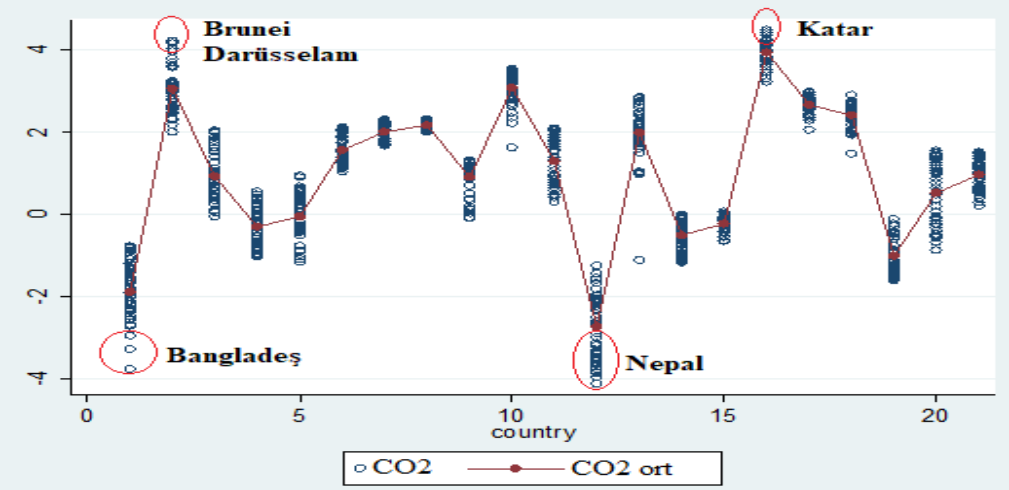

Rousseeuw ve van Zomeren (1990) iki uzaklığın birbirine karşı diyagramını (distance-distance plot) geliştirmişlerdir. Yatay ve dikey çizgiler p serbestlik dereceli % 97.5 güvenle ki kare değerinin karekökünü eşit olduğu varsayılan kesim noktalarıdır. Bu çizgilerin ötesindeki gözlemler sapan değer olarak sayılabilir (Rousseeuw,Zomeren1990).

Görüldüğü gibi klasik Mahalanobis uzaklıkları ancak bu uzaklıkların büyük olduğu ülkelerde sapan değerleri ortaya çıkarmakta; aslında sapan değer olan gözlemleri ise belirleyememektedir. Robust Mahalanobis uzaklıkları (Mahalanobis Minimum Covariance Determinant –MMCD) ise klasik mahalanobis uzaklığıyla küçük ölçülen uzaklıkların gerçek değerini yansıtmakta ve etkisi maskelenen ülkeleri ortaya koymaktadır.

Şekil.6. *Uzaklık-Uzaklık Diyagramı*

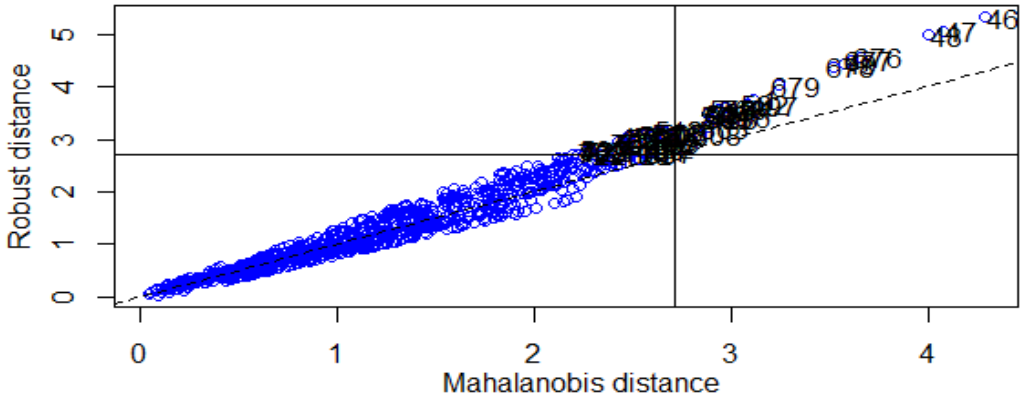

Elips merkezinden MD_{it}^2 uzaklığında çizilecek elipslere ise **elipsoid** denir. Eğer bir gözlem elips merkezinden uzakta ise elipsoidin dışında kalacaktır. Aşağıdaki şekilde klasik ve robust Mahalanobis uzaklıklarıyla çizilen elipsoidler (konturlar) gösterilmiştir. %97,5 güvenle klasik Mahalanobis uzaklığı için oluşturulan elipsoidler robust yöntem olan MMCD yöntemine göre geniş ve kısadır ve MMCD yönteminde ise elips daha sivri ve daha uzundur. Daha çok gözlem bu elipsoidin dışında kalarak sapan değerler olarak belirlenmiştir.

Şekil.9. *Klasik ve Robust Elipsoidler*

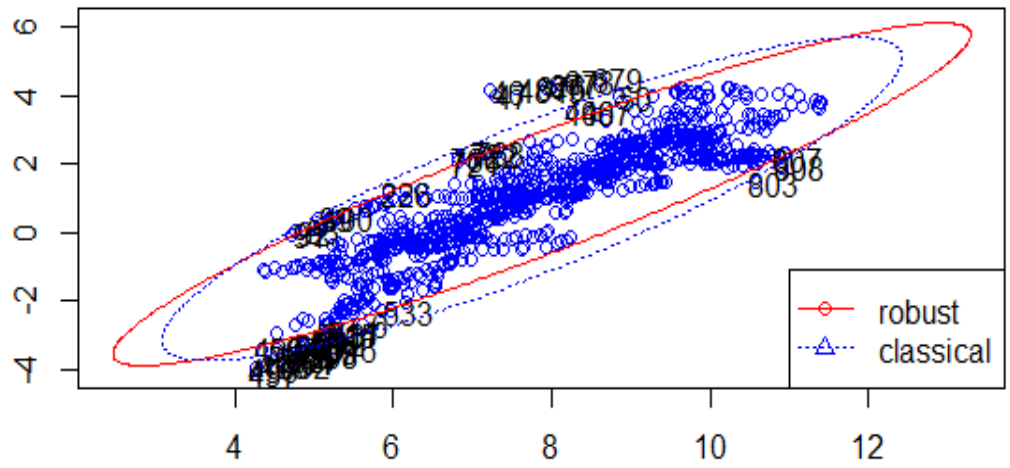

4.2. Grup İçi Tahmin

Tahmin edilen model genel yapısıyla aşağıdaki gibidir:

$$CO2_{it} = \beta_0 + \beta_1 GDP_{it} + \alpha_i + \nu_{it}$$

Bu bölümde öncelikle bütün birimlerin homojen varsayıldıkları klasik OLS modeliyle birim etkisini dikkate alan sabit etkili modeller karşılaştırılmış elde edilen sonuçlara göre birim etkisinin dikkate alınması gerektiği sonucuna varılmıştır: F istatistiği:202.62; P>F değeri: 2.2e-16. 20 ve 923 serbestlik dereceleriyle elde edilen F tablo değerine göre klasik modelin uygun olduğu sıfır hipotezi kuvvetli bir şekilde reddedilir.

Sabit etkili ve rassal etkili model tercihinde ise Hausman testi yapılmıştır. W=χ^2 =44,398. Karşılık gelen p değeri=2,68e-11. 1 serbestlik dereceli kikare dağılımına göre sıfır hipotezi kuvvetli bir şekilde reddedilir. Sabit etkili modelin verimiz için uygun olduğuna karar verilir. Ele alınan değişkenler arasındaki ilişkinin görsel olarak tasavvur edilebilmesi için serpilme diyagramı aşağıdaki gibidir:

Şekil.10. *Bağımlı Değişkenin Bağımsız Değişkene Karşı Serpilme Diyagramı*

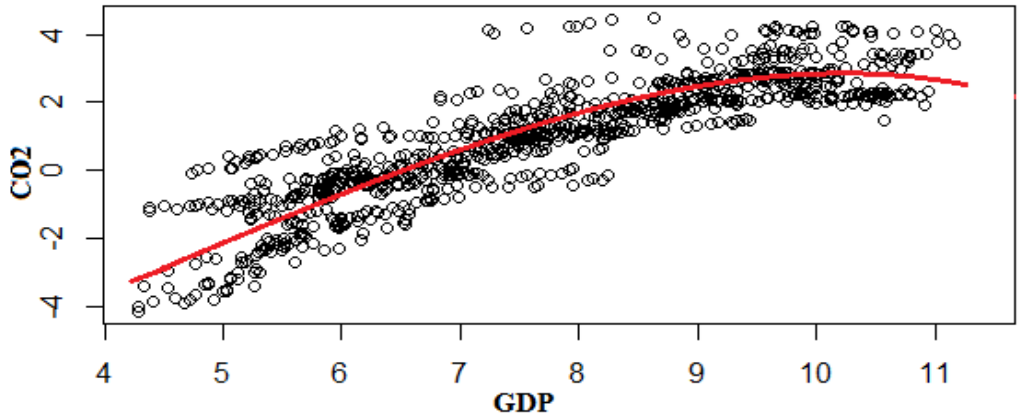

Yapılan testler sonucunda sabit etkiler modelinin uygun olduğu sonucuna varılmıştı. Serpilme diyagramından modelin Çevresel Kuznets eğrisi hipotezini destekler biçimde kuadratik bir model olması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Tahmin edilen grup içi sabit etkiler modelinin sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo.2. *Grup İçi Tahmin Sonuçları*

CO2	**Coef.**	**Std. Err.**	**t**	**P>t**	**[95% Conf. Interval]**	
GDP	1.712303	.0694902	24.64	0.000	1.575926	1.848681
GDP²	-.0865055	.0044152	-19.59	0.000	-.0951706	-.0778405
Sabit	-6.841158	.2690766	-25.42	0.000	-7.369232	-6.313085

F(2,922) = 667.40	**R-sq:** within = 0.5915
corr(u_i, Xb) = 0.7171 Prob > F = 0.0000	between = 0.8726
rho=0.93677065(fraction of variance due to u_i)	overall = 0.7503
F test that all u_i=0: F(20, 922)= 274.	Prob > F = 0.0000

Grup içi tahmin yöntemiyle tahmin ettiğimiz sabit etkiler modelimizin sonuçlarına baktığımızda GDP ve GDP² katsayılarının t testi bazında istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. GDP değişkenindeki bir birimlik artış karbon emisyonunda 1.71 birimlik artışa sebep olmakta, GDP² değişkenindeki bir birimlik artış ise kuadratik ilişkiden dolayı karbon emisyonunda 0.08 birim azalışa sebep olmaktadır.

Modeldeki açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişmeyi açıklama oranı genel olarak %75'tir. Bütün katsayıların sıfır olup olmadığını eşanlı olarak test eden F testi katsayıların sıfır olduğu sıfır hipotezini kuvvetli bir şekilde reddetmemize olanak sağlar dolayısıyla kurulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılır. Oldeki toplam değişkenliğin (total sum of squares) %93.6'sı ülkeler arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. F(20,922)=274.01 test istatistiği her bir ülkeye ait bireysel katsayıların birlikte anlamlı olup olmadığını sınamaktadır. Ülkelere ait bireysel katsayıların sıfır olduğunu ileri süren sıfır hipotezi kuvvetli bir şekilde reddedilir.

4.3. Robust Grup İçi Tahminler

Çoklu sapan değerlerin belirlenmesinin ardından bu sapan değerlerin etkisini azaltan ele alınan robust grup içi tahmin yöntemlerinin sonuçları aşağıdaki tablodaki gibidir. Tabloda karşılaştırma yapabilmek amacıyla daha önce elde edilen robust olmayan klasik grup içi sabit etkiler tahmincisi de bulunmaktadır. WG, WGM, WMS tahmin sonuçları RSE (Hataların standart hataları) ölçütüne göre karşılaştırılarak yorumlanacaktır.

Tablo.4. *Klasik ve Robust Sabit Etki Tahminleri*

CO2	WG	WGM	WMS
GDP	1.712303***	0.4004***	0.49366
	(0.0694902)	(0.0125)	
Sabit	-6.841158***	-0.0323***	-0.02678
	(0.2690766)	(0.0108)	
RSE	0.31088201	0.3094	0.3015

***%1 anlamlılık seviyesinde anlamlı olan katsayıları ifade etmektedir. Parantez içindeki ifadeler katsayıların standart hatalarını vermektedir. WMS tahmincileri için standart hataları paket program vermemektedir. Dolayısıyla Katsayıların büyüklükleri ve RSE ölçütüne göre diğer tahmin değerleriyle karşılaştırma yapılacaktır. MS ve WGM tahminlerinin katsayılarının birbirlerine yakın değerler oldukları görülmektedir. Aynı zamanda modellerin standart hatalarının da birbirlerine oldukça yakın olduğu göze çarpmaktadır.

Bu durum Bramati ve Croux (2007) çalışmasında bahsedildiği üzere sapan değerlerin olması halinde WMS ve WGM tahminlerinin birbirlerine yakın olacağı savını desteklemektedir. En düşük RSE değeri WMS ve WGM tahmin yöntemine aittir. Katsayıların büyüklükleri ile değerlendirdiğimizde WGM tahmin yöntemi sapan değerlerin etkisini arındırdığı için katsayılarının WG yöntemine kıyasla 4 katından da fazla daha küçük olduğu görülmektedir. Bu farklılık ortalama yerine medyandan farkları alınarak oluşturulan seriye uygulanan robust yöntemin sapan değerlerin etkisini ne ölçüde azalttığını göstermektedir.

5. SONUÇ

Çoklu sapan değerlerin varlığı durumunda klasik Mahalanobis uzaklığı maskeleme etkisinden dolayı doğru sonuçlar vermemiştir. Bu amaçla robust Mahalanobis uzaklıkları kullanılarak çoklu sapan değerler belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre verimizde blok halinde dikey sapan değerlerin olduğu ve dolayısıyla bunların tahminleri etkilediği görülmüştür. Bu çalışmada literatürde çok az sayıda uygulaması yapılmış olan robust grup içi tahmin yöntemleri olan WMS ve WGM yöntemleri açıklanmış ve EKC eğrisine uyarlanmıştır. Kla-

sik ve robust tahmin yöntemleri modellerin standart hatalarına bakılarak karşılaştırılmıştır. Robust tahminlerin standart hatalarının klasik yöntemden daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda katsayıların klasik tahminde daha büyük olduğu WMS ve WGM yöntemlerinde ise daha küçük oldukları görülmüştür. Sapan değerlerin olmaması halinde klasik WG ve WGM, WMS yöntemlerinin birbirlerine yakın sonuçlar vermesi beklenmektedir. Mevcut sapan değerlerin etkisinden dolayı katsayıların farklı oldukları düşünülmektedir. Gerçek verilerin panel veri yapısında her zaman sapan değerler içermesi beklenildiğinden klasik tahminler yapılmadan önce modelin verilere uyum sağlayıp sağlamadığının sınanması; veride bulunan sapan değerlerin incelenmesi; bu sapan değerlerin hangi yapıda olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Klasik tahminler varsayımlar sağlanmışsa doğrudur. Varsayımların sağlanmaması durumunda bütün elde edilen değerler şüpheli hale gelecektir.

KAYNAKLAR

- Aquaro, M. & Čížek, P., 2013. "One-step robust estimation of fixed-effects panel data models," Computational Statistics & Data Analysis, Elsevier, vol. 57(1), pages 536-548.
- Balestra, Pietro., Introduction to Linear Models for Panel Data, *The Econometrics of Panel Data, a Handbook of the Theory with Applications* içinde, Edt. Matyas, Laszlo; Sevestre, Patrick, 2.th edition, Kluwer Academic Publishers, 1996
- Baltagi, Badi, H., Bresson, G., "Robust Panel Data Methods and Influential Observations ", *The Oxford Handbook of Panel Data* içinde Edt. Baltagi, Badi H., ,Oxford Handbooks, 2014
- Bramati, C.M., Croux, C., " Robust estimators for the fixed effects panel data model", The Econometrics Journal, Vol. 10, No. 3 (2007), pp. 521-540
- Değer, Alper., Anbar Adem, "Küresel Isınmanın Dünya Ekonomisine ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt.9, Sayı.4, 2007
- Edward W.Frees, "Longitudinal and Panel Data", Cambridge University Pres,2004,p.2
- Fauconnier, C., & Haesbroeck, G. (2009). Outliers detection with the minimum covariance determinant estimator in practice. Statistical Methodology, 6(4), 363–379.

- Grossman,G.M, Krueger, A.B., "Economic Growth and the Environment", The Quarterly Journal of Econometrics, Vol.110, No.2 , 1995 s. 353-377
- Leys,C., Kleina , O., Dominicy, Y., Ley, C., "Detecting multivariate outliers: Use a robust variant of the Mahalanobis distance" , Journal of Experimental Social Psychology, 74 (2018) 150–156.
- Leys, C., Ley, C., Klein, O., Bernard, P., Licata, L. (2013). "Detecting outliers: Do not use standard deviation around the mean, use absolute deviation around the median" Journal of Experimental Social Psychology, 49(4), 764–766.
- Maronna, R. A., R. D. Martin and V. J. Yohai (2006). "Robust Statistics. Theory and Methods", New York: John Wiley.
- Panayatou, T. "Empirical Tests and Policy Analysis of Environmental Degradation at Different Stages of Economic Development". World Employment Program, 1993, Working Paper No. 238, International Labour Office, Geneva.
- Rousseeuw, P. J., & Van Zomeren, B. C. (1990). "Unmasking multivariate outliers and leverage points "(with discussion). Journal of the American Statistical Association, 85(411), 633–651.
- Seldon, T. M., Song, D. "Neoclassical Growth, the J Curve for abatement and the inverted-U curve for pollution", Journal of Environmental Economics and Management;1995, 27:147-162.
- Shafik, N., Bandyopadhyay, S. "Economic Growth and Environmental quality: Time series and cross-country evidence", Background paper for the World Development report, 1992, The World Bank, Washington DC
- Tatoğlu,F.Y. , (a)"Panel Veri Ekonometrisi", Beta Yayın Evi, İstanbul 2013, s.80
- Tatoğlu, F.Y., (b) "Panel Veri Ekonometrisi, STATA Uygulamalı", Beta Yayı-nevi, İstanbul,2013,
- World Bank Open Data. Available online: http://databank.worldbank.org/ata/home.aspx

İş Kontrolünün Stres Belirtileri Üzerindeki Etkisi

Arş. Gör. Fatma ÇAM KAHRAMAN
Demiroğlu Bilim Üniversitesi

Özet

Kontrolü çalışanın kendi işini yaptığı yer, zaman ve şekliyle ilgili karar verme serbestliğinin olması olarak tanımlanır (Jex, 2012). Düşük iş kontrolünün çeşitli sağlık sorunlarına yol açtığı yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur (Liu, Spector ve Jex, 2005; Wall, Jackson, Mullarkey ve Parker,1996). Farklı belirtilerin ele alınarak iş kontrolünün doğrudan etkilerinin değerlendirilmesi önemlidir. Bu doğrultuda mevcut araştırma, algılanan iş kontrolünün işgörenlerin stres belirtileri üzerindeki etkilerini araştırmak üzere yürütülmüştür. İstanbul'da farklı sektörlerde ve mesleklerde çalışan toplam 153 katılımcıyla gerçekleştirilen araştırmada veri toplama aracı olarak İş Kontrolü Ölçeği (Sertel Berk vd., 2010) ve Stres Belirtileri Ölçeği (Sertel Berk ve Özalp Türetgen, 2016) kullanılmıştır. Yapılan basit regresyon analizi bulgularına göre iş kontrolünün total stres belirtilerini yordadığı ve stres belirtilerinin alt boyutlarından bilişsel-duygusal belirtileri yordadığı, ağrı, duygu dışavurumu, mide-bağırsak yakınmaları ve kardiyovasküler/ fizyolojik belirtileri ise yordamadığı belirlenmiştir. Buna göre işleri üzerinde kontrolünün olduğunu algılayan çalışanların bilişsel-duygusal stres belirtilerinin daha düşük olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İş Kontrolü, Stres Belirtileri, Bilişsel-Duygusal Belirtiler, Fiziksel Belirtiler.

The Effect of Job Control on Stress Symptoms

Abstract

Job control has defined as the freedom of decision to working place, time and form (Jex, 2012). Low job control has been shown to caused various health problems (Liu, Spector ve Jex, 2005; Wall, Jackson, Mullarkey ve Parker,1996). Evaluating the direct effects of job control on different symptoms is important. Accordingly, this research is conducted to investigate the effects of job control on stres symptoms. The sample of this study consisted of 153 employees working at different sectors and organizations in Istanbul. Job Control Scale (Sertel Berk et al., 2010) and Stress Symptoms Scale (Sertel Berk and Özalp Türetgen, 2016) were used for data collection. According to simple regression analysis results job control effects the total stress symptoms and cognitive-emotional symptoms, but no effects on pain, emotion

expression, gastrointestinal complaints, and cardiovaskuler/ physical symptoms. Cognitive-emotional stress symptoms will be lower for employees who perceives job control.

Key Words: Job Control; Stress Symptoms; Cognitive-Emotional Symptoms; Physical Symptoms

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İş stresi, talep-kontrol modeline göre yüksek taleplere karşılık düşük kontrole sahip olan işlerin bireyler üzerinde zorlanmaya yol açması olarak tanımlanmıştır (Karasek, 1979). Bu zorlanma bireyleri fiziksel, psikolojik ve davranışsal düzeylerde etkileyebilir.

Fiziksel düzeyde kardiyak sistem, hormonlar, bağışıklık sistemi; Psikolojik düzeyde duygu durum değişiklikleri, zihinsel sağlık ve iyilik hali; Davranışsal düzeyde ise performans ve amaç karşıtı davranışlar üzerinde stresin etkilerinin varlığını kanıtlayan araştırma sonuçları mevcuttur *(Sonnentag ve Frese, 2003).* İş kontrolü, yönetim biçimi (katılımcı karar verme) ve iş dizaynı (otonomisi) olmak üzere iki popüler alanda incelenen bir değişkendir (Jackson, 1989; Spector, 1986). Bu araştırmada iş dizaynı (otonomisi) açısından ele alınan iş kontrolü Jex'e (2002) göre işgörenin yaptığı işin yeri, zamanı ve şekli konusunda karar verme serbestliğinin olmasını içerir. Hackman ve Oldham'ın (1976) iş karakteristikleri modeline de dâhil ettikleri otonomiyi bireyin işin zamanlaması ve işin prosedürlerinin belirlenmesinde bağımsız ve özgür olabilmesi şeklinde tanımlamışlardır. Düşük kontrolün (otonominin) olduğu işlerde görevlerin tamamlanması için rutin prosedürler bulunur; görev öncelikleri ve sıralaması kurallar tarafından kontrol edilir. Yüksek kontrolün (otonominin) olduğu işler ise görece daha az yapılandırılmış; işgörenlerin prosedürleri, hızı, görev tamamlama süresi ve hatta önceliklerini belirleyebildiği işlerdir (Jackson, 1989).

İşi üzerinde yüksek düzeyde kontrol sahibi olan bireylerde; daha az fiziksel ve duygusal semptoma rastlanmasının yanında (Spector, 1986), iş talebi ve iş kontrolünün iş doyumu, kaygı ve depresyon gibi psikolojik değişkenler üzerinde anlamlı ortak etkisi (Wall, Jackson, Mullarkey ve Parker,1996) saptanmıştır. Ayrıca kontrolün psikolojik stres (Barnett ve Brennan, 1997) ve fiziksel sağlık sorunları nedeniyle doktora gitme sıklığı arasında ilişki (Liu, Spector ve Jex, 2005) olduğu belirlenmiştir.

Daha önce yapılan araştırma sonuçlarından da görüleceği üzere iş kontrolünün hem psikolojik hem de fizyolojik stres belirtileri üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu araştırmada da iş kontrolünün farklı stres belirtileri üzerindeki etkisi gözden geçirilecektir.

2. YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Mevcut araştırma, algılanan iş kontrolünün işgörenlerin stres belirtileri üzerindeki etkilerini araştırmak üzere yürütülmüştür. İşgörenlerin farklı sağlık sorunlarına yol açan önemli değişkenlerden biri olaylar veya durumlar üzerinde kontrolü olmadığını hissetmesidir. Buna göre iş kontrolünün doğrudan etkilerinin incelenerek iş kontrolüne yönelik müdahalelerin yapılması, stres belirtilerinin ortaya çıkmadan engellenmesini sağlayabilir.

2.2.Araştırmanın Hipotezi

H1: *Algılanan iş kontrolü, stres belirtileri ve belirtilerin alt boyutlarından (a) bilişsel-duygusal belirtileri, (b) ağrı belirtileri, (c) duygu dışavurumu, (d) mide-bağırsak yakınmaları ve (e) kardiyovasküler-fizyolojik belirtileri etkilemektedir.*

2.3.Araştırmanın Örneklemi

Araştırma, kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak İstanbul'da farklı sektörlerde ve mesleklerde çalışan toplam 153 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde %62'sinin erkek, %78'sinin lisans ve lisansüstü düzeyde eğitime sahip olduğu, %49'unun bekâr ve yaş ortalamasının 33,5 olduğu saptanmıştır.

2.4.Veri Toplama Araçları

2.4.1. Demografik Form

Katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum gibi özelliklerini belirlemek üzere oluşturulmuştur.

2.4.2. İş Kontrolü Ölçeği

Sertel Berk, Özalp Türetgen, Ünsal ve Başbuğ (2010) tarafından geliştirilen toplam 7 ifadenin yer aldığı ve 5'li Likert tipi skala ile ölçümlenen ölçekte 'İşimi yaparken zamanı planlama konusunda esnekliğe sahibim', 'İşleri nasıl yapacağımı belirleme konusunda özgürlüğüm vardır' gibi ifadeler bulunmaktadır.

2.4.3.Stres Belirtileri Ölçeği

Sertel Berk ve Özalp Türetgen (2016) tarafından geliştirilen 26 ifadenin yer aldığı ölçeğin 5 alt boyutu olduğu belirlenmiştir. Bunlar; Bilişsel-Duygusal Belirtiler, Ağrı, Duygu Dışavurumu, Mide-Bağırsak Yakınmaları, Kardiyovasküler-Fizyolojik Belirtiler şeklindedir. Katılımcıların bu belirtileri son bir ay içerisinde ne sıklıkla yaşadıkları 5'li Likert tipi skala ile değerlendirmeleri istenmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmada yer alan değişkenlere ait ortalama, standart sapma değerleri ile değişkenler arasındaki korelasyon değerleri Tablo 1'de sunulmuştur. Stres belirtilerinin alt boyutlarının birbiriyle orta düzeyde ilişkili olduğu görülürken; iş kontrolünün sadece bilişsel-duygusal belirtilerle işkili olduğu, diğer stres belirtileri ile ilişkili olmadığı görülmüştür.

Tablo 1: *Araştırmadaki Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Katsayıları*

	Ort.	SS	İş kontrolü	Bilişsel-Duygusal B.	Ağrı B.	Duygu Dışa V.	Mide B.	Kardio.-Fiz. B.
İş kontrolü	3,17	0,67	-	-,225**	-,065	-,149	-,107	-,022
Bilişsel-Duygusal B.	2,02	0,83		-	-,599**	,481**	,532**	,401**
Ağrı B.	2,35	0,84			-	,259**	,552**	,521**
Duygu Dışa V.	1,51	0,81				-	,292**	,203*
Mide B.	1,85	0,94					-	,441**
Kardio.-Fiz. B.	1,47	0,53						-

İş kontrolünün stres belirtileri üzerinde etkisinin olup olmadığının incelenmesi için yürütülen basit regresyon analizi sonucunda modelin istatistiki olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (F=4,697; p=0,032<0,05). İş kontrolünün stres belirtileri üzerinde etkili olduğu (B= -,158; p=0,032<0,05), iş kontrolünde meydana gelecek 1 standart sapmalık değişme stres belirtileri üzerinde -0,174'lük standart sapma oranında değişmeye neden olmaktadır. Stres belirti-

lerindeki değişimin %3'ünün iş kontrolü ile açıklanabileceği ortaya çıkmıştır. Buna göre Hipotez 1 desteklenmiştir (Bkz., Tablo 2).

Tablo 2: *İş Kontrolünün Stres Belirtileri Üzerindeki Etkisine İlişkin Basit Regresyon Analizi Sonuçları*

Stres Belirtileri	B	β	t	p
Sabit	2,405		10,130	0,000
İş Kontrolü	-,158	-,174	-2,167	0,032*
R **:**				**0,174**
R² **:**				**0,03**
Düzeltilmiş R² **:**				**0,024**
F **:**				**4,697**
p **:**				**0,032***

*p<0,05 (İlgili değer 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır.)

İş kontrolünün bilişsel-duygusal stres belirtileri üzerinde etkisinin olup olmadığının incelenmesi için yürütülen basit regresyon analizi sonucunda modelin istatistiki olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (F=8,071; p=0,005<0,01). İş kontrolünün bilişsel-duygusal stres belirtileri üzerinde etkili olduğu (B= -,279; p=0,005<0,01), iş kontrolünde meydana gelecek 1 standart sapmalık değişme bilişsel-duygusal stres belirtileri üzerinde -,225'lik standart sapma oranında değişmeye neden olmaktadır. Bilişsel-duygusal stres belirtilerindeki değişimin %5'inin iş kontrolü ile açıklanabileceği ortaya çıkmıştır. Buna göre Hipotez 1a desteklenmiştir (Bkz., Tablo 3).

Tablo 3: *İş Kontrolünün Bilişsel-Duygusal Stres Belirtileri Üzerindeki Etkisine İlişkin Basit Regresyon Analizi Sonuçları*

Bilişsel-Duygusal S. Belirtileri	B	β	t	p
Sabit	2,91		9,111	0,000
İş Kontrolü	-,279**	-,225	-2,841	0,005
R **:**				**0,225**
R² **:**				**0,051**
Düzeltilmiş R² **:**				**0,044**
F **:**				**8,071**
p **:**				**0,005**

**p<0,01 (İlgili değer 0,01 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır.)

İş kontrolünün ağrı belirtileri üzerinde etkisinin olup olmadığının incelenmesi için yürütülen basit regresyon analizi sonucunda modelin istatistiki olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir (F=0,633; p=0,428>0,05). Buna göre Hipotez 1b desteklenmemiştir (Bkz., Tablo 4).

Tablo 4: *İş Kontrolünün Ağrı Belirtileri Üzerindeki Etkisine İlişkin Basit Regresyon Analizi Sonuçları*

Ağrı Belirtileri	B	β	t	p
Sabit	2,614		7,90	0,000
İş Kontrolü	-0,081	-0,065	-0,796	0,428
R :				**0,065**
R² :				**0,004**
Düzeltilmiş R² :				**-0,002**
F :				**0,633**
p :				**0,428**

İş kontrolünün duygu dışavurumu belirtileri üzerinde etkisinin olup olmadığının incelenmesi için yürütülen basit regresyon analizi sonucunda modelin istatistiki olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir (F=3,407; p=0,067>0,05). Buna göre Hipotez 1c desteklenmemiştir (Bkz., Tablo 5).

Tablo 5: *İş Kontrolünün Duygu Dışavurumu Belirtileri Üzerindeki Etkisine İlişkin Basit Regresyon Analizi Sonuçları*

Duygu Dışavurumu Belirtileri	B	β	t	p
Sabit	2,084		6,579	0,000
İş Kontrolü	-0,18	-0,149	-1,846	0,067
R :				**0,149**
R² :				**0,022**
Düzeltilmiş R² :				**0,016**
F :				**3,407**
p :				**0,067**

İş kontrolünün mide-bağırsak yakınmaları üzerinde etkisinin olup olmadığının incelenmesi için yürütülen basit regresyon analizi sonucunda modelin istatistiki olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir (F=1,75; p=0,188>0,05). Buna göre Hipotez 1d desteklenmemiştir (Bkz., Tablo 6).

Tablo 6: *İş Kontrolünün Mide-Bağırsak Yakınmaları Üzerindeki Etkisine İlişkin Basit Regresyon Analizi Sonuçları*

Mide-Bağırsak Yakınmaları	B	β	t	p
Sabit	2,33		6,305	0,000
İş Kontrolü	-0,15	-0,107	-1,323	0,188
***R* :**				**0,107**
***R²* :**				**0,011**
***Düzeltilmiş R²* :**				**0,005**
***F* :**				**1,75**
***p* :**				**0,188**

İş kontrolünün kardiyovasküler-fizyolojik belirtiler üzerinde etkisinin olup olmadığının incelenmesi için yürütülen basit regresyon analizi sonucunda modelin istatistiki olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir (F=0,075; p=0,784>0,05). Buna göre Hipotez 1e desteklenmemiştir (Bkz., Tablo 7).

Tablo 7: *İş Kontrolünün Kardiyovasküler-Fizyolojik Belirtiler Üzerindeki Etkisine İlişkin Basit Regresyon Analizi Sonuçları*

Kardiyovasküler-Fizyolojik B.	B	β	t	p
Sabit	1,531		7,259	0,000
İş Kontrolü	-0,018	-0,022	-0,275	0,784
***R* :**				**0,022**
***R²* :**				**0,000**
***Düzeltilmiş R²* :**				**-0,006**
***F* :**				**0,075**
***p* :**				**0,784**

4. SONUÇ

Buna göre işleri üzerinde kontrolünün olduğunu algılayan çalışanların bilişsel-duygusal stres belirtilerinin daha düşük olduğu söylenebilir. Yapılan başka araştırmalarda da iş kontrolünün zihinsel sağlığı yordadığı saptanmıştır (Bond ve Bunce, 2003; Bond ve Flaxman, 2006). Sonuç olarak örgütler, işlerinin yapılış zamanı, yeri, süresi ve sırası ile ilgili çalışanlarına otonomi imkanı sunduklarında çalışanlarının bilişsel ve duygusal sorunlar yaşamalarını engelleyebilirler. Bu, işçi sağlığı açısından da önemlidir. Fakat her çalışana kontrol (otonomi) imkanı vermek mümkün olmamaktadır; belirli işlerin ne zaman, hangi miktarda ve ne şekilde yapılacağı önceden belirlenmiş kurallarla yürütülmektedir (Örn., mavi yakalılar). İşin özelliklerinin yanında çalışanın kendi kontrol isteği de farklılık gösterebilir. Örneğin çalışan, işi üzerinde kontrol sahibi olmaktansa önceden belirlenmiş kurallara göre işini yürütmeyi tercih edebilir. Böyle biri için iş kontrolünün olması, zihinsel ve fiziksel sağlığını olumlu etkilemeyecek aksine belirsizlik algılarını arttırarak stres yaşamasına yol açacaktır. Buna göre çalışanın beyaz ya da mavi yakalı olmasının yanında kontrol isteğinin olup olmaması da iş kontrolünün stres belirtileri üzerindeki etkisini biçimlendirebilir. İş kontrolünün diğer stres belirtilerini (ağrı, duygu dışavurumu, mide-bağırsak, kardiyovasküler-fizyolojik) etkilemediği saptanmıştır. Bu belirtiler farklı bireysel özellikler (kişilik yapısı, genetik yapı, fizyolojik yapı) tarafından etkilenmiş olabilir. Gelecek araştırmalarda bu farklı özelliklerin kontrol edilmesi önemlidir. Bu araştırmanın kesitsel bir araştırma olması da araştırma sonuçlarını etkilediği düşünülen bir diğer husustur. Kesitsel araştırmalarda nedensellik ilişkisini saptamak zor olduğundan, bu konuda boylamsal çalışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Barnett, R. C., & Brennan, R. T. (1997). Change in job conditions, change in psychological distress, and gender: A longitudinal study of dual-earner couples. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*,*18*(3), 253-274.
- Bond, F. W., & Bunce, D. (2003). The role of acceptance and job control in mental health, job satisfaction, and work performance. *Journal of Applied Psychology*, *88*(6), 1057.

- Bond, F. W., & Flaxman, P. E. (2006). The ability of psychological flexibility and job control to predict learning, job performance, and mental health. *Journal of Organizational Behavior Management*, *26*(1-2), 113-130.
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1976). Motivation through the design of work: Test of a theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, *16*(2), 250-279.
- Jackson, S. E. (1989). Does job control control job stress. (Eds. Sauter, Hurrell ve Cooper), *Job Control and Worker Health*, John Wiley and Sons, 25-53.
- Jex, S.M. (2002). *Organizational Psychology: A Scientist- Practitioner Approach*, New York, John Wiley & Sons.
- Karasek Jr, R. A. (1979). Job demands, job decision latitude, and mental strain: Implications for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, 285-308.
- Liu, C., E Spector, P., & M Jex, S. (2005). The relation of job control with job strains: A comparison of multiple data sources. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, *78*(3), 325-336.
- Sertel Berk H.Ö., Özalp Türetgen İ., "İş Stresi Bataryası: İş Stresi Belirtileri Ölçeği'nin psikometrik özellikleri.", 19. Ulusal Psikoloji Kongresi, İZMİR, TÜRKIYE, 5-8 Eylül 2016
- Sertel Berk H.Ö., Türetgen İ., Ünsal P., Başbuğ G., "Job Stress Battery: Scales of job control and occupational outcome variables.", 9th Conference of the European Academy of Occupational Health Psychology, , Roma, ITALYA, 1-4 Mart 2010, pp.433-434
- Sonnentag, S., & Frese, M. (2003). Stress in organizations. *Comprehensive Handbook of Psychology*, *12*, 453-491.
- Spector, P. E. (1986). Perceived control by employees: A meta-analysis of studies concerning autonomy and participation at work. *Human Relations*, *39*(11), 1005-1016.
- Wall, T. D., Jackson, P. R., Mullarkey, S., & Parker, S. K. (1996). The demands—control model of job strain: A more specific test. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, *69*(2), 153-166.

Ölümün Sınıfsallığı Üzerine: İnşaat İşçileri İle İlgili Nitel Bir Araştırma

Dr. Gülçin TAŞKIRAN
Altınbaş Üniversitesi

Özet

İnşaat, çok sayıda iş kazası ve meslek hastalığıyla bağlantılı bir sektördür. Yarattığı katma değerle Türkiye'nin en önemli ekonomik sektörlerinden olan bu sektör, iş kazası ve meslek hastalıklarına bağlı işçi ölümlerinin de en yoğun yaşandığı sektör olarak istatistiklerde ilk sıralarda yer almaktadır. Bu çalışmada, İstanbul'daki 5 şantiyede çalışan 14 inşaat işçisi ile inşaat işçisi olma tercih ve deneyimleri üzerine yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre, işçilerin tamamının ailelerinde inşaat işinde çalışan bireyler bulunduğu ve ailelerinde en az bir bireyin iş kazasına maruz kalmış olmasına rağmen bu sektörde çalışmaya mecbur oldukları görülmektedir. Görüşme kapsamındaki işçilerin genel olarak açlık sınırı ile yoksulluk sınırı arasında ve düzensiz bir aile gelirleri olduğu, eğitim düzeyi yüksek işçilerin işsizlik nedeniyle inşaatlarda çalışmayı tercih etmek zorunda kaldıkları görülmektedir.

Anahtar kelimeler: İnşaat sektörü, iş güvenliği, iş kazası, işsizlik.

Abstract

Construction is a sector that is related to work accidents and occupational diseases. Creating the added value, this sector, which is one of Turkey's most important economic sectors, is placed near the top in the statistics with the high numbers of work accidents and death of workers connected to occupational diseases. In this study, semi-structured in-depth interviews were conducted with 14 construction workers working in 5 construction sites in Istanbul about their preferences and experiences of being construction workers. According to the findings of the survey, it is observed that all of the workers have some members in their families who work in the construction sector and that at least one individual in their families is obliged to work in this sector even though they have been subjected to work accidents. It is seen that the workers within the scope of the interview generally have an irregular family income between the hunger limit and the poverty line, and that the

workers with high education levels have to choose to work in construction because of unemployment.

Key words: Construction sector, occupational safety, work accident, unemployment.

1. GİRİŞ

Türkiye, iş kazaları ve işçi ölümleri konusunda gündemi yoğun bir ülke. Ancak bu yoğun gündemin sürekli aynı haberleri tekrarlaması artık her gün haberlerde insanların denk geldiği "işçi ölümleri" nin normalmiş gibi algılanmasına, sıradan/alışılmış gündelik bir haber gibi okunmasına neden olmaktadır. Hatta toplu ölüm olmadığı sürece televizyonlardaki haberlerde konu edilmeyip, günlük yaşam sıradan akışıyla devam etmektedir.

İşçi sınıfının ait olduğu sınıf üretim sürecindeki yerini belirlediği için, iş cinayetine maruz kalma olasılığı da yüksektir (Gürcanlı, 2015). Güvencesizliğin, kayıt dışılığın, taşeronlaşmanın yoğun olduğu sektörlerde iş kazalarının ve işçi ölümlerinin daha çok olması da kaçınılmazdır. Kaza riskinin yüksek olduğu işlerden biri olan inşaat işçiliği için de bu durum geçerlidir.

ILO 2017 verilerine göre, dünya genelinde her 15 saniyede bir bir işçi iş kazası ya da meslek hastalığı nedeniyle ölmüştür. Her gün 6.300 işçi ve yılda 2.3 milyondan fazla işçi iş kazası ya da meslek hastalığı sebebiyle yaşamını yitirmektedir. Ayrıca, her yıl 313 milyondan fazla işçi ölümcül olmayan iş kazası geçirmektedir. İnşaat, çok sayıda iş kazası ve meslek hastalığıyla bağlantılı bir sektördür. İnşaat işleri, erken kapitalistleşmiş ülkelerde işgücünün yüzde 5 ila 10'unu temsil ederken, birçok geç kapitalistleşmiş ülkede artan bir oran olsa da, her şantiyede yaklaşık altı ölümcül kaza meydana geliyor. Dünya genelinde işyerlerinde her gün 860.000 kişi yaralanmaktadır. Bu yüksek insan maliyetine ek olarak, 2017 yılında toplam küresel gayri safi yurtiçi hasılanın yüzde 4'ü iş sağlığı ve güvenliği alanında kaybedilmiştir (ILO, 2017: 2).

2017 itibariyle inşaat sektörünün küresel ekonomideki payı yüzde 15 düzeyinde gerçekleşirken, Türkiye'de bu oran yüzde 9 düzeyinde. 2025 yılına gelindiğinde inşaat sektörünün toplam ekonomideki payının erken kapitalistleşmiş ülkelerde yüzde 10, geç kapitalistleşmiş olan ülkelerde ise yüzde 17 seviyesine erişeceği tahmin ediliyor (KPMG, 2018: 3).

Ekonomik krize rağmen hızla devam eden inşaat yapılanmasının nasıl gelişeceğini zamanla göreceğiz. Ancak uzun yıllardır Türkiye'de inşaat alanında değişmeyen şey sürekli yaşanan işçi ölümleridir. Türkiye'de artan iş kazala-

rı ve sıkça gündeme gelen işçi ölümleri sebebiyle 4857 sayılı İş Kanununda ele alınan iş sağlığı ve güvenliği, 2012'de çıkarılan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu(İSGK) ile düzenlenmiş ve bu kanunla tüm özel ve kamu sektörü işyerlerine kademeli olarak iş güvenliği uzmanı çalıştırma zorunluluğu getirilmiştir (Taşkıran, 2016: 1749). İşyerlerinde iş güvenliği uzmanı çalıştırması zorunluluğu olumlu bir adım olarak görünse de, ücretlerini işverenden alan ve bağımsız çalışamayan iş güvenliği uzmanları ile iş güvenliği ile ilgili önlemlerin kontrolünün sağlanması sağlıklı bir işleyiş olmamıştır. 2012'den beri bu yeni kanunla iş kazaları ve meslek hastalıkları konusunda istatistiksel bir azalma görülmemiştir. İnşaat sektöründe yaşanan iş kazaları ve işçi ölümlerine dair istatistiklere rağmen, iş kazalarını önlemeye yönelik işlevsel çözümlerin üretilememesi aslında inşaat sektöründeki uzun yıllardan beri devam eden büyümeyi açıklar niteliktedir.

2. Türkiye'de İnşaat Sektörüne Genel Bir Bakış

KPMG'nin yaptığı araştırmaya göre, Türkiye'de 2013 yılından bugüne inşaat sektörünün ekonomik büyüme ile olan ilişkisi değerlendirildiğinde, 2014 yılının ikinci çeyreğinde yaşanan düşüşün dışında sektörün istikrarlı bir gelişim içinde olduğu görülmektedir (KPMG, 2018: 8). 2014 yılı, artan jeopolitik riskler ve dövizin buna bağlı olarak yukarı yönlü hareketi ile hem ekonomik anlamda hem de sektörel anlamda bir daralma yılı olmuştur.

2015 yılında ise Türkiye ekonomisinin yüzde 6'lık büyüme oranı ile inşaat sektörünün büyüme performansı yüzde 4,9 olarak gerçekleşmiştir. 2016'nın tüm çeyreklerinde inşaat sektörü ekonomik büyümenin üzerinde bir büyüme kaydetmiştir. 2017'nin ilk iki çeyreğinde sektörün büyümesi ise yine yüzde 5,6 ve yüzde 5,5 olarak gerçekleşti. Sektör, 3. çeyrek sonuçlarına göre yüzde 18,7 ile son 3 yılın en yüksek büyüme oranını yakalamıştır. Bu rakamla sanayi büyümesinin de önüne geçen inşaat sektörü, aynı dönemde yatırımlarını da yüzde 12 düzeyinde artırmıştır (KPMG, 2018: 8).

Yeni inşaat başlangıçlarının yavaşladığı 2018'in ilk çeyreğinde, döviz kurlarındaki artış ve kredi alım faizlerinin artmasının ardından konut satışlarının da gerilemeye başladığı dikkat çekmektedir. Türkiye İnşaat Malzemesi Sanayicileri Derneği'nin (Türkiye İMSAD), Aralık 2018 Sektör Raporu'na göre, inşaat sektörü 2018 yılı üçüncü çeyrekte yüzde 5,3 küçülmüş ve inşaat sektöründe finansman sıkıntıları artarak sürmektedir. İnşaat sektöründe yaşanan sorunlar nedeniyle büyüme yılın ikinci çeyrek döneminde önemli ölçüde yavaşlamış ve yüzde 1,0 olarak gerçekleşmişti.

İnşaat sektöründe büyüme 2018 yılının üçüncü çeyrek döneminde ise tersine dönmüş ve inşaat sektörü yüzde 5,3 küçülmüştür. Yılın ilk ve ikinci çeyreğinde büyümeler yüzde 6,7 ve 1,0 olarak revize edilmiştir. Böylece yılın ilk dokuz ayında inşaat sektörü yüzde 0,8 büyümüştür.

2017 yılı ilk dokuz ayında ise inşaat sektörü yüzde 9,7 büyümüştü. Yılın son çeyreğinde de küçülmenin devam ettiği ve inşaat sektörünün 2018 yılını küçülme ile kapattığı tahmin edilmektedir (İMSAD, 2018: 2-4).

3. Türkiye'de İnşaatlarda İş Kazaları

Her ne kadar inşaat sektörü krizin etkisine maruz kalmış olsa da uzun yıllar artan bir ivme ile gelişme göstermiştir. Bu yüzden inşaat sektöründe büyüme rakamlarının yanına inşaatlarda ölen işçi sayılarını da koyup değerlendirdiğimizde bu rakamlar bir anlam ifade edecektir. 2018 yılında en az 1923 işçinin iş kazalarında yaşamını yitirdiği göz önüne alındığında, inşaatlarda ölen işçi sayısı en az 442'dir.

Şekil 1. *İşçi Ölümlerinin İşkollarına Göre Dağılımı*

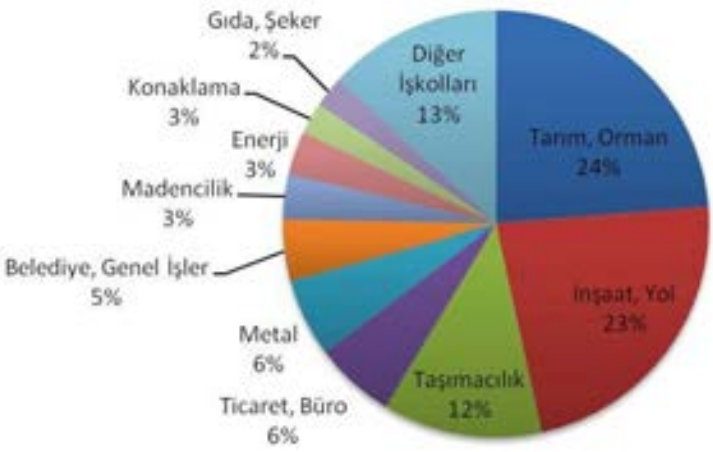

Kaynak: İSİG Meclisi, 2018

Şekil 1'de görüldüğü gibi, en fazla işçi ölümleri yüzde 24 ile tarım-orman ve yüzde 23 ile inşaat-yol işkollarında görülmektedir. Madencilik işkolu büyük

bir göçük olması durumunda yaşanan ölümler daha kitlesel olduğu için bazı yıllarda artış göstermektedir.

Türkiye'de inşaat sektörü ile ilgili dikkat çeken önemli konulardan biri de kayıt dışı istihdamdır. İşçiler, iş güvenliği açısından çok fazla önlem alınması gereken ancak kayıt dışılığın yüksek olduğu bir sektör olması nedeniyle de teknik olarak önlemlerin alınmadığı, kişisel koruyucu donanımların kullanılmadığı üretim sahalarında çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu da iş kazalarını arttırıcı bir etki yaratmaktadır. Kayıt dışılık durumu aslında yoğun iş kazası rakamlarını, işçi ölümlerini, güvencesizliği ve kötü çalışma koşullarını da açıklayan bir alt metin olarak karşımıza çıkıyor. Şekil 2'deki TÜİK verilerinde 2015- 2017 yılları arasındaki kayıt dışı istihdamının sektörel dağılımına baktığımızda inşaat sektöründeki kayıt dışı istihdam ortalama yüzde 35 oranlarında seyretmektedir. Bu oran genel istihdamdaki kayıt dışı oranlarının da üzerindedir.

Şekil 2. *İstihdamda Kayıt Dışılığın Sektörel Dağılımı (2015-2017)*

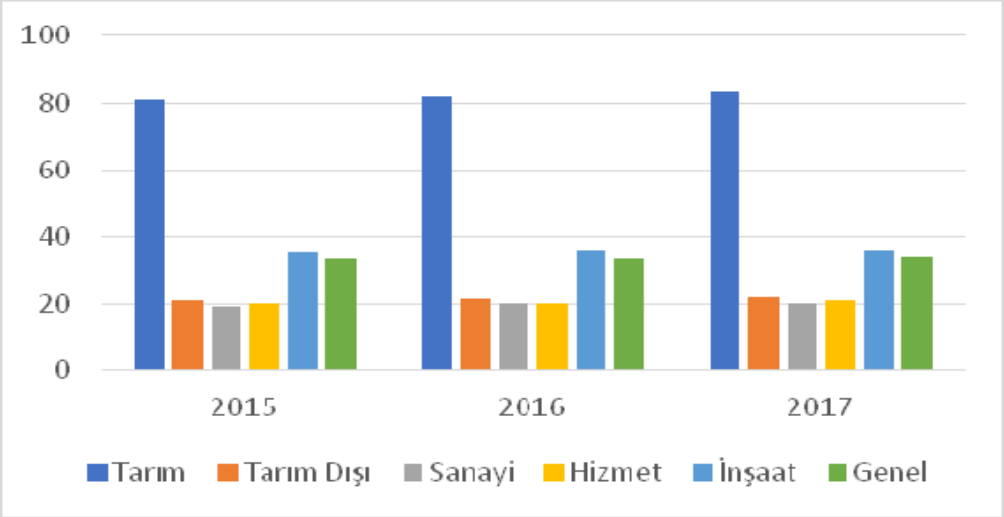

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü Anketleri

Tarım sektörü uzun yıllardır kayıt dışılığın en yüksek olduğu sektör olarak başı çekse de, işçi ölümleri açısından yapılan karşılaştırmada inşaat sektörü işçi ölümlerinin işkollarına göre dağılımında sürekli artan bir ivme göstermektedir.

4. Alan Araştırması

4.1. Araştırmanın amacı ve kapsamı

4.2. Bulgular

4.2.1. Demografik bulgular

İstanbul'daki 5 şantiyede 14 işçi ile görüşme yapılmıştır. Tamamı erkek olan bu işçileri yaş ortalamaları 30,7, inşaatlarda çalışma deneyimleri 4,8 yıldır. Tüm işçiler yüklenici firma (taşeron) işçisi olarak çalışmaktadır.

Tablo 1. *Görüşmecilerin Yaş ve Çalışma Deneyimleri*

İşçi	İşçinin Yaşı	İşçinin İnşaatlarda Çalışma Deneyimi
A	43	15
B	41	14
C	38	11
D	34	4
E	33	4
F	28	3
G	31	3
H	32	3
I	25	3
J	27	2
K	24	2
L	30	2
M	23	1
N	22	1
Ortalama	**30.7**	**4.8**

İşçilerin inşaat işlerinde çalışma deneyimleri açısından bir değerlendirme yapıldığında, dikkat çeken önemli unsurlardan biri, uzun yıllardır deneyim sahibi olan işçi sayısının az olduğudur. İşçilerin 3'ü uzun yıllardır inşaatlarda çalışmasına rağmen diğer 11'i en fazla 4 yıl inşaatlarda çalışmıştır. Birkaç yıl inşaat işi yapmış olan işçilerin genellikle mezun oldukları alanlarda çalışamayıp işsiz kaldıkları dönemlerde inşaat işine yöneldikleri dikkat çekmektedir.

4.2.2. Çalışma koşulları

Bu çalışma kapsamında görüşme yapılan işçilerin günlük ortalama çalışma süresi 10 saattir. Ekonomik kriz sonrası artan enflasyon rakamlarına rağmen yevmiyelerinin sabit kalması, bu işçileri çalışma sürelerini arttırmak durumunda bırakmıştır. Ancak iş kazaları riskini arttıran en önemli etkenlerden biri de çalışma süresinin normalin üzerine çıkmasıdır. Çünkü fiziksel ve zihinsel olarak yorulan işçinin kaza yapma riski artmaktadır. Çalıştıkları inşaat sahalarında işçi sayısı kadar baret, eldiven vd. kişisel korucuyu donanım mevcut değildir. Dönem dönem iş güvenliği uzmanları gelip sahayı gezip "dikkat edin" uyarısında bulunmaktadır.

Çalışma koşulları hakkında bir işçi çalıştığı ortamı şu şekilde anlatmaktadır:

"Tozun, toprağın, pisliğin ortasında öksüre öksüre boya, sıva yapıyoruz. İş yetişsin diye günde 10 saat çalıştığım oluyor. Bu iş evimin kirası, çocuklarımın boğazı için mecbur olduğum bir iş. Ne diyeyim şimdi ben patrona, yok ben 8 saatten fazla çalışmam, fazla mesai ermeyeceksen çalışmam mı diyeyim? Ben çalışmasam asıl firma (asıl işveren) da bizim patrona (taşeron- yüklenici firma) iş vermez. " (C., 38 yaşında)

İşçilerin 7'si iş güvenliği konusunda bir saatlik eğitim almıştır. 7'si ise eğitim almamıştır. Eğitim alan ve almayan tüm işçilere bir sınav kâğıdındaki cevaplar söylenmek suretiyle sınav yapılmış gösterilmiştir. İSGK'da 4. Maddesinin 1/a bendinde eğitim ve bilgi verilmesi dâhil her türlü tedbirin alınması işverenin yükümlülüklerinden biri olan yer almaktadır. Türkiye'de birçok sektörde iş güvenliği eğitimleri kanunda zorunlu olduğu için kağıt üzerinde yapılıyor gibi gösterilmektedir. Bu eğitimleri işverenden ücretini alan iş güvenliği uzmanlarının veriyor olmasının tehlikesini bu durum bile ortaya koymaktadır.

İnşaat işinin en sorunlu konularından biri açık alanda ve hava koşullarının elvermediği durumda çalışma zorunda kalmak olduğu dile getirilmektedir. Çok soğukta ya da çok sıcakta uygun kıyafetle çalışmamak da iş kazalarını arttırıcı bir nedendir. Görüşmecilerden biri hava koşullarının çalışma şartlarını nasıl etkilediğini şu cümlelerle dile getirmektedir:

"Yazın 45 derece altında çalışmak, kışın -5 -10 derecede iş yapmak kolay mı? İnsan soğuktan inşaat iskelesini tutamıyor. Bir de öyle rüzgar esiyor ki adamı alır götürür. Ben 14. katta dış cephe çalışırken belimde halat da olsa ayağım kayıyor, aşağı düşmesem de bulunduğum katın duvarına savrulup vurduğum oluyor." (D., 34 yaşında)

4.2.3. Yoksulluk ve işsizlik kıskancında inşaat işçiliği

Kasım 2018- Aralık 2018 tarihleri arasında görüşme yapılan işçilerin gelir düzeyine bakıldığında, aylık ortalama gelirin 1.910 TL olduğu görülmektedir. Hane geliri düzeyinde ise bu oran 4.164 TL'dir. TÜİK'in Ocak 2018'de açıkladığı bekar bir işçinin geçimi için gereken harcama tutarı 1.894 TL'dir. Türk-İş'in Ocak-2019'te açıkladığı dört kişilik ailenin açlık sınırı bin 943 TL ve yoksulluk sınırı ise 6.543 TL'dir. Tablo 2'de görülüğü üzere, görüşme yapılan işçilerden hiçbirisinin hane geliri yoksulluk sınırı üstünde değildir. Genel olarak işçiler açlık ve yoksulluk sınırı arasında bir gelir düzeyiyle yaşamaktadır. Buradan hareketle görüşme yapılan işçilerin yoksul olarak tanımlanabilmesi mümkündür.

Tablo 2. *Görüşmecilerin Eğitim Durumları, Aylık Gelirleri ve Hane Gelirleri*

İşçi	İşçinin Eğitim Durumu	Aylık Gelir (TL)	Hane Geliri (TL)	Hanede Yaşayan Birey Sayısı
A	Orta Okul	2700	4000	4
B	Lise	2400	4200	5
C	Orta Okul	2200	4700	4
D	Lise	2300	6000	6
E	Lisans	1900	3900	5
F	Lisans	1800	6100	7
G	Ön Lisans	1600	3100	3
H	Lisans	1700	3900	2
I	Ön Lisans	2000	3500	5
J	Lise	1650	5600	6
K	Lise	1600	3000	4
L	Orta Okul	1700	2700	4
M	Yüksek Lisans	1600	4000	3
N	Lisans	1550	3600	5
Ortalama		**1.910**	**4.164**	**4,5**

Tablo 2'de işçilerin eğitim durumuna bakıldığında 7'sinin yükseköğretim kurumundan, 7'sinin ise orta okul ve lise dengi okullardan mezun olduğu görülmektedir. Yükseköğretim görmüş işçilerin literatürde "vasıflı" sayılabilecekken inşaatlarda çalışmalarının sebebi ise işsizlik olarak belirtilmektedir. Bir işçi durumunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

"Ben de üniversite mezunuyum Maliye okudum ama bu işsizlikte evde işi beklemek mümkün mü? 8 ay işsiz kalınca babamın çalıştığı taşeronun sahibi ile konuşup ben de burada çalışmaya başladım. Çalışırken daha önce iş başvurusu yaptığım yerlerden (Maliye ile ilgili yerlerden) haber de gelmedi, e benim burada çalışırken iş arayacak vaktim de yok. Haliyle çalışıyorum." (H., 32 yaşında)

İşsizliğin yüksek oranlarla seyri Türkiye'de vasıflı emeği de vasıfsız işlerde çalışmaya iten önemli nedenlerden biridir (Kiraz ve Taşkıran, 2019: 865). TUIK'e göre Ekim 2017 döneminde yüzde 10,3 olan dar tanımlı standart işsizlik 1,3 puan artarak Ekim 2018'de yüzde 11,6'ya yükselmiştir. Dar tanımlı işsiz sayısı bir önceki yıla göre 501 bin kişi artarak 3 milyon 788 bine yükselmiştir (TÜİK, 2018). TUIK verilerine dayanarak DİSK-AR'ın hesapladığı geniş tanımlı işsiz sayısı ise 6 milyon 351 bine yükselmiştir.

Dar tanımlı işsizlere ümitsiz işsizler, iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar, zamana bağlı eksik istihdam edilenler ve mevsimlik çalışanların da dâhil olduğu geniş tanımlı işsizlik oranı yüzde 18,3 olarak hesaplanmıştır. Geçen yılın aynı dönemine göre geniş tanımlı işsiz sayısı 517 bin artmıştır (DiSK-AR, 2019). Artan işsiz milyonlar ücretine, güvencesine, çalışma koşullarına, işin güvenliğine bakmayı bırakıp hâlihazırda yaşadıkları yoksulluğu azaltabilmek için çalışmak istemedikleri işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. İnşaat işi de aslında bu işlerden biridir, yani işsizlikten kaçışın bir yoludur.

4.2.4. Güvencesizliğin kuşaklararası aktarımı

Taşeron iş ilişkisi uzun yıllardır özellikle güvencesizlik boyutuyla literatürde tartışılmış konulardan biridir. Taşeronluk sistemi küçük firmalardaki ucuz işgücünden yararlanmak ve çeşitli yasal yükümlülüklerden kurtulmak için kullanılmasının yanı sıra, işçilerin iş güvencesiz ve birçok temel haklarından yoksun olarak çalışmasına neden olan bir çalıştırma biçimidir (Taşkıran, 2011: 135). Taşeron firma üzerinden inşaatlarda çalışan bu işçiler için güvencesizliğin dışında dikkat çeken bir diğer unsur da, ailelerinde taşeron işçi olarak çalışan bireylerin varlığıdır. İnşaat işçiliği işsizlik anında önlerinde değerlendirebilecekleri ilk iş olarak durmaktadır.

Bir işçi yaşadığı durumu ailesinden örnek vererek şu şekilde ifade etmektedir:

"Benim babam inşaat işçisi. Ağabeyim de öğretmen ama atanana kadar inşaatlarda usta oldu sayılır (gülüyor)." (M., 23 yaşında)

İnşaatlarda çalışma deneyiminin aslında abisinin ve kuzenlerinin çalışmasından kaynaklı olduğunu aktaran bir işçi ise durumunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

"Liseden mezun olunca üniversiteye giremedim. Zaten lisede de yazları inşaatlarda yardım ederdim kuzenlerime ağabeyime falan. Lise bitince de orası bana iş kapısı oldu. Düzenli çalışmıyoruz bu işlerde de tabi. Arada marketlerde de çalıştım. Tabi isterdim okuyup takım elbise giyecek işler yapmayı falan da, bu da bizim kaderimiz işte. Ailemizin erkeklerinin çoğu bu işten para kazanıyor." (F., 28 yaşında)

Görüşmecilerin hane içindeki bireylerin mesleklerine bakıldığında erkeklerin ağırlıklı olarak inşaatlarda, kadınların ise ev eksenli işlerde (çocuk bakımı ya da temizlik) çalıştıkları ve düzenli bir işleri olmadığı görülmektedir. Kadınların genellikle evlerde çalışması kamusal alanın erkeğe ve özel alanın kadına atfedilmesine, toplumsal düzende var olagelen kadın / erkek ayrımının bu atfetmelerle daha da pekiştirilmesine neden olmaktadır. Kamusal alanlar, erkeklerin rahatça kullanabildiği alanlar olurken, evin içinde bulunan alanlar kadınların kullandığı ve bu alanlar içine zorla itildiği alanlar olagelmiştir (Özdemir, 2018a: 144; Özdemir, 2018b: 67971). Aslında güvencesiz işlerde çalışma durumu aile içinde de yaygın bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz bu durumu 'yoksulluğun kuşaklararası aktarımı' şeklinde de okuyabiliriz.

4.2.5. İş kazası deneyimleri

İnşaat işçisi olmak, iş kazasına maruz kalma ihtimalinin yüksek olduğunu bilerek çalışmak demektir. İnşaat işçileri, maden işçilerinin işe giderken aileleriyle helalleşerek gitmeleri gibi her gün haberlerde birilerinin inşaat iskelesinden düşerek öldüğünü duyup, çalışmaya devam etmek zorunda kalmaktadır. Görüşme yapılan işçilerden 14'ünün 5'i ağır, 6'sı ise hafif şiddetli iş kazası geçirmiştir. 3'ü (bunlar deneyimli olanlar) işe ilk başladıkları dönemlerde çeşitli kazalar geçirmiş, ancak son birkaç yıldır iş kazasına maruz kalmamıştır. Çalışma deneyimi iş kazası riskini azaltan etmenlerden biridir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, yaş ilerledikçe kaza riskinin arttığıdır. Görüşme yapılan işçilerin en deneyimlileri 43 yaşındadır. Bu yaş için deneyim iş kazası riskini azaltmada bir etmen olsa da, yaş ilerledikçe yorgunluk,

görme, işitme gibi duyu kayıpları kaza riskini arttıracaktır. Davas vd. bir üniversite hastanesinde yaptığı araştırmaya göre de, iş kazası geçirenlerin yaş ortalaması geçirmeyenlere göre daha düşüktür (Davas, Türk ve Yüksel, 2016: 71).

Görüşme yapılan işçilerden biri, babasının inşaat işçisi olarak çalışırken geçirdiği kazayı şu şekilde ifade ediyor:

"Babam inşaatlara 20 yılından fazlasını vermişti. Sol elinin iki parmağı yok. Üzerine metal levha düşmüştü. Yavrum gitme çalışma dese de, gelip çalışıyoruz. Ekmek parası." (D. 34 yaşında)

"Ben 4 yılda 2 kaza geçirdim. İlkinde 10 gün iş göremezlik raporu aldım. (I., 25 yaşında)

"3 yıl önce çalıştığım şantiyedeki bir patlamada sağ kulağım yüzde 40 duyu kaybına uğradı. İdare ediyoruz şimdi." (C., 38 yaşında)

Türen ve Gökmen, iş kazaları ve yaş faktörü arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarında Türkiye sınırları dahilinde, tüm sektörleri ve tüm iş görenleri kapsayan 2003–2009 yılları arasındaki 7 yıllık veri 5 yaşlık aralıklarla grafik haline getirilerek incelemiştir. Bu incelemede doğrusal olmayan biçimde yaşlanma ve iş kazası sonucu ölüm riski ilişkisinin; 40–44 yaş zaman aralığına kadar sürekli artan bir eğilim, 40–44 yaştan sonra ise 60–64 yaş aralığına kadar sürekli bir azalma eğilim gösterdiği, 60–64 yaş aralığından sonra ise tekrar yükseliş eğilimine girdiği görülmektedir (Türen ve Gökmen, 2014: 109).

Tartışma

Türkiye'de inşaat sektörü dönemsel ekonomik krizlerin jeopolitik etkisi, dövizin yukarı yönlü hareketlerinin etkisinin dışında, uzun yıllar boyunca istikrarlı bir gelişim içinde olmuştur. Ancak bu gelişimin yanı sıra, inşaatlardaki iş kazası ve işçi ölümleri sayısı da sürekli yukarı yönlü bir hareket göstermektedir.

İnşaat işçilerinin inşaat işinde çalışma tercih ve deneyimlerinin tartışmaya açılmasının amaçlandığı bu çalışmada İstanbul'daki 5 şantiyede çalışan 14 işçi ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Alan bulgularına göre görüşme yapılan işçilerin gelir düzeyleri ve hane halkı gelir düzeylerine bakıldığında, 14 işçi ve ailesi de yoksulluk sınırı altında ve düzensiz bir gelirle yaşamaktadır. Her bir işçinin ailesinde inşaat işinde çalışan ve iş kazası geçirmiş olan bir akrabası bulunmasına rağmen, işsiz kaldıklarında ilk akıllarına gelen iş inşaat işçiliği olmaktadır. Görüşme yapılan işçilerin 7'si yüksek öğrenim kurumundan ön lisans, lisans ya da yüksek lisans mezunu olmala-

rına rağmen inşaatlarda çalışmaktadır. Bunun sebebi ise kendi alanlarında iş bulamamaları ve iş arayacakları süre içinde yaşamlarını idame ettirebilecekleri herhangi bir ek gelirlerinin olmamasıdır. Bunda işsizlik oranlarının yüksek olması ve Türkiye'de eğitim verilen alanlarla ve istihdam açığının olduğu alanlar arasında bir denge bulunmaması, yani eğitim-istihdam dengesinin olmaması etkilidir (Demir ve Taşkıran, 2018: 56). Orta okul ve lise mezunu işçilerin de ailelerinde inşaat işçisi yakınlarının olması ve vasıflı olmamalarından dolayı ilk seçeneklerinin inşaat işi olduğu görülmektedir. Ailelerinde inşaat işinde çalışanların olması sebebiyle yine güvencesiz işlere yönelmek, emek piyasasının mevcut koşullarının da bu işlere yönelmeye uygun olması aslında aile içinde güvencesizliğin kuşaklararası aktarımına da zemin hazırlamış oluyor. Türkiye'de uzun yıllardır hayata geçirilen ve her geçen gün etkisi artan ve çalışma yasalarına yansıyan esneklik düzenlemeleri de güvencesizliğin yasal zemine oturtulduğu bir ortam yaratmıştır.

Görüşme yapılan işçilerin 14'ünün 5'i ağır, 6'sı ise hafif şiddetli iş kazası geçirmiştir. 3'ü (bunlar deneyimli olanlar) son birkaç yıldır iş kazasına maruz kalmamıştır. Çalışma deneyimi iş kazası riskini azaltan etmenlerden biri olarak görülmektedir. Çalışmada kayıt dışı olmayan işçilerin tercih edilmesinin en önemli sebebi, yürütülen işler kayıt altında (denetime tabi) olmasına rağmen kayıt altındaki inşaat sahalarında da hem işin taşeronlar (yüklenici firmalar) aracılığıyla yürütülmesi hem de denetim azlığı nedeniyle çalışma koşullarının olumsuzluğuna dikkat çekmektir. Ayrıca taşeron firmalar aracılığıyla yürütülen inşaat işlerinde işçi çalıştırmak isteyen firmalar en ucuza çalışacak işçiyi çalıştırmayı tercih etmektedir. Daha deneyimli işçinin daha yüksek ücret talep etmesi de bir maliyet unsuru olarak görülüp tercih edilmemektedir. Bu sebeple az deneyimi olan ya da hiç deneyimi olmayan işçilerle iş yürütülmekte; bu da iş kazası riskini arttırmaktadır.

İşçi sınıfının ait olduğu sınıf üretim sürecindeki yerini belirlediği için, iş cinayetine maruz kalma olasılığı da yüksektir (Gürcanlı, 2015). Güvencesizliğin, kayıt dışılığın, taşeronlaşmanın yoğun olduğu sektörlerde iş kazalarının ve işçi ölümlerinin daha çok olması da kaçınılmazdır. Kaza riskinin yüksek olduğu işlerden biri olan inşaat işçiliği için de bu durum geçerlidir. İnşaatlarda çalışan işçilerin çalıştıkları işteki kaza ve ölüm riskini bilerek çalışmaya devam etmeleri bir tesadüf değildir. İnşaat yoksulluklarının yeniden üretildiği bir alan olmasına rağmen, inşaatlarda çalışmaktan başka çaresi olmayan işçiler, yaşamlarını devam ettirmek için bu sektörde çalışmaya devam etmektedir.

İnşaat sektöründe iş kazalarının ve işçi ölümlerinin azaltılması için bu alandaki kayıt dışılığın önüne geçmek gerekmektedir. Kayıt altında olan yerlerde de denetimlerin arttırılması, bu denetimleri yapacak müfettiş sayılarının arttırılması gerekmektedir.

İş güvenliği uzmanlarının işverenlerin işçisi olarak çalıştığı bir hukuksal düzenleme içinde efektif bir iş güvenliği sağlanması makul olmayacaktır. Bu nedenle işverenden bağımsız ve devlete bağlı çalışan iş güvenliği uzmanları istihdam etmek ve kanun koyucunun denetim ve cezaları caydırıcı olacak şekilde düzenlemesi de birçok sektörde iş güvenliği önleminin arttırılmasına ve iş kazalarının azalmasına neden olacaktır.

KAYNAKÇA

DAVAS, A., TÜRK, M. ve YÜKSEL, M. 2016. Çalışma Koşulları ile İş Kazaları Arasındaki İlişkisi: Bir Hastane Örneği, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergis*i, 16/ 60-61, 67- 75.

DEMİR, Ö. ve TAŞKIRAN, G. (2018). İİBF Mezun Adaylarının İş Bulma Ümitlerini Etkileyen Faktörler Üzerine Nicel Bir Araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 9(1), 42-57.

DİSK- AR, 2019. İşsizlik ve İstihdam Raporu**,** http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2019/01/DISK-AR-Ocak-2019-istihdam-issizlik-raporu.pdf**,** 02.02.2019

GÜRCANLI, İş Kazası Sınıfsaldır, http://guvenlicalisma.org/15248-qis-kazasiq-sinifsaldir-emre-gurcanli, 07.11.2018

ILO, 2017. Working Together to Promote a Safe and Healthy Working Environment, Internatıonal Labour Offıce, Geneva. https://www.ilo.org /wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_543647.pdf, 10.01.2019

İMSAD, 2018. AYLIK SEKTÖR RAPORU- ARALIK, https://www.imsad.org/Uploads/Files/Turkiye_IMSAD_Aylik_Sektor_Raporu_ARALIK2018.pdf, 11.02.2019

İSİG Meclisi, 2018. http://www.guvenlicalisma.org/19796-hangi-savasta-bu-kadar-arkadasimizi-kaybediyoruz-2018-yilinda-en-az-1923, 10.01.2019

KİRAZ, Z. ve TAŞKIRAN, G. 2019. Skilled Labor's Test With Becoming Cheap Labor In Neoliberal Process: A Field Study On The Relationship Between Education and Employment. *International Journal of Current Research,* 11/01, 865-871.

KPGM, 2018. İnşaat: Sektörel Bakış, https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2018/01/sektorel-bakis-2018-insaat.pdf, 12.1.2019

ÖZDEMİR, B. G. 2018a. Şimdiki Zaman: Kadın Karakterlerin Film Mekânlarındaki Temsilinin Feminist Film Eleştirisi Çerçevesinde İncelenmesi. *Sinecine*, 9 (2), 131-164.

ÖZDEMİR, B. G. 2018b. Analyzing The Narrativity Of Tereddüt: With a Lacanian Psychoanalytical Approach Based on The Facts of Imaginary/ Symbolic/ Real Periods and Linked to Discussions About Gaze And Identification, International Journal of Current Research, 10/ 04, 67966-67972.

TAŞKIRAN, G. 2011. Sınıf Örgütlenmesinde Yeni Deneyimler. *Çalışma ve Toplum*, 4(31), 135-162.

TAŞKIRAN, G. 2016. Güvencesiz İş Güvenliği Uzmanları, Piyasalaşan İş Güvenliği: Bir Alan Araştırması. *Çalışma ve Toplum*, 51(4), 1747- 1768.

TÜİK, 2018. Haber Bülteni, İşgücü İstatistikleri Ekim Raporu, Sayı: 30680.

TÜREN, U. ve GÖKMEN, Y. 2014. Türkiye'de Meydana Gelen İş Kazaları Sonucu Ölümler ile Çalışanların Yaş Faktörü Arasındaki İlişki, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4/1, 101- 118.

Formasyon Eğitimi Öğrencilerinin Reddedilme Duyarlılığı, Sosyal Görünüş Kaygısı ve Duygusal Tepkisellik Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Prof.Dr. Halil EKŞİ
Marmara Üniversitesi

Arş. Gör. Neslihan YAMAN
Marmara Üniversitesi

Elif ÖZKAN
Marmara Üniversitesi

Özet

Bu çalışmanın amacı; sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı ve duygusal tepkisellik düzeyleri arasındaki ilişkinin ve demografik değişkenler bağlamında sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı ve duygusal tepkisellik düzeylerinin anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesidir. Araştırmanın örneklemini, formasyon eğitimi alan 309 öğrenci (231 kadın, 78 erkek) oluşturmaktadır. Katılımcılar, basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Veri toplama aracı olarak "Kişisel Bilgi Formu", "Duygusal Tepkisellik Ölçeği (DTÖ)", "Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (SGKÖ)", "Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği (RDÖ)" kullanılmıştır. Öğrencilerin sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı ve duygusal tepkisellik alt boyutu puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla uygulanan bağımsız grup t testi sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık kadınların lehine anlamlı bulunmuştur ($p<.05$). Yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda, sosyal görünüş kaygısı ile reddedilme duyarlılığı puanları yordayıcı değişken, duygusal tepkisellik alt boyutu ise yordanan/bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda, öğrencilerin duygusal tepkisellik alt boyutu puanları üzerinde reddedilme duyarlılığı değişkeninin anlamlı yordayıcılığının olduğu, buna karşın sosyal görünüş kaygısı değişkeninin yordayıcı etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal tepkisellik, sosyal görünüş kaygısı, reddilme duyarlılığı

Investigation of the Relationship Among Formation Education Students' Rejection Sensitivity, Social Appearance Anxiety and Emotional Reactivity Level

Abstract

The main purpose of this study was to investigate the relationship between social appearance anxiety, rejection sensitivity, and emotional reactiveness and whether social appearance anxiety, rejection sensitivity and emotional reactiveness are significantly different in the context of demographic variables. The sample of the study consisted of 309 students (231 females and 78 males). Participants selected by simple random sampling method. As a data collection tool, "Personal Information Form", "Social Appearance Anxiety Scale (SAAS)", "Emotional Reaction Scale (ERS)" and "Rejection Sensitivity Questionnaire (RSQ)" have been used. The results of the research showed that the scores of social appearance anxiety, rejection sensitivity and emotional reactivity subscale were significantly different according to gender variables. The difference between the groups' arithmetic mean was found to be significant for women ($p < .05$). As a result of multiple regression analysis, rejection sensitivity scores with social appearance anxiety were predictive variable and emotional responsiveness sub-dimension was determined as dependent variable. Accordingly, it was determined that there was a significant predictor of the rejection sensitivity variable on the emotional reactivity sub-dimension scores of the students. On the other hand, it was determined that the social appearance anxiety variable had no predictive effect.

Keywords: Emotional reactiveness, social appearance anxiety, rejection sensitivity

1. GİRİŞ

Sosyal bir varlık olarak insan hayatının her alanında diğer bireylerle-iletişim ve ilişki halinde olmak hem bir zorunluluk hem de bir gereksinimdir. Sosyal hayatta, kurulan ilişkilerde deneyimlenen duygular ve ortaya konulan tepkiler, hoşa giden yahut gitmeyen uyaranlara ve durumlara karşı verilen duygusal tepkiler, ilişkilerinin niteliği açısından önemli bir belirleyici olabilmektedir (Cornelius, Birk, Edmondson ve Schwartz, 2018; Seçer, Halmatov ve Gençdoğan, 2013). Bu bağlamda, insanların kişilerarası ilişkilerinde sahip oldukları kişilik özelliklerine bağlı olarak deneyimledikleri duyguları, duyguların yoğunluğu ve duygulara bağlı olarak verdikleri tepkileri ve stres yaratan durumlar karşısında duyguların uyarılmasıyla bireylerin kendini sakinleştire-

meme durumu olarak tanımlanan duygusal tepkisellik ile ilgili yapılan araştırmaların genelinde, hoş olmayan olaylara verilen, kaygılanmak, üzülmek, öfkelenmek gibi olumsuz tepkilere odaklanılmış ve bu durum duygusal tepkileri ölçmek için tasarlanan psikometrik değerlendirmelerin çoğuna da yansımıştır. Yine de, olaylara olumlu duygusal tepki vermek, -duygusal tepkiselliğin önemli bir boyutu olarak görülmektedir (Buehler and Welsh, 2009; Cornelius ve ark., 2018; Mathew, Nock, Wedig, Holmberg ve Hooley 2008; Yurdakul ve Üner 2005,).

İnsanların sahip oldukları yaşam koşulları, sosyal çevre ve içinde bulundukları duygusal durumlar, karşılaştıkları olaylar karşısında verdikleri tepkileri de şekillendirmektedir. İnsanların pozitif duygusal tepkileri, sevgi, saygı ve özgüven gibi olumlu duygularda artış sağlayarak sorunlar karşısında sağlıklı baş etme yolları geliştirmelerine yardımcı olurken, negatif duygusal tepkileri ise saldırganlık, kaygı, öfke gibi olumsuz duygularda artış meydana getirerek sorunlar karşısında uyumsuz baş etme yollarına başvurma düzeylerini arttırmaktadır (Wentzel,1998; Smith, Hayes, Styer ve Washburn, 2017).

Duygusal tepkisellik ile ilgili yapılmış araştırmalar incelendiğinde, Cengiz (2017) tarafından yapılan çalışmada duygusal tepkisellik düzeyinde meydana gelen artışın depresyon, kaygı bozuklukları, yeme bozuklukları, kişilik bozuklukları gibi bazı psikopatolojik sorunlarla ilişkili olabileceğini gösteren bulgulara rastlanmış benzer şekilde Safer, Telch & Agras, (2001); Cavanagh, Carson, Sharpe, & Lawrie, (2003) ve Conklin, Bradley & Westen (2006)'nın çalışmaları depresyon, intihar eğilimi gibi psikolojik rahatsızlıkların temelinde yüksek duygusal tepkiselliğin olabileceği görüşünü güçlendirmektedir. Cengiz'in (2017) araştırmasında ergenlerde duygusal tepkiselliğin depresyon üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. İnsanların ilişkilerinde karşılaştıkları uyaranlara verdikleri tepkiler kadar sosyal yaşamlarında olumlu ve çekici algılanmaları da büyük önem taşımakta ve çekici olarak algılanma isteği bazı bireylerde kaygıya dahi neden olabilmektedir; bireylerin sosyal yaşamlarında ilişki kurdukları kişiler tarafından, sahip oldukları fiziksel özellikleri ile ilgili negatif değerlendirileceğine dair inanışlarından ötürü yaşadıkları bu kaygı ve gerginlik durumu ve yaşanılan kaygının sosyal çevre tarafından fark edilmesine dair duyulan korku dolayısıyla belirli sosyal ortamlara girmekten kaçınması sosyal görünüş kaygısı olarak tanımlanmaktadır (APA 2013; Hart, Leary & Rejeski, 1989;).

Sosyal görünüş kaygısının temelinde, bireylerin kendi beden imajları ile ilgili olumsuz ve yetersiz algılamaları yatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sos-

yal görünüş kaygısı; bireylerin, diğer kişilerin kendileri ile ilgili ne düşündüklerini fazlasıyla önemseyerek olumlu izlenim bırakamayacaklarını hissettikleri ve bu nedenle kaygı duyduklarını temel alan izlenim teorisiyle ilişkilendirilebilir (Claes, Hart, Smits, Eynde, Mueller & Mitchell, 2012; Doğan, 2010; Mülazımoğlu Ballı, Erturan İlker ve Arslan, 2014). Olumlu beden imajı, bireylerin fiziksel görüntülerinden hoşnut olup, kendileri ile ilgili olumlu değerlendirmelerde bulunması durumunu ifade ederken, olumsuz beden imajı bireyin genel olarak fiziksel görüntüsünün bütünü veya bir organı ile ilgili hoşnutsuzluk hissetmesi ve olumsuz değerlendirmelerde bulunması olarak betimlenmektedir.

Olumlu beden imajına sahip bireyler; fiziksel görüntünün sosyal kabul açısından belirleyici olmadığını, sosyal kabul için belirli vücut ölçülerine sahip olma zorunluluğunun bulunmadığını düşünürler. Ancak olumsuz beden imajına sahip bireyler ise kendi fiziksel görüntüleri ile ilgili yapmış oldukları olumsuz değerlendirmeler sonucunda sosyal kabul ile ilgili endişe duyarlar ve kendi bedenlerinden utanarak belirli vücut ölçülerine sahip olmak için çaba sarf ederler (Öztürk, Kara ve Körük, 2015).

Bireylerin sosyal ortamda kabul edilebilirlik ölçütleri, yaşadıkları döneme ve topluma göre değişiklik göstermektedir. Örneğin; eskiden toplumumuzda kilolu olmak kadınlar için güzellik ve bakımlılık, erkekler için zenginlik ve üstünlük ibaresi iken günümüzde sosyal medya kullanımının da artması ile 0 (sıfır) beden olmak, zayıflık, güzellik ile özdeşleştirilmiş kavramlardır (Ülkü, 2017). Sosyal görünüş kaygısı ile ilgili alanyazın incelendiğinde, sosyal görünüş kaygısına sahip bireylerin akademik ve mesleki yaşamlarının, karşı cins ile olan ilişkilerinin, sosyal hayatlarının, yeme alışanlıklarının bu durumdan olumsuz olarak etkilendiğine (Dindar ve Akbulut, 2015); sosyal görünüş kaygısının düşük benlik saygısı, depresyon ve anksiyete ile ilişkili olduğuna (Özcan, Subaşı, Budak, Çelik, Gürel ve Yıldız, 2013), sosyal görünüş kaygısında bireylerin sahip oldukları kişilik özellikleri, çevresel ve sosyal uyarıcıların yanı sıra bireylerin yapmış oldukları fiziksel aktivite türleri, fiziksel aktivite yapılan sosyal ortamın da etkili olabileceğine (Sabiston, Pila, Pinsonnault Bilodeau ve Cox, 2013), sosyal görünüş kaygısı yaşayan bireylerin reddedilmeye karşı daha duyarlı olabildiği bu nedenle de yakın ilişkilerinde uzak ve mesafeli durmayı daha çok tercih edebildiklerine (Alden ve Taylor, 2004) dair bulgular bulunmaktadır. Reddedilme duyarlılığı, bağlanma kuramı ve sosyal-bilişsel kuramları temel alınarak tanımlanan bir kavram olup insanların kurduğu iletişim ve ilişkilerde reddedilme ile ilgili kaygı yaşamaları, iletişimde her türlü ipucu ve

yaklaşımı kolayca red olarak yorumlamaları ve reddedilmeye karşı aşırı tepkilerde bulunmaları ile bireylerde depresyon ve sosyal kaygı gibi uyum zorlaştırıcı yaşantılara ve yakın ilişkilerde bozulmalara sebep olabilen bir durumdur (Downey & Feldman, 1996; Erözkan, 2004). Levy, Ayduk ve Downey (2001) yapmış oldukları araştırmada reddedilme duyarlılığı modelini tanımlamışlardır. Modelin ilk aşamasında bireylerin özellikle bebeklik döneminde temel ihtiyaçlarının kendisi için anlamlı olan, özellikle bakım veren kişiler tarafından tekrarlayıcı bir biçimde karşılanmaması durumunda bireylerde reddedilme duyarlılığı artabilmektedir. Reddedilmeye karşı duyarlılaşma geliştiren bireyler, daha sonraki yaşam dönemlerinde zararsız, olumsuz olmayan özellikleri dahi, niyetli reddedilmeler olarak algılamaya hazır hale gelebilmektedir. Bu durum, reddedilme duyarlılığı modelinin temel varsayımı olan söz konusu algılamaların bireylerin davranışlarına yansıyarak gerçekten reddedilme olasılığını arttırabilmektedir. Modele göre, bireylerin reddedilmeye karşı verdikleri tepkiler de birbirinden farklılaşmaktadır. Diğer insanları suçlamaya eğilimli bireyler, reddedilme durumları karşısında daha saldırganca tepkiler verirken kendini suçlama eğilimindeki bireyler depresif semptomlar ve geri çekilme tepkileri verebilmektedirler. Bununla birlikte, reddedilme duyarlılığı yüksek bireyler kişilerarası ilişkilerinde belirsiz yaşadıkları durumları reddedilme olarak tanımlayıp tepki verebilmektedir.

Reddedilme duyarlılığı ile ilgili yapılan araştırmalar sonucunda, reddedilme duyarlılığı yüksek olan kişilerle düşük olan kişiler arasındaki temel farkın ilişkilerinde kabul ve reddedilme nedenlerini yorumlama biçimlerinden kaynaklandığı ve yaptıkları yorumlama farklarının ise erken dönem yaşantılarında ebeveyn ve bakım veren tutumlarından kaynaklandığı görülmektedir (Erözkan, 2004). Dolayısıyla, reddedilme duyarlılığı ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle bağlanma stilleri ile birlikte ele alınmıştır. Bowlby (1973) tarafından reddedilme duyarlılığı erken dönemde yaşanan reddedilme deneyimleri ile ilişkilendirilmektedir. İhtiyaçları bakım veren tarafından açık ya da örtük bir şekilde reddedilen çocuklarda reddedilme duyarlılığı, koruyucu ve uyuma yönelik bir işleve sahip iken, yaşanan bu deneyimlerin içselleştirilmesi ile yetişkinlik dönemindeki ilişkilerde uyum bozucu işleve sahip olabilmektedir (Downey & Feldman, 1996; Downey, Mougios, Ayduk, London, Shoda, 2004).

Khaleque (2001) reddedilme duyarlılığı yüksek olan kişilerin ortak kişilik özelliklerinin; bağımlılık ve savunucu bağımsızlık (yaşanılan bağımsızlık derecesine ve biçimine bağlı olarak), duygusal tepkisellik (duyarsızlık), düşmanlık, saldırganlık, pasif saldırganlık veya düşmanlık ve saldırganlığın dene-

timi ile ilgili sorunlar, olumsuz özsaygı, olumsuz öz yeterlik, duygusal tutarsızlık, olumsuz dünya görüşü olduğunu ifade etmiştir (Akt., Sarıçam, 2011).Bireylerin yaşamlarının erken dönemlerindeki reddedilme deneyimlerinin yetişkinlik döneminde depresyon (Whitbeck, Hoyt, Simons, Conger, Elder, Lorenz ve Huck, 1992) ve madde kullanımı (Campo & Rohner, 1992) ile ilişkili olduğuna dair araştırma verileri bulunmaktadır. Reddedilme duyarlılığı yüksek olan bireylerin reddedilme durumlarına karşı vermiş oldukları tepkiler saldırganlık veya eğer geri çekilirsem, kimse beni incitemez inancıyla sosyal geri çekilme gibi iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Verilen her iki tepki de bireyleri ilişki kurmaktan uzaklaştırarak yalnızlığa itmektedir (Levy, Ayduk & Downey, 2001). Yapılan araştırmaların incelenmesi sonucunda duygusal tepkisellik ile reddedilme duyarlılığı ve sosyal görünüş kaygısını birlikte ele alan başka bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın ülkemizdeki literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, reddedilme duyarlılığı gibi sosyal görünüş kaygısı ve duygusal tepkisellik, bireylerin ilişki kurmasını zorlaştıran hatta engelleyen durumlardandır. Hatta bireylerin ileri seviyede yaşadıkları reddedilme duyarlılığı, sosyal görünüş kaygısı ve duygusal tepkiselliğin, ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu bulgulanmıştır. Bu çalışmada, sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı ve duygusal tepkisellik düzeyleri arasındaki ilişkinin ve demografik değişkenlere göre sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı ve duygusal tepkisellik düzeylerinin anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda şu üç temel soruya yanıt aranmıştır:

1) Sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı ve duygusal tepkisellik düzeyleri; cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir biçimde farklılaşmakta mıdır?

2) Sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı ve duygusal tepkisellik arasında ilişki var mıdır?

3) Sosyal görünüş kaygısı ile reddedilme duyarlılığı puanları, duygusal tepkisellik alt boyutu puanlarını önemli bir biçimde yordamakta mıdır?

2. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, evreni ve örneklemi, kullanılan veri toplama araçları ve elde edilen verilerin istatistiksel analizlerine yer verilmektedir.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma, birden fazla değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapıldığı için ilişkisel araştırma modelindedir (Büyüköztürk, 2016). İliş-

kisel araştırma modeli, herhangi bir müdahalede bulunmadan bir ya da daha fazla değişkenin arasındaki ilişkiyi çözümleyerek bir olayı anlamaya çalışan araştırmalar şeklinde tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016).

Araştırmada öncelikli olarak, katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla yüzdeler ve frekanslar; demografik özelliklere göre değişkenler arası farklılaşmaları değerlendirmek için iki gruplu t-testi kullanılmıştır. Ardından, sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı ve duygusal tepkisellik arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson korelasyon(r) uygulanmıştır.

Son olarak da, katılımcıların sahip olduğu sosyal görünüş kaygısının ve reddedilme duyarlılığının duygusal tepkiselliği yordama gücünü belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda, iki ya da daha çok değişken arasındaki lineerliğin (doğrusallığın) gücünü ve yönünü ortaya koymak, değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini belirlemek amacıyla regresyon analizine başvurulmuş ve değişken sayısının ikiden fazla olması sebebiyle de çoklu regresyon yöntemi tercih edilmiştir (Gorard, 2001).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2017-2018 eğitim-ögretim yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi'nde formasyon eğitimi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Öğrencilerin duygusal tepkiselliğinin, sosyal görünüş kaygısı ve reddedilme duyarlılığı açısından incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmanın örneklem grubunu 309 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklemi oluşturan öğrencilerin demografik özelliklerine göre frekans ve yüzdelik dağılımları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. *Örneklemi Oluşturan Öğrencilerin Demografik Özelliklere Göre Dağılımı*

Cinsiyet	f	%
Kadın	231	74,8
Erkek	78	25,2
Toplam	309	100,0

Tablo 1'de görüldüğü gibi, örneklem grubu 231 (% 74,8) kadın, 78 (% 25,2) erkek olarak olmak üzere toplam 309 kişiden oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından oluşturulan "Demografik Bilgi Formu", Mathew, Nock, Wedig, Jill ve Hooley (2008) tarafından geliştirilip Seçer, Haltmatov ve Gençdoğan (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Duygusal Tepkisellik Ölçeği", Hart, Flora, Palyo, Fresco, Holle ve Heimberg (2008) tarafından geliştirilip Doğan (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği", Downey ve Feldman (1996) tarafından geliştirip Göncü Köse,Özen Çıplak, Ulaşan Özgüle, Sümer (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği" kullanılmıştır.

Duygusal Tepkisellik Ölçeği (DTÖ): Duygusal Tepkisellik Ölçeği Mathew, Nock, Wedig, Jill ve Hooley (2008) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek toplam 17 maddeden (örn., Üzücü olaylar karşısında çok kolayca duygusallaşırım) oluşmaktadır. Ölçeğin maddeleri "hiçbir zaman" ile "her zaman" arasında değişen 4'lü Likert tipi derecelendirmeye sahiptir. Ölçek hassasiyet, tepkisellik ve dayanıklık olmak üzere hem üç boyut hem de toplam puan üzerinden tek boyutlu olarak kullanılabilmektedir. Bu araştırma kapsamında tek boyut olarak kullanılmıştır. Duygusal Tepkisellik Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması Seçer, Halmatov ve Gençdoğan (2013) tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçeye uyarlama çalışması açımlayıcı faktör analizi sonucuna göre toplam varyansın %49.77'si açıklandığı belirtilmektedir. Doğrulayıcı faktör analizine göre de ölçeğin iyi uyum verdiği belirtilmektedir (X2=179.29, sd=127, p=.00, X2 /sd=1.41, RMSEA=.066, RMR= .012, NFI=.90, CFI=.94, IFI=.94, RFI=.91, AGFI=.90, GFI=.90. Ayrıca Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısının .91 olduğu ifade edilmektedir.

Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (SGKÖ): Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği, bireylerin sosyal görünüş kaygılarını ölçmek amacıyla Hart, Flora, Palyo, Fresco, Holle ve Heimberg (2008) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışmaları Doğan (2010) tarafından yapılmıştır. Ölçek 16 maddeden oluşan, beşli likert tipinde, öz bildirime dayalı bir ölçektir. Maddeler (1) Hiç uygun değil, (5) Tamamen uygun şeklinde derecelendirilmiştir. Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği'nin Doğan (2010) tarafından gerçekleştirilen geçerlik ve güvenirlik çalışmasında Cronbach Alpha iç tutarlık güvenirlik katsayısı .93 ve test-tekrar-test güvenirlik katsayısı .85 olarak hesaplanmıştır. Ölçek faktör analizi sonuçlarına göre, özgün formunda olduğu gibi tek faktörlü bir yapıya sahiptir. Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği'nden alınan yüksek puanlar, görünüş kaygısının yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Ölçeğin 1. maddesi tersten puanlanmaktadır. Bu araştırma kapsamında ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık güvenirlik katsayısı .93 olarak hesaplanmıştır

Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği (RDÖ): Downey ve Feldman (1996) tarafından, bireylerin reddedilme duyarlılığı düzeylerini belirlemek için geliştirilen tek faktörlü bir ölçek olup 18 maddeden oluşmaktadır. Göncü Köse,Özen Çıplak, Ulaşan Özgüle, Sümer (2017) tarafından ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması yapılmıştır. Ölçekte yer alan 18 madde genç yetişkinlerin olası reddedilme durumlarına ilişkin kişilerarası ilişkilerindeki boyutlarını temsil edici niteliktedir. Katılımcıların cevapları iki boyutu içermektedir. İlk boyut, kişilerin reddedilme karşısında yaşadıkları kaygı ve endişenin düzeyini. İkinci boyut ise, bireylerin kişilerarası ilişkilerinde kabul ya da reddedileceklerine dair beklentileridir. Reddedilme duyarlılığı ölçeği, bir öz - bildirim ölçeğidir. Ölçek maddeleri (1) hiç endişelenmedim, (6) çok endişelendim aralığında olup, uygulayıcılardan her bir durum karşısında duyacakları endişe ve kaygılarını derecelendirmeleri istenmektedir. Ölçekte tersten puanlanan madde bulunmamaktadır. Buna göre alınabilecek minimum puan 18, maksimum puan ise 108'dir. Ölçeğin uygulandığı grubun puanlarının aritmetik ortalaması alındığında, bireyin puanının ortalamanın altında kalması reddedilme duyarlılığının düşük, ortalamanın üstünde olması ise reddedilme duyarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir. RDÖ bireylerin her bir durumun 32 sonucuna ilişkin kaygılarının ve endişelerinin derecelerini göstermelerini gerektiren 6 dereceli Likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .83 bulunmuştur. Geçerlilik için yapılan faktör analizi sonucunda ölçekteki 18 maddenin 17'sinin faktör yükü .40'dan büyüktür. Tüm maddelerin faktör yükü .30'dan büyüktür. Reddedilme duyarlılığı ölçeği yüksek iç güvenirlik göstermektedir (alfa= .83).

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri 2017-2018 eğitim öğretim yılı bahar döneminde toplanmıştır. Çalışma kapsamında, eğitim fakültesindeki formasyon eğitimi alan ve gönüllü olarak katılmak isteyen öğrencilere araştırmacı gözetiminde veri toplama araçları uygulanmıştır. Veri toplama araçlarını eksik dolduran öğrenciler örnekleme dâhil edilmemiştir. Uygulama ortalama 15 dakika sürmüştür.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerden elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 21.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesine parametrik test yöntemlerinin uygulanabilmesi için gerekli görülen örneklem sayısının uygunluğu ve dağılımın normalliği. kontrol edilmiştir. Verilerin normal dağılım özelliğine sahip olup olmadığını belirlemek amacıyla ölçeklerin çarpıklık katsayısı ile basıklık katsayısı, sırasıyla, çarpıklığın ve basıklığın standart hatasına bölünmüş -1.5 ile

+1.5 arasında kalan değerler hesaplanmıştır (Tabachnick & Fidell, 2013). Bu bağlamda, 8 bireye ait ölçek elenerek 309 ölçek değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmada demografik değişkenlere göre sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı ve duygusal tepkisellik ölçeği duygusal tepkisellik alt boyutu puanlarının anlamlı olarak farklılık gösterip göstermediğini belirlemek bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı, ve duygusal tepkisellik alt boyutu arasındaki ilişkiyi saptamak için Pearson korelasyon (r) uygulanmıştır. Öğrencilerin sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı özelliklerinin, duygusal tepkiselliğin anlamlı birer yordayıcısı olup olmadığının belirlenmesi amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan istatistiksel analizlerin sonuçları ve yorumları yer almaktadır.

3.1. Cinsiyet Değişkeni Açısından Bulgular

Çalışmanın bu kısmında öğrencilerin sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı ve duygusal tepkisellik puanlarının demografik değişkenlerden biri olan cinsiyet değişkeni bağlamında farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yönelik analiz sonuçlarına yer verilmektedir. Bu amaç doğrultusunda, verilerin istatistiksel çözümlemelerinde "Bağımsız Gruplar t Testi"nden yararlanılmış, elde edilen bulgular aşağıda sırasıyla verilmiştir.

Tablo 2. *Sosyal Görünüş Kaygısı, Reddedilme Duyarlılığı ve Duygusal Tepkisellik Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları*

Puan	Gruplar	N	X	SS	SH_x	t testi		
						T	Sd	p
Sosyal G. K.	Kadın	231	29,384	10,353	1,172	-,303	307	,762
	Erkek	78	29,779	9,823	,646			
Reddedilme D.	Kadın	231	8,896	3,587	,406	2,873	307	,004
	Erkek	78	7,696	3,045	,200			
Duygusal T. T.	Kadın	231	40,179	10,212	1,156	-3,198	307	,002
	Erkek	78	44,099	9,058	,596			
Duygusal T. Alt	Kadın	231	15,051	4,354	,493	-1,866	307	,063
	Erkek	78	16,073	4,125	,271			

Tablo 2'de görüldüğü gibi, öğrencilerin sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı ve duygusal tepkisellik alt boyutu puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla uygulanan bağımsız grup t testi sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları arasında reddedilme duyarlılığı ve duygusal tepkisellik ölçeklerine ait grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur (p<,05). Söz konusu farklılık, her iki grup için kadınların lehinedir.

Sosyal görünüş kaygısı ve duygusal tepkisellik alt boyutuna ait grupların aritmetik ortalamaları arasındaki farklılık ise anlamlı bulunmamıştır (p>,05).

3.2. Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği, Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği Toplam Puanları ve Duygusal Tepkisellik Ölçeğinin Alt Boyut Puanları Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Çalışmanın bu kısmında öğrencilerin sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı toplam puanları ve duygusal tepkisellik alt boyut puanları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik analizlere yer verilmiştir.

Tablo 3: *Sosyal Görünüş Kaygısı, Reddedilme Duyarlılığı ve Duygusal Tepkisellik Puanları Alt Boyutları Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analiziyle İncelenmesine Dair Bulgular*

Değişkenler	x	SS	Sosyal Görünüş K.	Reddedilme D.
Duygusal Tepk. Toplam	43,11	9,50	,350**	,094
Hassasiyet	14,82	3,46	,133*	,036
Duygusal Tepk.	15,81	4,20	,440**	,128*
Psikolojik Dayanıklılık	12,47	3,12	,325**	,073
Sosyal Görünüş K.	29,67	9,94		
Reddedilme D.	7,99	3,22		

** p<.001,* p<.05

Tablo 3 incelendiğinde, öğrencilerin sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı toplam puanları ve duygusal tepkisellik alt boyut puanları arasındaki ilişkilerde, duygusal tepkisellik toplam puanı ile sosyal görünüş kaygısı puanları arasında (r= .350) p<.001 düzeyinde pozitif yönlü, hassasiyet alt bo-

yutu ile sosyal görünüş kaygısı puanları arasında (r= .133) p<.05 düzeyinde pozitif yönde, duygusal tepkisellik alt boyutu ile sosyal görünüş kaygısı puanları arasında (r= .440) p<.001 düzeyinde pozitif yönde, duygusal tepkisellik alt boyutu ile reddedilme duyarlılığı puanları arasında (r= .128) p<.05 düzeyinde pozitif yönde, psikolojik dayanıklılık alt boyutu ile sosyal görünüş kaygısı puanları arasında ile (r= .325) p<.001 düzeyinde pozitif yönlü doğrusal bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.3. Sosyal Görünüş Kaygısı ile Reddedilme Duyarlılığı Toplam Puanlarının Duygusal Tepkisellik Alt Boyutu Üzerindeki Yordayici Etkisine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Çalışmanın bu kısmında, öğrencilerin soysal görünüş kaygısı ile reddedilme duyarlılığı toplam puanlarının duygusal tepkisellik alt boyutu puanları üzerindeki yordayıcı etkisini belirlemeye yönelik yapılan çoklu regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda verilerin regresyon analizinde, soysal görünüş kaygısı ile reddedilme duyarlılığı puanları yordayıcı değişken, duygusal tepkisellik alt boyutu ise yordanan/bağımlı değişken olarak belirlenmiştir.

Tablo 4. *Öğrencilerin Duygusal Tepkisellik Alt Boyutu Puanlarının Soysal Görünüş Kaygısı ile Reddedilme Duyarlılığı Toplam Puanlarına Göre Yordanıp Yordanmadığına İlişkin Bulgular*

Değişkenler	B	Standart Hata	β	T	p
Sabit	10,22	.77		13.18	,00
Sosyal Görünüş Kaygısı	.01	.06	.01	.19	,84
Reddedilme Duyarlılığı	.18	.02	.43	8.21	,00
R^2=.19; F = .44 p<.01					

Tablo 4 incelendiğinde, yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda sosyal görünüş kaygısı ve reddedilme duyarlılığı değişkenleri birlikte katılımcıların anlam puanlarını istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde [F= .44; p<.01] yordamaktadır. Adı geçen değişkenler birlikte evliliğe bakış anlam puanlarının toplam varyansının %19'unu açıklamaktadır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin β ve t-testi sonuçları incelendiğinde ise öğrencilerin duygusal tepkisellik alt boyutu puanları üzerinde reddedilme duyarlılığı (β= .43; p<.01)

değişkeninin anlamlı yordayıcılığının olduğu, buna karşın sosyal görünüş kaygısı değişkeninin yordayıcı etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir

4. TARTIŞMA

Bu araştırma, formasyon eğitimi alan öğrencilerin sosyal görünüş kaygısı, reddedilme duyarlılığı ve duygusal tepkisellik düzeyleri arasındaki ilişkiyi ve demografik değişkenlere göre söz konusu değişkenlerin anlamlı farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu bölümde, araştırma sürecinde toplanan veriler üzerinde yapılan istatistiksel analizler sonucunda elde edilen bulgular diğer araştırma sonuçları ile tartışılmış ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmadan elde edilen bulgular incelendiğinde kadın öğrencilerin duygusal tepkisellik puanlarının daha yüksek olduğu görülürken Yurdakul ve Üner'in (2015) sağlık meslek yüksekokulu öğrencilerinin duygusal tepkisellik durumlarının değerlendirilmesine yönelik yaptıkları çalışma sonucunda ise erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre duygusal tepkisellik puanlarının anlamlı derecede yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, kadın öğrencilerin reddedilme duyarlılığı puanlarının daha yüksek olduğu görülürken Erözkan'ın (2004) üversite öğrencilerinin kişilerarası duyarlılıkları ile reddedilme duyarlılıklarının bazı değişkenlere göre incelemiş olduğu çalışma sonucunda da kadın öğrencilerin reddedilme duyarlılığı puanları anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Erözkan'ın (2007) üniversite öğrencilerinin sosyal kaygı ve reddedilme duyarlılığı düzeylerini bazı değişkenler açısından incelediği bir diğer çalışma da yine kadın öğrencilerin reddedilme duyarlılığı puanları anlamlı derecede yüksek bulunmuştur.

Öğrencilerin duygusal tepkisellik toplam puanları ve hassasiyet ve tepkisellik alt bouyu ile sosyal görünüş kaygısı puanları arasında pozitif yönlü doğrusal bir ilişki bulunmuştur.Literatür incelendiğinde duygusal tepkisellik ile sosyal görünüş kaygısı arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda bireylerin duygusal tepkisellik düzeyleri, hassasiyet ve tepkisellik düzeylerinin artmasına bağlı olarak sosyal görünüş kaygılarının da arttığı düşünülmektedir.

Öğrencilerin duygusal tepkiselliğin psikolojik dayanıklılık alt boyutu puanları ile sosyal görünüş kaygısı puanları arasında düzeyinde pozitif yönlü doğrusal bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatür incelendiğinde

sosyal görünüş kaygısı ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişki inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Ancak sosyal görünüş kaygısı ile ilgili yapılan literatür incelendiğinde genel olarak sosyal görünüş kaygısı yaşayan bireylerin daha kolay depresyon,anksiyete gibi nevrotik eğilimler gösterdikleri tespit edilmiştir. Özcan, Subaşı, Budak, Çelik, Gürel ve Yıldız (2013) tarafından ergenlik ve genç yetişkinlik dönemindeki kadınlarda benlik saygısı, sosyal görünüş kaygısı, depresyon ve anksiyete ilişkisini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada, sosyal görünüş kaygısına sahip bireylerin depresyon ve anskiyete düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.Literatür incelendiğinde psikolojik dayanıklılık ve sosyal görünüş kaygısı arasında negatif yönlü doğrusal bir ilişki olabileceği düşünülse de yaptığımız çalışma ile aksine pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu bulgu elde edilmiştir. Bu durumun nedeninin sosyal görünüş kaygısına sahip bireylerin, kaygı ile baş etmede sağlıklı çözüm yolları üretmeye çalışmalarının psikolojik dayanıklılık üzerinde de olumlu etkisi olabileceği düşünülmektedir.

Öğrencilerin duygusal tepkiselliğin tepkisellik alt boyutu puanları ile reddedilme duyarlılığı puanları arasında pozitif yönde doğrusal ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayduk, Downey, Testa, Yen ve Shoda (1999) tarafından reddedilme duyarlılığına kadınların verdikleri tepkileri belirlemeye yönelik yaptıkları çalışmada reddedilme duyarlılığı yüksek kadınların, reddedilme duyarlılığı görece düşük kadınlar ile karşılaştırıldıklarında, daha fazla düşmanlık duygusu besleyerek duygusal tepkisellik düzeylerinin arttığı bulgusunu elde etmişlerdir. Bu durumun reddedilme duyarlılığına sahip bireylerin kişilerarası ilişkilerinde herhangi bir ipucu olmaksızın reddedileceklerini düşünerek tepkide bulunmalarıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Yapılan araştırmaların incelenmesi sonucunda duygusal tepkisellik ile reddedilme duyarlılığı ve sosyal görünüş kaygısını birlikte ele alan başka bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın ülkemizdeki literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Reddedilme duyarlılığı gibi sosyal görünüş kaygısı ve duygusal tepkisellik, bireylerin ilişki kurmasını zorlaştıran hatta engelleyen durumlardandır. Bununla birlikte bireylerin ileri seviyede yaşadıkları reddedilme duyarlılığı, sosyal görünüş kaygısı ve duygusal tepkiselliğin, ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu bulgulanmıştır. Dolayısıyla bu konu ile ilgili yapılacak çalışmaların sayısının arttırılması, duygusal tepkisellik, reddedilme duyarlılığı ve sosyal görünüş kaygısının bireylerin sosyal ilişkileri ve ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkisini azaltması bakımından önerilmekte-

dir. Bununla birlikte, araştırmanın farklı örneklem gruplarıyla da gerçekleştirilmesinin daha kapsayıcı sonuçları ortaya koyması bakımından önem taşıdığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Alden, E. Lynn-Taylor, T. Charles (2004), Interpersonalprocesses in socialphobia. *Clinical Psychology Review, 24*(7), 857–882.

Amerikan Psikiyatri Birliği (2013) *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı, Beşinci Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı* (Çev. Ed.: E Köroğlu) Hyb Yayıncılık, Ankara, 2013.

Ayduk, Ö., Downey, G., Testa, A., Yen, Y. & Shoda, Y. (1999). Does rejection elicit hostility in rejection-sensitive women?, *Social Cognition*, 17, 245-271.

Buehler, C., & Welsh, D. P. (2009). A process model of adolescents' triangulation into parents' marital conflict: The role of emotional reactivity. *Journal of Family Psychology, 23*(2), 167-180.

Büyüköztürk, Ş. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri (20.Basım).* Ankara: Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Campo, A. T., & Rohner, R. P. (1992). Relationships between perceived parental acceptance-rejection, psychological adjustment, and substance abuse among young adults. *Child Abuse & Neglect*, *16*(3), 429-440.

Cavanagh, J.T., Carson, A.J., Sharpe, M., and Lawrie, S.M. (2003). Psychological autopsy studies of suicide: a systematic review. *Psychological Medicine,* 33, 395–405.

Cengiz, S. (2017). *Ergenlerde duygusal tepkisellik, bilişsel çarpıtmalar ve depresyon arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Claes,L., Hart, T.A., Smits, D., Eynde, F.V., Mueller,A. & Mitchell, J.E. (2011). Validation of the Social Appearance Anxiety Scale in female eating disorder patients.*European Eating Disorders Review, 20*(5), 406-409.

Conklin, C. Z., Bradley, R., & Westen, D. (2006). Affect regulation in borderline personality disorder. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 194, 69–7.

Cornelius, T., Birk, J.L., Edmondson, D. & Schwartz, J.E. (2018). The joint influence of emotional reactivity and social interaction quality on

cardiovascular responses to daily social interactions in working adults. *Journal of Psychosomatic Research*, 108,70-77.

Çınar, H. & Keskin,N., (2015). Öğrencilerin Sosyal Görünüş Kaygısının Öğrenim Yeri Tercihlerine Etkisi, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 14, 458.

Dindar, M. & Akbulut, Y., (2015). Role of self-efficacy and social appearance anxiety on gaming motivations of MMOFPS players, *Computers and Education*, 81, 26-34.

Doğan, T. (2010). Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 151-159.

Downey, G., & Feldman, S. I. (1996). Implications of rejection sensitivity for intimate relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 70*(6), 1327-1343.

Downey,G., Mouigos, V., Ayduk, O., London, B.E. & Shodo, Y. (2004). Rejection sensitivity and the defensive motivational system: Insights from the startle response to rejection cues. *Psychological Science, 15*(10), 668-673.

Erözkan, A. (2004). Lise öğrencilerinin bağlanma stilleri ve yalnızlık düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4*(2).

Erözkan, A. (2007). Üniversite öğrencilerinin reddedilme duyarlıkları ile sosyal kaygı düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *17*, 225-240.

Gorard, S. (2001). *Quantitative methods in educational research: The role of numbers made easy.* London: Continuum.

Göncü Köse, A., Özen Çıplak, A., Ulaşan Özgüle,E.T. & Sümer, N. (2017). Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Nesne Dergisi*, 5(11), 383-403.

Hart, E., Leary, M.R.& Rejeski, J.W., (1989). The measurement of social physique anxiety. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 11, 94–104.

Leary, M. (2001). The role of rejection sensitivity in people's relotionships with significant others and valued social groups. Levy, S., Ayduk, O. & Downey G. (Ed.), *Interpersonel Rejection*. New York: Psychology Press.

Matthew, G., Nock, M.K., Wedig, M.M., Holmberg, E.B & Hooley, J.M. (2008). The Emotion Reactivity Scale: Development, evaluation and relation to self-injurious thoughts and behaviors. *Behavior Therapy*, 39, 107–116.

Mülazımoğlu Ballı, Ö., Erturan İlker, G. & Arslan, Y. (2014). Achievement goals in Turkish high school PE Setting: The predicting role of social physique anxiety, *International Journalof Educational Research*, 67, 30-39.

Özcan, H., Subaşı, B., Budak, B., Çelik, M., Gürel, Ş.C.& Yıldız, M.,(2013). Ergenlik ve genç yetişkinlik dönemindeki kadınlarda benlik saygısı, sosyal görünüş kaygısı, depresyon ve anksiyete ilişkisi, *Original Papers/Araştırmalar*, 3(3).

Öztürk,A., Kara, A. & Körük, S. (2015). Üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri, cinsiyet rolleri ve yüz kızarma eğilimlerinin sosyal görünüm kaygılarını yordama gücü ve aralarındaki ilişki. *Electronic Turkish Studies, 10*(10), 733-747.

Sabiston,C.M., Pila,E., Bilodeu, G.P. & Cox, A.E. (2013). Social physique anxiety experiences in physical activity: a comprehensive synthesis of research studies focused on measurement, theory, and predictors and outcomes. *International Review of Sport and Exercise Psychology, 7*(1), 158-183.

Safer, D.L., Telch, C.F. & Agras, W.S. (2001). Dialectical behavior therapy for bulimia nervosa. *American Journal of Psychiatry*, 158, 632-634.

Sarıçam, H.(2011). *Üniversite öğrencilerinin reddedilme duyarlılıkları ile benlik saygıları ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Smith, K.E., Hayes, N.A., Styer, D.M. & Wasburn, J.J. (2017). Emotional reactivity in a clinical sample of patients with eating disorders and nonsuicidal self-injury.*Psychiatry Research*, 257, 519-525.

Ülkü, H. (2017). *Gençlerde sosyal görünüş kaygısı ile sosyal anksiyete arasındaki ilişkinin toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi).Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Whitbeck, L. B., Hoyt, D. R., Simons, R. L., Conger, R. D., Elder Jr, G. H., Lorenz, F. O., & Huck, S. (1992). Intergenerational continuity of parental rejection and depressed affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, *63*(6), 1036.

Yerel Yönetimler ve Yeni Yönetim Yaklaşımları

Dr. Öğr. Üyesi Sanem BERKÜN
Bülent Ecevit Üniversitesi

Özet

Küreselleşmeyle birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede, kamu hizmetlerinin yürütülmesinde merkezi yönetim yanında yerel yönetimlerin sorumluluk alanları genişlemiştir. Devlet vatandaşa en yakın birimler olan yerel yönetimlerden destek görmekte ve bu durum demokrasinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Yönetim sistemi içerisindeki yetki ve sorumluluk alanı bulunduğu ülkenin siyasal, kültürel ve tarihi birikimine bağlı olarak farklılık gösteren yerel yönetimlere ilişkin mevzuat ve uygulamalar bu değişimin yansımalarını taşımaktadır. Öte yandan yerel yönetimlerin artan sorumluluklarını yerine getirebilmek için daha fazla yeni yönetim tekniklerinden yararlanma eğilimi göstermeleri de bu değişimin bir sonucudur. Bu çalışmanın amacı yerel yönetimlerin yeni yönetim tekniklerinden yararlanmalarının artması yönünde akademik desteğin sağlanması ve sürekli kılınmasına yardımcı olmaktır. Çalışmada yeni kamu yönetimi yaklaşımının yerel yönetimler üzerindeki etkilerine değinildikten sonra Türkiye'de yerel yönetimlerin durumu irdelenerek bu yaklaşımların kullanılmasının sunacağı açılımlar değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, Yerel yönetimler, Yeni kamu yönetim yaklaşımları

Local Governments And New Management Approaches

Abstract

Areas of responsibility of the local governments besides the central administration for running the public service have been increased in many developed and developing countries herewith the globalisation. The government is supported by the local authorities as they are the closest units to the public and this condition is assessed as an indicator of the democracy. The realm of authority and responsibility within the system of administration and the local governments that show change according to the political, cultural and historical background of the country they exist in and the relevant legislation and applications carry the reflections of this change. On the other hand, it is also a result of this change that they show a tendency to benefit more from the new management techniques in order to fulfil the increasing

responsibilities of the local governments. The aim of this study is to provide academic support to the local governments for the increase in the utilisation of the management techniques and help it become perpetuate. After mentioning the effects of the new public management approach on the local governments, the condition of the local governments in Turkey is scrutinized and the initiative that would be provided after the use of these approaches is assessed in this study.

Key words: Globalisation, Local governments, New public management approaches

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisiyle günümüz toplumlarında, kamu hizmetlerinin kaliteli, etkin ve verimli olarak sunulabilmesi için halka en yakın yönetsel birimler olan yerel yönetimlere daha fazla görev ve sorumluluk verilmektedir. Bu durum; yerel yönetimlerin güç ve önem kazanmasına neden olmuş ve yerel yönetimleri beklentilere cevap verebilmek için farklı yönetsel modellerden yararlanmak zorunda bırakmıştır. Bilişim teknolojilerinin sunduğu kolaylıklar ve mevzuatlardaki güncellemelerde yerel yönetimlerin yeni kamu yönetimi yaklaşımının temel ilkelerini benimsemesini ve gelişmeleri takip etmesini hızlandırmaktadır. Öte yandan yerel yönetimlerin yürütme ve karar organlarının seçimle iş başına gelmesinin yaratmış olduğu rekabet ortamı yaşanan gelişmeleri takip etme isteğini güçlendirmektedir.

Yerel yönetimler yapılanmaları itibariyle, öne çıkardığı değerleri ile demokrasinin güçlenmesine önemli katkılar sunmaktadırlar. Bu nedenle birçok ülke yönetimi, örgütlenmesinde demokrasinin teminatı ve katalizörü olarak gördüğü yerel yönetimlerin güçlenmesi yönünde düzenlemelere gitmektedir. Türkiye mevzuatında da daha güçlü yerel yönetimleri tesis etmek için değişiklikler ve yerel yönetimlerin özerkliğini artıracak yenilikler yapılmıştır. Çalışma ile yeni kamu yönetimi yaklaşımının yerel yönetimler üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Bu yeni yaklaşımların kullanılmasının sunacağı açılımların vurgulandığı çalışmada Türkiye'de yerel yönetimlerin durumu da panoramik olarak incelenmektedir.

2. Kamu Yönetiminde Yeni Eğilimler ve Türkiye'ye Yansımaları

İnsanlık tarihinde yaşanan gelişmeler toplumsal ilişkiler gibi toplumsal yapı ve kurumlar üzerinde de önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu değişikliklerin gözlemlenebileceği kurumlar içerisinde devlet kurumları ön sıralardadır. Modern devletin oluşmasıyla şekillenen devlet kurumları ve kurum-

lara hâkim olan yönetim anlayışı, küreselleşme süreciyle, teknolojinin sunduğu imkânlardan da yararlanarak dönüşüme uğramıştır. Yeni kamu yönetimi anlayışı olarak nitelendirilen bu sürecin ne ifade ettiği yönünde üzerinde anlaşılmış tek bir tanım bulunmamaktadır. Birçok bilim insanı bu süreci, belirsiz ve karmaşık bir ideoloji kavramları ile açıklamıştır(Ferlie et al, 1996: 10; Pollitt, 1998: 59). Yeni Kamu Yönetimi (YKY) 1970'lerden itibaren ortaya çıkan krizlerin çözümünde geleneksel yönetim modelinin yetersizliklerine karşı bir çözüm yolu olarak önerilmiş ve hem yönetim anlayışı hem de yönetim yapılarının değişmesi şeklinde kendisini göstermiştir (Bilgiç, 2003: 25; Gözel, 2003: 195). Fiyat tabanlı, bürokratik olmayan, piyasa orijinli ve müşteri tercihli kamu hizmetlerinden oluşan yapı, kurulması gereken en ideal sistem olarak görülmekte, kamu hizmetleri koşullarının, müşterilerin umduğu verimlilik kriterine uygun olarak etkin yapılarla ve becerikli yöneticilerce sunulması, kamu yönetimine yaklaşımlarda, yeni bir tema olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşım Yeni Kamu Yönetimi (YKY) düşüncesi olarak adlandırılmaktadır (Özer,2005 :3-4). Tek bir cümle ile tanımlanması kolay olmayan, 'managerialism', "pazar merkezli kamu yönetimi" ya da "girişimci idare" terimleri ile de ifade edilen yeni kamu yönetimi yaklaşımının belirleyici özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir(Gözel, 2003: 196-197);

- Süreç odaklı yönetimden sonuç odaklı yönetime doğru yöneliş,
- Klasik bürokrasi anlayışından uzaklaşarak kuruluşları, personelleri, çalışma ortam ve koşullarını daha esnek hale getirme çabası,
- Kurumsal ve kişisel hedefleri açıkça ortaya koyma ve performans göstergeleri vasıtasıyla bunların başarılarının ölçülebilmesine olanak tanıma
- Üst düzey yöneticilerin siyasi tarafsızlığı ve nötr olmasından ziyade mevcut hükümetin programlarına destek olmasını makbul görme,
- İdarelerin faaliyetlerinin pazar ekonomisi kurallarınca test edilmesi ve bazı hizmetlerin piyasa koşullarında özel sektöre gördürülmesi,

Yeni kamu yönetimi yaklaşımı, 1979 yılından 1980'li yılların ortalarına kadar süren dönemde, kamuda yasal-yapısal serbestleşme (deregülasyon), kamu mal ve hizmetlerinde sübvansiyonların kaldırılması ve diğer tasarruf önlemlerinin getirilmesi ile gelişmeye başlamıştır. 1985 yılından itibaren yoğunlaşan kamu iktisadi girişimlerinin özelleştirilmesi, politikaları yeni kamu yönetimi yaklaşımını hakim hale getirmiştir. 1990'lardan itibaren ise kamu hizmetlerinde kalite, vatandaş odaklılık, yönetişim, katılım, hesap verebilirlik,

saydamlık ve performansa dayalı yönetim gibi ilke ve değerlerin öne çıktığı politikalar küresel ölçekte öne çıkmıştır(https://vsback.com). Birçok ülkede farklı düzeylerde hayata geçirilen yeni kamu yönetimi yaklaşımının en güçlü uygulandığı ülkeler arasında İngiltere, ABD, Yeni Zelanda, Kanada ve Avustralya gelmektedir. Yeni kamu yönetimi yaklaşımının yerleştirilmesinde ülkelerin siyasi ve sosyoekonomik özelliklerinden kaynaklanan farklılıklar bulunsa da idare kavramının değişimine yol açan uygulamaların birbirine benzediği görülmektedir. Öncelikle ekonomik alanda, deregülasyon, özelleştirme ve piyasaları düzenlemeye (regülasyon) yönelik politikalar hayata geçirilmekte daha sonra yönetsel alanda değişimi sağlayacak reform çalışmaları başlatılmaktadır (Lamba, 2015: 130).

Türkiye'de refah devleti döneminde aşırı derecede büyüyerek, kırtasiyecilik, verimsizlik, hantallık, merkeziyetçilik, katı hiyerarşi yönündeki eleştirilerin odağı haline gelen geleneksel kamu yönetimi yaklaşımı, artan kamu harcamaları ve güven krizleri ile 1980'li yıllarda terk edilmeye başlamıştır. Yerine geçen yeni kamu yönetimi yaklaşımı kapsamında öncelikle, ekonomik sistemin düzenlenmesine yönelik reformlar yapılmıştır. Birinci dalga reform süreci olarak adlandırılan bu dönemde 1980'lerden itibaren serbest piyasa ekonomisine geçilmesi yönündeki çabalar ülkenin öncelikli konusu olmuştur.

Türkiye'de Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı ile birlikte, yönetsel alanın düzenlenmesi amacını taşıyan ikinci dalga reform süreci başlatılmıştır. Yönetsel alanda köklü değişimlere yol açan bu reformları yansıtan ve daha önceki programlarda pek yer verilmeyen, vatandaş odaklılık, sonuç odaklılık, uzmanlaşma ve esnek istihdam, şeffaflık, girişimcilik ve hesap verebilirlik gibi kavramlar 2000'li yıllardan sonra daha sık kullanılmıştır(Eryılmaz, 2011: 38-39; Lamba, 2015: 138-139). 2002-2014 yılları arasında, kamu mali yönetimi, yerel yönetimler, merkezi yönetim, kamu personel yönetimi ve denetimle ilgili alanlarda önemli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir(Lamba, 2014: 138-139). Türk kamu yönetimi reform çalışmaları kapsamda değerlendirilebilecek bu düzenlemelerden bazıları şöyle sıralanabilir;

- 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu
- 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu
- Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı
- 5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
- 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu

- 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu
- 5393 sayılı Belediye Kanunu
- 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu
- 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun
- 6085 sayılı Sayıştay Kanunu
- 6223 sayılı Kamu Hizmetlerinin Düzenli, Etkin ve Verimli Bir Şekilde Yürütülmesini Sağlamak Üzere Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Teşkilat, Görev ve Yetkileri ile Kamu Görevlilerine İlişkin Konularda Yetki Kanunu kapsamında merkezi yönetim birimlerinin (Başbakanlık ve bakanlıklar) teşkilat kanunlarına yönelik düzenlemeler
- 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu
- 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

3. Yerel Yönetimler ve Yeni Yönetim Yaklaşımları

Küreselleşme ile geleneksel yönetim yaklaşımları sorgulanmakta, yerel yönetimler güçlenip önem kazanmaktadır. Yaşanan ekonomik ve politik deneyim, bir yandan devleti ekonomik işleyişin dışına itmiş, diğer yandan da siyasal gücün merkezden çevreye aktarılmasını öngörmüştür. Kısaca "yerelleşme" olarak adlandırılan bu süreç, hizmetlerin en yakın yönetim biriminden sağlanmasından, ekonomik kalkınmada yerel dinamiklerin harekete geçirilmesine kadar uzanan geniş bir açılım olarak sunulmaktadır. Her ne kadar, ülkelerin tarihsel süreç içinde yaşadıkları merkeziyetçi – adem-i merkeziyetçi eğilimler ve benimsedikleri farklı yönetim sistemleri, yerel yönetimlerin üstlendikleri görev ve sorumlulukların kapsamında ülkeden ülkeye farklılık yaratsa da, bu görev ve sorumluluklar sürekli artış göstermektedir(Ekici & Toker, 2005: 5). Yerelleşme; küreselleşmenin kendi bünyesinde taşıdığı tekdüze ve merkeziyetçi anlayışları yeniden üreterek ve birbirine eklemleyerek daha insani ve yaşanabilir bir dünyanın oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır(Ökmen & Özer, 2007: 20). Öte yandan halka en yakın yönetsel birimler olan yerel yönetimlere kamu hizmetlerinin sunulması sürecinde daha fazla görev ve sorumluluk verilmesi demokrasinin bir göstergesi olarak nitelendirilmektedir.

Yerel yönetimler; küreselleşmenin refah devletini adeta rekabet devletine dönüştürdüğü bu yeni yapılanmada, merkezi yönetimin eksik bıraktığı sos-

yal politikaları tamamlamakta ve ulaşamadığı yerlere ulaşmaktadır. Küreselleşme ile gelen yerel yönetim kuruluşlarının serbest piyasa ekonomisi ile uyumlu hale getirilmesi hedefi, genel olarak "yerel yönetimlerde etkinlik ve verimliliğin artırılması" ile ifade edilmektedir.

Yerel yönetim kuruluşlarının bir kamu ekonomik birimi ve kamusal mal/hizmet arz eden kuruluşlar olduğunu göz ardı etmeden kullandıkları üretim faktörlerinin maliyetini düşürecek üretim ilişkileri geliştirmeleri reform ihtiyacının ve düzenlemelerinin özünü oluşturmaktadır(Bilgin ve diğerleri, 2009: 624). 1990'lı yıllarla birlikte dünyada kamu yönetiminin yeniden yapılanma konusu ele alınırken işletme yönetimi araçları kullanılarak, yeni bir bakış getirilmiştir(Çukurçayır, 2003: 9). Almanya, Hollanda, Danimarka ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde müşteri odaklı/yurttaş odaklı yönetim anlayışı uygulanarak, ekonomik krizlere karşın önemli başarılar gösterilmiştir(Plamper, 2000: 6). Aynı zamnada gelişmiş Batı ülkelerinin yönetim sistemleri değerlendirildiğinde, bu ülkelerin hemen hepsinde yerel yönetimlerin merkezi yönetimlerden daha fazla rol üstlendiği gözlenmiştir(Polatoğlu, 2000: 3).

1990'lı yıllarla birlikte genel olarak kamu yönetimi, özel olarak da yerel yönetimler yönetimde yeniden yapılanma adı verilen felsefenden önemli ölçüde etkilendiler ve çağdaş ülkelerde önemli uygulamalara neden oldular. Almanya,"Yeni Kamu Yönetimi" yaklaşımını uygulamak için yoğun çaba harcayan ülkelerin başında gelmektedir. Duisburg kentinde, kalitenin yakalanması için insan kaynakları yönetimine özel bir önem verilmiş, personel seçilirken ve çalıştırılırken en iyi standartların yakalanması için özel bir çaba harcanımıştır. Hollanda'dan Delft ve Tilburg örnekleri Avrupa'da ve diğer ülkelerde "Yeni Kamu Yönetimi" yaklaşımının önemli örnekleri olarak kabul edilmektedir.

Fransa'da da yerel yönetimlere yönelik reformlar yapılmaktadır. Danimarka'da yönetim reformu, yerel yönetimleri "sosyal sorumluluk" almaya yöneltmiş ve yürütülen hizmetlerin standartlarını yükseltmiştir. Finlandiya'da yönetim reformunun merkezinde yerel yönetimler bulunmakta ve reformlar; kamu yönetiminin çağdaşlaştırılması, yurttaşla işbirliği ve gönüllülük, piyasa odaklı bir strateji hedefleri doğrultusunda şekillenmektedir. İsveç'te, müşteri – yurttaş odaklı, kamu yararını ön planda tutan, ama aynı zamanda kamusal bir işletme gibi verimli ve etkili çalışan bir yerel yönetim sistemi gerçekleştirmek için önemli gelişmeler yaşanmıştır. Çağdaş Batı ülkelerinin çoğunda olduğu gibi ABD'de de, "Yeni Kamu Yönetimi" yaklaşımına göre yönetimin yeniden dizayn edilmesi konusunda önemli çalışmalar yapılmaktadır. Yönetimde yeniden yapılanma çalışmalarında ise; yurttaş odaklılık, etkililik, verimlilik ve akçal

yardımların iyi yönetilmesi temel faktörler olarak görülmüştür. 1980'li yıllarla birlikte İngiltere'de de yerel yönetimlerde yeniden yapılanma; rekabet, yurttaş odaklılık, desantralizasyon, aktif yurttaş gibi kavramlarla biçimlenmektedir(Çukurçayır, 2003: 10- 17).

Farklı kültürlerde, uygulama açısından bazı sorunlara neden olsa da yerel demokrasi artan oranda saygı gören bir değer olarak öne çıkmakta ve bu devlet politikalarına yansımaktadır(Keleş & Mengi, 2002: 23). Diğer bir ifade ile birçok ülkede yapılan yeni reformlarda yerel yönetimlere daha çok yetki ve gelir transferi yapıldığı gözlenmektedir (Tortop, 1992: 4). Küreselleşme süreci ile devlet politikalarında yaşanan dönüşüm her ülke gibi Türkiye'de de gözlenmiştir. 1961 Anayasası ile temeli atılan sosyal devlet 1980'li yıllarla birlikte dönüşüm sürecine girmiş, bir yandan iktisat politikasında koklu bir değişikliğe gidilmiş, diğer taraftan ise 12 Eylül 1980 darbesiyle siyasal ve sosyal alanda otoriter bir rejim değişikliği gerçekleşmiştir. Günümüzde de dünyada yaşanan gelişmelerin paralelinde Türkiye'de neo-liberal politikalar hız kazanırken, devletin yeniden tanımlanması ve devletin rol ve fonksiyonlarının yeniden belirlenmesi düşüncesiyle mevzuat ve uygulamalarda köklü değişiklikler yapılmaktadır(Yay, 2014: 157-160). Toplumsal refahın artırılması adına merkezi yönetim yanında yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör önemli sorumluluklar üstlenmektedir. Yerel demokrasi ve yerel özerklik söylemleri çerçevesinde yerel yönetimlerin görev, yetki ve sorumluluklarının genişlediği bu süreçte, kamu hizmetlerinin bizzat kamu tarafından sunulması gerektiği düşüncesinden uzaklaşılmaktadır. Keza yerel yönetimler kendilerinden beklenen bu işlevleri yerine getirebilmek için bir taraftan yeni yönetim yaklaşımlarından, diğer taraftan ise bilişim teknolojilerinden yararlanmaktadırlar. Kamu hizmetleri işletme mantığı içinde karşılanmakta, rekabete açılmakta ve özel sektör aracılığıyla sağlanmaktadır(Gül, 2009: 91; Al, 2007: 369).

4. Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Durumu ve Yeni Yönetim Yaklaşımlarının Sunabileceği Açılımlar

Kamu yönetimine hâkim olan yeni yönetim yaklaşımı Türkiye'de yerel yönetimlere yönelik önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. 2000 sonrası dönemde yerel yönetim mevzuatında büyük değişikliklere gidilmiştir. Bu yasal değişiklikler, hem dış ve hem de iç dinamiklerden kaynaklanmaktadır. Siyasal İktidarı yerel yönetimleri yeniden yapılandırmaya zorlayan başlıca dış etkenler, küreselleşme, ekonomik koşullar, neo-liberal yeni yönetim anlayışı, AB, Dünya Bankası, IMF, OECD, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası aktörler ve toplumsal dinamiklerdir. İç etkenler ise, yerel yönetimlerin yapısal-işlevsel

sorunları, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki görev, yetki ve kaynak bölüşümü sorunları ve performans açığıdır(Eren, 2011: 90-91).

Türkiye'de yerel yönetimlerin ve özellikle örgütsel yapı içerisindeki yeri ve yerine getirdiği fonksiyon dikkate alındığında, yerel yönetimler içerisinde belediyelerin çok ciddi problemlere sahip olduğu gözlenmekte ve yerel yönetimlerin yaşadığı sorunları düzeltici çalışmaların başlatılması gerekmektedir. Yürürlüğe giren yeni yerel yönetim yasaları, bu yönde çalışmaların başladığının somut birer göstergesini oluşturmaktadır (Berkün, 2010.146).

Türkiye'de yerel yönetimlerin ve özelde belediyelerin yaşadığı en önemli sorunların başında mali kaynak sıkıntısı gelmektedir. Belediyeler içinde küçük belediyelerin durumu daha da kötüdür. Küçük belediyelerin ortalama geliri belediye gelirleri ortalamasının 1/5'i dolayındadır. (Türkiye'deki belediyelerin % 60'tan fazlasının nüfusu 5000'den azdır.) (Parlak & Özgür, 2002: 89) Türkiye'de hem devlet gelirlerinden alınan paylar, hem de belediyelerin öz gelirleri, uygulamada, belediyelerin yaptığı görev ve hizmetler için günün koşullarına göre yetersiz kalmakta ve belediyeleri özerk kurumlar olarak devlete karşı bağımlı duruma sokarak işlevlerini tam ve yeterli bir şekilde yerine getirmelerini engellemektedir. (Çevikbaş, 1995: 93)

Yönetsel ve siyasal kaygılarla niteliksiz elemanın işe alınması gerekli nitelikte elemanların istihdam edilmesini zorlaştırmakta ve çağdaş yönetim tekniklerinden yeterince yararlanılmasını güçleştirmektedir. Çağdaş yönetim tekniklerinin uygulanmaması / uygulanamaması sonucu zaten kısıtlı olan kaynaklar yararlı biçimde kullanılamamaktadır. (Parlak & Özgür, 2002: 8) Halkın istek ve beklentilerinin kamusal otoriteye yansıması yolunda, en kısa ve gerçekçi işlev gören kurum, yerel yönetimlerdir. (Kazancı, 1983: 49-50) Ülkemizde ise yerel yönetim kurumları demokratik nitelikleri itibariyle bazı eksikliklere sahiptir. Yerel halkın yönetime katılımı sınırlıdır. (Parlak – Özgür, 2002: 89) Belediye ile halkın en yakın etkileşimi yalnızca oy verme sırasında kendini belli etmekte ve daha sonra bu ilişki giderek yoğunluğunu azaltmaktadır. (Çevikbaş, 1995: 89) Keza ülkemizde belediye yönetiminde açıklık ilkesine yeterince uyulmamaktadır. (Parlak & Özgür, 2002: 89) Türkiye'de vesayet denetimi kanunlarla son derece ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Vesayet denetimi, fazla ayrıntılı olması sonucunda hiyerarşik bir denetime dönüşerek, biçimsel olmaktan öteye gidememekte ve etkisiz kalmaktadır. Sıkı bir merkezi denetim altında tutulan yerel yönetim birimleri, halkta yapıcı ve atılımcı bir katılım güdüsü yaratmadığı için beklenen etkililikten yoksun kalmaktadır. (Çevikbaş, 1995: 94)

Yerel yönetimler bünyesinde, yukarıda yer verilenlerin yansıra yaşanan birçok sıkıntı yerel yönetimler üzerindeki ilgiyi artırmış, farklı, yeni yönetim modellerini öneren değişik çözüm önerilerini gündeme getirmiştir. Yeni yönetim yaklaşımlarının yerel yönetimlerde uygulanması sürecinde bilişim teknolojileri önemli fırsatlar sunmaktadır. Sürekli gelişen bilişim teknolojileri, yerel yönetimlerin çok yönlü hizmet verme gereksinimlerini karşılamakta ve problemlere uygun çözümler sunabilmektedir. Bunların başında belediyelerin tanıtım, ilke ve hizmetlerini elektronik ortama yansıttıkları "e-belediye" çalışmaları gelmektedir. E-belediye ortamında; belediye-diğer kamu kurumları, belediye-vatandaş ve vatandaş-vatandaş arasındaki bilgi akışında ve "haberdarlık" miktarında ciddi bir artış gözlenmiştir. Yerel yönetim kurumlarının iş süreçleri, çağımız yönetişim anlayışına uygun olarak, şeffaf ve hesap verebilir bir niteliğe kavuşmuştur(Henden & Henden, 2005: 52-53).

Yerel yönetimler yeni yönetim yaklaşımı ekseninde müşteri/vatandaş odaklı bir yönetim anlayışını benimsemektedir. Bu bakış açısıyla hizmet portföylerini çeşitlendirmekte, hizmet sunumunda kalite standartları geliştirmekte ve bu standartlara uyum göstermektedir. Yerel yönetimlerde toplam kalite yönetimine uygun olarak personel eğitimleri vs. birçok faaliyet gerçekleştirilmektedir. Öte yandan talep öneri ve şikâyetleri şeffaf, hesap verilebilir ve yönetişim odaklı bir platformda değerlendirmektedirler. Ayrıca yerel yönetim karar süreçlerinde Sivil Toplum Kuruluşları (STK) temsilcilerinin giderek daha ağırlıklı olarak yer almaya başladığı görülmektedir. STK temsilcilerinin de yer aldığı Kent Konseyleri bu gelişmelerin yansımasını gösteren önemli bir oluşumdur. Yine beyaz masa uygulamaları örneğinde de görülebileceği gibi halkla ilişkiler faaliyetlerine özen gösterilmektedir(Özel & Polat, 2013: 70-71).

Sosyal belediyecilik üzerinde durulan bir diğer faaliyet alanı olarak sosyal yardım ve faaliyetlerini kapsamaktadır. "Sosyal belediyecilik, yardıma ihtiyacı olanların bu ihtiyaç hallerini ortadan kaldırmayı, sosyal sorunların ortadan kalkmasına ön ayak olmayı ve bunlarla beraber insanların yaşadıkları ortamda mutlu, huzurlu, güven duygusu gelişmiş bir refah ortamında yaşamalarını planlamaktadır"(Ünlü, 2016: 68).

5. SONUÇ

Küreselleşme ile yaşanan değişim birçok kurum gibi yerel yönetimleri de etkilemiştir. Bu durum ülkelerin mevzuat ve politikalarına yerel yönetimlerin güçlendirilmesi şeklinde yansımıştır. 1980'li yıllardan itibaren yaygın uygula-

ma alanı bulan yeni kamu yönetimi yaklaşımı merkezi idare ve yerel yönetimlerin faaliyet alanlarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Devleti hizmet sunumunda geri plana iten ve özel sektörde uygulanan pek çok yönetim ilkesini kamu yönetimine taşıyan bu yeni yaklaşımla, kamu hizmeti sunumunda halka en yakın yönetim birimi olan yerel yönetimler güçlendirilmiştir.

Devlet politikalarında yaşanan bu dönüşüm birçok ülke gibi Türkiye'yi de etkilemiş, kamu yönetiminde yeniden yapılanma sürecinde yerelin güçlendirilmesi üzerine faaliyetler ağırlık kazanmıştır.

Özellikle 2004 yılından itibaren gerçekleştirilen yerel yönetim reformlarında, bazı kamu hizmetlerini yerel yönetimlere devrederek hizmet sunumunda etkinliği ve verimliliği sağlamak amaçlanmıştır. Öte yandan 5393 Sayılı Belediye Kanunu, 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununu ve 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nda da sosyal belediyeciliğe yönelik önemli düzenlemelere gidilmiş ve yerel katılımı güçlendirmek amacıyla kent konseylerinin oluşturulması yasalarla zorunlu hale getirilmiştir. Diğer taraftan yerel yönetimler kendilerinden beklenen görev ve so9rumlulukları yerine getirebilmek için yeni yönetim teknikleri ve bilişim teknolojilerindeki gelişmelerden daha fazla yararlanmaya başlamıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde yerel yönetimlerin sorumluluklarını yerine getirebilmesini zorlaştıran bazı engeller bulunmakla birlikte umut verici uygulamalarla da karşılaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Al, H. (2007), "Türk Yerel Yönetimlerin Yeniden İnşası", *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye Aktörler, Alanlar Sorunlar*, Editör: Dursun, D., İstanbul: Alfa Yayınları.

Berkün, S. (2010), "Kalite Yönetimi Perspektifinden Karşilaştırmali Analiz: Bursa Osmangazi Ve İnegöl Belediyeleri", *Verimlilik Dergisi*, 3, 137-161.

Bilgin, K. U. & Akay, A. & Ertan, K. (2009), *Ulusal Kalkınma ve Yerel Yönetimler* 2, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

Çukurçayır, M. A. (2003), "Dünyada Yerel Yönetimlerin Değişen Rolü ve Yeni Kimliği", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi***,** 12(3), 5-21.

Eren, V. (2011), "Belediye Yöneticilerinin Yerel Yönetim Reformları Hakkındaki Algıları", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 89-111.

Eryılmaz, B. (2011), Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Ankara: Okutman Yayıncılık.

Bilgiç, V. (2003), "Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı", Editörler: Balcı, A. & Nohutçu, A. & Öztürk, N. K. & Coşkun, B. *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, İstanbul: Seçkin Yayınları.

Çevikbaş, R. (1995), "Yerel Yönetimler, İşlevi ve Türkiye'deki Durumu", *Türk İdare Dergisi*, 407(67), 69-96.

Ekici, B. & Toker, M. C. (2005), "Avrupa'da ve Ülkemizde Yerel Yönetimlerin Denetimi ve Etkinliği", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 14(1), 5-28.

Ferlie, E. - Ashburner, L. – Fitzgerald, L. & Pettigrew, A. (1996), *The New Public Management in Action,* Oxford: Oxford University Press.

"Geleneksel Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu Yönetimi", https://vsback.com/geleneksel-kamu-yonetimi-ve-yeni-kamu-yonetimi/ Erişim Tarihi.30.06.2016.

Gözel, K. A. (2003), "Yeni Kamu Yönetimi Nedir?", *Türk İdare Dergisi*, 438, 195-208.

Gül, S.S. (2009), Sosyal Devlet ya da Refah Devleti Nedir?" *Toplumcu Belediyecilik Yerel Yönetimde Sosyal Demokrasi Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*, Derleyenler: İ. Kamalak İ. & Gül, H., İstanbul: Kalkedon Yayıncılık

Henden, H. B. & Henden, R. (2005), "Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumlarındaki Değişim ve e-Belediyecilik", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4(14), 48-66.

Kazancı, M. (1983), "Yerel Yönetimler Üzerine Birkaç Not", *Amme İdaresi Dergisi*, 16(4), 35-57.

Keleş, R. & Mengi, A. (2002), "Dünya Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na Doğru", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 11(4), 6-24.

Lamba, M. (2015), "Türkiye'de Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Yansımaları: Hükümet Programları Üzerinden Nitel Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 127-141.

Lamba, M. (2014), "Yeni Kamu Yönetimi Perspektifinden Türkiye'de Kamu Yönetimi Reformları: Genel Gerekçeler Üzerine Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 135-152.

Parlak, B. & Özgür, H. (2002), Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimler, İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Pollitt, C. (1998), 'Managerielism Revisited' Eds: Peters B.G. & Savoie, D.J, *Taking Stock: Assessing public sector reforms,* Canadian Centre for Management Development London: McGill-Queens's University Press.

Ökmen, M. & Özer B. (2007), "Küreselleşme-Yerelleşme Dikotomisinin Açılımları Üzerine Bir Tartışma", *Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi*, Editörler: Yılmaz, A. & Bozkurt, Y., Ankara: Gazi Kitabevi.

Özel, M. & Polat, C. (2013), "Yerel Yönetimlerde Değişim ve Yerel Yönetim Hizmetlerinde "Müşteri Odaklı Pazarlama" Yaklaşımı", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(1), 41-79.

Özer, A. (2005), "Günümüzün Yükselen Değeri Yeni Kamu Yönetimi, *Sayıştay Dergisi*, 59, Ekim – Ocak, 3-46.

Plamper, H. (2000), *Bürgerkommune*, , Dusseldorf: Hansböckler Stiftung.

Polatoğlu, A. (2000), "Yerel Yönetim Reformu Üzerine Düşünceler", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 9(1), 2-24.

Tortop, N.(1992), "Güçlü Mahalli İdareler Anlayışının Gelişmesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2(2), 3-11.

Ünlü, U. (2016), "Sosyal Belediyecilik Anlayışının E-Belediyecilik Uygulamalarına Entegre Edilmesi, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 102, 63-89.

Yay, S. (2014), "Tarihsel Süreçte Türkiye'de Sosyal Devlet", *Eğitim ve Toplum*, 3(9), 147-161.

Kriz Yönetimi

Dr.Öğr. Üyesi İrfan ERTEKİN
Siir Üniversitesi

1. GİRİŞ

Halkla İlişkilerin kurumsal uygulama alanlarından biri olan kriz[1] yönetimi söylemini açıklamadan önce "kriz" sözcüğü üzerinde durmak gerekir. "Kriz" denildiğinde, ilk algı olarak "kalp krizi" akla gelir. İnsanların yaşamak ve var olmak için nefes alıp vermeye ihtiyacı vardır. Kalp, kriz geçirdiğinde, durur ve insan yaşamını yitirir. İşte kurumlar için de aynı şey geçerlidir. Kurum ve kuruluşlar ciddi anlamda kriz yaşadıkları anda, gelecekleri tehlikeye girebilir. Bu kriz, belki bir ekonomik kriz, belki bir sosyal kriz ve belki bir yönetim krizi olabilir. "Kriz, bir kuruluşun üst düzey hedeflerini tehdit eden, kuruluşun varlığını tehlikeye sokan ve kuruluşun hızla tepki göstermesinin zorunlu olduğu özel durumlardır" (Budak ve Budak, 1995: 201'den aktaran Okay ve Okay, 2013: 361).

"Kriz; bir örgütün kriz öngörme ve önleme mekanizmalarını yetersiz bırakan, üst düzey hedeflerini ve işleyiş düzenini tehdit eden, bazen örgütün yaşamını tehlikeye sokan, karar verilip uygulamaya geçilmeden önce tepki süresini kısıtlayan ve oluşumuyla da karar vericiler için sürpriz niteliği taşıyarak örgütte gerilimler yaratan durumlardır" (Göksel, 2010: 124).

"Kriz, kişiyi ya da örgütü tehdit eden koşullar karşısında kişi ya da işletmenin yetersiz kalması durumudur" (Budak ve Budak, 2004: 567'den aktaran Budak ve Budak, 2010: 331). Kriz söylemi, kendi içerisinde bir sorun ve bazen bir imkân ve şans olarak değerlendirilebilir. Şöyle ki; krizler, kurum ve kuruluşlar tarafından iyi yönetildiğinde bir şansa, iyi yönetilmediğinde bir son bulmaya veya yok olmaya dönüşebilir. Dolayısıyla, tüm kurum ve kuruluşlar açısından "kriz" söylemi oldukça önemli olup, yaşamsal öneme sahiptir.

Bir kriz durumunun özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Özdemir, 1994: 17-18'den aktaran Budak ve Budak, 2010: 331);

---

[1] **Kriz:** "Etimolojik olarak **'kriz'** sözcüğü Yunanca ayrılmak anlamına gelen '**krisis'** sözcüğüne dayanmaktadır" (Özdemir, 1994: 16'dan aktaran Okay ve Okay, 2013: 361).

a. Kriz, örgütün üst düzey hedeflerini hatta varlığını tehdit eder.

b. Krizde örgütün tehlikeleri öngörme ve önleme mekanizmaları yetersiz kalır.

c. Krizde işletme zamanın baskısı altındadır ve ivedi müdahale gereklidir.

d. Kriz döneminde beklenmedik ve ani değişiklikler söz konusudur.

e. Yöneticiler ve işletme sahipleri gerilim içindedirler.

f. İşletmede korku ve panik vardır.

g. Kriz, firmanın imajını, insan kaynaklarını (İK) finans yapısını ya da doğal kaynaklarını tehdit eder (Özdemir, 1994: 17-18'den aktaran Budak ve Budak, 2010: 331).

Kriz ve kriz dönemlerinin temel özellikleri olarak (Piram & Sohodol, 2004: 25-26'dan aktaran Göksel, 2010: 124-124);

a. Belirsizlik,

b. Tehdit,

c. Zaman baskısı,

d. Sürpriz faktörler öne çıkmaktadır (Piram & Sohodol, 2004: 25-26'dan aktaran Göksel, 2010: 124-124).

Kurumsal krizlerde ilk önce yöneticiler, sonra kurum ve kuruluş sahipleri etkilenir. CEO'lar, almış oldukları ağır sorumluluk ve yükümlülük altında, kendilerini kurum ve kuruluş sahiplerine karşı suçlu hissedebilirler. Çünkü, kurum ve kuruluş sahipleri ilk önce kurum CEO'sunu muhatap alırlar. Daha sonra kriz sürecinde ilk etkilenenler arasında iş görenler yer alır. Onlar da işlerini kaybetme korkusu içerisinde davranış sergileyebilirler. Kurumsal krizler de tam anlamı ile psikolojik bir savaş vardır. Yöneticiler olsun, kurum ve kuruluş sahipleri olsun, iş görenler olsun, aileler olsun, paydaşlar olsun büyük bir panik içerisinde yaşanan kurumsal krizleri yaşarlar ve bu psikolojik durumu ister istemez çevrelerine yansıtırlar.

Kurumsal krizler genelde şu nedenlerle oluşabilir;

a. Ekonomik

b. Yönetişim

c. Sistem

d. Sosyal Paydaşlar

e. İş Görenler

f. Finansman

g. İletişim

h. Çevre
ı. Doğal Afetler
i. Siyaset
j. Politika
j. Hukuk
k. Üretim
l. Tüketici Davranışları
m. İK
n. Hissedarlar
o. Teknoloji
p. Medya
r. Savaşlar
s. Jeopolitik Gelişmeler vb.

2. KRİZE YOL AÇAN UNSURLAR

KRİZE YOL AÇAN UNSURLAR	
ADI	**İÇERİKLERİ**
a. Ekonomi	Ani gelişen küresel boyuttaki finansman temelli dalgalanmalar, döviz kurundaki anormal yükselmeler ile birlikte piyasa fiyatlarındaki istikrarın bozulması ile birlikte enflasyonun artması, işsizliğin artması, sermaye yeterlilik oranının düşmesi, işletmeler, kurum ve kuruluşlar için ciddi anlamda krizlere yol açabilir.
b. Yönetişim	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin üst yönetimi ile alt yönetim, iş görenler ve diğer birimler ve hedef kitleler arasındaki koor dinasyon ve iletişimin bozulması.
c. Sistem	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin genel piyasa koşullarına uyum sağlayamaması ile birlikte, üretim, tüketim istihdamda yaşanacak muhtemel sorunlar. Örneğin bir fabrikanın üretim yapmak için ihtiyaç duyduğu ham maddeyi çevreden tedarik edememesi veya ürettiği bir ürünün satışı için yeterince pazarlama stratejileri geliştirememesi, o işletme için ciddi anlamda krize yol açabilecek sistemsel sorunlara neden olabilir.

d. Sosyal Paydaşlar	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin çevredeki sosyal paydaşlar ile iletişimlerinin kopması, onlar için kurumsal kimlik, kültür, imaj ve itibar açısından, kurumsal sorunların yaşanmasına neden olabilir.
e. İş Görenler	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb. 'lerin bünyelerinde faaliyetlerini sürdüren iş görenlerin, iş tatmini, ücret tatmini, psikolojik tatmini, yöneticiler ile olan anlaşmazlıklar, kurum içerisindeki iletişim sorunları vb. ciddi anlamda kurumsal sorunlara yol açabilir. Bu sorunlar çözülmediği takdirde, bu durum kurumsal krizle sonuçlanabilir.
f. Finansman	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin yatırım için ihtiyaç duyulacakları öz sermayenin yetersizliği, piyasada faiz, döviz kurundaki ani yükseliş ve dalgalanmalar, borç ödemelerindeki dengesizlikleri birlikte getirebilir, bu durum kurumun kurumsal kimliği, kişiliği, imajı ve itibarı ile ilgili algılarda ciddi olumsuzlukların yaşanmasına neden olabilir.
g. İletişim	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin kurum içi hedef kitle diye tanımladığımız iş görenleri ile yöneticileri arasında, kurumsal anlamda kurum dışı hedef kitle diye tanımladığımız kamu, halk, medya, müşteriler, tüketiciler, tedarikçiler, toptancılar, perakendeciler vb. arasında iletişimin koparak, iletişim sorunlarının yaşanması ciddi kurumsal krizlerin yaşanmasını tetikleyebilir.
h. Çevre	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin beslendiği, kaynak bulduğu, ürettiğini değerlendirdiği, paydaşlarının yer aldığı, iş gücü ihtiyacını karşıladığı çevre ile ilgili yaşanacak sorunlar, kurumsal krizlerin yaşanmasına neden olur. Örneğin, iklim koşullarına göre sağlanan bir ham maddenin, iklim koşullarının olumsuz geçmesi ile beraber elde edilememesi ve dolayısıyla tedarikte yaşanan sorunlar ile birlikte üretimdeki muhtemel yaşanabilecek sorunlar vb.
ı. Doğal Afetler	Deprem, sel, yangın vb. doğal afetlerin yaşanması kurumsal krizlerin yaşanmasına neden olabilir. Örneğin, kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin birebir kendilerinin yaşamış oldukları bir yangın olayı, sel veya deprem olayı ciddi anlamda kurumları krize sokar.

i. Siyaset	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin siyasi gelişmeler konusunda uyumlu ve hassas ve yapıcı davranışlar ortaya koymaları önemlidir. Muhtemel yaşanabilecek, yönetimle ile ilgili iletişim problemleri, kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin sorunlar yaşamasına neden olabilir. Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin diğer tüm sosyal paydaşlar ile olan iletişimin, siyaset kurumu ile de sağlıklı ve yapıcı sürdürülmesi kurumsal anlamda önemlidir.
j. Politika	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'ler, kendi gelecekleri açısından politika üretebilirler ve bunları tüm paydaşlar ile paylaşabilirler. Üretilecek politikaların sosyal paydaşlar, kamu, hedef kitleler vb. ile uyumlu olması önemlidir.
j. Politika	Üretilecek politikaların, başta kamu olmak üzere medya, hedef kitleler, sosyal paydaşlar, tüketiciler, üreticiler, tedarikçiler, müşteriler, toptancılar, perakendeciler vb'ler ile uyum ve yapıcı olmaması, kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin, "üretim, tüketim, tüketici davranışları, ekonomi, finansman, tedarik, dağıtım, pazarlama, sosyalleşme, tanıtım ve reklam vb." ler konusunda sorunların yaşanmasına neden olabilir.
k. Hukuk	"Hukuk", oldukça önemli bir kavramdır. Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin "hukuk ve hukukun üstünlüğü" ilkesine sahip çıkmaları önemlidir. Tüm kurum ve kuruluşların hukukun kurallarına göre işleyişlerini dizayn etmeleri oldukça önemlidir. Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin hukuk dışı davranışlar ortaya koymaları kendileri açısından ciddi sorunları yaşanmasına, daha sonra bu sorunların kurumsal bir krize dönüşmesine neden olabilir. Örneğin, bir firmadaki, iş görenlerin mali ve sosyal hakları ile ilgili bir mahkeme kararının uygulanmaması, o firmanın sosyal ve toplumsal anlamda ciddi sorunlar yaşamasına neden olabilir.
l. Üretim	Tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapmakta olan fabrikalar, işletmeler, şirketler, üretim işlevini yerine getiremediklerinde, tüketici ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için gelirlerinde ciddi düşüşler yaşanabileceği için ciddi ekonomik krizlerle karşı karşıya kalabilirler.

m. Tüketici Davranışları	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin, sürekli hedef kitlelerle ve tüketicilerle iletişim halinde olmaları, onları tüketici davranışları konusunda bilgilendirmeleri, onların kurumsal gelecekleri açısından oldukça önemlidir. Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'ler ile ilgili tüketici davranışlarında gelişebilecek olumsuzluklar, onların gelirlerinde ve girdilerinde ciddi düşüşlere neden olabilir bu durum da ciddi ekonomik krizlerin habercisi olabilir.
n. İK	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin tüm hizmet ve faaliyetlerinde İK (İnsan Kaynakları) oldukça önemli bir fonksiyondur. Çünkü, genel olarak iş görenler olarak da ifade edilebilen İK, Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerde asıl lokomotiv görevi yaparlar. İK'de yaşanabilecek mali, hukuki ve sosyal haklar ile ilgili yaşanabilecek sorunlar, iş görenlerin psikolojik sorunları ve üst yönetimle olan anlaşmazlıkları, iş görenlerin üretim aşamasındaki motivasyonlarındaki düşüşler vb.'ler, kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin, kurumsal ve yapısal krizleri yaşamasına neden olabilir.
o. Hissedarlar	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin, ortakları yani hissedarlarla olan iletişimlerinde sorunların yaşanması, krizlerin yaşanmasına neden olabilir. Ortaklar, hissedarlar sürekli kurum ve kuruluşları tarafından bilgilendirmek isterler. Bu bilgilendirmeler, kurumlarca yapılmadığında hissedarların davranışlarında değişikliklere neden olabilir. Örneğin, Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin ciddi oranlarda şirket veya işletme hissesine sahip hissedarlar, kendi hisselerini satarak bir ayrılış yapabilirler. Hissedarlardaki bu davranış değişikliği, kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin, başta sermaye olmak üzere yapısal mali sorunlar yaşanmasına neden olabilir. Bu durum da ciddi ekonomik krizlerin yaşanabileceği anlamına gelebilir.
p. Teknoloji	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'ler, küreselleşmenin oldukça ön plana çıktığı günümüzde, ulusal ve uluslararası paydaşlarla etkin ve verimli bir rekabet gücüne sahip olmaları için mutlaka teknolojik alt yapı, değişim ve dönüşümleri ile gelişmelere entegre olmaları, onların kurumsallaşmaları ve ekonomik yönden büyümeleri ve gelecekleri açısından

	önemlidir. Teknolojik bu değişim ve dönüşümü takip etmeyen, gerçekleştirmeyen kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'ler, rekabet gücünü kaybetmeleri ihtimali ile ciddi sorunlar yaşayabilirler.
r. Medya	Medya, yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü güç olarak bilinir. Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin medya ile iletişimleri ve etkileşimleri oldukça önemlidir. Çünkü, başta kamu olmak üzere, halk, hedef kitleler, tüketiciler, müşteriler vb.'ler, görsel (tv vb.), yazılı (gazete, dergi vb.) ve sosyal medya üzerinden, kurum ve kuruluşlar ile ilgili sosyal ve ekonomik gelişmeleri takip ederler. Aynı şekilde, kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'ler de kendileri ile ilgili kurumsal gelişmeleri (KSS projeleri, tanıtım, reklam vb) medya üzerinden kendi kamularına ve hedef kitlelerine duyururlar. Bu iletişim stratejisinde, kurum ve kuruluşların, medya ile ilgili yaşayabilecekleri sorunlar, kurumsal anlamda krizleri tetikleyebilir.
s. Savaşlar	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin, faaliyetlerini sürdürdüğü ülkelerde veya komşu ülkelerinde, bu kurum ve kuruluşların iletişim, etkileşim veya ticaret ilişkilerinin olduğu ülkelerde yaşanabilecek muhtemel yaşanabilecek savaşlar, kurum ve kuruluşları, güvenlik başta olmak üzere sosyal ve ekonomik sorunlar nedeniyle krizlerle baş başa bırakabilir.
ş. Jeopolitik Gelişmeler	Kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'lerin bulunduğu ülkelerin, sınır ülkelerinde veya sınırdan uzak ülkelerde yaşanabilecek jeopolitik gelişmeler (güvenlik, sınırların büyümesi, göç, açlık, kuraklık, savaş hali, ekonomik, ticari, finansal, sosyal sorunlar vb.) bu kurumların ciddi krizler yaşamasına neden olabilir.

Küreselleşmenin özellikle 1990 yılından itibaren ön plana çıkması ve internet teknolojisinin (www) gelişmesi neticesinde birçok kurum ve kuruluş multi uluslararası kurum, kuruluş, işletme, şirket, firma, fabrika, banka vb.'ler ile ticari, ekonomik ve sosyal ilişkiler kurmaya başladı. Dolayısıyla küreselleşme veya globalleşmenin ön plana çıkması nedeniyle, bir ülkede yaşanabilecek ekonomik, sosyal, ticari, güvenlik vb. sorunlar, diğer ülkelerdeki iletişim ve

etkileşim içerisinde bulunan kurum ve kuruluşları olumsuz yönde etkileyerek, krizler ile baş başa bırakabilir. Günümüzde, finansal piyasalarda bir ülkede yaşanan finansal kriz, diğer ülkelerdeki kurum ve kuruluşları, bulaşıcı etkisiyle olumsuz etkileyebilmektedir.

Yukarıda tablolaştırarak, kurum ve kuruluşların muhtemel yaşayabilecekleri krizlerin temel unsurlarını açıklamaya çalıştık. Kurum ve kuruluşların, krizler ile mücadelede başarılı olmalarının ilk koşulu, krizlere neden olan unsurları önceden görüp tedbirleri proaktif bir şekilde devreye koymalarıdır. Yani, sağlıkta insanların hastalanmadan önce, hastalanmamak için koruyucu sağlık uygulamalarını bilinçli bir şekilde gerçekleştirmeleri gibi kurum ve kuruluşların, kendi geleceklerini sosyo-ekonomik açıdan tehlikeye sokmamak için gerekli her türlü koruyucu önlemleri önceden almalarında ve uygulamalarında fayda vardır. Bu, kurum ve kuruluşlar için maliyeti çok düşük bir uygulama olacaktır. Aksi halde, kriz dönemlerinde, şayet kurum ve kuruluşlar herhangi bir önlem almamışlar ise bu krizi yönetmek, atlatmak için çok ciddi harcamaların yapılması kaçınılmaz olacaktır. Gönül ve Gülay Budak (2010: 347), bu durumu, kriz yönetiminin ana ilkesi, "Önlem tedaviden her zaman daha ucuzdur" şeklinde ifade etmişlerdir. Ancak, bazen önceden görülmesinin, hissedilmesinin imkânsız olduğu durumlarda (doğal afetler, savaş hali vb.) kurum ve kuruluşlar hazırlıksız yakalanarak, krizleri yaşamak durumunda kalabilirler. Bu durumda yapılacak tek şey, krizin yönetilmesi veya kriz iletişiminin[2] sağlıklı yönetilmesidir. Bu bağlamda, "kriz yönetimi", kuruluşlarda gerçekleşme ihtimali olan ya da başlayan bir kriz sürecinin analiz edilip, krizlerin ortaya çıkmasına neden olan sorunları çözebilme ve kriz sürecini en az kayıpla atlatabilme faaliyetleridir" (Bozgeyik, 2004: 42'den aktaran Solmaz, Halkla İlişkiler, Ed. Ahmet Kalender ve Mehmet Fidan, 2008: 155).

"Kriz yönetimi, krizin nasıl atlatılacağı, nedenleri ve çözüm yolları üzerinde yoğunlaşırken, kriz iletişimi, kriz dönemlerinde izlenecek iletişim stratejisi ve taktiklerle ilgilidir" (Peltekoğlu, 2012: 457). Kriz yönetimi, beklenmeyen durumlardan en az zararla çıkmayı sağlamak için kriz öncesinde ve sonrasında yapılacakların stratejik planlamasıdır (Aydede, 2007: 160). Kriz yönetimi, kurum ve kuruluşlar bünyesindeki birimler aracılığıyla profesyonelce yapılmalıdır. Bunun için de, kurum ve kuruluşların bünyelerinde oluşturulacak "kriz yönetim ekipleri" önemli fonksiyonel görevler üstlenecektir. "Kriz iletişimi

[2] **Kriz İletişimi:** "Bir kriz durumuyla yüz yüze gelindiğinde, bir örgütün görüş açısını özellikle kitle iletişim araçlarına inanılır ve etkili bir şekilde iletme etkinliği" (Mutlu, 2012: 201).

yönetimi[3], kriz ortamının kendi doğasındaki özel koşullarda geliştirilmiş stratejik iletişim hedeflerine uygun iş, ilişki, iletişim ve bilgi süreçlerinin etkin bir şekilde çalıştırılmasıdır" (Solmaz, Halkla İlişkiler, Ed. Ahmet Kalender ve Mehmet Fidan, 2008: 155).

Genellikle bir kriz yönetim ekibi şu elemanlardan oluşur (Budak ve Budak, 2010: 347);

- **a.** Yasal danışman
- **b.** PR uzmanı
- **c.** CEO
- **d.** Telekomünikasyon uzmanı
- **e.** Finans Uzmanı
- **f.** İK Uzmanı
- **g.** Üretim Yöneticisi
- **h.** Pazarlama Yöneticisi (Budak ve Budak, 2010: 347).

"Kriz Yönetim Ekibi", kriz öncesinde oluşturulması gereken bir ekip olarak düşünülmelidir. Kurum ve kuruluş üst yöneticileri, kriz varmış ve olacakmış gibi hareket ederek tüm önlemlerin alınması için kriz yönetim ekibinin oluşturulmasında üstün rol oynarlar. Kriz yönetim ekibi, bu bağlamda şu önlemleri alabilir ve uygulamaya koyabilir;

- **a.** Kurum ve kuruluşun çalışma planlarının oluşturulması ve denetlenmesi,
- **b.** Kurum ve kuruluşların uyguladığı mikro ve makro iktisat politikalarının izlenmesi,
- **c.** Kurum ve kuruluşların risk primlerinin ortaya çıkarılması ve bir ekonomik ve sosyal bir krize dönüşme ihtimalinin bire bir takip edilmesi ve gerekir ise rapor edilerek üst yönetimin bu konuda bilgilendirilmesi,
- **d.** Muhtemel bir kriz anında hangi yolların izleneceğinin önceden belirlenmesi ve bu bağlamda proaktif kriz planlamasının[4] oluşturulması (Okay ve Okay, 2013: 357).

---

[3] **Kriz İletişim Yönetimi:** Kriz iletişimi yönetiminde üç temel alan önemlidir; Bunlar, iletişimi yönetecek; İK'nin nitelikleri, liderlik ve süreçtir (Solmaz, Halkla İlişkiler, Ed. Ahmet Kalender ve Mehmet Fidan, 2008: 155).

[4] **Proaktif Kriz Planlaması:** Proaktif kriz planlaması oluşturmak için şunlar gereklidir (Regester, 1989; Crisis Management, Handbook of Financial Public Relations, (Ed. Pat Bowman): 140-141'den aktaran Okay ve Okay, 2013: 357); **a.**Potansiyel krizlerin gruplandırılması, **b.**Bunların önlenmesi için çeşitli analiz ve politikaların ortaya konulması, **c.**Potansiyel krizlerin tehditlerini ortaya koyan ve bunlarla başa çıkabilecek strateji ve taktiklerin geliştirilmesi, d.Simülasyon çalışmalarının yapılması, **d.** Krizden etkilenen kitlelerin belirlenmesi, **e.**Kriz yöne-

e. Kriz iletişiminde hangi iletişim araçlarının kullanılacağının belirlenmesi,

f. Kriz anında, medya, sosyal paydaşlar, hissedarlar, ortaklar, hedef kitleler ve kamuları ile hangi iletişim stratejilerinin uygulanacağının belirlenmesi vb.

Kurum ve kuruluşların yaşayabilecekleri kriz anlarında oluşturulabilecek bir diğer oluşum, "kriz ekibi" (KE)'dir. KE'nin oluşumu gibi amaçları da kendine özgüdür. Bu amaçlar üç ana başlıkta toplanabilir (Barton, 1991: 8'den aktaran Budak ve Budak, 2010: 348);

a. Basınla iyi ilişkiler geliştirmek,

b. Basını yönlendirmek ve benzer işi yapan firmaların stratejilerini izlemek,

c. Potansiyel krizi belirleyerek, sanaryolar geliştirmek (Barton, 1991: 8'den aktaran Budak ve Budak, 2010: 348).

KE, profesyonel düşünerek, stratejik iletişim becerilerini ortaya koyarak, kurum ve kuruluşlar için bir rehber olabilir. Medya, kurum ve kuruluşlar için en önemli paydaşlardan biridir. Dolayısıyla, kurum ve kuruluşlar, tüm faaliyetlerini kamuoyuna duyurmak için medya ile sağlıklı iletişim içerisinde olmalıdırlar. Özellikle, kriz anlarında şirket veya işletme hissedarları, panik içerisinde durumu medya üzerinden takip ederler. İşte bu durumlarda, bu panik oluşumunu ortadan kaldırmak için kurum ve kuruluşların bünyelerindeki KE'ler, kamuyu bilgilendirme modelinden hareketle, kamuyu, kamuoyunu, hedef kitleleri, tüketicileri, hissedarları, ortakları, tedarikçileri vb'leri, medya aracılığıyla bilgilendirirler. Kriz yönetiminde bir analiz yapmak için aşağıdaki dört temel kriz yönetimi anahtarından (4 R)[5] yararlanılabilir (Çöklü, 2000: 267'den aktaran Budak ve Budak, 2010: 345);

a. Azaltma-Reduction: Doğal ya da insan kaynaklı krizlerin etkilerini daha oluşmadan önce azaltmak ve minimuma indirmektir.

b. Hazır Bulunma-Readiness: Yöneticiler ve çalışanların psikolojik ve fizyolojik olarak, onları etkileyen kriz durumu ve durumun uzantılarına karşı hazırlıklı olunmasını gerektirir.

---

timi ekibinin ortaya konulması ve bunların eğitiminin sağlanması, **f.**Krizden etkilenebilecek dâhili ve harici hedef kitleye yönelik olarak etkin iletişim kanallarının oluşturulması ve kuruluşun itibarının krizden en az zarar görmesine çalışılması, **g.** Kriz planının gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi gerekecektir (Regester, 1989; Crisis Management, Handbook of Financial Public Relations, (Ed. Pat Bowman): 140-141'den aktaran Okay ve Okay, 2013: 357).

[5] **4 R:** Reduction, Readiness, Response, Recovery.

c. **Cevaplama-Response:** İşletmelerin krize açıklıklarını değerlendirmeleri, planlar geliştirmeleri, düzenli olarak bu planları ölçümlemeleri, krize karşı cevap verme yöntemleri için alıştırmalar yapmaları ve kriz yönetimi yeteneklerini geliştirmeleri gerekmektedir.

d. **Tedavi: Recovery:** Etkin bir kriz yönetiminin esas değerlendirmesi, ancak tedavinin bir diğer deyim ile iyileştirme durumunun dört noktada ölçümü esasına dayanabilir (Çöklü, 2000: 267'den aktaran Budak ve Budak, 2010: 345).

Yine kurumsal bir krizin yaşanması halinde etkin ve verimli bir kriz yönetimi için şu sorulara cevap aranmasında yarar vardır (Örnek ve Aydın, 2006: 12);

1. Kriz nedir ya da ne tür bir kriz söz konusudur?
2. Ne zaman başlamıştır?
3. Niçin olmuştur?
4. Kim etkilenmiştir?

Kriz yönetiminde diğer önemli bir konu, kurumların hedef kitlelerini belirlemeleri ve ona göre faaliyetlerini sürdürmeleri, gelecekleri açısından önemlidir (Ertekin, 2015: 53).

Kriz yönetiminde, kurum ve kuruluş bünyelerindeki en önemli birimlerden birisi halkla ilişkiler (PR) dir. Krizleri yaşayan kurum ve kuruluşların; kriz iletişimini, kriz iletişimi yönetimini, kriz iletişimi yönetimi planlamasını, kriz iletişimi stratejisini; kamu, kamuoyu, görsel ve yazılı medya kuruluşları, sosyal medya, halk, hedef kitleler, sosyal paydaşlar, tüketiciler, üreticiler, hissedarlar, tedarikçiler vb'ler ile kurumun üst yönetimine ve iş görenlere anlatabilmesi için profesyonel PR uzmanları ile profesyonel PR departmanlarına (2005) ihtiyaçları vardır.

Ancak PR birimlerinin başarılı olmaları için bazı temel prensipleri vardır. Bunlar (Pira ve Sohodol, 2004: 248-249'dan aktaran Solmaz, Halkla İlişkiler, Ed. Ahmet Kalender ve Mehmet Fidan, 2008: 157);

a. Krize hazırlıklı olunması,
b. Geçmiş bilgilerin toplanması,
c. Bilgi akışının kontrol edilmesi,
d. Temel kurallar üzerinde fikir birliğine varılması,
e. Yetki sahibi ve otoriter olunması,

f. Medya ve diğer ilgili gruplarla iletişim kurmaya istekli görünme,

g. Bilgilerin doğruluğunun kontrol edilmesi,

h. Duyarlı olunması,

ı. Hatanın kabul edilip gerekirse özür dilenmesi (Pira ve Sohodol, 2004: 248-249'dan aktaran Solmaz, Halkla İlişkiler, Ed. Ahmet Kalender ve Mehmet Fidan, 2008: 157).

Özetleyecek olursak; krizler, iyi yönetildiği sürece bazen fırsatlara dönüşerek, kurum ve kuruluşların tekrar yeniden canlanma, kendine gelme, kendini tanıtma fırsatı bulma, kendini yenileme ve reforme etme vb. kazanımları elde edebilmektedir. Ancak, krizlerin iyi yönetilmesi için kurum ve kuruluşların şu unsurlara ihtiyaçları söz konusu olabilir;

a. Kriz İletişimi

b. Kriz İletişimi Yönetimi

c. Kriz Yönetim Ekibi

d. Kriz Yönetim Planlaması

e. KE

f. Profesyonel PR departmanları

g. Alanında uzmanlaşmış PR uzmanları

g. 4 R anahtar kavramları

h. Kamuyu Bilgilendirme Modeli Uygulaması

ı. Medya İletişimi

i. Kriz Yönetimi Stratejileri

h. Kriz Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar vb.

3. SONUÇ

Kriz yönetimlerinde önemli bir kavram **algı yönetimi[6]'**dir. "Algı süreci organizmanın bir başarısıdır, algı algılayıcının etkin problem çözme işlemi olmaksızın var olamaz. Algılarımızın anlamı vardır" (Mutlu, 2012: 17). Kriz

[6]**Algı Yönetimi:**"Algı yönetimi, sıklıkla işletme için kritik olaylar öncesi ve esnasında üzerinde durulan bir çalışma alanı olmakla beraber, bugün işletmelerin uzun dönemli algılama yönetimi çalışmalarında bulunmaya başladığı görülmektedir" (Elsbach, 2006: 3-4'ten aktaran Göksel, 2010: 118).

dönemlerinde, kurum ve kuruluşlar ile ilişkili olan kamu, halk, hedef kitleler, yatırımcılar, hissedarlar vb.'ler panik halinde durumu izlerler. Bu süreç de, hedef kitleler, kamular, kamuoyu vb. ler bazında, krizin gerçek nedenini algılamaktan ziyade, nasıl algılandığı ön plana çıkar. Yani, hedef kitleler, krizi nasıl algılıyorlarsa, kriz süreci o bağlamda devam etmektedir. "Çoğu zaman gerçeğin nasıl algılandığı gerçeğin kendisinden daha önemli olmaktadır" (Reid, 2002: 53'den aktaran Göksel, 2010: 118).

Bu cümle, gerçekten kurumsal krizler veya ülkesel anlamda yaşanan ekonomik, finansal ve sosyal kriz süreçlerinde, algı yönetiminin ne kadar önemli olduğunu en iyi şekilde açıklamaktadır. Yani, iyi bir kriz yönetiminde başarılı olmanın ilk adımının iyi bir algı yönetimi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kurumlar, krizler döneminde, hangi önlemleri alırlarsa alsınlar, hedef kitlelerin, kamuların vb.'lerin kurumları hakkındaki duygu ve düşüncelerini olumlu yönde değiştirmelerini sağlayamazlar ise yürüttükleri kriz yönetiminde başarılı olmaları oldukça zor olacaktır.

Çünkü, birinci planda, önemli olan, hedef kitlelerin, kamuların, kamuoyunun, hissedarların, ortakların, yatırımcıların vb'lerin, kurum ve kuruluşları hakkındaki algılarıdır. Bu algı olumlu ise, krizin yönetilmesi kolay, olumsuz ise krizin yönetilme süreci zor olabilir.

KAYNAKÇA

Aydede, C. (2007). Teorik ve Uygulamalı Halkla İlişkiler Kampanyaları, Mediacat Yayınları, İstanbul.

Budak, G. ve Budak, G. (2010). İmaj Mühendisliği Vizyonundan Halkla İlişkiler, Beta Yayınları, İstanbul.

Ertekin, İ. (2017a). Kamu ve Özel Sektör Sağlık Kuruluşlarında Örgütsel İletişim Çalışmalarının Karşılaştırılması, Doktora Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.

Ertekin, İ. (2017b). Örgütsel İletişim, Gece Kitaplığı, Ankara.

Ertekin, İ. (2015). Sosyal Medyada Kurumsal Yönetim Krizi Araştırması: Soma Olayı, 1.Medya ve Haber Sempozyumu, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.

Göksel, A.B. (2010). Stratejik Halkla İlişkiler Yönetimi, Nobel Yayınları, İstanbul.

Grunig, J. E. (2005). Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, RotaYayınları, İstanbul.

Kalender, A., Fidan, M. (2008). Halkla İlişkiler, Tablet Yayınları, Konya.

Mutlu, E. (2012). İletişim Sözlüğü, Sofos Yayınları, Ankara.

Okay, A., Okay, A., (2013). Halkla İlişkiler Kavram Strateji ve Uygulamaları, Der Yayınları, İstanbul.

Örnek, A.Ş., Aydın, Ş. (2006). Kriz ve Stres Yönetimi, Detay Yayıncılık, Ankara.

Solmaz, B. (2008). Kurumsal İletişim Yönetimi, Tablet Yayıncılık, Konya.

Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Sürecinde Statejik Yönetimin Rolü

Sinem EYİCE BAŞEV

Özet

Ülkemizde ve Dünya'da aile işletmeleri, ekonomide önemli yer kaplayan bir güçtür. Bundan dolayı aile işletmelerinin ekonomideki önemi tartışılmaz şekilde büyüktür. Fakat günümüzde meydana gelen rekabet ve küreselleşme aile işletmelerinin sürdürülebilirliğini azaltmaktadır. Bu durum ilk olarak aile işletmesini ve devamında da ekonomiyi önemli oranda zarar vermektedir. Değişimleri günden güne arttığı, rekabetin küreselleştiği günümüzde stratejik yönetim zorunluluk durumuna gelmiştir. Neredeyse tüm sektörlerde uzun vadeli başarı sağlayabilmek için stratejik yönetim faaliyetleri sürdürülmektedir. İşletmelerin değişim gösteren çevre koşullarına uyum sağlayabilmeleri ve ilerleyen zamanlarda erişmek istedikleri hedef ve uzun dönem başarılara stratejik yönetimle ulaşabilirler. Bu çalışmanın odak noktası, küresel rekabetten meydana gelen şartlara karşı işletmelerin almaları gereken pozisyonlara dönük bir stratejik yönetim benimsemeleridir.

Anahtar Kelimeler: Strateji, Aile İşletmeleri, Stratejik Yönetim, Kurumsallaşma.

The Role Of Statıc Management In The Organızatıon Process In Famıly Busınesses

Abstract

Family businesses in our country and in the world are an important force in the economy. Therefore, the importance of family businesses in the economy is indisputably large. But nowadays competition and globalization reduce the sustainability of family businesses. This situation firstly harms the family business and then the economy significantly. Strategic management has become a necessity in today's world where competition is increasing day by day and competition is globalized. Strategic management activities are carried out to ensure long-term success in almost all sectors. They can achieve the target and long-term achievements that they want to achieve in the near future through strategic management. The focus of this study is on the adoption of a strategic management approach to the positions that enterprises must take against the conditions arising from global competition.

Key Words: Strategy, Family Business, Strategic Management, Institutionalization.

GİRİŞ

Hızlı bir değişime sahip olan dünyamız, devamlı olarak teknolojik ve iktisadi alanlarda yenilikler göstermektedir. Her gün bir yenisi sunulan hizmet ve ürünlere bağlı olarak rakipler ile rekabette bulunabilmek için daha çok farklılaşmaya gidilmektedir. İşletmelerin rekabet ortamları içerisinde organizasyonunda, yönetim yapısında, sistemlerde, insan ve bilgi kaynağında devamlı yenilikler ve değişiklikler yapmak durumunda kalmaktadırlar.

Örgütlerin belirledikleri uzun dönem hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için değişimleri dikkatli bir şekilde analiz etmeleri gerekmektedir. İşletmelerin iç çevre analizinde güçlü ve zayıf yönleri, dış çevre analizinde de işletmelerin karşılaştıkları olanak ve tehdit ögelerini belirlemeleri çalışılabilir.

İşletmeler uzun vadede başarı sağlayabilmeleri için etkin ve yenilikçi stratejiler belirleyerek geleceklerine yön verebilir. Rekabet içerisindeki işletmeler birbirleriyle kıyasıya mücadele etmektedirler. Güçlü olan işletmelerin çevresini daha iyi gözlemlediği ve kendi yararına olabilecek imkânları değerlendirdiği gözlemlenmektedir. Aile işletmesi kısaca bir ailenin kontrolünde bulunan işletmeler şeklinde tanımlanmaktadır. Aile işletmelerin iki kuşaktan daha fazla sürdürülebilirliğini sağlaması için kurumsallaşma uygulamaları gerekmektedir. Kurumsallaşma durumu, aile işletmelerinin daha uzun yıllar ayakta kalmasını sağlama, devamlılıklarına engel teşkil edebilecek durumları ortadan kaldırarak aile işletmelerine destek olmaktadır. Aile işletmesinin kurumsallaşabilmesi için gerekli olan düzenli yönetim düşüncesini stratejik yönetim yöntemleriyle uygulamaya alabilmesi daha basit görülmektedir.

1. Aile İşletmeleri Kavramı

Aile işletmeleri kavramı, birbirleri ile kan bağları bulunan, evlilik veya evlat edinmeyle birbirlerine bağı olan bir ailenin bir veya daha çok üyesince yönetilen işletmelerdir.[1] Dünya genelinde işletmelerin %65-%80'ni aile işletmeleri oluşturmaktadır. Dünyadaki en başarılı ve büyük şirketlerin %40'nı aile işletmeleri meydana getirmektedir. Ülkemizde bulunan işletmelerin %95'i aile işletmesidir. [2]

---

[1] Patricia D. Olson, Virginia S. Zuiker, Sharon M. Danes, Kathryn Stafford, Ramona K.Z. Heck and Karen A. Duncan. "The Impact Of The Family And The Business On Family Business Sustainability", *Journal Of Business Venturing*, Volume 18 Issue. 5, 2003, (639-666).

[2] Türkan Kebeci, *Aile İşletmelerinde Yönetim Anlayışı ve Kurumsallaşma*, İkinci Adam Yayınları, İstanbul, 2011.

Aile işletmelerin tanımlanmasında genellikle kullanılan üç ölçüt söz konudur. Birincisi ailelerin, işletmelerin kontrollerinde söz sahibi olması durumudur. Bir diğeri, ailelerin işletmenin yönetiminde söz hakkına sahip olması ve son olarak üçüncüde, işletme sahipliği ve liderliğini gelecek kuşaklara bırakılmış olmasıdır. [3] Aydıner (2008) 'e göre aile işletmeleri; ailelerin geçimlerini sağlayacak ya da miras dağılımını önleyebilmek maksadıyla kurulmuş olan, aile geçimini kontrol eden birey tarafından yönetilen, yönetim departmanının büyük bir bölümünü de aile bireylerince doldurulan, kararlarda genellikle aile üyelerinin etkili olduğu ve aile üyelerinden minimum iki kuşağın çalıştığı işletmelerdir biçimde tanımlamaktadır. [4] Fındıkçı (2011)'ya göre aile işletmesi tanımlarında bulunan bir takım ortak noktalar bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür;[5]

- Aile işletmeleri ailelerin bir işyeri kurmuş durumudur.
- Aile işletmeleri, aile üyeleri arasından bir bireyin başlatmış olduğu ve daha sonrasında ailenin iş amaçlı içerisinde bulunduğu kurumsal yapı.
- Aile işletmeleri, ailelerin kendilerine özgü kültür ve geleneklerini işlerine yansıttığı bir toplumsal yapıdır.
- Aile işletmeleri, aile bireylerinden birden fazla kişinin iş gördüğü yapıdır.
- Aile işletmelerinde genellikle akraba ilişkileri bulunan girişimciler, yönetimde de aynı çoğunlukta yer almaktadırlar.
- Aile işletmelerinde mülkiyetler ailelere aittir.
- Aile işletmelerinde, ailelerin işleri, işlerinde ailelere etki etmesi söz konusu olmaktadır.
- Aile işletmeleri genellikle bulunan varlıkların dağılmasında önlem amaçlı kurulan bir birlikteliktir.
- Aile işletmeleri, genellikle beraberlik ve birliğin devam ettirilmesini sağlamak maksadıyla kurulmaktadır.
- Aile işletmeleri, karar vericiler ve hakim karakterlerin aynı aile üyelerinden olduğu bir işletme şeklidir.

---

[3] Nicholas Athanassiou and Crittenden, William F., (2002), "Founder Centrality Effects on the Mexican Family Firm's Top Management Group: Firm Culture, Strategic Vision and Goals, and Firm Performance", *Journal of World Business,* 37(2), 2002, s. 139.

[4] Tülay Aydıner, *"Aile İşletmelerinde İkinci Kuşağın Örgütsel Bağlılık Anlayışının İncelenmesi: İzmit Ticaret Odası'na Bağlı Aile İşletmelerinde Bir Uygulama",* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, 2008, Kocaeli.

[5] İlhami Fındıkçı, Aile İşletmeleri, Alfa Yayınları, Genişletilmiş 4. Basım, 2011, İstanbul.

- Aile işletmeleri, aile üyelerinin kendi başlarına yaşamlarını devam ettirmelerini sağlayacak, iktisadi birlikteliği koruyan bir organizasyon şeklidir.

Aile işletmeleri yapılarından dolayı karışık yapıya sahiptir. Bu karışık durum yönetimlerine de etki etmektedir. Kişilerin aile üyesi ve işletmenin üyesi olmasından karmaşıklık durumu daha da artmaktadır. Aile işletmelerinin bu durumu "aile sistem modeli" ve "üç daire modeli olarak iki farklı şekilde incelenmektedir. [6]

Aile Sistem Modeli: Aile işletmesi yapı bakımından iki farklı kavramın birleşmesi ile oluşmuş yapılardır.[7] Aile, içerisinde bulundurduğu kişileri koruyabilmek ve büyüme ve gelişmelerine destek sağlamak için oluşturulmuş duygusal destek sistemidir. İşletme de, pazarın gereksinimlerine uyum göstermek, kar elde etme ve bununla bağlantılı bir şekilde büyüme, gelişme, hayata tutunabilme zorunluluklarını yerine getirmeye çalışan organizasyondur. Bu doğrultuda aile işletmeleri içinde aile ile işletme arasındaki farklar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.[8]

Tablo 1: *Aile Sistemi İşletme Sistemi Karşılaştırması*

AİLE SİSTEMİ	İŞLETME SİSTEMİ
Çocuk yetiştirme	Kar elde etme
Gözeten insanların varlığı	Üreten insanların varlığı
Koşulsuz kabullenme	Performans beklentisi
Geniş otorite	Rollere bağlı otorite
Duygusal bağlar	Gerçekçi bağlar
Sonsuza dek sürecek kan bağı	Geçici ilişkiler
Biçimsel olmayan ilişkiler	Biçemsel ilişkiler
Geniş zaman çerçevesi	Sınırlı zaman çerçevesi

[6] Fındıkçı, age, s. 50.
[7] Ahmet Taşhan, "Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma İle Stratejik Yönetim Arasındaki İlişki Orta Ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Yerleşik Fındık Sanayi Üzerine Bir Araştırma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 50.
[8] Age, s. 50.

Üç Daire Modeli: Gersick ve arkadaşlarının (1997) araştırmaları neticesinde meydana getirdikleri aile işletmeleri üç unsurdan oluşmaktadır. Bunlar işletmelerinin temelini oluşturan aile, iş ve mülkiyettir. Bunlar tipik aile işletmelerinde iç içe ve etkileşim içerisindedir. Aşağıda bulunan şekilde "Üç daire modeli" gösterilmektedir.[9]

Şekil 1: *Aile İşletmelerinin Üç Daire Modeli*

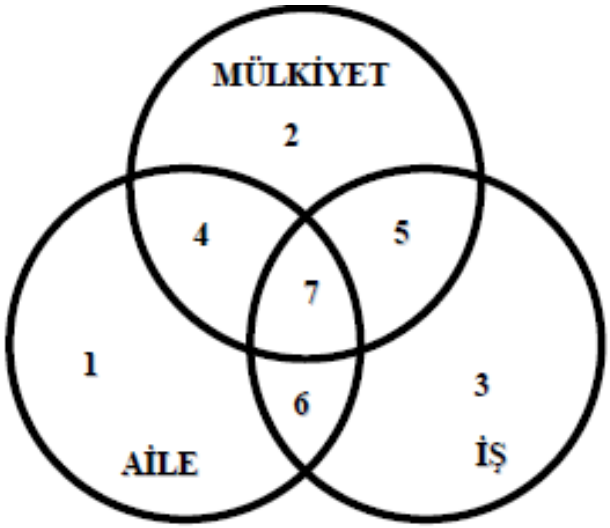

Yedi ayrı bölgeyi ayrı ayrı incelemek gerekirse;[10]

1) Aile Üyesi, Hissesi bulunmuyor, şirket içerisinde çalışmıyor,
2) Hissedar, Aile bireyleri içerisinden değil şirkette çalışmıyor,
3) Şirkette çalışıyor, hissedar ya da aile bireyi değil,
4) Aile üyesi ve Hissedar, şirkette çalışmıyor,
5) Hissedar, şirket içerisinde çalışıyor, aile üyesi değil,
6) Aile üyesi, hissedar değil, şirket içerisinde çalışıyor,
7) Aile üyesi, hissedar ve şirkette çalışıyor.

Bu model, aile işletmelerinin içerisinde meydana gelen çatışmaların temelini, çalışan insanların farklı önceliklerinin nedenlerini, farklı rollerden meydana gelen ikilemleri açıklamaktadır.

[9] Kelin E. Gersick, John A. Davis, Marion McCollom Hampton, Generation to Generation: Life Cycles of The Family Business, Harvard Business School Press, Boston, 1997.
[10] Age, s. 11.

1.1. Aile İşletmelerinin Özellikleri

Diğer işletmelere göre aile işletmelerinin farklı özellikleri bulunmaktadır. Aile işletmelerini meydana getiren temel unsurlar şu şekildedir:[11]

- Bireyler arasındaki kan bağı işletme yönetiminde kimin sorumlu kimin sorumlu olacağını belirlemedeki önemli kriterler arasındadır.
- Mevcut yöneticinin ya da daha önce bulunan yöneticinin çocuğu/çocukları işletmenin yönetiminde yer almaktadır.
- Aile bireylerinden birisinin işletmedeki mevcut konumu aile içerisindeki konumuna da etkisi bulunmaktadır.

İş adamlarının önemli varlıkları arasında aileleri ve işleri gelmektir. Aile işletmelerinin diğer işletmelerden ayırt eden önemli farklılık, bu iki durumun iç içe olmasıdır. Bu durum göz önünde bulundurularak aile işletmesinin özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür: [12]

- Kan bağı diğer unsurlarla birlikte yönetimde kimlerin sorumlu olacağını belirlemektedir.
- Mevcut ya da daha önceki dönemlerde yönetici konumunda bulunanların çocukları yönetimde görev alır.
- İşletme ünü aileyle beraber gelişme gösterir
- Aile bireylerden birisinin işletmedeki konumu o birey aile içerisindeki konumunu da belirlemektedir.
- Aileyle işletmenin değeri özdeştir.
- Aile menfaatleriyle işletme politikası arasında bağ sağlanır.

Kebeci (2011)'ye göre de aile işletmesinin özellikleri şöyle sıralanmaktadır:[13]

- Çoğunlukla aileden iki kuşak şirketin yönetiminde yer alır. Eş, kardeş, ebeveynlerle çocuk arasında olan ortaklık aile şirketi tanımına girer.
- İşletme politikası ailenin menfaatlerini yansıtmaktadır. Ailelerin varlıklarının korunması maksadıyla kurulan şirket, kuşkusuz aile normlarından etkilenir.
- Kan bağı personel belirlemede diğer etkenlerle birlikte önceliklidir. İşletme sahibinin yakınlık gösterdiği bireyler, çoğunlukla iş yaşamında da tepe yöneticilere yakınlığı bulunmaktadır.

---

[11] Aydıner, age, s. 53.
[12] Fındıkçı, age, s. 21.
[13] Kebeci, age, ss. 35-36.

- Ailenin ismiyle şirketin isim ve prestiji bağlantılıdır, şirketin iş ortamındaki yükseliş gösteren konumu ailenin toplumda mevcut konumunun yükselmesini sağlamaktadır. Bu şekilde soy ismi aile üyelerinin prestijinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır.
- Aile işletmelerinde çalışanlarına senelik izin konusunda esneklik gösterilmektedir.

2. Kurumsallaşma Kavramı

Kurumsallaşma; işletmeleri bütünüyle profesyonel yöneticilere bırakmak, kontrolü onlara vermek, kendi fikirlerinden daha fazla profesyonel bireylerin düşüncelerine göre hareket etmek, çok fazla danışman bulundurmak ve işletmenin önemli bilgilerini dışarıya aktarmak anlamına gelmemektedir.[14] Kurumsallaşma temelde kurum olabilme sürecine verilen addır.

Pazarcık (2004)'a göre kurumsallaşma; işletmelerin bir sistem durumuna gelebilmesi halidir.[15] Kurumsallaşma işletmelerin içerisindeki tüm iletişim ve etkiletişimde, kişinin hayatından ailenin hayatına ve ailenin kurmuş olduğu kuruluşlara kadar giden ayrıca ailenin toplumsal sistem içerisindeki ilişkilerine belli kuralların egemen olmasıdır.[16] İşletmeler bir yaşayan kurum biçimidir. Yaşan kurum olduklarından dolayı kendilerine has kültürleri bulunmaktadır. Bundan dolayı da işletmelerinin kültürlerine paralel bir şekilde işletmelerin içerisinde belli kuralların yazılı bir şekilde personellere duyurulması gerekmektedir. Bu durumda kurumsallaşma sürecinin gereklilikleri arasındadır.[17] Yapılan bir diğer çalışmaya göre kurumsallaşma; işletme içinde bir sistemin kurulmasını tanımlamaktadır. Kurumsallaşma, sistemin tüm parçalarını, personellerin işletmenin içerisindeki rolleri, görevleri, sistem içerisinde aile üyeleriyle diğer işgörenlerin arasındaki ilişki ve etkileşimin gerçekleşebilme düzeyi ve şekli, yetkilerin devirlerini nasıl yapılacağını belirleme ve bu duruma uygun bir şekilde davranış geliştirmeyi gerektirmektedir.[18]

---

[14] Orhan Pazarcık, "Aile İşletmelerinin Tanımı Kurumsallaşması ve Yönetişimi", İstanbul Kültür Üniversitesi, *I. Aile İşletmeleri Kongresi Bildiriler Kitabı,* İstanbul Kültür Ün. Yayını, Yayın No: 40, 17-18 Nisan, 2004, İstanbul.

[15] Age, s. 36.

[16] Kebeci, age, s. 97.

[17] Kebeci, age, 97.

[18] Ebru Karpuzoğlu, "Aile Şirketlerinin Sürekliliğinde Kurumsallaşma", İstanbul Kültür Üniversitesi, *I. Aile İşletmeleri Kongresi Bildiriler Kitabı,* İstanbul Kültür Ün. Yayını, Yayın No: 40, 17-18 Nisan, 2004, İstanbul.

Kurumsallaşma; patron ve aile üyelerinden yönetici konumunda bulunan bireylerin işleri bütünüyle profesyonel kişilere bırakması değil, tam tersine patronların daima işlerinin başında olması ve diğer çalışanlar ile kolektif bir beraberlik ve çalışma ruhu meydana getirmesidir.[19] Alan yazındaki kurumsallaşma yaklaşımları beş yaklaşım çerçevesinde toplanmıştır. Aşağıda bulunan tabloda bu yaklaşımların kimler tarafından ortaya atıldığı ve tarihleri belirtilmiştir.

Şekil 2: *Kurumsallaşma Yaklaşımları* [20]

Yıl	Araştırmacılar	Kurumsallaşma yaklaşımı	Kurumsallaşma şekli	Örgütsel amaç
1957	Selznick	Adaptasyon aracı	Değerler oluşturarak	Denge legallik
1977	Zucker	Sosyal düzenin oluşması	Çevreyle birlikte ortak uygun ve anlamlı davranış geliştirip diğer bireylere aktararak	Uygunluk Meşruiyet
1977	Meyer ve Rowan	Sosyal düzenin oluşması	Paylaşılan değerler sistemi oluşturarak	Meşruiyet, Kaynakları artırma, Yaşamını sürdürme
1983	DiMaggio ve Powell	Adaptasyon aracı	Başarılı örgütleri taklit ederek	Belirsizlikten Kurtulma
1987	Friedland ve Alford	Bilinçsel ve normatif baskıları etkileme	Çıkarlarını korumak için kurumsal çevreyi değiştirerek	Menfaatlerin takip edilmesi

2.1. Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Amacı

Aile işletmesinin zayıf olan yönlerinden birisi de aile kavramıyla işletme kavramının birbirine karıştırılmasıdır. Deneyim ve yeteneklerine bakılmadan aile üyeleri işe alınmakta ve örgütsel hiyerarşi içerisinde yükselmektedir. Kimi zaman da o bireylere özel konum oluşturulmaktadır. Fakat küreselleşme du-

[19] Hüseyin Alkış ve Volkan Temizkan, *"İşletmelerin Kurumsallaşma Düzeylerinin Belirlenmesi: (Haddehaneler)Karabük Demir Çelik Sektörü Örneği",* Ekonomik Yaklaşım, C.21 S.76, 2010, s. 77.
[20] Fahri Apayın, "Kurumsal Teori Ve İşletmelerin Kurumsallaşması", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* C.10 S.1, 2009, (1-22), Sivas.

rumu ve bu durumun meydana getirmiş olduğu rekabet, bilgi üstünlükleri ve teknolojiler, hızla meydana gelen değişimler, aile işletmesini de mevcut kurum düzeylerinden vazgeçip dönüşüme mecbur bırakmaktadır. Bu durumda güçlü ve farklı yetenek, bilgi ve becerileri bulunan aile yöneticileri gerekmektedir. [21]

Başarılı ve devamlılığı bulunan bir aile işletmesini sağlamak için, işletme geleceğini daha öncesinden görebilmek ve ileride karşı karşıya kalınabilecek olayların gerçekleşmeden, izlenecek olan stratejiyi belirlemek ve kurumsal yapıyı meydana getirmek gerekmektedir. Aile işletmelerinin başarı sağlamamasındaki önemli neden biri de yönetimde yetersizlik ve kurumsallaşamamadır.[22] Tüm kurumlar yazılı ya da sözlü bir şekilde yönetilmektedir. Çoğunlukla böyle bir düzeni kurucu girişimciler belirlemiştir ve şirketten ayrılana kadar veya ölene kadar bu durum uygulanmaya devem etmektedir. Kurumsallaşma ise tam bu durumda karşımıza çıkmaktadır. Şayet kurumun kurucusunun belirlemiş olduğu kurallar kurucunun ölümü ile bitiyorsa işletmede kuralsızlık meydana gelecektir. Bu durumdan dolayı da işletmenin başarılı olma durumu ortadan kalkacaktır. Başarısızlık durumunu ortadan kaldırabilmek için kurumsallaşma kavramını iki farklı aşama şeklinde uygulanması doğru olacaktır. Daha öncesinde ise işletme ve aile kavramlarını ayırt edip kurumsallaşma ve ailenin kurumsallaşması biçiminde ayrıma tabi tutmak gerekmektedir.[23] İşletme kurumsallaşması daha kolaydır. Bunun sebebi de zaten mevcut kurallar ve sistemin bulunmasıdır. Buradaki olması gereken yalnızca sistemde bulunan eksikleri belirleyip belirli bir düzene sokmaktır. Fakat ailelerin kurumsallaşması durumu işletmenin kurumsallaşması kadar kolay olmamaktadır. Bütün ailelerin kendilerine özgü kültürleri olduğundan dolayı belli bir yolun bulunması mümkün değildir. Bu sebeple ailelere kendilerine göre bir sistem oluşturması gerekmektedir.[24]

3. Stratejik Yönetim

1970'li senelerde örgüt yönetimleri içerisinde strateji kavramı dikkat çekmeye başlamıştır.

Pazarda meydana gelen değişimler rekabeti ön plana çıkarmıştır. Rekabet ortamındaki yükselen baskı, örgütleri stratejik hamleler yapmaya yöneltmiştir. Stratejik yönetim şirketlerde bütün birimlerin organizeli bir biçimde çalışmalarını sağlamıştır. Çevrede hızlı bir biçimde oluşan değişimler şirketle-

---

[21] Pazarcık, age, s. 36.
[22] Nurullah Genç ve Fatih Karcıoğlu, "Aile işletmelerinin karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri, bir uygulama", *I. Aile İşletmeleri Kongresi Bildiriler Kitabı,* İstanbul Kültür Üniversitesi Yayını, Yayın No: 40, 17-18 Nisan, 2004, İstanbul.
[23] Kebeci, age, s. 99.
[24] Age, s. 100.

rin birbirleri ile rekabet ortamında bulunmana neden olmuştur. Örgüt kapasitesi ve durum analizi neticesinde etkili stratejiler geliştirip imkânlardan iyi bir biçimde faydalanmak gerektiği belirlenmiştir.[25]

Tablo 2: *Stratejik Yönetimin Gelişimi*[26]

Stratejik yönetimin tarih bakımından gelişimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Dönemler	1950'ler	1960'lar	1970'ler	1980'ler	1990'lar
Ana Tema	Bütçe, Üretim Planlama ve Kontrol	Şirket planlama	Şirket stratejisi	Rekabet ve sektör analizi	Rekabet üstünlüğü
Odak Noktası	Bütçeler yoluyla mali kontrol	Planlı büyüme	Portföy planlaması	Sektör ve pazar seçme, konumlanma	Şirketin rekabet üstünlüğü alanları, stratejinin dinamik boyutu
Kavram ve Teknikler	Mali bütçeleme, yatırım planlama ve proje değerleme	Piyasa tahminleri, çeşitlendirme ve sinerji	Portföy planlaması unsuru olarak SİB'ler, tecrübe eğrileri, Pazar payı dönüşümleri	Sektör yapısının analizi, rekabet analizi ve PİMS analizi	Kaynak analizi, örgüt kapasitesi ve yeterliliği analizi, hız analizleri, cevap verebilme ve ilk yumruk avantajı
Örgütsel Göstergeler	Şirketin kilit fonksiyonu olarak finansal yönetim	Planlama Bölümlerinin geliştirilmesi, çok çeşitlendirilmiş yapının doğuşu	Stratejik kontrol ve finansal bütünleşme, Şirket stratejik planlama	Cazip olmayan şirket birimlerinin tasfiyesi, aktif varlık yönetimi	Şirketin yeniden yapılandırılması, stratejik birleşmeler, yönetim bilgi sistemleri, İK yönetimi, yeni örgütsel formlar yoluyla örgütsel kabiliyet ve kapasitenin yeniden tasarımı

[25] Nezahat Güçlü, Stratejik Yönetim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Dergisi*, 23 (2), 2003, s.65
[26] Ömer Dinçer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Alfa b Yayınları, 2007, s. 63.

3.1. Stratejik Yönetimin Özellikleri

Stratejik yönetimi başarı ile uygulanmasında liderliğin büyük önemi bulunmaktadır. Vasıfsız bir liderin stratejik düşünebilmesi sınırlıdır. Stratejik yönetimin özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:[27]

- Stratejik yönetimlerin hedefi ilerleyen zamanlarda performansların artırılması, verimlilik ve karlılığın yükselmesidir. Stratejik yönetim gelecek ile ilgili vizyonu amaçlar.
- Genellikle üst yönetimce oluşturulan ve genellikle üst yönetimi ilgilendiren olgudur. Tepe yönetimce örgüt yararına oluşturulan stratejik planlama ilkeleri alt birimler tarafından uygulanır.
- Stratejik yönetim örgütlerin çevrelerini değerlendirmeye imkan tanıyan yönetim biçimidir. Örgüt içerisindeki güçlü ve zayıf tarafları belirlemeye yardımcı olur.

Stratejik yönetimin bir diğer özellikleri de şu şekildedir:[28]

- Üst yönetim fonksiyonudur.
- Örgüt vizyonuyla ilgilidir.
- Örgütler açık sistemleri ifade eder. Bundan dolayı dış çevrede yakından takip edilir.
- Dış çevreye göstermiş oldukları sorumluluk toplum menfaatinedir. Kısaca sosyal sorumluluğu bulunmaktadır.
- Bu sistem sayesinde örgüt amaçlarına erişmesi için gereken kaynakların dağıtılması etkili bir biçimde yapılabilir.
- Alınan tüm kararlar en üst birimden en alt birime kadar bütün işgörenlerin ortak hareket noktasını meydana getirir.

3.2. Stratejik Yönetimin Yararları

Çoban ve Uysal (2005) stratejik yönetimin faydalarını şu şekilde belirtmektedir: [29]

- Değişim gösteren koşulların tahmin edebilme kabiliyetini vermektedir.
- Amaç ve yönelimlere netlik kazandırır.
- Bu sistemde araştırma süreci yönetim birimdeki bireylere katkı sağlar.

---

[27] Coşkun Can Aktan, Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama. *Çimento İşveren Dergisi,* 4 (22).2008, s. 7.
[28] Orhan Çoban Ve Uysal, Elyesa, Ortaklaşa Rekabette Stratejik Bir Yaklaşım: Politika Benchmarking. *Marmara Üniversitesi Öneri: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 6(23), 2005, s. 73.
[29] Age, s. 75.

- Örgütün temel sorunlarının belirlenmesinde yöneticilere fayda sağlar.
- Organizasyon içerisinde iletişim, koordinasyon, kaynak yönlendirilmesi ve bütçe gibi kısa süreli planlamanın geliştirilmesine katkı sağlar.

Ağlargöz (2012) ise işletmeye sağlamış olduğu faydaları şu şekilde belirtmektedir:[30]

- Olanakların tanımlanmasında ve değerlendirilmesine katkı sağlar.
- Örgütsel problemlerle ilgili nesnel bakış açıları getirir.
- Örgütlerde denetim çalışmalarının rahat yürütülmesine imkân tanır.
- Örgütlerde meydana gelmesi olası değişimlerin negatif etkilerini düşürür.
- Karar süreçleriyle örgütlerin hedeflerinin arasında bağlantı kurulmasına olanak tanımaktadır.
- Zamanın daha verimli kullanılmasına imkan sağlar.
- İletişimin etkili bir biçimde yürütülmesine imkan sağlar.
- Gelecekle ilgili düşünebilmeleri konusunda örgüt çalışanlarını güdüler.
- Yönetimi disiplin eder.

3.3. Stratejik Yönetim Süreci

Stratejik yönetim süreci, işletmelerin ileriki süreçlerde meydana gelecek performansları üzerine stratejik karar verme ve bu verilen kararları uygulamaktır. Bu kararlar işletmeleri daha ileri götürüp başarı sağlayıp ayakta olmalarını sağlayacak ya da işletmeleri son noktaya getirecektir. Stratejik karar veren kişiler işletme kaynaklarını en iyi biçimde kullanarak değişim gösteren çevre şartlarına uyum göstermesini ve en uygun kaynak kullanımıyla stratejik yönetim süreçlerinin geliştirilmesini sağlamaktadır.

Bir başka ifadeyle açıklamak gerekirse stratejik yönetim süreci; işletmelerin uzun vadede hayatta kalmalarına ve devam edilebilir rekabet üstünlüğü sağlanmasıyla ilgili bütün bilgi toplama, analizler, seçim, karar ve uygulama çalışmalarının hepsini kapsamaktadır.

Genel bir çerçeveyle stratejik yönetim süreci şu şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.

---

[30] Ozan Ağlargöz, *Stratejik Yönetim ve Halkla İlişkiler Yönetimi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.

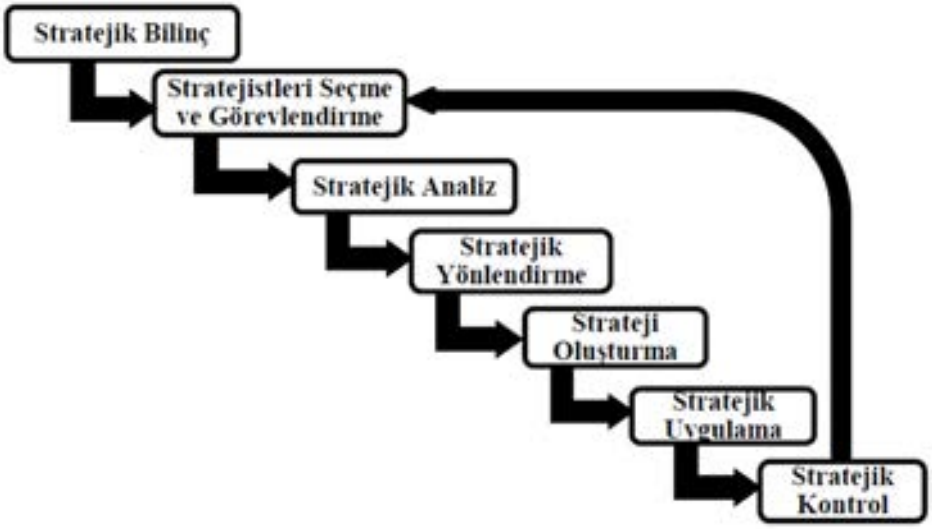

Şekil 3: *Stratejik Yönetim Süreci* [31]

Stratejik yönetim süreçlerinde meydana gelen önemli sonuçlar;

1. Bir öğe değişirse başka öğelerde değişir.
2. Stratejik çalışmaların sırası ile uygulanmasıdır.
3. Yapılan stratejilerin son durumlarıyla ilgili geri dönüş olmasıdır.
4. Aktif bir sistem şeklinde varlıklarını devam ettirmesidir.

4. Aile İşletmelerinde Stratejik Yönetim

Aile işletmesinde stratejik yönetimden söz ederken aile işletmesinde meydana gelen aile kültürünü, değerlerini, aile içerisindeki bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinden, yönetim devrinden ve gelecek kuşağın yönetime katılmasının etkilerinden söz etmek gerekmektedir. Aile işletmeleri ile ilgili olarak yapılmış çalışmalar incelendiğinde stratejik yönetim çalışmalarının başarılı olmasında bu değerlerin etkisi büyük olmaktadır.[32] İş hayatı içerisinde yer alan tüm işletmeler dışarıdaki işletmelerden büyük oranda etkilenmektedir. Günümüzde karşı karşıya kalabilecek belirsizliklere karşı daha önceki işletmelerden

[31] Hayri Ülgen ve Mirze, Kadri, (2010). *İşletmelerde stratejik yönetim*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2010, s.57.

[32] Nihat Alayoğlu, "Aile Bireylerinin Ücretlendirilmesinde Adil Bir Sistem Kurulmasının Aile İşletmelerinin Başarısındaki Rolü Ve Önemi", *2. Aile İşletmeleri Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul Kültür Üniversitesi, 2006, İstanbul, s. 549.

daha hazır durumda olmaları gerekmektedir. Belirli platformlarda tecrübeler edinildiğinde benzer işler ile uğraşmak işletmelerin devamlılığını garanti altına almamakta ve başarılı bir neticeye eriştirmemektedir. Bu benzerliklerden ayrılmak ve sonuçların başarılı olması için olaylara stratejik yönetim bilinciyle bakmalı ve yapılacak işlerde bu bilinçle yapılmalıdır.[33] Stratejik yönetimlerde ilk olarak ailelerin işletmelerinin erişmek istedikleri noktalar belirlenmeli ve buna paralel olarak bir vizyon belirlenip, bu vizyonla birlikte işletmelerin varlık sebeplerini gösterecek bir misyon tanımlanmalıdır. Bu şekilde işletme hedefine erişmek daha kolay olacaktır.[34] Stratejik yönetimde asıl hedef kendi geleceklerine sahip olmaktır. Stratejik yönetimin esasında herhangi bir zaman içerisinde herhangi bir çevrede işletmenin devamlılığını sağlayacak planın geliştirilmesi ve nasıl ilerleyeceklerinin belirlenmesine dayanmaktadır. Günümüzde bütün işletmelerin başarı sağlayabilmeleri için stratejik olarak yönetilmeleri gerekmektedir.[35] Neticede aile işletmeleri hem kendi dinamiklerinden hem de dış çevredeki değişimlerden etkilenmekte ve rekabet koşullarına uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar. Şayet dış çevreye göre geride kalırlarsa başarı sağlayamaz ve varlıklarını devam ettirmek olası değildir. Fakat üst yönetimin belirlenmesiyle stratejik yönetime geçiş yaparlarsa dış çevrede bulunan işletmelere göre rekabet üstünlüğü sağlayarak başarı sağlayabilmeleri mümkün olabilmektedir. [36]

SONUÇ

Günümüzde küreselleşmeyle bütün sektörlerde önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerden en fazla etkilenen işletmeler, gelişmeleri sıkı sıkıya takip etmeleri ve değişimleri kendi bünyelerinde gerçekleştirmeleri de rakiplerine karşı pazarlarda avantaj sağlayacak inovatif yaklaşımlardır.

Stratejik yönetim şirketlerin gelişim ve değişimi gerçekleştirebilmeleri maksadıyla amaç ve hedeflerine uygun bir şekilde geliştirdikleri uzun vadeli planlardır.

Aile işletmeleri de geleneksel yöntemlerden uzaklaşıp yeni düzene uygun bir şekilde yönetim şekilleri geliştirmek mecburiyetindedir. Bu yeni yönetim şekilleri kurumsallaşmayı da içerisinde saklamaktadır. Kurumsallaşma aile işletmeleri bakımından problemlerin çözüme kavuşmasındaki sistemleri kap-

[33] Hayri Ülgen ve Mirze, S. Kadri, *İşletmelerde Stratejik Yönetim,* Beta yayınları, İşletme- Ekonomi Dizisi: 581, 6. Baskı, İstanbul, 2013, s. 499.
[34] Aktan, age, s. 20.
[35] Güçlü, age, s. 71.
[36] Alayoğlu, age, s. 557.

samaktadır. Bu durumun önemli adımlarında bir tanesi de yönetim şeklinin düzenlenmesi ve yenilenmesidir. Kurumsallaşma aile işletmeleri bakımından en üst yönetimden en alt yönetime kadar bütün personelleri içerisine alan sistem değişikliğidir. Bundan dolayı kurumsallaşmaya faydası olabilecek değişik yönetim şekillerinin aile işletmesinde uygulanmaları fayda sağlayacak ve kurumsallaşma sürecinin pozitif olarak etkilenmesini sağlayacaktır. Bu desteklerden bir tanesi de stratejik yönetimdir. Bu çalışma kapsamında aile işletmelerinde kurumsallaşma sürecinde stratejik yönetimin rolü araştırılmıştır.

KAYNAKÇA

AĞLARGÖZ, Ozan, *Stratejik Yönetim ve Halkla İlişkiler Yönetimi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.

AKTAN, Coşkun Can, Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama. *Çimento İşveren Dergisi,* 4 (22), 2008, 4-21.

ALAYOĞLU, Nihat, "Aile Bireylerinin Ücretlendirilmesinde Adil Bir Sistem Kurulmasının Aile İşletmelerinin Başarısındaki Rolü Ve Önemi", *2. Aile İşletmeleri Kongresi Bildiriler Kitabı,* İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, 2006.

ALKIŞ Hüseyin ve TEMİZKAN Volkan, "*İşletmelerin Kurumsallaşma Düzeylerinin Belirlenmesi: (Haddehaneler)Karabük Demir Çelik Sektörü Örneği", Ekonomik Yaklaşım, C.21 S.76, 2010, s. 77.*

APAYIN, Fahri "Kurumsal Teori Ve İşletmelerin Kurumsallaşması", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.10 S.1, 2009, (1-22), Sivas.

ATHANASSİOU Nicholas and CRİTTENDEN, William F., (2002), "Founder Centrality Effects on the Mexican Family Firm's Top Management Group: Firm Culture, Strategic Vision and Goals, and Firm Performance", Jo*urnal of World Business,* 37(2), 2002, s. 139.

AYDINER Tülay, "*Aile İşletmelerinde İkinci Kuşağın Örgütsel Bağlılık Anlayışının İncelenmesi: İzmit Ticaret Odası'na Bağlı Aile İşletmelerinde Bir Uygulama",* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, 2008, Kocaeli.

ÇOBAN, Orhan Ve UYSAL, Elyesa, Ortaklaşa Rekabette Stratejik Bir Yaklaşım: Politika Benchmarking. Marmara Üniversitesi Öneri: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(23), 2005, 73-80.

DİNÇER, Ömer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası.* İstanbul: Alfa bYayınları, 2007.

FINDIKÇI İlhami, *Aile İşletmeleri,* Alfa Yayınları, Genişletilmiş 4. Basım, 2011, İstanbul.

GENÇ Nurullah ve KARCIOĞLU Fatih, "Aile işletmelerinin karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri, bir uygulama", *I. Aile İşletmeleri Kongresi Bildiriler Kitabı,* İstanbul Kültür Üniversitesi Yayını, Yayın No: 40, 17-18 Nisan, 2004, İstanbul.

GERSİCK, Kelin E., DAVİS John A., HAMPTON Marion McCollom, Generation to Generation: Life Cycles of The Family Business, Harvard Business School Press, Boston, 1997.

GÜÇLÜ, Nezahat, Stratejik Yönetim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Dergisi,* 23 (2), 2003, 61-85.

KARPUZOĞLU Ebru, "Aile Şirketlerinin Sürekliliğinde Kurumsallaşma", İstanbul Kültür Üniversitesi, *I. Aile İşletmeleri Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul Kültür Ün. Yayını, Yayın No: 40, 17-18 Nisan, 2004, İstanbul.

KEBECİ Türkan, *Aile İşletmelerinde Yönetim Anlayışı ve Kurumsallaşma,* İkinci Adam Yayınları, İstanbul, 2011.

OLSON Patricia D., ZUİKER Virginia S., DANES Sharon M., STAFFORD Kathryn, HECK Ramona K.Z. and DUNCAN Karen A.. "The Impact Of The Family And The Business On Family Business Sustainability", *Journal Of Business Venturing,* Volume 18 Issue. 5, 2003, (639-666).

PAZARCIK Orhan, "Aile İşletmelerinin Tanımı Kurumsallaşması ve Yönetişimi", İstanbul Kültür Üniversitesi, *I. Aile İşletmeleri Kongresi Bildiriler Kitabı,* İstanbul Kültür Ün. Yayını, Yayın No: 40, 17-18 Nisan, 2004, İstanbul.

TAŞHAN, Ahmet, "Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma İle Stratejik Yönetim Arasındaki İlişki Orta Ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Yerleşik Fındık Sanayi Üzerine Bir Araştırma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

ÜLGEN, Hayri ve MİRZE, S. Kadri, *İşletmelerde Stratejik Yönetim,* Beta yayınları, İşletme- Ekonomi Dizisi: 581, 6. Baskı, İstanbul, 2013.

ÜLGEN, Hayri ve MİRZE, S. Kadri, *İşletmelerde stratejik yönetim.* İstanbul: Beta Yayınevi, 2010.

Kadınlarda Girişimcilik Niyeti ve Girişimci Kadınların Girişimci Niteliklerine Sahiplik Derecesi: İstanbul Fatih Örneği*

Dr. Öğr. Üyesi Kemal YILDIZ
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Özet

Türkiye'de, Osmanlı'dan günümüze girişimcilikle ilgili çeşitli politikalar geliştirilmişse de bu konuda 19'uncu yüzyılda girişilen faaliyetlerde başarı sağlanamamış, ancak Cumhuriyetten sonraki belirli dönemlerde görece başarı sağlanmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nden ve 1950'lerden sonraki iki uzun dönemde devlet, girişimciliğe öncülük etmiş, ancak her zaman amaç özel sektör girişimciliğinin geliştirilmesi olmuştur. Bu doğrultuda girişimcilik konusunda üstün başarı ve teşviklerin olduğu görülmektedir. Türkiye, son dönemlerde girişimcilik konusunda en aktif ülkelerdendir. Bu başarı kadın girişimci sayısının düşüklüğüne rağmen elde edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma için işgücüne katılımı düşük olan kadınların da girişimciliğin içine çekilmesi gerekmektedir. Bunun için de kadınlarda girişimcilik niyetinin artması ile girişimci niyetinde olan kadınların girişimcilik yeteneklerine sahip olmaları önemlidir. Bu çalışmada Türkiye'de girişimcilik niyeti olan kadınların oranı ile girişimcilik konusunda gerekli olan özelliklere ne kadar sahip oldukları hakkında İstanbul/Fatih örneği üzerinden bir fikir edinilmeye çalışılmıştır. Kadınların girişimcilik niyetinin, nelerden etkilendiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamındaki kadın katılımcıların girişimcilik niyeti ve gerekli olan kişisel girişimci özellikleri yeterli düzeydedir. Ancak çoğunlukla girişimcilik için dışarıdan tamamlanan unsurlarla ilgili yetersizlik söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Girişimci Özellikleri, Girişimcilik Niyeti, Kadın Girişimci, Pazarlama

Degree Of Entrepreneurıal Intentıon Of Women And Entrepreneur Features Of Women Have Entrepreneurıal Intentıon: Case Of Istanbul Fatıh

Abstract

Even if from the Ottomans to today, various policies have been developed related to entrepreneurship in Turkey, the activities in the 19th century could not be

* Bu çalışma Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir, Proje No: BAP-19-1009-001

achieved, however, in certain periods after the Republic, a relative success could be achieved. After İzmir Economics Congress and the 1950s, the state pioneered entrepreneurship in the two long periods, but the aim has always been the development of private sector entrepreneurship. In this respect, it is seen that there are outstanding achievements and incentives in entrepreneurship subject. Lately, Turkey is one of the most active countries in terms of entrepreneurship. This success is achieved despite the low number of women entrepreneurs. Women who low degree in labor force participation should be drawn into entrepreneurship for sustainable development. For this reason, it is important to have entrepreneurial intention and skills for women. In this study, the ratio of women who have entrepreneurial intention and how much they have the necessary entrepreneurship features have been tried to be determined in Turkey from the Istanbul/Fatih Case. It has been tried to reveal what the women's entrepreneurship intention is affected by. According to the research, entrepreneurial intention and features of participant women that required for entrepreneurship are sufficient in Turkey. However, there is often a lack of external completed elements for entrepreneurship.

Keywords: Entrepreneur Features, Entrepreneurial Intention, Female entrepreneur, Marketing

1. GİRİŞ

Girişimciliğin tarihini çok gerilere götürmek mümkündür. Yaşamını sürdürmek için risk alan, yenilik yapan ve canını ortaya koyan ilkel insan bile bu özelliklerinden dolayı girişimci sayılabilir. Zaman içinde bu insanların faaliyetlerinin farklılaşması, teknolojinin gelişmesi ve coğrafi keşiflerin yapılması ile girişimcilik de gelişerek, günümüzün girişimcilik kavramlarının ve modellerinin oluşmasını sağlamıştır. 18 ve 19'uncu yüzyıllarda Avrupa Kıtasında hızla gelişen Sanayi Devrimi ile yeni buluşların üretime olan katkısı, 1712 yılında buhar motoru ve 1763 yılında buharla çalışan makinelerin icadı ile tüm bunların makineleşmiş endüstriyi yaratması, yeni girişimcilik örneklerini ortaya çıkarmıştır (Trakya Kalkınma Ajansı, 2015:4). Sanayileşmenin ilk yıllarında üretim artmış, ticaret hacmi serbestleşerek genişlemiş, acımasız bir rekabetin olduğu piyasa ekonomisi hâkim olmuştur. Dönemin iktisadi yaklaşımı olan klasik iktisat teorisi gereğince devletin piyasalara müdahalesinin olmaması gerektiğinin savunulduğu bu zamanlarda özel girişim, gelişme ortamı bularak önem kazanmıştır (Aşkın vd., 2011:60). Daha sonraki dönemde serbest piyasa ekonomisinin hayata geçirilmesi ile girişimcilik yeni bir ivme kazanmıştır. Bu devrin en önemli özelliklerinden birisi de şirket sahipliği ile yönetimin birbirinden ayrılması olmuştur. 1900'lerin başından itibaren teknoloji alanında meydana gelen pek çok gelişmeye karşın girişim ve girişimcilik, 1929 yılında

başlayan ve 1930'lu yıllarda devam eden dünya ekonomik bunalımı (Büyük Buhran) ve hemen sonrasında patlak veren II. Dünya Savaşından oldukça etkilenmiştir. Ancak bu süreci de kârlı yatırımlara dönüştüren Hewlett-Packard ve Ford Motor Company gibi girişimciler de olmuştur (Özkan, 2017). Bunalım ve savaş döneminde kamunun ekonomi piyasasına müdahil olması, bunun bir etkisi olarak işletmelerin de yapısal olarak merkeziyetçi bir yönetim sergiledikleri bir dönemi başlatmıştır. 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizlerinden sonra Keynesçi politikalar sorgulanır hale gelmiştir. Bu yıllardan itibaren neoliberal ekonomi politikalarının savunulduğu serbest piyasa ekonomisi baskın hale gelmiş, özelleştirme ile kamunun piyasalardaki etkisi ortadan kalkmış ve küreselleşme çabaları yaygınlaşmıştır. Bilişim çağının başlaması ve dünyanın adeta büyük bir köy haline geldiği küreselleşme süreci ile birlikte, yaşadığı dönemde fikirleri anlaşılamayan J. Von Schumper'in "dinamik girişimcisi" toplumun temel ekseni haline gelmiş, Druker'in "yenilikçi organizasyon" adını verdiği işletme yapısı ile de iletişim toplumu yeni bir girişimcilik toplumu olmuştur (Aytaç, 1999: 30). Türk girişimcilik tarihine bakıldığında; Türklerin Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde sanatkârlık ve zanaatkârlıkta yoğunlaşıp geliştiği görülebilir. Osmanlı topraklarında yapılan ticaretin genellikle gayrimüslim tebaa tarafından yapıldığı, Türklerin dikkate alınabilecek bir ticari faaliyete girişinin ancak II. Meşrutiyet sonrası olduğunu söylemek mümkündür. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra İzmir İktisat Kongresi toplanmış, özel sektör girişimciliğinin geliştirilmesi konusunda kararlar alınmıştır. Ancak sermaye ve müteşebbis yetersizliğinden dolayı bu gerçekleştirilememiş, ister istemez 1930'lardan sonra kamu girişimciliği ön plana çıkmıştır. Yine II. Dünya Savaşı sonrasında özel sektör girişimciliği tekrardan canlandırılmaya çalışılsa da olumsuz siyasi ve sosyal koşullar nedeniyle 1954'ten itibaren yeniden kamu sektörüne ağırlık verilmiştir (Tokol, 2018: 66-68).

Türkiye'nin özel sektör girişimciliğinin gerçek manada 24 Ocak 1980 kararlarıyla kabul edilen neo-liberal iktisadi anlayışla yükselişe geçtiği söylenebilir. Bu dönemde serbest piyasa ve ihracata dönük üretim anlayışına geçiş yapılmıştır. 1996 Yılında başlatılan Gümrük Birliği'nden bugüne girişimciliğin geliştirilmesine yönelik ihracatın artırılmasına yönelik teşvikler gibi çeşitli politikalar uygulanmış, dönem dönem başarılı ve başarısız sonuçlar elde edilmiştir. 2000'li yıllardan sonrası içinse her gün artan ivmeye sahip bir girişimcilik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmada kuruluşundan bugüne her daim ekonomik büyümeyi hedefleyen Türkiye'nin büyüme için gerekli olan girişimcilik niyetinde ve özelliklerinde olan kadın girişimci potansiyeline

sahip olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Girişimcilik niyeti ile ilgili çalışmalar günden güne artmakla birlikte, bu konudaki araştırmalar bir sistematik ve kategorizasyondan yoksundur. Bu sebeple bu konuda yeni araştırmalara ihtiyaç vardır (Liñán ve Fayolle, 2015:907) Çalışma, Türkiye'nin ekonomik merkezi olan İstanbul İlinde yapılmıştır. Girişimcilik ekonomik kalkınmayla birlikte ülkenin temel sorunları arasında olan %12,3'lük (TÜİK, 2019) işsizliğin çözümünde de önemli bir görev üstlenmektedir. Araştırma hem işsiz olup, iş kurma niyetinde olanları hem de bir işi olduğu halde girişimcilikle yeni bir işyeri kurma ya da mevcut işyerini geliştirme niyetinde olan kadınları kapsamaktadır. Araştırmada önce girişimci, kadın girişimciliği ve özellikleri üzerinde durulmuş, daha sonra sahadan toplanan veriler analiz edilmiş, son bölümde de bulgular üzerinde tartışılmıştır.

2. KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ VE GİRİŞİMCİNİN ÖZELLİKLERİ

2.1. Türkiye'de Kadın Girişimciliği

Kadınların girişimcilikte ilerleyememesinin ilk sebebi, cinsiyetçi rol biçme alışkanlığının toplumda halen yaygın bir şekilde kabul görüyor olmasıdır. Kadına biçilen bu rolden dolayı Türkiye'de kadınlar çoğunlukla hizmet sektöründe yoğunlaşmışlardır (Keskin, 2017:67). Toplumda çalışarak veya işyeri işleterek evin geçimini sağlama rolü genellikle erkeklere verilmiştir. Kadınlara ise bunun aksine ev işleriyle uğraşma ve çocuklarla ilgilenme görevi verilmiş, çalışma ve işyeri kurup yönetme fiili de bu görevlerini aksatıcı birer unsur olarak görülmüştür. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler kategorisinde olan Hindistan'da yapılan bir araştırmada kadınların girişimciliğine engel olan unsurlar olarak; toplum ve devletin kadınlara biçtiği geleneksel rol, aile ve iş arasında kadınların bir dengeye oturtulamaması, sermaye ve mal konusunda hükümlerinin olmaması, girişimcilik yapabileceği farkındalığının olmaması, risk alamaması, eğitim eksikliği, kendine güvenlerinin olmamaları ve özgürlüklerinin kısıtlı olmaları sayılmıştır (Kumbhar 2013). Bu unsurların birçoğunu aynı ekonomik kategoride bulunan Türkiye'deki kadınlar için de söylemek mümkündür. Girişimcilik konusunda kadınlar için bu olumsuzluklar ortadan kalktıkça, kadın girişimci oranı artmaktadır. Ancak yine de Türkiye'de kadın girişimci oranında istenilen düzeye gelinememiştir (Çalışır ve Kılıçaslan, 2017:124). Startups. watch verilerine göre Türkiye'deki kadın girişimcilerin girişim ekosistemindeki oranı, yaklaşık %15'tir. Dünya ortalaması ise %17'dir. Türkiye bırakın gelişmiş ülkeleri dünya ortalamasının bile %2 puan altındadır. Ancak ülkede kadın girişimciliğinin gitgide arttığını söylemek mümkündür.

2017 yılında yatırım alan 71 girişimin 15'inde kadın girişimciler bulunmaktadır. Bu da 2017 yılında kadın girişim oranının yaklaşık %21 olduğunu göstermektedir (Ünsal, 2017).

2.2. Girişimci ve Özellikleri

Girişimciyi kaynaklar konusunda tahminlerde bulunarak buna göre planlar yapan, insan kaynaklarını doğru bir şekilde koordine edip örgütleyerek girdilerin işlenmesini sağlayan ve çıktıları da kârlılık sağlayacak şekilde pazarlayabilen kişi olarak tanımlamak mümkündür (Bozkurt vd., 2012:232). Girişimcinin ekonomik gelişmenin ana unsuru olduğu konusunda ittifak vardır (Melwani, 2018:124). Girişimci eski olanları piyasadan çıkarırken, toplumdaki yeni değişimi üstlenen kişidir, bazen bu görev kurumsal kimlikle yerine getirilir. Bu yüzden iktisadi gelişim sürecinde girişimcinin rolü oldukça önemlidir. Dünyada özellikle 1970'li yıllarda önem kazanan esnek üretim tarzı, yeni iletişim teknolojileri ile daha çok önem kazanmıştır. Bu nedenle girişimcilik ile inovasyon aynı anda birbirleriyle ilişkili ve etkileşimli olarak anılmaya başlanmıştır (Afşar vd., 2016:754). Son araştırmalar girişimci firmaların bölgesel istihdam oranlarının artmasında önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur (Praag ve Versloot, 2007:1). Bu kadar önem atfedilen girişimcilik faaliyetinin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle toplumda girişimcilik niyetinde olan insanların olması gereklidir. Davidsson'un modeline göre girişimcilik niyetini etkileyen faktörler şu şekildedir:

Şekil 1. *Girişimciliği Etkileyen Faktörler*

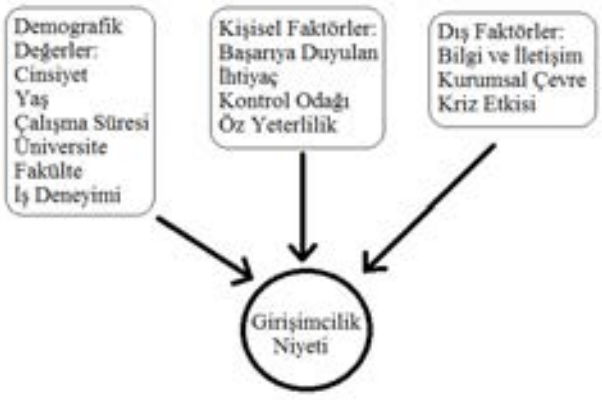

Kaynak: Mouselli ve Khalifa, 2017:162.

İnsanlarda yukarıdaki unsurların etki oranlarına göre girişimcilik konusunda olumlu ya da olumsuz bir niyet ortaya çıkmaktadır. Girişimciler işin niteliğine göre de iki guruba ayrılmaktadır: Birincisi eldeki kaynakları verimli kullanan ve gizli işsizlik, hurda ve fire gibi verimsizlikleri yok eden girişimcilerdir. İkincisi ise yaratıcı fikirleriyle fark yaratan, ayrıntılı düşünebilen, planlama özelliği yüksek, sermayeyi kullanma yeteneğine sahip girişimcilerdir. Günümüzde tanınan ve başarıları ile adından bahsettiren girişimcilerin bu yola çıkmadan önceki durumlarına bakıldığı zaman birçok ortak yönleri ortaya çıkmaktadır. Girişimcilik ruhunu tetikleyen veya teşvik eden yönler şöyle sıralanabilir;

1-İleri Görüşlülük: Bir girişimci için bugünün koşullarından ziyade geleceğin önem arz etmesi, yarını bugünden görebilmesi ve buna göre hareket edebilmesi çok önemlidir. Geleceğin trendlerini bugünden görmeli, henüz ihtiyaç olmadığı halde zamanla ihtiyaç haline gelecek konulara çözüm olacak projeler ortaya koymalıdır. Projelerini uygulayacağı zamandaki şartları görmeli ve başarı skalasının derecesini önceden kestirebilmelidir.

2-Motivasyon: Kişi ücretle bir yerde çalıştığında motive edici birçok öğe varken, tek başına olduğunda bu motivasyonun içinden gelmesi ve her gün aynı şevkle çalışma isteğini kendisinin sağlaması gerekmektedir. Girişimcinin motivasyonunu yitirmesi demek başarısızlığını ilan etmesi demektir ki bu durum girişimciliği bitirir.

3-Zaman Yönetimi: İş başında harcanacak zaman için çok daha fazla çalışmak yerine zamanı etkin kullanmayı bilmek, boşa harcanan zamanın önüne geçmek, çok daha fazla verimlilik elde etmemizi sağlar. Zamanı doğru yönetmek çok önemlidir.

4-Özgüven: Özgüven eksikliğinde risk alınması gereken konularda tereddütler hâsıl olur ve bu durum fırsatların kaçırılmasına yol açar. Öncelikle girişimcinin kendisine ve işle ilgili teknik yetkinliklerine olan inancının yüksek olması gerekir.

5-Yönetim Becerisi: İş için çalışılacak bir ekibi mevcutsa, bu girişimci birçok girişimciye nazaran daha şanslıdır. Bu ekibin verimini yükseltmek ve her daim canlı tutmak gibi önemli özelliğe sahip olabileceği gibi, bu zamanla da elde edilebilir. Ekibini yönetmek için ayrı bir beceri ve bilgiye sahip olmak gerekir.

6-Planlama Yeteneği: İş planı yapmaktan ziyade, gereksiz plan detaylarında kaybolmamak için, planların daha ufak ve kolay uygulanabilecek şekilde yapılması gerekir. Eksiksiz bir şekilde her noktayı gözden geçirip ilerlemek, planlama yeteneğini ifade etmektedir.

7-Finansal Bilgi: Üretilen ürün ya da hizmetin bedelini hesaplayabiliyor olmak ve bunu hesaplarken hangi kriterlerden faydalandığının bilinmesi önemlidir. Girişimciler çoğunlukla yanıldıkları bu finansal bilgi eksikliği sebebiyle başarılı olamamaktadır. İyi fikirleri olmasına rağmen, bunları hayata geçirmeden ve çeşitli sorunlarla karşılaşmadan önce para ve finansal konularda kendini geliştirmiş olması yerinde olacaktır.

8-Esneklik: Planlanan işlerin yolunda gitmediği durumlarda paniklemeden, farklı seçenekleri belirleyip ve diğer şartlara adapte olup yola devam edilebilmelidir. Bu gibi durumlarda ileri görüşlülük konusunda doğal bir üstünlüğü yoksa esnek olabilmeyi ne kadar erken öğrenirse o kadar faydalı olacaktır.

9-İletişim Kurma Becerisi: İletişim her konuda olduğu gibi iş konusunun da belkemiğini oluşturan bir konudur. Personel, ekip, yönetici, müşteri, yatırımcısıyla olan diyalogda iyi bir iletişim kurabilmesi, girişimcinin planlarını daha kolay ortaya koymasını ve hayata geçirmesini sağlar. Bu konuda eksiklik varsa kendini geliştirmek faydalı olacaktır.

10-Hırslı Olmak: Başarılı olmanın bir unsuru da hırslı olmak ve hırslı olmanın yanı sıra hırslarını kontrol edebilmektir. Hırs kontrol edilemezse ters tepkiler vermesi söz konusudur. Hırslarımızı daha çok başarısız olduğumuz durumlarda, işlerimizi büyütme amaçlı, sonraki aşamalara geçme amaçlı kullanmak bizi başarıya götürebilir (Bayhan, 2015; Öncel, 2011).

3. ARAŞTIRMA METODU VE MATERYAL

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anketteki ölçek Kuvan (2007), Yılmaz ve Sünbül (2009)'ün girişimci özellikleri ile ilgili geliştirdikleri ölçekler ve konu ile ilgili literatürdeki girişimci özellikleri göz önüne alınarak oluşturulmuştur. Güvenirliğini test etmek amacı ile Cronbach Alpha güvenirlik analizi yapılmıştır. Ölçek tek boyutlu olup, ölçeğe ilişkin Cronbach Alpha değeri 0,927 olarak bulunmuştur.

Ankete katılan kadınlar konu hakkında genel olarak bilgilendirilmiş ve gönüllü olarak katılımları talep edilmiştir. Anketler İstanbul'un Fatih İlçesinde 2018 yılının Mart-Nisan ayında, her yaştan işi olan ve olmayan kadınlarla yüz yüze, sakin bir ortamda, uygulanmıştır. 134 adet ankete ulaşılmıştır. Tanımlayıcı nitelikte olan bu çalışmada elde edilen veriler aritmetik ortalama, frekans dağılımları, çapraz tablo ve ki-kare ile analiz edilmiştir.

Anket formu 3 bölümden oluşmuştur; ilk bölümde kadın katılımcıların yaş, eğitim, medeni durum gibi demografik durumlarını ölçmeye yarayan sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde, işgücü piyasasındaki durumu, daha önceden girişimcilik yapıp yapmadığı sorulmuştur. Üçüncü bölümde ise girişimcilik düşünenlerin, girişimcilik yeterlilik ve yeteneklerini ölçen likert sorular sorulmuş, bu başlık altındaki algılara yönelik verilen ifadelere ne ölçüde katılıp katılmadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın belli bir coğrafi bölgesindeki kadın katılımcılardan elde edilmiş olması, araştırmanın önemli bir kısıtıdır. Bu nedenle farklı coğrafi bölgelerde yapılacak araştırmalardan farklı sonuçlar elde edilebilir.

Araştırmanın veri değerlendirme işlemi betimleyici (deskriptif) frekans analizi yöntemi, çapraz tablo ve ki-kare testi ile istatistik programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmanın birinci bölümünde katılımcıların demografik bilgilerini belirlemek üzere toplanan verilerle Tablo 1 oluşturulmuştur. Makalenin ana konusu kadınlar olduğu için 134 katılımcının tamamı kadındır. Tablo 1'de görüldüğü gibi ankete katılanların, %73,1'i bekâr, %26,9'u evli ve katılımcıların %95,4'ü lise ve üstü eğitime sahiptir. Tüm katılımcıların dörtte üçünden fazlası yüksek eğitim mezunudur. Anket uygulamasına katılanların yaş grubu incelendiğinde 20 yaş altı ile 20-29 yaş aralığındaki gençlerin çoğunluğu oluşturduğu, üçte bire yakın kısmın ise orta yaş ve üstü olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. *Katılımcıların Demografik Bilgileri*

		n	**%**
Medeni Durumunuz	Bekâr	98	73,1
	Evli	36	26,9
Eğitim Durumunuz	İlkokul	3	2,2
	Ortaokul	3	2,2
	Lise	29	21,6
	Önlisans	22	16,4
	Lisans	61	45,5
	Lisansüstü	16	11,9

Yaşınız	20'nin Altı	13	9,7
	20-29 Arası	75	56,0
	30-39 Arası	16	11,9
	40-49 Arası	24	17,9
	50 Yaş ve Üstü	6	4,4

Katılımcıların özelliklerini özetlenecek olursa; çoğunlukla genç ve orta yaş sınıfında, yüksek eğitimli kişiler olduğu görülmektedir. Bu demografik yapının girişimcilik açısından iyi bir potansiyel olduğunu söylemek mümkündür.

Girişimcilik, her çeşit yenilik ve değişim sürecini ifade etmektedir. Yeni bir işyeri/işletme kurmak da var olan bir işyeri/işletmede gerçekleştirilen ve işyeri/işletmenin büyüyüp gelişmesini, değişmesini kapsayan tüm faaliyetler girişimcilik kapsamındadır (Onay ve Çavuşoğlu, 2010: 47). Anket uygulanan 134 kişiden 75'i yani %56'sı yeni bir iş kuracağını veya mevcut işini geliştirip, değiştireceğini yani bir girişimcilik niyeti olduğunu söylemiştir. Bu oran Küresel Girişimciler Monitörünün Türkiye için tespit ettiği orana oldukça yakındır (Bilginer, 2016: 35).

Tablo 2. *Girişimcilik Niyeti*

	n	**%**
Girişimcilik Düşünüyorum	75	56
Girişimcilik Düşüncem Yok	59	44
Toplam	134	100

Yapılan ki-kare testlerinde medeni durum, eğitim düzeyi, yaş, daha önceden çalışıp çalışmama, kişilerin çalışma hayatının süresi, çalışılan pozisyon, çalışılan sektör, iş aranan sektör değişkenleri ile girişimcilik yapma niyeti arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Kadınların %56'sının girişimcilik niyeti vardır. Kadınların girişimciliğe olan ilgisi halen düşük olup, Türkiye'deki kadınların işgücüne katılım oranının AB Ülkelerinin çok gerisinde yani %34,1 olduğu (TÜİK, 2019) göz önüne alındığında kadınların girişimcilik niyetlerinin yıllar geçtikçe artacağı tahmin edilebilir. Çünkü çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi girişimcilik ile kişinin işgücü piyasasıyla bağı olması arasında pozitif bir ilişki vardır.

Tablo 3. *Girişimcilik Niyeti ile Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki*

			Girişimcilik Düşünüyor musunuz?		
			Düşünüyorum	Düşünmüyorum	Toplam
Eğitim Düzeyi	İlkokul ve Ortaokul	Sayı	2	4	6
		%	33,3	66,7	100
	Lise	Sayı	15	14	29
		%	51,7	48,3	100
	Önlisans	Sayı	14	8	22
		%	63,6	36,4	100
	Lisans	Sayı	34	27	61
		%	56,7	43,3	100
	Lisansüstü	Sayı	10	6	16
		%	62,5	37,5	100
Toplam		Sayı	75	59	134
		%	56	44	100

Eğitim düzeyi ile girişimcilik niyeti arasındaki ilişki incelendiğinde ki-kare testine göre kadınlarda eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı, ilkokul ve ortaokul hariç genel olarak tüm eğitim düzeylerinde girişimcilik düşünen kadınların düşünmeyenlerden biraz daha fazla olduğu söylenebilir.

Tablo 4. *Girişimcilik Niyeti ile Yaş Arasındaki İlişki*

			Girişimcilik Düşünüyor musunuz?		
			Düşünüyorum	Düşünmüyorum	Toplam
Yaş	20'nin Altı	Sayı	4	9	13
		%	30,8	69,2	100
	20-29 Arası	Sayı	46	29	75
		%	61,3	38,7	100

	30-39 Arası	Sayı	12	4	16
		%	75	25	100
	40 ve Üstü	Sayı	13	17	24
		%	43,3	56,7	100
	Toplam	Sayı	75	59	134
		%	56	44	100

Yaş ile girişimcilik niyeti arasındaki ilişkiye bakıldığında ki-kare testinde p değeri 0,036, yani >0.05 olduğu için anlamlı bir ilişki vardır. Girişimcilik niyetinin 20-39 yaş grubunda oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Bu yaş grubundaki genç kadınlar arasında girişimcilik niyeti yüksek, 20 yaş altı ve 40 yaş üstü kadınlar arasında ise girişimcilik niyeti düşüktür.

Tablo 5. *Girişimcilik Niyeti ile Medeni Durum Arasındaki İlişki*

			Girişimcilik Düşünüyor musunuz?		
			Düşünüyorum	Düşünmüyorum	Toplam
Medeni Durumu	Bekâr	Sayı	57	41	98
		%	58,2	41,8	100
	Evli	Sayı	18	18	36
		%	50	50	100
Toplam		Sayı	75	59	134
		%	56	44	100

Medeni durum ile girişimcilik niyeti arasındaki ilişkiye bakıldığında; evli ve bekâr olmanın girişimcilik niyeti bakımından bir fark oluşturmadığı, ancak girişimcilik niyeti konusunda bekâr kadınların oranının biraz daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yine kadınların işgücü piyasasındaki konumu ve daha önceden girişimcilik yapıp yapmama durumlarının girişimcilik niyeti ile anlamlı ilişkileri olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. *Girişimcilik Niyeti ile Kadının İşgücündeki Durumu Arasındaki İlişki*

			Girişimcilik Düşünüyor musun?		
			Düşünüyorum	Düşünmüyorum	Toplam
İşle İlgili Durum	İş Arıyorum	Sayı	35	14	49
		%	71,4	28,6	100
	Çalışıyorum	Sayı	19	8	27
		%	70,4	29,6	100
	Çalışmıyorum, İş de Aramıyorum	Sayı	13	32	45
		%	28,9	71,1	100
	İşverenim	Sayı	4	2	6
		%	66,7	33,3	100
Toplam		Sayı	71	56	127
		%	55,9	44,1	100

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	20,687[a]	3	,000
Likelihood Ratio	21,096	3	,000
Linear-by-Linear Association	11,688	1	,001
N of Valid Cases	127		

a. 2 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,65.

Çalışan ve iş arayan kadınların daha fazla oranda kendi işini kurmak niyetinde oldukları, çalışmayıp iş de aramayanların daha az oranda girişimcilik niyetleri olduğu tespit edilmiştir. Veriye ilişkin ki-kare testinde de $p<0,05$ olduğundan işgücündeki durum ile girişimcilik niyeti arasında güçlü bir ilişki olduğunu söylenebilir. Bu soruya 7 katılımcı cevap vermemiştir.

Tablo 7. *Girişimcilik Niyeti ile Kadının Önceden Girişimcilik Yapmış Olma Durumu Arasındaki İlişki*

			Girişimcilik Düşünüyor musunuz?		
			Düşünüyorum	Düşünmüyorum	Toplam
Önceden Girişimcilik Yapma Durumu	Evet	Sayı	18	4	22
		%	81,8	18,2	100
	Hayır	Sayı	54	55	109
		%	49,5	50,5	100
Toplam		Sayı	72	59	131
		%	55	45	100

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	7,704[a]	1	,006		
Continuity Correction[b]	6,455	1	,011		
Likelihood Ratio	8,353	1	,004		
Fisher's Exact Test				,009	,004
Linear-by-Linear Association	7,645	1	,006		
N of Valid Cases	131				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 9,91.

b. Computed only for a 2x2 table

Daha önceden girişimcilik deneyimi olan kadınların daha fazla oranda girişimcilik niyetleri olduğu, daha önce girişimcilik deneyimi olmayanların daha az oranda girişimcilik niyetleri olduğu tespit edilmiştir. Veriye ilişkin ki-kare testinde de $p<0,05$ olduğundan daha önceden girişimcilik yapma durumu

ile girişimcilik niyeti arasında güçlü bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Bu soruya 3 kişi cevap vermemiştir. Girişimcilik niyeti olanların girişimcilik için ne kadar uygun olduklarının ölçülmesi için daha önceden geliştirilen ölçekler ve literatür göz önüne alınarak bir ölçek (1. Hiç Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4. Katılıyorum, 5. Tamamen Katılıyorum) geliştirilmiş, bu ölçeğe ait bilgiler aşağıda verilmiştir.

Tablo 8. *Girişimcilik Niteliği Olan Kadınların Yetenek ve Yeterliliklerine İlişkin Ölçeği Oluşturan Önermeler*

	Cevaplayan Katılımcı Sayısı	**Ortalama**	**Standart Sapma**
Karşılaştığım sorunlara çözümler üretebilirim	71	4,3944	,59711
Yeni iş fırsatlarına açığım	74	4,3378	,79858
Kendime güveniyorum	72	4,2778	,75475
Otokontrol sahibiyim	74	4,1892	,82222
Başarıya açım	75	4,1733	1,03157
Yenilikçiyim	74	4,1622	,81134
Dinamik ve enerjik bir yapım var	71	4,1549	,76808
İyimserim	75	4,1467	,86514
Hayal gücüm kuvvetlidir	72	4,1389	,87702
İş planlarımla ilgili bilgi sahibi olabiliyorum	72	4,0972	,90631
Sonuç odaklıyım	70	4,0714	,85671
Bağımsız bir karakterim var	72	4,0694	1,07895
Başkalarının fark etmediğini fark edebilirim	72	4,0417	,87914
Risk alabilirim	71	4,0141	,83654
Liderlik özelliğim var	74	3,9595	,98536
Sentez yeteneğim var	70	3,9000	,88711
Vizyon sahibiyim	70	3,8857	,95618
Potansiyel bir krizi fırsata çevirebilme özelliğine sahibim	69	3,8551	,95910
Girişimci ruhumla istihdamı artıracağıma inancım var	70	3,7286	,97685

Ürünlerimi (mal ve hizmet) yeterince tanıtabilirim(pazarlama, reklam, halkla ilişkiler)	67	3,6866	1,23348
Üretim faktörlerini (sermaye, emek, kaynaklar) örgütleyebilirim	70	3,6571	1,07522
Güçlü bir çevreye sahibim	71	3,5634	,99617
Güçlü bir pazar zekâsına sahibim	68	3,5294	1,20286
Sermaye bulabilecek yolları biliyorum	71	3,0986	,97329
Belirsizliğe tolerans gösterebilirim	71	2,8732	1,34089
Yeterince sermayem var	71	2,8028	1,30515

Girişimcilik yetenek ve yeterliliklerine ilişkin önermeler sonucu, girişimcilik düşünen kadınlar, yüksek bir inançla sorunlara çözümler üretebileceklerini, kendilerine güvendiklerini, yeni iş fırsatlarına açık olduklarını, otokontrol sahibi olduklarını, yenilikçi olduklarını ve başarıya aç olduklarını beyan etmişlerdir. En problemli alanlar olarak güçlü bir pazar zekâsına ve çevreye sahip olmadıklarını, sermaye bulabilecek yolları yeterince bilmediklerini, belirsizliğe yeterince toleranslarının olmamasını ve sermaye yokluğunu ileri sürmüşlerdir. Katılımcılar bu problemli alanların dışındaki girişimcilik yeteneklerine sahip olduklarına inanmaktadırlar. Bu sonuçlar göstermektedir ki girişimcilik düşünen kadınlar girişimci kişilik özelliklerine sahip olduklarını düşünmekle birlikte, maddi ve çevre gereksinimlerine ulaşım noktasında sıkıntılı olduklarını söylemektedirler.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Günümüzde girişimcilik, yalnızca sermaye sahipliğinden ibaret olmayan fırsatları fark etmek, yenilik yapmak, potansiyel kaynakları yönetebilmek ve bu fırsatları başarıya dönüştürebilmek olarak tanımlanabilir.

Bir ülkenin ekonomik gelişmesi için şart olan girişimciliğin yaygınlaşabilmesi için girişimci bireylerin sayısının yüksek olması gerekmektedir. Bir ülkede girişimcilik niyetinde olan kişilerin oranının çokluğu tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda bu kişilerin girişimcilik için gerekli olan özelliklere de sahip olması gerekir. Girişimciyi diğer insanlardan ayıran şey onun girişimcilik özelliklerini taşıyor olmasıdır. Yarını bugünden görebilmesi, birçok olumlu ya da olumsuz durumu önceden kestirebilme yetisi ile risk alabilmesi, bu riskin yanında motivasyonunu kaybetmemesi, stresi yönetebilir durumda olması, iyi

iletişim kurması, insan ilişkileri, takım çalışmasındaki başarıları, karşı tarafta oluşturduğu güven, finansal bilgilerini kullanması, planlama ve organize edebilme yeteneği, hiç hesapta olmayan bir durumda kısa zamanda karar alıp uygulayabilme yetisi, hırslı olması, başarma için disipline edilmiş hayatı benimsemesi bu özelliklerin başlıcalarındandır. Bu bağlamda girişimci kişinin kendini tanıması, öğrendiği bilgilerle bunu pekiştirerek ortaya koyması sonucu çıkmış olduğu girişimcilik yolculuğunda bir başarı öyküsünü yakalayabilmesini sağlayabilir.

Son yıllarda girişimcilik konusunda zirvede yer alan Türkiye'de girişimcilik niyetine sahip birey sayısı yüksek olmakla birlikte, kadın girişimci sayısı azdır. Kadınların işgücüne katılımı artıkça girişimci kadın sayısının da artacağı açıktır. Çünkü araştırma sonucunda girişimci niyeti olan kadınların oranı %56'dır. Yine araştırma sonucunda 20-39 yaş arası kadınların girişimcilik niyetinin yüksek olduğu görülmüştür. Türkiye'de eğitimli kadın sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu bağlamda girişimci kadınların sayısının da artması beklenmektedir. İş arayan ve istihdamda olan kadınlar ile daha önceden girişimcilik deneyimi olan kadınların daha fazla girişimcilik niyetinde olduğu bu araştırmanın başka bir tespitidir. Bu bağlamda istihdama katılma isteğinin ve daha önce girişimciliği denemiş olmanın tekrardan girişimcilik niyetini beslediğini söylemek mümkündür. Girişimcilik yapmış olma ve işgücü piyasası ile bağını koparmama girişimciliği beslemektedir.

Araştırmadaki girişimcilik niyeti olan kadınların yetenek ve mental olarak büyük oranda girişimciliğe uygun olduğu görülse de pazarlama stratejileri, sermaye sahibi olma ya da sermaye bulma gibi gereksinimlere sahip olmadıkları görülmektedir. Girişimciliği hedefleyen kadınların sermaye bulma ve kullanma konusunda desteklenmesi, uygun pazarlar ve pazarlama konusunda eğitilmesi gerekmektedir. Özellikle girişimci kredilerinin ve hibelerinin verildiği KOSGEB gibi kurum/kuruluşların ve başvuru şartlarının öğretilmesi, hibe alabilecek yeterlilikte projeler hazırlatılması, bu insanları girişimcilik konusunda cesaretlendirecek ve girişimlerin sayısını artıracaktır. Böylelikle ekonominin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi mümkün olabilecektir. Girişimcilik niyeti olan kadınların genellikle sermaye ve pazarlama konusunda çekinceleri olduğu görülmektedir. Yapılacak yeni araştırmalarla bu kadınların sermayenin elde edilmesi ve pazarlama stratejileri ile ilgili neler bildikleri ve neler yaptıkları tespit edilebilir. Bu tespite dayanarak bu konulardaki eksik olan kısımlar öncelenebilir.

KAYNAKÇA

AFŞAR, B. vd. (2016). "Yeni Ekonomide Teknolojinin İşletme Yönetimi ve Girişimcilik Üzerindeki Dönüştürücü Etkileri", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15(58):752-762.

AŞKIN, A. vd. (2011). "Tarihsel Süreçte Girişimcilik Kavramı ve Gelişimi", Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6(2):55-72.

AYTAÇ, R. (1999). Elazığ'da Girişimcilik ve Girişimci Kültür Elazığ Sanayi ve Ticaret Odasına Kayıtlı İşadamları Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

BAYHAN, A. (2015). "Girişimcilik Nedir? Girişimci Kime Denir?", https://paratic.com/girisimcilik-nedir-girisimci-kime-denir/, 10.03.2018.

BİLGİNER, F. G. (2016). "Küresel Girişimcilik Endeksi Çerçevesinde Türkiye'de Küresel Girişimciliğin Gelişimi: Teorik Bir Bakış Açısı", Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 1(1):29-46.

BOZKURT, Ö. Ç., KALKAN, A., KOYUNCU, O. ve ALPARSLAN, A. M. (2012). "Türkiye'de Girişimciliğin Gelişimi: Girişimciler Üzerinde Nitel Bir Araştırma", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(15):229-247.

ÇALIŞIR, G. ve ÇAKMAK KILIÇASLAN, E. (2017). "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Girişimcilik: TEB KOBİ TV", Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 2(1):124-140.

Ercan YILMAZ, E. ve SÜNBÜL A. M.(2009). "Üniversite Öğrencilerine Yönelik Girişimcilik Ölçeğinin Geliştirilmesi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21:195-203.

KESKİN, S. (2017). "Kadın ve Erkek Girişimciler Arasındaki Farklılıklar", Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi, 1(1):64-76.

KUMBHAR, V. M. (2003). "Some Critical Issues Of Women Entrepreneurship In Rural India", European Academic Research. 1(2):192-200.

KUVAN, H. (2007). Türk Girişimcilerinin Yaşam ve Çalışma Değerleri, Malatyalı Girişimciler Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

LIÑÁN, F. ve FAYOLLE, A. (2015). "A systematic literature review on entrepreneurial intentions: citation, thematic analyses, and research agenda", International Entrepreneurship and Management Journal, 11:907–933.

MELWANI, R. (2018). "Entrepreneurship Development And Economic Development: A Literature Analysis", A Peer Reviewed Research Journal, 24(1):124-149.

MOUSELLI, S. ve KHALIFA, B. (2017). "Entrepreneurship In Crisis: The Determinants Of Syrian Students", Entrepreneurial Intentions, Business, Management And Education, 15(2):159-173.

ONAY, M. ve ÇAVUŞOĞLU, S. (2010)." İşletmelerde Girişimcilik Özelliğini Etkileyen Faktörler: İç Girişimcilik", Yönetim ve Ekonomi, 17(1):47-67.

ÖNCEL, Ü. (2011). "Her Girişimcide Olması Gereken 10 Özellik", https://webrazzi.com/2011/05/29/her-girisimcide-olmasi-gereken-10-ozellik/2011, 01.12.2017.

ÖZKAN, B. (2017). "Kriz Döneminde Ortaya Çıkan 5 Büyük Şirket", https://ekonomist.co/is-dunyasi/kriz-donemi-sirketleri-7671/, 20.02.2018.

PRAAG, C. M. ve VERSLOOT, P. H. (2007). "What Is the Value of Entrepreneurship?", A Review of Recent Research, IZA DP No. 3014:1-41.

TOKOL, A., ALPER, Y. (Ed.) (2018). "Sosyal Politika (9. Baskı)", Dora Yayınları, Bursa.

TRAKYA KALKINMA AJANSI (2015). Dünya'daki ve Ülkemizdeki Girişimcilik Modellerinin ve Desteklerinin Araştırılması ve Bölgemize Uyarlanabilirlikleri Üzerine Bir Araştırma Çalışması, 1-20.

TÜİK (2019), İşgücü İstatistikleri, http://tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod= search&araType=hb_x, 23.02.2019.

ÜNSAL, S. (2017). "Kadın Girişimci Oranlarında Türkiye Ne Durumda?", Milliyet, 25 Ağustos.

Alışveriş Merkezlerini Tercih Etmede Mevsim Etkisinin Çok Değişkenli Profil Analizi İle İncelenmesi

Mehmet Şamil GÜNEŞ
Yıldız Teknik Üniversitesi

Doğan YILDIZ
Yıldız Teknik Üniversitesi

Özet

Alışveriş merkezlerinin gelişmesi ve tüketicilerin günlük yaşamında daha çok yer alması tüketici davranışları üzerinde önemli derecede etkili olmuştur. Bu değişimin tüketici davranışı profilleri üzerindeki etkilerinin ekonomik, sosyal, psikolojik ve kültürel birçok faktörle ilişkili olarak mevsim türünden de önemli derecede etkilendiği görülmektedir. Bu çalışmanın ana amacını, bireylerin mevsime göre alışveriş merkezlerini tercih etme profillerinin belirlenmesi ve bu profillere etki eden faktör veya alt faktörlerin profil analizi yardımıyla belirlenmesi olarak söyleyebiliriz. Araştırma İstanbul sınırları içerisinde bulunan alışveriş merkezleri esas alınmıştır. Çalışmada kullanılan ana yöntem olan Profil Analizi MANOVA(Multivariate analysis of variance)' nın tekrarlı ölçümler uzantısına eşdeğer olan bir çok-değişkenli veri analizi türüdür. Bağımlı değişkenlerin aynı ölçek ile ölçülmüş olması varsayımı profil analizinin temel analiz aracı olan ve "profil" adı verilen grafiklerin çizilebilmesine olanak sağlar. Bu yöntem ile profilleri karşılaştırılmak istenen ölçeklerin alt testlerindeki farklılığı ortaya çıkaran nedenlerin araştırılması önem arz etmektedir. Profil analizi sonuçlarından hareketle, bireylerde mevsime göre alışveriş merkezlerini tercih edenlerin, avm'leri tercih etme etkileri alt testlerindeki profillerinin birbirine paralel olduğu görülmüştür. Bununla beraber mevsimsel alışveriş tercihini etkileyen en önemli etkenlerin uygun otopark hizmeti, sosyal aktiviteler, rahat alışveriş imkânı ve marka mağazaların bulunması olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Profil Analizi, Tüketici Davranışı, Mevsimsel Profiller, Avm Tercih Nedenleri, Çok Değişkenli İstatistik Yöntemler

Investigation Of The Season Impact On The Preference Of Shopping Centers By Using Multivariate Profile Analysis

Abstract

The development and the growing place of the shopping malls in consumers daily life has an enormous impact on consumer behavior. Consumer behavior profile is

affected by many factors like economic, social, psychological, cultural factors with type of season as well. Main aim of this paper is determine the preference profile of shopping malls of individuals according to season and find the factors or sub-factors that effects profiles with the help of Profile Analysis. This research based on shopping malls in Istanbul. Profile analysis is a multivariate data analysis technique that is the corresponding of a repeated measures extension of MANOVA. Assumption that dependent variables are measure with same type allows "profile" graphs as fundamental analysis tool of profile analysis. It is important that investigate the leading causes of differences in the subsets which the profiles are compared. Results from profile analysis, it was seen that profiles are parallel in the effect of shopping mall preference in subsets those who prefer shopping centers according to season. In addition to conclusions, the most significant factors that has an impact on seasonal shopping preferences are convenient parking place, social activities, suitable shopping environment and presence of high quality brand shops.

Keywords: Profile Analysis, Consumer Behavior, Seasonal Profiles, Shopping Center Preference Reasons, Multivariate Statistics

1. GİRİŞ

Alışveriş merkezleri genel manasıyla bir arada bulunan, birçok mağazalardan meydana gelmektedir. Fakat bu açıklama alışveriş merkezlerinin içeriğini oldukça daraltmaktadır. Yapılan literatür taraması neticesinde, alışveriş merkezleri ile alakalı aşağıdaki açıklamalara ulaşılmaktadır (Sertkaya 2010). Organize Alışveriş Merkezlerinin ilk örnekleri Amerika Birleşik Devletleri'nde 1920'li senelerde meydana gelmiştir. Bugünkü alışveriş merkezlerinin ilki ise 1931 senesinde Amerika Birleşik Devletleri Dallas'ta açılan "Highland Shopping Village" dir. Organize alışveriş merkezlerinin planlanan bir yapı kompleksi biçiminde meydana gelmesi ise tam olarak 2. Dünya Savaşı'nın bitimine denk gelmektedir. Süper Bölgesel alışveriş merkezleri ise 1970'li senelerde oluşmuştur. Süper Bölgesel Alışveriş Merkezleriyle birlikte alışveriş merkezleri ürünlerin satıldığı bir mekân olma kimliğinden sıyrılmış, eğlence, yiyecek mekânlarının da bulunduğu büyük yaşam konseptleri halini almıştır. Bugünden sonra öncelikle Avrupa başta olmak üzere bütün dünyaya yayılmıştır (Alkibay vd: 2007).

2. Tüketici Davranışı Kavramı

Tüketici davranışları, tüketicinin ürünleri kazanma, tüketme ve elden çıkartmaları esnasında yapmış oldukları zihinsel ve sosyal etkinlikleri de değerlendiren eylemlerdir. Tüketici davranışlarındaki belirsizlikler nedeniyle pazarlamacılar tüketicilerin talep ve gereksinimlerine uygun pazarlama karmasını

geliştirmekte zorluk çekebilmektedirler. Bu nedenle tüketici davranışlarının ayrıntılı bir biçimde anlaşılması gerekir (Çabuk ve Yağcı 2003). Her konuda olduğu gibi, tüketici davranışının değerlendirilmesinde de olasılıklar ve özelliklerinin ele alınması gerekir. Bu özellikleri yedi ana konuda toplamak mümkündür(Kansız 2016).

- Tüketici davranışı birtakım etkinliklerden meydana gelir.
- Tüketici davranışı güdülenmiş bir davranış şeklidir.
- Tüketici davranışı karmaşıklık ve zamanlama bakımından farklılıklar içerir.
- Tüketici davranışı bir süreçtir
- Tüketici davranışı farklı bireyler için, farklılıklar sergileyebilir.
- Tüketici davranışı farklı rollerle ilgilenmektedir.
- Tüketici davranışı çevre unsurlarından etkilenir.

2.1. Tüketici Satın Alma Karar Süreci

Tüketici satın alma karar süreci 5 aşamadan oluşur. Bunlar (Mucuk 2001);

- Bir ihtiyacın duyulması
- Alternatiflerin belirlenmesi
- Alternatiflerin değerlendirilmesi
- Satın alma kararı
- Satın alma sonrası duygular.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Veri seti

Alışveriş merkezlerini tercih etmede en çok hangi etkenlerin etkili olduğu bölümün 8 alt testi, en çok hangi mevsimde alışveriş merkezlerine gidenlerin cevaplayarak oluşturduğu 4 mevsim (sonbahar, kış, ilkbahar, yaz) grubuna uygulanmıştır(Paralellik Testi). Bunun yanı sıra şu sorulara da profil analizi yaklaşımı ile cevaplar aranmıştır. “Araştırmaya katılan bireylerin mevsime göre hareketleri alışveriş merkezlerini tercih alışkanlıkları sonuçlarını tamamen etkiliyor mu?” (Düzey Testi).

Mevsime göre alışveriş merkezlerini tercih edenlerin oluşturduğu dört grubunun her bir alt test için sonuçları eşit midir?” (Düzlük Testi).

Tablo 1: *Profil analizinde kullanılan ölçeğin 8 alt testi*

1.	Alışveriş merkezlerini tercih etmenizde aşağıdaki seçeneklerin etkisini belirtiniz?
2.	Fiyatlarının uygun olması
3.	Güvenli olması
4.	Uygun otopark hizmeti sunulması
5.	Birçok seçeneğin bir arada olması(gıda, eğlence, giyim vb.)
6.	Alışverişin rahat yapılabilmesi
7.	Sosyal aktiviteler
8.	Marka mağazalarının bulunması
9.	Modern ve ferah alışveriş

Bağımlı değişkenler, bu bölümün testinin 8 alt testidir. Öncelikle verilerin içerisinde kayıp veriler söz konusudur. 200 tane bireye ait veriden kayıp olan 18 tanesi çıkartılarak analiz 182 bireye ait veriler ile gerçekleştirilmiştir Üç grupta da yeterli sayıda birim olması nedeniyle normallik varsayımının, merkezi limit teoremine dayanarak sağlandığı söylenebilir.

Verilen bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde α =0,05 yanılma düzeyi için sadece 3 tane ilişkinin önemli olduğu söylenebilir ki bu sayı çoklu bağlantı probleminin varlığından söz etmek için yeterli değildir.

3.2. Araştırmanın Örneklemi

Alışveriş merkezleri alan araştırması bölümünde; İstanbul'da bulunan alışveriş merkezleri temel alınarak bir örneklem çalışması uygulanmıştır. Örnekleme yöntemi olarak ise olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden, kota örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırmada ana kütle listesinin belirlenmesi mümkün olmadığından, tesadüfî olmayan örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu yöntem özellikle zaman kısıtlamaları olan, mali olanakların yetersiz olduğu araştırmalarda kullanılmaktadır (Kurtuluş 2004).

Tesadüfî olmayan örnekleme yöntemlerinden ise kota örneklemesi kullanılmıştır. Kota örnekleme yönteminde, çalışmanın amacına uygun kategoriler oluşturulur ve bunlar vasıtası ile örneklem modeli oluşturulur (Aslantürk 1995:92). Ve buna uygun olarak da saha içi bir çalışma yapılmıştır. Çalışma içinde insanların alışveriş merkezleriyle ilgili görüşleri dikkatle incelenerek bir anket çalışması yapılmıştır.

3.3. Verilerin Toplama Araçları ve Analizi

Anketin uygulanma süresi 20 ile 30 dakika arasında değişmiştir. Araştırmaya katılan kişiler ölçekte yer alan her bir maddeye ilişkin katılma düzeylerini, "kesinlikle katılmıyorum" (1) ile "kesinlikle katılıyorum" (5) arasında değişen likert tipi beşli derecelendirme ölçeği üzerinde işaretlemişlerdir. Araştırma anketinde, Avm'leri tüketim alışkanlıklarına etkisi ile ilgili görüşlerin yer aldığı maddelere öncelikle betimleyici istatistik analizler uygulanmış olup daha sonra profil analizi tüm adımlarıyla uygulanmıştır.

4.Profil Analizi

Profil analizi, çok değişkenli varyans analizi(MANOVA)'nın özel bir uygulamasıdır. MANOVA'dan farkı, bağımlı değişkenlerin aynı ölçek ile ölçülmüş olması kısıtını taşımasıdır. Dolayısıyla, analizde yer alan bağımlı değişkenler kümesi, farklı zamanlarda aynı ölçek ile ölçülmüş tek bir bağımlı değişkenden oluşabileceği gibi, tek bir zamanda ölçülmüş çeşitli bağımlı değişkenlerden de oluşabilir. Bağımlı değişkenlerin aynı ölçek ile ölçülmüş olması kısıtı profil analizinin temel analiz aracı olan ve "profil" adı verilen grafiklerin çizilebilmesine olanak sağlar. Profiller ise, araştırmacıya görsel bir sonuç sağladığından yorum ve analiz kolaylığı getirir.

Profil Analizi Türleri

Profil analizi türleri Tek örneklem, iki örneklem ve k örneklem profil analizi olmak üzere üç gruba ayrılır. İki örneklem türü çalışamızda kullanılmıştır.

İki Örneklem Profil Analizi

Aynı p deneme kümesine maruz kalan iki bağımsız grup ya da örneklemin profillerinin karşılaştırılmasında aşamalı olarak test edilecek üç tane hipotez vardır:

1) Profillerin paralellik testidir. $H_{01}: \mu_{1i} - \mu_{1i-1} = \mu_{2i} - \mu_{2i-1}$ hipotezinin kabul edilip edilmediği incelenir($i = 2,3,\ldots, p$).

2) Profillerin paralel olduğu varsayılarak profillerin birbirine uygunluk (düzey) testidir. $H_{02}: \mu_{1i} = \mu_{2i}$ hipotezinin kabul edilip edilmediği incelenir ($i = 2,3,\ldots, p$).

3) Profillerin birbirine uygun olduğu varsayılarak profillerin düzlüğünün, tüm ortalamaların aynı sabite eşit olup olmadığının testidir.

$H_{03}: \mu_{11} = \mu_{12} = \text{L} = \mu_{1p} = \mu_{21} = \mu_{22} = \text{L} = \mu_{2p}$ hipotezinin kabul edilip edilmediği incelenir($i = 2,3,\ldots, p$).

Birinci aşamadaki hipotezi,

$$H_{01}: \begin{bmatrix} \mu_{12} - \mu_{11} \\ \mu_{13} - \mu_{12} \\ \text{M} \\ \mu_{1p} - \mu_{1p-1} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \mu_{22} - \mu_{21} \\ \mu_{23} - \mu_{22} \\ \text{M} \\ \mu_{2p} - \mu_{2p-1} \end{bmatrix}$$

biçiminde ifade edilebildiği gibi, $H_{01}: C\mu_1 = C\mu_2$ biçiminde de tanımlanır.

Burada C,

$$C_1 = \begin{bmatrix} -1 & 1 & 0 & \text{L} & 0 \\ 0 & -1 & 1 & \text{L} & 0 \\ \text{M} & \text{M} & \text{M} & \text{O} & \text{M} \\ 0 & 0 & 0 & \text{L} & 1 \end{bmatrix}$$

Biçimindedir (Cristopher ve Okan 2016).

Profil Analizinin Varsayımları

- *Örneklem Büyüklüğü ve Kayıp Veri*
- *Çok Değişkenli Normallik*
- *Aykırı Değerler*
- *Varyans-Kovaryans Matrislerinin Homojenliği*

5. Bulgular

Araştırmaya katılan kişilerin demografik bilgileri değerlendirildiğinde; araştırmaya katılan kişilerin büyük bir kısmı (%56,7) kadınlardan oluşmakta olup yaş grupları değerlendirildiğinde %40,7'si 18-25 yaşın aralığında; %36,1'i 25-38 yaş aralığında; %18,3'ü 39-52 yaş aralığında ve son olarak %4,9'u da 53 ve üzeri yaş aralığında olarak görülmektedir. Medeni durumları incelendiğinde; %40,5'i evli; %57,6'sı bekâr ve %1,8'i ise boşanmış olarak görülmektedir.

Ayrıca araştırmaya katılan kişilerin %61,6'sının çocukları olmadığını bunun yanında ; %10,4'ünün 1 çocuğu; %17,9'unun 2 çocuğu; %6'sının 3 çocuğu ve %4,1'inin 4 ve üzerinde çocuğu oldukları belirtilmiştir. Hanelerde yaşayan kişilerin sayısı incelendiğinde; %16,4'ü 1-2 kişi; %20,9'u 3 kişi; %37,6'sı 4 kişi; %17'si 5 kişi ve %8,1'i ise 6 ve üzerinde hanelerinde yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan kişilere, alışveriş merkezlerini mevsimsel olarak ne sıklıkla ziyaret ettikleri sorulduğunda; %12'si Sonbahar, %47'si Kış, %20'si İlkbahar ve %21'i ise yaz ayında alışveriş merkezlerini ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan kişilere, alışveriş merkezlerini mevsimsel olarak ne sıklıkla ziyaret ettikleri sorulduğunda; %12'si Sonbahar, %47'si Kış, %20'si İlkbahar ve %21'i ise yaz ayında alışveriş merkezlerini ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir.

- *Varyans-kovaryans matrislerinin homojenliği*

  Box' ın M Testi için kurulması gereken hipotez,

$H_0 : \sum_1 = \sum_2 = \ldots = \sum_k$

$H_1 :$ En az bir $\sum_i$ farklıdır.

Sig. Değeri 0.05 den küçük olduğundan H_0 reddedilir. Yani kovaryans matrislerinin homojen olduğu söylenemez.

Tablo 2: *Varyans-Kovaryans matrislerinin homojenliği tablosu*

Box's M Testi	160,936
F	1,336
df1	108
df2	24455,489
Sig.	,012

Profil analizi için uygun olup olmadığını ölçmek için küresellik testini kullanabiliriz.

- *Küresellik testi için kurulan hipotezler,*

H_0: Küresellik varsayımı sağlanmaktadır.

H_1: Küresellik varsayımı sağlanmamaktadır.

Tablo 3: *Küresellik testi sonuçları*

Mauchly Küresellik Testi					
Gruplar İçi Etki	**Mauchly W**	**Yaklaşık Ki-kare**	**Anl.**	**Epsilon**	
				Greenhouse-Geisser	**Huynh-Feldt**
factor1	,456	150,359	**,000**	,812	,852

Çizelge incelendiğinde anlamlılık düzeyi 0,00 değerinin α=0,05'den küçük olduğu dolayısıyla H_0 hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Küresellik varsayımı sağlanmamaktadır. Bu durumda verilere ikinci bir alternatif olan profil analizi uygulanmıştır. Veri setinde Sphericity testine ait olasılık değeri, α değerimizden oldukça düşüktür. Bu durumda söz konusu varsayımın geçerli olmadığı sonucuna varılır. Varyans-kovaryansların eşit olmadığı, split-plot yapısındaki tek değişkenli varyans analizinin veri setimiz için geçerli bir analiz şekli olmadığı anlaşılmıştır. Bu durumda ya düzeltilmiş tek değişkenli analizler veya çok değişkenli analizlerden yararlanılmalıdır.

Profil analizi basamakları

- *Paralellik testi için kurulan hipotezler*

H_0: *Mevsime göre alışveriş merkezlerini tercih edenlerin oluşturduğu 4 grubun, avmleri tercih etme etkileri alt testlerindeki profilleri birbirine paraleldir*.

H_1: *Mevsime göre alışveriş merkezlerini tercih edenlerin oluşturduğu 4 grubun, avmleri tercih etme etkileri alt testlerindeki profilleri birbirine paralel değildir.*

Tablo 4: *Paralellik testi sonuçları*

Çok Değişkenli Testler				
Etki		**Değer**	**F**	**Anlamlılık**
Alttest	Pillai's Trace	,491	25,950	,000
	Wilks' Lambda	,509	25,950	,000
	Hotelling's Trace	,966	25,950	,000
Alttest * Mevsim Türü	Pillai's Trace	,110	1,035	,418
	Wilks' Lambda	,893	1,037	**,415**
	Hotelling's Trace	,117	1,039	,413

Tabloda sunulan test sonuçlarından hareketle ikinci kısmına bakıldığında Wilks'Lambda istatistiği için bulunan 0,415 anlamlılık düzeyi değeri, değerinden büyük olduğu için H0 hipotezi kabul edilir. Yani, araştırmaya katılan bireylerden mevsime göre alışveriş merkezlerini tercih edenlerin oluşturduğu 4 grubun, avm'leri tercih etme etkileri alt testlerindeki profilleri birbirine paraleldir.

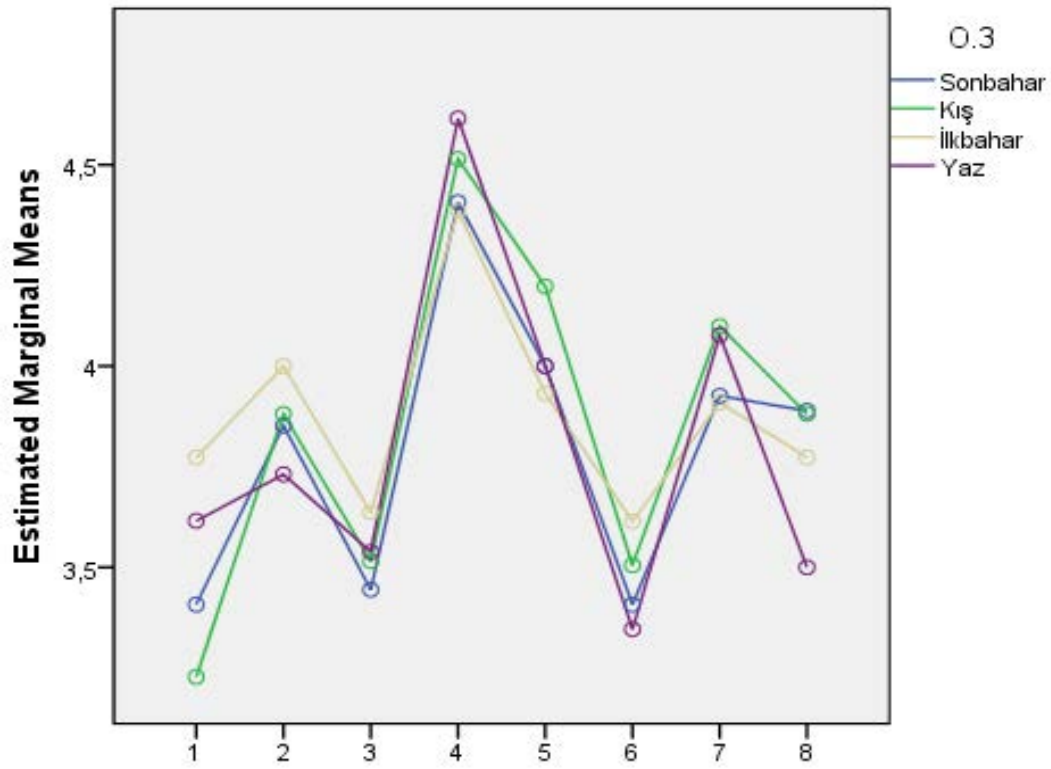

Şekil 1. *Mevsimlere göre alışveriş merkezlerini tercih etme alt testleri profilleri karşılaştırılması*

- *Düzey testi için kurulan hipotezler*

H_0: *Bireyler için mevsim türü, alışveriş merkezlerini tercih etme etkenlerini tamamen etkilememektedir.*

H_1: *Bireyler için mevsim türü, alışveriş merkezlerini tercih etme etkenlerini tamamen etkilemektedir*.

Tablo 5: *Düzey testi sonuçları*

Kaynak	Ort. Kareler	F	Anl.
Kesişim	17376,566	5792,045	,000
Mevsim Türü	,469	,156	**,925**
Error	3,000		

Sonuç çıktısına bakıldığında bulunan 0,925 anlamlılık düzeyi değeri α=0,05 değerinden büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir. Yani, istatistiksel olarak bireyler için mevsim türü, alışveriş merkezleri tercih etme etkenlerini tamamen etkilememektedir. 4 grubun 8 alt testinin ortalamaları arasında istatistiksel olarak önemli bir fark yoktur.

- *Düzlük testi için kurulan hipotezler*

H_0: *Bireylerin mevsimsel tercihlerine göre oluşturdukları 4 grubun her bir alt test için sonuçları eşittir.*

H_1: *Bireylerin mevsimsel tercihlerine göre oluşturdukları 4 grubun her bir alt test için sonuçları eşit değildir.*

Tablo 6: *Düzlük testi sonuçları*

Çok Değişkenli Testler				
	EfEtki	**Değer**	**F**	**Anl.**
Alttest	Pillai's Trace	,491	25,950[a]	,000
	Wilks' Lambda	,509	25,950[a]	,000
	Hotelling's Trace	,966	25,950[a]	**,000**
Alttest * Mevsim Türü	Pillai's Trace	,110	1,035	,418
	Wilks' Lambda	,893	1,037	,415
	Hotelling's Trace	,117	1,039	,413

Çizelgenin birinci kısmına bakıldığında Hotelling Trace istatistiği için bulunan 0,000 anlamlılık düzeyi değeri α=0,05 değerinden küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir. Yani, bireylerin mevsimsel tercihlerine göre oluşturdukları 4 grubun her bir alt test için sonuçları eşit değildir.

Tablo 7: *Düzlük testi reddine neden olan alt testler*

ALT TEST	TÜM ÖRNEKLEM ORTALAMASI	Z DEĞERİ
Fiyatların uygun olması	3,44	-4,86
Güvenli olması	3,88	1,08
Uygun otopark hizmeti	3,53	-3,64
Çoklu seçenekler	4,48	9,18
Rahat alışveriş	4,08	3,78
Sosyal aktiviteler	3,49	-4,19
Marka mağazalar	4,02	2,97
Modernlik ve ferahlık	3,81	0,13

Düzlük hipotezinin reddedilmesine neden olan alt testleri bulmak için ise basit tek örneklem z testi kullanılabilir. Her bir alt test için ortalaması 3,8 standart sapması 1 olan standart bir araştırma kitlesi ile sonuçlar karşılaştırılabilir. Her bir alt testin standart araştırma kitlesi ile karşılaştırılması için hesaplanan z değerlerini göstermektedir.

Burada her bir karşılaştırma başına kullanılan hata oranı pcα (pairwise comparison error rate), deneysel hata oranı α=0,05'in karşılaştırma sayısı olan 8'e bölünmesi suretiyle elde edilmiş ve 0,0062 olarak bulunmuştur. Bulunan z değerleri, 0, 0062 değerine karşılık gelen $z_{\alpha/2}$ kritik değeri ± 2,5006 ile karşılaştırılmıştır. Sonuçlar en son bölümde ele alınacaktır.

6. TARTIŞMA/SONUÇ VE ÖNERİLER

Birçok araştırmacı tarafından günümüz sosyal düzeninin "mabedi" olarak kabul edilen alışveriş merkezleri, bu sistemin devamlılığı açısından hayati derecede önemli bir pratiği gerçekleştirmek için tüketiciler tarafından periyodik olarak ziya-ret edilmektedir.

Bu sosyal pratiğin adı tüketimdir. Yeni açılan alışveriş merkezlerinin bir cazibe merkezi olarak algılanması, tüketicileri sürekli kendisine çekmesi ve kentin gözde mekânlarına dönüşmesi, bu konuda yapılacak kısa bir gözlem sonucunda he-men anlaşılacaktır. Gün geçtikçe artan AVM sayısı ve rekabeti dikkate alacak olursak AVM yönetimi hedeflenen ziyaretçi kitlesini elde tutmak ve arttırmak için bu kitlenin ihtiyaç ve isteklerini bilmek durumundadır.

Profil analizi sonuçlarından hareketle, mevsimlere göre alışveriş merkezi tercih etme profillerinin paralellik gösterdiği net bir şekilde görülmektedir. Bu sonuç gösteriyor ki mevsimsel olarak alışveriş merkezi ziyaretleri demografik özellikler bakımından birbirine benzerdir.

Kış mevsimi en çok çocuk sahibi olmayanların alışveriş merkezi tercih etmesiyle, yaz mevsiminde aynı demografik özelliklere sahip olan bireylerin (çocuk sahibi olmayanların) alışveriş merkezi ziyaretleri profilleri paraleldir. Bu araştırmadan çıkarılacak en önemli sonuç ise katılımcıların oluşturulan profillere en çok hangi faktörlerin(alt testlerin) hangi yönde etki ettiğini saptamaktır. Bu saptamalar sonucunda şu bilgiler elde edilmiştir.

Araştırmaya katılan bireylerin genel özellikleri incelendiğinde fiyatların uygun olması, uygun otopark hizmeti ve sosyal aktiviteler testlerinde standart araştırma kitlesinden önemli ölçüde düşük skorlar almışlardır. Diğer yandan avmlerdeki çoklu seçeneklerden, rahat alışveriş imkânları ve marka mağazaların bulunması testlerinde standart araştırma kitlesine bakılarak önemli seviyede yüksek skor aldıklarını söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

Alkibay, Sanem, Tuncer, Doğan, Hoşgör, Şeref (2007). Alışveriş Merkezleri ve Yönetimi, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Özden, Berna ve Cengiz, Emrah (2003). Perakendecilikte Büyük Alışveriş Merkezleri ve Tüketicilerin Büyük Alışveriş Merkezi İle İlgili Tutumlarını Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma, Ege Akademik Bakış, Ege Üniversitesi İktisadi İdari Siyasi Bilimler Dergisi, Sayı:3, İzmir

Asiltürk, Ömer (2010). Alışveriş Merkezleri (Avm) İmajı ve Ankara'daki Alışveriş Merkezlerinde Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Geçti, Fatih (2008). Perakende Sektöründe Alışveriş Merkezlerinin Gelişiminin Sektör Yaşam Eğrisi Bağlamında İncelenmesi: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adapazarı.

Bilgin, Demet Cengiz (2007). "179 Alışveriş Merkezi Türkiye'ye Yayıldı, 22 Milyar Dolar Göründü", Hürriyet.

Casazza, John ve Spink, Frank (1986). Shopping Center Development Handbook, Urban Land İnstitute, Washington.

Altunışık, Remzi, Özdemir, Şuayip ve Torlak, Ömer, (2006). Modern Pazarlama, 4. Baskı, Değişim Yayıncılık, İstanbul.

Okumuş, Abdullah (2013). Tüketici Davranışı "Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım", Baskı, Türkmen Yayıncılık, İstanbul.

Durmaz, Yakup (2011). Tüketici Davranışı, 2. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.

Engin, Fuat (2011). Uzun yaşanmışlıkların, Kısa Anlatımıyla Tüketimde Tüketici, Baskı, GDK Yayıncılık, İstanbul.

Erdem, Ayhan (2006). Tüketici Odaklı Bütünleşik Pazarlama İletişimi, Baskı, Nobel Yayıncılık, İstanbul.

Çabuk, Serap ve Yağcı, Mehmet İsmail.(2003). Pazarlamaya Çağdaş Yaklaşım, 1. Baskı, Nobel Yayınevi, İstanbul.

Karalar, Rıdvan, (2005). Çağdaş Tüketici Davranışı, Özel Baskı, Eskişehir.

İslamoğlu, Ahmet Hamdi ve Altunışık, Remzi (2008). Tüketici Davranışları, 2. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Mucuk, İsmet (2001). Pazarlama İlkeleri, 13. Baskı, Türkmen Kitapevi, İstanbul.

Odabaşı, Yavuz (1998). Tüketici Davranışları ve Pazarlama Stratejileri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Ünal, Sevtap (2008). İçgüdüsel alışveriş, 1. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.

Kotler. Philip ve Keller, Kevin Lane (2012). Marketing management, 14th ed., Boston: Pearson-Prentice Hall, 481.

Eroğlu, Feyzullah (2009). Davranış bilimleri, 9.Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Özkalp, Enver (2005). Sosyolojiye giriş, 13.Baskı, Ekin Kitabevi, Ankara.

Yılmaz, Mustafa Atahan (2014). Satın Alma Noktası Tadım Stantlarının Tüketici Davranışlarına Etkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Karafakıoğlu, Mehmet (2012). Uluslararası Pazarlama Yönetimi, 7. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Karabulut, Muhittin [1995]. Profesyonel Satışçılık ve Yönetimi, 1. Baskı, Üniversal Hizmetleri ve Yayıncılık, İstanbul.

Yükselen, Cemal (2006). Pazarlama İlkeler Yönetim, Detay Yayıncılık, Ankara.

Kaiser, Henry F. (1974). An Index of Factorial Simplicity. Psychometrika, 39, 31-36.

Meydan, Cem Harun ve Şeşen, Harun (2011). Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları, 1.Baskı, Detay Yayıncılık, (57)

Sümer, Nebi (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar. Türk Psikoloji Yazıları, 3(6), 49-74

Kurtuluş, Kemal (2004), Pazarlama Araştırmaları, Literatür Yayıncılık, 7. Baskı,İstanbul.

Aslantürk, Zeki (1995). Araştırma Metod ve Teknikleri, İstanbul: MÜ İFAV Yayınları, s.92-3

Gribskov, Michael, Roland Lothy ve David Eisenberg. " Profile analysis." Methods in enzymology 183 (1990): 146-159.

Kansız, Enes (2016). İstanbuldaki avm bazında tüketici davranış modellerinin açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile değerlendirilmesi. Yükseklisans Tezi. YTÜ.

Feyerabend'de Bilim ve Özgürlük İlişkisi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAYA
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Özet

Feyerabend, bilgiyi özgür kılma, onu bilimin tekelinde kurtarma ve bilgi ile bilimi asıl sahipleri olan topluma teslim etme yönündeki çabaları ile bir bilgi anarşisti olarak kabul edilir. O, toplum yararını gözeterek, anarşizmini tek bir yöntemin değil bir yöntemler çokluğunun olması gerektiği yolunda ilerletmiştir. Ona göre bilim, bilimin gerçek ve izlenmesi gereken yöntemini bulduklarını iddia eden, yöntembilimcilerin ve gerçek bilginin sadece bilimsel bilgi olduğunu savunan bilim adamlarının tekelinden kurtarılmalı ve topluma açılmalıdır. Feyerabend'e göre modern bilim, düşünce özgürlüğünü kısıtlamaktadır. O, bilimin baskısından ve yaşamların tek tipleşmesinden kurtulmak için, bütün görüşlerin ve bütün bilgi üretme biçimlerinin bir arada var olabileceği yeni bir bilim önerisi getirmektedir. Bilginin sonsuz değerler aldığı doğal varlık alanında mümkün olan en sağlam, en doğru, en mükemmel bilgiye ulaşmak için hiçbir bilgi türü dışlanmamalı, göz ardı edilmemeli, yok sayılmamalıdır. Bunun için de bilgi ve bilimin, her türlü ideolojiden kurtularak, insanlar tarafından özgürce icra edilebilmesi için demokrasiye büyük görevler düşmektedir.

Anahtar kelimeler: Bilim, özgürlük, bilimsel yöntem, epistemolojik anarşizm

Scıence And Freedom In Feyerabend

Abstract

Feyerabend is considered an epistemological anarchist with his efforts to free knowledge, rescue him in the monopoly of science, and surrender knowledge and science to the true owners of society. He promoted his anarchism to the benefit of society, in which there should be a principles of pluralism, not a single method. According to him, science must be freed from the monopoly of claiming that scientists and real knowledge are the only scientific knowledge, claiming that science has found the way in which truth must be followed, and should be opened to society. According to Feyerabend, modern science limits freedom of thought. Feyerabend proposes a new science proposal in which all views and all forms of knowledge can coexist in order to

get rid of the pressure of science and the uniformization of life. In order to reach the strongest, most accurate and the most perfect information in the field of natural assets where information takes endless values, no type of information should be excluded, ignored or ignored. To this end, democracy has a big role to play in order for knowledge and science to be freed from any ideology and to be practiced freely by people.

Key words: Science, freedom, scientific method, epistemological anarchism.

GİRİŞ

Hayatı boyunca bilim üzerine yazdığı birçok kitap ve düzenlediği pek çok konferansla çağdaş bilime, sunduğu bilimsel ölçüt ve yöntemlerin tekliği dolayısıyla sert eleştiriler yöneltmiş olan, bu yüzden bilgi kuramsal anarşist olarak anılan, Paul K. Feyerabend (1924-1994), 20. yüzyıl bilim felsefesinin önemli düşünürlerinden biridir. O, yaptığı çalışmalarla 20. yüzyılda ortaya çıkan bilim kaynaklı problemleri ve gelecekte yaşanabilecek olası sorunları göstermeye çalışmıştır. Bilimin insan, toplum, eğitim, devlet vb. ile olan ilişkisi bağlamında, tahakküm edici yönünü ortaya koyarak insanoğlunu yeniden ayağa kaldırmaya çalışmıştır. İnsanları ve toplumları bunalıma ve çaresizliğe sürükleyen hakim bilim anlayışlarına eleştiriler yöneltmiştir.

Ayrıca bilim üzerine yaptığı eleştirileri ile Feyerabend, yaşadığı çağın ve toplumun sorunlarını anlamaya, sorgulamaya ve çözümlemeye çalışmıştır. Bu süreçte ortaya koyduğu özgün düşünceleri ile de birçok düşünür üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Bilim felsefesiyle uğraşıp bilim felsefesine iyi gözle bakmayan bir bilim felsefecisi olan Feyerabend, bilim felsefesini "bir tek bilimsel buluşun oluşmasına katkıda bulunmamış" ve bilimle aynı adı paylaşıp başka hiçbir şeyi paylaşmayan bir konu olarak görür. Felsefenin bu dalıyla, yani bilim felsefesiyle uğraşmasının gerekçesini ise daha insancıl bir bilim görüşü ortaya koyma gayesine dayandırır (Güzel, 2014:139).

Feyerabend'in çağdaş bilime yönelttiği tüm eleştirileri, bilgi ve bilimin tamamen toplumun yararına uygulamalar olmasını arzuladığı içindir. Feyerabend bilim tekelindeki bilginin özgürleşmesini aslında toplumun özgürleşmesi için istemektedir. Çünkü ona göre bir toplum ne kadar özgür olursa bilim de o kadar özgür bir biçimde icra edilecek ve dolayısı ile yararlı olacaktır. Bu çalışmada, nesnel ve rasyonel bir özelliğe sahip olduğunu iddia eden monist

modern bilim anlayışına karşı, ortaya koyduğu anarşist epistemolojiyle bir yöntemler çokluğunu öneren Feyerabend'in, özgürlük bağlamında bilime ve bilimsel yöntemlere yaptığı eleştiriler analiz edilecektir.

1. Feyerabend'in Bilgi-kuramsal Anarşizmi

Bilim, sahip olduğu bir takım güçlü özellikleri sayesinde yüzyıllardır dünyayı kontrol etmekte olan bir bilgi sistemidir. Belli bir yöntem aracılığıyla bilgi üretme konusunda nesnel ve güvenilir olduğu iddiasıyla bilim, diğer bilgi sistemlerinden farklı bir konuma sahiptir. Bilimin bu üstün konumuna, bilimdeki ölçüt ve yöntemlerin tekliğine karşı çıkan Feyerabend'in bilim ve bilimsel yönteme dair görüşlerinin temelinde de bilgiyle ilgili görüşleri yer alır.

Feyerabend'e göre felsefeciler sürekli olarak bilginin ne olduğunu tanımlamaya ve ona bir sınır çizmeye çalışmışlardır. Oysa Feyerabend için, tanımın özel koşullarla dolu olması, yeni birçok konudan etkilenmeye açık ve dolayısıyla değişebilir olması dolayısıyla bilgiyi tanımlama çabası üzerinde durmaya gerek olmayan bir çabadır ve bilginin tanımının yapılması isteği dahi saçma bir girişimdir. Nitekim o, Sokrates'in Theaitetos ile olan konuşmasında, bilgi gibi kocaman bir yığının kısacık bir kılığa sokulması beklentisini eleştirir (Feyerabend, 1995:26-27). Ona göre "bilgi durağan da olabilir akış halinde de. Onunla herkesin paylaştığı genel bir inanç olarak da karşılaşabiliriz, tekil bireylerde bulunan bir şey olarak da. Ezberlenmiş genel kurallar biçiminde de olabilir, karşılaşılan yeni durumları yaratıcı bir şekilde ele alabilen bir yetenek şeklinde de" (Feyerabend, 2012:129). Bir başka ifadeyle Feyerabend'e göre, insanlar tarafından farklı şekillerde yorumlanmaya ve sürekli bir değişime açık olduğu için bilgiye dair sabit bir tanım yapmak mümkün değildir.

Bilgiyi tekeline alan modern bilime ve bilim insanlarına adeta savaş açan Feyerabend, *Yönteme Hayır* adlı eserinde bilime ve bilimsel yöntemlere ağır eleştirilerde bulunarak, bilimin aslında anarşist bir çaba olduğunu belirtmiştir. Anarşisttir, çünkü anarşizm; yasa/düzen dayatan diğer uygulamalara nazaran bireye daha yakın ve toplumu da bilimi de ilerlemeye teşvik edici niteliktedir (Feyerabend, 1991:17). Öte yandan Feyerabend kendi anarşizmini kuşkuculuk ve siyasal (dinsel) anarşist görüşlerden ayırmaya çalışır. Ona göre bir kuşkucu herhangi bir şey hakkında doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü şeklinde bir yargıda bulunmaktan kaçınırken, bilgi kuramsal anarşist en sıradan en çılgın düşünceleri bile savunmaktan çekinmez. Siyasal ya da dinsel bir anarşist de ortaya koyduğu düşünceleri desteklemeyen belli yaşam biçimlerini yasaklar. Ancak bilgi kuramsal anarşist, hiçbir kurama, ideolojiye bir bağlılığı ya da düşmanlığı

olmadığı için, farklı görüşleri ve farklı yaşam biçimlerini savunmayı seçebilir. Bu nedenle bilgi kuramsal anarşist, siyasal anarşistten ziyade bir Dadaist'e[1] benzer. Feyerabend, siyasal, dinsel anarşizmin olumsuz özellikleri dolayısıyla kendisini bir anarşist olarak değil de bir Dadaist olarak nitelendirmektedir. Aynı eserde Feyerabend, bilim adamlarını sınırlandıran bütün yöntemlere, bütün evrensel ölçütlere karşı olduğunu açıklar. Farklı alanlarda bilim tarihini incelediğimizde herhangi bir zamanda ihlal edilmemiş bir kural, yöntem veya ölçüt bulamayacağımızı iddia eder. Bilimsel ilerlemenin bu ihlallerin bir sonucu olduğunu ve bilim ile bilim olmayanın sürekli iç içe bulunduğunu ileri sürer (Hülür, 2006:202).

Bilgi ve bilimle uğraşmasını anarşist bir çaba olarak gören Feyerabend'in yapmak istediği şey aslında çok açıktır. O, hasta teşhisi koyduğu çağdaş bilimin, çağdaş dünyada oynadığı tahakküm edici, toplumları ve insanları köleleştirici yönlerinden dolayı tedavi edilmesi gerektiğini düşünür. Ona göre bilim, insanlığın mutluluğu içindir ve bilimin değeri, insanın özgürleşmesine yaptığı katkıyla ölçülebilir. Çağdaş bilim insanın özgürlüğüne katkı yapmaktan ziyade, onun özgürlüğünü ve mutluluğunu elinden almakta, insanı kendisine köle yapmaktadır. Feyerabend'e göre hastalığı tedavi etmenin tek bir yolu vardır. Hastalığı doğru teşhis etmek ve hastalığa neden olan durumları ilaç kullanarak ortadan kaldırmak, tedavi etmektir. Feyerabend tedavi için geçmişe bakar ve son iki yüz yılda özü itibariyle iyi olduğuna inandığı insan üzerine baskı uygulayan ideoloji veya din benzeri kurumsal yapılarla savaşmak için bir müttefik olarak bilimi alan siyasal anarşizme müracaat eder ve ilişkiyi tersine çevirip hasta olan bilimi iyileştirecek bir ilaç olarak anarşizmden faydalanmak ister. Bu anarşizm, disiplin, kuram ve metodoloji düzeyinde karşımıza çıkan bilgi kuramsal anarşizmdir (Cevizci, 2008:158).

Feyerabend'e göre bir kimse bilgi kuramsal anarşizmi benimsiyorsa insanlığın iyiliği adına aklını, alaycılığı, ölçülülüğü ve bildiği her türden yaklaşımı kullanmalıdır. Her yöntemi kullanmaktan çekinmemeli ve hiçbir görüşü saçma bulmamalıdır. Ona göre bilim için bilim yapıldığı ve bunun da toplumun aydınlatılmasına bir katkısı olmadığı için, bilimin sunduğu evrensel ölçütlere ve bi-

[1] Dadaizm, I. Dünya Savaşı'nın dehşetinden kaçıp kurtulmak üzere, İsviçre'ye yerleşen bir grup şairin kurduğu, sanatta akıldışılığı, rastlantıyı, sezgi ve alaycılığı ön plana çıkartan sanat ve edebiyat akımını ifade eder. Daha çok edebiyat alanında geliştiği için dadaist edebiyatçılar, toplumda yerleşik anlam ve düzen kavramlarına karşı çıkarak, dil ve üslup bakımından yeni bakış açıları geliştirmeye çalışmışlardır Bkz., (Cevizci, 2006:1).

limsel standartlara karşı çıkan bilgi kuramsal anarşizm bir alternatif olarak görülmelidir (Sağsan, 2003:9). Kısacası Feyerabend, bilgi kuramsal anarşizme başvurarak, bilgiyi bilim denen tekelden kurtarmaya çalışmakta, bireyleri bilgiye sahip çıkmaya ve ona ortak olmaya davet etmektedir.

2. Çoğulcu Bilim Anlayışı

Bilginin, insanlar tarafından farklı şekillerde yorumlanmaya ve değişime açık olması dolayısıyla tanımlanamayacağını düşünen Feyerabend, bilim hakkındaki her tartışmada ortaya çıkan doğal ve kaçınılmaz sorulardan biri olan "bilim nedir?" sorusunun da tek bir yanıtı olmadığını belirtir. Bu yanıtların çokluğuyla ilgili olarak Feyerabend şöyle bir tespitte bulunur: *"...birbirinden farklı düşünen o kadar çok birey, okul, tarihsel dönem ve anlayış var ki, ister bir yöntem isterse bir olgu olarak düşünelim bilime dair kapsamlı tanımlamalar ortaya koymak son derece güçtür*"(Feyerabend, 1996:295-296). Ayrıca bilimi tanımlamadaki güçlük, bilimin tarihsel, toplumsal, psikolojik, sosyolojik ve politik boyutları olan insani bir araştırma faaliyeti olmasından kaynaklanmaktadır (Feyerabend, 1999:99-100).

Feyerabend'e göre bilim, insanların çevreleriyle başa çıkmak için icat ettikleri birçok alternatiften sadece biridir. Yegâne değildir, yanılmaz değildir ve kendi başına bırakılmayacak kadar güçlü, dayatmacı ve tehlikeli bir araçtır (Feyerabend, 1996:204). Yine bilim bir yanıyla din veya ideoloji, öbür yanıyla parapsikoloji, astroloji, efsane, dahası falcılık gibi uygulamalardan sadece biridir. Feyerabend'e göre bilim bazı nedenlerle kendini üstün kabul eder; ancak bu üstünlük savı yersizdir. Çünkü doğruluk ve bilgi hiçbir çalışma biçiminin tekelinde değildir (Güzel, 1996:27-28). Feyeraberend'e göre bilim öncelikle kendini sonuca varmakta doğru yöntemi kullanmakla üstün sayar. Buna verilecek yanıt basittir: Bilimsel yöntem diye bir şey yoktur; çünkü her araştırmanın güvenilir olmasını garantileyecek tek bir yöntem ya da kurallar dizisinden bahsedilemez. Her teori kendi içinde ele aldığı süreçlere uygun standartlarla değerlendirilmelidir. Feyereband'e göre, evrensel ve kalıcı bir *yöntem* fikri, hatta evrensel ve kalıcı bir *akılsallık* fikri gerçekçi değildir (Feyerabend, 1999:131).

İkinci olarak bilim, kullandığı yöntemin kusursuzluğunu kanıtlayan birçok sonuca ulaşmakla kendini üstün sayar. Ancak bilim elde ettiği sonuçlar nedeniyle de üstün değildir. Bilimin günümüzdeki egemenliği, sahip olduğu üstünlüğü yarışmanın onun kazanacağı biçimde düzenlenmiş olmasındandır. Bilimin üstünlüğü, araştırmayla ya da kanıtlamayla değil, politik, kurumsal

hatta askeri baskılarla elde edilmiş olmasından dolayıdır (Feyerabend, 1999:136). Feyerabend'e göre bilimin üstünlüğü ancak alternatif görüşlerle pek çok kez sınandıktan sonra ileri sürülebilir. Bunun için bilimsel olmayan ideolojilere, pratiklere, teorilere ve geleneklere bilim ile eşit bir şans verilmelidir (Feyerabend, 1999:137). Feyerabend bilimin ne yaptığını bildiğimizi, ama öteki geleneklerin bundan çok daha iyisini yapıp yapamayacağına ilişkin en ufak fikrimiz bile olmadığını belirtir. Öyleyse bunu anlamak için özgür bir toplumun temel koşulunun gerektirdiği şekliyle, bütün geleneklerin bir arada özgürce gelişmesini sağlamalıyız (Feyerabend, 1999:141).

Üçüncü olarak bilimin akılcı ve deneysel olma gerekçesiyle yürüttüğü üstünlük savı yersizdir. Feyerabend'e göre Batı akılcılığı, bilginin sahip olduğu zengin ve karmaşık yapıyı reddederek, dünyanın değişmez evrensel yasalara tabi ve herkes için aynı olan basit ve tek tip bir yapısı olduğunu göstermeye çalışmıştır (Feyerabend, 2012:136-37). Oysa akılcılık, bütün geleneklerin kendisine uymak zorunda oldukları bir standart değil, çok sayıda gelenekten sadece birisidir (Feyerabend, 1999: 15-16). Ayrıca bilim tüm diğer arayışlar gibi üstünkörü ve temelde irrasyoneldir; ne dayandığı varsayım veya ilkeler, ne de ulaştığı sonuçlar bakımından ona üstünlük ya da ayrıcalık sağlayan bir özelliği yoktur. Özellikle kuramsal düzeyde bilim, mistik düşünce ölçüsünde özneldir, ideolojiler gibi bağnaz, onlar ölçüsünde totaliter olmaya yöneliktir (Feyerabend, 1996:295). Feyerabend bize yeni bir bilimsel perspektif önerir. Bu perspektif bilginin elde edilme süreci içerisinde monist bir paradigmadan hareketle bilgiye ulaşmak yerine, seçeneksel görüş açılarına olanak tanıyan çoğulcu bir perspektiftir. Ona göre plüralizme hiçbir şekilde başvurmadan, dünyanın betimlenmesini salt bilimci bir yaklaşımla yapmak doğru değildir. (Feyerabend, 1996:248-249). Çünkü ne bilim belli bir felsefenin tekelindedir, ne de insan ve doğa ve de uçsuz bucaksız evren, anlaşılması için bilimin tekelinde olmak zorundadır. Yaşamın anlaşılıp açıklanması için (adına bilimsel diyelim, demeyelim) sayısız yollar vardır (Chalmers, 1994: 11). Bilimin böylesi bir tekillik üzerinden hareket etmesi ve insanlara kendi geleneksel kurallarını dayatması Feyerabend için bilimde "çoğulcu" görüşün hâkim kılınmasını gerektirmektedir. Bilimdeki bu çoğulculuğun ise disipliner, kuramsal ve metodolojik bağlamda ele alınması gerekir.

Feyerabend, disipliner çoğulculuk ile bilginin elde edilme sürecinde monist bir bakış açısından hareket etmek yerine, geleneksel bakış açılarına imkân tanıyan çoğulcu bir perspektifi kastetmektedir (Feyerabend, 1996:248). İnsanlık tarihinin başlangıcından beri, en ilkel topluluktan en gelişmiş uygarlığa

kadar değeri ve yöntemi farklı olmak üzere pek çok disiplinin ortaya konulmuş olmasına rağmen, mantıkçı pozitivizm, insan, doğa ve evren üzerine elde edilebilecek tek geçerli bilgi kaynağının deneysel araştırmaya dayalı olduğunu savunmuştur. Mantıkçı pozitivizmin hakikati elde etme yolundaki tek disiplin ısrarına karşın Feyerabend, hakikati arama ve onu elde etme yolunda belirli bir disiplin ya da düşüncenin katı bir takipçisi olunmaması gerektiğini, mitolojik, metafizik ya da dinsel her türlü disipline başvurmak gerektiğini düşünür (Feyerabend, 2007: 85).

Öte yandan Feyerabend'e göre yaşadığımız dünya tek olsa bile, bu dünyada yolumuzu bulmak için en iyi kılavuzun, tek bir dünya görüşü olduğu kesin değil aksine eksik ve yanıltıcıdır (Feyerabend, 2017: 15). Hakkında bilgi elde etmek istediğimiz dünya, bilinmeyenlerle dolu olduğu bir varlık alanı olduğu için, insan kendisini tek bir görüşle sınırlandırmamalı, görüşler çokluğuna açık olmalıdır. Aslında Feyerabend'in bilgi kuramsal anarşizminin temeli de en öz haliyle bu anlayış ve dayatmaya dayanmaktadır. Onun bilgi kuramsal anarşizminin iki nedeni vardır. İlk neden, keşfetmek istediğimiz dünyanın büyük ölçüde bilinmeyen bir varlık olması. Feyerabend bu bağlamda bilim için seçeneklerin her daim açık tutulması ve bilim arayışındaki insanların önceden kısıtlanmaması gerektiğini düşünür. İkinci neden ise bilim eğitiminin insancıl bir tavırla bağdaşmamasıdır (Feyerabend, 1996:35). Yani, okullarda çocuklara verilen bilim eğitimi hali hazırdaki bilimin iktidarını yeniden üretmektedir. Bununla birlikte, okullardaki fizik, gökbilim ya da tarih gibi dersler çocuklara zorla dayatılmakta ve asla büyü, astroloji ya da mitoloji öğrenimi gibi derslere yer verilmemektedir (Feyerabend, 1999: 101).

Feyerabend, nasıl ki disipliner çoğulculuk bağlamında, birbirine indirgenebilir olgulardan oluşan homojen bir dünyayı doğru bir şekilde resmettiğini iddia eden mantıkçı pozitivizmin disipliner monizmine kaşı çıktıysa, kuramsal çoğulculuk bağlamında da aynı yaklaşımın ilgili olgular kümesini tam olarak ve aslına uygun bir şekilde betimleyen tek bir doğru kuram bulunduğunu savunan kuramsal monizmine de karşı çıkar (Cevizci, 2008: 160-161).

Feyerabend'e göre dünya tek bir şey türünden meydana gelmeyip tam tersine hiçbiri bir diğerine indirgenemeyen sayısız farklı türden şeylerden meydana gelir. Ona göre bilim insanları ve uzmanlar, doğayı bire bir yansıtmak yerine araştırmaları ve kullandıkları yöntemle bize bir doğa inşa ederler. Dünyadaki farklı olgular, ancak alternatif bilimsel yöntemler yoluyla ortaya çıkarılabilir (Feyerabend, 1991:46).

Feyerabend'e göre kuramsal çoğulculuk yöntem olarak kuramsal tekliğe tercih edilmelidir çünkü kuramsal çoğulculuk bize fikirlerimizi test etmek için daha üstün ve keskin bir yol sunmaktadır (Doğan, 2012: 23-24). Kuramsal tekliğe karşı çıkan Feyerabend'e göre insan; efsane, din ve büyü gibi usçuların yeryüzünde silinmiş görmekten hoşlanacakları türden düşüncelere karşı olan tutumunu yeniden gözden geçirmelidir (Güzel, 1996: 28). Alternatif kuramlar her şey bir yana, sadece bilim adamının değil, bizlerin de eleştiri gücüne olumlu katkılarda bulunur.

Feyerabend'in metodolojik çoğulculuk görüşüne gelince, o, insana, dünyaya ve evrene ilişkin bilgi edinme sürecinde yöntembilimin dar bir pencereden araştırma sürecine girerek birçok alternatif disiplini göz ardı etmesini eleştirir. Ona göre, evrene ve insana yönelik doğru bilgi sağlama sürecinde bilimin doğru yöntemleri bulduğu şeklindeki bir yaklaşım tamamiyle hatalıdır. Çünkü dünyaya ve evrene ilişkin bilgi edinirken, bilgiyi herhangi bir disiplin ya da görüşün yöntemiyle sınırlandırmak doğru bilgiye ulaşmayı çıkmaza sokabilir (Feyerabend, 1996:45). Bu nedenle Feyerabend, metodolojik çoğulculuk bağlamında "ne olsa uyar" ilkesini geliştirir.

Feyerabend'e göre dış dünya ait gerçekliğin doğru bilgisinin elde edilmesini sağlayacak tek bir özel yöntem yoktur. Böyle bir yöntem ya da eşsiz standartlar olduğu şeklindeki inanç bir masaldan ibarettir (Feyerabend, 1996: 204). Evrenin ve dünyanın hem nitel hem de nicel olarak sonsuz olduğunu düşünen Feyerabend, yeni keşifler yapma aşamasında alternatif kuramları değerlendirmek için metodolojik çoğulculuk ilkesini önerir. Bilgiyi elde etmek için tek bir yönteme bağlı kalmak, bilimi tek bir şekil içinde algılamaktır. Ve bu algı bilimin ilerlemesine katkında bulunabilecek diğer algıları bakış açısının dışında tutarak bilime zarar vermektedir (Doğan, 2012:20). Ayrıca tek bir yöntemin egemenliğinin uzmanların iktidarı olduğunu düşünen Feyerabend'e göre uzmanların iktidarı bireylerin baskı altına alınması ve özgürlüğün ölümü anlamına gelmektedir (Lecourt, 2001: 91-92).

Feyerabend, tek bir yöntem veya sabit bir kuram düşüncesini sığ bir insan anlayışı ve sığ bir toplumsal çevre düzeni üzerinde kurulu olduğunu söyler. Ona göre, insanlık tarihinin sağladığı zengin bilgi birikimini açıklık, kesinlik, nesnellik ya da gerçeklik gibi ne olduğu tam olarak açıklanamayan terimler altında yok etmek istemeyen insanlar için tüm şartlar altında ve insani gelişmenin tüm evrelerinde savunulabilecek tek bir ilke vardır. O ilke ne olsa uyar ilkesidir (Feyerabend, 1991: 33). Ne olsa uyar ilkesi, "belli bir araştırmacı ya da araştırma geleneğinin anladığı anlamda bilgiyi geliştirme ihtimali olan her

şeydir" (Feyerabend, 2012: 48). Ve yine bu ilke, ilerlemeyi engellemeyen yegane ilkedir (Feyerabend, 1991: 29).

Feyerabend'in anarşizminin yasakladığı tek şey bir teori ya da yönteme bağlı kalıp diğer teori ya da yöntemleri gözden kaçırmaktır (Doğan, 2012: 20). Eğer bilim hep aynı yöntemle üretilirse o bilimin güvenilirliği şüpheye düşer. Feyerabend'in, bilginin elde edilme sürecinde benimsediği "ne olsa uyar" sloganı ya/ya da anlayışla değil hem/hem de, hem o/hem de o formülasyonuyla ifade edilebilir. Bu formülasyondan hareketle onun için bilimsel ilerlemeyi engellemeyen tek ilke ne olsa uyar, her şey işe yarar, nasıl olursa olsun, her şey gider ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır" (Saygılı, 2011: 92).

Böyle olmakla birlikte Feyerabend, "ne olsa uyar" ilkesinin kendi inandığı bir şey olmadığını da ekler. Ona göre bu ilke bilimde aklı, akılcılığı ön plana çıkaran bilim adamlarının içinde bulunduğu durumun "alaycı" bir özetidir. Ama yine de bir ilkedir. Bu ilkenin bilimsel aklı dışladığını söyleyerek karşı çıkanlara ise Feyerabend'in cevabı, "ne olsa uyar"sa bilimsel akla da uyardır (Güzel, 1996: 17).

Öte yandan Feyerabend, bilgi elde ederken kullanılan disiplinlerin, yöntemlerin ve kuramların tekliğine karşı çıktığı gibi "akıl"ı da bilimin dışına çıkarmak ister. Öyle ki, Feyerabend'in "ne olsa uyar" sloganı aklı da bilim yapmak için bir ölçüt olmaktan çıkarmaktadır. Zaten ona göre akıl bütün geleneklerin uymak zorunda oldukları bir standart değil, çok sayıdaki gelenekten yalnızca biridir (Feyerabend, 1999: 15-16). Yani, bilimin kendisini akılcılık ile evrenselleştirme çabası aslında beyhudedir; Zira akıl aslında bugün sunulduğu gibi tek ve gerçek gelenek değildir.

Feyerabend'e göre bilim, yöntembilimsel görüntüsünden çok daha sakar ve akıldışıdır; bilimi daha akılcı ve kesin yapma çabasının ise bilime hiçbir faydası yoktur. Bu yüzden bilim yaparken akla kapıyı göstermek gerekir. Bugün bilimin temelini oluşturan düşünceler geçmişte önyargı, fantezi, tutku gibi kavramlar oldukları için varlar; çünkü bu şeyler akla karşı geldiler ve kendi yollarına gitmelerine izin verildi. Feyerabend, ayrıca "akıl"ı evrensel ve bilimsel bir ölçüt olmaktan çıkarmak gerektiğini düşünür. Çünkü akıl kendisini tam da evrensel ve bilimsel bir ölçüt olarak sunarak aslında "bildiğimiz şekliyle" bilim anlayışının dayatmacı yapısını yeniden üretmektedir. Bu noktada Feyerabend aslında "akıl"a değil "akıl"ın bilimdeki tek ölçüt olmasına karşı çıkmaktadır. Oysa bilim akıldışı davrananlar sayesinde gelişmektedir.

Feyerabend'e göre Batı bilimindeki akılcılık ile aynı amaca hizmet eden diğer bir kavram da *nesnellik*tir. Nesnellikle, çağdaş bilim, kendine bir evrensel kimlik kazandırmaya ve kendini uzman görüşlerin çatısı altında güvende tutmaya çalışır. Mantıkçı pozitivistler ve realistler bilimin dışsal gerçekliğin doğru, açıklayıcı ve kestirimci bilgisini vermeye çalışan rasyonel ve objektif bir soruşturma olduğunu düşünür. Buna göre bilimsel kuramlar deneysel verilere dayalı olarak nesnel bir nitelik kazanır. Nesneler onlara ilişkin kuramlar ve inançlardan bağımsız olarak vardır. Bilim bu dışsal gerçekliği betimleme çabasıdır (Keat ve Urry, 1994: 55-56).

Feyerabend, bilimin akıl ve akılsallık kavramlarıyla, kendi egemenliği dışındaki hiçbir oluşuma izin vermediğini ve hatta kendi bakış açısının dışındaki her olguya bilim dışı vurgusu yaptığını ifade eder. Ona göre, bilim ideolojik bir tavır takınarak evrenselliğe aykırı hareket etmektedir. Bilimin bu söz konusu durumu onun "muhafazakâr" bir yapıya dönüşmesine neden olmaktadır. Eğer bilim ilerlemek istiyorsa, kendi yarattığı geleneğinin dışında oluşan şeylere akıldışı damgası vurmamalıdır. Yine bilim, her şeyi tek bir kural içinde değerlendirme yanılgısından kurtulmalıdır. Bunları başarmak için de akılsallığın dışarıda bırakılması ve bilgi kuramsal anarşizmin benimsenmesi gerekir.

Akılsallık ve nesnellik üzerine Feyerabend şöyle bir tespitte bulunur:

Bir usulün ya da bakış açısının nesnel (olarak doğru) olduğunu söylemek, onun insanların beklenti, düşünce, tutum ve istekleri ne olursa olsun geçerli olduğunu iddia etmektir. Günümüz bilim adamı ve entelektüellerinin çalışmaları hakkında öne sürdükleri en temel iddialardan birisidir bu. Ancak nesnellik fikri bilimden hem daha eskidir, hem de bağımsızdır. Ne zaman bir ulus, kabile ya da uygarlık kendi hayat tarzı ile (maddi ve manevi) evrenin yasaları arasında bir özdeşlik kurar, orada nesnellik fikrinden bahsedildiğini görürüz, nerede farklı nesnel görüşlere sahip farklı kültürler karşı karşıya gelir, orada onun boy gösterdiğine tanık oluruz (Feyerabend, 2012: 13-14).

Feyerabend deney ve araştırmalarımızda uğraştığımız ya da bunlar vasıtasıyla ulaştığımız sonucun tek bir nesnel gerçekliğe karşılık gelemeyeceği aksine yanıtlarla beraber çokluğun da artacağı kanaatindedir (Feyerabend, 1996:334). İşte bu yanıtlar çeşitli yaklaşımlardan beslenerek şekillenir ve *göreciliği* oluşturur. Feyerabend'e göre, göreciliğin temelinde insanları, toplumları ve kültürleri, doğruyu bulduğunu düşünen insanların ve toplumların baskısından koruma amacı yatar (Feyerabend, 1995: 51). Ona göre görecilik, insanın kendi görüşünün, yetiştiği gelenek içinde önem taşıyan ama öteki insan-

lar için hiçbir ilginçliği bulunmayan, hatta onlara engel bile olan bir şey olduğunu ve yaşamı düzenleyen yollardan sadece biri olduğunu fark etmesidir (Feyerabend, 1999:108).

Tarihsel süreç içerisinde mutlak doğruyu bildiğini iddia eden insanların, diğer insanlar üzerindeki oluşturduğu baskı girişimlerinin doğurduğu felaketlere bakıldığında rölativizmin insanlar için önemli bir kavram olduğunun ortaya çıkacağını belirten Feyerabend, bugün bir kişi, bir grup ya da kültür için doğru olan bir şeyin bir diğeri için doğru olması gerekmediğini belirtir (Feyerabend, 2012: 94). Rölativizm, insana, dünyaya ve evrene ilişkin bilgileri temin aşamasında her bireyin her toplumun ve her ulusun fikir dünyasında var olan fikirlerin toplumsal alanda kendilerini ifade etme özgürlüğünü kültürel bir zenginlik ve doğal bir hak olarak görmektedir. Değişik kültürlerin, değişik tarihsel eğilimlerin gerçeklikte bir temeli olması dolayısıyla bilgi nesnel değil görecedir (Feyerabend, 1995: 53).

Feyerabend'e göre çağdaş bilim göreciliğe karşıdır. Karşı olmasının nedeni ise bizi bilim yaparken yanlış yollara sevk edecek olmasından değil, bilim adamlarının otoritesini sarsacağı kaygısındandır. Bu nedenle Feyerabend'e göre "aydınlar görecilikten korkarlar çünkü bir zamanlar Aydınlanma papazların ve dinbilimcilerin varlığını nasıl tehdit ettiyse, görecilik de aydınların toplumdaki rollerini öyle tehdit eder" (Feyerabend, 1999: 108).

Sonuç olarak, insanlar yaşadıkları dünyada farklı görüşlere ve bakış açılarına sahip olmalarına rağmen birlikte yaşamak için ortak bir antlaşma zemini oluşturabilirler. Ancak insanların anlaşma zeminlerinin ortaklığı, onların yaşam tarzları, sahip oldukları değerler ve dünya görüşlerinin de ortak olduğu anlamına gelmez.

3. Bilim ve Özgürlük İlişkisi

Feyerabend'in bilgi konusundaki direnişleri ile bilime yönelttiği tüm eleştirileri bilgi ve bilimi tamamen toplumun yararına uygulamalar olmasını amaçlamaktadır. Feyerabend bilim tekelindeki bilginin özgürleşmesini aslında toplumun özgürleşmesi için istemektedir. Çünkü Feyerabend'e göre bir toplum ne kadar özgür olursa bilim de o kadar özgür bir biçimde icra edilecek ve dolayısı ile yararlı da olacaktır. Feyerabend, bilimin diktatörlerce anarşiye uğradığını bu yüzden bilgiyi özgürleştirmek ve alternatiflerine şans vermek gerektiğini belirtir (Sağsan, 2003: 14). Feyerabend'e göre bilimin özgürlükle hep paralel ilerlediği görüşü hâkim olsa da durum hiç de öyle değildir. Çünkü bilimsel

bilgi diğer bilgi türleri gibi zamanla iktidar oluşumun bir parçası haline gelebilmektedir. Bu bağlamda Feyerabend'e göre, sorulması gereken soru, "bilimi bu kadar yüce yapan nedir" (Feyerabend, 1999: 99) sorusudur. Feyerabend'e göre bu soru beraberinde "bilimi öteki varoluş biçimlerine kıyasla daha yeğlenir yapan ve bunun sonucu olarak da farklı standartlar kullanmasını ve farklı sonuçlar elde etmesini sağlayan nedir" sorusu ile "modern bilimi yerlilerin bilimine kıyasla tercih edilir yapan şey nedir" sorularını getirir ancak bilimin kusursuz olduğu varsayıldığı için bu soruları soran pek kimse yoktur (Feyerabend, 1999: 99). Bu konuda bilim adamları ve bilim felsefecileri tıpkı Kilise savunucularının kilise öğretisinin hakikat, bunun dışında kalan her şeyin dinsizlerin saçmalamaları olduğunu düşündükleri gibi düşünürler ve ona göre davranırlar (Feyerabend, 1999:100). Bilim savunucuları tüm evrene dayatılanın dışında kalan alternatif bilim arayışlarının tümünü reddetmektedir. Böylece Feyerabend, bugünkü bilim anlayışının diğer bilgi üretme biçimlerini baskı altına alma çabasını ve biçimini, Orta Çağ'da sosyal yaşamı düzenleyen en baskın kurum olan Kilisenin diğer kurumları baskı altına alma çabasına ve biçimine benzetmektedir. Feyerabend bilimin geçmişte batıl inançlara karşı verilen savaşlarda hep ön saflarda yer aldığını söyler. İnsanlık, köhne, katı düşünce biçimlerinden kurtuluşunu bilime borçludur. Yine insan, dinsel inançlar karşısında artan düşünce özgürlüğünü de bilime borçludur. Feyerabend Kropotkin'in var olan kurumların hepsini parçalamak istediğini ama bilime dokunmadığını, Ibsen'in burjuva toplumunu kıyasıya eleştirdiğini ama bilimi hakikatin ölçüsü olarak muhafaza ettiğini Marx gibi Kropotkin gibi düşünürlerin de bütün geleneksel kurumları ortadan kaldırma çabalarına rağmen bilime dokunmadıklarını çünkü bilimin toplumsal özgürlük peşinde koşan insanlara yardımcı olacaklarını düşündüğünü belirtir (Feyerabend, 1999: 101-102).

Peki bu insanlar yanılıyor muydu? sorusuna Feyerabend hem evet hem de hayır yanıtını verir. Hayır, bu insanlar yanılmıyorlardı çünkü insanın kendisine geçmişten miras kalan gelenekleri sorgulamasında ve aydınlanmaya çalışmasında bilim bir yardımcıdır. Örneğin 17. ve 18. yüzyılda hatta 19. yüzyılda bilim hakikati ya da doğru yöntemi bulmuş olduğundan değil, diğer ideolojilerin etkisini sınırladığı için ve böylece bireye düşünme olanağı sağladığı için bir kurtuluş aracı olmuştur. Evet, bu insanlar yanılıyorlardı çünkü bilim ya da başka bir düşünce metodunda onu dogmatikliğe düşmekten kurtaracak bir öz yoktur. Yani bütün düşünce yapıları sonunda bozulup dogmatik dinlere dönüşebilir (Güzel, 2014: 154; Feyerabend, 1999: 102).

Feyerabend'e göre bir zamanlar insana, kendisine dinin yarattığı dogmalardan kurtulacak fikirleri ve gücü vermiş olan bilim, şimdi insanı kendi çıkarlarının kölesi haline getirmektedir. Ayrıca Feyerabend bazı bilim propagandacılarının bizim yararımızı gözettiklerini ifade etmek için kullandıkları özgürlükçü retoriğe ve hoşgörü gösterilerine aldanmamamızı önerir. Özgürlükçü retoriği kullanan bu bilim adamlarına, bir devlet hastanesinde üfürükçülerin de bulunmasına izin verip vermeyeceklerini sorduğumuzda o zaman bu hoşgörü sınırlarının ne kadar olduğunu hemen görürüz (Feyerabend, 1999: 103).

Bilimin "özel bir kavram" olmaktan çıktığını düşünen Feyerabend'e göre bilimin kusursuz olduğu varsayılabilir, ama kanıtlanamaz. Günümüzde bilimin üstünlüğünün bilimin doğasından geldiği varsayımı bilimin bile ötesine geçmiş hemen herkes için bir iman nesnesi olmuştur. Kilise bir zamanlar nasıl toplumun temel dokusunun bir parçası idiyse şimdi de bilim demokrasinin temel dokusunun bir parçası olmuştur. Kilise ile devlet ayrılmıştır ama bilim ile devlet iç içedir (Feyerabend, 1999:100).

Feyerabend'e göre insanın hayal ettiği en yüksek insanlık değerlerinin gerçekleşmesine izin verecek toplumu oluşturmak için, nasıl ki kilise ile devlet ayrılmışsa devlet ile bilim de ayrılmalıdır. Çünkü devletle bilim birlikte çalıştığı için düşünce özgürlüğü kısıtlanmaktadır. Modern bilimin başlangıçta dinsel baskılara karşı bir özgürlük aracı olduğunu savunun Feyerabend'e göre, bilimin bu dönemde savunulmasını anlamak mümkündür. Fakat egemen ideoloji olan din, hâkimiyetini yitirip yerine bilimi bırakmaya başlayınca, bu sefer de bilim kendi dışındaki geleneklere hayat hakkı tanımamaya başlamıştır. Her geçen gün egemenliğini genişleterek toplumun en küçük birimlerine kadar sızan bilim, devletle iç içe girerek gücünü daha da artırmıştır. Bu egemenlik çerçevesinde günümüzde bir insanın ne olduğu, neyi yapabileceği, toplumun işe yarar bir üyesi olup olmadığı, gençlerin nasıl yetiştirileceği, hatta bir fetüsün doğmadan nasıl besleneceği vb. şeyler bilim adamlarının yargısına bırakılmıştır (Güzel, 1996: 26).

Bu bağlamda tüm dünyaya yayılan tek tip eğitimin, seçilen ya da tercih edilen bir eğitim değil, daha çok dayatılan bir bilim eğitimi olduğunu düşünen Feyerabend, bu şekildeki bir bilim eğitiminin insancıl bir tavırla bağdaşmadığını söyler. Ona göre böyle bir eğitim anlayışı, kendine yetebilen insanlar yetiştirmenin tek yolu olan bireyselliğin geliştirilmesiyle çelişmektedir. Ayrıca söz konusu eğitim, insan doğasının belirgin bir biçimde ayrı duran her parçasını, belli kalıplar içerisinde şekillendirmektedir (Feyerabend, 1996:35-36). Böylece olgusal argümanları öğrencilere çok erken yaşlarda ve yüzyıl önce dinî olgu-

ların öğretildiği tarzda öğretildiğini düşünen Feyerabend'e göre, bu eğitim sürecinde öğrencinin eleştiri yeteneğinin sistemli bir şekilde yok edilmesi öğrencide perspektif yoksunluğuna yol açmaktadır.

Bilimin eğitim üzerindeki gücüyle ilgili olarak Feyerabend şöyle bir tespit sunar:

Hemen tüm bilimsel konular okullarımızda zorunlu dersler olarak okutuluyor. Ana-babalar altı yaşındaki çocuklarının Protestanlığın temelleri ya da Yahudi inancının temelleri konusunda eğitim görmesine ya da hiçbir din eğitimi almamasına karar verebilirken, iş bilimlere geldi mi böyle bir özgürlüğe sahip olamıyorlar. Fizik, gökbilim, tarih öğrenimi zorunludur; bunların yerini büyü, astroloji ya da söylence öğrenimi alamaz (Feyerabend, 1999: 101).

Feyerabend'e göre bilim toplumun, hemen her alanında bu kadar içkin olmasına rağmen, sorgulanmaya son derece kapalı bir özellik sergilemektedir. Yaşamın hemen her alanında bu kadar belirleyici olan bir disiplinin sorgulanmayışı oldukça önemli bir sorunun da varlığına işaret etmektedir. Bu durumdan kurtulmak için Feyerabend iki yol önerir. Bu yollardan ilki, toplumun egemen bilgi türü olan bilimden korunmasını sağlamaktır. Bunun için vatandaşlar bilim adamlarının egemenliğinde kurtarılmalıdır (Demir, 2014:135). Vatandaşlar, bilim adamlarının fikirlerinin doğruluğuna itaat etmek yerine kendi özgürlükleri doğrultusunda karar verme yönünde bilinçlendirilmelidir. Bu yapılmadığı taktirde iktidarın istediği şekilde ilerleyen bilimin, insanların fikirlerini iktidarın fikirleri yönünde şekillendirmesi kaçınılmaz olur. Bu noktada yapılması gereken bilim adamlarının ayrıcalıklı konumlarına son vermektir. Bunun için de devlet ile bilim birbirinden ayrılmalıdır. Devlet ile bilim ayrıldığı zaman teknolojinin yok olacağı düşünülmemelidir. Çünkü her zaman bilimi seçecek bunun için kendini feda edecek istekli köleler olacaktır ve insanlık bu kişiler sayesinde ilerleyecektir (Güzel, 2014: 155).

Feyerabend'e göre demokrasinin savunulması ve gerçekleştirilmesi için bu ayrıştırma yapılmalıdır. Bilime karşı toplum savunulmalı ve bilim demokratik kontrol mekanizmalarının denetimi altına alınmalıdır. Bilimsel uzmanlar ancak ve ancak normal vatandaşlardan oluşmuş konseyler tarafından kontrol edildiğinde güvenilir olabilirler. Feyerabend'e göre bilim adamlarının yürüttüğü çalışmalara ait sonuçların halkın yaşamı üzerinde bir etkisi olduğu durumlarda, bu halkın bu kararlara katılması demokratik haklar arasında sayılmalıdır. Çünkü bilimsel çalışmaların sonuçlarına katlanacak olanlar sadece bilim adamları değildir. Çağdaş dünyada insanların lehine olduğu kadar aleyhine de

sonuçlanan bir dizi bilimsel gelişme söz konusudur. Çevreden insan sağlığına kadar pek çok alanda ortaya çıkan bu olumsuz sonuçlar, ciddi toplumsal hoşnutsuzluklara neden olmaktadır. Öyleyse bu hoşnutsuzlukları azaltmak ya da ortadan kaldırmak için sıradan insanların da bilimsel kararların toplumsal politika haline getirilmesinde söz sahibi olması gerekir. Bu herhangi bir politik kararın alınmasında sıradan insanlara söz hakkı tanınmasından farklı bir şey değildir (Demir, 2014: 135). Özgür bir toplumda, bilimin geniş halk kitleleri tarafından denetlenmesinin ise bazı kaygılara neden olduğunu düşünen Feyerabend, konuyla ilgili şöyle bir açıklamada bulunur: Elbette ki sıradan insanlar bilimsel kuramların içerikleriyle ilgili teknik ayrıntılarda kararları uzmanlara bırakacaklar. Fakat bilim adamlarının kuramları sonucu önerdikleri çözümleri uygulayabilmeleri ve araştırmalarını sürdürebilmeleri için insanların kararlarına ve desteklerine ihtiyaç duymaları, sıradan insanlara otoriter bir uzman tavrı yerine, onları bilgilendirme amacıyla yaklaşmalarını sağlayacaktır. Bu yaklaşım bilginin paylaşılmasına, dolayısıyla karar mekanizmalarının teknokrat bir azınlığının elinde olması gibi antidemokratik bir durumun giderilmesine hizmet edecektir (Miller, 1992: 46). Anlaşıldığı üzere Feyereband için, mevcut haliyle, toplum ve demokrasi için bir tehdit olan bilimden korunmanın en iyi yolu bilimi demokrasinin altına sokmak ve insanın bilgi üretime yollarından hiçbirine özel bir statü atfetmemektir. Böylece bütün bilgi üretme yollarının eşit haklara sahip olduğu özgür bir toplum yaratılmış olacaktır ve bu haliyle özgür bir toplumda bilim, hiçbir imtiyaza sahip olmaksızın, öteki disiplinler gibi eşit hak ve fırsatlara sahip olan bir araştırma faaliyeti olarak toplumsal yaşamda yer alacaktır. Feyerabend tarafından bilimi özgürleştirmek için önerilen ikinci yol ise bilim adamlarını, yöntembilimcilerin cenderesinden kurtarmaktır. Bilimin izlemesi gereken tek bir yöntem olması görüşü bilimin özgür yapılmasına engel koymaktan başka bir şey değildir. Bilimi tek bir yönteme bağlı tutmak bilimi istenilen kalıba sokmak anlamına gelir. Toplumun bilimin üstünlüğünden kurtarılması için bilimin, yöntembilimcilerin üstünlüğünden kurtarılması gereklidir. Bilim ancak çoğul yöntemlere açık kapı bıraktığında özgür yapılabilir Kısacası Feyerabend, bilimin baskısından ve yaşamların tek tipleşmesinden kurtulmak için, bütün görüşlerin ve bütün bilgi üretme biçimlerinin bir arada var olabileceği yeni bir bilim önerisi getirmektedir. Bilginin sonsuz değerler aldığı doğal varlık alanında mümkün olan en sağlam, en doğru, en mükemmel bilgiye ulaşmak için hiçbir bilgi türü dışlanmamalı, göz ardı edilmemeli, yok sayılmamalıdır.

SONUÇ

Feyerabend'in bilgiyi özgür kılma, onu bilimin elinden kurtarma ve bilgi ile bilimi asıl sahipleri olan toplumlara atfetme yönündeki çabaları, onun bilgi anarşisti sıfatıyla anılmasına sebep olmuştur. O, toplum yararını gözeterek, anarşizmini bilimde çoğulculuk ve yöntemin reddi yolunda ilerletmiştir. Çünkü ona göre bilim ancak belirli kimselerce belirlenen yöntemler ile sınırlandırılmadığı, diktatörlerin tekelinden çıktığı ve topluma açıldığı zaman başarılı olacaktır. Feyerabend'e göre eğer bilimsel ilerleme, bilginin artması isteniyorsa, bu, yönteme bağlı kılınarak gerçekleştirilemez. Yararlı ve istisnasız bir metodoloji aramak boşunadır, çünkü bilimsel ilerleme ve bilginin gelişimi o kadar karmaşıktır ki hiçbir sınırlamaya tabi tutulamaz. Bilim yapmak için mutlaka bir ilke gerekliyse bu metodolojik ilke, ilerlemeye ve gelişmeye engel olmayacak olan "ne olsa uyar" ilkesidir (Bağçe, 2009:504).

Feyerabend Batı toplumunun söylenildiği üzere birden çok kültürün ve geleneğin bir araya geldiği bir toplum olmadığına işaret eder. Batı toplumunda, hayatı monotonlaştıran bir kültürel ve ideolojik emperyalizm söz konusudur. Feyerabend, kültürel çeşitliliğin hem yeni bilgilerin yaratılmasının hem de ilerlemenin gerekli koşulu olduğunu düşünür. Bunun toplumun, kültürün, bilginin kısacası bütün insan hayatının totaliter bir hegemonyacılık karşısında korunması için en iyi panzehir olduğunu iddia eder. Buna karşılık, bu çeşitliliği karşı çıkan felsefeleri ise muğlak kavramlar olan, nesnellik, akıl ve rasyonalite kavramlarına dayandığı için eleştirir. Yine Feyerabend, bugün Batı biliminin yeryüzündeki tartışılmaz egemenliğinin onun sahip olduğu sağlam ilke ve yöntemlerden değil, hizmet ettiği uygarlığın egemenliğinden kaynaklandığına işaret ederek, bilime içkin bir rasyonelliğin söz konusu olamayacağını belirtir.

Çünkü ona göre bilim ile devlet iç içedir ve bilim devletin mevcut egemenliğini pekiştirmek için çabalamaktadır. Modern Batı biliminin gelişmesi ile Batı uygarlığının gelişmesi arasındaki ilişkiler göz önüne alındığında bilimsel faaliyetlerin politik çıkarlardan ve amaçlardan çok da ayrılmadığı görülmektedir. Yeni savaş ve istihbarat teknolojilerinin geliştirilmesi başta olmak üzere birçok teknolojik gelişmenin arkasında uluslar arası egemenlik mücadelesi yatmaktadır. Güçlü devletler, istedikleri alanda bilgi üretmek için bilim adamlarına büyük imkânlar sunmakta ve yüksek ücretler ödemektedirler. Benzer şekilde sosyal bilimlerde de başka halkların denetlenmesi amacıyla bu ülkelerin iktisadi, kültürel, sosyal ve siyasal yapılarını kontrol altında tutacak modeller geliştirmek için sosyal araştırmalar yapılmaktadır. Bütün bunlar bilim ile devlet arasındaki ilişkinin yabana atılmayacak kadar önemli olduğunu göster-

mektedir (Demir, 2014: 137). Bilimin yatak odamıza dahi girdiğini öne süren Feyerabend, bilimin baskıcı siyasal iktidarların konumlarını meşrulaştırmaya ve pekiştirmeye hizmet ettiğini söyler. Teknik ve teknoloji yoluyla yarattığı çok çeşitli çevre problemleri bir tarafa, Batı dışı dünyaların geleneksel kültürlerini de ortadan kaldırmaktadır. Ona göre, sadece çağdaş bilim değil aynı zamanda temel işlevini yitirmiş kendini birtakım değişmez metodolojik kurallara göre gelişen değişmez hakikatler kümesi olarak empoze eden bilim felsefesi de hastadır (Cevizci, 2008: 158). Feyerabend'e göre bilim ile devlet arasındaki ilişkiye son verilmeli ve bilim özgürleştirilmelidir. Bunun için öncelikle toplumun bilimin hegemonyasından kurtarılması ve sıradan insanların bilimsel görüşlere katılmasına izin verilmelidir. İkinci olarak da bilimin yöntembilimcilerin öngördüğü nesnellik, akılsallık gibi kurallar dizisinin egemenliğinden kurtarılması gerekmektedir. Özgür bir toplumda bu koşulların sağlanarak özgürce bilimin icra edilebilmesi için de Feyerabend'e göre, en büyük görev, demokrasiye düşmektedir.

Feyerabend'e göre bilgiye ulaşmak, bilgiyi işlemek, bilginin durağanlaşmasını önlemek açısından uygun olan yaklaşım çoğulcu bilim yaklaşımıdır. Bu yeni bilimsel yaklaşım, bilime ve alternatif bilgi seçeneklerine yansız bir yaklaşma gayretidir. Başka bir deyişle bilimin bireyler ve kitleler üzerindeki her türden tekelci, bağnaz, ideolojik, azgın tutumundan ve totaliter çizgisinden uzaklaştırılıp, uygar, çoğulcu bir çizgiye çekilerek insanileştirilmesi girişimidir.

Sonuç olarak Feyerabend bilgiyi arzu ettiği şekilde, arzu ettiği amaçlar çerçevesinde kullanan bilim anlayışına savaş açar. Basmakalıp ve sabit yöntemler ile bünyesinde yalnızca uzman kişilere yer vererek bilim yapan anlayışı çoğulculuğa davet eder. Eğer bu davete icabet edilirse toplumu oluşturan her kesimin bilim sürecine dâhil olmasıyla, bilime çeşitlilik kazandırma ihtimali doğacak ve bilim olgusunun eleştirel bir biçimde anlaşılması ve yorumlanması imkanı doğacaktır.

KAYNAKÇA

BAĞÇE, S. (2009). "Paul K. Feyerabend", s. 492-507, (Ed.) CEVİZCİ, A., Felsefe Ansiklopedisi 6, Ebabil Yayınları, Ankara

CEVİZCİ, A. (2006). "Dadaizm", Felsefe Ansiklopedisi 4, Ebabil Yayınları, Ankara.

CEVİZCİ, A. (2008), Felsefe, Sentez Yayınları, Bursa

CHALMERS, A. (1994). Bilim Dedikleri, (Çev.) ARSLAN, H., Vadi Yayınları, Ankara

DEMİR, Ö. (2014). Bilim Felsefesi, Sentez Yayınları, Bursa

DOĞAN, M. (2012) "P. Feyerabend ve Çoğulculuk", İlim Dünyası, Sayı: 4, s. 16-26.

FEYERABEND, P. (1987). "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?". (Çev.) MADRA, Ö., Gergedan Dergisi, Sayı: 2, s. 44-48.

FEYERABEND, P. (1991). Yönteme Hayır, (Çev.) İNAM, A., Ara Yayınları, İstanbul.

FEYERABEND, P. (1995). Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, (Çev.) GÜZEL, C., ve KAVAS L., Metis Yayınları, İstanbul

FEYERABEND, P. (1996). Yönteme Karşı, (Çev.) BAŞER, E., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FEYERABEND, P. (1999). Özgür Bir Toplumda Bilim, (Çev.) KARDAM, A., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

FEYERABEND, P. (2007). Anarşizm Üzerine Tezler, (Çev.) ALTINSÖZ, E., Öteki Yayınevi, İstanbul

FEYERABEND, P. (2012). Akla Veda, (Çev.) BAŞER, E., Ayrıntı Yayınları, İstanbul

FEYERABEND, P. (2017). Bilimin Tiranlığı (Çev.), YILDIRIM, B., Sel Yayıncılık, İstanbul

GÜZEL, C. (1996). Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, Bilim Sanat Yayınları, İstanbul

GÜZEL, C. (2014). Bilim Felsefesi, Bilge Su Yayıncılık, İstanbul

HÜLÜR, H. (2006). "Bilimde Yöntemciliğin Reddi ve Çoğulculuk: Feyerabend'in Epistemolojik Dadaizmi", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 199-218.

KEAT, R. ve URRY, J. (1994). Bilim Olarak Sosyal Teori, (Çev.) ÇELEBİ, N., İmge Kitabevi, Ankara.

LECOURT, D (2001). Bilim Felsefesi, (Çev.) ERGÜDEN, I., Dost Kitabevi, Ankara

MİLLER, E. (1992). "Özgür Bir Toplumda Feyerabend", (Çev.) GÜVEN, F., Birikim Dergisi, Sayı: 37, 43-47.

SAĞSAN, M. (2003). "Epistemolojik Anarşizmi Karşısında Feyerabend'i Yeniden Anlama Üzerine", Düşünceler: TKD Ankara Şubesi Yayın Organı, Sayı: 59, s.14-30.

SAYGILI, S. (2011). "Paul K. Feyerabend'in Bilim Anlayışı: Çoğulcu Bilgi Kuramı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, s. 83-94.

Yalova/Altınova'nın Güneyindeki Kırsal Alanlarda Yer Alan Tarihi Yerleşimler

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk SEÇKİN
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,

Özet

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle başlatılan Yalova ve İlçelerindeki Ortaçağdan günümüze, tarihi yerleşim ve kalıntıları tespit projesinin2018 yılı çalışmalarında, Yalova/Altınova'nın Sermayecik, Aktoprak, Tevfikiye (Çavuşköy), Karadere, Örencik ve Fevziye Köyü'nde arazi çalışması yapılmıştır. Belirtilen köylerde ortaçağ yerleşimi olduğunu düşündüğümüz gerek orman içi gerekse tarım yapılan arazilerde günlük kullanım için ham seramik, depolama için küp parçaları ile sarnıç şeklindeki buluntulara rastlanmıştır. Seramik malzemeden dolayı tarihleme imkânı sadece Karadere Köyü'nde rastlanılan buluntu alanında yapılabilmiştir. Tespiti yapılan alanların dere ve akarsu ile yerleşimin ilişkisi sorgulanarak, günümüzde mevkiin adı ve koordinatları belirlenmiş, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne rapor olarak sunulmuştur. Yüzey araştırmasında yerleşim izleri dışında Osmanlı dönemine ait mezartaşları, adak mekânları ve okul gibi kamu yapıları da incelenmiştir. Define avcıları tarafından kaçak kazılarla açılan alanlarda da tespit çalışmaları yapılarak, buluntu olup olmadığı kontrol edilmiştir. İlgili kurumlara da kaçak kazı alanları hakkında gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada, gerçekleştirilen yüzey araştırmasında tespit edilen yerleşimlere genel başlıklar halinde değinilecektir

Anahtar Kelimeler: Yalova, Altınova, Ortaçağ, kırsal yerleşimler

Historical Settlements in the Rural Area of the South of Altınova/Yalova

Abstract

In the 2018 study of the project of identifying historical settlements and remains from the Middle Age to the present day in Yalova and its Districts, which was initiated with the permission of the General Directorate of Cultural Heritage and Museums, a survey was conducted in Yalova / Altınova's Sermayecik, Aktoprak, Tevfikiye (Çavuşköy), Karadere, Örencik and Fevziye Village. In the mentioned villages, we found raw ceramic for daily use, cube fragments for storage and traces of cisterns for daily use in both the forest and agricultural land. Due to the ceramic material, the possibility of dating was only possible in the area found in Karadere Village. The

relationship between the settlements and the stream and the settlement is questioned and the name and coordinates of the location are determined and reported to the General Directorate of Cultural Heritage and Museums. In addition to settlement traces, public buildings such as tombstones, votive places and schools were also examined. Detection studies were conducted in areas opened by treasure hunters by illicit diggings and it was checked whether the finds were found. Necessary information was provided to the relevant institutions on illegal excavation areas. Only the settlements identified in the survey conducted in this study will be mentioned as general headings.

Keywords: Yalova, Altınova, Medieval, rural settlements

Yüzey araştırmamızın kapsamı tüm Yalova ilinin Ortaçağ ve sonrasındaki dönemlerini içermekle birlikte, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne 11 Aralık 2017 tarihinde yapmış olduğumuz talep dosyasında yer alan beş yıllık program çerçevesinde 2018 yılı çalışması olarak planlanan, Yalova'nın Bursa ve Kocaeli sınırına en yakın sınır ilçesi konumunda olan Altınova'nın, üç ilin birleşme noktasında olan (Yalova-Kocaeli-Bursa) köylerinden Sermayecik, Aktoprak, Tevfikiye (Çavuşköy), Karadere, Örencik ve Fevziye Köyü'nde arazi araştırması yapılmıştır.[1] Elimizdeki çalışma araştırmanın ilk sonuçlarını içermektedir.

Resim 1- *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün resmi resmi sitesinde gösterilen Yalova İli'nin sınırları sitesinde gösterilen (https:// parselsorgu.tkgm.gov. tr/)*

[1]20.04.2018 tarihli ve E.350117 sayılı yazı ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Danışma ve Değerlendirme Kurulu tarafından yapılan değerlendirme sonrası verilen izin ile başlanan "Yalova İli ve İlçelerinde "Ortaçağ ve Türk İslam Dönemi Yüzey Araştırması" başlıklı yüzey araştırmasının 2018 yılı çalışmalarına Genel Müdürlük tarafından Uzman Filiz Kocaeli görevlendirilmiş, çalışma Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Seçkin başkanlığında, Prof. Dr. Hanife Koncu, Dr. Öğr. Üyesi A. Nihat Kundak , Arş. Gör. Dr. Ali Kayaalp, Arş. Gör. Nazhan Aytaç, Arş. Gör. Fırat Kara'dan oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür. İaşe ve barınma desteğini sağlayan Başkan Dr. Metin Oral'ın şahsında Yalova/Altınova Belediyesi'ne teşekkür ederiz. Çalışmamızda, sayfa sınırlaması nedeniyle tespit edilen bazı yerleşim yerlerine kısaca değinilecektir. Köylerle ilgili genel bilgiler muhtarlardan edinilmiştir.

Resim 2- *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nünYalova/Altınova'nın sınırları (https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/)*

Yalova'nın il olma sürecinde Karamürsel'den ayrılarak Yalova sınırlarına dahil edilen Altınova İlçesi'nin arazisinin önemli bir kısmı, Osmanlı döneminde İsmail Zühtü Paşa Vakfı'nın mülkiyetinde, Altunizade Çiftliği olarak kullanılmaktaydı. 19. yüzyılda, Yalakdere'nin denize döküldüğü alandan, Hersek ve bugünkü Altınova'nın arazisinin önemli bir kısmı, İstanbul/Altunizade semtine adını veren Altunizade İsmail Zühtü Paşa'nın çiftliği olarak işletildiği belgelerde yer almaktadır. Zühtü Paşa araziyi Tahir Ağa'nın mirasçılarından satın almıştır. Çiftlik yaklaşık ondörtbin dönüm arazi içerisinde kurulmuş, içerisine çiftlik sahiplerinin kalacağı sekiz odalı bir köşk de inşa edilmişti. Çiftlikte değirmen, geniş ambarlar ve yüzlerce hayvanın barındığı birimler de yer almaktaydı. Çiftlik h.1301/m. 1883-4 senesinde Altunizade İsmail Zühtü Paşa'nın kurdurduğu vakfa bağışlanmış ve İstanbul'daki külliyenin giderleri bu çiftliğin gelirinden karşılanmıştır. Hersek'teki Altunizade Çiftliği zaman içerisinde vakfın elinden çıkmıştır. (Oral, 2015: 4-5)Arazi Cumhuriyet sonrasında şahıs mülkiyetine geçmiş, 1926 yılında 200 kişilik köy kurmak üzere bölgeye gelen Bulgaristan Göçmeni bir grup tarafından 3000 dönümü satın alınarak ilk yerleşim başlatılmıştı. Kurulmak istenen köyle ilgili olarak yapılan yazışmalar sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1932 yılındaki kararıyla köy statüsüne kavuşan Altınova, Yalova'nın 1995 tarihinde il olmasıyla birlikte de İlçe statü-

sünü kazanmıştır. Günümüzde önce Karadeniz Bölgesi'nden daha sonra Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan göçler sebebiyle nüfusu hızla artmaktadır.(Baştürk, 2018: 25-29) Altınova ilçe merkezinde olduğu gibi köyler de Kafkas ve Balkan göçmenleri tarafından kurulmuştur. Yerleşim özelliklerine bakıldığında ise sahilden eski Yalakdere Vadisi güzergâhı ve ona açılan yan yollar boyunca köylerin konumlandığı görülmektedir.

Arazi Çalışması Yapılan Köyler:

Programımızda da planlandığı üzere bu yıl arazi çalışması yapılacak alan aşağıdaki haritada gösterilmektedir. Bu amaçla 01 Ağustos 2018 tarihinde Bursa Müzesi, Altınova Kaymakamlığı ve Altınova İlçe Jandarma Komutanlı ziyaret edilerek çalışma ile ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. Daha sonra belirlenen köylerde arazi çalışmasına geçilmiş, elde edilen bulgular aşağıda sırasıyla verilmiştir.

1. Sermayecik Köyü:

Altınova merkeze 23 km. uzaklıkta olan köyde, 2018 yılı verilerine göre 214 kişi yaşamaktadır. Bulgaristan/Aydos'tan muhacir olarak 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Anadolu'ya gelen köy halkı, önce Yalova/Taşköprü'ye yerleşmiş, burada yaygın görülen sıtma hastalığından dolayı 1893 yılında bugünkü köy arazisinin olduğu yere gelmiştir. Köy, 1898-1899 yılında resmi olarak köy kurulmuştur. Samanlı Dağları'nın kuzey yamacında, yükseltinin çukurlaştığı ve vadi oluşturduğu yerde kurulan yerleşim daha sonra, çilek üretimi bakımından pilot köy olarak seçilmiş ve çeşitli projelerle üretimin kaliteli hale getirilmesine çalışılmıştır. Sermayecik'te yaptığımız araştırmada özellikle dağlık alanda bazı yerleşim izlerine rastlanmıştır;

1.1. Ahmet'in Mezarı Mevkii

Sermayecik Köyü'nden Tevfikiye-Örencik güzergahına doğru devam eden eski köy bağlantı yolunun hemen kenarında yer alan ve vadi boyunca akan derenin kenarında, köy halkı tarafından Ahmet'in Mezarı Mevkii olarak bilinen yerde yerleşim izine rastlanmıştır.. Çeşitli boyutlarda çok sayıda tuğla ile ham günlük kullanım seramikleri, yolun açtığı yarığın üst kısmına ve derenin açtığı vadiye doğru devam etmektedir. Maalesef yıllardır söz konusu alanda kaçak kazılar yapılmıştır. Metreleri bulan çukurlar güvenlik açısından da tehlike arz etmektedir. Aynı mevkide derenin hemen karşısında da tuğla malzemeden yerleşim izlerine rastlanmıştır. Ayrıca dere yatağında da kaçak kazılar sonucu açılan çukurlar, dal parçalarıyla gizlenmiştir.

Resim 3- *Sermayecik Köyü ve üç boyutlu görselde tespit ettiğimiz yerleşim yerinin görünümü*

Resim 4- *Sermayecik Köyü, Ahmet'in Mezarı Mevkii'nde yol açımı ile orta-ya çıkan tuğla kalıntıları*

1.2.Pınarlar Mevkii

Sermayecik Köyü'nün kuzeybatısındaki ormanlık alan içerisinde, araçla gidilen toprak yoldan sonra yarım saatlik yürüme mesafesinde yer alan yerleşim, yaklaşık 380 m. rakıma sahiptir. Oldukça dik yolu olmayan çıkış güzergâhının bazı kısımlarda ağaç tahliyesi için açılan ormaniçi yolda, tuğla ve ham seramik parçalarına rastlanmaktadır. Yolun bitiminde orman bitki dokusunun altında kalan duvar izinin devamında açılan kaçak kazı çukurunun çevresinde tuğla duvar parçaları görülmektedir. Ayrıca büyük küp ağızlarına ve ham seramiklere açılan çukur içerisinde ve çevresinde rastlanmıştır. Kaçak kazı çukurunun hemen altında doğal kaynak suyun aktığı çeşme yer almaktadır.

Resim 5- *Sermayecik Köyü, Pınarlar Mevkii'nin üç boyutlu*

Resim 6- *Pınarlar Mevkii'nde yer alan çeşme uydu görüntüsünde yeri*

Resim 7-8: *Pınarlar Mevkii'nde kaçak kazı çukurunun atık toprağında yer alan tuğla parçaları*

2.Aktoprak Köyü

Yalovanın en küçük köylerinden olan Aktoprak'ta 2017 verilerine göre 66 kişi yaşamaktadır. Altınovaya 19 km. uzaklıkta olan yerleşimin Çerkez kökenli halkı 93 harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, 1881 yılında Kafkas coğrafyasından Maykop Eyaletinden, önce Kerpe'ye daha sonra Hersek yoluyla bugün yerleşimlerini sürdürdükleri köy alanına gelmişlerdir. Aktoprak adı, yerleşimin doğusunda yer alan ve çevre köyler tarafından da alınarak evlerde badana yapımı için kullanılan kireçli/ beyaz topraktan gelmektedir. Köy arazisinde Kafkasyadan gelen göçmenlerden önce yerleşim bulunmamakla birlikte, komşusu olan ve eski rum köyü Kızderbend'de yaşayan Rumların mübadele ile Yunanistan'a gitmesiyle birlikte, Kızderbend arazisine doğru köy genişlemiştir. Yüzey araştırmasında buluntu veren tüm yerleşim izleri eski Kızderbend arazisi olarak bilinmektedir. Aktoprak Köyü gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde çok sayıda üst düzey asker yetiştirmiştir. Köyde türbe olarak bilinen fakat eski bir yerleşim veya mimari özellik bulunmayan bir mevkii de bulunmaktadır.

2.1. Çampınarı Mevkii / Petro'nun Mandırası

Yalova'nın Kocaeli sınırında yer alan Çampınarı Mevkii içerisinde yer alan alan, eski yerleşim yeri kalıntılarından dolayı Petro'nun Mandırası adıyla da bilinmektedir. Kısmen ağaçlık bir arazi içerisinde yer alan bölgede geçmişte ve yakın tarihlerde çok sayıda kaçak kazı yapılmıştır. Bu kaçak kazıların sonunda yüzeyde büyük çukurlar oluşmuştur. Yaptığımız arazi çalışmasında ze-

min yüzeyinde tuğla parçaları ve kırık durumda küp bölümleri tespit edilmiştir. İş makinesi ile yapıldığını tahmin ettiğimiz bir çukurda sarnıç izlerine rastlanmıştır. Fakat daha sonra atık toprak ve sarnıç içerisinden büyüyen çalılar nedeniyle çukur yüzeyi tamamen kaplanmıştır.

Resim 9-11: *Çampınarı Mevkii'nde bulunan tuğla ve küp parçaları*

Resim 12: *Kaçak kazının yaptığı tahribat*

3. Tevfikiye (Çavuşköy) Köyü

Tevfikiye veya Çavuşköy olarak bilinen yerleşim Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında 1880-1881 tarihleri arasında Çerkesya'nın Bırsır Ğuneruko beldelerinden göçen Çerkeslerden oluşmaktadır. (Baştürk:2018, 243) Altınova merkeze 17 km. uzaklıkta olan köyde 2017 yılı verilerine göre 107 kişi yaşamaktadır.

3.1. Köy İlkokulunun Arkasındaki Yerleşim

Günümüzde köy muhtarlığı olarak hizmet veren ilkokul ve lojmanının olduğu alanın çevresi mesire yeri olarak kullanılmaktadır. Bu alanın hemen gerisindeki arazide 10 metre yüksekliğinde derin bir uçurum oluşmuştur. Bu kısmın altında köylünün tarlarına ulaşan patika bir yol bulunmaktadır. Uçurum olarak kesiti görülen alanda şeritler halinde çakıllı bölümler yer almaktadır. Köy halkının ifadesine göre bu alanlardan küçük seramik buluntular sürekli düşmektedir. Arazide yaptığımız çalışmada herhangi bir küçük buluntuya rastlanmamış olup kesitten yapı izlerinin olabileceği izlenimi edinilmiştir.

3.2. Köy Kahvesinin Yanındaki Mezar

Köy kahvesinin yanında inanışa göre 6 metre boyunda bir yatır yer almaktadır. Burada altı mezar olduğuna inanılmakta, ayrıca cüce Azimet adlı köyde yaşayan bir kişinin de vasiyeti üzerine son gömü olarak bu yere gömüldüğü bilinmektedir. Bahçe duvarı ile çevrili alanda yer alan mezarlıkta yazılı mezartaşı bulunmazken küp ve tuğla parçalarına rastlanmıştır.

3.3. Sığır Yolu Mevkii

Örencik Köyü sınırında Yağcıdere yatağı ve hemen onun üst kısmında yer alan arazide ham seramik malzeme, horasan harç parçaları ve tuğla parçalarına yoğun olarak rastlanmıştır. Yağcıdere yatağında yapılan kaçak kazıların izlerini taşıyan büyük çukurlarda da benzer seramik malzeme görülmektedir. Bu bölgenin kırık tuğla ve horosan harcı karışımından oluşan harç kalıntılarından dolayı mimari izleri de toprakaltında barındırdığı düşünülmektedir.

Resim 13-14: *Sığıryolu mevkiinde seramik, tuğla ve harç parçaları*

4. Karadere Köyü:

Karadere, Altınova İlçe merkezine uzaklığı 9 km. olan ve bölgenin diğer köylerinde olduğu gibi Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonucunda 1882 yılında Osmanlı Devleti'ne göç eden göç eden Kafkas(Çerkez) göçmenleri tarafından kurulmuştur. Köy yerleşimi Altınova merkezden Yalakdere Vadisi boyunca devam eden güzergâhta yer almaktadır. Köye ait araziler daha üst kotta bulunur.2017 verilerine göre yerleşimde 111 kişi yaşamaktadır.

4.1. Taşpınar Mevkii (Hergele Tokadı)

Vadi içerisindeki Karadere köy merkezinin batısında, yükseltinin artması sonucu dönerek çıkılan bir yolla çıkılan alan, yüzey araştırmasının en zengin buluntularına sahip yerleşimi barındırmaktadır. Yan yana iki arazide yoğun olarak rastladığımız 12-13. Yüzyıl Bizans seramikleri iki poşet halinde Bursa Müzesi'ne tutanakla teslim edilmiştir. Arazinin geçmişi konusunda yöre halkıyla yaptığımız görüşmelerde bu alanın kilise alanı olarak bilindiği ve 1960'lı yıllara kadar yol kenarında vaftiz teknesinin olduğu, Bursa doğalgaz boru hattının bu alandan geçirilmesi sırasında da gerek küçük buluntu gerekse de mimari unsurların çıktığı belirtilmektedir. Yolun hemen karşısında doğal kaynak suya sahip kitabesiz eski bir çeşme yer almaktadır. Çeşmenin geçmişi konusunda net bir bilgi edinilememiş olsa da yerleşimin su kaynağı olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Seramiklerin ayrıca bir çalışma olarak yayınlanması planlanmaktadır.

4.2.Çobankale

Çobankale, Eski İznik-İstanbul yolunun en önemli noktasındadır. Dil iskelesi yoluyla, İstanbul yolundan geçişin sağlandığı, Yalova-Altınova'daki Hersek'ten güneye doğru uzanan, Yalakdere Vadisi üzerinde yer almaktadır. Kale'nin tescil işlemleri sonrasında, Kocaeli Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından 16.06.2010 tarih 1498 sayılı karar ile tescil grubu 2. Derece Arkeolojik Sit olarak belirlenmiştir.

Resim 15- *Taşpınar Mevkii'nde institue halde seramik*

Resim 16- *Yolun karşısında yer alan çeşme*

Çobankale ile ilgili olarak yapılan araştırmalara bakıldığında ayrıntılı olarak ilk değerlendirmenin Clive Foss tarafından yapıldığı görülmektedir. (Foss, İzmit) C. Foss Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün sağladığı fonla yürüttüğü yüzey araştırmaları ile bölgeyi incelemiş ve bu çalışmaların sonuçlarını değerlendirdiği kitabının önsöz kısmında, Çobankale'nin önemine ayrıca vurgu yapmıştır. Daha sonra Prof. Dr. Halil İnalcık, Bizanslı tarihçi Georgios Pachymeres'in yazdıklarından hareketle, Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi olarak, 27 Temmuz 1302 tarihini vermektedir. Bu tarih bugünkü Yalova sınırları içerisinde gerçekleşen Bafeus Muharabesi'nin tarihi olup, İnalcık Osmanlı Devleti'nin bu savaşla rüştünü ispatladığı için kuruluş tarihi olarak bu tarihi almanın doğru olacağını belirtmiştir. Savaşın geçtiği saha içerisinde yer alan ve savaş sırasında da stratejik konumuyla ön plana çıkan Çobankale'nin önemi Pachymeres ve İnalcık tarafından ayrıntılı olarak anlatılmıştır.[2] Üçüncü olarak Cumhuriyet tarihi ve Yalova ile ilgili çalışmalarıyla bilinen Ahmet Akyol tarafından Çobankale ile ilgili çalışmalar, arazi incelemeleri ile birlikte değerlendirilmiş ve sonuçları kitap bölümü olarak yayınlanmıştır. (Akyol, 2013: 132-137)Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 24.01.2017 tarih ve 14485 sayılı kazı kararı ile danışmanlığımızda, Bursa Müzesi başkanlığında katılımlı kazı şeklinde 2017 ve 2018 yıllarında kalede çalışma yapılmaktadır. (Seçkin,2018:535-553)

[2] Bu konu Halil İnalcık tarafından, (lnalcık, 1993: 77-100) ele alınmıştır. Bu yayın daha sonra Türkçeye çevrilerek (İnalcık, 1997:78-105) yayınlanmıştır. Osmanlı Beyliği'nin kuruluş tarihi ve yeri ile ilgili iddia gerek bilim çevrelerinde gerekse popüler yayınlarla ülke gündeminde uzunca bir süre yer almış ve bu konuda sempozyumlar düzenlenmiştir. Örneğin, NTV Tarih Dergisi Eylül 2009 sayısı "Osmanlı Açılımı" başlığı ile çıkmış ve Prof. Dr. Halil İnalcık 21 Ağustos 2013 tarihinde Yalova'da bir konferans vermiştir. Yalova'daki etkinlikler daha sonra her yıl yapılan uluslararası sempozyum şeklinde devam etmiştir.

Resim 17- *Yalakdere Vadisi'nde Çobabnkale*

Resim 18- *2017 yılı sonunda kazı alanının görünümü*

5. Örencik Köyü

Altınova ilçe merkezine 15 km. uzaklıkta olan köy, Samanlı dağlarının kuzey eteğinde bulunmaktadır. Köy halkı 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonrasında1880 yılında Kafkasya'dan göç ederek bugünkü yerleşimini kurmuştur.2017 verilerine göre 121 kişinin yaşadığı yerleşimde, halkın anlatımına göre bölgeye gelen Çerkes göçmen grubu iskân için seçtikleri alanda eski yerleşim izlerine rastlamış ve buraya virancık adını vermiştir. Bu ad zamanla Örencik adını almıştır. Köyde tarihi kimliği olmasa da gelinpınarı çeşmesi ve yatır denilen bir mezar incelenmiş olup, köy mezarlığında tarihi mezartaşlarının olduğu söylense de çalı ile kaplı olduğu için sadece bir mezartaşı görülebilmiştir. Tarihi yerleşim özelliği gösteren önemli bir mevki ise taş lahitlerin çıktığı nekropol alanı olması muhtemel alandır.

5.1.Lahitlerin Çıktığı Kum Ocağı

Feyziye Köyü'nün güneyinde yol yapım çalışmasında kullanılmak üzere kum ocağında yapılan çalışmalar sırasında taş lahitlere rastlanmış ve kum alımı durdurularak bölge koruma altına alınmıştır. Sağlam durumda ve kırık olarak ele geçen taş lahitler, güvenlik amacıyla Altınova Belediye binasının yanına taşınmıştır. 2006 yılında bulunan lahitlerden sağlam olanının 1,70 m. uzunluğunda, 90 cm. eninde ve 70 cm. derinliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde çok sayıda kaçak kazının yapıldığı tespit edilmiş olup, bölgenin eğimli yapısı nekropol alanı olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Resim 19-20: *Lahitlerin çıktığı kum ocağıve çıkarılan lahitlerden birinin görünümü*

6. Feyziye Köyü

Kafkasya'daki Çerkezistan bölgesinin Rusya tarafından işgali sonrasında Bulgaristan Silistre'ye yerleştirilen Çerkezler, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Anlaşması hükümlerince tekrar göçe zorlanmışlardır. Bu defa Şam yakınlarına yerleştirilmesine karar verilen Çerkez gruplar geçici olarak Gebze'nin Çerkeşli Köyü'nde yerleşmiş ve Saray Başimamı Gunejko İshak Efendi ile irtibata geçmişlerdir.

İshak Efendi Abdülhamid'den Çerkez grubun iskânı konusunda yardım istemiş, bunun üzerine önce İlyasköy, daha sonra da bugünkü Feyziye Köyü'ne yerleşim sağlanmıştır. Köye, İshak Efendi'nin din eğitimi almasını sağlayan annesi Feyziye Hanımın adı verilmiştir. Böylece yerleşim resmi olarak 1879'da kurulmuştur. (Baştürk, 2018: 232) Köy 2017 yılı resmi rakamlarına göre 223 nüfusa sahiptir ve yerleşim yeri içerisinde çeşitli mevkilerde çok sayıda Osmanlı dönemine ait mezartaşı vardır. Ayrıca yol açımı sırasında bir taş mezar lahitin ortaya çıkarıldığı yöre halkı tarafından ifade edilmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

01-11 Ağustos 2018 tarihleri arasında gerçekleştirdiğimiz, "Yalova İli ve İlçelerinde "Ortaçağ ve Türk İslam Dönemi Yüzey Araştırması" başlıklı araştırmamızda, özelliklerini tespit tarihi yerleşim özelliği gösteren alanlar gerek malzeme, gerekse yerleşim özellikleri açısından değerlendirilmiştir.

Bu değerlendirmeye göre sözkonusu alanlar, bölgede 19. Yüzyılın son çeyreğine kadar bildiğimiz kadarıyla yerleşim olmadığından, Bizans kırsal yerleşimlerine ait izler olma ihtimalini güçlendirmektedir.(Kâhya, 1992; Tunay, 1984) Nitekim bölgedeki 15-16. Yüzyıldan itibaren Osmanlı köy yerleşimlerinin yerleri bilindiğinden bu alanların varlığı Osmanlı kayıtlarında da yer almamaktadır. Bu da yerleşimlerin daha eski dönemlere ait olduğu görüşünü güçlendirmektedir.(Galitekin 2013: 18-19 ; 438 Numaralı..,1994: 806-811)

Tespit ettiğimiz alanlardan Karadere/Taşpınar Mevkii 2018 yılı yüzey araştırmasının en önemli buluntu alanıdır. İşaretlenen alanda bir kilisenin olduğu yöre halkı tarafından ifade edilmektedir. Elimizdeki somut veriler olan küçük buluntular açısından bulgular değerlendirildiğinde, diğer kırsal alanlardan farklı bir yerleşim karşımıza çıkmaktadır. Araziden toplanan sırlı, kaliteli 12-13. yüzyıl seramikleri tarihlendirme açısından önemli olmakla birlikte, tutanakla teslim edildiği Bursa Müzesi'nde ayrı bir çalışma olarak değerlendirilecektir. Bölgeye gelen Kafkasya göçmenlerine ait yerleşim izlerinden en önemli

buluntular mezartaşlarıdır. 19. Yüzyıl sonlarına ait cami, okul vb. yapılar yaşanan depremler sebebiyle her köyde üç defa yeniden yapılmış, özgün unsur günümüze ulaşmamıştır. Geç dönem sivil mimarlık örneği olarak karşımıza çıkan köy evleri iki katlı ahşap strüktürlü, kerpiç/hımış dolgu malzemesiyle ahşap kaplamalı olarak inşa edilmiş olup, daha geç tarihli olan evlerde ahşap strüktür arası harman tuğla ile dolgulanmıştır. Okullar 1950-60 arasında yapılmış tip proje niteliğinde olup erken cumhuriyet dönemine ait okula rastlanmamıştır.

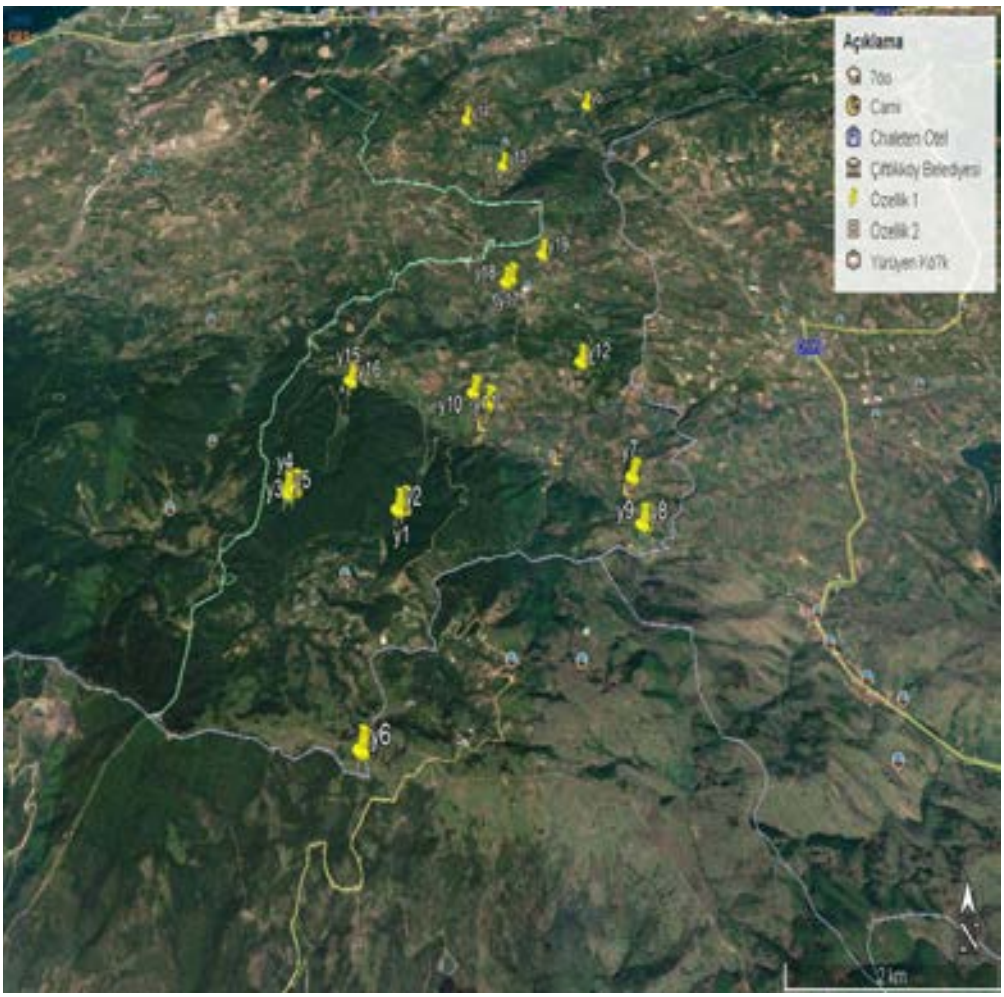

Resim 21: *2018 Yılı Çalışma Programımızda tespit edilen alanları gösterir harita*

KAYNAKÇA

AKYOL, A. (2003). Zaman Tünelinde Yalova, Çözüm Ajans, Yalova.

BAŞTÜRK, F.(2018). Dünden Bugüne Altınova, Bursa.

438 NUMARALI MUHASEBE-İ VİLAYET-İ ANADOLU DEFTERİ II (1994). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara..

FOSS, C. (2002). Anadolu'daki Ortaçağ Kalelerinin İncelenmesi II Nikomedia. (Çev.)ULUGÜN F. Y., İzmit Rotary Klübü Kültür Yay. İzmit.

GALİTEKİN, A.N. (2013). İbrahim Mütefferika Eserlerinden Yalova Kağıthanesi, Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, H.(1993). "Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus".(Ed.) ZACHARİADOU E. The Ottoman Emirate 1300-1389, Heraklion, 77-100.

İNALCIK, H. (1997). "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi". ,(Ed.)

ZACHARİADOU E. Osmanlı Beyliği (1300-1389), Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 78-105.

KAHYA, Y (1992). İstanbul'un Bizans Mimarisinde Kullanılan Tuğlanın Fiziksel ve Mekanik Özellikleri, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

KOMİSYON(T.siz). Yalova'da Osmanlı Dönemi Mezartaşları, Yalova İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay.,Yalova

ORAL A. (2015). "Altunizade'den Altınova'ya",Özgür Kocaeli/Pazar Gazetesi, 26 Haziran, 4-5

SEÇKİN,S. (2018). "Tarihsel Süreçte Yalova/Altınova Çobankale", CEDRUS, (6), 535-553.

ŞEYBAN,L. (2010), "Yalova'nın Altınova İlçesindeki Osmanlı Mezartaşları ve Kitabeleri", Akademik İncelemeler Dergisi,(5/2), 172-226.

TUNAY, İ. (1984), Türkiye'de Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla Mimarisine Göre Tarihlendirme, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Halkla İlişkiler Nedir?

Dr.Öğr. Üyesi İrfan ERTEKİN
Siirt Üniversitesi

1. GİRİŞ

20.yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, dijital çağ olarak da ifade edilen, içerisinde yaşadığımız 21. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, toplum; sırasıyla sanayileşmeden endüstrileşmeye, bilgi toplumundan iletişim[1] toplumuna, iletişim toplumundan teknoloji toplumuna ve nihayet teknoloji toplumundan dijital topluma geçiş sürecini tamamlayarak, ciddi anlamda bir değişim ve dönüşüm yaşamaktadır. Aslında bu değişim ve dönüşümü yaşayan kamudur[2].

Başka bir ifade ile halkdır[3]. "İlişki ise en azından iki tarafı içeren amaçlı faaliyetle kurulan ve yürütülen geçici ya da sürekli, gerektiğinde tekrarlanabilen ve desteklenen, farklı yoğunluktaki düşünce, duygu, tutum, inanç taşıyan bağdır" (Erdoğan, 2006: 14-16'dan aktaran Işık, 2007: 183). Kamu veya halk, günümüzde insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan tüm kamu ve özel sektör kuruluşlarının en önemli kurum dışı hedef kitleleridir[4]. Hedef Kitle**;** kurumun[5] yaptığı tüm faaliyetlerin yönlendirildiği ve bunun sonucunda kendilerinden eylem ve düşünce değişikliğinin beklendiği kişiler ve gruplar olarak söylenebilir (Asna, 2012'den aktaran Ertekin, 2017b: 15). Kitle ise hiçbir amacı

---

[1] **İletişim (Communication):** İletişim, bilginin, fikirlerin, duyguların, becerilerin vb.'nin simgeler kullanarak, iletilmesidir); Berelson ve Steiner, 1964'den aktaran Mutlu, 2012: 148).
İletişim: İletişim, kişilerarası ilişkinin her türünü, örgütleri ve giderek toplumları yaratan bir arada tutan bir harç işlevi görür. Bir diğer deyişle toplumsal yaşamımız, kişi olarak benliğimizi var etmemiz, başkalarıyla birlikte bir işi gerçekleştirebilmek için bir iş grubu içerisinde düşünce üretmemiz, bunu davranışlarımızla işe dönüştürebilmemiz, ancak iletişimle gerçekleşebilir (Gürgen, 1997'den Aktaran: Ertekin, 2017b: 10).
[2] **Kamu:** Kamu sözcüğü, "halk" sözcüğü ile ifade edilebilir.
[3] **Halk:** Yönetici sınıfların dışında kalanlar ve yönetilenler olarak tanımlanır; böylece halk yönetilen kitlelere verilen isim olur (Erdoğan, 2008: 13).
[4] **Hedef Kitle:** İletişim sürecinde seslenilmek istenen kişi ya da kişilere, toplumsal kesimlere hedef kitle (destination) denir (Aktaran: Oskay, 2011'den aktaran Ertekin, 2017b: 15).
[5] **Kurum:** "Kurum, bilinçli bir şekilde koordine edilen, göreceli olarak saptanabilen bir sınırı olan, ortak bir hedefi veya bir takım hedefleri elde etmek için nispeten sürekliliği olan bir temelde işlevini yerine getiren sosyal bir varlıktır (Robbins ve Barnwell, 2002: 6'dan aktaran: Solmaz, 2007: 13).

olmadığı, aralarında bilinçli bir iletişim sürecinin gerçekleşmediği, bilinçsizce ve tesadüfen bir araya gelen topluluk olarak tanımlanabilir.

Kitleler, farkında olmadan bir araya gelirler. Belirli bir süre geçtikten sonra aralarında bir iletişim ve etkileşim[6] gerçekleşirse ve devam ederse işte artık bunun adı kitle değil kamu veya halktır. Halkla ilişkiler açısından etkileşim sözcüğü oldukça önemlidir. Çünkü iletişimin kurumlar ile kamu ve kendi bünyesindeki iş görenler arasındaki iletişimin gerçekleşmesi için mutlaka etkileşimin gerçekleşmesi gerekir. Başka bir deyişle etkileşim olmadan iletişim gerçekleşmez.

Yani feed-back[7] dediğimiz geri dönütler kurumlar açısından oldukça önemlidir. Kurumlar, kamu ile veya halk ile iletişime geçtikten sonra mutlaka karşı taraftan olumlu ya da olumsuz dönütleri mutlaka almalıdırlar. Aksi halde kurumlar, hedef kitlelerine yönelik herhangi bir strateji geliştiremeyerek pasifleşirler. Bu durum, kurum için hiç de olumlu değildir ve başarısızlıkların bir ön belirtisidir. İşte, James E. Grunig'in (2005) ifadesi ile etkin ve profesyonel bir halkla ilişkiler departmanı, kurum açısından hayati öneme sahip bu olumsuz algıyı, olumluya çevirerek kurumların varlıklarını sürdürmelerini sağlayacaktır. Kamu veya halk belirli bir süre geçtikten sonra ve aralarında bir ortak çıkar algısı oluştuktan sonra ve beraber hareket etme içgüdüsü oluşup bu eyleme geçiş ile sonuçlanırsa bu artık kamu değil kamuoyudur. Kamuoyu, kavramı halkla ilişkiler açısından oldukça önemli bir kavramdır. Çünkü halkla ilişkilerin fonksiyonel olarak toplumda etkin olabilmesi ancak etkin bir kamuoyu gücüyle olmaktadır. Başka bir ifade ile kamu veya halkın, kurumların[8] hizmet alıcısı

---

[6] **Etkileşim:** Verili bir durumda davranış ve eylemlerini karşılıklı olarak bir birlerine uyarlayan iki ya da daha fazla sayıda insan arasındaki ilişki (Jensen, 1998' den aktaran Ertekin 2017b: 11). **Etkileşim:** Bilgisayar-dolayımlı grup iletişimini, çözümleyen Rafaelî ile Sudweeks ise etkileşim terimini me- sajların birbirleriyle ilintili olarak bağlanmasıyla, birbiriyle ilişkili mesajlar zinciriyle tanımlıyor. Dolayısıyla, onlar için etkileşim, iletişim ortamlarının değişken bir niteliğidir. Farklı etkileşim düzeyleri arasında ayrım yapmak, için, daha sonraki mesajların daha önceki mesajların ilişkinliğini dile getirip getirmediğini ve ne ölçüde dile getirdiğini sormak gerekiyor. Sonuç olarak, verili bir dizi iletişim değiş-tokuşunda herhangi bir üçüncü (veya daha sonraki) iletimin (veya mesajın) daha önceki iletimlerde dile getirilmiş önceki değiş-tokuşlarla ilişkili olma derecesinin bir ifadesidir etkileşim (Rafaeli ve Sudweeks,1997'den aktaran Ertekin, 2017b: 11).

[7] **Feed-back** kavramı ilk defa Neubert Wiener tarafından, Aristo modeli (Gönderici → Mesaj →Alıcı)'ne geri besleme olarak uyarlandı. Öğrencileri, Shannon ve Weaver tarafından kendi iletişim modellerinde uygulanmaya başlandı (McQuail, D. ve Windhal, S.,2010'dan aktaran Ertekin: 2017b :14).

[8] **Kurumlar:** Bakanlıklar, Ofisler, Kurullar, Başkanlıklar, Valilikler, Belediyeler, Şirketler, Fabrikalar, Bankalar, Kamu İktisadi Teşekkülleri, Sendikalar, Sivil Toplum Örgütleri, Siyasi Partiler,

veya müşterileri olduğu söylenebilir. Tüm kamu ve özel sektör kurum ve kuruluşları başarılı olmak, topluma ve ülke ekonomisine katma değer sağlamak için, sosyal ve ekonomik olarak büyümek için, birebir ilişkili oldukları, hizmet götürdükleri kurum dışı hedef kitle olarak da ifade edilen kamuya kaliteli bir hizmet ulaştırmak durumundadırlar. Bu amaca ulaşmak içinde kamuyla etkin bir iletişim ve etkileşim mutlaka gerekli olabilir. Yani, kurum ile kurum dışı hedef olarak tanımladığımız kamu veya halk arasındaki iletişimi sağlayacak olan halkla ilişkiler departmanlarıdır.

Halkla ilişkiler; tüm hizmet alıcılar veya hizmet almayan konumundaki kamu veya halk diye tanımladığımız toplum ile kurumlar arasında bir iletişim köprüsüdür. Bu yüzdendir ki; halka ilişkiler tüm kamu ve özel sektör kuruluşları açısından stratejiktir ve fonksiyoneldir. Halkla ilişkiler birimleri, sadece kurumlar ve kamu arasındaki iletişimi sağlamaz aynı zamanda kaliteli hizmet üretmek ve başarılı olmak için kurum bünyesindeki iş görenler ile üst yönetim arasındaki iletişimi sağlıklı yürütür. Çünkü, kurumlarda karar alıcı konumundaki üst yönetimin, yapılacak faaliyetlerde ve alınacak kritik kararlarda, iknası[9] (retorik) oldukça önemlidir. Halkla ilişkiler, kamu ile iletişimi, kitle iletişim[10] araçları (KİA)[11] olarak, geleneksel medya diye tanımlanan gazete, radyo, televizyon vb. ile yeni medya diye tanımlanan web tabanlı internet teknolojisi ve sosyal medya[12] araçları (MySpace, Orkut ve Facebook) ile gerçekleştirir (Kahraman, 2013'den aktaran Ertekin, 2017: 86). Halkla ilişkiler, kurum içi iş görenler ile üst yönetim arasındaki iletişimi ise elektronik belge yönetim sis-

Odalar, Barolar, Devlet Üniversiteleri, Vakıf Üniversiteleri, Devlet Hastaneleri, Üniversite Hastaneleri, Özel Hastaneler, Devlet Okulları, Özel Okullar, Tüm Kamu ve Özel Sektör Kuruluşları vb.

[9] **İkna (Retorik):** Retorik terimi ikna stratejileri ve tartışmacı söz/söylev anlamında kullanılmaktadır. Retorik, ortaçağ Avrupası eğitiminde resmi bir branş haline gelen yedi liberal sanat (dilbilgisi, mantık, aritmetik, geometri astronomi, müzik) veya bilimden bir tanesidir. Ancak reform hareketlerinden sonra bu geçerliliğini koruyamamıştır (L'Etang ve Pieczka, 2002'den aktaran Ertekin, 2017b:15).

[10] **Kitle İletişimi (Yönetimsel İletişim):** Kurumlar ile kamu arasındaki iletişimin, geleneksel medya iletişim araçları (gazete, radyo, televizyon vb.) ve yeni medya iletişim araçları (internet teknolojisi, sosyal medya, sosyal ağ vb.) ile gerçekleştirilmesidir.

[11] **KİA:** Kitle iletişimi araçları uzmanlaşmış grupların geniş, heterojen ve farklılaşmış izleyicilere sembolik içerik yaymak üzere teknolojik aygıtları (basın, radyo, film vs.) hizmete soktuğu kurum ve tekniklerden meydana gelir (Janowits, 1968'den aktaran Ertekin, 2017: 17).

[12] **Sosyal Medya:** Yorumlar, puanlar, içerik paylaşım araçları gibi onlarca paylaşım için hizmete sokulmuş servisler, aslında yeni medyayı daha güçlü kılmaktadır. Bir kişinin yazdığı bir cümle, çektiği bir resim çok kısa bir süre içerisinde büyük kitlelere yayılabiliyor ve viral halkalar yaratabiliyor. İşte, bu yeni medya'ya sosyal medya denir (Kahraman, 2013'den aktaran Ertekin, 2017: 124).

temi (EBYS), internet vb. araçlarla veya gerekli görüldüğünde önceden planlanmış toplantılar aracılığıyla gerçekleştirir. Halkla ilişkilerin önemli bir fonksiyonel görevi ise kamuyu ikna etmektir. Örneğin, bir özel hastanenin kamusu o hastanede tedavi hizmeti almakta olan hasta ve hasta yakınlarıdır. Bir işletme olan özel hastane, kamusu olan hastalarını ve hasta yakınlarını gerek tedavi sürecinde ve gerek ise diğer alınan sağlık hizmetlerinin kalitesi açısından ikna etmek zorundadır. Aksi halde, müşteri konumundaki hastalarını ve hasta yakınlarını her an kaybedebilir. Dolayısıyla bu kuruma zarar verebilir. Bu durumu önlemek için mutlaka halkla ilişkiler birimleri müşteri konumundaki hasta ve hasta yakınları ile etkin bir iletişim sürecinde olmalıdırlar. Bu örnek, tüm kamu ve özel sektör kurumları için geçerlidir. 1980'li yıllardan sonra liberal ekonomiye geçiş sürecine geçilmesi hemen hemen tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kamu kurumları açısından özelleştirme ve özerkleştirme süreçlerine geçilmesini tetiklemiştir. Ülkemiz, eş zamanlı olarak bu süreci başlatmış ve bu süreç içerisinde olmaya devam etmektedir.

Kaldı ki; ülkelerin mikro ve makro ekonomik şartları artık bu hususu mecbur kılmaktadır. Çünkü, rekabet süreci, artık hem kamu hem de özel sektör için vazgeçilmez bir olgu olarak kurumların yaşamlarına girmiştir. Ancak, bunun başarılması içinde sadece kurumların istek ve arzusu yeterli olmayabilir aynı zamanda kurumların kendi paydaşları arasında ve bürokrasi[13] arasındaki iletişimi de oldukça önemli olacaktır...

Bürokrasi, kurumların ihtiyaçlarını hızlıca pratik çözüme kavuşturmalı, etkin ve adaletli rekabet ortamının oluşturulmasını sağlamalıdır. Bunun sağlanmasında, yine halkla ilişkilerin üstleneceği rol oldukça önemli olacaktır. Halkla ilişkilerin anlaşılması, kavranması, içselleştirilmesi sorgulanarak irdelenmesi için yukarıda açıklamaya çalıştığımız halkla ilişkiler ile bire bir ilişkili olan kavramları açıklamaya çalıştık.

Çünkü, kitle, hedef kitle, iletişim, etkileşim, kamu, kamuoyu, halk, kurum vb. sözcüklerin kavranılmadan, genel resimde halkla ilişkilerin ne olduğunu anlamanın güç olacağı ön görüsüyle kaleme aldığımız bu çalışmanın giriş bölümünde bu kavramlara ağırlık verdik.

---

[13] **Bürokrasi:** Bir yönetim için akılcı güçlü amaçlara ulaştıracak sağlam örgüt yapısının kurulması, bu yapıda sadece belirli görevleri yerine getirmekten sorumlu olan kimselerin kendi alanlarında uzmanlaşmaları, kişisel arzu, hırs ve ihtiyaçlardan arınmış nesnel ve akılcı bir yönetim sistemi kurması, iş başına getirilecek yöneticilerin bilgi, yetenek ve tecrübelerine göre seçimle demokratik olarak görevlendirilmeleri gibi yararlı bir takım kuralları içermektedir (Eren, 1993'den aktaran Ertekin, 2017: 59).

Çünkü, akademik veya sektörel yaşamda halkla ilişkilerin anlaşılması için mutlaka yukarıda ifade etmeye çalıştığımız kavramların özümsemesi gerektiğini bizzat gördük. Aksi halde, halkla ilişkilerin ne olduğu, ne anlam geldiğini, sosyal ve gündelik yaşamda kamu açısından nasıl bir fonksiyonunun olduğunu, kurumlar açısından niçin önemli olduğunu anlatmak oldukça güç olacaktır. İşte bu çalışmada, halkla ilişkiler farklı bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Halkla ilişkilerin genel resimde, yani kamu ve kurumlar bazında görevinin ve fonksiyonunun ne olduğunu, ilişkili olduğu kurum, kamu, kamuoyu, halk, kitle, hedef kitle, kurum içi ve kurum dışı hedef kitle, iletişim, etkileşim, kitle iletişim araçları (KİA) vb. kavramları açıklamaya çalıştıktan sonra halkla ilişkiler nedir? Sorusuna cevap verebiliriz.

2. HALKLA İLİŞKİLER NEDİR?

Halkla ilişkiler, kurum dışı hedef kitle olarak da ifade edilen hizmet alıcısı konumundaki kamu veya halk ile kurum içi hedef kitle olarak ifadesini bulan, söz konusu hizmetleri sunmakta olan kurumlar ve bu kurumlar bünyesinde iş görenler ile üst yönetim arasında iletişim ve etkileşim sürecini profesyonelce yürüten ve yöneten birimdir.

Yani bu detaylı tanımlamayı daha kısa özetlersek; halkla ilişkiler, kamu ve hedef kitleler arasındaki sosyal ve ekonomik etkileşimin yönetimidir. Yapmış olduğumuz bu tanımlamayı aşağıdaki şu şekil ile daha da iyi anlatabiliriz.

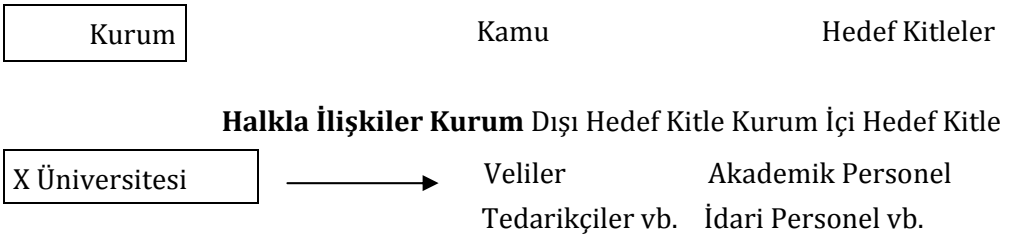

Şekil 1: *Halkla İlişkiler Nedir?*

"**Halka ilişkiler**, günlük halkla ilişkilerden hareket ederek, halkla ilişkiler üzerine inşa edilen profesyonelce hazırlanmış olan planlı biliş, bilinç ve ilişki yönetimidir. Dolayısıyla, halkla ilişkiler, sosyal bilimleri ve bilgi birikimini kullanarak, planlı bir şekilde ilişkinin doğasını anlamak ve belli amaçlara göre şekillendirmek için yapılan planlı girişimlerdir." (Erdoğan, 2008: 16-17).

"Halkla ilişkiler" faaliyeti isteyerek yapılan bir faaliyettir. Etkilemek, anlayış kazanmak, bilgi sağlamak ve faaliyetten etkilenenlerden gelen tepkileri almak için dizayn edilir." (Denise L. Wilcox, Philip H. Ault, Warren Kendall Agee: 6'dan aktaran Okay ve Okay, 2013: 17).

Erol Mutlu, **halkla ilişkileri**; "İnsanların ya da kurumların kamusal yaşamda olumlu ve destekleyici imgelerinin yaratılması ve sürdürülmesi etkinliği; örgütlerin örgütsel hedefleri gerçekleştirmek amacıyla çevrelerine uyarladıkları, çevrelerini değiştirdikleri ya da korudukları yönetimsel bir iletişim işlevi olarak" tanımlamaktadır (Mutlu, 2012: 130).

"James L. Mc Calmey **halkla ilişkileri**, kamu alanında, devlet mekanizması ile yurttaşlar arasında doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yapılan temaslar ile bu temaslarda saklı tesir ve davranışlardan doğan tepkinin bütünü olarak tanımlamaktadır" (Akat, 1978: 6'dan aktaran Göksel, 2010: 51).

James E. Grunig (2005), halkla ilişkiler alanında, uluslararası anlamada geliştirmiş olduğu mükemmellik kuramı[14] (theory ofexcellence) kapsamında halkla ilişkilere farklı bir bakış açısıyla yeni bir anlam yükleyerek **halkla ilişkileri** şu şekilde tanımlamıştır; **halkla ilişkiler** bir örgütle (kurum) o örgütü ilgilendiren kamular arasındaki iletişim yönetimidir.

Halkla ilişkiler ve iletişim yönetimi, bir örgütün iç ve dış kamularla, yani örgütün hedeflerine ulaşma yeteneğini etkileyen gruplarla kurduğu iletişime ait planlama, yürütme ve değerlendirme etkinliklerinin toplamını ifade eder. Bu anlamda halkla ilişkiler/iletişim yönetimi aynı zamanda örgütsel iletişim anlamına da gelir (Grunig, 2005: 15).

Uluslararası Halkla İlişkişler Derneği (IPRA) tarafından yayınlanmış Altın Kitap Serisi, Sayı 6'da yer alan, Halkla İlişkiler Danışmanlar Derneği (HDD) ise **halkla ilişkileri;** "kamu ve özel kurum kuruluşlarının faaliyetlerini, onların adına tanıtma, açıklama ve geliştirme amacı ile, kamunun ve belirli hak kesimlerinin (hedef kitle) bilgilendirilmesi ve bunlardan gelebilecek tepkilerin değerlendirilmesine dönük yürütülen planlı iletişim çalışmalarının bütünü" olarak tanımlamaktadır (IPRA,1988).

"Halkla İlişkiler Nedir?" adlı kitabında, **halkla ilişkileri** daha geniş bir perspektivden ele alan Filiz Balta Peltekoğlu ise halkla ilişkiler için şu görüşle-

[14] **Mükemmellik Kuramı:** Mükemmellik Kuramı 1985'de Uluslararası İş İletişimcileri Birliği (IABC) vakfı ile iletişim ve halkla ilişkiler alanında birçok kuram geliştirmiş, James E. GRUNIG'in gerçekleştirdiği en büyük projesidir. Mükemmellik projesi de denilen mükemmellik kuramı çalışması halen devam etmektedir (Grunig, 2005).

rine yer vermiştir; ister halkla ilişkiler, isterse itibar yönetimi veya kurumsal iletişim olarak adlandırılsın, nasıl ve hangi kavramla tanımlandığına bakılmaksızın üzerinde görüş birliğine varılması gereken konu; halkla ilişkiler uygulamalarının kurum ve hedef kitleleri arasında iletişim köprüsü kurmak, iş hedeflerine katkıda bulunmak ve ortak zemin yaratmak gibi işlevlerinin olduğudur" (Peltekoğlu, 2012: 9).

Ceyda Aydede'ye göre ise "halkla ilişkiler, algılanma, düşünce ile davranışları etkileme ve tercih yaratma amaçlı bir iletişim bilimidir" (Aydede, 2007: 13).

"**Halkla ilişkiler**, iletişimci için önemli olan insanlarla, dikkatlerini çekmek ve kendi ilgilerinin veya temsil edilen her ne ya da her kimse onların ilerlemesini sağlayacak avantajlı yollarla işbirliği yapılan iletişimdir" (Davis, 2006: 23'den aktaran Hazar, 2009: 13).

"**Halkla ilişkiler**, kuruluşların duyarlı olduğu çevreyi tanıması ve kendisini bu çevreye tanıtması amacıyla iletişim tekniklerinin planlı, programlı bir biçimde iki yönlü olarak ve yönetim felsefesine dayandırılarak uygulanmasıdır" (Sabuncuoğlu, 1992: 3'den aktaran Hazar, 2009: 13).

"**Halkla ilişkiler**, trend analizleri yaparak ve bu trendlerin doğuracağı sonuçları tahmin ederek yöneticilere, hem kamu hem de organizasyon yararına faaliyetler düzenlenmesi konusunda danışmanlık yapan bir sanat ve sosyal bilim dalıdır" (Wilcox et al.2003:6'dan akataran Theaker, 2006: 16).

"Halkla ilişkiler, bir organizasyon ve bu organizasyonun hitap ettiği kitle arasında iyi niyet ve anlayışa dayalı bir ilişki oluşturulmasına yönelik planlı ve sürekli bir çabadır" (Theaker, 2006: 17).

Salim Kadıbeşegil **halkla ilişkileri,** "kamu kuruluşlarına kendimizi, faaliyetlerimizi, ürünlerimizi, hizmetlerimizi anlatmak", "yönetim kademelerinin çeşitli konulardaki görüş ve önerilerinin basında yer almasına yönelik girişimlerde bulunmak, dolayısıyla kamuoyunun çalışmalarımızdan haberdar olmasını sağlamak" olarak tanımlamaktadır (Kadıbeşegil, 1998: 48).

Bir başka tanımda da **halkla ilişkiler**, "kişi ya da kuruluşun, diğer kişi ya da kuruluşlarla bir çıkar elde etmek amacıyla ilişkiler kurmak veya var olan ilişkilerini geliştirmek için gerçekleştirdiği faaliyetlerin tamamı" olarak tanımlanmaktadır (Budak ve Budak, 2010: 8).

"**Halkla ilişkiler**, bir organizasyonun ve başarısının ya da başarısızlığının onlara bağlı olduğu çeşitli halkları arasında karşılıklı faydaya dayalı ilişki-

leri belirleyen, kuran ve sürdüren yönetim işlevidir" (Cutlip et al., 1985'den aktaran Davis, 2006: 23).

Halkla İlişkiler Nedir? Konusuna giriş yaparken, halkla ilişkileri anlamak, kavramak, özümsemek ve içselleştirmek için mutlaka kendisi ile doğrudan ilişkili olduğuna inandığımız halk, ilişki, kamu, kamuoyu, iletişim, etkileşim, kitle, kitle iletişimi, kitle iletişim araçları, kurum vb. kavramların öğrenilmesinin önemine vurgu yapmıştık. Yukarıda, birçok ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmaları olan değerli araştırmacıların yapmış olduğu halkla ilişkiler tanımlarında da görüldüğü üzere bu kavramlara yer verilmiştir. Bunun içindir ki; halkla ilişkiler tanımlamalarına geçmeden bu kavramlar üzerinde durmayı ve dipnotlarda detaylı bilgi vermeyi doğru bulduk. Aslında, tüme varım (özelden-genele) yöntemini bu bölümde uygulamaya çalıştık. Yani, kavramlardan yola çıkarak, asıl hedefimiz olan halkla ilişkilerin ne olduğu?, ne anlama geldiği?, görevinin ne olduğu? vb. sorularına cevap bulmaya çalıştık.

3. SONUÇ

Özetleyecek olursak, **halkla ilişkiler**; gerek kurumlar bünyesinde faaliyette bulunan iş görenler açısından, gerek kurumların yöneticileri açısından ve hizmet alıcısı konumundaki halk diye tanımını yaptığımız kamu açısından bir sosyal iletişim ve etkileşim rehberidir. Yani kurumlar ve kamular, **halkla ilişkiler** üzerinden iletişime ve etkileşime geçer. **Halkla ilişkiler**, bu profesyonel iletişimi, profesyonel halkla ilişkiler uzmanları, departmanları ve kitle iletişim araçları ile gerçekleştirir. Bu, bir anlamda kurumlar ve kamular arasındaki iletişimin; profesyonel, bilinçli ve sistematik gerçekleştirilmesi ve yönetilmesidir.

Halkla ilişkiler, söz konusu paydaşlar arasında, bir iletişim köprüsü görevini fonksiyonel olarak üslenir. **Halkla ilişkiler,** kurumlar açısından bir itibar yönetimidir. **Halkla ilişkiler**, kurumların muhtemel yaşayabileceği krizler, sorunlar vb. açısından sosyal ve politik bir yönetim fonksiyonudur. **Halkla ilişkiler**, dürüst ve şeffaf bir şekilde kamuoyu oluşturur, olumlu olarak kamuoyunu harekete geçirir, ikna (retorik) sanatını kullanarak, kamuyu aydınlatır. **Halkla ilişkiler** yönetimsel ve kurumsal bir iletişimdir. Halkla ilişkiler spesifik bir disiplindir. Çünkü, halkla ilişkileri diğer disiplinlerden ayıran en önemli özelliği, onun önce kamu'nun çıkarlarını gözetmesi, daha sonra kendi çıkarlarını gözetmesidir.

KAYNAKÇA

Aydede, C. (2007). Teorik ve Uygulamalı Halkla İlişkiler Kampanyaları, Mediacat Yayınları, İstanbul.

Budak, G. ve Budak, G. (2010). İmaj Mühendisliği Vizyonundan Halkla İlişkiler Beta Yayınları, İstanbul.

Davis, A. (2006). Halkla İlişkilerin ABC'si, MediaCat Yayınları, İstanbul.

Erdoğan, İ. (2008). Teori ve Pratikte Halkla İlişkiler, Erk Yayınları, Ankara.

Ertekin, İ. (2017a) Kamu ve Özel Sektör Sağlık Kuruluşlarında Örgütsel İletişim Çalışmalarının Karşılaştırılması, Doktora Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.

Ertekin, İ. (2017b). Örgütsel İletişim, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara.

Hazar, Ç.M. (2009). Bir Aygıt Olarak Halkla İlişkiler ve Araçları, Eğitim Akademi Yayınları, Konya.

Göksel, A.B. (2010). Stratejik Halkla İlişkiler Yönetimi, Nobel Yayınları, İstanbul.

Grunig, J. E. (2005). Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik, Rota Yayınları, İstanbul.

Ipra. (1988). Halkla İlişkiler ve Propaganda, Altın Kitap Serisi, Sayı 6, Rota Yayınları, İstanbul.

Işık M. (2007). Tüm Yönleriyle Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Eğitim Kitabevi Yayınları, Ankara.

Kadıbeşegil, S. (1998). Halkla İlişkilere Nereden Başlanmalı?, Mediacat Yayınları, Ankara.

Mutlu, E. (2012). İletişim Sözlüğü, Sofos Yayınları, Ankara.

Okay, Aydemir, Okay, Ayla (2013). Halkla İlişkiler Kavram Strateji ve Uygulamaları, Der Yayınları, İstanbul.

Peltekoğlu, F. B. (2012). Halkla İlişkiler Nedir? Beta yayınları, Genişletilmiş 2.Baskı, İstanbul.

Solmaz, B. (2007). Kurumsal İletişim Yönetimi, Tablet Kitapevi, Konya.

Theaker, A. (2006). Halkla İlişkilerin El Kitabı, (Çev. Murat Yaz), MediaCat Yayınları, İstanbul.

Klasik Etnografik Yaklaşım Bağlamında Öteki Temsili Ve Örnek Film İncelemeleri

Serap DUMAN İNCE,
Akdeniz Üniversitesi

Özet

Klasik etnografik yaklaşım, uzak yerlerdeki farklı kültürel yapıları, değerleri pozitivist paradigmanın objektif tutumu ile ele almış ve kurtarma etnografisini savunmuştur. Kurtarma etnografisi, uzak, egzotik yerlerdeki toplumların, kabilelerin bozulmadığı iddia edilen saf/pür insan davranışlarının ve kültürel yapılarının değişme, kaybolma ihtimaline karşı belgelenmesi, kayıt altına alınması olarak görülmüştür. Buna ilişkin dış gerçekliği olduğu gibi kaydetme düşüncesiyle antropolojik perspektiften video kayıtları yapılmıştır. Bu bağlamda etnografik saha araştırmasında kamera kullanan ilk araştırmacı Felix Regnault'tan itibaren (1895) birçok antropolojik/etnografik alan araştırmacısı etnografik araştırma sahalarındaki toplumların yaşamlarını, davranışlarını ve kültürlerini kaydetmek için kamera kullanmışlar ve etnografik film anlatıları oluşturmuşlardır. Bu filmler Batılılaşmamış *diğeri/öteki* üzerinden yapılandırılmıştır. Tarihsel olarak ilk etnografik video kayıtları yapan ve film anlatıları oluşturan Felix Reganault, Alfred Cort Haddon, Rudolf Pöch ve Edward Curtis'in video kayıtları, filmler amaçlı örneklem olarak seçilmiş ve klasik etnografik yaklaşım bağlamında incelenmiştir. Sonuç olarak, Curtis'in 1914 yapımı *Head Hunters* (Kafa Avcıları) filminde Kwakiutl Kızılderelilerin kültürel yaşamındaki dans, evlilik, savaş ve barış gibi ritüeller ilkel, vahşi olarak gösterilerek ötekini temsil eden imajlar dramatik olay örgüsü şeklinde sinematografik film olarak sunulduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla etnografik filmlerdeki farklı kültürlere sahip öteki yaşamı ve bu yaşamın temsilleri, pozitivist paradigmanın söylemlerinden oluşsa da sinematografik anlatımlarla, sanatsal kurmaca filmlerin mizansenlerine referans olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Etnografi, Klasik Etnografi, Etnografik Film, Öteki Temsili

Other Representative and Sample Film Review in the Context of Classical Ethnographic Approach

Abstract

The classical ethnographic approach has dealt with the different cultural structures and values in the distant places with the objective attitude of the positivist paradigm and defended the ethnography of rescue. The ethnography of recovery has

followed the principle that pure human beings and cultural structures that are claimed to be indistinguishable from the distant, exotic places, tribes, and cultural structures must be documented and documented in case of change or disappearance. In this context, from the first researcher Felix Regnault (1895) who used a camera in the ethnographic field research, many field researchers used cameras to record the lives, behaviors and cultures of societies in ethnographic research areas and created narratives of ethnographic film. It is seen that these films are structured over the other non-western/other. In this context, Felix Reganault, Alfred Cort Haddon, Rudolf Pöch and Edward Curtis's video recordings were selected as a sample for film. The films in this sample were examined in the context of classical ethnographic approach and how the other representations are presented in audiovisual film narratives. As a result, Curtis's 1914 film Head Hunters showed the rituals of dance, marriage, war and peace in the cultural life of the Kwakiutl Native Americans. Therefore, although the other life with different cultures in ethnographic films and the representations of this life are the discourses of the positivist paradigm, it has been seen that it is a reference to the mise-dents of the artistic fiction films with cinematographic expressions.

Key Words: Ethnography, Classical Ethnography, Ethnographic Film, Other Representation

1. Etnografi ve Klasik Etnografik Yaklaşım

Etnografi, toplumların, kavimlerin, kabilelerin sosyal-kültürel yapılarını ve bu yapıların oluşumuna etki eden tüm yaşamsal normların kültürlerini araştırmaktadır. Etnografik araştırmalar, etnografik araştırma yöntemleri ile araştırılan toplumun kültürüne dair çok yönlü bilgi ve belge toplamaktadır. Etnografik araştırmalar aynı zamanda sosyal/kültürel antropolojik araştırmalar olarak da nitelendirilmektedir. Antropolojinin ana alt dallarından biri olan sosyal/kültürel antropoloji; insanın kültürel yapısına ilişkin küçük veya büyük ölçeklerde detaylı ve genelleyebilir veriler sağlayan kapsamlı bir alandır. Bu alan genel olarak; araştırma sahasında olmayı, bu sahada uzun süre geçirmeyi ve sahanın derinlikli küçük ölçeklerde incelemesini, betimlemesini yapan etnografik alan araştırmasındaki verileri, etnografik yöntemi doğrudan kullanmaktadır. Bu bağlamda etnografik alan araştırmaları, antropolojik perspektiften küçük ölçekte veri sağlayıcı bir alt disiplin olarak görülmektedir. Tezcan; "Etnografya, kültürü betimsel olarak ele alır. Gözlem altında tutulabilecek şeyleri, ayrıntıları ile kaydeder. Tek bir kültürü ayrıntılı olarak inceler." (2008: 3). Dolayısıyla etnografi, seçilen alanın derinlikli şekilde araştırılmasını ve aktarımını kapsamaktadır.

Etnografinin ilk aşaması ya da başlangıç dönemi/anı (moment) klasik etnografya olarak tanımlanmıştır. Klasik etnografik türün temel epistemolojik

yönü, sosyal dünya ve kültürel gerçeklik olarak düşünülmüştür. (Mantzoukas, 2012: 422-23). Klasik yaklaşımın tarihsel olarak önemli ve temel bağlamı; uzak yerlerdeki değişme ve kaybolma tehlikesi altındaki farklı, egzotik kültürlerdeki ilkel[1]-öteki toplum ve kabilelerin Batılı araştırmacılar tarafından bilimsel titizlikle araştırılması ve belgelemesini benimsemiştir. Klasik yaklaşım *"yok olan"* ve *"değişen"* kültür paradigması ve *"kurtarma etnografisi"* üzerinden gerçekliği inşa etmiştir. Dolayısıyla bu yaklaşımda Batının sahip olmadığı değişik, egzotik olan *kültürel farklılıkları* kurtarma ve koruma düşüncesiyle alanı *olduğu gibi* kaydetme/belgeleme ilkesini (kurtarma biçimi/stili) takip etmiştir.

Kottak (2001: 36) klasik etnografik düşüncenin tarzını "etnografik gerçeklik" olarak belirtmekte ve bu yaklaşıma şu şekilde açıklık getirmektedir:

Bu yaklaşımda araştırmacının hedefi, farklı bir yaşam tarzının, doğru, nesnel, bilimsel olarak -ilk elden bilen biri tarafından- sunumuydu. Bu bilgi, yabancı bir dil ve kültür içine dalmayı gerektiren bir "etnografik serüvenden" doğup gelişti. Etnograflar, yetkilerini bu kişisel araştırma deneyimden -hem bilimciler olarak hem de *"yerlinin"* veya *"ötekinin"* sesi olarak- aldılar.

Bundan dolayıdır ki araştırmacı, klasik/geleneksel etnografyada, uzak yerlerde sınırlı sayıdaki, nispeten homojen olan gelişmemiş, değişik toplumların/kabilelerin kültürlerini alanda araştırmasını zorunlu kılmıştır.

Kottak'ın da belirttiği üzere, kültür üzerine araştırma yapan antropologların kullandığı geleneksel bir yaklaşım olan etnografyanın bu biçimi *gerçekçi etnograya* olarak da isimlendirilmektedir (Akt. Türk ve Ekşi, 2017: 36). Gerçekçi etnografya araştırmacılar tarafından incelenen toplumlara, bireylere yönelik olarak kabul edilen bir düsturu yansıtmakta olduğuna vurgu yapan

[1] İlkel sözcüğü bu çalışmada klasik etnografik yaklaşım bağlamında antropolojik/etnografik alan araştırmacıları tarafından sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Bu bağlamda ilkel kavramına ayrı ayrı her düşünürün çerçevesinde ayrıntılı açıklamasına yer verilmemiştir. Dolayısıyla tarihsel olarak ilkel kavramı üzerinde kapsamlı şekilde ilk ele (teorikleştiren) alan Lucien Levi-Bruhl'un perspektifi temel alınmıştır. Sonuç olarak bu çalışmada kullanılan ilkel kavramı Bruhl'a atıfta bulunmuştur. Lucien Levi-Bruhl'in *ilkel zihin* üzerine yaptığı kuramsal çalışmasında (1857-1939); doğayı somut gereksinimlerini karşılayan kullanılabilir bir dünya olarak algılayan "prelojik (ilkel) insan" ile doğayı formalize edilmiş kuramsal sorunsallar bağlamında algılayan "lojik (modem) insan olarak ele almıştır (Özbudun, vd., 2007: 193). Daha ayrıntılı açıklama olarak; Lucien Levy-Bruhl ilkel sözcüğün yazılı anlamında ilkeller olarak adlandırılan insanlar, bize tarihin o ilk başındaki insanlardan çok daha yakın olup, günümüz dünyasında bizim en eski atalarımıza tekabül edenlerdir. Eskiden vahşiler olarak adlandırılan, bizden ne daha çok ne de daha az ilkel olan, töreleri ve kurumları bizimkilerinden farklı olan, bizden daha aşşağı ya da geri kalmış olarak nitelendirilen toplumlara atfedilen bir sözcüktür (Bruhl (1938), 2016: 16).

Van Maanen, bu etnografik türün çerçevesini şekillendirmiş ve etnografyanın bu türene Kottak gibi *gerçekçi etnografya* olarak isimlendirmiştir. Van Maanen'in (1988) klasik/gerçekçi etnografya açıklaması:

Gerçekçi etnografi, genellikle üçüncü kişinin bakış açısı ile yazılan ve alandaki katılımcılardan öğrenilen bilgiler hakkında objektif bir şekilde rapor veren, objektif bir durum tanımıdır. Gerçekçi etnograflar, etnografik yaklaşımda, çalışmayı serinkanlı bir üçüncü kişi sesi ile anlatırlarken katılımcılardan duyulanları ve gözlemlenenleri aktarırlar. Etnograflar, "olguların" bilge habercileri olarak arka planda kalırlar. Gerçekçi etnograflar, kişisel önyargı, siyasi hedefleri ve yargı tarafından kirlenmemiş ölçülü bir tarzda objektif veriler aktarırlar. Etnograf, inceden inceye derlenen alıntılar üzerinden katılımcıların görüşlerini üretirlerken, kültürün nasıl yorumlanacağı ve sunulacağı üzerine son sözü söylerler (akt. Creswell, (2013), 2018: 93). Klasik etnografya kendisi ve diğer dikotomisi ile ona eşlik eden farklı güç ilişkileri etrafında temellenmiştir. Söz konusu Regnault'tan itibaren alanın kaydedilmesi, belgelenmesi ile çoğu etnografik film, ilkelin bir temsili olarak inşa edilmiştir. Bu temsil Batılılaşmamış diğeri üzerinden inşa edilmiş ve yeniden sunulmuştur (Beattie, 2004: 45). İlk etnograflar, küçük bir ölçekte, basit teknolojileri ve ekonomileri olan görece izole toplumlarda yaşayıp inceleme yapmışlardır (Kottak, 2001: 28).

2. Etnografik Film

Etnografik filmlerin ilk dönemlerine bakıldığında genellikle filmleri çekenlerin farklı alanlardan (tıp, fizik, biyoloji…) eğitim almış antropolojik alan çalışması yapan araştırmacıların (Regnault, Haddon) olduğu görülmüştür. Bu araştırmacılar antropolojik bağlamda insan davranışlarını çeşitli yönlerde anlama ve akademik olarak aktarma düşüncesini benimsemişlerdir. Regnault, Haddon, Pöch araştırdıkları, gözlemledikleri kabilelerden kısa kısa, tek odaklı durum/vaka video kayıtları yapmışlardır. Böylelikle tarihsel bağlamda, egzotik toplumların/kültürlerin kamera ile kayıt altına alınması, belgelenmesi bağlamında filmin kullanımı, antropolojik çözümleme için bir araç, teknik bir anlatısal unsur olarak ilişki kurulmuştur. Etnografik film terminolojisinde, etnografik filimin, etnografik belgesel film olarak isimlendirildiği görülmüştür. Ancak çalışma kapsamının sınırlılığı dâhilinde etnografik film tanımlarının ve isimlendirilmesinin 1948 yılından itibaren tartışmaya başlandığı için etnografik film veya etnografik belgesel film ayrımı konusuna yer verilmemiştir. Bu çalışmanın örneklemi, antropolojik/etnografik saha çalışmalarında kamerayı kullanan ilk araştırmacıların video çekimlerinde veya filmlerinde Batılı

olmayan ilkel ötekinin temsiline odaklandığı için tarihsel bağlamı temel alınarak popüler kullanımı olan etnografik film ismi kullanılmıştır. Bu bağlamda Durington özet olarak şu açıklamyı sunmuştur; Etnografik film, hem tarihi hem de biçiminde belgesel filmle yakından ilişkilidir. Bazıları, filmleri "etnografik belgesel" veya "antropolojik olarak amaçlanan sinema" olarak sınıflandırarak ikisini farklılaştırma girişiminde bulundu. Etnografik filmin en popüler anlayışı, çoğu zaman eleştirel olarak egzotik olduğu düşünülen Batılı olmayan bir kültür hakkında bir film olduğu (2013: : Erişim Tarihi: 24.10.2018). Dolayısyka etnografik film, tarihsel olarak Batılı olmayan insanlarla uğraşan ve bazen de antropoloji ile ilgili olan belgesel filme benzeyen kurgusal olmayan bir film (Durigton, 2013: Erişim Tarihi: 24.10.2018) düşüncesi olarak görülen tarihsel çerçevedeki popüler anlatımdaki temsiller incelenmeye çalışılmıştır.

3. Etnografik Film Örnekleri ve Öteki Temsili

Regnault'un 1895 yapımı *Pottery-making Techniques of a Wolof Woman* (Wolof Kadının Çömlek Yapımı). Haddon ve meslektaşları'ın yaptığı 1898 yapımı *The Life in Torres Strait* (Torres Boğazında Yaşam). Rudolf Pöch'ün 1904-06 yılları arasında yaptığı *Yeni Gine,* 1908 yapımı *Discours d'un Bushman Enregistre Par Phonographe* (Bushmanın Fonografa Konuşması). Edward Curtis'in yaptığı 1914 yapımı *The War Canoes/The Head The Hunters* (Kafa Avcıları/Savaş Kanoları) filmler klasik etnografik yaklaşım bağlamında çözümlemesi yapılmıştır.

3.1. Felix Regnault 1895 "l'Afrique Occidentale'de *"Wolof Kadının Çömlek Yapımı"*

1895 yılında Reganult tarafından Paris'teki Exposition Ethnographique de l'Afrique Occidentale'de kaydedilen *"Wolof Kadının Çömlek Yapımı"* görüntüsü, etnografik film çekimlerinin türü ve ilk örneği olarak alanda yer almaktadır (MacDougall, 1978: 406). Bu tarihten sonra araştırmacı, insan davranışlarını (dans eden, ateş yakan, avcılık yapan) kaydeden kısa süreli video çekimleri yapmıştır. Regnault, uzak yerlerde yabancı olunan kültürel alanlarının kaybol ihtimaline karşı alanın, toplumun kültürel yapılarının arşivlenmesi gerektiğini savunmuştur. Aynı zamanda bu arşiv görüntülerinin eğitim alanların kullanılabilecek ve ileriye yönelik bu toplumların, insanların biyolojik ve fiziki davranışlarına dair yorumların, anlamlandırmaların yapılabileceği belirtmiştir (Brigard, 1975: 15).

3.2. Alfred Cort Haddon ve Arkadaşları, 1908 "*The Life in Torres Strait*"

Regnault'u takip eden yıllarda (1908) deniz biyolojisi ile ilgilenen zoolog ve antropoloji disiplinini benimseyen Alfred Cort Haddon, 1898 yılında birkaç araştırmacı ile *Cambridge Anthropological Expedition to the Torres Straits, Yeni Gine ve Borneo'da* keşfe yönelik etnografik araştırmalar gerçekleştirmişler. Haddon, araştırma grubu ile *"The Life in Torres Strait"* kültürlerini anlatan video çekimleri yapmıştır. Araştırmacı sahada çalışan antropologlar için araştırmada olması gereken en temel malzemenin kamera olduğunu belirtmiştir. Haddon ve çalışma grubu, *"The Life in Torres Strait"* video kaydında ve Starit kültürüne dair çektiği bu görüntülerde; ormanda ve deniz kenarında dans eden, sürtme ile ateş yakan adamların durumlarını anlatan kayıtlar görülmüştür (Brigard, 1995: 16). Dans eden, ateş yakan insan davranışların yer aldığı üç farklı görüntünün kayıt süresi 48 saniyedir. Görüntüde kamera sabit, tek ölçekli ve kadrajda yer alan insanların davranışları, hareketleri *"olduğu gibi"* kaydedilmiştir. Filmde herhangi bir sinemasal anlatım biçimini deneme girişimi hissedilmemiştir. Araştırmacı, araştırma konusunun amacına yönelik, kamerayı yerleştirdiği yerin açısındaki doğayı, insanları kaydetmiş, bir nevi bilimsel titizlikle gözlemsel olarak alanın çekimleri yapılmıştır.

Film Karesi 1 Film Karesi 2 Film Karesi 3[2]

Haddon'un 1898-1899 yılında kayda aldığı "Torres Strait" isimli görüntüler toplam 66 saniyedir. Film karelerinde de görüldüğü üzere; ilk görüntüde yerli üç insanın yapraklardan oluşan giydikleri etek ile ormanda yapılan dans seremonileri görülürken, ikinci görüntüde üç yerli insanın bağdaş kurarak

[2] Filmlere ve film karelerine online erişim için https://www.youtube.com/watch?v=XuVDciKvJ0Q&t=9s Erişim Tarihi: 03.02.2019

oturduğu ve aralarından birinin avuçlarının içinde çubukları birbirine sürterek ateş yakmaya çalışan insanların görüntü yer almıştır. Üçüncü görüntüde ise sahil kenarında belden aşağı kesiminde sarılı olan, beyaz bir bez giyen dört yerli insanın dans hareketleri kaydedilmeye çalışılmıştır.

Tüm bu görüntülerde kamera sabit, insanların bütününü ve yaşadığı çevreyi gösteren geniş ölçekli çekimler kullanılmıştır. Görüntüdeki insanlar siyahi etnik gruba sahip yerli insanların durumları araştırmanın konusunu/içeriğini oluşturmuştur. Araştırma grubunda da anlaşılacağı üzere fotoğraf ve video olarak kaydedilen bu davranışlar (dans seremonileri, ateş yakmaları, kıyafetleri, beden dilleri, jestleri, mimikleri) birçok bilme kaynaklık edeceği için (antropoloji, psikoloji, sosyoloji) Regnault'un belgeleme/arşivleme düşüncesi takip edilmiştir. Reganult'tan sonra etnografik film kayıtları anlamında Haddon'un kısa kısa görüntü kayıtları etnografik filmlerin alan çalışmasının ortamına yerleşmesinde önemli katkısı olmuştur. Bu çekilen görüntülerdeki toplumların, bireylerin yaşam biçimlerin, davranışların hepsi Batının içinde yaşadığı gelişmiş, modern çağı kapsamadığını, yansıtmadığını tam aksine geri kalmış, ilkel yaşamı ifade eden temsiller olarak film dilinde inşa edilmiştir.

3.3. Rudolf Pöch

Bu erken dönem filmlerine eşlik eden Avusturyalı antropolog Rudolf Pöch[3], 1904-1906 yılları arasında Papau Yeni Guine'de daha sonra 1907-1909 yıllarında Almanya'nın sömürüsü Namibia'ya ve daha sonra Kuzey Afrika'daki çalışma sahalarında kamera ile hareketli görüntüler elde etmiştir. Antropolo-

[3] Pöch fotoğrafçılık, sinematografi ve ses mühendisliği ile ilgilenmiştir ve aynı zamanda Viyana Üniversitesi Antropoloji ve Etnografya Enstitüsü'nün kurucu babası olarak kabul edilmiştir. Berlin'deki Etnoloji Müzesi'ndeki çalışması, Pöch'i Yeni Gine'ye (1901-1906) bir keşif yapması için ilham vermişti. Pöch teknik ekipmanı özellikle dikkat çekici olarak görülmüştür. Pöch'in yerli nüfusun resimlerini, videolarını ve ses belgelerini çekmesini sağlayan bir fotoğraf makinesi, bir sinema kamerası ve bir fonografı içermiştir. 1907 ve 1909 yılları arasında yapmış olduğu ikinci bir keşif, Pöch'i Güney Afrika'ya götürmüştür. Amacı, Botanik, zoolojik, coğrafi ve jeolojik çalışmalarla desteklenen Kalahari Bush'ları arasında antropolojik ve etnografik bir araştırmayı amaçlamıştı. 1907 Kasım'ından 1909'a kadar orada kalmıştır. Pöch'ün müzik kayıtları, Afrika'nın güneybatısındaki Khoisan konuşan halkların en eski ses belgelerini temsil edebildiği söylenmiştir. 20'nci yüzyılın ikinci yarısında yapılan çeşitli keşifler bir kez daha bu müzik tarzlarını belgelemeyi başarmış olsa da, Bu polifonik şarkı söyleme yöntemlerinin yavaş yavaş ölmekte olduğu korkulmuştur. Pöch'un bu öncü tarafı fonografik, fotografik ve sinematografik alan çalışmalarında toplanan koleksiyonlarının ikincisi olarak alanda yer almıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Pöch, savaş kampı esirlerinde etnolojik çalışmaları ile ünlü olmuştur. Her ne kadar Pöch'ün Yeni Gine'nin yerli halkları hakkındaki teorileri yanlış olduğu düşünülse de bilimsel araştırmalar ve müzeler koleksiyonlarından yararlanmıştır. Pöch'ün teknik donanımı, Viyana'daki Naturhistorisches Museum'da sergilenmeye devam etmektedir. (https://archives.crem-cnrs.fr/archives/collections/CNRSMH_E_2013_030_001/ 26.05.2018)

jik, etnografik sahalarda video kayıtları yapan Rudolf Pöch 1906 yapımı New Guinea (Neu-Guinea /Yeni Gine) isimli 2 dakika 32 saniyeden oluşan filmi, bilimsel etnografik olarak nitelendirilmiştir. (Erişim Tarihi, 12.04.2018)

Bu yapımın açılış sahnesinin haraketli olmasından dolayı sinematografik bağlamda biçimsel olarak önemli görülmüştür. Filmde göl/nehir üzerinde yer alan dört direk üzerine kurulu kulübelere sağdan sola 16 saniye boyunca pan yapılmakta ve kamera hareketi, film boyunca tek haraketli çekim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda etnografik araştırma filmlerinde kamera hareketlerine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Filmin on altıncı saniyesinden sonra geniş açıda tek kadrajda, mekânı tanıtan gözlemsel biçimdeki görüntüler yer almaktadır.

Kaydedilen görüntüle ham olarak verilse de filmde izlenen görüntülerin arasına kurgu esnasında iki-üç fotoğraf yerleştirildiği anlaşılmaktadır (2-3 saniye boyunca duran insanların olması). Araştırmacı, gözlemsel biçimde yani kamera uzakta sabit şekilde kulübeleri çekerken; yerli halk kendi kulübelerine gelir, otururlar ve kameraya doğru bakarlar. Kameranın çerçevesi biraz daha daralır ve detay çekimde, yerli kabilenin gündelik yaşamı gösterilir (yemek yiyen, çocuğuna bakan, sohbet eden kadın ve erkekleri görürüz). Sonuç itibarı ile kamera nerdeyse hep sabit, görünen dış gerçekliği kaydetmiştir. Neticede görüntüler kurgusuzdur ancak kayıt altına alınan yaşamlar ise dinamik olarak yer almıştır.. Filmin son çerçevesinde yer alan görüntüler ise, 3 ile 10 yaşına varan yerli kabilenin çocuklarının gösterilmesiyle film son bulmuştur.

[4]Rudolf Pöch'ün 1908 yıllında Viyana'daki İmparatorluk Bilimler Akademisi adına başlattığı Kalahari seferi sırasında yaptığı görüntü kayıtlarında *"Discours d'un Bushman Enregistre Par Phonographe"* (Bushman'ın Fonografa Konuşması) başlıklı "bushman[5]"a (ormancı) ait etnografik video kaydı altmış dokuz saniyedir. Filmde Bushman 'ın fonografa yaptığı konuşmayı gösteren sabit kamera ve tek açıda akıp giden bir görüntüdür.

Bu filme ilişkin Roberts; "Daha tanınmış erken etnografik film parçalarından biri olan Rudolf Pöch'un Bushman'ın Fonografya'ya (1908) yaptığı konuşmada, o fonografın konisine bir öykü içeren A Kalahari Bushman'a yer verilmiştir" (2006: 146). Pöch, kamerayı halka açık bir yerde kurmayı ve sadece film kamerasına izin vermeyi savundu ve kameranın bir zamanda bir yönü işaret ettiği için tüm sahneyi yakalayamayacağını söyledi. Pöch'in yerli halkın teknolojiden bilgisiz olduğunu ve kendi filmlerinin koreograf olmadığını iddia ettiği gibi, kendi fotoğraf ve filmlerine inanılmaktadır (Rony,1996: 66).

3.4. Edward Curtis 1914 *"The War Canoes/The Head The Hunters"* [6]

Etnografik film tarihinde önemli bir yer edinen Edward Curtis'in 1914 yapımı *The War Canoos/ Headhuntur* filmin içeriği Batılı olmayan ilkel toplum, geçmişte ve var olan zamanda yaşanan farklı, kültürel değerlerin yeniden kurgulanması ve yerli insanlarla kurulan iş birliği gibi içerik anlatısındaki yöntem ile biçimsel anlatısındaki dramatik öykü kurulumu (montaj, açıklayıcı yazılı ara metinler) gibi sinematografik anlatım kullanılmıştır. Curtis'in bu çalışması ilk yapılan Regnault, Haddon ve Pöch'ün çekimlerindeki öteki temsillerinden biçimsel olarak farklılık göstermiştir. Antropolojik/ etnografik disiplinin Batının modernizmini inşa eden *'öteki'*, '*kaybolan kültürlerin'* temsil edilmesine dair yazınsal metinlerin, düşüncelerin öyküsel ve sanatsal olarak görsel dile

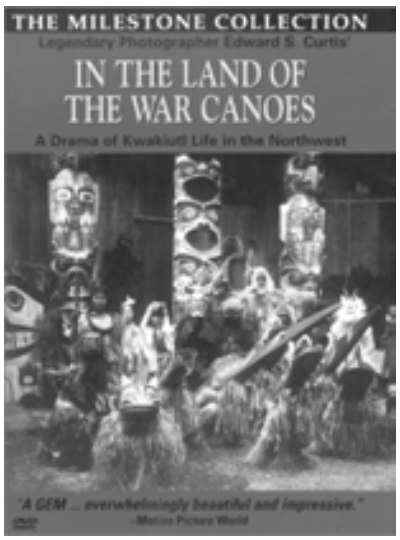

[4] Discours d'un Bushman Enregistre Par Phonographe isimli online izleme ve görsel için bknz https://www.youtube.com/watch?v=0TomBTF9BWE Erişim Tarihi: 04.02.2019

[5] Güney Afrika'da, Kalahari çölünde yaşamaktadırlar. Horizan ırkından gelmektedirler ve Hoizan dilini konuşmaktadırlar. Geeçimleri avcılık ve toplayıcılıktır (Örnek, 2017: 51).

[6] https://www.amazon.com/Land-War-Canoes-Stanley-Hunt/dp/6305943958 Erişim Tarihi: 18.01.2019

dökülmüş hali olarak ilgili literatürde tartışılmıştır. MacDougall Curtis için; etnografik filmlerin tarihsel izleğinde önemli bir yer alan fotoğrafçı olan Edward Curtis, alanda başat bir tartışmanın başlangıcını gerçekleştirmiştir.

Curtis'in 1914 yılında çektiği *The War Canoes*[7] adlı filminde Kwakiutl aktörlerini dramatik bir üslupla anlatımını yapmıştır (1978: 406). Böylelikle Curtis, etnografik filme konu olan yerli insan davranışları ve kültürel yapıları (geçmişte yaşanmış o dönemde yaşatılmayan yani tarihselleştirilmiş öykü), olayları dramatize ederek anlatımı, kurmaca olan ve kurmaca olmayan öznellik ve nesnellik tartışmaları antropoloji ve etnografya içinde bir nevi başlatmıştır. Curtis'in bu filmi ile popüler türde film yapanların sinemasında, uzak egzotik yerlerde öteki olarak görülen insanlara yönelik bakış açıların, genel perspektifini gösterecek filmlerin yapılmasına da öncülük etmiştir (Brigard, 2003: 18-19).

1914 The War Canoes/The Head The Hunters (Kafa Avcıları/Savaş Kanoları) yapımı Kwakiutl Kızılderililerinin geleneksel yaşamını konu alan 44 dakikalık dramatik anlatı şeklinde oluşturulmuş etnografik bir filmdir. Fotoğrafçı olarak tanınan Curtis bu filmini yapmadan önce, 1911 yılında İngiltere'de Kolombiya'daki Vancouver Adası'nın Kwakiutl Kızılderililerini ziyaret etmiş ve onların geleneksel yaşam tarzları, törenlerini öğrenmek için uzun süre alanda kalıp çalışmalar yapmış veriler toplamıştır.

Kafa Avcıları/Savaş Kanoları filminin açılış metni; *"Büyük şefin oğlu Motana, sıkıntılı ve aç karnına (oruçlu). Kenada, doğa-üstü süper gücü rüyasında arar ve bakire bir kızın yüzü ona görünür. Naida Şef Waket'in kızıdır"* şeklindeki yazılı açıklama ile başlar. Belirtilen metinden de anlaşılacağı üzere yerli kabileleri, kabilelerdeki üç kişinin odağında çizilen dramatik kurgusal bir öykü yer almıştır. İlk açılan görüntüde ateş etrafında dolandıktan sonra uykuya dalan ve rüya (gökyüzüne yansıyan yaşlı bir adamın yüzünün silüeti) gören kabile üyesi olan Montana görülmüştür. Montana, adada odundan yapılı yarı beden maskelerinin etrafında ve direklere asılı pek çok kafatasını vücuduna asarak dans etmeye başlamıştır. Bir nevi ruhsal transa geçme arzusu olarak da düşünülebilir. Dans etmesinin ardından bulunduğu yerde uyumaya başlamıştır. Olay örgüsü kesmelerle ilerlemiş ama bir mekândaki (ormadan/sahilde/ateş etrafın-

[7] Başarılı fotoğrafçı Edward Curtis'in 1914 yapımı Kafa Avcılarının Diyarında (In the Land of the Head Hunter; filmi1972'de restore edilip Savaş Kanolarının Diyarında (In the Land of the War Canoes) adıyla yeniden yayınlanmıştır) duyuruldu. (Nichols, 2017: 155).

da) durumun/olayın anlatımındaki kamera açısı hep aynıdır, kadrajdaki insanlar, doğa sürekli hareket hali kaydedildiği görülmüştür.

Ateş, maske gibi isimlerle ifade edilen farklı ve çeşitli dans görüntüleri yoğunlukta ve bu danslar birçok kez tekrarlanmıştır. Yerli kabilelerin vazgeçilmez en temel kültürel unsurlarından biri dans ritüeli olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla doğumun, ölümün, barışın, inancın en temelde iletişimin en önemli sembolü olarak dansların yer aldığı şeklinde anlaşılmıştır. Düşmanlıklar, savaşlar ve barış iki kabile arası evlilikler, intikam, ölüm, kaçış, dans ritüelleri olarak bakıldığında etnografik değerlerin yoğunlukta olduğu zira araştırmacının da en temel gayesinden biri olarak alandaki geleneksel yaşam tarzının, farklı kıyafetlerin, törenlerin kaybolmasına karşı yaptığı görsel bir girişim olarak nitelendirilmiştir. Ancak kaydedilen kabile üyelerin o zaman zarfında gerçekleştirilmeyen (daha eski zamanlarda yaşatılan) ilkel yaşamın temsilleri (kafataslarıyla oynan oyunlar, danslar gibi) film dilinde vurgulu olarak anlatıldığı açıkça görülmüştür.

Curtis melodramik anlatıyı ve estetik güzelliği amaçlanın yanında yok olan" "vahşi" imgesini Flaherty gibi film yapımcılarıyla birlikte oluşturmayı/yapmayı amaçlamıştır. Curtis, kurtarma etnografisindeki akademik araştırmacıların şiirsel ve sanatsal üslubun öncüsü haline gelmiştir. Kurtarma etnografyası, bazı halkların kısa süre sonra soyu tükeneceğinin ve yerel halkın hem müzede hem de etnografik filmde temsil edilmesini savunmuştur.

İster "bilimsel" isterse de "popüler" olsun, kültürlerin yeniden oluşturulma durumu, metinsel yazının önemini gölgede bırakmışdı. Curtis'in sineması, ilk seyahat filminden ortaya çıkan ve "etnografya" üzerine niteliksel olarak farklı bir bakış açısı sunan etnografik sinema türünün başlangıcını temsil eder. Curtis kensi çalışmasını "Sanat Bilimi" (Art Science) olarak etiketledi ve Amerikan Yerlilerinin zamansız "gerçekliği" mitini tanıtmak için birçok fotoğraf çekimleri, video kayıtları ve filmler yapmıştır (Rony, 1996: 91-92). Kafa Avcıları filmi bugünün literatüründe şu şekilde izah edilmektedir; "1970'lerden beri, Curtis'in filmi bir belgesel olarak ele alınmış, doğal tarih ve antropoloji müzeleri salonlarında gösterilmektedir. Aynı zamanda Curtis'in "ön temas" geçmişinden gelen vahşi sahneleri, çağdaş aşiret topluluklarının günlük yaşamının bir parçasıymış gibi sahnelenmesinden dolayı eleştirilmektedir (Erişim Tarihi, 12.04.2018).

SONUÇ YERİNE

Filmdeki çekimlerden ve alandaki verilerden anlaşıldığı üzere, ilkel yaşamın yaşandığı uzak yerler, sıradan olmayan farklı ve gelecekte yok olma tehlikesindeki kültürel davranışlar, araştırmacı(lar) alana gözlemsel olarak katılmış, araştırma nesneleri ile mesafeye dikkat edilmiştir. Dolayısıyla gerçekçi/klasik etnografik yaklaşım etnografik filmlerin metodolojine indirgendiğinde Kottak ve Van Maanen'nin çerçevesini takip ettikleri açıkça söylenebilir. Regnault, Haddon ve Pöch'ün 1909 yılına kadarki yaptığı etnografik çekimler incelendiğinde; pasif katılımlı gözlemsel konumdaki araştırmacılar, geniş ölçekli sabit kameralar, etnik siyahî çıplak yerli kabileler, dans ritüelleri, kabileye özgü takılar ve iç mekân çekimlerin olmadığı dış mekân çekimleri gibi unsurlar, bu incelenen filmlerin ortak özellikleri olduğu görülmüş ve bu özelliklerin hepsi ilkel olarak adlandırılan Batılı olmayan öteki üzerinden anlatıldığı saptanmıştır. Özellikle sesin olmadığı ancak dans görüntülerinin yoğunlukta olması bu konuya ayrı bir parantez açmayı da gerektirmiştir.

Bu bağlamda, antropologların sık sık yerli dans sahnelerini çekmeleri/eklemeleri (özellikle Haddon'un çekimlerinde açıkça görülmüştür) film anlatısındaki egzotik, farklı davranışlara katkıda bulunmuş, hatta ötekinin görselliğini pekiştirmiştir. Pöch bu durumu şöyle açıklık getirmiştir; "Danslar, sinematografta en kolay ve en etkili konulardır ve medyanın yerine getirilmesinde en iyi araçlardır, çünkü yeniden düzenlendiğinde en görsel ve etkili olanı kaydetmelerini sağlarlar" (Rony, 1996: 65). Bu örneklemdeki filmlerin (çekimlerin) hepsi basit teknolojiye sahip, geleneksel yaşamı benimsemiş uzak yerlerdeki egzotik kültürleri ve ötekini anlattığı, temsillerini oluşturdukları açıkça görülmüştür. Dolayısıyla bu filmler, bilinçli bir sinematografik mizansen oluşturulmadığı, var olan görünen dış gerçeklikteki insan davranışlarının (dans eden, çömlek yapan, ateş yakan) kaydedilmesi, kaydedilen/görülen *"dış gerçeklikteki hayat böyledir"* temsilini özetlenmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Beattie, K, Constructing and Contesting Otherness: Ethnographic Film, In: Documentary Screens. Palgrave, 2004, London

Creswell, W., John, Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni, (2013) Çeviri Editörleri, Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, Siyasal Kitapevi, 4. Baskı Şubat 2018, Ankara

De Brigard, E., The History of Ethnographic Film. In P. Hockings (Ed.), Principles of Visual Anthropology, 1995, Paris: Mouton Publishers (second Press), pp. 13-42

Tezcan, Mahmut, Kültürel Antropoloji Giriş, Maya/26 Akademi Yayın Dağıtım, 1. Basım, Ankara, 2008

Mantzoukas, Stefanos, Exploring Ethnographic Genresand Developing Validity Appraisal Tools Journal of Research in Nursing, September 2012, 17(5):420-435

Nichols, Bill, Belgesel Sinemaya Giriş, Çeviren, Duygu Eruçman, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2017, İstanbul (Introduction to Documentary, 2001)

Taylor, Lucien, Transcultural Cinema David MacDougall, Princenton University Press, Princenton, 1998, New Jersey

Kottak, Conrad Phillip, Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış, Çeviren, Serpil Altuntek, Ütopa Yayınları, 2001, Ankara

Bruhl, Lucien, Levy,

Örnek, Sedat, Veyis, Etnoloji Sözlüğü, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 200, 1971, Ankara

Özbudun Sibel, Şafak Balkı, Altuntek N. Serpil, Antropoloji Kuramlar/Kuramcılar, Dipnot Yayınları, Mat Matbaacılık, 2005, Ankara

Türk, Tuğba, Ekşi, Halil, Nitel Desenler: Etnografya, Edam Yayın, Elma Basım, Haziran 2017, İstanbul

Rony, Tobih Fatımah, The Third Eyes, Race, Cinema and Ethnographic Spectacle, Duke University Press, 1996,

İnternet Kaynakları

http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199766567/obo-9780199766567-0110.xml (Durigton, 2013) Erişim Tarihi: 24.10.2018

https://archives.crem-cnrs.fr/archives/collections/CNRSMH_E_2013_030_001/ Erişim Tarihi 16.02.2019

https://www.mediathek.at/akustische-chronik/suche/detail/atom/135BBA4F-3BB-0008D-00000B84-135B28B9/pool/BWEB/

Erişim Tarihi, 04.02.2019

https://www.google.com/search?q=Torres+Strait+Islanders+(1898&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwij89zU3dngAhXRxoUKHd2NBuEQ_AUIDigB&biw=1366&bih=618#imgrc=5urCd56CJJ6fgM:
Erişim Tarihi 03.02.2019

https://www.youtube.com/watch?v=0TomBTF9BWE Erişim Tarihi: 04.02.2019

https://www.youtube.com/watch?v=XuVDciKvJ0Q&t=9s
Erişim Tarihi: 03.02.2019

https://www.google.com/search?q=Torres+Strait+Islanders+(1898&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwij89zU3dngAhXRxoUKHd2NBuEQ_AUIDigB&biw=1366&bih=618#imgrc=5urCd56CJJ6fgM
Erişim Tarihi: 03.02.2019

Lüks ve Kitlesel Marka Kimliklerinin Sosyal Medya Yansımalarına Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz

Doç.Dr. Sinem YEYGEL ÇAKIR
Ege Üniversitesi

Doç.Dr. E. Özen OKAT ÖZDEM
Ege Üniversitesi

Prof.Dr. Işıl AKTUĞLU
Ege Üniversitesi

Özet

Gündelik yaşam pratiklerinde birey gereksinimlerini gidermenin ötesinde satın aldıkları ürünlerle var olma duygusunun tatminini de önemsemektedir. Bu nedenle tüketici talepleri kolayda ürünlerden beğenmeli ürünlere hatta lüks ürün tercihlerine doğru kayan bir eğilimdedir. Tüketicilerin ürün tercihlerinin belirlenmesinde önemli rol oynayan marka kimliği, ürün performansı ve kalitesi hakkında bilgi veren, ürününün bireye sağlayacağı katkıları anlatan, kısacası ürünlerin nasıl algılandığına dair tüm verileri kapsayan bir özellik göstermektedir. Marka kimliği, bir markanın tüketicisi ile doğrudan ilişki kuran bir bağ olmakla birlikte tüketiciye akılcı ve duygusal yarar aktarımın göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir. Tüketim kültürünün yayılması kadar internet tabanlı teknolojilerin yaygınlaşması marka iletişim stratejilerinde marka kimliğini ön plana çıkarmıştır. Özellikle dijital platfomlar üzerinden tüketicilerle iletişim uygulamalarına ağırlık veren markalar, marka kimliği unsurlarını görsel öğelerle destekleyerek kullanmaktadır. Markaların iletişim taktikleri ve marka kimliğini yansıtma biçimleri hedef kitleye, ürüne, pazara göre oldukça farklılık gösterebilmektedir. Görsel içeriklerin yaratıcı taktiklerle desteklenebildiği bir uygulama alanı olan Instagram, marka kimliğinin aktarımında sıklıkla kullanılmaktadır. Bu çalışmada günümüzde giderek önem kazanan sosyal medya uygulamalarında marka kimliğinin nasıl yansıtıldığı analiz edilerek, marka kimliğinin lüks ve kitlesel marka kapsamında karşılaştırması yapılacaktır. Lüks ve kitlesel ürünler açısından öne çıkan markaların Instagram kullanımlarının inceleneceği çalışmada niteliksel içerik analizi yönteminin kullanılacaktır. Araştırmada ülkemizde aynı sektörde faaliyet gösteren üç lüks üçü de kitlesel markanın yeni yıl öncesi Instagram uygulamalarındaki marka kimliği sunumu Kapferer'in Marka Kimliği Prizması boyutları kapsamında analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: Sosyal medya, marka kimliği, internet, instagram

A Comparatıve Analysıs Towards The Socıal Medıa Reflectıons Of Luxurıous And Mass Brand Identıty

Abstract

In daily practices, it is important to achieve self-fulfillment by buying things right next to the fulfillment of individual needs. Therefore, the consumer demands have a trend of prefer from easy-to-reach products towards luxurious ones. Brand identity has a significant role to determine the preference of consumers by giving information on product performance and quality, and individual gains of the buyer. In a nutshell, it includes all kinds of data on how products are perceived. Brand identity creates a connection between the consumer and the brand, and it can also be evaluated as an indicator of a rational and emotional advantage Proliferation of internet-based technologies gave brand identity prominence as well as spreading consumption culture. The brands that focus on communication practices through digital platforms especially, use the elements of brand identity visually. The communication tactics of brands and their ways of reflecting their brand identity may vary across the target groups, products and markets. Being a platform to support the visual contents by creative ways, Instagram is often used to communicate the brand identity. In this study, the brand identity will be compared within the scope of luxurious and mass brands by analyzing how brand identity is reflected on social media applications, which gain importance day by day. Instagram usage of brands that is distinguished in terms of luxurious and mass products will be analyzed and qualitative content analysis method will be used. The brand identity reflection of two luxurious and two mass brands will be analyzed within the scope of Brand Identity Prism of Kapferer in this research.

Keywords: Social media, brand identity, internet, instagram

1. Lüks marka ve lüks tüketim kavramı

Lüks kavramı bazı kaynaklara göre Latince bir kelime olan ve hayatın ekstraları anlamına gelen *luxuria* kelimesinden (Li, Li, Kambele, 2012:1517), bazı kaynaklara göre de yine Latince ışık, aydınlık anlamına gelen *lux* kelime kökünden gelmektedir. Bu tanımlama lüks kelimesinin karakteristik yapısını ortaya koymaktadır. Lüks göze çarpmak, gösterişli olmak, parıldamaktır. Lüks olan altın, pırlanta yani mücevher gibi düşünülür ve kendini böyle tanımlar. Lüks olan şey kendisi ve diğerleri tarafında görünür yani göz önünde olan, önemli olandır. Çünkü lüks markalar ve dolayısıyla lüks tüketim dışa dönük bir

sembolleştirme taşımaktadır, yani marka imzası görülmelidir, kişinin taşıdığı marka görülmelidir. Lüks nesneler çok uzakta olanı görünür kılar ve somutlaştırır.

İşlevsel unsurlara başvuran sanattır, güzelliktir (Kapferer, 1997:253). Geleneksel olarak lüks ürünler ya da statü ürünleri, sahibine prestij veren özel markalı ürünlerdir. Lüks ürünler, işlevsel faydasından ayrı olarak, özel bir prestij yaratan, üst statü göstergesi, özel tasarım mağazaları olan, spesifik fiyatlandırma stratejileri uygulanan, kalite, markalı olma ve modayı kombine eden satış stratejileri ile ayrıcalık, saygınlık, fark edilen olma kişisel tercihlerini yaratmaktadırlar (Husic & Cicic, 2009:231).

Lüks markalar belli bir dönemdeki en sofistike moda akım ya da imgeler için somut referanslar yaratmaktadırlar. Bu bağlamda lüks markalar üstü kapalı olarak kendi kültürlerini ve yaşam biçimlerini aktarmaktadırlar (Kapferer, 1997: 253). Bu kapsamda değerlendirildiğinde lüks kavramına yönelik bir diğer tanımda, özel tasarımcıların tasarladıkları kıyafetler, mücevherler gibi geleneksel anlamdaki lüks sağlayan ürünlerin yanı sıra, rekabetçi bir piyasası olan lüksün yeni formlarını içeren ve yeni yaşam biçimleri olarak da tanımlanan tatiller, spa turizmi, sağlık turizmi gibi deneyim sağlayan hizmet alanlarının da lüks kavramı ile açıklandığı görülmektedir (Yeoman, 2011:49).

Lüks ürünler tüketicilere hem fonksiyonel hem de psikolojik faydalar sunmaktadır. İşlevsel faydalar, lüks ürünlerin tüketiciye mükemmel bir kalite sunması ve kendisine zevk ve duyusal tatmini sağlamasından kaynaklanmaktadır. Psikolojik fayda sağlayan hedonik ürün kullanımı ise, öznel iyi oluş ile olumlu yönde ilişkilidir ve lüks tüketim, tüketicinin duygusal refahı için faydalı olabilmektedir (Hudders, Pandelaere, 2012:416). Birçok tüketici sembolik anlamları ve arzularını tatmin ettiği için öncelikle lüks ürünleri satın almaktadırlar. Sembollerin önemli bir çeşidi, bireyin kendi öz imajı ile ilişkili alanda mükemmel olmayı ya da farklı olmayı sunan prestij grupları ile ilişkili olan unsurları içermektedir. Prestij, kişinin duruşunun ve statüsünün temel bir sembolü olarak tasarlanmaktadır. Prestije duyarlı bireyler için kuponla alışveriş, indirim almak gibi durumlar başkaları tarafından "ucuz" algılanmak korkusunu aktarmaktadır. Bu nedenle de lüks endüstrisinin ana taşıyıcısı, prestijin sembolü olan logo, sembol, marka ismi gibi görsel/fiziksel marka kimliklerini görünür kılmaktır (Husic, Cicic, 2009:234).

Lüks pazar tüketicilerin ekonomik durumları ve yaşam biçimleri ile yakın ve hassas bir ilişki içindedir. Tüketiciler, lüks ürün ve hizmet tüketiminde,

üst bir sosyal sınıfta lüks bir yaşam biçimi olan bir kişi olarak algılanmayı amaçlamaktadır. Bu fenomen, sosyal psikoloji ile eleştirel bir biçimde ilgilidir. Öyle ki, insanların kendi toplumlarında başkalarıyla çeşitli ilişkileri olsa da kendileri için izlenim yönetimi uygulamaktadırlar. Artan narsistik tüketim, tüketicilerin narsistik yönelimi, gösterişçi tüketim ve izlenim yönetimi nedeniyle lüks tüketim artmaktadır (Kang, Park, 2016:3813). Lüks tüketim, öznel refahın bilişsel yönünü, yani yaşamdan memnuniyeti de etkileyebilir. Lüks mal sahipleri, yaşıtlarından daha iyi olduklarını kanıtlar ve bu da refahın daha olumlu değerlendirilmesiyle sonuçlanabilir. Benzer olarak lüks tüketim, tüketicileri daha mutlu edebilmektedir. Çünkü lüks ürün tüketen tüketiciler yalnızca kendi referans gruplarında değil aynı zamanda dahil olmayı arzu ettikleri gruplarda da bu tarz tüketimler yoluyla daha yüksek statü kazandıklarına inanmaktadırlar (Hudders, Pandelaere, 2012:416).

Başka bir açıdan ise Danziger (2005), lüks tüketimin artık statü arayışıyla bağlantılı olmadığını, deneyim ve kişisel hoşgörü ihtiyacının etrafında döndüğünü savunur ve farklı cinsiyet, ırk veya yaştaki insanların, lüksü farklı şekilde tanımladığını ve ilişkilendirdiğini belirtir (Nwankwo, Hamelin, Khaled, 2014:736). Lüks tüketimin belirli bir sınıfa ayrıcalık veren bir tüketim olması durumuna yönelik olarak Yeoman (2011:50) değişen yaşam biçimleri ve pazar yapısına bağlı olarak farklılaşan bir yapı ortaya koymaktadır.

Yeoman'a göre toplumlar daha fazla refaha erdikçe lüksün tanımı da değişmektedir. Lüks olana sahip olmak kitleler için daha ulaşılabilir bir hal almakta, fakat lüks ürünleri üretmekteki zorluk, lüks olanın sadece belli bir kimseye has olma durumunu desteklemektedir. Geçen yüz yılda lüksün konsepti materyalizmden zaman ve isteğe evrilmiş, lüks daha ulaşılabilir ve kitleye ait bir hak olarak algılanmaya başlanmıştır. Lüks tüketime yönelik yapılan araştırmalar statü tüketimi ile öznel iyi oluş arasında pozitif bir ilişki bulunduğuna işaret etmektedir (Hudders, Pandelaere, 2012:416). Lüks tüketimin, *kendi zevkine düşkün olmak (öz için lüks)* ve *başarının kanıtı (diğerleri için lüks)* olmak üzere iki yönü vardır (Kapferer, Bastein, 2009:321). Lüks tüketim davranışının temelinde yatan değerler sistemini Wiedmann, Hennings ve Siebels (2009:629) lüks değer algısını biçimlendiren dört temel değere bağlamışlardır. Bu temel değerler; *finansal değer* (markanın ürünlerinin fiyat değeri), *fonksiyonel değer* (kullanışlılık değeri, kalite değeri, eşsizlik/teklik değeri), *kişisel değer* (öz kimlik değeri, hedonik değer, materyalistik değer) ve *sosyal değer* (gösterişlilik değeri, prestij değeri) olarak sınıflandırılmaktadır.

Tüketicilerin lüks tüketimi değerlendirmeleri açısından bakıldığında ise, Hudders, Pandelaere'ye göre; (2012:416) lüks tüketimin yalnızca sembolik sonuçlarına değer veren tüketiciler, lüks tüketimden hayattan-yani bilişsel refahtan- daha fazla memnuniyet elde edebilmektedirler. Çünkü materyalist tüketiciler daha az materyalist tüketicilere göre sahip oldukları mülklerin, başarı ve statüleri işaret edebileceğine inanmaktadırlar.

2. Lüks marka boyutları ve Kapferer'in marka prizması

Kapferer'e göre, sıradan kitlesel markalar, doğru işleyen bir döngüsel mekanizma ve rekabet sayesinde insanlar için en iyiye ulaşabilmek adına tüketim süreçlerini demokratikleştirmeye çabalamaktadırlar. Bu markalar kitlesel seri üretim etkisiyle de en ucuz fiyatlandırmaya olanak sunan kalite standartlarını sürekli olarak yükseltmektedirler. Kitlesel markalar lüks markaların aksine fiyat baskısından bir dereceye kadar sıyrılabilmektedirler (Kapferer, 1997:257). Dolayısıyla kitlesel markalar lüks markaların ürün/hizmet üzerinden değerlerle yansıttığı haz yönelimli kişiselleştirmelerin aksine, temel ürün yararları ve güzel görünme, iyi yaşama, uygun fiyata alma hakkına sahip olma gibi daha demokratik süreçlerde tüketimi tanımlamaktadırlar. Lüks unsurlar ekstra haz sağlarlar ve aynı zamanda da tüm duyguları aslından daha güzel gösterirler. Lüks markalar üretimlerini atölyelerde değil fabrikalarda yapan, griffe markalardan farklı olarak eşsiz ve her üründen tek bir tane üretmeyen, seri üretim yapmakla birlikte sınırlı, küçük miktarlarda yine belli bir hedef kitleyi temsil eden gruplara seri üretimler yapan markalardır. Kapferer, marka sistemleri içinde tanımladığı griffe marka kavramını içgüdü, şiddet ve aydınlanmayı sağlayan bir şeye sahip olmak olarak tanımlamaktadır. Bu tür markaların en önemli belirleyici simgeleri ilhamı bol ve içgüdüleri kuvvetli tasarımcılardır. Kavramın temelinde, net ve saf bir yaratıcılık yatar. Sanatın referans alındığı bu türde, üretim tümüyle el işçiliği ve eşsiz olmalı, olağanüstü, gösterişli olmalıdır (Kapferer, 1997:253;255).

Berthon vd. (2009: 54-55) lüks markaların taşıdıkları bazı nitelikler açısından birbirinden farklı türlerde sınıflandırılabileceğini ifade ederek, *modern lüks markalar, postmodern lüks markalar* ve *klasik lüks markalar* şeklinde bir sınıflandırma yapmaktadırlar.

Gösteriş değeri, benzersizlik değeri, sosyal değer, duygusal değer ve kalite değeri dâhil olmak üzere prestijli marka seçimiyle ilgili tüketici karar süreçlerini önemli ölçüde etkileyen beş marka değerinden söz edilebilmektedir.

Lüks markalar; ayrıcalık, algılanan kalite, marka bilinirliği ve tanınmış bir marka kimliği sunma yönlü kurumsal pazarlama stratejileri gütmektedirler. Marka değeri ise; marka sadakati, algılanan kalite ve marka bilinirliği/birlikteliği üç boyutu kullanılarak ölçülebilir. Lüks değerine ilişkin tüketici algısı finansal, işlevsel, bireysel ve sosyal boyutlar ile de tanımlanabilmektedir (Li, Li, Kambele, 2012:1517). Lüks markaların tüketici satın alma niyetine yönelik bir başka araştırma sonucuna göre ise, fonksiyonel ve deneyimsel yönlü algılanan değerler lüks markalar için satın alma niyetinde pozitif bir etkiye sahiptir. Sembolik değerin güçsüz olduğu lüks markalarda satın alma niyeti ile negatif bir ilişki oluşmaktadır. Bunun yanı sıra gösterişçi ve prestij değeri yoluyla ölçülen sosyal etki ile lüks markaların satın alınma niyetinde pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Ko, Costella, Taylor, 2017:5). Tüketiciler genellikle sosyal statülerini ifade etmek için maddi malları kullanmaktadırlar. Lüks mallar, özel fiyatları ve ilgili sembolik anlamları nedeniyle etkili bir sosyal etikete sahiptirler. Ayrıcalıklı fonksiyonel faydaların yanı sıra lüks mallar prestij ve sosyal statü iletmektedirler (Zhan, He, 2012:1453).

Lüks markaların marka kimliklerinin aktarımında; ayrıcalıklı olma, güçlü olma, güzellik, hayattan zevk alma, beğenilme gibi kişinin kendine dönük ve sosyal yönelimli marka kişilik özelliklerinin soyut ve somut marka nitelikleri bazında aktarımı söz konusu olmaktadır.

Roux, Tafani ve Vigneron (2017:107) ise lüks marka kimliklerinin ifadesinde kullanılan lüks marka değerlerini; *kalite, güzellik, zarafet, prestij, memnuniyet/zevk, eşsizlik/teklik, yaratıcılık, tarih, nadir olma, güven, statü, pahalı olma* biçiminde sınıflandırmışlardır:

Bir markanın belli nitelikler kapsamında tanımlanması ve rekabet avantajı kazanmasını sağlayacak marka kimliği, belli bir kurumsal kültürel yapıdan doğan kurumsal değerler bütünün ortaya konulmasını ifade etmektedir. Kapferer (2008) marka kimliğinin yapı taşlarını, "marka kimliği prizması" olarak tanımladığı modelde, gönderinin resmi ve alıcının resmi ana düzlemleri bağlamında tanımlamıştır. Gönderenin resmi markanın kendini nasıl ifade ettiğidir. Markanın fiziksel ve kişilik özellikleri bu kapsamda ele alınır.

Alıcının resmi ise markanın hedef kitlesinin markayı nasıl algıladığıdır ve öz-imaj ve yansıma kavramları kapsamında değerlendirilir. Şekilde de belirtilen dış kaynak alanı kurumun hedef kitle ile kurduğu ilişki iken, iç kaynak kısmı ise kurum kültürünü tanımlamaktadır.

Şekil 1. *Marka Prizması (Kapferer; 2008:183)*

Kapferer'in marka prizması şeklinde gönderenin resmi kapsamında yer alan markanın fiziksel unsurları, markanın tüm somut belirleyicileri (ürünün içeriği, şekli, ambalaj, somut yararlar, logo, amblem, marka ismi, etiket, marka renkleri, mimari tasarımlar vb.) olarak tanımlanabilir. Marka kişiliği ise, markanın bir insan gibi karaktere büründürülmesi yani marka bir insan olsaydı en idealinden nasıl tanımlanacak (enerjik, güncel, yenilikçi, duygusal, rasyonel, sıcak, dost canlısı, uzman vb.) olduğudur. Kurum kültürü kurumun kendi iç yapısından kaynaklı kurum kişiliğini tanımlayan kuruma özgü değerler, ilkeler, felsefenin bütünüdür. Kültür, markanın ilhamını besleyen değerler kümesi, markanın istek, arzularının gücünün kaynağıdır ve bir markayı rakiplerinden farklılaştıran en önemli ana niteliktir. Şekilde gösterilen dış kaynak alanı ilişkidir ve marka-hedef kitlesi arasındaki aktarımlar, kurulan etkileşim ve hedef kitlede oluşan yansımaya işaret eder. Yansıma ise; müşterinin markayı kullandıktan sonra nasıl görünmek istediğinin yansıması olarak ifade edilebilir.

Bir nevi tanımlanacak bir model ortaya koyar. Zira marka, müşteri yansımasının kendisidir. Marka, müşterisindeki yansıma yani öz-imajıyla konuşur. Yansıma, müşterinin/hedefin dış aynasıysa (onlar…), öz-imaj müşterinin/hedefin kendi iç aynasıdır (hissediyorum, ben…). Markaların hedef kitleleri olarak müşteriler, kullandıkları markalara yönelik tavırları aracılığıyla, kendileriyle belirli bir iç ilişki geliştirmektedirler (Kapferer, 2008: 182-186).

Lüks markaların sosyal medyayı nasıl kullandıkları üzerine yapılan araştırmalar kapsamında Kim ve Ko 2010 yılında lüks moda markalarının sosyal medya pazarlamasına yönelik beş nitelik ortaya çıkarmışlardır. Bu nitelikler, eğlence, uyarlama, etkileşim, ağızdan ağıza ve trend olma boyutlarını içermektedir. Geleneksel pazarlama aktiviteleri doğrudan gerçek ürünün değerine etki ederken, bir lüks markanın sosyal medya programı dolaylı marka tecrübesiyle ulaşılan hedonik değerlere daha fazla odaklanır. Sosyal medya kullanımı lüks markaların marka imajlarını inşa etmelerini sağlamakta ve eğer doğru stratejilerle yönetilirlerse satın alma niyetini de arttırmaktadır (Ko, Costella, Taylor, 2017:7).

3. Araştırma Yöntemi

Araştırmada Türkiye'de faaliyet gösteren lüks ve kitlesel giyim markalarının sosyal medya hesaplarındaki marka kimliklerinin yansımaları analiz edilerek, iki grubun marka kimliğinin yansıtılması bağlamında farklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Söz konusu araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Marka kimliğinin fiziksel boyutunu oluşturan sosyal medya hesaplarının genel durumunda lüks ve kitlesel markaların instagram hesapları açısından farklılaşma bulunmakta mıdır?
2. Marka kimliğinin fiziksel boyutunu oluşturan sosyal medya gönderi içerikleri ve türlerinde lüks ve kitlesel markaların instagram hesapları açısından farklılaşma bulunmakta mıdır?
3. Marka kimliğinin fiziksel boyutunu oluşturan sosyal medya mesaj içeriklerinde lüks ve kitlesel markaların instagram hesapları açısından farklılaşma bulunmakta mıdır?
4. Marka kimliğinin kişilik boyutunu oluşturan sosyal medya mesaj değerleri bağlamında lüks ve kitlesel markaların instagram hesapları açısından farklılaşma bulunmakta mıdır?

Kapferer (2008: 183) marka prizmasında marka kimliğini iki ana unsur üzerine inşa etmiştir. Bunlardan göndericinin resmi boyutu markanın yansıttığı kimlik boyutunu tanımlamaktadır. İkinci unsur olan alıcının resmi boyutu ise markanın hedef kitlesi tarafından algılanan boyutunu yansıtmaktadır.

Bu araştırma kapsamında marka kimliği sunumları, Kapferer'in marka prizmasındaki göndericinin resmi boyutu bağlamında ele alınmış ve analiz edilmiştir. İçerik analizi kapsamında kullanılan kodlama tabloları Kapferer'in (2008: 183) fiziksel marka unsuru olarak tanımladığı boyutlar; Roux vd.'nin

(2017:107) lüks değerleri boyutları ve Yeniçıktı'nın (2016: 104 – 111) "Halkla İlişkiler Aracı Olarak Instagram: Sosyal Medya Kullanan 50 Şirket Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışmasında kullanılan kodlama cetvellerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Lüks ve kitlesel ürünler açısından öne çıkan markaların Instagram kullanımlarının incelendiği çalışmada niteliksel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Analizin örneklem grubunu oluşturan kitlesel markaların evreninin belirlenmesinde Perapost Dergisi ve CRIF şirketinin Türkiye'de perakende sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2016 yılı net satış rakamlarına göre listelendiği "Perakende 100" araştırmasındaki sıralama (https://digitalage.com.tr/turkiyenin-en-buyuk-100-perakende-sirketi/); lüks markaların evreninin belirlenmesinde ise Marketing Türkiye dergisi tarafından 2016 yılında yapılmış olan "Lüks konusunda kafamız karışık" (https://www.marketingturkiye.com.tr/arastirmalar/luks-konusunda-kafamiz-karisik/) başlıklı araştırmada yer alan sıralama dikkate alınmıştır.

Araştırma kapsamına alınan markalar söz konusu listelerde yer alan Türk giyim markaları arasında ilk 3 sırada yer alan markalardan seçilmiştir. Araştırma kapsamına alınan gönderilerin belirlenmesinde dikkate alınan gönderilerin zamanlaması, yıl içi dönemsel alışveriş yoğunluğuna göre belirlenmiştir.

"Rakamlarla 2017 Türkiye alışveriş istatistikleri"ne göre (https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/ rakamlarla -2017-turkiye-alisveris-istatistikleri/) en çok alışverişin gerçekleştirildiği ay Aralık ayıdır. Bu kapsamda araştırma 1 Aralık 2018 – 31 Aralık 2018 tarihleri arasındaki Instagram gönderileri bağlamında analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında, örneklem grubunda yer alan lüks marka kategorisindeki 3 markaya ait 285 instagram gönderisi ile kitlesel marka kategorisindeki 3 markaya ait 218 instagram gönderisi olmak üzere toplamda 6 markaya ait 503 gönderi analiz edilmiştir. Araştırma belirli sınırlılıklarla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada sıralama noktasındaki en önemli sınırlılık, bu tür marka sıralamalarında genellikle bir önceki yılın istatistiki verilerinin göz önünde tutularak hesaplanmasıdır. Buna ek Türkiye'deki marka sıralamalarına ilişkin çalışmaların düzenli aralıklarla yürütülmüş çalışmaların sonuçlarına ulaşılamamış olması araştırmanın yapıldığı dönemin verilerinin elde edilememesi araştırmadaki en önemli sınırlılıktır. Bu nedenle örneklem seçimindeki marka sıralaması önceki yıl verilerine göre yapılmıştır.

3.1. Bulgular ve Yorum

Araştırma bulguları Kapferer'in marka prizmasında yer alan göndericinin resmi boyutu kapsamında markanın fiziksel unsurları ve kişilik özellikleri olmak üzere iki ana grupta değerlendirilmiştir.

3.1.1. Göndericinin Resminde Markanın Fiziksel Boyutu

Araştırma kapsamına alınan markaların instagram hesaplarından yaptıkları paylaşımların Kapferer'in marka prizmasında göndericinin resminde yer alan fiziksel boyutuyla ilgili sınıflandırma tabloları ve buna ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 1: *Markaların Instagram Hesaplarının Genel Görünümü (Takipçi sayıları 28 Ocak 2019 tarihi itibariyle)*

Marka adı	Gönderi Sayısı	Takipçi Sayısı	Markanın web adresi	Logo	Slogan	Diğer sosyal ağ sitelerine link
Lüks A	6.406	503.000	Var	Var	Var	Yok
Lüks B	9.227	755.000	Yok	Var	Yok	Yok
Lüks C	2.800	97.800	Var	Var	Yok	Yok
Kitlesel A	2.534	2.300.000	Var	Var	Yok	Yok
Kitlesel B	4.870	1.500.000	Var	Var	Var	Yok
Kitlesel C	3.898	1.900.000	Var	Var	Yok	Yok

İçerik analizi yöntemi ile toplam 1 aylık (Aralık 2018) dönemde 503 instagram gönderisinin genel görünümüne ilişkin veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Markaların instagram hesaplarındaki gönderi sayılarının tüm zamanlardaki toplamı karşılaştırıldığında lüks markaların toplamda 18.433 gönderi; kitlesel markaların ise 29.735 gönderi paylaştıkları görülmektedir. Bu durum literatürde de değinildiği üzere lüks markaların ayrıcalıklı ve daha spesifik yapıda olma, eşsiz olma, geniş bir hedef kitleye yayılmama marka kimliği nitelikleriyle sosyal medyanın geniş bir kullanıcı kitlesine sahip olması arasındaki lüks markalarının yaşadığı gerilimi desteklemektedir.

Ancak Kapferer'in de (kale duvar) belirttiği gibi dijitalleşmeyle değişen pazar yapısında lüks markalar duvarlar arasından çıkmak ve sosyal medyada da var olmak durumunda kalmışlardır. Ancak analizin sonucunda da görüldüğü gibi hala kitlesel markaların genele hitap eden yapısı sosyal medyadaki gönderi sayısı iki marka grubu karşılaştırıldığında da açıkça görülmektedir. Buna göre 28 Ocak 2019 tarihi itibariyle lüks markaların toplamda 1.355.800 takipçi sayısı varken; kitlesel markaların toplamda 5.700.000 takipçi sayısı bulunmaktadır. Bu durum kitlesel markaların kitlesel olma özeliğine vurgu yapmaktadır. Lüks markaların önemli niteliklerinden biri olan ayrıcalıklı olma ve özel bir hedef kitle grubuna hitap etme özellikleri de bu sonuçla desteklenmektedir.

Tablo 2: *Markaların Instagram Hesaplarının 1 – 31 Aralık 2018 tarihleri arası gönderi sayıları*

Marka adı	Gönderi Sayısı
Lüks A	86
Lüks B	171
Lüks C	28
Kitlesel A	63
Kitlesel B	100
Kitlesel C	55

Markaların 1 aylık süreçte instagramdaki toplam gönderi sayılarına bakıldığında (Tablo 2) lüks markaların toplamda 285; kitlesel markaların ise toplamda 218 gönderi paylaştıkları görülmektedir.

Her ne kadar tüm zamanlar gönderi sayıları bağlamında iki marka grubunun birbirlerinden farklılaştıkları görülse de analizi gerçekleştirilen dönemin yılbaşı öncesi ve yılın en fazla alışveriş edilen ayı olması nedeniyle her iki marka grubunun da toplamda birbirlerine yakın sayıda gönderi paylaştıkları görülmektedir.

Tablo 3: *Gönderilerin İçerikleri (1 – 31 Aralık 2018)*

İçerik		Ürün	Promosyon	Reklam	Sosyal Sorum-luluk	Özel gün	Çalışma alanı / Çalışanlar	PR	Diğer
Lüks	Frekans	221	4	7	1	1	1	24	15
	Yüzde	%78	%1	%2	%0	%0	%0	%8	%5
Kitlesel	Frekans	191		17				6	
	Yüzde	%88		%8				%3	

Tablo 3.te de görülebileceği üzere markaların resmi hesaplarında yer alan gönderi içeriklerinde her iki grup da ürün öncelikli içerik paylaşımlarında bulunmuştur. Bu durum sosyal medya hesaplarının her iki marka grubunda da daha çok ürün tanıtımı amaçlı kullanıldığını göstermektedir. Reklam ve PR paylaşımlarının sayısı da bu durumu destekler niteliktedir. Her iki marka grubunda da ürün öncelikli içerik paylaşımları olmakla birlikte, bu paylaşımlardaki fotoğrafların kalitesi, fotoğrafın sunulduğu kompozisyon (belli bir yaşam biçiminin çağrıştırılması, düz bir arka fonda sunum vb.), fotoğraftaki derinlik sunumu gibi tasarımla ilgili ama mesajı etkileyen noktalarda lüks markalarda daha lüksü çağrıştıran renk ve kompozisyon öğelerinin kullanıldığı görülmektedir. Paylaşımların türüne bakıldığında, araştırma kapsamındaki 5 markanın fotoğraf ağırlıklı paylaşım yaparken, lüks kategorisindeki 1 markanın daha çok video türünde paylaşım yaptığı tespit edilmiştir. Bu durum instagramın bir sosyal medya platformu olarak daha çok görsel-işitsel öğelerin (fotoğraf ve video gibi) paylaşıldığı bir ortam olmasının yanı sıra, özellikle instagramın ortaya çıkış amacının fotoğraf paylaşımı odaklı yapısı araştırma sonuçları ile örtüşmektedir.

Tablo 4 : *Lüks ve kitlesel markalarda toplam Gönderilerin Türü*

	Gönderi Türü	Frekans	Yüzde
Lüks	Fotoğraf	202	%71
	Video	83	%29
Kitlesel	Fotoğraf	179	%82
	Video	39	%18

Paylaşımların türüne lüks ve kitlesel markaların ayrı ayrı kategorisel toplamı bağlamında bakıldığında ise, lüks markaların toplam gönderilerinin %71'inin fotoğraf; kitlesel markaların paylaşımlarının %82'sinin ise yine fotoğraf türünde olduğu görülmektedir. Ayrıca kitlesel markaların daha fazla fotoğraf ağırlıklı gönderilerinin olduğu da tespit edilmiştir.

Tablo 5: *Hashtag Kullanımı*

		Hashtag (#) Kullanımı toplam	**Hashtaglerde Marka Kullanımı toplam**	**Mention (@) Kullanımı toplam**
Lüks Markalar	**Evet**	278 (%98)	192 (%67)	67 (%24)
	Hayır	7 (%2)	93 (%33)	218 (%76)
Kitlesel Markalar	**Evet**	163 (%75)	155 (%71)	27 (%12)
	Hayır	55 (%25)	63 (%29)	191 (%88)

Markaların instagram paylaşımları değerlendirildiğinde hem lüks hem kitlesel markalarda hashtag, hashtagde marka kullanımı ve mention kullanımı olmakla birlikte, lüks markaların kitlesel markalara kıyasla daha fazla hashtag ve mention kullandıkları, hashtagde marka kullanımında ise kitlesel markaların önde oldukları görülmektedir. Bu durum kitlesel markaların marka kimliklerini sağlamlaştırma ve marka bilinirliklerini kitlesel boyutta güçlendirme adına marka isimlerini vurgulama çabalarını desteklemektedir. Lüks markalarda ise mention kullanımında bir tasarımcıya etiketleme yaparak lüks markanın özel tasarımcının dizaynları ile üretilmiş, ayrıcalıklı bir marka olma niteliği vurgulanırken, hashtag kullanımında ise yeni yıl, mutluluk, farkındalığı arttırma vb. gibi haz yönelimli mesaj içerikleri ile birlikte o markanın yaşam alanlarına ilişkin yeni deneyim sağlayan hizmet alanları (Lüks A ve B markada çikolata sunumu, özel sergiler, yeni yıla özgü mağaza dizaynı vb.) ile markanın ilişkilendirilmesi sağlanmaktadır. Lüks markalarda tasarımcı adına mention kullanımı, lüksün belirli bir kesime has olma niteliğini koruma amacını da göstermektedir.

Tablo 6: *Marka Promosyonunun Duyurumu*

	Toplam	**Frekans**	**Yüzde**
Lüks Markalar	**Evet**	5	%2
	Hayır	280	%98
Kitlesel Markalar	**Evet**	14	%6
	Hayır	204	%94

Tablo 6'nın sonuçlarına göre hem lüks hem de kitlesel markalar bağlamında değerlendirildiğinde, markaların instagramı marka promosyonu aracı olarak kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Buna ek olarak analizin yapıldığı dönem itibariyle hem alışverişin en çok olduğu hem de yeni yıl arifesi olmasına rağmen beklenenin aksine markaların instagramı promosyon aracı olarak kullanmadıkları görülmektedir. Bu durum kitlesel markalar için beklenmedik bir davranış iken, lüks markalar için promosyona yönelik mesaj içerikleri lüks marka algısını zedeleyeceği için beklenen durumu yansıtmaktadır. Tablo 6 ile tablo 3 verileri de bir arada dikkate alındığında markaların instagramı ürün tanıtımı ve marka iletişimi ağırlıklı kullanmayı tercih ettikleri net olarak görülmektedir.

Tablo 7: *Ürün Tanıtımı*

	Toplam	**Frekans**	**Yüzde**
Lüks Markalar	**Evet**	241	%85
	Hayır	44	%15
Kitlesel Markalar	**Evet**	204	%94
	Hayır	14	%6

Tablo 7 verilerine göre markaların lüks ve kitlesel ayrımı olmaksızın instagramı tıpkı bir vitrin gibi kullandıkları anlaşılmaktadır. Tablo 3 verileri de bu durumu destekler niteliktedir. Ürünlerin tanıtımında instagramın bir vitrin gibi kullanımında lüks markalar, *göze çarpmak, gösterişli olmak, parıldamak* gibi lükse yönelik görsellere ve içeriklere atıfta bulunmaktadırlar. Tanıtıma yönelik olarak ayrıca hem kitlesel hem lüks markalarda marka renkleri ve marka logosu gibi fiziksel marka kimliği unsurlarına yer verilmektedir.

Tablo 8: *Paylaşılan Fotoğrafların mesaj içerikleri*

	Lüks Markalar		**Kitlesel Markalar**	
	Frekans	**Yüzde (Lüks Markalar Toplam Gönderi Sayısına Oranı)**	**Frekans**	**Yüzde (Kitlesel Markalar Toplam Gönderi Sayısına Oranı)**
Tanıtım	261	%92	191	%88
Duyuru	70	%25	24	%11
Yaşam Alanı	33	%12	60	%28

Moda	238	%84	181	%83
Kutlama	51	%18	10	%5
Bilgilendirme	43	%15	106	%49

Paylaşılan fotoğrafların mesaj içerikleri bağlamında gönderiler değerlendirildiğinde her iki marka grubunda da sırasıyla, tanıtım ve moda mesaj içeriklerinin yüksek oranda kullanıldığı görülmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi her iki grubun da instagramı ürün tanıtımlarında bir vitrin olarak kullandıkları bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte kitlesel marka kategorisindeki gönderilerin mesaj içeriklerinde %49 oranında bilgilendirme amaçlı gönderi yapıldığı ortaya çıkmıştır. Bu durum geniş kitlelere hitap eden kitlesel markaların iletişimlerinde kendilerini daha çok ifade etmeye yönelmelerinin yanı sıra ürünlerinin fonksiyonel yararlarına yönelik aktarımlara yöneldiklerinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

3.1.2. Göndericinin Resminde Markanın Kişilik Boyutu

Araştırma kapsamına alınan markaların instagram hesaplarından yaptıkları paylaşımların Kapferer'in marka prizmasında göndericinin resminde yer alan markanın kişilik boyutuyla ilgili sınıflandırma tablosu ve buna ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 9: *Paylaşılan Fotoğrafların mesaj değerleri (E. Roux et al.'un lüks değerlerinden uyarlanmıştır)*

	Lüks Markalar		**Kitlesel Markalar**	
	Frekans	**Yüzde (Lüks Markalar Toplam Gönderi Sayısına Oranı)**	**Frekans**	**Yüzde (Kitlesel Markalar Toplam Gönderi Sayısına Oranı)**
Kalite	206	%72	16	%7
Güzellik	70	%25	23	%11
Zerafet	85	%30	15	%7
Saygınlık	49	%17	-	
Keyif / Eğlence	44	%19	62	%28
Benzersizlik	21	%7	-	
Yaratıcılık / Trend	102	%36	61	%28
Tarih	4	%1	-	

Nadirlik	22	%8	-	
Güven	4	%1	-	
Statü / Başarı	48	%17	13	%6
Pahalı-lık/Elitlik/Erişilmezlik	132	%46	3	%1
İhtiyaç	2	%1	1	%0
Mutluluk	31	%11	19	%9
Özgürlük	16	%6	5	%2
Keşfetme	26	%9	3	%1

Göndericinin resminde markanın kişilik boyutuna ilişkin paylaşılan fotoğraflar incelendiğinde; lüks markaların sırasıyla kalite, pahalılık/elitlik/ erişilmezlik, yaratıcılık/trend ve zerafet mesaj değerlerine ağırlık verdiği görülmektedir. Kitlesel markaların ise aynı önem derecesinde keyif/eğlence ile yaratıcılık/trend mesaj değerleri ile güzellik ve mutluluk mesaj değerlerine odaklandıkları tespit edilmiştir. Ancak tabloya genel olarak bakıldığında kitlesel markaların, markanın kişilik boyutuna ilişkin mesaj değerlerinin hemen hemen hepsinde %30'un altında bir değerde gönderi kullandığı ortaya çıkmaktadır. Kitlesel markaları lüks markalardan ayıran en önemli unsurlardan biri olan pahalılık/elitlik/erişilmezlik, nadirlik, güven ve kalite mesaj değerlerinde oransal farklılık göze çarpmaktadır. Örneğin; lüks markalarda pahalılık/elitlik/erişilmezlik boyutu %46 oranındaydık, kitlesel markalarda %1 düzeyindedir. Buna benzer durum kalite boyutunda da görülürken, nadirlik, saygınlık, benzersizlik, güven boyutu kitlesel markalarda hiç bulunmamaktadır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Günümüzde tüketim kültürünün internet tabanlı teknolojilere dayalı olarak daha da yaygınlaşması, sadece kitlesel dağıtım ve satışı yapılan ürünlerde değil, lüks markaların da ağırlık verdiği bir alan haline dönüşmüştür. Günümüzün rekabetçi piyasa koşulları lüks tüketime ilişkin algıyı ve lükse yönelik uygulamaları şekillendirmektedir. Geleneksel anlamdaki lüks kavramı artık sadece tüketiciye duygusal tatmin sağlamanın ötesinde rasyonel yararın da göz önünde bulundurulması gerçeği ile evrilmiştir. Bu bağlamda lüks ve kitlesel markaların sosyal medyada marka kimliği yansımalarını analiz etmeye odaklanan bu araştırma sonuçları da halen her iki grup arasında farklılıkların devam ettiğini ortaya koymuştur.

Bu farklılıklardan ilki öncelikli olarak, instagram hesaplarındaki gönderici sayısı ve takipçi sayısı ile ortaya çıkmaktadır. Lüks markaların takipçi sayılarının kitlesel markaların takipçilerine göre çok daha az sayıda olduğu, bu durumun ise lüksün belirli bir gruba ait olma, ayrıcalıklı olma, prestij sahibi olma gibi bir yaşam tarzı içinde tanımlanmasına bağlı olduğunun da yansımasıdır. Çünkü lüks kavramının temelinde statü, sahibine prestij verme, ayrıcalıklı olma ve bir gruba ait olma gibi birey ve toplum yönlü boyutlar bulunmaktadır ve bu durum lüks markaların kitleye seslenen bir ortam olan internet ve sosyal medyada yer alırken aynı zamanda da bu özelliklerini koruma açısından birtakım gerilimler yaşamalarına da neden olmaktadır. Takipçi sayılarının azlığı ve gönderi sayılarının nispeten kitlesel markalardan az olması, gönderi içeriklerindeki farklılıklar, lüks markaların sosyal medyada yer alma ile ilgili marka kimlikleri açısından yaşadıkları çatışmayı aşma çabalarının da bir sonucu olarak görülebilir. Ancak literatürde de ifade edildiği gibi, postmodern çağ ile birlikte günümüz pazar koşularında lüks markalar da masstige marka uygulamaları ile hem kitleye seslenen hem de prestijli markalar olma yönünde birtakım stratejiler gütmeye başlamışlardır. Kitlesel markaların, herkesin iyi giyinme hakkı olması, herkesin kaliteye sahip olması ve güzel olması yönünde tüketim süreçlerini demokratikleştirme çabası, masstige marka uygulamaları ile lüks tüketimde demokratikleşmenin sağlanmasına doğru gitmekte, bu durum da lüks ürünlerin sosyal medyada yaşadıkları dile getirilen lüks olma ve kitleye seslenme gerilimini yönetmeleri yönündeki stratejilerini güçlendirmektedir.

Dijital ortamlarda markanın web adresine gönderme, logo, slogan, hashtag ve mention kullanımı gibi markanın fiziksel unsurları olan görsel kimlik unsurlarının adeta sosyal medyada markanın kartvizitini oluşturmak ve kendini tanımlamak adına kullanıldığı bir gerçektir. Bu kapsamda lüks markalar bu sanal kartvizitlerinde lüks olan altın, pırlanta gibi algılanan görsel (renk, doku, ışık, efekt vb.) ifade unsurlarına ağırlıklı olarak yer verirken, kitlesel markalarda bu durum daha çok markanın kendi logosu ve renkleri ile sınırlı kalmaktadır. Bununla beraber özellikle lüks kavramında, özel tasarımcıların tasarladığı kıyafetler, özel sergiler, sınırlı sayıda sunulan ürünler gibi unsurlar lüks tüketimin hizmet alanlarında tüketici deneyimlerinin çeşitlenmesini sağlamış ve lüks marka tüketici etkileşimine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde araştırma kapsamında yer alan Lüks A ve Lüks B markalarının instagram paylaşımlarında global ölçeğe benzer şekilde ve griffe marka özelliğine vurgu yapan dünya genelindeki tasarımcıların özel tasarımla-

rına yer verdiği görülmektedir. Ayrıca ünlü kişilerin lüks markayı kullanımlarının gösterimi, mağazalarda tematik sunumlar ve sergilere yer verdikleri hatta çikolata gibi kitlesel tüketimi olan bir ürüne yeni form vererek özel bir deneyim alanı sundukları da gözlemlenmiştir. Lüks tüketim açısından prestij, kişinin duruşu ve statüsünün temel sembolü olarak değerlendirilmekte ve kalite algısı açısından ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda prestije duyarlı bireyler açısından sunulan içeriklerde fiyat, promosyon gibi unsurların varlığı o markadan kaçınmayı da beraberinde getirmektedir. Araştırma bulguları açısından bakıldığında lüks marka kategorisindeki 41 adet gönderide statü ve 22 adet gönderide de nadirlik vurgusu olduğu tespit edilmiştir. Bunun aksine kitlesel markaların gönderilerinde sadece 11 adet statü/başarı vurgusu varken, nadirlik vurgusu hiç yapılmamış olup, kitlesel markalarda özellikle fiyat bilgisi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu bulgu yine literatürü destekler bir veri olarak değerlendirilebilir. Lüks kavramında önemli olan yaşamdan memnuniyet ve öznel refah kavramı açısından değerlendirdiğimizde, örneklem dâhilindeki lüks markaların mutluluk, özgürlük, keyif/eğlence, keşfetme mesaj değerlerini kitlesel markalara göre daha fazla oranda kullandıkları tespit edilmiştir. Yine buna benzer olarak örneklem kapsamındaki lüks markalarda marka kişiliği temsili açısından değerlendirildiğinde, klasik lüks markalarda daha çok karşılaşılan köklü bir geçmişe göndermede bulunma, hatta markanın kurucusunu anma ile ilgili mesaj içeriklerinin kullanımına rastlanmıştır.

Sonuç olarak, Roux vd. (2017:107)'nin lüks marka kimliklerini ifadesinde kullandıkları lüks marka değerleri, örneklem kapsamındaki lüks markaların hemen hemen hepsinde bu değerlere yönelik kullanım bulunurken, kitlesel markalarda saygınlık, benzersizlik, tarih, nadirlik ve güven değerlerine hiç rastlanmamıştır. Bu sonuç marka kimliğinin yansıtılmasında lüks ve kitlesel marka farklılığını marka kişiliği boyutunda açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

BERTHON, P., PITT, L., PARENT, M. Ve BERTHON, J-P. (2009), "The Aesthtetics and Ephemerality: Observing and Preserving the Luxury Brand", California Management Review, Vol.52 No.1:45-66.

HUDDERS, L ve PANDELAERE, M (2012). "The Silver Lining of Materialism: The Impact of Luxury Consumtion on Subjective Well-Being", Journal of Happiness Studies 13(2012):411-437.

HUSIC, M. ve CICIC, M. (2009), "Luxury Consumption Factors", Journal of Fashion Marketing and Management, Vol.13 No.2: 231-245.

KANG, Y-J ve PARK, S-Y. (2016) "The Perfection of the Narcissistic self: A Qualitative Study on Luxury Consumption And Consumer Equity", Journal Of Business Research 69 (2016):3813-3819.

KAPFERER, J-N ve BASTEIN, V. (2009). "The Specificity Of Luxury Management: Turning Marketing Upside Down", Brand Management, Vol.16, 5/6: 311-322.

KAPFERER, J-N (2008). New Strategic Brand Management: Creating And Sustaining Brand Equity Long Term,4th ed., Kogan Page Limited, London and Philadelphia.

KAPFERER, J-N. (1997). "Managing Luxury Brands", The journal of Brand Management, Vol.4 No.4:251-260.

KO, E., COSTELLA, J.P. ve TAYLOR, C.R. (2017). "What is a Luxury Brand? New Definiton and Review of the Literature", Journal of Business Research, http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.08.023:1-9

LI, G, LI, G ve KAMBELE, Z. (2012) "Luxury Fashion Brands Consumers in China: Perceived Value, Fashion Style and Willingness to Pay", Journal of Business Research 65(2012):1516-1522.

NWANKWO, HAMELIN, KHALED. (2014). "Consumer Values, Motivation and Purchase Intention for Luxury Goods", Journal of Retailing and Consumer Services 21(2014):735-744.

ROUX, E., TAFANI, E. ve VIGNERON, F. (2017). "Values Associated With Luxury Brand Consumption and The Role of Gender", Journal of Business Research 71(2017):102-103.

YEOMAN, I. (2011). " The Changing Behaviours of Luxury Consumption", Journal of Revenue and Pricing Management, Vol.10,1:47-50.

WIEDMANN, K.P., HENNINGS, N. Ve SIEBELS, A. (2009). "Value Based Segmentation of Luxury Consumption Behavior", Phychology& Marketing, 26(7):625-651.

TUFAN YENİÇIKTI, N. (2016). "Halkla İlişkiler Aracı Olarak Instagram: Sosyal Medya Kullanan 50 Şirket Üzerine Bir Araştırma", Selçuk İletişim Dergisi, 9 (2): 92-115.

ZHAN ve HE, Y (2012) "Understanding Luxury Consumption in China: Consumer Perceptions of Best-Known Brands", Journal of Business Research 65(2012):1452-1460.

"Perakende 100", https://digitalage.com.tr/turkiyenin-en-buyuk-100-perakende-sirketi/, 31.01.2019.

"Lüks konusunda kafamız karışık", https://www.marketingturkiye.com.tr/arastirmalar/luks-konusunda-kafamiz-karisik/, 31.01.2019.

"Rakamlarla 2017 Türkiye alışveriş istatistikleri", https://www.marketingturkiye. com.tr/haberler/rakamlarla-2017-turkiye-alisveris-istatistikleri/, 31.01.2019.

AHP İle Ağırlıklandırılmış Endeks Oluşturma Yöntemi ve İstatistik Eğitimi Üzerine Bir Uygulama

Arş. Gör. Tugay KARADAĞ
Yıldız Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Doğan YILDIZ
Yıldız Teknik Üniversitesi

Özet

Endeks, birbirlerine göre veya sabit bir standarda göre değişen gözlemlerin değerlerini karşılaştırmak için kullanılan bir sayılar sistemidir. Literatürde endeksin kalıp haline gelmiş, standart değişkenlerden oluşan çok fazla çeşidi bulunmaktadır. Ancak her çalışmanın konusu dâhilindeki gözlemleri sıralayabilecek salt endeks oluşturma adımlarına yönelik yayın sayısı oldukça azdır. Bu çalışmada endeks oluşturmanın adımlarından ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Aynı zamanda literatürde ana grup değişkenlerinin ve alt grup değişkenlerinin ağırlıklarının nasıl verilebileceğine dair yaygın bir karar verme süreci bulunmamaktadır. Çalışmamızda endeks oluşturmada ağırlık verme işlemi için Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) kullanılmıştır. Çok ölçütlü karar verme tekniği olan Analitik Hiyerarşi Süreci'nden çalışmada detaylıca bahsedilmiştir. Karar vermede AHP'nin kullanılmasındaki en büyük avantaj, karar vericinin verdiği kararların sürecin sonunda tutarlılık katsayısı gibi bir katsayı yardımıyla test edilebilmesidir. AHP ile verilen ağırlıkların tutarlılığının sağlanmasından sonra ise AHP ile ağırlıklandırılmış endeks oluşturulmuştur. Türkiye'deki İstatistik öğrencilerinin bölüm ve üniversite memnuniyet endeksleri AHP ile ağırlıklandırılmış endeks oluşturma yöntemi yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Bunun için 3 ana grup değişkeni ve 27 alt grup değişkeni belirlenmiştir. Ardından bu değişkenlere ilişkin ağırlıklar AHP yöntemiyle hesaplandıktan sonra Öğrenci Kurum Değerlendirme Endeksi, Bölüm Değerlendirme Endeksi, İstatistik Eğitimi Değerlendirme Endeksi ve Öğrenci Üniversite Genel Endeksi değerleri hesaplanmış ve sonuçlar yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: AHP, Eğitim, Endeks Hesaplama, İstatistik, Sıralama

AHP-Weighted Indexing Method and an Application on Statistics Education

Abstract

Index is a system of numbers used to compare values of observations that vary according to each other or to a fixed standard. In the literature, there are many

varieties of index, which have become molded and have standard variables. However, there are very few publications about the index creation steps that can list the observations within the scope of each study. In this study, the steps of creating an index are mentioned in detail. At the same time, there is no widespread decision making process in the literature about how the weights of the main group variables and subgroup variables can be given. In this study, Analytic Hierarchy Process (AHP) was used for weighting. The Analytical Hierarchy Process, which is a multi-criteria decision making technique, has been mentioned in detail in the study. The main advantage of using AHP in decision-making is that the decisions made by the decision maker can be tested at the end of the process with the help of a coefficient such as the Consistency Ratio. After the consistency of the weights given by AHP, the weighted index with AHP was established. The department and university satisfaction index of statistics students in Turkey were calculated using the method of creating the index weighted by AHP. For this purpose, 3 main group variables and 27 sub-group variables were determined. Then, the weights of these variables were calculated by using the AHP method, next the Student Institution Evaluation Index, Department Evaluation Index, Statistical Education Evaluation Index and Student University General Index values were calculated and finally the results were interpreted.

Keywords: AHP, Education, Index Calculation, Ranking, Statistics

1. GİRİŞ

Dünya üzerinde, bir gruba ait olabilen ve aynı türden olan şeyleri yeterliliklerine göre, performanslarına göre, etki değerlerine göre sıralamak amaçlı çok fazla metot ve çalışma bulunmaktadır. Eğitim için basit bir örnek olarak, A lisesindeki B sınıfına ait öğrencilerin bir yıla ait matematik başarılarını sıralamak ve karşılaştırmak için öğrencilerin o yıla ait matematik ders notlarını büyükten küçüğe sıralamak yeterlidir.

Ülkelerin gayri safi yurt içi hâsıla (GSYİH) değerlerini büyükten küçüğe sıraladığımızda, bu kritere göre (GSYİH) dünyadaki bütün ülkeler ekonomik olarak iyiden kötüye doğru sıralanabilir. Üniversiteler, ülkeler, kıtalar, eyaletler, iller, ilçeler, şirketler, futbol takımları, markalar vs. bir gruba dâhil olabilecek bütün her şey sıralanabilir ve o gruba ait diğer şeylerle sayısal anlamda karşılaştırılabilir. Fakat değişken sayısı arttıkça (kriterler, göstergeler) bu sıralamayı veya karşılaştırmayı yapmak oldukça güçleşmektedir. Her problemde aynı sayıda değişken olmadığı gibi her değişkenin de ilgili çalışma için ağırlık değeri aynı değildir.

Literatürde bu amaçla ortaya atılmış çok fazla yöntem ve çalışma mevcuttur. Fakat literatürdeki çalışmalarda ortaya koyulan sıralama ve karşılaş-

tırma yöntemleri genel olarak ilgili çalışma konusu dışına çıkmamakta ve farklı alanlarda araştırma yapan kitlelere hitap edememektedir.

Dolayısıyla bu çalışmada bunun önemine değinilmiş ve bu makaleyi okuyan araştırmacılara bir karşılaştırma yöntemi olan endeks yönteminden detaylıca bahsedilmiş ve bir uygulamayla bu konu pekiştirilmeye çalışılmıştır. Endeks, birbirlerine göre veya sabit bir standarda göre değişen şeylerin değerlerini karşılaştırmak için kullanılan bir sayılar sistemidir.

Günümüzde farklı kurumlar tarafından uluslararası ölçekte ekonomik bölgelerin rekabet güçlerinin belirlenmesi ve bölgelerarası bir sıralama oluşturulması için, endeks çalışmaları yapılmaktadır. Her yıl Dünya Ekonomik Forumu (WEF) tarafından yayımlanan Küresel Rekabetçilik Endeksi (GCI) bunun bir örneği olarak gösterilebilir.

(Alkin vd., 2007:221) Finlandiya'nın yayınladığı Şehirlere Yönelik Rekabet Endeksi, İngiltere'nin Bölgesel Rekabet Endeksi, Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nün düzenli olarak yayınladığı Küresel Rekabetçilik Endeksi (Global Competitiveness Index, GCI) de aynı şekilde endeks uygulamalarına örnek olarak gösterilebilir. Sald Anlı ve Şeker (2013: 17), Kirecçi vd. (2016: 1), Alkin vd. (2007: 221), Ural (2012: 7), Yıldız vd. (2012), Cahil ve Sanchez (2001: 311), Gülel vd. (2017: 208), Bayraktutan, vd. (2012: 61), Kara vd. (2015:41) farklı alanlarda endeks oluşturup çalışmalarında yorumlamışlardır.

2. YÖNTEMLER

2.1 Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP)

AHP, Saaty& Decision (1990) tarafından önerilen çok ölçülü bir karar verme tekniğidir. Çok ölçülü olan karar verme modelinin temelini oluşturan ve çoğu yöntemde kriter veya alternatiflerin ağırlıklarının belirlenmesinde kullanılan AHP'nin adımları şu şekildedir (Aktepe ve Ersöz, 2014: 2):

I. Problemin Tanımlanması ve Hiyerarşik Yapının Oluşturulması:

Problem tanımı, ana kriter ve alternatiflerin tespitini içermektedir. Ana ve alt kriterler, karar noktalarının (alternatiflerin) önem derecelerini etkileyen faktörlerdir. n tane ana kriter (faktör) ve m tane alternatiften (karar noktası) oluşan birçok ölçütü olan bir karar verme probleminin hiyerarşik yapısı Şekil 1'de görüldüğü gibidir.

Şekil 1. *Çok Ölçülü Olan Karar Verme Problemlerinin Hiyerarşik Yapısı*

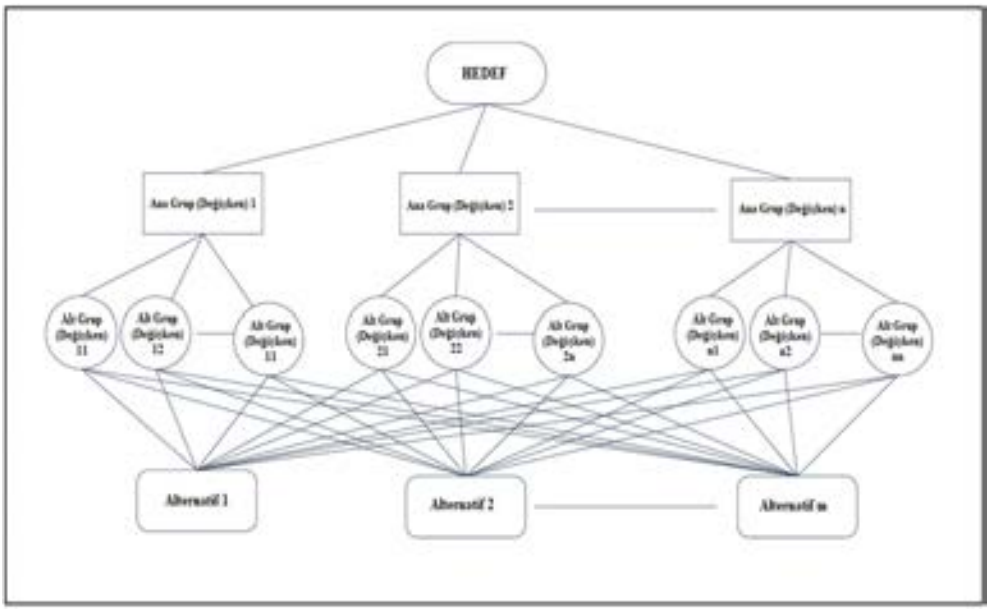

II. Kriterler İçin İkili Karşılaştırma Matrislerinin Oluşturulması (İKM)

İkili karşılaştırma matrisleri, belirlenen bir karşılaştırma ölçeğine göre bütün faktörlerin birbirleriyle kıyaslanmasında kullanılan matrislerdir. İkili karşılaştırma matrisindeki değerler (a_{ij}), Tablo 1'de verilen ölçekteki değerlerden biri olacak şekilde seçilebilir. Bu ölçek Saaty&Decision (1990:9) tarafından geliştirilmiş olan bir ikili karşılaştırma ölçeğidir. Birden fazla karar vericinin bulunduğu durumlarda her bir karar vericinin belirlediği değerlerin ortalaması ya da genel olarak geometrik ortalaması kullanıldığı için ondalık sayılarla da ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulabilir. Örnek olarak, iki karar vericinin belirlediği değerlerin geometrik ortalaması 3,3 ise, bu değer de karar verme esnasında kullanılabilir. Problemde alt kriterler olması durumunda (bu çalışmada kriter = değişken, gösterge) ana kriterlerde olduğu gibi, alt kriterler arası da ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulmalıdır. İkili karşılaştırma matrislerinde köşegen değerleri 1'dir, çünkü herhangi bir A kriterinin, kendine göre önem derecesi her zaman eşittir. Bundan dolayı köşegenler hep 1 olmak zorundadır. İkili karşılaştırma matrislerinde köşegen üstünde kalan kısımların doldurulması gerekmektedir. Köşegenin alt kısmındaki değerler ise üst tarafta kalan değerlerin 1'e bölünmüş halidir ($a_{ji} = 1/ a_{ij}$).

Tablo 1. *Saaty & Decision (1990:9) İkili Karşılaştırma Ölçeği*

Önem Derecesi	Açıklama
1	Eşit Önem Derecesi
3	Daha Önemli
5	Çok Önemli
7	Çok Fazla Önemli
9	Mutlak Önemli
2,4,6,8	Ara Değerler

III. Kriterlerin Önem Derecelerinin Belirlenmesi

Kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesi için her ikili karşılaştırma matrisinde yer alan a_{ij} ve a_{ji} değerleri ilgili sütun toplamlarına bölünür ve normalleştirilmiş matris elde edilir ($NORM_B$). $NORM_B$ matrisinde b_{ij} değeri eşitlik 1'deki gibi elde edilmektedir:

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^{n} a_{ij}} \qquad (1)$$

Normalleştirilmiş matris oluşturulduktan sonra her bir faktör için ağırlık değerleri eşitlik 2'deki gibi hesaplanmaktadır.

$$w_i = \sum_{i=1}^{n} \frac{b_{ij}}{n} \qquad (2)$$

Buradan hareketle *W* elde edilir ve bu *W* vektörü, faktör ağırlıklarından oluşan bir öz vektördür.

IV. Tutarlılık Hesabı

Kriterler ve alternatifler arası kıyaslamalar tamamlandıktan sonra, yapılan karşılaştırmaların tutarlı olup olmadığını ölçmek için tutarlılık analizi yapılmalıdır. Burada hesaplanacak olan değer tutarlılık oranı (CR)'dir ve bu oran için üst limitin 0,10 olması beklenmektedir. Oranın 0,10 değerini geçmesi, karar vericinin yargılarında bir tutarsızlık söz konusu olduğunun göstergesidir. Bu değere ulaşmak için öncelikle λ_{max} değerini hesaplamak gerekmektedir (eşitlik 3 ve eşitlik4) .

i= 1,…,n ve j=1,…n olmak üzere;

$$D = [a_{ij}]_{nxn} \times [w_{ij}]_{nx1} = [d_i]_{nx1} \quad (3)$$

$$\lambda_{max} = \frac{\sum_{i=1}^{n} \frac{d_i}{w_i}}{n} \quad (4)$$

Tutarlılık oranının hesaplanabilmesi için ihtiyaç duyulan bir başka değer ise rassallık endeksi (RI)'dir. Sabit sayılardan meydana gelen ve n değerine göre belirlenen RI değerlerinin yer aldığı veriler Tablo 2'de verilmiştir. Bu bilgilerin ışığında CR değeri eşitlik 5'teki gibi hesaplanmaktadır.

$$CR = \frac{\lambda - n}{(n-1).RI} \quad (5)$$

Tablo 2. *n sayısına göre RI değerleri (Supçiller& Çapraz, 2011:1)*

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

V. Her Bir Kritere Göre Alternatiflerin Önem Derecelerinin Belirlenmesi

Bu adımda ikili karşılaştırmalar ve matris işlemleri kriter sayısı kadar (*n* defa) tekrarlanır. Ancak bu kez, her bir faktör için karar noktalarında kullanılacak karşılaştırma matrislerinin boyutu *mxm* olacaktır. Her bir karşılaştırma işleminden sonra *mx1* boyutlu ve değerlendirilen faktörün karar noktalarına göre yüzde dağılımlarını gösteren sütun vektörleri elde edilir.

VI. Alternatiflerin Yüzde Önem Derecelerinin Belirlenmesi

Kriterlerin kendi aralarında ve her bir kritere göre alternatiflerin kendi aralarında kıyaslamalarından sonra elde edilen ağırlıklar kullanılarak hedefe ulaşılır. Bir önceki adımda her bir kritere göre elde edilen alternatiflerin ağırlık vektörleri tek bir matriste birleştirilerek daha önce elde edilen öz vektörle çarpılarak alternatifler için yüzde önem dereceleri hesaplanır.

Bu çalışmada AHP'yi, ele alınan ana grup değişkenlerine (kriterleri, göstergeleri) ve alt grup değişkenlerine (kriterleri, göstergeleri) ilişkin ağırlıkları belirlemek için kullanacağımızdan dolayı, bahsedilen AHP'nin adımlarından 5. adımda ağırlık verme işlemi tamamlanmış olmaktadır.

Burada önemli olan husus, ilgili kriterler için hesaplanan ağırlık değerlerinin tutarlı olmasıdır. Bir başka deyişle hesaplanan tutarlılık yüzdesinin (CR) 0,1'e eşit veya küçük olmasıdır.

2.2. Endeks Oluşturma Süreci

Endeks, birbirlerine veya sabit bir standarda göre değişen şeylerin değerlerini karşılaştırmak için kullanılan bir sayılar sistemidir. Literatürde kalıp haline gelmiş standart değişkenlerden oluşan çok fazla endeks çeşidi bulunmaktadır. Bunlara aşağıdaki endeks çeşitleri örnek verilebilir (Alkin vd., 2007:221).

- Küresel Rekabetçilik Endeksi (Global Competitiveness Index, GCI)
- Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) Daha İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index)
- Bölgesel Rekabet Endeksi (İngiltere)
- Şehirlere Yönelik Rekabet Endeksi (Finlandiya)
- İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (Türkiye)

Endeks oluşturabilmek için öncelikle göstergeler (değişkenler) ve alt göstergeler seçilmelidir. Araştırma yapısına uygun olarak konuya hâkim uzmanlar tarafından tarafsız bir gözle seçilen göstergeler ve alt göstergeler ile bunların ağırlıklarının seçimi araştırmanın sonucunu doğrudan etkilemektedir. Bu yüzden en makul ağırlıkların verilmesi çalışma sonucunun objektifliğini arttırmaktadır.

Endeks oluşturma şu adımlardan oluşmaktadır:

I. Bütün değişkenlerin değerleri aynı tipte ve aralıkta olacak şekilde düzenlenir. Örnek olarak, M değişkeninin puanlama aralığı 0 ile 50 arasında ve diğer bütün değişkenlerin puanlama aralığı 0 ile 100 arasında ise M değişkenini diğer değişkenler gibi 0 ile 100 arasında bir değer alan değişkene dönüştürmek gerekir.
II. Ana değişkenler (ana göstergeler, ana gruplar) belirlenir.
III. Ana değişkenlerin her biri için alt değişkenler (alt göstergeler, alt gruplar) belirlenir.

IV. Ana değişkenlerin ağırlıkları ve alt değişkenlerin ağırlıkları tek tek belirlenir. Bu işlemler yapılırken literatürde genel olarak uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. Aynı zamanda ağırlık verme işlemi Analitik Hiyerarşi Süreci ile de belirlenebilir (AHP).
V. Her ana gruba ait alt değişkenlerin kendi grubu içerisinde ağırlık verme işleminden sonra bu ağırlıkların her bir ana grup için toplamı 1 olacak şekilde düzenlenir.
VI. Her alt değişken gözlem değerleri kendi ağırlıkları ile çarpılır.
VII. Her gözlemin ilgili değişken değerleri tek tek toplanır. Bu sadece bir ana grup için elde edilen endeks değerini oluşturur. Diğer gruplar için de aynı işlemler tekrarlanır ve her grubun kendi endeks değeri ve genel endeks değeri hesaplanmış olur.

Temsili olarak Tablo 3'teki endeks senaryosunu incelenebilir. A, B ve C ana gruplarının var olduğu düşünülsün. A grubunun A1, A2, A3; B grubunun B1, B2; C grubunun ise C1, C2, C3, C4 alt değişkenleri olduğu varsayılsın. Tablo 3'teki gibi ana grup değişkenlerinin ağırlıkları kendi aralarında değerlendirilmiş ve alt değişkenlerden bağımsız değerlendirilmiştir. Aynı şekilde alt değişkenlerin ağırlıkları ise bulundukları gruba ait değişkenlerle beraber değerlendirilmiş, diğer gruplara ait alt değişkenlerden bağımsız ağırlık verme işlemi yürütülmüştür.

Örnekte A ana grubunun ağırlığı 2 olarak belirlenmiştir. Diğer ana grup değişkenlerine ağırlık verme işlemleri yapıldıktan sonra ana gruplara ait ağırlık değerleri toplamının 5 olduğu Tablo 3'te görülebilir. Sonuç olarak A grubuna ait ağırlık 0.4, B grubuna ait ağırlık 0.2, C grubuna ait ağırlık ise 0.4 olarak belirtilmiştir.

Alt değişkenlere ilişkin ağırlık değeri süreci için ise C grubuna ait alt değişkenler incelenebilir. Burada C1 alt değişkenine ait ağırlık 2 olarak belirlenmiş ve C grubuna ait 4 alt değişkenin ağırlık toplamı 10 olarak bulunmuştur. Sonuç olarak C1 alt değişkeninin ağırlığı 0.2, diğerlerinin sırasıyla 0.3, 0.1 ve 0.4 olarak belirlendiği Tablo 3'te görülebilir.

Burada önemli olan husus, her değerlendirme grubunun içinde ağırlıkların toplamının 1 olması gerektiğidir.

Tablo 3. *Endeks Oluşturma Senaryosu*

Ana Grup Değişkenleri	Ana Grup Ağırlıkları	Ana Grup Ağırlıkları (0-1)	Alt Değişkenler	Ağırlık (Alt Değ.)	Ağırlık (Alt Değ.) (0-1)
A	2		A1	2	
			A2	3	
			A3	5	
				Toplam: 10	Toplam: 1
B	1		B1	2	
			B2	3	
				Toplam: 5	Toplam: 1
C	2		C1	2	
			C2	3	
			C3	1	
			C4	4	
	Toplam: 5	Toplam: 1		Toplam: 10	Toplam: 1

Tablo 3'teki ağırlık belirleme süreci incelendikten sonra artık endeks değeri oluşturulabilir. C ana grubunun endeks değerini oluşturmak için temsili örnek Tablo 4'te belirtilmiştir. Tablo 4'ün üst kısmında yer alan temsili C ana grubunun değişkenlerine ait üç tane gözleme ait değerler görülmektedir. Birinci aşama olarak gözlemlerin orijinal değerleri Tablo 4'ün üst kısmında görülmektedir. (burada değişkenlerin değerleri 0 ile 100 arasında olduğu varsayılmıştır ve endeks değeri 0 ile 100 arasında oluşturulacaktır). Değişkenlere ait daha önceden belirlenmiş olan ağırlık değerlerinin gözlemlerin değerleriyle tek tek çarpılarak hesaplanan değerleri Tablo 4'ün alt kısmında yer almaktadır. Sonrasında ise her gözleme ait alt değişken değerleri toplanmış ve endeks değerleri hesaplanmıştır. Bu örnekte en yüksek endeks değerine sahip olan gözlem 72 değeriyle 2. gözlem olmuştur. Bu işlem bütün gruplara ait alt değişkenler için gerçekleştirildikten sonra bütün ana grupların endeks değerleri oluşturulur. Sonrasında ise ana gruplar için de aynı işlemler tekrarlanır ve genel endeks değerleri elde edilir.

Tablo 4. *Endeks Hesaplama*

Ağırlıklar	0.2	0.3	0.1	0.4
Gözlem\ Alt Değişken	**C1**	**C2**	**C3**	**C4**
1	15	45	27	19
2	95	55	29	84
3	75	65	33	60

Gözlem\ Alt Değişken	C1	C2	C3	C4	Endeks Değeri
1	3	13.5	2.7	7.6	26.8
2	19	16.5	2.9	33.6	72
3	15	19.5	3.3	24	61.8

Burada anlatılan endeks oluşturma adımları bu çalışmada yararlanan endeks hesaplamanın aşamalarını göstermektedir. Literatürde birçok endeks hesaplama tipine rastlamak mümkündür.

3. UYGULAMA

3.1. Veri Seti

Veri setinde "Türkiye'deki Tüm İstatistik Bölümleri Bazında İstatistik Eğitiminin Öğrenci ve Öğretim Üyesi Gözüyle Değerlendirilmesi" isimli TÜBİTAK projesindeki veri seti baz alınmıştır. Türkiye'de istatistik eğitimi veren 19 üniversiteye ait öğrencilerin kurumlarını, bölümlerini ve bölümdeki istatistik eğitimlerini değerlendirme amacıyla gerçekleştirilen anket sorularına verdikleri yanıtlar mevcuttur (Yıldız, D. vd., 2007; Evren A.A., Yıldız D., 2013:47). Endeks oluşturmak için ilgili anket çalışmasından, öğrencilerin kurumlarını, bölümlerini ve bölüm istatistik eğitimini değerlendirdikleri sorulara verdikleri yanıtlar dikkate alınmıştır. Buradan hareketle anlaşılacağı üzere, 3 tane ana grup değişkeni oluşmaktadır.

1. Kurumu Değerlendirme
2. Bölümü Değerlendirme
3. İstatistik Eğitimini Değerlendirme

Tablo 5. *Ankete Dâhil Olan Üniversite İsimleri ve Ankete Katılan Öğrenci Sayıları*

Üniversite İsmi	Ankete Katılan Öğrenci Sayısı	Üniversite İsmi	Ankete Katılan Öğrenci Sayısı
Anadolu Üniversitesi	117	Kırıkkale Üniversitesi	79
Ankara Üniversitesi	78	Mimar Sinan GS Üniversitesi	87
Başkent Üniversitesi	37	Muğla Üniversitesi	50
Cukurova Üniversitesi	58	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	295
Dokuz Eylül Üniversitesi	91	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	37

Ege Üniversitesi	182	Osmangazi Üniversitesi	65
Gazi Üniversitesi	164	Selçuk Üniversitesi	98
Hacettepe Üniversitesi	128	Yıldız Teknik Üniversitesi	119
İstanbul Ticaret Üniversitesi	13	Fırat Üniversitesi	24
Karadeniz Teknik Üniversitesi	72		
Toplam			1794

Burada her ana gruba ait alt değişkenler de belirlenmiştir. Anket taslağında yer alan ana grupların içlerinde yer alan değişkenler hiç dokunulmadan alt grup değişkenleri olarak kabul edilmiştir. Burada Kurumu Değerlendirme ana grup değişkenine ait 9, Bölümü Değerlendirme ana grup değişkenine ait 7 ve İstatistik Eğitimini Değerlendirme ana grup değişkenine ait 13 alt grup değişkeni bulunmaktadır. Toplamda 3 ana grup değişkeni ve 27 alt grup değişkeni çalışmada değerlendirmeye alınmıştır.

27 alt grup değişkenine ait değişken isimleri Tablo 6'da görülebilmektedir. Veri setindeki üniversiteler ve ankete katılan öğrenci sayılarına ilişkin değerler Tablo 5'te verilmiştir. Tablo 5'teki değerler incelendiğinde, ankete en fazla katılım sağlayan üniversite 295 öğrenci ile Ondokuz Mayıs Üniversitesi olmuştur. En az katılım gösteren üniversite 13 kişi ile İstanbul Ticaret Üniversitesi olmuştur. Alt grup değişkenlerine ilişkin endeks değerlerini ve genel endeks değerini hesaplayabilmek için her üniversiteye ilişkin bir gözleme sahip değişken değerleri gerekmektedir. Bundan dolayı, alt grup değişkenlerinin üniversite bazında öğrenci değerlerinin ortalaması alınmış ve sonuç olarak 19 gözleme sahip bir endeks veri seti oluşturulmuştur. Burada veri seti, kayıp değer bulunmayan veri seti olduğundan dolayı, herhangi bir kayıp veri atama yöntemine ihtiyaç duyulmamıştır.

3.2. Ağırlık Verme İşlemi

Üç ana grup değişkenine ilişkin Kurum Değerlendirme Endeksi, Bölüm Değerlendirme Endeksi ve İstatistik Eğitimi Değerlendirme Endeksi, her biri ayrı ayrı değerlendirilebilecek olan endeksler olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu üç ana gruba ait ağırlık değerlerinin AHP yöntemiyle verilmesi sonucunda da İstatistik Bölümü Öğrencileri Üniversite Memnuniyet Genel Endeksi oluşturulması düşünülmüştür. Çalışmada ağırlıklar için Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yönteminden faydalanılmıştır. Ana grup değişkenlerine

ilişkin ağırlıklar ve alt grup değişkenlerine ait ağırlıklar, isimleri ile Tablo 6'da verilmiştir. Ana grup değişkenlerine ait alt grup değişkenleri için 3 farklı ağırlık değerleri ve ana grup değişkenleri için ağırlık değerlerine ait tutarlılık katsayısı (CR) 0,10 değerinin bir hayli altında kaldığından dolayı "verilen ağırlıklar tutarlıdır" yorumu yapılabilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta her gruba ait ağırlık değerlerinin toplamının 1 olması gerektiğidir ve Tablo 6'daki ağırlık değerleri bu koşulu sağlamaktadır. Bu aşamadan sonra artık endeks hesaplama aşamalarından hareketle üniversitelere ait endeks değerleri hesaplanması amaçlanmaktadır.

4. SONUÇ

Türkiye'deki İstatistik eğitimi veren üniversitelerin öğrenci gözünden memnuniyet sıralamalarını yapmak amacıyla Öğrenci Kurum Değerlendirme Endeksi, Bölüm Değerlendirme Endeksi, İstatistik Eğitimi Değerlendirme Endeksi ve Öğrenci Üniversite Memnuniyet Genel Endeksi. Tablo 7'de yer alan endeks sonuçlarında sıralama, Öğrenci Üniversite Memnuniyet Genel Endeksi'ne göre yapılmıştır. Diğer ana gruplara ait endeks sıralamaları da endeks değerlerinin yan sütununda belirtilmiştir. Öğrenci Kurum Değerlendirme Endeksi'ne göre 78,33 endeks değeriyle ODTÜ en yüksek değerine sahip üniversite olmuştur. Öğrenci Kurum Değerlendirme Endeksi'ne göre ikinci sırada 76,54 endeks değeriyle Anadolu Üniversitesi bulunmaktadır. KKÜ ve OMÜ sırasıyla 38,63 ve 38,04 endeks değerine sahip olarak son iki sırayı oluşturmaktadır. İstatistik Eğitimi Değerlendirme Endeksi sonuçlarına göre, 82,9 endeks değeriyle Dokuz Eylül Üniversitesi en iyi sonuca sahiptir. YTÜ 52,85 endeks değeriyle ve OMÜ 50,26 endeks değeriyle İstatistik Eğitimi Değerlendirme Endeksi sonucuna göre son iki sırada yer almışlardır. Burada dikkat çeken, üç endeks sonucunun her birinde OMÜ'nün son sırada yer almasıdır.

Tablo 6. *Bütün Değişkenler, Değişkenlere İlişkin Ağırlık Değerleri ve Tutarlılık Katsayıları*

KURUM DEĞERLENDİRME ENDEKSİ ALT DEĞİŞKENLER		**0.548**
K31	Yurt içinde ve yurt dışında tanınmışlığı ve saygınlığı	0.266
K32	Kütüphane olanakları	0.046
K33	Bilgisayar laboratuvarlar olanakları	0.046
K34	Sosyal ve kültürel faaliyetler	0.088
K35	Ulaşım olanakları	0.050
K36	Yemekhane, kafe ve benzeri tesisler	0.088
K37	Sportif faaliyetler ve tesisler	0.088
K38	Sağladığı burs ve benzeri olanaklar	0.152
K39	Üniversitede verilen yabancı dil eğitimi	0.175
	AHP Yöntemi Ağırlıklara İlişkin Tutarlılık Katsayısı (CR)	*0.010**
BÖLÜM DEĞERLENDİRME ENDEKSİ ALT DEĞİŞKENLER		**0.211**
K40	Yurt içinde ve yurt dışında tanınmışlığı ve saygınlığı	0.367
K41	Kütüphane olanakları	0.063
K42	Bölüm bilgisayar laboratuvarları	0.058
K43	Sosyal ve kültürel faaliyetler	0.088
K44	Bilimsel etkinlikler	0.144
K45	Sosyal ve kültürel etkinlikler	0.088
K110	Şu ana kadar ki bilgi ve tecrübelerinize dayanarak bölümünüzden memnuniyetinizi lütfen belirtiniz	0.193
	AHP Yöntemi Ağırlıklara İlişkin Tutarlılık Katsayısı (CR)	*0.042**
İSTATİSTİK EĞİTİMİ DEĞERLENDİRME ENDEKSİ ALT DEĞİŞKENLER		**0.241**
K68	Öğrencilere yeterli ölçüde rehberlik ve danışmanlık hizmeti verilmektedir.	0.094
K69	Öğretim elemanlarıyla öğrenciler arasında yeterli iletişim sağlanmaktadır.	0.126
K70	Öğrencilerin derslere aktif katılımı sağlanmaktadır.	0.042
K71	Öğrencilerin öğrencilerle arasındaki iletişim yeterlidir.	0.027
K72	Sınıflar mevcut öğrenci sayısı düşünüldüğünde uygun büyüklüktedir.	0.041
K73	Öğretim elemanlarımızın genel olarak yaklaşımları oldukça yardımsever niteliktedir.	0.123
K74	Araştırma görevlilerinin genel olarak yaklaşımları oldukça yardımsever niteliktedir.	0.135
K75	Teorik derslerimiz olması gerektiği oranda ve sayıdadır.	0.029
K76	Uygulamalı derslerimiz olması gerektiği oranda ve sayıdadır.	0.027
K77	Öğretim üyelerimiz, dersleri işlerken yöntem zenginliğine ve öğretim araç gereçleri kullanımına yeterince yer vermektedir.	0.091
K78	Öğretim üyelerinin öğrencilerin başarılarını değerlendirmede yeterince adil ve objektif olduklarını düşünüyorum.	0.135
K79	Öğrenciler araştırma yapmaya yönlendirilmektedir	0.102
K80	Takip etmekte olduğumuz müfredat programı meslek elemanı yetiştirmekten çok bilim insanı yetiştirmeye dönüktür.	0.028
	AHP Yöntemi Ağırlıklara İlişkin Tutarlılık Katsayısı (CR)	*0.058**
	Alt Grup Ağırlıkları İçin AHP Tutarlılık Katsayısı (CR)	*0.016**

Öğrenci Üniversite Memnuniyet Genel Endeksi'ne göre ise ODTÜ 69,96 endeks değeriyle öğrencilerin gözünde en fazla memnun olunan üniversite olmuştur. Çok az bir farkla, 69,88 endeks değeriyle Anadolu Üniversitesi ikinci sırada yer almıştır.

Burada ODTÜ, Bölüm Değerlendirme Endeksi ve İstatistik Eğitimi Değerlendirme Endeksi'ne göre dokuzuncu sırada yer almasına rağmen genel endeks sonucunda ilk sırada yer almaktadır. Bu duruma açıklama getirecek olursak, ODTÜ'de okuyan öğrencilerin bölümlerine ait ve bölümlerinde verilen istatistik eğitimine ait memnuniyet seviyesi diğer üniversitelere nazaran orta derecededir fakat "ODTÜ" isminin popülerliği dolayısıyla bu öğrencilerin bölümden bağımsız olarak üniversitelerinden bir hayli memnun oldukları söylenebilir. Bunun neticesinde de üniversitelerini Öğrenci Üniversite Memnuniyet Genel Endeksi sıralamasında ilk sıraya taşımışlardır.

Öğrenci Üniversite Memnuniyet Genel Endeksi'ne göre son üç sırada yer alan üniversiteler ise YTÜ, KKÜ ve OMÜ'dür. Son sıralarda yer alan bu üç üniversitenin ortak özelliği 50 endeks değerinden düşük olmalarıdır. Burada dikkat çeken husus ise KKÜ öğrencilerinin kurumlarından ve isim olarak "İstatistik" bölümünden memnun olmadıklarıdır.

Bunun aksine bölümlerinde verilen istatistik eğitiminden bir hayli memnun oldukları İstatistik Eğitimi Değerlendirme Endeksi'nde 6. sırada yer almasıyla görülebilmektedir. Öğrenci Kurum Değerlendirme Endeksi ve Bölüm Değerlendirme Endeksi sıralamasında sırasıyla 18. ile 17. sırada yer alması, bunun aksine İstatistik Eğitimi Değerlendirme Endeksi'nde 67,93 endeks değeriyle 6. Sırada yer almaları bu hususu kanıtlar niteliğindedir.

Tablo 7. *Endeks Değerleri*

Genel Sıra	Üniversite	**Öğrenci Üniversite Memnuniyet Genel Endeksi**	Öğrenci Kurum Değerlendirme Endeksi	*S*	Bölüm Değerlendirme Endeksi	*S*	İstatistik Eğitimi Değerlendirme Endeksi	*S*
1	Orta Doğu Teknik Üni. (ODTÜ)	**69.96**	78.33	1	55.33	9	63.68	9
2	Anadolu Üniversitesi (ANAÜ)	**69.88**	76.54	2	62.71	2	60.97	14
3	Çukurova Üniversitesi (ÇÜ)	**64.98**	65.78	3	59.43	6	68.01	5
4	Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ)	**64.76**	56.78	9	64.80	1	82.90	1
5	Hacettepe Üniversitesi (HÜ)	**64.15**	63.05	4	59.93	5	70.36	2
6	Selçuk Üniversitesi (SÜ)	**62.13**	59.49	5	62.63	3	67.69	7
7	Ankara Üniversitesi (AÜ)	**58.46**	58.30	7	53.00	12	63.62	10
8	Karadeniz Teknik Üniv. (KTÜ)	**57.11**	57.29	8	51.76	15	61.38	12
9	Ege Üniversitesi (EÜ)	**56.71**	59.41	6	50.61	16	55.89	17
10	Başkent Üniversitesi (BÜ)	**55.97**	51.67	14	52.97	13	68.38	4
11	Gazi Üniversitesi (GÜ)	**55.68**	51.92	12	60.00	4	60.44	16
12	Fırat Üniversitesi (FÜ)	**55.66**	53.29	10	55.82	7	60.93	15
13	Osmangazi Üni. (ESOGÜ)	**55.44**	52.80	11	55.73	8	61.20	13
14	İstanbul Ticaret Üni. (İTÜCÜ)	**54.85**	49.87	15	54.18	10	66.78	8
15	Muğla Üniversitesi (MÜ)	**54.32**	51.67	13	52.50	14	61.96	11
16	Mimar Sinan GS Üniv. (MSGÜ)	**52.76**	45.30	17	53.89	11	68.74	3
17	Yıldız Teknik Üni. (YTÜ)	**49.43**	49.75	16	44.67	18	52.85	18
18	Kırıkkale Üniversitesi (KKÜ)	**48.17**	38.63	18	50.40	17	67.93	6
19	Ondokuz Mayıs Üni. (OMÜ)	**41.92**	38.04	19	42.51	19	50.26	19

Diğer dikkat çeken nokta ise MSGÜ karşımıza çıkmaktadır. MSGÜ'de verilen İstatistik eğitiminden öğrenciler bir hayli memnun olmalı ki bu memnuniyet MSGÜ'yü İstatistik Eğitimi Değerlendirme Endeksi'nde 68,74 endeks değeri ile 3. sıraya taşımıştır fakat Genel Endeks sıralamasında durum çok değişiklik göstermektedir. Öğrencilerin kurumlarına duyduğu memnuniyetin diğer üniversite öğrencilerinin kendi kurumlarına duyduğu memnuniyetten bir hayli aşağıda olması (Öğrenci Kurum Değerlendirme Endeksi, 45,3 Endeks Değeri, 17. Sıra) ve isim olarak bölüm memnuniyetlerinin diğer üniversitelere göre orta seviyede olması sonucunda İstatistik Eğitimi Değerlendirme Endeksi'nde 3. sırada bulunan MSGÜ, Genel Endeks sıralamasında son sıralara gerilemiştir. Çalışma kapsamında çok ölçütlü karar verme tekniği olan AHP'den detaylıca bahsedilmiştir.

Endeks oluşturma süreci de detaylıca ele alınmış ve okuyucuya aktarılmıştır. Türkiye'deki İstatistik bölümü öğrencilerinin bölüm ve üniversite memnuniyet endeksleri hesaplanmış ve yorumlanmıştır.

KAYNAKÇA

Aktepe, A., & Ersöz, S. (2014). AHP-VIKOR VE MOORA YÖNTEMLERİNİN DEPO YERİ SEÇİM PROBLEMİNDE UYGULANMASI. *Journal Of Industrial Engineering (Turkish Chamber Of Mechanical Engineers)*, *25*.

Alkin, K., Bulu, M., & Kaya, H. (2007). İller arası rekabet endeksi: Türkiye'deki illerin rekabetçilik seviyelerinin göreceli olarak ölçülebilmesi için bir yaklaşım.

(Bayraktutan, Y., Tüylüoğlu, Ş., & Özbilgin, M. (2012). Lojistik Sektöründe Yoğunlaşma Analizi ve Lojistik Gelişmişlik Endeksi: Kocaeli Örneği. Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya Isletme Fakültesi Dergisi, 4(3).

Cahil, Miles B. and Nicolas Sanchez (2001), "Using Princible Compenents to Produce an Economic and Social Development Index: An Aplication to Latin America and the U.S.", *Atlantic Economic Journal*, Vol. 29, No.3, pp. 311-329.

Evren A.A., Yıldız D. (2013), "İstatistik Bölümü Öğrencilerinin İstatistik Bölümlerinden Duyduğu Memnuniyet Üzerine Bir Araştırma", n'den N'ye Gezinti İstatistik Dergisi, cilt.2, ss.42-47

Gülel, F. E., Çağlar, A., Uyar, S. G. K., Karadeniz, O., & Yeşilyurt, M. E. (2017). Türkiye'de İllere Göre İnsani Gelişme Endeksi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 208-216.

Kara, H., Özlü, P., & Ünalmış, D. (2015). Türkiye için finansal koşullar endeksi. *Central Bank Review*, *15*, 41-73.

Kirecçi, M. A., Bacanlı, H., Erişen, Y., Karadağ, E., Çeliköz, N., Dombaycı, M. A., ... & Şahin, M. (2016). Türkiye'de Yükseköğretimin Uluslararasılaşması: Bir Endeks Oluşturma Çalışması. *Eğitim ve Bilim*, *41*(187).

Saaty, T. L., & Decision, H. T. M. A. (1990). The analytic hierarchy process. *European Journal of Operational Research*, *48*, 9-26.

SALD ANLI, A., & Şeker, M. (2013). FİNANSAL GELİŞİM ENDEKSİ: TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN FİNANSAL GELİŞİM SEVİYELERİNİN ÖLÇÜLEBİLMESİ İÇİN BİR YAKLAŞIM. *World of Accounting Science*, *15*(3).

Supçiller, A. A., & Çapraz, O. (2011). Ahp-topsis yöntemine dayali tedarıkçı seçımı uygulamasi. Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi, (13), 1-22.

Ural, E. G. (2012). Kurumsal İtibarı Ölçme Yöntemi Olarak Türkiye İtibar Endeksi Ve Endeks Sonuçlarından Hareketle Türkiye'de Elektronik Sektörünün İtibarı Üzerine Bir Değerlendirme. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology, Cilt*, *3*, 7-20.

Yıldız, A. G. E. B., Sivri, U., & Berber, M. (2012). TÜRKİYE'DE İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI (2010).

Yıldız D., Evren A.A., Berak Korkmazoğlu, Ö., Öztürk, E., Çoban, G., Noyan F., Çelik, R. (2007). Türkiye'deki Tüm İstatistik Bölümleri Bazında İstatistik Eğitiminin Öğrenci ve Öğretim Üyesi Gözüyle Değerlendirilmesi, TÜBİTAK Proje No: 105K171, İstanbul

Geleneksel Kent Merkezlerindeki Çok Katmanlılık Ve Sembolleri: İzmit Kent Merkezi Örneği

Tuğba YİNELEK
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÖZBAYRAKTAR
Kocaeli Üniversitesi

Özet

Çok katmanlı kent kavramı, kent planlama ve korumanın konu başlığı altında yer almaktadır. Çağdaş kent planlarında geleneksel çevrenin korunması ve etkin kullanımı çok katmanlı kent varlığının yolunu açmaktadır. Günümüzde büyük ölçekli imar faaliyetleri tarihsel birikime sahip çok katmanlı kentler için tehlike yaratmakta, hızlı ve kontrolsüz yapılaşmaya sebep olmaktadır. Bu bölgelerde yapılan çalışmalarda geleneksel çevre kullanılıp geliştirilirken süreç içinde birbirine etki eden bileşenlerin korunarak çalışılmasına dikkat edilmelidir. Ancak ülkemizde yapılaşmanın giderek arttığı kentlerde imar ve altyapı çalışmaları sonucu gün geçtikçe kentin katmanları yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu çalışmada, tarih boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yapan ve çok katmanlı bir kent olma özelliği taşıyan İzmit'in, sahip olduğu bu yapının kent kimliğine etkisinin, kente katmanlılık özelliği katan yapılar üzerinden incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında, literatür araştırması ve anket çalışması yapılmıştır. Günümüze en yakın olması sebebi ile Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemi katmanlarından çoğu yapılar ise hala mevcut durumdadır. Kentte en yoğun olarak Osmanlı Dönemine ait yapılar fark edilmekte; bunu erken Cumhuriyet dönemi yapıları izlemektedir. Bu durum katmanlara ait yapıların yok olması ile kolektif belleğin de yok olup gittiğini ve İzmit'in kimlik kaybına uğradığını göstermektedir. Buradan hareketle İzmit kent kimliğinin tekrar yerine gelebilmesi için katmanlara ait yapıların görünür olması gerekliliği ortadadır. 3000 yıllık bir geçmişe sahip İzmit'in özellikle Helenistik, Roma ve Bizans dönemine ait katmanlarının ortaya çıkarılması için daha çok arkeolojik araştırma ve kazı yapılması gerekmektedir. Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemi yapılarının da restorasyon çalışmalarına daha çok kaynak ayrılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Kent Merkezleri, Çok Katmanlılık, Kent Kimliği, İzmit.

Multi-Layered and Symbols in Traditional City Centers: A Case Study For İzmit City Center

Abstract

The concept of the multi-layered city is taken parts below the topic of urban planning and conservation. The conservation and efficient use of the traditional environment in contemporary urban plans leads to multi-layered urban existence. Today, the large scale zoning activities endanger for the multilayer cities that have the historical background and they cause fast and unrestrained structuring. While the traditional environment is used and developed, in the works conducted in that regions, attention should be paid to the protection of the components that affect each other in the process. However in our country, cities where structuring is increasing, the city layers face to the danger of extinction day by day because of the zoning activities and infrastructure works. Izmit is a multi-layered city that hosted many civilizations throughout history. In this study, it is aimed to examine the impact of these characteristics on the city identity through the structures that add to the city stratification. At the scope of this study, literature research and questionnaire study were done. Most of the Ottoman and Early Republican layers are still present due to the fact that they are the closest to the present day. In the city of İzmit, the most intensely, the structures belonging to the Ottoman period are noticed by the citizens; this is followed by the early Republican period structures. This situation shows that when the structures related to these layers are destroyed, at the same time collective memory has disappeared and Izmit has lost its identity. Therefore, it is obvious that the structures belonging to these layers must be visible in order for the city identity of İzmit to be restored. The more archaeological research and excavation are required to reveal layers of especially belonging to Hellenistic, Roman and Byzantine periods of İzmit that has three thousand years of history. In addition, more resources should be allocated to the restoration works of the buildings of Ottoman and Early Republican periods.

Keywords: Traditional City Center, Multi-Layered, City Identity, İzmit

1. GİRİŞ

Çok katmanlılık terimi, günümüzde birçok farklı alanda kullanılmaktadır. Sanat, coğrafya, tarih, arkeoloji, mühendislik gibi dallarda sıklıkla karşılaşılan bu terim genel olarak; "farklılık gösteren tabakaların biraraya gelerek bütünlük oluşturması" olarak tanımlanırken; arkeoloji alanında "farklı zamanlara ve farklı kültürlere ait katmanların biraradalığını" ifade etmektedir (Karabağ, 2008:25).

Toprak altında bulunan arkeolojik kalıntıların, günümüz kent yapısındaki sokaklar, yapıların konumu, mülkiyet durumu gibi birçok kent planlama bileşenine etkisi vardır. Bu açıdan bakıldığında kentlerdeki geleneksel kentsel dokuların, yeraltındaki arkeolojik alanların uzantısı haline geldiği söylenilebilir (Bedel, 2017: 38). Kentin sahip olduğu yeraltındaki ve yerüstündeki bu katmanlar tarihsel katmanlaşmayı oluşturmaktadır. Tarihsel katmanlaşma, farklı dönemlerin yapılarının, izlerinin ya da kalıntılarının yan yana veya üst üste gelmesi ile oluşur (Ulusoy Binan, 2013: 13).

Kentin farklı dönemlere ait yerleşimlere ev sahipliği yapması, ancak günümüzde bu durumun okunamaması kentsel arkeolojinin çıkış sebeplerinden biridir (Taşçı ve Levi, 2016: 596; Aydeniz, 2009: 2507; Madran ve Özgönül, 2005: 29; Belge, 2004: 52; Bolat, 2016: 44).

Kentler, dünyada yaşanan tüm olaylardan, sosyal ve ekonomik değişimlerden, politik kararlardan, coğrafi gelişmelerden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmektedir. Bu değişim ve gelişimlerin en yoğun olarak yaşandığı yerlerden biri de geleneksel kent merkezleridir. Çeşitli periyodlarda aynı toprak parçası üzerinde yaşayan farklı medeniyetler, yaşadıkları yerlere kendi geleneklerini, kültürlerini, örflerini, adetlerini, kimi zaman geleneksel belgelerle ve resimlerle yansıtmış (mağara resimleri, Orhun yazıtları gibi); kimi zaman ise mekân aracılığıyla aktarmıştır (Bedel, 2017: 48).

Bu medeniyetlerin kentin kuruluşundan başlayarak oluşturduğu katmanlar ve bu katmanların değişimleri günümüz kentlerinin mevcut yapısını oluşturmaktadır. Çok katmanlı kent; "farklı kültürlere, farklı yaşantılara sahip olan, toplumlara ev sahipliği yapan ve bu toplumlara ait kültürel tabakaları barındıran kent" olarak tanımlanmaktadır.

Karabağ'a göre (2008: 115) çok katmanlı kentler; "farklı dönemlere ait fiziksel kalıntı ve izlerin yatayda, düşeyde veya farklı açılarda dizildiği yerleşimler"dir. Bolat (2016: 52), çok katmanlı kentler için kısaca "yaşam alanlarını birbiri üzerine kurma" ifadesini kullanmıştır. Yerleşimlerdeki çok katmanlılık, bölgenin tarihsel sürekliliğini ve yerleşimin niteliksel açıdan değerinin anlaşılmasını sağlar. Aynı zamanda kentin kimliğini oluşturur.

Kent kimliği, kentlinin kent mekânı ile etkileşimi sonucu ortaya çıkar. Çok katmanlı kentlerde, kentin sahip olduğu katmanların görünürlüğü ya da fiziksel olarak deneyimlenebilmesi kentin özgün bir kimliğe sahip olduğunun ve bunu geleceğe aktarabileceğinin ispatıdır (Erözkan Arusoğlu, 2013: 47). Çok katmanlı kent kavramı, kent planlama ve korumanın konu başlığı altında yer almaktadır. Çok katmanlılık olgusu, koruma kavramının gelişmesiyle bir-

likte insanın geçmişi ile kurduğu bağı güçlendirmiştir. Çağdaş kent planlarında geleneksel çevrenin korunması ve etkin kullanımı çok katmanlı kent varlığının yolunu açmaktadır (Bedel, 2017: 61).

Günümüzde büyük ölçekli imar faaliyetleri tarihsel birikime sahip çok katmanlı kentler için tehlike yaratmakta, hızlı ve kontrolsüz yapılaşmaya sebep olmaktadır. Çok katmanlılık özelliğine sahip bu kentler, diğer kentlere kıyasla daha fazla bileşen içermektedir. Dolayısıyla bu bölgelerde yapılan çalışmalarda geleneksel çevre kullanılıp geliştirilirken süreç içinde birbirine etki eden bileşenlerin korunarak çalışılmasına dikkat edilmelidir. Günümüze kalan kültürel mirasların geçmişi anlamamıza yardımcı olan bilgi kaynakları olarak görülmesi kadar; korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması da son derece önemlidir. Ancak ülkemizde yapılaşmanın giderek arttığı kentlerde, imar ve altyapı çalışmaları sonucu gün geçtikçe kentin katmanları yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Çok katmanlılığın sürdürülebilmesi için geçmiş dönemlere ait izlerin günümüz kent kimliğiyle bütünleşmesi gerekmektedir (Etyemez, 2011: 52).

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada, tarih boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yapan ve çok katmanlı bir kent olma özelliği taşıyan İzmit'in, sahip olduğu bu yapının kent kimliğine etkisinin, kente katmanlılık özelliği katan yapılar üzerinden incelenmesi amaçlanmıştır.

Geçmişten günümüze sürekli değişim geçiren İzmit geleneksel kent merkezinin; bu değişimler sonucu sahip olduğu ve hala günümüzde varlığını sürdürmeyi başarabilen yapılarının dönem özellikleri ve günümüze kadar geçen süreçte geçirdiği değişimler incelenmiştir.

Çok katmanlılık özelliğinin görünür olduğu kentlerin, daha özgün ve kent kimliğine sahip olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda İzmit geleneksel kent merkezi ve çeperlerinin kent kimliği de irdelenecektir. Kent kimliğinin incelenmesi sırasında aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır ve bu kapsamda, literatür araştırması ve anket çalışması yapılmıştır:

- İzmit kentinin kent kimliğinin oluşmasında etkisi olan tarihsel ve kültürel mekânsal katmanlar hangileridir? Farklı dönemlere ait ve günümüzde hala mevcut olan yapılar kullanılabilir durumda mıdır?

- İzmit geleneksel kent merkezinin çok katmanlı yapısı kenti kullananlar tarafından algılanabilmekte midir?

2.1. İzmit Kentinin Kent Kimliğinin Oluşmasında Etkisi Olan Tarihsel ve Kültürel Mekânsal Katmanlar

Anadolu ile İstanbul arasındaki stratejik konumu nedeni ile İzmit, eski zamanlardan beri birçok medeniyetin durak noktası olmuştur. Tarihi kaynaklar İzmit'te M. Ö. 3000 yıllarında kurulmuş şehirler ve toplumlar olduğunu belirtse de (Yüce, 1998; Erdoğan vd., 2011: 12-30) bu konuda kesin bir tarih verilememektedir. Yine de kentin katmanları iki döneme ayrılarak incelenebilmektedir: 1. Antik dönem 2. Türk Dönemi (Şekil 1).

- Antik dönem İzmit'ini açıklamak için beş dönem üzerinde durulmaktadır:

a. Tarih öncesi dönem (Prehistoria)- M. Ö 10000- 1200: Mısır firavunu III. Ramses yazıtlarında İzmit ve çevresinden bahsetmektedir (Yüce, 1998; Erdoğan vd., 2011: 20)

b. Arkaik ve Klasik Dönem: İzmit kenti bu dönemde "Bithynia" ismi verilen bölge sınırlarında yer almaktadır. Daha sonra M.Ö. VIII. yy (İ.Ö.712-711) sonlarında Helenlerin Anadolu kıyılarında koloniler oluşturmaya başlamasıyla, kentin ilk bilinen yerleşim alanı, Yunan kolonisi Megaralılar tarafından kurulan *Astakos (Olbia)* kenti olmuştur (İzmit'in 6 km güneydoğusunde, körfez ucunda). Ancak kent, M. Ö. III. Yy'da Trakya kralı Lysimachos tarafından yıkılmıştır (İzmit Analitik Etüdleri, 1970: 6).

c. Helenistik dönem Nicomedia kenti (M. Ö. 328- 74): Yaşanılan işgaller sonucu Astakos'un onarılamayacak kadar zarar görmesi üzerine, günümüzde İzmit olarak bilinen kentin bulunduğu yerde, Bithynia'nın başkenti olan ve "*Nikomedia*" adı verilen kent kurulmuştur (M. Ö. 262). Kentin kurulduğu alan dört tepeli bir yamaç üzerindedir (Kale, Alaca, Kabaran, Paç) ve hem iç hem de dış surları vardır. İç kale surlarının kalıntıları günümüzde Orhan mahallesinde; dış sur kalıntıları ise Turgut, Çukurbağ, Terzi bayırı mahallerinde bulunmaktadır (Zeyrek, 2005; Erdoğan vd., 2011: 23). Helenistik dönemden günümüze kalmayı başarabilen bir diğer örnek ise Üçtepeler mevkiinde yer alan Tümülüslerdir.

d. Roma döneminde Nicomedia kenti (M. Ö. 74- M. S. 387): III. Nicomedes döneminde (İ.Ö.94-74) Bithynia Roma egemenliğine girmiş ve Roma İmparatorluğunun başkenti olmuştur. İmparator Augustus ve İlahe Roma adına tapınak yapılmış (Fıratlı, 1971), Nicomedia şehri anıtlarla donatmıştır (Texier, 2002). Antik kaynaklarda Nicomedia'nın kurulduğu yamaçta Demeter

tapınağından ve bu tapınak ile antik liman arasında sütunlu bir cadde bulunduğundan bahsedilmektedir (Zeyrek, 2005). İmparator Diokletianus; kenti yeniden imar ederken saray, hipodrom, darphane, silahhane yaptırmıştır (Fıratlı, 1971). Vali Plinius şehre su getirmek için su yolları ve sarnıçlar inşa ettirmiş; Ancak Hadrianus, Marcus Aurelius zamanında ve M. S. 358 yılında kentte yaşanılan depremler kenti yerle bir etmiştir (İzmit Analitik Etüdleri, 1970: 6; Erdoğan vd., 2011:26).

e. Günümüzde SEKA fabrikasının bulunduğu alanda (Kozluk Mahallesi) Nicomedia şehrine ait yapı kompleksi ortaya çıkarılmıştır (1940'lar, Alman Arkeoloji Enstitüsü Ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Uzmanları). Cedit Mahallesinde Geç Roma, erken Bizans dönemine ait bir sarnıç bulunmaktadır. Ayrıca Çukurbağ mahallesi içinde Roma dönemine ait Antik Gymnasion (M. S. 2. Ve 4. Yy) yapısı vardır (Erdoğan vd., 2011:109, 173, 176).

f. Bizans dönemi Nicomedia kenti (M. S. 387- 1058): Kent eski önemini kaybetmekle birlikte, Bithynia'nın başpiskoposluk merkezidir (Çalık Ross, 2007). Ardı ardına gelen depremler de (M. S. 554, M. S. 558) kente çok hasar vermiştir. Turgut mahallesinde bulunan Gültepe Nekropol alanı Bizans dönemi sonuna kadar yine burada bulunan anıtsal kutsal yapı ile birlikte kullanılmıştır. Fatih mahallesi içinde Erken Bizans (5. Ve 6. Yy) hipoje mezarları mevcuttur (Erdoğan vd., 2011:128, 190).

- Türk döneminde İzmit (M. S. 1058- …): Bu dönem üç uygarlığa ev sahipliği yapmıştır:

a. Anadolu Selçukluları (M. S. 1075- 1097): İzmit 1075 yılında Süleyman Şah'ın hükümdarlığı zamanında Selçuklu hâkimiyetine girmiş, ancak 1097 yılında Bizanslılar tarafından tekrar geri alınmıştır (Kaya, 2008: 12).

b. Osmanlı Dönemi- İzmit Mutasarrıflığı: İzmit kenti kesin olarak 1337-1338 yılında Osmanlı idaresine girmiş; kentin ismi önce "*İznikmid*" (1339) , sonra "İ*zmid*" ve 1419 yılında "*İzmit*" olmuştur (Kaya, 2008: 12; Sezen, 2017: 391). 1533-1730 tarihleri arasında Kocaeli Kaptanpaşa eyaletine bağlı sancak merkezidir. 1846-1855 yılları arasında Kastamonu eyaletine; 1855- 1869 yılları arasında ise Hüdavendigar eyaletine bağlı bir sancak olmuştur.

1872 yılında "müstakil sancak" ilan edilmiştir. 1920 yılında İngiliz işgali ile İzmit livası merkezi "Geyve" ye nakledilmiştir (Sezen, 2017: 391). Bu dönemde pek çok yapı inşa edilmiştir. Bunlar arasında çok sayıda cami (Orhan cami- 14. Yy, Akçakoca Dere Cami- 14. Yy, Fevziye Cami- 16. Yy, Abdüsselam-

İmaret cami- 16. yy başı, Çalık Ahmet paşa/ Yalı cami- 18. Yy başı, Urgancı Ahmet Çelebi- Baç cami – 19. Yy başı, , Hüseyin paşa cami- 18. Yy ikinci yarısı, Zıbıncı Mescidi- 1807, Portakal Mescidi- 19. Yy. ikinci yarısı), okul (İdadi-Ömerağa Mahallesi,1885; Numune/ Yeni Turan Mektebi, Hacıhasan Mahallesi, 1917; Akçakoca Mektebi, İnönü Caddesi; Katolik Ermeni okulu, İstasyon karşısı; Protestan ermeni okulu, Kapanca Sokak; Rum okulu, Rum Mahallesi/ Kemalpaşa Mahallesi; Musevi okulu, Ömerağa Mahallesi, 1912; Fransız Ruhban okulu, Tepecik Mahallesi, 1894) ve hamam (Yukarı Pazar hamamı/Süleyman paşa hamamı, Akçakoca Mahallesi, 1331; Yeni hamam, Hacı hasan mahallesi, 18. Yy ortaları; küçük hamam, Çukurbağ mahallesi, 19. Yy; Mehmet Bey Hamamı/Orta hamam, 1576) yapıları bulunmaktadır. Geleneksel kent merkezi ve çevresinde yer alan en önemli ulaşım yapısı Kozluk mahallesinde bulunan İzmit tren garı (1870-1873); askeri yapısı Redif dairesi (Sultan Abdülaziz döneminde/1861–1876); ticari yapıları gümrük binası (Mutasarrıf Musa Kasım döneminde/1895–1908), reji idaresi ve depoları (Hürriyet cad.), Düyun-u Umumiye Binası; Sanayi yapısı tersane binasıdır (İzmit Tren Garı'nın doğusunda).

IV. Murat zamanında inşa edilen saraya ait Kasr-ı hümayun binası 1766 depreminde yıkılmış, II. Mahmut zamanında tekrar yaptırılmış ve geçirdiği yangın sonrasında Sultan Abdülhamit zamanında yeniden yaptırılarak son halini almıştır. Kasr- hümayun'un kuzeyinde paşalar dairesi, batısında saat kulesi (İzmit mutasarrıfı Musa Kazım zamanında) bulunmaktadır (Kaya, 2008). Bu bölgede bulunan Osmanlı dönemine ait geleneksel konutlar ise kentin tarihi mahallelerinde (Akçakoca, Hacıhasan, Kozluk, Kemalpaşa, Ömerağa, Tepecik, Çukurbağ, Orhan, Veliahmet) hala varlıklarını sürdürmektedir.

c. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi: 1920 yılında Yunan işgaline uğrayan kent, 1921 yılında işgalden kurtarılmıştır. Kısa bir süre sonra Cumhuriyet'in ilanı ile de Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli kent merkezlerinden biri haline gelmiştir (Erdoğan vd., 2011: 12-30). İzmit, 20 Nisan 1924 yılında Kocaeli vilayetinin merkezidir. Cumhuriyet döneminde katmanlaşma giderek artmıştır. Kara, deniz ve demir yollarına sahip olması; İstanbul'a yakınlığı, yeraltı suyu açısından zenginliği; enerji nakil hatlarının yeterliliği sanayi alanı olarak seçilmesini sağlamış (İzmit analitik Etüdleri, 1970: 95); kentteki fabrika sayısı gün geçtikçe artmıştır. Cumhuriyet'in ilerleyen dönemlerinde teknolojinin de hızla gelişmesiyle yeni yapıların yapılması katmanlaşmanın hızlanmasına sebep olmuştur.

d. Birinci Beş yıllık kalkınma planı uyarınca SEKA (Türkiye Selüloz ve Kâğıt) fabrikası 13 Ağustos 1934'te açılmıştır. Geleneksel merkezde Fevziye caminin güney tarafında Halkevi binası 19 Şubat 1941 tarihinde, Cumhuriyet Parkının batısında İzmit lisesi 1945 yılında, Ulugazi İlkokulu 1933 tarihinde Karabaş Mahallesi, Hürriyet Caddesi üzerinde tamamlanmıştır (Kaya, 2008).

Şekil 1: *İzmit Kentinin Kent Kimliğinin Oluşmasında Etkisi Olan Tarihsel ve Kültürel Mekânsal Katmanlar*[1]

İzmit, jeopolitik özellikleri ve bir liman kenti oluşu ile her zaman değerli bir kent olma özelliğine sahip olmuştur. Farklı dönemlerde farklı yaşam kültürlerini barındıran kent, yıllar boyunca yıkıcı depremlere maruz kalmış, bu yüzden çoğu eser günümüze kadar gelememiştir.

Kentin günümüzde sahip olduğu bu değerler çalışmanın bundan sonraki bölümünde incelenmiştir.

2.2. İzmit Kent Katmanlarına Ait Ve Günümüzde Hâlâ Mevcut Olan Yapılar

Bu bölümde çalışmanın başında sorulan "Farklı dönemlere ait ve günümüzde hala mevcut olan yapılar kullanılabilir durumda mıdır?" sorusu İzmit'in geçirdiği dönemlere ayrılarak yapılan aşağıdaki tablolarla cevaplanmıştır (Tablo1-Tablo 8).

[1] Şekil 1 İzmit'in tarihsel ve kültürel katmanlarına göre Tuğba Yinelek tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1: *Helenistik Döneme Ait Yapılar*

HELENİSTİK DÖNEM		
	Orhan Mahallesindeki İç Sur Kalıntıları	**Turgut Ve Çukurbağ Mahallerindeki Dış Sur Kalıntıları**
	Yapım tarihi:Bilinmiyor. **Mahalle adı**: Orhan Mahallesi **Yaptıran**: Bilinmiyor. **Onarımlar**: Bilinmiyor. **Bugünkü durumu**: I.,II. ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde Aksoy, 2001: 41; Erdoğan vd., 2011: 215-216)	**Yapım tarihi**:Bilinmiyor. **Mahalle adı**: Çukurbağ Mahallesi **Yaptıran**: Bilinmiyor. **Onarımlar**: Bilinmiyor. **Bugünkü durumu**: I.Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde (Aksoy, 2011: 46; Erdoğan vd., 2011: 180).
	Üçtepeler Tümülüsü	**Terzibayırı , Veliahmet Mahallerindeki Dış Sur Kalıntıları**
	Yapım tarihi: Bilinmiyor. **Mahalle adı**: Kabaoğlu Mahallesi **Yaptıran**: Bilinmiyor. **Onarımlar**: 1986 **Bugünkü durumu**:Özel mülkiyete ait ekili alan içinde ("Üç Tepeler Tümülüsü", 2018; Aksoy, 2011: 85).	**Yapım tarihi**:Bilinmiyor. **Mahalle adı**: Terzibayırı Mahallesi **Yaptıran**: Bilinmiyor. **Onarımlar**: Bilinmiyor. **Bugünkü durumu**: I.Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde (Erdoğan vd., 2011: 192)

Tablo 2: *Roma Dönemine Ait Yapılar*

ROMA DÖNEMİ		
	Seka Fabrikası Sahası Ve Lojmanları Arkeolojik Sit Alanı	**İnbayırı Sarnıcı**
	Yapım tarihi: Bilinmiyor. **Mahalle adı**: Kozluk Mahallesi **Yaptıran**: Bilinmiyor. **Onarımlar**: Bilinmiyor. **Bugünkü durumu**: I.ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde (Aksoy, 2011: 48; Erdoğan vd., 2011: 109).	**Yapım tarihi**: Bilinmiyor. **Mahalle adı**: Cedit Mahallesi **Yaptıran**: Bilinmiyor. **Onarımlar**: Bilinmiyor. **Bugünkü durumu**:Kötü durumda. Korunmuyor (Aksoy, 2011: 122; Erdoğan vd., 2011: 173)
	Çukurbağ Antik Roma Kompleksi (Gymnasium) Arkeolojik Sit Alanı	**2000 Yıllık Tapınak Merdiveni**
	Yapım tarihi: M.S 2 ve 4.yy **Mahalle adı**: Çukurbağ Mahallesi **Yaptıran**: Bilinmiyor.. **Onarımlar**: Bilinmiyor. **Bugünkü durumu**: I.ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde (Aksoy, 2011: s. 47; Erdoğan vd., 2011: 176)	**Yapım tarihi**: Bilinmiyor. **Mahalle adı**: Çukurbağ Mahallesi **Yaptıran**: Bilinmiyor. **Onarımlar**: Bilinmiyor. **Bugünkü durumu**:III. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde (Roma dönemine ait tapınak merdivenleri bulundu, 2016)

Tablo 3: *Bizans Dönemine Ait Yapılar*

	Gültepe Nekropol Sahası	Fatih Mahallesi İçinde Erken Bizans (5. Ve 6. Yy) Hipoje Mezarları
BİZANS DÖNEMİ	 **Yapım tarihi**: Bilinmiyor. **Mahalle adı**: Yenidoğan Mahallesi **Yaptıran**: Bilinmiyor. **Onarımlar**: Bilinmiyor. **Bugünkü durumu**: I.ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde (Aksoy, 2011: 43)	 **Yapım tarihi**: Bizans Dönemi(M.S 5.ve 6.yy) **Mahalle adı**: Yenidoğan Mahallesi **Yaptıran**: Bilinmiyor. **Onarımlar**: Bilinmiyor. **Bugünkü durumu**: I.ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde (Aksoy, 2011: 42)

Tablo 4: *Osmanlı Dönemine Ait Yapılar- Camiler*

	Akçakoca Dere Camii	Pertevpaşa Külliyesi (Yenicuma Cami)
OSMANLI DÖNEMİ CAMİLER	 **Yapım tarihi**: 1310 **Mahalle adı**: Akçakoca Mahallesi **Yaptıran**: Akçakoca Bey **Mimarı**: Bilinmiyor. **Onarımlar**: 1939, 2012 **Bugünkü durumu**:Kullanılır durumda, restorasyon geçirmiş (Ürkmez, 2007: 107; "Akçakoca Camii", 2019)	 **Yapım tarihi**: 1579 **Mahalle adı**: Karabaş Mahallesi **Yaptıran**: Pertev Mehmet Paşa adına Kethudası Sinan Ağa **Mimarı**: Mimar Sinan **Onarımlar**: 1719-1764-1858-1952-1961 ve 1999 **Bugünkü durumu**:Restorasyon aşamasında (Ürkmez, 2007: 50; "Pertev Mehmet Paşa (Yeni Cuma) Camii", 2019)
	Abdüsselam (İmaret) Camii	**Feyziye Camii**
	 Yapım tarihi: 16.yy ilk çeyreği **Mahalle adı**: Kemalpaşa Mahallesi **Yaptıran**: Defterdar Abdüsselam Çelebi **Mimarı**: Mimar Sinan **Onarımlar**: deprem nedeniyle 19. ve 20.yy'da **Bugünkü durumu**:Kullanılır durumda (Aksoy, 2011: 63; "Abdüsselam (İmaret) Camii", 2019)	 **Yapım tarihi**: 16.yy ikinci yarısı **Mahalle adı**: Ömeraga Mahallesi **Yaptıran**: İzmirli Mehmet Bey **Mimarı**: Mimar Sinan **Onarımlar**: 6 kez yıkılıp yeniden yapılmıştır. **Bugünkü durumu**: Kullanılır durumda (Aksoy, 2011: 62)
	Çelik Ahmet Paşa (Yalı) Camii	**Hüseyin Paşa Camii**
	 Yapım tarihi: 1703 **Mahalle adı**: Ömeraga Mahallesi **Yaptıran**: Çelik Ahmet **Mimarı**: Bilinmiyor **Onarımlar**: 1894,1960 ve 2006 **Bugünkü durumu**:Kullanılır durumda (Ürkmez, 2007: 149; Erdoğan vd., 2011: 149.)	 **Yapım tarihi**: 1767 **Mahalle adı**: Çukurbağ Mahallesi **Yaptıran**: III.Selim'in süt kardeşi Küçük Hüseyin Paşa **Mimarı**: Bilinmiyor **Onarımlar**: Var, ancak tarih bilinmiyor. **Bugünkü durumu**:Kullanılır durumda (Ürkmez, 2007:155; "Hüseyin Paşa Camii", 2019)
	Orhan Camii	**Urgancı Ahmet Çelebi (Baç) Camii**
	 Yapım tarihi: 1332 **Mahalle adı**: Orhan Mahallesi **Yaptıran**: Şehzade Gazi Süleyman Paşa **Mimarı**: Bilinmiyor **Onarımlar**: 1839,1940,2004 **Bugünkü durumu**:Kullanılır durumda (Ürkmez, 2007: 93; "Orhan Camii", 2019)	 **Yapım tarihi**: 19.yy başı **Mahalle adı**: Cedit Mahallesi **Yaptıran**: Urgancı Ahmet Çelebi **Mimarı**: Bilinmiyor **Onarımlar**: Var, ancak tarih bilinmiyor. **Bugünkü durumu**: Rekonstrorüksiyonu yapılmak üzere yıkıldı (Aksoy, 2011: 69 ; Erdoğan vd. 2011: 175)

Tablo 4: *Osmanlı Dönemine Ait Yapılar- Camiler (Devam)*

OSMANLI DÖNEMİ CAMİLER	Zıbıncı Mescidi	Portakal Mescidi
	Yapım tarihi: 1807 **Mahalle adı**: Velialınet Mahallesi **Yaptıran**: Zıbıncılar **Mimarı**: Bilinmiyor **Onarımlar**: 2013-2014 restorasyon **Bugünkü durumu**:Kullanılır durumda (Ürkmez, 2007: 171; "Zıbıncı Mescidi", 2019)	**Yapım tarihi**: 19.yy ikinci yarısı **Mahalle adı**: Akçakoca Mahallesi **Yaptıran**: Morali Ailesi **Mimarı**: Bilinmiyor **Onarımlar**: Yıkıldı. 2009 Rekonstrüksiyonu yapıldı. **Bugünkü durumu**:Kullanılır durumda (Aksoy, 2011: 74)

Tablo 5: *Osmanlı Dönemine Ait Yapılar – Eğitim Yapıları*

OSMANLI DÖNEMİ EĞİTİM YAPILARI	İzmit Mektebi İdadisi – Gazi Lisesi	Numune (Yenituran) Mektebi
	Yapım tarihi: 1885 **Mahalle adı**: Ömerağa Mahallesi **Yaptıran**: II. Abdülhamit **Mimarı**: Bilinmiyor **Onarımlar**: 1931,1956, 2001 **Bugünkü durumu**:Kullanılır durumda (Kaya, 2008: 116)	**Yapım tarihi**: 1917 **Mahalle adı**: Hacıhasan Mahallesi **Yaptıran**: Mutasarrıf Mazhar Müfit Bey **Mimarı**: Bilinmiyor **Onarımlar**: Bilinmiyor. **Bugünkü durumu**:Kullanılır durumda (Kaya, 2008: 122)
	Santa Barbara Fransız Koleji ve Kilisesi	
	Yapım tarihi: 1894 **Mahalle adı**: Tepecik Mahallesi **Yaptıran**: Fransız Misyonerler **Mimarı**: Bilinmiyor **Onarımlar**: Bilinmiyor **Bugünkü durumu**:Kocaeli Defterdarlığı (Güngör, 2016: 255-256)	

Tablo 6: *Osmanlı Dönemine Ait Yapılar – Hamamlar*

OSMANLI DÖNEMİ HAMAMLAR	**Yukarı Pazar (SüleymanPaşa) Hamamı** **Yapım tarihi**: 1331 **Mahalle adı**: Akçakoca Mahallesi **Yaptıran**: Gazi Süleyman Paşa **Mimarı**: Bilinmiyor. **Onarımlar**: 2010-2014 restorasyon **Bugünkü durumu**:Kullanılır durumda (Ürkmez, 2007: 200; "Süleyman Paşa Dere Hamamı", 2019)	**Yeni Hamam** **Yapım tarihi**: 18.yy ortaları **Mahalle adı**: Hacı Hasan Mahallesi **Yaptıran**: Hamalzade Hacı Hasan **Mimarı**: Bilinmiyor. **Onarımlar**: 2016-2018 yılları restorasyon **Bugünkü durumu**:Kullanılır durumda (sergi alanı) ("İzmit'te üzerine apartman dikilen tarihi hamam restore edildi", 2019)
	Küçük Hamam **Yapım tarihi**: 19.yy başı **Mahalle adı**: Çukurbağ Mahallesi **Yaptıran**: bilinmiyor **Mimarı**: Bilinmiyor **Onarımlar**: Bilinmiyor **Bugünkü durumu**:Kullanılır durumda değil (Aksoy, 2011: 112)	**Mehmet Bey Hamamı-Orta Hamam** **Yapım tarihi**: 1576 **Mahalle adı**: Tepecik Mahallesi **Yaptıran**: İzmitli Mehmet Bey **Mimarı**: Mimar Sinan **Onarımlar**: Bilinmiyor **Bugünkü durumu**:Kullanılır durumda (Aksoy, 2011: 111)

Tablo 7: *Osmanlı Dönemine Ait Yapılar – Diğer Yapılar*

OSMANLI DÖNEMİ DİĞER YAPILAR

İzmit Tren Garı

Yapım tarihi: 1870-1873
Mahalle adı: Kozluk Mahallesi
Yaptıran: Sultan Abdülaziz
Mimarı: Alman Mimar Otto Rider
Onarımlar: 2006 yılında restore edildi.
Bugünkü durumu:Kocaeli Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü (Kaya, 2008: 105)

Redif Binası

Yapım tarihi: 1861-1876
Mahalle adı: Kemalpaşa Mahallesi
Yaptıran: İzmit Mutasarrıfı Hasan Paşa
Mimarı: Bilinmiyor.
Onarımlar: 2011 yılında restore edildi.
Bugünkü durumu:Atatürk ve Redif Müzesi (Aksoy, 2011: 138)

Kasr-ı Hümayun Saray Müzesi (Sultan Abdülaziz'in Av Köşkü)

Yapım tarihi: 1861-1876
Mahalle adı: Kemalpaşa Mahallesi
Yaptıran: IV. Murat ve Sultan Abdülaziz
Mimarı: Garabet Amira Balyan.
Onarımlar: 1967,1992 ve 2002 yıllarında
Bugünkü durumu:Saray-Müze (Yıldırım, 2016: 1782-1783)

Saat Kulesi

Yapım tarihi: 1901
Mahalle adı: Kemalpaşa Mahallesi
Yaptıran: İzmit Mutasarrıfı Musa Kazım Bey
Mimarı: Vedat Tek
Onarımlar: 1971 ve 2006 onarımları
Bugünkü durumu: İzmit'in sembolü.
İyi durumdadır. ("İzmit Saat Kulesi", 2019)

Geleneksel Konut Örnekleri (Akçakoca, Hacıhasan, Kozluk, Kemalpaşa, Ömerağa, Tepecik, Çukurbağ, Orhan, Veliahmet)

Portakal Hafız Konağı
Yapım tarihi: 19.yy ikinci yarısı
Mahalle adı: Çukurbağ Mahallesi
Yaptıran:Hafız Rüştü Efendi
Mimarı: Bilinmiyor.
Onarımlar: 2018 restorasyon çalışması
Bugünkü durumu:KADEM(Kadın ve Demokrasi Derneği) (Aksoy, 2011: 143)

Saatçi Ali Efendi Konağı
Yapım tarihi: 1774
Mahalle adı: Veliahmet Mahallesi
Yaptıran:İzmit eşrafından Gümüşlüoğlu Ailesi
Mimarı: Bilinmiyor.
Onarımlar: 1978-1987
Bugünkü durumu:Etnografya Müzesi (Erdoğan vd., 2011: 220)

Selim Sırrı Paşa Konağı
Yapım tarihi: 19.yy ikinci yarısı
Mahalle adı: Hacıhasan Mahallesi
Yaptıran:Selim Sırrı Paşa
Mimarı: Bilinmiyor.
Onarımlar: 2009-2012 restorasyon çalışması
Bugünkü durumu:Müze (Erdoğan vd., 2011: 80; "Selim Sırrı Paşa Konağı", 2019)

Eski Vali Konağı
Yapım tarihi: 20.yy ilk yarısı
Mahalle adı: Kozluk Mahallesi
Yaptıran: Bilinmiyor.
Mimarı: Bilinmiyor.
Onarımlar: 1996 yılında yıkılıp yeniden yapılmıştır.
Bugünkü durumu:Sosyal Hizmetler Yönetim Binası ve Dökümantasyon Merkezi (Erdoğan vd. 2011:117)

Tablo 8: *Erken Cumhuriyet Dönemine Ait Yapılar*

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNE AİT YAPILAR		
	Halkevi Binası	**SEKA (Türkiye Selüloz ve Kağıt) Fabrikası**
	Yapım tarihi: 1943 **Mahalle adı**: Tepecik Mahallesi **Yaptıran**:T.C Milli Eğitim Bakanlığı **Mimarı**: Seyfi Arkan **Onarımlar**:Restorasyon için onay alındı. **Bugünkü durumu**:Halk Eğitim Hizmet Binası (Aksoy, 2011: 127).	**Yapım tarihi**: 1934 **Mahalle adı**: Kozluk Mahallesi **Yaptıran**:Türkiye Cumhuriyeti (kamu kuruluşu) **Mimarı**: Alman Voith firması **Onarımlar**:2009 yılında yeniden işlevlendirme **Bugünkü durumu**:Seka Kağıt Müzesi ve Bilim Merkezi ("Seka Kağıt Müzesi ve Kocaeli Bilim Merkezi", 2019)
	Ulugazi İlkokulu	**İzmit Lisesi**
	Yapım tarihi: 1932 **Mahalle adı**: Karabaş Mahallesi **Yaptıran**:T.C Milli Eğitim Bakanlığı **Mimarı**: Müteahhit Haşim Bey **Onarımlar**:1964,1992,1994,2007 **Bugünkü durumu**:okul olarak kullanımı devam etmektedir (Şenyurt, 2010: 29; "T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Kocaeli İzmit Ulugazi İlkokulu, 2019)	**Yapım tarihi**: 1947-1949 **Mahalle adı**: Veliahmet Mahallesi **Yaptıran**:T.C Milli Eğitim Bakanlığı **Mimarı:** Bilinmiyor **Onarımlar**:Bilinmiyor **Bugünkü durumu**:Okul olarak kullanılmaktadır (Şenyurt, 2013)

2.3. Alan Çalışması

İzmit geleneksel kent merkezinin çok katmanlı yapısı kenti kullananlar tarafından algılanabilmekte midir? Sorusuna yanıt bulmak için İzmit'te 20-25 yıldır yaşayan kişilerle anket çalışması yapılmıştır (50 kişi). Anket katılımcılarına "Tarihsel süreçte farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan İzmit'in, günümüzde o dönemlerden kalan hangi yapıları mevcuttur?" sorusu sorulmuştur. Anket katılımcıları ve verdikleri cevaplar ekteki tabloda gösterilmiştir (EK 1).

3. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Çalışmanın amacında da belirtildiği gibi tarih boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yapan ve çok katmanlı bir kent olma özelliği taşıyan İzmit'in, sahip olduğu çok katmanlılık özelliğinin kent kimliğine etkisi, kente katmanlılık özelliği katan yapılar üzerinden incelenmiştir. Çok katmanlılık özelliği sırasında sorulan soruların yanıtları aşağıda belirtilmiştir.

- "İzmit kentinin kent kimliğinin oluşmasında etkisi olan tarihsel ve kültürel mekânsal katmanlar hangileridir? Farklı dönemlere ait ve günümüzde hala mevcut olan yapılar kullanılabilir durumda mıdır?": İzmit'in hala Helenistik, Roma, Bizans, Osmanlı Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemlerine ait katmanlarına sahip olduğu görülebilmektedir (Tablo 1-Tablo 8) (Şekil 2). Bu katmanlardan Helenistik, Roma ve Bizans dönemi yapıları ya harap durumdadır ya da çeşitli sebeplerle yıkılmıştır (Astakos kenti kalıntıları, kale yapısı, Demeter Tapınağı, Roma dönemi sarayları, hipodrom, darphane, silahhane, suyolları ve sarnıçlar). Günümüze en yakın olması sebebi ile Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemi katmanlarından çoğu yapılar ise hala mevcut durumdadır. Bazıları ise günümüze ulaşmayı başaramamıştır (Akçakoca Mektebi, Katolik Ermeni Okulu, Protestan Ermeni Okulu, Rum Okulu, Musevi Okulu, Gümrük Binası, Düyun-u Umumiye Binası, Tersane)

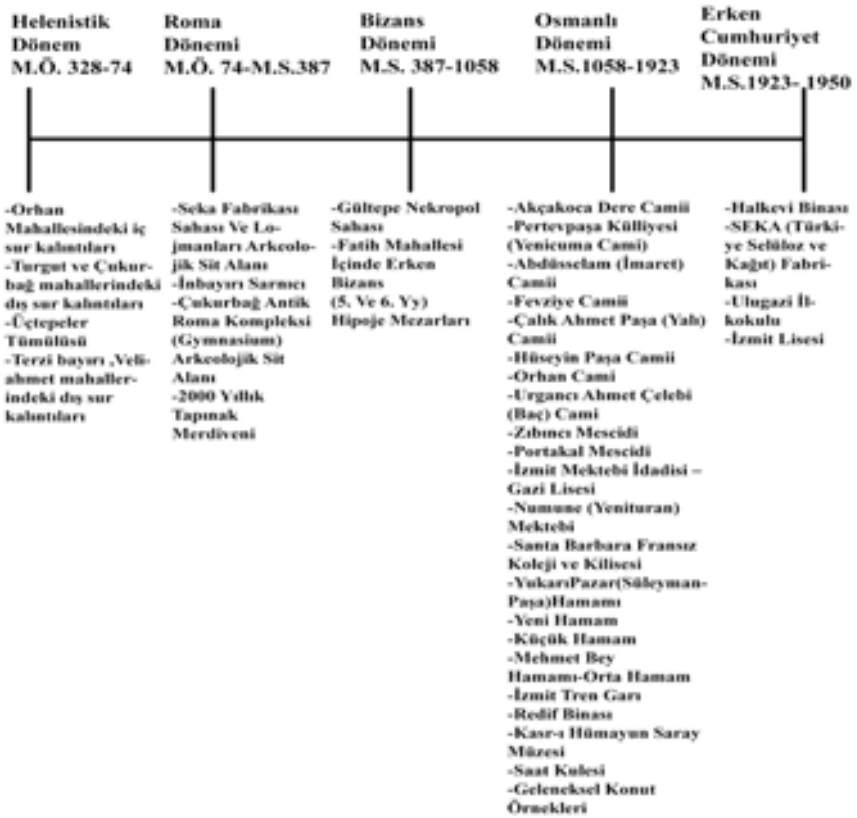

Şekil 2: *Dönemlere Göre İncelenen Yapılar*

- "İzmit geleneksel kent merkezinin çok katmanlı yapısı kenti kullananlar tarafından algılanabilmekte midir?": Bu kapsamda İzmit'te 20-25 yıldır yaşayan kişilerle (50 kişi) anket çalışması yapılmıştır. İlk sorudan elde edilen sonuçlar (Farklı dönemlere ait ve günümüzde hala mevcut olan yapılar kullanılabilir durumda mıdır?) anket sonuçlarını desteklemektedir. 50 kişi ile yapılan anket sonucu katılımcılar, yoğun olarak Osmanlı dönemi yapılarını (Tablo 9) belirtmişlerdir. Bunu sırasıyla Erken Cumhuriyet Dönemi Yapıları (Tablo 10) ve Roma dönemine ait yapılar (Şekil 3) izlemiştir.

Şekil 3: *Anket Cevaplarında Roma Dönemine Ait Yapılar: 2000 Yıllık Tapınak Merdiveni ("Roma dönemine ait tapınak merdivenleri bulundu", 2019)*

Tablo 9: *Anket Cevaplarında Osmanlı Dönemine Ait Yapılar*[2]

Kapanca Sokak ("Kapanca Sokak", 2019)	Saatçi Ali Efendi Konağı (Erdoğan vd., 2011: 220)	Yenicuma Cami ("Pertev Mehmet Paşa (Yeni Cuma) Camii, 2019)	Santa Barbara Kilisesi (Güngör, 2016: 255-256)	Saat Kulesi ("İzmit Saat Kulesi", 2019)
Tekel Binası Duvarı ("Tekel Binası", 2019)	Pembe Köşk ("Pembe Köşk", 2019)	Selim Sırrı Paşa Konağı (Selim Sırrı Paşa Konağı, 2019)	Sultan Abdülaziz'in Av Köşkü ("Kasr-ı Hümayun Saray Müze", 2019)	Süleymanpaşa Hamamı ("Süleyman Paşa Dere Hamamı", 2019)
Orhan Camii ("Orhan Camii", 2019)	Portakal Hafız Konağı	Redif Binası ("Redif Binası", 2019)	Tren Garı ("Tarihi Tren Garı", 2019)	Akça Camii ("Akça Camii", 2019)
Yalı Camii (Erdoğan vd., 2011: 149)	Küçük Hamam ("Küçük Hamam", 2019)	Bakırcılar Çarşısı ("Bakırcılar Çarşısı yenilenecek.", 2019)	Hüseyin Paşa Camii ("Hüseyin Paşa Camii, 2019)	Kapanlıoğlu Çarşısı ("Kapanlıoğlu Çarşısı", 2019)
İmaret Camii ("Abdüsselam (İmaret) Camii, 2019)	Orta Hamam ("Tarihi Orta Hamam", 2019)			

[2] Kaynağı gösterilmeyen fotoğraflar Tuğba Yinelek'e aittir.

Tablo 10: *Anket Cevaplarında Erken Cumhuriyet Dönemine Ait Yapılar*

Halkevi Binası ("Halkevi Binası", 2019)	Ulugazi İlkokulu (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Kocaeli İzmit Ulugazi İlkokulu)	Seka Kağıt Fabrikası ("Seka Kağıt Müzesi ve Kocaeli Bilim Merkezi", 2019)

Görüldüğü gibi katmanlara ait yapıların yok olması kolektif belleğin de yok olup gitmesine neden olmakta, İzmit kimlik kaybına uğramaktadır. Buradan hareketle İzmit kent kimliğinin tekrar yerine gelebilmesi için katmanlara ait yapıların görünür olması gerekliliği ortadadır. 3000 yıllık bir geçmişe sahip İzmit'in özellikle Helenistik, Roma ve Bizans dönemine ait katmanlarının ortaya çıkarılması için daha çok arkeolojik araştırma ve kazı yapılması gerekmektedir.

Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi yapılarının da restorasyon çalışmalarına daha çok kaynak ayrılmalıdır.

KAYNAKÇA

"ABDÜSSELAM (İMARET) CAMİİ – KOCAELİ", https://www.kulturportali. gov.tr/ turkiye/kocaeli/gezilecekyer/abdusselam-maret-camii, 06.01. 2019.

"AKÇAKOCA CAMİİ (DERE CAMİİ) – KOCAELİ", https://www.kulturportali. gov.tr/ turkiye/kocaeli/gezilecekyer/akcakoca-camii--dere-camii-, 06.01.2019).

AKSOY, T. (2011). Kocaeli Kültür Envanteri, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Yayınları, Kocaeli.

AYDENİZ, N. E. (2009). "Kent Arkeolojisi Kavramının Dünyadaki Gelişimi ve Türkiyedeki Yansımaları", *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 2009 (4): 2501-2524.

"BAKIRCILAR ÇARŞISI YENİLENECEK". http://www.ozgurkocaeli.com.tr/ bakircilar-carsisi-yenilenecek-354967h.htm. 23.01.2019.

BELGE, B. (2004). "Çok Katmanlı Geleneksel Kent Merkezlerinin Yönetimi: Kentsel Arkeoloji Ve Planlama", Planlama Dergisi, 2004 (30): 48-56.

BOLAT, M. E. (2016). Antakya Geleneksel Yerleşimi Çok Katmanlı Yapısının Algılanmasına Yönelik Tespit ve Öneriler, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

ÇALIK ROSS A. (2007). *Antik İzmit Nikomedia*, Delta Yayınları, Arkeoloji Kitapları 1, İstanbul.

BEDEL E. (2017). Çok Katmanlı Kentte Mekânsal Süreklilik ve Sürdürülebilir Planlama Yaklaşımları; Geleneksel Yarımada-Tahtakale, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ERDOĞAN, N., AYYILDIZ, S. ve ÖZBAYRAKTAR M. (2011). Geleneksel İzmit Kent Merkezi, Mahalleler, Sokaklar, Mimari Eserler, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

ERÖZKAN ARUSOĞLU, Z. (2013). Çok Katmanlı Kentlerde Kimlik Sorunsalı: Palimpsest bir Kentsel Alan Olarak Ulus Örneğinin İncelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

"HÜSEYİN PAŞA CAMİİ - İZMİT – KOCAELİ", https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kocaeli/gezilecekyer/huseyin-pasa-camii---zmit, 06.01.2019.

"İZMİT'TE ÜZERİNE APARTMAN DİKİLEN TARİHİ HAMAM RESTORE EDİLDİ",

https://www.arkeolojikhaber.com/haber-izmitte-uzerine-apartman-dikilen-tarihi-hamam-restore-edildi-18347/ , 02.01.2019.

"İZMİT SAAT KULESİ", http://www.izmit.bel.tr/mekanlar/izmit-saat-kulesi_28. html, 02.01.2019)

İZMİT ANALİTİK ETÜDLERİ (1970). İller Bankası Harita Genel Müdürlüğü Matbaası Döner Sermayesi, Ankara. .

FIRATLI, N. (1971). İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

"KASR-I HÜMAYUN SARAY MÜZE", https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kocaeli/gezilecekyer/kasr-i-humayun-saray-muzesi--zmit , 23.01.2019.

ETYEMEZ, L. (2011). Çok Katmanlı Kentlerde Tarihsel Katmanlaşmanın Günümüz Bağlamı İle Bütünleşmesinin Değerlendirilmesi. Örnekleme Çalışması: Amasya, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

GÜNGÖR, Y. (2016). İlk Çağda Nikomedia'dan (İzmit) Hristiyanlık Tarihine Yayılan Işık: Santa Barbara", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Geleneksel Sempozyumu- III (237- 260) İçinde, İzmit.

"HALKEVİ BİNASI", https://www.cagdaskocaeli.com.tr/halkevi-restorasyonunda-gozler-anitlar-kurulu-nda-h32094.html, 23.01.2019.

"KAPANCA SOKAK" http://gezgorkocaeli.com/gezi-rehberi/kapanca-sokak/, 23.01.2019

"KAPANÖNÜ ÇARŞISI", http://www.ozgurkocaeli.com.tr/kapanonunde-proje-hazir-uygulama-yok-250639h.htm, 23.01.2019.

KARABAĞ, N. E. (2008). Kent Arkeolojisi Metoduyla Çok Katmanlı Kentlerdeki Tarihsel Sürekliliğin Çözümlenerek Korunması (İzmir Örneği), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

KAYA, Ş. (2008). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

MADRAN, E. ve ÖZGÖNÜL N. (2005). *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması,* TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.

"KÜÇÜK HAMAM", http://tayproject.org/imjpg/haber23/400/r1.jpg, 23.01.2019.

"ORHAN CAMİ", http://www.izmit.bel.tr/mekanlar/orhan-cami_37.html, 06.01. 2019.

"PEMBE KÖŞK" https://www.kulturportali.gov.tr/arama/Pembe+ K%C3%B6%C5%9Fk-%C4%B0zmit, 23.01.2019.

"PERTEV MEHMET PAŞA (YENİ CUMA) CAMİİ VE KÜLLİYESİ – KOCAELİ", https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kocaeli/gezilecekyer/pertev-mehmet-pasa-yeni-cuma-camii-ve-kulliyesi, 06.01.2019.

"REDİF BİNASI" http://www.izmit.bel.tr/mekanlar/ataturk-ve-redif-muzesi_27. html , 23.01.2019.

"ROMA DÖNEMİNE AİT TAPINAK MERDİVENLERİ BULUNDU"16.06.2016 Anadolu Ajansı, https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/roma-donemine-ait-tapinak-merdivenleri-bulundu/590693# , 13.12.2018.

"SEKA KAĞIT MÜZESİ VE KOCAELİ BİLİM MERKEZİ", http://www.arkiv.com.tr/proje/seka-kagit-muzesi-ve-kocaeli-bilim-merkezi/7372, 02.01.2019.

SELİM SIRRI PAŞA KONAĞI – KOCAELİ", https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kocaeli/gezilecekyer/sirri-pasa-konagi, 06.01.2019.

SEZEN, T. (2017). Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, Yayın No: 26, Ankara.

"SÜLEYMAN PAŞA DERE HAMAMI, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye /kocaeli/gezilecekyer/suleyman-pasa-dere-hamami, 06.01.2019.

ŞENYURT, O. (2010). 1923-1960/İzmit Cumhuriyet'in Tanıkları Binalar ve Kentten Haberler, TMMOB Mimarlar Odası Kocaeli Şubesi, İstanbul.

ŞENYURT, O. (2013), Geçmişin Modern Mimarisi -7:İzmit (Kocaeli), http://www. arkitera.com/haber/13803/gecmisin-modern-mimarisi---7--izmit-kocaeli, 20.01.2019.

"TARİHİ TREN GARI" https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kocaeli /gezilecekyer/tarihi-tren-stasyonu-zmit, 23.01.2019.

"TARİHİ ORTA HAMAM", https://mapio.net/pic/p-15545997/, 23.01.2019.

TAŞÇI B. ve LEVİ AKYÜZ E. (2016). "Kent içi Arkeolojik Alanlarda Kalıntıların Sunumuna İlişkin Yaklaşımlar: Foça Örneği", İdealkent Dergisi, 2016 (19): 590-627.

"T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, KOCAELİ İZMİT ULUGAZİ İLKOKULU,

TARİHÇEMİZ" http://ulugazi.meb.k12.tr/tema/icerikler/tarihcemiz_3047557. html, 20.01.2019.

"TEKEL BİNASI", http://www.kocaelibarisgazetesi.com/yasam/izmitte-bir-zamanlar-boyle-bir-bina-vardi-h67641.html, 23.01.2019.

TEXİER, C. (2002). Küçük Asya Coğrafyası-Tarihi ve Arkeolojisi, A. Suat (Çev.) Birinci Cilt, Özkan Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara.

ÜRKMEZ, E. (2007). İzmit'te Türk Eserleri, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli.

ULUSOY BİNAN, D. (2013). "Türkiye'de Çok Katmanlı Yerleşimlerde Tanımlama-Koruma Yaklaşımı ve Önerileri; Bergama Örneği", Tasarım+Kuram Dergisi, 2018 (16): 1-26.

"ÜÇ TEPELER TÜMÜLÜSÜ - İZMİT – KOCAELİ", https://www.kulturportali. gov.tr /turkiye/kocaeli/gezilecekyer/uc-tepeler-tumulusu---zmit,13.12. 2018

YILDIRIM, S. (2016). İzmit Kasr-ı Hümayun Tavan Resimleri, Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Geleneksel Sempozyumu-II (1781-1795) İçinde, İzmit.

YÜCE, R. (1998). *İzmit Çevresel Tarihi- Kocaeli Ve 1950'ye Kadar Sakarya*, Kocaeli Ofset Matbaacılık, İzmit.

ZEYREK, T. (2005). Nikomedeia (İ. Ö. 264/ 263- İ. S. 358) Arkeolojik Açıdan Genel Bir Değerlendirme, Ege Yayınları, İstanbul.

"ZIBINCI MESCİDİ", https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kocaeli/gezilecekyer/zibinci-mescidi, 06.01.2019.

EKLER

Ek1. *Ankete Katılanların Verdikleri Cevaplar*

Ankete Katılanlar	Helenistik Dönem	Roma Dönemi	Bizans Dönemi	Osmanlı Dönemi	Cumhuriyet Dönemi
1-A.Barış Yinelek - 1991		Tapınak Merdivenleri		Kapanca Sokak 1850-1900 YeniCuma Cami 1579	Ulugazi İlkokulu 1932
2-Emre Atabaş 1983				Saat Kulesi -1901 Yeni Cuma Cami 1579 Pembe Köşk	Seka Kağıt Fabrikası-1934
3-Erman Arpağ 1992				Etnografya Müzesi 1873 Santa Barbara Fransız Koleji ve Kilisesi 1891 Tekel Binası Duvarı 1854 Selim Sırrı Paşa Konağı 1892	
4- Selman Karamızrak 1983				Yeni Cuma Cami 1579 Saat Kulesi 1901 Sultan Abdülaziz'in Av Köşkü 1876	Halkevi Binası 1943
5-Dilek Keser Çankaya 1979				Süleyman Paşa Hamamı Orhan Cami 1332 Pembe Köşk	Halkevi Binası 1943
6-Seyhan Serimer 1953				Portakal Hafız Konağı Selim Sırrı Paşa Konağı 1892 Yeni Cuma Cami 1579 Redif Binası 1863	
7-Yılmaz Cevdet Turgut 1967				Portakal Hafız Konağı Pembe Köşk Saat Kulesi 1901 Saatçi Ali Efendi Konağı 1776	
8-Gülşen Turgut 1972				Portakal Hafız Konağı Orhan Cami 1332 Etnografya Müzesi 1873 Geleneksel Tren Garı 1873-1910	

9-Burak Erdilek 1993				Saat Kulesi 1901 Orhan Cami 1332 Yeni Cuma Cami 1579 Saatçi Ali Efendi Konağı 1776	
10-Bartu Göksel 1990				Pembe Köşk Orhan Cami 1332 Yeni Cuma Cami 1579	Halkevi Binası 1943
11-Erkmen Uğur Palaz 1987				Saat Kulesi 1901 Yeni Cuma Cami 1579 Selim Sırrı Paşa Konağı 1892 Orhan Cami 1332	
12-Sercan Pakel 1986				Abdülaziz'in Av Köşkü 1876 Yeni Cuma Cami 1579 Saat Kulesi 1901 Santa Barbara Fransız Koleji ve Kilisesi 1891	
13-Begüm Soydan 1991				Yeni Cuma Cami 1579 Saat Kulesi 1901 Pembe Köşk	Halkevi Binası 1943
14-Ahmet Faruk Sezgenç 1993				Yeni Cuma Cami 1579 Saat Kulesi 1901 Orhan Cami 1332 Geleneksel Tren Garı 1873-1910	
15-Irmak Etyemez Sezgenç 1993				Etnografya Müzesi 1873 Geleneksel Tren Garı 1873-1910 Yeni Cuma Cami 1579 Pembe Köşk	
16-Enes Aras Ömer 1991				Selim Sırrı Paşa Konağı 1892 Saat Kulesi 1901 Saatçi Ali Efendi Konağı 1776 Abdülaziz'in Av Köşkü 1876	
17-Özgün Yinelek 1986				Tekel Binası Duvarı 1854 Etnografya Müzesi 1873 Yeni Cuma Cami 1579	Halkevi Binası 1943

EK 1: *Ankete Katılanların Verdikleri Cevaplar (Devam)*

Ankete katılanlar	Helenistik Dönem	Roma Dönemi	Bizans Dönemi	Osmanlı Dönemi	Cumhuriyet Dönemi
18-Yılmaz Tunga 1960				Akça Cami 1326 Saat Kulesi 1901 Yeni Cuma Cami 1579 Yalı Cami	
19-Aynur Tunga 1966				Küçük Hamam Etnografya Müzesi 1873 Geleneksel Tren Garı 1873-1910 Orhan Cami 1332	
20-Nedim Yinelek 1959				Kapanca Sokak 1850-1900 Geleneksel Tren Garı 1873-1910 Yeni Cuma Cami 1579 Abdülaziz'in Av Köşkü 1876	
21-İnci Tutar 1974				Saat Kulesi 1901 Orhan Cami 1332 Bakırcılar Çarşısı Geleneksel Tren Garı 1873-1910	
22-Münevver Çetin 1972				Saatçi Ali Efendi Konağı 1776 Küçük Hamam Pembe Köşk Hüseyin Paşa Cami	
23-Melek Erdoğan 1980				Pembe Köşk Orhan Cami 1332 Kapanönü Çarşısı Yeni Cuma Cami 1579	
24-Güner Keskin 1967				Küçük Hamam Geleneksel Tren Garı 1873-1910 Yeni Cuma Cami 1579 Saat Kulesi 1901	
25-Nagihan Şakoğlu 1973				Süleyman Paşa Hamamı Redif Binası 1863 Abdülaziz'in Av Köşkü 1876 Saat Kulesi 1901	

26-Tanyel Keser 1937				Redif Binası 1863 Orhan Cami 1332 İmaret Cami 1524 Yeni Cuma Cami 1579	
27-Ömür Avcı 1985				Yeni Cuma Cami 1579 Geleneksel Tren Garı 1873-1910 Akça Cami 1326	Halkevi Binası 1943
28-Kerem Turgut 1997				Yeni Cuma Cami 1579 Saat Kulesi Portakal Hafız Konağı Küçük Hamam	
29-Kadir Keskin 1982				Kapanca Sokak 1850-1900 Yeni Cuma Cami 1579 Geleneksel Osmanlı Hamamı Saat Kulesi 1901	
30-Reyhan Güraksu 1951				Saat Kulesi 1901 Geleneksel Tren Garı 1873-1910 Selim Sırrı Paşa Konağı 1892 Portakal Hafız Konağı	
31-Doğukan Kayhan 1998				Abdülaziz'in Av Köşkü 1876 Saat Kulesi 1901 Saatçi Ali Efendi Konağı 1776 Etnografya Müzesi 1873	
32-Tunahan Keskin 1996				Yeni Cuma Cami 1579 Saat Kulesi 1901 Saatçi Ali Efendi Konağı 1776	Seka Kâğıt Fabrikası 1934
33-Sefa Kömürcü 1998				Portakal Hafız Konağı Abdülaziz'in Av Köşkü 1876 Saat Kulesi 1901 Yeni Cuma Cami 1579	

EK 1: *Ankete Katılanların Verdikleri Cevaplar (Devam)*

Ankete katılanlar	**Helenistik Dönem**	**Roma Dönemi**	**Bizans Dönemi**	**Osmanlı Dönemi**	**Cumhuriyet Dönemi**
34-Taha Erdoğan 1998				Yeni Cuma Cami 1579 Saat Kulesi 1901 Geleneksel Tren Garı 1873-1910	Seka Kâğıt Fabrikası 1934
35-Seniha Yinelek 1961				Yeni Cuma Cami 1579 Saat Kulesi 1901 Saatçi Ali Efendi Konağı 1776	Halkevi Binası 1943
36-Emre Özkar 1988				Orhan Cami 1332 Etnografya Müzesi 1873 Abdülaziz'in Av Köşkü 1876	Halkevi Binası 1943
37-Serhat Canıgeniş 1988				Saat Kulesi 1901 Yeni Cuma Cami 1579 Akça Cami 1326 Geleneksel Tren Garı 1873-1910	
38-Hayrettin Ergül-1998				Yeni Cuma Cami 1579 Kapanönü Çarşısı Saat Kulesi Orhan Cami 1332	
39-Gökhan Yıldız - 1998				Yeni Cuma Cami 1579 Portakal Hafız Konağı Saat Kulesi 1901	Seka Kâğıt Fabrikası 1934
40-Çağatay Özdönmez - 1997				Saatçi Ali Efendi Konağı 1776 Saat Kulesi 1901 Etnografya Müzesi 1873	Ulugazi İlkokulu 1932
41-Emre Dinçol-1991				Yeni Cuma Cami 1579 Abdülaziz'in Av Köşkü 1876 Saat Kulesi 1901	Halkevi Binası 1943
42-Mert Dinçol-1992				Orhan Cami 1332 Portakal Hafız Konağı Etnografya Müzesi 1873	Seka Kâğıt Fabrikası 1934
43-Batuhan Eriç-1998				Geleneksel Tren Garı 1873-1910 Abdülaziz'in Av Köşkü 1876 Saat Kulesi 1901 Yeni Cuma Cami 1579	

44-Halil Yılmaz- 1943				Portakal Hafız Konağı Redif Binası 1863 Yalı Cami İmaret Cami 1524	
45-Emine Yılmaz - 1947				Yeni Cuma Cami 1579 Bakırcılar Çarşısı Küçük Hamam Orhan Cami 1332	
46- Ayşe Turgut- 1947				Saatçi Ali Efendi Konağı 1776 Portakal Hafız Konağı Yeni Cuma Cami 1579 Kapanönü Çarşısı	
47-Engincan Bayrak - 1998				Yeni Cuma Cami 1579 Saat Kulesi 1901 Portakal Hafız Konağı Etnografya Müzesi 1873	
48-Osman Keleş- 1993				Yeni Cuma Cami 1579 Fevziye Cami Saat Kulesi 1901	Halkevi Binası 1943
49-Asuman Keleş- 1983				Yeni Cuma Cami 1579 Fevziye Cami Küçük Hamam	Ulugazi İlkokulu 1932
50- Emrah Keleş- 1985				Geleneksel Tren Garı 1873-1910 Abdülaziz'in Av Köşkü 1876 Yeni Cuma Cami 1579	Ulugazi İlkokulu 1932

Gabriel Marcel Felsefesi'nde Bağlanma Ve Katılma Kavramları

Prof.Dr. Yıldız KARAGÖZ YEKE
Cumhuriyet Üniversitesi

Nursel DOĞAN
Cumhuriyet Üniversitesi

Özet

Varoluşçu felsefede amaç, varoluşçu öz idrakin oluşturulması yani, insanın kendi değerine sahip, kendi kimliğini tanımlayabilen, özgür ve sorumluluk sahibi bir varlık olarak belirleyebilmektir. Hayat boyu sürecek kapsamlı bir oluşum sürecinin bir parçası durumundaki insanı anlama noktasında asıl tema, bu dünyadaki çeşitli halleriyle olan *ilişki*nin kendisidir. İnsanı, *durum* içinde varlık olarak görebilmenin yolu da onu betimlemektir. Bu açıdan bakıldığında ister teist isterse de ateist varoluşçu olsun hepsinde önemli olan şey insanı anlamak ve ona hak ettiği değeri vermektir. Dolayısıyla tüm varoluşçu filozofların, varoluş sürecini betimlemek amacıyla insanın yaşadığı dünyayla olan ilişkisini açıklamaya ve anlamlandırmaya çalıştıkları süreçte, içerik ve çerçevesi farklı olmasına karşın özgün bazı kavramların kullanıldıklarını söyleyebiliriz. Bu çalışmada teist filozof olan Gabriel Marcel'in insan anlayışını, bağlanma ve katılma kavramları çerçevesinde nasıl ortaya koyduğu ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Varoluşçuluk, özgürlük, sorumluluk, bağlanma, katılma.*

The Participation And The Fidelity Notions İn Gabriel Marcel's Philosophy

Abstract

For Existentialist Philosophy, the objective is the creation of the existentialist self-perception (cognition, realization), that is, allowing the human being to own his own value judgements, to express his own identity, to be a free being responsible for his actions. For understanding human being as a part of the life-long lasting universal process of existence, the main theme is *the human's relation* itself with this world in a variety of fashions. As a consequence, description of the human becomes the way to see the human as a being in *the situation*. Based on this premise, what matters for a

deist or an atheist existentialist is to understand the human and attach the value he deserves. Accordingly, for the purpose of describing the process of existence, all existentialist thinkers in an effort to explain and attribute meaning to human's relations with the world he lives in, make use of certain original notions, though controversial in terms of scope and content. This study covers the human understanding of the deist existentialist Gabriel Marcel in terms of the notions of the participation and fidelity.

Key Words; *Existentialism, freedom, responsibility, fidelity, participation.*

GİRİŞ

Varoluşçu felsefede amaç, varoluşçu öz idrakinin oluşturulması ve buna aracılık eden vasıtaları kullanmak suretiyle insanın kendi değerlerine sahip, kendi kimliğini tanımlayabilen, özgür ve sorumluluk sahibi bir varlık olarak belirleyebilmektir. İnsanın özgürlüklerine odaklanan, insanın özgürlük ve sorumluluk seçimini kendisine bırakan bir akım olan varoluşçu felsefede, insan varlığı bir anda, derhal olup bitmiş ve hayattan kopuk kurmaca bir düşüncenin ürünü değildir. Aksine kişisel varoluş için çaba göstermeliyiz. Kendimizi bu dünya ile ilişkilendirme tarzımızı değiştirmek yoluyla anlamak ve bir insanoğlu olarak yaşamak istiyorsak, hayat boyu sürecek kapsamlı bir oluşum sürecinin bir parçası olmak durumundayız. "Günlük yazıda ya da bilimsel eserlerde 'dolaysız bir iletişimle yetinebiliriz… Ancak… (i)ş insan varlığına geldiğinde asıl tema, tam olarak olayların… çeşitli halleriyle olan *ilişki*nin kendisidir. Bu ilişkiye dünyadaki olayların objektif durumları olarak değil, asıl neyle alakalı olduklarını açığa vuracak bir şekilde aracılık etmek başka hiçbir şeye benzemeyen ifade tarzlarını gerektirir. Şayet böylesi bir idrake aracılık etmeyi dilersek, kendimizle ve diğerleriyle tefekküre dayalı bir ilişkiye sahip, edebi sanatçılar olmamız gerekir." (Skirbekk-Gilje, 2006:432). Böyle bakıldığında tüm varoluşçu filozofların kullandığı özgün kavramların, içerik ve çerçevesi farklı olmasına karşın, açıklamaya ve anlamlandırmaya çalıştığı insanın yaşadığı dünyayla olan ilişkisini ve varoluş sürecini betimlemek amacıyla kullanıldıklarını söyleyebiliriz. Bu bağlamda varoluşçu düşünürleri bir ekolün savunucuları olarak görmektense, onları Blackham'ın belirttiği gibi 'doğal olarak oluşmuş bir ailenin' üyeleri olarak görmek uygundur. Bu üyelerin her biri bir diğerini etkilemek suretiyle birbirlerine ışık tutmuş ve bir arada ortak temalara dair bir içerik kazandırmışlardır. Ancak, varoluşçu felsefede 'insan nedir?' sorusu temel olmasına rağmen bu olguyu anlamak için geliştirdikleri kavramlar ve bu kavramlara yükledikleri içerik aynı değildir. Temel kaygısı insanı anlamak

olan, varoluşçu filozofların İnsanı, *durum* içinde varlık olarak görebilmenin yolu da onu betimlemektir. Böylelikle varoluşçu düşünürlerin yöntemi de fenomenolojik yöntem olmaktadır. Örneğin bir Gabriel Marcel, bir Jean Paul Sartre Husserl'in fenomenolojik yöntemini kullanan filozoflardır. Varoluşçu filozoflar insanı dünyada somut varlığıyla ele alan ve şimdiki zamanın içinde betimlemeye çalışan, bütün varoluşçu felsefelerde ortak çıkış noktası şimdiki zaman problemidir. Başka bir deyişle, şimdide, anlamdan boşalan bir dünyada insanın öz ve anlam arayışıdır.

Örneğin, Joachim Ritter'e göre, günümüz ile gelenek (geçmiş) arasındaki bağlantının koptuğu yerde felsefi düşünüş harekete geçmektedir. Yine Jaspers, "*Philosophie*" (1932) sinden önce, günümüzün manevi durumunu (1931) tahlille işe başlamıştır ve ona göre, bu durumun ana belirtisi, manevi dünyamızın bir tehdit altında bulunuşudur. (Ritter 1954:6).

Diyebiliriz ki, varoluşçu filozoflar için temel problem, insanın yığınlaşması ve kollektifleşmesi, kendi olamaması, birey olamamasıdır. İnsanın anlam kaybını, bireyselliğini kaybetmesinde gören varoluşçular, bu kayıp değerin tekrar kazanılacağına inanırlar. Örneğin, teist filozoflar insanın anlam arayışını Tanrıda bulmalarına rağmen, ateist filozoflar Tanrıyı bireyin özgürleşmesinin önündeki engel olarak algılamışlardır. Bu iki bakış açısının en açık görüleceği filozoflar ise Sartre ve Marcel'dir. Bir Tanrıya inanıyor olmak ya da onu reddetmek bu filozofların insanı anlamak için kullandıkları kavramları da belirlemişlerdir. Örneğin Sartre için bu kavramlar: özgürlük, sorumluluk, hiçlik, kendinde varlık, kendisi için varlık, öznellik, bulantı, iç daralması, bırakılmışlık, terkedilmiştik, umutsuzluk gibi kavramlar iken, Marcel için, aşk, umut, sadakat, bağlanma, katılma, iman, olmak, sahip olmak, problem, sır gibi kavramlardır. Varoluşçu felsefelerin hepsinde ortak olan nokta insanın değerli bir varlık olduğu varsayımıdır. İster teist isterse de ateist varoluşçu olsun hepsinde önemli olan şey insanı anlamak ve ona hak ettiği değeri vermektir. Bu iki anlayış arasındaki farkın insanı anlamak ve ona değer vermek için seçtikleri yol olduğu söylenebilir. Teist filozoflar insanın değerli bir varlık olduğunu ve bu değerin Tanrıdan bağımsız olarak düşünülemeyeceğini düşünürken, ateist filozoflar bu değerin Tanrıdan bağımsız bir şekilde düşünülebileceğini kabul ederler. Bu bağlamda bu çalışmada teist filozof olan Gabriel Marcel'in ben ve ötekini kavramını bağlanma ve katılma kavramları çerçevesinde insanı nasıl anlamlandırdığına odaklanmak suretiyle öznelerarası ilişki boyutunun nasıl olduğunu incelemektir.

1. Marcel'in Öznelerarası İlişkinin Anlaşılmasını Sağlayan Temel Kavramlar

Marcel'in felsefesinde öznelerarası ilişkiyi anlayabilmemizin yolu onun ontolojisini anlamaktan geçer. Marcel ontolojisinde dört varlıktan söz eder: bunlar *şey, o ve sen ve mutlak sen*. Benin *o* ile benin *sen* ile ve benin *mutlak sen* ile ilişkisi hem bene hem de *o* ve *sen*'e hak ettiği değeri vermektedir. Bu açıdan benin, diğer benlerle ilişkisi bağlanma ve katılma kavramları ile doğrudan ilgilidir. Öncelikle Marcel'in *şey, ben, o, sen ve mutlak sen* kavramlarından ne anladığına bakmak gerekir. *Şey* kavramı, *ben*'in pek çok bakımdan alışveriş içinde olduğu cansız nesneleri dile getirir. *Nesne,* Marcel'e göre, benin dışında kalan şeylerdir. Benin, nesne ile ilişkisi, sahip olmak ilişkisidir. İnsan nesneleri kaybedebilir, ancak bu kayıp onun varlığını ortadan kaldırmaz. İkinci olarak Marcel 'in *o* diye dile getirdiği varlık, toplumda belli bir yeri, görevi olan bir insandır. *O*, özde ayırım gerektirmeksizin yeri, başka biriyle değiştirilebilen bir insandır. Demek ki *o*, bana uzak olan, içten bir bağ kurmadığım, rastgele bir insandır. *Sen* olarak varoluş ise, hem *şey* 'den hem de *o* denen varlıktan ayrı bir varlıktır. *Sen* ne cansız bir şey, yani nesne ne bir *şey*'dir ne de bir *o*'dur. (Uygur 2006:70). Marcel 'de, üçüncü tekil kişi olan he/she/it nesne kategorisinde yer almaktadır. Ancak, nesne kategorisindeki üçüncü kişi nedir? Sorusuna Marcel şöyle cevap verir: *o* olarak başka bir kişiyi düşündüğüm zaman ona neredeyse hiç yokmuş gibi davranıyorum; Onu nesnelleştirmeme izin veren onun yokluğu, Marcel'e göre, üçüncü kişi bir düşünce veya yargı veya gözlem nesnesine atıfta bulunur. He/she/it özne-nesne ilişkisine sahiptir. (Dagasen 2013:76).

Öncelikle şunu ifade edelim ki, Marcel felsefesinde varlık'ı bilmek esastır ve bu bilmenin türü, geleneksel bilme şekillerinden farklıdır. Marcel'de *şey, o, sen ve mutlak sen* kavramları farklı değerlendirmelere ya da farklı bilme şekillerine tabidir. Başka bir deyişle, Marcel, varlıkları bilme şekillerine göre iki tür düşünme düzeyinin varlığına işaret eder: *birincil refleksiyon* ve *ikincil refleksiyon*. Birincil refleksiyon problem alanını bilme yolu iken, ikincil refleksiyon sır alanını bilmenin yoludur**.** Marcel'e göre problem ve sır, iki varlık alanıdır. Problem, bilimin nesnesi olan varlıklar alanıdır. Marcel'e göre *şey* ve *o* denilen varlıklar problem alanına ait olan, objektifleştirilebilen yani bilimin nesnesi olan varlıklar gibi incelenebilen varlıklardır. Bu varlıkları bilmenin yolu bilimdir. Bu durumda Marcel'e göre bir problem, tanıştığım, bütünüyle önümde bulduğum, ancak kuşatma altına aldığım ve indirgeyebildiğim bir şeydir. Bu durumda problem, problemi ortaya koyanın tamamen dışındadır yani problemden söz ederken *bende* ve *benim önümde* ayrımı vardır. Problem,

kendimi ondan ayırarak çözmeye çalıştığım şeydir. Dolayısıyla problem, uygun teknikleri kullanan ve doğru yolu izleyen herkes tarafından çözülebilir. Problemin özünü, açık seçik ortaya konulabilmesi ve ayrıntılanabilmesi oluşturur. Problem alanında özne-nesne ayırımı çok açıktır. Problem alanı, varoluşsal olmayan, kişisel olmayan bir alandır. Kısaca bu alan bilimin nesnesini ele alış tarzına karşılık gelir. (Marcel 1950:211-12).

Problem alanını bilmenin yolu birincil refleksiyondur. Birincil refleksiyon ayrıca insan yaşamında belirli bir aşamayı kasteder. Bu aşama, zihnin, kavramsal olarak anlaşılabilir hale getirmek için verilen duruma göre hareket ettiği analizini içerir. Bu etkinlik, genellikle muhakeme olarak adlandırdığımız bir etkinliktir. Bu yansımada, insan algıladığı dünyanın kendi iç dünyasından farklı olduğunu, dış dünyanın nesnel olarak var olduğunun farkına varır. Buna ek olarak, Marcel, bu birincil refleksiyon alanında, şeylerin ve fikirlerin birbiriyle ilişkili olduğunu gözlemler. Bu alan, genelleme, mantıksal çıkarım ve soyutlamanın âlemidir. Bu alanda, sağduyu, doğal ve sosyal bilimler ve matematik gibi alanlar bulunur. (Katsına 2009: 44). Marcel, bu düşünce düzeyinin, doğal ve fiziksel bilimler alanında meşru olduğunu kabul ederken, metafizik alanında uygulanamaz olduğu konusunda ısrar eder. (BenefieId 1973:54). Problematik olanın dünyası korku ve arzunun, zamanda fonksiyonel olanın ya da fonksiyonalleştirilebilenin dünyasıdır; nihayetinde Marcel'e göre, bu dünya her türden tekniğin krallığıdır. Her teknik bir kısım arzu ya da korkuya hizmet eder veyahut hizmet ettirilebilir; buna mukabil tıpkı her korku gibi her arzunun da kendine uygun tekniği inşa ettiği söylenebilir. (Marcel 2001:73).

Marcel'e göre varlıkları bilme konusunda ikinci düşünme düzeyi ikincil refleksiyondur. Bu alan sır alanıdır ve sır alanına ait olan varlıklar ise, *sen ve mutlak sen* varlıklarıdır. "Bir sır, benim de dâhil olduğum bir şeydir ve bu nedenle, sadece, içimdeki ile benim önümdeki arasındaki ayrımın anlamını ve ilk geçerliliğini yitirdiği bir alan" (Marcel 1950:211-212) olarak düşünülebilir diye yazan Marcel'e göre, sır alanı kendimi bağladığım, bizzat içine dâhil olduğum, katıldığım bir alandır. Sır beni saran ve kuşatan bir şeydir Bu alanda özne-nesne ayırımı ortadan kalkmaktadır. Bu ikisi, karşılıklı olarak birbiriyle ilişkili bir bütün oluşturulurlar. Burada gözden kaçırılmaması gereken şey, sır kavramının bir bilinmeyene karşılık gelmediğidir. Sırlar, varoluşumuzla ilgili olduğu için sırrı düşünmeye ya da ispat etmeye kalkışmak onu nesnelleştirir ve değerini düşürür. Dolayısıyla Marcel'in anlayışında sır objektifleştirilemez

olandır. Sır, ne bilimsel bilginin kriterleri doğrultusunda düşünülebilir ne tasavvur edilebilir ne de ispat edilebilir. Objektif düşünceyle ulaşabildiklerimiz yalnızca problemlerdir. Reneaux'un da vurguladığı üzere Marcel için sır kendiliğinden anlaşılmayan, özgürlüğe bağlı ve imana benzeyen bir tür *somut sezgi* ile bilinebilmektedir. (Koç 2013:204). Marcel'e göre asıl ilişki *ben*'in *sen*le kurduğu ilişkidir. Ben için o varlığının *sen* olabilmesi gerekir ve Marcel'e göre insan varlıklarında bu imkân saklıdır.

Bir varlığın *sen* olabilmesi için o varlıkla, bilim açısından yöneldiğim *şey*'le ya da toplumun rastgele *o*' varlığıyla kurduğum türden soyut değil, tam tersine somut bir ilişki, bir bağ, bir bağlılık kurmam gerekir. Yani *sen* varlığına birincil refleksiyonla değil, ikincil refleksiyonla yaklaşmak gerekir. Bu durumda *sen* varlığı, Marcel için problem alanında değil, sır alanındadır. *Sen* denilen varlık ancak ikincil refleksiyon ile tanıdığım varlıktır. *Sen*, aracısız bir kavramayla kendim gibi algılayıp denediğim *Ben*'dir. *Sen*'i hiçbir yabancılık çekmeden kavrar, doğrudan doğruya bilirim. Böylece *sen*, *Ben*'in kendi kendisini aşmasından sonra *Ben*'in bir aşkınlığı olarak ortaya çıkar. *Sen*, gerçek bir *Başkası*'dır; *Ben*in kendi ötesinde, kendinden başka bir *Ben*le içten bir bağla, bağlılıkla eriştiği bir varoluştur. Öyleyse *sen*, varoluşu, ne bir nesne, ne rastgele bir insan, ne düşünce, ne bir tasarlama, ne de bir sahip olmadır. Düşünce, kendi içine kapalı tek insanın bir ürünüdür, dolayısıyla bireysel bir edimdir. Oysa bir bağlılık olarak, *sen*-varoluşu, ben'in kendinden başka bir varlığa, varlıkça inanıp bel bağlamasıdır (Uygur 2006: 72).

Bu durumda denilebilir ki *Ben*'i değerli bir varoluş olarak ortaya koyacak olan *sen* varlığıdır. Çünkü *ben* ancak *sen* ile ilişkisi içinde bir ben olabilir ve bu ilişki karşılıklıdır. Ben'in ben olmasında, başka ben'inde bir başkası için sen olabilmesi için karşılıklı bir ilişkiyi gerektirir. Ama bu ilişki ben'in birincil refleksiyon ile *o* ile kurduğu bir ilişki değildir. Ben için *o,* herhangi bir insandır, problem alanına aittir, ama *sen,* sır alanına aittir. Anderson'un ifade ettiği üzere, "öznelerarasılık, bir özne-nesne ilişkisi değil, iki özne arasındaki samimi bir birliktir." (Dagasen 2013: 75). Ben'in *o* ile kurduğu ilişki özne-nesne ilişkisi iken, Ben'in *sen*le kurduğu ilişki özne-özne ilişkisidir. *Ben-sen* ilişkisi ve *ben /he/she/it* ilişkisi, Marcel 'in başvurduğu bir örnekle daha net hale gelecektir.

Aşağıda verilen örnekte Marcel, ben-o ilişkisini içinde yokluğun bir hali (bir biçimi) olan varlık olarak tanımlar çünkü bir kişi başkası için varken bile yokmuş gibi davranabilir. (Dagasen 2013: 76).

"*Trende tanımadığım biriyle karşılaştım; havadan, savaştan bahsediyoruz, ama ona hitap etmeme rağmen, o "insan", benim için "oradaki adam" olmaya devam ediyor; O, tam anlamıyla, biyografisi hakkında biraz bilgi sahibi olduğum, kendine has bir şeydir. Sanki bir anket doldurur gibi, bana kendini tanıttığı bir açıklamanın parçalarını veriyormuş gibi. Ayrıca kimliğinizi belirtmenizi isteyen bir çalışanla karşı karşıya olduğunuzu hayal edebilirsiniz. Bununla birlikte, dikkate değer gerçek şu ki, Bir Bay falanca ile karşı karşıya geldiğimde, ben de başka bir Bay falanca olacağım, kelimenin tam anlamıyla bir insan olmamaya başladığım sürece, kâğıda ya da basit bir kayıt aparatındaki kelimeleri izleyen bir kalem olurum." (Dagasen 2013: 77).*

Bu örnekte ben-o karşılaşması dışsaldır, çünkü ben ve başkası arasında doğrudan ve karşılıklı bir nüfuz yoktur. Sonunda başkası yalnızca bilgi sağlama kapasitesine sahip otomatik bir makine olarak kalır. Marcel ben-o ilişkisini yokluk/eksiklik olarak gösterir. Bir başka deyişle, ben-o ilişkisinin alanı, Marcel'e göre sevginin eksikliğidir. Bir insana bir insan olarak muamele edememe ve bu insanı belirli bir fikrin yerine koyma, belirli soyut bir isim olarak gösterir. Bununla birlikte, ben-sen ilişkisi, iki kişi arasında gerçek, doğrudan ve karşılıklı nüfuzun olduğu bir karşılaşmayı göstermektedir. Marcel'e göre ben-he/she/it ilişkisinden ben-sen ilişkisine geçiş, ancak sevgi yoluyla mümkün olan ortak bir birliği doğuran içe dönük bir deneyimdir. *Ben-sen* ilişkisi sevgiyi, karakterize eder ve anlaşılabileceği gibi sevginin içinde ve onun aracılığıyla geçer. Sevgisiz olarak başkaları Marcel 'in dediği gibi sadece nesne olarak görülürler. Bir varlığı ne kadar çok seversem, onun hayatına o kadar çok katılırım. Sevilen tüm soruların ötesindedir. Marcel'e göre, *ben-sen* ilişkisinde sevgi, "kendini kırmanın, kendine büzüşmenin ve ben'i deforme eden bir tür daralmayı ortadan kaldırır. İki kişi arasındaki uçurumu yaratan, sevginin eksikliğidir, dolayısıyla bu, kendiliğin şekil bozukluğudur; ama diğer insanlarla birlikte kendisinin büyümesinin gerçekleştiği yer sevgidir. Ben'den Sen'i ayıran ve onu kapatan her şey bir sevginin antitezidir. (Dagasen 2013: 81). *Ben-sen* arasındaki uçurumu kapatmak için köprüyü Marcel sevgi ile kurar.

1.2. Marcel'de Bağlanma Kavramı

Bu bağlamda Marcel öznelerarası ilişkide, bu ilişkiyi olanaklı kıldığına inandığı bağlanma kavramına odaklanır. Çünkü *ben*, bir bağlanma öznesidir, bağlanma iki varlığı gerektirir. Öyleyse sorulması gereken sorular şunlar olacaktır: ben bu bağlanmayı neye ya da kime yapacaktır? Açıktır ki bağlanma edimi, *ben*i başkasına gönderir. Bu durumda başkası kimdir? Marcel'in, başka-

sını, *şey, o ve sen, mutlak sen* olmak üzere ayrı boyutta değerlendirdiğini yukarıda değinmiştik. Marcel benin başkasına yönelme halini bağlanma kavramı ile dile getirir. Marcel için, benin-sen ile ve benin-mutlak sen ile kurduğu ilişkiye bağlanma denir. Ayrıca bağlanma kavramı ben'in kendini bilmesinin, kendinin ve ötekinin farkına varmasını sağlar. Böylelikle Marcel'de bağlanmanın bir akt olduğu söylenebilir. Marcel'e göre, biz *Homo Viator* yani yolcu varlıklarız. Nerden geldiğini ya da nereye gittiğini bilmeyen bir yolcuyuz. Bu yolculukta, anlam, ancak ötekine olan bağlanma da ortaya çıkar. Bağlanma kavramı, söz verme kavramından bağımsız olarak düşünülemez. Bağlanma, insanın isteyerek yani iradi olarak yaptığı bir edimdir. Bağlanma, verilen söze ya da sözle bağlanılan şeye sadık kalmayı gerektirir. Söz vermek, kişinin içinde bulunduğu o andaki durumundan yani ruhsal ve duygusal durumundan kaynaklandığı göz önünde bulundurulursa, gelecekte bu durumun değişmeyeceği düşünülerek söz verilir (Koç ?: 263). Sevilen varlığı, varlık olarak görmek, gelecekteki durumun getirebileceği her şeye ayak uydurmak demektir. 'Ben', başarısız olmaz ve kaymaz, ancak zorluk zamanlarında bile, kendini özgür bırakıp, bir *sen*'e özgürce sunar. Marcel, "(g)eleceğin bize ne getireceği ya da gelecekte bizi neyin beklediğini bilmiyorum, bir bakıma yarın ne olacak diye bilemiyorum; bunu bilmeme, verdiğim söze değeri veren şeydir." (Marcel 1949: 47) diyerek sadakatin koşulsuz olması gerektiğinin altını çizer.

Marcel'de bağlanma, kendini somut olarak sadakat fiilinde gösterir. Çünkü bağlandığı varlığa sadakat göstermek gereklidir. Eğer sadakat fiili varsa bu fiilin karşılık geleceği bir muhatap da olmalıdır. Bu durumda, kime sadık olacağız? sorusu önem kazanır. Marcel'e göre, ben, bağlandığı varlık ile var olmaktadır. Bununla birlikte, ben ancak kendisi için hazır bulunan bir varlığa bağlanabilir. Ben'in, başka bir bene bağlanması için sen'in onun için hazırda bulunması, ona açık olması, varlığını ona açması gerekir. Sen diye bir varoluştan söz etmek için, kendini bağlayan bir ben'e gerek vardır, Sen'den söz ediliyorsa bu, böyle bir ben'den, ben'in yönelişinden ve ben'in kendini verişinden ötürüdür. Ben için hazırda bulunmak, ona bağlanma imkânı sunmaktır. Çünkü bir kimse başka bir beni ancak onunla ferdi bir yakınlık kurmakla tanıyabilir. Başka bir ifadeyle, Marcel'e göre, varlığımızın öznelerarası yapısını deneyimlemek ve kabul etmek için uygun bir zihniyet içinde olmamız gerekir.

Bu uygun zihniyet, kendinde-saplantılı olmayan, bir zihniyettir. Sadece bireyin endişelerine, korkularına ve çıkarlarına odaklanmayan zihniyettir. Eğer kendimize odaklanmayı, kendimizi merkeze almayı bırakırsak ancak o zaman insanlarla bağ kurmaya başlarız. Kendi benliğini merkez edinen şahıs,

liyakatsizdir. O kendini ve kaynaklarını başkaları için yararlı hale getiremez. Kendi benliği ile engellenmiştir. Açıklık ve açık kalplilikten uzaktır. Başkalarını sevmekten yana kabiliyetsizdir ve kendi durumunu anlamasını sağlayacak gerekli arkadaşlık duygusundan yoksundur. O kendi içine kapalı durur, sert kabuğunu kıramadığı şahsi deneyinin küçük dairesiyle sarılmıştır. Kendi tarafından bakılırsa liyakatsiz, başkaları tarafından bakılırsa yararsızdır. Liyakatli ve yararlı ben, şahsi hayatını aşabilen ve başka benlerle yaratıcı bir birlikte yaşamaya açık bulunan bendir. Liyakatli ben, her zaman sevgi ve duygu birliği kurmağa hazırdır. Hiçbir zaman kendi üzerine kapalı değildir. Başkalarının iç hürriyetleri ve sübjektif hayatları ile tanışıklık kurar ve böylece hem kendini, hem de başkalarını objeden ayrı varlık olmalarını temin eder. (Magill 1992: 112). Marcel'e göre, iki tür bağlanma vardır: ilki, başka benlere, ikincisi Tanrıya. Ancak başka benlere bağlılık gerçek bağlılık değildir, asıl gerçek bağlılığın Tanrıya olduğunu bilmek önemlidir. Ben, mutlak sen'e dua ile bağlanır. Burada sorulması gereken soru ise şudur: Bizi, sen ile karşılaşmaya hangi yollar götürür? Marcel'e göre, bu yollardan ilki, umutsuzluktur. Çünkü umutsuzluk, bizi umuda götürür. Beden için nefes alma ne ise, ruh için de umut odur. Varlığa götüren bir ikinci yol, sevgidir. Sevgi bizi başka insana bağlar. Üçüncü yol, sadakattir. Sonuncusu ise, 'varlığın yeri'dir. Tanrı ile olan süje-süje ilişkimde Tanrı, erişilmez bir aşkınlık değildir. Tam tersine ona erişebilirim. Bunu somut olarak dua fiilinde görebiliriz. Tanrıyı, formel bir duada değil, gerçek bir duada bulabiliriz. Dua, Tanrıyı bir düzen olarak düşünmeyi aktif olarak reddetmek, onu gerçekten Tanrı olarak, saf sen olarak düşünmektir. Hakiki dua, hiçbir zaman daha fazla 'sahip olmak' için değildir, daha fazla 'olmak' içindir. Marcel'e göre, "dua gerçekte ne bir istek, ne de metafizik bir ezber parçasıdır. Mutlak sen ile birleşmenin mütevazı ve ateşli bir tarzı değilse, hiçbir şeydir." (Muşta 1988:133).

1.3. Marcel'de Katılma Kavramı

Marcel de öznelerarası ilişki için önemli bir diğer kavram katılma kavramıdır. Varlık, katılımdır. Marcel, katılımın iki türünden bahseder: ilki nesnel, ikincisi ise, nesnel olmayan katılımdır. Marcel nesnel katılımı kek örneği ile şöyle açıklar: Bana getirilen bir kekten payımı istediğimde bu pay, objektif, tartılabilen, ölçülebilen bir şeydir. Payımı alsaydım bu onu muhtemelen yemek için olabileceği gibi onu bir kerede tüketmemek, birkaç parçaya ayırmak veya başkasına hediye etmek için de olabilirdi. Ancak Marcel'e göre, tüketme fiili bu kadar açık değildir. Örneğin, bir tablo koleksiyonundan payımı istersem, tü-

ketmek bakmak demek olabilir. Aynı zamanda bu tabloların ileride para etmesi olasılığını hesap eden vurguncu bir ruhla saklayabilirim. Bu örneklerde hala bölünmesi gerekenin objektif niteliği devam etmektedir (Marcel 1950:111-112). Marcel, nesnel olmayan katılım konusunda ise, bir ayine katılımı örnek gösterir. Bu katılma, dinleyiciler arasında olabildiği gibi, ideal bir nitelikte de olabilir. Diyelim ki, ulusal felaketlerin, salgınların ya da bir savaşın sona ermesi için düzenlenen bir ayine hastalıktan yatalak olsam da dua aracılığıyla katılabilirim. Bu tür bir durumda, nesnel olarak bana verilen sadece gazetelerde ya da radyoda söz konusu törenin gerçekleşeceği yer, hangi zamanda ve hangi kilisede olacağı hakkında bir açıklamadır. Aslında bedenen katılmaya veya saatini bilmeme ihtiyaç yoktur. Biz, bir aşkın içinde eridiğimiz ölçüde, buradaki sayı problemi de önemini kaybeder. Marcel, nesnel olmayan katılımın, bir tür ortaya çıkmayan, adeta *suda batık* bir tür katılım olarak düşünülebileceğini belirtir. Bu katılım, düşünceyle aydınlanma düzeyine ulaşınca, katılım seviyesine doğru geri dönmesi refleksiyon gücü içerisindedir. Ona göre, buradaki asıl mesele, hissin, katılımın, suda batık bu seviyesinin gerçekliğine tanıklık edip edemeyeceğidir. Çünkü düşüncemiz, şeyleri kendisine fiziksel terimlerle, görüntülerle, metaforlarla, modellerle, analojilerle sunma eğiliminin engeliyle karşı karşıya kalmış görünür (Marcel 1950:114). Örneğin "bir kimsenin bir yol inşa ederken bir kayayı patlattığı gibi tüm düşüncenin yapması gerekenin bu türden engelleri havaya uçurmak olduğunu varsaydıysak, kendimizin de tıpkı bunun gibi maddi karşılaştırmaların kölesi olduğunu ispat etmeliyiz. Bir tür denizde batırılmış ve sonra düşüncenin ışığında ortaya çıkan katılım resmimiz, bir tür davetsiz yabancı bir cisim, düşüncenin gözünde bir toz olarak ele alınamaz. Düşünce, bize imgeyi vermiştir ve bu nedenle düşüncenin imgeden kaçabilmesi kendisini yalnızca yeniden biçimlendirerek olur" (Marcel 1950:114).

Dolayısıyla Marcel'e göre, ikincil refleksiyon, salt bir tür içsel yeniden biçimlendirmedir ve katılımı sağlamak istediğimizde gerçekleşen şeydir. Öncelikle, hala katılımın gerçekleştiği görülebilir. Biçime aklımız takılıyor ve bu biçimin gerçekten önemli bir şey olmadığını fark edemiyoruz. Önemli olan, gerçekte resmedemediğimiz bir tür içsel önyargıdır. Bu önyargıyı anlamak için, olabildiğince canlı bir şekilde, belirli bir görevin parçası olmak için güçlü bir şekilde arzu duyan biriyle, aşağı yukarı dilimler halinde bir kekle kıyaslanabilir bazı nesneleştirilmiş eşyaların payını almak için özellikle arzu duymayan birinin nasıl olduğunu hayal etmek yeterlidir. Hiç şüphe yok ki, psikolog açısından bakıldığında, bir görevde payına düşeni almayı hor görmek ve bu arzuyu aşağılamak hala oldukça mümkündür.

Örneğin, başkaları tarafından hakkımda iyi şeyler düşünülmesinin her şeyden önce arzu ettiğim şey olduğu ve diğer insanlar çalışırken benim kollarımı kavuşturup sırtıma yaslanmamın hakkımda kötü şeyler söylenmesine neden olacağı söylenecektir. İnsani karşılaşma düzeyinde, oldukça önemsiz olandan son derece önemli olana uzanan muhtemel buluşmaların tam bir skalası olduğu açıktır (Marcel 1950: 114-137).

Skalanın alt ucundaki karşılaşmalar önemsizdir, bu tarz karşılaşmalar nesnel bir kesişim olarak ele alınabilir. Nesnel karşılaşmaların hiçbir şey olduğunu belirten Marcel, bu iletişim düzeyini ya da katılmayı, bir tür dirsekle itmeye benzetir. Örneğin, her gün sokakta ya da metroda yüzlerce insanın arasında yolunu ite kaka açan kişinin, yani dirsekle itmenin, gerçek manada bir karşılaşma olarak deneyimleyemeyeceğini belirtir. Bütün bu tanımadığımız insanlar yolumuzdan itmek zorunda olduğumuz varlıklardır. Bu insanlar kendi mekân payımızı korumamız gereken yaşam alanındaki belirli bir mekân payını işgal eden salt bedenler olarak kendilerini bize gösterirler. Marcel, bu karşılaşma düzeyini insanlık dışı bulur ve bu seviyenin aşılması gerektiğini belirtir. Bunu yapmanın yolu aslında çok basittir. Örneğin, itişmenin içerisinde bir kimsenin affedersiniz demesi ya da gülümsemesi yeterli olacaktır. Ancak bu, yolumuzu bir şimşek gibi aydınlatabilir (Marcel 1950:114, 137-138). Çünkü Marcel, felsefesinde ben dünyaya enkarne bir varlık olarak, "kendi başına, kendi bedenine kazara değil, temelde bağlı olan bir varlık" (Marcel 1950:101) olarak katılır. Onun için "enkarne olan varlık olarak varoluş, dünyada tezahür ettiğim yoldur: Ben varım demek yerine ben tezahür ediyorum demek daha iyi olabilir. Ben varım, kendimi, hem başkaları hem de kendim tarafından bilinmek ve tanınmak için bir şeylere sahibim" (Marcel 1950: 90-91) anlamına gelmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki Marcel, beden ile benliği özdeş kabul etmediği gibi benliği de zihinle özdeş olarak görmez. Ben, beden değil ancak ben, bedenli bir varlıktır. Benin dünyaya katılımı, ilkin beden aracılığıyla olmaktadır. Beden bize katılmanın imkânını sunmaktadır. Katılma imkânını en iyi duyumlamada görmek mümkündür. Beden, duyumlama özelliği ile dünyaya katılmaktadır. Marcel'e göre, duyumlama, bir katılım biçimidir. İlk önce, duyumla bedenime ve bedenimle dünyaya katılırım. Çünkü beden beni, ötekine açar, fakat aynı zamanda beden beni ötekine çeker. Marcel'in bu düşüncesini, günümüz dünyasındaki kadınların beden ile ilgilerine bakıldığında anlamak mümkündür. Günümüzde her kadının standart ölçülere sahip olmak arzusunda olduğu görülür. Kimse çok kilolu ya da çok zayıf görünmek istemez. Bu durumdaki insanlara bakıldığında bedenleri ile dünyaya katılımları eksik kalmak-

tadır. Bedenini ötekine karşı daha çekici kılmak için çaba duymakta olan insanların kendi dünyalarına kapandıkları, sosyal dünyaya karşı açık olmadıkları görülebilir. Marcel'e göre, buradaki temel çaba, ötekine yaklaşmak, onun dikkatini çekmek, onunla yakınlık kurmak, beden ile ötekini kendine çekmeyi, ötekinin kendisini beğenmesini sağlamaktır. Bu bir tür iletişim biçimi olarak değerlendirilebilir. Çünkü ilk yakınlık duygusu, beden ile elde edilmektedir. Beden, benin ötekinin olası bir daveti için hazırda bulunmayı gerektirir. Ben, beden ile ötekinden gelen davete icabet ederim (Koç? :40). Örneğin, Sartre için öteki, benin cehennemidir ve benlik için tehdittir. Sartre'ın tersine Marcel'de öteki, benim varlık sırrına katılmama açılan kapı ve varlık sırrına katılmamı sağlayandır. Dolayısıyla temel amaç, Varlığa katılmaktır. Varlık, problem alanına değil sır alanına aittir ve bir sır sadece katılım ile aydınlatılabilir, problem gibi çözülemez. Soyut ve nesnel bir bilgiye yönelmesinden dolayı bedenime bilimsel bir araştırma nesnesi muamelesi yaparak, "ben'im ve bedenim arasındaki kırılgan bağı koparmaya" (Marcel 1950: 92) çalışan birincil refleksiyon açısından "benim bedenim olarak adlandırdığım beden, aslında diğerleri arasında sadece bir beden(dir). Bu diğer bedenlerle ilgili olarak, hiçbir özel ayrıcalığa sahip olmamıştır. Bunun nesnel olarak doğru olduğunu söylemek yeterli değildir, her türlü nesnelliğin önkoşuludur, tüm bilimsel bilginin temelidir" (Marcel 1950: 92). Sonuç olarak denilebilir ki, insan ancak beden ile dünyaya katılmaktadır. Öte yandan sorulması gereken diğer bir soru ise şudur: Ben'in diğer varlıklara katılımı hangi yolla olmaktadır? Başka bir deyişle, ben'in 'o', 'sen' ve 'mutlak sen' olarak adlandırdığı varlığa katılım nasıl mümkün olmaktadır? Marcel'e göre, Kartezyen zihin-beden düalizmi birincil refleksiyondan türetilmiş düşünce biçimidir. Bedeni, sadece birincil refleksiyon açısından değerlendirmek yetersizdir. Çünkü birincil refleksiyonun bakış açısından bedenim, adeta malik olduğum bir şey olarak keşfedilir. Gerçekliğin bütününü ve insan tecrübesini birincil refleksiyonun kategorilerine indirgeme eğilimine karşı çıkan Marcel'e göre, beden fikrini bir nesne olarak değil, bir özne olarak ortaya koymak zorundayız (Koç 2014: 16).

Bireyin varlığının ruh-beden birliğinden hareketle anlaşılması gerekliliğine işaret eden Marcel, birincil refleksiyon ile ayrılan unsurların, yani birliğin, yeniden kurulması amacıyla ikincil refleksiyona başvurur. İkincil refleksiyon vasıtasıyla yeniden kurulan ilişkide, bağlılık ve duygu ortaya çıkar. İkincil refleksiyon, sadece kendimize değil, başkalarına da bir sorumluluk verdiğimizi gösterir. Kendi bedenimiz bir enstrüman olmadığı gibi, başkalarının bedenini de bir enstrüman olarak görmemek gerekir (Katsına 2009:47). Marcel'e göre,

ikincil refleksiyon, birincil refleksiyonun sadece bir beden, numune bir beden, bu yahut şu beden olarak düşündüğü bu bedeni, nihai olarak ben varımdaki benlikten ayırmasını reddetmek suretiyle kendini ifşa eder (Marcel 1950: 93). Şunu da gözden kaçırmamak gerekir. Marcel'in iki yönlü bir insan anlayışı vardır. İnsan, dünyaya ait olmamakla birlikte, bu dünya içinde var olmaktadır. O, dünyaya ve Tanrı'ya aynı anda katılan bir yapıya sahiptir. Cisimleşme (incarnation) ile dünyaya, münacat/dua/niyaz (invocation) ile de Tanrı'ya katılır (Muşta 1988: 18.). Mutlak sen'e katılımın nasıl olacağı sorusuna gelince, Marcel için Tanrı *mutlak Sen*'dir. Tanrı mutlak mevcudiyettir ve onun tarafından desteklenen ve ona gösterilen yaratıcı sevgi ve sadakat gibi öznelerarası ilişkiler yoluyla ele alınabilir. Bir adam, Tanrı ile ibadet ve dua yoluyla davet ve cevap yoluyla buluşabilir (Negomıreanu 2013: 56-57).

Somut felsefede 'ben'in keşfedilmesi ya da insanın tanınması Varlık probleminden ayrı düşünülemez. Bu sebeple Marcel, ilk bakışta birbirine karşıt gibi görünebilen 'metafizik olan' ile 'egzistansiyel olan'ı birleştirebilen bir yol bulunduğunu ve bunun da kendi varoluşsal derinliklerimizden geçtiğini ifade etmiştir. Biz bireysel varlığı, kendi varoluşsal derinliği içinde ne denli tanıma imkânı bulabilirsek, o denli varlık olarak varlığa dair bir kavrayış mümkün olabilecektir. Zira ontolojik problem, varlığın kendi bütünlüğü içerisinde kavranmasını esas alan ve süjenin Varlığa angaje olduğu bir araştırmadır (Muşta, 1988: 54). Bu sebeple Varlığı dışarıdan bir 'problem' olarak düşünmek imkânsızdır. O, kendisini 'problem-ötesi (meta-problematik)' bir 'sır' halinde açığa vurmaktadır. Sır, bilinemez olan değil, bizzat yaşanan ve içsel olarak tecrübe edilendir. Bu durumda: 'Varlık Sırrı'na nüfuz etmemize imkân verecek olan bireysel yaşantı ya da egzistansiyel tecrübe nedir sorusuyla karşı karşıya kalırız ki, Marcel'e göre, bu tecrübe bağlanma (commitment) ve sadakattir. Zira, varoluşsal olanın alanı bağlanma ya da angajman alanıdır. Yani, konkre felsefede varolmak, seyirci değil, katılımcı olmaktır. Kişinin, temel varoluşsal tecrübesi katılımdır. Katılım ise, ancak bağlanma ve bağlılığa sadık kalma suretiyle gerçekleşebilecektir (Koç ?: 261). Marcel'e göre, "varoluş katılımdır" (Weldon 1997: 26). Bu katılımın da üç temel düzeyi vardır: "Bedene bürünme düzeyi, komünyon düzeyi ve aşkınlık düzeyi" (Koç ?:261). Bu düzeylerin ilkinde, bedenimden ayrı bir varlık olmadığımın bilincine varırım, ben ve bedenim bir birlik oluştururlar. Beden, ben'in dünyada varolmasını sağlar. Çünkü bedensiz bir varoluş mümkün değildir. Marcel'e göre, bedene bürünme (incarnation) yani 'cisimleşme', katılımın ve kişi olabilmenin esasını oluşturur. İkinci katılım düzeyi, ben'in sen denen varlığa katılımıdır. Benin Senle kurduğu

ilişki her ikisine de varlık kazandırır. Benin sene katılımı içten samimi denilebilecek bir bağla ancak mümkün olmaktadır. Ben'in özellikle ikinci kişiyle olan ilişkileri, diyebiliriz ki, objektif olmama özelliğiyle 'yaratıcı' bir niteliğe sahiptir ve özünde sadakati barındırır. Bu düzeyde ben ve sen birlik oluşturarak birbirlerinin varoluşlarına katkı sağlarlar. Benin sen'le kurduğu ilişki, ben'in diğer varlıklarla kurduğu ilişkinin belki de en zor olanıdır. Benin, sen varlığına, katılımı hemen anlaşılacak bir şey değildir. Çünkü öncelikle o denilen varlığın, sen varlığı haline gelebilmesi gerekir. Her *o* varlığı, *ben* için bir *sen* olamamaktadır. *O* varlığın, *sen* olabilmesi için onunla paylaşımın olması, ona yakınlık duymak, ona bağlanmam gerekir. Bu durumda denilebilir ki, bağlanma *ben*'in *sen*'e katılımını sağlayan akttır. Üçüncü katılım düzeyi, aşkınlık düzeyidir. Bu düzeyde ben aşkın denilen mutlak sene katılır. Marcel'de mutlak sen tanrıdır. Bu düzeyde Mutlak sene katılım, dua, umut ve yaratıcılık yoluyla gerçekleşir.

Marcel'de varoluş, birlikte varoluştur. Bağlanma da bu birlikteliği bize sağlayan akttır. Bu yüzden her bağlanma, gerçek bir bağlanma değildir. Çünkü bazı bağlanmalar koşulludur. Örneğin, bir fikre (edebi ya da politik vb.) bağlanma, koşullu bir bağlanmadır. Bu tarz bağlanmalarda değişmezliği öngöremeyiz. Başka bir deyişle, bağlandığımız herhangi bir fikir zamanla değişebilir, bu durumda bu fikre bağlılık, gerçek bir bağlanma olmamaktadır. Benin, nesne ile ve sen ile kurduğu ilişki, sahip olmak ve olmak formundadır. Bir nesneye sahip olursunuz, ama bir sen varlığına sahip olamazsınız. Sen varlığı ile ancak olmak ya da varlık olmak bakımından bir ilişki kurulabilir (Marcel 1949: 42-43). Sen denilen varlık hem nesne hem de o denilen varlıktan ayrı ve farklı bir varoluştur. Daha öncede belirtildiği gibi, o varlığı insanlar arasında sıradan bir insandır, hatta nesne tarzında algılanabilecek bir varlıktır. O varlığını, ben için sen kılan, ona olan yakınlığımız, tanışıklığımız, onun için hazırda bulunuşumuzdur. O ile içten bir bağ kurmadıkça onunla, *sen* türünden bir ilişki kurulamaz. Sen denilen varlığın kendisi için bir ben olabilmesi yeterli değildir, onun aynı zamanda benim içinde bir sen varlığı olması gerekir. Ve bu ilişki de karşılıklıdır. Sen ile kurulacak ilişki, bilimin yaptığı gibi soyut bir ilişki değildir, bu somut bir ilişkiyi ve bağı öngörür. Benin, sen ile kuracağı bağlılık, onu kendisi için bir ben olarak kurarken benim içinde bir sen olarak kurmuş olur. Bu durumda varlığa katılım, ben ile sen arasında gerçek bir bağlanmayı gerektirir. Artık ben, sen varlığına nasıl katılır sorusunu cevaplayabiliriz.

Marcel'e göre, ben varlığı, kendini sen varlığına açarak, onun için hazırda bulunduğunu göstererek ve onun için hazır olanın çağrısına cevap vererek ona katılır (Marcel 1950: 151). Öyleyse öznelerarasılık, esas olarak diğer insanlara

açıklıktır ve 'ile' edatı ile ifade edilir. Diğeri, 'ben' olarak, 'içsel' iletişimin bir olasılık haline geldiği bir 'sen' olarak verildiği otantik cemaat aracılığıyla olur. Marcel'in düşüncesini 'I-thou' ilişkisine fenomen olarak ayırdığı yer burasıdır. Somut insan deneyimlerinin ve örneklerinin kullanımının fenomenolojik tanımı, çağrıştırıcı ve aydınlatıcıdır. Otantik cemaatte, 'Ben'in çağrısının, birlikte-varolmak ve 'küresel bütünlük' olduğu ortaya çıkar. O'nun gerçekten ilgilendiği şey, bu gerçek komünyonun başarısıdır (Chung 1972: 158). Ontolojik araştırma, bir yandan yaşanmış belli bir bütünlükten hareket ederek gelişebilirken, diğer yandan da bu yaşanmış tamlığın, benim deneyimimin bir 'ile' ilişkisinin bütünlüğü içinde anlaşılması gerekir. Bu ilişki, süjeler arası bir araştırmayı düzenlediği alan olacak ve bir süjeler arası alan, metafizik anti-kartezyen bir nitelik gösterecektir (Muşta 1988: 38). Diyebiliriz ki, böyle bir yaklaşım Marcel'in gerçeği kavramasını sağladığı gibi, onu bireycilikten de kurtarmıştır. Çünkü katılım kavramı, bireyi, kendi içine kapalı, ben merkezli bir varlık olmaktan koruyacak ve insanı sosyal bir varlık olarak anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Marcel için varoluş, daima birlikte-varoluştur. Ve varoluşunun hiçbir seviyesinde insan, kesinlikle yalnız değildir. Diğer insanlarla olan ilişkisinden ayrılmazdır. Marcel'in intersubjectivity gelişimi, onun katılım kavramının merkezindedir. Katılım, doğrulanabilirliğin ötesine geçen ve bir düşünce nesnesi olamayan insan deneyiminin en önemli yönüdür. Bu, benim içimde bulunduğum bir sırdır ve bu yüzden sadece içimde olan ile benim önümdeki arasındaki ayrımın anlamını ve ilk geçerliliğini yitirdiği bir alan olarak düşünülebilir (Chung 1972: 149). Marcel'e göre, varoluş düşünülemez. Sadece duygu ile, hemen katılım yoluyla onaylanabilir. İşte Marcel'in bazen duyusal metafizikçi olarak adlandırıldığı ve onun felsefesinin kavram öncesi ve felsefe öncesi olarak eleştirildiği yer de burasıdır. Bununla birlikte, hatırlatılması gerekir ki, kendi felsefesinde bu konumu özellikle de kullandığı ikincil refleksiyon yönteminde, yansımaların doğru bir rolünü kabul eder (Chung 1972: 149,151).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tüm bu söylenenlerden sonra diyebiliriz ki, Marcel felsefesinde, mutlak bene ilişkin bir taahhütte bulunmanın gerekli olduğunu söylemek güvenli olabilir. Bu nedenle, yaratıcı sadakat eyleminde ortaya çıkarılan ve diğer insanın kişisel varlığına olan radikal bağlılık, belki de toplumumuzun önemli bir kısmının güvenini kaybettiği bir zamanda umudun yeniden doğuşuna doğru atılmış ilk adım olarak da görülebilir. Ancak bu yüzyılda bir Mutlak sene bağlı kalmadan, insanlar arasında uygulanabilir bir bağ kuracak kadar güçlü bir sa-

dakatin olup olmadığı hala öğrenilmesi gereken bir mesele olarak güncelliğini korumaktadır. Görülen o ki, İnsana ilişkin bilimsel araştırmaların hiçbiri, şimdi ve burada bulunan, yaşamın içinde yer alan tek tek insanların ne olduklarını, kim olduklarını kavramada yeterli değillerdir, hatta bu konudaki anlayışımızı bulanıklaştırabilirler (Atıcı 1997: 67). Öte yandan Marcel'in bu konuda orijinal bir felsefe ürettiğini de söyleyemeyiz. Örneğin, Bergson da bilimin, insan varlığını anlamada yetersiz olduğunu belirtmiş, akıl ya da zekâ yerine sezgiyi ön plana çıkarmıştır. Bu durumda sorulması gereken pek çok soru hala bizi rahatsız etmeye devam edecektir. Şöyle ki; bütün bu söylenenlerin dışında Marcel'de birine sadık kalmak, ona değişmeden bağlanmak mümkün müdür? Ben kendisi için herkesin sen olabilmesini sağlayabilecek mi? Sadakat ve bağlanma kavramları varoluşa tabi olan bir varlıkta, bu oluşumdan etkilenmeden veya değişmeden kalabilmesi nasıl mümkün olacaktır? Sen'e sadakatimin ve bağlılığımın garantörü kim ya da ne olacaktır? Marcel'in felsefesinde sene bağlılığın ya da sadakatin teminatı Tanrı idi, ancak Tanrıya inanmayanlar açısından sene bağlılığın ya da sadakatin durumu için ne söylenebilir? Marcel felsefesinde öznelerarası ilişkinin dayandığı kavramlardan yola çıkılarak bu ilişki evrenselleştirilebilir mi? Şunu ifade edelim ki, Marcel, söz konusu sorular hakkında çok açık değildir. Ancak yine de Marcel'in, felsefesindeki insan sorunu, 21. yüzyılda güncelliğini korumaktadır. İnsanın kendi varlığını unuttuğu, diyalog sürecinin kaybolduğu günümüzde, Marcel'in, insan varlığını başkası teması üzerinden anlamaya çalışması yolumuzu aydınlatmaktadır. İnsan varlığının sorun olmasında, bilim ve tekniğin olumsuz katkısını hem Marcel hem de çağdaşı olan Nietzsche ve Kierkegard gibi filozoflar çok önceden görmüştü. Bilim ve teknik insanı yığın haline getirmiş, onu bireyliğinden kişiliğinden koparmış, toplum içinde git gide bir fonksiyonu yerine getiren bir araç haline dönüştürmüş ve sonuçta insanı yalıtıp yalnızlaştırmıştır. Varoluşçu filozoflara göre, verili bir insan doğası olmasa da bir insan durumu vardır. Durum içinde olmayı sağlayan ise, bir başkasıdır. Başka bir deyişle, benin başkasıyla ilişkisi sonucunda *durum* oluşmaktadır. İnsanın insana ihtiyacı olduğu bir gerçektir. Aristoteles'in dediği gibi insan sosyal bir varlıktır. Diğer insanlarla birlikte yaşama eğilimimiz vardır.

Dolayısıyla Marcel'in kişilerarası ilişki problemi konusundaki düşünceleri, başkası teması üzerinde şekillenmiştir. Marcel, başkasını sen olarak görmenin imkânından bahseder. Ben için sen olabilen başkası, benin kendi varoluşunu gerçekleştirmesinin de yolu olmaktadır. Böylelikle başkası, Marcel'in felsefesinde oldukça olumlu niteliklerle donatılmıştır. Marcel'in bir-

likte varoluştan bahsetmesi hem kişiler arası iletişimi olanaklı kılmakta hem de bene ve başkasına değer atfetmektedir. Çünkü başkasını sevmemizden ona yakınlık kurmamızdan, ona bağlanmamızdan, ona katılmaktan, ona sadakat göstermekten bahseder. Bu değerler temelinde kurulan bir ilişki, sağlıklı bir toplumsal yaşamın mümkün yollarını bize açmaktadır. Marcel'in bu alandaki katkısı yadsınamaz. Batının benci, yani aşırı bireyci yaklaşımı hem bireyi yalnızlaştırmış, kendine ve başkalarına yabancılaştırmış hem de toplumsal yaşamda insani diyebileceğimiz ilişkileri çözerek tehlikeye atmıştır. Descartes'in kendi içine kapalı benlik anlayışının, Batı dünyasında, insanın yalnızlaşmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Descartes ta benlik, diğer benlerle iletişimi olanaklı kılmıyordu. Bu yaklaşım, benin yalnızlığının ilanıydı. Dolayısıyla Descartes'çi yaklaşım, beni başka bir bene gitmekten alıkoyan, benin kendi sınırını aşamaması sonucunu doğuran bir anlayış olarak görülebilir. Çünkü bu benlik bağımsız, özerk, yalnızca kendine dayanan, başkalarından bağımsız eylemler gerçekleştirme yeteneğine sahip olan ve sadece kendi eylemelerinden sorumlu olan benliktir. Böylesi bir benliğin, başkasıyla ilişkiyi olanaklı kıldığı söylenemez. Aynı zamanda sağlıklı bir toplumsal yaşayışı mümkün kılan bir benlik türü de değildir. Şunu da unutmamak gerekir ki, böylesi bir benliğin ne olduğumuzla ilgili bir gerçek olmaktan ziyade onun bir hipotez olduğunu kabul etmek gerekir.

Marcel'in başka benlerle ilişkiyi olanaklı görmesi, çağdaş batı felsefesinde benimsenen benlik anlayışı üzerinde tekrar düşünmek gerektiğini göstermiştir. Bu bağlamda Marcel, monadistik benlik fikrine karşı çıkar. Bu türden bir benlik kavrayışının, kendisi ve başkaları arasında bir engel yaratacağını düşünür. Ona göre, benliğin içsel yapısı, öznelerarasılık yani başkalarına ulaşabilen bir benliktir. Marcel'e göre tekniğin, gelişmesi veya istilası, insanlar için bir tıkanmaya neden olabileceği gibi aynı zamanda hazır bulunmak ve ümit gibi kavramların ait olduğu sır alanının giderek silinmesine de yol açabilir. Hatta tekniklerin bu olağanüstü gelişmesi, iç hayatı maksimum derecede yok etmekte (Korlaelçi? : 231) ve benin sen varlığı ile kurmayı tasarladığı ilişkiye engel olmaktadır. Öncelikle kişiyi sen olarak görmenin yolu birincil refleksiyon değil, ikincil refleksiyondur. Marcel için, sır alanını problem alanına indirgeyen bilim ya da tekniğin objektifleştirme eğilimi, sen varlığını *o* varlığı olarak görmeye çalışır. Ayrıca Marcel, günümüzde insan ilişkilerindeki başarısızlıkların, yaşamın az sevilip çok horlanmasını, pek çok değerin anlamını yitirmesinin nedenini, birincil refleksiyonun emperyalist bir tavır takınması ve teknolojik zihniyetin kökleşmesi olarak görür.

Günümüzde Marcel'in felsefesinin kişiler arası kopan bağın tekrar kurulması ve insan ilişkilerinin mümkün bir yolunu göstermesi bakımından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Modern dünyada teknik anlamdaki iletişim olanakları arttıkça bireyin başkasıyla ilişkisi, ya da bağı yok denecek kadar azalmıştır. İçinde yaşadığımız dünyada bilimsel gelişmeler gerçek zaman-mekan ilişkisinin kaybolduğu sanal bir dünyayı yeni bir gerçeklik olarak sunmakta ve somut olan değerini yitirmektedir. Samimi içten dediğimiz duygular yerini kurmaca duygulara bırakmıştır. Yüz yüze ilişki dönemi asgari seviyeye inmiştir. Marcel'in somut olana, somut tecrübelere dikkat çekmesi, gerçek bireysel duygulara dayalı bir ilişkiyi mümkün görmesi önemlidir.

Marcel'in felsefesinin, insan varlığını anlama noktasında diğer önemli bir yönü de, Tanrı anlayışını felsefesinin merkezi kavramlarından biri haline getirmesidir. Nietzsche'nin Tanrı'nın ölümünü ilan ettiği çağda, Tanrı'nın ölümüyle insan varlığı da anlamını yitirmiştir. Çünkü ölümü ilan edilen Tanrıdan boşalan yeri, insan almaya çalışsa da, bu çaba başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Marcel, felsefesinde, Tanrı kavramını merkeze almakla insanı yeniden değerli bir varlık olduğunu ilan etmektedir. Çünkü ona göre, Tanrı yoksa insanın da değeri yoktur. Değeri, aşkın bir varlıkta görmesi aslında insanlara bir hedef koymuştur denilebilir. İnsan diğer insanlarla ilişki kurmalı onları sevmeli, onlara bağlanmalı böylelikle her zaman kendini aşarak daha iyi olana yönelmelidir. Çünkü tüm eylemlerimiz mutluluğa ulaşma amacına yöneliktir. Marcel'de mutluluk birlikte yaşadığımız insanlara ve Tanrı'ya katılarak mümkün olmaktadır. Diyebiliriz ki, ateizm ve teizm tartışmalarının en temel sorusu, özgürlüğün doğasıdır. Özgürlüğün ne kadar önemli bir değer olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Özgürlük konusunda Marcel'in katkısı görülmelidir. Eğer özgürlük öznel, bağımsız ve kendi başına, toplam ya da kapalı olarak algılanırsa, o zaman insan ile Tanrı arasında temel bir zıtlık vardır. Aksine eğer özgürlük, bağımsız ve bağımlı, aktif ve alıcı, kişisel olarak sorumlu ve diğerine açıklık olarak düşünülürse, o zaman zıtlık değil, daha ziyade verimli bir etkileşim söz konusu olur. Gabriel Marcel'in varoluşçu felsefeye ve din felsefesine yaptığı büyük katkılardan biri, böyle bir modelin makul ve verimli olduğunu göstermektir (Marsh 1975:232). Sonuç olarak, Marcel felsefesinin, bağlanma ve katılma kavramları aracılığıyla birlikte yaşamın olanaklı olduğu bir ilişki modelini tasvir etmesi ve başkalarını bir sen varlığı olarak görmenin mümkün bir yolunu göstermesi açısından büyük bir değere sahip olduğu açıktır.

Öte yandan herkesi bir sen varlığı olarak görmenin mümkün olup olmadığı bir problem olarak kalsa da, onun felsefesinde, sadakatin ortaya çıkardığı

başkasının, daha önce bir değere sahip olmazken, güvenilen ve hayran olunan kişi olarak tekrar değerli bir varlık haline geldiğini söyleyebiliriz. Daha da önemlisi, sadakat yapısında ortaya çıkan başkasının daha derin anlamı, onun kendi güzelliği ve bütünlüğüdür. Yani başkası kendimi keşfetmenin yolu olsa da onun değeri, sadece bu işlevi yerine getirmesi dolayısıyla değildir. Marcel felsefesi açısından asıl değeri, toplumsallığın yolunu açan başkasının kabulü ve başkasının, kendi başına değerli bir varlık olduğunun açık seçik bir şekilde ortaya konmuş olmasıdır.

KAYNAKÇA

ATICI, M. (1997). Gabriel Marcel'in insan anlayışı, Felsefelogos Devlet ve Ahlak, yıl:1 sayı:1. Etki Yayınları, İzmir.

BLACKHAM, H.J. (2012). Altı Varoluşçu Düşünür, (Çev) UŞŞAKLI E., Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.

BENEFİEID, J. J. (1973). The Place Of God In The Thought Of Gabriel Marcel, A Thesis Presented For The Degree Of Doctor Of Philosophy İn French İn The University Of Canterbury, Cbristchurch, New Zealand.

CHUNG, II S. (1972). Marcel's Concept Of Partıcıpatıon And Snyder's Phenomenologıcal Approach: A Theoretıcal Model For Chrıstıan Educatıon, A Dıssertatıon Submıtted To The Graduate School In Partıal Fulfıllment Of The Requırements For The Degree Doctor Of Phılosophy Field Of Religion, Evanston, Illinois.

DAGASEN, B.G. (2013). Absolute Thou As The Ground Of Intersubjectıvıty In The Phılosophy Of Gabriel Marcel, A Thesis Presented to The Faculty of Asia-Pacific Nazarene Theological Seminary In Partial Fulfillment of The Requirements For The Degree Master of Science İn Theology.

KATSİNA, R. I.(2009). An Appraısal Of The Exıstentialist Phılosophy Of Gabriel Marcel, In Partıal Fulfıllment Of The Requırements For The Award Of Master Of Arts (M.A) Degree In Phılosophy. A Dıssertatıon Presented To The Department Of Phılosophy, Faculty Of Socıal Scıences, Unıversıty Of Nıgerıa, Nsukka.

KOÇ, E. (2014). Gabriel Marcel Üstüne, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

KOÇ, E. (2013). Gabriel Marcel Felsefesinde Varoluşsal Bir Problem Olarak Ölüm, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Ağustos 2013, Sayı:29, ss.201-217.

KOÇ, E. (2010). Gabriel Marcel'e Göre Fanatizm, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2010, Sayı:22, ss.127-138.

KOÇ, E. (?). Gabriel Marcel Felsefesinde Kişi (Şahıs) Fikri.

KORLAELÇİ, M. (?). Gabriel Marcel'e Göre Teknik Ve Günah.

MAGİLL, F. (1992). Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasiği, (Çev) Mutal, V.,Dergah Yayınları, İstanbul.

MARCEL, G. (2001). Ontolojik Muamma, (Çev) Aydoğan, A., Birey Yayınları, İstanbul.

MARCEL, G. (1950), The Mystery Of Being I. Reflection & Mystery, The English Translation is By G. S. Fraser. Henry Regnery Company Chıcago, Illınoıs.

MARCEL, G. (1949). Being And Having, (A Translation By Katarıne Farrer), First Published İn Printed By Robert Maclebose And Company Limited The University Press Glasgow.

MARSH, J.L. (1975). Freedom, Receptivity, And God. Source: International Journal For Philosophy Of Religion, Vol. 6, No. 4 (Winter, 1975), Pp.219-233, Published By: Springer. Stable URL: http://www.jstor.org/stable/ 40021017 Accessed: 28-05-2018 09:41 UTC.

MUŞTA, C. (1988). Gabriel Marcel'in Varoluşçuluğu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

NEGOMIREANU, A. (2013). Metaphysıcs And Faıth In Gabriel Marcel, Annals Of The „Constantin Brâncuşi " University Of Târgu Jiu, Letters And Social Sciences Series Issue 2/2013. „Academıca Brâncuşı" Publısher, Issn 1844 – 6051.

RİTTER, J. (1954). Varoluş Felsefesi, (Çev) Batuhan, H., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Konferansları 4. İstanbul.

SKİRBEKK, G., GİLJE, N. (2006). Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi, (Çev.)Akbaş, E., Mutlu, Ş., Kesit Yayınları, Ankara.

UYGUR, N. (2006). Kültür Kuramı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

WELDON, T. J. (1997). The Phılosophy Of Gabriel Marcel: Fulfıllıng The Ontologıcal Exıgency. A Dissertation Submitted To The Graduate Faculty Of The University Of Dallas İn Partial Fulfillment Of The Requirements For The Degree Of Doctor Of Philosophy İn Philosophy İn The Institute Of Philosophic Studies. , B.A., Saınt Mary's College Of Calıfornıa M.A., The Unıversıty Of Dallas. The Branıff Graduate School Of The Unıversıty Of Dallas.

Bâbürlü Dönemi Fıkıh Usûlü Literatürünün Gelişimi Üzerine

Ahmet AYDIN
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Özet

Hint alt kıtasındaki İslâmî ilimlere dair çalışmaların gerek telif gerekse tedris faaliyetleri ile oldukça arttığı ve sistematik bir hâle ulaştığı Bâbürlüler döneminde (1526-1858) fıkıh usûlüyle ilgili zengin bir literatürün oluştuğu görülmektedir. Bu çalışma Hanefî fıkıh tarihinin kayıp halkalarından biri olan Bâbürlü Devleti zamanında fıkıh usûlü eserlerinin gelişimini incelemeyi hedeflemektedir. Hanefî fıkıh çevrelerinde kabul gören ve medrese müfredatlarında yerini alan eserler bu çerçevede tespit edilmeye çalışılacaktır. Ahsikesî'nin (v. 644/1246) Hint coğrafyasında *Hüsâmî* adıyla bilinen *el-Müntehâb fî usûli'l-mezheb*'i bu çalışmalara verilebilecek isâbetli örneklerden biridir. Aynı zamanda Bâbürlü döneminde kaleme alınarak temel kaynaklar arasına girmiş yerli çalışmalar da bu araştırmanın mevzuunu teşkil etmektedir. Muhibbullâh b. Abdişşekûr el-Bihârî'nin (v. 1119/1707) memzûç metoda göre hazırladığı *Müsellemü's-sübût* adlı eseri sözü edilen çalışmalar arasında önemli bir yere sahiptir. Modern dönem öncesi son müstakil Hanefî usûl kitaplarından olan bu eser Hint ulemâsı arasında kısa bir sürede yoğun ilgi görmüş, ders kitabı olarak okutulmuş ve hakkında şerhler kaleme alınmıştır. Ayrıca bu çalışmada fıkıh usûlünün belirli sahalarına hasredilmiş müstakil eserler hakkında da bilgi verilmesi planlanmaktadır. Fıkıh eğitim tarihi açısından da bu dönemde oluşan literatüre dair tespitlerin önem arz ettiği söylenebilir. Fıkıh usûlüyle ilgili Bâbürlü döneminde yazılmış şerh ve hâşiye türündeki eserlerin sadece isimlerini bile tespit etmenin zorluğu dikkate alındığında bu araştırmanın sözü edilen bu geniş mevzuu kuşatıcı bir çalışma olma iddiası taşımadığı evvel emirde belirtilmelidir. En azından kronolojik ve sistematik olarak fıkıh usûlü çalışmalarının gelişimine ve medrese müfredatları üzerinden zaman içerisindeki dönüşümüne dair birtakım tespitlerde bulunmak bu incelemenin temel gâyesidir.

Anahtar Kelimeler: Hint alt kıtası, Bâbürlüler, Fıkıh Usûlü, Fıkıh Eğitimi, Muhibbullah el-Bihâri.

On The Development Of Usul Al-Fiqh Literature During Babur's Empire

Abstract

A rich literature on usul al-fiqh was formed during the period of the Babur's Empire (1526-1858) where the studies on the Islamic sciences in the Indian

subcontinent increased and became systematic. This study aims to investigate the development of usul al-fiqh works during the time of the Babur State which is one of the missing links in the history of Hanafi jurisprudence. The works which were accepted by the Hanafi fiqh scholars who were educated in this period as in other Hanafi jurisprudence circles and which took place in the madrasa curricula will be determined in this framework. Ahsikesî's (v. 644/1246) *el-Muntehâb fî usûli'l-mezheb*, known as Husâmî in the Indian geography, is one of the best examples of the mentioned works. At the same time, it is the subject of this research which is one of the main sources written in the period of Babur State. Muhibbullâh b. Abdişşekûr el-Bihârî's *Müsellemü's-sübût* which is prepared according to the mixed method, has an important place among the mentioned studies. This work, which was one of the last Hanafi jurisprudence books before the modern period, attracted great attention among the Indian scholars in a short period of time and was read as a textbook and written about it. It is planned to give information about the works written specifically for certain areas of the usul al-fiqh in this study. The findings of the literature in this period are important for the history of fiqh education. It is clear that this research cannot encompass this broader subject matter, considering the difficulty of identifying the books about usul al-fıqh during the Babur's period. At the very least, the main aim of this study is to study the development of fiqh studies chronologically and systematically and to determine the transformation in madrasa curricula.

Key Words: Indian sub-continent, Babur State, Usul al-Fiqh, Fiqh Education, Muhibbullah al-Bihari.

GİRİŞ

1526-1857 yılları arasında Hindistan'da hüküm süren Bâbürlü Devleti döneminde İslam ilim ve kültür havzalarından biri sayılan Hint alt kıtasında fıkıh ilmine yönelik yapılan çalışmaların bir boyutunu fıkıh usulüyle ilgili müstakil eserlerin yanı sıra şerh ve hâşiye türündeki eserler oluşturmaktadır. Hint alt kıtasında kurulan Türk-İslam devletleri arasında eğitim faaliyetlerinin en sistemli hâle ulaştığı bu dönemde fıkıh tedrisi medreselerdeki ilmî faaliyet içerisinde önemli bir yere sahiptir.[1] Fıkıh usûlüne dair Bâbürlü döneminde yazılmış şerh ve hâşiye türündeki eserlerin sadece isimlerini bile tespit etmenin zorluğu dikkate alındığında bu araştırmanın sözü edilen bu geniş mevzuu kuşatma iddiası taşımadığı baştan belirtilmelidir. Söz konusu iddiayı taşımak bir yana bu çalışma bahsedilen dönemde fıkıh usûlü sahasında öne çıkan bir kısmı bu bölgenin âlimleri tarafından yazılmış eserler hakkında bilgi vermek ve fıkıh usûlü sahasındaki muayyen meselelere hasredilen çalışmaları zikret-

[1] Ahmet Aydın, "Bâbürlüler Döneminde Fıkıh eğitimi ve Medreselerde Okutulan Fıkıh Kitapları", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, c. V, sy. 17, s. 301-315.

mekten öte bir hedefe sahip değildir. Zira söz konusu literatürün büyük bir bölümü hâlen mahtut olarak bulunmakta ve gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. En azından bu çalışmada kronolojik olarak fıkıh usûlü edebiyatının gelişimine ve medrese müfredatları üzerinden zaman içerisindeki dönüşümüne yönelik tespitlerde bulunulmaya gayret edilecektir.

Modern dönem öncesi Hanefî fıkıh tarihine yönelik araştırmacıların odaklandığı bölge ve dönemlere bakılacak olursa genelde Hint alt kıtası özelde ise Bâbürlüler dönemine yönelik akademik ilginin oldukça zayıf kaldığı görülmektedir. Gerek bu dönemde yaşamış fıkıh âlimleri ve kurulmuş sadrü's-sudûrluk gibi müesseseler gerekse önemli bir boyutunu hadis-fıkıh merkezli tartışmaların oluşturduğu meseleler ve zengin fıkıh mirasına yönelik oldukça az sayıda araştırmaya ulaşılabilmektedir. Sözü edilen alanlara dair yapılmış tezlere kısaca bir göz atmak bu hususta eksikliğin boyutlarına dair fikir verici olacaktır. Bâbürlü dönemi fıkıh literatürüyle ilgili bir tarihçe inşa etmek fıkıh ilmini mevzu edinen eserlere yönelik farklı türlerde birçok çalışmanın yapılmasını gerektirmektedir. Aynı zamanda inşa edilecek bu tarihin içerisine Şâfiî[2] ve Şia mezheplerinin de dâhil olacağını belirtmek gerekir. Bu çalışma Hanefî mezhebinin fıkıh usûlü literatürü ile sınırlı olmakla birlikte özellikle Bâbürlüler'in son döneminde büyük güç kazanan Şiîler'in de fıkıh usûlü literatürüne katkıda bulundukları görülür. Örneğin Hamdullah b. Şükrullah es-Sendelvî'nin İranlı âlim Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyn b. Abdissamed el-Âmilî'nin (ö. 1031/1622) fıkıh usûlüne dair kaleme aldığı *Zübdetü'l-usûlü*'ne yazdığı şerh ve Seyyid Dildâr Ali'nin (v. 1235/1819) *Esâsü'l-usûl*'ü söz konusu çalışmalar arasındadır.[3] Hanefî mezhebinin bölgedeki yaygınlığına nazaran azınlıkta kaldıkları anlaşılan Şâfiî mezhebine müntesip âlimlerin oluşturduğu özellikle furû'-i fıkıh ve fetvâya dair literatür ise meselenin bir başka boyutunu teşkil etmektedir. Şah Veliyyullah sonrasındaki dönemde Hanefî mezhebinden Şâfiî mezhebine geçen örneğin Mirzâ Hasen Ali eş-Şâfiî el-Leknevî[4] gibi isimlerin (v. 1255/1839) fıkıh tasavvurlarındaki değişim muayyen çalışmalar ile incelenmelidir. Bu tür çalışmaların bölgedeki fıkıh tasavvurlarının tespitinde büyük önem arz ettiği söylenebilir. Bâbürlüler'in yıkılmasından sonra sömürge dö-

[2] Hint alt kıtasında Şâfiî mezhebi literatürü hakkında bkz. Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, 2. bs., Dımaşk: Matbaatu Mecmai'l-Luğati'l-Arabiyye, 1983, s. 119.

[3] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi ve'n-nevâzır*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999, IV, 716; Ziyauddin A. Desai, *Centres of Islamic Learning in India*, New Delhi: Ministry of Information and Broadcasting Government of India, 1978, s. 198-201.

[4] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır,* VII, 952-953.

nemi Hindistan'ında Şevkânî'nin fıkıh usûlü sahasında derin etkilerini gözlemlemek mümkündür. Bu konu müstakil araştırmaların sahası olacak kadar geniştir. Bu döneme yönelik bütüncül bir bakış açısıyla bir dönemlendirme teklifi yapılacak olursa fıkıh ilminin gelişimini Şah Veliyyullah öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem çerçevesinde ele alınması gerektiği söylenebilir.

Aşağıda sözü edilen tarih inşasına küçük bir katkı sunmak üzere fıkıh eğitimi ve literatürüne yönelik iki başlık altında usûl-ı fıkıh edebiyatına dair temsil gücü yüksek eserler hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1. Fıkıh Usûlü Eğitiminin Tarihi Seyri

Fıkıh usûlüne yönelik tedris faaliyetinde merkeze alınan eserleri Bâbürlü medreselerinde takip edilen müfredatlardan ve ulemâ biyografileri üzerinden tespit etmek mümkündür. Erken dönem Bâbürlü medreselerinde fıkıh usûlü sahasında Nesefî'nin *el-Menâr*'ı esas alınmıştır.[5] Bu dönemde *el-Menâr* ile beraber Teftâzânî'nin (v. 792/1390) *et-Telvîh*'i de medrese müfredatlarında esas alınan metinlerden biri olmuştur.[6]

Bâbürlü medreselerinde devlet eliyle belirlenen bir müfredât söz konusu olmadığı için farklı uygulamaların bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Bâbür Şah'ın torunu Ekber Şah dönemi (1556-1605) âlimlerinden olan İmâm Rabbânî Serhend'de Pezdevî'nin *el-Usûl*'ünü tedris etmiştir.[7]

17. yüzyılda Hint alt kıtasındaki medreselerde Ahsikesî'nin (v. 644/1246) *el-Müntehâb fî usûli'l-mezheb*'i eğitim çalışmalarında merkeze alınması ile öne çıkmaktadır. Bu tespit fıkıh usûlüne dair yukarıda arz edilen eserlerin müfredât dışı kaldığı imasını taşımamaktadır. Zira sözü edilen bu eser Bâbürlü dönemi öncesinde Hint alt kıtasındaki medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş bir çalışmadır.

Bu gelenek Bâbürlüler ve sonrasında da devam etmiştir.[8] Hindistan'ın farklı şehirlerindeki uygulama farklılıklarının Ders-i Nizâmi adlı program ile Şah Veliyyullah'ın medresesinde takip ettiği müfredâtın büyük kabul görmesi ile azaldığı anlaşılmaktadır. Fakat yukarıda belirtildiği üzere devletin bu konu-

---

[5] Desai, *Centres of Islamic Learning,* s. 12-14; Aydın, "Bâbürlüler Döneminde Fıkıh eğitimi", s. 307.

[6] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır,* II, 618; Muzaffar Alam, *Madrasa System of Education in India, Continuity And Change*, Doktora Tezi, Centre of Arabic and African Studies, Jawahar Lal Nehru University, Yeni Delhi, 1999, s. 145; Aydın, "Bâbürlüler Döneminde Fıkıh eğitimi", s. 308.

[7] Aydın, "Bâbürlüler Döneminde Fıkıh eğitimi", s. 308.

[8] Alam, *Madrasa System of Education*, s. 132, 145, 174.

da resmî bir uygulamasının bulunmaması farklı tercihlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.[9]

Hint alt kıtasındaki medreselerin programlarının ıslahına yönelik çalışmaları ile Şah Veliyyullah ve onun muâsırı Molla Nizâmeddin Sehâlevî öne çıkmaktadır. Molla Nizâmeddin'in çalışmaları Hindistan'daki eğitim faaliyetlerinde bir dönüm noktası kabul edilmektedir. Bu programın temel karakteristiği okutulan eserler içerisinde mantık ve felsefeye dair çalışmaların önemli bir yer tutmasıdır.[10] Leknev'deki Frengî Mahal Medresesi'nde ilk olarak uygulanmaya başlayan bu program Hint alt kıtasında büyük kabul görmüş ve birçok medreseyi etkisi altında bırakmıştır.[11] Ders-i Nizâmî programında fıkıh usûlü sahasında Molla Cîven'in (v. 1130/1718) *Nurü'l-envâr*'ı ve Muhibullah el-Bihârî'nin (v.1119/1707) *Müsellemü's-sübût* adlı eseri okutulmuş[12] ve yapılan bu tercih söz konusu eserlerin Hindistan'da daha fazla tanınmasını sağlamıştır. Bu iki çalışma fıkıh usulü disiplinine yönelik modern dönemde de okutulmaya devam eden çalışmalardır.[13] Molla Cîven'in şerhinin medrese programlarında *el-Menâr*'a olan ilgiyi yeniden artırdığı söylenebilir.[14]

2. Fıkıh Usûlü Literatürü

Hanefî mezhebinin fıkıh usûlüne yönelik temel kaynaklarından biri sayılan Pezdevî'nin *Usûl*'ü mevcut usûl birikimini kapsamlı bir biçimde sunması ve sistematiğindeki başarı sebebiyle Hanefî fıkıh tarihinde büyük kabul görmüş[15] ve hakkında birçok şerh kaleme alınmıştır. Bu eserin Hint alt kıtasındaki fıkıh usûlüne dair çalışmalarında da merkezinde yer aldığı söylenebilir. Süleyman b. Ahmed b. Zekeriyya es-Sindî'nin şerhi ile birlikte VII/VIII. asırda başlayan bu esere yönelik çalışmalar arasında Bâbürlüler döneminde Vecihüddin b. Nasrullah b. İmadeddin el-Alevî el-Gucerâtî el-Hindî (911-998/1505-1590) ve *Müsellemü's-sübût'*un yazarı Bahrülulûm el-Leknevî'nin şerhleri öne çıkan eserler arasındadır. Bu eserin ilk müstakil baskısının da Karaçi'de Merkez-i

[9] Aydın, "Bâbürlüler Döneminde Fıkıh eğitimi", s. 308.
[10] C. Christine Fair, *The Madrassah Challenge*, Washington: United States Institute of Peace Press, 2008, s. 107-114; Desai, *Centres of Islamic Learning*, s. 14-15.
[11] Fair, *The Madrassah Challenge*, s. 56-59; Desai, *Centres of Islamic Learning*, s. 27.
[12] Robinson, Francis, *The 'Ulama of Farangi Mahall and Islamic culture in South Asia*, 2. baskı, Delhi: Permanent Black, 2012, s. 48-51.
[13] Ziauddin, *Contribution of India to Fiqh Literature in Arabic upto 1857*, Doktora Tezi, Department of Islamic Studies, Aligarh Muslim University, 2000, s. 195, 198.
[14] Aydın, "Bâbürlüler Döneminde Fıkıh eğitimi", s. 309.
[15] Murteza Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004, s. 57,168, 179.

İlim ve Âdâb isimli bir yayınevi tarafından basıldığına da bu esere olan ilgi bağlamında işaret etmek gerekir.[16]

Bâbürlüler döneminde Hint alt kıtasında fıkıh usûlü literatürüne dair şerh ve hâşiye çalışmalarının Ahsikesî'nin *el-Müntehâb fî usûli'l-mezheb*'i ile Nesefî'nin *el-Menâr*'ı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.[17] Tam adı Hüsameddin Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ömer olan Ahsikesî'nin Hüsâmeddin olan lakabına nispetle *Hüsâmî* ismiyle tanınan *el-Müntehâb*'ı[18] Pezdevî'nin *Usûl*'ünün bir özeti mâhiyetindedir. Yazıldığı zamandan itibaren medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve ezberletilmiş olan bu çalışma söz konusu yönü sebebiyle yukarıda arz edildiği üzere Bâbürlü medreselerinde de tercih edilmiştir. Bu esere yönelik ilk çalışmaların Mâverâünnehir bölgesindeki âlimler tarafından yapılmıştır. Muinüddin ed-Dihlevî'den (v. 755/1354) itibaren Hindistan'daki Hanefî fıkıh çevrelerinde bu eser kabul görmüştür.

Bâbürlü dönemi fıkıh âlimlerinden Ebû Yusuf Muhammed b. Yakub b. Ali el-Binânî el-Lahorî (v. 1098/1686) gibi birçok isim tarafından bu çalışma şerh edilmiştir. Halen yaygın olarak okutulmaya devâm eden bu çalışmanın ilk baskısı da Hindistan'da yapılmıştır.[19]

Nesefî'nin *el-Menâr*'ına yönelik çalışmalar da Bâbürlüler döneminde dikkati çekmektedir. Aşağıda ele alınacak Molla Cîven'in meşhur şerhi *Nurü'l-envâr*'ının yanı sıra onun muâsırı Müftî Abdüsselâm b. Ebî Said b. Muhammed el-Kirmânî ed-Devî'nin (v. 1047/1637'den sonra) de ismi tespit edilmeyen bir şerhinden bahsedilmektedir.[20]

Müstakil usûl çalışmaları ile şerh ve hâşiye türündeki eserlerin yanı sıra Bâbürlüler döneminde ictihad ve taklid konularını ele alan monografilere de usûl-i fıkha yönelik literatür içerisinde işaret etmek gerekir. Söz konusu çalışmaların başında Şah Veliyyullah'ın *'İḳdü'l-cîd fî aḥkâmi'l-ictihâd ve't-taḳlîd* adlı risâlesi gelmektedir.

---

[16] Mehmet Boynukalın, "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (I) Usûlü'l-Pezdevî ve Hanefî Usûlündeki Yeri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2017, sy. 30, s. 490, 493, 514-522.
[17] Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye,* s. 124-125.
[18] Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts., s. 188.
[19] Mehmet Boynukalın, "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (II) Hüsameddin el-Ahsîketî'nin el-Müntehab'ı ve Hanefî Usûlündeki Yeri", *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, c. I, sy. 2, s. 26-28, 35, 38-39; Ziauddin, *Contribution of India,* s. 192-193; Alam, *Madrasa System of Education*, s. 162.
[20] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır,* V, 563; Ziauddin, *Contribution of India,* s. 191-192.

Onunla aynı dönemin âlimi olan Muhammed Mu'în es-Sindî'nin (v.1161/1748) *Dirâsâtü'l-lebîb fi'l-üsveti'l-haseneti bi'l-habîb* adlı kapsamlı çalışmasında da bu konulara büyük yer ayırdığı görülmektedir.[21] Abdullah es-Sıddîkî el-İlahâbâdî'nin 1273/1856 yılında tamamladığı *es-Seyfü'l-meslûl fî zemmi't-taklîdi'l-mahzûl*'ü de bu konulara hasredilmiş müstakil çalışmalardan biridir.

Ayrıca bu ismin *Seyfü'l-hadîd fî kat'i'l-mezâhib ve't-taklîd* ismini verdiği bir risâlesi daha bulunmaktadır. Sömürge Hindistan'ı döneminde bir kısmı Urduca kaleme alınan konuyla ilgili risâlelerin sayısı giderek artmış ve müstakil bir literatür sayılabilecek bir hâle ulaşmıştır.

Söz konusu eserler bu dönemde ictihad ve taklid hakkındaki tartışmaların canlılığını göstermektedir.[22]

2.1. Molla Cîven ve *Nurü'l-envâr*

Molla Cîven'in tam ismi Ahmed b. Ebî Saîd b. Ubeydullah b. Abdirrezzâk el-Emîtevî'dir. Molla Cîven 1047/1638'de Hindistan'ın Leknev yakınlarındaki Emîte'de (Amethi) doğmuştur. Atalarının Mekke'den gelip bu bölgeye yerleşmiş olması sebebiyle el-Mekkî, soyunun Sâlih Peygamber'e dayanması sebebiyle de Sâlihî nisbeleri ile tanınmaktadır. İlk eğitimini babasının gözetiminde almış ve on üç yaşında iken onun vefâtı üzerine Muhammed Sâdık es-Sitergihî ve Mevlânâ Lütfullah Cihanabâdî'nin derslerini takip etmiştir. Yirmi iki yaşında mezun olan Molla Cîven doğduğu yer olan Emîte'de kırk yaşına kadar hocalık yapmıştır. 1676'da Ecmir'e ve ardından Delhi'ye giderek bu şehirlerde tedris faaliyetleri yürütmüş ve 1691 yılında haccını edâ etmek üzere Mekke'ye seyahat etmiştir. 1105/1693'te Medine'de olduğu bilinmektedir.

Burada yaklaşık beş yıl bulunduktan sonra geri dönüş yolunda Dekken'de dönemin Bâbürlü Sultanı Evrengzîb Âlemgîr'in isteği üzerine onun yanında kalmıştır. 1700 senesinde ikinci kez hacca giden Molla Cîven 1704'te doğduğu yer olan Emîte'ye geri dönmüştür. Yaklaşık iki yıl sonra talebeleri ve müritleriyle birlikte Delhi'ye giden Molla Cîven dönemin sultanı Evregnzîb Âlemgîr'in oğlu I. Bahadır Şah ile Ecmir civarında karşılaşmış ve 1707'de onunla birlikte Lahor'a gelmiştir. Sultanın vefatının ardından önce Delhi'ye ardın-

[21] Mehmet Özşenel-Erdinç Ahatlı, "XII/XVIII. Asır Hint Alkıtası'nda Hadis-Fıkıh Merkezli Tartışma Konuları -Tettevî'nin Zebbü Zübâbâti'd-Dirâsât'ı Çerçevesinde-", *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 2006, sy. 5, s. 109-162.

[22] Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye*, s. 127-129; Ziauddin, *Contribution of India,* s. 213-215.

dan yeniden Emîte'ye giden Molla Cîven burada bir medrese kurmuş ve 1718'de vefât eden kadar ders vermeyi sürdürmüştür.[23]

Molla Cîven Bâbürlü Devleti'nin zirvesi sayılan Evrengzîb Âlemgîr'in döneminde yaşamış Hanefî fıkıh âlimlerinden biridir. Siyasî görevlerden uzak durduğu anlaşılan Molla Cîven ömrünü ders vermekle geçirmiştir. Fıkıh usûlü sahasında *Nurü'l-envâr* adını verdiği şerhi ile şöhret bulmuştur. Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin (v. 710/1310) Hanefî fıkıh tarihinde usûl sahasında hakkında en fazla çalışma yapılan eserler arasında sayılan *Menârü'l-envâr*'ının şöhret bulmuş şerhlerinden olan *Nurü'l-envâr*[24] 1105/1693'te Molla Cîven'in Medine'de bulunduğu sırada yaklaşık iki aylık bir sürede yazılmıştır.[25]

Bu çalışma başta Hint alt kıtasındaki Hanefî fakihleri arasında olmak üzere kabul görmüş ve yukarıda belirtildiği üzere Bâbürlü dönemi medreselerinde takip edilen Ders-i Nizâmî programının temel metinlerinden biri hâline gelmiştir. Günümüzde Hindistan ve Pakistan'daki medreselerde tedrisi devam etmektedir.[26] Afganistan'daki medreselerde de halen bu eser okutulagelmektedir.[27] Sömürge dönemi Hindistan'ının meşhur muhaddis ve Hanefî fakihlerinden Abdülhay el-Leknevî'nin (v. 1886) babası Abdülhalîm el-Leknevî *Nurü'l-envâr*'a *Ḳamerü'l-aḳmâr ʿalâ Nûri'l-envâr* adını verdiği bir hâşiye kaleme almıştır.[28]

Ele aldığı meseleler çerçevesinde Molla Cîven gerekli gördüğü durumlarda dört büyük mezhebin görüşüne işaret etmiş, meselenin delillerini zikretmiş ve usûl âlimlerinin bu meseleye dair yaklaşımlarını nakletmiştir. Ebû Hanîfe'den gelen farklı rivayetlere[29], Kerhî ve İsâ b. Ebân gibi mezhebin önde gelen isimleri arasındaki ihtilaflara da mezhep içi tartışmalar olarak işaret etmiştir. Meseleleri ele alışı bakımından açık, kolay anlaşılır ve tekrara düşmekten kaçınan bir ifade tarzını benimsemiştir.

---

[23] Gulâm Ali Âzâd el-Bilgrâmî, *Subhatü'l-mercân fî âsâri Hindustân,* Beyrut: Dâru'r-Râfideyn, 2015, s. 151-152; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır,* VI, 691-692; Sıddık Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978, III, 235; Ziauddin, *Contribution of India,* s. 197-198; Orhan Çeker, "Cîven", *DİA*, VIII, 35.

[24] Mahmoud Naassan, "Nuru'l-envâr fî Şerhi'l-Menâr Li'ş-Şeyh Molla Cîven (Dirâsetun, Vasfiyetun ve Naktiyetun), *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, c. 8, sy. 2, 2016, s. 969.

[25] Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh el-Leknevî Cîven, *Nurü'l-envâr fî şerhi'l-Menâr*, Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011, I, 8; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VI, 691.

[26] Alam, *Madrasa System of Education*, s. 162; Ziauddin, *Contribution of India,* s. 198.

[27] Mehterhan Furkani, "Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefi Fıkıh Âlimleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2016, sy. 28, s. 332.

[28] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VII, 1005.

[29] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, I, 160.

Nâdiren cedelci bir üslûba başvuran Molla Cîven'in Nesefî'yi eleştirdiği hususlara[30] da tesadüf edilebilmektedir. Mesela Nesefî'nin edâyı kâmil ve kâsır olmak üzere ikiye taksim etmesini eleştiren Molla Cîven mutlak olarak edâ için bu taksimin geçerli fakat kazâya benzer olan edâ için ise isâbetli olamayacağını ileri sürmektedir. Buna cemaatle namaz örneğini veren Mollâ Cîven namazını cemaate katılarak kılan kimsenin kâmil edâ ile evinde münferit olan kişinin ise kâsır edâ ile eda ettiğini söyler.

Namaza imamla birlikte başladığı halde mazereti nedeniyle ara vermek zorunda kalarak namazın bir kısmını imamla birlikte kılamayan lâhik ise kazaya benzer edâ ile namazın vücûbiyetini yerine getirmektedir. Yapılan bu taksim sözü edilen bu durumu kapsamamaktadır. Kazânın da ma'kûl ve gayrı ma'kûl olmak üzere iki ayrılmasını aynı şekilde uygun görmeyen Mollâ Cîven edâya benzer kazanın bu ayrım içerisinde yer bulamayacağını kabul eder.[31]

Fıkıh usûlüne dair görüşlerin furû'-i fıkha dair konulardaki neticelerini göstermek üzere onun fer'î meseleler üzerinde durduğu ve çok sayıda örnekle konuyu izah etmeye çalıştığı görülmektedir.

Uranîler hadisi hakkında yaptığı geniş açıklama yahut hâs kavramını tartışırken ta'dîl-i erkânı Şâfiî gibi farz kabul eden Ebû Yusûf'un görüşlerini ele alması buna yönelik verilebilecek onlarca örnekten sadece birkaçıdır.[32] Onun şerhinin temel kaynağı Fahru'l-İslâm[33] ismiyle görüşlerine yer verdiği Pezdevî'nin *Usûl*'üdür. Nesefî'nin mezkûr eseri de Pezdevî ile Serahsî'nin usûl eserleri esas alınarak hazırlanmış bir metindir ve müellifi eserinin tertibinde Pezdevî'nin sistematiğini kullanmıştır. Molla Cîven de şerhinde onun görüşlerine sıkça atıfta bulunmaktadır.

İbn Melek'in *el-Menâr* şerhinden de faydalanan Molla Cîven'in Cessâs, Debûsî, Serahsî ve Ahsikesî'nin usûl eserlerine atıfta bulunduğu tespit edilebilmektedir.[34]

Furû'-i fıkha dair konularda ise *el-Hidâye*'den nakilde bulunmuştur. Bu eser hakkında yapılan araştırmalarda onun aslen Arap olmamasından kaynaklanan bir takım dil hataları da yaptığına dikkat çekilmektedir.[35] Sıddık Hasan

[30] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, I, 38.
[31] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, I, 99-101, 106-107.
[32] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, I, 42-43, 191-192.
[33] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, I, 34, 80, 90, 93, 469.
[34] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, I, 161, 326-327, 329.
[35] Naassan, "Nuru'l-envâr fî Şerhi'l-Menâr", s. 962-984.

Han onun çalışmasını yaş kuru ne varsa her çeşit malumata yer vermesi sebebiyle kapsam ve muhtevâsı bakımından eleştirmiştir.[36]

Molla Cîven'in fıkıh sahasını ilgilendiren bir diğer çalışması dönemin Bâbürlü Hükümdarı Evrengzîb Âlemgîr'e ithaf ettiği ahkâm tefsiridir. Bu eserini hazırlamaya kendi verdiği bilgilere göre 1064/1654'te oldukça genç bir yaşta başlamış, metni yazmayı 1069/1658'de bitirmiş ve yaptığı gözden geçirmelerin ardından eseri 1075/1664 yılında tamamlamıştır. Onun ilk çalışmalarından biri olan bu eserin mukaddimesinde Molla Cîven hüküm istinbâtında kullanılan Gazzâlî'nin tespit ettiği beş yüz âyeti indiriliş sırasına göre tertip ederek bir araya getirecek bir eser yazmayı hedeflediğini belirtmektedir.[37] İctihadın şartları çerçevesinde Hanefî mezhebinde kabul gördüğü üzere Molla Cîven müctehidin ahkâm âyetlerini bilmesi gerektiğini söylemekte ve bu konuda *et-Tefsîrâtü'l-Ahmediyye*'ye atıfta bulunmaktadır. Ayrıca usul eserinde verdiği örnek meselelere dair daha geniş açıklamalar için bu kitabına müracaat edilmesini istemektedir.[38]

Müctehidde aranacak şartlar çerçevesinde Nesefî gibi Molla Cîven'in de hakkında icma edilen konuların bilinmesi şartını aramadığı görülür.[39] İctihadın hakkında icma olan bir meseleye muhâlefet etmemesi için müctehidin bu konuları bilmesi bir şart olarak ileri sürülmüştür. Usûl âlimlerinin icmâyı sarih olarak zikretmeseler de hakkında kesin delil olan konuları müctehidin bilmesi gerektiğini söylerken kasıtlarından biri de hakkında icma oluşmuş meselelerdir. Cessâs ictihâdla ilgili olarak bu şartı koşmakla birlikte Pezdevî ve eserlerinde onun çalışmasını merkeze alan usûl âlimleri müctehidlik şartı çerçevesinde bu hususa yer vermemişlerdir.[40] Molla Cîven de bu duruma dikkat çekmek üzere Nesefî'nin seleflerinin yolunu izlediğini söylemekte ve icmâ delilinin Kur'ân ve sünneti bilmek gibi hüküm istinbâtı için bir faydasının bulunmadığını ve naslar gibi kendisiyle ictihad edilen bir delil oluşturmadığını kabul etmiştir.[41] Bu durum onun şerhinde Nesefî'yi savunma gâyesiyle hareket ettiği çok sayıda örnekten biridir. Örneğin vâcibin edâsını gerekli kılan sebebin ka-

[36] Sıddık Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm*, III, 236.
[37] Ahmed b. Ebû Saîd b. Abdullah el-Leknevi Cîven, *et-Tefsiratü'l-Ahmediyye fi beyâni'l-âyâti'ş-Şer'iyye,* Bombay: el-Matbaa-i Fethü'l-Kerim, 1327/1909.
[38] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, I, 50, 57, 60, 156, 259; 463; II, 59.
[39] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, II, 59.
[40] Bilal Esen, *Hanefi Usul Eserlerinde İctihad Teorisi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 96.
[41] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, II, 59-60.

zası için de geçerli olup olmadığına yönelik tartışmada, kaza için yeni bir sebebin gerekli olduğunu savunan mezhebin Irak çevresi ve Şâfiî âlimlerin aksine muhakkik Hanefî âlimleri gibi Nesefî'nin de bunu gerekli saymadıklarını belirtmekte edânın mûcebi olan nassın kazasını da kapsadığını söylemektedir.[42]

Molla Cîven inkârı küfrü gerektirmemesi bakımından vâcip, terk edilmesi hâlinde ise istenen emrin yerine getirilmemiş sayılması açısından farz gibi görülen amelî farz kavramı hakkında mezhep içerisinde bunu farzın ya da vâcibin bir türü olarak kabul eden yaklaşımlardan[43] amelî farzı vacip kavramı içinde değerlendirerek ikinci görüşü benimsemiştir.[44] Sünnet kavramı konusunda ise Şâfiî mezhebi ile Hanefî mezhebi arasında bu terimin kullanılmasına dair lafzî bir ihtilaf bulunduğunu, Hanefîler'in de sünneti mutlak olarak kullandıklarında Hz. Peygamber'in sünnetini kastettiklerini Hulefâ-i Râşidîn'in delil kabul ettikleri sünnetleri için bunu özel olarak belirttiklerini söyler. Bu bakımından delil olması cihetiyle Hanefîler'in sünnet anlayışının mahiyetinin daha geniş olduğuna zımnen işaret etmiştir. Fakat Hanefî fıkıh âlimlerinin bu özel kullanıma işaret etmeksizin de sünnet ile sözü edilen geniş manayı ifade ettikleri dikkate alındığında iki mezhep arasında bu kavramı kullanmaları hususunda bir uzlaşma sağlamak mümkün gözükmemektedir. Abdülhalîm el-Leknevî Molla Cîven'e bu yönde bir itirazda bulunmaktadır.[45] Oğlu Abdülhay el-Leknevî'nin de bu meseleyi ele alan kapsamlı bir çalışmasına ulaşılabilmektedir. İctihâd konusunda müctehidin başka bir müctehidi taklid etmesi meselesi bağlamında Molla Cîven Nesefî gibi Ebû Hanîfe'nin Tâbiûn'dan olup Sahâbe'nin hayatta olduğu dönemde Tâbiûn'dan ictihadda bulunan âlimlerin taklid edilebileceğini savunduğunu kabul etmektedir. Onun bu itirazı İbnü'l-Hümâm gibi Ebû Hanîfe'den nakledilen "biz de onlar gibi insanız ve ictihadda bulunuruz" sözüne dayanarak bir müctehidin başka bir müctehidi taklid edemeyeceğini ileri sürenlere yönelik bir itirazdır.[46] İctihadda hata-isabet tartışmalarında Ebû Hanîfe'nin Mu'tezile'nin bu konudaki yaklaşımını benimsemediğini vurgulamak üzere onun muhattie görüşünü kabul ettiğine dair açıklamalarda bulunduğu görülmektedir.[47] Başta Ebû Hanîfe olmak üzere İmâmeyn yahut da isim

[42] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, I, 94-96.
[43] Osman Bayder, "Hanefilerin Amelî Farz Kavramına Dair", *Bilimname*, 2017/2, sy. 34, s. 9-15.
[44] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, I, 473.
[45] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, I, 474-475.
[46] Esen, *Hanefi Usul Eserlerinde İctihad Teorisi*, s. 190.
[47] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, II, 60-61.

vermeksizin Hanefîlerin çoğunluğunun musavvibeden olduğu yahut da eşbeh görüşünü benimsediklerine yönelik iddialara karşı bu açıklamanın yapıldığı anlaşılmaktadır.[48]

Molla Cîven'in *Nurû'l-Envâr*'ı dört büyük sünnî mezhep telakkisini fıkıh zemininde temellendirmesi bakımından öne çıkan bir çalışmadır. Moğol istilâsının İslam dünyasında yarattığı karışıklık ve olumsuz etkinin müslümanları mezhepler arasında bir birlik tesis etmek üzere dört mezhep arasında uzlaştırma girişimlerine en azından ortak yönlerinin daha fazla öne çıkarılmasına yönelik olarak çaba sarf etmeye sevk etmiştir.[49] Dört mezhep kadılığının ihdâsı ve başta Harameyn'de olmak üzere dört büyük mezhep için camilerde dört ayrı makâmın tahsis edilmesi bu anlayışın tezahürlerinden biridir. Molla Cîven eserinde mürekkeb icma kavramı üzerinde dururken bu anlayışın temelini oluşturan fıkıh düşüncesinin doğrunun dört mezhepten birine âit olduğu ve beşinci bir görüşün/hükmün kabul edilemeyeceği yaklaşımının kaynağını oluşturduğunu söyler. Hanefî usûl âlimleri tarafından geliştirilen mürekkeb icma bir konuda iki farklı hükmün bulunduğuna dair görüş birliğinin oluşmasını ifade eden bir kavramdır. Sahâbe devri yahut da herhangi bir dönemki müctehidlerin bir meselede iki görüşe ayrılmaları durumunda daha sonra bu meseleye dair üçüncü bir görüşün savunulamayacağı düşüncesi mürekkeb icma anlayışı ile temellendirilmektedir. Bir dönemde iki ya da daha fazla görüşün oluşması hâlinde bu durumun icmânın bir türü olan mürekkeb icma sayılması nedeniyle başka bir görüşün savunulmasına cevâz verilmemiştir. Nakit para dışındaki mallarda ribânın illeti hakkındaki tartışma bunun bir örneğidir. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte illetin ta'yininde cinsin itibara alınacağı hususunda fıkıh âlimleri görüş birliğine varmışlardır.[50] Bir meseleye dair iki görüş hakkında icma edilmesi durumunda başka bir asırda ortaya çıkacak üçüncü görüşün bâtıl sayılacağını kabul eden Hanefî mezhebinin mürekkeb icmâ telakkisini savunan ve bu icmânın sadece Sahâbe dönemi için geçerli olacağı görüşüne karşı çıkan Mola Cîven, aynı zamanda bu anlayışın hükümlerin dört mezhebe indirgenmesi/hasredilmesi ve sonradan çıkacak beşinci bir görüşünü bâtıl sayılmasını gerekli kıldığını ileri sürmektedir.[51]

---

[48] Esen, *Hanefi Usul Eserlerinde İctihad Teorisi*, s. 213.
[49] Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep ve Sünnet*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004, s. 46, 58.
[50] Rustem Azamatov, "İslam Hukuk Metodolojisinde Mürekkeb İcmâ Kavramının Mâhiyeti", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2017, sy. 29, s. 38-45.
[51] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, II, I, 633-634.

Mezhepler arasındaki ihtilaflı konularda Hanefî fıkıh âlimlerinin meseleyle ilgili âyet ve hadisler ile amel etmemesi ve bu hükümlere muhalif ictihadlarda bulunması sebebiyle Şâfiî'yi bilgisiz/câhil bir kimse olarak görülmesi konusunda Molla Cîven eserinde Hanefî fıkıh âlimlerinin yaklaşımını aktardığını fakat kendisinin bunu dile getirmeye cüret edemeyeceğini belirtmektedir. Abdülhalîm el-Leknevî (ö. 1285/1868) bu konudaki kastını tam olarak beyân etmeyen Molla Cîven'in edebe aykırı bulduğundan bu ifadeyi kullanmak istemediğini söyler.[52]

Onun Hanefî fukahâsının kullandıkları ifade tarzına yönelik bir eleştiride bulunduğu, Şâfiî'nin Hanefî mezhebine muhâlefet eden görüşlerini isâbetli saymadığı anlaşılmaktadır.

2.2. Muhibbullah el-Bihârî ve *Müsellemü's-sübût*

Muhibbullah el-Bihârî'nin tam adı Muhibbullah b. Abdişşekûr el-Osmânî es-Sıddîkî el-Bihârî'dir.[53] Bâbürlü döneminin önde gelen Hanefî fıkıh âlimlerinden sayılan Muhibbullah el-Bihârî Bihâr eyaletine bağlı Muhib Alipur'da dünyaya geldi. Kutbuddin b. Abdilhalîm es-Sehâlevî ve Kutbuddin el-Hüseynî eş-Şemsâbâdî'den ders aldı. Devletin zirve dönemi kabul edilen Evrengzîb Âlemgîr'in saltanatı zamanında önce Leknev'e ve ardından Haydarâbâd'a kadı olarak tayin edilmiştir. Kadılık yaptığı sırada Evrengzîb Âlemgîr onu torununa hocalık yapmakla görevlendirmiş ve bu sebeple Kâbil'e gitmiştir. Sultanın vefatının ardından I. Bahadır Şah tahta geçmiş ve oğluna hocalık yapan Muhibbullah el-Bihârî'yi kâdı'l-kudât olarak atamıştır. Bu göreve geldikten kısa bir süre sonra Muhibbullah el-Bihârî 1119/1707'de vefât etmiştir.[54]

Muhibbullah el-Bihârî Hint alt kıtasında fıkıh usûlü sahasında yazdığı modern dönem öncesinde son müstakil Hanefî usûl çalışmalarından biri sayılabilecek 1109'da (1698) tamamlanan[55] *Müsellemü's-sübût* adlı eseri ile şöhret kazanmış bir isimdir.[56] Kaynaklarda onun Hanefî mezhebinin Şâfiî mezhebine göre re'yi kullanmaktan daha uzak bir mezhep olduğunu göstermek ve bu ko-

---

[52] Molla Cîven, *Nurü'l-envâr*, II, 185-186.
[53] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VI, 793.
[54] Bilgrâmî, *Subhatü'l-mercân,* s. 148; Sıddık Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm*, III, 234; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VI, 793; Ziauddin, *Contribution of India,* s. 193-194; Rahmi Yaran, "Bihârî", *DİA*, VI, 139.
[55] Yaran, "Bihârî", *DİA*, VI, 139.
[56] Sıddık Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm*, II, 78; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VI, 793; Ziauddin, *Contribution of India,* s. 195.

nudaki yaygın kanaate itiraz etmek üzere bir risâle kaleme aldığı da zikredilmektedir. Muhibbullah el-Bihârî Hanefî mezhebinin Kitap ve Sünnet'teki âmm bir hükmün delâletinin kat'î olduğunu kabul ederek bu delilin aksine kıyasa başvurmayı kabul etmemeleri, Şâfiî fıkıh âlimlerine muhâlefet ederek kıyas yoluyla mutlakı mukayyede hamletmemeleri, mürsel rivâyetleri kıyasa tercih etmeleri, akılla anlaşılamayacak konularda gelen Sahâbe kavillerini hüccet saymaları gibi usûl-i fıkha dair yaklaşımlarını ileri sürerek bu görüşünü temellendirmektedir.[57]

Müsellemü's-sübût yazıldığı dönemden itibaren büyük kabul görmüş, hakkında çok sayıda şerh kaleme alınmıştır. Ahmed Abdülhak b. Muhammed Saîd (v. 1187/173), Nizâmüddin Frengi Mahallî (v. 1199/1784), Muhammed Hasan Gulâm Mustafa el-Leknevî (v. 1209/1794), Muhammed Mübîn Frengi Mahallî, Fazlulhak el-Hayrâbâdî (v 1316/1898) ve Kıyâmüddin Muhammed Abdülbârî'nin (v. 1926) *Mülhemü'l-melekût şerhu Müsellemü's-sübût*'u[58] bu eser hakkında yapılan çalışmalar arasındadır.[59] Aynı zamanda bu çalışma Hint alt kıtasındaki medreselerde okutulan temel ders kitaplarından biri hâline gelmiştir.[60] Günümüzde Afganistan'daki medreselerde de bu eser okutulmaya devam edilmektedir.[61]

Müsellemü's-sübût fıkıh usûlü telif tarzlarından biri olan memzûç metoda göre kaleme alınmıştır. Seyyid Bey bu eserin İbnü'l-Hümâm'ın memzûç metotla yazılmış *et-Tahrîr*'ine çok benzediğini âdeta bir kopyası mesâbesinde olduğu kanaatindedir. Ona göre sanki Muhibbullah el-Bihârî *et-Tahrîr*'e ibârelerindeki eksik ve mahzûf kelimeleri ilâve ederek onu istinsah etmiştir. Bu iki eserden birini okumanın diğerini de okumak yerine geçeceğini kabul eden Seyyid Bey bu yönü sebebiyle sözü edilen eserin *et-Tahrîr* gibi kıymetli bir çalışma olduğunu da teslim etmektedir.[62] Muhibbullah el-Bihârî'nin sözü edilen eseri merkeze almakla birlikte sistematiği ve kendine has bölümleri itibariyle bu eserin *et-Tahrîr*'in bir kopyası olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.[63]

---

[57] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VI, 793.
[58] Ahmet Özel, "Abdülbârî, Kıyâmüddin Muhammed", *DİA*, I, 201.
[59] Ziauddin, *Contribution of India,* s. 195.
[60] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VI, 793; Robinson, *The 'Ulama of Farangi Mahall,* s. 48-51; Abdülhamit Birışık, "Hint Alt-Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü", *Dîvân*, 2004/2, c. IX, sy. 17, s. 57.
[61] Furkani, "Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefi Fıkıh Âlimleri", s. 332.
[62] Seyyid Bey, *Medhal*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, s. 59-60.
[63] Esen, *Hanefi Usul Eserlerinde İctihad Teorisi*, s. 17-18.

Muhibbullah el-Bihârî üzerinde İbnü'l-Hümâm'ın üslûbunun etkileri rahatlıkla fark edilebilmekle birlikte onun çoğu zaman aynı kelimeleri kullanmaktan özellikle kaçınmakta, yaptığı takdim, tehir ve ilâveler ile bir şerh değil müstakil bir çalışma yaptığını göstermeyi hedeflemektedir. Onun bir telif tarzı olan şerh ve ihtisar metodunu kullanmadığı, yaptığı tasarruflar ile eserinin bir şerh olarak görülmemesi için özel bir gayret gösterdiği söylenebilir. Ne müellifinin ve bu eseri şerh eden Bahrülulûm el-Leknevî'nin bu yönde bir iddiası bulunmamakta ne de bu çalışma fıkıh literatürüne dair kaynaklarda sözü edilen eserin bir şerhi olarak değerlendirilmektedir. Örneğin icma delilini ele almaları bakımından iki çalışma arasında bir mukayese yapılacak olursa konuları mesele başlığı altında kendi içinde taksim eden her iki müellifin çalışmalarında önemli farklar bulunduğu görülmektedir. İbnü'l-Hümâm'ın icma kavramıyla ilgili bölümün mukaddimesinde tartıştığı hususları Muhibbullah el-Bihâri müstakil meseleler olarak değerlendirilmiş, İbnü'l-Hümâm'ın eserindeki sıralamada ilk mesele olarak işlenen inkırâzu'l-asr şartı onun çalışmasında birçok mesele ele alındıktan sonra tartışma konusu edilmiştir. Aynı meseleyi incelemekle birlikte *Müsellemü's-sübût*'ta İbnü'l-Hümâm'ın tartışmanın taraflarından görüşlerine yer vermediği isimlerin yaklaşımlarına işaret edilmiş ve konunun İbnü'l-Hümâm'ın ele almadığı boyutlarına yer verilmiştir.

Sadece bu iki kısım arasında yapılacak bir mukayese de bile Muhibbullah el-Bihârî'ye ait geniş açıklama ve ifadeler ile konunun *et-Tahrîr*'den daha kapsamlı olarak incelendiği söylenebilir.[64] İbnü'l-Hümâm'ın mezkûr çalışmasının fıkıh usûlüne yaklaşımı konusunda tahkik metodunu ve mantık-metafizik dili kullanması gibi yönleriyle Fahreddin er-Râzî mektebinin etkisinde kaldığı kabul edilmektedir.[65] Muhibbullah el-Bihârî'nin çalışmasını da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Muhibbullah el-Bihâri eserine fıkhın tarifi, kapsamı ve mevzuuna yönelik bir mukaddime ile başlamıştır. Bu bölümün de İbnü'l-Hümâm'ın eserinde yer almadığına bu iki çalışma arasında yapılacak bir mukayese kapsamında işaret etmek gerekir. *Müsellemü's-sübût*'da Şâfiî usul kitaplarında kapsamlı olarak ele alınan mantık kavram ve ilkeleri ve elfâz bahislerine geniş yer ayrılmıştır. De-

[64] Krş. İbnü'l-Hümam Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid, *et-Tahrir fî usuli'l-fıkh*, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1351/1932, s. 399-413; Abdülali Muhammed b. Nizameddin Muhammed Sehâlevî el-Ensârî el-Leknevî, *Fevâtihü'r-rahamût bi-şerhi Müsellemi's-sübût*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, II, 260-296.

[65] Tuncay Başoğlu, *Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Razi Mektebi*, 2. bs., İstanbul: İSAM Yayınları, 2014, s. 249-250.

liller bahsinde Sünnet delili çerçevesinde ahâd haber kavramı kapsamlı olarak işlenmekte ve Hanefîler'in manevî inkıtâ anlayışı üzerinde durmaktadır. Muhibbullah el-Bihârî'nin yaşadığı dönemin Hindistan'ında hadis-fıkıh merkezli yoğun tartışmaların yaşanması onu da tesiri altında bırakmıştır.

Bu eseri şerh eden Bahrülulûm el-Leknevî Hanefîlerin geliştirdikleri hadis tenkit kriterlerini ele alırken mesele ile doğrudan bir ilişkisi bulunmasa da onların amel etmedikleri rivâyetlerin aynı zamanda senedleri itibariyle de tenkid edilmesi gerektiğini göstermeye çalışması mezhebe yönelik bu eleştirilere bir cevap mahiyeti taşımaktadır.[66] İctihad ve taklid konularına hiç yer vermeyen yahut da bu konulara hâtime kısmında kısaca değinen fıkıh usûlü eserlerinin aksine yazıldığı dönemdeki hâkim tartışmaların da etkisi ile bu eserde sözü edilen konulara yine hâtime kısmında geniş bir bölüm ayrılmıştır.[67] Üsmendî, İbnü's-Sââtî, Molla Fenârî, İbnü'l-Hümâm gibi Muhibbullah el-Bihârî de ictihadla ilgili bir mesele olarak telakki etmesi sebebiyle[68] bu kısımda istiftâ konusunu ele almıştır.[69] Kelâm ilmiyle ilgili meselelerde Eş'ariyye, Mutezile, İmâmiyye, Cehmiyye ve Cebriye gibi itikâdi mezheplerin yanı sıra Brahmanlar ve Budistlerin bu konudaki görüşlerine yer vermesi[70] eserin yazıldığı ilmî ortamın tesirlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Hanefî mezhebinin görüşlerinin tartışmalı olduğu durumlarda konu diğer mezhep âlimlerinin yaklaşımları ile uyumlu bir üslûpla ele alınmıştır. Bu açıdan memzûç metodun başarılı örneklerinden biri kabul edilmektedir. Ayrıca eserde müellifin bazı tenkit ve tercihlerine de ulaşılabilmektedir. Fıkıh sahasında en çok atıfta bulunduğu kitaplar Serahsî ve Pezdevî'nin fıkıh usûlüne dair eserleri, Gazzâlî'nin *el-Mustasfa*'sı, Fahreddin er-Razi'nin *el-Mahsûl*'ü, İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtasar*'ı, Haskefî'nin *İfâdetü'l-envâr*'ı, Kâdı Beyzâvî'nin *Minhâcü'l-vusûl*'u ve İbn Hümâm'ın *et-Tahrîr*'idir. Eser hakkındaki en önemli çalışma Bahrülulûm el-Leknevî tarafından kaleme alınan *Fevâtihu'r-rahamût bi şerhi Müsellemeti's-sübût* adlı şerhtir.[71] Pezdevî'nin *Usûl*'üne dair bir şerh çalışması bulunan Bahrülulûm el-Leknevî hazırladığı bu şerh çalışmasında da Pezdevî'nin görüşleri üzerinde durarak ilgili metni şerh etmiştir.[72]

---

[66] Leknevî, *Fevâtihü'r-rahamût,* II, 155-161.
[67] Leknevî, *Fevâtihü'r-rahamût*, II, 404-440.
[68] Esen, *Hanefi Usul Eserlerinde İctihad Teorisi*, s. 26.
[69] Leknevî, *Fevâtihü'r-rahamût*, II, 435.
[70] Leknevî, *Fevâtihü'r-rahamût*, I, 23.
[71] Metin Yurdagür, "Bahrülulûm el-Leknevî", *DİA*, IV, 518-519.
[72] Mehmet Boynukalın, "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (I) Usûlü'l-Pezdevî ve Hanefî Usûlündeki Yeri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2017, sy. 30, s. 521-522.

Sömürge dönemi Hindistan'ının meşhur Hanefî fakihlerinden Abdülhay el-Leknevî'nin (v. 1886) fıkıh usûlüne dair temel kaynaklarından birini kendisinin de öğrencilerine okuttuğu[73] *Fevâtihu'r-rahamût*'tur. Abdülhay el-Leknevî ahâd derecesindeki iki rivâyetten birinin diğerine göre daha kuvvetli olması sebebiyle amele konu olabileceğini ve rivâyetin kuvvetinin de tariklerinin sayısıyla anlaşılacağını söyleyerek mezhebin hâkim kanaatine muhalef etmiştir. Zira bir rivâyeti nakleden râvilerin sayısı arttıkça ona göre hata etme ihtimâlleri azalmakta ve bu rivâyetin bilgi değeri giderek kesin bilgi derecesine yaklaşmaktadır. O *Müsellemü's-sübût*'da da bu yaklaşımın benimsendiğine dikkat çekmektedir. Ona göre Muhibbullah el-Bihârî Hanefî fıkıh âlimlerinin bu konudaki delillerini zayıflatmaya çalışırken rivâyet sayısının önemli bir tercih sebebi olduğunu savunan diğer görüşü daha isabetli bulmuştur.[74]

Hanefî fukahâsı arasında ictihad kavramıyla ilgili kabul gören tanımalardan biri İbnü'l-Hümâm'a aittir. İbnü'l-Hümâm *et-Tahrîr*'de ictihadı "Fakihin Şer'î zannî bir hüküm elde edebilmek için güç sarf etmesi" olarak tarif etmektedir.[75] İbnü'l-Hümâm yaptığı tanımın ictihadın bir türünü ifade ettiğini, tanımdan "zannî" ibaresinin kaldırılmasıyla daha genel ve güzel bir tarife ulaşılabileceğini söylemektedir. Muhibbullah el-Bihârî söz konusu ibare ile birlikte bu tanımı benimsemiştir. One göre tanımda yer alan fakih ile müctehidler değil kuvveden fiile çıkaracak biçimde fıkıh ilkelerini bilen kimseler kastedilmektedir.[76]

İctihad-kıyas ilişkisini tartışan Muhibbullah el-Bihârî ictihadın nasların zâhirî manalarında da yapılabileceğini belirterek ictihadın kıyastan bu yönüyle de ayrıldığını söyler. Bahrülulûm el-Leknevî buradaki kastının zâhir, hafî ve müşkil lafızların te'vilini de bir tür ictihad faaliyeti olarak değerlendirilmesi olduğunu dile getirir. Kıyasın ictihaddan en önemli farklarından biri hakkında nas bulunan yerlerde kullanılamamasıdır. İctihad ise nassın sübutu yahut da delâletinin zannî olduğu yerlerde başvurulacak bir metottur. Muhibbullah el-Bihârî arz edilen görüşü ile ictihadın sınırlarını genişletmeye çalışmıştır.[77]

İctihad konusunda Muhibbullah el-Bihârî'nin çalışmasının öne çıkan yönlerinden biri ilhâmın bilgi değeri konusundadır. İlhâm mezhep içerisindeki

---

[73] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1183.
[74] Abdülhay el-Leknevî, Ebû'l-Hasenât b. Muhammed, *el-Ecvibetü'l-fazıle li'l-es'ileti'l-'aşereti'l-kâmile*, 2. baskı, Kahire: Mektebetü'l-Matbuâti'l-İslâmî, 1984, s. 206-208.
[75] İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrir,* s. 523.
[76] Leknevî, *Fevâtihü'r-rahamût*, II, 404; Esen, *Hanefi Usul Eserlerinde İctihad Teorisi*, s. 47.
[77] Esen, *Hanefi Usul Eserlerinde İctihad Teorisi*, s. 67-68.

hâkim görüşe göre yalnızca sahibini bağlayan bir delil olarak değerlendirmiştir. İbnü'l-Hümâm ve İbn Nüceym ise bu genel kanaate muhalefet ederek Hz. Peygamber dışındakilere gelen ilhâmın ne o kimseyi ne de başkaları için bir hüccet olamayacağını söylemişlerdir. Eserinin İbnü'l-Hümâm'ın eserinin bir kopyası olduğuna yönelik yaklaşımın aksine Muhibbullah el-Bihâri bu anlayışı benimsememiş ve ilhamın mutlak bir delil olduğu yaklaşımını bazı mutasavvıflara ve Câferiye mezhebine izafe etmiştir. Eserin şerhinde Bahrülulûm el-Leknevî ise arz edilen görüşlere muhalefet ederek ilhamın kesin bir delil olduğunu fakat ilhâmın geldiği kimsenin insanları bu bilgi ile amel etmeye çağırmasının gerekmediğini ileri sürmüştür. Ona göre ilhamla elde edilen bilgi zannî tüm delillerden elde edilen bilgilere mukaddemdir.[78]

18. yüzyıl Hindistan'ında ictihad konusundaki telakkilerden birini yansıtması cihetinden Bahrülulûm el-Leknevî'nin şerhindeki tespitleri önem arz eder. Bahrülulûm el-Leknevî, ictihad bahsi altında bir dönemin müctehidsiz kalmasının imkânı meselesini tartışırken Gazzâlî, Kaffâl (v. 507/1114) ve Râfiî'nin kendi dönemlerinde artık mutlak müctehid bulunmadığı görüşünde olduklarını belirtir. Bahrululûm el-Leknevî isimlerini vermediği bazı mutaassıp Hanefî fıkıh âlimlerinin de mutlak ictihadın dört mezhebin imamı ile son bulduğunu iddia ettiklerini ve sonrasında mutlak müctehidlik derecesine ulaşmış bir âlimin gelmediğini söylediklerini nakleder. Mezhepte müctehidlik ise Ebû'l-Berekât en-Nesefî (v. 710/1310) ile son bulmuştur. Zira bu tarihten sonra bir mezhebi taklid vâcip hale gelmiştir. Bu tespitin büyük bir hata ve hiçbir delili bulunmayan bir söz olduğunu belirten Bahrululûm el-Leknevî ictihad faaliyetinin kıyâmete kadar süreceğini, bu tespitlerin taassup eseri olduğunu dile getirir. Onun taklid kavramı ile bağlantılı olarak furû'-i fıkha dair bir konuda bir mezhepten diğer bir mezhebe intikali haram sayan isimlerin bulunduğuna da işaret ettiği görülür.

Bahrülulûm el-Leknevî, müteahhirûn dönemindeki bir kısım müteşeddid fıkıh âliminin bir meselede Hanefî mezhebinden Şâfiî mezhebine intikal eden kimseye ta'zir cezası uygulanması görüşünde olduklarını söyler. Kendisinin görüşünün aksi yönde olduğu anlaşılmaktadır.[79] Bu tespitin döneminde hâkim olan anlayışı yansıttığı söylenebilir. Zira benzer ifadelerle Şah Veliyyullah da dönemindeki fakihlerin tek bir meselede dahi başka bir mezhebin görüşüyle

[78] Leknevî, *Fevâtihü'r-rahamût*, II, 408-409; Esen, *Hanefi Usul Eserlerinde İctihad Teorisi*, s. 77-78.
[79] Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, II, 431, 437-438.

amel eden mukallidi artık o mezhebe müntesip saymadıklarına dikkati çekmektedir.[80] Hakkında yapılan çalışmalarda Bahrülulûm el-Leknevî'nin meselede müctehid olduğu ifade edilmekte ve yukarıda arz edilen görüşleri bu tespiti desteklemek üzere kullanılmaktadır.[81] Abdülhay el-Leknevî isâbetli saydığı bu yaklaşımı kendi görüşünü desteklemek üzere eserinde nakletmektedir.[82]

2.3. İsmâil b. Abdilğanî eş-Şehîd ve *Usûlü'l-Fıkh*

Hint alt kıtasında müstakil usûl çalışmalarından biri Şah Veliyyullah'ın torunu İsmâil b. Abdilğanî b. Veliyyullah b. Abdirrahîm el-Ömerî'nin *Usûlü'l-fıkh* adlı eseridir. Şah Veliyyullah'ın, oğlu Abdülğanî ed-Dihlevî'den olan torunu İsmâil eş-Şehîd babasının küçük yaştayken vefat etmesi üzerine amcasının yanında yetişmiştir. Dedesinin öğrencilerinin yanı sıra diğer iki amcası Abdülazîz ed-Dihlevî ve Refiüddîn ed-Dihlevî'den de eğitim almıştır. İsmâil eş-Şehîd Şah Veliyyullah'ın ilmî çevresi içerisinde ortaya çıkan, onun görüşlerini yayma gâyesinin yanı sıra fiilî mücadelede de bulunması temâyüz eden Mücâhidûn Hareketi'nin önde gelen isimlerinden bir olmuştur. 1246/1831 yılında Bâlâkot savaşında şehit düşmüş ve "eş-Şehîd" nisbesi ile şöhret bulmuştur.[83]

İsmâil eş-Şehîd matbu hâli 17 sayfalık oldukça kısa sayılabilecek bir hacme sahip olan *Usûlü'l-fıkh* adlı eserinde fıkıh usûlünün tanımı ile çalışmasına başlamakta ve Hanefî mezhebine göre elfâz bahislerini verdiği kısa tanımlamalar ile işlemektedir. Ardından delilleri ele alan İsmail eş-Şehîd'in Kur'ân delili çerçevesinde nesih konusunu işlerken mümkün mertebe ihtilaf eden delillerin arasını tatbik etmek gerektiğini şayet mümkün değil ise birinin diğerini nesh ettiğine hükmedilmesinin uygun olacağını söylemesi Şah Veliyyullah'ın teâruz konusundaki yaklaşımının fıkıh usûlü zeminindeki bir ifadesidir. Zira Şah Veliyyullah müstakil bir fıkıh usûlü kaleme almamıştır. İsmâil eş-Şehîd hadislerin teâruzu konusu üzerinde muhtasar bir üslûpla durduğu bölümde de bu düşüncesini ayrıca dile getirmiştir. Hadisleri nakil keyfiyeti bakımından mütevâtir ve bu dereceye ulaşamayan hadisler olmak üzere ikiye ayıran İsmail eş-Şehîd, mütevâtir derecesine ulaşamayan rivâyetler arasında meşhûr hadisi de sayarak mezhebin hâkim anlayışını kabul etmiştir. Oysa ki

---

[80] Şah Veliyyullah, *et-Tefhimâtü'l-İlâhiyye*, I, 206.
[81] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VII, 1023.
[82] Leknevî, Ebü'l-Hasenat Abdülhay Muhammed b. Muhammed, *Nâfi'u'l-Kebîr*, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân, 1990, s. 15.
[83] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, III, 914- 916, 1027; Ahmet Aydın, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 437-438.

Şah Veliyyullah meşhur hadis kategorisini benimsememektedir. Bu ihtilaf iki isim arasında fıkıh usûlüne dair temel farklılıklardan biridir. Ayrıca İsmail eş-Şehîd bu delil kapsamında faziletler konusunda zayıf rivâyetler ile amel edilebileceğini de savunmaktadır. İcma deliline yönelik olarak Hanefî mezhebinin mürekkep icma anlayışını kabul etmekte ve icmânın bir türü olarak buna yer vermektedir. İctihad konusunda mezhep içerisinde az sayıda olmakla birlikte ictihadın tecezzisine karşı çıkan isimlere katılmayarak buna cevaz vermiştir. Onun ictihad konusunda dedesi Şah Veliyyullah'ın taklid ve mezhebe intisap olgusu konusundaki fikirlerinin tekrarı sayılabilecek görüşler ileri sürdüğü görülmektedir. İsmâil eş-Şehîd, muayyen bir şahsı taklid etmenin vacip olmadığını, fakat yaşanılan bölgede başka müctehidlerin görüşlerine ulaşma imkânının bulunmaması halinde bunun taayyün ettiğini belirtir. Bu durumda tüm meselelerde muayyen bir imam taklid edilebilir.[84]

SONUÇ YERİNE

Bâbürlüler dönemine oluşan geniş fıkıh mirası içerisinde usûl-i fıkha yönelik çalışmalar önemli bir yere sahiptir. Hâkimiyet kurdukları geniş topraklarda genel kabul gören bir medrese müfredatının oluşmadığı erken dönemde özellikle Delhi Sultanlığı döneminden beri okutulagelen fıkıh usulüyle ilgili çalışmaların bu dönemde de kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Nesefî'nin *el-Menâr*'ı, Pezdevî'nin *Usûl*'ü ve Ahsikesî'nin *el-Müntehâb fî usûli'l-mezheb*'i tevârüs edilen bu geleneğin önde gelen metinlerini oluşturmaktadır. Ahsikesî'nin *el-Müntehâb*'ı İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde giderek azalan ilgiye rağmen Bâbürlüler zamanında revaç bulan çalışmalardan biri olmuştur. Eğitim faaliyetlerinin gelişmesi ve giderek daha sistemli bir hâle ulaşması sâyesinde medreselerde ortak uygulamalar oluşmuştur. Yukarıda bahsedilen Ders-i Nizâmî programı ve Şah Veliyyullah'ın Rahimiyye Medresesi'nde izlediği müfredât medreselerdeki eğitim sistemi üzerinde etkili olmuş, bu tesir fıkıh usûlü sahasında da kendisini göstermiştir. Ders-i Nizâmî programının özelliği bu alanda "yerli metinlerin" okutulmasına yönelik temâyülüdür. Molla Cîven ve Muhibbullah el-Bihârî'nin yazıldıkları dönemden itibaren büyük kabul gören usûl-i fıkha dair çalışmaları sözü edilen bu programa dâhil edilmiş ve bu eserlerin şöhreti giderek artmıştır.

---

[84] İsmâil b. Abdilğanî b. Veliyyullah b. Abdirrahîm el-Ömerî, *Usûlü'l-Fıkh*, Matbaatü'ş-Şeyh Şemsüddin ts., s. 1-18.

Bu iki eserin fıkıh usûlü geleneğine katkıları üzerinde müstakil çalışmalar yapılacak derecede kapsamlıdır. Yukarıda bu kitapların önemini vurgulamak üzere birkaç tespitte bulunulmaya çalışılmıştır. İsmail eş-Şehîd'in muhtasar çalışması ise Şah Veliyyullah'ın ilmî çizgisini Hanefî geleneği içerisinde ifade etmeye yönelik bir girişim olması bakımından büyük önem arz etmektedir. Hint alt kıtasında fıkıh usûlü sahasındaki şerh çalışmalarına bakıldığında klasik Hanefî geleneğini temsil eden eserlerden özellikle Pezdevî'nin *Usûl*'üne yönelik çok sayıda şerh dikkati çekmektedir. Bâbürlüler döneminde Şah Veliyyullah'ın etkisi ile ictihad ve taklid konularına dair geniş tartışmalar yaşanmış ve içerisinde zamanla yeni metinlerin dahil olduğu bir literatür ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Abdülhay el-Hasenî, Abdülhay b. Fahrüddin b. Abdilali, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, 2. bs., Dımaşk: Matbaatu Mecmai'l-Luğati'l-Arabiyye, 1983.

_____, *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi ve'n-nevâzır*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.

Aydın, Ahmet, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

_____, "Bâbürlüler Döneminde Fıkıh eğitimi ve Medreselerde Okutulan Fıkıh Kitapları", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, c. V, sy. 17, s. 301-315.

Azamatov, Rustem, "İslam Hukuk Metodolojisinde Mürekkeb İcmâ Kavramının Mâhiyeti", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2017, sy. 29, s. 33-50.

Başoğlu, Tuncay, *Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Razi Mektebi*, 2. bs., İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.

Bayder, Osman, "Hanefilerin Amelî Farz Kavramına Dair", *Bilimname*, 2017/2, sy. 34, s. 7-26.

Bedir, Murteza, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Bilgrâmî, Gulâm Ali Âzâd, *Subhatü'l-mercân fî âsâri Hindustân*, Beyrut: Dâru'r-Râfideyn, 2015.

Birışık, Abdülhamit, "Hint Alt-Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü", *Dîvân*, 2004/2, c. IX, sy. 17, s. 1-62.

Boynukalın, Mehmet, "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (I) Usûlü'l-Pezdevî ve Hanefî Usûlündeki Yeri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2017, sy. 30, s. 487-526.

_____, "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (II) Hüsameddin el-Ahsîketî'nin el-Müntehab'ı ve Hanefî Usûlündeki Yeri", *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, c. I, sy. 2, s. 21-42.

Fair, C. Christine, *The Madrassah Challenge*, Washington: United States Institute of Peace Press, 2008.

Furkani, Mehterhan, "Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefi Fıkıh Âlimleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2016, sy. 28, s. 327-350.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

_____, *Nâfi'u'l-Kebîr*, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân, 1990, s. 15.

Mahmoud Naassan, "Nuru'l-envâr fî Şerhi'l-Menâr Li'ş-Şeyh Molla Cîven (Dirâsetun, Vasfiyetun ve Naktiyetun), *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, c. 8, sy. 2, 2016, s. 962-984.

Muzaffar Alam, *Madrasa System of Education in India, Continuity And Change*, Doktora Tezi, Centre of Arabic and African Studies, Jawahar Lal Nehru University, Yeni Delhi, 1999.

Özel, Ahmet, "Abdülbârî, Kıyâmüddin Muhammed", *DİA*, I, 200-201.

Özşenel, Mehmet -Erdinç Ahatlı, "XII/XVIII. Asır Hint Alkıtası'nda Hadis-Fıkıh Merkezli Tartışma Konuları -Tettevî'nin Zebbü Zübâbâti'd-Dirâsât'ı Çerçevesinde-", *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 2006, sy. 5, s. 109-162.

Robinson, Francis, *The 'Ulama of Farangi Mahall and Islamic culture in South Asia*, 2. baskı, Delhi: Permanent Black, 2012.

Sıddık Hasan Han, Ebû't-Tayyib Muhammed el-Kannevcî, *Ebcedü'l-ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.

Yaran, Rahmi, "Bihârî", *DİA*, VI, 139.

Yurdagür, Metin, "Bahrülulûm el-Leknevî", *DİA*, IV, 518-519.

19. Yüzyıl Hindistan'ında Hadis-Fıkıh Merkezli Tartışmalar: Abdülhay El-Leknevî Örneği

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet AYDIN
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Özet

Bu çalışma 19. yüzyılda Hint alt kıtasındaki hadis-fıkıh merkezli konulara yönelik tartışmaları Abdülhay el-Leknevî özelinde incelemeyi hedeflemektedir. Ehl-i Hadis cemaatinin sözü edilen tartışmaların ortaya çıkışında önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Hanefî fıkıh âlimleri mezheplerini savunmak ve Ehl-i Hadis cemaatini eleştirmek üzere çok sayıda çalışma yapmışlar ve bu konuda zengin bir literatür oluşmuştur. Ehl-i Hadis'e yönelik eleştirileri ile öne çıkan Abdülhay el-Leknevî'nin fıkıh ilmine dair eserlerini merkeze alarak bu araştırmada onun gerek bu cemaate gerekse kendi mezhebine yönelik tenkitleri inceleme konusu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hint alt kıtası, Abdülhay el-Leknevî, Ehl-i Hadis, İctihad.

Central Discussion Of Hadith-Fıqh in India in 19th Century: The Example Of Abd Al-Hayy Lucknawi

Abstract

This study aims to examine the debates on hadith-jurisprudence issues in the Indian subcontinent in the 19th century in the context of Abd al-Hayy Lucknawi. It is understood that the Ahl al-Hadith community played an important role in the emergence of these debates. The Hanafi fiqh scholars conducted numerous studies to defend their sects and to criticize the Ahl al-Hadith community, and a rich literature was formed on this subject. Abd al-Hayy Lucknawi who came to the forefront with his criticisms of the Ahl-i Hadith, will be the subject of examination in this research both for his congregation and for his own sect.

Keywords: Indian sub-continent, Abd al-Hayy Lucknawi, Ahl al-Hadith, Ictihad.

"Şaşılacak ne var ki… Allah Teâlâ her makâm için bir söz, her ilim için de bir ilim eri yaratmıştır. Nice fıkıh âlimi vardır ki çetin ilim denizlerine dalıp da

aslî delilleri inceleyemeden geri dönmüştür. Nice de hadis tenkidiyle meşgul olan muhaddis vardır ki furû‘-i fıkha dair hükümlere ve küllî kâidelere yönelik asıllara ulaşamadan oradan dönüp gelmiştir… Öyleyse yapılacak şey insanları gerçek konumlarında değerlendirmek, hak ettikleri değeri vermek ve onların mertebe ve kıymetlerini hakikatiyle bilmektir. Aşağıdakileri üst mertebelere çıkarmamalı aksine üst derecelerdekileri de daha aşağı seviyelere indirmemeliyiz. Bilmelisin ki her ilim başka ilimlerde uzmanlaşanlara değil o ilmin ehline bağlıdır. Ev sahibi evinin içinde olanı daha iyi bilir”[1]

GİRİŞ

19. yüzyıl Hindistan'ında gerek İmâm-ı Rabbânî'den bu döneme kadarki tecdîd geleneğinin gerekse bu yüzyılda ortaya çıkan Diyobend ve Ehl-i Hadis gibi farklı cemaatlerin etkisi ile hadis-fıkıh merkezli tartışmaların yoğunluğu oldukça artmıştır. Bu dönemde Ehl-i Hadis'in yönelttiği eleştiriler nedeni ile Hanefîler ile bu cemaat arasında geniş tartışmaların yaşandığı ve bu çerçevede çok sayıda eser kaleme alındığı görülür. Başta Sıddîk Hasan Han olmak üzere bu cemaati tenkit etmesi ile öne çıkan isimlerden biri Abdülhay el-Leknevî'dir (v. 1886).[2] Bâbürlü Devleti’nin yıkılmasına şahitlik eden Abdülhay el-Leknevî sömürge dönemi Hindistan’ının önde gelen Hanefî fıkıh âlimlerinden biri sayılmaktadır. Bilhassa hadis ve fıkıh disiplinleri olmak üzere İslâmî ilimlerin birçok sahasında behre sahibi bir âlim olan Abdülhay el-Leknevî erken sayılabilecek bir yaşta vefât etmesine rağmen yüz yirmiye yakın eser kaleme almış ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Onun fıkhî eleştirilerinin iki muhatabı bulunduğu söylenebilir. Birincisi fıkıh usûlü ve furû‘-i fıkha dair birçok meselede eleştirilerini yönelttiği dönemin Hanefî fıkıh âlimleridir. İkincisi ise yukarıda arz edildiği üzere Ehl-i Hadis cemaatinin çoğu zaman isimlerini vermediği mensuplarıdır. Bu çalışma onun fıkıh düşüncesini tespit etmeyi, başta sözü edilen cemaate yönelik eleştirilerinin yanı sıra müntesibi olduğu Hanefî çevrelerine yönelik tenkitlerini de incelemeyi hedeflemektedir. Onun fıkhî faaliyetini merkeze alan bu araştırmanın Hint alt kıtasındaki fıkıh birikimine yönelik çalışmalara ve bu bölgedeki Hanefî fıkıh tarihiyle ilgili incelemelere küçük de olsa bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

---

[1] Leknevî, *el-Âsâru'l-merfû‘a fi'l-ahbâri'l-mevzû‘a*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1984, s. 8-9.
[2] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtır ve behcetü’l-mesâmi ve’n-nevâzır*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999, VIII, 1268.

Abdülhay el-Leknevî'nin fıkhî yaklaşımının Şah Veliyyullah'ın görüşleri etrafında şekillenen ve Dihlevîlik kavramı ile ifade edilen ilim çevresinin tesirinde kaldığını göstermek bu çalışmanın temel hedeflerinden biridir. Dört mezhebin birikimini dikkate alarak mezhep geleneğini içerisinde bir ihyâ faaliyetini savunan Şah Veliyyullah'ın ihyâ düşüncesinin[3] Abdülhay el-Leknevî'nin müntesibi olduğu Hanefî mezhebi içerisinde nasıl yorumladığı bu çalışmada incelenmeye gayret edilecektir. Onun Şah Veliyyullah'ı Hanefî mezhebine müntesip bir âlim olarak görmesi fıkhî faaliyetini mezhep geleneği içerisinde temellendirmesi için müsait bir zemin oluşturmuştur.[4] Abdülhay el-Leknevî'nin gerek fıkıh tarihi gerekse furû'-i fıkha dair görüşlerinin şekillenmesinde Şah Veliyyullah'ın çalışmalarının önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. Zira Şah Veliyyullah'ın eserleri onun atıfta bulunduğu temel kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Ayrıca Şah Veliyyullah'ın oğlu Şah Abdülazîz'in eserlerinden de geniş iktibaslarda bulunduğu tespit edilebilmektedir.[5] Fıkıh tarihinde önemli tartışmalara konu olan ve hakkında müstakil bir literatür oluşan muktedînin kıraatı meselesinde onun Şah Veliyyullah'ın oğlu Abdülğanî ed-Dihlevî'den olan torunu İsmâil b. Abdilğanî eş-Şehîd'in[6] (1246/1831) görüşünü sarahaten savunması bu irtibatın açık göstergelerinden biridir. Müceddid-i Elf-i Sânî olarak tanınan İmâm-ı Rabbânî ve 12/18. yüzyılın müceddidi olduğunu sarahaten dile getiren Şah Veliyyullah'ın ardından 13/19. yüzyılın müceddidinin de kendisi olması yönündeki duâsı sözü edilen bu tecdîd geleneğinin etkisi ile izah edilebilir.[7] İzmirli İsmail Hakkı'nın onu yaşadığı yüzyılın müceddidi kabul ettiğine bu bağlamda işaret etme gerekir.[8] Abdülhay el-Leknevî'yi konu alan çalışmalarda onun Şah Veliyyullah ile irtibatının yeterince incelenmediği anlaşılmaktadır. Onun yaşadığı 19. yüzyıl Hindistan'ındaki ilmî hayatı tanımlamaya ve bu dönemde onu çevreleyen şartları incelemeye gayret eden birçok çalışma Ehl-i Hadis, Diyobend ve Birelvî gibi bu yüzyılda oldukça etkili olan cemaatleri konu edinmekte Dihlevîlik kavramı ile ifade edilen ilim çevresinin tesirini

[3] Ahmet Aydın, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 154-180.
[4] Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced ala Muvattai'l-İmâm Muhammed*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1992, I, 104.
[5] Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced*, I, 81-87.
[6] Bkz. Aydın, *Şah Veliyyullah,* s. 437-453.
[7] Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr bi-İḥyâ'i Sünneti Seyyidi'l-ebrâr*, *Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, IV, 315; a.mlf., *Nâfi'u'l-Kebîr*, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân, 1990, s. 66.
[8] İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, İstanbul: Dersaâdet, 1330/1912, s. 243.

gözardı etmektedir. Bunun temel sebeplerinden biri Bâbürlü dönemi Hanefî fıkıh tarihine yönelik yeterli çalışmanın yapılmaması, bu dönemi inceleyen ve İslamî akımları tespit etmeye gayret eden araştırmaların sevkiyle 19. yüzyıl Hindistan'ının bu cemaatler üzerinden tanımlanmaya çalışılmasıdır. Birçoğu Hanefî mezhebine müntesip bu cemaatler bölgedeki Hanefî mezhebi müntesiplerinin tamamını temsil etmemektedir. Sözü edilen hiçbir cemaatin müntesibi olmayan Abdülhay el-Leknevî'nin fıkhî faaliyeti bunun açık göstergesidir. Gerek sahih hadisle amele yaptığı vurgu ve furû'-i fıkha dair görüşleri gerekse Hint-İslam dünyasındaki bir takım uygulama ve âdetlere yönelik eleştirileri, bidat ve hurâfelere karşı tavırları bakımından Abdülhay el-Leknevî'nin Şah Veliyyullah'ın tesirinde kaldığı söylenebilir. Hint alt kıtasında hâkim mezhep olan Hanefî çevresi içerisinde Şah Veliyyullah'ın görüşlerini şiddetle eleştiren, onun ihyâ düşüncesini devam ettirmek üzere ortaya çıkan ve siyasî faaliyetleri ile temâyüz eden Tarikat-ı Muhammediyye (Mücâhidûn Hareketi) önderlerini tekfir etmeye kadar tenkitlerini vardıran bir çizgi oluşmuştur. Fazl Resûl el-Bedâyûnî (v. 1289/1872) sözü edilen bu çizginin önde gelen temsilcilerinden biridir.[9] Abdülhay el-Leknevî bu çevrenin içinde yer alan bir Hanefî fakihi olmamıştır.

Bir mezhebe intisabı bidat sayarak reddeden ve doğrudan naslar ile ameli savunan Ehl-i Hadis cemaatine karşı verdiği ilmî mücadele ile öne çıkan Abdülhay el-Leknevî *Nakdu Evhâmi Sıddîk Hasan Han* adlı eseri ile Sıddîk Hasan Han'ın farklı eserlerinde tespit ettiği hatalarını dile getirmiştir. Sıddîk Hasan Han'a yönelttiği tenkitler karşısında onun yakın bir arkadaşı tarafından Ebû Abdünnâsir müstear ismiyle *Şifâü'l-'ay 'amma evredehü'ş-Şeyh Abdülhay*[10] ile yine onun ilmî çevresi tarafından *Tabsiratü'n-nâkid* adlı eserler ile kendisine cevap verilmesi üzerine Abdülhay el-Leknevî *İbrâzü'l-ğayyi'l-vâkı' fî Şifâi'l-'ay* ve *Tezkiratü'r-râşid bi reddi tabsiratü'n-nâkid* adlı iki reddiye kaleme almıştır.[11] Bu iki taraf arasında Abdülhay el-Leknevî'nin vefatına kadar süren reddiyeler müstakil bir araştırmanın konusu olacak kadar geniştir.[12] Abdülhay el-Leknevî'nin birçok çalışmasında Şevkânî'nin görüşlerine atıf yaparak onu eleştirdiği görülmektedir. Ehl-i Hadis cemaatinin temel referans kaynaklarından

[9] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe,* VII, 1065.
[10] Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, 2. bs., Dımaşk: Matbaatu Mecmai'l-Luğati'l-Arabiyye, 1983, s. 86.
[11] Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe,* s. 65.
[12] Ali Hakan Çavuşoğlu, "Sıddîk Hasan Han", *DİA*, XXXVII, 96; Sıddık Hasan Han, *el-Hıtta fî zikri's-Sıhahi's-Sitte*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, s. 14-15.

biri olan Şevkânî'ye dair tenkitlerini aynı zaman bu cemaate yönelik bir eleştiri olarak görmek mümkündür. Zira bu cemaat Şevkânî'nin görüşlerinin Hindistan'da yayılmasını sağlamıştır. Ehl-i Hadis'i eleştirmek onun ilmî mesaisinin önemli bir kısmını işgal etmiştir. Birçok eserinde doğrudan yahut da dolaylı ifadeler ile onlara yönelik tenkitleri tespit edilebilmektedir. Mevzû hadisleri konu alan eserinin girişinde kendilerine gayri mukallid olarak da isimlendiren Ehl-i Hadis cemaatinden kısaca bahsetmiş ve onların faaliyet tarzları ve kullandıkları metotlar itibariyle İslam geleneğindeki Ehl-i Hadis ile bir ilgilerinin bulunmadığı tespitini yapmıştır.[13]

Abdülhay el-Leknevî bu dönemde ortaya çıkan hadis-fıkıh merkezli tartışmaların etkisi ile Hanefî mezhebine yöneltilen eleştirilere yanıt vermek bazen de mezhebini tenkit etmek üzere birçoğu fıkıh tarihi boyunca tartışılmış ve haklarında müstakil literatür oluşmuş konularda risâleler kaleme almıştır. Namazda kıraat meselesi hakkındaki *İmâmü'l-kelâm fîmâ yete'allaḳu bi'l-ḳırâ'ati ḫalfe'l-imâm* adlı çalışması, kadınların cemaatle namaz kılmalarına dair *Tuḥfetü'n-nübelâ' fî cemâ'ati'n-nisâ"*sı, namazda kahkaha ile gülmenin abdesti ve namazı bozmasıyla ilgili hazırladığı *el-Heshese bi-naḳzi'l-vuzû' bi'l-ḳahḳaha*'sı, besmelenin hükmüne dair tartışmaları konu alan *İḥkâmü'l-ḳanṭara fî aḥkâmi'l-besmele*'si ve sabah ezanın da tesvib yapma hakkında (hayye ale'l-felâhtan sonra es-salâtü hayrün mine'n-nevm ifadesinin iki defa tekrarlanması) *et-Taḥḳiḳu'l-'acîb fi't-tesvîb*'i, namazlardan sonra okunan Hindistan'daki meşhur geleneklerden biri olan sübhâyı (tesbih duâsı) bidat sayanlara karşı kaleme aldığı *Nüzhetü'l-fikr fî sübḥati'ẕ-ẕikr*'i ve sandalet tarzı ayakkabılar ile abdest almak, bunlar üzerine mesh etmek ve mescide girmek gibi meseleleri işlediği *Gâyetü'l-maḳâl fîmâ yete'allaḳu bi'n-ni'âl*'i hadis-fıkıh merkezli konuları ele aldığı çok sayıdaki çalışmasından sadece bazılarıdır. Abdülhay el-Leknevî'ye Hint-İslam kültürüne ait âdet ve geleneklere dair çok sayıda soru yöneltilmiştir. Eserlerinde doğrudan konuyla ilgisi bulunmasa da bu sorulara verdiği cevaplara yer vermiş ve görüşünü açıklayarak halka yol göstermeye çalışmıştır. Ramazan'ın yirmi yedinci gecesinde mescitlerin süslenip tüm gece boyunca birçok hâfızın sırayla imamlık yaparak oldukça hızlı bir okumayla hatim ile terâvih kılınmasını ifade eden hatm-i şebînenin hükmü[14] gibi birçok soruya meselenin farklı yönlerine işaret ederek fetvâ vermiştir.

---

[13] Leknevî, *el-Âsâru'l-merfû'a,* s. 14-16.

[14] Leknevî, *İkâmetü'l-hücce 'alâ enne'l-iksâr fi't-te'abbüd leyse bi-bid'a*, *Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, II, 205.

Bâbürlü Devleti'nin 1857 yılında müslümanların öncülüğünde İngilizler'e karşı başlatılan isyanın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından yıkılması üzerine ortaya çıkan siyasi, ekonomik ve ilmî meseleler ile karşı karşıya kalan Abdülhay el-Leknevî özellikle tedris ve telif faaliyetleri ile müslüman halkın İslam'ı daha iyi öğrenmesi, bidat ve hurâfelerden kaçınması ve bir arada kalmaları için büyük çaba sarf etmiştir. Bir kısmı müslümanların İngiliz idaresi altında yaşamaları ve Batı kültürünün tesirinde kalmalarından kaynaklanan yaşadığı dönemde yoğun tartışmalara konu olmuş meseleleri incelemiş ve bu konularda kendisine yöneltilen sorulara fetvâlar vermiştir.

Müslümanların İngilizce öğrenmeleri, İngilizler gibi giyinmeleri, kadınların okuma-yazma öğrenmeleri, bazı teknolojik araç ve gereçlerin kullanılması ve tütün içilmesi gibi konular bu meselelere örnek verilebilir. Onun verdiği fetvâlar *Mecmûa-i Fetâvâ* yahut da *Fetâvâ-yı Firengî Mahal* adıyla tanınan bir eserde bir araya getirilmiştir. Abdülhay el-Leknevî tütün içilmesi meselesini *Tervîḥu'l-cinân bi-teşrîḥi ḥükmi şürbi'd-duḫân* adını verdiği müstakil çalışmasında ele almıştır. Şah Veliyyullah'ın oğlu Şah Abdülazîz'den itibaren İngiliz kültür ve medeniyetinin tesirinde kalan müslümanların hayatlarındaki değişimlere dair meseleler fetvâlara konu olmaya başlamıştır. Abdülhay el-Leknevî'nin de bu tartışmalara katıldığı, arz edilen meselelere dair olumlu yönde fetvâlar verdiği görülmektedir.[15] Aşağıda onun ictihad ve hadis tenkid anlayışı, mezhep tasavvuru ve furû'-i fıkha dair bazı görüşleri incelenerek fıkıh düşüncesine dair birtakım tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

1. EĞİTİMİ VE İLMÎ ÇEVRESİ

Abdülhay b. Abdilhalîm el-Ensârî el-Leknevî 3 Zilkâde 1264/1 Aralık 1847'de Hindistan'ın Banda şehrinde dünyaya gelmiştir.[16] Birçok eserinin mukaddimesinde, Hanefî tabakâtına dair yazdığı *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*'si ve *el-Muvatta*'ya yazdığı *et-Ta'likü'l-mümecced*'inde yer alan otobiyografisinde[17] kendisi hakkında verdiği bilgiler hayatı hakkındaki birinci el kaynakları oluşturmaktadır. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (r.a) soyundan gelmesine dayanarak ona "Ensârî" şeklinde nisbe verenler olmakla birlikte, bir süre hocalık yaptığı Hindistan'daki Uttar Pradeş eyaletinin merkezi durumunda bulunan

[15] Muhammad Khalid Masud, "Mecmûa-i Fetâvâ", *DİA*, XXVIII, 269-270.
[16] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts., s. 248; Leknevî, *Nâfi'u'l-Kebîr*, s. 61; a.mlf., *er-Ref ve't-tekmîl,* s. 13; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe,* VIII, 1268; Veliyyüddin Nedvî, *el-İmam Abdülhay el-Leknevi*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1995/1415, s. 68.
[17] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 248-249; a.mlf., *et-Ta'likü'l-mümecced,* I, 109-113.

Leknev şehrine nispetle verilen "Leknevî" nisbesi daha yaygındır.[18] Leknevî'nin ataları Hicaz'dan yola çıkarak Herat'a, oradan Delhi'ye, Delhi'den de Leknev'in Sihâli kasabasına yerleşmişler[19] ve ardından bu şehrin Frengî Mahal olarak bilinen bölgesine taşınmışlardır.[20] Bir ulemâ âilesi mensubu olan Abdülhay el-Leknevî'nin[21] babası Leknev'in önde gelen âlimlerinden biri olan Mevlâna Abdülhalîm el-Leknevî'dir (1285/1868).[22] Abdülhay el-Leknevî ilk eğitimini babasından almıştır.[23]

Eğitimini 17 yaşında tamamladıktan sonra Haydarâbâd'da tedrîs ve telif faaliyetleri ile meşgul olmuştur.[24] Abdülhay el-Hasenî onun Delhi'nin meşhur hadis hocalarından sayılan Ehl-i Hadis cemaatinin kurucusu Nezîr Hüseyin'e (1805-1902) de talebelik ettiğini belirtmektedir.[25]

Abdülhay el-Leknevî otobiyografisinde kendisinden ders aldığı hocaları arasında bu isimden bahsetmez. Yaşadığı dönemde en fazla eleştirdiği ilim çevresi olan Ehl-i Hadis ile olan bu irtibatını gizlemek istemiş olabileceği gibi bu tespitin bir bilgi hatasından da kaynaklanması mümkündür. Abdülhay el-Hasenî'nin Abdülhay el-Leknevî ile bizzat görüşmüş ve onu tanıyan bir kimse olduğuna da bu bağlamda dikkat çekmek gerekir.[26] Abdülhay el-Leknevî babasının vefatından sonra Leknev şehrine geri dönmüş[27], İslam eğitiminin Hindistan'daki en önemli müesseselerinden biri olan Frengî Mahal Medresesi'nde[28] genç yaşta hocalığa başlamıştır. Burada birçok öğrenciye mantık, fıkıh ve hadis gibi sahalarda dersler veren[29] Abdülhay el-Leknevî 19 Rebiulevvel 1304/16

---

[18] Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced* I, 109-110; a.mlf., *Nâfi'u'l-Kebîr*, s. 21; Leknevî, *er-Ref ve't-Tekmil,* s. 14.
[19] Leknevî, *Nâfi'u'l-Kebîr*, s. 61
[20] Leknevî, *er-Ref ve't-Tekmil,* s. 13-14, Nedvî, *el-İmâm*, s. 60; Abdulfettâh Ebû Gudde, "Kendi Kaleminden İmam Leknevî (1264-1304/1848-1887); Hayatı ve Eserleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, 2005, s. 42-43; Rahman Ali, *Tezkire-i Ulemâ-i Hind*, çev. Muhammed Eyyüb Kadiri, Karaçi: Pakistan Historical Society, ts., s. 297.
[21] Nedvî, *el-İmâm*, s. 64.
[22] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır,* VIII, 1004–1005.
[23] Leknevî, *Nâfi'u'l-Kebîr*, s. 61; Rahman Ali, *Tezkire,* s. 297; Halid Zaferullah Daudî, *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 175.
[24] Leknevî, *Nâfi'u'l-Kebîr*, s. 62.
[25] Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe,* s. 141.
[26] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe,* VIII, 1268.
[27] Nedvî, *el-İmâm*, s. 74-76.
[28] Bkz: Azmi Özcan, *Frengî Mahal, DİA*, XIII, 133, Abdülhamit Birışık, *Hindistan, DİA,* XVIII, 94–95, Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam,* çev. Ahmed Küskün, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990, s. 139–140.
[29] Nedvî, *el-İmâm,* s. 119.

Aralık 1886'da vefat edene kadar hiçbir siyasi ve idari görev almadan çalışmalarını burada sürdürmüştür.[30]

Leknev Dihlevîliğin yayıldığı şehirlerden biridir. Dihlevîlik karamı ile ifade edilen Şah Veliyyullah'ın görüşlerini savunmaları ve ihyâ faaliyetinin temel tezleri çerçevesinde hareket etmeleri ile öne çıkan ilim çevresinin önde gelen temsilcilerinden olan Tarikat-ı Muhammediyye hareketinin lideri Ahmed b. İrfân Leknev'de çok sayıda insanı kendisine çeken vaazlar vermiştir.[31] Şah Veliyyullah'ın Leknevli öğrencileri olmuş, bu isimler mezun olduktan sonra Leknev'e dönerek medrese kurmuşlar[32] ve özellikle hadis tedrisi üzerinde yoğunlaşmışlardır.[33] Hadis sahasına olan ilgileri ile tanınan Muhammed Mahdûm el-Leknevî ve Cemâlüddin Hasen b. Ali el-Hâşimî el-Leknevî sözü edilen bu isimler arasındadır.[34] Muhammed Sadullah el-Muradâbâdî de Şah Veliyyullah'ın oğlu Şah Abdülazîz'den ders alarak Leknev'de uzun süre kalan talebelerindendir.[35] Sözü edilen bu öğrenciler vasıtası ile Hindistan'ın farklı şehirlerinde olduğu üzere Şah Veliyyullah'ın görüşleri Leknev'de de yayılmıştır.[36] Onun görüşlerinin tanınmasındaki en etkili isim Muhammed Mahdûm el-Leknevî'nin öğrencisi[37] Mirza Hasen Ali el-Leknevî'dir. Mirza Hasen Ali, Şah Veliyyullah'ın iki oğlu Refiüddin ed-Dihlevî ve Abdülkâdir ed-Dihlevî'nin talebesidir. Eğitimini tamamladıktan sonra Leknev'e gelmiş ve burada Şah Veliyyullah'ın düşüncelerini temsil eden bir isim olmuştur. Hadis ilmine olan ilgisi ve verdiği hadis dersleri ile tanınmıştır.[38]

19. yüzyılda Leknev felsefe disiplinine dair ilimlerin yoğun olarak okutulması ile meşhur Frengî Mahal Medresesi[39] ile tanınan bir şehirdir. Mirza Hasan Ali buraya döndükten sonra Yahya Ganj'da bir medrese kurmuş, dersle-

---

[30] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe,* VIII, 1270; Daudî, *Şah Veliyyullah*, s. 175.
[31] Ebû'l-Hasan Ali el-Hasenî en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, çev. Yusuf Karaca, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1992, VI, 277; Barbara Daly Metcalf, *Islamic Revival in British India: Deoband*, Princeton: Princeton University Press, 1982, s. 64.
[32] Avril A. Powell, *Muslim and Missionaries in Pre-Mutiny India*, London: Curzon Press, 1992, s. 67.
[33] Mahmood Ahmad Ghazi, *Islamic Renaissance in South Asia,* Islamabad: International Islamic University Islamic Research Institute, 2002, s. 92.
[34] Sıddık Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm*, III, 246; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe,* VIII, 1104.
[35] Sıddık Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm*, III, 256.
[36] Ghazi, *Islamic Renaissance,* s. 202, 223, 229; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe,* VIII, 1045.
[37] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe,* VIII, 1104.
[38] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe,* VII, 952.
[39] Francis Robinson, *The 'Ulama of Farangi Mahall and Islamic culture in South Asia*, 2. baskı, Delhi: Permanent Black, 2012, s. 46-54.

ri ve verdiği vaazlar ile ilmî ve entelektüel ortamın değişmesini sağlamıştır. Konuşmalarında diğer ilimler yerine hadis ilmi üzerinde daha yoğun mesai harcanması gerektiğini vurgulamıştır. Onun vasıtası ile Leknev'de birçok isim Şah Veliyyullah'ın düşüncelerinden haberdâr olduğu anlaşılmaktadır. Yetiştirdiği çok sayıda öğrencisi arasında Mevlânâ Hüseyin Ahmed el-Melihâbâdî, Mevlânâ Evlâd Hasan el-Kannevcî ve Abdürrazzak Frengî Mahallî öne çıkmaktadır.[40]

Evlâd Hasan b. Evlâd Ali b. Lütfullah el-Hüseynî el-Kannevcî (v. 1253/1837) Ehl-i Hadis cemaatinin önderi Sıddık Hasan Han'ın babasıdır. Onun Mirza Ali Hasan'dan hadis dersi aldığı ardından Delhi'ye gelerek Rahimiyye Medresesi'nde eğitimini tamamladığı bilinmektedir. Abdülhay el-Leknevî aldığı icâzetlerden bahsederken babasının kendisine elde ettiği tüm icâzetlere dair genel bir icâzet verdiğinden bahsetmektedir. Babasının hocaları arasında Mirza Hasen Ali'nin talebesi Hüseyin Ahmed b. Ali el-Melihâbâdî (v. 1275/1858) dikkati çekmektedir.[41] Hüseyin el-Melihâbâdî aynı zamanda Şah Veliyyullah'ın oğlu Şah Abdülazîz'in hadis sahasındaki faaliyetleri ile tanınmış bir öğrencidir. Leknev'in kasabalarından biri olan Melihâbâd'da doğmuş eğitimi için Delhi'de bir süre bulunduktan sonra doğduğu yere geri dönerek hocalık yapmıştır.[42] Ayrıca Abdülhay el-Leknevî'nin Şah Veliyyullah'a uzanan hadis senedleri de bulunmaktadır.[43] Onun Dihlevîler ile ilmî irtibatları bulunan bir çevre içerisinde yetiştiği söylenebilir.

2. MEZHEB TASAVVURU

İslami ilimler sahasında hadis ve fıkıh disiplinleri üzerinde yoğun mesai harcadığını ifade eden Abdülhay el-Leknevî'nin çalışmaları çoğunlukla bu iki ilme dairdir. Onun fıkıh sahasındaki çalışmalarının İmâm Muhammed'in eserleri ve klasik Hanefî kaynaklarından *el-Hidâye* ve *el-Vikâye* üzerinde yoğunlaştığı görülür. Abdülhay el-Leknevî'nin hayatını kaleme alan çalışmalarda Hanefî mezhebi müntesibi olduğu mutaassıp bir fakih gibi hareket etmediği, sarih bir nassa ulaştığı meselelerde taklidi terk ettiği belirtilmektedir.[44] Birçok eserinde

[40] Ghazi, *Islamic Renaissance,* s. 241-242.
[41] Leknevî, *Mecmuatu resâili'l-Leknevî*, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, I, 18-19.
[42] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe,* VII, 955-956; Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced,* I, 113.
[43] Daudî, *Şah Veliyyullah,* s. 327.
[44] Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe,* VIII, 1268-1269.

kendisinden bahsettiği bölümlerde bu mezhebe müntesip olduğunu açıkça ifade etmiştir.[45]

Abdülhay el-Leknevî İmam Muhammed'in *el-Câmi'u's-sağîr*'ine mukaddime olarak yazdığı ve 1291/1874'te tamamladığı[46] *en-Nâfi'u'l-Kebîr*'inde Hanefî fıkıh âlimlerini taassupla bu mezhebe bağlananlar ve sahih bir rivâyete ulaşmaları hâlinde mezhebin görüşünü terk edenler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Birinci görüşün sahiplerinin mezhebin fetvâlarına sıkı bir şekilde bağlılık gösterdiklerini belirten Abdülhay el-Leknevî, mezhebin hükmüne muhâlif sahih bir rivâyete ve sarih bir esere ulaşmaları hâlinde bu kimselerin şayet bu rivâyet sahih ise mezhep imamın bu hadisle amel etmiş olması gerektiğini savunduklarını söyler. Ona göre bu kimseler ilgili meseleyi düzenleyen bir rivâyetin var olmasına rağmen mezhep imamının bu hadise muhalefet ederek kıyasa başvuracağını düşünmemektedirler. İkinci görüşün sahipleri ise söz konusu teâruz durumunda Ebû Hanîfe'nin sahih bir rivâyet ve eserin kendi görüşüne takdim edilmesi isteğine uyarak onun bu yöndeki emrini taklid etmektedirler. Kendisinin de bu ikinci grubun içerisinde yer aldığı anlaşılan Abdülhay el-Leknevî'nin bu kimselerin fıkhî faaliyetini anlatırken öne çıkardığı hususlar kendi intisap ve ictihad faaliyetini tanımlar mahiyettedir.[47]

Abdülhay el-Leknevî'nin Hanefî tabakâtına dair *el-Fevâidü'l-behiyye*'sinde İsâm b. Yusuf hakkındaki tespitleri onun mezhep ve intikal tasavvuru hakkındaki anlayışını yansıtmaktadır. Hanefî fıkıh âlimlerinden biri olduğunu belirttiği İsâm b. Yusuf el-Belhî (v. 210/825) ref'u'l-yeden konusunda daha kuvvetli bir delile ulaşması yüzünden Ebû Hanîfe'nin görüşünü terk etmiş ve bu meseledeki muhâlif yaklaşımına rağmen Hanefî mezhebine müntesip sayılmaya devam etmiştir. Abdülhay el-Leknevî tek bir meselede farklı bir mezhebin görüşünü almayı bir mezhebe intisap tasavvurunu dışında bir faaliyet olarak görmemektedir. Aksine sözün ettiği bu kimsenin fıkhî faaliyetini bizatihi taklid olarak tanımlamaktadır. Onun yapmış olduğu taklid, mezhep içerisinde bazı meselelerde taklidi terk eden kimseleri takliddir. Yani taklidi terk etmeyi taklid etmiştir.

Abdülhay el-Leknevî bahsettiği bu durumu mezhebin meşhur fetva kaynaklarında geçtiğini belirttiği Ebû Yusuf'un Şâfiî'nin iki kulle suya pislik bulaşmayacağı görüşünü taklid etmesi ile örneklendirmektedir. Onun intikal ko-

[45] Leknevî, *Nâfi'u'l-Kebîr*, s 5.
[46] Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe,* s. 86.
[47] Leknevî, *Nâfi'u'l-Kebîr*, s. 45.

nusu üzerinde önemle durması yaşadığı dönemde daha kuvvetli bir delilden ötürü sadece bir meselede imamını taklidi bırakan kimseyi kötülediklerini belirttiği ve cahil kimseler olduklarını söylediği Hanefî mezhebi müntesiplerini eleştirmeye yöneliktir. Bu kimselerin ictihâd yeterliliğine sahip bulunmayan avâmdan sayılmaları sebebiyle eleştirilerinin ilmî bir yönü bulunmasa da asıl şaşılacak olan durum Abdülhay el-Leknevî'ye göre dönemin fıkıh âlimlerinin de bu kanaatte olmalarıdır.[48] Onun İmam Muhammed'in *el-Câmiu's-Sağîr* ve *el-Muvatta* rivâyeti gibi çalışmaları üzerinde mesai harcamaya yönelik tavrı mezhebin erken dönem kaynakları ve tartışmalarına geri dönülmesine yönelik isteğinin bir yansımasıdır. Bu tavır onun fıkıh muhtasarları ve mezhep içerisinde uzun bir süre tartışılarak müftâ bir hâle gelmiş ve bir mezhep geleneği içerisinde yerine alan görüşlere yaklaşımı hakkında fikir vericidir.

Mezhep birikiminin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda Şah Veliyyullah gibi Abdülhay el-Leknevî de mezhep imamlarından doğrudan nakledilen görüşler ile sonraki fıkıh âlimlerinin yaptıkları tahrîclerin arasını ayırmak gerektiğine vurgu yapmaktadır. Kulleteyn meselesinde Hanefî fıkıh âlimlerinin ona on ölçüsünde bir havuzun tadı, kokusu ve rengi değişmediği sürece içine necaset düşmüş olsa bile temiz ve temizleyici olacağı hükmüne tahrîc yoluyla varmalarını Abdülhay el-Leknevî bu duruma örnek verir.

İmam Muhammed ve erken dönemde Hanefî fakihleri havuzun bir kenarında başlatılan hareketin öbür tarafa ulaşmamasını bir ilke olarak belirlemişler fakat havuz için bir ölçü tayin etmemişlerdir. Bir diğer örnek teşehhüdde şehâdet parmağının kaldırılması etrafındaki tartışmadır. Abdülhay el-Leknevî çok sayıda fetvâ kitabında bu uygulamanın Hanefî mezhebine göre caiz olmadığı ve mekrûh sayılacağının belirtildiğini, bu eserleri inceleyen fıkıh âlimlerinin sözü edilen görüşün Ebû Hanîfe ve ashâbına âit olduğunu sandıklarını dile getirir. Abdülhay el-Leknevî mezhebin fetvâya asıl olan bu görüşünü tenkit etmiş ve konuyla ilgili çok sayıda kavlî ve fiilî rivâyete dayanarak bu uygulamanın câiz ve sünnet olduğunu ileri sürmüştür. Bu meseleye dair Ali el-Kârî *Tezyînu'l-ibâre li tahsîni'l-işâre* adlı bir risâle kaleme almış ve bu sünnetin mütekaddimûn döneminde Mâverâünnehir, Horasan ve Hintli fıkıh âlimleri tarafından terk edildiği tespitinde bulunmuştur.[49]

Abdülhay el-Leknevî'nin mezhep tasavvuru çerçevesinde eleştirdiği en önemli ilim çevresi olan, döneminde oldukça yaygınlık kazandığını belirttiği

[48] Leknevî, *el-Fevâid*, s. 116; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır,* VIII, 1269.
[49] Leknevî, *Nâfi'u'l-Kebîr*, s. 20.

Ehl-i Hadis'in bu konudaki anlayışına yönelik itirazlarına da işaret etmek gerekir. Ehl-i Hadis'in bir mezhebe intisâbı şirk ve dalâlet olarak değerlendirdiğini ve bir mezhebe nispet edilmekten kaçındıklarını söyleyen Abdülhay el-Leknevî özellikle Ebû Hanîfe'ye olmak üzere bu kimselerin mezhep imamlarına kötü sözler sarf ettiklerini ve onların sahih hadislerle ameli terk ettiklerini ileri sürdüklerini belirtir. Ehl-i Hadis'in Hanefî mezhebinin muhalefet ettiğini belirttikleri hadisler ile ilgili mezhebin şerh ve haşiyelerdeki değerlendirmelerinin hiçbirini dikkate almadıklarını dile getirir. Ona göre bu cemaatin mensupları fetvâ vermeye ehil kimseler değillerdir. Abdülhay el-Leknevî onların mezhebe yönelik eleştirileri bağlamında bir mezhebe intisâbın anlamını tartışmış, mezheplerin avâm ve havâsın benimsediği kadîm bir gelenek olduğunu ve ümmetin maslahatı için gerekliliğini savunmuştur.[50]

3. İCTİHÂD ANLAYIŞI

Abdülhay el-Leknevî'nin ictihad faaliyeti hadis-fıkıh merkezli meseleler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Fıkıh usûlüne dair müstakil bir çalışma yapmayan Abdülhay el-Leknevî'nin mezheplerin ahâd haber kabul şartları ve sünnet anlayışları, nasların teâruzu ve bu teâruzu gidermek üzere yapılacak tercih faaliyeti fıkıh usûlüne dair üzerinde önemle durduğu konular olmuştur. Abdülhay el-Leknevî *en-Nâfiu'l-Kebîr*'inde kendisini fıkhü'l-hadis ilmi sahasında yetiştirdiğini, âyet ve hadislerde bir dayanağı bulunmayan hükümlere itibar etmediğini ve sahih rivâyetlere muhâlif olan görüşleri de reddettiğini belirtir. Ona göre sözü edilen hükme varan müctehid mazur değil bilakis sevap kazanmış olsa da kendisini müctehidlik derecesinde avâmdan saymadığı için bu görüşle amel etmediğini belirtmektedir. Kendi fıkhî faaliyetini ifrat ve tefrit arasında orta bir yolu tuttuğunu söyleyerek tanımlamakta ve Şer'î bir delile muhâlefet eden bir fıkıh âlimine uymakta ısrar eden kimseler gibi hareket etmediğini söylemektedir.[51] Aşağıda ele alınacağı üzere mezheplerin teşekkül dönemi üzerinde ve mezhepler arasındaki ihtilafların sebepleri hakkında mesai harcayan Abdülhay el-Leknevî, mezhep imamlarının etrafında gelişen ilim çevrelerinin imamın görüşünü savunmak üzere hareket etmekle birlikte mezhep taassubu içine girmeden muhâliflerin görüşlerini de dikkate aldıklarını belirtir.

[50] Leknevî, *İmâmü'l-kelâm fîmâ yete'allaḳu bi'l-ḳırâ'ati ḫalfe'l-imâm*, *Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, III, 9-12.
[51] Leknevî, *Nâfi'u'l-Kebîr*, s. 65; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, VIII, 1268-1269.

Kendisinin de izlemek istediğini söylediği bu metodu orta yolu tutmak olarak adlandırmıştır.[52]

Mezhep geleneğinin oluşum süreci üzerinde mesâi sarf eden Abdülhay el-Leknevî ashâb-ı tahrîcin faaliyetleri üzerinde geniş olarak durmaktadır. Mezhebin önde gelen imamları ile tahrîc ürünü olarak sonradan bu birikim içerisinde kabul gören görüşlerin arasını ayrılmasını gerektiğini düşünen Abdülhay el-Leknevî, sahih rivâyetlere arz edilecek temel saha olarak mezhep birikiminin tahrîclerden oluşan bu kısmını belirlemiştir.[53] Ona göre mezhepleşme ile birlikte fıkhî faaliyet üzerindeki en önemli dönüşüm ve değişim müntesip fukahânın mezhebin asıllarından tahrîc yoluyla fer'î konulara çözüm bulmaya başlamaları, mezhebin kabul ettiği küllî kâidelere dayanarak çok sayıda furû' meseleyi çözmeleri ve ilgili meseleyi düzenleyen sahih sarih bir rivâyete ulaşmaları durumunda te'vile başvurarak bu rivâyetin mensûh yahut da zayıf olduğuna hükmetmeleridir. Ona göre yapılan ilmî faaliyet kuvvetli delili zayıf göstermek zayıfı ise kuvvetlendirmeye çalışmaktır. Abdülhay el-Leknevî mezhep müntesibi âlimlerin imamlarından nakledilen bir görüşün sarih bir delile muhâlif olamayacağı kabulü ile hareket ettiklerini söylemektedir. Mezhep imamlarından sonra gelen müteahhirûn dönemi alimleri de yukarıda bahsedilen mütevassıt tavrı izlemişlerdir. Fakat daha sonra gelen nesiller önceki isimlerin aksine hilâfına bir delil getirilemeyecek derecede sarih sahih rivayetlere ulaşmış olsalar bile sıhhati mezhep imamlarına hasrettiklerinden bu rivâyetler ile amel etmemişlerdir.[54] Onun Ebû Hanîfe ve ashâbını sahih rivâyetlerle amel etmemeleri yüzünden eleştiren bir çevreye cevap verme sâikiyle hareket ettiği anlaşılmaktadır. Mezhep birikimi içerisinde tahrîce dayalı hükümlerin ayırt edilebilmesi durumunda Abdülhay el-Leknevî söz konusu eleştirilere daha kolay cevap verilebileceğini ifade eder.[55] Söz konusu ihtilâfın mezhep imamlarının bazı rivâyetlere ulaşamamasından da kaynaklanmış olabileceğine dikkat çeken Abdülhay el-Leknevî bu durumda mazur sayılacaklarını ve sevaba nâil olacaklarını kabul eder.[56] Onun mezhebin ahâd haberi kabul şartları ve teâruz eden rivâyetler arasında izlediği çözüm metodu üzerindeki yoğun mesaisi sözü edilen bu eleştirileri bağlamında anlam kazanmaktadır. Abdülhay el-Leknevî'nin sahih hadisle amele yaptığı bu vurgunun temellerini Şah

[52] Leknevî, *İmâmü'l-kelâm,* III, 8.
[53] Leknevî, *Nâfi'u'l-Kebîr*, s. 19-21
[54] Leknevî, *İmâmü'l-kelâm*, III, 8-9.
[55] Leknevî, *Nâfi'u'l-Kebîr*, s. 21.
[56] Leknevî, *Nâfi'u'l-Kebîr*, s. 21-22.

Veliyyullah, Şevkânî ve Muhammed b. Ali es-Senûsî olmak üzere 18. yüzyıl ihyâ hareketleri önderlerinin eserlerinde bulmak mümkündür.

İmam Muhammed'in *el-Muvatta* rivâyetine yazdığı *et-Ta'likü'l-mümecced*'in girişinde Abdülhay el-Leknevî bu eser üzerindeki fıkhî faaliyetini gerekli gördüğü yerlerde farklı mezheplerin görüş ve delillerine işaret etmek ve aralarında tercihte bulunmak olarak tanımlamaktadır.

Kendi uzmanlaşmak istediği alanın fıkhu'l-hadis olduğuna yönelik ifadeleri dikkate alındığında onun *el-Muvatta* şerhi zemininde bu amaca yönelik hareket ettiği söylenebilir. Kendi zamanında bu metodu izleyen az sayıda isim bulunduğunu kabul eden Abdülhay el-Leknevî döneminin önde gelen âlimlerinin furû'-i fıkhâ dair tüm meselelerde intisap ettikleri mezhebe uymaları gerektiğini zannettiklerini ve mezhebin görüşünü hiçbir tenkit yöneltilemeyeceğini kabul ettiklerini belirtir. Onun muktedînin uyduğu mezhebin tüm konularda isabetli sayılması gerektiğine yönelik bir intisap anlayışını eleştirdiği söylenebilir. Ehl-i Hadis'i kastederek dönemindeki bir kısım âlimin ise dört büyük mezhebi yıkmak için gayret ettiklerini, bu mezheplerin imamları için hakarete varan sözler söylediklerini ve her iki tarafın da birbirini dalâlete düşmekle ve cahillik suçladıklarını ve tekfir ettiklerini dile getirir. Kendisini bu iki uç yaklaşımın arasında orta yolu seçen bir fıkıh âlimi olarak konumlandırmaktadır.[57]

Abdülhay el-Leknevî hadis-fıkıh merkezli konular üzerindeki ictihad faaliyetini müntesibi olduğu Hanefî mezhebi içerisinde bir faaliyet olarak tanımlamaktadır. Bu konudaki temel kaynağı olan ve onun metodunu takip ettiği Şah Veliyyullah'ı da bu mezhebe müntesip bir âlim olarak gösterme çabası sözü edilen faaliyeti kolaylaştırmıştır.

Oysa ki Şah Veliyyullah hiçbir eserinde kendisini bir Hanefî fakihi olarak tanıtmaz ve ilmî çalışmalarını bu mezhep içerisindeki bir faaliyet olarak göstermez. Onun kendisini hem Hanefî hem de Şâfiî mezhebinde mutlak müntesip müctehid kabul ettiği ve bu iki mezhebi tek bir mezhep hâline getirmeye yönelik bir ihyâ faaliyeti yürüttüğü anlaşılmaktadır. Onun kaynak tasavvurunu dört mezhep birikimi oluşturur. Şah Veliyyullah bu hedefine yönelik olarak yeni bir intisap çerçevesi geliştirmiş ve buna el-câddetü'l-kavîme adını vermiştir.[58] Abdülhay el-Leknevî ise Hanefî geleneği içerisinde meselelerin hadise dair

[57] Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced,* I, 61.
[58] Aydın, *Şah Veliyyullah,* s. 159-251.

delillerini araştırarak sahih rivâyetlere uygun olan görüşleri gerek mezhep içerisinde kabul görmemiş gerekse farklı mezhep müntesipleri tarafından savunulan görüşleri almak yoluyla bir tenkit faaliyeti yürütmüştür. Abdülhay el-Leknevî Şah Veliyyullah'tan övgü dolu ifadeler ile bahseder, *el-Musaffa* adlı *el-Muvatta* şerhinde bir müctehid olarak görüşlerini arz ettiğini ve genel olarak ilmî çalışmalarında mezhep taassubundan uzak kaldığını dile getirir.[59]

Abdülhay el-Leknevî'nin ictihad anlayışı çerçevesinde zayıf hadisleri de delil olarak kullandığına işaret etmek gerekir. Abdestte boynun mesh edilmesine dair müstakil çalışmasında bu konuda çok sayıda kavlî ve fiilî rivayetin bulunduğunu fakat senedlerinin zayıf olduğunu söylemektedir. Boynun mesh edilmesine sünnet olmadığı için karşı çıkan hatta bunu bir bidat sayan Şafiî ve Mâlikî âlimlerine karşı Abdülhay el-Leknevî zayıf hadislerle bile sâbit olmuş bir amelin bidat olmayacağını söylemektedir. Ona göre örneğin boğazın mesh edilmesi gibi bir hakkında hiçbir rivâyet vârid olmayan bir görüş bidat sayılabilir. Boynun meshini müntesibi olduğu Hanefî fıkıh âlimleri gibi müstehâb kabul eden Abdülhay el-Leknevî bunu yerine getirmeyenler için bir ceza ve günâh bulunmadığını belirtmektedir.[60] Onun ilmî faaliyetinin bir vechesini de hadise dair deliller çerçevesinde mezhebinin görüşünü savunmak oluşturmaktadır.

4. HANEFÎ FIKIH TARİHİ VE MÜCTEHİDLERİN TABAKALARI

Abdülhay el-Leknevî *İmâmü'l-kelâm fîmâ yete'allaḳu bi'l-ḳırâ'ati ḫalfe'l-imâm* adlı muktedînin kıraatı meselesini ele aldığı şöhret bulan çalışmasının girişinde ve *et-Ta'likü'l-mümecced*'inde mezheplerin teşekkülü üzerinde durmaktadır. Şah Veliyyullah'ın geniş olarak tartıştığı fıkhî ihtilafların ortaya çıkışı ve mezheplerin bu ihtilaflar üzerindeki etkisi meselesine kısaca değinen Abdülhay el-Leknevî mezhep ulemâsı arasındaki furû'-i fıkha dair tartışmanın Sahâbe dönemine kadar uzandığını, ihtilafın dalâlet değil rahmet olarak görülmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.[61] Dört büyük mezhebin imamının görüşlerinin yayıldığını ve takip ettikleri metodun kabul gördüğünü belirten Abdülhay el-Leknevî herbir ilim çevresinin imamlarının mesâillerini topladıklarını, imamlarının görüşlerini savunmak ve tercih ettiği görüşü ispat etmek

[59] Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced,* I, 104-105.
[60] Leknevî, *Tuhfetü't-talebe fî tahkîki meshi'r-rakabe*, *Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, I, 251-270.
[61] Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced,* I, 61-62.

üzere deliller arz etmek için kitaplar yazdıklarını belirtir. Mezheplerin teşekkül sürecindeki bu ilmî faaliyeti sonraki dönemden ayıran en önemli husus bu dönemdeki fıkıh âlimlerinin hak olan görüşü sadece kendi seçtikleri görüşten ibaret görmemeleri, muhâliflerinin kesin olarak hata ettiklerini savunmamaları, bir meselenin hükmüne ulaşmak üzere her birinin tüm gayretini gösterirken karşı taraf hakkında haddi aşacak biçimde sözler sarf etmemeleridir.[62]

Abdülhay el-Leknevî *Nâfi'u'l-Kebîr*'e yazdığı mukaddimelerin birini Hanefî mezhebinin yayıldığı bölgeler ve tarihi gelişimine ayırmıştır. Onun mezhep fukahâsını beş tabaka içerisinde tasnif ettiği görülmektedir.

Birincisi İmâmeyn gibi Ebû Hanife'nin öğrencilerinden oluşan mütekaddimûn tabakasıdır. Bu tabakada yer alan âlimlerin hususiyeti mezhepte müctehid olmaları, mezhebin küllî ilkeleri çerçevesinde delillerden hüküm çıkarmaları, furû'-i fıkha dair ihtilaf etmiş olsalar da aynı usûlî yaklaşımı izlemeleridir. İkinci tabaka müteahhirûn âlimlerinin büyüklerinin oluşturduğu âlimler grubudur. Bu isimler arasında Tahâvî, Kerhî, Halvânî ve öğrencileri Serahsî ve Pezdevî gibi fıkıh âlimlerini saymaktadır.

İkinci tabakada yer alan âlimler geçmiş ulemâ arasında tartışma konusu olmamış meseleler hakkında ictihad etmiş, mezhebin furû'-i fıkıh ve usûl-i fıkha dair görüşlerine herhangi bir eleştiri yöneltmemişlerdir. Üçüncü tabakada ashâb-ı tahrîc yer alır.

Dördüncü tabakada ise Kudûrî ve Merginânî gibi ilmî faaliyetlerini mezhep içerisindeki farklı kaviller arasında daha evlâ ve sahih, kıyasa daha uygun olmak gibi tespitleri çerçevesinde değerlendirmede bulunarak belirledikleri görüşler ile amel eden ashâb-ı tercîh bulunmaktadır. Mezhep içerisindeki daha kuvvetli ve zayıf rivâyetlerin arasını ayırabilecek ictihâdî yeterliliğe sahip mukallitlerden oluşan son tabakaya Abdülhay el-Leknevî, Muhammed b. Abdissettâr b. Muhammed el-İmâdî el-Kerderî (v. 642/1244) ve Ebûl-Mehâmid Cemâlüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî el-Buhârî (v. 636/1238) gibi h. 7 yüzyıl âlimlerini örnek vermektedir. Bu dönemde yazılan eserlerin artık mezhep içi ihtilaflara ve zayıf görüşlere işaret etmeyi bıraktıklarına dikkat çeken Abdülhay el-Leknevî, ulemânın ictihad faaliyetinin mezhep içerisindeki görüşü tespit ederek aktarma yoluyla fetvâ vermekten ibaret olduğu tespitini yapar. Onun İmam Muhammed'in *el-Câmiu's-Sağîr* ve *el-Muvatta* rivâyeti gibi çalışmaları üzerinde mesai harcaması bu anlayışa bir itiraz olarak yorumlanabilir. Bu

[62] Leknevî, *İmâmü'l-kelâm,* III, 7-8.

tespiti onun fıkıh muhtasarlarına yaklaşımı hakkında da fikir vericidir. Onun Ebû Hanîfe'nin ilim halkasını ve mezhebin erken dönem tarihini incelerken kullandığı temel kaynak, Şah Veliyyullah'ın öncesinde görülmeyecek derece sistematik bir biçimde kendi dönemine kadarki fıkıh tarihini ela aldığı *el-İnsâf* adlı risâlesidir.

Abdülhay el-Leknevî ayrıca bu konuda döneminin medreselerinde fıkıh usûlüne dair okutulan temel metinlerden biri olan Muhibbullah b. Abdüşşekûr el-Bihârî'nin (v. 1119/1707*) Müsellemü's-sübût*'unun en meşhur şerhi olan Bahrululûm el-Leknevî'nin (v.1225/1810) *Fevâtihu'r-rahamût*'undaki görüşlerini delil olarak kullanmaktadır.

Bahrululûm el-Leknevî yaşadığı dönemde Hanefî fukahâsı arasında mutlak müctehidliğin dört mezhep imamı ile birlikte, mezhepte müctehidliğin ise Nesefî'nin vefatıyla son bulduğuna yönelik bir kanaatin hâkim olduğunu, ilmî bir temele dayanmayan bu görüşe itibar edilemeyeceğini ve ictihad faaliyetinin kıyamete kadar süreceğini belirtmektedir.[63]

Abdülhay el-Leknevî mutlak müstakil müctehidliğin son bulduğu iddiasını isabetli saymamakta ictihadın bir rahmet olduğunu ve bir kişi, dönem ve zamanla sınırlı bir faaliyet olarak görülemeyeceğini söylemektedir. Ebû Sevr, Dâvud ez-Zâhirî ve Buhârî'nin müstakil ictihâdlarını dört mezhep imamından sonra da bu derecedeki ictihâdların varlığına örnek vermektedir. Onun Şah Veliyyullah'ın Hanefî mezhebinde hicrî üçüncü asırdan sonra mutlak müstakil müctehidler yetişmediği ve mezhepte müntesipler eliyle ictihad faaliyetinin devam ettiğine yönelik tespitlerini bir eleştiri yöneltmeden aktarması mutlak ictihadın Şâfiî fıkıh âlimleri tarafından devam ettirildiğine yönelik Şâh Veliyyullah'ın tespitlerine katıldığını göstermektedir.[64]

5. HADİS TENKİD ANLAYIŞI

Abdülhay el-Leknevî Hanefî mezhebinin manevî inkıtâ kavramı ile ifade edilen hadis tenkid kriterlerini genel olarak benimsemekle birlikte bir kısmına eleştiriler yöneltmektedir. Hanefî ulemâsının ahâd bir rivâyeti tenkid ederken kendisinin de savunduğu bu kriterleri ise birçok meselede isabetli olarak kullanmadıklarını düşünmektedir. Aşağıda ele alınacağı üzere kırâe halfe'l-imam tartışmalarındaki faaliyet tarzı bu eleştirilerine verilebilecek isabetli örneklerden biridir.

[63] Leknevî, *Nâfi'u'l-Kebîr*, s. 8-9, 13-16.
[64] Leknevî, *Nâfi'u'l-Kebîr*, s. 16-17.

Abdülhay el-Leknevî ahâd haberlerin kabulü ve teâruzuna yönelik yaklaşımı çerçevesinde Hanefî mezhebine iki hususta muhâlefeti ile öne çıkmaktadır. Birincisi teâruz eden iki rivâyetin öncelikle aralarının uzlaştırılması gerektiğini savunmasıdır. Abdülhay el-Leknevî sıhhat dereceleri bakımından aralarında bir fark bulunmayan teâruz eden iki rivâyet karşısında Hanefî fıkıh âlimlerinin şayet vürûd tarihleri biliniyor ise birinin diğerini nesh ettiğini kabul ederek ihtilafı çözdüklerini belirtir. Bu rivâyetlerden hangisinin önde vârid olduğunun tespit edilemediği durumlarda ise mümkün ise birini tercih etmek mümkün değil ise aralarını cem etmeye yönelik bir metodu takip etmişlerdir. Ona göre teâruz eden rivâyetlerin her ikisi ile amel edilebilme imkânı olduğu tüm durumlarda birinci olarak izlenmesi gereken metot mezhebin hâkim görüşüne muhâlif olarak rivâyetlerin aralarını cem etmeye çalışmaktır. Hadislerin ifade ettikleri manalar uygun vecihlere hamledilerek araları cem edilemiyor ise rivâyetlerden birinin diğerinin hükmünü mutlak olarak kaldırdığına dair bir delil araştırılır.

Rivâyetlerden birinin mensûh olduğu tespit edilemediği durumlarda ise Abdülhay el-Leknevî'ye göre aralarında tercihte bulunulması gerekir. Hanefîlerin teâruz hususunda nesh ihtimalini öncelemelerine karşı Abdülhay el-Leknevî ancak rivâyetin tarihi kesin olarak bilinebiliyor ise birinin mensuh sayılabileceğini söylemekte, ihtimâlin söz konusu olduğu durumları dikkate almamaktadır.

Abdülhay el-Leknevî İbnü's-Salâh gibi hadis usûlü âlimlerinin bu metodu izlediklerini Tahâvî'nin ayakta su içmekle ilgili muhâlif rivâyetler konusundaki yaklaşımında da bu anlayışın temellerine ulaşılabileceğini dile getirmektedir.[65] Tahâvî arz edilen mesele bağlamında Hz. Peygamber'den gelen iki rivâyetin arasını bulma imkânı var ise bu yönde hareket edilmesi gerektiğini, ayakta su içmeyi yasaklayan ifadenin de başka bir manaya hamledilebileceğini kabul eder. Diğer taraftan ref'u'l-yeden meselesinde hadisler arasındaki teâruzu çözmek üzere neshi önceleyen Tahâvî'yi de eleştirdiği tespit edilebilmektedir.

Abdülhay el-Leknevî bu mesele bağlamında sahih tarikler ile büyük bir topluluk tarafından rivâyet edilen bir hadisin ancak Hz. Peygamber'den sahih bir senedle gelerek bu hükmün kaldırıldığını sarahaten bildiren bir başka rivâyet sebebiyle nesh edilebileceğini söyler.[66]

---

[65] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fazıle li'l-es'ileti'l-'aşereti'l-kâmile*, 2. baskı, Kahire: Mektebetü'l-Matbuâti'l-İslâmî, 1984, s. 182-189.
[66] Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced,* I, 377.

Abdülhay el-Leknevî zâhirde muhâlif gibi görünen iki rivâyetin birinin azimet hükmü diğerinin ise ruhsat ifade ettiği düşünülerek de aralarının cem edilebileceğini belirtmektedir. Neshe hükmetmek için bunu gösteren sarih bir ifadenin bulunması gerektiğini şart koşarak teâruz konusunda neshin bir çözüm kapısı olmasını zorlaştırmıştır.[67] Onun rivâyetlerdeki hükümleri cem etmeye yönelik anlayışının temellerine sahih hadisle amel düşüncesi çerçevesinde Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin dayandığı hadisleri cem ederek (tatbîk) çözmeye çalışan Şah Veliyyullah'ın[68] fıkhî yaklaşımında ulaşmak mümkündür.

Sahâbenin manası zâhir olmayan bir hadisi muhtemel manalardan birine hamletmesi durumunda Abdülhay el-Leknevî Şâfiî ve Mâlikîler'in onların yaptığı te'vîli dikkate aldıklarını söyler. Zira Sahâbe'nin rivâyet ettiği hadis müşterek ve mücmel gibi birçok manayı muhtevî ise onun bir karine olmaksızın farklı bir manaya hamletmesi düşünülemez. Abdülhay el-Leknevî Hz. Peygamber'i en iyi tanıyan kimseler olan Sahâbe'nin hadisin manasını sonrakilerden daha iyi bildiklerini söyleyerek kendisinin de savunduğu bu yaklaşımı temellendirir. Ona göre Sahâbe'nin yaptığı bu te'vil daha kuvvetli bir delile ulaşılmadan terk edilemez. Hanefî fıkıh âlimleri ise hadisin Sahâbe râvisinin hamlettiği manayı dikkate almamakta, bu te'vîli kendi re'yi ile yapmış olabileceğine dikkati çekmekte ve Sahâbe'nin te'vîlini taklid etmenin vacip olmadığını kabul etmektedirler.

Sahâbenin yukarı arz edilen durumun tam aksine manası zâhir olan hadisi başka bir manaya hamletmesi hâlinde ise Abdülhay el-Leknevî Şâfiî ve Mâlikî fıkıh âlimleri ile Kerhî'nin nassın zâhiri amel edilmesini savunduklarını söyler. Bu konuda Sahâbe'nin sözünü dikkate almamışlardır. Aksine Hanefî ve Hanbelî âlimleri ise Sahâbe'nin hamletmiş olduğu manayı esas alarak hadisin zâhiri ile amel edilmeyeceği kanaatindedirler. Onlara göre bir delil olmaksızın hadisin zâhiri manasını terk etmek haramdır. Sahâbe'nin zâhiri manayı terki bir delile dayanıyor olmalıdır. Bu ikinci durum çerçevesinde de Abdülhay el-Leknevî müntesibi olduğu Hanefî mezhebinin görüşüne karşı çıkmakta ve Hz. Peygamber'in sözünün bir başkasının sözü ile bâtıl hâle gelemeyeceğini söylemektedir. Sahâbe'nin sadece kendisi tarafından bilinen karineler bulunuyor olsa bile âlimlerin bu karineleri bilmemesi sebebiyle yalnızca rivâyetin zâhiri ile amelin terk edilmesi delil sayılamaz.

---

[67] Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Mısrî et-Tahâvî,, *Şerhu Meânî'l-âsâr*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994, IV, 274.
[68] Leknevî, *İmâmü'l-kelam,* s. 190.

Abdülhay el-Leknevî söz konusu rivâyetin Sahâbe'ye ulaşmaması sebebiyle hilâfına hareket etmiş olması ihtimaline de dikkat çekmektedir.[69] Hanefî fıkıh âlimlerinin ahâd haberi kabul şartları çerçevesinde geliştirdikleri tenkit kriterlerinden biri rivâyetin râvisinin naklettiği hadisteki hükme aykırı hareket etmesidir. Abdülhay el-Leknevî'ye göre Sahâbe râvisinin sahih bir senede sahip bir rivâyetle amel etmediği tespit edildiğinde iki hususun dikkate alınması gerekir. Birincisi Sahâbe'nin aksi yöndeki amelinin de bu sahih rivâyet gibi bir sened ile nakledilmiyor olmasıdır. Aksi halde aynı sıhhat derecesine sahip iki rivâyet bulunmadığı için bir tercih söz konusu değildir. Aynı sıhhatte olmaları durumunda ise Hanefîler söz konusu bu rivâyetle amele karşı çıkmakta Şâfiîler ise bunu bir tenkit kriteri olarak dikkate almamaktadırlar. Abdülhay el-Leknevî bu hadis tenkit kriterini de eleştirmiş ve Sahâbe'nin hilâfına davrandığını bildiren bir eser sebebiyle bir hadis ile amelin terk edilemeyeceğini savunmuştur. Biri Hz. Peygamber'e diğeri Sahâbe'ye ait iki farklı ameli ifade eden rivâyetler karşısında Abdülhay el-Leknevî Hz. Peygamber'in uygulamasına ittibâ' edileceğini Sahâbe'nin amelinin buna denk sayılamayacağını söylemektedir.

Yukarıda arz edildiği üzere teâruz eden rivâyetler karşısında izlenecek metot olarak cem'i ilk sıraya yerleştiren Abdülhay el-Leknevî iki farkı amele delâlet eden bu hadislerin mümkün ise cem' edilmeye çalışılması gerektiğini düşünmektedir. Sözü edilen ihtilafı hadislerdeki hükümleri cem ederek çözmek üzere farklı yöntemler izlenebilir. Örneğin rivâyetlerdeki hükümlerden biri azîmet diğeri ise ruhsata hamledilebilir.[70]

Abdülhay el-Leknevî bir rivâyetin tariklerinin çokluğunun o konudaki diğer rivâyetlere göre bir tercih sebebi olması hakkında iki temel anlayıştan bahsetmektedir. Hanefî fıkıh âlimlerinin geneline ve bazı Şâfiî âlimlerine göre bu durum bir tercih sebebi değildir.

Hanefî fakihleri tariklerinin fazlalığının bir rivâyeti ahâd derecesinden meşhûr yahut da mütevâtir seviyesine çıkaramadığı müddetçe daha kuvvetli bir delil sayılmasına etki etmeyeceği kanaatindedir. Şâfiî fıkıh âlimleri, Kerhî'den gelen görüşlerin birine ve onun öğrencisi Ebû Abdillah el-Cürcânî'ye (v. 397/1007) göre ise bir hadisin tariklerinin çokluğu onun tercih edilmesi için önemli bir sebeptir. İmam Muhammed'in görüşünün de bu yönde olduğuna

[69] Leknevî, *el-Ecvibe,* s. 222-223.
[70] Salah Muhammed Salim Ebû'l-Hâc, *el-Menhecü'l-fıkhî li'l-İmâm el-Leknevî*, Amman: Darü'n-Nefais, 2002, s. 213-226.

dair Abdülhay el-Leknevî bir nakle yer vermektedir. Ona göre ahâd derecesindeki iki rivâyetten biri diğerine göre daha kuvvetli olması sebebiyle tercih edilebilir ve rivâyetin kuvveti tariklerinin sayısıyla anlaşılır. Zira bir rivâyeti nakleden râvilerin sayısı arttıkça hata etme ihtimâlleri azalmakta ve bu rivâyetin bilgi değeri giderek kesin bilgi derecesine yaklaşmaktadır. Abdülhay el-Leknevî adâlet ve insâf sahibi bir kimsenin bu konuda çoğunluğun görüşüne uyması gerektiğini belirtir. Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî (v. 762/1360) ve kendi yaşadığı dönemde Hanefî fıkıh usûlüne dair en fazla kabul gören metinlerinden biri olan Muhibbullah b. Abdüşşekûr el-Bihârî'nin *Müsellemü's-sübût*'unda da mezhebin delillerini zayıf bulmaları sebebiyle bu yaklaşımın benimsendiğine dikkat çeken Abdülhay el-Leknevî, hadis tenkidi bakımından mezhebin hâkim kabulüne aslî bir itirazda bulunmaktadır.[71] Manevî inkıtâ anlayışı çerçevesinde Hanefî fıkıh âlimlerinin savunduğu üzere Abdülhay el-Leknevî de hadis ister lafzen ister manen rivâyet edilmiş olsun teâruz eden iki rivâyet arasında râvisi fakih olan rivâyetin tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur. Abdülhay el-Leknevî Sahâbe neslinin de sonraki râviler gibi kendilerini hadisi lafzen rivâyet etmekle yükümlü tutmadıklarını, birçoğunun mana rivâyeti ile hadisleri aktardıklarını belirtir. Onlar hadisleri duydukları lafızlar ile nakletmeye özen göstermiş olsalar da diğer rivâyet zincirlerinde bu hassasiyet giderek kaybolmuştur. Sözü edilen bu durum teâruz eden rivâyetler arasında râvisinin fakih olmasını bir tercih sebebi hâline getirmiştir. Ayrıca hadisin râvisinin fakih olması hadisteki hükmün vârid olduğu meseleye has olması ve benzer diğer meselelere teşmil edilememesi hâlinde bu rivâyetin daha iyi anlaşılmasına büyük bir fayda sağlayacaktır. [72]

Hanefî mezhebinin ahâd haberin kabulü için geliştirdikleri tenkit kriterlerinden biri rivâyetin umûmü'l-belvâ olan meselelerde haber-i vâhid derecesinde kalmamasıdır. İnsanların genelini ilgilendiren ve hakkında çok soru sorulan bir meseleye dair bir rivâyetteki hükme duyulan ihtiyaç ile o hadisin nakli arasında paralellik bulunduğunu kabul eden Hanefî ulemâsı söz konusu rivâyetin en azından kendilerinin meşhur adını verdikleri bir seviyeye ulaşması gerektiğini kabul etmektedirler. Bu kavrama dair fıkıh usûlü eserlerinde verilen sembolik örneklerden biri mes-i zeker meselesidir.[73] Abdülhay el-

[71] Leknevî, *el-Ecvibe,* s. 206-208.
[72] Leknevî, *el-Ecvibe*, s. 218-219.
[73] Ahmet Aydın, "Bir Hadis Tenkid Kriteri Olarak Umûmü'l-belvâ Kavramı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, sy. 9, s. 361-398.

Leknevî mezhebin umûmü'l-belvâ telakkisini benimsemekle birlikte[74] çok sayıda Sahâbe'nin mes-i zekerin abdesti bozduğuna yönelik rivâyette bulunduğuna dikkat çekmekte ve aksi yöndeki bu sahih rivâyetler sebebiyle bu meselenin umumü'l-belvâ kriteri kapsamında değerlendirilmesini isabetli bulmamaktadır.

Mes-i zekerin abdesti bozduğuna dair görüşün az sayıda Sahâbe'den nakledildiğini söyleyen Tahâvî'yi de eleştiren Abdülhay el-Leknevî bu görüşte olan birçok isme eserinde yer vermektedir. Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere hadisler arasındaki teâruzu rivâyetlerden birinin diğerini nesh ettiğini kabul ederek çözmeye çalışan Hanefî ulemâsını bu mesele bağlamında da eleştiren Abdülhay el-Hanefî kesin olarak bu rivâyetlerin vürûd tarihlerinin tespit edilemediğini ve ihtimallere dayanarak bu hükme varılamayacağını söylemektedir. Onun sözü edilen bu tartışmayı mezheplerin dayandıkları hadise dâir deliller çerçevesinde incelediği ve sened tenkiti merkezli bir fıkhî faaliyet yürüttüğü görülmektedir. Mes-i zekerin abdesti bozacağını sarahaten bildiren rivâyetler ile abdesti bozmayacağını bildiren hadislerin arasının cem edilmesi gerektiğini düşünen Abdülhay el-Leknevî abdestin bozulacağı ve yeniden abdest alınması hükmünü azîmet, Hanefî mezhebinin savunduğu üzere abdestin bozulmayacağı görüşünün ise bir zaruret hükmü olduğunu kabul ederek dört büyük mezhepten hiçbirinin savunmadığı bir görüşe ulaşmıştır.[75]

6. HİNT-İSLAM TOPLUMUNUN TECDÎDİ: BİDATLE MÜCÂDELE VE SÜNNET'İN İHYÂSI

Abdülhay el-Leknevî'nin neredeyse tüm eserlerinde bidat kavramı ve bu kavram çerçevesindeki tartışmanın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ehl-i Hadis cemaatini eleştirdiği başlıca meselelerden biri onların bidat tasavvurlarıdır. Onun bidatlere dair temel yaklaşımı Sahâbe, Tâbiûn ve Tebe-i Tâbiûn'un yaptıkları, onların yaşadıkları dönemde karşı çıkmadıkları ve hakkında Şer'î bir delil bulunan davranış ve uygulamaların Şâri'nin kullarını sakındırdığı bidat kapsamında değerlendirilemeyeceği yönündedir. Hz. Peygamber'in vefâtı sonrasında ortaya çıkan âdet ve ibâdet türünden şeyler lugavî anlamıyla bidat olarak adlandırılsa da kötü sayılacağında dair bir delil olmadıkça ve arz edilen üç nesil tarafından bunların reddedildiğine dair bir bilgi bulunmadıkça dalâle-

[74] Leknevî, *İmâmü'l-kelam,* s. 223.
[75] Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced,* I, 197-216.

te götüren bidat sayılamaz. Üçüncü asırdan sonraki âdet ve uygulamalar konusunda ise bunların Şerî delillere arz edilerek bidat-ı seyyie olup olmadıklarına hükmedileceğini belirten Abdülhay el-Leknevî bu hususta temel bir kural tespit etmiştir. Şer'î asıllardan birinin kapsamı altında değerlendirilemeyen her türlü bidat fazilet sahibi insanlar ve şeyhler tarafından yapılıyor olsa dahi dalâlete götüren bidatlerden sayılmalıdır.[76] Hz. Peygamber döneminde bulunmayan tüm iş ve uygulamaların bidat sayılamayacağını söyleyen Abdülhay el-Leknevî, dalâlete sevk ettiğine hükmeden bidatlere hakkında bir hükme varıldığını ifade etmek üzere Şer'an bidat adını vermektedir.[77]

Sünnet'in ihyâsına yönelik faaliyeti çerçevesinde Abdülhay el-Leknevî fıkhî meselelerin hadise dayalı delillerini tartışmış aynı zamanda Hanefî mezhebinin hadis anlayışını savunma gâyesiyle de hareket etmiştir. Yaşadığı dönemde Hanefîlerin müekked sünneti sadece Hz. Peygamber'in sürekli yapmış olduğu işlerle sınırlandırdıkları iddiasına karşı *Tuhfetü'l-ahyâr bi-İḥyâ'i Sünneti Seyyidi'l-ebrâr* adlı bir risâle kaleme almıştır. Bu çalışmasındaki temel iddiası Hanefî mezhebine göre de Hulefâ-i Raşidîn'in sürekli yapmış oldukları işlerin müekked sünnet kapsamında değerlendirildiğini göstermektir. Abdülhay el-Leknevî aksi yönde görüş bildiren İbnü'l-Hümâm'ı bu hususta eleştirmekte ve mezhep içerisinde muhakkik âlimlerin kendi savunduğu görüşte olduğunu dile getirmektedir. Hz. Peygamber'in kendi sünneti ile birlikte hidâyet üzere olan râşid halîfelerinin sünnetine de uyulmasını emreden rivâyete[78] dayanarak görüşünü temellendiren Abdülhay el-Leknevî İbnü'l-Hümâm'ın dört halifenin sünnetine uyma emrinin bağlayıcı olmadığı, mendupluk ifade ettiğini savunduğunu söyler. Bu meseleyi terâvih namazının kaç rekat olarak kılınacağı tartışması bağlamında ele alan İbnü'l-Hümâm terâvihin yirmi rekât olarak kılınmasının halifelerin sünneti olduğunu, Hz. Peygamber'in farklı rekatlarla bu namazı kıldığı ve farz kılınmasından çekindiği için terâvihi cemaatle kılmayı terk ettiğini belirtmektedir. Terâvihin cemaatle kılınması uygulaması Hz. Ömer devrinde başlamış ve yirmi rekat kılınması esas alınmıştır. İbnü'l-Hümâm bu namazın müekked sünnet sayılması için bizatihi Resûlullah'ın bir özür hâli dışında sürekli yaptığı bir iş olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Halifelerin uygulaması yalnızca bunun sünnet olduğuna delâlet etmektedir.

---

[76] Leknevî, "İkâmetü'l-hücce", II, 157-161, 169.

[77] Leknevî, *Nüzhetü'l-fikr fî sübḥati'ẕ-ẕikr*, *Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, I, 140.

[78] Ebû Dâvud, "Sünne", 5; Tirmizî, "İlim", 16; İbn Mâce, "Mukaddime", 6.

Terâvih namazının tarihini inceleyen İbnü'l-Hümâm Hz. Peygamber'in ramazanın üçüncü gecesi bu namazı cemaatle kıldırmayı terk ettiğini belirterek müekked bir sünnet olamayacağına zımnen işaret etmiştir. Halifelerin sürekli olarak yapmış olmalarına bakılarak terâvihin yirmi rekat ve cemaatle kılınması İbnü'l-Hümâm'a göre menduptur. Ona göre Hz. Peygamber'in uygulamasına bakılacak olursa terâvih namazı vitir ile birlikte toplam on bir rekâttır fakat daha sonra yirmi rekât kılınması yerleşik bir uygulama hâline gelmiştir.[79]

Abdülhay el-Leknevî halifelerin sünnetine uyulmasını bildiren ifadenin mantûkun delâleti ile halifelerin de sünneti olduğunu, bu sünnetlere de uyulması gerektiğini sarih bir biçimde gösterdiğini ve bu sünnetin mendupluk değil bağlayıcılık ifade ettiğini söylemektedir.[80]

Bu konu üzerinde önemle durmasının temelinde ilk üç neslin uygulamalarına büyük önem atfeden ve mezheplerin teşekkülü sonrasındaki ilmî mirası reddeden Ehl-i Hadise karşı Hanefîler'in de sadece Hz. Peygamber'in değil râşid halîfelerin de sünnetini bağlayıcı bir delil kabul ettiklerini gösterme isteği yatmaktadır. Sözü edilen eserde Abdülhay el-Leknevî sünneti terk etmenin hükmü konusunu geniş olarak işlemekte ve zevâid sünnetler de buna dâhil olmak üzere küçümseme ve istihzâ amacıyla sünneti terk etmenin küfür olacağını savunmaktadır. Sünnetin istihzâ amacı olmaksızın kasten terki ise tahrîmen mekruhtur, bu kimsenin cezalandırılması gerekir. İster Hz. Peygamber'in devamlı yaptığı müekked sünnetler olsun isterse Sahâbe'nin yukarıda arz edilen bu kapsamda değerlendirilen sünnetleri olsun Abdülhay el-Leknevî'ye göre bunları terk etmenin hükmü de tahrimen mekruhtur. Bu sünnetleri terk eden kimse günâha girdiği gibi aynı zamanda cezayı hak eder. Abdülhay el-Leknevî Haskefî'nin (v. 1088/1677) *ed-Dürrü'l-muhtâr*'ı gibi Hanefî fıkıh kaynaklarında müekked sünneti terk etmenin hükmü tenzîhen mekruh sayılsa da mezhebin bu temâyülde olmadığını ifade eder.[81] Hanefî fıkıh âlimleri tarafından yapılan sünnet-i müekkede ve sünnet-i gayri müekkede ayrımında müekked sünnetleri işleyenlerin sevaba nâil olacağı yerine getirmeyenlerin ise cezalandırılmamakla birlikte kınanma ve azarı hak ettikleri kabul edilmiştir.

---

[79] İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, I, 484-486.
[80] Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr bi-İḥyâ'i Sünneti Seyyidi'l-ebrâr*, *Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, IV, 250-251.
[81] Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr,* IV, 279.

Abdülhay el-Leknevî sünnetin ihyâsına yönelik faaliyeti kapsamında sünneti terk edenlere uygulanacak yaptırım hususunda ceza verilmesine hükmederek bu konuda da mezhebe muhâlif bir anlayışı benimsemiştir

Vitir namazının üçüncü rekâtında kunut okumadan önce ellerin kaldırılması ve tekbir getirilmesi yönündeki uygulama Abdülhay el-Leknevî'nin bidat kavramı bağlamında tartıştığı çok sayıdaki örnekten biridir. Hanefî mezhebi içerisinde vitir namazındaki bu uygulamayı vacip sayanlar bulunmakla birlikte Kâdıhân, Zeylaî ve İbn Nüceym gibi muhakkik âlimlerin bunu vacip kabul etmedikleri ve terki durumunda sehiv secdesini gerekli görmediklerini belirten Abdülhay el-Leknevî halk arasında ise bu uygulamanın yaygınlaşmış olduğunu söyler. Kendi döneminde bu uygulamayı bidat sayanlardan bahseden Abdülhay el-Leknevî, Müzenî'nin vitir namazına sünnette olmayan bir tekbir ilâve eden kişinin Ebû Hanîfe olduğuna yönelik tespitine de yer verir. Hz. Peygamber'den bu konuya dair gelen sahih bir rivâyet olmasa da Abdülhay el-Leknevî Sahabîler'in bunu yaptıklarına dair rivâyetlerin bulunduğunu belirtir. Bu delillere dayanarak vitir namazında tekbir getirip elleri kaldırmayı sünnet ve müstehap saymıştır.[82]

Abdülhay el-Leknevî mevzu hadislerle ilgili eserini yazmasında Hint alt kıtasında tasavvuf çevrelerinde büyük kabul gören Aşure günü orucu ve bugünde yapılacak ibadetlerin nassa dayalı bir delilinin bulunup bulunmadığına yönelik sorulara cevap verme ve toplumu bu tür bidatlere karşı uyarma isteğinin etkili olduğundan bahseder. Mutasavvıfların aynı zamanda bu tür rivâyetlere isnadlar da uydurduklarını belirten Abdülhay el-Leknevî yaşadığı dönemde kabul gören imanı koruma namazı, ana-baba hakkını ödeme namazı, Kevser namazı, Hz. Peygamber'e hediye etme niyetiyle kılınan namazlar ve kişinin evlatlarının iki dünya saadetini kazanması için kılınacak namaz gibi onlarca nâfile namazdan bahsetmektedir. Sözü edilen ibadetler konusunda Abdülhay el-Leknevî ulemânın iki gruba ayrıldığını söyler. Birinci gruptakiler bu türden ibadetlere şiddetle karşı çıkmakta ve Sünnet'e muhalefet ettiği için bidat olduklarını savunmaktadırlar. Tasavvuf ehlinin temsil ettiği ikinci gruptakiler ise bu meselede mütesâhil davranmakta ve bu ibadetleri yapmaya Sünnetleri yerine getirmekten daha fazla özen göstermektedirler. Abdülhay el-Leknevî bu kimselere hadislerde haklarında bilgi bulunan namaz ve ibadetleri yerine getirmeyi tavsiye etmekte ve aksini yerine getirenlerin câhil ve sapkınlığa düş-

[82] Leknevî, *İkâmetü'l-hücce*, II, 163-165.

müş kimseler olduklarını düşünmektedir. Birinci gruptaki âlimler ile temsilcilerinden bahsetmiyor olsa da Ehl-i Hadis cemaatini kastettiği anlaşılmaktadır. Zira bu gruptaki âlimlerin bidat-i haseneler de dâhil olmak üzere bidatlerin tümüne karşı çıktıklarına yönelik tespiti bunu göstermektedir.[83]

Abdülhay el-Leknevî ibâdet etmekte aşırıya gitme konusunu tartıştığı *İkâmetü'l-hücce 'alâ enne'l-iksâr fi't-te'abbüd leyse bi-bid'a* adlı risâlesinde benzer bir tasnif yaparak bidat konusundaki yaklaşımları ile dönemindeki insanları ikiye ayırmaktadır. Birinci gruptakiler Sünnet'i ilk üç asırla sınırlandırıp daha sonra ortaya çıkan görüş ve uygulamaları dalâlete götüren bidatler olarak telakki etmişlerdir. Bidat saydıkları bu meselelerin dinin asılları altında değerlendirilebilmesinin imkânını tartışmamışlardır. Hatta bu grup içerisinde yer alan isimlerini vermediği bazı kimselerin Sünneti Hz. Peygamber dönemine hasrettiğini, Sahâbe'nin uygulamalarını da dalâlete götüren bidat kapsamında değerlendirdiklerini söyler. Bidat konusundaki tavırları bakımından ikinci grubu ise babaları, dedeleri ve şeyhlerinden gördükleri ve kendilerine nakledilenleri bir araştırma yapmaksızın kabul edenler teşkil eder.[84]

Abdülhay el-Leknevî yukarıda işaret edildiği üzere fıkhî faaliyetini ifrat ve tefrit arasında orta bir yol tutmak olarak tanımlamakta ve bahsedilen ibadetlerin Sünnet'e dayanmamakla birlikte nâfile olarak kılınabileceğine hükmetmektedir. Ona göre dalâlete götüren bidatler Şeriat'ın doğrudan kendisine yahut da bir benzerine işaret etmediği hususlarla ilgilidir.

Şeriat'da bir dayanağı bulunmayan/bir delili olmayan hususların ise yukarıda arz edilen ikinci gruptakilerin de yaptığı üzere bidat-i hasene içine sokulmasına ise karşı çıkmaktadır.[85] Mevzû hadisler konusunda yazdığı eserinde yer verdiği belirli amaçlara hasredilmiş yahut da muayyen gün ve gecelerde kılınması istenen namazlar bidatler hakkında tespit ettiği ilke çerçevesinde mahiyeti itibariyle birer namaz oldukları ve Şer'î bir asla dayandıkları için ibâdet kapsamında değerlendirilmelidir. Fakat mutasavvıfların bu konuda delil olarak ileri sürdükleri rivâyetler sahil değil mevzudur. Abdülhay el-Leknevî'nin mutasavvıflara amellerinin kaynağının sahih rivâyetler olmadığını göstermekle birlikte uygulamalarına cevaz veren bu yaklaşımı Şah Veliyyullah'ın ihyâ faaliyeti ile uygunluk arz etmez. Şah Veliyyullah, tasavvufî şahsiyeti ile temâyüz eden bir isimdir. Bir medrese hocası olmasının yanında

[83] Leknevî, *el-Âsâru'l-merfû'a,* s. 7-20.
[84] Leknevî, *İkâmetü'l-hücce*, II, 169.
[85] Leknevî, *İkâmetü'l-hücce*, II, 169.

aynı zamanda bir tasavvuf şeyhi olan Şah Veliyyullah kendisini "sûfîlerin hâdimi"[86] olarak nitelemekte, Nakşibendiyye, Geylâniyye ve Çiştiyye tarikatlarına babası vasıtasıyla intisap ettiğini belirtmektedir.[87] Şah Veliyyullah, tasavvuf sahasında kaleme aldığı *Heme'ât*'ında[88] ve *Huccetullahi'l-bâliğa*'sında müstakil bir başlık altında[89] takip edilmesi gereken günlük, haftalık ve özel günlere has vb. zikirlere ayrıntılı olarak yer verir. *Huccetullahi'l-bâliğa*'da bahsedilen zikir ve duâların içeriğinin ve zikirlerin yapılacağı vakitlerin Sünnet tarafından tayin edildiği kanaatini arz eder. Zira Şah Veliyyullah zikir olarak kabul edilecek lafızların Şeriat tarafından belirlenmesi gerektiğini aksi takdirde insanların kendi akıllarıyla zikirler üreteceklerini ve doğru yoldan ayrılacaklarını ileri sürmektedir. Şeriat'ın bunları muayyen hâle getirmemesi hâlinde insanlar mütesâhil davranacaklardır. Zikir ve duâların içeriği ve bunların yapılacağı zaman konusundaki yaklaşımı onun sahih hadisle amel düşüncesi ile doğrudan ilişkilidir.[90] Şah Veliyyullah tasavvuf disipliniyle ilgili olarak bir taraftan sûfîler ile mülazemetin gerekliliğine işaret ederken[91] diğer yandan, ihyâ düşüncesi çerçevesinde tasavvufa meyleden insanlardan öncelikle Şeriat'a uygun hareket etmelerini istemektedir. Din hırsızları olarak nitelediği sûfîler içerisindeki câhil kimselerden bilhassa uzak durulması konusunda insanları uyarmaktadır.[92] Hâsılı Şah Veliyyullah'ın ihyâ faaliyeti çerçevesinde yukarı yer verilen namaz türlerine cevaz verebileceği düşünülemez. Halkın tepkisini çekeceğini bildiği hâlde Abdülhay el-Leknevî'nin bazı sünnetleri uygulama hususunda ısrarcı olduğu ve bu yolla insanlara sünnetleri öğretmeyi seçtiği görülür. Aşağıda ele alınacağı üzere besmelenin sûreleri birbirinden ayıran bir âyet olduğunu kabul eden Abdülhay el-Leknevî bölgesinde hatimle kılınan terâvih namazlarında bir sûreden diğerine geçerken besmelenin okunmadığını, bu müekked sünneti ihyâ etmek üzere kıldırdığı namazlarda zaman zaman farklı sûrelerin başında besmeleyi okuduğunu belirtmektedir. Avâmın ise bunun câiz olmadığını zannettiklerini söyler.[93]

---

[86] Şah Veliyyullah, *et-Tefhimâtü'l-İlâhiyye*, I, 6, 166.
[87] Şah Veliyyullah'ın tasavvufî silsilesi ve bu sahadaki ihyâ faaliyeti için bkz. Şah Veliyyullah, *et-Tefhimâtü'l-İlâhiyye,* Haydarabad: Akademiyyetü'ş-Şah Veliyyullah, ts., I, 4, 11-13; Aydın, *Şah Veliyyullah,* s. 99-105.
[88] Bkz. Şah Veliyyullah, *Heme'ât,* y.y.: İslâmî Press, ts., s. 12-13.
[89] Şah Veliyyullah, *Huccetullahi'l-baliğa,* Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2010, II, 226-262.
[90] Aydın, *Şah Veliyyullah*, s. 101-102; Şah Veliyyullah, *Huccetullahi'l-bâliğa*, II, 231, 250.
[91] Şah Veliyyullah, *et-Tefhimâtü'l-İlâhiyye*, II, 243.
[92] Şah Veliyyullah, *et-Tefhimâtü'l-İlâhiyye*, II, 243.
[93] Leknevî, *İḥkâmü'l-ḳanṭara fî aḥkâmi'l-besmele, Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, s. 104.

7. FURÛ'-İ FIKHA DAİR MESELELERDE MEZHEPLERE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ ve KIRÂE HALFE'L-İMÂM TARTIŞMALARI

Abdülhay el-Leknevî *el-Muvatta*'ya yazdığı şerhte ve furû'-i fıkha dair çok sayıda meseleyi incelediği risâlelerinde Hanefî mezhebi içerisindeki ihtilaflara işaret etmiş, birçok meselede mezhebin görüşünü isabetli bulmuş ve bu görüşleri savunmak üzere çaba göstermiş bunula birlikte az sayılmayacak ve bir kısmı mezhebin haber anlayışını simgeleyen konularda da onlara muhâlefet etmiştir. Onun Hanefî mezhebinin görüşlerini eleştirdiği konulara dair birkaç örnek vermek fıkhî yaklaşımını tespit etmek üzere uygun olacaktır.

Abdülhay el-Leknevî fıkıh tarihi boyunca tartışılmış ve hakkında müstakil bir literatür oluşmuş kırâe halfe'l-imam tartışmasında imamın gizli okuduğu namazlarda muktedînin Fâtiha okumasının müstehâb, açıktan okuduğu namazlarda ise mekruh olacağı görüşündedir. Muktedî cehrî kırâat eden imamın suskun kaldığı durumlarda yalnızca kırâat edebilir. Muktedînin kıraatını savunan İmâm Muhammed'in yaklaşımı ile kendi görüşünü destekleyen Abdülhay el-Leknevî'nin bu konuda Şah Veliyyullah[94] gibi mezhepler arasındaki bu tartışmayı uzlaştırmaya çalışması ve onunla aynı kanaati paylaşması dikkat çekicidir. Şah Veliyyullah Hanefî fıkıh âlimlerinin kabul ettiği üzere imamın cehrî kıraat ettiği namazlarda susmanın ve imamı dinlemenin vacip olduğuna hükmetmektedir. Muktedî Abdülhay el-Leknevî'nin da kabul ettiği üzere bu durumda ancak imamın sustuğu anlarda kırâat edebilir. Şah Veliyyullah cemaatin kıraat etmesi halinde Hanefî fakihlerinin aksine bu kıraatı mekruh saymamaktadır. İmamın içinden okuduğu namazlarda ise Mâlikî fıkıh âlimleri gibi cemaatin kıraat edeceğini kabul eder. Fakat onların aksine bunda muhayyer olduklarını belirtir. Muktedî şayet kıraat edecek ise imamın zihnini karıştırmayacak bir sesle kıraat etmelidir.[95] Bu görüş Dihlevîler'in temel karakteristiklerinden biridir ve yukarıda arz edildiği üzere torunu İsmâil eş-Şehîd'in *Tenvîru'l-'ayneyn fî isbâti ref'i'l-yedeyn* adlı risâlesinde de savunulmuştur.[96] Abdülhay el-Leknevî eserinde onun görüşünü iktibas etmekte ve bu görüşü güzel ve isabetli bulmaktadır.[97]

Abdülhay el-Leknevî muktedînin kırâatına dair teâruz eden sahih rivâyetlerin ancak yukarıda arz edilen biçimde cem edilebileceğini kabul eder.

---

[94] Aydın, *Şah Veliyyullah*, s. 271-274.
[95] Şah Veliyyullah, *Huccetullahi'l-bâliğa*, II, 52; Aydın, *Şah Veliyyullah*, s. 321-322.
[96] Bkz. Aydın, *Şah Veliyyullah*, s. 438-439.
[97] Leknevî, *İmâmü'l-kelam*, s. 336.

Kırâat edileceği hükmünü bildiren rivâyetlerin mensûh sayılmasını ise isabetli bulmaz. Mamafih muktedînin hiçbir durumda kırâat etmemesi hâlinde de namazını geçerli saymaktadır.[98] Bu mesele hakkındaki ihtilaflı rivâyetlerin cem edilmesi yoluyla ulaştığı bu hükmün rivâyete dayalı delilleri bakımından zayıf fakat dirâyet yönüyle kuvvetli olduğunu söylemektedir. Ona göre imamın kırâatı esnasında susmaya yönelik emir ve bu konudaki rivâyetler cehrî kırâat edilen namazlara hamledilmelidir.[99] Hanefî fıkıh âlimleri cemaatle kılınan namazlarda kırâat konusunu umûmü'l-belvâ kapsamında değerlendirmektedirler. Abdülhay el-Leknevî yukarı arz edildiği üzere mezhebin bu anlayışını benimsemekle birlikte bu telakkiye dayanarak ancak muktedînin kırâatının vâcip olmayacağının ispat edilebileceğini söyler. Kendisinin savunduğu üzere kırâatın sünnet yahut da mübah sayılmasına bu ilke çerçevesinde karşı çıkılamaz. Zira Hanefî fıkıh âlimleri bu telakki ile bir amelin farz olması yahut da insanların genelini ilgilendiren hususlarda yapılan bir işin o mesenin hükmünü bâtıl hâl getirmesi durumunda bunun yaygın olarak nakledilmesi gerekeceğini ileri sürmektedirler.[100]

Abdülhay el-Leknevî Hanefîlerin âmm bir hükmün delâletinin kat'î olduğu ve ahâd bir rivayet ile kat'î bir hüküm bildiren bir âyetin tahsis edilmeyeceği ilkesi bağlamında bu meseleyi değerlendirenlere karşı çıkmakta ve bu ilkenin bir teâruz ve muhalefet durumunda kullanılacağını söylemektedir. Mezhebin fıkıh usûlüne dair temel karakteristiklerinden olan bu yaklaşıma ise karşı çıkmamaktadır. Ona göre kırâat meselesinde kat'î bir hükmün zannî bir hüküm ile tahsisini gerektirecek bir durum yoktur. Zira nasları hamlederek cem etme imkânı mevcuttur. Yani gizli kırâat edilen namazlarda Fatiha okunmasına hükmedilebilir. Muktedînin kırâatı meselesinde görüşlerine özellikle işaret ederek eleştirdiği isim Şevkânî olmuştur. Eserlerinden yaptığı iktibaslar ve ona yönelttiği tenkitler dikkate alınacak olursa ilk bakışta *İmâmu'l-kelâm* adlı eseri Şevkânî'ye yönelik bir reddiye gibi durmaktadır.[101] Yukarıda belirtildiği üzere Abdülhay el-Leknevî bu yolla onun görüşlerini Hindistan'da yayan Ehl-i Hadis'i tenkit etmek istemektedir. Abdülhay el-Leknevî'nin çalışmasını Şah Veliyyullah'tan yaptığı bir alıntı ile bitirmesi oldukça dikkat çekicidir.[102]

---

[98] Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced,* s. 186-187.
[99] Leknevî, *İmâmü'l-kelam,* s. 87-94, 225-226, 335.
[100] Aydın, "Umûmü'l-belvâ Kavramı", s. 372-385.
[101] Leknevî, *İmâmü'l-kelam*, s. 96-101, 107-112.
[102] Leknevî, *İmâmü'l-kelam*, s. 336.

Abdülhay el-Leknevî'nin besmele ile ilgili fıkhî tartışmalara yönelik *İḥkâmü'l-ḳanṭara fî aḥkâmi'l-besmele*'sinde besmeleyi her sûrenin başındaki bir âyet olarak kabul etmeyen Şah Veliyyullah'ın görüşünü isabetli bulması da onu bir referans noktası kabul ettiğini gösterir mahiyettedir. Abdülhay el-Leknevî müteahhirûn dönemindeki Hanefî fıkıh âlimlerinin bir kısmının ve muhakkik ulemânın besmelenin tek başına/münferit bir âyet sayılması gerektiği fakat Fâtiha ve diğer sûrelerin başındaki bir âyet kabul edilemeyeceği görüşünde olduklarını söylemektedir. Bu müstakil âyet sûrelerin arasını ayırmak içindir. Abdülhay el-Leknevî bu konudaki ihtilaflı görüşlerin en isabetli olarak bu yolla uzlaştırılabileceğini ifade etmiştir. Müteahhirûn döneminde mezhebin hâkim görüşünü savunarak besmeleyi bir âyet kabul etmeyen kimselerin ilgili rivâyetleri tenkit etmelerini ise taassup eseri bir faaliyet olarak değerlendirmektedir. Namazda sadece besmele okuyan bir kimsenin namazının kabulü meselesinde ise Abdülhay el-Leknevî buna cevâz vermeyerek arz edilen görüşüne muhâlefet etmiştir.[103] Namazda cehrî olarak âmin denilmesi hususunda da Abdülhay el-Leknevî besmelenin gizli okunması gerektiğini benimseyen Hanefî mezhebinin[104] görüşünü eleştirmekte ve bu konuda Şah Veliyyullah'a da muhalefet etmektedir. Şah Veliyyullah Hz. Peygamber'in bazen besmeleyi ashâbına öğretmek maksadıyla açıktan okumuş olabileceğini öne süren Hanefî mezhebinin yaklaşımını[105], mezhebin görüşüne işaret etmeden isâbetli bulmuştur.[106] *el-Muvatta*'ya yazdığı şerhte bu meseleyi tartışan Abdülhay el-Leknevî Hanefî fıkıh âlimlerinin delil olarak kullandıkları tek bir rivâyete yer vermesine karşın bu görüşü savunan Şâfiî fıkıh âlimlerinin[107] dayandıkları çok sayıda rivâyeti zikreder ve onların delillerinin Hanefî fıkıh âlimlerine göre daha kuvvetli olduğunu söyler.[108] Onun *el-Muvatta*'da İmâm Mâlik'in bir şeyin

[103] Leknevî, *İḥkâmü'l-ḳanṭara*, s. 39-43, 103 109.
[104] Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Asl*, *Kitâbu'l-Asl*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990, I, 29, 35; Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, y.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1994, I, 199-204; Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts., II, 15-16; Ebû Bekir b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanai' fî tertibi'ş-Şerâi'*, 2. bs., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, II, 32-33.
[105] Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 2. bs., Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990, II, 233; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr,* I, 297.
[106] Aydın, *Şah Veliyyullah*, s. 325-326.
[107] Ebû Abdillah Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm*, Mansure: Dâru'l-Vefâ, 2001, II, 244-247; Ebû İbrâhim İsmâil b. Yahyâ el-Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, s. 26; Ebû İshak İbrâhim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, I, 138.
[108] Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced,* I, 441-447.

gölgesinin bir misline ulaştığında öğle namazının vaktinin son bulduğu ve ikindi namazının kılınacağını bildiren rivâyete ve Cebrâil'in Hz. Peygamber'e imamlık yaptığına dair bu konuda delil olarak kullanılan diğer rivâyetlere bakarak Ebû Hanîfe'nin bir şeyin gölgesinin iki misline ulaştığında ikindi namazının kılınacağı görüşünü sahih rivâyetlere muhâlif bulduğu ve tenkit ettiği de tespit edilebilmektedir.[109]

8. YENİ BİR MESELE: TÜTÜN KULLANMAK

Abdülhay el-Leknevî yaklaşık üç yüz senedir varolan bir bidat olduğunu belirttiği tütün içmenin hükmünü tartışmak üzere *Tervîhü'l-cinân bi teşrîhi hükmi şürbi'd-duhân* adını verdiği bir risâle kaleme almıştır. Tütün içme âdetinin h. XI. asırda ortaya çıktığını belirten Abdülhay el-Leknevî, alimlerin söz konusu asırda meseleyi tartışmalarının bunu teyid ettiğini söylemektedir. Önceki dönemlerdeki alimler bu konuda sessiz kalmışlardır. 19. yüzyıl Hindistan'ında bu âdetin oldukça yaygınlık kazandığını söyleyen Abdülhay el-Leknevî, ulemânın bu konuda risaleler yazdığını ve fıkıh kitaplarında da bu meselenin yerini aldığını belirtir. Kendisine tütün kullanmanın mübah mı yoksa haram mı olduğu, bu meselenin mübah görülmesi durumunda tenzîhen yahut da tahrîmen mekruh sayılacak bir yönünün bulunup bulunmadığının birçok kez sorulduğunu söyleyen Abdülhay el-Leknevî, tütün kullanmayı haram kabul edenler, mutlak olarak mübâh sayanlar ve tenzîhen yahut da tahrîmen kerahetine hükmedenler olmak üzere üç temel yaklaşımdan bahseder. Yukarıda arz edildiği üzere ihtilaflı meselelerde orta yolu seçtiğini belirten Abdülhay el-Leknevî tütün kullanmanın kerâhetle birlikte mübâh hükmünde olduğunu ileri sürmüştür.

Abdülhay el-Leknevî'nin tespitine göre bu konuyu tartışarak bir eser yazan ilk isim Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî'dir (v. 1041/1631). Ebû İshak el-Lekânî eserinde tütün içmenin on birinci yüzyılın başlarında ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bu âdet kısa bir süre içerisinde kabul görmüş ve yayılmıştır. Bu konuda Muhammed Hâşim es-Sindî el-Hanefî 1134/1721'de *Tuhfetü'l-ihvân fî men'i şürbi'd-duhân* adlı bir risâle kaleme almış, Alâüddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Haskefî el-Hanefî de (v. 1088/1677) Şemseddin Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî'nin (v. 1004/1595) *Tenvîrü'l-ebṣâr*'ının şerhi olan *ed-Dürrü'l-muḫtâr*'ının eşribe bölümünde bu meseleyi

[109] Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced,* I, 152-153.

tartışmıştır. Haskefî hocası en-Necm el-Gazzî'nin (en-Necm Nuh. b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî) tütün içmenin sonradan ortaya çıkan bir gelenek/âdet olduğu ve ilk olarak 1015/1606'da Dımaşk'ta görülmeye başlandığına dair tespitini nakleder. Hocası bunu içen kimselerin sarhoş olmadığına dikkat çekerek zımnen mübâh kabul ettiğini dile getirse de Haskefî her ne kadar sarhoş etmese bile bunu içmenin haram olduğunu ve bunu kullanma konusunda ısrar etmenin büyük günahlardan sayılacağını ileri sürmüştür.[110] Bu meseleye dair modern çalışmalarda Abdülhay el-Leknevî'nin tespitlerini destekleyecek mahiyette tütün kullanımının h. XI. asırda yaygınlaşmaya başladığı belirtilmektedir. Abdülhay el-Leknevî'nin müctehidlerin sınıflandırılması konusunda yukarı arz edilen tasnifinde görüldüğü üzere mutlak müctehidin bulunmadığı kabul edilen ve mezhep görüşlerinin taklid edilmesinin savunulduğu bir dönemde hakkında doğrudan bir nas bulunmayan tütün kullanımı meselesinin hangi delil ve yöntemler kullanılarak nasıl hükme ulaşılacağı sorusu fıkıh âlimlerini oldukça meşgul etmiş ve bu tartışma günümüze kadar süregelmiştir. Tütün kullanmayı mübâh sayanların en kuvvetli delili bu konuyu düzenleyen bir âyet ve hadisin bulunmamasıdır. Yiyecekler ve içeceklere dair nasların yasaklamadığı tüm maddeler için dayanılan aslî mübâhlık ilkesi çerçevesinde tütünün de mübâh olduğu ileri sürülmüştür. Onlara göre bu maddenin haram kılınmasını gerektirecek pis olma, sarhoşluk verme, aklı giderme ve uyuşturma gibi bir özelliğinin bulunmaması kıyas yoluyla haramlık hükmünün verilmesine mânidir.

Abdülhay el-Leknevî'nin de kaynakları arasında yer alan Ebû'l-Ferec Abdüsselâm b. İbrâhîm b. İbrâhîm el-Lekânî (v. 1078/1668) doktorların görüşlerine dayanarak sürekli olarak sigara içmenin bedene büyük fayda sağladığını ve birçok hastalığa iyi geldiğini öne sürerek tütün içilmesine cevaz veren isimlerdendir.[111] Ayrıca tütün içmenin ulaştığı yaygınlık sebebiyle ulemâ müslümanlara kolaylık gösterilerek zorluğun onlardan giderilmesi ilkesi çerçevesinde de buna cevaz verilebileceği kanaatini arz etmişlerdir. Abdülhay el-Leknevî görüşlerine ulaşamamış olsa da kendi işaret ettiği isimlerin yanı sıra Mâlikî fakihi Ebü'l-İrşâd Nûrüddîn Alî b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Üchûrî el-Mısrî (v. 1066/1656), Osmanlı Seyhülislâmı Bahâî Mehmet Efendi (v. 1064/1654) ve Abdülganî b. İsmâîl b. Abdilganî b. İsmâîl en-Nâblusî (v. 1143/1731), Şevkânî ve Şah Veliyyullah'ın öğrencisi Muhammed el-Murtazâ

[110] Leknevî, *Tervîhü'l-cinân bi teşrîhi hükmi şürbi'd-duhân, Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, II, 253-310.
[111] Leknevî, *Tervîhü'l-cinân,* II, 258.

ez-Zebîdî (v. 1205/1791) yazdıkları eserler ve verdikleri fetvâlar ile tütünün mübâhlığını savunan isimler arasındadır. Sözü edilen isimler tütün içilmesi ve özellikle tütün bağımlılığını hoş görmemekle birlikte onun helâl kabul edilmesinin mekrûh sayılmasına engel olmayacağını söylemişlerdir. Yukarıda ifade edildiği üzere Abdülhay el-Leknevî tütünün haram sayılması için bir nas bulunmaması sebebiyle mübâh fakat kötü kokusu ve tütün kullananların serkeş takımına benzemesi sebebiyle mekrûh hükmünde olacağını kabul ederek bunu mutlak olarak mübah sayanlardan ayrılmıştır.[112]

Bu meselenin çalışmanın konusunu oluşturan hadis-fıkıh merkezli tartışmalar ile irtibatı Abdülhay el-Leknevî'nin sigara içen bir kimsenin camiye girmesi hakkındaki fetvâsı ile kurulabilir. İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'ında yer verdiği Hz. Peygamber'in sarımsak yiyen bir kimsenin mescide yaklaşmaması konusundaki uyarısını ele alan Abdülhay el-Leknevî hükmün koyulmasındaki illetin hadiste geçtiği üzere kötü kokusunun mescitteki insanlara eziyet vermesi olduğunu belirtir.

Bu hadisle istidlâl eden fıkıh âlimleri sarımsak gibi kötü koyuya sahip tüm yiyecek maddelerini yiyen kimselerin mescide girmelerini kerih görmüşlerdir. Abdülhay el-Leknevî sözü edilen illete dayanarak tütün içen kimseler için de bu hükmün geçerli olduğunu ileri sürmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için de yazdığı risâleye müracaat edilmesini istemektedir.

Risâlesinde Abdurrahman b. Muhammed b. İmâdüddin ed-Dımaşkî'nin (v. 1051/1641) örneğin fâiz yemek gibi haram sayılan yahut da bidat kabul edilen işler ile uğraşan kimselerin arkasında namaz kılınmasını mekrûh saydığını belirtmektedir.

Sözü edilen bidatler işlere kendi döneminde yaygınlığından bahsettiği imamın tütün kullanan bir kimse olmasını örnek vermektedir. Zira Hanefî mezhebine göre imamlıkta aranacak şartlardan biri ehl-i bidatten olmamasıdır. Recep b. Ahmed el-Hanefî ise tütün için harcanın paraları israf kapsamında değerlendirerek tütün kullanmanın hükmünün haram olduğu neticesine varmıştır. Bu meseleye bidatle amel cihetinden yaklaşarak yahut da bu konuyu küllî bir ilkeye kıyasla çözmeye çalışan isimlerin aksine fıkhü'l-hadis sahasında derinleşmek isteyen Abdülhay el-Leknevî yukarıda arz edilen rivâyetin kapsamında meseleyi değerlendirerek kerâhet hükmüne ulaşmıştır.[113]

---

[112] Şükrü Özen, "Tütün", *DİA*, XLII, 5-9.
[113] Leknevî, *et-Ta'likü'l-mümecced,* III, 441-442; a.mlf., *Tervîhü'l-cinân,* II, 262.

SONUÇ

Şah Veliyyullah'ın vefâtından sonra onun ilim çevresi içerisinde yetişen isimler arasında zaman içerisinde farklı temâyüllere sahip cemaatler ortaya çıkmıştır. Sözü edilen cemaatlerden biri olan Ehl-i Hadis bu dönemde hadis-fıkıh merkezli tartışmaların yoğunluğunun artmasında önemli rol oynamıştır. Şevkânî'nin görüşlerinin Hint alt kıtasında yayılmasında büyük katkıları bulunan bu cemaat onun görüşlerini savunmak üzere furû'-i fıkhın birçok sahasına dair meselede dönemin âlimlerini eleştirmişlerdir. Hanefî fıkıh çevrelerinde onları eleştirmek üzere çok sayıda eser kaleme alınmıştır. 19. yüzyıl Hindistan'ındaki hadis-fıkıh merkezli tartışmalara katılan önde gelen isimlerden biri Abdülhay el-Leknevî'dir. Neredeyse tüm eserlerinde doğrudan yahut da dolaylı ifadeler ile onları eleştiren bölümleri tespit etmek mümkündür. Bazen de Abdülhay el-Leknevî Şevkânî'yi tenkit ederek onun temsilcileri olarak kabul ettiği Ehl-i Hadis'e eleştirilerini yöneltmektedir. Onun ilmî faaliyetinin bir yönünü sözü edilen bu cemaatin eleştirilerini cevaplamak oluştururken diğer bir yönünü de mutaassıp olarak nitelediği dönemin Hanefî fıkıh âlimlerini sahih hadislerle amel konusundaki yaklaşımları sebebiyle eleştirmek oluşturmaktadır. Fıkhî ihtilafların doğuşu ve mezheplerin teşekkül sürecini inceleyen Abdülhay el-Leknevî, mütekaddimûn dönemindeki fıkıh âlimlerini tüm yönleriyle kendi mezheplerini isabetli diğer mezhepleri ise hatalı kabul ederek, sadece kendi mezhebinin görüşünü savunma sâikiyle hareket etmelerini isabetli saymamakta ve kendisinin yaptığı gibi orta bir yol izlemelerini onlara tavsiye etmektedir. Onun Hanefî mezhebine yönelik en önemli eleştirisi mezhebin ahâd haber kabul şartları ve hadislerin teâruzu konusunda takip ettikleri metotlara dairdir. Yukarı ele alındığı üzere Abdülhay el-Leknevî aynı sıhhat derecesine sahip ihtilaflı rivâyetlerin arasını mümkün oldukça cem etmeye çalışmakta, birinin diğerini nesh etmesi sebebiyle rivâyetlerden birinin tercih edilmesini ise zor şartlara bağlamaktadır. Takip ettiği bu yönteme dayalı olarak mezhebin görüşüne muhâlif hükümlere vardığı birçok mesele tespit edilebilmektedir. Onun fıkhî faaliyetinin bir boyutunu da İslam devletinin yıkıldığı ve sömürge döneminin başladığı bir zaman diliminde yaşaması sebebiyle gerek Batı kültüründen kaynaklanan gerekse de Hint kültüründen İslam'a karışmış olan bir takım âdet ve geleneklerle mücâdele etmesi ve güncel konularla ilgili kendisine yöneltilen sorulara fetvâlar vermesi oluşturmaktadır. Onun ilmî faaliyetini tanımlamaya yönelik çalışmalarda Şah Veliyyullah ile arasındaki ilişkiye dair zayıf irtibatlar kurulduğu görülmektedir. Yukarıda işaret edilmeye çalışıldığı üzere Abdülhay el-Leknevî ilmî yaklaşımları ve furû'-i fıkha dair bazı görüşleri itibariyle onun büyük etkisi altında kalmıştır.

KAYNAKÇA

Abdulfettâh Ebû Gudde, "Kendi Kaleminden İmam Leknevî (1264-1304/1848-1887); Hayatı ve Eserleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, 2005, s. 41-54.

Abdülhay el-Hasenî, Abdülhay b. Fahrüddin b. Abdilali, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fî'l-Hind*, 2. bs., Dımaşk: Matbaatu Mecmai'l-Luğati'l-Arabiyye, 1983.

_____, *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi ve'n-nevâzır*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.

Aydın, Ahmet, "Bir Hadis Tenkid Kriteri Olarak Umûmü'l-belvâ Kavramı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, sy. 9, s. 361-398.

_____, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 2. bs., Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.

Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam,* çev. Ahmed Küskün, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990.

Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Sıddîk Hasan Han", *DİA*, XXXVII, 95-96.

Daudî, Halid Zaferullah, *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Ebû'l-Hâc, Salah Muhammed Sâlim, *el-Menhecü'l-fıkhî li'l-İmâm el-Leknevî*, Amman: Darü'n-Nefâis, 2002.

Ghazi, Mahmood Ahmad, *Islamic Renaissance in South Asia 1707-1867: The Role of Shah Wali Allah and His Successors*, Islamabad: International Islamic University Islamic Research Institute, 2002.

İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdilvâhid, *Fethü'l-kadîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, İstanbul: Dersaâdet, 1330/1912.

Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ud b. Ahmed, *Bedâiü's-sanai' fî tertibi'ş-Şerâi'*, 2. bs., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Leknevî, Ebû'l-Hasenât b. Muhammed, *el-Ecvibetü'l-fazıle li'l-es'ileti'l-'aşereti'l-kamile*, 2. baskı, Kahire: Mektebetü'l-Matbuâti'l-İslâmî, 1984.

_____, *Tuhfetü'l-ahyâr bi-İḥyâ'i Sünneti Seyyidi'l-ebrâr*, *Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, c. IV, s. 241-320.

_____, *İkâmetü'l-hücce 'alâ enne'l-iksâr fi't-te'abbüd leyse bi-bid'a*, *Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, II, 153-208.

_____, *Nüzhetü'l-fikr fî sübḥati'ẕ-ẕikr*, *Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, I, 119-154.

_____, *el-Âsâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

_____, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

_____, *et-Ta'likü'l-mümecced ala Muvattai'l-İmâm Muhammed*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1992.

_____, *İḥkâmü'l-ḳanṭara fî aḥkâmi'l-besmele, Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, s. 33-115.

_____, *İmâmü'l-kelâm fîmâ yete'allaḳu bi'l-ḳırâ'ati ḫalfe'l-imâm*, *Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, III, 1-279.

_____, *Tervîhü'l-cinân bi teşrîhi hükmi şürbi'd-duhân, Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, II, 253-310.

_____, *Mecmuatu resâili'l-Leknevî*, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998.

_____, *Nâfi'u'l-kebîr*, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân, 1990.

_____, *Tuhfetü't-talebe fî tahkîki meshi'r-rakabe*, *Mecmuatu Resâili'l-Leknevî* içerisinde, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1419/1998, I, 251-270.

Metcalf, Barbara Daly, *Islamic Revival in British India: Deoband, 1860-1900*, Princeton: Princeton University Press, 1982.

Muhammad Khalid Masud, "Mecmûa-i Fetâvâ", *DİA*, XXVIII, 269-270.

Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Asl*, *Kitâbu'l-Asl*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990.

Müzenî, Ebû İbrâhim İsmâil b. Yahyâ, *Muhtasaru'l-Müzenî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Nedvî, Ebû'l-Hasan Ali el-Hasenî, *İslam Önderleri Tarihi*, çev. Yusuf Karaca, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1992.

Nedvî, Veliyyüddin, *el-İmam Abdülhay el-Leknevî*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1995/1415.

Powell, Avril A., *Muslim and Missionaries in Pre-Mutiny India*, London: Curzon Press, 1992.

Rahman Ali, *Tezkire-i Ulemâ-i Hind*, çev. Muhammed Eyyüb Kadiri, Karaçi: Pakistan Historical Society, ts.

Robinson, Francis, *The 'Ulama of Farangi Mahall and Islamic culture in South Asia*, 2. baskı, Delhi: Permanent Black, 2012.

Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Sıddık Hasan Han, Ebû't-Tayyib Muhammed el-Kannevcî, *Ebcedü'l-ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.

_____, *el-Hıtta fî zikri's-Sıhahi's-Sitte*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Şâfiî, Ebû Abdillah Muhammed b. İdris b. Abbâs, *el-Üm*, Mansure: Dâru'l-Vefâ, 2001.

Şah Veliyyullah, Ahmed b. Abdirrahim b. Vecihüddîn ed-Dihlevî, *et-Tefhimâtü'l-İlâhiyye,* Haydarabad: Akademiyyetü'ş-Şah Veliyyullah, ts.

_____, *Heme'ât,* y.y.: İslâmî Press, ts.

_____, *Huccetullahi'l-baliğa,* Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2010.

Şirâzî, Ebû İshak İbrâhim b. Ali b. Yusuf, *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Özen, Şükrü, "Tütün", *DİA*, XLII, 5-9.

Tahâvî, Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, y.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1994.

Başarı Güdüsünün Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Bahçeşehir Üniversitesi İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma

Dr. Cafer Şafak EYEL
Bahçeşehir Üniversitesi

Dr. Abdülbeşir CEYLAN
Maltepe Üniversitesi

Özet

Bir ülkenin sanayileşmesinde ve iktisadi kalkınmasında girişimcilerin rolü oldukça büyüktür. Bu bakımdan, girişimci adayı konumundaki işletme bölümü öğrencilerinin girişimcilik eğilimine sahip olmaları, ülkenin gelecekteki kalkınması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca, bir ülkede yaşayan bireylerin başarı güdülerinin yüksek olmasının, ülkenin sanayileşmesi açısından önemli bir unsur olduğu da birçok araştırmacı tarafından ifade edilmektedir. Bu doğrultuda, başarı güdüsü ile girişimcilik eğilimi arasında yakın bir ilişki bulunduğu ifade edilebilir. Bu çerçevede, çalışma kapsamında başarı güdüsünün girişimcilik eğilimi üzerinde etkisi bulunup bulunmadığının incelenmesi amaçlanmıştır.

Ayrıca başarı güdüsü ile girişimcilik eğiliminin cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi de çalışmanın bir başka amacıdır. Bu amaç bağlamında, 15 Ekim ile 15 Aralık 2018 tarihleri arasında Bahçeşehir Üniversitesi işletme bölümü öğrencileri üzerinde bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme yöntemi seçilmiş ve 224 öğrenciden veri toplanmıştır. Başarı güdüsü için Schwartz (1992) tarafından geliştirilen Bireysel Değerler Envanteri'nin Başarı Güdüsü'ne ilişkin 4 değeri, girişimcilik eğilimi için ise Prof. Dr. Veysel Bozkurt tarafından geliştirilen ancak henüz yayımlanmamış olan 5 maddelik Girişimcilik Eğilimi Ölçeği'nden faydalanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, başarı güdüsünün girişimcilik eğilimi üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi bulunduğu ve girişimcilik eğiliminin erkek öğrenciler lehine anlamlı olarak farklılaşmakta olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Başarı Güdüsü, Girişimcilik, Girişimcilik Eğilimi, Üniversite, İşletme Bölümü

The Effect of Achievement Motive on Entrepreneurial Orientation: An Investigation on Bahçeşehir University Business Administration Students

Abstract

In terms of industrialization and economic development of a country, the role of entrepreneurs is so significant. In this respect, business administration students' to have entrepreneurial orientation who are positioned as entrepreneur candidates, is important for the country's future development. Moreover, lots of researchers state that individuals' to have high achievement motive who live in a country, is an important factor for the country's industrialization. In this regard, it can be stated that there is close relation between achievement motive and entrepreneurial orientation. Within this scope, analysing whether or not there is effect of achievement motive on entrepreneurial orientation was aimed in context to this study.

Furthermore, investigating whether or not achievement motive and entrepreneurial orientation differentiate according to gender variable is another purpose of this study. Within the context of these purposes of the research, a survey study was conducted on Bahçeşehir University business administration students between 15th September and 15th December 2018. As sampling method, convenience sampling was chosen, and data was gathered from 224 students. For achievement motive, 4 values related to the achievement motive in Individual Values Inventory developed by Schwartz (1992); and for entrepreneurial orientation, 5-itemed Entrepreneurial Orientation Scale which was developed by Prof. Veysel Bozkurt but not published yet, were used. According to the findings, the results that achievement motive has significant and positive effect on entrepreneurial orientation, and entrepreneurial orientation differentiates significantly on behalf of male students, were reached.

Keywords: Achievement Motive, Entrepreneurship, Entrepreneurial Orientation, University, Business Administration Department

1. GİRİŞ

Son yıllarda hem ülkemizde hem de diğer ülkelerde girişimci olmayı arzu edenlere yönelik olarak pek çok teşvik imkânı sağlanmakta olduğu görülmektedir. Ülkemiz açısından değerlendirildiğinde, üniversitelerin pek çoğunda girişimcilikle ilgili derslerin verilmekte olduğu ve bunun yanı sıra devletin sağladığı çeşitli destekler çerçevesinde kendi işini kurmayı isteyenlere ücretsiz olarak girişimcilik eğitimlerinin verildiği ve çeşitli hibe ve faizsiz kredi destek-

leri sağlanmakta olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda hem devletin hem de eğitim kurumlarının girişimcilik konusuna verdikleri önem ortaya çıkmaktadır. İnsanların girişimci olmalarını, yani girişimcilik eğilimlerini etkilemekte olan pek çok faktör bulunmaktadır.

Bunlardan birisinin de başarı güdüsü olduğuna ilişkin alanyazında yapılmış olan çeşitli araştırmalar bulunmaktadır (McClelland, 1961; Naktiyok ve Timuroğlu, 2009; Yıldız, Taşkıran ve Çiçek, 2011; Yıldız ve Kapu, 2012; Liliana, 2014; Ballı ve Koca-Ballı, 2014; Farouk, Ikram ve Sami, 2014; Eyel, 2018). Bu çalışmanın amacı, başarı güdüsünün girişimcilik eğilimi üzerinde etkisi olup olmadığının ölçülmesi şeklinde belirlenmiştir. Konuya ilişkin olarak literatürde yapılmış olan çeşitli çalışmalara rastlanmaktadır. Bu araştırmada elde edilmiş olan bulguların da, hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar açısından katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu kısmında başarı güdüsü ile girişimcilik eğilimi kavramları ve iki kavram arasındaki ilişkiye yönelik bilgiler verilmektedir.

2.1. Başarı Güdüsü

Başarı güdüsü, insanların mükemmel neticelere erişmek üzere çabalamalarına sebebiyet veren saik şeklinde ifade edilmektedir (McClelland, 1985). Başarı güdüsü, kuvvetli bir görev ya da amaç yöneliminde bulunmayı belirtmektedir (Kuruüzüm vd., 2010:188). Başarı güdüsüne sahip olan kişiler, bireysel ve profesyonel hedeflere ilişkin arzulu ve gayretli çalışmalarla güçlüklere meydan okuma eğilimindedir. Bu sebeple başarı güdüsü kapsamında mükemmellik, kazanma ve içsel başarı duyguları ön planda olmaktadır (McClelland, 1961; Epstein ve Harackiewicz, 1992). Başarı güdüsü, kişinin mükemmellik anlayışıyla uyumlu şekilde mükemmellik arayışı ya da mükemmelliğe erişme gayretleri şeklinde ifade edilmektedir (Açıkgöz, 2003). Başarı güdüsü, insanları başarı ile özdeşleştirmek suretiyle, insanların gerçek iş başarılarının yükselmesini sağlayıcı önemli bir unsurdur (Kaya ve Selçuk, 2007: 176).

McClelland (1961:205-258) yüksek düzeyde başarı güdüsüne sahip insanların çeşitli özellikleri bulunduğundan söz etmektedir. Bu özellikler şu şekildedir:

i. Yüksek düzeyde başarı güdüsü bulunan insanlar, gerektiği kadar risk almak suretiyle, başarılarını gösterirler.

ii. Yüksek düzeyde başarı güdüsü bulunan insanlar, erişmeyi arzuladıkları hedef çerçevesinde bulundukları düzeyi anlamak için hızlı ve kesin biçimde geri bildirim alma ihtiyacı hissederler.
iii. Yüksek düzeyde başarı güdüsü bulunan insanlar, genelde başarı ile motive olur ve başarı durumundan büyük bir haz duyar.
iv. Yüksek düzeyde başarı güdüsü bulunan insanlar, beyinlerini sürekli olarak hedeflemiş oldukları işe yorar.
v. Yüksek düzeyde başarı güdüsü bulunan insanlar, bireysel sorumluluk alma noktasında oldukça kararlı davranır.

2.2. Girişimcilik Eğilimi

Girişimcilik, işletmelerin temel üretim faktörleri arasında yer almakta olup; ülkelerin sosyoekonomik anlamda gelişerek kalkınmaları, sanayileşmeleri, teknolojik açıdan ilerlemeleri ve rekabet gücünün artışı noktasında önemli bir rolü bulunmaktadır (Ersoy, 2010: 72). Üretim faktörlerini bir araya getirmek suretiyle bu faktörleri etkili biçimde kullanmayı ve risk almayı gerektirmekte olan girişimcilik, diğer insanların göremedikleri fırsatları sezebilme ve cesaret duygusuna ilişkin bir süreçle ilgilidir (Ercan ve Gökdeniz, 2009: 67). Girişimcilik; risk alma, fırsatları kovalama, fırsatları yaşama geçirme ve yenilikte bulunma süreçlerinin bütünü için verilmekte olan isimdir (Çetindamar, 2002: 34).

Girişimcilik; insanlar için iş imkânları yaratması, toplumu oluşturan bireylerin gereksinim duydukları ürünler ile hizmetlerin çeşitlenmesini sağlaması ve milli refahla rekabet seviyesini yükseltmesi nedenlerinden dolayı sosyoekonomik gelişim açısından önemli bir unsur niteliğindedir (Lee ve Peterson, 2000: 401).

Son yıllarda kendi işini kurma faaliyetinde bulunma noktasında niyeti bulunan insanların nicelik ile nitelik bakımından geliştirilmesi, insanların girişimci olmaya teşvik edilmesi konusu devletlerin politikaları ve kalkınma planlarında önemli bir yer edinmiştir (Börü 2006: 27).

Bu bağlamda girişimcilik eğilimi, bireylerin diğer kariyer alternatiflerinden ziyade çevrelerindeki potansiyel olanakları değerlendirmelerini sağlayacak bir işletme kurma ve girişimde bulunma düşüncesi anlamına gelmektedir (Karabey 2013: 147). Başka bir tanımla girişimcilik eğilimi, bireylerin ilgileri ve hareketlerini örgütsel istihdama yönelik olarak kendi kendini istihdam etmeye doğru yönlendirme durumu şeklinde ifade edilmektedir (Souitaris vd., 2007:570).

2.3. Başarı Güdüsü ile Girişimcilik Eğilimi İlişkisi

McClelland (1961) başarı güdüsünün girişimcilerin ana özelliklerinden birisi olduğundan ve girişimcilerin gelişimi noktasında önemli katkıları bulunduğundan bahsetmektedir. Girişimciliğin başarı gereksinimini iktisadi gelişme ve büyümeye dönüştürmeyi sağlayan bir araç biçiminde değerlendiren McClelland (1961), girişimcilerin kişisel başarı isteklerini toplum için yüksek bir yaşam standardıyla neticelenen iktisadi bir gelişime dönüştürdüğünü belirtmektedir. Bu doğrultuda yüksek başarı ihtiyacı, McClelland'a (1961) göre, bireylerin girişimcilik davranışında bulunmasına sebebiyet vermektedir.

Literatürde başarı güdüsü ile girişimcilik eğilimi arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere gerçekleştirilmiş olan pek çok çalışmaya rastlanabilmektedir. Naktiyok ve Timuroğlu (2009) yaptıkları çalışmada öğrencilerin hazcılık, güç ve başarıdan meydana gelen kendini geliştirme değerlerinin girişimcilik eğilimleri ile pozitif yönlü ilişkisi bulunduğundan bahsetmektedir. Yıldız vd. (2011) gerçekleştirdikleri araştırmada öğrencilerin girişimcilik eğilimleriyle en yüksek düzeyde ilişkisi bulunan bireysel değerlerin güç ve başarı güdüsü olduğunu ifade etmiştir.

Yıldız ve Kapu (2012) tarafınca yapılan araştırma neticesinde, öğrencilerin girişimcilik eğilimleriyle en yüksek seviyede pozitif ilişkisi olan değerin güç ve başarı güdüsü olduğunu saptamıştır.

Liliana (2014) yaptığı araştırma neticesinde, başarı ve gücün girişimcilik eğilimi üzerinde etkisi bulunduğu bulgusunu elde etmiştir. Ballı ve Koca-Ballı (2014) gerçekleştirdikleri araştırmada, öğrencilerin girişimcilik eğilimleriyle en yüksek seviyede ilişkisi bulunan değerin başarma güdüsü olduğunu tespit etmiştir. Farouk vd. (2014) tarafından yapılan çalışmada, girişimcilik eğilimini etkilemekte olan bireysel faktörler arasında başarı güdüsü de bulunmuştur.

Eyel (2018) tarafından gerçekleştirilen araştırma neticesinde, başarı ve güç değer alanının girişimcilik eğilimi üzerinde pozitif ve güçlü etkisi bulunduğu bulgusuna rastlanmıştır.

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu kısmında, araştırmanın amacı modeli ve hipotezleri, evren ve örneklem, veri toplama araçları ve verilerin analizine ilişkin bilgiler verilmektedir.

3.1. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin başarı güdülerinin girişimcilik eğilimleri üzerinde etkisi bulunup bulunmadığını incelemektir. Bunun yanında, öğrencilerin başarı güdüsü ve girişimcilik eğilimi için verdikleri yanıtların cinsiyetlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının araştırılması da çalışmanın bir diğer amacıdır. Araştırmanın modeli Şekil 1'de görülmektedir. Buna göre, araştırma kapsamında bir bağımsız değişken (Başarı Güdüsü) ve bir bağımlı değişken (Girişimcilik Eğilimi) bulunmaktadır. Demografik bir değişken olan cinsiyet ise modelde kontrol değişkenidir.

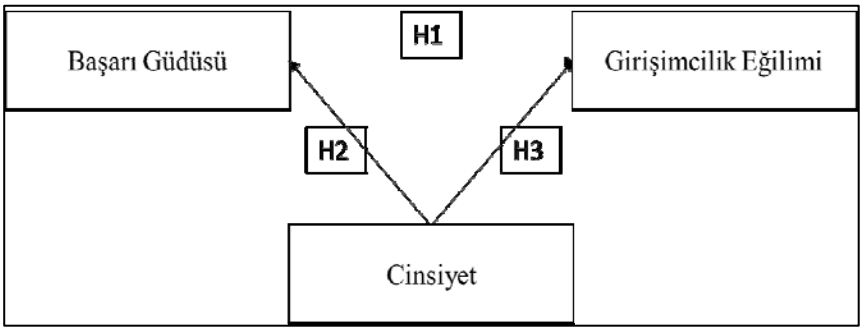

Şekil 1. A*raştırma Modeli*

Şekil 1'de yer alan model kapsamında aşağıda yer alan hipotezler oluşturulmuştur.

H1= Başarı güdüsünün girişimcilik eğilimi üzerinde etkisi vardır.

H2= Başarı güdüsü için verilen yanıtlar cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H3= Girişimcilik eğilimi için verilen yanıtlar cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Bahçeşehir Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışma evreninde yaklaşık 500 öğrenci bulunmaktadır. Bu doğrultuda en az 218 öğrenciye ulaşılması gerekmiş, tesadüfî örnekleme yöntemi kullanılarak 15 Ekim ile 15 Aralık 2018 tarihleri arasında 224 işletme öğrencisiyle anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan 224 öğrencinin 135'i erkek, 89'u ise kadındır. 223 öğrenci bekâr ve yalnızca 1 öğrenci evlidir.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında gerekli verileri elde etmek üzere anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formunda üç bölüm yer almıştır. Birinci bölüm Kişisel Bilgi Formu olup, bu bölümde öğrencilerin cinsiyetleri ile medeni durumlarını belirlemeye yönelik iki soru yöneltilmiştir. İkinci bölümde öğrencilere Başarı Güdüsü'ne ilişkin 4 madde yöneltilmiştir.

Bu maddeler Schwartz (1987; 1992) tarafından geliştirilen ve 58 madde ile 10 boyut üzerinden değerlendirilen Bireysel Değerler Envanteri'nin 4 maddelik Başarı (Achievement) boyutundan alınmıştır.

Schwartz (1987) tarafından geliştirilen ölçek Kuşdil ve Kağıtçıbaşı (2000) tarafından Türkçe diline uyarlanmıştır. Ölçekte yer alan tüm maddeler (-1) ile (+7) arasında Likert tipinde puanlanmaktadır. Kuşdil ve Kağıtçıbaşı (2000) tarafından yapılan çalışmada, Başarı boyutu için güvenilirlik katsayısı 0,66 olarak tespit edilmiştir. Anketin üçüncü bölümünde katılımcılara Girişimcilik Eğilimi'ne ilişkin 5 madde yöneltilmiştir.

Bu maddeler Prof. Dr. Veysel Bozkurt (t.y.) tarafından geliştirilip uygulanan, geçerliliği ve güvenilirliği tespit edilmiş, ancak henüz bir akademik dergide yayımlanmamış olan Girişimcilik Eğilimi Ölçeği'nden alınmıştır. Beş maddeden meydana gelen bu ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,73'tür. Ölçekte yer alan maddeler (+1) ile (+5) arasında Likert tipinde puanlanmaktadır.

Anket formu vasıtasıyla elde edilen verilerin analizi hususunda SPSS 22.0 programı kullanılmıştır. Program aracılığıyla yapılan analizlerde tanımlayıcı istatistikler, faktör analizi, güvenilirlik analizi, doğrusal regresyon analizi ve Bağımsız Örneklem T Testi'nden faydalanılmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde anket aracılığıyla toplanmış olan verilerin analiz sonuçlarına ilişkin bilgiler sunulmaktadır.

Öncelikle ölçeklere ilişkin tanımlayıcı değerlere değinilmiştir. Tablo 1'de Başarı Güdüsü Ölçeği ve maddelerine ilişkin tanımlayıcı değerler görülmektedir. Tablo 1'de görüldüğü üzere, Başarı Güdüsü Ölçeği'nin ortalaması X=5,2567 ile oldukça yüksektir. Bu durumda, öğrencilerin başarı güdülerinin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Ölçek maddeleri değerlendirildiğinde, öğrenciler en yüksek puanları sırasıyla Başarılı Olmak (X=5,9955); Yetkin Olmak (X=5,3259); Sözü Geçen Biri Olmak (X=5,0580) ve Hırslı Olmak (X=4,6473) ifadelerine vermişlerdir.

Tablo 1. *Başarı Güdüsü Ölçeği ve Maddeleri İçin Tanımlayıcı Değerler*

İfade	Sayı	Min.	Maks.	Ort.	SH	SS
Hırslı Olmak	224	-1,00	7,00	4,6473	0,13506	2,02134
Sözü Geçen Biri Olmak	224	-1,00	7,00	5,0580	0,12223	1,82931
Yetkin Olmak	224	0,00	7,00	5,3259	0,11383	1,70361
Başarılı Olmak	224	-1,00	7,00	5,9955	0,09565	1,43154
Başarı Güdüsü Ort.	224	1,00	7,00	5,2567	0,08837	1,32265

Tablo 2'de Girişimcilik Eğilimi Ölçeği ve maddelerine ilişkin tanımlayıcı değerler görülmektedir. Tablo 2'ye göre, Girişimcilik Eğilimi Ölçeği'nin ortalaması X=3,6518 ile yüksek düzeydedir. Bu bulgu doğrultusunda, öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin yüksek düzeyde olduğu ifade edilebilir. Ölçek maddeleri değerlendirildiğinde, öğrenciler en yüksek puanları sırasıyla "Kendi işimin patronu olmayı tercih ederim." (X=4,0982); "Gelecekte bir gün kendi işimi kurmayı planlıyorum." (X=4,0134); "Girişimcilik beni çok cezbediyor." (X=3,7366); "Başkaları için çalışmak istemem." (X=3,3482) ve "Büyük bir örgütte ücretli bir işte çalışmayı tercih ederim." (X=3,0625) ifadelerine vermişlerdir.

Tablo 2. *Girişimcilik Eğilimi Ölçeği ve Maddeleri İçin Tanımlayıcı Değerler*

İfade	Sayı	Min.	Maks.	Ort.	SH	SS
Girişimcilik beni çok cezbediyor.	224	1,00	5,00	3,7366	0,07426	1,11142
Kendi işimin patronu olmayı tercih ederim.	224	1,00	5,00	4,0982	0,07212	1,07944
Başkaları için çalışmak istemem.	224	1,00	5,00	3,3482	0,07683	1,14985
Gelecekte bir gün kendi işimi kurmayı planlıyorum.	224	1,00	5,00	4,0134	0,06916	1,03517
Büyük bir örgütte ücretli bir işte çalışmayı tercih ederim.	224	1,00	5,00	3,0625	0,08142	1,21855
Girişimcilik Eğilimi Ort.	224	1,00	5,00	3,6518	0,05491	0,82179

Tablo 3'te Başarı Güdüsü Ölçeği için yapılan faktör analizi ve güvenilirlik analizi neticeleri yansıtılmıştır. Tablo 3'te görüldüğü üzere, KMO değeri 0,736 olarak saptanmıştır. Ki-kare değeri 212,696 ile yeterli ve Sig. değeri 0,000 olarak bulunmuştur. Bu bağlamda örneklem sayısının yeterli olduğu ve ölçeğin faktör analizine uygun olduğu söylenebilir.

Yapılan faktör analizi sonucunda ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır. Ölçek maddelerin faktör yükleri 0,645 ile 0,843 arasında değişmektedir. Açıklanan varyans %57,16 ile yeterlidir. Ölçeğin güvenilirliği ise 0,743 olarak tespit edilmiştir ve yüksek düzeydedir.

Tablo 3. *Başarı Güdüsü Ölçeği Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları*

Başarı Güdüsü	**Faktör Yükü**	**Güvenilirlik**	**Açıklanan Varyans**
Sözü Geçen Biri Olmak	0,843	0,743	57,16%
Yetkin Olmak	0,812		
Hırslı Olmak	0,708		
Başarılı Olmak	0,645		
KMO: 0,736; Ki-kare: 212,696; sd: 6; Sig.: 0,000			

Tablo 4'te Girişimcilik Eğilimi Ölçeği için yapılan faktör analizi ve güvenilirlik analizi neticeleri yansıtılmıştır.

Tablo 4'te görüldüğü üzere, KMO değeri 0,807 olarak saptanmıştır. Ki-kare değeri 385,033 ile yeterli ve Sig. değeri 0,000 olarak bulunmuştur. Bu bağlamda örneklem sayısının yeterli olduğu ve ölçeğin faktör analizine uygun olduğu söylenebilir. Analiz esnasında 5. ifade olan "Büyük bir örgütte ücretli bir işte çalışmayı tercih ederim." ifadesi faktör yükü 0,5'in altında olduğundan analizden çıkarılmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır.

Geri kalan maddelerin faktör yükleri 0,748 ile 0,886 arasında değişmektedir. Açıklanan varyans %68,91 ile yeterlidir. Ölçeğin güvenilirliği ise 0,846 olarak tespit edilmiştir ve yüksek düzeydedir.

Tablo 4. *Girişimcilik Eğilimi Ölçeği Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları*

Girişimcilik Eğilimi	Faktör Yükü	Güvenilirlik	Açıklanan Varyans
Kendi işimin patronu olmayı tercih ederim.	0,886	0,846	68,91%
Gelecekte bir gün kendi işimi kurmayı planlıyorum.	0,852		
Girişimcilik beni çok cezbediyor.	0,828		
Başkaları için çalışmak istemem.	0,748		
KMO: 0,807; Ki kare: 385,033; sd: 6; Sig.: 0,000			

Tablo 5'te ölçeklere yönelik olarak gerçekleştirilmiş olan faktör analizleri neticesinde ortaya çıkan faktörlere ilişkin tanımlayıcı değerler sunulmuştur. Buna göre, Başarı Güdüsü'nin ortalaması X=5,5267 ve Girişimcilik Eğilimi'nin ortalaması X=3,7991 şeklinde tespit edilmiştir.

Basıklık ve çarpıklık değerleri (-2) ile (+2) arasında olduğundan faktörlerin normal dağılıma sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 5. *Faktör Analizi Sonrası Ortaya Çıkan Faktörlerin Tanımlayıcı Değerleri*

Faktörler	Sayı	Min.	Maks.	Ort.	SH	SS	Çarpıklık	Çarpıklık SH	Basıklık	Basıklık SH
Başarı Güdüsü	224	1,00	7,00	5,2567	0,08837	1,32265	-1,072	0,163	0,821	0,324
Girişimcilik Eğilimi	224	1,00	5,00	3,7991	0,0605	0,90548	-0,850	0,163	0,681	0,324

Tablo 6'da Başarı Güdüsü'nün Girişimcilik Eğilimi üzerindeki etkisini saptamak üzere "*H1=Başarı güdüsü girişimcilik eğilimini etkilemektedir*." hipotezini test etmek için gerçekleştirilen doğrusal regresyon analizi sonucu görülmektedir. Yapılan regresyon analizi neticesinde; düzeltilmiş R2 değeri %11,10; F değeri 5,382 ve p değeri (0,000) şeklinde bulunmuştur. Elde edilen bu bulgulara göre, regresyon modelinin anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, modeldeki bağımsız değişken olan başarı güdüsü, bağımlı değişken olan girişimcilik eğiliminin %28,97'sini açıklamaktadır.

Tablo 6'da görüldüğü üzere, başarı güdüsünün girişimcilik eğilimi üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi (0,340) bulunmaktadır. Bu bulguya göre, "*H1=Başarı güdüsü girişimcilik eğilimini etkilemektedir*." hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. *Başarı Güdüsünün Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları*

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Beta	Düz. R2	F-değeri	t-değeri	p-değeri
Girişimcilik Eğilimi	Başarı Güdüsü	0,340	0,111	28,971	5,382	0,000

Tablo 7'de cinsiyet değişkenine göre, başarı güdüsü ve girişimcilik eğilimi faktörleri için yapılan Bağımsız Örneklem T Testi sonuçları yansıtılmıştır. Bu bağlamda "*H2=Başarı güdüsü için verilen yanıtlar cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır*." ve "*H3=Girişimcilik eğilimi için verilen yanıtlar cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır*." hipotezleri test edilmiştir. Tablo 7'de görüldüğü üzere, başarı güdüsü için erkek öğrenciler (X=5,1704) ile kadın öğrencilerin (X=5,3876) vermiş oldukları yanıtlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (t=1,204; p=0,230).

Girişimcilik eğilimi için gerçekleştirilen analizde ise erkek öğrencilerin (X=3,9315) kadın öğrencilere (X=3,5983) göre daha yüksek yanıtlar verdikleri ve aradaki farklılığın anlamlı olduğu tespit edilmiştir (t=-2,734; p=0,0007). Elde edilen bu bulgulara göre; "*H2=Başarı güdüsü için verilen yanıtlar cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır*." hipotezi reddedilmiş, "*H3=Girişimcilik eğilimi için verilen yanıtlar cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır*." hipotezi ise kabul edilmiştir.

Tablo 7. Cinsiyet Değişkenine Göre Başarı Güdüsü ve Girişimcilik Eğilimi İçin Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Değişken	Ortalama	t-değeri	sd	p-değeri
Başarı Güdüsü	Erkek: 5,1704	1,204	222	0,230
	Kadın: 5,3876			
Girişimcilik Eğilimi	Erkek: 3,9315	-2,734	222	0,007
	Kadın: 3,5983			

5. SONUÇ

Bu çalışmada, başarı güdüsünün girişimcilik eğilimi üzerinde etkisi bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Bahçeşehir Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen araştırma neticesinde elde edilen bulgulara göre, başarı güdüsünün girişimcilik eğilimi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, başarılı olmayı arzulayan öğrencilerin girişimci olma eğilimlerinin de bulunduğunu gösterir niteliktedir ve literatürde önceden yapılmış olan çalışmaların sonuçlarını desteklemektedir (McClelland, 1961; Naktiyok ve Timuroğlu, 2009; Yıldız, Taşkıran ve Çiçek, 2011; Yıldız ve Kapu, 2012; Liliana, 2014; Ballı ve Koca-Ballı, 2014; Farouk, Ikram ve Sami, 2014; Eyel, 2018).

Araştırma kapsamında ayrıca öğrencilerin başarı güdüleri ile girişimcilik eğilimlerinin cinsiyetlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı durumu incelenmiştir. Başarı güdüsü bakımından cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Bu konuda bir farklılığın elde edilmemiş olmasının sebebi, öğrencilerin başarı elde etme konusuna aynı ya da benzer derecede önem vermeleri olabilir. Yıldız ve Kapu (2012) ile Eyel (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da cinsiyet değişkeni açısından başarı güdüsü için anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Bu doğrultuda, yapılan bu araştırmada elde edilen bulgunun, literatürdeki önceki araştırmaların sonuçlarıyla paralel olduğu söylenebilir.

Araştırmada öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaşmakta olduğu bulgusu elde edilmiştir. Elde edilen bulguya göre, erkek öğrencilerin girişimcilik eğilimleri, kadın öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinden daha yüksektir. Bu farklılığın sebebi, Türk kültürünün geleneksel erkek egemen yapısı gereğince, erkeklerin bir işletme kurma noktasında daha istekli olmaları olabilir. Eyel (2018) tarafından yapılan araştırmada da, girişimcilik eğiliminin cinsiyet değişkenine göre anlamlı şekilde ve erkek öğrenciler lehine farklılaştığı bulgusu elde edilmiştir. Bilge ve Bal (2012) ile Taysı ve Canbaz (2014) tarafınca yapılmış olan araştırmalarda ise öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinde cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Bu doğrultuda, literatürde cinsiyet ve girişimcilik eğilimi ilişkisi konusunda farklı bulgulara rastlanmış olduğu görülmektedir. Bu farklılıkların nedeni, üzerinde çalışılan örneklemin yapısından kaynaklanıyor olabilir.

Sonuç olarak, öğrencilerin hem başarı güdülerinin hem de girişimcilik eğilimlerinin yüksek düzeyde olduğu, başarı güdüsünün girişimcilik eğilimi

üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi bulunduğu, girişimcilik eğiliminin cinsiyete göre erkekler lehine farklılaştığı, ancak başarı güdüsünün cinsiyete göre farklılaşmadığı bulguları elde edilmiştir. Elde edilen bulguların hem literatüre hem de uygulamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın çeşitli kısıtlılıkları vardır. Öncelikle araştırma yalnızca Bahçeşehir Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda araştırma bulgularının Türkiye genelinde genellenebilmesi mümkün değildir. Bununla birlikte araştırma, yalnızca anket formunda yer alan ölçekler ve sorularla sınırlı durumdadır. Çalışmanın ayrıca zaman kısıdı bulunmaktadır. Zira anket uygulaması yalnızca 15 Ekim 15 Aralık 2018 tarihleri arasında yapılmıştır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda, aynı veya benzer çalışmaların farklı üniversitelerde, farklı bölümlerde ve farklı şehirlerde yapılması, ayrıca farklı yerlerde yapılacak araştırmalarla bu yerler arasındaki farklılıkların incelenmesi, başarı güdüsü yanında farklı motivasyon ve değer unsurlarının da girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisinin araştırılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Ü. K. (2003). Etkili Öğrenme ve Öğretme Kitabı, Kanyılmaz Matbaası, İzmir.

BALLI, E. ve KOCA-BALLI, A. İ. (2014). "Üniversite Öğrencilerinin Bireysel Değerleri ve Girişimcilik Eğilimleri", Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18 (1): 101-121.

BİLGE, H. ve BAL, V. (2012). "Girişimcilik Eğilimi: Celal Bayar Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (16): 131-148.

BÖRÜ, D. (2006). Girişimcilik Eğilimi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

ÇETİNDAMAR, D. (2002). Türkiye'de Girişimcilik, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.

EPSTEIN, J.A. and HARACKIEWICZ, J.M. (1992). "Winning is Not Enough: The Effects of Competition and Achievement Orientation on Intrinsic Interest", Personality and Social Psychology Bulletin, 18: 128-138.

ERCAN S. ve GÖKDENİZ, İ. (2009). "Girişimciliğin Gelişim Süreci ve Girişimcilik Açısından Kazakistan", Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, (49): 59-82.

ERSOY, H. (2010). "Kültürel Çevrenin Girişimcilik Tercihine Etkisi", Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2 (1): 71-77.

EYEL, C. Ş. (2018). Bireysel Değerlerin Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisi: İstanbul'daki Devlet ve Vakıf Üniversiteleri Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

FAROUK, A., IKRAM, A. and SAMI, B. (2014). "The Influence of Individual Factors on The Entrepreneurial Intention", International Journal of Managing Value and Supply Chains, 5 (4): 47-57.

KARABEY, C.N. (2013). "Girişimsel Düşünceyi Anlamak: Düşünme Tarzı ve Risk Tercihinin Girişimsel Özyetkinlik ve Girişimcilik Niyeti ile İlişkisi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18 (3): 143-159.

KAYA, N. ve SELÇUK, S. (2007). "Bireysel Başarı Güdüsü Organizasyonel Bağlılığı Nasıl Etkiler?", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 8 (2): 175-190.

KURUÜZÜM, A., IRMAK, S. ve ÇETİN, E. İ. (2010). "İşe Bağlılığı Etkileyen Faktörler: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz", Bilig Türk Dünyası Dergisi, (53): 183-198.

KUŞDİL, M. E. ve KAĞITÇIBAŞI, Ç. (2000). "Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı". Türk Psikoloji Dergisi, 15 (45): 59-76.

LEE, S.M. and PETERSON, S.J. (2000). "Culture, Entrepreneurial Orientation, and Global Competitiveness", Journal of World Business, 35 (4): 401-416.

LILIANA, C. (2014). "The Entrepreneurial Intention Between Personality and Values", The Annals of the University of Oradea Economic Sciences, (1): 292-301.

McCLELLAND, D. C. (1961). The Achieving Society, Free Press, New York.

McCLELLAND, D.C. (1985). Human Motivation, Scott, Foresman & Co., Illinois.

NAKTİYOK, A. ve TİMUROĞLU, M. K. (2009). "Öğrencilerin Motivasyonel Değerlerinin Girişimcilik Niyetleri Üzerine Etkisi ve Bir Uygulama", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23 (3): 85-103.

SCHWARTZ, S. H. and BILSKY, W. (1987). "Toward A Universal Psychological Structure of Human Values", Journal of Personality and Social Psychology, 53 (3): 550-562.

SCHWARTZ, S. H. (1992). "Universals in The Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Emprical Tests in 20 Countries; Advances in Experimental", Social Psychology, (25): 1-65.

SOUITARIS, V., ZERBINATI, S. and AL-LAHAM, A. (2007). "Do Entrepreneurship, Programmes Raise Entrepreneurial Intention of Science and Students? The Effect of Learning, Inspiration and Resources", Journal of Business Venturing, (22): 566-591.

TAYSI, K. ve CANBAZ, S. (2014). "Önlisans Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerini ve Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", Electronic Journal of Vocational Colleges, (Mayıs): 60-67.

YILDIZ, S. ve KAPU, H. (2012). "Üniversite Öğrencilerinin Bireysel Değerleri İle Girişimcilik Eğilimleri Arasındaki İlişki: Kafkas Üniversitesi'nde Bir Araştırma", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3 (3): 39-66.

YILDIZ, S., TAŞKIRAN, E. ve ÇİÇEK, M. (2011). "Üniversite Öğrencilerinin Bireysel Değerleri ile Girişimcilik Eğilimleri Arasındaki İlişki: Kafkas Üniversitesinde Bir Araştırma", 10. Ulusal İşletmecilik Kongresi, 5-7 Mayıs, İzmir.

Global Sermaye Girişleri, Banka Kredileri ve Global Ekonomik Politika Belirsizliğindeki Değişmelerin Türkiye'de Ekonomik Büyüme Etkisi

Doç.Dr. Ahmet TİRYAKİ
Anadolu Üniversitesi

Özet

Bu makalenin amacı diğer makroekonomik değişkenlerle beraber, sermaye girişleri (CAPINFLW), özel sektöre açılan banka kredileri (CREDIT) ve global ekonomik politika belirsizliğindeki (GEPU) değişmelerin Türkiye'de ekonomik büyümeyi kısa ve uzun dönemde nasıl etkilediğini ARDL metodundan yararlanarak ve 1997:01-2018:01 yılları arası dönemde üç aylık veriler kullanarak belirlemektir. Çalışma bağımsız değişkenler olarak yatırım harcamaları (GFCF), Kamu harcamaları (GEXP), reel döviz kuru (RER), faiz oranı (INTR), banka kredileri (CREDIT), sermaye girişleri (CAPINFLW) ve global ekonomik politika belirsizliği (GEPU) verilerinden yararlanır. ARDL tahmin sonuçları içsel ve dışsal makro değişkenlerin ekonomik büyümeye istatistikî olarak anlamlı etkilerinin olduğunu ve uzun dönemde Türkiye'de ekonomik büyümenin belirleyicilerinin pozitif olarak GFCF, GEXP, CAPINFLW ve INTR; negatif olarak da RER, CREDIT and GEPU olduğunu ortaya koymaktadır. Kısa dönemde ise D(GFCF), D(GFCF(-2)), D(GFCF(-3)), D(RER(-1'den -5'e), D(INTR) ve D(GEPU(-1'den -5'e))'deki değişmelerin pozitif, D (GEXP(-1)), D(GEXP(-2)), D(RER), D(CREDIT(-4)), D(CREDIT(-5)), D(CAPINFLW(-1'den -5'e)) ve D(INTR(-1))'deki değişmelerin ise ekonomik büyümeye negatif etkisi mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Banka Kredileri, Sermaye Girişleri, Global Ekonomik Politika Belirsizliği, ARDL, Hisse Senedi Getirileri, BIST.

Economic Growth Effects of Capital Inflows, Bank Credit Expansion and Global Economic Policy Uncertainty in Turkey

Abstract

This paper aims to investigate the domestic and external macroeconomic determinants of economic growth in Turkey. The study utilizes the variables of gross fixed capital formation (GFCF), government expenditures (GEXP), real exchange rate (RER) and interest rate (INTR), capital inflows, (CAPINFLW) and credit to private sector (CREDIT) as the domestic macroeconomic variables and the Global Economic Policy Uncertainty index (GEPU) as the external factor that affect the economic growth in Turkey. The ARDL approach over the period of 1997:Q1 to 2018:Q1 is applied for

the estimations. The study, overall, finds out that the effects of the changes in domestic and external variables on economic growth are significant with expected signs. The empirical results confirm that, in the long run, the impact of the changes in GFCF, GEXP, CAPINFLW, and INTR on economic growth are positive and the impacts of the changes in RER, CREDIT and GEPU on Turkish economic growth is negative. In the short run, however, the changes in D(GFCF), D(GFCF(-2)), D(GFCF(-3)), D(RER(-1 to -5), D(INTR), and D(GEPU(-1 to -5)) are effecting economic activity positively, but the effect from the D(GEXP(-1)), D(GEXP(-2)), D(RER), D(CREDIT(-4)), D(CREDIT(-5)), D (CAPINFLW(-1 to -5)), and D(INTR(-1)) are negative.

Keywords: Economic Growth, Capital Inflows, Credit, GEPU, Economic Activity, ARDL.

1. INTRODUCTION

There is a huge literature about the economic growth and many key explanatory variables are considered as the determinant of long run economic growth of a nation. The Solow model (1956) and endogenous growth models (see, among others, Romer 1990; Lucas 1988; Grossman and Helpman 1991; Stokey 1995) emphasize on the accumulation of physical and human capital with the technological improvements as the main determinants of economic growth. The Augmented Solow model of Mankiw et al. (1992) adds the acquisition of human capital to the model in order to improve the model's fit with real data. Beside the factors, changes in the variables of inflation, government spending, exchange rates, interest rates, capital inflows, exports, foreign direct investment and population growth are also mentioned in literature that would have impact on the future rate of economic growth.

This study differs from the previous literature by including the variables of gross fixed capital formation (GFCF), government expenditures (GEXP), real exchange rate (RER) and interest rate (INTR), capital inflows, (CAPINFLW) and bank credit expansion to private sector (CREDIT) and the Global Economic Policy Uncertainty index (GEPU) as the main determinants of economic growth in Turkey. The inclusion of CAPINFLW and CREDIT is important since emerging market's (EMs) economic activity significantly influenced from their changes. The inclusion of GEPU is also important because it shows how the behavior of economic agents and policy makers change and how these changes impact the market and economic activity under uncertainty.

Increases in investment are expected to increase economic growth since it increases the productive capacity and the productivity of the labor force. Fiscal policy shock can have positive or negative effects on real economic activity. While the classical theory implies no real effect of government

expenditure policies due to crowding-out effect, the Keynesian models mostly suggest the real positive impact of expansionary fiscal policy to economic activity. The changes in exchange rates affect net exports and output in the economy. Since the depreciation of domestic currency makes the domestic goods relatively cheaper, the trade balance improves as a result and leads increases in output. Also, decreases in interest rate reduces the cost of borrowing, causes private investment and consumption to increase. A positive relationship is expected between CAPINFLW and economic growth. Capital inflows to EMs causes the relaxation of credit constraints, augmentation of investment resources, and hence they facilitate the growth. It brings credit, knowledge, and discipline to the host countries. Also, it enhances capital allocation efficiency and productivity in recipient countries. Thus, inflows increase access to finance and reduce the cost of borrowing and hence, lead external finance depended industries to grow faster. The impact of credit to private sector on economic growth could be positive or negative depending on whether first the growth effect of credit to the firms and the households are positive and second whether the positive growth effect of credit to the firms is greater than the negative growth effect of credit to the households. A negative impact (sign) from CREDIT to RGDP then implies that the credit to the private sector is mainly going to households and its impact is negative on growth. The external shocks have a significant positive or negative impact on the economic activity in emerging open economies. The effect of increases in GEPU on economic growth is expected to be negative in all large and small economies, including Turkey.

The remainder of the paper is organized as follows: Section 2 provides the theoretical and empirical literature review. Section 3 presents the data and methodology used in the study. Section 4 introduces empirical results. Section 5 reports and discusses the concluding remarks and policy implications.

2. THE THEORETICAL AND EMPIRICAL LITERATURE REVIEW

In the growth literature, the Solow model and its extensions and the endogenous growth theories suggest that the main determinants of economic growth are the technological improvements and the accumulation of physical and human capital. Beside these factors, Fischer (1991) suggest that the macroeconomic stability also matters for economic growth. The theoretical and empirical literature about the selected determinants of economic growth are presented as following.

The Effect of Gross Fixed Capital Formation (GFCF) on Economic Growth: Theoretically, increases in investment are expected to increase economic growth since it increases the productive capacity of the economy and the productivity of factors of production. Along with the growth models mentioned above, De Long and Summers (1991) concluded that capital formation in the form of equipment determine the rate of a country's economic growth. The positive relationship is confirmed by many empirical studies, including among others, Dollar (1992), Knight et al. (1993), Hamilton and Monteagudo (1998), Bayraktar (2006) for Turkey, Ristanovic (2010), Anyanwu (2014), Araujo et al. (2014), and Chirwa and Odhiambo (2016).

The Effect of GEXP on Economic Growth: Theoretically, changes in GEXP could have positive or negative impact on economic growth. The Classical theory (Friedman, 1977; Fischer, 1991; Barro, 1991) implies a negative relationship by emphasizing the inefficient and wasteful effects of fiscal policy, it's crowding out effect and distortions it may create in the economy. Fischer (1991) suggests that large budget deficits affect the economic growth negatively since it restricts growth by crowding out private investment. Also, large deficits and high inflation may signal poor macroeconomic management of the economy. However, the Keynesian theories suggest a positive relation and a stronger impact during the recessions than the expansions from GEXP to RGDP. Expansionary government policies directly affect disposable private income through the effective demand. Since the economy operates under the full employment level, during a recession, government spending causes a much smaller crowding-out effect than it does in an expansionary period, which exerts a stronger impact on consumption and real output (Aghion et al., 2009; Woodford, 2011; Eggertsson and Krugman, 2012). Empirical growth studies also find positive and negative results. The studies that found a negative relationship include Fischer 1991; Barro 1991; Barro and Sala-i-Martin 1992; and Bhaskara-Rao and Hassan, 2011. Araujo et al. (2014), found mixed results that; (i) government expenditures have a negative, while the infrastructure services and the accumulation of physical capital have a positive impact on growth. On the other side, Garrison and Lee, 1995; Bleaney et al., 2001; Fatas and Mihov, 2001; Alesina and Ardagna, 2010; Ristanovic, 2010; Jorda and Taylor, 2015; Chirwa and Odhiambo, 2016; Bernardini and Peersman, 2018; and Pragidis et al., 2018) found a positive relationship.

Exchange Rates, Interest Rates and their Effect on Economic Growth: The depreciation of domestic currency makes domestic goods cheaper relative to foreign goods, hence leads increases in net exports and increase in output. Various empirical studies about the determinants of economic growth found that the relationship is significant and negative between interest rates (INTR) and economic growth. The studies from, among others, Checherita-Westphal and Rother (2012), Mallick and Sousa (2012) and Hussain et al. (2016) found a negative effect from interest rate to economic growth. About the effect of changes in exchange rates on economic activity, Dollar (1992) found that the index of real exchange rate distortion were negatively associated with economic growth. Hussain et al. (2016) found that exchange rate has a positive impact to economic growth in Pakistan.

The Effect of Capital Inflows (CAPINFLW) on Economic Growth: Rogoff (1999) and Fisher (1998, 2003) suggest that the foreign capital inflows into developing economies promotes economic growth through the increase of investment. The foreign capital inflows; may increase demand for assets, pushing up the asset prices. Capital inflows may increase the liquidity in receiving country, causing asset price appreciation. Harrison et al. (2004) suggest that capital inflows to EMs causes the relaxation of credit constraints, augmentation of investment resources, and hence they facilitate the growth. Tong and Wei (2011) suggest that it brings credit, knowledge, and discipline to the host countries. Ahmed and Zlate (2014) indicates that it can enhance capital allocation efficiency and productivity in recipient countries. Igan et al. (2016) argues that the inflows increase access to finance and reduce the cost of borrowing and hence, lead external finance depended industries to grow faster. Chigbu et al. (2015) found that capital inflows have significant impact on the economic growth. Studies from Kim (2010) and Sawalha et al. (2016) show that FDI poses a positive and significant influence, while FPI reveals a negative and significant effect on economic growth. Beside the benefits, the capital inflows can bring some economic costs to the emerging markets. Rodrik (1998) and Stiglitz (2000) suggest a negative growth-effects, if a country's economy is immature. Calvo and Reinhart (2000), Gourinchas and Obstfeld (2012), Reis (2013), and Beningo et al. (2015) notice that the episodes of large capital inflows increase the probability of a sudden stop, which hurt economic performance. The literature review done by Kose et al. (2009) presents also the same negative effect in most of the studies.

The Credit to Private sector (CREDIT) and Economic Growth Relationship: The studies from King and Levine (1993), Beck et al. (2000), Levine et al. (2000), Benhabib and Spiegel (2000), Aghion et al. (2005) and Badunenko and Romero-Avila (2013) has long indicated that credit to the private sector is essential to faster economic growth, since the credit allows for greater economic growth through higher investment and consumption. However, Loayza and Ranciere (2006) suggest that the credit expansion to private sector would have both positive and negative impacts if the credit is separated in to the firms and the households. Also, the developments in emerging markets showed that high levels of credit facilitate growth but rapid increases in credit bring about growth-sapping crises. Angeles (2015) finds that credit to firms is responsible for the positive growth effect, while the higher occurrence of crises is mainly due to credit to households. Also, Garcia-Escribano and Han (2015) find significant impact of credit growth on real GDP growth, suggesting that the magnitude and transmission channel of the impact of credit on real activity depend on the specific type of credit growth; corporate credit shocks influence GDP growth mainly through investment, while consumer credit shocks are associated with private consumption. Garcia-Escribano and Han (2015) presented data showing that among the emerging markets (EMs), the countries of Brazil, Indonesia and Turkey are with the largest contribution of consumer credit to the credit expansion in the period of 2003 to 2012. On the other hand, Sarkar (2009) finds evidence of mutual causation: credit-to-growth relationship is negative whereas growth-to-credit link is positive.

The Effect of Global Economic Policy Uncertainty (GEPU) on Economic Growth: Theoretically, a negative relationship is expected. Changes in GEPU first affects the economic fundamentals (Baker et al., 2016 and 2018; and Jin et al., 2017). According to Li et al. (2016), Economic Policy Uncertainty (EPU) does have a real negative impact on activity. Since the GEPU index[1] is a GDP-weighted average of national EPU indices for 20 countries, then even more aggregated effect is expected from the changes in GEPU to the economic activity especially in emerging markets (EMs). Davis (2016) suggest that the Index rises sharply in reaction to the major crisis so it represents the unexpected supply shocks that hit the global economic activity. According to

[1] The Index value for each month is computed as the GDP-weighted average of the 20 national EPU index values, using GDP data from the IMF's World Economic Outlook Database.

the Chan et al. (2017), the negative impact occurs since the uncertainty about economic policies fuels market participants' pessimistic considerations about expected future profits and then leads to a decline in economic activity. Also, it increases the cost of raising equity capital for firms, especially when the economy is weak. The previous study results all show the negative impact of economic policy uncertainty on economic activity in both large economies and EMs. For example, Istiak and Serletis (2018) for the G-7 countries find negative real effects on the level of economic activity. Also, various studies illustrate the possibility of spillovers in the uncertainty indices of the G-7 countries to the EMs. Kamber et al. (2016) and Kang et al. (2017) suggest that EPU in the U.S. can easily spillover to the other six G-7 countries and to the EMs. Colombo (2013) show the existence of this spillover effect that leads to a statistically significant fall in European industrial production in the short-run. Belke and Osowski (2018), for 18 OECD member countries, and Trung (2019), for EMs, find that the US uncertainty shocks cause drop the capital inflow, investment, consumption, export and output of emerging economies. For the economic activity in Turkey, Sahinoz and Cosar (2018) found that policy uncertainty has adverse impacts on economic growth, consumption and investment in Turkey.

3. DATA AND ECONOMETRIC METHODOLOGY

The study uses quarterly data for the period of 1997:Q1 to 2018:Q1. All variables are expressed in natural logarithm except the interest rates and capital inflows. The quarterly data obtained from the Central Bank of Turkey EVDS database[2], International Financial Statistics (IFS)[3], Federal Reserve Bank of St. Louis (FRED)[4], the Organization for Economic Co-operation and Development statistical database (OECD.Stat)[5], and the GEPU statistics gathered from the GEPU website[6].

The Autoregressive Distributed Lag (ARDL) method developed by Pesaran and Shin (1999) and Pesaran et al. (2001) is used to analyze the short-run and long-run linkages. For our current study aims, the re-arranged ARDL form is defined as follows in equation (1):

[2] https://evds2.tcmb.gov.tr/
[3] http://data.imf.org/?sk=388DFA60-1D26-4ADE-B505-A05A558D9A42
[4] https://fred.stlouisfed.org/
[5] OECD
[6] http://www.policyuncertainty.com/

$$\Delta L\left[RGDP\right]_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{n_1}\sigma_i \left[\Delta LRGDP\right]_{t-i} + \sum_{i=0}^{n_2}\left[\beta_i \Delta L\left[GFCF\right]_{i,t-i}\right] + \quad (1)$$

$$\sum_{i=0}^{n_3}\left[\partial_i \Delta L\left[GEXP\right]_{i,t-i}\right] + \sum_{i=0}^{n_4}\left[\phi_i \Delta L\left[RER\right]_{i,t-i}\right] + \sum_{i=0}^{n_5}\left[\gamma_i \Delta\left[INTR\right]\right]$$

where; Δ is defined as the first difference of the variables. $LRGDP$ is defined as the log series of the Turkey's real GDP. $LGFCF$ is defined as the log series of Gross Fixed Capital Formation of Turkey. $LGEXP$ is defined as the log series of Government Expenditures of Turkey. $LRER$ is defined as the log series of real effective exchange rate of Turkey. $CAPINFLW$ is defined as the Capital Inflows to Turkey. $INTR$ is defined as the Turkish policy interest rate. $LCREDIT$ is defined as the credit from Banks and financial institutions to non-bank private sector in Turkey and $LGEPU$ is defined the global economic policy uncertainty index. ε is defined as zero mean and constant variance error term With ARDL approach, the short and long-run dynamic relationships can be estimated. Hence, equation (1) can be rewritten as the error correction version of ARDL model as follows in equations (2) and (3):

$$L\left[RGDP\right]_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{n_1}\sigma_i \left[LRGDP\right]_{t-i} + \sum_{i=0}^{n_2}\left[\beta_i L\left[GFCF\right]_{i,t-i}\right] +$$

$$\sum_{i=0}^{n_3}\left[\partial_i L\left[GEXP\right]_{i,t-i}\right] + \sum_{i=0}^{n_4}\left[\phi_i L\left[RER\right]_{i,t-i}\right] + \sum_{i=0}^{n_5}\left[\gamma_i \left[INTR\right]_{i,\square}\right. \quad (2)$$

$$\sum_{i=0}^{n_3}\left[\partial_i \Delta L\left[GEXP\right]_{i,t-i}\right] + \sum_{i=0}^{n_4}\left[\phi_i \Delta L\left[RER\right]_{i,t-i}\right] + \sum_{i=0}^{n_5}\left[\gamma_i \Delta\left[INTR\right]\right] \quad (3)$$

$$\Delta L\left[RGDP\right]_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{n_1}\sigma_i \left[\Delta LRGDP\right]_{t-i} + \sum_{i=0}^{n_2}\left[\beta_i \Delta L\left[GFCF\right]_{i,t-i}\right] +$$

where ECT_{t-1} in equation (3) is the error correction term whose coefficient has to be negative and statistically significant and represents the speed of adjustment revert to long run equilibrium following a short run shock. Presence of serial correlation and heteroscedasticity in the errors of model are also tested in order to check whether the model is correctly specified the functional form of the model and errors are normally distributed. Additionally, the stability of parameters were checked by using cumulative (CUSUM) and cumulative sum of squares (CUSUMSQ).

4. EMPIRICAL RESULTS

4.1. The Unit Root Tests

In order to determine the order of integration of variables at the level and at the first difference, under the assumption of presence of intercept, "the

exogenous structural break in the Augmented Dickey-Fuller (ADF) tests" are used. Table 1 reports the results of the Break Point Unit Root Tests. The results indicates that LNGEXP and CAPINFLW are level stationary while other variables of LNRGDP, LNGFCF, LNRER, INTR, LNCREDIT, and LNGEPU are stationary at the first differences. The results provide a strong justification for ARDL method to test long-run relationship among the variables.

Table 1: *Breakpoint Unit Root Test Results*

Variables	**Breakpoint Unit Root Test *(Trend and intercept)***		
	Level	***1st difference***	**Decision**
LNRGDP	-2.5055* (-5.3391)	**-8.1758*** (-5.3391)	I(1)
LNGFCF	-3.0131* (-5.3391)	**-7.4229*** (-5.3391)	I(1)
LNGEXP	**-7.1352*** (-5.3391)		I(0)
LRER	-4.0906* (-5.3391)	**-7.4378*** (-5.3391)	I(1)
INTR	-3.3776* (-5.3391)	**-8.2308*** (-5.3391)	I(1)
LNCREDIT	-0.9582* (-5.3391)	**-6.6212*** (-5.3391)	I(1)
CAPINFLW	**-5.9705*** (-5.3391)		I(0)
LNGEPU	-4.4389* (-5.3391)	**-10.864*** (-5.3391)	I(1)
Note: *denotes the rejection of the unit root at 1% level of significance.			

4.2. The ARDL Bounds Test

Presence of long-run relationship between selected macroeconomic variables and economic growth is tested by employing the ARDL bounds testing approach. First of all optimal lag length by using Akaike information criterion (AIC) is determined. Table 2 reveals the results of the co-integration between dependent variable of LNRGDP and the independent macroeconomic variables and also the critical values of ARDL bounds test.

Table 2: *The ARDL Bounds Test*

Model: RGDP= f (GFCF, GEXP, RER, INTR, CAPINFLW, CREDIT, GEPU)	**Optimal Lag Length**	**F-statistics**	**Bounds Critical Value**		**Outcome**
			I(0)	I (1)	
LNRGDP	(6, 4, 5, 6, 6, 6, 6, 6)	**5.549540***	2.73	3.9	Cointegration

The results in Table 2 indicate that the calculated F-statistics reject the null hypothesis of no co-integration among variables, since calculated values of F-statistics for LNRGDP (5.549540) is greater than I(1) bound critical value of 3.9 at the significance level of 1%. Thus, the variables are co-integrated which implies that there is a long-run relationship among them. The short-run parameters are obtained by estimating an error correction model associated with the long-run estimates. Tables 3 and 4 reveal the results of short-run and long-run estimates.

Table 3: *Long-Run and Short-Run Estimations of Economic Growth*

Dependent variable = **LNRGDP**				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistics	Prob. values
Short-run results				
D(LNGFCF)	**0.213620**	0.035595	6.001438	**0.0000**
D(LNGFCF(-2))	**0.126236**	0.041357	3.052350	**0.0052**
D(LNGFCF(-3))	**0.242032**	0.054507	4.440382	**0.0001**
D(LNGEXP(-1))	**-0.189944**	0.050995	-3.724788	**0.0010**
D(LNGEXP(-2))	**-0.117970**	0.047356	-2.491146	**0.0194**
D(LNRER)	**-0.086550**	0.032023	-2.702720	**0.0120**
D(LNRER(-1))	**0.370564**	0.061491	6.026330	**0.0000**
D(LNRER(-2))	**0.183287**	0.046237	3.964081	**0.0005**
D(LNRER(-3))	**0.126278**	0.034202	3.692156	**0.0010**
D(LNRER(-4))	**0.102917**	0.035936	2.863862	**0.0082**
D(LNRER(-5))	**0.157574**	0.033797	4.662402	**0.0001**
D(LNCREDIT(-4))	**-0.072693**	0.027927	-2.602935	**0.0151**
D(LNCREDIT(-5))	**-0.086993**	0.025761	-3.376889	**0.0023**
D(CAPINFLW(-1))	**-7.24E-06**	9.49E-07	-7.631562	**0.0000**
D(CAPINFLW(-2))	**-5.48E-06**	8.66E-07	-6.336346	**0.0000**
D(CAPINFLW(-3))	**-4.09E-06**	5.92E-07	-6.904593	**0.0000**
D(CAPINFLW(-4))	**-2.77E-06**	5.68E-07	-4.877122	**0.0000**
D(CAPINFLW(-5))	**-1.70E-06**	4.43E-07	-3.837572	**0.0007**
D(INTR)	**0.010962**	0.003371	3.251460	**0.0032**
D(INTR(-1))	**-0.008640**	0.004056	-2.130008	**0.0428**
D(INTR(-4))	**0.013623**	0.003712	3.670260	**0.0011**

D(LNGEPU(-1))	**0.047522**	0.009193	5.169261	**0.0000**
D(LNGEPU(-2))	**0.035165**	0.007905	4.448551	**0.0001**
D(LNGEPU(-3))	**0.058611**	0.008974	6.531154	**0.0000**
D(LNGEPU(-4))	**0.042584**	0.009401	4.529889	**0.0001**
D(LNGEPU(-5))	**0.022366**	0.007523	2.973139	**0.0063**
CointEq(-1)*	**-0.400495**	0.049556	-8.081696	0.0000
Long-Run Results				
LNGFCF	0.259231	0.071586	3.621228	**0.0012**
LNGEXP	0.602057	0.103379	5.823794	**0.0000**
LNRER	-0.962376	0.269645	-3.569053	**0.0014**
LNCREDIT	-0.056243	0.030495	-1.844317	***0.0766***
CAPINFLW	2.01E-05	6.59E-06	3.046664	**0.0053**
INTR	0.068794	0.028297	2.431175	**0.0222**
LNGEPU	-0.130295	0.050170	-2.597068	**0.0153**
C	8.368713	1.556207	5.377635	0.0000

The robustness of the model		
Test	**Test Statistics**	**Probability**
Normality	3.5332	0.1709
Functional form	2.3876	0.1349
Heteroscedasticity	0.9325	0.5959
Serial correlation	0.8244	0.5237
CUSUM	Stable	
CUSUMSQ	Stable	
Note:*refers the rejection of null hypothesis at 5% level of significance.		

Table 3 shows the short and long-run relations. For the short-run, the estimated coefficient of D(LNGFCF), D(LNGFCF(-2)), D(LNGFCF(-3)), D(LNRER(-1 to -5), D(INTR), and D(LNGEPU(-1 to -5)) are statistically significant and have a positive sign. But, the estimated coefficient of D(LNGEXP(-1)), D(LNGEXP(-2)), D(LNRER), D(LNCREDIT(-4)), D(LNCREDIT(-5)), D(CAPINFLW(-1 to -5)), D(INTR(-1)) are statistically significant and have a negative sign. The long-run determinants of economic growth in Turkey are the changes in LNGFCF, LNGEXP, LNRER, INTR, LNCREDIT, CAPINFLW and LNGEPU. The changes in LNGFCF, LNGEXP, INTR, and CAPINFLW have positive

significant impact, but the changes in the LNRER, CREDIT and LNGEPU have negative impact on economic growth. The statistical significance level of all variables are at 1%, except the INTR (2%) and CREDIT (7%). The negative and statistically significant estimate of the CointEq(-1) coefficient, (**-0.400495**), provides another evidence for established long-run relationship between selected macroeconomic variables and the economic growth of Turkey. According to estimated value of speed of adjustment coefficient, changes in LRGDP are corrected by 40% in each quarter. In order to check the robustness of the model, as it can be seen at the bottom of the Table 3, the presence of serial correlation and heteroscedasticity in the errors of model are tested. Also, normality test and Ramsey reset test are used to see whether the errors are normally distributed and the model is correctly specified the functional form of the model. The p-values of chi-square tests results imply that; the model is well specified, the errors are normally distributed, there is no serial correlation and there is no heteroscedasticity problem.

4.3. Analysis of the ARDL Method Estimation Results

The estimation results show that the positive developments in GFCF lead increases in economic growth in Turkey in both short and long runs. A positive sign between government expenditure on economic growth implies the existence of positive multiplier. In line with the theory, the long-run ARDL method estimation results show that the positive developments in GEXP cause increases in economic growth in Turkey, confirming the Keynesian theory' implications. The long run ARDL estimation results show that a real appreciation of domestic currency reduces RGDP in Turkey, indicating that the real appreciation of the domestic currency makes domestic goods expensive relative to foreign goods, hence leads decreases in net exports and in output. Positive developments in INTR cause increases in RGDP in Turkey. The results may imply that the policymakers are increasing the policy interest rates in order to stimulate the economy by attracting foreign capital to country in case of foreign large economies' rate (such as the rate hikes in FFR) hikes. In practice, the rest of the world waits to see how the U.S. monetary policy stance is determined and consequently adjust their own policy rates accordingly. Generally, the reduction in FFR is followed with a reduction in domestic policy rate or vice-versa. A positive development in capital inflows (CAPINFLW) is expected to increase economic activity and the long-run estimation results confirm this expectation. The effect of positive developments in CREDIT on RGDP is negative. This outcome may imply for Turkey that the credit to the private sector is mainly going to households and its impact is negative since

the negative growth effect of credit to the households is greater than the positive growth effect of credit to the firms. The effect of increases in GEPU on economic growth is expected to be negative in all large and small economies, including Turkey. The estimation results are line with the expectation in the long run showing the negative impact of GEPU on activity.

5. CONCLUDING REMARKS AND POLICY IMPLICATIONS

This study, by employing the ARDL approach tests the real impacts of fiscal, monetary and external shocks on economic growth in Turkey and concludes that the effects of the changes in selected variables on economic growth are significant with expected signs and they are also in line with the theory and findings of empirical literature. The results indicates that both in the short and long-runs the capital investment is one of the most important driver of growth. The result imply that both the private and public investment should increase steadily for future growth. The effect of changes in GEXP for Turkey fits with the implications of Keynesian theory. In terms of policy suggestions, since the results mainly confirm the existence of lack of effective aggregate demand, the expansionary fiscal policies would be growth enhancing. Results show that a real appreciation of domestic currency reduces growth in Turkey in the long run. On the other hand, the real depreciation of currency is growth enhancing. Targeting or influencing the exchange rate is not an easy task for the monetary policy authorities in developing world. However, the result indicates that through expansionary monetary policies the bank can depreciate the currency and can help for the achievement of growth. Attracting foreign capital flows in to country is essential for the EMs since it finances the growth. However, in terms of policymaking, this is only possible with the hikes in domestic interest rate, which requires contractionary monetary policies, relative to the foreign rates. As indicated above the outcome of contractionary monetary policies are not growth enhancing via exchange rates and interest rates. So, instead of using public policies to attract foreign capital, the country should improve the investment opportunities in the country which requires economic and political stability and trust on the institutional framework by foreigners.

The result about the CREDIT suggest that the bank credits should be channeled to firms for investment. The estimation results show that the positive developments in GEPU cause RGDP of Turkey to reduce. This is an external factor that there is no effective policy implication in the short run, but in the long run it requires country to reduce its dependency abroad which reduces the negative spillover effects of foreign developments.

REFERENCES

Aghion, P., Howitt, P., and Mayer-Foulkes, D., (2005). "The effect of financial development on convergence: theory and evidence", *Quarterly Journal of Economics,* 120(1), 173-222.

Aghion, P., Hemous, D., and Kharroubi, E., (2009). "Credit Constraints, Cyclical Fiscal Policy and Industry Growth", National Bureau of Economic Research, *NBER Working Paper* No. 15119, 1-76.

Alesina, A. and Ardagna, S., (2010). "Large Changes in Fiscal Policy: Taxes versus Spending", *Tax Policy and the Economy*, 24(1), 35–68.

Angeles, L., (2015). "Credit Expansion and the Economy", *Applied Economics Letters*, 22(13), 1-9.

Anyanwu, J. C., (2014). "Factors Affecting Economic Growth in Africa: Are there any lessons from China?", *African Development Review*, 26(3), 468-493.

Araujo, J.T., Brueckner, M., Clavijo, M., Vostroknutova, E., and Wacker, K.M., (2014). Benchmarking the Determinants of Economic Growth in Latin America and the Caribbean, Report No. 91015-LAC, Macroeconomics and Fiscal Policy Management Latin America and the Caribbean Region, *The World Bank*, 1-96.

Badunenko, O. and Romero-Ávila, D., (2013). "Financial Development and the Sources of Growth and Convergence", *International Economic Review,* 54 (2), 629-663.

Baker, S., Bloom N., and Davis, S.J., (2016). "Measuring Economic Policy Uncertainty", *Quarterly Journal of Economics,* 131(4), 1593-1636.

Baker, S., Bloom, N., Davis, S.J., and Sammon, M., (2018). "What Triggers Stock Market Jumps?" Work in progress, presented at Jan. 7th, 2018. *Chicagobooth.*

Barro, R.J., (1991). "Economic Growth in a Cross Section of Countries", The *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.

Barro, R.J., and Sala-i-Martin, X., (1992). "Public Finance in Models of Economic Growth", *The Review of Economic Studies*, 59(4), 645-661.

Bayraktar, B., (2006). "Investigation on Sources of Growth for Turkey", The *Canadian Journal of Development Studies*, 27(1), 25-38.

Beck, T., Levine, R. and Loayza, N., (2000). "Finance and the sources of growth", *Journal of Financial Economics*, 58, 261-300.

Belke, A., and Osowski, T., (2018). "International Effects of Euro Area versus US Policy Uncertainty: A FAVAR Approach". RUHR Economic Paper 689, Essen, Germany: University of Duisburg-Essen.

Benhabib, J., and Spiegel, M. M., (2000). "The role of financial development in growth and investment", *Journal of Economic Growth*, 5, 341-360.

Bernardini, M., and Peersman, G., (2018). "Private Debt Overhang and the Government Spending Multiplier: Evidence for the United States", *Journal of Applied Econometrics*, 33(4), 485-508.

Bhaskara-Rao, B., and Hassan, G., (2011). "Determinants of the Long-Run Growth Rate of Bangladesh", *Applied Economics Letters*, 18(7), 655-658.

Bleaney, M., Gemmell, N., and Kneller, R., (2001). "Testing the Endogenous Growth Model: Public Expenditure, Taxation, and Growth over the Long Run", *Canadian Journal of Economics,* 34(1), 36-57.

Chan, Y-C & Saffar, W. and Wei, John, K.C., (2017). "How Economic Policy Uncertainty Affects the Cost of Raising Equity Capital: Evidence from Seasoned Equity Offerings", *Available at SSRN*: https://ssrn.com/abstract=3017843.

Checherita-Westphal, C., and Rother, P., (2012). "The Impact of High Government Debt on Economic Growth and its Channels: An Empirical Investigation for the Euro Area", *European Economic Review*, 56(7), 1392-1405.

Chigbu, E.E., Promise, U.C. and Chigbu, U.S., (2015). "Impact of Capital Inflows on Economic Growth of Developing Countries", *International Journal of Management Science and Business Administration*, 1(7), 7-21.

Chirwa, T.G., and Odhiambo, N.M. (2016). "Macroeconomic Determinants of Economic Growth: A Review of International Literature", *South East European Journal of Economics and Business*, 11(2), 33-47.

Colombo, V., (2013). "Economic Policy Uncertainty in the US: Does It Matter for the Euro Area?" *Economics Letters,* 121, 39–42.

Davis, S.J., (2016). "An Index of Global Economic Policy Uncertainty", *NBER Working Paper No. 22740*, http://www.nber.org/papers/w22740.

De Long, J.B., and Summers L.H., (1991). "Equipment Investment and Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 445-502.

Dollar, D., (1992). "Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence form 95 LDCs, 1976-1985", *Economic Development and Cultural Change*, 40(3), 523-544.

Eggertsson, G.B., and Krugman, P., (2012). "Debt, Deleveraging, and the Liquidity Trap: A Fisherminsky-Koo Approach", *The Quarterly Journal of Econ*omics, 127(3), 1469–1513.

Fatas, A., and Mihov, I., (2001). "Government Size and Automatic Stabilizers: International and Intranational Evidence", *Journal of International Economics*, 55(1), 3–28.

Fischer, S., (1991). "Growth, Macroeconomics, and Development", *NBER Macroeconomics Annual*, 6, 329-364.

Friedman, M., (1977). Nobel Lecture: "Inflation and Unemployment", *Journal of Political Economy*, 85(3), 451-472.

Garcia-Escribano**,** M. and Han, F., (2015). "Credit Expansion in Emerging Markets: Propeller of Growth?", *IMF Working Paper*, International Monetary Fund WP/15/212

Garrison, C.B., and Lee, F.Y., (1995). "The Effect of Macroeconomic Variables on Economic Growth Rates: A Cross Country Study", *Journal of Macroeconomics*, 17(2), 303-317.

Grossman, G. M., and Helpman, E., (1991). "Quality Ladders in the Theory of Growth", *The Review of Economic Studies*, 58(1), 43-61.

Hamilton, J. D., and Monteagudo, J., (1998). "The Augmented Solow Model and the Productivity Slowdown", *Journal of Monetary Economics*, 42(3), 495-509.

Hussain, A., Sabir, H.M., and Kashif, M.M., (2016). "Impact of Macroeconomic Variables on GDP: Evidence from Pakistan", *European Journal of Business and Innovation Research*, 4(3), 38-52.

Istiak, K., and Serletis, A., (2018). "Economic Policy Uncertainty and Real Output: Evidence from the G7 Countries", *Applied Economics*, 50(39), 4222-4233.

Jin, X., Chen, Z. and Yang, X., (2017). "Economic Policy Uncertainty and Stock Price Crash Risk", Available at: *sfm.finance.nsysu.edu.tw/php/Papers/.../075-1270825538.p..*

Jorda, O., and Taylor, A.M., (2015). "The Time for Austerity: Estimating the Average Treatment Effect of Fiscal Policy", *The Economic Journal*, 126(590), 219–255.

Kamber, G., Karagedikli, Ö., Ryan, M., and Vehbi, T., (2016). "International Spill-Overs of Uncertainty Shocks: Evidence from a FAVAR", *CAMA Working Paper* No. 61/2016, October 4. doi:10.2139/ssrn.2848034.

Kang, W., Ratti, R.A., and Vespignani, J., (2017). "The Impact of Global Uncertainty on the Global Economy, and Large Developed and Developing Economies", *CAMA Working Paper* No. 9/2017. January. doi:10.2139/ssrn.2908591.

Kim, S., (2010). "The Effects of Foreign Capital Inflows on Economic Growth", the Economic Research Institute of the Bank of Korea, *https://editorialexpress.com/cgi-bin/.../download.cgi?db...*

King, R. G., and Levine, R., (1993). "Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right", *Quarterly Journal of Economics,* 108, 717-738.

Kose, M., Prasad, E., Rogoff, K., and Wei, S., (2009). "Financial Globalization: A reappraisal", *IMF Staff Papers*, 56(1).

Knight, M., Loayza N., and Villanueva D., (1993). "Testing the Neoclassical Theory of Economic Growth: A Panel Data Approach", *Staff Papers International Monetary Fund*, 40(3), 512-541.

Levine, R., Loayza, N., and Beck, T., (2000). "Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes", *Journal of Monetary Economics* 46 (1), 31-77.

Loayza, N. and Ranciere, R., (2006). "Financial Development, Financial Fragility, and Growth", *Journal of Money, Credit, and Banking* 38, 1051-1076.

Lucas, R.E. Jr., (1988). "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.

Mallick, S., and Sousa, R., (2012). "Real Effects of Monetary Policy in Large Emerging Economies", *Macroeconomic Dynamics, 16*(S2), 190-212.

Mankiw, N. G., Romer, D., and Weil, D. N., (1992). "A Contribution to the Empirics of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407–437.

Pesaran, M.H., and Shin, Y., (1999). "An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis", In S. Strom (eds.) Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium Cambridge University Press, 371-408.

Pesaran, M.H., Shin, Y., and Smith, R.J., (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.

Pragidis, I.C., Tsintzos, P., and Plakandaras, B., (2018). "Asymmetric Effects of Government Spending Shocks during the Financial Cycle", *Economic Modelling*, (68), 372–387.

Ranciere, R., Tornell, A. and Westermann, F., (2006). "Decomposing the effects of financial liberalization: crises vs. growth", *Journal of Banking and Finance*, 30, 3331-3348.

Ristanovic, V., (2010). "Macroeconomic Determinant of Economic Growth and World Economic-Financial Crisis", UDC 330.34:338.124.4(497.11), FACTA UNIVERSITATIS, Series: Economics and Organization, 7(1), 17–33.

Rodrik, D., (1998). "Who Needs Capital-Account Convertibility, in Essays in International Finance", Vol.207, Princeton University.

Rogoff, K., (1999). "International Institutions for Reducing Global Financial Instability", *Journal of Economic Perspectives*, 13(4), 21-42

Romer, P.M., (1990). "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, 98(5) Part 2, S71-S102.

Sahinoz, S. and Cosar, E.E., (2018). "Economic Policy Uncertainty and Economic Activity in Turkey", *Applied Economics Letters*, 25(21), 1517-1520.

Sarkar, P., (2009) "Does Credit Expansion Matter for Growth? What the Data Show*?"* In: W G Hart Legal Workshop 2009: Law Reform and Financial Markets: Institutions and Governance, 23rd - 25th June 2009, Institute of Advanced Legal Studies, London. (Unpublished)

Sawalha, N.N., Elian, M.I. and Suliman, A.H., (2016). "Foreign capital inflows and economic growth in developed and emerging economies: A comparative analysis", *The Journal of Developing Areas* 50(1), 237-256.

Solow, R.M., (1956). "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics,* 70(1), 65–94.

Stiglitz, J., (2000). "Capital Market Liberalization, Economic Growth, and Instability", *World Development*, 28(6), 1075-1086.

Stokey, N. L., (1995). "R&D and Economic Growth", *The Review of Economic Studies*, 62(3), 469-489.

Trung, N.B., (2019). "The Spillover Effect of the US Uncertainty on Emerging Economies: A Panel VAR Approach", *Applied Economics Letters*, 26(3), 210-216.

Woodford, M., (2011). "Simple Analytics of the Government Expenditure Multiplier", *American Economic Journal: Macroeconomics*, 3(1), 1–35.

Türkiye'de Çevre Kirliliği, Çevresel Vergi Yükü ve Ulusal Gelir Düzeyi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1995-2017 Dönemi

Dr. Öğretim Üyesi Pınar KOÇ
Gümüşhane Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Kadriye İZGİ ŞAHPAZ
Sakarya Üniversitesi

Osman ŞAHPAZ
Sakarya Üniversitesi

Özet

Sürdürülebilir kalkınma politikalarının amacı üretim artışından kaynaklanan çevresel tahribatı azaltarak ekonomik refah artışının sağlanmasıdır. Bu bağlamda çevre vergileri sürdürülebilir kalkınma politikalarının vazgeçilmez araçlarından biridir. Çevre vergilerinin ulusal vergi yükünü ve ulusal gelir düzeyini etkilemesi beklenmektedir. 1995-2017 dönemini kapsayan bu çalışmanın amacı Türkiye'de çevre kirliliği, çevresel vergi yükü ve ulusal gelir düzeyi arasındaki kısa dönemli ilişkileri analiz etmektir. Çalışmada simetrik ve asimetrik nedensellik testleri kullanılmıştır. Simetrik nedensellik testi sonuçlarına göre değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Asimetrik nedensellik sonuçlarına göre ise pozitif vergi yükü şoklarından pozitif kirlilik şoklarına, pozitif vergi yükü şoklarından pozitif ulusal gelir düzeyi şoklarına ve negatif ulusal gelir düzeyi şoklarından negatif vergi yükü şoklarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çevre Kirliliği, Çevresel Vergi Yükü, Nedensellik Testleri, Ulusal Gelir

The Analysıs of Short-Term Relatıonshıps Between Envıronmental Pollutıon, Envıronmental Tax Burden and Natıonal Income

Abstract

The aim of sustainable development policies is to provide an increase in economic welfare by reducing environmental damage resulted from an increase in

production. In this context, the environment taxes are one of the essential tools of sustainable development policies. It is expected that environmental taxes affect the national tax burden and the national income level. The purpose of this study is to analyze short-term relationships between environmental pollution, environmental tax burden and national income for 1995-2017 period. The Symetric and Asymetric Causality Tests have beeen used in the study. Results obtained indicate that one way causality exists from positive tax burden shocks to positive pollution, from positive tax burden shocks to positive national income level and negative national income level shocks to negative tax burden shocks.

Anahtar Kelimeler: Environmental Pollution, Environmental Tax Burden, The Causality Tests, The National Income

GİRİŞ

Sanayi üretimine dayalı büyüme politikalarının çevreye verdiği tahribatın anlaşılması 1970'li yılların başlarında yeni bir kalkınma anlayışının geliştirilmesine zemin hazırlayarak sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Çevreye duyarlı kalkınma politikalarının temelleri 1970'li yıllarda atılmasına rağmen sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez 1980 yılında yayınlanan Dünya Koruma Stratejisi adlı raporda kullanılmış ancak kavram 1987 yılında hazırlanan Ortak Geleceğimiz adlı raporla küresel düzeyde kabul gören bir kavrama dönüşmüştür.

Çevre vergileri de bu sürdürülebilir kalkınma politikalarının temel araçları arasında yer almaktadır. Çevre vergileri çevre kirliliğini azaltmak ve devlete gelir sağlamak gibi pozitif faydalarının yanı sıra üretim maliyetlerini artırarak ve harcanabilir gelir düzeyini azaltarak negatif etkiler de yaratabilir. Dolayısıyla üretim artışından kaynaklanan kirlilik artışının vergi yükünü artırarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemesi beklenebilir.

Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye'de çevre kirliliği, çevresel vergi yükü ve kişi başına düşen gelir düzeyi arasındaki kısa dönemli ilişkiler simetrik ve asimetrik nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analizden önce çevre kirliliği, ekonomik büyüme ve çevre vergilerine ilişkin göstergeleri kullanarak Türkiye'nin de dahil edildiği ekonometrik çalışmalar incelenmiş ve literatür taraması başlığı altında tablolaştırılmıştır. Çalışmanın analizinde kullanılan metodoloji ve veri seti hakkında bilgi verildikten sonra tahmin sonuçları değerlendirilmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Yerli literatürde çevre kirliliği ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalara ağırlık verildiği görülse de çevre vergilerinin çevre kirliliği ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Bu kapsamda incelenen çalışmalar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. *Çevre Kirliliği, Çevre Vergileri ve Ulusal Gelir Düzeyi Arasındaki İlişkilere Yönelik Yapılmış Ampirik Çalışmalar ve Test Sonuçları*

Yazar / Yazarlar (Yıl)	Çalışmanın Adı	Uygulandığı Ülke/Ülke Grupları/ Bölge	Dönem	Göstergesi	Yöntem	Sonuç
Başar ve Temurlenk (2007)	Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama	Türkiye	1950-2000	CO2 emisyonu, kişi başına milli gelir	Zaman serisi analizi	Çalışmada gelir ile katıyakıt ve fueloil tüketiminden dolayı ortaya çıkan karbondioksit miktarı arasında anlamlı herhangi bir sonuca ulaşılamamıştır.
Arı ve Zeren (2011)	CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi	17 ülke	2000-2005	Kişi başına CO2 emisyonu, kişi başına milli gelir, kişi başına enerji tüketimi, nüfus yoğunluğu	Panel veri analizi	CO2 emisyonunun gelirle birlikte artabileceği ayrıca enerji ve nüfus yoğunluğunun CO2 emisyonu ile pozitif ilişkili olduğu yani kullanılan enerji miktarı ve ülkedeki kişi sayısı arttıkça CO2 emisyonunun da artacağı görülmüştür.

Yazar / Yazarlar (Yıl)	Çalışmanın Adı	Uygulandığı Ülke/Ülke Grupları/ Bölge	Dönem	Göstergesi	Yöntem	Sonuç
Ulucak ve Erdem (2012)	Çevre - İktisat İlişkisi ve Türkiye'de Çevre Politikalarının Etkinliği	Türkiye	1960-2006	Kişi başına CO2 emisyonu	Lee-Strazicich yapısal kırılmalı birim kök testi	Araştırmada kişi başına CO2 emisyonlarında bulunan kırılma yıllarının ekonomik büyüme olarak sıkıntı yaşanan dönemlerde ortaya çıktığına dikkat çekilmektedir. Ayrıca kişi başına CO2 emisyonunun kendi ortalamasına yakınsayacağını dolayısıyla CO2 emisyonunu azaltmaya yönelik izlenen politikaların uzun dönemde etkili olmayacağı sonucu vurgulanmıştır.

Yazar / Yazarlar (Yıl)	Çalışmanın Adı	Uygulandığı Ülke/Ülke Grupları/ Bölge	Dönem	Göstergesi	Yöntem	Sonuç
Bekmez ve Nakıpoğlu (2012)	Çevre Vergisi-Ekonomik Büyüme İkilemi	Türkiye	1994-2009	CO2 emisyonu, kişi başına milli gelir ve çevresel vergiler	VAR modeli, eşbütünleşme testleri, varyans ayrıştırması,	Çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kişi başına milli gelirdeki bir birimlik şoka CO2 emisyonunun ilk dönemde azalan bir şekilde hemen tepki verdiği uzun dönemde ise etkinin artarak söndüğü tespit edilmiştir. Çevresel vergi oranında meydana gelen bir birimlik şoka karşılık ise CO2 ilk dönemde tepki vermezken sonrasında sıkı çevresel politikaların da uygulanmasıyla CO2'de ters yönlü bir tepki ile karşılaşıldığı ancak bu tepkinin daha sonraki dönemlerde giderek azaldığı görülmüştür.

Yazar / Yazarlar (Yıl)	Çalışmanın Adı	Uygulandığı Ülke/Ülke Grupları/ Bölge	Dönem	Göstergesi	Yöntem	Sonuç
Karaca (2012)	Ekonomik Kalkınma Ve Çevre Kirliliği İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Analiz	37 ülke	1980-2007	Kişi başına CO2 emisyonu, kişi başına GSYİH	Panel veri analizi	Gelişmekte olan ülkelerdeki kişisel gelir düzeyi ile çevre kirliliği arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuş ve çevre kirliliğinin azaltılmasında kişisel gelir artışının yeterli ve tek başına etkili bir değişken olamayacağı vurgulanmıştır.

Yazar / Yazarlar (Yıl)	Çalışmanın Adı	Uygulandığı Ülke/Ülke Grupları/ Bölge	Dönem	Göstergesi	Yöntem	Sonuç
Sarısoy ve Yıldız (2013)	Karbondioksit (CO2) Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi	30 ülke	1992-2009	CO2 emisyonu, GSYİH, nüfus yoğunluğu	Panel veri analizi	Tahmin sonuçlarına göre; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde GSYİH ve nüfus yoğunluğu değişkenleri ile CO2 emisyonu arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiş ve gelirdeki artışla birlikte yüksek gelir seviyelerinde de CO2 emisyonunun artabileceği yönünde sonuca ulaşılmıştır.
Gündüz (2014)	Çevre Kirliliği ile Gelir Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Panel Eşbütünleşme Analizi ve Hata Düzeltme Modeli	18 OECD ülkesi	1960–2008	Kişi başı CO2 emisyonu, kişi başı milli gelir	Panel birim kök ve panel eşbütünleşme testleri	Çalışmada çevre kirliliği ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde ilişki olduğu görülmüş ve kirliliğin ekonomik büyümeden daha hızlı arttığına dikkat çekilmiştir.

Yazar / Yazarlar (Yıl)	Çalışmanın Adı	Uygulandığı Ülke/Ülke Grupları/ Bölge	Dönem	Göstergesi	Yöntem	Sonuç
Erataş ve Uysal (2014)	Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımının "BRICT" Ülkeleri Kapsamında Değerlendirilmesi	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye	1992-2010	CO2 emisyonu, kişi başı milli gelir, nüfus yoğunluğu	Panel veri analizi	Çalışmada çevre kirliliğinin kişi başına düşen gelir düzeyi arttıkça önce arttığı daha sonra ülkelerin gelişmişlik düzeyi paralelinde azalış gösterdiği tespit edilmiştir.
Erdoğan, Türköz ve Görüş (2015)	Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye Ekonomisi için Geçerliliği	Türkiye	1975-2010	CO2 emisyonu, kişi başı milli gelir	ARDL Sınır Testi, Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi	Çalışmada çevre kirliliği göstergeleri ile kişi başına gelir arasında uzun dönemde bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Gülmez (2015)	OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Hava Kirliliği İlişkisi: Panel Veri Analizi	24 OECD ülkesi	2000-2012	İşçi başına düşen reel GSYH, işçi başına düşen karbon emisyonu	Panel veri analizi	Çalışmada hava kirliliği ve ekonomik büyüme değişkenlerinin birbirlerini pozitif olarak etkilediği ve değişkenler arasında ekonomik büyümeden hava kirliliğine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür..

Yazar / Yazarlar (Yıl)	**Çalışmanın Adı**	**Uygulandığı Ülke/Ülke Grupları/ Bölge**	**Dönem**	**Göstergesi**	**Yöntem**	**Sonuç**
Karakaş (2016)	Yaklaşan Tehlikenin Farkına Varmak: İktisadi Büyüme, Nüfus Ve Çevre Kirliliği İlişkisi	61 ülke	1990-2013	CO2 emisyonu, kişi başı GSYİH, nüfus	Panel veri analizi	Çalışmada nüfus ve gelirdeki artışın çevre kirliliğinin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Nüfus ve kirlilik arasında nüfustan kirliliğe doğru tek yönlü ve gelir ile kirlilik arasında da gelirden kirliliğe doğru tek yönlü bir nedenselliğin söz konusu olduğu görülmüştür.

Yazar / Yazarlar (Yıl)	Çalışmanın Adı	Uygulandığı Ülke/Ülke Grupları/ Bölge	Dönem	Göstergesi	Yöntem	Sonuç
Topal ve Günay (2017)	Çevre Vergilerinin Çevre Kalitesi Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan ve Gelişmiş Ekonomilerden Ampirik Bir Kanıt	53 ülke	2000-2014	Çevre kalitesi, çevresel vergi yükü, ekonomik büyüme, dış ticaret yoğunluğu, yatırım, yoksulluk, yolsuzluk, demokrasi, nüfus artışı	Panel veri analizi	Çalışmada çevre sorunları ile ekonomik büyüme arasında ilişki olduğu görülmüş ayrıca çevre vergilerinin çevre kalitesi üzerindeki pozitif ve anlamlı etkilerin ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değiştiği, çevre vergileri gelişmiş ekonomilerde gelişmekte olan ekonomilere göre nispeten daha etkin olduğu tespit edilmiştir.

Yazar / Yazarlar (Yıl)	Çalışmanın Adı	Uygulandığı Ülke/Ülke Grupları/ Bölge	Dönem	Göstergesi	Yöntem	Sonuç
Külünk (2018)	Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Karbon Salınımı İlişkisi: Englegranger Eşbütünleşme Analizi (1960 - 2013)	Türkiye	1960 - 2013	Kişi başına karbon salınımı, kişi başına gelir	Engle-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi	Eş-bütünleşme analizi sonuçlarına göre kişi başına GSYH ve kişi başına karbondioksit salınımı oranları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiş ve karbon salınımından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

2. METODOLOJİ VE VERİ SETİ

Çalışmada kirlilik artışı, çevresel vergi yükü ve kişi başına düşen gelir düzeyi arasındaki nedensellik ilişkileri simetrik ve asimetrik nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. 1995-2017 dönemini kapsayan çalışmada veriler OECD veri tabanından elde edilmiştir ve logaritması alınmış seriler kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda kullanılan değişkenler ve bu değişkenler için kullanılan notasyonlar yer almaktadır.

Tablo 2. *Çalışmada Kullanılan Değişkenler*

Notasyon	Değişken Adı
LNKR	pm2.5 ölçüm değerleri
LNVY	Çevreyle ilgili vergi gelirlerinin GSYİH'ya Oranı
LNY	Kişi başına düşen GSYİH

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkileri analiz etmek için Hacker-Hatemi (2006) tarafından geliştirilen simetrik nedensellik testi ile Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır.

2.1. Simetrik Nedensellik Testi

Hacker& Hatemi J (2006) tarafından geliştirilen Toda & Yamamoto (1995) nedensellik testinden yola çıkılarak geliştirilmiştir ve boostrapa dayanmaktadır. Bu nedenler hata terimlerinin normal dağılıma sahip olmadığı durumlarda da kullanılabilmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek için aşağıdaki denklemden yola çıkılmaktadır.

$$y_t = \hat{v} + \hat{A}_1 y_{t-1} + \cdots + \hat{A}_p y_{t-p} + \cdots + \hat{A}_{p+d} y_{t-p-d} + \hat{\varepsilon}_t$$

Simetrik nedensellik testinde pozitif ve negatif şoklar arasında ayrım yapılmamakta pozitif ve negatif şokların aynı etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir.

2.2. Asimetrik Nedensellik Testi

Hatemi J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik testinde öncelikle değişkenler pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılmakta ve pozitif ve negatif bileşenlerin durağanlık derecesi dikkate alınarak bileşenler arasındaki nedensellik ilişkileri analiz edilmektedir. Nedensellik ilişkileri analiz edilirken aşağıdaki denklemlerden yola çıkılmaktadır.

Analizde VAR denkleminde belirlene gecikme uzunluğuna ilave olarak pozitif ve negatif bileşenlerin max durağanlık düzeyleri eklenmekte ve Wald istatistikleri elde edilmektedir. Hesaplanan değerin kritik değerden büyük olması durumunda bileşenler arasında nedensellik ilişkisin var olduğu kabul edilmektedir.

3. TAHMİN SONUÇLARI

Nedensellik analizlerinde serlerin durağanlık derecesi önemlidir. Bu nedenle öncelikle serilerin durağan olup olmadıkları analiz edilmelidir. Serilerin durağanlığını test etmek için Kapetanios (2005) tarafından geliştirilen çok kırılmalı birim kök test kullanılmıştır.

Tablo 3. *Birim Kök Testi Tahmin Sonuçları*

Değişkenler	Test ista-tistiği	Kritik Değerler			Kırılma tarihleri	KARAR
		%1	%5	%10		
LNKR	-34.513	-5.014	-4.495	-4.144	2011	H_0 RED
LNVY	-51.094				2005	H_0 RED
LNY	-18.423				2009	H_0 RED

Tahmin sonuçları incelendiğinde hesaplanan değerlerin kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla seriler birim kök içermemektedir. Seriler düzeyde durağandır.

Tablo 4. *Simetrik Nedensellik Testi Tahmin Sonuçları*

Nedenselliğin Yönü	Test istatistiği	Kritik Değerler			KARAR
		% 1	% 5	% 10	
LNKR→LNVY	5.507	16.359	8.966	6.381	H_0 KABUL
LNVY→LNKR	8.069	18.469	11.217	8.727	H_0 KABUL
LNVY→LNY	2.4000	8.719	4.575	3.205	H_0 KABUL
LNY→LNVY	0.402	12.390	7.167	5.199	H_0 KABUL
LNKR→LNY	0.497	8.587	4.550	3.082	H_0 KABUL
LNY→LNKR	0.997	17.659	10.282	7.487	H_0 KABUL

Simetrik nedensellik tahmin sonuçları incelendiğinde bütün değişkenler için hesaplanan test istatistiğinin kritik değerlerden küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığını ifade eden H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Simetrik nedensellik testi sonuçlarına göre değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 5. *Asimetrik Nedensellik Testi Tahmin Sonuçları*

Değişkenler	Nedenselliğin Yönü	Test istatistiği	Kritik Değerler		
			% 1	% 5	% 10
LNKR→LNVY	+ → +	3.153	27.390	15.052	11.078
LNKR→LNVY	- → -	0.461	11.582	6.027	4.044
LNVY→LNKR	+ → +	**17.915**	33.140	18.681	14.022

LNVY→LNKR	- → -	3.007	14.214	6.818	4.657
LNKR→LNY	+ → +	0.114	8.891	4.552	3.032
LNKR→LNY	- → -	0.768	19.404	5.453	3.313
LNY→LNKR	+ → +	0.072	8.553	4.447	2.995
LNY→LNKR	- → -	0.004	17.717	5.114	2.991
LNVY→LNY	+ → +	**20.110**	43.372	23.793	17.584
LNVY→LNY	- → -	0.122	9.932	4.904	3.202
LNY→LNVY	+ → +	2.538	27.000	14.885	10.856
LNY→LNVY	- → -	**6.602**	12.326	8.631	5.636

Tablo 5'teki asimetrik nedensellik tahmin sonuçlarını incelediğimizde sadece % 10 anlam düzeyinde pozitif çevresel vergi yükü şoklarından pozitif kirlilik şoklarına doğru, pozitif çevresel vergi yükü şoklarından pozitif gelir şoklarına doğru ve negatif gelir şoklarından negatif çevresel vergi yükü şoklarına doğru nedenselliğin olduğu görülmektedir.

Ekonomik genişleme döneminde vergi gelirlerindeki artışların vergi hâsılatını ve dolayısıyla vergi yükünü artırdığı, ekonomik daralma dönemlerinde ise gelirdeki daralmaların vergi yükünü de negatif etkilediği söylenebilir.

SONUÇ

Üretime dayalı büyüme politikalarının çevreye verdiği tahribatın anlaşılması çevreye duyarlı büyüme politikalarının geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Çevre vergileri de değişen kalkınma anlayışının önemli araçları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda üretim artışından kaynaklanan kirlilik artışının çevre vergilerini ve dolayısıyla çevresel vergi yükünü artırması beklenmektedir. Vergi yükündeki artışların üretici bazında üretim maliyetlerini arttırarak ve tüketici bazında harcanabilir gelir düzeyini azaltarak ulusal gelir düzeyi üzerinde negatif etkiler yaratması beklenmektedir.

Bu beklenti çevre kirliliği, çevre vergileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesini önemli hale getirmektedir. 1995-2017 dönemini kapsayan bu çalışmada Türkiye'de kirlilik artışı, çevresel vergi yükü ve ulusal gelir düzeyi arasındaki kısa dönemli ilişkiler simetrik ve asimetrik nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Simetrik nedensellik testleri değişkenler

arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını gösterirken asimetrik nedensellik testleri pozitif vergi yükü şoklarından pozitif kirlilik şoklarına doğru, pozitif vergi yükü şoklarından pozitif gelir şoklarına doğru ve negatif gelir şoklarından negatif vergi yükü şoklarına doğru nedenselliğin söz konusu olduğunu göstermektedir. Simetrik ve asimetrik nedensellik analizlerinin farklı sonuçlar vermesi konjonktürel dalgalanmaların vergi yükü ve ulusal gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi etkilediğini göstermektedir. Pozitif şoklar dikkate alındığında çevresel vergi yükü şoklarından gelir şoklarında doğru tek yönlü nedensellik söz konusu iken negatif şoklar dikkate alındığında gelir şoklarından çevresel vergi yükü şoklarına doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur.

Bu durumda ekonomik genişleme döneminde vergi gelirlerindeki artışların vergi hâsılatını ve dolayısıyla vergi yükünü artırdığı ekonomik daralma dönemlerinde ise gelirdeki daralmaların vergi yükünü negatif etkilediği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arı A.ve Zeren F.Z. (2011), "CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi", Yönetim ve Ekonomi 18/2 (2011) 37-47.

Başar, S. ve Temurlenk M.S. (2007), "Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 21 Ocak 2007 Sayı: 1.

Bekmez S.ve Nakıpoğlu F. (2012), "Çevre Vergisi-Ekonomik Büyüme İkilemi",Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (http://sbe.gantep.edu.tr) 2012 11(3):641 -658, ISSN: 1303-0094.

Erataş F. ve Uysal D. (2014), "Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımının "BRICT" Ülkeleri Kapsamında Değerlendirilmesi", İktisat Fakültesi Mecmuası Cilt: 64, 2014/1 s, 1-25.

Erdoğan İ., Türköz K. ve Görüş M.Ş. (2015), "Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye Ekonomisi için Geçerliliği", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Dumlupınar University Journal of Social Sciences 44. Sayı Nisan 2015 / Number 44 April 2015.

Gülmez A. (2015), "OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Hava Kirliliği İlişkisi: Panel Veri Analizi", Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Eylül 2015, Sayı:9.

Karakaş A. (2016), "Yaklaşan Tehlikenin Farkına Varmak: İktisadi Büyüme, Nüfus Ve Çevre Kirliliği İlişkisi", Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi Yıl:2016 Cilt:19 41.Yıl Özel Sayısı.

Gündüz H. İ. (2014), "Çevre Kirliliği ile Gelir Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Panel Eşbütünleşme Analizi ve Hata Düzeltme Modeli", Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi YIL 2014, CİLT XXXVI, SAYI I, S. 409-423 Doi No: 10.14780/iibdergi.201417554.

Hacker, R. S. ve Hatemi-J, A. (2006), "Tests for Causality Between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application", *Applied Economics*, Vol: 38,No: 13, 1489-1500.

Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests with an Application. Empirical Economics, 43(1), 447-456.

Kapetanios, G. (2005), Unit-root testing against the alternative hypothesis of up to m structural breaks. Journal of Time Series Analysis. Vol: 26. No: 1. 123-133.

Karaca C. (2012), "Ekonomik Kalkınma Ve Çevre Kirliliği İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Analiz", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 21, Sayı3, 2012, Sayfa 139-156.

Külünk İ. (2018), "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Karbon Salınımı İlişkisi: Engle-Granger Eşbütünleşme Analizi (1960 - 2013)", Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi / Journal of Management and Economics Research, Cilt/Volume: 16, Sayı/Issue: 1 Mart/March, 2018 ss./pp. 193-205, Doi: http://dx.doi.org/10.11611/yead.384784.

Sarısoy S. ve Yıldız F. (2013), "Karbondioksit (CO2) Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi", Sosyal Bilimler Metinleri, Namık Kemal Üniversitesi, No: 02 / 2013.

Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995), "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes", *Journal of Econometrics*, 66, 225–50.

Topal M. H. ve Günay H. F. (2017), "Çevre Vergilerinin Çevre Kalitesi Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan ve Gelişmiş Ekonomilerden Ampirik Bir Kanıt", Maliye Araştırmaları Dergisi, Mart 2017, Cilt: 3, Sayı: 1, ss:63-83

Ulucak R. ve Erdem E. (2012), "Çevre - İktisat İlişkisi ve Türkiye'de Çevre Politikalarının Etkinliği", Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi / Journal of Academic Researches and Studies Yıl 4 - Sayı 6 – Haziran 2012 / Year 4 - Number 6 – June 2012.

Eksik Veri Atama Yöntemlerinin Bir Eğitim Veri Seti Üzerinde Karşılaştırılmalı İncelenmesi

Arş. Gör. Tugay KARADAĞ[1]
Yıldız Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elif TUNA[2]
Yıldız Teknik Üniversitesi

Özet

Bu çalışmada yaygın kullanılan eksik veri atama yöntemlerinin performansları karşılaştırılmıştır. Eksik veri atama yöntemlerinin performanslarını karşılaştırmak için bir eğitim araştırması olan TIMSS veri setinden yararlanılmıştır. Burada eksiksiz bir TIMSS veri setinden, öğrencilerin matematik alanında kazandıkları bilgi ve becerilerin değerlendirilmesi sonucu yayınlanan ve eksik veri bulunmayan 5 değişkenli ve 3848 gözleme sahip bir veri seti üzerinde çalışılmıştır. Eksiksiz bu veri setinden 5 farklı eksik veri yüzdesi aralığına sahip veri setleri oluşturulmuştur. Bu veri setlerinin her bir değişkeni tamamen rastlantısal olan eksik veri (TROK) yapısındadır. TROK yapıda olan bu veri setlerinin değişkenleri sırasıyla %0-5, %5-10, %10-15, %15-20, %20-25 arasında rastgele yüzdeye sahip eksik verili bir yapıya dönüştürülmüştür. Çalışmada kullanılan eksik veri atama yöntemleri Beklenti Maksimizasyonu (EM), Markov Zinciri Monte Carlo (MCMC), Regresyon Atama Yöntemi, Yakın Noktalar Ortalama Ataması, Yakın Noktalar Medyan Ataması, Doğrusal İnterpolasyon Ataması, Seri Ortalamaları Ataması ve Bir Noktanın Doğrusal Eğimi Ataması şeklindedir. 5 farklı yüzde aralığında eksik verili hale getirilmiş veri setlerine, bahsedilen 8 atama yöntemi uygulanmıştır. Ardından eksik veri bulunmayan orijinal veri setindeki değerler Ortalama Hata Kareler (MSE), Ortalama Mutlak Hata (MAE) ve orijinal veri setiyle atanmış veri setlerinin korelasyon katsayıları olmak üzere 3 farklı sınama yöntemiyle karşılaştırılmıştır. Atamalar sonucunda, eksik veri yüzdesi arttıkça atama yapılan veri seti ile orijinal veri setinin korelasyon katsayısının düzenli bir şekilde azaldığı tespit edilmiştir. Fakat MSE ve MAE değerleri için aynı durum söz konusu değildir. %10-15 arası eksik veri bulunan veri setinde yöntemler en iyi MSE ve MAE değerlerini verirken, %0-5 arası eksik veri bulunan veri setinde yöntemler en kötü MSE ve MAE değerlerini vermişlerdir. 3 farklı sınama çeşidine göre en iyi sonucu EM, en iyi ikinci sonucu MCMC yöntemi ve en iyi üçüncü sonucu Regresyon Atama yöntemi vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Beklenti Maksimizasyonu, Eksik Veri Atama Yöntemleri, Regresyon, Markov Zinciri Monte Carlo

Comparative Analysis of Missing Data Imputation Methods on a Training Data Set

Abstract

In this study, performances of widely used missing data imputation methods were compared. TIMSS data set, which is an educational research, was used to compare the performance of missing data imputation methods. Here, a TIMSS data set with 5 variables and 3848 observations in which there is no missing value was studied. Data sets which has 5 different missing percentage interval were generated from this complete data set. All variables are Missing Completely at Random (MCAR). All data sets are converted to a missing data sets with a random percentage with %0-5, %5-10, %10-15, %15-20, %20-25 missing value, respectively. The methods used in this study are Expectation Maximization, Markov Chain Monte Carlo, Regression Imputation, Mean of Nearby Points, Median of Nearby Points, Linear Interpolation, Series Mean and Linear Trend at a Point. The methods were applied to the missing data sets and after the methods were compared with 3 test methods which are Mean Squared Error (MSE), Mean Absolute Error (MAE) and the correlations of the data sets. Finally, it was detected that Expection Maximization method is the best among the methods with three test results. At the same time, Markov Chain Monte Carlo method gave the second best results among all methods and Regression Imputation method took the third place according the three test methods. The performances of other five methods vary from test to test and they all have close performance scores.

Keywords: Expextation Maximization, Missing Value Imputation Methods, Regression, Markov Chain Monte Carlo

1. GİRİŞ

İstatistik biliminin önemi günümüz dünyasında teknolojinin giderek gelişmesiyle ve yaygın kullanımıyla daha da çok artmıştır. Sosyal bilimlerden tıbba, bilgisayar bilimlerinden tarihe kadar geniş bir kullanım alanına sahip olan istatistiği veri olmadan düşünmek olanaksızdır. Türk Dil Kurumu'na göre verinin tanımları

- Bir araştırmanın, bir tartışmanın, bir muhakemenin temeli olan ana öge, muta, done
- Gözlem ve deneye dayalı araştırmanın sonuçları
- Bilgi, data
- Olgu, kavram veya komutların, iletişim, yorum ve işlem için elverişli biçimli gösterimi

şeklinde belirtilmiştir. Bilgiye ulaşmaya çalışmak bütün bilim dallarının ortak özelliğidir fakat çok fazla durumda istatistik bilimi olmadan bu bilgiyi kullanabilmek, yorumlayabilmek olanaksızdır. Burada önemli olan husus, işlenmesi ve yorumlanabilmesi için verinin analize hazır hale getirilmesidir. Gerçek dünya problemlerinde, özellikle sosyal bilimlerde ve anket çalışmalarında yapılan herhangi bir çalışmanın neticeye ulaşabilmesi için elde edilen veri seti eksiksiz olmalıdır. Bu duruma ulaşmanın zor olması, yani eksik veri bulunmayan veri setleri elde etmenin zorluğundan dolayı 1970'li yıllarda başlayan eksik veri atama teknikleri, günümüzde yapılan istatistiksel çalışmalarda kullanılmaktadır. İstatistiksel analiz yöntemlerinin çoğu 1900'lü yılların başlarında geliştirilmiştir ve bu yöntemler eksik veri içermeyen veriler dikkate alınarak yapılmıştır. Bu yöntemlerin tam bilgi gerektirmesinden dolayı eksik verilerle ilgili herhangi bir çözüm arayışına girilmemiştir.

1970'lerin sonlarında eksik veri sorununun gündeme getirilmesine kadar eksik veri setleri istatistiksel analiz yöntemlerinde herhangi bir problem teşkil etmemekteydi. (Demir ve Parlak, 2012:230). Eksik verilerin üstündeki zorluklar araştırmacıları tam verilerle birlikte çalışmaya itmektedir. Bazı çalışmalarda da eksiksiz veri seti elde etmenin olanaksız olduğu açıktır. Bu durumda araştırmacılar çoğunlukla eksik veriyi ihmal edilebilir kabul etmekte ve ilgili verileri analiz dışı bırakma eğiliminde olmaktadır. (Demir& Parlak, 2012:230). Özellikle büyük gruplar üzerinde yapılan çalışmalarda eksik olmayan veri seti elde etmek neredeyse imkânsızdır. (Cool, 2000:1).

Bütün istatistiksel yöntemler veri setinin eksiksiz olduğu varsayımı altında geliştiğinden dolayı eksik veriler analizler için yararlanılacak olan istatistiksel analiz yöntemlerinin neredeyse bütünü için sorun oluşturmaktadır. (Allison, 2001:72; Osborne, 2013; Pigott, 2001:353).

Eksik veriler göz önünde bulundurulmadan herhangi bir analiz yanıltıcı sonuçlar verebilir. Ayrıca bu yanıltıcı sonuçların araştırma evrenine genellenebilirliği noktasında hata miktarının artmasının olası olduğu da söylenebilir. (Byrne, 2016). Bu sebeple analize geçilmeden önce eksik verinin miktarı ve yapısıyla ilgili bütün saptamaların yapılması ve karşılaşılabilecek sorunların önlenmesi maksadıyla araştırmacıların önlem alması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. (Çüm vd., 2018:230).

Eksik değerlerin ele alınmasına yönelik alternatif yöntemler literatürde mevcuttur. Bu yöntemler aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Çokluk ve Kayrı, 2011:289):

1) Eksik veri yerine bir veya birden fazla değer atanması ve bu verilerin analiz dışı bırakılması,

2) Eksik veri içeren gözlem veya değişkenlerin silinmesi,

3) Eksik verilere ilişkin tahminler yapma, yaklaşık bir değer atama (imputation)

Çalışmamızda eksik değerlere ilişkin kestirme yöntemlerinden bahsedileceğinden dolayı buradan sonra üçüncü madde olan "Eksik verilere ilişkin tahminler yapma, yaklaşık bir değer atama (imputation)" kısmına ağırlık verilecektir. Eksik değerlere müdahale etmenin bilimsel bir yolu, eksik değerlere ilişkin kestirimler yapmak ve bu değerleri temel analizler sırasında kullanmaktır. Ancak kestirim ya da yaklaşık değer atama işlemi sadece nicel değişkenler için yapılabilecek bir işlemdir. Bu kestirimleri yapmanın en yaygın üç yöntemi "geçmiş bilgileri kullanmak", "ortalama değer atamak" ve "regresyondur" (Çokluk ve Kayrı, 2011:289; Mertler ve Vannatta, 2005; Tabachnick ve Fidell, 1996).

Araştırmacı belirli bir alanda uzun zamandan beri çalışıyorsa, ele alınan evren veya değişkenler hakkında bilgi birikimi fazla ise geçmiş bilgileri kullanmak yöntemini kullanabilmektedir. Burada araştırmacı, tecrübelerine dayanarak eksik değerleri yeni değerlerle değiştirebilmektedir. (Mertler ve Vannatta, 2005). Bir diğer yöntem olan ortalama değer atama, eksik verili çalışmaların büyük bir kısmında kullanılmaktadır. Fakat bu yöntemin kullanımı eksik verinin miktarının ve değişkenlerin yapısının uygunluğu durumunda önerilmektedir. Ayrıca bir değişkenin değeri, diğer bir değişkenin değerinin artması gibi durumlarda artışa geçiyorsa ortalama değer atama yöntemi yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Üçüncü yöntem ise regresyon yaklaşımıdır. Bir veya birkaç değişken bağımsız değişken olarak belirlenir ve eksik veri ataması yapılacak olan gözleme ait değişken ile regresyon modeli oluşturulup tahminler yapılır. Fakat kestirim için kurulacak olan modelde bağımsız değişken ya da değişkenlerin hangi kıstasa göre belirleneceği yine ayrı bir problemdir.

Eksik değer ataması yapılacak olan değişken hariç diğer değişkenler bütünüyle bağımsız değişken olarak alındığı takdirde çok fazla bilgi kaybının bulunduğu bir atama söz konusu olabilir. Her değişkende ayrı ayrı eksik verinin bulunabileceği düşünüldüğünde regresyon tahmini yapılacağı zaman bu eksik verilere ait gözlemler devre dışı kalacağından, regresyon tahmininde kullanılacak olan gözlem sayısında bir hayli azalma görülecektir. Bunun önüne geçebilmek için de diğerlerine nazaran daha az eksik gözleme sahip değişken ya da değişkenlerle kestirim yapmak uygun olabilir.

2. EKSİK VERİLERİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Eksik veriler değişkenlere bağlı olarak üç farklı yapısal özellik gösterebilir. Bunlar (Çüm vd., 2018:230; Allison, 2001:72):

Tamamıyla Rastlantısal Olan Eksik Veriler (TROK): A ve B olarak iki değişken düşünelim. İlgili gözlemlerin verdikleri yanıtların olasılığı bu iki değişkenden bağımsız ise eksik veri Tamamıyla Rastlantısal Eksik Veri olarak düşünülür. Bir başka ifade ile verinin eksik olma nedeni, veri setinde yer alan herhangi bir değişkenden kaynaklı değildir. Örnek olarak, yaş ve cinsiyet birbirlerinden bağımsız değişkenlerdir. Bu durumda A veya B değişkeninin eksik verili bir değişkenler olması TROK özelliğini sağlamaktadır denilebilir. TROK koşulunun sağlandığı ya da sağlanmadığı yanıt verenler ile yanıt vermeyenler arasındaki gözlenen verilerin dağılımlarının karşılaştırılması ile belirlenebilir.

Rastlantısal Olan Eksik Veriler (ROK): A ve B değişkenleri arasından B'nin yanıt olasılığının A'ya bağlı fakat A'nın yanıt olasılığının B'ye bağlı olmaması durumu rastlantısal olan eksik veri olarak adlandırılır. Örnek olarak, sigara içme durumu ile yaş değişkeni birbirinden bağımsız değişkenler olarak adlandırılabilse de ebeveynden çekindiklerinden dolayı yaşı küçük olan bireyler sigara içmelerine rağmen sigara içmediklerini beyan edebilirler.

Yani sigara içme durumuyla yaş değişkeni arasında bir ilişki olduğu düşünülebilir. Bu durumda ortaya çıkan eksik veri yapısı rastlantısal olan eksik veriler olarak isimlendirilebilir. İhmal Edilemez Eksik Veriler (İEK): TROK ya da ROK yapıda olmayan eksik veriler ihmal edilemez eksik veriler olarak adlandırılmaktadır. Burada değişkenlerdeki eksik yanıt olasılığı A ve B gibi değişkenlerin ikisi ile de ilişkili ise eksik veri ihmal edilemez eksik veri olarak düşünülebilir. İhmal edilemez eksik veriler ile çalışmak diğer yapıdaki eksik verilere göre daha zor ve uzmanlık gereği barındıran bir işlemdir. Eksik verilerin TROK olduğu ve veri setindeki değişkenlerin eksik veri yüzdesi ideal bir seviyede olduğu durumda bütün atama yöntemleri makul sonuçlar verebilir fakat araştırmacı hangi yöntemi neye dayanarak kullandığını bildiği sürece daha akla yatkın ve güvenilir sonuçlar elde edebilecektir. Bu çalışmada veri setinin sadece TROK olduğu durumda kullanılabilecek yöntemler, sadece İEK olduğu durumlarda kullanılabilecek yöntemler birlikte incelenmiş ve yöntemlerin avantajları dezavantajları bu çalışmanın konusu olan veri seti ile karşılaştırılmıştır. Veri setindeki eksik verilerin bulunma durumu değişiklik gösterdikçe, daha önce güvenilir olarak kabul edilen bir yöntem diğer veri setinde güvenilir sonuçlar üretmeyebilir.

3. EKSİK VERİ ATAMA YÖNTEMLERİ

Bu çalışmaya dâhil edilen atama yöntemleri ve kısa açıklamaları aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

Beklenti Maksimizasyonu (EM): EM algoritması iki adımdan oluşmaktadır (Akbaş ve Tavşancıl:38, 2015; Enders, 2010),

1) Eksik değerlerin, gözlenen değerler üzerinden kurulan bir regresyon denklemiyle kestirildiği beklenti adımı,

2) Birinci adım sonrasında ulaşılan eksiksiz veri seti üzerinden regresyon denkleminin yeniden kurulduğu maksimizasyon adımı iteratif bir süreçte birbirini izlemektedir.

Markov Zincirleri Monte Carlo (MCMC) Yöntemi: MCMC yöntemi, birkaç adımı izleyerek eksik verilerle Bayesci çıkarımı temel alır:

1) Atama adımı. Bu adımda ortalamalar ve kovaryans matrisi tahmin edilir. Sonrasında her gözlem için eksik değerler simüle edilir.

2) Sonsal (Posterior) Adım (P- Step). Birinci adımdan ortalama vektörü ve kovaryans matrisi simüle edilir. Bu sürecin sonucuna sonsal dağılım denir (Suhaimi vd., 2017:552).

Regresyon Atama: Bu teknikte eksik veriler, eksik veri içermeyen diğer değişkenler kullanılarak kurulan bir regresyon denklemine göre tahmin edilmektedir. Regresyon denklemi, eksik veri içeren değişkenin yordanan, eksik veri içermeyen diğer değişkenlerin ise yordayıcı konumunda olacağı şekilde kurulur. Yordanan değişkende eksik olan gözlemler, diğer değişkenlere ait değerlerin bu denklemde yerine konulmasıyla tahmin edilmekte ve eksiksiz bir veri setine ulaşılmaktadır (Akbaş ve Tavşancıl, 2015: 38; Enders, 2010).

Seri Ortalamaları Ataması: Bu atama yöntemi diğer yöntemler arasında en çok kullanılan yöntemdir. Atama yapılacak olan değişkenin eksik olmayan değerlerinin ortalamasının eksik olan gözlemlere atanması işlemidir (Alpar, 2011:139). Sadece TROK yapıda eksik gözlemler için kullanıma uygun olduğu söylense de çok fazla eksik veri bulunan değişkenler için yanlı bir sonuç elde etme ihtimalinden dolayı problem teşkil edebilmektedir. Bu atama yönteminin uygulandığı değişkenlerin gerçek dağılımı farklılaşabilir ve varyans olduğundan düşük çıkabilir. Bahsedilen bu sonuçlar ise yöntemi bir hayli dezavantajlı kılmaktadır.

Yakın Noktalar Ortalama Ataması: Burada yapılan işlem ise, veri setindeki ilgili eksik verinin bulunduğu hücrenin bir üstündeki değer ile bir altındaki değerin ortalaması eksik veriye atanır. Eğer bir üstündeki veri de eksikse, onun bir üstündeki veriyi eksik gözleme atar. Burada hücrenin üstündeki 2 değer ve altındaki 2 değerin yani toplamda 4 değerin ortalama ataması da ya-

pılabilir. SPSS'de "span of nearby points" seçeneği ile bu sayıya araştırmacı karar verebilir. Bu çalışmada "span of nearby points" seçeneği 3 seçilerek işlem yapılmıştır. Yakın Noktalar Medyan Ataması: Burada yapılan işlem, "span of nearby points" seçeneği 2 seçildiği takdirde, veri setindeki ilgili eksik verinin bulunduğu hücrenin iki üstündeki değer ile iki altındaki değerin medyanını eksik veriye atar. SPSS'de span of nearby points seçeneği ile bu sayıya araştırmacı karar verebilir. Bu çalışmada "span of nearby points" seçeneği 3 seçilerek işlem yapılmıştır. Lineer İnterpolasyon Ataması: Eksik veriden önceki son tam gözlem değeri ve eksik değerden sonraki ilk tam gözlem değerinin eksik verilerin yerine atanması yöntemidir. Serideki ilk gözlem veya son gözlem eksik olduğu takdirde atama işlemi yapılamaz (Çokluk ve Kayrı, 2011:289).

Noktanın Doğrusal Eğimi (Linear Trend at a Point): Değer, mevcut yapının (örneğin değerler ilk denekten, son deneğe doğru yükselme eğilimi gösteriyorsa) sergilediği trend ile uyumlu veya tutarlı olarak belirlenir. Mevcut serilerin 1'den n'ye kadar ölçeklendirildiği bir indeks değişkeninde eksik verilere öngörülen değerler yerleştirilir (Çokluk ve Kayrı, 2011:289).

4. SINAMA ÇEŞİTLERİ

Çalışmamızda eksik veri atama yöntemlerinin performanslarını karşılaştırmak amacıyla üç farklı sınama çeşidi kullanılmıştır. Bu üç yöntem ve açıklamaları aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

Ortalama Mutlak Hata (MAE): Ortalama mutlak hata iki sürekli değişkenin değerleri arasındaki mutlak farkların toplamının değişken sayısına bölümüyle elde edilmektedir. Ortalama mutlak hatanın genel formülü eşitlik 1'de belirtilmiştir.

(1)

Burada Yo, orijinal değişkene ait değeri, Ym ise eksik veri ataması yapılmış değişkene ait değeri temsil etmektedir.

Ortalama Kare Hata (MSE): Ortalama kare hata, iki sürekli değişkenin değerleri arasındaki farkların karelerinin, hesaba katılan değişken sayısına bölümüyle elde edilmektedir. Ortalama kare hatanın genel formülü eşitlik 2'de verilmiştir.

$$\frac{}{n}\sum_{i=1}^{n}(Yoi - Ymi)^2 \qquad (2)$$

Burada Yo orijinal değişkene ait değeri ve Ym ise eksik veri ataması yapılmış değişkene ait değeri temsil etmektedir.

Pearson Korelasyon Katsayısı: Bu sınama uygulanırken, tüm veri setleri bir değişken olarak düşünülmüştür. Amacımız atama yöntemlerini karşılaştırmak olduğundan, veri setlerine ait değişkenler alt alta gelecek şekilde 3848 x 5 = 19240 gözleme sahip iki değişkenin Pearson korelasyon katsayıları hesaplanarak atama yöntemlerinin performansları karşılaştırılmıştır.

5. VERİ SETİ

Bu çalışmada eksik veri atama yöntemlerinin performanslarını karşılaştırmak için TIMSS* (Trends in International Mathematics and Science Study) veri setinden yararlanılmıştır. TIMSS, öğrencilerin matematik ve fen alanlarında kazandıkları bilgi ve becerilerin değerlendirilmesine yönelik bir tarama araştırmasıdır. Değerlendirme 4. ve 8. sınıf öğrencilerine uygulanmaktadır. Elde edilen çalışmaların sonuçları 4 yılda bir yayınlanmaktadır ve en son 2015 yılında yayınlanmıştır. İlköğretim 4. Sınıf öğrencilerine yönelik herhangi bir ülkeye ait öğrenciler ile ilgili 5 değişkenli, eksik veri bulunmayan ve 3848 gözleme sahip veri seti ele alınmıştır. Bu çalışmada amaçlanan, herhangi tam bir gerçek dünya veri setine sahip olmak olduğundan dolayı bu yazıda veri setinin hangi veri seti olduğu ve neden bu veri setinin seçildiği konusunda daha fazla üzerinde durulmayacaktır.

Burada herhangi bir TIMSS veri setinden, öğrencilerin matematik alanında kazandıkları bilgi ve becerilerin değerlendirilmesi sonucu yayınlanan ve eksik veri bulunmayan 5 değişkenli ve 3848 gözleme sahip bir veri seti üzerinde çalışılmıştır. *TIMSS 2015 Assessment Frameworks. Copyright © 2013 International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). Publisher: TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College.

Eksiksiz bu veri setinden 5 farklı eksik veri yüzdesi aralığına sahip veri setleri oluşturulmuştur. Bu veri setlerinin her bir değişkeni tamamen rastlantısal olan eksik veri (TROK) yapısındadır. TROK yapıda olan bu veri setlerinin değişkenleri sırasıyla %0-5, %5-10, %10-15, %15-20, %20-25 arasında rastgele yüzdeye sahip eksik verili bir yapıya dönüştürülmüştür. Oluşturulan 5 veri setine ilişkin eksik veri yüzdeleri ve eksik veri sayıları Tablo 1'de belirtilmiştir. Eksiksiz veri seti 5 farklı eksik veri yüzde aralığına sahip veri setlerine dönüştürülürken değişkenler rastgele eksik verili yapıya getirilmiştir. Buradan bütün değişkenlerin TROK yapısında olduğu sonucu çıkmaktadır. Aynı şekilde her yüzde aralığındaki yüzdelerin kaç olacağına karar verirken de bir

rastgelelik söz konusu olmuştur. Bütün bu işlemler yapılmış ve oluşan veri setleri Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 1'e bakılacak olursa ilk veri seti %0 ile %5 arasında eksik verili değişkenlere sahip bir veri setidir. Eksik veri yüzdeleri de %1.11, %3.62, %1.88, %0.63 ve %4.71 olarak rastgele belirlenmiştir. Diğer yüzde aralığındaki veri setleri için de değişkenlere ait eksik veri yüzdeleri ve o yüzdeye ait kaç verinin o değişkenden silinip eksik verili bir yapıya dönüştürüldüğüne dair bilgiler yer almaktadır.

Bu çalışmada bütün istatistiksel analizler ve eksik veri atama yöntemleri uygulanırken SPSS 22.0 paket programından yararlanılmıştır.

Tablo 1. *Oluşturulan Eksik Veri Setleri, Eksik Veri Yüzdeleri ve Eksik Değer Sayıları*

		Değişkenler									
		X1		X2		X3		X4		X5	
Veri Seti	*Yüzde Aralığı*	*Eksik Veri Yüzdesi ve Sayısı*									
1	%0-5	1.11%	43	3.62%	139	1.88%	72	0.63%	24	4.71%	181
2	%5-10	9.69%	373	6.55%	252	7.32%	282	5.87%	226	6.70%	258
3	%10-15	11.00%	423	13.71%	528	10.17%	391	12.74%	490	14.39%	554
4	%15-20	19.31%	743	17.94%	690	19.31%	743	15.70%	604	16.65%	641
5	%20-25	24.80%	954	23.90%	919	20.40%	785	22.50%	864	20.80%	801

Veri silme işleminin amacı, eksik verili değişkene eksik veri atama yöntemleri uygulandıktan sonra orijinal (eksiksiz değişken) verili değişken ile karşılaştırma yapılması açısındandır. Burada eksik gözlemlerin Tamıyla Rastlantısal Olan Eksik veriler olduğu yorumunu yapılabilir.

6. BULGULAR

Bu bölümde tamamıyla rastlantısal olan eksik veriye sahip değişkenlere çalışmada bahsedilen atama yöntemlerinin tek tek uygulanması sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiş ve yöntem sonuçları karşılaştırılmıştır.

Eksik veri atama yöntemlerinin orijinal veri setine ne derece yakın değerler türettiğinin sınanması amacıyla orijinal veri seti ile eksik veri atama yöntemleri sonucunda hesaplanan değerlerin arasındaki ortalama mutlak hatalar hesaplanmıştır ve sonuçlar Grafik 1'de sunulmuştur.

Grafik 1. *Ortalama Mutlak Hata Değerleri*

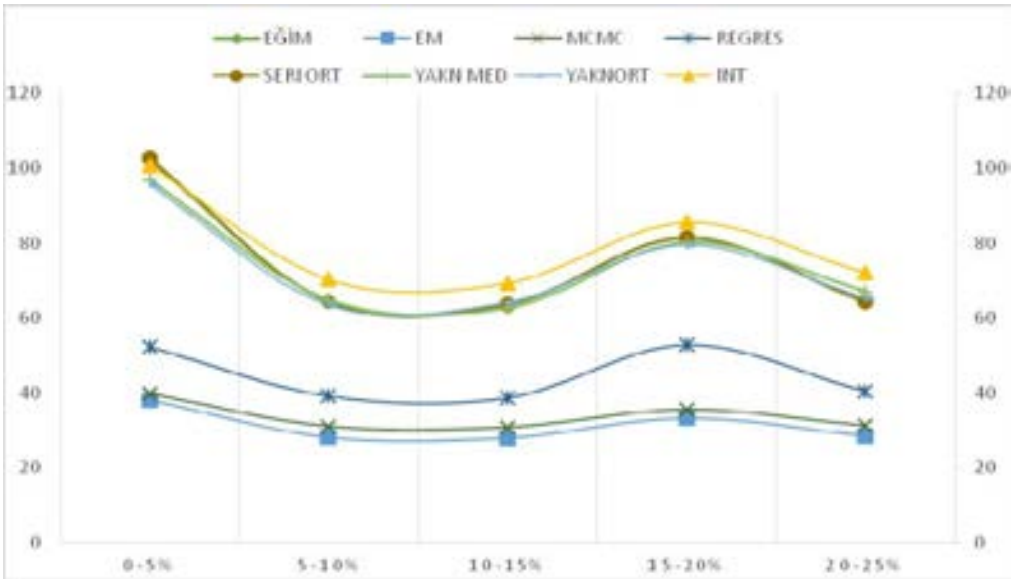

Grafik 1'deki değerler incelendiğinde EM yöntemi ilse Markov Zinciri Monte Carlo yöntemi en iyi sonuçları vermişlerdir. %5-10 ve %20-25 arasında değişen eksik veri setlerinde diğer yüzde aralıklarına göre daha iyi ortalama mutlak hata değerleri gözlenmiştir. Genele bakıldığında %0'dan %25'e kadar olan eksik veri setlerinde ortalama mutlak hata değeri sınama çeşidine göre en iyi sonucu EM yöntemi vermiştir. Doğrusal İnterpolasyon yöntemi ise bu sınama çeşidine göre en başarısız sonucu vermiştir. Regresyon Atama Yöntemi hariç diğer atama yöntemleri de EM ve Markov Zincirleri Yöntemi 'nin uzağında kalmaktan öteye gidememiştir. Regresyon atama yöntemi EM ve MCMC' nin ardından ortalama mutlak hata değeri sınama çeşidine göre en iyi üçüncü sonucu vermiştir. Eksik veri atama yöntemlerinin orijinal veri setine ne derece yakın değerler türettiğinin sınanması amacıyla orijinal veri seti ile eksik veri atama yöntemleri sonucunda hesaplanan değerlerin arasındaki hata kareler ortalaması değerleri hesaplanmıştır ve sonuçlar Grafik 2'de sunulmuştur.

Hata kareler ortalamaları değerlerine göre en iyi ve en iyi sonuçları EM, Markov Zinciri Monte Carlo Yöntemi ve Regresyon Atama Yöntemi vermiştir. Diğer yöntemler ise hata kareler ortalamaları sınamasına göre bu üç yönteme göre çok başarısız sonuçlar vermiştir, aynı zamanda diğer yöntemler birbirine oldukça yakın sonuçlar vermişlerdir. Hata kareler ortalamaları sınama çeşidine göre en iyi sonucu EM yöntemi, en iyi ikinci sonucu Markov Zinciri Monte Carlo Yöntemi ve en iyi üçüncü sonucu Regresyon Atama yöntemi vermiştir. Beklenti Maksimizasyonu ve Markov Zinciri Monte Carlo Yöntemi' nin değişik yüzde aralıklarında en istikrarlı sonuçları verdikleri söylenebilir. Bu iki yöntemin haricinde diğer yöntemlerin MSE değerleri değişik yüzdelerde oldukça istikrarsız artıp azalırken bu iki yöntemde artışların ya da azalışların oldukça istikrarlı ve düzgün oldukları söylenebilir.

Grafik 2. *Hata Kareler Ortalamaları Değerleri*

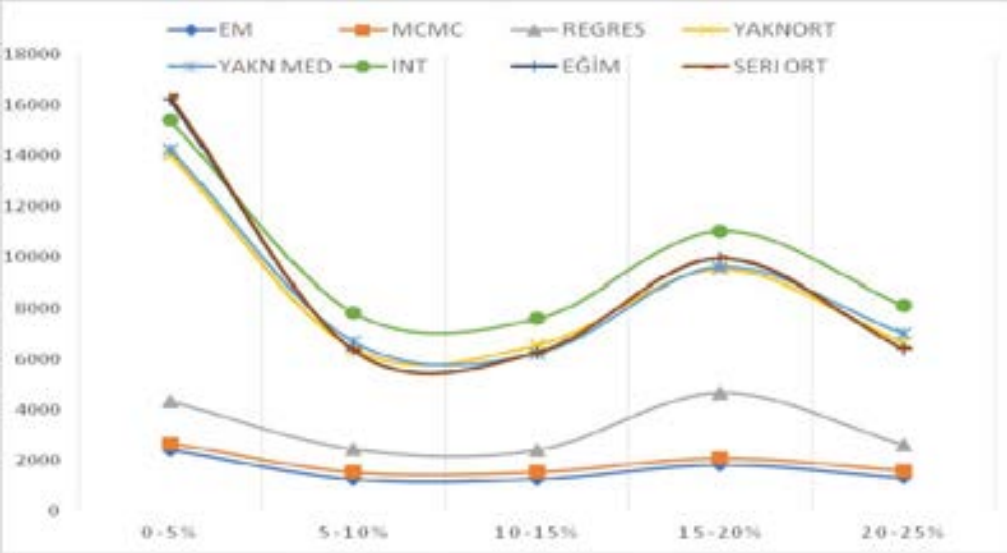

Eksik veri atama yöntemlerinin orijinal veri setine ne derece yakın değerler türettiğinin sınanması amacıyla orijinal veri seti değişkenleri ile eksik veri bulunan veri setlerinin değişkenleri arasındaki Pearson korelasyon katsayılarının yüzde aralıklarına göre ve atama yöntemlerine göre değişen değerleri grafik 3'de belirtilmiştir.

Grafik 3 incelendiğinde, tıpkı MSE' de olduğu gibi en istikrarlı ve en iyi sonuçları sırasıyla Beklenti Maksimizasyonu ve Markov Zinciri Monte Carlo

yöntemi vermiştir. Regresyon Atama yöntemi diğer iki sınama yöntemine göre en iyi üçüncü sonucu vermişti ve bu sınama çeşidine göre de en başarılı üçüncü sonucu vermiştir. Diğer iki sınama çeşidine göre diğer atama yöntemleri birbirlerine yakın sonuçlar vermişlerdi ve aynı şekilde korelasyon sınama çeşidine göre de birbirlerine yakın sonuçlar vermişlerdir. Eksik veri yüzdesi arttıkça veri setleri arasındaki korelasyonlar azalışa geçerken %20-25 eksik veri setinde yapılan atama sonuçlarında Beklenti Maksimizasyonu ve Markov Zinciri Monte Carlo yöntemi harici diğer yöntemlerde korelasyon sayılarında bir artış söz konusudur.

Bu ise beklenmedik bir sonuç olup, en iyi atama yöntemleri olan Beklenti Maksimizasyonu ve Markov Zinciri Monte Carlo yöntemlerinin önemini azaltmamıştır. Yani korelasyon değerlerindeki bu artış bu çalışmanın sonuçlarını hiçbir şekilde etkilememiştir.

Sonuç olarak, sınama çeşitlerine göre en başarılı ve istikrarlı sonucu Beklenti Maksimizasyonu yöntemi vermiştir. Markov Zinciri Monte Carlo yöntemi de diğer yöntemlerin arasından sıyrılmış ve Beklenti Maksimizasyonu'nun sonuçlarına benzer sonuçlar vermiştir fakat hiçbir şekilde bu yöntemi geçememiştir.

Grafik 3. *Eksik Değerli Veri Setleri ile Eksiksiz Veri Seti Arasındaki Pearson Korelasyon Katsayısı Değerleri*

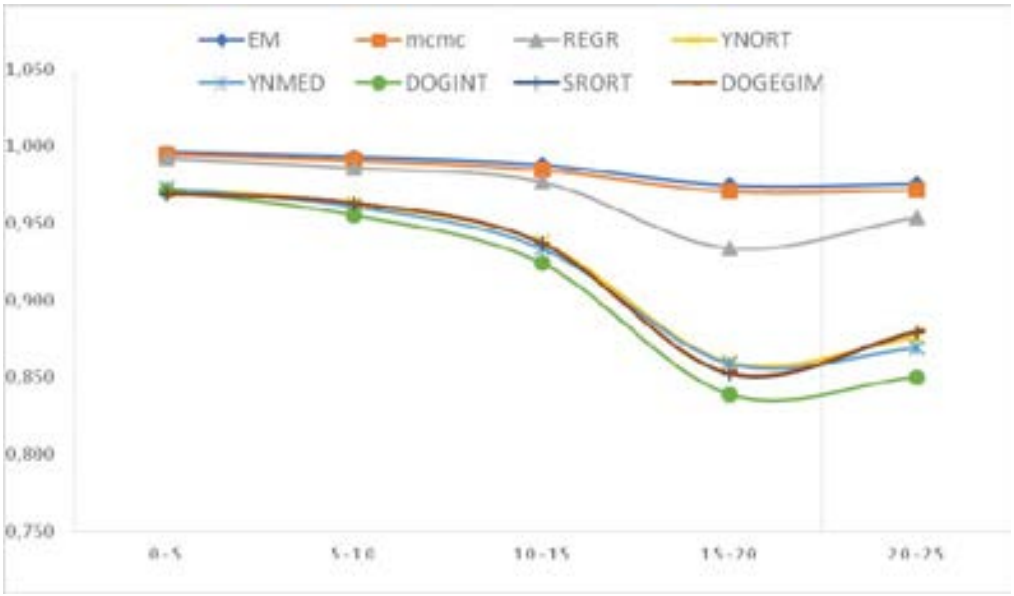

7. SONUÇ

Eksik verilerde yapılacak atamalarla ilgili; eksik verinin rastgele olup olmamasıyla ilgili, eksik verinin yüzdesini de göz önünde bulundurarak hangi yüzde aralığında hangi yöntemlerin kullanılmasının sağlıklı olup hangilerinin kullanılmaması gerektiğini bir istatistikçi, ilgili veri setini tanıdığı ve değişkenler ile ilgili bilgisi olduğu varsayımı altında en mantıklı yöntemi uygulamalıdır.

Bu çalışmanın sonucu olarak, eksik veri setlerinde eksik veri atama yöntemi olarak yaygın kullanılan bir yöntem olan Seri Ortalamaları yönteminin çoğu zaman ne kadar yanlı sonuçlar verebileceği ispatlanmıştır. Bunun yerine daha iyi sonuçlar veren yöntemlerin mevcut olduğu vurgulanmıştır. Genel olarak bakıldığında Beklenti Maksimizasyonu atama yönteminin bütün farklı eksik verili yüzdeye sahip veri setlerinde en başarılı ve en istikrarlı sonuçları verdiği görülmüştür.

Aynı şekilde Markov Zinciri Monte Carlo atama yönteminin de Beklenti Maksimizasyonu kadar iyi olmasa da başarılı ve istikrarlı sonuçlar verdiği görülmüştür. Sürekli değişkenlere sahip eksik veri setlerinde Beklenti Maksimizasyonu (EM) atama yöntemini uygulamak daha mantıklıdır.

KAYNAKÇA

AKBAŞ, U., & TAVŞANCIL, E. (2015). Farklı örneklem büyüklüklerinde ve eksik veri örüntülerinde ölçeklerin psikometrik özelliklerinin eksik veri baş etme teknikleri ile incelenmesi. Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, 6(1).

Allison, P. D. (2001). Missing data (Vol. 136). Sage publications.

Alpar, R. (2011). Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler, Ankara: Detay Yayıncılık.

Byrne, B. M. (2016). Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming. Routledge.

Cool, A. L. (2000). A Review of Methods for Dealing with Missing Data.

Çokluk, Ö., & Kayrı, M. (2011). Eksik değerlere yaklaşık değer atama yöntemlerinin ölçme araçlarının geçerlik ve güvenirliği üzerindeki etkisi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 11(1), 289-309.

Çüm, S., Demir, E. K., Gelbal, S., & Kışla, T. Eksik Veriler Yerine Yaklaşık Değer Atamak için Kullanılan Gelişmiş Yöntemlerin Farklı Koşullar Altında

Karşılaştırılması. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (45), 230-249.

Demir, E., & Parlak, B. (2012). Türkiye'de eğitim araştırmalarında eksik veri sorunu. Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, 3(1).

Enders, C. K. (2010). Applied missing data analysis. Guilford press.

Mertler, C. A., & Reinhart, R. V. (2016). Advanced and multivariate statistical methods: Practical application and interpretation. Routledge.

Osborne, J. W. (2013). Best practices in data cleaning: A complete guide to everything you need to do before and after collecting your data. Sage.

Pigott, T. D. (2001). A review of methods for missing data. Educational research and evaluation, 7(4), 353-383.

Schafer, J. L. (1999). Multiple imputation: a primer. Statistical methods in medical research, 8(1), 3-15.

Suhaimi, N., Ghazali, N. A., Nasir, M. Y., Mokhtar, M. I. Z., & Ramli, N. A. (2017). MARKOV CHAIN MONTE CARLO METHOD FOR HANDLING MISSING DATA IN AIR QUALITY DATASETS. Malaysian Journal of Analytical Sciences, 21(3), 552-559.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). Using multivariate statistics. Allyn & Bacon/Pearson Education.

Arıtılmış Evsel Atıksuyun Killi Bir Toprağın Fizikokimyasal Özellikleri Üzerine Etkisi

Zir. Yük. Müh. Ayşen DUMAN
İzmir Büyükşehir Belediyesi

Prof.Dr. Bülent OKUR
Ege Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bülent YAĞMUR
Ege Üniversitesi

Özet

Bu çalışma İzmir ili Menderes ilçesinde atık su kullanımının toprağın fiziksel ve kimyasal özelliklerine etkisini araştırmak amacı ile gerçekleştirilmiştir. Denemede mısır bitkisi yetiştirilmiş ve sulama arıtılmış atık su ile yapılmıştır. 6 kez 100 ml atıksu sulama suyu sonrasında parsellerdeki toprakların fiziksel ve kimyasal özellikleri kontrol parsel ile kıyaslanmıştır. Çalışma sonunda atık sularla yapılan sulamanın herhangi bir olumsuz etkisi saptanmamıştır. Sonuç olarak sulama kıtlığı yaşayan bölgelerde arıtılmış atık suların mısır tarımında kullanılabileceği ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arıtılmış atık su, mısır, makro ve mikro besin maddeleri, sulama

The Effect of the Treated Domestic Waste Water on Physicochemical Properties of a Clay Soil

Abstract

This study is realized to research the physical and chemical effects of waste water which is treated at İzmir-Menderes sewage treatment facility on soil sustainability. Corn (*Zea mays* L.) plant was grown as experiment plant and irrigated with treated wastewater during vegetation period of plant. After 100 mm of water was applied for 6 times the physical and chemical properties of soil were compared with those of control parcels. It was obtained that the usage of treated wastewater did not negatively affect physical and chemical properties of soil. As a result it can be

suggested that the treated waste water can be used as irrigation water in water deficit areas for corn plant.

Keywords: Treated waste water, corn plant, macro and micro nutrients, irrigation

1. GİRİŞ

Su tüm canlıların yaşaması için mutlak gerekli maddelerden biridir. Yeryüzünün yaklaşık ¾'ünün sularla kaplı olmasına rağmen, bunun yaklaşık % 97'si canlılar için direk kullanıma uygun olmayan tuzlu ve acı sulardan oluşmaktadır. Geri kalan kısmının önemli bir bölümü ise kutuplarda buzullar halinde bulunmaktadır. Dolayısıyla, şu anda dünyadaki kullanılabilir su miktarının toplam su miktarının ancak % 0,3'ü olduğu kabul edilmektedir (Yücel, 1990: 1155). Su, insanların içme, kullanma, sanayi ve tarımsal amaçlı gereksinimlerini karşıladıktan sonra nitelik yönünden çeşitli değişimlere uğrar ve atık suya dönüşür. Böylece su, bünyesinde sağlığa zararlı biyolojik ve kimyasal maddeleri içerir ve bunların kolayca bir bölgeden diğer bir bölgeye taşınmasına da aracılık eder. Türkiye su zengini bir ülke değildir. Aksine gerekli önlemler alınmaz ise gelecekte su sıkıntısı çekecek olan bir ülke olacaktır. Kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarı 1600 $m^{3'}$ dür. Diğer ülkeler ve dünya ortalamasıyla kıyaslarsak, Türkiye kişi başına kullanılabilir su miktarı bakımından su azlığı çeken ülkeler arasında görülebilir. Kişi başına 5 000 m^3 ve fazla su potansiyeli olan bir ülke "su zengini" olarak kabul edilir. 2023 yılı için nüfusumuzun 100 milyon olacağını öngörmüştür. Bu durumda 2023 yılı için kişi başına düşen kullanılabilir su miktarının 1125 m^3/yıl civarında olacağı söylenebilir. Mevcut büyüme hızı, su tüketim alışkanlıklarının değişmesi gibi faktörlerin etkisi ile su kaynakları üzerine olabilecek baskıları tahmin etmek mümkündür. Ayrıca tüm bu tahminler mevcut kaynakların hiç tahrip edilmeden aktarılması durumunda söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla Türkiye'nin gelecek nesillerine sağlıklı ve yeterli su bırakabilmesi için kaynakların çok iyi korunup, akılcı kullanılması gerekmektedir. Kurak ve yarı kurak iklim bölgelerinde tarımsal üretim için sulama en önemli ölçüttür. Ülkemizin büyük bir bölümünde gerek yıllık toplam yağışın yetersizliği; gerekse dağılımın düzensizliği, tarımsal üretimde sulamayı gerekli kılmaktadır. Tarımsal sulama için temiz yeraltı ve yerüstü kaynaklarının yeterli olmadığı durumlarda arıtma işlemlerinden geçirilmiş atık sular sulama suyu olarak kullanılabilir (Köksal ve ark., 1998).

Hindistan'da yapılan bir denemede; atık suyun sulama amaçlı kullanımında bitkisel üretimde verim artışları saptanmıştır. Buğday, fasulye, pirinç, patates ve pamuğun atık su ile sulama sonucu normal su ve gübre verilen par-

sellere göre ürün verim artışının daha fazla olduğu belirlenmiştir (Hespanhol, 1993). Evsel ve endüstriyel atık suların sulamada kullanım olanakları ile ilgili yapılan bir çalışmada; sulama suyunun yetersiz kaldığı bölgelerde, uygun bir arıtma işleminden geçirilen atık suların, ek bir su kaynağı olarak değerlendirilebilmesi olanaklarını ortaya koyularak, bu konudaki temel esaslara işaret edilmiş ve konuya yönelik önerilerde bulunulmuştur Korukçu ve ark., 1996). Atık suların sulamada kullanılması ile ilgili yapılan bir başka çalışmada; atık suların sulamada kullanım şartları, fayda ve zararları ve kullanman yöntemleri incelenmiştir.

Yapılan bu araştırmada atık sulara orta arıtma ve yeterli klorlama yapıldığında, tahıl ve sebze üretimi amacıyla sulamada emniyetle kullanılabileceği saptanmıştır (El-Jundi, 1991). Atık suların içinde bulunan inorganik maddeler ile zehir etkisi bulunan iyonlar bu suların tarımsal sulama amaçlı kullanımını sınırlandırmaktadır. Atık su arıtma işlemleri, bu sularda bulunan pek çok patojeni yok ederek olumsuz sağlık etkilerini azaltmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde atık suların arıtıldıktan sonra sulama suyu olarak kullanılmasında göz önüne alınması gereken en önemli kriterler, helmintlerin maksimum giderimi, bakteriyel ve viral patojenlerin etkin olarak azaltılması ve kokunun giderilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. En etkin olabilecek arıtma işlemi, maliyet ve işletim açısından minimum gereksinim gösteren mikrobiyolojik ve kimyasal kalite kriterlerini sağlayan arıtma yöntemidir.

Patojen giderimi ise atık suyun sulama amaçlı kullanılmasında en önemli faktördür. Gelişmekte olan ülkeler için stabilizasyon havuzları sulamaya uygun, besin maddeleri açısından zengin, mikrobiyolojik giderim sağlayan çıkış suları ile avantajlı görünmektedir Bartone, 1998:2093). Yapılan bir derlemede arıtılmış atık suların en yaygın kullanımının tarımda olacağını ve böylece hem atıksu bertarafı sağlanacağı hem de arıtılmış atık suyun bünyesindeki bitki besin maddelerinin bitkinin gübre ihtiyacını karşılayacağını rapor edilmiştir (Polat, 2013: 58). Arıtılmış atık suların başlıca kullanım alanları olarak kentsel ve evsel amaçlı kullanım olduğunu park, bahçe sulaması, golf sahalarının sulanması, yangın söndürme suyu, tuvalet suyu, otoyol meydanlarının sulanması, inşaatlarda toz kontrolü amaçlı kullanımların bu kapsamda sayılabileceğini vurgulamıştır. Arıtılmış atık suların bir diğer kullanım alanının ise endüstriyel kullanım olduğunu belirten araştırıcı endüstrilerde başlıca soğutma suyu olarak kullanılmasına rağmen proses suyu ve kazan besleme suyu gibi çeşitli amaçlar için de kullanılmakta olduğunu da açıklamıştır. Bu çalışmada da İzsu Atık Su Arıtma Tesisinde üretilen arıtılmış atık suların ağır bünyeli bir toprakta mısır bitkisinin sulanmasında kullanılması halinde toprağın fiziksel ve kim-

yasal özelliklerine olan etkilerini araştırmak amaçlanmıştır. Bu çalışma sonucunda elde edilecek verilere göre, arıtılmış atık suların normal sulama sularına bir alternatif olup olamayacağı değerlendirilmiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma İzmir ili Menderes ilçesinde bir üretici arazisinde yürütülmüştür. Tesadüf blokları deneme planına göre 5x3 m=15 m²'lik toplam 6 parselde 3 tekerrürlü olarak tasarlanan denemede parsellerin üçü normal sulama suyu ile diğer üçü ise arıtılmış atık su ile sulanmıştır. 6 ay süren tarla denemesinde İzmir-Menderes'teki İzsu Atık Su Arıtma Tesisinde ortaya çıkan arıtılmış atık sularla sulama yapılmış ve mısır bitkisi yetiştirilmiştir. Her parsele 6 defa 100'er mm olacak şekilde toplam 600 mm sulama suyu uygulanmıştır. Mısır üretimi için normal NPK gübrelemesi yapılmıştır. Denemenin başında ve sonunda alınan toprak örnekleri alınmış ve bu örneklerde çeşitli fiziksel ve kimyasal analizler gerçekleştirilmiştir. Deneme alanı toprağına ait bazı özellikler Tablo 1'de verilmiştir. Denemede kullanılan normal sulama suyu ve arıtılmış atık su analiz sonuçları ise Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 1: *Araştırma Alanı Toprağının Bazı Fiziksel Ve Kimyasal Özellikleri*

pH	7.69	Toplam N (%)	0.10
Suda Çöz. Top. Tuz (%)	0.130	Alınabilir P (mg/kg)	1.83
Kireç (% $CaCO_3$)	4.79	Alınabilir K (mg/kg)	718.00
Organik Madde (%)	2.48	Alınabilir Ca (mg/kg)	8334.00
Kum (%)	29.28	Alınabilir Mg (mg/kg)	1108.00
Mil (%)	22.00	Alınabilir Na (mg/kg)	412.53
Kil (%)	48.72	Alınabilir Fe (mg/kg)	12.30
Bünye	Kil	Alınabilir Cu (mg/kg)	2.07
Hacim Ağırlık (g/cm^3)	1.35	Alınabilir Mn (mg/kg)	1.14
Özgül Ağırlık (g/cm^3)	2.39	Alınabilir Zn (mg/kg)	9.50
Tarla Kap. Nem (%)	36.53		
Solma Nokt. Nem (%)	26.92		
Faydalı su (%)	9.91		
Toplam Porozite (%)	43.51		

Tablo 2: *Normal Sulama Suyu (NSS) Ve Arıtılmış Atık Suya (AAS) Ait Bazı Analiz Sonuçları*

Parametre	NSS	AAS	Parametre	NSS	AAS
pH	7.02	7,28	Cd (mg/l)	0.001	0.001
EC.10^6	1600	1600	Pb (mg/l)	0.020	0.030
Na^+ (me/l)	4.32	7,17	Ni (mg/l)	0.03	0.03
K^+ (mg/l)	0.11	1,00	Co (mg/l)	0.005	0.010
Ca^{+2}+Mg^{+2} (me/l)	11.54	6,45	Cr (mg/l)	0.008	0.008
Cl^- (me/l)	6.05	6,15	Fe (mg/l)	0.112	0.089
CO_3^- (me/l)	0.00	0,00	Cu (mg/l)	0.021	0.018
HCO_3^- (me/l)	6.60	7,90	Zn (mg/l)	0.021	0.071
SO_4^{-2}(me/l)	3.51	1,34	Mn (mg/l)	0.021	0.04
SAR	1.80	4,00	B (mg/l)	--	0.671
Sulama Suyu Sınıfı	C_3S_1	C_3S_1	NO_3-N (mg/l)	--	5.93
			NH_4-N (mg/l)	--	0.36

Yapısı bozulmuş ve yapısı bozulmamış toprak örnekleri öngörülen yöntemlere göre 0-30 cm derinlikten alınmıştır. Yapısı bozulmuş toprak örnekleri laboratuarda hava kurusu durumuna getirilip 2 mm'lik elekten geçirildikten sonra bazı fiziksel ve kimyasal özelliklerini belirlemek üzere analiz edilmiştir. Bünye analizi (Bouyoucos, 1962: 419) toprağın kireç içeriği (Schlichting ve Blume, 1966:121), organik madde (Rauterberg ve Kremkus, 1951), toprak reaksiyonu yani pH (Jackson, 1967), suda çözünebilir toplam tuz (U.S. Soil Survey Staff, 1951), toprağın hacim ve özgül ağırlığı (Black, 1965:1372), tarla kapasitesindeki ve solma noktasındaki % nem ile faydalı su (U.S. Soil Survey Staff, 1954), total azot (Bremner, 1965, s: 1149), alınabilir katyonlar Atomik Absorbsiyon Spektrofotometresinde (Pratt, 1965, s: 1022), alınabilir fosfor (Bingham, 1949, s: 11), alınabilir Fe, Cu, Zn, Mn elementleri ise (Lindsay ve Norvell, 1978, s:421)'e göre analiz edilmiştir. Su örneklerinde pH cam elektrodlu pH metre ile elektriksel iletkenlik ise EC metre ile ölçülmüştür. Katyonlardan Na^+ ve K^+ alev spektrometresinde (Jackson, 1967), kalsiyum+magnezyum 0,01N EDTA ile titre edilerek (U.S. Soil Survey Staff , 1951), Cl (U.S. Soil Survey Staff , 1951), sülfat, $BaCl_2$ ile çöktürülerek (Merck, 1963), karbonat ve bikarbonat (Merck,1963), bor ise 1:1 Dianthrimid ile kolorimetrik yöntem ile belirlenmiştir (Riehm, 1957, s:91). Sodyum adsorbsiyon oranı (SAR) formül yardımı ile hesaplanmış ve sulama suyu kalitesi, saptanan EC ve

SAR değerlerinin sulama suları sınıflandırma diyagramına uyarlanması ile belirlenmiştir (U.S. Soil Survey Staff , 1951). Fosfor Murphy-Riley'e göre (Kurmies ve Bredeney, 1972, s:118), nitrat azotu 1-2-4 xylenol yöntemi ile (Balks, 1955, s:7), amonyum azotu fenolat çözeltisi varlığında (Wehrmann, 1979, s:109) kolorimetrik olarak saptanmıştır. Bazı iz element ve ağır metaller (Fe, Cu, Zn, Mn, Co, Pb, Cr, Cd, Ni) ise, su örnekleri buharlaştırılıp 10 misli derişik hale getirildikten sonra Atomik Absorbsiyon Spektrofotometre (ASS) cihazında okunma suretiyle belirlenmiştir (Parker, 1972; Slawin, 1968).

3. SONUÇLAR VE TARTIŞMA

3.1.Arıtılmış Evsel Atık Suyun Toprağın Bazı Fiziksel Özelikleri Üzerine Etkileri

Arıtılmış evsel atık suyun toprağın bazı fiziksel özellikleri üzerinde yaptığı etkiler Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. *Arıtılmış Evsel Atık Suyun Toprağın Bazı Fiziksel Özellikleri Üzerine Yaptığı Etkiler*

Uygulama	Dönem	Hacim A. %	Özgül A. %	Top. Por. %	TK[1] %	SN[2] %	Faydalı Su, %
Normal Su	Deneme Başı	1.49 a	2.42 a	37.68 b	34.07 a	26.35 b	8.96 a
	Deneme Sonu	1.39 b	2.36 a	40.95 a	34.70 a	27.33 a	7.85 a
Arıtılmış Atık Su	Deneme Başı	1.49 a	2.39 a	37.38 b	33.52 a	25.88 b	8.96 a
	Deneme Sonu	1.42 b	2.39 a	40.30 a	34.78 a	27.25 a	7.80 a
$LSD_{0,05}$		0.020	0.083	1.99	1.64	0.97	1.45

*: Aynı harflerle gösterilen rakamlar Duncan testine göre (α=0.05) birbirinden istatistiksel olarak farklı değildir.

[1] Tarla kapasitesindeki nem

[2] Solma noktasındaki nem

Toprakların önemli fiziksel özelliklerinden olan hacim ağırlığında arıtılmış atık su ve normal sulama suyu uygulamalarıyla düşüşler meydana gelmiştir. Toprak tanecikleri arasında bulunan boşluklar hacminin artması ve dolayısıyla hacim ağırlığının azalması istenen bir durumdur... Özgül ağırlık değerlerinde ise arıtılmış atık su ve normal sulama suyu uygulamasıyla önemli bir

değişim ortaya çıkmamıştır. Toprakların toplam porozitesi, hem arıtılmış atık su hem de normal sulama suyu uygulanan topraklarda deneme sonunda bir artış kaydetmiştir. Her iki sulama sonucu toprakların önemli su parametreleri olan tarla kapasitesindeki nem miktarı, solma noktasındaki nem miktarı ve ikisi arasındaki farktan hesaplanan faydalı su miktarlarında istatistiki anlamda bir değişim ortaya çıkmamıştır.

3.2. Arıtılmış Evsel Atık Suyun Toprağın Ph, Toplam Tuz, Kireç Ve Organik Madde İçeriği Üzerine Etkileri

Arıtılmış evsel atık suyun toprağın pH, toplam tuz, kireç ve organik madde içeriği üzerinde yaptığı etkiler Tablo 4'de verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre normal ve arıtılmış atık sulama suyu pH yönünden nötr bir reaksiyon göstermektedir. Deneme toprağının pH değeri ise hafif alkalin (7.69) özelliktedir. Dönemin başında ve sonunda alınan toprak örnekleri dikkate alındığında; arıtılmış atık su ile sulanan toprakların deneme sonunda pH değerlerinde az da olsa bir artışın ortaya çıktığı saptansa da artan bu değer (7.76) hafif alkali sınırları içerisinde kalmıştır. Arıtılmış atık suyun pH değerinin normal sulama suyuna oranla biraz daha yüksek olması nedeniyle topraklardaki pH değişiminin çok hızlı olmasa bile aralıklarla izlenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Tablo 4. *Arıtılmış Evsel Atık Suyun Toprağın Ph, Toplam Tuz, Kireç Ve Organik Madde İçeriği Üzerine Yaptığı Etkileri*

Uygulama	Dönem	pH	Toplam Tuz,%	Organik Madde, %	$CaCO_3$, %
Normal Su	Deneme Başı	7.67 b*	0.16 a	2.05 a	4.55 a
	Deneme Sonu	7.69 b	0.17 a	2.35 a	4.18 b
Arıtılmış Atık Su	Deneme Başı	7.70 b	0.17 a	2.09 a	4.54 a
	Deneme Sonu	7.76 a	0.16 a	1.78 a	4.29 b
$LSD_{.05}$		0.058	0.026	0.787	0.178

*: Aynı harflerle gösterilen rakamlar Duncan testine göre (α=0.05) birbirinden istatistiksel olarak farklı değildir.

Arıtılmış atık su uygulamasının toprağın toplam tuz içeriği üzerinde istatistiki anlamda bir etkisi ortaya çıkmamış ve tüm topraklar aynı istatistiki grup

içerisinde yer almışlardır. Zaten arıtılmış suyun EC'si ile normal sulama suyunun EC'si ile aynı değerde olması, bu sonucu ortaya çıkarmıştır (Tablo 2). Aynı zamanda bu sonuç arıtma tesisinden çıkan atık suyun ne kadar iyi derecede arıtıldığının da bir göstergesidir. Toplam tuz içeriğine benzer şekilde atık su uygulamaları toprağın organik madde içeriğinde de istatistiki anlamda bir değişikliğe neden olmamıştır. Deneme toprağının kireç içeriği % 4.79 olarak bulunmuş ve 'orta kireçli' sınıfta yer almıştır. Deneme sonunda hem normal su ile sulanan ve hem de arıtılmış atık su ile sulanan toprakların kireç içeriklerinde muhtemelen yıkanmaya bağlı olarak azalmalar saptanmış ve aynı istatistiki grup içerisinde yer almışlardır.

3.3. Arıtılmış Evsel Atık Suyun Toprağın Makro Element İçeriği Üzerine Etkileri

Arıtılmış evsel atık suyun toprağın makro element içeriği üzerinde yaptığı etkiler Tablo 5'de verilmiştir. Çalışmanın yapıldığı toprağın toplam azot içeriği % 0.10 (yeterli)'dir. Normal sulama suyu uygulaması ile toprağın toplam N içeriği artış gösterirken, arıtılmış atık su ile sulanan toprakta toplam N değerinde değişim gözlenmemiştir. Deneme toprağının alınabilir fosfor içeriği 1.83 mg/kg (orta) bulunmuştur. Arıtılmış atık su ve normal sulama suyu ilavesi ile yüzey toprağının alınabilir P içerikleri önemli derecede yükselmiştir. Deneme toprağının alınabilir potasyum içeriği 718 mg/kg olarak (fazla) saptanmıştır. Normal su ile sulanan toprakların K içeriği deneme sonunda artarken, arıtma suyu ile sulanan toprakların K içeriğinde bir değişiklik ortaya çıkmamıştır.

Deneme toprağının alınabilir kalsiyum içeriği 8334 mg/kg (yüksek) olarak bulunmuştur. Dönemler arasındaki fark dikkate alındığında her iki sulama suyunda deneme sonunda yıkanmaya bağlı olarak alınabilir Ca içeriğinde azalışlar saptanmıştır. Benzer sonuçlar yüksek düzeyde Mg içeren (1108 mg/kg) araştırma topraklarında da elde edilmiştir. Toprakların sodyum içeriğinde ise hem arıtılmış atık su ve hem de normal sulama suyu uygulamalarıyla artışlar ortaya çıkmıştır.

Tablo 5. *Arıtılmış Evsel Atık Suyun Toprağın Makro Element İçeriği Üzerine Yaptığı Etkiler*

Uygulama	Dönem	Top.N %	Al.[1] P mg/kg	Al. K mg/kg	Al. Ca mg/kg	Al. Mg mg/kg	Al. Na mg/kg
Normal Su	Deneme Başı	0.078 b*	2.402 b	489 b	8130 a	1314a	334 c
	Deneme Sonu	0.119 a	3.697 a	657 a	7856 b	1198 b	429 a

Arıtılmış Atık Su	Deneme Başı	0.072 b	2.103 b	477 b	8179 a	1303 a	328 c
	Deneme Sonu	0.073 b	3.485 a	496 b	7639 b	1175 b	397 b
$LSD_{0,05}$		0.037	1.175	86.34	277.65	40.45	16.68

*: Aynı harflerle gösterilen rakamlar Duncan testine göre (α=0.05) birbirinden istatistiksel olarak farklı değildir.

1: Alınabilir

3.4. Arıtılmış Evsel Atık Suyun Toprağın Mikro Element İçeriği Üzerine Etkileri

Arıtılmış evsel atık suyun toprağın mikro element içeriği üzerinde yaptığı etkiler Tablo 6'da verilmiştir. Çalışmanın yapıldığı toprağın alınabilir Fe içeriği 12.30 mg/kg'dır. Topraklarda 4.5 mg/kg alınabilir demirin yeterli olduğu bildirilmektedir (Lindsay ve Norvell, 1978, s:421). Dönemler arasındaki farklılıklar incelendiğinde; arıtılmış atık su ile sulanan toprak örnekleri arasında herhangi bir değişim ortaya çıkmazken, normal sulama suyu ile sulanan toprak örneklerinde deneme sonunda alınabilir Fe içeriğinde bir artış saptanmıştır.

Tablo 6. *Arıtılmış Evsel Atık Suyun Toprağın Mikro Element İçeriği Üzerine Yaptığı Etkileri*

Uygulama	**Dönem**	**Al.[1] Fe mg/kg**	**Al. Cu mg/kg**	**Al. Zn mg/kg**	**Al. Mn mg/kg**
Normal Su	Deneme Başı	11.690 b*	1.968 b	0.727 b	5.521 b
	Deneme Sonu	13.718 a	2.748 a	2.098 a	7.262 a
Arıtılmış Atık Su	Deneme Başı	11.789 b	2.035 b	0.617 b	5.274 b
	Deneme Sonu	11.843 b	2.131 b	1.014 b	5.262 b
$LSD_{0,05}$		0.570	0.424	0.650	0.544

*: Aynı harflerle gösterilen rakamlar Duncan testine göre (α=0.05) birbirinden istatistiksel olarak farklı değildir.

1: Alınabilir

Topraklarda alınabilir bakır miktarı 0.2 mg/kg'dan fazla olduğu zaman yeterli olarak kabul edilmektedir (Lindsay ve Norvell, 1978, s:421). Alınabilir Cu içeriği yönünden çalışma alanı 2.07 mg/kg ile "yeterli" düzeyde bulunmaktadır. Çalışmanın yapıldığı toprağın alınabilir Cu içeriği istatistiksel olarak da analiz edilmiş ve 1.dönemde farklılık gözlenmezken, 2.dönemde farklılık saptanmıştır.

Normal su ile sulanan toprakların Cu içeriği deneme sonunda artarken, arıtma suyu ile sulanan toprakların Cu içeriğinde bir değişiklik ortaya çıkmamıştır. Toprağın alınabilir çinko içeriği 1.14 ppm olarak saptanmıştır. Topraklarda 0.8 mg/kg alınabilir çinkonun yeterli olduğu bildirilmektedir (Lindsay ve Norvell, 1978, s:421). Çalışma alanının alınabilir Zn içeriği yönünden "yeterli" olduğu saptanmıştır. Normal su ile sulanan toprakların Zn içeriği deneme sonunda artarken, arıtma suyu ile sulanan toprakların Zn içeriğinde bir değişiklik ortaya çıkmamıştır. Toprağın alınabilir mangan içeriği 9.50 mg/kg bulunmuştur. Topraklarda alınabilir manganın 1.2 mg/kg dan fazla olduğu zaman yeterli olduğu ifade edilmektedir (Lindsay ve Norvell, 1978, s:421). Normal su ile sulanan toprakların Mn içeriği deneme sonunda artarken, arıtma suyu ile sulanan toprakların Mn içeriğinde bir değişiklik ortaya çıkmamıştır.

4. SONUÇ

Sonuç olarak İzmir İli Menderes ilçesinde bulunan Büyükşehir Belediyesi İZSU Müdürlüğüne bağlı arıtma tesisinden çıkan su ile üreticilerin tarlalarında kullandıkları sular karşılaştırıldığında tesisten çıkan arıtılmış atık suların özellikle pH ve çözünebilir tuz içerikleri bakımından normal sulama sularından çok da farklı olmadıkları analiz edilmiştir. Arıtma tesisinin özelliğine bağlı olarak da, ileri arıtma ve veya normal arıtma yapan tesislerden çıkan arıtılmış suların özellikleri de farklı farklı olabilmektedir. Menderes ilçesinde bulunan tesis ileri arıtma yapmakta ve çıkan suyu hemen yanındaki dereye salmaktadır.

Özellikle sulama dönemlerinin sonuna doğru üretici tarlalarında-bahçelerinde kullanılan yeraltı su kalitesinin bozulmaya başladığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenle üretim dönemi sonuna doğru yani Ege bölgesi için Ağustos sonu Eylül başında sulama sularının yeniden analiz edilerek sulama programlarının veya sulama saatlerinin ve hatta sulama suyu miktarının bu analiz sonuçlarına göre mutlaka değerlendirilmesi ve bu verilere göre hareket edilmesinde yarar bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan ve mukayesesi yapılan normal sulama suyu ve arıtılmış atık suyun özellikle dönem sonunda toprağın

bazı kimyasal ve verimlilik özellikleri üzerine etkileri bu nedenle daha belirgin olarak saptanmıştır. Elde edilen sonuçlar arasında da istatistiksel ilişkiler önemli olarak bulunmuştur. Toprağın fiziksel özelliklerinde ise çok önemli bir değişiklik analiz edilmemiştir. Çünkü bu tür sularla sulama yapılması halinde sulama suyunun niteliğine de çok yakın bağlı olmakla beraber, özellikle toprakların fiziksel özelliklerindeki değişmelerin ortaya çıkabilmesi biraz daha uzun süreye gereksinim duymaktadır. Ülkemiz ve de bölgemiz gibi su kıtlığının her geçen gün çok daha fazla yaşandığı alanlarda artık arıtılmış atık sular arıtma düzeylerine bağlı olarak sulama da sulama suyu kaynağı olarak kullanılması zorunluluk haline gelmiştir. İleri arıtma yapan tesislerden çıkan arıtılmış atık suların kalite özelliklerini de ortaya koyan bu çalışma sonucunda bu suların sulamada rahatlıkla kullanılabileceği saptanmıştır.

KAYNAKÇA

BALKS, R. REEKERS, I.(1955). Bestimmung des Nitrat und Ammoniakstickstoffs im Boden. Land. Forschung, Band 8; 7-13.

BARTONE, C.R.(1998). International Perspective on Water Resources Management and Wastewater Reuse, Water Science and Technology, Vol: 23, pp.: 2039-2047.

BİNGHAM, F.T.(1949). Soil Test for Phosphate. California Agriculture 3(7): 11-14.

BOUYOUCOS GJ. 1962. A recalibration of the hydrometer method for making mechanical analysis of the soils. Agron J. 54: 419-434.

BREMNER, J.M. 1965. Sayfa 1149-1178. Total Nitrogen. Editor: C.A. Black, Methods of Soil Analysis. Part-2. American Society of Agronomy Inc, Publisher Madison, Wisconsin, USA.

EL-JUNDİ, Z.(1991). Reuse of Waste Water for Irrigation, MS Thesis, METU, Ankara.

HESPANHOL, N.(1993). Reuse of Community Wastewater: Health and Environmental Protection-Research Needs, Technical Consultation on Integrated Rural Water Management FAO-Roma, 1993.

JACKSON, M. L.(1967). Soil Chemical Analysis. Prentice-Hall of India Private Limited, New Delhi.

KORUKÇU, A. DEMİR, A. O. BÜYÜKCANGAZ, H.(1996). Evsel ve Endüstriyel Atık Suların Sulamada Kullanım Olanakları, Tarım-Çevre İlişkileri Sempozyumu, 13-15 Mayıs 1996, Mersin

KÖKSAL, H. ÖDEMİŞ, B. KANBER, R.(1998). Atık Suların Tarımda Kullanım Olanakları.Kayseri I. Atık Su Sempozyumu, 22-24 Haziran 1998,Kayseri

KURMİES, B. BREDENEY, B. (1972). Zur Fraktionierung der Bodenphosphate, Die Phosphorsaure Arbciten über Phosphorsaurefragen Band:29, Folge 2/3, s:118-151, tellus Verlag Essen

LİNDSAY, W.L. NORVELL, W.A.(1978). Development of a DTPA Soil Test for Zinc, İron Manganase and Copper, Soil Sci. Soc. of Amer. Journal, 42:421-/428.

MERCK, E.(1973). Die Untersuchung von Wasser (7. unveranderte Auflage). Darmstadt, Deutschland.

PARKER, C.R.(1972). Water Analysis by Atomic Absorbstion Spectroscopy, Varian Techtron Pty, Ltd. Springvale-Australia.

POLAT,A.(2013). Su Kaynaklarının Sürdürülebilirliği İçin Arıtılan Atıksuların Yeniden Kullanımı. Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi 6 (1): 58-62.

RAUTERBERG, E. KREMKUS, F.(1951). Bestimmung von Gesamthumus und Alkalilöslichen Humusstoffen im Boden. Z.F. Planzenernaehrung, Düngung und Bodenkunde, Verlag, Chemice Gmbh, Weinheim.

RİEHM, H.(1957). Untersuchungen über die Augustenburg zu Gearbeitete Methode zur Bestimmung des Heisswasser Löslichen Bors im Boden nack Berger und Trough. Agrochimica 1(2):91-106.

SCHLİCHTİNG, E. BLUME, H.P.(1966) , Bodenkundliches Praktikum. Verlag Paul Paney, Hamburg und Berlin, S:121-125.

SLAWİN, W.(1968). Atomic Absorbtion Spectroscopy, Interscience Publisher, New York.

U.S. SALİNİTY LAB. STAFF.(1954). Diagnosis and Improvement of Saline and Alkali Soils U.S. Goverment Handbook No:60, Printing Office, Washington.

U.S. SOİL SURVEY STAFF. (1951). Soil Survey Manual U.S. Department Agriculture Hand book, U.S. Goverment Printing Office Washington, No:18.

WEHRMANN, J.SCHARPF, H.C.(1979). Der Mineralstickstoffgehalt des Bedens als Maβstab für Stickstoffdünger Bedarf, Pland and Soil 52(1): 109-126.

YÜCEL, M.(1990). Çevre ve Doğa Koruma. Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Ders Kitabı, Adana. No.119,1155.

Kaolin'den Alkali Füzyon Yöntemiyle Zeolit A Sentezi Ve Karakterizasyonu

Ceyda BİLGİÇ
Eskişehir Osmangazi University

Ayşe ÇİFTÇİ
Corresponding author

Özet

Zeolit A, Türkiye'den doğal kaolin kullanılarak sentezlendi. Doğal kaolin ve sentezlenen A zeoliti X-ışını floresansı (XRF), X - ışını kırınımı (XRD), Fourier dönüşümü kızıl ötesi spektroskopi (FTIR), ve taramalı elektron mikroskobu (SEM) ile karakterize edildi, Metakaolinizasyon işlemi, doğal kaolinin 800 ^{o}C'de 2 saat kalsine edilmesiyle gerçekleştirildi. Hidrotermal işlemden önce alkali füzyon yöntemi uygulandı. Füzyon yönteminde kaolin/alkali aktivatör (NaOH) oranı = 1/1,5 (ağırlıkça) olacak şekilde toz halde birlikte öğütülüp, 550°C'de 1 saat füzyon işlemine tabi tutuldu. Elde edilen katı numune, su ile karıştırıldı (10 gr katı/100 ml su) ve oda sıcaklığında 24 saat yaşlandırma işlemi yapıldı. Yaşlandırma işleminde ultrasonik destekli yaşlandırma uygulandı. Örnek 1 gece yapılan yaşlandırma işleminden sonra ultrasonik su banyosunda 1 saat işleme tabi tutuldu. Oluşan jel ise 24 saat boyunca 100 ^{o}C' de ısıtıldı. Elde edilen zeolit, distile su ile birkaç kez (pH 10'un altında) yıkandı ve 110 ^{o}C'de kurutuldu. Yuvarlatılmış kenarları olan kübik kristal zeolit A, yüksek kristallik derecesinde elde edildi.

Anahtar Kelimeler: Kaolin, metakaolin, sentez, karakterizasyon, Zeolit A

Synthesis and Characterization of A Zeolite from Kaolin By Alkaline Fusion

Abstract

Zeolite is synthesized using natural kaolin from Turkey. The starting kaolin and the final A zeolite sample were characterized by X-Ray Fluorescence (XRF), X- Ray Diffraction (XRD), Fourier Transform Infrared Spectroscopy (FTIR), Scanning Electron Microscopy (SEM), Metakaolinization was achieved by calcining the kaolin at 800 ^{o}C within 4 h. The optimization of the hydrothermal synthesis process, the raw material were dry mixed with NaOH (powder) in a raw material/alkaline activator ratio = 1/1.5 in weight for 30 min and the resultant mixture was fused at 600 °C for 1 h. The fused product was ground in a mortar and then 10 g of this was dissolved in 100 ml of

distilled water under stirring conditions to form the amorphous precursors. Hydrogels were aged under static conditions during 24 h at room temperature and treated with 1h ultrasonic water bath. The mixture was maintained under magnetic stirring and heated at 100 ^{o}C for 24 h. The resulting zeolite was washed with distilled water several times (under pH 10) and dried at 110 ^{o}C. In this study, cubic crystal with rounded edges zeolite A was obtained with high crystallinity.

Keywords: kaolin; metakaolin, synthesis, characterization, zeolite A

1. INTRODUCTION

The abundance and availability of kaolin reserves as a raw material sources and relatively low cost guarantee their continued utilization in the future and most of the world's reserves are found in Turkey. Generally, in Turkey, kaolinite is used for various special ceramic and refractory applications and in the paper industry for coating and filling. Kaolin is composed of kaolinite, a TO (tetrahedral–octahedral) clay mineral consisting of aluminum and silicon oxides; it also contains some iron, titanium, or manganese impurities as isomorphous substituents in both the octahedral and the tetrahedral layers or as extra framework phases, depending on where the clay originates. However, kaolin does not present good adsorption capacity due to its low cationic exchange capacity (CEC) and specific surface area (SSA) as compared to TOT (tetrahedral–octahedral–tetrahedral) clay minerals and other synthetic materials. Therefore, the synthesis of zeolites from clays such as kaolin is advantageous because zeolites are promising materials for the use in the detergents industry, as catalysts for petrochemical reactions, removal of many environmental pollutants and the purification of industrial wastewater (Xu et al., 2014:1128).

The chemical compositions of materials affect their properties and variations in the kaolin structure and composition can thus affect its subsequent chemical reactivity (Bergaya and Lagaly, 2006:1-18). By converting kaolin to the more reactive metakaolin via thermal activation and subjecting it to hydrothermal treatment in a NaOH medium, zeolite is produced. The use of kaolin as a source of silica and alumina was reported by Barrer (Barrer, 1982:360) after it was calcined between 700 and 1000°C to form metakaolin. However due to the variations in kaolin composition and structure its subsequent chemical reactivity may be affected. Synthesis of zeolites from kaolin is affected by factors such as degree of crystallinity of the kaolin (Murat et al., 1992:123), kaolin composition (Mohiuddin et al., 2016:213), mineralogical impurities (Murat et al., 1992:120), calcination

temperature of kaolin (Chandrasekhar and Pramada, 2008:153) specific surface area of kaolin (Granizo et al., 2000:6309) synthesis parameters such as crystallization temperature, time (Mohiuddin et al., 2016:214) and silica alumina ratio. After calcination of the precursors to form metakaolin, three distinct coordination's of Al i.e. tetrahedral (AlO_4), penta (AlO_5) and octahedral (AlO_6) species were observed however the relative amount of each differed between the two kaolins. The AlO_6 in kaolin was converted to more reactive AlO_5 and AlO_4 sites via dehydroxylation of kaolinite (Chandrasekhar and Pramada, 2008:155). In this sense, natural clays have been modified to prepare several types of materials, including nanotubes (Dong et al., 2003:1302), metakaolins (Belver and Vicente et al., 2006:1541), and zeolites (Belver and Vicente et al., 2006:1541).

The final material depends on the parent clay and on the treatment to which the clay is submitted. Zeolites obtained from kaolin are highlighted as advantageous, inexpensive materials for this purpose. Zeolites can be prepared by treating kaolin with alkaline compounds. The reactivity of the clay increases if it is calcined at medium temperatures (ca. 600 ^{o}C), to form metakaolins in the intermediate step (Belver et al., 2002:2034).

The aim of this research was to know the characteristics of zeolite A from kaolin (Turkey). Characterization of kaolin and the final A zeolite sample were characterized by X-Ray Fluorescence (XRF), X- Ray Diffraction (XRD), Fourier Transform Infrared Spectroscopy (FTIR), Scanning Electron Microscopy (SEM). The synthesis of zeolite A from kaolin involves two basic steps: metakaolinization, which is the calcination of the raw kaolin at high temperature to change chemically stable kaolin into a very reactive but amorphous material, metakaolin, and hydrothermal treatment of the calcined kaolin with sodium hydroxide. In this work, investigated the hydrothermal transformation of kaolin into zeolites A, following the alkaline fusion method and crystallization mechanism of these zeotypes is also discussed.

2. MATERIALS AND METHODS

2.1. Raw Material and Chemical Reagent

Kaolin sample was obtained from Turkey (ESAN Eczacıbaşı Industrial Raw Materials Inc.). The Sodium hydroxide (powder) >97%, NaOH (Acros), of analytical grade and distilled water were used in all experiments. Properties of raw kaolin are shown in Table 1.

2.2. Calcination (Metakaolinization) and Synthesis of Zeolite A

The raw kaolin (RK) sample crushed and sieved with 250 mesh. The product continually calcined at 800 °C for 4 h, to form metakaolin phases. In a typical synthesis process, the raw material were dry mixed with NaOH (powder) in a raw material/alkaline activator ratio = 1/1.5 in weight for 30 min and the resultant mixture was fused at 600 °C for 1 h. The alkaline reagent added to the starting material acts as an activator agent during fusion. Some of the inert crystalline phases in the raw materials can be fully reacted. The fused product was ground in a mortar and then 10 g of this was dissolved in 100 ml of distilled water under stirring conditions to form the amorphous precursors. Hydrogels were aged under static conditions during 24 h at room temperature and treated with 1h ultrasonic water bath. The mixture was maintained under magnetic stirring and heated at 100 ^{o}C for 24 h. The resulting zeolites were washed with distilled water several times (under pH 10) and dried at 110 ^{o}C. The zeolites obtained from Zeolite A were labeled A. The dried samples were weighed and kept in plastic bags for characterization (Askari et al., 2013:286; Kovo, 2014:788).

2.3. Characterization of the Materials

The sample of raw kaolin and synthesis product were characterized by XRF (X-Ray Fluorescence PAN analytical, Type: Minipal 4). Table 1 lists the chemical composition of the raw kaolin and zeolite A and X. The XRD patterns were recorded X-Ray Diffraction Pan analytical Empyrean technique using CuKα wavelength λ = 1.541 Å with angle range 2θ = 5-50˚. Fourier transform infrared spectra (FTIR) were obtained by using a Perkin Elmer FTIR spectrometer in 4000–400 cm^{-1} regions by the KBr wafer technique. The morphological structure of the solid phases was examined by scanning electron microscopy (SEM) (Hitachi Regulus 8230) and the chemical composition of mineral phases was studied using the an electron energy dispersive spectrometer (EDS) mode.

3. RESULTS and DISCUSSION

3.1 Reaction Mechanism during Zeolite Synthesis

The first step in the synthesis of zeolite A is the thermal treatment of raw kaolin to obtain a more reactive phase, metakaolin. The reaction mechanism of zeolite synthesis from kaolin and obsidian via alkaline fusion prior to hydrothermal reaction is discussed here and can be divided into a number of steps: fusion of the starting material with NaOH, dissolution of the alkaline

fused product releasing Si and Al (preparation of the reaction gel) and hydrothermal reaction at 100 ºC for 24 h. The chemistry of evolution of the system, such as zeolite A, is very complex due to several factors, such as impurities present in the starting materials, gel composition and pH, aging conditions, reaction temperature and time, formation of intermediate metastable phases, and nucleation and growth of more stable phases, among others. The alkaline fusion (solid-state reaction) step at 600 °C enhances the dissolution of the Al_2O_3 and SiO_2 from the starting materials, mostly converting them into sodium salts (Na_2SiO_3 + Na_2AlO_2). The step of gel preparation, Na_2SiO_3 + Na_2AlO_2 are dissolved in H_2O at room temperature to produce the reaction gel with a chemical composition, which can be expressed as $[Na_x(AlO_2)_y(SiO_2)_z.NaOH.H_2O]_{(gel)}$ as suggested by Kondru et al (Kondru et al., 2011:47). During the formation of zeolites A in the hydrothermal reaction, the following events occur: induction period, which is followed by nucleation and crystal growth. For the induction period, reaction intermediates remain mostly amorphous as a gel, prior to crystallization.

According to Epping and Chmelka, (Epping and Chmelka 2006: 83), with the onset of crystallization, most of the intermediate gel transforms relatively rapidly to crystalline zeolytic product. This process appears to occur more rapidly in more concentrated gels, in which a greater number of small crystalline nuclei are expected to form during the induction period (Shi et al., 1996). During the induction period, a reorganization of the amorphous aluminosilicate gel occurred. It can lead to the formation of "crystalline" zeolite nanoparticles throughout the amorphous gel (Epping and Chmelka, 2006:96). Nucleation is a phase transition where a semi-ordered gel is transformed in a structure sufficiently ordered to germ nuclei, which become larger with time. The crystallization of zeotype materials is frequently constrained by limitations at the nucleation stage so that it is common practice to age reaction mixtures. There are two potential effects of this procedure on the synthesis reaction: (a) reduction of the induction period preceding the detection of crystalline product and (b) promotion of a dominant crystalline phase; thus, overall synthesis time can be shortened and product purity improved (Cundy et al., 1998:1465). A polymerization should be the process that forms the zeolytic precursors, which contains tetrahedra of Si and Al randomly distributed along the polymeric chains that are cross-linked so as to provide cavities sufficiently large to accommodate the charge balancing alkali ions. It is

well known that zeolites are based on the primary tetrahedral building unit (TO_4) where the central tetrahedrally bonded (T) atom is usually either a silicon or aluminium atom, surrounded by four oxygen atoms. By linking these tetrahedra together, it is possible to build larger structures. According to Itani et al., (Itani et al., 2009:10127) during the initial polymerization of aluminosilicate species a significant part of the Na^+ is expelled from the gel into the solution, which restricts extensive polymerization and leads to formation of small aluminosilicate particles with open pore structure. During nucleation, the gel composition was significantly affected by thermodynamic and kinetic parameters (Ojha et al., 2004:560). Gel composition and structure are significantly affected by thermodynamic and kinetic parameters. According to Breck (Breck, 1974:339), they are controlled by the size and structure of the polymerization species and gelation controls the nucleation of the zeolite crystallites. When the TO_4 units are linked together to form a zeolite framework, they characteristically yield periodic cavities and channels throughout the structure. The primary TO_4 units can be linked to create secondary building units (SBU's). In zeolite A, a combination of 4- and 6-rings promoted the formation of the β-cage. Crystallization generally involved the assimilation of material from solution by a crystal growth process, which began when the nuclei reached a critical size and the crystals started to grow. A stable phase reached the required equilibrium conditions to promote the crystal growth of zeolite A. The lineal growth rates of zeolites show a strong dependence with temperature. However, these rates are also influenced by several variables, particularly the molar composition of the reaction gel. The hydrothermal treatment of the reaction gel at the scheduled temperature and time of reaction produced the crystallization of zeolite A. The Na^+ cation also plays a very important role during zeolitization, because it stabilizes the sub-building units of zeolite frameworks and is fundamental for zeolite synthesis under hydrothermal conditions (Fernandez-Jimenez et al., 2005:1205). Smaihi et al. (Smaihi et al., 2003:4374) that the first crystallization stage proceeds by reorganization of the amorphous aluminosilicate units formed during the mixing of the precursors. The crystallization process takes place in the volume of the aggregates by propagation through the gel phase. This propagation through the gel continues to complete the transformation of the particles into zeolites A. After this stage, the growth in the system is dominated by the solution-mediated -transport, which leads to the crystallization of well-shaped crystals of zeolite A and consequently their structures.

3.2. Characterization of Kaolin and Synthesis Zeolite A

XRF analysis gives the silicon and aluminum composition of the raw kaolin and zeolite A. Kaolin has higher amounts of Fe_2O_3 and MnO. Clays usually have the reddish/brownish/yellowish color pattern on the surface of aggregates, on pore surfaces, and in the upper soil horizons as a result of oxidized transition metals such as Fe^{3+} and Mn^{4+}. The grayish/bluish colors of clays appear within aggregates or in the deeper soil horizons and are due to Fe^{2+} and Mn^{2+} cations present in the layers. Table 1 lists the chemical composition of the raw kaolin and zeolite A.

Table 1. *Chemical Composition (wt%) of the Raw Kaolin and of the Obtained Zeolite A*

Sample	SiO_2	Al_2O_3	Fe_2O_3	MgO	CaO	Na_2O	K_2O	TiO_2	LoI
RKao	55.64	27.79	1.71	0.72	0.21	0.24	1.52	1.20	10.71
ZeoA	36.62	26.21	1.66	0.60	0.24	15.42	0.67	1.02	17.38

LoI = Loss on ignition (calculated form TGA).

The XRD pattern of the raw material, shown in Figure 1 a, corresponds to that of kaolinite, which has a layered structure with d_{100} at 12.34° and d_{200} 24.64° which are the characteristic peaks of kaolinite (Zhao et al., 2004:4). However, minor impurities, such as illite, muscovite and halloysite, also occur. Kaolinite can be recognized by its platy morphology and hexagonal outlines, with small well-formed hexagonal plates loosely packed, defining an orientation.

XRD pattern of Figure 1 shows the entirely amorphous character of the obsidian, which is a non-hydrated silicate glass that have a three dimensional disordered framework structure. Metakaolin is of amorphous material and the highest diffraction peaks correspond to the presence of quartz (SiO_2), which is the crystalline phase, in metakaolin.

Linde Type Zeolite A (LTA) has a three-dimensional pore structure where the pores are perpendicular to each other along the x, y, and z directions.

The pore diameter is defined by a small ring (4.2°) of eight oxygen atoms, which gives a large cavity with free diameter of 11.4 °. The unit cell is cubic (a: 24.64 °).

The XRD patterns in Figure 2 show the progress of zeolite synthesis by the fusion method, revealing the reduction of intensity of the characteristic peaks of the starting materials and the appearance of new reflection peaks corresponding to zeolite A, which show a progressive increase in the intensity with reaction time. Therefore, the reaction time influences the crystallinity of the synthesis products.

The percentage of crystallinity of the synthesized zeolite A was calculated by comparing the sum of peak intensity of the most five intensive peaks of the synthesized zeolite A (d_{442} at 21.67^{o} , d_{622} at 23.99^{o} , d_{642} at 27.11^{o} , d_{820} at 29.94^{o} and d_{664} at 34.18^{o}) (Udhoji et al., 2005:368). The sharp decrease from metakaolin to zeolite may be due to the extremely high crystallinity of the zeolite particles and their large particle size, as suggested by X-ray diffraction and confirmed by electron microscopy (vide infra). The shape of these crystals depends not only on the chemical composition of the zeolite, but also on the conditions used during the synthesis. In the current case, the morphology of the Zeolite A crystals is very close to cubic.

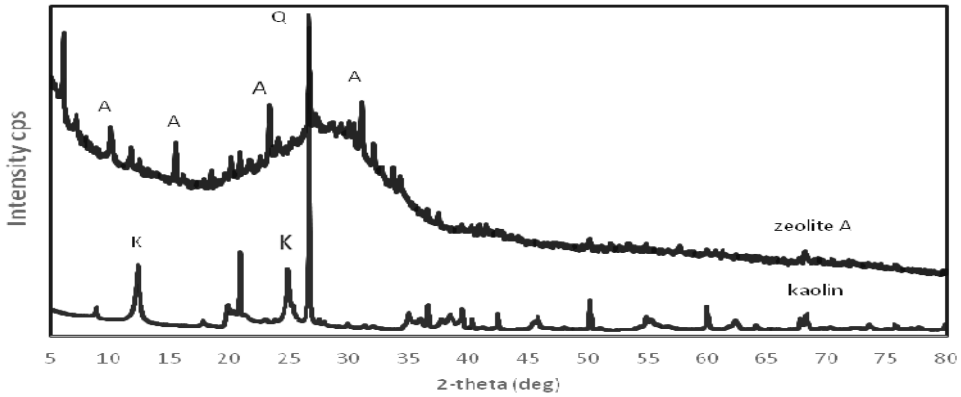

Figure 1. *The XRD pattern of kaolin, metakaolin and synthesis zeolite A. Q = Quartz, K = kaolin, A = zeolite A*

The presence of aluminosilicate framework in the zeolites was confirmed using the FTIR spectroscopic technique. Figure 2 illustrates the IR spectra of the kaolin, metakaolin and synthesis product zeolite A. The peak of 3630 cm-1 is corresponded to the absorption of OH (Al-O-H) strain on the inner kaolin layer structure. The absorption band does not appear on the spectra of metakaolin. It was the dehydroxylation of the OH group on the kaolin structure to form metakaolin. The internal tetrahedral bending peak (~ 460

cm^{-1}) for kaolin does not exists in the synthesis products shifts from 456 to 459 cm^{-1} due to the incorporation of alumina tetrahedron into the zeolite framework.

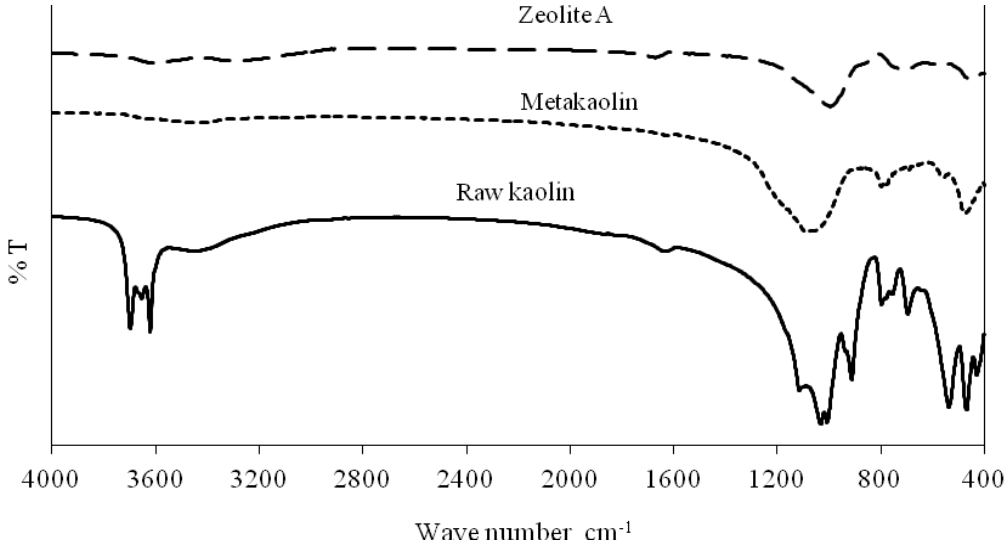

Figure 2. *IR spectra: Raw kaolin, Metakaolin, and Synthesis product zeolite A.*

SEM micrograph also supports the result from the XRD –analysis. The synthesis of zeolites via alkaline fusion followed by hydrothermal treatment reveals that the alkaline fusion process promoted the dry reaction between the mineral phases present in the raw materials and the alkaline activator, and the alkaline fused product corresponds to amorphous sodium aluminosilicate (SEM images), indicating that fusion was very effective in extracting the silicon and aluminium species from kaolin. SEM images of the morphology of the as-synthesized zeolytic products obtained after activation of the starting materials are exhibited in Figure 3. The SEM micrographs showed the formation of zeolite A crystal of cubic shape with rounded edge growing with time. As the aging time increases, the number of nuclei increases against crystal growth. As more nuclei are present, the reagent mass is distributed among more crystals, resulting in smaller crystals on average (Zhou et al., 2014:112).

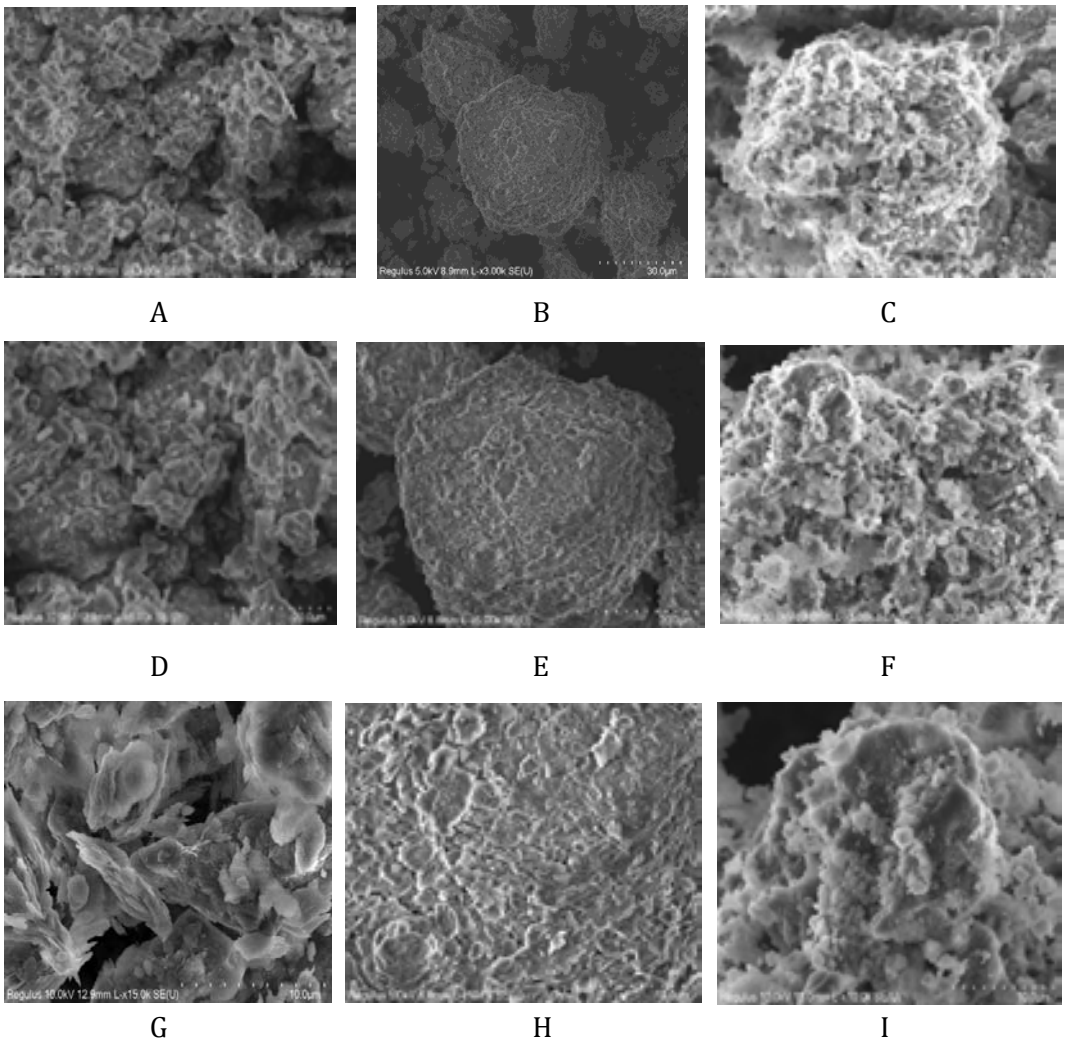

Figure 3. *SEM microphotograph: (A, D,G) Kaolin, (B,E,H) Calcined kaolin (metakaolin), and (C,F,I) Synthesis product (zeolite A). Scale bar =30 µm, 20 µm, 10 µm.*

4. CONCLUSIONS

In this work, kaolin from Turkey is suitable as raw materials for the synthesis of pure zeolite A in the system of SiO_2-Al_2O_3-Na_2O-H_2O using NaOH as activating agent and an alkaline fusion step followed by hydrothermal treatment. By fusion with NaOH powder, mineral phases in the starting

materials can be completely changed into a Na aluminosilicate. The synthesis method introducing an alkaline fusion step prior to the hydrothermal treatment produced crystalline zeolites after short times of crystallization. The synthesis of zeolite A with high crystallinity, cubic crystal of zeolite A with rounded edge and Si/Al =1. The morphology of zeolite was regular and uniform shape. The results obtained in this study prove that further studies should be carried out under well-optimized experimental conditions to successfully prepare highly crystalline zeolites. Overall, taking green chemistry requirements into account, zeolites prepared from natural clays are promising materials for the use in the detergents industry, as catalysts for petrochemical reactions, removal of many environmental pollutants and the purification of industrial wastewater.

REFERENCES

Askari, S., Alipour, S.M., Halladj, R., Farahani, M.H.D.A., (2013), Effects of Ultrasound on the Synthesis of Zeolites: a Review, Journal of Porous Materials, 20, pp285-302.

Barrer RM. (1982) Hydrothermal Chemistry of Zeolites. London, New York: Academic Press; pp360.

Belver, C.; Vicente, M.A. (2006) Easy Synthesis of K–F Zeolite from Kaolin, and Characterization of This Zeolite. Journal of Chemical Education, 83, pp1541–1542.

Belver, C.; Banares Munoz, M.A., (2002) Vicente, M.A. Chemical activation of a kaolinite under acid and alkaline conditions. Chemical Material, 14, pp2033–2043.

Bergaya F, Lagaly G., (2006) Chapter 1: General introduction: Clays, clay minerals, and clay science. In: Developments in Clay Science. Netherlands: Elsevier B.V. pp. 1-18.

Breck, D.W. (1974) Zeolite Molecular Sieves: Structure, Chemistry and Use. First edition, New York: John Wiley. pp339-344.

Chandrasekhar S, Pramada PN. (2008) Microwave assisted synthesis of zeolite A from metakaolin. Microporous and Mesoporous Materials.,108(1-3), pp152-161.

Cundy, C.S., Plaisted, R.J., Zhao, J.P. (1998). Remarkable synergy between microwave heating and the addition of seed crystals in zeolite synthesis - a suggestion verified. Chemical Communications (14), pp1465-1466.

Dong,W.; Li,W.; Yu, K.; Krishna, K.; Song, L.;Wang, X.;Wang, Z.; Coppens, M.O.; Feng, S. (2003) Synthesis of silica nanotubes from kaolin clay. Chemical Communications, pp1302–1303.

Epping, J.D., Chmelka, B.F., (2006). Nucleation and growth of zeolites and inorganic mesoporous solids: Molecular insights from magnetic resonance spectroscopy. Current Opinion in Colloid & Interface Science 11 (2- 3), pp81–117.

Fernandez-Jimenez, A., Palomo, A., Criado, M. (2005). Microstructure development of alkali-activated fly ash cement: a descriptive model. Cement and Concrete Research 35 (6), pp1204-1209.

Granizo ML, Blanco-Varela MT, Palomo A.,(2000). Influence of the starting kaolin on alkali-activated materials based on metakaolin. Study of the reaction parameters by isothermal conduction calorimetry. Journal of Materials Science. 35(24), pp 6309-6315.

Itani, L., Liu, Y., Zhang, W., Bozhilov, K.N., Delmotte, L., Valtchev, V., (2009). Investigation of the physicochemical changes preceding zeolite nucleation in a sodium-rich aluminosilicate gel. Journal of the American Chemical Society 131 (29), pp10127-10139.

Kondru, A.K., Kumar, P., Teng, T.T., Chand, S., Wasewar, K.L. (2011). Synthesis and characterization of Na-Y zeolite from coal fly ash and its effectiveness in removal of dye from aqueous solution by wet peroxide oxidation. Archives of Environmental Science, 5, pp46-54.

Kovo, A.S.,(2014). Effect of temperature on the synthesis of zeolite X from Ahoko Nigerian kaolin using novel metakaolinization Technique. Chemical Engineering Communications, 199(6), pp786-797.

Mohiuddin E, Isa YM, Mdleleni MM, Sincadu N, Key D, Tshabalala T. (2016) Synthesis of ZSM-5 from impure and beneficiated Grahamstown kaolin: Effect of kaolinite content, crystallisation temperatures and time. Applied Clay Science., 119, pp213-221.

Murat M, Amokrane A, Bastide J, Montanaro L., (1992) Synthesis of zeolites from thermally activated kaolinite. Some observations on nucleation and growth. Clay Minerals. 27(1), pp119-130.

Ojha, K., Pradhan, N.C., Samanta, A.N., (2004). Zeolite from fly ash: synthesis and characterization. Bulletin of Material Science, 27 (6), pp555–564.

Shi, J. Anderson, M.W., Carr, S.W. (1996). Direct observation of zeolite A synthesis by in situ solid-state NMR. Chemistry of Materials 8(2), pp369-375.

Smaihi, M., Barida, O., Valtchev, V. (2003). Investigation of the Crystallization Stages of LTA-Type Zeolite by Complementary Characterization Techniques. European Journal of Inorganic Chemistry, 24, pp4370-4377.

Udhoji J.S., Bansiwal A.K., Meshram S.U. and Rayalu S.S., (2005). Improvement in optical brightness of fly ash based zeolite-A for use as detergent builder, Journal of Scientific and Industrial Research, 64, pp367-371.

Xu, H.Y.;Wu, L.C.; Shi, T.N.; Liu,W.C.; Qi, S.Y., (2014) Adsorption of acid fuchsin onto LTA-type zeolite derived from fly ash. Science China Technological Sciences, 57, pp1127–1134.

Zhao, H., Deng, Y., Harsh, J.B., Flury, M., Boyle, J.S., (2004). Alteration of kaolinite to cancrinite and sodalite by simulated Hanford tank waste and its impact on cesium retention. Clays and Clay Minerals 52 (1), pp1–13.

Zhou, Z., Jin, G., Liu, H., Wu, J., Mei, J., (2014) Crystallization Mechanism of Zeolite A From Coal Kaolin Using a Two-Step Method, Applied Clay Science, 97-98, pp110-114.

Öğrenme Ortamları ve Fiziksel Çevre: Bir İlkokulda Gürültü Düzeyi*

Doç.Dr. Mızrap BULUNUZ
Uludağ Üniversitesi

Mehmet YILMAZ
Bursa Başaran İlkokulu

Özet

Günümüzde öğretmen ve öğrenciler zamanlarının büyük çoğunluğunu kapalı fiziki mekân içerisinde geçirmektedir. Bu nedenle okul binasının akustiği, iç hava koşulları, aydınlatma-renk faktörleri okuldaki paydaşların fiziksel sağlığının yanı sıra duygu, düşünce ve davranışlarını etkilemektedir. Etkili bir okulun en önemli göstergesi dünyanın hemen her yerinde öğrencilerin eğitimsel başarı düzeyleridir. Öğrencilerin okuldaki başarısını belirleyen iki temel unsurlardan biri eğitim-öğretim süreci diğeri ise sağlıklı öğrenme ortamdır. Gürültü genelde yapay olarak ortaya çıkan ve insanı rahatsız eden sesler olarak tanımlanırken; teknik olarak gürültü, anarşik ses dalgalarının üst üste gelmesi olarak tanımlanmaktadır. Fiziksel çevre ve öğrenme ortamı ele alındığında gürültü literatürde çok geniş yer tutmaktadır. Bu çalışma ilkokul 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin eğitim öğretim sürecinde maruz kaldıkları gürültü düzeyini tespit ederek ölçülen gürültü düzeyinin yönetmelikte belirtilen sınır değerlerle karşılaştırmak amaçlanmıştır. Çalışma Bursa Osmangazi İlçesi'nde bir devlet ilkokulunda yürütülmüştür. Seçilen okul sosyo-ekonomik düzeyi düşük bir bölgede bulunmaktadır. Sınıflar kalabalık ortalama bir sınıfta 40 kişi bulunmaktadır. Okulun fiziksel yapısında herhangi bir akustik tasarımı veya ses emici akustik malzeme kullanılmamıştır. Okuldaki gürültü düzeyini ölçmek için Brüel & Kjaer 2250-L-D10 el tipi ses ölçüm cihazı kullanılmıştır. Elde edilen ortalamalara değerler Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Gürültü yönetmeliğinde belirtilen sınır değerleri karşılaştırılmıştır. Ses ölçümlerinin analizi iç ortam gürültü seviyelerinin yönetmelikte belirtilen sınır değerlerden çok yüksek olduğu tespit edilmiştir. Gürültü seviyesinin yönetmelikte belirtilen standartlar seviyesinin çok üzerinde olmasının nedeni, bunda daha önceki yıllarda kazanılan gürültücü davranış alışkanlıklarını sonradan değiştirmenin zor olması ve okulumuzun akustik şartlar bakımından kaliteli bir akustik yalıtıma sahip olmaması etkili olmuştur. Bu bulgular

* Bu sözlü bildiri tam metni TÜBİTAK (1001) tarafından desteklenen 114K738 nolu "Okulda Gürültü Kirliliği: Nedenleri Etkileri ve Kontrol Edilmesi" adlı proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

sükûnetli bir öğrenme ortamı oluşturmak için daha küçük yaşlarda, ana sınıfında ve 1. Sınıftan itibaren gürültü düzeylerinin tespit edilerek, kontrol edilmesine yönelik çalışmaların yürütülmesine ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Ses, ilkokulda gürültü, gürültü kirliliği, fiziksel çevre

Learning and Physical Environment: Noise Level in a Primary School

Abstract

Today, teachers and students spend most of their time in a closed physical space. For thisreason, the acoustics of the school building, indoor weather conditions, lighting-colorfactors affect the physical health of the stakeholders in the school as well as their feelings, thoughts and behaviors. The most important indicator of an effective school is the educational achievement levels of students around the world. One of the two basic elements that determine the success of the students in the school is the education process and the other is the healthy learning environment. Noise is generally defined as artifacts and sounds that disturb people. Technically, noise is defined as the overlapping of anarchic sound waves. Considering the physical environment and learning, the noise is very wide in the literature. The aim of this study was to determine the noise level of the 3rd and 4th grade students in the primary school and to compare them with the limit values specified in the regulation. The study was carried out in a public primary school in Bursa Osmangazi District. The selected school is located in a low socio-economic level. In an average, there are 40 students in each class. No acoustic design or sound-absorbing acoustic material was used in the physical structure of the school. The Brüel&Kjaer 2250-L-D10 hand-held sound meter was used as a data collection tool to measure the noise level in the school. The values obtained will be compared to the limit values specified in the Ministry of Environment and Urbanization Noise Regulation. Analysis of sound measurements revealed that indoor ambient noise levels were significantly higher than the limit values specified in the regulation. The reason why the noise level is wella bove the standards level stated in the regulation was due to the fact that the noisy behavior habits gained in previous years were difficult to change later and our school did not have a quality acoustic isolation in terms of acoustic conditions. These findings show that there is a need for conducting studies to detect and control noise levels at younger ages, in the main class and in the first class to create a calm learning environment.

KeyWords: Sound, noise in primary school, , noise pollution, physical environment

1. GİRİŞ

Okullarda eğitim-öğretim daha çok konuşma ve dinleme odaklı gerçekleşmektedir. Bu nedenle sadece iyi bir öğretmene sahip olmak eğitim-öğretim

kalitesinin yüksek olduğu anlamına gelmemektedir. Öğrenme ortamı ya da sınıf içinde oluşan gürültü düzeyi eğitimin niteliğini etkilediği açıktır. Her şeyden önce öğrenciler bir sınıfta öğretmenin anlattıklarını doğru bir şekilde işitmesi gerekir.

Bu olmadan dersi anlama ve kavrama gerçekleşmez (Özgüven,2015).Yüksek enerjiye sahip ses dalgaları gürültü olarak adlandırılır(Akman, Ketenoğlu, Evren, Kurt ve Düzenli, 2000). Gürültü kirliliği ise su kirliliği, toprak kirliliği, hava kirliliği ve nükleer kirlilik gibi çevre sorunları arasında çok fazla fark edilmeyen ve üzerinde çok durulmayan bir konu olmuştur. Ama gürültünün insana, diğer canlılara ve çevreye etkileri düşünüldüğünde hem toplumsal hem de çevresel olumsuz etkileri olduğu açık bir şekilde görülmektedir (Balcı,1994). Yüksek gürültü seviyesine uzun süreli maruz kalan kişilerde, kalıcı işitme kayıpları görülürken; düşük gürültü düzeyine kısa süreli maruz kalanlarda işitme duyusuna yönelik anlamlı bir zarar tespit edilmemiştir(Sevük, 2013,365) Sevük'e göre (2013) gürültü yaşam kalitesini düşürür.

Hunashal ve Patil (2012) gürültünün süresi ve yoğunluğuna bağlı olarak, insan sağlığı ve yaşam kalitesi üzerine etkileri dörde ayırmıştır. Bunlar; 1)Gürültüye uzun süre maruz kalma sebebiyle işitme kaybı ve baş ağrısı, 2)Kan basıncının artması, kalp ritminde düzensizlik ve ülser,3)Düzensiz uyku, uykusuzluk, geç yatma, aşırı sinirlilik, stresli olma ve depresyon,4)İşittiğini yanlış anlama, iş verimliliğinin azalmasına bağlı olarak üretimde düşüş.

Gürültü kirliliği gelişmiş ülkelerde önemli bir çevresel sorun olarak kabul edilir (Environmental Protection Agency [EPA], 2016). Ülkemizde ise gürültü kirliliği 2010 yılında Avrupa Birliği Uyum yasaları ile mevzuata öneri mahiyetimde girmiştir.

Gerçek anlamda kapsamlı ve yaptırımları olan yönetmelik 2017 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır (Binaların Gürültüye Karşı Korunması Hakkında Yönetmelik [BGKKHY,2017]). Bu yönetmeliğe göre eğitim-öğretim tesislerindeki dersliklerde mekân içi ortam gürültü üst sınırını 39dB, hava dolaşımı alanlarında ise 44dB olarak belirlemiştir [BGKKHY, 2017]. Desibel (dB) belirli bir referans güç ya da miktar seviyeye olan oranı belirten genelde ses şiddeti için kullanılan logaritmik ve boyutsuz bir birimdir. Ses basınç seviyesi ölçümünde kullanılan A ağırlıklı seviyesi dB(A) ise uluslararası standartlara uygun olarak insan kulağının duyabileceği sesleri ifade eder (IEC 61672:2003; Morfey, 2001).

Birçok araştırmacı, öğrenciler sınıftayken uygun öğrenme ortamı için gürültü seviyesi üst sınırının 50 dB'i geçmemesini önermektedir (American Speech-Language-Hearing Association [ASHA], 2005; Crandell, Smaldino ve Flexer, 2004; Berg, Blair ve Benson, 1996).

Ancak bu zamana kadar yapılan araştırmalarda Türkiye'deki okullarda gürültü seviyesinin sınır değerlerin çok üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Gürültülü eğitim öğretim ortamında hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin performansları düşürmekte, eğitim öğretimdeki verimi azalmaktadır. Gürültü öğretmenlerde aşırı yorgunluk, bitkinlik ve tansiyonun yükselmesi gibi sağlık problemlerine yol açmaktadır.

Ayrıca dersi anlatma ve konuşma ile ilgili sıkıntılara sebep olduğu bilinmektedir (Güremen, 2012). Dersliklerdeki gürültünün temel olarak iki kaynağı vardır. Bunlar bina dışından ve bina içinden kaynaklı gürültülerdir. Bina dışından kaynaklı gürültüler; trafik, inşaat ve fabrikalardan, okul bahçesinde beden eğitimi dersi ya da çeşitli etkinliklerinden, eğlence ve pazar yerlerinden kaynaklanmaktadır.

Bina içinden kaynaklı gürültüler arasında; kantin, spor salonu, müzik odası, koridor ve havalandırma gibi sınıf dışından gelen gürültüler yer almaktadır. Bunun yanı sıra öğrencilerin yüksek sesle konuşma, çığlık atma, koşma, sıra ve masaları çekiştirme gibi davranışları önemli bina içi gürültü kaynaklarıdır (Choi ve McPherson, 2005). Okulda gürültü kirliliğinin birinci nedeni okulun ve sınıfların akustik tasarım ve donanımının yetersiz olması, diğer nedeni ise öğrencilerin kapalı ortamda yüksek sesle konuşma, çığlık atma, koridorlarda koşma, sıra ve masaları çekiştirme gibi uygun olmayan davranışlarıdır (Bulunuz, Ovalı, Çıkrıkçı ve Mutlu, 2017).

Farklı okullarda 10 yıldan fazla öğretmen olarak çalışan araştırmacı, okullarda gürültü kirliliği konusunda farkındalığın ve duyarlılığın oldukça düşük olduğunu ve bu sorunun üzerinde durulmadığını gözlemlemektedir. İlkokul ve ortaokul ders kitaplarında bile okulda gürültü kirliliği konusuna değinilmemektedir. Gürültü kirliliği denilince şehir trafiği, inşaatlar ve sanayi tesislerinden kaynaklı gürültüler ele alınmaktadır (Bulunuz, 2015).

Bütün bunlar, eğitim-öğretimin verimini olumsuz etkileyen okulda gürültü kirliliği sorununun ihmal edildiğini göstermektedir. Ancak son birkaç yılda okulda gürültü kirliliği sorunu konusunda verilen "Okulda Gürültü kirliliği: Nedenleri Etkileri ve Kontrol Edilmesi" adlı 114K738 nolu üç yıllık projenin

TÜBİTAK tarafından desteklenmiş olması bu konuda umut verici bir gelişme olmuştur. Bu çalışmayla bu konuda yürütülen çalışmalara yenisini ekleyerek yürütülen çalışmaların yaygınlaşmasına katkıda bulunmak hedeflenmektedir. Bu çalışmayla eğitim-öğretim faaliyetlerinin sunulduğu ilkokulundaki 3. ve 4. sınıf düzeylerindeki gürültü düzeylerinin ortaya çıkarılması, ortaya çıkarılan gürültü düzeylerinin yönetmelikte geçen sınır değerlerle karşılaştırılması ve alınabilecek önlemlerin tartışılması amaçlanmaktadır. Böylece ülkemizde pek önemsenmeyen, büyük bir çevre ve eğitim sorunu olan gürültünün ilkokul boyutuna yapılacak çalışmayla dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

2.YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada betimsel araştırma modeli seçilmiştir. Belirli bir konudaki var olan durumu ortaya çıkarmayı hedefleyen çalışmalara betimsel araştırma denir. Amaç araştırılan problemle ilgili durumları, değişkenleri ve değişkenler arası ilişkileri tanımlamaktır (Kurtuluş, 1998). Betimsel araştırmalarda neden sonuç ilişkileri gözlenmez, daha çok var olan durumun genel nitelikleri betimlenir.

Bu araştırmalar geçmişe dönük ya da günümüzdeki durumlar için olabilir. Bu tür araştırmalardan elde edilen sonuçlar yeni yapılacak araştırmalara yön verebilir veya temel teşkil edebilir. Bu çalışmada bir devlet ilkokulunda gürültü düzeyini ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Bunun için nicel ölçümler yapılarak analiz edilmiştir.

2.2. Katılımcılar

Bu araştırma okulda gürültü kirliliği ve kontrol edilmesine yönelik proje yürütücüsü ve yüksek lisans yapan bir sınıf öğretmeni tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırma 2018-2019 eğitim-öğretim yılının birinci döneminde Bursa ilinin Osmangazi İlçesinde devlet İlkokulunda 3. ve 4. Sınıflarla yürütülmüştür. Çalışmanın örneklemini Başaran İlkokulu 3. ve 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

Başaran ilkokulu yarı zamanlı faaliyet göstermektedir. Sabahçı grup 3. ve 4. sınıflardan, öğlenci grup 1. ve 2. sınıflardan oluşmaktadır. Sınıflar ortalama 40 kişiden oluşmaktadır. Okulumuz sosyo-ekonomik seviyesi ortalamanın altındadır. Okulumuzda her hangi akustik bir iyileştirme bulunmamaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak Brüel & KjaerHand-held Analyzer Type 2250-L" ses ölçüm cihazı kullanılmıştır. Ses ölçüm cihazı 16,4 dB ile 140 dB arasındaki ses düzeyi ile 5,6 Hz ile 20 kHz frekanslarında ölçüm yapabilmektedir. Sahip olduğu şarj edilebilir Li-ion batarya sayesinde kesintisiz 8 saatten fazla kullanılabilmektedir. Ayrıca ses ölçüm cihazında USB çıkışı olduğu için veriler rahatlıkla bilgisayara aktarılabilmekte ve cihaz bilgisayara bağlanıp kontrol edilebilmektedir. Birinci ölçümler zemin kat, birinci kat ve bahçede yapılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Nicel veri analizi için desibel metre ile dönem başında yapılan gürültü ölçümleri kullanılmıştır. Gürültü ölçümleri, öğrenciler dersteyken ve teneffüsteyken 2018-2019 eğitim öğretim yılı 1. Dönem başında yapılmıştır. Ölçümler ders esnasında ve teneffüs esnasında sınıflarda, koridor ve bahçede yapılmıştır. Daha sonra yapılan ölçümlerin ortalamaları hesaplanarak yönetmelikte belirtilen sınır değerlerle karşılaştırılmıştır.

3. BULGULAR

Bursa İli Osmangazi İlçesi Başaran İlkokulu 2018-2019 eğitim-öğretim yılı sabahçı grup olan 3.ve 4. sınıflarda 1. dönem başında öğrenciler derste ve teneffüsteyken yapılan ses ölçümlerinden elde edilen verilerin analizi Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. *Okul geneli ortalama gürültü ölçüm sonuçları(dB)*

	C Sınıfı Akustik Performans için Yönetmelik Sınır Değeri	Ders sırasında	Teneffüs sırasında
1.kat	39	75,13	90,8
Zemin Kat	39	74,98	90,84
Bahçe	59	-	91,38

Ders esnasında ve teneffüs esnasında yapılan ilk ölçümlerde 1. Katta ders esnasında 75,13 dB, teneffüste 90,8 dB olarak ölçülmüştür. Zemin kattaki ölçümlerde ders esnasında 74,98 dB, teneffüs esnasında 90,84 dB olarak ölçülmüştür. Bahçede ise ders esnasında ölçüm alınmamış ama teneffüste alınan ölçümde 91,38 dB olarak ölçülmüştür.

En yüksek değer 91,38 dB ile teneffüs esnasında bahçede, en düşük değer ise 74,98 dB ile ders esnasında zemin kattan elde edilmiştir. Zemin kat, 1. Kattan elde edilen veriler binaların gürültüye karşı korunması hakkındaki yönetmelikte belirtilen C sınıfı için sınır değer olan 39 dB den fazladır. Bahçeden elde edilen veriler yine aynı yönetmelikte belirtilen 59 dB değerlerinden fazladır. Okulda yapılan ortalama gürültü verilerinin yönetmelikte belirlenen sınır değerlerle karşılaştırılması Grafik 1'de sunulmuştur. Mavi yönetmelik sınır değerini göstermektedir.

Grafik 1. *Okul geneli ortalama gürültü düzeyi ölçüm sonuçları*

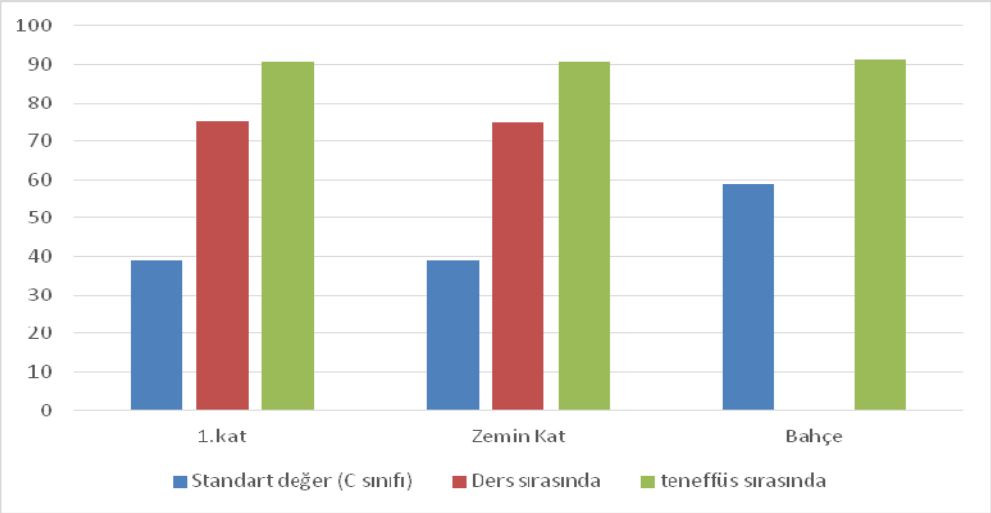

Binaların gürültüye karşı korunması hakkındaki yönetmelikte belirtilen C sınıfı için iç ortam gürültü seviyesi sınır değeri 39 dB dir. Sirkilasyon alanları için 44 dB, dış ortam için 59 dB sınır değerlerdir. Grafik 1'de de görüldüğü gibi okulumuzda yapılan ölçümlerde teneffüs esnasında ölçülen gürültünün seviyesi yönetmelikte belirtilen sınır değerlerin iki katından fazladır. Ders esnasında yapılan ölçümler ise yine yönetmelikte belirtilen sınır değerlerden çok yüksektir.

Aşağıda okulun her katı için yapılan gürültü düzeyi analiz sonuçları grafikte sunulmuştur. Zemin katta bulunan sınıflarda ders ve teneffüs esnasında gürültü düzeyi ölçümleri yapılmıştır. Aynı zamanda ders ve teneffüs esnasında koridor ve bahçede de ölçümler alınmış, ölçüm sonuçları aşağıdaki grafikte sunulmuştur. Mavi sütun, yönetmelik sınır değerini göstermektedir.

Grafik 2. *Zemin katta bulunan sınıflarda ders ve teneffüs esnasında gürültü düzeyi ölçümleri*

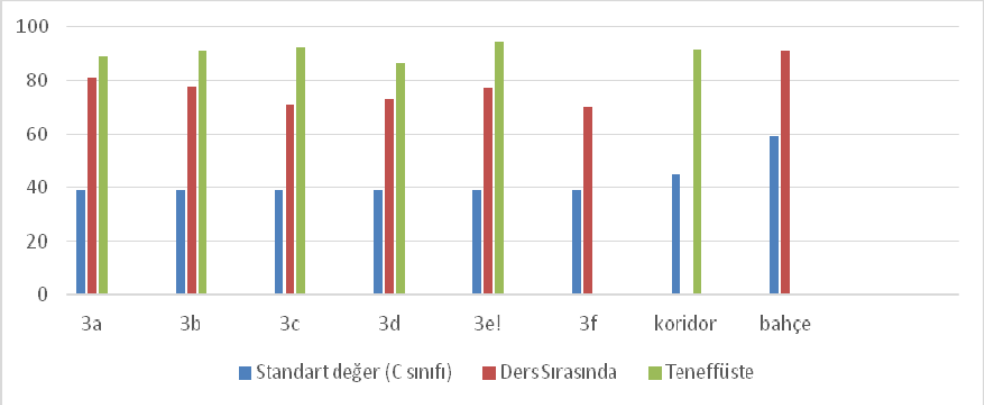

Grafik 2'de görüldüğü gibi zemin katta bulunan 3A, 3B, 3C, 3D, 3E, 3F sınıflarında, koridor ve bahçede teneffüs esnasında yapılan ölçümlerin sonuçları yönetmelikte belirtilen sınır değerlerin iki katından fazladır. Ders esnasında yapılan ölçümler ise yine yönetmelikte belirtilen sınır değerlerden çok yüksektir. Birinci katta bulunan sınıflarda ders ve teneffüs esnasında ölçümler yapılmıştır. Aynı zamanda ders ve teneffüs esnasında koridorda da ölçümler alınmış, ölçüm sonuçları aşağıdaki grafikte sunulmuştur. Mavi sütun, yönetmelik sınır değerini göstermektedir.

Grafik 3. *Birinci katta bulunan sınıflarda ders ve teneffüs esnasında yapılan ortalama gürültü ölçüm sonuçları*

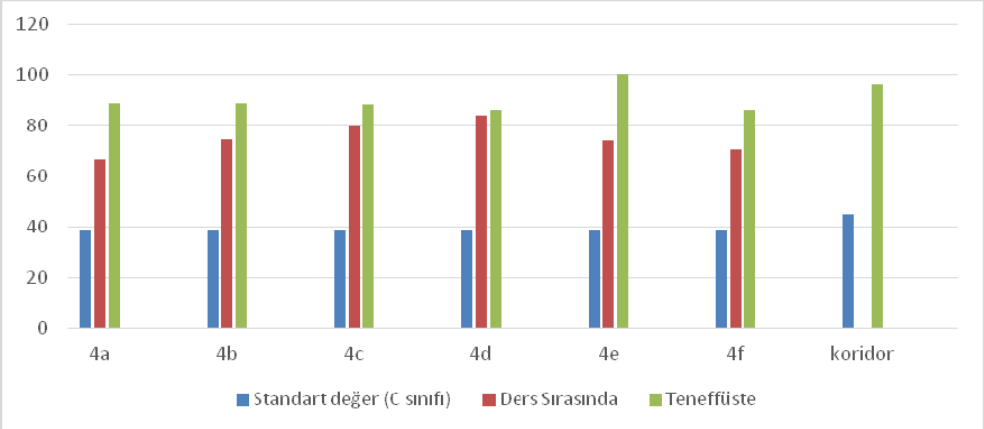

Grafik 3'de görüldüğü birinci katta bulunan 4-A, 4B, 4C, 4D, 4E, 4F sınıflarında ve koridor da teneffüs esnasında yapılan ölçümlerin sonuçları yönetmelikte belirtilen sınır değerlerin iki katından fazladır. Ders esnasında yapılan ölçümler ise yine yönetmelikte belirtilen sınır değerlerden çok yüksektir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

İlkokulun 3. ve 4. sınıfların eğitim- öğretim gören sabahçı grupta yapılan ölçümlerde okulun zemin katında 82,91 dB, 1. Katında 82,96 dB, bahçede ise 91,38 dB olarak ölçülmüştür. İç ortam gürültü düzeyleri ölçümü yönetmelikte 39 dB olarak belirlenmiştir. Okul bahçesinde yapılan ölçümlerde yönetmelikte belirtilen 59 dB sınır değer olarak alınmıştır. Bu sonuçlar Türkiye'deki ilköğretim okullarında gürültü düzeyinin yüksek olduğunu tespit eden diğer araştırmaların sonuçları ile örtüşmektedir (Bulunuz, 2014; Bulunuz vd., 2017; Tamer Bayazıt vd., 2011; Özbıçakçı vd., 2012; Şahin ve diğerleri, 2012; Polat ve Buluş Kırıkkaya, 2007; Şentürk ve Sağnak, 2012). Aynı zamanda yönetmelikte belirlenen üst limitlerin üzerindedir (BGKKHY, 2017).

Okulumuzda ölçülen değerlerin yüksek çıkmasında, sınıf mevcutlarının fazla olması, öğrencilerin yüksek sesle konuşmaları, çığlık atmaları, yüksek sesle şarkı söylemeleri, kapı ve pencerelerin çarpması, bina içindeki bozuk lambalar, projeksiyon cihazları, yüksek sesli zil sesleri, anonslar ve öğrencilerin teneffüslerde okul binasını boşaltmamaları etkili olabilmektedir. İlkokulunda gürültü kirliliğini azaltmak için gerekli akustik iyileştirmeler yapılmadığı için gürültü ölçüm sonuçları yüksek çıkmaktadır. Bulunuz ve diğerleri (2017) Antalya ilinde, akustik iyileştirme yapılmış bir okulda araştırma yapmışlardır. Gürültü ölçümleri akustik tedbir alınan katlarda hem gürültü düzeyinin hem de çılanım süresinde gelişme olduğunu ortaya koymaktadır. Bütün okullarda gerekli akustik tedbirlilerin alınmasına yönelik çalışmalar yapılmalı ayrıca okuldaki tüm paydaşlara gürültü farkındalık eğitimi verilmelidir.

Okulda gürültü seviyenin azaltılabilmesi için okul idaresi, öğretmenler, okulda çalışan diğer tüm personel işbirliği içinde olmalıdır. Okul idaresi, öğrenciler, öğretmenler, diğer personele ve hatta velilere okulda gürültü kirliliği farkındalık eğitimleri verilmelidir. Bu konu ile ilgili okul kuralları konulmalı, kuralların uygulanmasını sınıf öğretmenleri ve okul idaresi izlemelidir. Konulan bu kurallar öğrencilere devamlı hatırlatılmalı ve bu kurallara uyulması sağlanmalıdır. Aksi durumlar ortaya çıktığında derhal müdahale edilip bu kuralların uygulanmasından taviz verilmemelidir. Bu kurallar öğrenciler tarafın-

dan anlaşılıp uygulandığında okulda gürültü kirliliği seviyesinde hissedilir bir düşüş gözlenebilecektir. Kapı ve pencere çarpması ile oluşabilecek gürültünün azaltılması için kapı ve pencerelere plastik conta fitil gibi gerekli aparatlar takılmalıdır. Ayrıca kapı ve pencerelerin dışarıdan sınıflara ses almaması için kaliteli olanları tercih edilmelidir. Bütün okullarımızda akustik yönden tedbirler alınmalı, yönetmeliklerde belirtilen standartların oluşturulması sağlanmalıdır. Okulda gürültü kirliliğini önleyici çalışmaların ilkokul müfredatına girmesi bu konuda farkındalık oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

AKMAN, Y.,KETENOĞLU, O., EVREN, H., KURT, L. ve DÜZENLİ, S. (2000). *Çevre kirliliği*. Palme Yayıncılık, Ankara

American Speech-Language-Hearing Association. (2005). *Guidelines for addressing acoustics in educational settings*. http://www.asha.org/members/deskref-journals/deskref/default adresinden erişildi.

BALCI, N. (1994). Bir çevre kirlenmesi sorunu olarak gürültü*. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 44(3-4),* 15-34.

BERG, F. S., BLAİR, J. C. ve BENSON, P. V. (1996). Classroom acoustics: The problem, impact, and solution. *Language Speech and Hearing Services in Schools*, *27*, 16-20.

Binaların Gürültüye Karşı Korunması Hakkında Yönetmelik[BGKKHY]. 31.05.2017 Tarih ve 30082 sayılı resmi gazete.http://www.resmigazete.gov.tr /eskiler/2017/05/20170531-7.htmadresinden erişildi.

BULUNUZ, M., OVALI, D. E., ÇIKRIKÇI, A. İ. ve MUTLU, E. (2017). Anasınıfında Gürültü Düzeyi ve Kontrol Edilmesine Yönelik Eğitim Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Eylem Araştırması. *Eğitim ve Bilim*, *192* (42). 211-232.

BULUNUZ, M. BULUNUZ, N . ve TUNCAL, J.K. (2017).Akustik İyileştirme Yapılmış Bir Okulda Gürültü Düzeyinin Değerlendirilmesi. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi dergisi. *13(4), 637-658.*

BULUNUZ, M. (2015). 114K738 nolu TÜBİTAK 1001 projesi, okulda gürültü kirliliği: Nedenleri, etkileri ve kontrol edilmesi, Ankara.

CHOİ, C. Y. ve MCPHERSON, B. (2005). Noise levels in Hong Kong primary schools: Implicatons for classroom listening. *International Journal of Disability*, *Development and Education*, *52*(4), 345-360.

CRANDELL, C. C.,SMALDİNO, J.J. ve FLEXER, C. (2004). *Sound fieldamplification: Applications to speech perception and classroom acoustics* (2. bs.). San Diego, CA: SingularPress.

Environmental Protection Agency. (2016). *Noise pollution*. https://www.epa.gov/aboutepa/epa-launch-noise-control-program adresinden erişildi.

GÜREMEN, L. (2012). Amasya Kentinde İlköğretim Okullarında İç ve Dış Çevre Gürültü Koşullarının Değerlendirilmesi. Nwsa-Engineering Sciences, e-Journal of New World Sciences Academy. 7 (2). 415-435. http://dergipark.gov.tr/ nwsaeng/issue/19854/212615

Hata! Köprü başvurusu geçerli değil. HUNASHAL, R.B., ve PATIL, Y.B; (2012). "Assessment of noise pollutionindices in the city of Kolhapur, India". Procedia - Social and BehavioralSciences. 2012. 37, 448 – 457. doi: 10.1016/j.sbspro.2012.03.310.

KURTULUŞ, K. (1998). Pazarlama Araştırmaları. 6. Baskı. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

MORFEY, C. L. (2001). *Dictionary of acoustics*. AcademicPress: San Diego.

ÖZGÜVEN, İ. S. (2015). İlköğretim Binalarında Konuşma Anlaşılabilirliği Ve Ses Kalitesini İncelemek Üzerine Bir Alan Araştırması, Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

POLAT, S. ve BULUŞ KIRIKKAYA, E. (2004). *Gürültünün eğitim öğretim ortamına etkileri*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı'nda sunulmuş sözlü bildiri, İnönü Üniversitesi, Malatya.

ŞAHİN, K., ŞAHİN, A., ve BAĞCI, H. R. (2014). Sinop şehri ve yakın çevresindeki bazı okullarda gürültü kirliliği. *Osmanlı Hâkimiyet Sahası Çalışmaları, 4(6),* 20-31.

TAMER BAYAZIT, N.,KÜÇÜKÇİFTÇİ, S., ve ŞAN, B.,(2011). İlköğretim Okullarında Gürültüden Rahatsızlığın Alan Çalışmalarına Bağlı Olarak Saptanması. *İTÜ Dergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım, 10(2),* 168-180.

YOKUŞ SEVÜK H. (2013) .'' Gürültüye Neden Olma Suçu (TCK m.183)'': 365 htpp://www.dicle.edu.tr/Contents/5fd689c3-3cc4-4909-843a-0c3671016a1c.pdf, 01.02.2019.

ARF Yaklaşımı Kullanılarak Fen Bilimlerinde Başarılı Olan Öğrenci Profillerinin Belirlenmesi

Dr. Özer DEPREN
Yapı Kredi Bankası

Özet

Ülkeler, eğitimdeki başarı seviyelerini uluslararası alanda karşılaştırmalı olarak takip edebilmek amacıyla birçok araştırmaya katılmaktadır. Bu araştırmalardan bazıları Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA), Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması (TIMSS) ve Uluslararası Okuma Becerilerinde Gelişim Projesi (PIRLS)'dir. Türkiye bu araştırmalarda OECD başarı ortalamasının gerisinde kalmıştır. Bu çalışmadaki amaç, 2015 yılı PISA verilerini kullanarak Fen Bilimleri alanında Türkiye'deki başarılı öğrenci profilini ortaya çıkarmak ve başarıya en fazla etki eden faktörleri belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, Sınıflandırma ve Regresyon Ağaçları (CART) yönteminin geliştirilmesiyle elde edilen Aktif Alan Bulucu (ARF) algoritması kullanılmıştır. PISA 2015 araştırmasına Türkiye'den 5895 öğrenci katılmıştır, fakat kullanılan değişkenlerdeki kayıp değerler silindikten sonra 4177 öğrencinin verisi R Studio yazılımı ve ARF paketi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, başarı oranı Türkiye ortalamasından göreli olarak daha yüksek olan 28 farklı grup belirlenmiştir. Öğrencilerin çevresel konulardaki iyimserliğinin, sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyinin, fen bilimleri çalışması için ayırdığı zamanın ve öğrencinin evdeki eğitim olanaklarının fen bilimleri başarısında istatistiksel olarak önemli faktörler olduğu görülmüştür. Bu çalışmadan elde edilen bulgular eğitimde başarı seviyesini arttırmak için belirlenecek aksiyon planlarına kaynak olarak kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: ARF, Fen Bilimleri Başarısı, Makine Öğrenmesi, PISA 2015, Sınıflandırma Yöntemleri

Determination Of Student Profiles For Successful Students In Scıence Achievement By Using Arf Approach

Abstract

Countries participate in many types of research in order to follow up on their educational achievement in the international area comparatively. Some of these researches are Programme for International Student Assessment (PISA), Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) and Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS). Turkey does not reach the OECD average score in

these researches. The purpose of this study is to find the most successful student profile in Turkey in terms of science achievement using the PISA 2015 dataset and to determine the most important factors affecting student's achievement. With this purpose, Activity Region Finder (ARF) algorithm which is an improved version of Classification and Regression Trees (CART) algorithm is applied. 5895 Turkish students participate in the PISA 2015 survey; however, 4177 students' data are analyzed using R Studio and ARF package after deleting the missing values from the variables used in the study. As a result of the analysis, 28 different sub-groups where the probability of success is relatively higher than the average probability of success in Turkey are determined. Students' environmental optimism, socio-economic and cultural status, learning time for science study and of students' educational possessions are the statistically significant factors on science achievement. To increase the level of achievement in education, the results obtained from this study can be used as a source for action plans to be determined.

Keywords: ARF, Science Achievement, Machine Learning, PISA 2015, Classification Methods

1. INTRODUCTION

In the last decade, data science, machine learning and deep learning are the terms that highly used in almost every part of our life, such as finance, retail, health, and education. These terms are generally used for determining the sub-groups where the target variable has the highest ratio/average or identifying different clusters which are differentiating in terms of factors used in the analysis. In finance, these techniques are used for determining churn propensity model, cross-sell offering model or estimating customer satisfaction score. In retail, these techniques are used for understanding and modeling customers' purchasing behavior, while in health, these are used for survival models, determining the specific disease and minimum/maximum risk level for a patient. In the literature, there are some researches in order to measure achievement score of a student, classifying the most successful or unsuccessful students or determining the factors affecting on students' achievement using classical techniques, such as regression, classification, factor analysis, and multilevel models. On the other hand, there are few researches about assessing or comparing students' performance using machine learning or deep learning in the educational area. Programme for International Student Assessment (PISA), Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) and Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) are the international studies of which aims are to identify the strongest and the weakest areas of the educational system in a country. Thus, the results of these studies help countries to create action plans to improve the

educational performance of the country on a global level and to see their position among other countries attended in these studies. There are many studies used PISA, TIMSS or PIRLS dataset to find out the factors affecting mathematics, science or reading achievement of students in the literature (Sebastian et al., 2016: 123-124; Rutkowski et al., 2017: 47; Sheldrake et al., 2017: 168). On the other hand, some machine learning algorithms are being used to model students' or schools' achievement, recently. Naïve Bayes, k-NN, and J48 are the algorithms that are used in Kabakchieva's (2013) study to compare the performance of the algorithms. J48 was outperformed than others. Similar to Kabakchieva's study, the performance of Decision Tree, Neural Network, Naïve Bayes, k-NN and SVM algorithms are compared in terms of goodness of fit algorithms using the dataset of students in Malaysia to predict students' achievement (Shariri et al., 2015: 415). It was found that the neural network algorithm is the best performer algorithm among the others used in the study. The main reason for investigating the factors affecting students' achievement is that Turkey does not perform well in PISA 2015 study, although the national government has been applied many actions in the educational system in order to reach a high level of education since 2010. Furthermore, Turkey is ranked 54th out of 72 countries in 2015. In addition, it does not take part in countries that are performing well in any PISA survey.

The aim of this study is to find the most successful student profile in Turkey in terms of science achievement using the PISA 2015 dataset and to determine the most important factors affecting student's achievement. With this purpose, Activity Region Finder (ARF) algorithm which is a modified version of Classification and Regression Trees (CART) algorithm is applied. As a result of this study, it is expected to be determined and prioritized factors affecting students' performance by the educational policymakers in order to reach a high level of educational performance. The remainder of this paper is organized as follows: mathematical formulation and theoretical background of ARF are introduced in Section 2. In Section 3, the output of the ARF algorithm using PISA 2015 is given. And finally, the conclusions of this study are presented in Section 4.

2. ACTIVITY REGION FINDER (ARF)

ARF algorithm is directly addressed when the research question is "What are the specific characteristics of a subset where the ratio of the response variable is relatively high?" (Amaratunga and Cabrera, 2004: 24-25). Researchers have proposed a novel approach that is a modified version of the

CART algorithm. With this method, some parts of data where targeted variable information is not available is excluded and the algorithm focuses on subsets that contain the important information. This method is simple and does not tend to produce complex trees. However, ARF method is used ternary tree rather than a binary tree and its splitting method is based on H criteria. A recursive algorithm is shown in Equation 1 (Amaratunga et al., 2014: 270).

$$z(I_k; D) = \frac{p(I_k) - p(D)}{\sigma_p} \qquad where \qquad I_k = \{a_k \leq x_k \leq b_k\} \quad (1)$$

In Equation 1, D represents the all dataset and I_k is an interval of D where the ratio of the dependent variable is high. The larger value of $z(I_k, D)$, the higher proportion of response variable in interval I_k.

3. RESULTS

3.1. General Background

PISA, which is founded by OECD, is an international study for measuring 15-year-old students' performance about mathematics, science, and literacy with a two-hour computer-based test. Both multiple-choice and open-ended questions are included in the questionnaire. The study has been conducted in every three years since 2000. Thus, policymakers are able to monitor students' performance on a specific subject and also assess the ability to make a prediction for what they have learned or interpreted their knowledge on the subject that they of students. Through the content of the study, ministry of national education is able to take necessary actions to improve the educational performance of the country.

3.2. The sample of the Study

In the PISA survey, fieldwork was made during 2015 and two-step stratified sampling technique was used (MEB, 2016; OECD, 2018). Turkish students' dataset in PISA 2015 is taken into consideration in this study. 5,895 students are attended in the study, but because of the missing values of the variables used in this study, 4177 students are taken into analysis. There are three different questionnaires in which consist of student, school, and teacher related questions in PISA. In these questionnaires, there are categorical and indexed variables. The only student-related questionnaire is taken into consideration in this study.

3.3. Results of the Study

First of all, the descriptive statistics of the variables used in this study are given, then the ARF tree diagram is given. Finally, the diagram is interpreted and some suggestions are going to be proposed. All analyses are done using R Studio with "*arf*" package (R Studio, 2017). Science achievement of a student is converted into a binary variable. Since OECD average science achievement score is 500, the response variable is coded as 1 if the score is greater or equal to 500, or coded as 0 if the score is lower than 500. 1 is named as successful students, 0 is named as unsuccessful students in this study. Descriptive statistics of these variables are shown in Table 1.

Table 1. *Descriptive Statistics*

Variable Name (Variable Code)	Mean	Min	Max	SD	S	K
Science Achievement (RESPONSE)	0.53	0.00	1.00	0.50	0.06	-2.00
Achieving motivation (MOTIVAT)	0.63	-3.09	1.85	1.02	-0.99	1.51
Adaption of instruction (ADINST)	0.12	-1.97	2.05	0.97	0.01	0.05
Cultural possessions at home (CULTPOSS)	-0.27	-1.63	2.17	0.87	0.13	0.04
Disciplinary climate in classes (DISCLISCI)	-0.12	-2.42	1.88	0.96	0.00	0.30
Economic social and cultural status (ESCS)	-1.45	-5.13	3.12	1.17	0.24	-0.48
Enjoy cooperation (COOPERATE)	0.02	-3.33	2.29	1.12	0.17	-0.08
Enjoyment of science (JOYSCIE)	0.14	-2.12	2.16	1.17	-0.12	-0.38
Environmental awareness (ENVAWARE)	0.57	-3.38	3.29	1.46	0.13	0.18
Environmental optimism (ENVOPT)	-0.55	-1.79	3.01	1.44	0.92	-0.13
Epistemological beliefs (EPIST)	-0.18	-2.79	2.16	1.18	0.15	-0.01
Home educational resources (HEDRES)	-0.58	-4.37	1.16	1.13	-0.15	0.01
Home possessions (HOMEPOS)	-1.43	-6.71	5.15	1.14	-0.29	1.28
ICT Resources (ICTRES)	-1.19	-3.27	3.50	0.96	0.11	0.28
Highest parental education (PARED)	9.67	0.00	16.00	4.50	-0.04	-1.44
Science activities (SCIEACT)	0.68	-1.76	3.36	1.15	-0.53	0.35
Inquiry-based science teaching (IBTEACH)	0.32	-3.34	3.18	1.17	-0.02	1.48
Instrumental motivation (INSTSCIE)	0.38	-1.93	1.74	0.92	-0.36	-0.05
Interest in broad science topics (INTBRSCI)	-0.06	-2.58	2.73	1.02	-0.58	1.16
Learning math time (MMINS)	225.0	0.0	640.0	77.7	0.08	4.53

Learning reading time (LMINS)	171.8	0.0	600.0	73.2	0.10	2.04
Learning science time (SMINS)	200.7	0.0	800.0	108.6	0.09	0.41
Learning time in total (TMINS)	1559.4	0.0	3000.0	328.5	-0.78	3.93
Parents emotional support (EMOSUPS)	-0.27	-3.08	1.06	1.05	-0.59	-0.35
Perceived Feedback (PERFEED)	0.35	-1.53	2.50	0.97	0.11	-0.07
Science self-efficacy (SCIEEFF)	0.34	-3.76	3.28	1.32	0.05	1.55
Sense of Belonging to School (BELONG)	-0.43	-3.13	2.61	1.13	0.49	1.11
Teacher Fairness (UNFAIRTEACHER)	10.26	0.00	24.00	4.03	1.16	1.22
Teacher-directed science inst. (TDTEACH)	-0.06	-2.45	2.08	0.98	-0.09	0.57
Test Anxiety (ANXTEST)	0.31	-2.51	2.55	1.05	0.02	0.49
Value cooperation (CPSVALUE)	-0.03	-2.83	2.10	0.94	0.05	0.25

Min: Minimum value, Max: Maximum value, SD: Standard Deviation, S: Skewness, K: Kurtosis

According to Table 1, 49% of the students' science score is higher than 500, and the students spend 200 minutes per week, on average, for studying science. Students spend 225 and 172 minutes per week for mathematics and reading, respectively. ARF results are given in Figure 1.

Figure 1. *The Tree Diagram of ARF Algorithm*

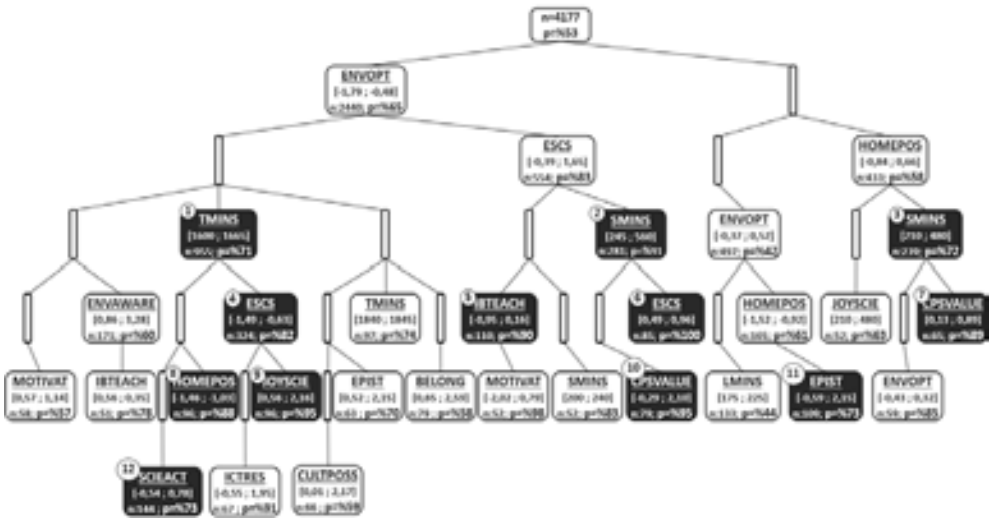

As a result of the ARF algorithm, 30 different sub-groups with successful students are determined, and 12 of which are both relatively high ratio of successful students and have a high basis. In Figure 1, the boxes with no text are the sub-groups where the ratio of successful students are relatively lower than the upper node, in other words, the boxes with no text represents the nodes in which researcher is not interested. Thus, the algorithm does not show this node in order to produce an uncomplicated and user-friendly tree diagram.

Once the diagram is analyzed with details, environmental optimism, socio-economic and cultural status, learning science time per week, home possession, environmental awareness, inquiry-based science teaching, enjoyment of science, science activities, and value cooperation are the effective variables that have a significant impact on students' science achievement.

Sub-groups that are examined with details are numbered from 1 to 12 in Figure 1. Students profiles of these sub-groups are given in Table 2.

Table 2. *Successful Students Profiles*

Group	% of Successful Students	# of students	Profile
1	71%	955	Students are not optimistic about environmental issues. Students' socioeconomic and cultural status is lower than the top 20 percentile. Students spend between 1600 and 1665 minutes per week for studying.
2	82%	324	Students are not optimistic about environmental issues. Students' socioeconomic and cultural status is slightly higher (~20%) than the average. Students spend between 1600 and 1665 minutes per week for studying.
3	95%	96	Students are not optimistic about environmental issues. Students' socioeconomic and cultural status is slightly higher than the average. Students spend between 1600 and 1665 minutes per week for studying. Students like learning science.

4	88%	96	Students are not optimistic about environmental issues. Students' socioeconomic and cultural status is lower than the top 20 percentile. Students spend between 1600 and 1665 minutes per week for studying. Students have some of the home resources.
5	73%	109	Students are not optimistic about environmental issues. Students' socioeconomic and cultural status is lower than the average. Students spend between 1600 and 1665 minutes per week for studying. Students do not have fewer home resources than the average. The number of science activities that students did is lower than the average.
6	91%	281	Students are not optimistic about environmental issues. Students' socioeconomic and cultural status is very high (top 20 percentile). Students spend between 245 and 560 minutes per week for studying science.
7	100%	85	Students are not optimistic about environmental issues. Students' socioeconomic and cultural status is very high (top 10 percentile). Students spend between 245 and 560 minutes per week for studying science.
8	95%	79	Students are not optimistic about environmental issues. Students' socioeconomic and cultural status is very high (top 20 percentile). Students spend between 245 and 560 minutes per week for studying science. Students believe the cooperation is important for success.
9	90%	110	Students are not optimistic about environmental issues. Students' socioeconomic and cultural status is very high (top 20 percentile). Students spend lower than 240 minutes per week on studying science. Students are not trained using the inquiry-based training method.
10	72%	239	Students are generally optimistic about environmental issues. Students spend between 210 and 480 minutes per week on studying science. Students have higher home resources than the average.

11	89%	65	Students are generally optimistic about environmental issues. Students spend between 210 and 480 minutes per week on studying science. Students have higher home resources than the average. Students believe the cooperation is important for success.
12	73%	109	Students' environmental optimism level is slightly higher than average. Students' number of home resources slightly higher than average. Students' epistemological beliefs are relatively stronger than the average.

Environmental optimism: air pollution, extinction of plants and animals, water shortages, nuclear waste etc., Home resources: a desk to study at, own room, a quiet place to study, a computer, a link to the internet etc. Science activities: watching a TV program, reading a book or magazine or visiting web sites about broad science topic, attending a science club, etc.

4. DISCUSSION

Implementation and monitoring of educational improvement become much more important to increase educational performance. Thus, related departments in the government are assessing the factors affecting educational achievement in order to take an actionable decision. In this study, environmental awareness and optimism, socio-economic and cultural status, science (and also total learning time) learning time and home possessions are relatively more significant effects than other factors. These factors should be improved firstly to increase science achievement. This result is parallel to the findings of the researches in the literature (Kılıç Depren, 2018: 899; Yang, 2010: 34; Singh et al., 2010: 325).

Unfortunately, the level of environmental awareness of Turkish students is lower than in other countries according to the PISA 2015 survey. The reasons for this are that the Turkish government accelerated the process of awareness on environmental issues in 1980 and a major policy was comprised of the country's 10th development plan in 2014. The government of Turkey has been too late in the realization of this process. Thus, environmental optimism and awareness are, unfortunately, undeveloped phenomena in Turkey and here there is a position for improvement. It is stated that environmental

optimism is one of the important factors affecting science achievement (Liu et al., 2015: 116-117) and index score should be higher than 0.34 in order to increase student achievement (Kılıç Depren, 2018: 898). However, environmental awareness score of almost 50% of the Turkish students is lower than 0.34, which means that students do not have enough knowledge on air pollution, extinction of plants and animals, clearing of forests for other land use, water shortages and nuclear waste in Turkey. Another issue that highly related to environmental awareness is environmental optimism. Turkish students are not optimistic about environmental issues such as air pollution, extinction of plants and animals, clearing of forests for other land use, water shortages, and nuclear waste. Contrary to the results of these studies, students who think the problems associated with the environmental issues will increase are more successful in science than the others (Kılıç Depren, 2018: 893).

In this study, on parallel to the literature, students who have a desk to study at, a room of their own, a quiet place to study, a computer they can use for school work, educational software, a link to the Internet, classic literature, books of poetry, books to help with your school work, a dictionary, books on art, music or design, televisions, cars, rooms with a bath or shower, cell phones with internet access, computers, tablet computers, e-book readers, musical instruments and the high number of books are much more successful in science (Turmo, 2004: 295; Marks et al., 2006: 122-123). These items convert to an index and it is named as home possessions. Furthermore, socio-economic and cultural status has a significant effect on science achievement (Pokropek et al., 2015: 14). As a result of this study, it is shown that students' socio-economic cultural level improves, science achievement of student increases, which is similar to the literature (Henno and Reiska, 2013: 472; Rannikmäe, 2016: 5).

This study shows that not only science learning time per week but also total learning time per week are important determinants affecting students' achievement (Kılıç Depren, 2018: 899; Chandler and Swartzentruber, 2011: 16; Sha et al., 2015: 695). In addition, students learning time per week should be at least 245 minutes for science and 1600 minutes in total to increase students' achievement. However, science learning time of 60% of Turkish students is less than 245 minutes.

Cooperation, inquiry-based science teaching and science activities are the other factors that have a considerable effect on science achievement. Cooperative studying and inquiry-based teaching are founded that these

factors are quite important for science achievement in the literature (Hmelo-Silver et al., 2007: 103). Moreover, the number of science activities of students has a critical role in achievement. If the number of science activities (such as watching a TV program, reading a book or magazine or visiting web sites about broad science topic or attending a science club) increases, students' awareness and accordingly science achievement increases.

5. CONCLUSION

In overview, factors that might have an impact on science achievement are investigated in order to determine students' science achievement. Since the topic is measuring science achievement, the dataset of PISA 2015 survey, which measures the science literacy of students in different countries, is used. Based on the PISA survey, Turkish students' science literacy level is relatively lower than the OECD average. Thus, it is needed to investigate the pain points and the most successful students' profiles. It is revealed that environmental awareness and optimism have an important role in science achievement. The National Government should be able to support students about environmental issues and its importance in arranging workshops, symposiums or distance education programmes. Socio-economic and cultural status and home possessions are the factors that cannot be changed in a positive way in a short time period. However, parents can provide their children to a desk to study at or a quiet place to study. In addition, schools can be financed by the government to provide their students to a computer laboratory and a link to the internet to increase students' achievement.

Learning time, inquiry-based science teaching and cooperation-based study are the other factors affecting students' achievement. Science learning time is 225 minutes, which is lower than the OECD average, on average in Turkey, which is not enough to reach a high level of success for a student. As a result of this study, the learning time of a student should be at least 245 minutes per week. Thus, it is recommended that science learning time should be increased to 245 minutes per week. In addition, inquiry-based and cooperation-based studies should be disseminated to reach a high level of success. To reach this aim, educational policymakers and the governments' related departments should work together to enrich the current curriculum.

Finally, science activity is an important factor for increasing students' achievement. Unfortunately, 70% of Turkish students do not take part in any science activity. That's why both parent and teachers should root for taking

part in several science activities such as watching TV, reading books or magazines or following vlogs/blogs. In addition to this, science clubs should be established or science talks should be arranged in the school.

In the educational area, there are few studies using machine learning techniques to measure students' performance. Thus, this study should be a reference study for future research because a new methodology which is named as ARF is used in this study.

REFERENCES

AMARATUNGA, D., CABRERA, J., & SHKEDY, Z. (2014). *Exploration and Analysis of DNA Microarray and Other High-Dimensional Data*. John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey.

AMARATUNGA, D., CABRERA, J. (2004). Mining data to find subsets of high activity. *Journal of Statistical Planning and Inference,* 122 (1-2), 23-41.

CHANDLER, K., & SWARTZENTRUBER, M. (2011). A correlational study of nature awareness and science achievement, M.A Thesis, https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED520105.pdf

HENNO, I., & REISKA, P. (2013). Impact of the socio-cultural context on student science performance and attitudes: The case of Estonia. *Journal of Baltic Science Education, 12* (4), 465-481.

HMELO-SILVER, C. E., DUNCAN, R. G., & CHINN, C. A. (2007). Scaffolding and achievement in problem-based and inquiry learning: A response to Kirschner, Sweller, and Clark (2006). *Educational Psychologist*, *42* (2), 99–107.

KABAKCHIEVA, D. (2013). Predicting student performance by using data mining methods for classification. *Cybernetics and Information Technologies*, *13* (1), 61-72.

KILIÇ DEPREN, S. (2018). Prediction of Students' Science Achievement: An Application of Multivariate Adaptive Regression Splines and Regression Trees. *Journal of Baltic Science Education, 17* (5), 887-903.

LIU, S. Y., S. C. YEH, S. W. LIANG, W. T. FANG, & H. M. TSAI. (2015). A National Investigation of Teachers' Environmental Literacy as a Reference for Promoting Environmental Education in Taiwan. *The Journal of Environmental Education, 46* (2),114–132.

MARKS, G. N., CRESSWELL, J., & AINLEY, J. (2006). Explaining socioeconomic inequalities in student achievement: The role of home and school factors. *Educational Research and Evaluation*, *12* (2), 105-128.

MILLI EĞITIM BAKANLIĞI (MEB). (2016). *PISA 2015 National Report*, MEB: Ankara.

ORGANIZATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (OECD). (2018). *PISA 2015 Results in Focus*, Paris: OECD Publishing.

POKROPEK, A., BORGONOVI, F., JAKUBOWSKI, M. (2015). Socio-economic disparities in academic achievement: A comparative analysis of mechanisms and pathways. *Learning and Individuals Differences*, 42, 10-18.

R STUDIO. (2017, November 1). *Products Page: R Studio*, http://www.rstudio.org/

RUTKOWSKI, D., RUTKOWSKI, L., WILD, J., & BURROUGHS, N. (2017). Poverty and educational achievement in the US: A less-biased estimate using PISA 2012 data. *Journal of Children and Poverty*, *24* (1), 1-21.

SEBASTIAN, J., MOON, J., & CUNNINGHAM, M. (2012). The relationship of school-based parental involvement with student achievement: A comparison of principal and parent survey reports from PISA 2012. *Educational Studies*, *43* (2), 123-146.

SHA, L., SCHUNN, C., & BATHGATE, M. (2015). Measuring choice to participate in optional science learning experiences during early adolescence. *Journal of Research in Science Teaching*, *52*, 686-709.

SHARIRI, A. M., HUSAIN, W., & RASHID, N. A. (2015). A review on predicting student's performance using data mining techniques. *Procedia Computer Science*, *72*, 414-422.

SHELDRAKE, R., MUJTABA, T., & REISS, M. J. (2017). Science teaching and students' attitudes and aspirations: The importance of conveying the applications and relevance of science. *International Journal of Educational Research*, *85*, 167-183.

SINGH, K., GRANVILLE, M., & DIKA, S. (2010). Mathematics and science achievement: Effects of motivation, interest and academic engagement. *The Journal of Educational Research, 95* (6), 323-332.Rannikmäe, M. (2016). Some crucial areas in science education research corresponding to the needs of the contemporary society. *Journal of Baltic Science Education, 15* (1), 4-6.

TURMO, A. (2004). Scientific literacy and socio-economic background among 15-year-old: A Nordic perspective. *Scandinavian Journal of Educational Research, 48* (3), 287-305.

YANG, Y. (2010). Dimensions of Socio-economic Status and their Relationship to Mathematics and Science Achievement at Individual and Collective Levels. *Scandinavian Journal of Educational Research, 47* (1), 21-41.

Karma Modellerde Kantil Regresyon Yaklaşımı İle Türkiye'de Matematik Başarısı Farklılıklarının İncelenmesi

Dr. Öğr. Üyesi Serpil KILIÇ DEPREN
Yıldız Teknik Üniversitesi

Özet

Kantil Regresyon (QR) ise modeldeki bağımlı değişkenin koşullu kantillerini tahmin etmede sağlamlık sağlar ve hata terimlerinin dağılımı hakkında hiçbir varsayımda bulunmaz. Gizli hiyerarşik yapının heterojenliğini bulmak için, bu çalışmada Karma Modellerde Kantil Regresyon yaklaşımının eğitim verisine uygulaması önerilmiştir. Bu çalışmanın amacı, 2015 Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması'ndaki (TIMSS) 8. sınıf öğrencileri için, öğrencinin geçmişindeki ve okul seviyesindeki belirleyicilerinin matematik başarısının farklı kantillerini nasıl etkilediğini incelemektir. Verideki kayıp değerler silindikten sonra analizde 213 okuldaki (2. aşama) 5470 öğrenciden (1. aşama) oluşan veri seti kullanılmıştır. Karma Modellerde Kantil Regresyon yaklaşımı uygulanarak, öğrenci ve okul özellikleri kullanılarak matematik başarısının tahmin edilmesi için iki aşamalı bir model gösterilmiştir. Analiz sonucunda, öğrencinin okula devam durumunun matematik başarısı üzerindeki en etkili faktör olduğu görülmüştür. Öğrencinin özgüveni ve evdeki eğitim kaynaklarının yeterliliği başarı üzerindeki diğer önemli faktörlerdir. Sonuç olarak, bu model okul yöneticilerine ve politika belirleyicilere hangi değişkenlerin matematik başarısının farklı seviyelerinde etkili olduğuna karar vermede yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Kantil Regresyon; Doğrusal Kantil Karma Modeller; TIMSS 2015; Matematik Başarısı; Karma Modeller

Quantıle Regressıon Approach For Mıxed Models To Analyze The Dıfferences Of Mathe Matıcs Achıevement In Turkey

Abstract

Quantile regression (QR) provides robust to estimate the conditional quantiles of a response variable and makes no assumptions about the distribution of error terms. To find out the heterogeneity of the hierarchical hidden structure, it is proposed the application on education data of Quantile Regression Approach for Mixed Model in this study. The purpose of this study is to investigate how the determinants at the student's background and the school-level variables influence on the different quantiles of mathematics achievement for 8th-grade students in Trends in

International Mathematics and Science Study (TIMSS) in 2015. Data consist of 5470 students (level 1) nested within 213 schools (level 2) after excluding missing values. It is shown the possible mixed model for predicting achievement based on students' and schools' characteristics into applying quantile regression approach for mixed models. As a result, this study shows that student attendance is the most important determinant for mathematics achievement. Student confidence and home educational resources are the other important factors on achievement, respectively. In conclusion, this model could help school administrators and policymakers to decide which variables have an important effect on the different levels of mathematics achievement.

Keywords: Quantile regression; Linear quantile mixed models; TIMSS 2015; Mathematics Achievement; Mixed models

1. INTRODUCTION

In developing countries, education is necessary to ensure the prosperity and value of society. Therefore, many countries have implemented education reform that produces supportable improvements in students' academic performance. The determinants of the performance may help to understand what needs to be executed by the administrations, educators, and parents.

In this perspective, there have been several studies about the relationship of both student and school level variables with achievement in mathematics, science, and reading by using international large-scale assessments: Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS), Programme for International Student Assessment (PISA), and Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) (Giambona & Porcu, 2018; Masci, Johnes, & Agasisti, 2018; Hu, Gong, Lai, & Leung, 2018). Many of these researches were based on simple correlations or mean comparisons and did not use the linkage a causal connection between predictor variables and the different percentiles of the achievement. Quantile Regression (QR) has been frequently used in economics and more recently of the social and educational sciences in which this empirical method has also become increasingly popular (Gürsakal, Murat, & Gürsakal, 2016). To predict the impact of the determinants on the students' achievement considering different levels of grouping, Quantile Regression Approach for Mixed Models has been applied (Costanzo, 2015; Faria & Portela, 2016). The purpose of this study is to analyze student and school effects at different quantiles of the conditional distribution of mathematics achievement in TIMSS 2015 dataset. In particular, the following research questions are sought to answer in this study:

1. What is the relationship between student-level variables and student's math score?

2. How do academic success and discipline problems relate to mathematics performance?

3. For each of the quantile level, how do the variables vary?

2. METHODOLOGY

QR, which is based on a nonparametric approach for segmenting the sample into sub-groups, is a useful methodology to test whether any determinant has a heterogeneous effect across the overall distribution. To obtain an estimate of the conditional quantile functions, QR investigates differential relationships in the importance level of a covariate depending on a response variable (Koenker & Bassett, 1978).

In classical regression method, the response y_i for the ith observation is continuous and the covariates x_{i1}, x_{i2},…,x_{ip} describe the main effects that involve continuous or categorical variables. The β_j's are estimated by the least squares minimization problem:

$$\min_{\beta_0,\beta_1,\ldots,\beta_p} \sum_{i=1}^{n} \left(y_i - \beta_0 - \sum_{j=1}^{p} x_{ij}\beta_j \right)^2$$

The QR model for the τth quantile level of the response is solved by an optimization problem as follows:

$$Q_\tau(y_i) = \beta_0(\tau) + \beta_1(\tau)x_{i1} + \beta_2(\tau)x_{i2} + \cdots + \beta_p(\tau)x_{ip} \qquad i = 1,2,\ldots,n$$

$$\min_{\beta_0(\tau),\ldots,\beta_p(\tau)} \sum_{i=1}^{n} \rho_\tau \left(y_i - \beta_0(\tau) - \sum_{j=1}^{p} x_{ij}\beta_j(\tau) \right)$$

where $\rho_\tau(.)$ is the loss function defined by $\rho_\tau(u_i) = \tau \max(u_i, 0) + (1-\tau)\max(-u_i, 0)$ and is the quantile level of interest. The estimator of QR is obtained by minimizing the weighted the sum of absolute deviations (Koenker, 2005).

In the last few years, the need for extending QR for the hidden structure of clustered data (such as repeated measures, hierarchical and longitudinal data) has led to a quite different and novel approach. Therefore, Geraci and Bottai (2014) have proposed the approach for quantile regression with mixed model called as Linear Quantile Mixed Model (LQMM). For LQMM, it allows us

to determine a conditional quantile regression model for the response variable where random effects are taken into account model when using both micro and macro level data. Asymmetric Laplace Distribution (ALD) is mostly used to perform LQMM via Stochastic Approximation of the EM Algorithm (SAEM) which estimates the population parameter accurately as a powerful alternative to the EM algorithm when the E-step remains unchanged (Galarza, Lachos, & Bandyopadhyay, 2017). With a peak at the mode, skewness and thick tails, ALD has been adopted as a unifying bridge between the likelihood and the quantile inference (Geraci & Bottai, 2007).

Consider LMM in the form (y_{ij}, x_{ij}^T), for j=1,...,J and i=1,...,n_j, where y_{ij} is the jth observation of a continuous random variable from the ith subject; x_{ij}^T and z_{ij} are the design matrices; β is the unknown fixed-effects regression coefficients and b_i are the random effects (Bryk & Raudenbush, 1988). The general LMM is given by

$$y_{ij} = x_{ij}^T\beta + z_{ij}b_i + \varepsilon_{ij}$$

Thus, the qth quantile regression for LMM can be defined as

$$Q_q\left(y_{ij}\middle|x_{ij}, b_i\right) = x_{ij}^T\beta_q + z_{ij}b_i$$

where $Q_q(.)$ is the inverse of the unknown distribution function F(.), β_q denotes the regression coefficient corresponding to j the qth quantile and the errors $\varepsilon_{ij} \sim ALD(0, \sigma)$. Then, $y_{ij}b_i$ independently follows as ALD with density expressed by (Liu & Bottai, 2009; Galarzo, Lachos, & Bandyopadhyay, 2017)

$$f\left(y_{ij}|\beta_q, b_i, \sigma\right) = \frac{q(1-q)}{\sigma} exp\left\{-p_q\left(\frac{y_{ij} - x_{ij}^T\beta_q - z_{ij}b_i}{\sigma}\right)\right\}$$

3. DATASET

TIMSS is an international assessment of mathematics and science at the fourth and eighth grades that has been held by the International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) every four years since 1995. TIMSS survey helps educators make information about how to develop teaching and learning in mathematics and science. TIMSS is designed a two-

stage sampling technique, with schools are randomly selected as a first stage and a simple random sample is selected from the students in each of the sampled schools as a second stage (LaRoche, Joncas, & Foy, 2016).

To identify the differences between quantiles of the conditional distribution of mathematics achievement in terms of student and school-level variables, 6079 Turkish students at the eighth grade from TIMSS 2015 dataset were taken into consideration. After deleting the missing data of the variables, 5470 students from 213 schools were included in this study.

The student and school-level variables used in LQMM are shown in Table 1.

Table 1. *Variables Description*

Level	Variable	
Student-Level Variables	**Home Educational Resources Score (HEDRES)**	**Explanation of the Index Score**
	Between 12.5 and 14.0	Many Resources
	Between 8.5 and 12.4	Some Resources
	Between 4.2 and 8.4	Few Resources
	Student Bullying Score (BULL)	**Explanation of the Index Score**
	Between 9.4 and 12.8	Almost Never
	Between 7.4 and 9.3	About Monthly
	Between 2.5 and 7.3	About Weekly
	Student Confident in Math Score (CON)	**Explanation of the Index Score**
	Between 12.2 and 15.9	Very Confident in Mathematics
	Between 9.5 and 12.1	Confident in Mathematics
	Between 3.2 and 9.4	Not Confident in Mathematics
	Gender (G)	
	0	Female
	1	Male
	About How Often Absent from School (ABS)	
	0	Other
	1	Never or almost never
	Weekly Time Spent on Math Homework (WTS)	
	0	Other
	1	More than 45min but less than 3hrs

	School Emphasis on Academic Success Score (AS)	Explanation of the Index Score
School-Level Variables	Between 13.1 and 16.6	Very High Emphasis
	Between 9.8 and 13.0	High Emphasis
	Between 4.1 and 9.7	Medium Emphasis
	School Discipline Problems Score (DP)	**Explanation of the Index Score**
	Between 10.5 and 14	Hardly Any Problems
	Between 8.1 and 10.4	Minor Problems
	Between 4.0 and 8.0	Moderate to Severe Problems

Table 2 and Table 3 give some descriptive statistics of the student-level continuous and categorical variables considered in this model, respectively. Students in the fourth quartile have a higher median of home educational resources (HEDRES). The median of the student bullying variable has not many differences for all quartiles of achievement. On the other hand, student confident in math (CON) have a lower median for students in the first quartile of mathematics achievement, meaning that these students do not feel comfortable in mathematics than students in the fourth quartile.

Table 2. *Descriptive Statistics of Student-Level Continuous Variables per Quartile of Mathematics Achievement*

Student Level Continuous Variables		Math Score	HEDRES	BULL	CON
1st Quartile	**Mean**	335.7	8.2	9.9	8.8
	Std. Dev.	46.4	1.6	2.1	1.5
	Median	346.6	8.3	9.7	9.0
2nd Quartile	**Mean**	427.6	8.9	10.2	8.9
	Std. Dev.	19.6	1.7	2.0	1.8
	Median	428.2	9.0	9.7	9.0
3rd Quartile	**Mean**	495.1	9.2	10.3	9.6
	Std. Dev.	21.5	1.7	1.9	2.2
	Median	494.9	9.0	10.2	9.5
4th Quartile	**Mean**	593.9	10.4	10.6	11.8
	Std. Dev.	45.2	1.9	1.8	2.4
	Median	585.7	10.3	10.2	11.4

According to Table 3, the percentages of gender (G) variable give very close values among all quartiles of mathematics achievement. While the percentage of the students attending school (ABS) increases, students have a higher score in the fourth quartile of mathematics achievement than the others. Students spending on mathematics homework between 45 minutes and 3 hours in a week have a greater frequency at the first quartile of achievement. This means that the students in the first quartile of achievement need to study more to improve the math score.

Table 3. *Descriptive Statistics of Student-Level Categorical Variables per Quartile of Mathematics Achievement*

Student-Level Categorical Variables		**1st Quartile**		**2nd Quartile**		**3rd Quartile**		**4th Quartile**		**Overall**	
		n	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
G	Female	661	48%	661	48%	684	50%	681	50%	2687	49%
	Male	707	52%	707	52%	682	50%	687	50%	2783	51%
ABS	Never or almost never	573	42%	736	54%	877	64%	1060	77%	3246	59%
	Other	795	58%	632	46%	489	36%	308	23%	2224	41%
WTS	Between 45 min & 3 hrs	866	63%	785	57%	754	55%	767	56%	3172	58%
	Other	502	37%	583	43%	612	45%	601	44%	2298	42%

Regarding the school-level variables, school emphasis on academic success (AS) variable has medium emphasis, except for the fourth quartile, which shows high emphasis for students. In addition to this, school discipline problems (DP) variable has minor problems for all quartiles of mathematics achievement.

Table 4. *Descriptive Statistics of School-Level Continuous Variables*

School Level Continuous Variables		AS	DP
1st Quartile	**Mean**	8.2	8.4
	Std. Dev.	1.6	1.9
	Median	8.4	8.4
2nd Quartile	**Mean**	8.6	8.6
	Std. Dev.	1.7	1.9
	Median	8.4	8.8
3rd Quartile	**Mean**	8.9	8.9
	Std. Dev.	1.8	2.0
	Median	8.8	9.0
4th Quartile	**Mean**	9.8	9.2
	Std. Dev.	2.2	2.1
	Median	9.8	9.3

4. RESULTS AND FINDINGS

The quantile regression for the mixed model is accounted to find out the importance of student and school variables of Turkish students. According to Table 5, the coefficients for groups of students in each quantile model are interpreted as the estimated change in mathematics achievement. This analysis is implemented by the package "*qrlmm*" from R (Galarza & Lachos, 2017). Based on the parameter estimation results, ABS has an important positive role in mathematics achievement. The math score of the students who are attending the class regularly is relatively higher than others. Similar results are shown in the literature to be associated with lower achievement levels and absenteeism (Baxter, Royer, Hardin, Guinn, & Devlin, 2011). Gender differences in secondary schools play a significant role in mathematics achievement (Innabi, & Dodeen, 2018; Li, Zhang, Liu, & Hao, 2018). Unlike most research results that G is not considered statistically significant in explaining achievement except for the %10 quantile in this study. HEDRES is significantly differentiated at the groups of students in different rank positions. In the lowest achievers, HEDRES is relatively lower than others. Furthermore, the results show that the higher the achievement, the lower the coefficient of HEDRES. The main reason for this result is that the highest achievers also have the home educational resources, but the lowest achievers

are more likely to lack of these resources. It is believed that if the students have a study desk and quiet place to study, the mathematics achievement will increase (Kılıç Depren, & Bağdatlı Kalkan, 2017).

When WTS are high (more than 45 minutes but less than 3 hours) students have on average approximately 15 points in math scores (if they are in quantile 10) and the coefficients of this variable have a higher correlation with the scores of low quantile values than of high quantile values. However, WTS has not an important effect on the achievement in quantile 90. The variables of BULL at student-level and DP at school-level showed the lowest impact for student's mathematics achievement in all the quantiles. Since these factors are highly correlated to each other, it is expected that the coefficients of BULL and DP on students' achievement are very close. Numerous international researches of students' achievement have found that high self-confident in mathematics shows relatively strong correlations with mathematics achievement (Stankov & Crawford, 1997; Das, Halder, & Bairagya, 2014). In this study, the factor of self-confident in mathematics has changed in performance for all the quantiles. If individuals' confident of their abilities in mathematics is high enough, their academic success levels will be also high.

Table 5. *Estimated Coefficients Quantile Regression for Mixed Model*

	τ=0.10		**τ=0.25**		**τ=0.50**		**τ=0.75**		**τ=0.90**	
Variables	**β**	**SE**	**β**	**SE**	**β**	**SE**	**β**	**SE**	**β**	**SE**
Intercept	-103.3*	6.4	-45.5*	6.8	37.1*	7.3	121.8*	6.9	192.5*	6
G (Male)	2.6*	1.2	1	1.4	0	1.4	-0.5	1.3	1.6	1.1
ABS[1]	32.0*	1.3	29.7*	1.6	30.7*	1.7	26.6*	1.5	22.5*	1.2
HEDRES	13.6*	0.4	12.7*	0.4	11.6*	0.5	10.1*	0.4	8.5*	0.4
BULL	3.8*	0.3	2.7*	0.4	1.8*	0.4	0.8*	0.4	0.9*	0.4
CON	15.6*	0.3	17.4*	0.3	17.6*	0.4	16.8*	0.3	16.8*	0.2
WTS[2]	14.8*	1.3	10.2*	1.5	8.9*	1.5	5.0*	1.5	1.5	1.3
AS	10.1*	0.6	12.0*	0.5	11.1*	0.5	11.0*	0.5	9.6*	0.4
DP	4.0*	0.4	2.2*	0.5	1.3*	0.5	1.3*	0.5	1.3*	0.4
Log-likelihood	-33484.1		-32609		-32166.3		-32329.6		-32925	
AIC	67000.2		65251.9		64364.7		64691.3		65882	
BIC	67106		65357.6		64470.4		64797		65987.7	

** p < 0.05; 1: reference category is never/almost never; 2: reference category is more than 45min but less than 3hrs*

Figure 1. *Point Estimates and 95% Confidence Intervals for Model Parameters across Various Quantiles from using LQMM*

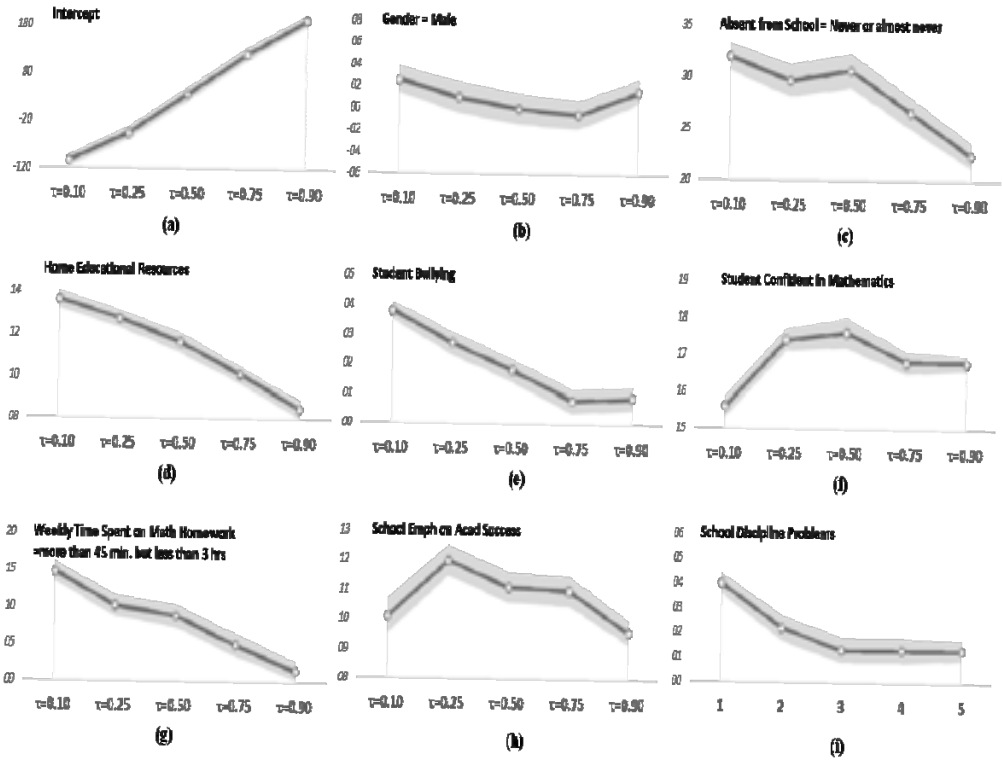

Figure 1 plots the coefficients of the variables for the quantiles 0.10, 0.25, 0.50, 0.75 and 0.90. According to Figure 1, (b) shows the coefficients of G for each quantile. The effects of G are not statistically significant for the quantile 0.25, 0.50, 0.75 and 0.90. Thus, the distribution of gender has almost parallel to Y-axis. ABS, HEDRES, BULL, WTS, and DP are represented in (c), (d), (e), (g) and (i), respectively. The most important result of this study is that the higher the quantile, the lower the effect of the factors (ABS, HEDRES, BULL, WTS, and DP) on the achievement. However, it does not mean that these factors are not important for the highest achievers. Since the highest achievers are at a better position or level on these factors, it seems to have lower importance on the achievement.

5. CONCLUSIONS

This study provides an empirical analysis about the relationship between mathematics achievement and the covariates that refer to the student and school factors, by using TIMSS 2015 survey in Turkey. With the aim to take into account for heterogeneity of the hierarchical hidden data structure on the different quantiles, LQMM has been used.

Home educational resources have been focused on the roles of socioeconomic inequalities that are composed by the criteria of wealth, income and consumption. It is claimed that these resources cause differences in students' performance (Marks, Cresswell, & Ainley, 2006). The results obtained in the study are consistent with Chen and Lu's (2009) findings concerning the positive linkage between time spend on homework and mathematics achievement. On the other hand, school absenteeism is one of the main problems in schools, because of it has a particularly damaging effect on student's academic success for those individuals and their classmates (Rhoad-Drogalis & Justice, 2018; Gootfried, 2019). Since educational resources at home, time spent on math homework and confidence at math have a significantly positive effect of achievement distribution, parents and teachers could help and support them to increase their math scores.

The main findings suggest that the variables can differentially affect the achievement at each of quantile levels. Moreover, these findings are substantially more robust to outliers than Ordinary Least Squares for inference. If data do not provide parametric assumptions strongly, it should be investigated alternative methods to LQMM in future research. It can also examine the impacts of other student-related factors on mathematics performance.

REFERENCES

BAXTER, S.D., ROYER, J.A., HARDIN, J.W., GUINN, C.H., & DEVLIN, C.M. (2011). "The relationship of school absenteeism with body mass index, academic achievement, and socioeconomic status among fourth-grade children", Journal of School Health, 81 (7): 417-423.

BRYK, A.S., & RAUDENBUSH, S.W. (1988). "Toward a more appropriate conceptualization of research on school effects: A three-level hierarchical linear model", American Journal of Education, 97 (1): 65-108.

CHEN, S.Y., & LU, L. (2009). "After-school time use in Taiwan: Effects on educational achievement and well-being", Adolescence, 44 (176): 891-910.

COSTANZO, A. (2015). "The effect of M@tabel on Italian students' performances: A quantile regression approach", Procedia-Social and Behavioral Sciences, 197: 236-244.

DAS, S.K., HALDER, U.K., & BAIRAGYA, S. (2014). "A study on self-confidence vs. mathematics anxiety in rural teenager students", International Journal of Informative & Futuristic Research, 1 (9): 50-54.

KILIÇ DEPREN, S., & BAĞDATLI KALKAN, S. (2017). "Determination of Students' Profiles According to Home Educational Resources and Mathematics Achievement via Latent Class Analysis", Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 39 (2): 503-518.

FARIA, S., & PORTELA, M.C. (2016). Student Performance in Mathematics using PISA 2009 data for Portugal (Working Paper No. 01/2016), Retrieved from Catolica Porto Business School Website: http://www.feg.porto.ucp.pt/docentes/repec/WP/

GALARZA, C.E., & LACHOS, V.H. (2017). qrLMM: Quantile Regression for Linear Mixed-Effects Models. R Package Version 1.3. Available online: https://CRAN.R-project.org/package=qrLMM (accessed on 3 December 2018).

GALARZA, C.E., LACHOS, V.H., & BANDYOPADHYAY, D. (2017). "Quantile regression in linear mixed models: A stochastic approximation of EM approach", Stat Interface, 10 (3): 471-482.

GERACI, M., & BOTTAI, M. (2014). "Linear quantile mixed models", Statistics and Computing, 24 (3): 461-479.

GERACI, M., & BOTTAI, M. (2007). "Quantile regression for longitudinal data using the asymmetric Laplace distribution", Biostatistics, 8 (1): 140-154.

GIAMBONA, F., & PORCU, M. (2018). "School size and students' achievement. Empirical evidences from PISA survey data", Socio-Economic Planning Sciences, 64: 66-77.

GOTTFRIED, M.A. (2019). "Chronic absenteeism in the classroom context: Effects on achievement", Urban Education, 54 (1): 3-34.

GÜRSAKAL, S., MURAT, D., & GÜRSAKAL, N. (2016). "Assessment of PISA 2012 results with quantile regression analysis within the context of inequality in educational opportunity", Alphanumeric Journal, 4 (2): 41-54.

HU, X., GONG, Y., LAI, C., & LEUNG, F.K.S. (2018). "The relationship between ICT and student literacy in mathematics, reading, and science across 44 countries: A multilevel analysis", Computers & Education, 125: 1-13.

INNABI, H., & DODEEN, H. (2018). "Gender differences in mathematics achievement in Jordan: A differential item functioning analysis of the 2015 TIMSS", School Science and Mathematics, 118: 127-137.

KOENKER, R., & BASSETT, G. (1978). "Regression Quantiles", Econometrica, 46 (1): 33-50.

KOENKER, R. (2005). Quantile Regression, Cambridge: Cambridge University Press.

LAROCHE, S., JONCAS, M., & FOY, P. (2016). "Sample Design in TIMSS 2015", In M.O. MARTIN, I.V.S. MULLIS, & M. HOOPER (Eds.), Methods and Procedures in TIMSS 2015 (pp. 3.1-3.37), TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College and International Association for the Evaluation of Educational Achievement, Chestnut Hill.

LI, M., ZHANG, Y., LIU, H., & HAO, Y. (2018). "Gender differences in mathematics achievement in Beijing: A meta-analysis", British Journal of Educational Psychology, 88: 566-583.

LIU, Y., & BOTTAI, M. (2009). "Mixed-effects models for conditional quantiles with longitudinal data", The International Journal of Biostatistics, 5 (1): 1-24.

MARKS, G.N., CRESSWELL, J., & AINLEY, J. (2006). "Explaining socioeconomic inequalities in student achievement: The role of home and school factors", Educational Research and Evaluation, 12 (2): 105-128.

MASCI, C., JOHNES, G., & AGASISTI, T. (2018). "Student and school performance across countries: A machine learning approach", European Journal of Operational Research, 269: 1072-1085.

RHOAD-DROGALIS, A., & JUSTICE, L.M. (2018). "Absenteeism in Appalachian preschool classrooms and children's academic achievement", Journal of Applied Developmental Psychology, 58: 1-8.

STANKOV, L., & CRAWFORD, J.D. (1997). "Self-confidence and performance on tests of cognitive abilities", Intelligence, 25 (2): 93-109.

Yavaş Şehir "Cıttaslow" Kavramının Örnekler Üzerinden İncelenmesi

Gökçe ONUR
Selçuk Üniversitesi-Hacettepe Üniversitesi

Özet

21.yüzyılın başından itibaren küreselleşme tüm dünyada hızla artmış ve kontrol edilemez bir oluşum haline gelmiştir. Bu hızlı düzende insanlar farkındalıklarını yitirmiş ve şehirler tek tipleşmeye başlamıştır. Bu düzene karşı çıkan insanlar gibi karşı çıkan şehirlerde bulunmaktadır. Doğal yaşama ve doğal değerlere önem veren "Yavaş Şehir Felsefesi" günümüz düzenine karşı iyi bir direniş oluşturmaktadır. Bu çalışmada yavaş şehir kavramı detayları ile incelenmiş ve oluşum süreci anlatılmıştır. Literatür bilgileri anlatıldıktan sonra Dünya'daki ve Türkiye'deki gelişimin görebilmek için üçer adet örnek yavaş şehir incelenmiştir. Yavaş yemek hareketiyle başlayan yavaş şehir hareketi İtalya'da ortaya çıkan uluslararası bir ağdır. Küreselleşmeyle başa çıkmak için geliştirilen sürdürülebilirlik kavramı "cittaslow" kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Yavaşlığı felsefe edinen bu kavram belli kriterler üzerine kurulmuştur ve bu kriterlerin yaklaşık %50'sine sahip olan şehir ağa katılır. Çalışmada yer alan Orivieto, Hersbruck ve Ludlow, farklı ülkelerin ilk yavaş şehirleridir ve her biri farklı şehir dokusuna sahiptir. Ülkemizde 15 adet yavaş şehir bulunmaktadır. Çalışmada Seferihisar, Akyaka ve Halfeti ilçeleri ele alınmıştır. Bu ilçelerin de her biri farklı hikayelere ve değerlere sahip olup küreselleşmeye karşı koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: CittaSlow, Küreselleşme, Sürdürülebilirlik, Yavaş Hareketi, Yavaş Şehir

Concept Of The Slow City "Cittaslow" Research From Samples

Abstract

From the beginning of the 21. century, globalization has grown rapidly all over the world and has become an uncontrollable formation. In this rapid order, people have lost their awareness and cities have become a single type. Like people who oppose this order, there are cities that oppose it. "Slow City Philosophy" that attaches importance to natural life and natural values is a good resistance to today's conditions. In this study, the concept of slow city was examined with details and the process of formation was explained. Following the literature information, three examples of cities were examined in order to see the developments in the world and Turkey. The slow city movement, which begins with the slow food movement, is an international net-

work emerging in Italy. The concept of sustainability developed to deal with globalization is directly related to the concept of “cittaslow”. This concept which related to philosophy of slowness is based on certain criteria and the city, which has about 50% of these criteria, joins the network. In the study, Orvieto, Hersbruck and Ludlow are the first slow cities of different countries, each of which has different city texture. There are 15 slow cities in our country. In the study, Seferihisar, Akyaka and Halfeti districts were explained. Each of these districts has different stories and values and against globalization.

Key Words: CittaSlow, Globalization, Sustainability, Slow Motion, Slow City

1. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

Sanayileşme sonrası kentlere doğru artan göçler sebebi ile nüfus çoğalmış ve oluşan çarpık kentleşmeyle doğal dengeler bozulmuştur. Yaşam kalitesini düşüren bu bozulmalar, bilinçsiz yapılaşma ve doğal kaynakların hızla tüketilmesi, 21. Yüzyılın başından beri tehlike oluşturmaktadır. Sürdürülebilirlik bu bağlamda, toplumun o anki şartlarını iyileştirmeyi ve gelecek kuşaklara daha iyi bir hayat sunmayı hedefleyen bir dünya görüşüdür (Terzi, 2009). Sürdürülebilirlik kavramı ilk kez 1987'de hazırlanan 'Ortak geleceğimiz' raporunda, “Mevcut durumdaki gereksinimleri karşılarken gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yetisini koruyan gelişim” olarak tanımlanmıştır (Poyraz, 2015).

Sürdürülebilirlik üzerine konferanslar düzenli aralıklarla devam ettirilmektedir. Bu konferanslar arasında önemli bir yere sahip olan Habitat II konferansı 1996 yılında İstanbul’da yapılmıştır (Poyraz, 2015).

1.1. Sürdürülebilir Kentleşme

Ekonomik kaygılardan dolayı kentlerde artan insan nüfusu, pek çok kaynağı farkında olmadan tüketmektedir. Bu bilinçsiz tüketim pek çok hayvan ve bitki türünün yok olmasına, sağlıksız bir çevreye ve ekonomik sıkıntılara yol açmaktadır. Kontrolsüz bir şekilde büyüyen kentlerde artan hava kirlilikleri, sağlıksız beslenmeler, teknoloji ile hayatımıza giren radyasyon çeşitli hastalıklara sebebiyet vermektedir.

Tüm bunlara çözüm olarak getirilen kavram ise sürdürülebilir kent kavramıdır. Sürdürebilir kentler modelini gerçekleştirebilmek, çevrenin korunmasından çok daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Çevreye ilişkin olduğu kadar ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutları vardır. Hem bugünün insanları arasında hem de şimdiki ve gelecek kuşaklar arasındaki eşitlik kavramını içermektedir (Ulusoy ve Vural, 2001).

2. YAVAŞ AKIM FELSEFESİ

Günümüz dünyasında hız faktörü hayatımızı ele geçirmiş durumdadır. Hız, hayatımıza birçok kolaylık katmaktadır ancak bununla birlikte gelen olumsuzluklar göz ardı edilemeyecek kadar fazladır. Hız dünyasında kaybolan şehirler ve insanlar çağımız sorunlarındandır ve 'Yavaş Akımı', bu yapıyı insanlar lehine çevirebilecek alternatif bir yaklaşımdır (Keskin, 2015). Yavaşlık hayatımızı dinginleştiren ve korumamız gereken değerleri görmemizi sağlayan bir olgudur. "Yavaş" kelimesi çok kavram ile birleştirilmiş olsa da en yaygın olanı yavaş yemek ve yavaş şehir kavramlarıdır.

Yavaş Yemek hareketi, İtalya'da İspanyol Merdivenleri alanında Mcdonald's kurulmasına verilen tepki ile başlamıştır. 1986'da yapılan bu eylemin başında Carlo Petrini yer almaktadır. Alanın tarihi dokusunu bozduğu ve İtalya'nın yemek kültürünü değiştirdiği gerekçesiyle "fastfood" kültürüne tepki olarak oluşmuştur. Bu hareket, geleneksel yemek kültürünü korumayı ve yerel ekonomiyi canlandırmayı amaçlamıştır (Sırım, 2012). Cittaslow olarak bilinen bu Yavaş Şehir eğilimi de Yavaş Hareketi'nin bir parçasıdır. Bu kavramın hedefi şehirlerde yaşam kalitesinin iyileştirilmesini sağlamak ve gelecek nesillere de aktarmaktır. Yani esas olan hedef sürdürülebilir kent kavramı ile ilişkilidir (Keskin, 2015).

3. YAVAŞ ŞEHİR *"CITTA SLOW"* KAVRAMI

3.1. Yavaş Şehir Tanımı

Yavaş Şehir Hareketi, nüfusu 1.500 ile 50.000 arasında olan merkezlerin dâhil olabildiği uluslararası bir ağdır. Bir şehrin kültürel çeşitliliğini ve yerel özelliklerini desteklemek Cittaslow'un çekirdek değerleridir (Keskin, 2015).

Cittaslow'a katılım gönüllüdür ve şehirlerden nüfus yoğunluğuna göre ücret alınır. Üye olan şehirler için Cittaslow Tüzüğü ile belirlenmiş bazı kriterler vardır. Aday olan şehrin bu kriterlerin %50'sine sahip olmak gerekmektedir. Yavaş Şehir Birliği uzmanları, uzun bir denetimden sonra bu kentleri onaylamakta ve kabul edilen kentler, hareketin logosu olan "Salyangoz" ile ödüllendirilmektedir. Yavaş Şehir olmaya hak kazanan kent, her sene denetimden geçmektedir ve kendini koruyarak geliştirmesi sağlanmaktadır (Özkan, 2011).

Yavaş şehir kavramını anlayabilmek için amblemini incelemek bile yeterli olmaktadır. Amblem, tarihi şato, beton binalar ve salyangozdan oluşmak-

tadır. Tarihî şato, geçmiş nesillerden miras kalan değerleri, betonarme binalar ise çağdaş medeniyeti ifade etmektedir. Birbirinden farklı anlamlar çağrıştıran iki binanın hemen önündeki salyangoz ise belli bir hayat tarzına karşı oluşan tepkinin ifadesidir (Şekil 3.1) (Özgenç, 2012). Yavaş, temkinli, ancak kararlı bir şekilde ilerleyen salyangoz, cüssesinden beklenmeyecek mesafeler aşmakta; bunu yaparken de geçtiği yerlerde ince bir iz bırakmaktadır.

Şekil 3.1. *Yavaş Şehir Logosu (Url 1)*

3.2. Yavaş Şehir Kapsamı ve Amacı

Yavaş şehir hareketinin organizasyon yapısı, karar vermeden sorumlu bir "düzenleme komitesi", yetkisine sahip bir "bilimsel komite" ve tüm eylemsel etkinliklerden sorumlu bir "sekreterlik" ten oluşur (Göçkan, 2012).

Merkezi Orvieto (İtalya) kentinde bulunan Sakin Şehir Derneği'ne üyelik süreci, ağa üye olma amacını açıklayan bir başvuru mektubunun hazırlanmasıyla başlar. Mektup, ilgili kriterler doğrultusunda değerlendirilir ve kente ziyaret düzenlenerek eksiklikleri belirten bir rapor hazırlanır. Tüzük kriterlerinden 50 puan alabilen kente, eksikliklerini tamamlaması için bir yıl süre verilir ve bir yıl sonunda yapılan denetlemede sonuç olumlu ise kentin üyelik işlemleri genel merkez tarafından tamamlanır (Çakar, 2016).

- Tek tipleşmeden uzaklaşarak özgünlüğü ve yerelliği korumak,
- Somut kültürel mirası ve soyut kültürel mirası korumak,
- Gelecek nesillere iyi bir yaşam bırakmak,
- Yöresel değerlerine sahip çıkmak ve insanlarda öz bilinç oluşturmak

3.3. Yavaş Şehir ve Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilir kent gelişimi için alternatif bir yaklaşım sunan yavaş şehir kavramının kriterleri ile sürdürülebilirlik kavramının ilkeleri birçok noktada kesişmektedir. Sürdürülebilirliği çevresel, ekonomik ve ekolojik boyutta ele aldığımız zaman, yavaş şehir kriterlerinin esasında bu boyutların alt başlıkları olduğu görünmektedir (Tablo 3.1).

Tablo 3.1. *Sürdürülebilirliğin Boyutları ve Sakin Şehir Kriterleri (Ekincek, 2014)*

Sürdürülebilirliğin Boyutları	Sakin Şehir Kriterleri
Çevresel	Çevre Kriterleri
	Altyapı Kriterleri
Ekonomik	Kent Kalitesinin Arttırılması
	Yerel Ürün ve Üretimin Desteklenmesi
Sosyal	Misafirperverlik
	Farkındalık
	Yavaş Yemek Projelerinin Desteklenmesi

Bu benzerlik sadece kriterler ile sınırlı kalmayıp, iki kavramın da temel amaçları birbiriyle örtüşmektedir. Cittaslow kavramına ait olan; yaşam kalitesinin arttırılması, yöresel değerlerin korunması, ekonomik eşitlik, doğal çevreyi ve tarihi değerleri korumak gibi maddeler sürdürülebilirlik için de geçerli olan maddelerdir (Keskin, 2015).

Pek çok benzer özellikleri olmasına rağmen iki kavram; insan ve çevre ilişkisini farklı yönden ele almaktadır. Sürdürülebilirlik daha çok çevreyle ilgiliyken, cittaslow kavramı insan ile ilgilidir. Sürdürülebilirlik önemli oranda geleceği, cittaslow ise bugünü korumak amaçlıdır (Gürel Üçer, 2009).

3.4. Yavaş Şehir Kavramının Tarihsel Gelişimi

Yavaş Şehir Hareketi, 1999 yılında Slow Food hareketinden esinlenen ancak daha kapsamlı hedefleri olan bir harekettir. Slow Food hareketini kentsel boyuta taşıyarak toplum hayatını etkileyecek bir birlik kurulmuştur (Çakar, 2016).

1999 yılında İtalya'nın Toscana bölgesinde yer alan dört kentin belediye başkanları, Paolo Saturnuni önderliğinde bir araya gelerek Yavaş Kent birliğini kurmuşlardır. İtalya' da ortaya çıkan Yavaş Kent akımı kısa süre içerisinde bütün dünyaya yayılmıştır. Bugün 30 ülkede 252 üyesi bulunmaktadır ve bu sayı her geçen yıl değişim göstermektedir (Url 1).

Yavaş Kent hareketinin Türkiye' deki ilk üyesi İzmir'in Seferihisar ilçesidir. 2009 yılında ilk olarak bu ağa katılan Seferihisar ilçesinden sonra bugün 15 farklı merkez CittaSlow üyesi olarak kayıtlara geçmiştir (Baydar, 2013).

3.5. Yavaş Şehir Kriterleri

Kriterler 1999 yılında Orvieto' daki Food Festival'de imzalanan tüzük ile belirtilmiştir (Özkan, 2011). 7 ana başlık altında 72 adet kriter bulunmaktadır. Bu ölçütlerin sınıflandırıldığı 7 ana başlık şunlardır:

Altyapı Politikaları: Kentteki altyapısal sorunları ve ulaşım konularını vurgular.

Çevre Politikaları: Enerji kontrolü, çöp, arıtma, ilan panoları düzenlemesi gibi konuları ve alt başlıkları vurgular.

Kentsel Yaşam Kalitesinin Arttırılması: Kentsel hizmetlerin düzgünce işlemesi ve kentte yaşayan kişilerin sorunsuzca hayatlarını devam ettirebilmeleri için gereken hizmetleri vurgular.

Yerel Üretim Ve Ürünlerin Desteklenmesi: Kentteki üretim organizasyonunun sağlanması, yerel üreticilerin çoğalarak dışarıdan ürün alışverişini azaltmaları ve kaybolmaya yüz tutmuş el emeği gerektiren mesleklerin korunması konularını vurgular.

Misafirperverlik: Gelenek görenekleri, kültürü ve tarihi korumayı vurgular.

Farkındalık Yaratma: Toplumsal bilinci artırmayı ve eğitimler vermeyi vurgular.

Yavaş Yemek Faaliyetlerinin Desteklenmesi: Yavaş yemek akımının kişilere anlatılarak yaygınlaştırılması, çocuklara yemek eğitimlerinin verilmesi, şehir bahçelerinin kurulmasını vurgular (Onaran, 2013).

4. YAVAŞ ŞEHİR ÖRNEKLERİNİN İNCELENMESİ

4.1. Dünya Örnekleri

4.1.1. Orvieto (İtalya)

Orvieto, 3000 yıllık geçmişe sahip, küçük bir İtalyan kentidir. Deniz seviyesinden 325 metre yükseklikte tüf bir kayanın üzerine inşa edilmiştir. Yaklaşık 10.000 kişilik nüfusa sahip bu kent, 1999 yılında Yavaş Kent Hareketi'ne katılmıştır. Orvieto, Yavaş Kent hareketinin dört kurucu üyesinden biridir. Bundan dolayı Orvieto Yavaş Kentler başkentidir (Keskin, 2015). Coğrafi yapısı volkanik özellikler taşıyan bu kent, M.Ö. 8.yüzyıldan beri bozulmamış bir doğaya sahiptir. Saraylara, kiliselere, mağaralara ve daha da ilginci kentin altında kalan tünellere, sarnıçlara ve mağaralara ev sahipliği yapmaktadır (Şekil 4.1).

Şekil 4.1. *Orvieto genel görünüm ve coğrafi yapı (Url 2)*

En önemli yapıları arasında Gotik mimariye sahip Giglio d'Oro Katedrali ve Rönesans sanatını temsil eden San Patrizio Kuyusu vardır (Baydar, 2013).

Kentin en ünlü yavaş objeleri, yerel yemekleridir (Url 3). Orvieto'daki Lezzet Sarayı'nda, tehdit altındaki yerel ürünlerin burada korunmasının yanında, özgün pişirme tarifleri de saklanmaktadır (Keskin, 2015). Bu merkez okul çağındaki çocuklara "Haydi Lezzeti Resmedelim" isimli bir proje başlatmıştır ve yiyecekler ile birlikte resim kursları vermektedir. Kent, 2006 yılında "Yavaş Pazar" uygulaması başlatmıştır. Pazar günlerinde tarihi merkezlere araç alınmamakta, alış-veriş alanları açık tutulmakta, kırsal el sanatları sergisi, yerel şarap ve yiyecek tadım alanları oluşturulmakta ve kent merkezinde yerel okullarla birlikte konserler verilmektedir (Keskin, 2015). Bu etkinlikler arasında en göze çarpan etkinliklerden biri Umbria Caz etkinliğidir. Orvieto'da, süpermarket ya da McDonald's bulunmadığından insanlara sadece yerel ürünleri tüketmektedir. Aynı zamanda şehir içerisinde araba kalabalığı bulunmamaktadır. Sınırlı sayıdaki aracın şehir içinde belirli park süreleri vardır ve aşıldığı takdirde ceza kesilmektedir. Araç olmadan ulaşım ise yürüyerek ya da bisiklet ile sağlanacak şekilde düşünülmüştür (Şekil 4.2) (Özgenç, 2012).

Şekil 4.2. *Orvieto sokak görüntüleri (Url 3)*

4.1.2. Hersbruck (Almanya)

Hersbruck, Almanya'da Nuenberg kentinin bir ilçesidir. Yerleşimin nüfusu 2014'teki resmi sayımlara göre 12.132 olarak bilinmektedir (Çakar, 2016). 2001 yılında Cittaslow birliğine dâhil olarak, İtalya dışındaki ilk birlik üyesi kent unvanını kazanmıştır.

Tarım ve hayvancılık konusunda gelişmiş olan ilçede, ortaçağ dönemine ait tarihi doku tamamen korunmuş durumdadır (Şekil 4,3)(Url 4).

Şekil 4.3. *Hersbruck kentinin korunmuş dokusu (Url 5)*

Kentin somut miras öğeleri; ahşap karkas stürktüre sahip, dik çatılı konut dokusu ve dar sokaklarının yanı sıra, geç gotik döneme ait Hersbruck Kilisesi ve yerel mesleklerin tanıtıldığı "Hintenmuseum"dur (Şekil 4.4).

Şekil 4.4. *Hersbruck konutları ve Hersbruck Kilisesi (Url 6; Url 7)*

Hersbruck'ta, çayırlar çok büyük alan kaplamakta ve kasaba için önemli bir anlam ifade etmektedir. 1970'lerde sanayileşme ile bu alanlar atıklar için kullanılmaya başlamış ve önemini yitirmiştir. 1980'lerde doğal mirasını koru-

maya yönelik başlatılan "Huntagerprojekt" projesiyle bölge koruma altına alınmış ve bu da "cittaslow" olarak seçilmesine öncü olmuştur (Özkan, 2011). Bu projede atıl tarım alanlarında yerli çiftçilerin üretim yapması ve buradaki fuarlarda satış yapması sağlanmıştır. Bölgedeki elma ağaçlarından organik meyve suları üretilmiş ve buradan restoranlara giden taze ürünlere göre menüler düzenlenmiştir. Menülere ise ürün sahibi çiftçinin kimliğini belirten notlar eklemişlerdir (Erten, 2009). Kültürel mirası korumak adına bölgede "Cittaslow Günü" etkinliği, "Küçük Mutfak" projesi uygulanmaktadır. Bunun yanında kentin doğal dokusu ve ahşap işçiliği korunmaya devam etmektedir. (Url 8). Hersbruck örneği çevre koruma planlarının ekonomik olarak nasıl geri dönebileceğini gösteren olumlu bir örnektir (Doğutürk, 2010).

4.1.3. Ludlow (İngiltere)

Ludlow, İngiltere'nin Shropshire bölgesinde bir pazar kasabasıdır (Şekil 4.5). Ludlow, Sakin Şehir hareketinden önce de, tam bir sakin şehir şeklinde yaşayan ilk şehirdir (Ekincek, 2014). Cittaslow ağına 24 Kasım 2003 tarihinde dahil olmuştur.

Şekil 4.5. *Ludlow Cittaslow genel görünüm(Url 9)*

Yaklaşık 10,000 kişilik bir nüfusa sahip olan Ludlow, Ortaçağ'a ait surlarla çevrilidir ve yaklaşık 500 tescilli tarihi binaya ve bir kaleye sahiptir. Ludlow, İngiltere'nin en iyi Pazar Şehri" olarak bilinmektedir. Şehirde hemen hemen her gün bir yerel pazar bulunabilmektedir. Ludlow 'da, tek tipliliği değil farklılığı teşvik etmek, yerel kültür ve gelenekleri desteklemek, sürdürülebilir çevre için çalışmak, yerel ürün ve üretimi destekleyip teşvik etmek, özellikle çocuklar ve gençleri baz alarak sağlıklı yaşamı teşvik etmek için faaliyetler gerçekleştirilmektedir (Keskin, 2015) . Ana Caddesinde, büyük firmaların temsilciliklerinden ziyade küçük bağımsız iş yerleri bulunmaktadır (Şekil 4.6)

Şekil 4.6. *Ludlow' un sokak görüntüsü (Url 10)*

Ludlow 'da her yıl gerçekleşen Ludlow Yemek Festivali haricinde birden çok festival ve panayır düzenlenmektedir. Ayrıca şehirde cittaslow amaçları doğrultusunda pek çok proje desteklenmektedir. (Url 11).

4.2. Türkiye Örnekleri

4.2.1. Akyaka (Muğla)

1968 yılında Gökabad Kasabası olarak bilinen merkez, 1992 yılında Akyaka Beldesi olmuştur (Canlı, 2016). Akyaka, Muğla ilinin Ula İlçesi sınırları içinde yer almaktadır. Yaz nüfusu 3000-4000 iken kış nüfusu 1500 civarıdır. Akyaka 2011 yılında CittaSlow ağına katılmıştır. Akyaka, Gökova Özel Çevre Koruma Bölgesi içerisinde yer almaktadır. Dağların ve azmak nehirlerinin arasında konumlanmaktadır. Azmaklarda biyolojik çeşitlilik bakımından zengin sazlık, bataklık, çayır ve sulak alanlar bulunur. Bölgedeki sulak alanlar maki ve zeytinliklerle kaplıdır (Baydar, 2013). Azmak Nehri bölgeyi tanınır hale getiren önemli bir turizm unsurudur. Bunun yanında Mavi Bayraklı plajları, azmak kenarındaki restoranlar, kano turları, tekne turları meşhurdur. Burada su oldukça soğuk ve berraktır. Akyaka'dan mavi yolculuk adıyla kalkan teknelerle Sedir Adası'ndaki antik tiyatro, tapınak, sur ve liman kalıntıları görülebilir (Url 12).

Şekil 4.7. *Azmak kıyı şeridi (Onur, 2018)*

Gökova Körfezi ender rastlanan bir temizliğe ve akvaryum olarak adlandırılan bir denizaltı yaşamına sahiptir (Göçkan, 2012). Akyaka coğrafi konumu sayesinde birçok doğa sporu imkânı sunmaktadır ancak tercih edilen sporlarda asla motor kullanılmamakta, çevre ve gürültü kirliliği oluşmamaktadır (Onaran, 2013). "Yöresel mimariyi yaşatma" çabasıyla 1983'te Ağa Han Ödülü'nü alan Nail Çakırhan Evi'ndeki geleneksel yapı belde genelinde hâkimdir. Doğa ile uyumlu bu eşsiz örnek Yavaş Şehir kavramının önkoşulunu yerine getirmiştir (Şekil 4.8) (Özgenç, 2012).

Şekil 4.8. *Nail Çakırhan evi cephe ve iç mekan (Onur, 2018)*

"Çakırhan mimarisi" veya "Akyaka mimarisi" olarak tanımlanan mimari tarzın özellikleri, yapıların ayrık düzende, açık ve kapalı sofalı, verandalı, tek veya iki katlı olmasıdır. Yapım sistemi beton yerine ahşap karkas olarak tasarlanmıştır. Bölgede konut yapıları, konaklama yapıları ve kamu yapıları uyum içindedir (Şekil 4.9)(Değer, 2012).

Şekil 4.9. *Akyaka mimarisi (Onur, 2018)*

Bu bölgede balıkçılık ve Ege Bölgesi'ne ait ot yemekleri özel yemeklerdir. Ot ve sebze satışları kent merkezinde kurulan pazarlarda kadınlar tarafından satışa sunulmaktadır.

4.2.2. Seferihisar (İzmir)

İzmir'in ilçelerinden Seferihisar, 49.5 km ile Türkiye'nin en uzun sahil şeridine sahiptir (Şahin, 2017). Kentin nüfusu 2018 yılına göre 43.546 olarak belirlenmiştir (Url 13). 2009 yılında Cittaslow ağına dâhil olan kent Türkiye'de bir ilktir. Kriterlerin %75 gibi büyük bir oranını sağlayan kent, "hiç denetlenmeden Yavaş Şehir üyeliğine kabul edilen tek şehir" olarak bilinir (Öztürk, 2012). Bölge İzmir iline yakın olduğundan kentleşme riski taşımaktadır. Ancak çevresinin sit alanı ile çevirili olması, kentin büyümesine engel olmuştur. Beldenin sahip olduğu 13 Mavi Bayraklı plaj, turizm açısından en önemli kozdur (Şekil 4.10)(Şahin, 2017).

Şekil 4.10. *Seferihisar genel görünüm (Url 14)*

Küçük bir balıkçı kasabası olan Sığacık'ta bulunan Sığacık Kalesi bugün Seferihisar'ın yerel yemeklerine, yerli tohumlardan üretilmiş sebzelerine, el zanaatlarına ve üreticilerine hizmet etmektedir (Onaran, 2013). Seferihisar'da kadınların üretken pozisyonda olduğu ve satış yapabildiği köy pazarı bulunmaktadır. Ayrıca Sığacık Kalesi içerisinde Üretici Pazarı bulunmaktadır (Özkan, 2011). Teos antik kenti Seferihisar ilçesi toprakları içerisinde bulunan en eski yerleşim yeridir ve kazılar hala devam etmektedir (Şahin, 2017). Seferihisar çevresinde birçok cami ve tarihi yapı vardır. Sığacık Kalesi'nde ve çeşitli binalarda yapılan ve yapımı devam restorasyon projeleri, yeniden işlevlendirme projeleri yer almaktadır (Şekil 4.11)(Keskin, 2015).

Şekil 4.11. *Sığacık sokak sağlıklaştırma projesi önce ve sonra (Çakar 2016; Url 15)*

Yavaş Şehir olgusunu yerine getirmeye devam eden Seferihisar'da farkındalık arttırmak için hemen hemen her yerde "salyangoz" amblemini görmek mümkündür. Ayrıca merkez, güneş enerjisini kullanmaya özen göstermektir.

4.2.3. Halfeti (Şanlıurfa)

Urfa'nın küçük ve sakin ilçesidir. Yerleşim nüfusu 2018 resmi sayımına göre 41.142'dir. 2013 yılında Yavaş Şehir ağına dahil olmuştur. Yerleşimde sanayi gelişmemiştir. Yerel halk geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlamaktadır (Canlı, 2016; Çakar, 2016). Yerleşim ve çevresinde camii, kilise, mezarlık, mescit, türbe ve han gibi pek çok tarihi yapı bulunmaktadır. Aziz Nerses Kilisesi bunlardan en bilinenidir. Tarihi kent merkezini oluşturan konutlar geniş taş avlular içerisinde konumlanmaktadır. Geleneksel Halfeti evleri kesme taştan bağdadi harçla yapılmıştır ve düz damlıdır. İnşasında kullanılan taşlar yöreye özgüdür (Şekil 4.12)(Çakar, 2016).

Şekil 4.12. *Eski Halfeti evleri (Url 16)*

İlçenin önemli bir kısmı, 2000 yılında Birecik Barajı'nın göl suları altında kalmıştır ve ilçe merkezi 7 km uzağa taşınmıştır (Yüksel Özmen vd., 2017).

Yerleşim sular altında kalmasıyla "saklı kent", "kayıp kent" olarak anılmaya başlanmış ve ziyaretçilerin yoğun ilgi gösterdiği bir kent haline gelmiştir (Şekil 4.13.)(Yüksel Özmen vd., 2017). Yaşanan bu olumsuz durumu avantaja çevirme çabası ise kentin Yavaş Şehir seçilmesine sebep olmuştur (Çakar, 2016).

Şekil 4.13. *Sular altında kalan Saklıkent (Url 17)*

Cittaslow seçilmesinin ardından nehir kenarına 3 metre genişliğinde bir sahil şeridi kurulmuş ve bu sayede kıyıda gezme imkânı sağlanmıştır. Fırat Nehri üzerinden yapılan tekne gezilerinde Eski Halfeti kıyı şeridi, tarihi yapılar ve saklı kentler görülmektedir (Çakar, 2016). Halfeti'nin somut olmayan kültürel mirasını, Şanlıurfa'ya da özgü olan yerel mutfağı, sıra geceleri, yerel müziği ve yerel kıyafetleri oluşturmaktadır. Halfeti ilçesine özgü kültürel değerler ise fıstık yetiştiriciliği ve siyah gül yetiştiriciliği olarak ifade edilebilir (Çakar, 2016).

SONUÇ

Hızla gelişen ve küreselleşen dünyada gelecek nesiller tehdit altındadır. Gündelik hayatın akışında bu sorunlar çok dikkate alınmasa da, düşünüldüğü zaman korkunç bir gerileme söz konusudur. Şehir hayatının akışı insanları çoğu zaman yorar, yıpratır ve strese sokar. Bütün bunlardan kaçmak için zaman zaman doğa içerisinde bir yerde vakit geçirmeye ihtiyaç duyarız. Tüm bu sıkıntıları çözmek için oturtmamız gereken mantık sürdürülebilirlik kavramıdır. Sürdürülebilirlik anlayışına alternatif olan "Cittaslow" kavramı dünyada ve Türkiye'de hızla gelişmektedir. Yavaş Şehir seçilen bölgelerde esas amaç bi-

linçli insan toplulukları yaratarak yol kat etmektir. Yerel yemekler, çeşitli eğitimler, farklı eğlence programları, doğa sporları, eşsiz manzaralar, kültürel miraslarımız olan yapılar bu kavram içerisine dâhil olan her kentte mevcuttur. Bu mevcudiyet üzerine eklenmesi gerekenler ise şehirlerde yaşanılan sıkıntıların, yaşanmaması adına yapılan çalışmalardır. Ülkemizde de çok güzel örnekleri olan Yavaş Şehir hareketinin her insan için özellikle de belediyeler için ilgi çekici hale getirilmesi bizler ve gelecek nesiller için bulunmaz bir nimet olacaktır.

KAYNAKLAR

Baydar, A.İ., (2013), Değişen Kentleşme Yaklaşımları Ve Yavaş Kent (Cittaslow) Akımı, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Canlı, V.D., (2016), Yavaş Şehir Akımı Ve Sürdürülebilirlik: Konaklama İşletmeleri Açısından Değerlendirme Muğla-Akyaka Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Çakar, D., (2016), Kültürel Mirası Koruma Bağlamında "Yavaş Şehir" (Cittaslow) Hareketi: Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Değer, G., (2012), Muğla kent merkezi geleneksel dokusunun araştırılması: MuğlaMerkez, Ula ve Yeşilyurt evlerinin karşılaştırmalı değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Doğutürk, G., (2010), Mimari Ve Yaşam Kalitesi Bağlamında Yavaş Şehir Hareketi Ve Seferihisar Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Ekincek, S., (2014), Sakin Şehir (Cittaslow) Yöneticilerinin Sakin Şehir Hareketine Ve Sürdürülebilirliğe Yönelik Değerlendirmeleri, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Erten, S., (2009), CittaSlow/Yavaş Şehir Seferihisar, Arredamento Mimarlık Dergisi, 9, s.106-109.

Göçkan, E., (2012), İzmir İli Yavaş Şehir Seferihisar Örneğinde Doğal Ve Kültürel Yapı Üzerine Araştırmalar, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Gürel Üçer, Z.A., (2009), Kentsel Yaşam Kalitesinin Belediye Hizmetleri Kapsamında Belirlenmesine ve Geliştirilmesine Yönelik Bir Yaklaşım: Orta Ölçekli Kent Örnekleri, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Keskin, B.E., (2015), Yavaş Şehir, Uludağ Yayınları, İstanbul.

Onaran, D.C., (2013), Yavaş Şehirlerde Kentsel Kimlik, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Onur, G., (2018), Kişisel Arşiv

Özgenç, Ö., (2012), İdeal Toplum Düzeni Arayışında Kurgulanan Kentsel Planlamalar, Ütopyalar Ve Yavaş Şehir Akımı, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Özkan, H.C., (2011), Bir Sürdürülebilir Kent Modeli: Yavaş Şehir Hareketi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Öztürk, A., (2012), Bir Yerleşim Birimi Olarak Kent Anlayışında Yeni Politika: Yükselen Değer Olarak 'Yavaş Kent'(Citta Slow), Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Poyraz, M., (2015), Sürdürülebilir Tasarım Ve Seramik Kaplama Sektöründe Sürdürülebilirlik, Sanatta Yeterlik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Sırım, V., (2012). Çevreyle Bütünleşmiş Bir Yerel Yönetim Örneği Olarak "Sakin Şehir" Hareketi Ve Türkiye'nin Potansiyeli, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 1(4), 119-131.

Şahin, Z., (2017), Aktüel Turizm Türü Olarak Cıttaslow Organizasyonu, Türkiye Ve Dünyadaki Örnekleriyle Cittaslow Faaliyetlerinin Pazarlaması Açısından Bir Swot Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.

Terzi, S., (2019), Sürdürülebilir Çevre Açısından Uygun Yapı Ürünlerinin Seçimi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız teknik Üniversitesi, İstanbul.

Ulusoy, A., Vural, T., (2001), "Kentleşmenin Sosyo Ekonomik Etkileri", Belediye Dergisi, Cilt:7, Sayı:12, Ankara: ss.9-20.

Yüksel Özmen, Y., Birsen, Ö., ve Arkadaşları, (2017), Salyangozun İzinde Türkiye'nin Sakin Şehirleri, Anı Yayıncılık, Ankara.

Url 1, http://cittaslowturkiye.org/, 18.01.2018,

Url 2, https://www.informagiovani-italia.com/karte_von_orvieto.htm, 23. 01.2018.

Url 3, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Orvieto-Street.jpg, 23.01. 2018,

Url 4, http://www.kulturpfad-franken.de/englisch/hersbruck/hersbruck. html, 24.01.2018.

Url 5, https://www.frankentourismus.de/orte/hersbruck-235/, 24.01.2018.

Url 6, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hersbruck,_Haus_ Ostbahnstra% C3%9Fe_2.jpg, 24.01.2018.

Url 7, http://www.hersbruck-evangelisch.de/kirchen-gebaeude/ auferstehun gskirche /, 24.01.2018.

Url 8, http://hersbruck.de/stadt-undgaeste/stadtportrait/cittaslow/, 24.01. 2018.

Url 9, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ludlow_Castle_as_seen _from_ the_tower_of_St.Laurence%27s_Church.jpg,

Url 10, http://www.paradoxplace.com/Photo%20Pages/UK/Britain_Centre/ Ludlow/Lu dlow.htm, 24.01.2018.

Url 11. http://www.cittaslowludlow.org.uk/ (24.01.2018)

Url 12, http://http://www..hurriyet.com.tr/akyaka-nin-gerdanligi-mavi-bayrak-asildi-37137511, 25.01.2018.

Url 13, https://www.nufusu.com/ilce/seferihisar_izmir-nufusu, 25.01.2018.

Url 14, https://www.bizevdeyokuz.com/sigacik-seferihisar-gezilecek-yerler/, 25.01.2018.

Url 15, https://www.kronikgezgin.com/sigacik-gezi-rehberi/amp/, 26.01. 2018.

Url 16, http://mapio.net/pic/p-64120909/, 26.01.2018.

Url 17, http://dijitalseyahatname.com/su-altinda-nefes-alan-sehir-halfeti/, 26.01.2018.

Mimari Tasarımda Su Öğesinin Önemi Ve Farklı Kullanım Amaçları Bakımından İncelenmesi: El Hamra Sarayı Örneği

Doç. Dr. Didem ERTEN BİLGİÇ
Kocaeli Üniversitesi

İç Mimar Deren DOĞAN
Kocaeli Üniversitesi

Özet

Tarih boyunca insanlar için vazgeçilmez bir öğe olan su, hayati gereksinimlerimizi karşılamasının yanında, yer seçimindeki kararlarımızda belirleyici bir faktör olması, yaşam alanlarının tasarımına katılmasıyla mimariyi büyük ölçüde etkileyerek, şekillendirmiştir. İnsan yaşamında ve tasarımlarda farklı işlevlerle kullanılan su, çeşitli çağrışımlarda bulunarak dönemler boyunca önemini korumuştur. Bu çalışmada, hayatımızın önemli bir parçası olan suyun mekân tasarımındaki kullanım şekilleri, estetik ve işlevsel özellikleri araştırılmıştır. Su öğelerinin durgun veya hareketli tasarlanma şekillerine göre bireyler üzerindeki fiziksel ve psikolojik etkileri algısal yöntemlerle incelenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında Endülüs İslam tarihinin en muhteşem dönemini temsil eden, birçok sanat ve bilim dalına ilham kaynağı olan ve yaklaşık sekiz asır hüküm süren Elhamra Sarayı seçilmiş ve bu yapının suyla olan ilişkisi incelenmiştir. Bildiri kapsamındaki bilgi, belge ve fotoğraflar; literatür araştırması ve saraya yapılan teknik gezi ile elde edilmiştir. Sarayın işlev şeması çıkarılarak suyun kullanıldığı mekânların çalışma kapsamında belirlenen ölçütlere göre su ile iletişimleri, kullanım amaçları ve kullanıcılar üzerindeki algısal etkilerinin analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler tabloya aktarılmış ve genel bir değerlendirme yapılarak sonuç bölümü oluşturulmuştur. Çalışmanın bundan sonra yapılacak su- mekân tasarımı konulu çalışmalara altlık olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Su Tasarımı, Su ve Mimari Tasarım, El Hamra Sarayı

The Importance Of Water Item In Architectural Desgin And Investigation Of Different Use Purposes: Example Of El Hamra Palace

Abstract

Water has been an indispensable element for humanity throughout history. Besides being a necesseary life supply for human beings to survive, water also is a

decision factor on site selection and influenced the architecture tremoundsly by being a part of the design of living areas. Water has been used in varies ways in human life and their designs and has maintained its importance throughout the periods of humanity. In this study, aesthetic and functional properties of water and its usage in space design, which is an important part of our lives, have been investigated. The impact of physical and psychological effects of water elements on individuals according to the static or moving design methods were studied by using perceptual methods. In the light of the findings, The El Hamra Palace, which represents the most magnificent period of Islamic history, is a source of inspiration for many arts and sciences and has ruled for nearly eight centuries, has been selected and the relationship of this structure with water has been examined. Information, documents, and photos in this study were obtained through the literature and technical trips to the palace. According to the criteria determined within the scope of this present study, interaction with water, purpose of water usage, and the perceptual effects on the users were analyzed by removing the function scheme of the palace. The obtained data were transferred to the table and a general evaluation was made and then the result section was formed. The study will may be the basis for the future studies on water - space design.

Key Words: Water Design, Water and architectural design, Al Hamra Palace

1. GİRİŞ

Yüzyıllar boyunca su, günlük yaşantımızda temel ihtiyaçlarımızın yanı sıra yaşamın birçok alanında farklı işlevlerde kullanılmaktadır. Hayatın devamlılığında önemli bir görev üstlenen su, insanlığın temel gereksinimlerinden biri olan barınma eyleminin şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır. Tarih boyunca yapılan çalışmalarda, mimarlık tarihinde suyun belirleyiciliği ve yönlendiriciliği vurgulanmıştır.

Örneğin, tarihi süreçte insanlar yerleşim yerlerini seçerken bolluk, bereket ve hayati değeri açasından su kenarlarını tercih etmişlerdir. Başlangıçta doğal kaynak olan su, yerleşimleri yönlendiren bir öğe iken ''tasarlanmış su öğesi'' olarak kullanılması ile mimari tasarımın bir parçası olmuş ve mimariyi şekillendirmiştir.

Mimaride bir tasarım öğesi olarak su, iki farklı şekilde; durgun su ve hareketli su olarak tasarlanmaktadır. Sonuçta ortaya çıkan mekânlar ise kullanıcıları algısal yönlerden, fiziksel ve psikolojik olarak etkilemektedir. Su tasarım elamanı olarak hem estetik yönüyle hem de işlevsel yönüyle mekâna katkıda bulunur.

Mekanı görsel, işitsel, psikolojik, olarak estetik yönüyle etkilerken, rekreasyon, iklimsel konfor sağlamak, sirkülasyonu yönlendirmek, güvenliği ve akustiği sağlamak gibi işlevsel amaçlarla da kullanılmaktadır.

2. SU ELEMANLARININ TASARIMA KATKISI

Su renksiz ve şekil alan bilen yapıya sahip olması, her hali ile kullanılabilirliği ve beş duyumuza hitap eden yapısal özellikleriyle tasarımın vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Bir tasarım öğesi olarak su sahip olduğu estetik ve işlevsel birçok özelliği ile farklı amaçlara yönelik kullanılabilmektedir. Örneğin suyun yansıtıcı özelliği ile farklı açılardan farklı perspektifler ile görsel illüzyonlar oluşturulabilirken, mekânda vurgulanmak istenen noktalarda hareketli su öğesi kullanılarak insanların dikkati çekilebilir. Birçok yönden insanı etkiyen su mekânlarda odak noktası oluşturmak için de kullanılmaktadır. Tarihsel süreç boyunca su öğesi mekânlarda, serinletme aracı, sembolik araç, gösteri amaçlı, anma/dini amaçlı, arınma amaçlı olarak kullanılmıştır. Bu süreçlerde insanların su ile ilişki içerisinde olma isteği, tasarımcıların suyu farklı şekillerde kullanmasına sebep olmuştur. Kültürde suya mitolojik, dini ve imgesel birçok farklı anlam yüklenmesinin yanında mimariyle olan kullanımı her zaman ön planda olmuştur.

2.1.SUYUN ESTETİK ÖZELLİKLERİ

2.1.1.Görsel Etki

Su bulunduğu mekânda kullanım özelliklerine ve tasarım şekline göre kişileri algısal yönlerden etkiler. Mekânlarda hareketli su kullanımı ile görsel bir şov yapılabileceği gibi durgun suyun yansıtıcı özelliği ile de renk ve ışık oyunları oluşturabilir ya da mekânlar olduğundan daha geniş gösterebilir. Her durumda su kullanıldığı mekânda dikkatleri üzerinde toplayan bir özelliğe sahiptir. Bu sebeple mimaride suyun ışık, renk, biçim ile oluşturulan farklı kompozisyonları ile mekâna ayrı bir hava kazandırılabilir.

2.1.2.İşitsel Etki

Suyun enerjisinin evrendeki dönüşümü daima insanı her açıdan etkilemiştir. Örneğin sıcak mekanlarda kullanılan su sesiyle işitsel illüzyon oluşturularak psikolojik rahatlama sağlanabilir ya da yürüme akslarında kullanılan suyun sesi, insanlara müzik olarak eşlik edebilir. Su sesinin değişken özelliklere sahip olması sebebiyle mekânlarda doğru şekillerde kullanılması gerekir. Tasarlanacak mekâna ve kullanacak profillerin konumuna uygun şekilde sesin ayarlanması gerekir. Hareketli mekânlarda yoğun suyun sesi kullanılarak ses izolasyonu sağlanırken, sakin mekânlarda durgun su sesi ile huzur verici ortamlar oluşturulabilir.

2.1.3. Psikolojik Etki

Su sesiyle, görüntüsüyle yüzyıllar boyunca ruhsal hastalıklarda tedavi yöntemi olarak uygulanmıştır. Bunun yanı sıra bütün kültürlerde suya farklı

şekillerde yüklenen dini ve ruhani anlamlar meditasyonlarda ve ibadetlerde suyun kullanılmasına sebep olmuştur.

2.2. SUYUN İŞLEVSEL ÖZELLİKLERİ

2.2.1. Sirkülasyon

Su sınırlandırıcı veya kapatıcı bir eleman olarak mekân organizasyonunda rol alır, çünkü kişi içinden geçmek yerine çevresinden yürümek zorundadır. Ayrıca etkili bir engel olarak fiziksel hareketi, görsel olarak bloke eden bir duvardır.

Bu mekânın merkezinde suyun geleneksel konumlanışının nedenidir. Kare veya dikdörtgen mekânların ortasına yerleştirilen küçük havuzlar alanı çeyrek parçalara bölme ve görünen boyutunu azaltma eğilimindedir (Gençtürk,2006: 54).

2.2.2.İklimsel Konfor

Suyun mekânlarda kullanımı havanın sıcaklığını etkileyen bir durumdur. Geniş su yüzeylerine sahip alanlar daha geç ısınır ve soğur. Aynı zaman da su ile rüzgârın etkileşimi sayesinde suyun bu özelliği kullanıcılar üzerinde belirgin etkiler bırakır. Suyun buharlaşması ya da mekânda kullanılan hareketli su öğeleri havanın serinlemesini sağlar.

Özellikle sıcak iklimlerde suyun serinletici etkisi sıkça kullanılmaktadır. Suyun bu işlevsel özelliği sayesinde mekânlarda suyun kullanımı ile doğal klima etkisi oluşturulabilir.

3. SU ÖĞESİNİN TASARLANMASI

3.1.Durgun Su

Durgun su elemanları kullanım şekline ve yerine göre farklılıklar gösterir. Tasarımın formu, biçim, derinliği, rengi, dokusu ve çevresel düzenlemesi ile kullanıcılar üzerinde farklı etkiler oluşturur. Durgun su, kullanıldığı yüzeylerin düzgünlüğü ve formuna göre şekil alır ve çevresindeki elemanlarla olan ilişkisine göre yansıtıcı özelliği sayesinde algısal oyunlar oluşturularak farklı ve ilgi çekici perspektifler elde edilir. Örneğin koyu renk bir havuz ve düzgün bir su yüzeyi doğal bir ayna gibi yansıtıcı olarak görev yapar, düzgün olmayan su yüzeyi ise doku oluşturur. Açık renkli, parlak bir yüzeye sahip, düzgün yüzeyli bir su elemanı vitrin olarak görev yaparken, düzgün olmayan bir su yüzeyi, su altındaki yüzeye dinamik bir etki katar. Açık renk ve dokusuz bir zemin ise suyun özelliğini yansıtır (Gençtürk, 2006:58) (Şekil 2).

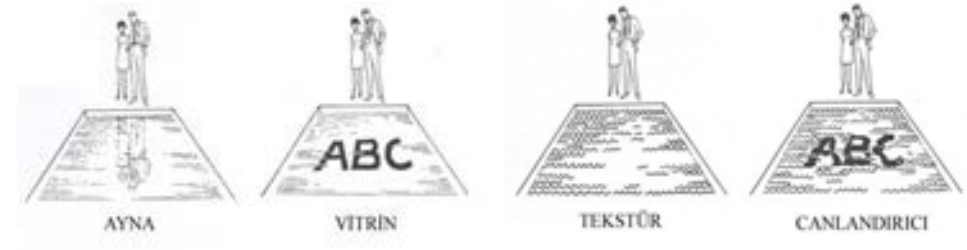

Şekil 2: *Çevresel Etkilerine Göre Durgun Su, (Gençtürk, 2006:59)*

Yansıma etkisi, koyu renk havuz yüzeyleri veya ışığı yansıtmayan, absorbe eden saydam olmayan su ile elde edilir. Kullanıcıların pozisyonu göz önünde tutularak suyun istenen dikey elemanları yansıtması için havuz seviyesi ve yansıma ilişkisi şekil 3'de görülmektedir. (Gençtürk,2006:59)

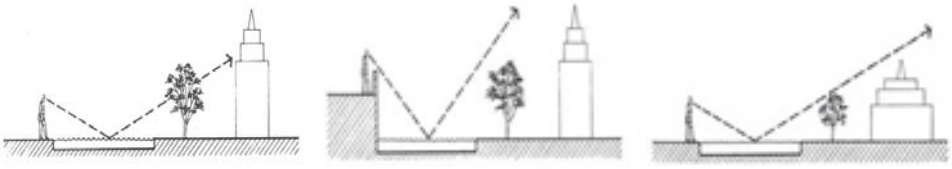

Şekil 3: *Kullanıcı pozisyonu ve suyun yansıma özelliği arasındaki ilişki, (Gençtürk, 2006: 60)*

Su elemanlarının ayna olarak kullanışın da suyun yansıtma özelliğini arttıracak pek çok faktör göz önünde tutulmalıdır. Kullanıcıların konumu ve yansıtılacak objelere göre havuzun boyutu ve konumu ilk olarak ele alınması gereken faktörlerden bazılarıdır. Sekil 4.'de görüldüğü gibi yansıtılacak tek obje için, havuz objenin önüne veya obje ile kullanıcının arasına yerleştirilmelidir (Booth, 1983; Gençtürk, 2006: 61)

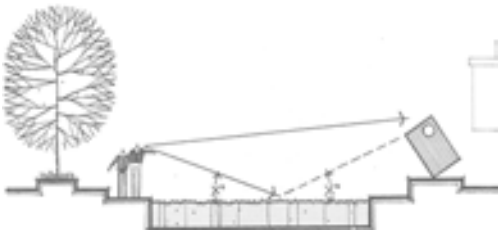

Şekil 4: *Kullanıcı pozisyonu ve suyun yansıma özelliği arasındaki ilişki, (Gençtürk, 2006: 60)*

3.2.Hareketli Su

Wylson (1986)"a göre, görsel olarak heyecan verici ve kulağa hoş gelen hareketli su, mekâna hayat katan baskın bir öğedir. Hareketli suyun tipi, ölçeği ve yerleşeceği alanın durumuna bağlıdır. Su yüzeylerine çeşitli şekillerde yatay ve düşey olarak hareket kazandırılabilir (Gençtürk, 2006: 62).

Hareketli sular yerçekimi kuvvetinden kaynaklanan aşağı doğru akan sular ve basınçla serbest bırakılan (fıskiyeler ve jetler) sular olarak ikiye ayrılır. Basınçla çalışan hareketli sularda havuzlardaki estetik etki fıskiyelerin gösterisine bağlıdır. Heykel kullanmanın hoş karşılanmadığı İslam bahçelerinde ve batı kentlerinde bu tip havuzlar sıkça kullanılmıştır.

4. ELHAMRA SARAYI ÖRNEĞİ

Arapça'da "Kırmızı Saray" anlamına gelen Elhamra, İspanya'nın Granada kentinde bulunmakta ve adını duvarlarının kırmızılığından almaktadır. Elhamra'nın hikâyesi 9. yy'a kadar gider. 889 yılında askeri bir amaç uğruna çok küçük bir yapı olarak Alcazaba'ya inşa edilmiştir ve ilk dönemlerde sadece gözlem kulesi olarak kullanılmıştır. Nasirliler'in bölgedeki hâkimiyeti süresince gelen her sultan kendi kudret ve gücünü ifade edebilmek için saraya eklemeler yapmıştır. Sonuçta saray gösterişli ve kompleks bir yapı olarak günümüze kadar gelmiştir. Elhamra'yı benzersiz kılan mimarideki kusursuz ahenk ve yapının sayısız noktasında suyun farklı işlevinin yüklenmesidir. Saray İslam mimarisinin o dönemde geldiği en üst noktalardan biri olarak gösterilir.

Resim 1: *El Hamra Sarayı Pespektifi, URL1*

4.1.Generalife

Generalife kelimesinin kökeni "Cennet'ül Arif" yani yüce cennet bahçesinden gelmektedir. Elhamra'nın bitişiğindeki Güneş tepesinde (Cerro del Sol) yer almaktadır. Granada'nın sultanlarına ait bir dinlenme evi olarak kullanılmıştır. Suyun bitkiler, ışık ile sürekli etkileşim içinde olması bu bahçelerin en etkileyici ve güzel özellikleridir.

4.1.1.Sulama Hendek Avlu/ Müslüman Bahçesi

Sulama Hendek Avlu (Patio de la Acequia) binalarının ve bahçelerinin görünümünü Arap döneminde beri değişmemiştir. Boyu 48,70 m. iken genişliği 12,80m dir ve Generalife'nin en önemli alanıdır. Suyu Alhambra'nın sulama çukurundan taşıyan bir kanal, alanı ikiye ayırır. Kanal birkaç küçük jet ile çevrilidir ve her iki ucunda da bir taş lavabo vardır. Verandanın geri kalanı, o dönemin zevklerine göre değişen farklı bitkisel türler tarafından işgal edilmiştir. Günümüzde ise mersin çalıları, portakal ağaçları, selvi ve gül ağacı vardır (Resim 3).

Resim 2: *Sulama Hendek Avlu (Patio de la Acequia)*

Resim 3: *Sulama Hendek Avlu (Patio de la Acequia), URL2*

Verandanın kuzey ve güney cepheleri iki köşk ile kapatılmıştır. Solda, odalara açılan merdivenler bulunurken, sağ tarafta Sultana'nın Selvi Ağacı'na (Patio del Ciprés de la Sultana) açılır. Bu veranda, bir mersin çitiyle çevrili merkezi bir gölete sahiptir ve göletin ortasında taş çeşmeli küçük bir gölet vardır (Resim4).

Resim 4: *Sultana'nın Selvi Ağacı (Patio del Ciprés de la Sultana), URL2*

Sultanın özellikle sıcak yaz günlerinde dünyevi işlerden uzaklaşmak için sığındığı bir yerdir. Çünkü su, yeşilliğin görselliğini beslerken, işitsel olarak da huzur veren estetik algıya sahiptir. Aynı zamanda sıcak havalarda iklimsel konfor sağlayarak suyun işlevsel özelliği de kullanılmıştır. Bu özelliklerin bütünü ele alındığında, zamanın sultanlarını psikolojik olarak da rahatlatan mekanlar oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra sudaki fıskiyeler ile dural mekânlara hareket katılmıştır. Suyun çıkardığı sesler yürüyüş sırasında insanlara eşlik bir müzik görevi görürken, oturan insanlar içinde duyusal illüzyon sağlayarak sıcaklık hissi azaltılmıştır.

Resim 5: *Aşağı Bahçeler, URL2*

Her noktada kullanılan su havuzları mekânın sürekliliğini vurgulayacak akslar oluşturmuş aynı zamanda sirkülasyonu sağlayarak insanları yönlendirmiş, yapının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Generalife'ın en yüksek alanına ulaşmak için, geçilen bölgede, Sultan kanalının duvarlarından aşağı akan suyuyla ünlü, ustaca tasarlanmış olan ve orijinal haliyle varlığını sürdüren ''Su Merdivenini'' (Escalera del Agua) görülür (Resim6), (URL6).

Resim 6: *Su Merdiveni, Su Merdivenin Korkulukları (URL3)*

Merdivenin asıl amacı Generalife sarayını tepenin üstünde bulunan küçük bir şapel ile iletişimini sağlamaktı. Nasirler, yamaçtaki bu erişimi ustalıkla çözmüşlerdir. Elhamra Saray Kompleksi'nin sıcağıyla baş edecek bir çözüm sunan su merdiveninde suyun iklimsel konfor sağlayan işlevsel yönü kullanılmıştır. Eğimli yokuşu tırmanırken insanlara huzurlu ve dinlendirici sesiyle eşlik eden bu merdiven doğal bir klima etkisinin yanında insanlara dokunma fırsatı da sunarak birçok duyu organına aynı anda hitap etmektedir.

4.2.Nasrid Sarayları

4.2.1. Mersinli Avlu

Mersinli avlu (Patio de los Arrayanes) zaman içinde farklı isimler almıştır. Şu an ki adını göletin daha uzun kısımlarında yetişen mersin çalılardan alır. Göletin verandası (Patio del Estanque o de la Alberca) 34 m uzunluğunda ve 7,10 m genişliğindedir ve suyunu iki ucundaki çeşmeden alır. Havuz çevredeki yapılara bir ayna gibi hareket eder ve yansıtan su yüzeyi ile yapının mimari ve estetik tanımında önemli bir rol oynar. Durgun su havuzu olarak tasarlanmış bu örnekte suyun yüzeyinin düzgünlüğü, havuzun yeterli derinlikte bırakılması ve zemininin koyu renkte olmasıyla su ayna işlevi görmektedir (Resim 7).

Resim 7: *Mersinli Avlu, (URL4)*

Başarılı bir yansıma için, olması gereken özelliklerin en iyi şekilde uygulandığı bu örnekte, havuzun kullanıcıyla olan ilişkisi de doğru kurulmuştur. Yapıyla havuz arasında görsel bağlantıyı kesecek bir objenin bulunmaması ve havuzun bitiş çizgisinden yapının sınırının başlaması kullanıcıların, havuzun uzun iki ucundan baktıklarında farklı perspektiflerde yansımalar görmesine olanak sağlamıştır (Resim 8).

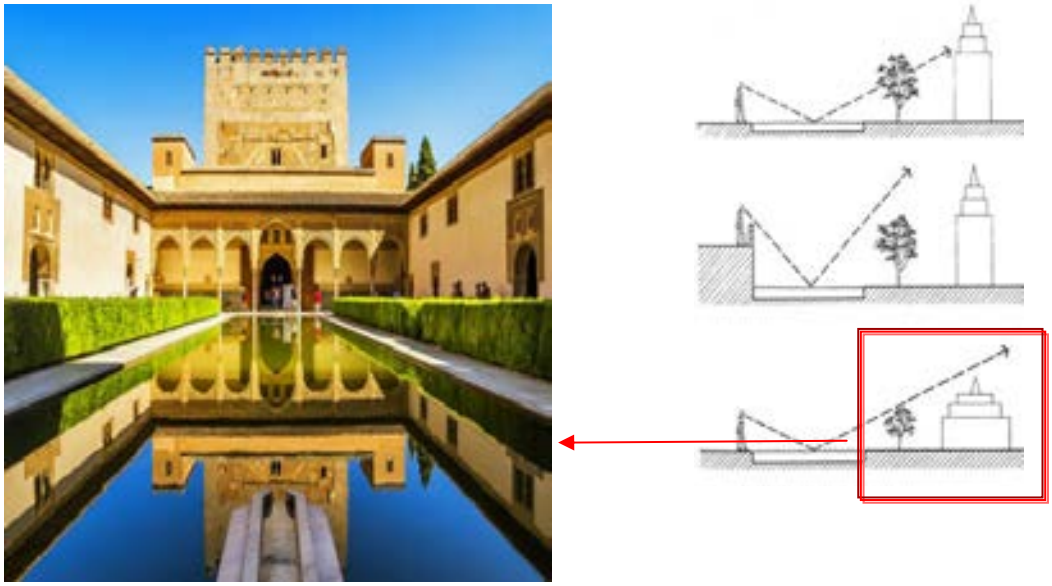

Resim 8: *Mersinli Avlu, (URL5)*

Aynı zamanda havuzun uzun kenarlarında sıralanan mersin çalısının boyunun, yapıyı kapmaması seçilen bitki türünün önemini ve kullanım doğruluğunu bize göstermektedir. Bitkinin doğru ölçeklerde seçilmesi kadar, havuz ve bina arasındaki konumunun iyi ayarlanması, havuzda mekânın gerçeği aratmayan görüntüsü algısal bir şölen oluşturmuştur. Bu durum kullanıcılara sonsuzluk hissi vermektedir (Resim8).

4.2.2. Aslanlar Sarayı

Aslanlar sarayı (Patio de los Leones), muhtemelen Elhamra Saray Kompleksi'nin en ünlü yeridir. Geçmişte çok daha renkli, bitkilerle çevrili ve dikkat çekici bir bahçe iken yıllar boyunca birçok değişiklik geçirmiş ve neden olabileceği nemi önlemek için ortadan kaldırılmıştır. Günümüzde ise verandanın merkezinde bulunan beyaz mermerden yapılmış on iki aslan oldukça dikkat çekicidir.

Bu aslanların sırtında su tenekesi taşımaktadır ve ağızlarında bulunun su jeti ile mekânı 4'e bölen kanallara su aktarmaktır. (Resim12).

Resim 9: *Aslanlar Sarayı, (URL6)*

Resim 10: *Aslanlar Sarayı, (URL4)*

Köşklerin içinde ve diğer iki tarafın hollerinin içinde başlayan ve merkezdeki çeşmede bir araya gelen bir haç oluşturan beyaz mermer kanallar vardır. Kanalların ucunda merkezi çeşmeye su gönderen jetler bulunur. Bu fıskiyeler ve aslanlar güç ve cesaretin simgesidir.

Merkezden su kanallarıyla dört kola ayrılan veranda ise İslam dünyasında saltanatın güçlü sembollerinden biridir. Yıllar boyunca her medeniyetin dikkatini çeken bu veranda da suyun sembolik yönü kullanılmıştır. Tasarlanmış su öğesi olarak aslanlı çeşme, gücü ve dini simgelemektedir.

5. SONUÇ

Su elemanlarının tasarımlara doku, renk katması, durgun ya da hareketli olarak tasarlanmasıyla kullanıcıların hem görsel hem işitsel algısını etkilemektedir. Bu estetik ve işlevsel özelliklerinin yanında yıllar boyunca mitolojik efsanelerde, devlet adamları ve yöneticiler tarafından imgesel olarak toplumlara mesaj vermek için, ya da arınmak için kullanılmıştır. Suyun bu özelliklerinin çoğunun kullanıldığı El Hamra sarayında Nasriler büyük imkânsızlıklar içinde bunu başarmışlardır. Zamanın teknolojik durumuna göre mimari deha örneği olarak su, akarsudan kilometrelerce uzağa ve yukarıya taşınarak hem tarımsal alanlarda, hem iklimsel konfor sağlayarak hem de estetik algıya hizmet ederek yapıyı şekillendirmiştir.

Bu çalışmada El Hamra sarayı bölgelerine ayrılmış olup suyun kullanıldığı mekânlar incelenmiştir. Sarayın ilk yapıldığı Alcazaba alanı, askeri alandır ve 5.Carlos sarayı ile birlikte tarihsel süreçte tahrip olmuştur. Bu alanlarda tasarlanmış su öğesi bulunmamakta olup değerlendirmeye alınmamıştır. Bunun yanı sıra Generalife ve Nasrid Saraylarını oluşturan mekânlarda birçok su öğesi bulunması sebebiyle görseller üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuç olarak bu mekanlar ve suyun kullanıldığı işlevler ve özellikleri bir tabloya dökülmüştür. Bu çalışmanın ilerleyen süreçlerde suyun mimari üzerine yapılan çalışmalara altlık olacağı düşünülmektedir.

		GENERALİFE Sulama Hendek Avlu	GENERALİFE Sultana'nın Selvi Ağacı	GENERALİFE Aşağı Bahçeler	GENERALİFE Su Merdiveni	NASRİD SARAYI Mersinli Avlu	NASRİD SARAYI Daraxa'nın Bahçesi	NASRİD SARAYI Aslanlar Sarayı
ESTETİK ÖZELLİKLER	GÖRSEL ETKİ	X	X	X	X	X	X	X
	İŞİTSEL ETKİ	X	X	X	X		X	X
	PSİKOLOJİK ETKİ	X	X	X	X	X		X
İŞLEVSEL ÖZELLİKLER	REKREASYON	X	X	X	X	X	X	X
	SİRKÜLASYON	X		X		X	X	X
	İKLİMSEL KONFOR	X	X	X	X	X	X	
TASARIM ŞEKLİNE GÖRE	DURGUN SU			X	X	X		X
	HAREKETLİ SU	X	X	X	X		X	X

KAYNAKÇA

Altıparmakoğlu G. (2018), Mimari Tasarımda Su Öğesinin Farklı Kullanım Amaçları Bakımından İncelemesi: Anadolu Örneği, Asıa Minor Studies International Journal of Social Sciences,6 (AGP Özel sayı)

Bekiroğlu D. (1992), Tarihsel Süreç İçerisinde Su Öğelerinin Peyzaj Planlamada Kullanımı, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Üni., Fen Bilimleri Fak., İstanbul

Döner S. (2015),Kentsel Alanlarda Kullanılan Su Öğesinin Görsel Kalite Değerlendirmesi, Yüksek Lisans Tezi,Düzce Üni., Fen bilimleri End., Düzce

Erdoğan R., Oktay H., Oktay F. (2015), Kent Ve Su,İnönü Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi, 5(11)

Gençtürk Z. (2006), Mekânlarda su öğesi tasarım: Sultanahmet ve Beyazıt meydanları incelemesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üni. ,Fen Bilimlei End. ,İstanbul

Muratoğlu G. (2010), Peyjaz Mimarlığında Su Kullanımı, Yüksek Lisans tezi,Ankara Üni., Fen Bilimleri End., Ankara

Şengül E. (1995), Mimari _Su İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üni., İstanbul

Şahin S. (2018), 18.yüzyılın İlk Yarısı İstanbul Kentinde Su Yapıları, 8.Uluslararası Sinan Sempozyumu Su ve Mimarlık, Edirne

Yolcu M. (2013), Kutsalın Yeniden Üretimi: Kutsal Su İnançları Ve Hacıbektaş Zemzem Çeşmesi, Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu, Tekirdağ

URL1: https://tsd-ppa.com/vocabulario-casa-ingles/

URL2:http://www.gezialemi.com/GeziAyrinti.asp?ID=883&SAYFA=2

URL3:http://www.generalife.org/escalera-del-agua.php

URL4:AlhambraDeGranada.org

URL5:https://www.flickr.com/photos/agiontzis/16199956636/sizes/c/

URL6:https://www.travelingturks.com/avrupa/ispanya/endulus/granada/el hamra-sarayi/

Bilgiç, E. D., (2017), Elhamra Sarayı Kompleksi'ne yapılan teknik gezinin notlarından faydalanılmıştır.

İslam Mimarisinde Geometri Ve Elhamra Sarayı Örneği

Doç. Dr. Didem ERTEN BİLGİÇ
Kocaeli Üniversitesi

İç Mimar Berna BAL
Kocaeli Üniversitesi

Özet

Matematiğin bir alt dalı olarak tanımlanan geometrinin, uzayı ve uzayda tasarlanabilen biçimleri (nokta, çizgi, açı, yüzey vb.) bunların birbirleriyle ilişkilerini ve özelliklerini incelediği bilinmektedir. İki boyutlu geometrik süslemeler; zemin, duvar yüzeyi, kapı ve pencere yüzeyleri, kubbe iç ve dış yüzeyleri gibi düz veya eğrisel yüzeylerde kullanılırken, üç boyutlu geometrik tasarımlar, mukarnas yapımında, kubbelerde ve iç mekânın biçimlenişinde sıkça kullanılmıştır. İslam mimarisinde geometrik süsleme, "Erken İslam Dönemi" olarak adlandırılan tarihi süreçte, Emevi ve Abbasiler tarafından temellendirilmiştir. Emevi Devleti'nin yıkılmasının ardından 750 senesinde kurulan Endülüs Emevi Devletinin sanat anlayışı, İslâm âleminin hâkimiyetini ele geçiren Abbâsîler' in sanat anlayışından farklı gelişmiştir. Müslüman halkın değişen siyasi ve kültürel dış etkilerden dolayı ortaya çıkardığı eserleri daha doğru anlayabilmek için Endülüs sanatını tarih safhalarına göre irdelemek gerekmektedir. Buna göre Endülüs sanatını dört dönemde incelemek mümkündür; Emevi Sanatı (756-1031), Mühukü't-tavaif Sanatı (1031-1090), Mağribi (Murabıt ve Muvahhid) Sanatı (1090-1229), Nasri (Beni Ahmer) Sanatı (1231-1492). Bu dönemlerden, Nasriler Devri eserleri arasında en ünlüsü Elhamra Sarayı'dır. Elhamra Sarayı, İspanya'nın Endülüs bölgesinde, Granada kentinde yer alan, Arap mimarisi ile inşa edilmiş olan saray ve kale yapısıdır. Endülüs Medeniyeti'nden günümüze kadar ulaşabilmiş, Unesco'nun Dünya Kültür Mirası listesinde bulunan Saray kompleksindeki Komares Sarayı ve Aslanlı Sarayı geometrinin muazzam bir incelikle uygulandığı mekânlarındandır. Geometri bu mekânlarda özellikle iki ve üç boyutlu tasarımlarda ve mimari biçimlenişte kullanılmıştır. Sanat ve geometrinin muhteşem uyumu Elhamra Sarayı'nı araştırmaya değer kılmıştır.

Anahtar kelimeler: Elhamra Sarayı, geometri, İslam mimarisi, Komares Kulesi, Aslanlı Sarayı

Geometry In The Islamıc Archıtecture and Alhambra Palace As An Example

Abstract

As common knowledge dictates, geometry (a branch of mathematics) examines space and the forms can be designed in space (point, line, angle, surface etc.), their relationships with each other and their properties. Two-dimensional geometric

ornaments are used on flat or curved surfaces such as the floor, wall surface, door and window surfaces, Dome inner-outer surface, three-dimensional geometric designs are frequently used in the construction of muqarnas, domes and the interior design. Geometric ornamentation in Islamic architecture was created by Umayyads and Abbasids in the "Early Islamic Period". The conception of the art of the Andalusians, established after the collapse of the Umayyad State, was different from the concept of art of the Abbasids. It is necessary to examine the historical periods of the art of Andalusia in order to attain a better and sophisticated understanding of the works done by Muslim people as a result of changing political and cultural influences. It is possible to examine the art of Andalusia in four periods; Art of Umayyad (756-1031), Art of Mülukü't-Tavaif (1031-1090), Art of Moorish (1090-1229) and Art of Nasri (1231-1492).Among these periods, the most famous work of the Nasrids period is the Alhambra Palace. The Alhambra Palace is a palace and a fortress structure made with techniques used in Arab architecture, in Granada, Spain. Geometry was used with ultimate sophistication and precision at the Comares Palace and the Palace of the Lions in the palace, geometry forms two and three-dimensional ornamentations and architectural formations of the spaces. The perfect harmony of geometry and art has made it worthwhile to investigate the Alhambra palace.

Keywords: Alhambra Palace, geometry, Islamic architecture, the Comares Palace, the Palace of the Lions

GİRİŞ

Elhamra Sarayı, İspanya'nın Endülüs bölgesindeki Gırnata kentinde yer alan, Arap mimarisi ile inşa edilmiş bir saray ve kale yapısıdır. Temelleri 1232 yılında Güney İspanya'da, Beni Ahmer Sultanlığı Devleti'ni kuran Nasri hanedanı I. Muhammed bin Yusuf zamanında atılan Elhamra sarayı, Darro nehrine bakan sarp bir tepenin üzerindeki düz bir alanda tasarlanmıştır. Saray, her yeni gelen hükümdarın yaptırdığı yeni yapı ilaveleriyle birlikte, zaman içinde 142.000 m^2 alana ulaşmıştır.

Şekil 1: *Elhamra Sarayı*

Elhamra ismi üzerinde bulunduğu ve inşasında da kullanılan toprağın kırmızı renginden esinlenilerek konulmuştur. Elhamra tüm şehri ayakları altına alabilecek stratejik bir noktada konumlandırılmıştır. Elhamra, Endülüs dönemi Avrupa'sında İslam sanatı ile inşa edilmiş en başarılı ve etkileyici yapılardan biridir. Mimari yönüyle kıymetli oluşu ve dönemin sanatsal özelliklerini yansıtması sebebiyle sanat tarihinde de önemli bir yere sahip olmuştur. Kerpiçten duvarları, ahşapla inşa edilen kemer ve kubbeleri, pervazları, saçakları, tavanları ile geometri ve sanatın bir araya geldiği en güzel örneklerden biri olduğu bilinmektedir. Elhamra ilk olarak askeri bir kale yapısı olarak tasarlanmış ve zamanla eklenen yeni yapılar ile muhteşem bir saraya dönüşmüştür. Elhamra'nın bugün ayakta kalan bölümlerinin en büyük kısmı I. Yusuf (1333-1354) ve Gani-Billâh V. Muhammed (1354-1359, 1362-1391) tarafından inşa ettirilmiştir. Sur boyunca dizilen Komares Kulesi (Torre de Comares), Kadı Kulesi (Tarre de Kadi), Tepeler Kulesi (Torre de Picos), Cariye Kulesi'nin (Torre de Cautiva) mimari özellikleri ve tezyinatı. Adalet Kapısı' nın ise (Puerta de Justicia) (1348) tarihli kitabesi, bunların I. Yusuf döneminde Elhamra'ya katılan eserler olduğunu göstermektedir (Özdemir, 1995: 31).

1. Erken Dönem İslam Mimarisinde Geometri

Geometrik tasarımlar ilk İslam devleti olan Emevilerden itibaren tarih boyunca kurulan tüm İslam devletlerinin sanat ve mimarisinde sıkça kullanılmıştır. İslam sanat ve mimarisi, Doğu Roma – Bizans ve Sasani etkisi ile oluşmuş olan Emevi Sanatı ile ilk örneklerini vermiştir.

Devamında Abbasiler döneminde kendi üslubunu oluşturmuş ve Türk kültürü ile etkileşim içinde gelişmeye devam etmiştir. Emevi Devleti'nin yıkılmasının ardından 750 senesinde kurulan Endülüs Emevi Devletinin sanat anlayışı, İslâm âleminin hâkimiyetini ele geçiren Abbâsîler' in sanat anlayışından farklı gelişmiştir. Müslüman halkın değişen siyasi ve kültürel dış etkilerden dolayı ortaya çıkardığı eserleri daha doğru anlayabilmek için Endülüs sanatını tarih safhalarına göre irdelemek gerekmektedir. Endülüs sanatını dört dönemde incelemek mümkündür; Emevi Sanatı (756-1031), Mühukü't-tavaif Sanatı (1031-1090), Mağribi (Murabıt ve Muvahhid) Sanatı (1090-1229), Nasri (Beni Ahmer) Sanatı (1231-1492). Bu dönemlerden kendine has bir sanat anlayışına sahip olan Nasri (Beni Ahmer) Sanatı (1231-1492) daha önceki devirlerden de etkiler taşımaktadır. Özellikle iç süslemede çok başarılı olan sanatçılar mermer, yalancı mermer, alçı ve çini gibi farklı malzemeleri ustalıkla bir araya getirmişler, önceki devirlerde kullanılan mozaiklerin yerine küçük çinilerle yapılan yeni bir süsleme tarzını hâkim kılmışlardır. Süslemeler Mulukü't-

Tevaif anlayışının takipçisidir. Bu dönem sanatı belirgin bir askeri nitelik arz eder. Askeri binalar ve kaleler, El Hamra Sarayı'nda olduğu gibi hem savunma hem de sanat zevkinin kaynaşması niteliğindedir. Dönemin en ünlü eseri El Hamra Sarayı'dır (Wikipedi, 2018).

2. Elhamra Sarayı

Mimari biçim ve tasarım bağlamında Emevi ve Mülukü't Tavaif Dönemi etkisini bünyesinde barındıran Elhamra Sarayı, yeni bir anlayış çerçevesinde inşa edilmiştir.

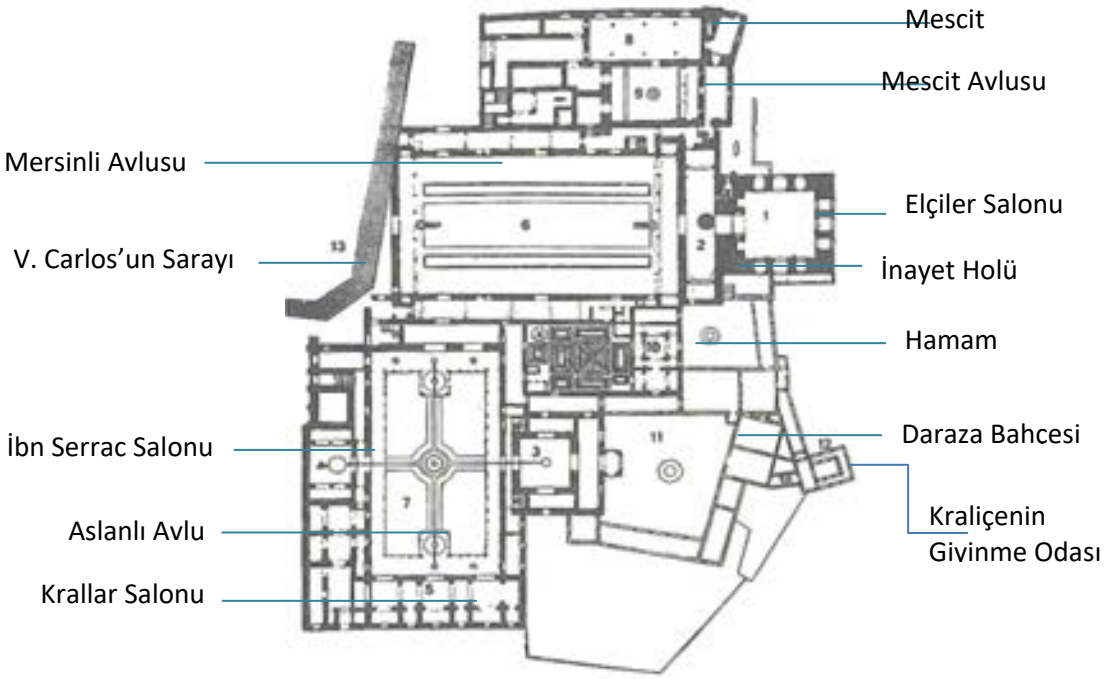

Şekil 2: *Elhamra Sarayı'nın planı*
(https://islamansiklopedisi.org.tr/elhamra-sarayi#2-mimari)

Saray kompleksinin etrafı yüksek ve büyük kulelerle takviye edilmiş güçlü surlarla çevrilidir. Binalar, üzerinde yer aldıkları tepenin konumuna uygun biçimde üç farklı bölüm meydana getirir. En yüksek kısımda emir ile haremini barındıran saray, tepenin batısında sarayın askeri garnizonu olarak hizmet veren el-Kasaba, doğusunda ise bir asiller mahallesi teşkil eden ve içinde bir kısım idarecilerle esnafın ikamet ettiği şehir kısmı yer alır. (Beksaç, 1995: 31) Elçiler salonu, Elhamra Sarayı'nın kuzey cephesine inşa edilmiş olan Komares

Kulesi'nde bulunmaktadır. Bu mekândan kraliçenin giyim odası ve inayet holü arasında bir galeriyle bağlantı sağlanmaktadır. Draza bahçesine bir cumba ile İki Kız Kardeşler Salonu'na geçilmektedir. Buradan büyük bir kapı vasıtasıyla güneyde bulunan, çifter sütunlu revaklarla çevrili ünlü Aslanlar Avlusu' na geçilir. 1377'de inşası tamamlanan bu avlu Elhamra Sarayı' nın en tanınmış mekânı olup ihtişam ve zarafetin mimarideki en güzel örnekleri arasında gösterilmiştir.

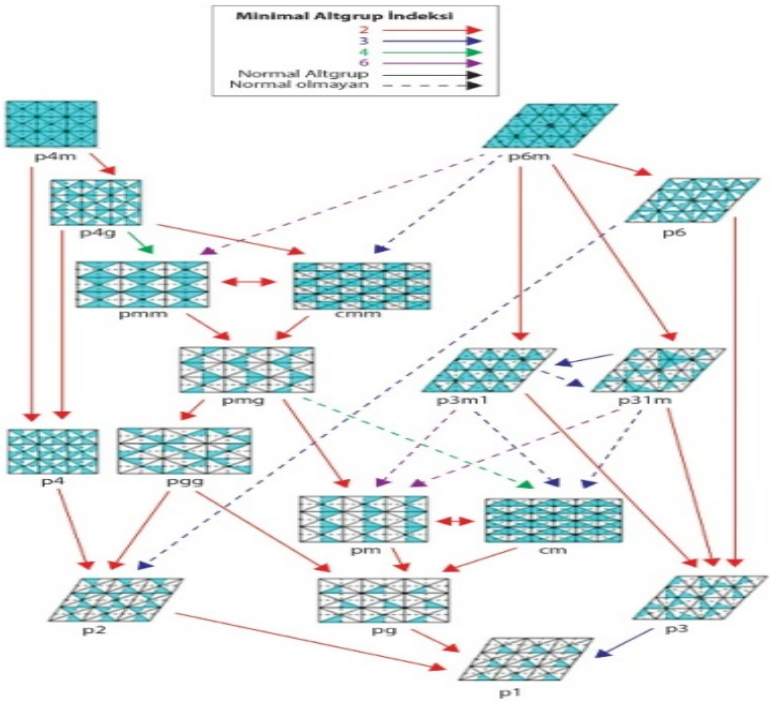

Şekil 3: *Düzlemdeki iki boyutlu şablonlara ait dört farklı simetri çeşidi.* (http://www.hendesedergisi.com/yazardetay/18-44-elhamra-sarayi-ve-endulusde-bilim.aspx)

3. Elhamra Sarayı'nın Tasarımında Geometri Etkisi

Avrupa' da İslam mimarisi ile inşa edilen, mimari estetik kavramsallaştırma ve dekorasyonun uygulandığı Elhamra Sarayı tasarımının kökenindeki kaynak geometri bilimidir. Elhamra sarayının salonları ve avluları belli bir oran sistemine dayalı olarak belirlenen form ve boyutlarda tasarlanmıştır. Geometri, büyük ölçekteki tasarımdan, en küçük dekoratif parçanın tasarımına kadar uygulanmıştır. İç simetrilerin anlaşılması, grup teorisinin temel kavram-

larının kullanılması ile mümkündür. Bu ise iyi bir soyut cebir bilgisi gerektirmektedir. Elhamra'daki simetri ve geometrik şekiller, cebir ve geometri arasında bağlantı kurarak matematiğin bir bütün olarak karşımıza çıkmasını sağlamaktadır. Elhamra bezemelerinin tasarımında simetriden yararlanılmıştır. Uygulamadaki simetri, şablonun görüntüsünü değiştirmeyecek şekilde yapılan sabit hareket olarak tanımlanabilir. Dört farklı simetri yöntemi bulunmaktadır; öteleme simetrisi, dönme simetrisi, yansıma simetrisi, kayma-yansıma simetrisi.

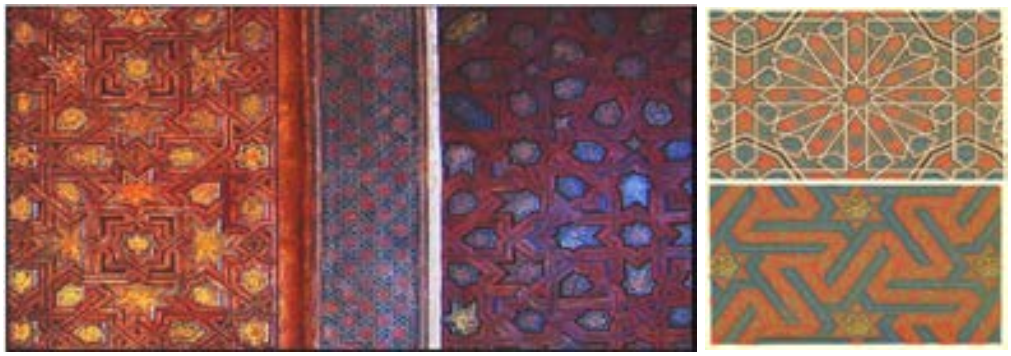

Şekil 4-5: *Elhamra Sarayı'nda geometrik bezeme örnekleri (https://www.flickr.com/photos/mossaiq/1322966067, https://tr.pinterest.com/VagabandTripn /owen-jones-patterns/?lp=true)*

Günümüz matematikçileri simetrik desenleri oluşturmak için on yedi olası yol tanımlamıştır. Elhamra Sarayında, tanımlanan on yedi yöntemin hepsi kullanılmıştır. Resim ve matematiği birleştiren eserleriyle tanınan Maurits Cornelis Escher'in eserlerinde Elhamra Sarayı'nın bezemelerinden etkilendiği bilinmektedir.

Şekil 6: *M.C. Escher'e (1898-1972) ait bir eser,* **Şekil 7:** *Elhamra sarayında bir bezeme örneği (https://docplayer. biz.tr/2409171-Matematikten-sanata-yansimalar-m-c-escher.html. https:// tr.pinterest.com /Llofia/alhambra/ ?lp= true)*

Saray yapısındaki mekânlar bilinçli bir şekilde, sarayın sanat ve geometrinin en üst seviyede uygulandığı düşünülen mekânlarından Komares Kulesi'ne yönlendirilmiştir. Kulede bulunan elçi salonunun, geometrik düşüncenin en üst seviyeye ulaştığı bölge olduğu düşünülmektedir.

3.1. Komares Kulesi ve Geometri

Komares kulesi Elhamra Saray Kompleksi'nin kuzey cephesine yaptırılan bir savunma kulesidir. 45 m uzunluğundaki kule, I. Yusuf tarafından sadece savunma amaçlı değil aynı zamanda iç mekânını siyasi ziyaretlerde konuklarına gözdağı vermek için de tasarlatmıştır. Siyasi görüşmelere çok önem vermesi ve gelen elçileri iç mekân tasarımı yardımıyla etki altına almak ve saygılarını kazanmak isteği, kulenin merkezinde yer alan elçiler salonunun biçimlenişinde etkin rol oynamıştır. Taht Odası adıyla bilinen Elçiler Salonu, 3 metreye varan kalın duvarlarına açılmış küçük birer oda görünümündeki dokuz büyük penceresiyle Gırnata'ya (Granada) bakmaktadır. 18 m yüksekliğinde sedir ağacından yapılma kubbeli bir örtüye sahiptir ve dışarıdan yüksek bir kule izlenimi verir. Tahtadan boyalı bir kornişe oturan kubbe gerçek anlamda bir doğramacılık harikasıdır ve üzerindeki, Mülk süresinde geçen "yedi kat sema" ibaresinden ilham alınarak tasarlandığı izlenimini vermektedir (Beksaç, 1995: 32). Klasik mimariden kalma "rashashid codo" olarak adlandırılan yaklaşık 62 cm uzunluğunda olan bir ölçü birimi kullanmışlardır.

Elçiler salonunun tasarımında öncelikle on sekiz rashashid codo genişliğinde olan bir alan belirlenmiştir. Ardından oda yatay ve çapraz kesilerek bölmelere ayrılmıştır (şekil 8). Sonra ip ve kalem kullanılarak duvardan duvara doksan derecelik yaylar çizilmiştir (şekil 9). Çizilen bu yayların uç noktaları arasındaki düz çizgiler ortaya bir sekizgen çıkartmıştır (şekil 10).

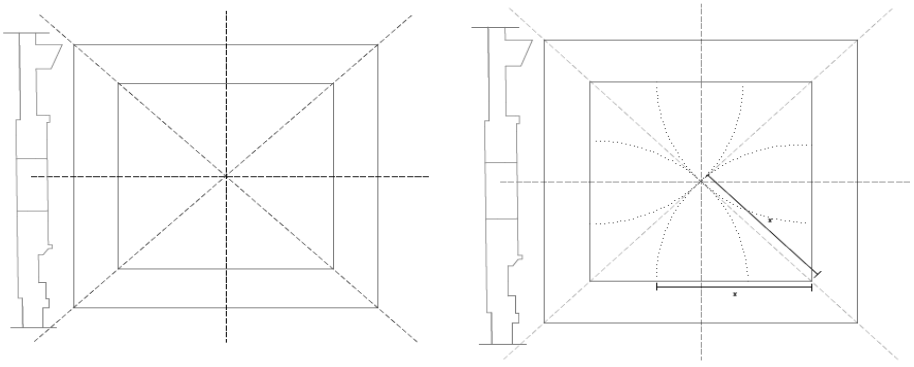

Şekil 8, Şekil 9: *(Elçiler Salonu planı, çizim: Berna BAL, 2018)*

Böylece orijinal karenin çaprazında duran birebir uyumlu daha büyük bir kare elde edilmiştir. Bu kare sayesinde girişteki merkezi pencerelerin yerleri belirlenmiştir(şekil 11).

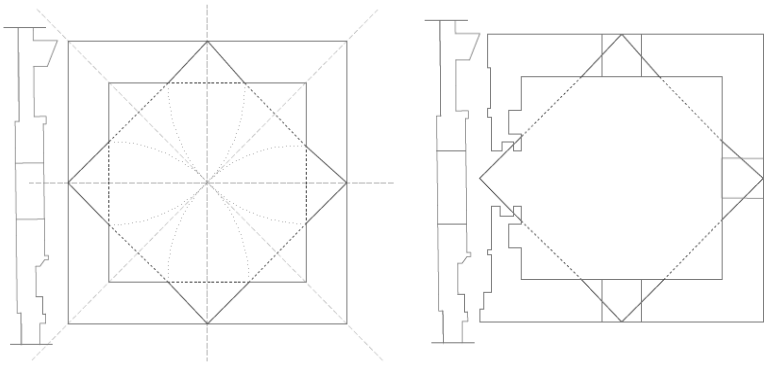

Şekil 10, Şekil 11: *(Elçiler Salonu planı, çizim: Berna BAL, 2018)*

Duvarların merkezinden çizilen eşkenar üçgenler diğer pencerelerin ideal genişliklerini belirlemede yardımcı olmuştur (resim 12).

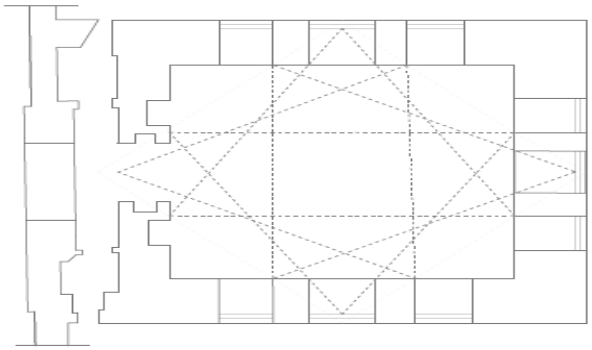

Şekil 12: *(Elçiler Salonu planı, çizim: Berna BAL, 2018)*

3.2.Aslanlı Avlusu ve Geometri

Elhamra Saray Kompleksi'nin elçiler salonuna açılan on iki aslan sütunlu, fiskıyeli avlusudur. Beni Ahmer Sultanlığı emiri V. Muhammed döneminde 1361–1391 yılları arasında yapımı tamamlanmıştır. Avludaki havuz, beyaz mermerden yapılmış 12 adet aslan figürünün taşıdığı bir su çanağı ile tabanda poligon şeklinde, derinliği az bir su yüzeyinden oluşmaktadır.

Elhamra Sarayı'nın göz alıcı tezyinatı açık mekânlarda yalnız alçı, kapalı mekânlarda ise alçı ile karışık çinilerle meydana getirilmiş ve genel süsleme malzemesi büyük ölçüde mermer kullanımıyla takviye edilmiştir. Mermer, alçı ve ahşap özenle oyulmuş, süslemeler çeşitli renklerin kullanımı ve altın yaldızın desteğiyle büyük bir ihtişam etkisi verecek biçimde ortaya konulmuştur. Süslemelerin esasını zengin bitkisel motifler teşkil etmekle birlikte bunlarla ustaca kaynaştırılan hat sanatı unsurları da dikkat çekecek boyutlardadır. (Beksaç, 1995: 33)

Şekil 17-18; *Aslanlı Avlu'daki alçı kabartma geometrik bezemeler.* (https://tr.pinterest.com/pin/136445063683632363/?lp=true), (https://tr.pinterest.com/pin/421086633901120777/) , (https://tr.pinterest.com/pin/669769775807128770/)

Aslanlı Avlu'yu diğer avlulardan ayıran en önemli özellik hem İslami hem de Hıristiyan öğeler barındırmasıdır. Dış cephesine bakıldığında bir sonraki aşamayı tanımlayan kare köşegeninin, 45 derecelik açı ile dönmesi sonucunda elde edilen dikdörtgenin uzun kenarı bir sonraki aşamayı vermektedir (Şekil 16).

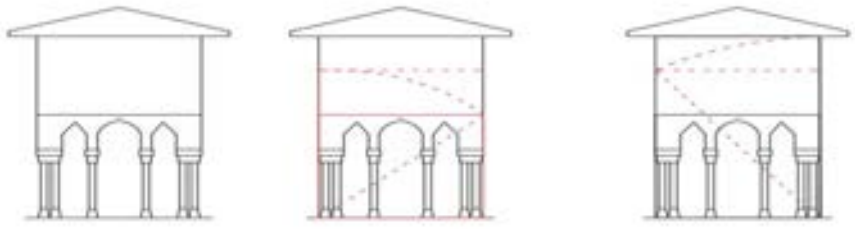

Şekil 16: *Aslanlı Avlusu biçimleniş ilkeleri (çizim: Berna BAL, 2018)*

Aslanlı avlunun tasarımında Antik Yunan mimarisinden esinlenilerek oluşturulmuş geometrik şekiller ön plana çıkmaktadır. Antik Yunan mimarisindeki oran orantı ve estetik anlayış bu yapıya şekil vermiştir. Avludaki geometrik sıva bezemeleri en etkileyici şekilde oluşturabilmek için üçgenlere başvurulmuştur. Farklı geometrik şekiller çıkartmak için sıva işlerinde farklı kesitler oluşturulmuştur. Daha sonra kilden yapılan duvarlara boyanıp işlenmiştir.

SONUÇ

Tarihsel süreçte birçok mimari yapının biçimlenişine katkıda bulunan geometri bilimi, Endülüs Emevi Devleti Dönemi İslam mimarisinin en güzel örneklerinden olan Elhamra Sarayı'nda en üst seviyede işlenmiştir. Yapının kendi içinde ise geometrinin en ön plana çıktığı mekânlar Komares Kulesi ve Aslanlı Avlusu olmuştur.

Mimarlar, Komares Kulesi'nin iç mekân tasarımında, bezeme ve pencere düzenini belirlemede geometriden yararlanmışlar ve rashashid codo adlı bir birim kullanmışlardır. Aslanlı Avlusu'nda ise iki ve üç boyutta, yatay ve düşey düzlemde, iç mekânın boyutsal düzenlemelerini belirlemede geometriye başvurmuşlardır. Sıva ve alçı işçilikte de sık sık geometriden yararlanmışlardır. Elhamra sarayının geometriyle sanatı bünyesinde bu denli güzel barındırması birçok sanatçıyı etkilemiş, onlara ilham kaynağı olmuştur. İnşası 10. Yüzyıla dayanan kompleksin geometrik düzenlere bağlı gelişen mimari tasarımı ve iç mekân bezemeleri günümüz modern matematiğiyle açıklanabilecek seviyede muhteşem bir geometrik ahenge sahiptir. Bu ahengin temelinde de o dönemdeki bilimsel çalışmaların ileri düzeyi ve sahip olunan ruhsal derinlik bulunmaktadır. Bu sebeple de incelenmeye ve araştırılmaya değer pek çok konuyu barındırmakta ve yapılan bu çalışmalar daha sonra yapılacaklara rehber niteliğini taşımaktadır. Saray halen korunmakta olup günümüzde bir müze olarak ziyaretçilere kapılarını açmaktadır.

KAYNAKÇA

Kılıçoğlu, S. ve Kara Pilehvarian, N. (2017). "Emevi ve Abbasi Sanatında Geometri", Megaron, 2017 (4): 605-618

Yazıcı, Y . (2011). "Matematikten Sanata Yansımalar: M.C. Escher", Sanat ve Tasarım Dergisi, 1 (8), 59-75

Özgür, Ş. (2007) . Oleg Grabar ve İslam Sanatı Yorumu, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

Washington I.(1981). el-Hamra Endülüs'ün Yaşayan Efsanesi, (çev.) Uysal, V., İz Yayıncılık, İstanbul

Şen, H. (2013) "İslam Sanatında Geometrik Desenler", Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, 2013: 101-112

Durak, C. (2011) "Elhamra Sarayı", https://www.tarihnotlari.com/elhamra-sarayi/

Beksaç, E. (1995), "Elhamra Sarayı", TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995 (11): 31-33, https://islamansiklopedisi.org.tr/elhamra-sarayi#2-mimari

National Geographic (2012), "Mega Yapılar AlHambra", https://www.youtube.com/watch?v=tomUNapHTKo

Sarısaman, M. (2018), "Elhamra Sarayı ve Endülüs'de Bilim", Hendese Dergisi, *http://www.hendesedergisi.com/yazardetay/18-44-elhamra-sarayi-ve-endulusde-bilim.aspx*

Wikipedia (2013), Nasri Sanatı, Vikipedi, Özgür Ansiklopedi. Erişim tarihi 10.12.2018 url://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Nasri_Sanat%C4%B1&oldid=13363441

Bilgiç, E. D., (2017), Elhamra Sarayı Kompleksi'ne yapılan teknik gezinin notlarından faydalanılmıştır.

Kültür ve Sanat Köyleri Bağlamında Konya/ Sonsuz Şükran Köyü Evlerinin İncelenmesi

İç Mimar Dila YEŞİLYURT
Selçuk-Hacettepe Üniversitesi

Doç.Dr. Rabia KÖSE DOĞAN
Selçuk Üniversitesi

Özet

Endüstri devrimi ile başlayan kırsal alanlardan kentlere göç edilmesiyle birlikte artan, geleneksel değerlerin kaybolması, kuşakların birbirine aktardığı bilgi birikiminin azalması, somut olmayan kültürel mirasın korunma güçlüğü, yerel kimlik ve karakterden uzaklaşılması sonucunda, kırsal mimari ve buna bağlı olarak mekân düzenlemelerinde değişimler görülmektedir. Kırsal mimari ve mekân düzenlemesi, geleneksel yaşamın getirdiği özelliklerini kaybetmekte ve yerel değerleri sürdürememektedir. Bu bağlamda çalışma, Konya Hüyük'e bağlı olan Çavuş kasabasında yer alan Sonsuz Şükran Köyü'nün kırsal mimari özellikleri ve mekân düzenlemesinin incelenmesi olarak ele alınacaktır. Sonsuz Şükran Köyü, 2010 yılında yerel değerleri korumak, tarih ve sosyal birikimlere sahip çıkmak, sanat ve kültüre katkı sağlamak amacıyla kurulan bir sanat ve kültür köyüdür. Yaklaşık 24 adet kerpiç evin bulunduğu köy içinde, yılın belirli zamanlarında sanatçılar buluşmakta ve etkinliklerini sürdürmektedir. Türkiye'de alanında ilk örneklerden olan yerleşimin, mimari ve mekânsal düzenlemesi çalışma kapsamında analiz, anket ve tespit çalışması ile incelenecektir. Sonsuz Şükran Köyü Evlerinin, kırsal mimari özellikleri ile kültür-sanat köyü olarak edindiği yeri anlatmak, kırsal alanda yaşayan toplumların kaybettiği geleneksel kimliği geri kazanma çabasını incelemek, sanat-kültür etkinliklerinin yapıldığı ve kırsal alanda yeni kurulan bir alanın kazandırılmasını sağlamak için çalışmalar sürmektedir. Sonuç olarak; sanat ve kültür köyleri bağlamında ele alınan kırsal mimari ve mekân düzenlemesinin, tasarımcılara ve araştırmacılara yol gösterecek olması ile geleneksel düzenlemelerin güncel tasarım yaklaşımlara örnek olması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanat-Kültür Köyü, Kırsal Mimari, İç Mekan.

Examınation of Konya Sonsuz Şükran Village In Terms of Culture And Art Villages

Abstract

As a result of losing traditional values, which started with the migration from rural area stocities beginning with the industrial revolution, decreasing amount of knowledge transformation of generations, difficulty in conservation of concrete cultural heritage, divergence from local identity and character; changes in rural

architecture and space arrangements depending on that are seen. Rural architecture and spatial arrangement löse the characteristics of traditional life and cannot sustainlocalvalues. In this context, the study will be considered as an examination of the rural architectural features and space arrangement of Sonsuz ŞükranVillage in Çavuş town connected to Konya Hüyük. Sonsuz Şükran Village is an art and culture village established in 2010 to protect local values, to have history and social accumulation, to contribute to art and culture. In the village in which there are about 30 adobe brick houses, artists meet and continue the iractivities at certain times of the year. The architectural and spatial arrangement of the settle ment which is one of the first examples in Turkey in the field, analysis, survey and determination studies will be analyzed with in the scope of the study. Studies go on in order to point out the place of Sonsuz Şükran Village Houses as culture-art village with its rural architectural features and to examine its efforttore gain the traditional identity which society in rural areas have lost, and to provide regaining of place established in a rural area in which art-cultural event sare performed. As a result, the purpose of the study is to set an example for modern design approaches with the aim of guiding the designers and researchers about the rural architecture and space arrangement which is dealt with in the context of art and culture villages.

KeyWords: Art-CultureVillage, Rural Architecture, Space.

GİRİŞ

İnsanoğlu varoluşundan itibaren barınma ihtiyacına sahiptir. Barınma ihtiyacı zaman içinde mimari bir öğeye dönüşmüş ve kırsal mimarinin öncüsü olmuştur. Kırsal mimari, yerel kültürün özelliklerini yansıtan, geleneklere bağlı, mimarsız mimarinin örneklerini sunmaktadır. Bu bağlamda öncelikli olarak kırsal mimarinin tanımı ve özellikleri incelenecektir. Kırsal mimarinin merkezinde şekillenen, Dünya ve Türkiye'de örnekleri gün geçtikçe artan kültür ve sanat köyleri ele alınacaktır. Muğla/ Dibeklihan Kültür ve Sanat Köyü, İzmir/Şirince Nesin Matematik Köyü, Bayburt/ Baksı Müzesi başta olmak üzere örnekler incelenecek ve çalışma alanı olan Konya/Sonsuz Şükran Köyünü'nün çevresel, fiziksel ve mekan özellikleri çalışma kapsamında analiz edilecektir. Bu çalışma ile birlikte sanat ve kültür köyleri üzerine bir farkındalığın oluşması amaçlanmaktadır.

1. KIRSAL MİMARLIK VE KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Kırsal mimarlık; halk tarafından yapılmış bütün yapıları kapsar. Seçilen çevrenin olanakları ve elde varolan malzemelerle, çoğunlukla konut sahibi ya da yerel yapı ustaları tarafından geleneksel tekniklerle inşa edilmiştir. Halk mimarlığının tüm formları belirli gereksinimleri karşılamaya yöneliktir, bu gereksinimlerin ardındaki kültürün, yaşam tarzının, ekonomik faaliyetin ve değerlerin izlerini taşır (Çekül Vakfı, 2012).

Kırsal mimari, genellikle yerel halk ve yerel ustalarla birlikte imece usulü ile oluşmaktadır. Kırsal alanda bulunan ev, köy meclisi, köy kahvesi, ibadethane, köprü, hayvan barınağı, depolama alanları gibi her türlü yapıyı kapsamaktadır. Yapılar, çevreye uyumlu, doğal yaşama zarar vermeyen ekolojik mimarlık olarak da kabul edilebilir. Üslup kaygısı barındırmaksızın, gereksinimleri, işlevi ve kültür özelliklerini içinde barındırır. Yer aldığı bölgenin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Kırsal mimarinin özellikleri; çevresel etkenler, kültürel etkenler, sosyal etkenler, bireysel etkenler olmak üzere 4 ana başlıkta toplanmaktadır. Türkiye bağlamında kırsal mimariyi ele alırsak, 7 bölgenin kendi özelliklerine göre plan tipleri ve malzeme kullanımı değişiklik göstermektedir. Yapı malzemesi olarak en yaygın görülen, kullanımı bölgeye göre değişen kerpiç, taş ve ahşap yapı malzemesidir.

2. KÜLTÜR-SANAT KÖYLERİ VE KRİTERLERİ

Kültür ve Sanat Köyleri; çeşitli sanat dalları ile uğraşan sanatçıları, yerel halkı ve yerli/yabancı turistleri doğanın içerisinde bir araya getiren sanat odaklı mekânlar da varolan kırsal dokunun korunması ilkesine bağlı kalarak, sosyo-kültürel dönüşümü etkileyen, yerel ekonomik kalkınmaya katkı sunan kırsal yerleşmelerdir (Çakıroğlu, 2018). Kültür ve sanat köyleri, bir taraftan geçmişin değerlerini koruma misyonunu yerine getirirken bir diğer taraftan da sanatseverlerin dinlenme, eğlenme, öğrenme ve yerinde deneyimleme imkânını sağlamakta, kültürün ve sanatın aktarılmasında önemli bir iletişim aracı olmaktadır (Özgürel, 2016). Bu köyler, kuruldukları bölgenin değerlenmesini sağlamakta, çevresel değerleri ve doğal çevrenin yarattığı kültürün yansımalarını ulusal ve uluslararası çapta sanatsal faaliyetlerle anlatmaktadır.

Kültür-sanat köyleri aynı zamanda sürdürülebilir ve planlı bir oluşum olması nedeniyle bulundukları bölgelerde hem ekonomik hem de sosyolojik olarak gelişime katkı sağlamaktadır. Kültür ve Sanat köyleri bir yandan mevcutta bulunduğu bölgenin kültürünü korumayı hedeflemekte, bir diğer yandan ziyaretçilere eğitici, öğretici, eğlenceli ve sanatı yerinde deneyimleme imkânı sunmaktadır. Aynı zamanda kırsal alanların imajının yenilenmesinde ve kırsal alandaçekim oluşturulmasında önemli rol oynamaktadır. Bu köyler incelendiğinde, kır ve kent bağlamında ortaya çıkan sorunlar kültür-sanat köyü oluşumlarını teşvik etmiştir. Kırsal alanlardan kentlere artan göçlerle birlikte kır ve kent ilişkisi zaman içinde kopmaya başlamış, kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan toplumlar arasındaki etkileşim zayıflamıştır. Kentlerde yaşayan toplumlar sanatla iç içe olmayı başarmış fakat kırsal alanlarda yaşayan toplumlar sanat-

tan kopmuştur. 19.yüzyıl başlarında sanat köyü kavramı gündeme gelmiş ve kır-kent ilişkisini canlandırmaya başlamıştır.

Kültür ve sanat köylerinin kuruldukları alanlarda belirli kriterler mevcuttur. Bu kriterler köyün korunması, sürdürülebilirliğinin artması için gerekli olan, her köy için ortak belirlenmiş özelliklerdir. Kültür ve sanat köylerinin en önemli kriteri ise sanata dair her türlü etkinliğe, festivale, akademiye, kursa, kampa, atölyeye ve gelecek bütün misafirlere Anadolu kültüründe var olan misafirperverlikle kapılarını açmaktır. Köyün sürdürülebilirliği açısından fiziksel dokunun değiştirilmemesi, yeni eklenecek herhangi bir yapının geleneksel malzeme ve yöntemlerle mevcut hale getirilmesi, ihtiyaç dışı bir yapının inşa edilmemesi kültür-sanat köylerinde önem arz etmektedir. Sıralanan kriterler sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik anlamda kültür-sanat köyü ve çevresinin değişmemesini, mevcudiyetini korumasını sağlamaktadır.

2.1. Türkiye'de Bulunan Kültür ve Sanat Köylerinin İncelenmesi

Türkiye'de bulunan ve kültür-sanat köyü olma kriterlerine sahip olan üç adet köy çalışma kapsamında ele alınmıştır. Bunlarda ilki Muğla-Bodrum'da bulunan Dibeklihan Kültür ve Sanat Köyü, ikincisi İzmir-Şirince'de bulunan Nesin Matematik Köyü ve üçüncüsü ise Bayburt'ta bulunan Baksı Müzesi'dir. İncelenen üç adet sanat köyünün, birbirinden farklı amaçlar doğrultusunda kurulduğu fakat ortak bakış açılarının aynı olduğu görülmektedir. Her sanat köyünün sahip olduğu değerler en temelde; koruma, yaşatma, yerel ekonomiye katkı ve doğanın içerisinde sürdürülebilir bir yaşam modeli kurma olarak tanımlanmaktadır. Ortak özellikler ise geleneksel el sanatlarının korunması, kültürel değerlerin kuşaklara aktarılması, bölgeyi koruma ve yaşatma, ekonomik ve sosyolojik katkı sağlama, sürdürülebilir yaşam örneği oluşturma olarak belirlenmektedir. Muğla/Dibeklihan Kültür ve Sanat Köyü; 2009 yılında 40 dönüm arazi üzerinde Muğla'nın Bodrum ilçesinde Yakaköy'de, Cenap-Gülay Tezer çifti tarafından kurulmuştur. Aracın girmediği kültür ve sanat köyü içerisinde bir ağacın bulunduğu nokta referans alınarak, köy meydanını oluşturmakta ve bu meydanda konser, tiyatro, sinema, defile, söyleşi, konferans gibi bir çok etkinlik yapılmaktadır. Meydanda bulunan ana bina müze işlevini görerek, Anadolu'dan toplanan mobilya, kıyafet, aksesuar gibi bir çok eser sergilenmektedir (Özgürel, 2016). Meydana bakan küçük dükkânlarla unutulmaya yüz tutmuş geleneksel el sanatlarını canlandırmak ve bölge halkının ekonomisine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Yapılar yöreye özgü olan taş yapı malzemesi kullanılarak inşa edilmiştir.

Şekil 1.2.3. *Muğla Dibeklihan Kültür ve Sanat Köyü'nden Genel Görünüş (URL 1)*

İzmir/Şirince'de bulunan Nesin Matematik Köyü, matematik alanında faaliyet gösteren bir eğitim ve araştırma kurumudur. Nesin Vakfı'na ait 55 dönümlük bir arazi üzerinde 2007 yılında, Prof. Dr. Ali Nesin ve Sevan Nişanyan tarafından kurulmuştur. Köyde bilimsel ve eğitim amaçlı matematik veya matematiğe bağlı bilimlerle ilgili çalıştaylar, dersler, seminerler ve kamplar düzenlenmektedir. Nesin Matematik Köyü'nde, öğrencilerin bireysel ve toplu yaşamayı öğrenmeleri ve deneyimlemeleri istenmektedir. Günlük yapılacak işler imce usulü ile toplu olarak yapılmaktadır. Köy yaşantısına uygun olacak şekilde temizlik, yemek, bahçe sulama gibi işler katılımcılar tarafından yapılmakta doğanın içinde bir yaşam sunulmaktadır. Köye gelen öğrencilerin, kent ve köy yaşamı arasındaki düzen ve günlük işleyiş farkını görebilmesi sağlanmaktadır.

Şekil 4.5.6. *İzmir Nesin Matematik Köyü Genel Görünüş (URL 2)*

Bayburt ilinin 45 km. dışında, Çoruh Vadisi'ne bakan bir tepenin üzerinde 40 dönüm arazi üzerinde kurulan eski adıyla Baksı, yeni adıyla Bayraktar Köyü'nde yer alan Baksı Müzesi, çağdaş sanat ve geleneksel sanatı bir arada barındırmaktadır. Bayburt doğumlu sanatçı ve akademisyen Prof. Dr. Hüsamettin Koçan'ın bireysel düşüncesi olarak 2000 yılında doğdu,2005 yılında Baksı Kültür Sanat Vakfı kuruldu, 2010 yılında müze açıldı, 2012 yılında ise

depo müze alanı eklendi. Müze köyü içerisinde atölyeler, konferans salonları, sergi salonları, depo müze, kütüphane ve konukevi bulunmaktadır. Baksı Müzesi, kaybolan geleneklerin, unutulan değerlerin neden olduğu sorunlara ve sonuçlara bir çözüm arayışı olmuştur. Geleneksel kültürü koruyarak, gelecek kuşaklara aktarmak için araştırmalar yapan, bu hareketle özellikle de kadın istihdamı projelerini uygulamaya koyan bir müzedir (URL 3).

Şekil 7.8.9. *Bayburt Baksı Müzesi Genel Görünüş (Köse Doğan, 2018)*

3. KONYA/SONSUZ ŞÜKRAN KÖYÜ'NÜN EVLERİNİN İNCELENMESİ

Konya ilinin batısında yer alan, Beyşehir ilçesi ve Beyşehir Gölü'ne güneyden komşu olan Hüyük ilçesi, il merkezine 85 km, Beyşehir'e 35 km uzaklıkta yer almaktadır. Çavuş köyü (yeni adıyla Çavuş Mahallesi) 2012 yılında, Konya ili Hüyük ilçesi Merkez Beldesi'ne bağlanmıştır (Çakıroğlu, 2018).

Şekil 10.11. *Çavuş Mahallesi Uydu Görünüşleri (URL 4)*

Çavuş Mahallesi konum olarak incelendiğinde, Sonsuz Şükran Köyü'ne göre doğu yönünde kalmaktadır. Çavuş Mahallesi'nin çevresinde kırsal yerleşimler, ormanlık alanlar ve tarım arazileri mevcuttur. Kırsal mimari örnekleri, kerpiç yapılar çoğunlukta olmak üzere ahşapla desteklenmiştir. Sonsuz Şükran Köyü Evlerinin tasarımlarına, kırsal yerleşim olan Çavuş Köyü Evleri'nin plan şemaları, cephe özellikleri ve malzeme kullanımları örnek teşkil etmektedir.

Şekil 12.13.14. *Çavuş Mahallesi Geleneksel Kerpiç Evler (Başgelen, 2012)*

Sonsuz Şükran Köyü, Konya'nın Hüyük ilçesine bağlı Çavuş kasabasında 2010 yılında yerel değerleri korumak, tarih ve sosyal birikimlere sahip çıkmak, sanat ve kültüre katkı sağlamak amacıyla kurulan bir sanat ve kültür köyüdür. Sonsuz Şükran Köyü'nün kurulma düşüncesi uzun yıllar var olmasına rağmen

2009 yılında hayat geçmiştir. Projenin duyurusunu yazar, yapımcı ve yönetmen Mehmet Taşdiken ve Çavuş Kasabası Belediye Başkanı Mehmet Çiğdem birlikte yapmıştır. Köye yapılacak her türlü çalışma Sonsuz Şükran Derneği tarafından yürütülmektedir (URL 5). Sonsuz Şükran Köyü kurucusu olan Mehmet Taşdiken ile yapılan görüşmede, köyün kurulma fikrinin kendi köyü olan Çavuş Köyü'ne duyduğu sevgi ve bağlılığın olduğunu belirtmiştir. Sonsuz Şükran Köyü'nün 200 haneli olarak planlanan bir köy olma düşüncesiyle yola çıkıldığını fakat yapım sürecinin zorluğu bazı maddi ve manevi zorluklar nedeniyle planlama doğrultusunda ilerleyemediklerini belirtmiştir. Mevcutta yaklaşık 24 adet kerpiç evin bulunduğu köy içinde, ilk yerleşimler 2010 yılının Eylül ayında başlamıştır. Kerpiç konutlardan oluşan köy evleri kura ile sahiplerine verilmiştir. Ev sahipleri belirlenirken çevreye ve köy yaşantısıyla uyumlu olmaları, farklı sanat dallarından sanatçılar olmaları gibi özellikler aranmıştır. Köy dokusu, bölge ve Selçuklu mimarisi özelliklerine uygun projelendirilmiştir. Yapı malzemesi olarak kerpiç, ahşap gibi yapı malzemeleri yeniden yorumlanmış fakat bu yorumlama yapılırken özgünlüğe, amaca uygunluğa ve geleneksellikten uzaklaşmamaya özen gösterilmiştir.

Şekil 15.16.17. *Konya Sonsuz Şükran Köyü Vaziyet Planı*

Sonsuz Şükran Köyü'ndeki kerpiç evler doğal bir köy yerleşiminde olduğu gibi, her biri birbirinden farklı, mimari planlara ve cephelere sahiptir. Cephelerin tasarımı, proje yürütücüsü Mehmet Taşdiken tarafından tasarlanmıştır. Orta Anadolu'da var olan sivil mimari örnekleri yeniden canlandırılmıştır. Kullanılan doğal malzemelerin iklimle uyumu ve kerpiç malzemenin enerji tasarrufu sağlaması nedeniyle, sürdürülebilir bir kültür-sanat köyü olarak kurulmuştur. Sanat Köyü kurulurken inşa edilen yapıların geleneksel dokuyu bozmaması için kerpiç, ahşap, hasır ve kamış gibi yakın çevrede bulunan, kültüre, geleneklere ve fiziksel çevreye uygun malzemeler kullanılmıştır. Köydeki bütün evler düz damlı olarak tasarlanmıştır.

Şekil 18.19.20. *Sonsuz Şükran Köyü Genel Görünüşleri (Yeşilyurt, 2018)*

Köyün görevlisi Mustafa Akyüz ile yapılan görüşmede, evlerin yapım aşamasında eski kerpiç ustası bulmakta zorluk çektiklerini, kerpiç malzemenin yapılması ve uygulanması aşamasında ciddi sıkıntılar yaşayarak köyü günümüzdeki haline getirmeyi başardıklarını belirtmiştir. Çavuş Köyü çevresinde ve yakın ilçelerde kerpiç ustalarının artık neredeyse yok olması, malzemenin günümüzde yapı inşasında tercih edilmiyor olması evlerin yapım süreçlerini etkilemektedir. Kerpiç evlerin cepheleri, köy alanındaki göleti görecek şekilde konumlandırılmıştır, köyde mevcut bulunan evlerin birbirlerinin manzarasını kesmeyecek şekilde olması Anadolu kültüründe var olan mahremiyet ve saygı duygusuyla hareket edildiğini göstermektedir (Çakıroğlu, 2018). Kurucu Mehmet Taşdiken, köyde ev sahibi olmanın belli şartları ve kriterleri olduğunu belirtmiştir. Ev sahiplerinin kültür-sanat ile iç içe yaşamalarını ve gönül vermelerini, yılın belirli bir bölümünü köyde, evlerinde geçirmeleri gerektiğini, evlerin mimari özelliklerinde geleneksel anlayıştan uzaklaşmamalarını, köy yaşamına ve Çavuş Köyü halkına uyum sağlamalarını ve en önemlisi de kültürümüzün simgelerinden biri olan Anadolu misafirperverliği ile kapılarının gelen tüm misafirlerine açık olması gerektiğini belirtmiştir. Sonsuz Şükran Köyü, sanatçıları ve ziyaretçileri bir araya getiren büyük bir sosyal kalkınma gücü olmaktadır.

Sonsuz Şükran Köyü'nde düzenlenen sanatsal faaliyetlerden en önemlisi olan ''Anadolu'ya Şükran Buluşmaları'' olmuştur. Buluşmalar, 3 ile 15 gün arasında sürmekte ve 2010 yılından itibaren her yıl düzenli olarak yapılmaktadır. Anadolu'ya Şükran Buluşmaları'nda söyleşiler, atölye çalışmaları, konserler, film gösterimleri, resim, heykel, seramik sergileri, mimarlık, sanat tarihi, tarih ve arkeoloji konularında paneller, söyleşiler ve zanaat ustalarının anlatımlarını yaptığı oturumlar gerçekleşmektedir. Köy halkı festivalde ev sahibi görevini üstlenmekte ve panellerin bazılarında köy kadınları konuşmacı olarak köyün geçmişten bugüne gelişim sürecini, sanat köyü ile ilişkilerini, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısını anlatmaktadır. Buluşmalar, Türkiye'de ve Dünya'da Sonsuz Şükran Köyü'nün tanınırlığını arttırırken, yerel köy halkının sosyo-kültürel dönüşümüne katkıda bulunduğu için büyük önem taşımaktadır.

Şekil 21.22.23.24. *''9. Anadolu'ya Şükran Buluşmaları'' (Yeşilyurt, 2018)*

Sonsuz Şükran Köyü'nde yapılmış evlerin planları birbirinden farklı ve kişiye özeldir. 10 adet iki katlı, 10 adet tek katlı ve inşaat aşamasında bulunan 4 adet ev olmak üzere, toplamda 24 adet ev bulunmaktadır. Köydeki ev sahipleri, evlerinin iç mekân organizasyonunu işleve dayalı olarak düşünmüş ve Anadolu'daki kırsal mimarinin iç mekân özelliklerini kullanmışlardır. Bu ça-

lışmada 2 adet tek katlı ve 1 adet iki katlı evin iç mekân analizleri, planları, cephe çizimleri, iç mekân görselleri, tavan-duvar-döşeme görselleri tablolar halinde incelenmiştir.

3.1. Konya/Sonsuz Şükran Köyü Ressam Hülya Avunduk Evi'nin İncelenmesi

Ressam Hülya Avunduk ile yapılan görüşmede (2018), yaz aylarının büyük bir bölümünü Sonsuz Şükran Köyü'ndeki evinde geçirdiğini belirtmiştir. Avunduk, köyde zaman geçirmekten büyük keyif aldığını, evinin iç mekân donatılarını seçerken köyün atmosferine ve ruhuna uygun donatılar seçtiğini belirtmiştir. 9 no'lu evin girişi bir verandadan sağlanmakta ve ev, köyü panoramik şekilde görmektedir. Evde iki oda, bir oturma odası, bir banyo ve bir mutfak bulunmaktadır. Mutfaktan arka bahçeye çıkış sağlanmıştır. Evin bahçesinde şeftali ağaçları ve böcekten korunmak için lavantalar mevcuttur.

Şekil 25. *Ressam Hülya Avunduk Evi Plan Şeması (Yeşilyurt, 2018)*

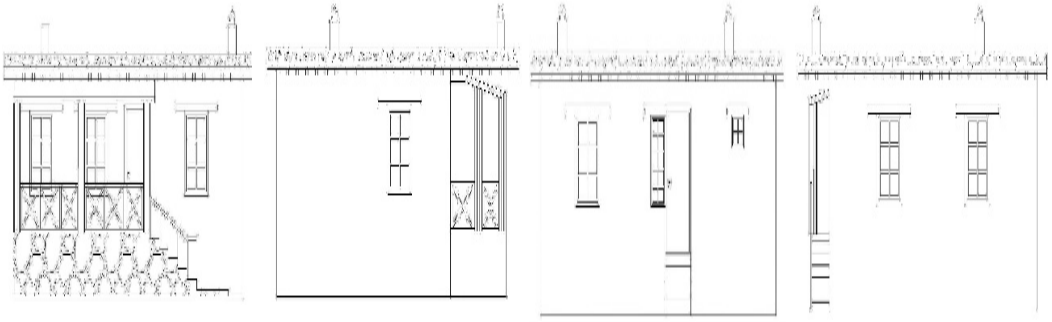

Şekil 26.27.28.29. *Ressam Hülya Avunduk Evi Cephe Çizimleri (Yeşilyurt, 2018)*

Şekil 30.31.32.33. *Ressam Hülya Avunduk Evi Cephe ve İç Mekan Görselleri (Yeşilyurt,2018)*

3.2. Konya/Sonsuz Şükran Köyü Ressam Meltem Sofia Gikas Evi'nin İncelenmesi

Ressam Meltem Sofia Gikas ile yapılan görüşmede (2018), yılda birkaç defa eve ailece geldiklerini fakat iş sebebiyle yurtdışında yaşamaya başladıklarından beri festivaller ve özel zamanlarda gelebildiklerini belirtmiştir. Gikas, köydeki evde yaptığı resimlerin farklı bir ruha sahip olduğunu vurgulamaktadır. 16 no'lu ev iki katlıdır. Evin zemin katı ortak kullanım alanı ve çalışma alanı olarak düşünülmüş, atölye ve mutfak konumlandırılmıştır. Üst katta yatak odası ve oturma odası mevcuttur. Zemin kattan arka bahçeye çıkış vardır. Ev, çalışma ve konaklama ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmıştır.

Sekil 34.35. *Ressam Meltem Sofia Gikas Evi Plan Semaları (Yesilyurt, 2018)*

Şekil 36.37. *Ressam Meltem Sofia Gikas Evi Cephe Çizimleri (Yeşilyurt, 2018)*

Şekil 38.39.40.41. *Ressam Meltem Sofia Gikas Evi Cephe ve İç Mekan Görselleri (Yeşilyurt, 2018)*

3.3. Konya/Sonsuz Şükran Köyü Ressam Fatoş Yalçınkaya Evi'nin İncelenmesi

Ressam Fatoş Yalçınkaya yazın büyük bir bölümünü köyde geçirmektedir, her yıl düzenlenen Anadolu'ya Şükran Buluşmalarında work-shoplar düzenlemekte ve aktif çalışmalar yapmaktadır. Yalçınkaya'nın evi tek katlı olup eve giriş küçük bir verandadan sağlanmaktadır. Evde bir yatak odası, mutfak, banyo ve oturma odası mevcuttur. Mutfak ve oturma odası birleşik konumlandırılmıştır. Evin mutfağından arka bahçeye açılan bir kapı bulunmaktadır.

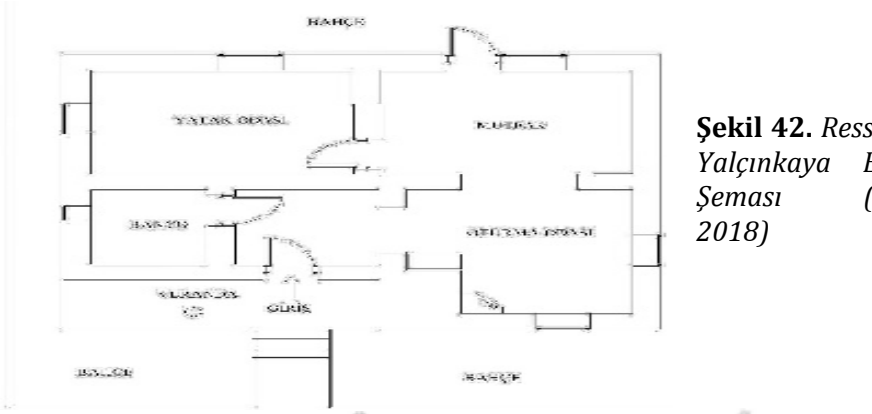

Şekil 42. *Ressam Fatoş Yalçınkaya Evi Plan Şeması (Yeşilyurt, 2018)*

Şekil 43.44.45.46. *Ressam Fatoş Yalçınkaya Evi Cephe Çizimleri (Yeşilyurt, 2018)*

Şekil 47.48.49.50. *Ressam Fatoş Yalçınkaya Evi Cephe ve İç Mekan Görselleri (Yeşilyurt, 2018)*

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sanayi devrimi ile birlikte değişen toplumlar, gelişen teknoloji ile birlikte geleneksel değerlerden uzaklaşmakta ve kuşakların birbirine aktardığı bilgi birikimi azalmaktadır.

Kırsal mimari ve mekân düzenlemesi, geleneksel yaşamın getirdiği özellikleri kaybetmekte ve yerel değerleri sürdürememektedir. Kırsal mimariye ve kırsal yaşama duyulan özlem gün geçtikçe artmaktadır. Kültür ve sanat köylerinin, tanıtılması, yaygın hale getirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. Sanatçıların, sanatını yansıtacağı doğal ve özgür bir ortama ihtiyaç duyması da sağlanmaktadır. Bununla birlikte köy halkının sanatla iç içe olması, gelecek turistlerin bölgeye ekonomik ve sosyal katkı sağlamaları, kendilerini yaşamları içine sanatı dâhil etmeleri kültür-sanat köylerini hareketlendirmiştir.

Sanat köyleri öncelikle kırsal dokuyu, bölgenin kültürünü, doğal kaynaklarını, geleneksel dokusunu ve tarihsel mirasını anlayıp sanat aracılığı ile yeniden ortaya koymayı hedeflemektedir.

Sonsuz Şükran Köyü evlerinin de tasarımları yapılırken Çavuş Mahallesi evleri ile uyumlu olmalarına, geleneksel dokuyu bozmadan inşa edilmelerine özen gösterilmiştir. Konya Sonsuz Şükran Köyü'nün kurulduğu alanda hem köyün, hem yörenin tarihsel ve sosyal birikimlerini dikkate alan yapılaşma dâhilinde oluşum göstermiştir. Sonsuz Şükran Köyü'nün yaşam birimlerinden oluşması, sanatçıların kendilerine ait kerpiç evlerinin olması, inşa sürecinde hem köylünün hem de sanatçıların imece usulü ile çalışması önemli taşımaktadır. Sonsuz Şükran Köyü'nün yeni yapılmış bir yerleşim birimi olması ve sürdürülebilir bir köy niteliği taşıması, Türkiye'de ilk örnektir. Köy evlerinin iç mekân analizinde kırsal mimarinin mekân özelliklerini taşıdığı, işlevin ön planda olduğu, donatı özelliklerinde de bu yaklaşım görüldüğü tespit edilmiştir. Bu çalışma sanat ve kültür köyleri bağlamında kırsal mimari ve mekân düzenlemesi ile ilgili araştırma ve tasarım yapacaklara yol gösterecek niteliktedir.

KAYNAKLAR

Başgelen, N., 2012, Geleneksel Evleriyle Çavuş Evleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Çakıroğlu,Y., 2018, Kırda Sanatın Rolü ve Sanat Köyleri; Konya Sonsuz Şükran Köyü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü , Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Çeken, H., Dalgın, T., Çakır, N., 2012, Bir Alternatif Turizm Türü Olarak Kırsal Turizmin Gelişimini Etkileyen Faktörler ve Kırsal Turizmin Etkileri, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi.

Çekül Vakfı, 2012, Anadolu'da Kırsal Mimarlık, Bursa.

Çelik Uğuz, S., 2015, Sanat Turizmi Kapsamında Sanat Köyleri/Sanat Akademileri/Sanat Kampları Uygulamaları ve Kırsal Turizme Katkıları. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi. 5 (2), 25-28.

Çınar, H., 2014, Anadolu Kırsal Mimarisinin Oluşum Mantığı: Yer Değiştiren Kesmez Köyü'nde Mekân Ve Mekân Düzeni, Fen Bilimleri Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Kılıçaslan, Ç. , Malkoç, E., Özkan, M.B., Tunçalp, G., Aydın, A. O., 2012, Kentsel Sit Yerleşimlerinde Dış Mekan Yaşantısının Değerlendirilmesi: Şirince Köyü, Selçuk, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi.

Korkmaz, Ö., 2017, Kültür Turizminde Müzelerin Yeri: Baksı Müzesi ve Bayburt Ekonomisine Etkisi, Journal of Yasar University.

Köse Doğan, R., 2018, Kişisel Fotoğraf Arşivi.

Özgürel, G., Alkan, Ö., Karaman, M., 2016, Sanat Köylerinin Kırsal Turizm Açısından Önemi: Dibeklihan Kültür Ve Sanat Köyü Örneği, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Marmaris TMYO, Muğla.

Ülkü, C., 2008, Sanat Eğitimi, Sanat ve Köy Enstitüleri, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1.

Yeşilyurt, D., 2018, Kişisel Fotoğraf Arşivi.

Yıldırım, A., Tokgöz Gün, F., Hamamcı, A., 2017, Turizmin Önemli Bileşenlerinden Biri "Kültür-Sanat Turizmi", Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı, Sayı 56.

İnternet Kaynakları:

URL1-http://dibeklihan.com/hakkinda, Erişim Tarihi: 12.09.2018

URL2-https://www.matematiksel.org/nesin-matematik-koyu-nam-i-diger-nmk/,Erişim Tarihi: 15.09.2018

URL3-http://baksi.org/tr/baksi-hakkinda , Erişim Tarihi: 12.09.2018

URL4-https://kentrehberi.konya.bel.tr/#/rehber/ , Erişim Tarihi: 02.01.2019

URL5-http://www.sonsuzsukran.org/uploads/5/7/4/4/5744767/2014_sonsuz_skran_ky_proje_doyasi.pdf, Erişim Tarihi: 07.05.2018

** *Çalışma kapsamında, Sonsuz Şükran Köyü Kurucusu ve Proje Yöneticisi Mehmet Taşdiken ve Sonsuz Şükran Köyü Sorumlusu Mustafa Akyüz ile 2018 yılında yapılan sözlü görüşmelerden elde edilen bilgiler aktarılmıştır.*

İç Anadolu Bölgesi Geleneksel Çömlek Atölyelerinin Üretim Sorunları

Dr. Öğr. Üyesi Ebru ATEŞOK
Kırıkkale Üniversitesi

Özet

Neolitik Çağdan beri hayatımızda olan çömlekçilik ve çömlek ürünler, bireylerin ihtiyaçlarından doğarak toplumların kültür birikimi ile yoğrulup günümüze kadar gelmiş bir el sanatıdır. Günümüzde geleneksel çömlekçilik geleneklerden ve geleneksel üretimden uzaklaşarak farklı boyutlar almıştır. Bu da çömlek ürünlerde kalitenin düşmesine, çömlek ustalarının maddi kayıplar yüzünden gün geçtikçe azalmasına ve dolayısıyla bahsi geçen sanatın gerilemesine neden olarak üretimi yozlaştırmaktadır. Çömlekçilik teknolojiye, yenilenmeye ve her türlü gelişme açık bir sanat dalıdır. Kültürel anlamda gelenekselden uzaklaşmadan teknolojinin çömlekçilik sanatına yansıtılabilmesi gerekmektedir. Bu araştırmada; İç Anadolu Bölgesi' nde bulunan altı yörede (Gelveri İlçesi, Mihalıççık İlçesi, Sorkun Köyü, Velihimmetli Köyü, Ahılı Köyü, Sille Köyü) faaliyet gösteren çömlek atölyeleri sahip oldukları ustalar, araç- gereç ve özellikleri, üretime hazırlık aşamaları, üretim ve üretilen ürünleri incelenmiştir. Bu veriler ışığında çömlekçilik sanatında ve çömlek üretiminde meydana gelen sorunlar ile çözüm önerileri ayrıntıları bir şekilde açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İç Anadolu Bölgesi, Çömlekçilik, Çömlek atölyeleri

Production Issues Of Traditional Pottery Workshops In Central Anatolia Regıon

Abstract

Pottery and pottery products, which have been emerged from the needs of individuals, in our lives since the Neolithic Age. Any other way, it is a handicraft art that has been kneaded by the cultural accumulation of societies which has reached the present day. Today, traditional pottery has moved away from convention and the way of traditional production and accordingly has taken different extents. This leads to a decrease in quality in pottery products, to loss of pottery masters day by day due to financial losses and hence the decline of the respective art in question. Correspondingly, it vitiates the production of the pottery. Pottery, which has no doubt, is a branch of art that is open to technology, innovation and all kinds of development. It is required that the technology should be reflected in the art of pottery without losing connection with tradition in the cultural sense. Pottery workshops, which has been operating in six regions of Central Anatolia Region (namely, Gelveri District, Mi-

halıççık District, Sorkun Village, Velihimmetli Village, Ahılı Village, and Sille Village), masters of those respective pottery workshops, tools and equipment used in pottery workshops and its features, production preparation stages, production and produced products in this regard have been examined within the frame of this study. In the light of these data, the problems in pottery and pottery production have been analyzed and details of the suggested solutions are described in this study.

Keywords: Central Anatolia Region, Pottery, Pottery workshops

1. GİRİŞ

Geleneksel el sanatları, ihtiyaçtan ortaya çıkmış zamanla iklim ve çevre şartlarına göre değişimler ve çeşitlenmeler göstermiştir. Bunun yanı sıra ait olduğu toplumun duygularını, kültürel özelliklerini yansıtarak; gerek üretim aşamasıyla, gerekse usta çırak ilişkisiyle nesiller boyu aktarılarak geleneksel olma özelliğini kazanmıştır. Teknolojinin her geçen gün geliştiği günümüzde, sosyal ve kültürel alanda hissedilen köklü değişimlerin el sanatlarını da ne denli etkilediği ortadadır. Çeşitli sanat ve zanaat kollarının korunması, geleceğe aktarılması ve zanaat ürünlerinin ticari bir metaya dönüştürülebilmesi konularında bir çözüm sağlamak sanatın sürdürülebilirliği anlamında oldukça önemlidir. Toprak işlerinden çömlekçilik sanatı, çok eski çağlardan günümüze kadar gelen bir geleneksel el sanatıdır. Anadolu insanı elle ve tornada biçimlendirme yöntemleriyle bu sanat dalındaki üretimini azalarak da olsa günümüze dek sürdürebilmiştir. Çömlekçiliğin temeli, içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarına hizmet eden günlük hayatta kullanılacak eşyaları üretmektir (Krom, 2001: 27). Çömlekçilik sanatının, en ilkel yöntemlerden tutun en gelişmiş yöntemlere kadar yurdumuzun çeşitli yörelerinde yüksek bir el ustalığıyla yapıldığı görülmektedir. İç Anadolu Bölgesi günümüz çömlekçilik merkezleri incelendiğinde; Eskişehir (Mihalıççık İlçesi ve Sorkun Köyü), Aksaray (Gelveri İlçesi), Ankara (Gölbaşı ve Ayaş İlçesi), Kırıkkale (Ahılı Köyü), Konya (Sille İlçesi), Nevşehir (Avanos İlçesi) İli' nde de günümüzde az da olsa üretim yapıldığı öğrenilmiştir. Nevşehir İli Avanos İlçesi bahsi geçen yörelerdeki üretim sorunlarını yaşamaması ve birçok araştırmaya konu olması nedeniyle inceleme altına alınmamıştır. Çömlekçilik sanatıyla uğraşılan yörelerde usta sayısının gittikçe azalması ve üretimin aktif şekilde yapılmadığı yapılan incelemelerle tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. İç Anadolu Bölgesinde faaliyet gösteren çömlek atölyeleri sahip oldukları ustalar, araç- gereç ve özellikleri, üretime hazırlık aşamaları, üretim ve üretilen ürünleri incelenmiş, çömlekçilik sanatında ve çömlek üretiminde meydana gelen sorunlar ile çözüm önerileri ayrıntıları bir şekilde açıklanmıştır.

2. ÇÖMLEKÇİLİK SANATI VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Sanayileşmenin gittikçe gelişmesine karşı olarak XIX. yy da, makine ürünlerinin daha iyi yaşama koşulları ve iyi düzenlenmiş yapıtlar sağlamadığını savunan sanatçıların verdiği tepkiler sonucu el ürünleri tekrar itibar görmeye başlamıştır (Cooper, 1978: 31). Bu haklı tepkiler insanlık yaşamını ve bu yaşam içinde yer alan somut/maddi kültür varlıkları hakkında bilgilerimizi ancak toprak altı ve üstünde günümüze ulaşabilen küçük verilere dayanarak bulmamamızın bilincini taşımaktadır. Örnek vermek gerekirse kazı ve yüzey araştırmalarından elde edilen buluntular geçmişin izlerini ve ergonomi algılarını günümüze aktaran en önemli kaynaklar olmuşlardır. İ.Ö. 7000 yıllarında kilin, kap-kacak yapımı için kullanılmaya başlaması çömlekçilik sanatı adına önemli bir adım olmuştur. İnsanların farklı killerin özelliklerini tanımaları, hangi malzemeyi hangi kil ile karıştırmaları gerektiği ateşin kontrolünü sağlamaları ile mümkün olmuştur.

Anadolu'da çömlekçilik sanatı Neolitik çağdan günümüze kadar gelebilmiş yegâne sanatlardan biridir (Oral, 2006: 111). Çeşitli araştırma ve kazılardan çömlekçilik sanatının antik dönemde çok iyi kullanıldığı bilinmektedir. Günümüzde sayıları oldukça azalmış olan çömlekçilik atölyelerinin üretim biçimleri ile antik dönem çömlekçiliğinin teknik olarak çok farklı olmadığı görülmektedir. Antik dönem formlarından pithos ve amforalara benzeyen küp ve testiler, maşrapalar, su bardakları günümüzde işlevlerini sürdürdükleri için üretimi devam eden formlardır. İşlevleri sona eren kaplar ise zamanla kendiliğinden ortadan kalkmıştır (Acartürk, 2012: 9). Çömlekçilik bazı yörelerimizde halkın geçim kaynağı iken bazı yörelerimizde ise yok olmak üzeredir. Anadolu' nun birçok yöresinde yapılan çömlekçilik araştırmalarından her yörenin kendine has formları, torna çekme biçimleri, pişirme ve sırlama tekniklerinin yanında ayrı gelenek ve göreneklerinin olduğu da görülmüştür. Günümüzde mutfak araçları artık çömlekçilerde değil, her biri özel teknolojilere sahip fabrika ve işletmelerde üretilmektedir. Gelişen teknoloji ile beraber plastik, cam, çelik, emaye gibi malzemeler çömlekçilik sanatını ve bu sanatla geçimini sağlayan çömlek ustalarını olumsuz yönde etkilemiştir (Acartürk, 2012: 9; Oral, 2006: 111).

3. İÇ ANADOLU BÖLGESİNDE FAALİYET GÖSTEREN GELENEKSEL ÇÖMLEK ATÖLYELERİ VE ÖZELLİKLERİ

Araştırma kapsamında altı yöredeki 50 usta ile görüşülmüş atölyeler ve üretilen ürünler incelenmiştir.

Şekil 3.1. *Çömlek Ustaların Yörelere Dağılımı*

Eskişehir İli Mihalıççık İlçe merkezinde 2010 yılından beri bir atölye hizmet vermektedir. Mihalıççık İlçesi toprağı, özellikle güveç yapımında tercih edilen bağlayıcılık oranı yüksek bir hammaddedir. Hatta toprağın bu özelliği nedeniyle İç Anadolu Bölgesinde çömlekçilik (güveç) ile uğraşan birçok usta da kil temini için ilçeye gelmektedir. İlçedeki yerel yönetimlerin kısıtlamaları ve 3213 sayılı Maden Kanunu nedeniyle çömlekçilerin topraktan kil elde etmesi oldukça zor olmaktadır. Bu yüzden çoğu zaman ustalar ve ilçedeki yerel yönetimler karşı karşıya gelmişlerdir. Mihalıççık Merkez de faaliyet gösteren *Nail TEMİZ* usta da bu sıkıntı nedeniyle ilçeden arazi satın alma yoluna gitmiştir. Çömleklerinde kullandığı kili buradan temin etmektedir. Aynı zamanda Sorkun Köyü ve çömlekçilik ile uğraşan diğer illerde faaliyet gösteren ustalara da çömlek kili satmaktadır. Bu yörede yüz yüze yapılan görüşme ve incelemelerden astar da kullanılan *"demir oksitin"* yani halk diliyle *"kızılın"* arazide bulunup hazırlanmasının da zahmetli bir işlem olduğu öğrenilmiştir.

Fotoğraf 3. 1. *Mihalıççık Merkez' de Bulunan Çömlek Atölyesi*

Fotoğraf 3. 2. *Mihalıççık Merkez' de Üretilen Ürünler*

Mihalıççık İlçesine 12 km uzaklıkta bulunan Sorkun Köyün' nde ikamet eden 80 hanenin genelinde de de çömlekçilik geçmişten beri anane olarak özellikle bayanlar tarafından icra edilmektedir. Mihalıççık Sorkun Köyü' nde çömlek üretimi hemen hemen her hanede yapılmasına rağmen usta sayısı gittikçe azalmaktadır. Çömlek kilinin şekillendirme yönteminde dönek denilen el tornası ve ayrıca kalıplama tekniği de uygulanmaktadır. Sorkun Köyünde şekillendirme işlemleri dâhil neredeyse tüm işlemler ortaklaşa gerçekleştirilmektedir.

Fotoğraf 3.3. *Sorkun Köyü Çömlekçiliği*

Fotoğraf 3. 4. *Sorkun Köyünde üretilen ürünler*

Aksaray İli Gelveri İlçesi turistik bir yöre olmasının yanında son üç yılda yapılan yeni girişimlerle de ilçede çömlekçilik sanatında önemli gelişmelerin yaşanılacağı düşünülen yerlerden birisidir. Aksaray ili Gelveri (Güzelyurt) ilçesinde araştırma sırasında günümüzde dört tane ustanın olduğu belirlenmiştir. *Muharrem VURGUN* (85) emekliye ayrılmış olup; *Murat NALBANTOĞLU* (22 yaş), *Metin NALBANTOĞLU* (47 yaş) ve *İbrahim GÜLENÇ* (39 yaş), üç yıldır faaliyette bulunmaktadır. Günümüzde Gelveri' deki tek atölye olan *"Gelveri Güveç"* yaz-kış çömlek üretimi yapmaktadır. Muharrem usta orada yaşayan Rum bir ustadan mesleğini küçük yaşta öğrenmiş daha sonra kendi atölyesini açmıştır. Muharrem usta ile yapılan yüz yüze görüşmelerden; geçmişte alüminyum ve düdüklü tencerelerin olmaması nedeniyle çömleğe ayrı bir talebin olduğu bunların kullanılmaya başlanması ile çömleğin itibarının da bittiği öğrenilmiştir. Ayrıca geçmişte evlerde hep tandır bulunması nedeniyle çömlek kullanıldığının tandırların da kalkması ile çömlek kullanımının azaldığı dile getirilmiştir.

Fotoğraf 3. 5. *Gelveri İlçesi Çömlek Şekillendirme Ünitesi*

Fotoğraf 3. 6. *Gelveri İlçesinde üretilen ürünler*

Ankara İli Gölbaşı ilçesi önce ilçe merkezinde daha sonra ise kara fırın kullanımı nedeniyle ilçe merkezinin dışına yerleşerek faaliyet gösteren üretim kapasitesi yüksek bir atölyeye sahiptir. Konyalı Çömlek Atölyesi, Ankara ili Gölbaşı ilçesinin çıkışında, Velihimmetli Köyü'nde hizmet vermektedir. Atölye önceleri Gölbaşı Mezarlığının yanında hizmet vermekteyken 1979' da Mogan Parkın karşısına taşınmıştır. Daha sonra atölyede ürün pişiriminde kara fırın (odunlu fırın) kullanılması nedeniyle ve ilçede yerleşimin artmasıyla şimdiki mekânlarına taşınmışlardır. Atölyede üç erkek kardeş hizmet vermektedir. En büyük kardeş *İbrahim ÖNEN* usta 1956 doğumlu olup, 1968 yılından beri bu sanatla uğraşmaktadır. *Ahmet ÖNEN* usta 1959 doğumlu olup, 1970' den beri bu sanatla uğraşmaktadır. Diğer ustamız *Mustafa ÖNEN* ise 1963 doğumlu olup, 1978 ' den beri bu sanatla uğraşmaktadır. Ustalar, yazın (Nisan-Kasım) çalışıp, kışın dinlenmektedirler. 2000 krizinden önce tüm sezon çalışan atölye, şimdilerde talebin azalması nedeniyle sezonluk hizmet vermektedir. Atölyenin tüm sezon hizmet verdiği dönemlerde çömlek çamuru, soğuk havada çamur yapımının oldukça zor olması ve kaliteli çamur elde edilememesi nedeniyle yazdan depo edilmiştir.

Fotoğraf 3. 7. *Gölbaşı İlçesi çömlek şekillendirme ünitesi*

Fotoğraf 3. 8. *Gölbaşı İlçesinde Üretilen Ürünler*

Kırıkkale, Ahılı Köyünde de testi üretiminin 1311 tarihine dayandığı defter kayıtlarından tahmin edilmektedir. Ahılı ismi "ehilli" den gelmekte usta anlamında kullanılmaktadır. Kasabada zanaat anlamında en çok demircilik ve testicilik yapılmıştır. Daha sonra bu sanatları icra eden ustalar gittikçe azalmıştır.

1998 -1999 ve 2012' de özellikle çömlek-testicilik sanatını geliştirmek için İş-Kur ile ortak çalışılmış fakat kursiyerlerin sanat için değil de gündelik verilen para için gelmeleri nedeniyle üretimde ve eğitimde verim sağlanamamıştır. İl Kültür Merkezi, İl Halk Eğitim Merkezi ile kasabada yapılan yüz yüze görüşmelerden, burada üretilen çömlek ve testilerin ürün çeşitliliğinin az olması, pazar olanaklarının güçlüğü, tasarım konusunda uzman yardımı eksikliği nedeniyle satış sıkıntısı yaşandığı belirlenmiştir. Günümüzde Ahılı Köyünde *Dağıstan YILMAZ* (74 yaşında) ve *İbrahim GÜVENÇ* (38 yaşında) isminde iki tane toprak işleri (çömlekçilik-testicilik) ile uğraşan usta mevcuttur. Fakat bu ustalardan birinin sağlık durumun iyi olmaması nedeniyle de tek usta testicilik yapılmaktadır.

Fotoğraf 3.9. *Ahılı Köyü Çömlek Atölyesinin Dışı ve Odunlu (Kara) Fırın*

Fotoğraf 3.10. *Ahılı Köyünde Üretilen Ürünler*

Konya İli Sille Köyü ise turistik bir ören yeri olmasının avantajlarının ürün satış problemlerini azalttığı geçmişten günümüze çömlekçilik sanatının icra edildiği önemli yörelerden birisidir. Konya' nın Sille Köyü'nde çömlek ve testi işi ile uğraşan iki atölye bulunmaktadır. Bunlardan biri *Yaşar BULUT* (64 yaş) ' un 1960' dan beri çalıştırdığı *"Sille Çömlek Atölyesi"* diğeri ise *Ziya KASAY* (18 yaş) ve *Mehmet KOÇKEÇECİ*' nin (18 yaş) usta olarak çalıştığı *"Mihenk Sanat Atölyesi"* dir. Sille Çömlekçilik' de daha geleneksel ürünler hemen hemen aynı formlarda çalışılırken Mihenk Sanat Atölyesi'nde ise geleneksel formların çağdaş bir şekilde tekrar yorumlandığı görülmüştür.

Fotoğraf 3.11. *Sille Köyü Çömlek Şekillendirme Ünitesi*

Fotoğraf 3.12. *Sille Köyünde üretilen ürünler*

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Gelişen teknoloji, değişen hayat tarzı geçmişle bu bağlamdaki bağları kesmeye devam etmektedir. Buna rağmen hala bazı bölgelerde/alanlarda varlığını sürdüren ve geçmişten izler taşıyan uygulamalarla karşılaşmaktayız. Bunlardan biri olan çömlekçilik gittikçe günün koşullarına uygunluğunu yitirmekte ve yok olma sürecine girmektedir. Yörelerde yapılan yüz yüze görüşmelerden topraktan kap-kacak yapımında atölyelerde yaşanan üretim sorunlarının;

- Testi ve çömleğe olan talebin azalması,
- Yeni ürün geliştirme sürecinin yaşanmaması,
- Çömlekçilikten kazanılan ekonomik gelirin azlığı,
- Yörelerde yapılan İş-Kur ve diğer kamu projelerinin meslek edindirme ve istihdama yönelik düzenlenmemesi,
- Hammadde elde etme zorlukları,
- Yeni usta yetişmemesi,
- Pazarlama zorlukları ve en önemlisi de ustaların faaliyet gösterdikleri atölyelerin, kullandıkları araç-gereçlerin hâlâ ilkel seviyede olmasından kaynaklandığı belirlenmiştir.

Araştırma kapsamındaki yörelerin genelinde ekonomik faaliyetin esasını oluşturan topraktan kap-kacak yapımı, geleneksel bir şekilde yürütülmektedir. Çömlekçilik sanatında yaşanan üretim sorunlarının çözümüne yönelik belli öneri ve önlemler geliştirilerek aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır;

- Öncelikle ustaların hammadde temininde yaşadığı sıkıntıların çözülmesi gerekmektedir. Yerel yönetimlerin bu sanatla uğraşan bireylere, uygun hammadde temininde kolaylıklar sağlaması sanatın gelişmesinde büyük rol oynayacaktır. Böylece kullanılan hammaddenin kalitesi artacak böylece toprağa şekil verme aşamasında zaman ve emek kaybı giderilecektir.

- Kara fırınlarda (Odunlu) kullanılacak olan yakacağın temini de bu alanda faaliyet gösteren bireyler için büyük sorun teşkil etmektedir. Orman ürünlerinin son yıllarda zamlanması ustaların maddi anlamda sıkıntıya girmelerine neden olmuştur. Bu da ürün maliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bunu engellemek için devlet desteği ve mobilya sektöründe elde kalan atıkların bu alanda kullanılmasının özendirilmesi şarttır. Elektrik ile çalışan fırınları kullanan atölyelerde ise elektrik masrafının çok olduğundan dert yanılmaktadır. Yine bu tip atölyelere özel uygulanacak enerji kullanımı indirimi de ustaları ekonomik anlamda biraz da olsa rahatlatacaktır.
- Mihalıççık İlçesi, Sorkun Köyü gibi elektrikli torna kullanmayan çömlekçilik merkezlerinde yeni tekniklerin öğretilmesi geleneksel üretim biçimini benimsemiş bireyler tarafından pek olumlu karşılanmamaktadır. Bu sanat dalı ile uğraşan özellikle de olgun bireylere, geleneksel biçim verme ve pişirme türlerinin yanında yeni üretim sistemlerine de özendirme üretimde çeşitliliği artıracaktır.
- Gerçek değerinden ve aracı olmadan satışa sunulacak çömleklerin, ustalara iyi kazanç sağlayacağı düşünülürse, bu işi bu sanat dalı ile uğraşan bireylerin daha da sahipleneceği ortadadır. Bu tür sanat dallarında tarımda olduğu gibi özellikle küçük yerleşim yerlerinde kooperatif kurulması şekliyle pazarlamanın tek elden yapılması, esas karı kazanan aracıları sistemden uzaklaştırarak sanatın canlandırılmasını büyük oranda destekleyecektir.
- Küreselleşen dünyamızda en etkili iletişim araçlarından olan internetin hem farklı tasarımları incelemede hem de internet üzerinden sipariş yoluyla satışı artırma da ki etkisi yadsınamaz. Bu etkili iletişim aracının kullanımının, çanak çömlek yapımını desteklemesi üretimde ve tasarımda dünyayı takip etme açısından katkı sağlayacaktır.
- Çömlek üretim merkezlerinde bazı kurum ve kuruluşlar tarafından üretimi canlandırmaya yönelik yapılan proje ve çalışmaların genelinin eksik ve yanlış yönlendirmeler ile dolu olduğu tespit edilmiştir. Özelikle İş-Kur ve Halk Eğitim Merkezleri gibi meslek edindirmeye yönelik kurumların kursiyer seçimini yaparken meslek edinmeye istekli bireyleri seçmeleri gerekmektedir. Ayrıca projelerde alanında uzman kişilerin görevlendirilmediği bu nedenle de projelerin olumlu sonuçlanmadığı da ustalarca bildirilmiştir. Bu durum aynı zamanda kurulan atölyelerin, fırınların bile düzgün hazırlanmamasına ve çömlekçilik eğitiminde amacına ulaşmamasına neden olmaktadır.

- Geleneksel El Sanatlarının hemen hemen tümünde rastlanılan çırak ya da kalfa ihtiyacının artması ve bulunamaması gibi sorunlar çömlekçilik sanatında daha fazla yaşanmaktadır. İllere ve ilçelere baktığımızda el sanatları ile ilgili kurs veren kurumların varlığı herkesçe bilinmektedir. Fakat bu kurumlarda genellikle nakış, dikiş, kırkyama, ahşap boyama, ebru gibi daha bilindik ve ev hanımlarına ya da mevcut usta öğreticilere yönelik kurslar düzenlenmektedir. Bu nedenle meslek edindirme ve hobi kursları düzenleyen kuruluşların çömlekçilik derslerine yer vermeleri sanatın hem canlandırılmasına yardımcı olacak hem de sanatta eğitimli bireylerin yetişmesi ile ürün çeşitliliği artacaktır.
- Çömlekçilik sanatı ile uğraşılan yörelerdeki üniversitelerde ilgili bölümlerin akademik çalışmalarla ve yeni tasarımlarla bu sanat dalında faaliyet gösteren ustaları desteklemesi dekoratif eşya üretimini de arttıracaktır. Aynı zamanda bu birimlerin öğrencileri sahada eğitime zorlamaları ile ustaların çırak bulma sıkıntısı da kısa vadede çözülecektir.
- Her yörenin kendini tanımlayabileceği simgeler ya da nesneler çömlek çamuru ile yapılacak ürünlere yansıtılmalı ve bu ürünlere kimlik kazandırılmalıdır.
- Araştırma kapsamında yer alan yörelerde, periyodik şenlikler düzenlemek, bu şenlikleri başlangıçta yöresel daha sonra ulusal düzeyde ve ilerleyen zamanlarda ise uluslararası organizasyonlar haline dönüştürmek sanatın reklamı ve ilerlemesi için büyük bir avantaj olabilir. Ayrıca bu şenliklere o alanda eğitim görmüş akademik faaliyet yürüten uzmanların da davet edilmesi ile beyin fırtınası gerçekleştirmek bu sanat ile ilgilenen bireyleri cesaretlendirme, sanata teşvik etmede önemli rol oynayacaktır.
- Tüm bu sayılan önerilere ek olarak küreselleşen dünyada, bir milletin kendi kimliğini koruması maddi ve maddi olmayan kültürel mirasların korunması, belgelenmesi ve yaşatılması ile mümkündür. Bu nedenle bahsi geçen kültürel mirasların devlet tarafından desteklenmesi ve yaşatılması oldukça büyük bir önem arz etmektedir. İmkânsızlıktan dolayı çok ilkel yöntem ve ortamlarda çalışan ustalara proje kapsamında devlet destekli daha uygun ve sağlıklı ortamı bulunan atölyeler yapılması bu zanaatın gelişmesine en azından tamamen ortadan kalkmamasına neden olacaktır.

KAYNAKÇA

ACARTÜRK, B. (2012). "Toprağın Binlerce Yıllık Macerası", Acta Turcıca-Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, IV(1), 1-17.

COOPER, E. (1976). Pottery (Guidline), Macdonal Educational Ltd., UK.

KROM, P. (2001). "Amerikan Funk Sanatı ve Seramik", Seramik Sanat Bilim ve Teknoloji Dergisi, 15, 27-28.

ORAL, E. M. (2006). "Göller Yöresinde Geleneksel Çömlekçilik Sanatı", Sanat Dergisi, 14, 110-121.

Kaynak Kişiler:

Dağıstan YILMAZ, 2019, 70 yaşında, Ortaokul Mezunu, MKE'den işçi emeklisi ve çömlek ustası, Ahılı Köyü.

İbrahim GÜVENÇ, 2019, 34 yaşında, Ortaokul Mezunu, Arıcı ve Çömlek ustası, Ahılı Köyü.

İbrahim ÖNEN, 2019, 59 yaşında, İlkokul Mezunu, Çömlek ustası, Gölbaşı

Ahmet ÖNEN, 2019, 56 yaşında, Mezunu, Çömlek ustası, Gölbaşı

Mustafa ÖNEN, 2019, 47 yaşında, İlkokul Mezunu, Çömlek ustası, Gölbaşı

Nail TEMİZ, 2019, 39 yaşında, Endüstri Meslek Lisesi Seramik Bölümü Mezunu, Çömlek Ustası, Mihalıççık.

Yaşar BULUT, 2019, 64 yaşında, İlkokul Mezunu, Çömlek Ustası, Sille Köyü.

Ziya KASAY, 2019, 18 yaşında, Lise Mezunu, Çömlek Ustası, Sille Köyü.

Mehmet KOÇKEÇECİ, 2019, 18 yaşında, Lise Mezunu, Sille Köyü.

Muharrem VURGUN, 2019, 83 yaşında, İlkokul 2. sınıftan terk, Eski Çömlek Ustası, Emekli, Gelveri.

Murat NALBANTOĞLU, 2019, 20 yaşında, Lise terk, Çömlek Ustası, Gelveri.

İbrahim GÜLENÇ, 2019, 37 yaşında, Meslek Lisesi Mezunu, Çömlek ustası, Gelveri,

Metin NALBANTOĞLU, 2019, 45 yaşında, Lise Mezunu, Yurt Sahibi ve Çömlek Ustası, Gelveri.

Arzu ARSLAN, 2016, 40 yaşında, İlkokul Mezunu, Çömlek Ustası, Sorkun Köyü.

Ayşe İSGİ, 2016, 65 yaşında, İlkokul Mezunu, Çömlek Ustası, Sorkun Köyü.

Ayşe KÜN, 2016, 45 yaşında, İlkokul Mezunu, Çömlek Ustası, Sorkun Köyü.

Ayşe YANIK, 2016, 50 yaşında, İlkokul Mezunu, Çömlek Ustası, Sorkun Köyü.

Azize ALKAN, 2016, 45 yaşında, İlkokul Mezunu, Çömlek Ustası, Sorkun Köyü.

Fatma ASLAN, 2016, 45 yaşında, İlkokul Mezunu, Çömlek Ustası, Sorkun Köyü.

Fethiye ÜNSAL, 2016, 55 yaşında, İlkokul Mezunu, Çömlek Ustası, Sorkun Köyü.

Firdevs SERT, 2016, 60 yaşında, İlkokul Mezunu, Çömlek Ustası, Sorkun Köyü.

Gülsüm BALKAN, 2016, 40 yaşında, İlkokul Mezunu, Çömlek Ustası, Sorkun Köyü.

Gülsüm NEBİOĞLU, 2016, 49 yaşında, İlkokul Mezunu, Çömlek Ustası, Sorkun Köyü.

Geleneksel Konya Evi'nin Konut Bağlamında Değişim Süreci

İç Mimar Esra ALTIPARMAK
Selçuk Üniversitesi

Doç.Dr. Rabia KÖSE DOĞAN
Selçuk Üniversitesi

Özet

İnsanoğlunun barınma ihtiyacı ile başlayan konut anlayışı, zaman içinde fiziksel çevre, kültürel çevre ve teknolojik çevre ile şekil almaya başlamıştır. Fiziksel çevre ile yer, topoğrafya ve iklim verilerinin belirleyici özellikleri, kültürel çevre ile sosyal ve ekonomik düzeyin ayırt edici rolü, teknolojik çevre ile gelişen yapım sistemleri, 2000'li yılların konut anlayışını biçimlendirmektedir. Geleneksel Türk Evi, Orta Asya'dan gelen Türklerin yerleşik hayata geçmesiyle başlayan, Osmanlı İmparatorluğunun hâkim olduğu topraklar üzerinde yayılan sofa, avlu, cumba, hayat gibi kendine özgü karakteristik özellikleri olan yapılardır. Türk evleri, bölge, iklim ve yaşam biçimlerine göre bulundukları yer içinde farklılık göstermektedirler. Çalışma kapsamında Geleneksel Türk Evi'nin tanımı ele alındıktan sonra Konya Evi'nin özellikleri, tekil yapı ölçeğinde 19. yüzyıl sonunda inşaa edilen Koyunoğlu Evi Müzesi ve mahalle ölçeğinde Mevlana civarında yer alan Akçeşme Mahallesi'nde bulunan evler üzerinden incelenecektir. 1930'lu yıllarda ilk apartmanlaşmanın görüldüğü Konya Hayat Apartmanı ve diğer apartmanların plan tipolojileri ile ele alınacaktır. 20. yüzyılın ortalarında görülmeye başlayan toplu konutlar ve sonrasında gelişen site anlayışının Konya il merkezindeki örneklerine yer verilerek, 21. yüzyıl başında sayısı hızla artan rezidans ve lüks konut türlerine, Altın Koza ve Park Mahal Konutları üzerinden örnekler verilecektir.

Sonuç olarak, köklü bir geçmişe sahip olan Konya ilinde değişen yaşam anlayışı üzerinden farklılaşan konut anlayışı çalışma kapsamında ele alınacaktır. Bu kapsamda Geleneksel Konya Evi ile gösterilen benzerlikler ve farklılıklar, plan tipolojisi, mekân düzenlemesi ve yapım teknikleri açısından karşılaştırma yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Evi, Mekân Organizasyonu, Geleneksel Konya Evi, Değişim.

Change Process Of Tradıtıonal Konya Houses In Housıng Context

Abstract

The concept of housing, which started with the need of human sheltering, began to take shape with the physical environment, cultural environment and technological

environment in time. The determinants of the physical environment and location, topography and climate data, the distinctive role of the cultural environment and social and economic level, the developing construction systems with the technological environment shape the housing concept of 2000s. Traditional Turkish Houses, starting from the settling of the Turks emigrating from Central Asia, are the structures that have original characteristics such as sofa, courtyard, bay window, veranda spreading the lands on which Ottoman Empire dominated. Turkish houses differ according to their region, climate and life styles. After the definition of the Traditional Turkish Houses are analyzed within the scope of the study, the features of Konya houses will be examined in singular structure scale through Koyunoğlu House Museum built at the end of the 19th century and in neighborhood scale through houses in Akçeşme Neighborhood around Mevlana square. In the 1930s, Konya Hayat Apartment and other apartments, where the first apartment building is seen, will be discussed with plan their typologies. Cluster housing which started to be seen in the middle of the 20th century and developing residential understanding examples of Konya city will be given as well as the examples on Altın Koza and Park Mahal Houses which are luxury houses and rapidly increasing residence conception that started in the beginning of 21st century.

As a result, in the province of Konya, which has a deep-rooted history, the concept of housing, which differs from the changing life conception, will be discussed within the scope of the study. In this context, similarities and differences with the traditional Konya House will be compared in terms of plan typology, space arrangement and construction techniques.

Key Words: Turkish House, Space Organization, Traditional Konya House, Change.

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun barınma ihtiyacı ile başlayan konut anlayışı, zaman içinde fiziksel çevre, kültürel çevre ve teknolojik çevre ile şekil almaya başlamıştır. Fiziksel çevre ile yer, topoğrafya ve iklim verilerinin belirleyici özellikleri, kültürel çevre ile sosyal ve ekonomik düzeyin ayırt edici rolü, teknolojik çevre ile gelişen yapım sistemleri, 2000'li yılların konut anlayışını biçimlendirmektedir.

Geleneksel Türk Evi, Orta Asya'dan gelen Türklerin yerleşik hayata geçmesiyle başlayan, Osmanlı İmparatorluğunun hâkim olduğu topraklar üzerinde yayılan sofa, avlu, cumba, hayat gibi kendine özgü karakteristik özellikleri olan yapılardır. Türk evleri, bölge, iklim ve yaşam biçimlerine göre bulundukları yer içinde farklılık göstermektedirler. Türk Evi'nin oluşumunda temel faktörler bulunur. Bu faktörleri sosyal yaşam ve gelenekler, din, iklim ve coğrafi konum, malzeme ve sosyo-ekonomik durum şeklinde sıralayabiliriz.

Geleneksel Türk Ailesi geniş bir aile olmakla birlikte, kendi içerisinde küçük çekirdek ailelerden meydana gelmektedir. Her küçük ailenin yaşaması için, evde bir oda ayrılmıştır. Bu odalara hane, yaşayan ailelere de hane halkı

adı verilir. Kazanç ve masraflarını ayırmayan ve aynı evde yaşayan bir kaç çekirdek ailenin meydana getirdiği bu topluluk, geleneksel Türk Evi'nde yaşam biçimini oluşturur. Türk Evini oluşturan başlıklar, plan elemanları ve plan tipleri olarak ikiye ayrılmaktadır.

1. **Plan Elemanları:** Katlar, odalar, geçit ve merdivenler, sofalar, cumbalardan oluşmaktadır.
2. **Plan Tipleri:** Sofasız plan tipi, dış sofalı plan tipi, iç sofalı plan tipi, orta sofalı plan tipi, bölümler ve birleşenlerden oluşmaktadır.

Geleneksel Türk Evi'nde görülen bu özellikler, Konya Evi'nde de görülmektedir. Çalışma kapsamında Konya Evi'nin geçirdiği değişim süreci incelenecektir.

2. KONYA KONUT KÜLTÜRÜNÜN DEĞİŞİM SÜRECİ

Konya Evi, geleneksel Türk Evi özellikleri ile benzerlik göstermektedir. 2000'li yıllara gelindiği zaman Konya'da çok az sayıda geleneksel Konya Evi örneği görülmektedir. Celile Berk'in 1951 yılında yaptığı çalışmasında yer alan ev örnekleri, 1982 yılında Konya'nın geleneksel evleri tescil edilirken görülmemektedir (Karpuz, 2003).

Konya Evi'nde ana malzemeler; taş, toprak (kerpiç) ve ağaç olarak kullanılmıştır. Duvarlar ahşap takviyeli kerpiç yığma, çıkmalar ise hımış ya da bağdadi sıvalı ahşap karkas olarak yapılmıştır. Bu strüktür yapısı merkezdeki evlerde sıva yapılmak suretiyle gizlenmiştir. Yağış almayan düzlük kısımlarda yapılan evlerin duvarlarında, taş yerine kerpiç malzemenin kullanıldığı, ahşap malzeme ise takviyeli olarak görülmektedir (Önge, 1991).

Geleneksel Türk Evleri gibi Konya Evleri de toprak damlı ya da çatılı yapılmıştır. Konya'da ilk üstü çatılı ve damı kiremitli evlerin 1878 tarihinden sonra yapılmış olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir. Bu tarihten sonra Konya'da bazı zengin ve itibarlı kimselerin evlerinin genel yapılarına dokunmadan sadece toprak damları üzerine çatı yapılarak değişime uğradığı görülmüştür. 1940'lı yıllara kadar yapılan kerpiç evler, toprak dam veya çatılı ve kiremitli olarak yapılmış, 1950 yılından sonra yapılan evlerde yaygın olarak toprak dam yerini kiremitli çatıya bırakmıştır (Berk, 1951; Odabaşı, 1998).

Konya'da iklimin etkisiyle genelde tercih edilmiş plan tipi olan iç sofalı plan tipinde mabeyin adı verilen, sofa niteliğine dönüşmüş, giriş ve hol kısmını oluşturan bu mekâna avlu/hayattan ulaşılarak geçilir. Mabeyinden odalara geçiş sağlandığı için genelde bir yaşama mekânından çok, geçiş mekânı olarak

kullanılmaktadır. Ancak büyük ebatlı sofa nitelikli mabeyinlere sedirlerin getirilmesiyle özellikle yaz aylarında en çok kullanılan yaşama mekânı olmaktadır (Eldem, 1987).

Geleneksel Konya Evi'nin en eski örneklerinden biri olan Koyunoğlu Evi (Müzesi) Karatay İlçesi, Kerimdede Çeşme Mahallesi, Kerimler Caddesinde yer almaktadır. Yapı, Koyunoğlu Müzesi'nin bahçesinde bulunmaktadır.

Şekil 1.2.3. *Konya Evi Plan Şeması ve Cephe Görünüşü (Köse Doğan, 2015)*

Yapı, ev olarak yapılmış günümüzde ise Konya Büyükşehir Belediyesi Müzesi olarak kullanılmaktadır. Yapı malzemesi olarak su basman kotuna kadar Sille taşı, üst katlar da kerpiç malzeme kullanılmıştır. Bahçenin batı yönünde bulunan ev iki katlıdır. Üst örtüsü beşik çatılıdır ve alaturka kiremitle kaplıdır. Konutun plan tipi Konya'da sıkça karşılaşılan iki göz bir mabeyin "karnıyarık" şeklindedir. Evin tepe pencereli iki kanatlı kapısı ile iç sofaya girilir.

Şekil 4.5.6. *Konya Evi İç Mekân Görünüşleri (Altıparmak, 2018)*

Sofanın her iki yanında ve iki katta da odalara yer verilmiştir. Odalarda ahşap yüklük, dolap, çiçeklik gibi öğeler yer alır. Evin çift kanatlı giriş kapısında oyma tekniğinde süslemeli bir işçilik sergilenmektedir. 19.yüzyıl sivil mimari örneği olan Koyunoğlu Evi, Konya'nın ilk müze ev binası olması bakımın-

dan önemlidir. Ev, aslına uygun olarak Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmiştir.

Akçeşme Mahallesi, Konya ili, Karatay merkez ilçesinde, kentin odak noktasını oluşturan Alaaddin Tepesi'nin doğusunda ve Mevlana Türbesi'nin güneyinde yer almaktadır. Geleneksel evler çoğunlukla şehir merkezinde ya da şehir merkezine yakın alanlarda bulunur. Bu durum Konya için de geçerlidir. Mevlana Türbesi etrafının, şehrin ilk yerleşme alanlarından olması geleneksel konut dokusunun özellikle bu bölgede yoğunlaşmasının en önemli nedenidir. Akçeşme Mahallesi de bu bölgedeki geleneksel dokunun önemli bir parçasıdır. Konya'nın geleneksel konut dokusunun izlerini taşıyan ancak kentsel dönüşüm kapsamında betonarme yapılaşmanın olmasından dolayı Konya Evlerinin izleri kaybolmaya başlamış ve geleneksel konut dokusunda fiziksel bozulmalar gözlemlenmiştir. Akçeşme Mahallesi'nde evler, genelde iki veya tek katlıdır. Zemin katta yaşama mekânı, mutfak, kiler, depo, servis gibi alanlar yer alırken, üst katta sofaya bağlı yatak odaları vardır. Islak hacim dışarıdadır. Sofalar genelde karnıyarık düzendedir. Üst katta, sofada çıkma yer alır. Pencereler dikdörtgen biçimli, ahşap çerçevelidir. Üst örtü kırma çatı şeklindedir, çatılarda genellikle alaturka tipi kiremit veya Marsilya tipi kiremit kullanılmaktadır. Akçeşme Mahallesi'nde yer alan evlerde yaygın olarak taş ve kerpiç görülmektedir. Malzemelerin özelliğine göre evin dış duvarları yığma taş tekniğinde, iç duvarlar ve üst katlar ise yarı ahşap çatkı-bağdadi tekniğinde yapılmıştır. Sokaklarda çeşmeler, merdivenler, bahçe duvarları bulunurken, bahçelerde ağaçlar, havuzlar veya kuyular mevcuttur. Asırlık çınar ağacı, mahallenin buluşma noktasıdır.

Şekil 7.8.9. *Akçeşme Mahallesi Cephe Görünüşleri (Altıparmak, 2018)*

1937 yılında Konya'nın ilk apartman örneği olan Hayat Apartmanı yapılmıştır (Ulusoy,2000). Hayat Apartmanı, Mevlana Müzesini Alâeddin Tepesi'ne bağlayan Alâeddin Caddesi üzerinde inşa edilmiştir. Plan şeması açısından, geleneksel Konya Evi plan şemasına benzer özellikler göstermektedir.

Odalar çok fonksiyonlu olarak tasarlanmıştır. Köşe parsele rastlayan oda, dönemin mimari akımına uygun olarak yuvarlak köşe haline dönüşmüştür. Hol olarak ifade edilen mekân ile bu mekâna camekânla bağlı olan oda, gerekirse birleşebilir. Geleneksel Konya Evi'nde bulunan sofa mekânı olarak değerlendirilmiştir.

Şekil 10.11.12.13. *Hayat Apartmanı Plan, Cephe ve İç Mekân Görünüşleri (Altıparmak, 2019)*

Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı olan Konya şehrinde Hayat Apartmanı'ndan sonra devletin içinde bulunduğu ekonomik sorunlar ve kuraklık tehlikesi sebebiyle maddi sıkıntılar yaşanmıştır. 1937 yılından, 1951 yılına kadar Konya'da apartman inşa edilememiştir. 1950 yılından sonra Konya'da fabrikaların kurulması, tarımda makineleşme ile üretimin artırılması, sanayinin gelişmesi, göçün hızlanması ve il nüfusunun artması ile konut yapımı hız kazanmıştır (Kaya ve Kılcı, 2011).

Şekil 14.15.16. *Kibrit Apartmanı Plan, Cephe ve İç Mekân Görünüşleri (Altıparmak, 2019)*

1951 yılında Konya'nın ikinci apartmanı olan, Atatürk Caddesi üzerinde yer alan Kibrit Apartmanı yapılmıştır. Apartman, zemin katta ticari mekân, üst katlarda konut olarak yapılmıştır. Günümüzde üst katlar da ticari amaçlı olarak kullanılmaktadır. Mimari Süleyman Ermiş'tir.

Apartman, dört katlıdır, her katta iki daire bulunur. Yığma tekniği ile yapılmıştır. Daire planları simetrik olmamakla birlikte, ana şemaları benzerdir. Dairelerin giriş kapıları sofaya açılmaktadır. Odalar ve ıslak hacimlere geçiş, sofadan sağlanmaktadır.

Katlarda, salon, üç oda, banyo, tuvalet ve mutfak bulunmaktadır. Katlar, güney ve doğu cephelerde 50 cm. çıkma yapar, balkonlar 70 cm. genişliğindedir. Yapı, köşe bina konumdadır.

Şekil 17.18.19.20. *Ankara Apartmanı Plan, Cephe ve İç Mekân Görünüşleri (Altıparmak, 2019)*

1962 yılında, Ankara Apartmanı Şeyh Sadrettin Mahallesi, Konya Lisesi'nin karşısında yapılmıştır. Apartman, zemin ve üst katlar konut olmak üzere yapılmıştır. Günümüzde zemin katlar ticari mekân, üst katlar konut olarak kullanılmaktadır.

Yapı, geleneksel Konya Evi'nin genel özellikleri ile benzerlik göstermektedir. Sofanın antreye dönüşmesi, mekanlar arası geçişi sağlamaktadır ve odalarda bulunan gömme dolaplar bu benzerliği desteklemektedir. Günümüzde odalar arası duvarlar kaldırılmış ve mutfak balkonla birleştirilmiştir.

Apartmanlaşma, 1970'li yıllarda Nalçacı Bölgesinde 5-13 kat, Aydınlık Evler Bölgesinde 4-6 kat olarak, 1980'lı yılların başında Cumhuriyet Mahallesi'nde ve 1990'lı yıllarda 3 ve 4 No'lu gecekondu önleme bölgesinde, büyük bir hızla yaygınlaşmıştır (Kaya ve Kılcı, 2011). Bunun sonucunda merkeze yakın mahallelerde inşaa edilen yapıların zemin katları ticari mekân, diğer katlar ise konut olarak yapılmıştır. Selçuklu ilçesi Aydınlık Evler Mahallesi'nde siteler inşa edilmiş fakat zemin katlarına ticari alanlar yapılmamıştır.

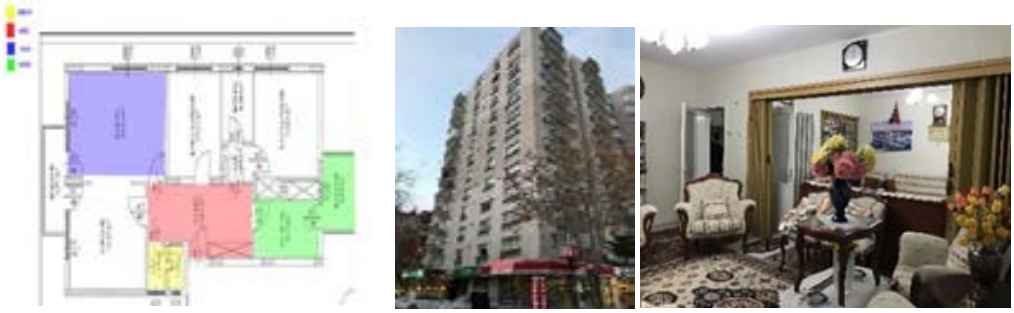

Şekil 21.22.23. *Karatay Apartmanı Plan, Cephe ve İç Mekân Görünüşleri (Altıparmak, 2019)*

1973 yılında, mimar Dinçer Boneri tarafından Nalçacı Caddesi üzerinde Karatay Apartmanı inşa edilmiştir. Yapı bodrum kat üzerine 13 kattan oluşan betonarme özelliktedir. Zemin katında ticari mekânlar bulunan yapının, her katında 3 adet daire bulunmaktadır. Plan şemasında, sofa düzeni görülmektedir. Günümüzde halen konut olarak kullanılan yapının, iç mekân düzenlemesinde değişiklikler olsa da sabit donatıların orijinalliğini koruduğu tespit edilmiştir.

Şekil 24.25.26.27. *Güvez Sitesi Plan, Cephe ve İç Mekân Görünüşleri (Altıparmak, 2019)*

1982 yılında mimar Mustafa Altun tarafından, Ferit Paşa Mahallesi'nde Güvez Sitesi inşa edilmiştir. Yapı, betonarme olarak zemin kat üzerinde 6 kattan oluşmaktadır. Her katta simetrik yapıya sahip 2 adet daire bulunmaktadır. Üç oda, salon, mutfak ve ıslak hacim mevcuttur. Dairelerin giriş kapısı sofa görevi yapan antreye açılmaktadır. Salon, oturma odası ve gece holüne geçiş antreden sağlanmaktadır. Katların iç mekânları günümüzün ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde yeniden düzenlenmiştir.

2000 yılların başında Konya'da, güvenlikli lüks siteler yapılmaya başlanmıştır. Konya'nın Meram ilçesinde bulunan MÜSİAD Konutları bu sitelere ilk örnektir. MÜSİAD Konutları ile başlayan ve güvenlikli siteler diye adlandırdığımız bu konut tiplerinin kullanıcı kesimi, üst gelir grubundan oluşmaktadır.

Güvenlikli siteler ilk olarak Konya-Meram ilçesinde yapılmış olsa da bunları takip eden yıllarda diğer merkez ilçeler olan Selçuklu ve Karatay'da da görülmüştür. Konya'da görülen başlıca lüks siteler MÜSİAD Konutları, Sültem Siteleri, Meram Yeni Yol Konakları, Altın Koza Konakları örnek verilebilir.

Güvenlikli sitelerin ilk olarak Meram İlçesi'nde yapılmasının nedeni bu bölgenin şehir merkezine çok yakın konumda bulunması, havasının temiz olması, az katlı villaların ve üst gelir grubunun bu bölgede yerleşmiş olmasıdır (Özkaynak, 2017).

Şekil 28.29.30. *Altın Koza Konutları Plan, Cephe ve İç Mekan Görünüşleri (URL 1)*

Altın Koza Konutları, Konya'da Meram-Yeniyol ve Meram-Eskiyol'un kesiştiği bir konumda bulunmaktadır. Konut projesinde, bölgede daha önce var olan çam ağaçlarına göre bir yerleşim planı oluşturulmuştur. Bu sitede 9 blok bulunmaktadır, blokların her biri 9 kattan oluşmaktadır. Toplamda 180 daire mevcuttur. Sosyal tesisleri (havuz, fitness, hamam, sauna, kafeterya vb.) olan kompleks bir siteden oluşmaktadır. Daireler incelendiğinde kültürümüzü yan-

sıtan değerlerin, yeni mekanların biçimlenmesindeki etkisi görülmektedir. Mahremiyet duygusu ile yapılan gece holü, birkaç eylemi bir arada yapmamızı sağlayan çok fonksiyonlu odalar, mutfak eşyaların depolanması için düşünülün kiler, kolon aralarına yerleşen gömme dolaplar, yatak odalarındaki ebeveyn banyosu ve giyinme odası, misafirler için özel düşünülen ıslak hacimler, site sakinlerinin iletişim kurabilmeleri için aktivite alanları, geleneksel Konya Evi'nin çağdaş yorumu olarak sunulmaktadır.

Günümüzde rezidans kavramı, yeni ve modern bir yaşam tarzını, bir yaşam konseptini sembolize etmektedir. Bu konsept, teknolojinin son imkanlarıyla döşenmiş lüks bir daire, yaşayanların hayatını kolaylaştıracak 5 yıldızlı hizmetler ve bireysel kullanıma açık toplu sosyal imkanlar içermektedir (Özcan, 2010). Konya'da yapılan ilk rezidans 2012 yılında otel konseptinde Feritpaşa Mahallesi, Demir Yolu Caddesine yapılan Paşapark Otel&Rezidance yapısıdır. Bodrum, zemin ve normal kat olmak üzere toplamda 9 kattan oluşmaktadır.

Şekil 31.32.33. *Parkmahal Konutları Plan, Cephe ve İç Mekân Görünüşleri (URL 2)*

Parkmahal Konutları, Konya'nın Meram ilçesinde yer almaktadır. 7 konut bloğundan oluşan konut projesi, alışveriş ve yaşam merkezine sahiptir. Deha Yapı tarafından yapılan proje 2015 yılında tamamlanmıştır. 9, 10, 15, 18 kattan oluşan betonarme blokların toplamında, 382 daire bulunmaktadır. Bloklarda, farklı plan tipleri görülmektedir.

Normal kat planlarının yanı sıra dublexs daireler de bulunmaktadır. Antrenin sofa görevini üstlenmesi, ıslak hacimin gece holünden ayrı bir mekanda yer alarak misafirlere hizmet etmesi, ebeveyn yatak odasında banyo ve giyinme odalarının bulunması, mutfağın girişe yakın konumlanması Geleneksel Konya Evi ile örtüşen benzerlikler olarak tespit edilmiştir.

3. SONUÇ

Konut kültürü, zamana ve içinde yaşanılan şartlara bağlı olarak değişmektedir. Dünyada 18. yüzyılda başlamış olan sanayi devrimi, konut değişim sürecinde de etkisini göstermiştir. Konutların, sanayi bölgelerine yakınlaşması planlanmıştır. Ancak ülkemizde sanayi hareketlerine bağlı olmayan apartmanlaşmanın başlangıcı, batılılaşma hareketleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Konya kentinde ilk apartmanlaşma hareketleri 1937 yılında Hayat Apartmanı ile görülmektedir.

Geleneksel Konya Evi'nde bulunan plan kararları ile Hayat Apartmanı'nın plan kararları benzerlik göstermektedir. Konya'da ilk apartman örnekleri eski kent dokusu dışında yer almıştır. Geleneksel Konya Evi'nin, yeni yapılan konutların üzerindeki etkisini görmek mümkündür. Cephelerde kullanılan malzemelerin zamanla çeşitlenmesi, pencere boyutlarının genişlemesine rağmen günümüzdeki bazı konutların cephelerinde bulunan payandalar, geniş saçaklar geçmişteki yapıların cephelerini taklit ettiği ve yeni arayışlar içinde olduğunu göstermektedir.

İç mekânlar incelenirken öncelikle plan şeması açısından, geleneksel konut şemasında görülen sofadan odalara dağılımın etkisini koruduğu görülmektedir. Ayrıca günümüze kadar yapılan çok katlı yapıların plan şemaları incelendiğinde, evlerde salonların Türk Evi'ndeki baş odanın yerini alması, gece holleri oluşturularak mahremiyet algısının günümüzde yapılan evlerde de görülmesi, ıslak hacim olarak alaturka tipi wc kullanımının, banyo dışında tutularak odalardan uzak bir çekirdekte çözümlenmesi, geleneksel Konya Evi'nin odalarında bulunan yüklüklerin görevini giyinme odaları ve ebeveyn banyolarının alması, konutların geçmişten gelen kültür izlerini taşıdığı görülmektedir.

Evler, iç mekân donatıları yönünden incelendiğinde yüklük, niş, gömme dolapların izlerini yeni yapılarda kiler, dolap ve yine niş olarak sürdürdüğü tespit edilmektedir.

Geleneksel Konya Evlerinin bulunduğu mahallede kapı eşiklerinde veya çeşme başlarında günlük sohbetler yapılırdı. Çocuklar sokak aralarında güvenle oynarlardı. Cami önlerinde yaşlı bireyler sohbet eder, çınar ağaçlarının gölgesinde dinlenirlerdi. Günümüzde ise site bahçelerinde çocuk oyun alanları ve sosyal aktivite alanları oluşturularak geçmişteki güven ve buluşma noktalarının şekli değişmektedir. Sonuç olarak geçmişten günümüze kadar değişen konut süreci incelendiğinde somut olmayan kültür varlıklarının, geçmişten günümüze kadar geldiği süre içerisindeki birikimlerinin, yeni mekânların biçim-

lenmesinde etkin rol oynadığı gözlemlenmiştir. Osmanlı/Türk Evi bir yaşam kültürü olarak ortaya çıkmıştır. Yüzyıllar geçmesine rağmen yaşam anlayışımız değişse bile, Türk evi mekân kurgusundaki özelliklerin bir kısmı modern mimariye biçimsel veya soyutsal olarak taşınmış, günümüzde de etkisini sürdürmektedir.

KAYNAKLAR

Altıparmak, E., 2018-2019, Kişisel Fotoğraf Arşivi.

Eldem, S. H., 1987, Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Karpuz, H., 2003, A. Nüshet Turgut'un Konya Evi Yazıları, Eski Konya Evleri, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No:54, Konya.

Köse Doğan, R., 2015, Koyunoğlu Müzesi Yeniden İşlevlendirme Projesi, Konya Büyükşehir Yayınları, Konya.

Özkaynak, M., 2017, Stüdyo Dairelerin Gelişim Süreci: Konya Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi, Konya.

Önge, Yılmaz, (1991). Konya Evinin Tezyinatı, *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri*, *5-7 Mart 1990 Konya*, Ankara, 137-143.

Odabaşı, Sefa, A., (1998). *20. Yüzyıl Başlarında Konya'nın Görünümü*, Konya.

Kaya, A. G. ve Kılcı, H., 2011, Konya İl Çevre Durum Raporu, *Konya Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü Çed Hizmetleri Şubesi*, *Konya*.

Özturan, Ö., 2010. Teknolojik Gelişmelerin İç Mekan Biçimlenişine Etkisi.

Ulusoy, M., (2000), Konya'da Apartman Yapılarının Tarihsel Gelişimi. Konya

URL 1 : http://tepekentmimarlik.com.tr/altin_koza.html, 01.02.2019

URL 2: http://www.parkmahal.com.tr/ 01.02.2019

Siber ve Gerçek Alanda Kamu Platformları Oluşturan Jenny Holzer

Doç.Dr. Hanife NERİS YÜKSEL
Akdeniz Üniversitesi

Özet

Postmodern sanatçının onunla birlikte taşıdığı önemli özellikler; dilin, sanatın ve toplumun yapısızlaştırma yoluyla yeniden inşası ve bir sanatçının eserleri ile bir alanı doldurmaya nasıl karar verdiğidir. Postmodern dönemin sanatçılarından Jenny Holzer'ın metin tabanlı sanatı, izleyicinin onu bulmayı beklemediği yerlerde ortaya çıkmaktadır. Tişörtlerde, reklam panolarında, parkmetrelerde ve LED tabelalarında sosyal adaletsizliğe dikkat çekmekte ve insan ruhunun karanlık köşelerine ışık tutmaktadır. 'Özel Mülkiyet Oluşturan Suç', 'Gücün Korunması Hiçbir Şekilde Değil' ve 'Bilmek İstediğim Şeyden Beni Koru' gibi metinlerden oluşan çalışmaları tartışmaya ve eleştirel düşünmeye izleyiciyi yönelmektedir. Holzer'ın amacı, bir sanatçı kadar politik bir eylemci olan pasif bilginin zarar verici kaynaklardan alınmasını engellemektir. Eserlerinde hem mesaj hem de medya aynı derecede önemlidir. İkonik LED işaretleri halka açık yerlerde tarih, hız, sıcaklık ve diğer kişisel olmayan bilgileri ileten aynı teknolojiyi kullanır. Karşılaşılması umulan; özel, kişisel veya politik olarak hassas bilgiler bulunduğunda, sistemi kısa devre yaparak kentsel çevreye gizli bir saldırı başlatmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada kamu sanatını sosyal müdahale olarak kullanmaya öncülük eden, bilgi teknolojisini politik protesto platformu olarak kullanan ilk sanatçılardan biri olarak Jenny Hozer'in siber ve gerçek alanlarda sanatıyla nasıl kamu platformları oluşturduğu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Jenny Holzer, Aktivizm, Kamusal

Jenny Holzer Who is Forming Public Platforms in Cyberspace and Real Area

Abstract

The important features of the postmodern artist; the reconstruction of language, art and society through deconstruction, and how an artist decides to fill an area with his works. The text-based art of the postmodern artist Jenny Holzer appears where the audience wouldn't expect to find it. She points to social injustice in t-shirts, billboards, parking meters and LED signs and sheds light on the darker corners of the human soul. "Prıvate Property Created Crıme," "Abuse Of Power Comes As No Surprıse," and "Protect Me From What I Want" focuses on discussing and critical thinking. Holzer's aim is to prevent the removal of passive information, which is a

political activist as much as an artist, from damaging sources. Both the message and the media are equally important in her works. Iconic LED signs use the same technology that transmits history, speed, temperature, and other non-personal information in public places. It is hoped to meet; When special, personal or politically sensitive information is found, it makes the system short-circuited and initiates a secret attack on the urban environment. In this study, one of the first artists to use the public art as a social intervention and use information technology as a political protest platform will be the focus of how Jenny Hozer creates public platforms with his art in cyberspace and real spaces.

Keywords: Jenny Holzer, Activism, Public

Postmodernin sanatsal karakterine dair bir sorgulamanın, modernizmin kendisinin erdem ve otoritesi gerçek modern sanat pratiğinin içinden sürekli bir incelemeye sokulduğu zaman başladığı söylenebilir. Herkesin anlayabileceği şeylerden farklı olarak, düşüncenin ele alınışı ve sergilenişi tüm önyargılı kavramların kitleleri yönlendiren görüşlerinden uzakta bilinç akışına sevk etmek üzerine kurgulanmaktadır.

Postmodern dönemin kavramsal sanatında fikir veya kavram, işin en önemli yönüdür. Bir sanatçı kavramsal bir sanat biçimi kullandığında, tüm planlama ve kararların önceden alındığı ve uygulamanın sahici bir ilişki olduğu anlamına gelir. Bu sanat türü teorik değildir veya teorilerin açıklayıcısı değildir, sezgiseldir, her türlü zihinsel süreçle uğraşır ve amaçsızdır.

Dolayısıyla da bir sanatçıyı postmodern olarak etiketlemek zordur, çünkü çok fazla öğe vardır. Yapıtın teması, dil, sanat ve toplumun yapı yoluyla yeniden inşasında sanatçı çalışmalarıyla nasıl bir boşluk doldurmaya karar verdiği ile ilgili olarak sürekli bir devinime sahiptir. Bu da sanatçının dünyaya bakış açısını formilize etmektedir. Dünyaya ve dünyada olanlara bakış açısını kendine göre yorumlayan ve sunan sanatçılardan Jenny Holzer da bu platformda yer alan sanatçılardan biridir.

1980'lerde öne çıkan diğer sanatçılar gibi Jenny Holzer, TV reklam ve ilan panoları çağının ve dünyasının bir ürünüdür. Holzer'in ressam olmak amacıyla başladığı eğitim hayatı farklı yön sapmalarına uğrasa da; 20'li yaşlarındayken 'normal olana erişemeyeceğini fark ettiğinde sanata geri döndüğünden' bahsetmektedir. Okuldayken ve kariyerinin başında resim yapmayı denemesine rağmen, Holzer kısa süre sonra dilin iletişimden çok etkilendiğini ve bu da resmin yapamayacağını söyler (Simon, 1998:19). İlk on yılda ki çalışmalarına bakıldığında; meslektaşlarının çoğundaki gibi sanatını, kültür ve doğa hakkında yorum yapmak için kullandığı görülür. Holzer, bu dönemde metni

kullanan kavramsal bir sanatçı olarak değil, soyut yapıtlar üreten bir ressamdır. Rothko gibi yumuşak ve Reinhardt gibi acımasız olmak isteğini belirten Holzer, kadınlardan değil erkeklerden ilham almaktadır (Jeffries, 2012).

1976'da Holzer, Whitney Müzesi'nin Bağımsız Çalışma Programına katılır. Bu program sanatçıları entelektüel olarak yetiştirmek ve küresel edebiyat ve felsefeyi içeren yönlendirme yapmaktadır.

Bu yönlendirmedeki fikirlerin herkesin anlayabileceği ifadelerle sadeleştirilebileceği yaklaşımı Holzer'de de karşılık bulmuştur. Holzer, pratiğinin büyük bir bölümünde metin sanatının gücüyle ilgilenmiştir. İlgilendiği metin, izleyicilere karşı karşıya geldiğinde nasıl hitap ettiğini gösterirken, o'na göre insanlar resimle mücadele edebilir ve korkabilirler ancak dil hemen erişebildikleri bir şeydir ". Adaletsizlik, siyasi ve cinsel şiddet, ölüm, keder ve öfke gibi zor konuları ele almıştır. Bu geniş ve politik temaları araştırmanın yanı sıra, eserleri de içten ve kişisel olanı ifade etmektedir.

Holzer, New York'ta afiş-forum gerçekçiliğini ilk kez ortaya koyduğunda, bazılarını boş bırakmış bazı sözcüklerin de altını çizmiştir. Bu posterler insanlar tarafından fark edilip, tahrif edildiklerinde ve karalandıklarında yeni gerçeklikler yaratmıştır. Belki de bu sonuç onun çalışmalarının gücünü ortaya çıkarmaktadır. Daha sonra bu sözcükler tişörtlere, çıkartmalara ve beysbol başlıklarına taşınmıştır. Holzer'in açıkladığı gibi, bu ifadeler bireylerin görüşlerinin alındığı hissini uyandırmak için yazılmıştır (Auping, 1992:82-83).

Holzer şairlerden, politikacılardan ve devlet güvenlik güçlerinin anonim metinlerini kullanmıştır. Yapıtlarının çoğunda ve sunduğu ifadelerde bir gerginlik vardır. "Seni mahvetmeden önce kendini mahvet" ve "karizmanın olmayışı ölümcül olabilir" gibi ifadeler sorgulamalara yanıt vermektedir. "Para tadı yaratır" ve "Çok fazla yemek suçtur" gibi belirsiz ifadeler izleyicinin pasifliğine meydan okur ve sunduğu konuya çeker.

İlk kamu sanat projesi olan Truisms, beyaz kâğıda siyah italik olarak basılan ve anonim olarak binalara, telefon kabinlerine ve Manhattan'daki tabelalara yapıştırılan özetlerden oluşuyordu. Bunların çoğu, 'Gücün kötüye kullanılması sürpriz değil' gibi tek bir kısa cümlelerdir. Daha sonra, poster, çıkartma ve tişört gibi daha yaya mesajlaşma platformlarını içerecek şekilde "Truisms" serisini genişletir. Holzer o dönemde çalışmalarını bir galeri ortamında göstermeye çok az ilgi duymaktadır. Dazed'in Mart 2010 sayısında Holzer o dönemleri şöyle ifade etmektedir; "Hala bir sanatçı olduğumdan veya olabileceğimden veya hak ettiğimden emin değildim. Tüm pratiğimin bir sabun

kutusunda ama orada olmadan durmak gibi olduğunu düşünüyordum. İnsanların fikirleri düşünmelerini, ancak kimin ürettiğini düşünmekten daha fazlasını vermelerini istedim (Oliver, 2015). Görüşlerini ifade etmek için başka bir yol isteyen Holzer'in, iletişim kurma arzusu ilk olarak 1977-79 yıllarındaki Truism'lerinde somutlaşmıştır.

Şekil 1: *Truisms, (Inflammatory Essays), New York, 1980*

Truism'lerden başlayarak (1977–79) Holzer, kişilik, ton ve özne bakımından farklı olmasına rağmen, zamanla çeşitli materyal formlarında yeniden yüzleşen düzinelerce metin dizisi hazırlamıştır (Simon, 1998 :21).

Inflammatory Essays (1979–81), renkli kâğıda büyük harflerle basılmış ve başlangıçta caddelerde anonim olarak gösterilen bir seri seri kısa yazıdır (yirmi satırda yüz kelime). Holzer'in denemeleri onun kariyeri boyunca güç, sosyal kontrol, kötüye kullanım, tüketim ve cinsiyet dâhil olmak üzere devam eden çeşitli konuları içermektedir. Holzer'in "Sakın bana konuşma", "Bana kibar olma", "Beni iyi hissettirmeye kalkma", "Sakın rahatlama", "Yüzüne gülümsemeyi keseceğim" gibi açık pembe kâğıt üzerine yazdığı denemeler; onun özgün bir şekilde hazırlanmış, sesini tonlayıcı, açıklayıcı ve kuvvetli, her şeyi

bilen, müstakil ve öfkeli bir şekilde somutlaştırmaktadır. Bununla birlikte, bu metinlerin öngördüğü "yazar", hiçbir zaman net değildir; aksine, birbiriyle çelişen siyasi ve toplumsal cinsiyet kimlikleri arasında geçiş yapmaktadır. David Joselit'in de belirttiği gibi; metinler hiçbir yerde ve her yerde sıra dışı bir biçimde kişisel ve katı bir ideolojiktir (Erickson, 2005).

1970'lerin sonlarında New York'un çeşitli bölgelerinde yer alan kısa bir aforizma benzeri cümleler içeren bir dizi basılı poster olarak başlayan Truism projesinde olduğu gibi, Holzer 1980'lerin tamamı boyunca bu metinlerle farklı bağlamlarda ve yerlerde çalışmıştır. (1989'da Guggenheim fuarında ilk ortaya çıktıktan sonrada kullanmıştır.) Bununla birlikte 1980'ler ve öncesi döneminin Truism'lerin çalışılma prensibini, genel anlayışını bu bağlamda yorumlamak ve tamamen meşru olarak tasvir etmek önemlidir. Holzer, New York sokaklarının duvarlarındaki posterler vasıtasıyla insanlar arasındaki gerçekleri dağıtmıştır. Hal Foster'ın tarif ettiği ve onunda çalışmalarının çoğunda kullandığı prensibi Holzer şöyle uygulamıştır; hem hedef hem de silah olarak müdahale ettiği sosyal temsil veya sanatsal dil ile uygulamadaki bu kayma, pozisyonda da bir kayma gerektirmektedir. Sanatçı, bir sanat eseri manipülatörü olarak izleyiciye üreticisinden daha fazla işaretlemektedir. Böylece izleyici görkemli estetiğin veya tüketicinin pasif bir yorumcusu olmak yerine aktif bir mesajın okuyucusu olur (Foster, 1986:243). Bu noktada Truism'lerin analizi kısmen Holzer'ın çalıştığı işaretlerin ve anlamların manipülasyonuna ve aynı zamanda izleyicinin aktivasyonunu nasıl gerçekleştirdiğine dayanmaktadır. Truism'lerin kamusal alana ilk dağıtıldığı zaman, insanların kendi görüş ve gözlemlerini yazması sanatçı ile diyaloga aktif olarak girdikleri gerçeğiyle gösterilebilir.

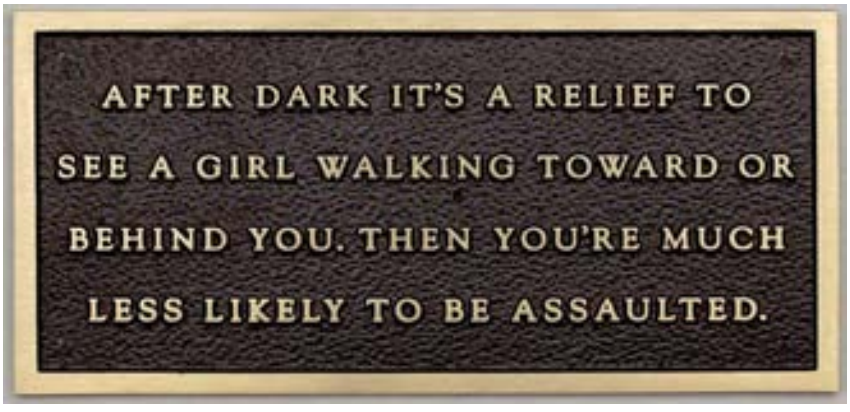

Şekil 2: *Living Serisinden, Bronz 1980–82*

Truism'ler ve hemen takip eden seriler anlamını spesifik olandan genel olana taşırken, duyarsızlaştırmak için kendisiyle izleyicileri arasında biraz mesafe tutmaya çalışmıştır. "Onları cilalamaya çalışıyorum yüz yıl boyunca söyleniyormuşçasına geliyorlar, ama onlar benim...

Kaliteli bir klişe yazmak için yeni bir şey (Siegel, 1985:65). Holzer kısa süre sonra ideolojik uç noktalardan uzaklaşıp günlük yaşamın daha büyük sosyal ve politik meselelerle bağlantısına odaklanmaya başlamıştır. Enflamatuar denemelerden sonra Holzer, bronz plakların ve boyalı işaretlerin kullanıldığı Living Series'i ortaya çıkarmıştır. Holzer çalışmaları "alternatif olarak" ortaya çıkar ancak sanatı geliştikçe, kullandığı ifadelerden uzaklaşır. Göreceli olarak geçici ifadelerden daha kalıcı, anıtsal ve otoriter bir sanata geçer. 1980 yılında bir dizi tunçla Living Serisi başlıklı kabartma duvar plaklarında sıklıkla haber öğelerini yeniden yazarak ve sıradan faaliyetleri betimlemiştir (Solomon, 1990:10).

Şekil 3: *Truisms, Series, 1982*

Eserin etkisine dair ilk şüphesine ve isimsiz kalma arzusunu dile getirmesine rağmen, Holzer'in hızla ün saldığı çalışma New York sanat dünyasında etkili eleştirmenlerden ve küratörlerinin dikkatini çeker. 1982'de Kamu Sanatları Fonu, "Truism" metinlerinden dokuzunun Times Square'deki büyük bir elektronik tabelaya kırk saniyelik aralıklarla parladığı bir kuruluma sponsor oldu. Holzer'in çalışmasında LED ilk kez kullanıldı ve onun imza aracı oldu. Tüketici için kullanılan iletişim kanalları, ticari itaatten ziyade soruları ile teşvik eden ifadelerle başka bir amacın kullanımına tahsis edilmiştir.

Şekil 4: *Truisms, 1982*

1980'lerde Jenny Holzer sosyal eleştirel ifade biçimini önemli ölçüde değiştirir ve farklı yöntemler kullanır. Çalışmaları çoğunlukla metinsel bir ifade ile görsel ifade arasında salınır ve çoğunlukla görsel bir sanatçı olarak tanımlanmış olmasına rağmen, metin tüm eserlerinde önemli bir rol oynar. Postmodern sanatı meşrulaştırmaya çalışan eserinde Michael E. Parks, Holzer sanatının özellikleriyle ilgili problemlere şöyle yaklaşmaktadır; "Joseph Kosuth ve Jenny Holzer'in sözleri resimlerle ilgili geleneksel önkoşullara sahip olmadıklarında görsel sanat olarak nasıl görülebilir?" (Parks, 1998:10-13).

Holzer, sanatın yaygın olarak kullanılmadığı yerlerde insanlarla yüzleşmek ve aynı zamanda insanlar için anlaşılabilir kanalları da kullanmak istemiştir (Mueller, 2010). Ancak, metnin ritmik ve zamansal yönleriyle de çalışmasına olanak sağladığı için LED ışıklarını ve LED tablolarını kullanmaktadır. Böylece yazılı metin, konuşmanın prosodik özelliklerinden bazılarını da elde eder,

bu nedenle daha doğal ve daha iletişimseldir (Ritter, 2007). Modern teknolojilerin kullanımı, Holzer'in çalışmaları için yalnızca teknolojik değil aynı zamanda estetik açıdan da önemlidir. Holzer; tabelalar fütüristik, göz alıcı niteliklerinden dolayı sanatı açıkça göstermenin harika bir yolu olduğunu düşündüğünü söylemektedir. "İşe yarayan iletişim araçlarını kullanmak istiyorum. Fakat Spectacolor'un vazgeçilmezliğini karşılayamıyordum ve böylece büyük panoyu kullandıktan sonra küçük bir LED aldım, tek astarlı Truisms" i programladım ve oradan devam ettim. Onları sanatta uygun sanat olarak kullandım ve kamusal alanlarda kullanımı mümkün olduğundan devam ettim" (Grace. 1989). LED levhaları, kaygı ifadelerinden hastalıklı ifadelere kadar çeşitli anlatımlar içeriyordu. İfadeler, cinsiyetten nükleer savaşın kaygısına kadar değişen özel tepkilere açıkça tanıklık ettiği için, metin paylaşılan özel bir tepkiyi ortaya koymaktadır. Sokaklardaki ürünleri satmak ve tanıtmak için tasarlanan elektronik reklam panoları, tüketime yönelten emirleri veren kültür endüstrilerinin kontrolü altındadır.1980'lerde Holzer'in metinleri Caesars Sarayı ve beysbol stadyumlarındaki tabelalarda görünmeye başlar. Holzer'in çalışmaları toplumdaki duyguların ifade edilmesi konusundaki inanç ve bakış açıları hakkında sorular sorulmasına neden olur. Aktif bir izleyici fikri, bir çok sanatçı ile işbirliği içinde gerçekleştirilen ortak bir proje olarak, Sign on the Truck (1984) adlı çalışmasıyla ortaya çıkar. Bu çalışma 1984 başkanlık kampanyasının son günlerinde, halkla diyalogda bulunmak için tasarlanıp, New York City'deki Grand Army Plaza yerleştirilmiştir. Bu güzergâhı kullanan halk ekranda "canlı" görünmeye ve seçimle ilgili görüşlerini açıklamaya davet edilmiştir (Sayre, 1992:202-203).

Şekil 5: *Documenta 8, Laments, 1987, Kassel,*

Holzer 1987'de Documenta 8'de Laments serisinin ilk örneklerini sunar. Sanatçıya göre, bu çalışmadaki lahit ve LED, erkek ve dişiyi temsil etmektedir. Bireysel işaretlerin netliğini lahitlerin dilini ve yönlülüğünü korurken; çalışma için yeni olan şık bir dokuya ve nüansa ulaşmaktadır. Enstalasyon dram ve ivedilik duygusuyla dikkat çekmektedir. Burada Holzer, işgal ettiği bölgeyi kontrol eden ve egemen olan iddialı, açık sözlü bir parça oluşturmak için tüm durakları ortaya çıkarmaktadır. Holzer'in yanıp sönen LED işaretleri tamamen karanlık odada dikey olarak yerleştirilmiş ve aynı anda ve farklı aralıklarla açılmak üzere zamanlanmıştır. Lahitler serisinin diğer parçaları bitişik odaya yerleştirilmiş; bebek, çocuk ve yetişkin boyutundadır ve her biri dikey işaretlerde yinelenen bir yazıt taşır (Solomon,1990:11).

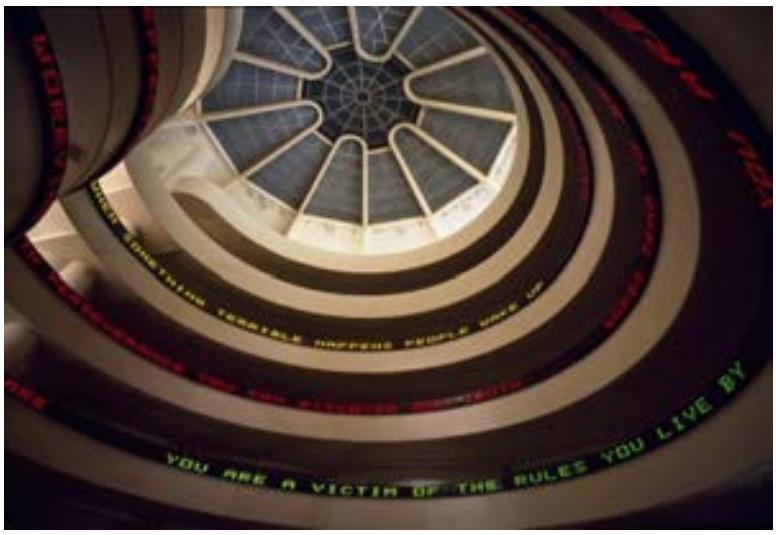

Şekil 6: *Truisms, Living Series, LED, Guggenheim 1989*

1980'li yıllarda Holzer, televizyon ortamını elektromanyetik spektrum boyunca gerçeklerini yansıtmak için kullanır. Çalışmaları bazı kanalların canlı yayınlarındaki şovlarda görülür. Bu yayın kanallarından birisinin yöneticisi olan Roger Field, programın izleyiciyi manipüle etmeye çalışmasından endişe duymuştur. Field bunun için bir kaç noktada, bilinçaltındaki algıyı kullanıldığında bahsetmektedir (Christopher, 1990). Gerçeklerin algı düzeyinde işlenip işlenmediği belli olmasa da, girişimin bir dereceye kadar pasiftir. İzleyici kitlesine dayanan normalleştirilmiş TV program düzeylerinin doğallaştırılmış sunumları özümseme üzerinde çalıştığından, girişimin algı üzerine olduğunu söylenebilir. Holzer'ın müdahaleleri noktalama işaretleri olmadan, metin boş

bir TV ekranının arka planından çıkıp ve kaybolmaktadır. Büyük beyaz harflerle basılmış, herhangi bir bilinçaltı ikna taktiğinden ziyade rastgele bir düşünce çeşitliliği okunmaktadır. Yayınların bazılarında "Beni istediklerimden koru", "Erkekleri ve kızları aynı şekilde arttır", "Gücün kötüye kullanılması sürpriz değil", "Özel mülk suç yarattı." gibi aforizmalar kullanılmıştır. 1990'da Amerika Birleşik Devletleri'ni Venedik Bienali'nde temsil eden ilk kadındır. Festivalin prestijli Altın Aslan ödülünü kazanan Holzer, beklenmeyen başarısı ve bundan kaynaklanan tepkiler yüzünden sokaktan müzelere geçiş onun için pek rahat değildir. Bu bağlamda Holzer'in çalışmalarından göze çarpanlardan biride, 1989 yılında Guggenheim'a yerleştirmesidir. Çeşitli serilerinden alınan metinler yanıp sönen mesajları içermektedir. Mesajlar perspektiflerden, inançlardan ve önyargılardan yola çıkarmaktadır. İzleyicilere hangi mesajlara katılacağı veya hangisini atacağı, bu gerçeğin mutlak olmadığını, göreceli olduğunu vurgulanarak yönlendirmektedir (Roberta,1989). Sanatını sokaktan müze alanına götüren Holzer, odağını daha dar bir izleyici kitlesine kaydırması boş alanı normalde sanat olarak kabul edilmeyen teknolojiyle doldurması kendisiyle yüzleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Kariyerinin sonraki bölümünde, çeşitli önemli binalar ve doğal manzaralar üzerine onun gerçekçiliğini ve benzer metin parçalarını sergilerken hafif projeksiyonlar kullanmaya başlamıştır. Yapıtlarının anlamını tamamladıkları için dikkate alınması gereken işleri yaratır. Holzer düşüncelerini iletmek için dili kullanır. Sadece metne güvenmektedir.

Drozdek'e göre Holzer'in eserindeki metin katmanının büyük önemi üzerinde durmaktadır. Holzer'in metinsel ifadeye yatkınlığı, daha önce yukarıda belirtilen durumla yorumlanabilir. O eserlerinin halk için anlaşılabilir ve ulaşılabilir olmasını istemektedir. Çünkü ona göre çalışmalarına dahil edilen eleştirinin hedeflerine ulaşmasının tek yolu budur. Bununla birlikte, kelimelerle çalışmaya ek olarak, dövmeler, mermer tezgâhları ve anıtlara gravürler, kupalar, tişörtler ve reklam panoları, LED ışıklar ve ışık projeksiyonları gibi reklam alanlarını içeren bir dizi kanalı kapsayan metin mesajlarını iletme yollarını kullandığı unutmamak gerekmektedir. Holzer dil kavramını ve izleyicilere çok zengin bir yelpazedeki teslimiyet ortamını kullanır. Bu nedenle, Holzer'in çalışmasındaki metinin mesajını analiz etmek önemli olsa da, bu mesajın izleyiciye iletildiği ve bağlamındaki çalışmasının yerleşimi bağlamında bunu yapmamak çok yetersiz bir görüş olacaktır (Drozdek, 2006). 1993'te yeni bir yaklaşımla ve politik angajmanla yeni bir vurgu yaparak yeniden ortaya çıkan Jenny Holzer yaptığı işlerin çoğunda, siyasi güçleri, özellikle de güç ve savaş acımasızlıklarını incelemektedir. Siyasi çalışmalarında Holzer dünyada daha az kor-

ku ve zulüm olmasını istemektedir ve çalışmaları insanın acı ve adaletsizlik empatisinin bir ifadesidir. Ayrıca çoğu zaman evrensel sorulara odaklanırken aynı zamanda insanın yanılabilirliğini, durumsal etiği ve kendini yansıtmayı da araştırmaktadır. Guggenheim Müzesi'nde sanal gerçeklik sergisinde sunulan, Bosna'daki kadınlara ve çocuklara karşı savaş suçlarından esinlenerek Lustmord'u ürettir. Lustmord, genellikle tecavüzle bağlantılı cinsel cinayeti tanımlayan Almanca bir kelimedir. Jenny Holzer'in eseri Lustmord (1993-94) Bosna'da meydana gelen savaş suçlarına cevaben sunulmuştur.

Çalışma, kadına yönelik şiddeti, kimliği ve kesişimselliği de araştıran şekilde ele almaktadır. Eser, cinsel suçları üç bakış açısıyla anlatan üç şiirden oluşur; fail, mağdur ve gözlemci. Kurulum, birbiriyle harmanlanmış ve sıra dışı üç şiirin her birinden satırları gösteren LED işaretleri içerir. Düzenlemede ayrıca dikkatlice yerleştirilmiş bir kadının vücudunun kemikleri ile ahşap bir masa vardır. Metin ve fiziksel nesnelerin kombinasyonu şiddet içeren suçların zihinsel ve fiziksel yönlerini araştırmaktadır. Holzer şiirin her satırını kadınların derisine yazar ve ayrı ayrı fotoğraflarını çeker, böylece şiirler asla tam olarak okunamaz olur. Mağdurun, gözlemcinin ve failin kimliklerini karmaşıklaştırır ve izleyicinin hangi bakış açısını belirlemesini zorlaştırır. İlk satırlar izleyicinin samimi, cinsel bir karşılaşma olduğuna inanmasına neden olur, ancak daha fazla araştırıldığında ortaya çıkan olayların son derece şiddetli olduğu açıkça görülmektedir. Cinsiyet ve şiddetin kesiştiği ve üç karakterin de kimliğinin çakıştığını izleyiciye gösterir. Holzer, eserindeki seslerin her biri aradaki engelleri yıkmakta ve izleyiciyi üç bakış açısı ile ilişkilendirmeye davet etmektedir. İzleyicisinin faille ilişki kurmasına izin vererek, izleyiciyi sık sık kendisinden uzaklaşmaya çalıştığı rahatsız edici bir yere getirir. Holzer izleyicisini kurbanların, sessiz gözlemcilerin ve suçluların kesiştiği bir yere getirir.

Şekil 6: *Lustmord Table, 1994*

Sonuç olarak Holzer, çağdaş sahnedeki en görünür sanatçılardan biridir. Eserlerinin çoğu, kamuya açık bir ortamda sunulan tanım gereğidir. Erişilebilir bir dilde yazılmıştır ve halkın tepkisini istemektedir. Holzer'in sanatı hem alana özgü hem de kendi kendine yeterli, bir kamu arenasının bir parçası ve kendine ait bir varlıktır. Holzer, çoğu zaman Pop kültürünün tanıdık bir parçası olan formlara dayandığından, onun mesajları daha net bir şekilde ifade edilir ve belirli bir anlam düzeyinde daha kolay anlaşılır.

Monokrom tuvaller, flüoresan tüpler veya kontrplak kutular deneyimi çoğunlukla gizemlidir ve birçok izleyicinin kavramasının ötesinde kalır. Dahası, Holzer'in çalışması daha teatral, daha baştan çıkarıcı, daha çok duygulara açık, karşılaştığı konulara göre daha geniştir. İşaretlerdeki mesajlar için modeller gibi, banklar ve lahitler için prototipler de içinde bulunulan hayatın kodlarında yer almaktadır. Ancak bu işaretlerin çoğundan farklı olarak, banklar ve lahitler Pop kültürünün yerelinden değil, toplumun inançlarının merkezinde yer alır. En çok yan yana olan ortaklık ve kültürün en köklü ve anlamlı yönlerini olan Holzer, kültürün çelişkilerine dikkat çekerek, bir yorum önerisinde bulunmaktadır.

Holzer'ın dikkat çekme ve yakalama yeteneği, resim ve metin arasındaki boşluğu dolaşma, dili görsel bir gösterime dönüştürme ve ardından heyecanlandıran, şaşırtan veya vahşet eden bir fikirle hızlı bir şekilde ayakta tutabilmesidir. Holzer, Truism versiyonu ile başlayan anlatma çabası insanları klişeleri kullanmaları konusunda uyarmak ve belki de insanlar için önemli olan şeyleri keşfederek kullanabilmesi içindir.

Birçok yönden, Word Art, kültürü, sürekli yeni biçimlerde ortaya çıkan bir dizi rekabetçi anlatı ile geliştikçe zamanımız için mükemmel bir türdür. Kelimeler bizi eşzamanlı olarak soyut ve somut bir şeye dayandırırken fikrin sembolü olarak görünür hale gelmektedir. Holzer'in sanatı başka bir düzendedir çünkü tanıdık geleni uygun olan biçimlere göre uyarlamıştır ve anlamları daha karmaşık hale geldikçe, formları buna uygun olarak değişmiştir. Çalışmaları daha kişisel bir boyutta, ayrıca lirik ve epik tondadır. Bu bakımdan onun sanatı, Sol LeWitt'in klasik bir ifadede açıkça nitelendirdiği kavramsalcılardan farklı bir biçimde ayrışmaktadır.

Holzer tamamen kontrolünün ötesinde görünen bir ortamın oluşturulmasına ve yeniden şekillendirilmesine yardımcı olmuştur. Binaların ve nehirlerin arasında hareket ettikçe elektrik ışık göstergesine ve çıkıntılarına bakarken ve havaya buharlaşıp göründüklerinde, reklam verenlerin ürünlerinin

değerini dışladığı teknikler, biri başka bir şey görünmektedir. Bir bildiri, bir kişinin nefesi altındaki bir ifade, düşüncelerin bir yansıması veya yeraltından susturulmayacak sesler. Bu tür çalışmalar, bu alanları kullanma hakkına kimin sahip olduğu üzerine aydınlık sorular getiriyor. Kimin sesi duyuluyor? Kimin sesi meşru? Ve neden?

KAYNAKÇA

AUPING, M.(1992), *Jenny Holzer*, New York: NY: Universe Publishing,

FOSTER, H. (1986), *Recording: Art, Spectacle, Cultural Politics*, Seattle: Bay Press,

MUELLER, C. (2010), About Jenny Holzer, Godigital, Film,

PARKS, Michael. E. (1989), *Education in Postmodern Age*, Art Education 42, 2

RITTER, F. (2007), Jenny Holzer: Blue Purple Tilt – Summary." Tate,

SAYRE, H. (1992), *M. The Object of Performance: The American Avant-Garde Since 1970*, Chicago: University of Chicago Press,

SIEGEL, J. (1985), *Quoted in, Jenny Holzer's Language Games* (interview), Arts Magazine, vol 60, December,

SIMON, J. (1998), *Conversation with Jenny Holzer*, London: Phaidon Press,

SOLOMON, R. (1990), Catallog Museum Of Guggenheim, New York

CHRISTOPHER, K. (1990), *Televised Text: A new wave from Holzer*, Los Angeles Times, May 15, 1990. 4 Şubat 2019 tarihinde http://articles.latimes.com/1990-05-15/entertainment/ca-47_1_jenny-holzer adresinden alındı.

ERICKSON, R. (2005), *Jenny Holzer,* 2 Şubat 2019 tarihinde*:* https://hammer.ucla.edu/take-it-or-leave-it/artists/jenny-holzer/ adresinden alındı

DROZDEK, J. (2006), *Looking to the Left: Politics in the Art of Barbara Kruger and Jenny Holzer*. Kritikos: An international and interdisciplinary journal of Postmodern cultural sound, text and image 3 Intertheory. 30 Ocak 2019 tarihinde https:// intertheory.org/drozdek.htm adresinden alındı.

GLUECK, G. (1989), *And now, a few words from Jenny Holzer*, New York Times, December 3, 1989. 2 Şubat 2019 tarihinde https://www.nytimes.com/1989/12/03/magazine/and-now-a-few-words-from-jenny-holzer.html adresinden alındı.

JEFFRIES, S. (2012), *Jenny Holzer: Drawn To The Dark Side,*25 Ocak 2019 tarihinde:

https://www.theguardian.com/artanddesign/2012/jun/04/jenny-holzer-interview adresinden alındı.

OLIVER,W. (2015), *From The Streets of Ohio to The Whitney, the Conceptual Artist Shines a Light on Her Creative Origins,* 20 Ocak 2019 tarihinde: http://www.dazeddigital.com/artsandculture/article/23205/1/jenny-holzer-texty-lady adresinden alındı.

ROBERTA, S. (1989), *Holzer Makes the Guggenheim a Museum of Many Messages,* 4 Şubat 2019 tarihinde https://www.nytimes.com/1989/12/13/arts/ review-art-holzer-makes-the-guggenheim-a-museum-of-many-messages.html adresinden alındı.

https://exhibitionfem.wordpress.com/2015/02/24/lustmord/ 30 Ocak 2019 tarihinde adresinden alındı

Tarihsel Süreç İçerisinde Mahur Makamı

Dr. Öğr. Üyesi. Şirin KARADENİZ
İTÜ TMDK

Öğr. Gör. N. Yeşim ALTINEL ÇOBAN
İTÜ TMDK

Özet

Tarihsel Süreç İçerisinde Mahur Makamı

Mahur makamının tarihsel süreç içerisindeki serüveni hakkında yapılan bu çalışmada, geçmiş dönemlerde kaleme alınan kaynaklara başvurularak, bununla birlikte günümüz müzik eğitim, üretim ve icra alanında mahur makamının teorisi ve uygulaması incelenerek ortaya bir tablo konulmaya çalışılacaktır. Mahur makamının karakteristik özelliklerinin günümüz teori anlayışında yansımalarının var olup olmadığı, bugün yaygın kabul gören Mahur makamı teorisinin musiki literatürümüzde yer alan eserler ile uyuşup uyuşmadığı fikrinden hareketle, Anadolu edvar yazarlarından başlamak suretiyle bunun yanı sıra makamın eserlerdeki kullanımından yola çıkılarak mahur makamının işlenişinin tarihsel seyri incelenecek ve geçmişten günümüze varsa gelişim ve değişimi tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mahur, makam, tarihsel, değişim, inceleme

Summary

Mahur Makam in Historical Period

In this study conducted on the adventure of the Mahur makam in the history, an idea will be floated by referring to the sources written in the previous periods and by examining the theory and practice of the Mahur makam in the field of music education, production and execution. Historical aspect of Mahur makam will be examined and, if there is any, from past to present the development and evolution of Mahur makam will be tried to be determined by starting with Anatolia edvar authors and in addition to this by having regard to the application of the makam on works, with reference to the idea if the theory of Mahur makam harmonizes with the works in our music literature or not which is broadly accepted, if there are reflections of characteristic features of Mahur makam in the past periods on modern-day theory comprehension.

Key Words: Mahur, makam, historical, evolution, examination

Tarihsel süreç içerisinde Mahur makamının günümüze kadar ki serüveni hakkında yapılan bu çalışmada, kaleme alınan yazılı kaynaklara başvurularak, günümüz teori ve icra alanında mahur makamının teorisi ve uygulaması da incelenerek ortaya bir tablo konulmaya çalışılmıştır. İlk olarak "Sistemci Okulda" 24 Şube içinde Mahur makamı 2 tür olarak gösterilmiştir.

1. Türde 5 ses vardır çargâhtan gerdaniyeye kadar olan seslerden oluşan Makama Mahur-ı Sagir (Küçük Mahur) denilmiştir.

2. Türde rasttan gerdaniyeye kadar sekizliden doğan makama Mahur-ı Kebir (Büyük Mahur) denilmiştir (Kutluğ, 2000:438).

13. Yüzyılda yaşamış olan Safiyüddin Abdül Mümin Urmevi'nin teori kitabında, makamın iki türünde eviç perdesi kullanıldığı mahur perdesine yer verilmediği görülmektedir:

- Mahur-ı Sagir (çargâh ve gerdaniye perdeleri arasında eviç perdesi kullanarak oluşan seyir alanı)

- Mahur-ı Kebir (gerdaniyeden rastta kadar inen eviç perdesini kullanan gerdaniye olarak tarif edilen dizi) (Kutluğ, 2000:439).

14. Yüzyıla geldiğimizde Sistemci okulun üyelerinden Abdülkâdir Merâgi'nin Mahur Kâr'ını incelediğimizde ise yine 13. Yüzyılda ki anlayışın devam ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 1: *Merâgi Mahur Kâr*

PERDELER	**YÜZDE**	**ÇEŞNİ ADI**	**ADEDİ**
Tiz Nevâ	2	Hüseynide nişabur	9
Tiz Çargâh	4	Hüseynide Buselik	2
Tiz Segâh	7	Nevâda Buselik	14
Muhayyer	7	Rastta rast	15
Gerdâniye	20	Nevâda çargâh	5
Mahur	9	Çargâhta çargâh	15
Acem	3	Muhayyerde uşşak	5
Hüseyni	14	Tiz segâhta segâh	1
Nevâ	11	Gerdâniyede rast	17
Çargâh	7	Tiz Nevâda çargâh	2
Segâh	4	Hüseynîaşiranda nişabur	2
Dügâh	4		
Rast	5		
Geveşt	1		

15. yüzyıla geldiğimizde Hızır bin Abdullah ve Bedri Dilşâd'da Mahur Makamı ile ilgili bir malumat yoktur.

16. yüzyıl'da yaşayan Gazi Giray Han'ın Mahur Peşrevini iki farlı nüshası analiz edilmiş ve iki farklı sonuca ulaşılmıştır. İlki Kantemiroğlu Edvârı'nda bulunan nüshasını incelediğimizde sıklıkla" tiz segâh" perdesi görülmektedir.

Dar'ül Elhân Külliyâtında nüshasında ise "tiz bûselik" perdesi yer aldığı tespit edilmiştir. Aradan geçen yüzyıllarda eserin karakterinin ne derece değiştiği aşağıdaki tablolarda görülmektedir.

Tablo 2: *Kantemiroğlu Nüshasına Göre Gazi Giray Han*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Tiz Segâhta Ferahnâk	4	Tiz Segâh	3
Muhayyerde Uşşak	4	Muhayyer	6
Gerdâniyede Rast	38	Gerdâniye	16
Hüseynide Uşşak	4	Hüseyni	9
Hüseynide Nişabur	11	Nevâ	20
Nevâda Çargâh	27	Çargâh	7
Segâhta Ferahnâk	4	Buselik	13
Dügâhta Buselik	4	Dügâh	14
Rastta Çargâh	4	Rast	12

Tablo 3: *Darül Elhân Nüshasına Göre Gazi Giray Han*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Tiz Buselikte Kürdi	5	Tiz Buselik	7
Muhayyerde Buselik	5	Muhayyer	4
Gerdâniyede Çargâh	33	Gerdâniye	63
Hüseynide Buselik	20	Hüseyni	7
Nevâda Çargâh	28	Çargâh	4
Çargâhta Çargâh	3	Nevâ	7
Buselikte Kürdi	3	Dügâh	4
Dügâhta Buselik	3	Rast	4

17. yüzyılda Ali Ufkî tarafından kaleme alınan Mecmu-a i Sâz ü Söz'den analiz edilen 6 Mahur eserin analizine göre mahur makamının inici bir rast makamı dizisi şeklinde kullanıldığı görülmüştür

Tablo 4: *Mecmûa i Sâz ü Söz -1*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Nevâda Rast	55	Gerdâniye	43
Segâhta Ferahnâk	17	Nevâ	7
Rastta Rast	28	Segâh	29
		Rast	21

Tablo 5: *Mecmûa i Sâz ü Söz -2*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDE	YÜZDE
Gerdâniyede Rast	26	Gerdâniye	34
Hüseynide Kürdi	16	Nevâ	8
Nevâda Buselik	11	Segâh	33
Çargâhta Çargâh	5	Rast	25
Segâhta Eksik Ferahnâk	21		
Rastta Rast	21		

Tablo 6: *Mecmûa i Sâz ü Söz 3-Semâi*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Nevâda Rast	29	Gerdâniye	14
Rastta Rast	71	Nevâ	14
		Segâh	29
		Rast	43

Tablo 7: *Mecmûa i Sâz ü Söz 4-Türkî*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Gerdâniyede Rast	25	Gerdâniye	25
Hüseynide Nişabur	25	Nevâ	50
Nevâda Rast	25	Rast	25
Rastta Rast	25		

Tablo 8: *Mecmûa i Sâz ü Söz 5-Semâi*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Gerdâniyede Rast	33	Gerdâniye	30
Nevâda Rast	22	Tiz Nevâ	10
Rastta Rast	45	Tiz Segâh	20
		Rast	40

Tablo 9: *Mecmûa i Sâz ü Söz 6-Murabba*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Gerdâniyede Rast	14	Gerdâniye	20
Hüseynide Uşşak	36	Nevâ	20
Nevâda Rast	29	Rast	60
Rastta Rast	21		

17. yüzyıla geldiğimiz zaman Nâ'ti Damadı Ahmed Ağa'nın bestesi olan murabbayı incelediğimizde "İnici Rast Makamı" dizisinin ağırlıklı olduğu görülmüştür. Bir önceki dönemden farklı olarak rastta nikriz çeşnisini kullanarak bugünkü "Zâvil" makamına geçki yapmıştır.

Tablo 10: *Nâ'ti Damadı Ahmed Efendi-Murabba*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Muhayyerde Uşşak	3	Muhayyer	6
Muhayyerde Buselik	3	Gerdâniye	28
Gerdâniyede Çargâh	10	Hüseyni	9
Hüseynide Uşşak	18	Nevâ	15
Hüseynide Kürdi	3	Çargâh	9
Hüseynide Hüseyni	3	Segâh	12
Nevâda Rast	15	Dügâh	6
Nevâda Buselik	8	Rast	15
Segâhta Eksik Ferahnâk	3		
Çargâhta Çargâh	3		
Segâhta Segâh	3		
Dügâhta Uşşak	8		
Dügâhta Buselik	5		
Rastta Nikriz	3		
Rastta Çargâh	3		
Rastta Rast	15		

17. yüzyılın önemli bestecilerden Itri'nin Ağır Semâisini analiz ettiğimiz zaman yine İnici Rast makamı dizisi özellikleri görülmektedir. Nâ'ti Damadı Ahmed Ağa da gördüğümüz gibi bu eserde de bir önceki dönemden farklı olarak rastta nikriz çeşnisini kullanarak bugünkü "Zâvil" makamına geçki yapmıştır.

Tablo 11: *Itri-Ağır Semâi*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Nevâda Rast	20	Rast	25
Muhayyerde Uşşak	4	Gerdâniye	62
Gerdâniyede Rast	4	Nevâ	13
Hüseynide Uşşak	20		
Nevâda Buselik	20		
Buselikte Nişabur	3		
Dügâhta Uşşak	3		
Rastta Nikriz	3		
Rastta Rast	23		

Yine bu yüzyıl bestecilerinden Eyyûbi Bekir Ağa çağdaşı bestecilerden farklı olarak 16. yüzyıl bestekârı Gazi Giray Han'da olduğu gibi tiz bölgede (neva perdesi üzerinde) Rast Makamı dizisinin özellikleri görülürken, pest tarafta ise ağırlıklı olarak çargâh ve yine nikriz çeşnileri görülmüştür.

Tablo 12: *Eyyûbi Bekir Ağa-Murabba*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Gerdâniyede Rast	5	Gerdâniye	3
Hüseynide Nişabur	8	Nevâ	6
Hüseynide Uşşak	5	Çargâh	2
Hüseynide Kürdi	3	Rast	10
Nevâda Rast	5		
Nevâda Buselik	24		
Çargâhta Çargâh	13		
Dügâhta Buselik	10		
Rastta Çargâh	24		
Rastta Nikriz	3		

Tosunzâde tarafından bestelenen murabba beste incelediğimiz eserler arasında en farklı yapıya sahip olma özelliği taşımaktadır. Şöyle ki; diğer eserlerde gördüğümüz tüm çeşnilerden farklı olarak dügâhta saba, çargâhta hicâz= çârgâh makamına geçki yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu yüzyılda diğer eserlerde karşılaşılmayan pest taraftan genişleme görülmektedir.

Tablo 13: *Tosunzâde-Murabba*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Gerdâniyede Çargâh	3	Gerdâniye	35
Acemde Çargâh	3	Hüseyni	6
Hüseynide Uşşak	21	Acem	6
Hüseynide Nişabur	3	Nevâ	17
Hüseynide Hüseyni	4	Çargâh	18
Nevâda Rast	11	Dügâh	6
Nevâda Buselik	14	Rast	12
Çargâhta Hicaz	4		
Çargâhta Çargâh	4		
Dügâhta Buselik	4		
Dügâhta Saba	4		
Rastta Çargâh	21		
Yegâhta Rast	4		

18. yüzyıla geldiğimiz de Kantemiroğlu Edvârında "iki yarım ve bir tam perdeden doğar. Yarım perdelerin biri, kendi perdesi; öbürü de Bûselik perdesidir. Tam perde ise Rast'tır" (Tura: 2001,85). "Sözün kısası, kendi yarım perdesiyle, Bûselik ve Rast makamlarından oluşan makâmdır" (Tura: 2001,87). Kantemiroğlu Edvârında yer alan, analizini yaptığımız 7 esere göre; Tiz Bölgede neva üzerinde rast/çargâh çeşnilerini dönüşümlü görürken pest tarafta ise rast perdesinde çargâh çeşnisinin baskın olduğu görülmektedir.

Tablo 14-*Kantemiroğlu Külliyâtın'dan Şerif'in Darb Feth Peşrevi*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Tiz Segâhta Ferahnâk	7	Tiz Çargâh	3
Gerdâniyede Rast	10	Tiz Segâh	12
Hüseynide Uşşak	7	Muhayyer	31
Hüseynide Nişabur	10	Gerdâniye	14
Nevâda Çargâh	23	Hüseyni	11
Segâhta Ferahnâk	13	Buselik	9
Dügâhta Buselik	3	Dügâh	11
Rastta Çargâh	27	Rast	9

Tablo15: *Kantemiroğlu Külliyâtın'dan Muzaffer'in Sakil Peşrevi*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Gerdâniyede Rast	46	Muhayyer	24
Hüseynide Nişabur	7	Gerdâniye	28
Nevâda Çargâh	8	Mahur	6
Buselikte Kürdi	8	Acem	6
Rastta Çargâh	31	Hüseyni	6
		Nevâ	6
		Çargâh	3
		Buselik	3
		Dügâh	3
		Rast	15

Tablo 16: *Kantemiroğlu Külliyâtın'dan Acemler'in Düyek Peşrevi*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Muhayyerde Uşşak	5	Muhayyer	4
Gerdâniyede Rast	15	Gerdâniye	6
Gerdâniyede Buselik	5	Hüseyni	5
Hüseynide Uşşak	30	Nevâ	1
Hüseynide Nişabur	10	Buselik	1
Nevâda Çargâh	10	Rast	8
Rastta Çargâh	25		

Tablo 17: *Kantemiroğlu Külliyâtın'dan Mahur Semâi*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Tiz Segâhta Ferahnâk	15	Tiz Çargâh	10
Muhayyerde Uşşak	5	Tiz Segâh	10
Gerdâniyede Rast	15	Muhayyer	29
Hüseynide Uşşak	10	Gerdâniye	13
Hüseynide Nişabur	15	Hüseyni	11
Segâhta Ferahnâk	15	Buselik	8
Dügâhta Uşşak	5	Dügâh	11
Dügâhta Buselik	5	Rast	8
Rastta Rast	15		

Tablo 18: *Kantemiroğlu Külliyâtın'dan Düyek Peşrev (Büyük Tabakât)*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Muhayyerde Uşşak	3	Gerdâniye	8
Gerdâniyede Rast	8	Acem	4
Hüseynide Nişabur	3	Hüseyni	2
Nevâda Çargâh	17	Nevâ	28
Nevâda Buselik	6	Çargâh	4
Segâhta Ferahnâk	11	Segâh	4
Dügâhta Uşşak	3	Buselik	4
Rastta Rast	23	Dügâh	12
Rastta Çargâh	14	Rast	30
Hüseynîaşiranda Nişabur	3	Yegâh	4
Yegâhta Rast	6		

Tablo 19: *Kantemiroğlu Külliyâtın'dan Hafif Peşrev (Küçük Tabakât)*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Gerdâniyede Buselik	4	Tiz Segâh	10
Hüseynide Uşşak	20	Muhayyer	17
Nevâda Rast	36	Gerdâniye	30
Nevâda Buselik	8	Mahur	3
Rastta Çargâh	24	Hüseyni	14
Yegâhta Rast	8	Nevâ	10
		Buselik	3
		Rast	13

Tablo 20: *Kantemiroğlu Külliyâtın'dan Kantemiroğlu'nun Darbeyn Peşrevi*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Muhayyerde Uşşak	15	Hüseyni	24
Gerdâniyede Rast	8	Nevâ	48
Hüseynide Uşşak	8	Çargâh	4
Hüseynide Nişabur	15	Buselik	8
Nevâda Çargâh	23	Dügâh	4
Rastta Çargâh	31	Rast	12

18. yüzyılın önemli bestekârlarından Musahib Seyyid Ahmed Ağa'nın murabba bestesini analiz ettiğimizde Nevâ üzerinde Rast Makamı dizisi ağırlıklı iken, pest tarafta yine nikriz ve çargâh çeşnilerinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca pest tarafta nişabur çeşnisi ise dikkat çekici bir unsurdur.

Tablo 21: *Musahip Ahmed Ağa-Murabba Beste*

ÇEŞNİLER	**YÜZDE**	**PERDELER**	**YÜZDE**
Gerdâniyede Rast	6	Gerdâniye	29
Hüseynide nişabur	8	Hüseyni	24
Hüseynide Uşşak	10	Çargâh	9
Nevâda Rast	4	Buselik	9
Nevâda Buselik	12	Rast	29
Çargâhta Çargâh	8		
Buselikte Kürdi	6		
Buselikte Nişabur	6		
Dügâhta Buselik	14		
Dügâhta Hicaz	4		
Rastta Çargâh	18		
Rastta Nikriz	2		
Hüseynîaşiranda Nişabur	8		

Bu yüzyıla damgasını vurmuş önemli besteci Şakir Ağa'nın şarkısında Neva üzerinde rast, rast perdesi üzerinde ise yine çargâh ve nikriz çeşnileri görülmektedir.

Tablo 22: *Şakir Ağa-Şarkı*

ÇEŞNİLER	**YÜZDE**	**PERDELER**	**YÜZDE**
Nevâda Rast	14	Çargâh	15
Hüseynide nişabur	14	Muhayyer	7
Nevâda Buselik	9	Gerdâniye	22
Buselikte Nişabur	5	Hüseyni	14
Dügâhta Buselik	10	Nevâ	14
Rastta Çargâh	43	Dügâh	14
Rastta Nikriz	5	Rast	14

Türk Musikisi tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Dede Efendi bu yüzyılda yine bir yenilikçi yaklaşımla analiz ettiğimiz eserlerde daha önce hiç rastlanılmamış olan nevada hicaz, segâhta hüzzam çeşnilerini kullanmıştır. Bununla beraber rast perdesinde çargâh çeşnisi ağırlıklı görülmektedir.

Tablo 23: *Dede Efendi -Şarkı*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Gerdâniyede Çargâh	12	Gerdâniye	23
Nevâda Rast	25	Nevâ	22
Nevâda Buselik	13	Segâh	11
Segâhta Hüzzam	6	Buselik	22
Nevâda Hicaz	6	Rast	22
Buselikte kürdi	25		
Rastta Çargâh	13		

Abdülbâki Nâsır Dede Mahur makamını Tedkik-u Tahkik adlı kitabında sistemci okulun görüşüne uyarak Mahur-ı Sagir ve Mahur-ı Kebir olarak iki tür olarak vermiştir (Tura: 2006, 45). III. Selim bu yüzyıldaki bestekârlardan farklı olarak makamı rastta rastlı olarak kullanmıştır. Ayrıca rastta nikriz çeşnisi de görülmektedir. Dede Efendi'de karşılaştığımız nevâda hicâz çeşnisinin bu eserde de kullanıldığı görülmüştür.

Tablo 24: *3. Selim - Şarkı*

ÇEŞNİLER	YÜZDE	PERDELER	YÜZDE
Nevâda Rast	12	Muhayyer	5
Gerdâniyede Çargâh	2	Gerdâniye	16
Gerdâniyede Buselik	16	Hüseyni	10
Hüseynide Kürdi	4	Nevâ	37
Hüseynide Nişabur	2	Segâh	11
Acemde Çargâh	4	Rast	21
Hüseynide Hüseyni	2		
Hüseynide Uşşak	6		
Nevâda Buselik	23		
Nevâda Hicaz	2		
Segâhta Ferahnâk	4		
Dügâhta Hicaz	2		
Rastta Nikriz	2		
Rastta Rast	19		

Mahur makamının tarihsel süreç içerisindeki yolculuğunda 19. Yüzyıla geldiğimizde artık bugün sıklıkla kullanılan mahur akamı anlayışının yerleşmiş olduğu yapılan analiz neticesinde görülmüştür. 16. Yüzyılda Gazi Giray Han ile başlayan "rastta çargâhlı" yapının 3 asır sonrasına intikâl ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 25: *Dellalzade İsmail Efendi- Yürük Semai*

ÇEŞNİLER	**YÜZDE**	**PERDELER**	**YÜZDE**
Gerdâniyede Rast	7	Gerdâniye	23
Hüseynide Uşşak	15	Hüseyni	12
Nevâda Rast	14	Çargâh	24
Nevâda Buselik	7	Rast	41
Rastta Çargâh	57		

Tablo 26: *İki Farklı Mahur Anlayışının Yüzyıl ve Besteci Silsilesi*

RAST'LI mahur		**ÇARGÂH'LI MAHUR**	
13. yy	Sistemci Okul	16. yy	Gâzi Giray Han
14. yy	Merâgi	17.yy	Eyyûbi Bekir Ağa
17. yy	Mecmû a i Saz ü Söz'de yer alan besteler	18.yy	Kantemiroğlu Edvârı'nda yer alan besteler
	Itri		Musahib Seyyid Ahmed Ağa
	Nâ'ti Damadı Ahmed Ağa		Şakir Ağa
	Tosunzâde		Dede Efendi
18. yy	3. Selim	19.yy	Dellalzâde İsmâil Efendi
	Abdülbâki Nasır Dede	Günümüz eğitim, öğretim sistemi. Son dönem bestecileri	

SONUÇ

Yaptığımız analizler neticesinde Mahur Makamının Tarihsel Süreç İçerisinde ki durumunu değerlendirecek olursak;

- Sistemci okul ile başlayan iki ayrı görüşün yüzyıllar boyunca dönüşümlü olarak kullanıldığı,

- 16. yüzyıldan itibaren bugün kullanılan haline yakın bir anlayışın başladığı tespit edilmiştir.
- 17. yüzyılda makamın yapısı ile içerisine yenilikçi yaklaşımlar eklendiği ve bu yüzyılın mahur makamının yapısının belirlenmesinde önemli bir mihenk taşı olduğu görülmüştür.
- 18. yüzyılda 3. Selim'in geleneğe yakın bir çerçeve çizdiği ancak çağdaşlarının 16. yüzyıldan beri süregelen anlayışı muhafaza ettikleri görülmüştür. Bununla birlikte Dede Efendi yenilikçi yaklaşımını bu makamda da hissettirmiştir.
- 19. yüzyıla gelindiğinde ise yine 16 yüzyıldan itibaren başlayan inici rast dizisine, pest tarafta rast perdesinde çoğunlukla çargâh çeşnisinin ilave edildiği bir mahur yapısının kullanıldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

Bardakçı M. (1986) Maragalı Abdulkadir, Pan Kitabevi, İstanbul.

Cevher, M. H. (2003) Ali Ufkı Hâzâ Mecmuâ-i Sâz ü Söz (Çeviri-yazım-İnceleme), İzmir

Darülelhan Külliyatı, İstanbul Konservatuarı Neşriyatı,1934

Kutluğ, Y.F. (2000) Türk Musikisinde Makamlar, YKY, İstanbul

Özkan, İ,H. (1987) Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri Kudüm ve Kudüm Velveleri, Ötüken Yayınları, İstanbul

Tura, Y. (2006) Tedkîk ü Tahkîk, Pan Kitabevi, İstanbul

Tura,Y. (2001) Kantemiroğlu Kitabu 'İlmi'l-Musiki 'ala Vechi'l- Hurufat, YKY, İstanbul